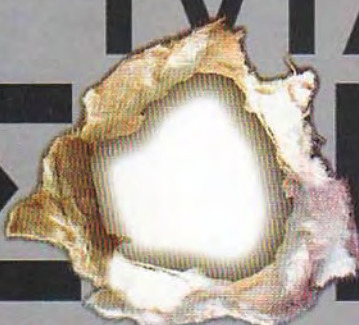

ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΣΚ

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

ΔΙΕΘΝΕΣ BEST SELLER

ΝΑΟΜΙ ΚΛΕΙΝ

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΤΟΥ NO LOGO

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ
ΟΙΚΟΣ
Α.Α.
ΛΙΒΑΝΗ

Στο *Δόγμα του Σοκ*, ένα από τα καλύτερα οικονομικά βιβλία του 21ου αιώνα, η Κλάιν περιγράφει λεπτομερώς τις πολιτικές μηχανορραφίες και τον ανθρώπινο φόρο αίματος που απαιτείται για να επιβληθούν ανήθικες οικονομικές πολιτικές σε χώρες που αντιστέκονται. Ζωγραφίζει ένα ανησυχητικό πορτρέτο ύβρης όχι μόνο από την πλευρά του Φρίντμαν, αλλά και από όσους ασπάστηκαν τα δόγματά του, επιδιώκοντας συχνά να υλοποιήσουν τους στόχους των εταιρειών. Η παρουσίαση της νεοφιλελεύθερης οικονομικής θεωρίας από τη Νσόμι Κλάιν είναι εντυπωσιακή. Ανατέμνει τις ιδεολογίες του ελεύθερου εμπορίου και της παγκοσμιοποίησης, οι οποίες συγκαλύπτουν τη συνωμοσία που αποβλέπει στην ιδιωτικοποίηση των πολέμων και των καταστροφών, ξεσκεπάζοντας τη ληληθασία της δημόσιας περιουσίας προς όφελος των πλουσίων, ενώ παράλληλα αποκαλύπτει την απομάκρυνση της Αμερικής από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και την αντικατάστασή της από μια κυβέρνηση η οποία ελέγχεται από πολυεθνικά, ανταγωνιστικά, σφειδώς χρηματοδοτούμενα και σκοτεινά ειδικά συμφέροντα. Το βιβλίο της Κλάιν είναι η ανάλυση που τόσο πολύ χρειαζόμαστε για να αντιμετωπίσουμε το φεουδαλισμό που κρύβεται κάτω από την αμφίση της «ελευθερίας».

ΝΑΟΜΙ ΚΛΑΪΝ

ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΣΟΚ

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

Μετάφραση από τα αγγλικά:
ΑΓΓΕΛΟΣ ΦΙΛΙΠΠΑΤΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ
ΑΘΗΝΑ

Σειρά: ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Τίτλος πρωτοτύπου: THE SHOCK DOCTRINE

Συγγραφέας: NAOMI KLEIN

Γλωσσική επιμέλεια: ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΓΙΑΝΝΑΡΟΥΔΗ

Copyright © Naomi Klein, 2007

Copyright © 2010 για την ελληνική γλώσσα:

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ ΑΒΕ

Σόλωνος 98 – 106 80 Αθήνα. Τηλ.: 210 3661200, Fax: 210 3617791

<http://www.livanis.gr>

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, ή η αιόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη. Νόμος 2121/1993 και κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

Παραγωγή: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

ISBN 978-960-14-2265-7

«Οποιαδήποτε αλλαγή είναι αλλαγή θέματος».

– Σέσαρ Άιρα, Αργεντινός συγγραφέας,

Cumpleaños, 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	Το κενό είναι ωραίο: Τρεις δεκαετίες ισοπέδωσης και ανάπλασης του κόσμου...15
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ	
ΔΥΟ ΔΟΚΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΣΟΚ: ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	
ΕΝΑ	Το εργαστήριο των βασανιστηρίων: Ο Γιούν Κάμερον, η CIA και η μανιώδης επιδίωξη να αποδομηθεί και να αναπλαστεί ο ανθρώπινος νους.....43
ΔΥΟ	Ο άλλος δόκτορας του σοκ: Ο Μίλτον Φρίνιμαν και η αναζήτηση ενός εργαστηρίου <i>laissez-faire</i> 75
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ	
ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΤΕΣΤ: ΟΙ ΩΔΙΝΕΣ ΤΟΥ ΤΟΚΕΤΟΥ	
ΤΡΙΑ	Το κράτος του σοκ: Η αιματηρή γέννηση της αντεπανάστασης 107
ΤΕΣΣΕΡΑ	Ξεκαθαρίζοντας το τοπίο: Η τρομοκρατία φέρνει αποτελέσματα.....138
ΠΕΝΤΕ	«Ουδεμία σχέση υπάρχει»: Πώς μια ιδεολογία εξαγνίστηκε από τα εγκλήματα της ...162

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΠΙΒΙΩΝΟΝΤΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ:**ΒΟΜΒΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΝΟΜΟΥΣ**

- ΕΞΙ Διάσωση χάρη σε έναν πόλεμο:
Ο θατσερισμός και οι χρήσιμοι εχθροί του 181
- ΕΠΤΑ Ο νέος δόκτορας του σοκ:
Ο οικονομικός πόλεμος αντικαθιστά τη δικτατορία 196
- ΟΚΤΩ Η κρίση είναι αποτελεσματική:
Η συσκευασία της θεραπείας-σοκ 213
- ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ
- ΧΑΜΕΝΟΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ:**
- ΕΝΩ ΚΛΑΙΓΑΜΕ, ΕΝΩ ΤΡΕΜΑΜΕ, ΕΝΩ ΧΟΡΕΥΑΜΕ**
- ΕΝΝΕΑ Κλείνοντας την πόρτα στην ιστορία:
Μια κρίση στην Πολωνία, μια σφαγή στην Κίνα 235
- ΔΕΚΑ Μια Δημοκρατία που γεννήθηκε αλυσσοδεμένη:
Η περιορισμένη ελευθερία της Νότιας Αφρικής.....265
- ΕΝΤΕΚΑ Το πυροτέχνημα μιας νεαρής Δημοκρατίας:
Η Ρωσία επιλέγει τη «λύση Πινοτσέτ» 296
- ΔΩΔΕΚΑ Η καπιταλιστική ταυτότητα:
Η Ρωσία και η νέα εποχή της χυδαίας αγοράς 332
- ΔΕΚΑΤΡΙΑ Στάχτιν να γίνει:
Η λεηλασία της Ασίας και
η «πτώση ενός δεύτερου Τείχους του Βερολίνου» 354

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

**ΕΠΟΧΕΣ ΣΟΚ: Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ**

- ΔΕΚΑΤΕΣΣΕΡΑ** Η θεραπεία-σοκ στις ΗΠΑ:
Η «φούσκα» της εθνικής ασφάλειας.....379
- ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ** Ένα κορπορατικό κράτος:
Αντικαθιστώντας την περιστρεφόμενη πόρτα
με μια αψίδα θριάμβου.....414

ΕΚΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΙΡΑΚ, ΤΟ ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΤΟΥ ΚΥΚΛΟΥ: ΥΠΕΡΣΟΚ

- ΔΕΚΑΞΕΙ** Ισοπεδώνοντας το Ιράκ:
Αναζητώντας ένα «μοντέλο» για τη Μέση Ανατολή.....437
- ΔΕΚΑΕΠΤΑ** Ιδεολογική ανάκρουση:
Μια γνήσια καπιταλιστική καταστροφή.....458
- ΔΕΚΑΟΚΤΩ** Ο κύκλος κλείνει:
Από τη λευκή σελίδα στην καμένη γη.....484

ΕΒΔΟΜΟ ΜΕΡΟΣ

**Η ΜΕΤΑΚΙΝΟΥΜΕΝΗ ΠΡΑΣΙΝΗ ΖΩΝΗ:
ΟΥΔΕΤΕΡΕΣ ΖΩΝΕΣ ΚΑΙ ΤΕΙΧΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ**

- ΔΕΚΑΞΕΝΝΕΑ** Σαρώνοντας την παραλία:
«Το δεύτερο τσουνάμι».....517
- ΕΙΚΟΣΙ** Το απαρτχάντι της καταστροφής:
Ένας κόσμος πράσινων και κόκκινων ζωνών.....544
- ΕΙΚΟΣΙ ΕΝΑ** Η απώλεια του κινήτρου της ειρήνης:
Το Ισραήλ ως προειδοποίηση 568

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	Η επίδραση του σοκ φθίνει: Η άνοδος της ανοικοδόμησης από τους απλούς ανθρώπους.....	595
	<i>Σημειώσεις</i>	627
	<i>Ευχαριστίες</i>	711

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΚΕΝΟ ΕΙΝΑΙ ΩΡΑΙΟ

ΤΡΕΙΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΙΣΟΠΕΔΩΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΛΑΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

«ἐφθάρη δὲ ἡ γῆ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπλήσθη ἡ γῆ ἀδικίας. καὶ εἶδε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν γῆν, καὶ ἦν κατεφθαρμένη, ὅτι κατέφθειρε πᾶσα σὰρξ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ εἶπε Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Νῶε· καιρὸς παντὸς ἀνθρώπου ἔχει ἐναντίον μου, ὅτι ἐπλήσθη ἡ γῆ ἀδικίας ἀπ’ αὐτῶν, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ καταφθείρω αὐτοὺς καὶ τὴν γῆν».

–Γένεσις, 6: 11-13 (Ἡ Αγία Γραφή, Μετάφραση των Εβδομήκοντα)

«Το Σοκ και το Δέος συνιστούν ενέργειες οι οποίες συνεπάγονται φόβους, κινδύνους και καταστροφές που αδυνατούν να κατανοήσουν οι άνθρωποι στην πλειονότητά τους, αλλά και συγκεκριμένα στοιχεία/τομείς της κοινωνίας της απειλής ή της ηγεσίας της. Η φύση, με τη μορφή καταιγίδων, τυφώνων, σεισμών, πλημμυρών, ανεξέλεγκτων πυρκαγιών, λιμών και ασθενειών, μπορεί να προκαλέσει Σοκ και Δέος».

–*Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*,

το στρατιωτικό δόγμα για τον πόλεμο των ΗΠΑ στο Ιράκ!

Γνώρισα τον Τζαμάρ Πέρι τον Σεπτέμβριο του 2005 στο μεγάλο καταυλισμό του Ερυθρού Σταυρού στο Μπατόν Ρουζ της Λουιζιάνα. Το συσσίτιο διανεμόταν από χαμογελαστούς νεαρούς οπαδούς της σαϊεντολογίας και ο Πέρι περίμενε στην ουρά. Έχοντας μόλις προ ολίγου συλληφθεί να μιλάω με πληγέντες χωρίς να με συνοδεύει κάποιος από τους υπευθύνους του Γραφείου Τύπου, έκανα ό,τι περνούσε από το χέρι μου για να συγχωνευτώ με το πλήθος, μια λευκή

Καναδή μέσα σε μια θάλασσα Αφροαμερικανών του Νότου. Κατάφερα να χωθώ στην ουρά πίσω από τον Πέρι. Του ζήτησα να αρχίσει να μου μιλάει σαν να ήμασταν παλιοί φίλοι και το έκανε πρόθυμα.

Έχοντας γεννηθεί και μεγαλώσει στη Νέα Ορλεάνη, είχε εγκαταλείψει την πλημμυρισμένη πόλη πριν από μία βδομάδα. Έμοιαζε γύρω στα δεκαεφτά, αλλά μου είπε ότι ήταν είκοσι τεσσάρων ετών. Εκείνος και η οικογένειά του είχαν υποχρεωθεί σε ατέλειωτη αναμονή για τα λεωφορεία που θα τους απομάκρυναν από την πόλη. Καθώς αυτά δεν εμφανίστηκαν ποτέ, χρειάστηκε να περπατήσουν επί ώρες κάτω από τον καυτό ήλιο. Τελικά, κατέληξαν εδώ, σε ένα μεγάλο συνεδριακό κέντρο το οποίο συνήθως φιλοξενεί εκθέσεις φαρμακευτικών προϊόντων και τη διοργάνωση «Πρωτεύουσα του Μακελειού: Η Υπέρτατη Πρόκληση στην Πάλη μέσα σε Σιδερένια Κλουβιά», αλλά τώρα ήταν ασφυκτικά γεμάτο από δύο χιλιάδες κρεβάτια και ένα πλήθος εξοργισμένων και εξουθενωμένων ανθρώπων, φρουρούμενων από ευέξαπτους άντρες της Εθνοφρουράς οι οποίοι είχαν μόλις επιστρέψει από το Ιράκ.

Η είδηση που διαδιδόταν με αστραπιαία ταχύτητα σε όλο τον καταυλισμό εκείνη τη μέρα ήταν ότι ο Ρίτσαρντ Μπέικερ, ένας διακεκριμένος Ρεπουμπλικάνος βουλευτής που καταγόταν από αυτή την πόλη, είχε πει στα μέλη κάποιου λόμπι: «Επιτέλους, ξεμπερδέψαμε με το ζήτημα της κοινωνικής στέγης στη Νέα Ορλεάνη. Εμείς δεν μπορούσαμε να το κάνουμε, αλλά το έκανε ο Θεός».² Ο Τζόζεφ Κανιζάρο, ένας από τους πλουσιότερους εργολάβους της Νέας Ορλεάνης, διακατεχόταν από παρόμοια συναισθήματα: «Πιστεύω ότι τώρα μπορούμε να αρχίσουμε από την αρχή. Αυτή η λευκή σελίδα μάς εξασφαλίζει μερικές πολύ μεγάλες ευκαιρίες».³ Ολόκληρη εκείνη τη βδομάδα η έδρα του Νομοθετικού Σώματος της Πολιτείας της Λουιζιάνα στο Μπατόν Ρουζ ήταν κατακλυσμένη από ανθρώπους των επιχειρηματικών λόμπι που έκαναν ό,τι μπορούσαν για να διασφαλίσουν την εκμετάλλευση αυτών των μεγάλων ευκαιριών: χαμηλότερους φόρους, λιγότερες κανονιστικές ρυθμίσεις, φτηνότερο εργατικό δυναμικό και μια «μικρότερη, ασφαλέστερη πόλη» – κάτι που στην πράξη σήμαινε την ακύρωση των σχεδίων για κοινωνικές κατοικίες και την αντικατάστασή τους από συγκροτήματα ιδιόκτητων κατοικιών. Ακούγοντας όλες αυτές τις συζητήσεις για «καινούρια αρχή» και «λευκή σελίδα», μπορούσες σχεδόν να ξεχάσεις το τοξικό χάος των ερειπίων, των χημικών αποβλήτων και των ανθρώπων λειψάνων μερικά χιλιόμετρα πιο πέρα.

Στον καταυλισμό ο Τζαμάρ δεν μπορούσε να σκεφτεί τίποτα άλλο.

«Πραγματικά, δεν το βλέπω ως “καθάρισμα” της πόλης. Αυτό που βλέπω

είναι ότι πολλοί άνθρωποι σκοτώθηκαν στα προάστια. Άνθρωποι που δεν έπρεπε να πεθάνουν».

Μιλούσε χαμηλόφωνα, αλλά ένας ηλικιωμένος άντρας που στεκόταν μπροστά μας στην ουρά άκουσε τη συζήτησή μας και ξέσπασε:

«Μα τι έχουν πάθει όλοι αυτοί στο Μπατόν Ρουζ; Δεν πρόκειται για ευκαιρία. Πρόκειται για μια καταραμένη τραγωδία. Μα είναι τυφλοί;».

Μια μητέρα δύο παιδιών παρενέβη στη συζήτηση:

«Όχι, δεν είναι τυφλοί, είναι σατανικοί. Βλέπουν μια χαρά».

Ένας από εκείνους που διέβλεψαν μια μεγάλη ευκαιρία στην πλημμυρισμένη Νέα Ορλεάνη ήταν ο Μίλτον Φρίντμαν, ο μεγάλος γκουρού του ιδεολογικού κινήματος υπέρ του αχαλίνωτου καπιταλισμού και ο άνθρωπος στον οποίο πιστώνεται το κανονιστικό πλαίσιο για τη σημερινή, υπερκνητική παγκόσμια οικονομία. Ενενήντα τριών ετών και με εύθραυστη υγεία, ο «θείος Μίλτι», όπως ήταν γνωστός στους κύκλους των οπαδών του, βρήκε εντούτοις τη δύναμη να γράψει ένα άρθρο στη *Wall Street Journal* τρεις μήνες μετά την κατάρρευση των φραγμάτων που προσάτευαν τη Νέα Ορλεάνη. «Τα περισσότερα σχολεία της Νέας Ορλεάνης είναι συντρίμια», σχολίαζε ο Φρίντμαν, «όπως εξάλλου και τα σπίτια των παιδιών που φοιτούσαν σε αυτά. Τα παιδιά είναι πλέον διασκορπισμένα σε ολόκληρη τη χώρα. Πρόκειται για μια τραγωδία. Αλλά είναι επίσης και μια ευκαιρία να μεταρρυθμίσουμε ριζικά το εκπαιδευτικό σύστημα».⁴

Η ριζοσπαστική ιδέα του Φρίντμαν ήταν, αντί να δαπανήσει η κυβέρνηση ένα μέρος από τα δισεκατομμύρια δολάρια της χρηματικής βοήθειας προς τους πληγέντες για την ανοικοδόμηση και τη βελτίωση του υπάρχοντος συστήματος δημόσιας παιδείας στη Νέα Ορλεάνη, να εφοδιάσει τις οικογένειες με κουπόνια με τα οποία τα παιδιά θα μπορούσαν να πηγαίνουν σε ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα –πολλά από τα οποία λειτουργούσαν με αποκλειστικό σκοπό το κέρδος–, ώστε με αυτό τον τρόπο να επιδοτηθούν από το κράτος. Ήταν κρίσιμο, έγραφε ο Φρίντμαν, αυτή η θεμελιώδης αλλαγή να μην αποτελεί μια προσωρινή λύση, αλλά μάλλον μια «μόνιμη μεταρρύθμιση».⁵

Ένα δίκτυο δεξιών «δεξαμενών σκέψης» οπλίστηκαν με την πρόταση του Φρίντμαν και εφόρμησαν στην πόλη μετά τον τυφώνα. Η κυβέρνηση του Τζορτζ Μπους υποστήριξε τα σχέδιά τους με δεκάδες εκατομμύρια δολάρια, προκειμένου τα σχολεία της Νέας Ορλεάνης να μετατραπούν σε «επιδοτούμε-

να σχολεία», δηλαδή σε εκπαιδευτικά ιδρύματα που θα επιχορηγούνταν από το δημόσιο, αλλά θα τα διηύθυναν νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου σύμφωνα με τους δικούς τους κανόνες. Τα επιδοτούμενα σχολεία έχουν προκαλέσει μεγάλη πόλωση στις ΗΠΑ, και κυρίως στη Νέα Ορλεάνη, όπου πολλοί Αφροαμερικανοί γονείς τα αντιμετωπίζουν ως ένα μέσο για να ανατραπούν οι κατακτήσεις του κινήματος για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι οποίες διασφάλιζαν το ίδιο επίπεδο παιδείας για όλα τα παιδιά. Ωστόσο για τον Μίλτον Φρίντμαν η έννοια του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος «βρομούσε» σοσιαλισμό. Κατά την άποψή του, ο ρόλος του κράτους πρέπει να περιορίζεται «στην προστασία της ελευθερίας μας τόσο από τους εχθρούς εκτός των πυλών όσο και από τους συμπολίτες μας: στη διατήρηση του νόμου και της τάξης, στην επιβολή της εφαρμογής των ιδιωτικών συμφωνιών, στην προώθηση των ανταγωνιστικών αγορών».⁶ Με άλλα λόγια, στη συντήρηση της αστυνομίας και του στρατού – στιδήποτε άλλο, συμπεριλαμβανομένης της δωρεάν παιδείας, είναι μια άδικη παρέμβαση στην αγορά.

Σε αντίθεση με τον αργό ρυθμό με τον οποίο επισκευάζονταν τα φράγματα και αποκαθίστατο η ηλεκτροδότηση, ο εκπλειστηριασμός του σχολικού συστήματος της Νέας Ορλεάνης πραγματοποιήθηκε με στρατιωτική ταχύτητα και ακρίβεια. Μέσα σε δεκαεννέα μήνες, και με τους περισσότερους από τους φτωχούς κατοίκους της πόλης ακόμα εξόριστους, το σύστημα δημόσιας παιδείας της Νέας Ορλεάνης αντικαταστάθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά από επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία. Πριν από τον τυφώνα Κατρίνα στη σχολική διεύθυνση υπάγονταν εκατόν είκοσι τρία δημόσια σχολεία, ενώ τώρα πια μόνο τέσσερα. Πριν από τον τυφώνα υπήρχαν επτά επιδοτούμενα σχολεία στην πόλη, ενώ τώρα αυτά ανέρχονταν σε τριάντα ένα.⁷ Οι δάσκαλοι της Νέας Ορλεάνης διέθεταν ένα ισχυρό συνδικάτο, ενώ τώρα πια η συλλογική σύμβαση των δασκάλων ήταν ένα κουρελόχαρτο και όλα τα μέλη του συνδικάτου (τετρακόσια εβδομήντα άτομα) είχαν απολυθεί.⁸ Μερικοί από τους νεαρότερους δασκάλους προσλήφθηκαν με μειωμένους μισθούς από τα επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία, κάτι που όμως δε συνέβη για τους περισσότερους.

Η Νέα Ορλεάνη ήταν πλέον, σύμφωνα με τους *New York Times*, «το κατεξοχήν πειραματικό εργαστήριο του έθνους για την επέκταση των κρατικά επιδοτούμενων ιδιωτικών σχολείων», ενώ το American Enterprise Institute, μια φριντμανική «δεξαμενή σκέψης», δεν έκρυβε τον ενθουσιασμό του επειδή «ο τυφώνας Κατρίνα πραγματοποίησε μέσα σε μία μέρα [...] ότι οι μεταρρυθμιστές του σχολικού συστήματος της Λουιζιάνα δεν είχαν καταφέρει έπειτα

από πολλά χρόνια προσπαθειών».⁹ Εν τω μεταξύ, οι δάσκαλοι των δημόσιων σχολείων, που έβλεπαν τα χρήματα τα οποία προορίζονταν για τα θύματα της πλημμύρας να αλλάζουν προορισμό και να χρησιμοποιούνται για να εξελιφθεί ένα δημόσιο σύστημα εκπαίδευσης και να αντικατασταθεί από ένα ιδιωτικό, αποκαλούσαν το σχέδιο του Φρίντμαν «εκπαιδευτική υφαρπαγή γης».¹⁰

Όσο για μένα, προτιμώ να ονομάζω αυτές τις ενορχηστρωμένες επιδρομές εναντίον της δημόσιας σφαίρας ύστερα από καταστρεπτικά συμβάντα, σε συνδυασμό με την αντιμετώπιση των καταστροφών ως επιχειρηματικών ευκαιριών, «καπιταλισμό της καταστροφής».

Αυτή υπήρξε η τελευταία ανάμειξη του Φρίντμαν στο δημόσιο βίο. Προτού συμπληρωθεί ένας χρόνος από τη δημοσίευση του άρθρου του, στις 16 Νοεμβρίου 2006, πέθανε σε ηλικία ενενήντα τεσσάρων ετών. Η προώθηση της ιδιωτικοποίησης του σχολικού συστήματος μιας μεσαίου μεγέθους πόλης των ΗΠΑ μοιάζει ίσως με μια ταπεινή ενασχόληση για τον άνθρωπο που εξυμνήθηκε ως ο οικονομολόγος που άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, ανάμεσα στους μαθητές του οποίου συγκαταλέγονται αρκετοί Πρόεδροι των ΗΠΑ, πρωθυπουργοί της Βρετανίας, Ρώσοι ολιγάρχες, υπουργοί Οικονομικών της Πολωνίας, δικτάτορες σε χώρες του Τρίτου Κόσμου, γενικοί γραμματείς του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, αξιωματούχοι του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και οι τελευταίοι τρεις επικεφαλής της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ (Federal Reserve). Ωστόσο η αποφασιστικότητά του να εκμεταλλευτεί την κρίση στη Νέα Ορλεάνη για να προωθήσει μια φονταμενταλιστική εκδοχή του καπιταλισμού ήταν ένας αλλόκοτα αρμόζων αποχαιρετισμός από αυτό τον ανεξάντλητα ενεργητικό καθηγητή που το ανάστημά του δεν ξεπερνούσε το ενάμισι μέτρο και στην ακμή της ηλικίας του είχε περιγράψει τον εαυτό του ως έναν «παλαιών αρχών ιεροκήρυκα που εκφωνεί το κυριακάτικο κήρυγμα».¹¹

Για περισσότερες από τρεις δεκαετίες ο Φρίντμαν και οι παντοδύναμοι οπαδοί του τελειοποιούσαν αυτήν ακριβώς τη στρατηγική: την αναμονή κάποιας μείζονος κρίσης προκειμένου να εκποιήσουν τμήματα της δημόσιας σφαίρας σε ιδιώτες ενόσω οι πολίτες ήταν ακόμα ζαλισμένοι από το σοκ και να μονιμοποιήσουν στη συνέχεια τις «μειαρρυθμίσεις».

Σε ένα από τα πιο σημαντικά δοκίμιά του ο Φρίντμαν διατύπωσε τη συντα-

γή που συνιστά τον πυρήνα της τακτικής του σημερινού καπιταλισμού και την οποία αποκαλώ «δόγμα του σοκ». Επισήμανε ότι «μόνο μια κρίση –είτε είναι είτε απλώς εκλαμβάνεται ως πραγματική– οδηγεί σε πραγματικές αλλαγές. Όταν ξεσπάει μια κρίση, οι δράσεις που αναπτύσσονται εξαρτώνται από τις περιρρέουσες ιδέες. Πιστεύω ότι αυτή πρέπει να είναι η βασική λειτουργία μας: να αναπτύσσουμε εναλλακτικές πολιτικές που θα αντικαταστήσουν τις υπάρχουσες, να τις διατηρούμε ζωντανές και διαθέσιμες, έως ότου το πολιτικά αδύνατον καταστεί πολιτικά αναπόφευκτο».¹² Μερικοί άνθρωποι συσσωρεύουν κονσέρβες και νερό ώστε να είναι προετοιμασμένοι για μια πιθανή μείζονα καταστροφή. Οι οπαδοί του Φρίντμαν συσσωρεύουν ιδέες οι οποίες προωθούν τις ελεύθερες αγορές. Διότι ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Σικάγου ήταν πεπεισμένος ότι, όταν ξεσπάει μια κρίση, αποτελεί ζήτημα καθοριστικής σημασίας η ακαριαία δράση, η γρήγορη και αμετάκλητη επιβολή αλλαγών, πριν η συγκλονισμένη κοινωνία διολισθήσει πάλι στην «τυραννία του στάτους κβο». Εκτιμούσε ότι «μια καινούρια κυβέρνηση έχει στη διάθεσή της έξι με εννέα μήνες για να επιβάλει μείζονες αλλαγές. Αν δεν αδράξει την ευκαιρία για να δράσει αποφασιστικά κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, δε θα της προσφερθεί ξανά παρόμοια ευκαιρία».¹³ Μια παραλλαγή της υπόδειξης του Μακιαβέλι ότι τα πλήγματα πρέπει να επιφέρονται «όλα μαζί», η στρατηγική αυτή υπήρξε το μακροβιότερο κληροδότημα του Φρίντμαν.

Ο Φρίντμαν πρωτοέμαθε πώς να εκμεταλλεύεται ένα μεγάλης κλίμακας σοκ ή μια κρίση στα μέσα της δεκαετίας του 1970, όταν έδρασε ως σύμβουλος του Χιλιανού δικτάτορα στρατηγού Αουγκούστο Πινοσέτ. Οι Χιλιανοί βρέθηκαν σε κατάσταση σοκ μετά το βίαιο πραξικόπημα του Πινοσέτ, ενώ η χώρα είχε δεχτεί βαθύτατο πλήγμα από τον υπερπληθωρισμό. Ο Φρίντμαν συμβούλεψε τον Πινοσέτ να προχωρήσει σε έναν καταγιστικό μετασχηματισμό της οικονομίας: μείωση φόρων, ελεύθερο εμπόριο, ιδιωτικοποίηση των κοινωφελών υπηρεσιών, περιστολή των κοινωνικών δαπανών και απορρύθμιση. Τελικά, οι Χιλιανοί είδαν ακόμα και τα δημόσια σχολεία τους να αντικαθίστανται από χρηματοδοτούμενα με κουπόνια ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ήταν η πιο ακραία καπιταλιστική μεταμόρφωση που επιχειρήθηκε ποτέ και έγινε γνωστή ως «η επανάσταση της Σχολής του Σικάγου», καθώς πολλοί από τους οικονομολόγους του Πινοσέτ είχαν υπάρξει φοιτητές του Φρίντμαν στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Ο Φρίντμαν πρόβλεψε ότι η ταχύτητα, το εύρος και η αιφνι-

διαστική επιβολή των οικονομικών αλλαγών θα προκαλούσαν στον πληθυσμό ψυχολογικές αντιδράσεις οι οποίες «θα διευκόλυναν την προσαρμογή».¹⁴ Επινόησε δε την ακόλουθη φράση για αυτή την οδυνηρή τακτική: οικονομική «θεραπεία-σοκ». Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, όποτε οι κυβερνήσεις επέβαλλαν σαρωτικά προγράμματα προώθησης της ελεύθερης αγοράς, η θεραπεία-σοκ (ή αγωγή-σοκ) ήταν η μέθοδος που επέλεγαν.

Επιπλέον, ο Πινοσέτ διευκόλυνε τη μετάβαση αυτή με τις δικές του θεραπείες-σοκ, οι οποίες πραγματοποιούνταν στα κελιά βασανισμού του καθεστώτος, όπου εφαρμόζονταν πάνω στα σφραδάζοντα σώματα όσων θεωρούνταν πιθανά εμπόδια στον καπιταλιστικό μετασχηματισμό. Πολλοί στη Λατινική Αμερική διέκριναν μια άμεση σχέση ανάμεσα στα οικονομικά σοκ που οδήγησαν στην ανέχεια εκατομμύρια ανθρώπους και στην επιδημία των βασανιστηρίων με τα οποία τιμωρούνταν εκατοντάδες χιλιάδες άτομα τα οποία πίστευαν σε μια διαφορετική κοινωνία. Όπως έχει γράψει ο Ουρουγουανός συγγραφέας Εδουάρδο Γκαλεάνο: «Υπάρχει άλλος τρόπος να διατηρηθεί μια τέτοια ανισότητα εκτός από τις συσπάσεις των ηλεκτροσόκ;».¹⁵

Ακριβώς τριάντα χρόνια μετά την πρόκληση αυτών των τριών διακριτών μορφών σοκ στη Χιλή, η συνταγή εφαρμόστηκε πάλι, με πολύ μεγαλύτερη βιαιότητα, στο Ιράκ. Στην αρχή ήρθε ο πόλεμος, ο οποίος, σύμφωνα με τους δημιουργούς του στρατιωτικού δόγματος «Σοκ και Δέος», αποσκοπούσε στο «να ελέγξει τη βούληση, την αντίληψη και την κατανόηση του αντιπάλου και, κυριολεκτικά, να τον καταστήσει ανίκανο να δράσει ή να αντιδράσει».¹⁶ Επακολούθησε μια ριζοσπαστική οικονομική θεραπεία-σοκ, η οποία επιβλήθηκε από τον εκπρόσωπο των ΗΠΑ Λιούις Πολ Μπρέμερ ενόσω η χώρα ήταν ακόμα παραδομένη στις φλόγες: μαζικές ιδιωτικοποιήσεις, καθολική επιβολή του ελεύθερου εμπορίου, ενιαίος φορολογικός συντελεστής 15%, δραματική μείωση του ρόλου του κράτους.

Ο μεταβατικός υπουργός Εμπορίου του Ιράκ Αλί Αμπντούλ-Αμίρ Αλάουι είχε πει ότι οι συμπατριώτες του «έχουν αηδιάσει και κουραστεί να είναι πειραματόζωα. Το σύστημα έχει ήδη δεχτεί πολλά σοκ, άρα δε χρειαζόμαστε αυτή τη θεραπεία-σοκ στην οικονομία».¹⁷ Όταν όμως οι Ιρακινοί αντιστέκονταν, συλλαμβάνονταν και οδηγούνταν σε φυλακές όπου το σώμα και το μυαλό τους υποβάλλονταν σε επιπλέον σοκ – αυτή τη φορά όχι με τη μεταφορική έννοια της λέξης.

Άρχισα να ερευνώ την εξάρτηση των ελεύθερων αγορών από τη δύναμη του σοκ τέσσερα χρόνια πριν, κατά τη διάρκεια των πρώτων ημερών της κατοχής του Ιράκ. Αφού εξιστόρησα σε εκτενή ρεπορτάζ από τη Βαγδάτη τις αποτυχημένες απόπειρες της Ουάσινγκτον να εφαρμόσει μετά το «Σοκ και Δέος» τη θεραπεία-σοκ, ταξίδεψα στη Σρι Λάνκα επτά μήνες μετά το ολέθριο τσουνάμι του 2004 και υπήρξα αυτόπτης μάρτυρας μιας άλλης εκδοχής του ίδιου εγχειρήματος: Σε αγαστή συνεργασία, ξένοι επενδυτές και διεθνείς δανειστές εκμεταλλεύτηκαν την ατμόσφαιρα του πανικού προκειμένου να παραδώσουν ολόκληρη την πανέμορφη ακτογραμμή σε επιχειρηματίες που κατασκεύασαν γρήγορα μεγάλα θέρετρα, εμποδίζοντας εκατοντάδες χιλιάδες ψαράδες να ξαναχτίσουν τα παραθαλάσσια χωριά τους. «Εξαιτίας ενός σκληρού παιχνιδιού της μοίρας, η φύση έδωσε στη Σρι Λάνκα μια μοναδική ευκαιρία, κι έτσι από αυτή τη μεγάλη τραγωδία θα αναδυθεί ένας παγκόσμιας ακτινοβολίας τουριστικός προορισμός», είχε ανακοινώσει η κυβέρνηση της Σρι Λάνκα.¹⁸ Όταν ο τυφώνας Κατρίνα έπληξε τη Νέα Ορλεάνη και ένα ολόκληρο πλέγμα Ρεπουμπλικάνων πολιτικών, «δεξαμενών σκέψης» και ιδιωτικών εργοληπτικών εταιρειών άρχισαν να μιλάνε για «λευκή σελίδα» και συναρπαστικές ευκαιρίες, είχε καταστεί πλέον ολοφάνερο ότι η προτιμώμενη μέθοδος προώθησης των επιχειρηματικών σκοπών ήταν η εκμετάλλευση συλλογικών τραυμάτων προκειμένου να επιβληθούν ριζικές κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές.

Οι περισσότεροι άνθρωποι που επιβιώνουν από μια βιβλική καταστροφή θέλουν το ακριβώς αντίθετο μιας καινούριας αρχής: Επιθυμούν να διασώσουν ό,τι μπορούν και να αρχίσουν να επιδιορθώνουν ό,τι δεν έχει καταστραφεί, επανεπιβεβαιώνοντας τη σχέση τους με τον τόπο που τους έχει διαμορφώσει. «Όταν αναπλάθω την πόλη, αισθάνομαι ότι αναπλάθω τον εαυτό μου», δήλωσε η Κασάντρα Άντριους, κάτοικος της βαριά πληγείσας Κατώτερης Ένατης Περιφέρειας της Νέας Ορλεάνης, ενώ συμμετείχε στην απομάκρυνση των χαλασμάτων μετά τον τυφώνα.¹⁹ Όμως ο καπιταλισμός της καταστροφής δεν έχει κανένα συμφέρον να επιδιορθωθεί ό,τι υπήρχε. Στο Ιράκ, στη Σρι Λάνκα και στη Νέα Ορλεάνη η διαδικασία που παραπλανητικά ονομάζεται «ανοικοδόμηση» άρχισε με την ολοκλήρωση της αρχικής καταστροφής, με την εξάλειψη οτιδήποτε είχε απομείνει από τη δημόσια σφαίρα και τις εκεί ριζωμένες κοινότητες και με τη γρήγορη αντικατάστασή τους με ένα είδος εταιρικής Νέας Ιερουσαλήμ – κι όλα αυτά προτού τα θύματα ενός πολέμου ή μιας φυσικής καταστροφής προλάβουν να ανασυγκροτηθούν και να διεκδικήσουν ό,τι ήταν δικό τους.

Ο Μάικ Μπατλς το έχει θέσει πολύ ξεκάθαρα: «Για εμάς, ο φόβος και η

σταξία ήταν μια πραγματική επαγγελία». ²⁰ Ο τριαντατετράχρονος πρώην πράκτορας της CIA εξηγούσε πώς το χάος στο μεταπολεμικό Ιράκ βοήθησε την άγνωστη και χωρίς ιδιαίτερη εμπειρία προσωπική του εταιρεία ιδιωτικής ασφάλειας Custer Battles να υπογράψει με την ομοσπονδιακή κυβέρνηση συμβόλαια ύψους 100 εκατομμυρίων δολαρίων. ²¹ Τα λόγια του θα μπορούσαν να είναι το σλόγκαν του σύγχρονου καπιταλισμού: Ο φόβος και η καταστροφή είναι οι καταλύτες για κάθε νέο άλμα προς τα εμπρός.

Όταν άρχισα αυτή την έρευνα για το πώς συνδέονται τα υπερκέρδη με τις τεράστιες καταστροφές, πίστευα ότι ήμουν αυτόπτης μάρτυρας μιας θεμελιώδους αλλαγής στον τρόπο με τον οποίο προωθείται σε όλο τον κόσμο η συστηματική εκστρατεία «απελευθέρωσης» των αγορών. Όντας μέλος του κινήματος εναντίον της διόγκωσης της δύναμης των εταιρειών, που εγκαινιάστηκε το 1999 στο Σιάτλ ως ένα φαινόμενο παγκόσμιων διαστάσεων, είχα συνηθίσει να βλέπω φιλικές προς τις επιχειρήσεις πολιτικές να επιβάλλονται είτε μέσω ασφυκτικών πιέσεων στις συνόδους κορυφής του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου είτε ως προϋποθέσεις για τη χορήγηση δανείων από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Οι τρεις τυπικές απαιτήσεις (ιδιωτικοποιήσεις, κρατική απορρύθμιση και σημαντικές περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες) δεν ήταν καθόλου δημοφιλείς στους πολίτες, όμως, όταν υπογράφονταν οι συμφωνίες, διατηρούνταν τουλάχιστον το πρόσχημα της αμοιβαίας συμφωνίας ανάμεσα στις κυβερνήσεις που βρίσκονταν σε διαπραγμάτευση, αλλά και της συναίνεσης από τους υποτιθέμενους ειδικούς. Πλέον το ίδιο ιδεολογικό πρόγραμμα επιβαλλόταν με τα πιο σκληρά μέσα καταναγκασμού που θα μπορούσαν να υπάρξουν: υπό καθεστώς ξένης στρατιωτικής κατοχής ύστερα από μια εισβολή ή έπειτα από μια κατακλυσμιαία φυσική καταστροφή. Φαίνεται ότι η 11η Σεπτεμβρίου έδωσε στην Ουάσινγκτον το πράσινο φως ώστε να σταματήσει να ρωτάει τις χώρες αν επιθυμούν την αμερικανική εκδοχή «του ελεύθερου εμπορίου και της δημοκρατίας» και να αρχίσει να την επιβάλλει με τη στρατιωτική ισχύ και την τακτική του «Σοκ και Δέους».

Ωστόσο, όταν ερεύνησα πιο διεξοδικά πώς αυτό το μοντέλο της αγοράς είχε σαρώσει ολόκληρο τον πλανήτη, ανακάλυψα ότι η ιδέα της εκμετάλλευσης κρίσεων και καταστροφών ήταν το *modus operandi* του ιδεολογικού κινήματος του Μίλτον Φρίντμαν ήδη από τις απαρχές του – αυτή η φονταμενταλιστική μορφή του καπιταλισμού χρειαζόταν πάντα καταστροφές για να προελάσει. Σίγουρα, αυτές οι τόσο εξυπηρετικές καταστροφές έτειναν με τον καιρό να γίνονται μεγαλύτερες και περισσότερο συγκλονιστικές από

ό,τι παλιότερα, ωστόσο τα όσα συνέβαιναν στο Ιράκ και στη Νέα Ορλεάνη δεν ήταν πρωτοφανή, δεν αποτελούσαν μια επινόηση της μετά την 11η Σεπτεμβρίου εποχής. Αντίθετα, αυτά τα τολμηρά πειράματα εκμετάλλευσης των κρίσεων υπήρξαν το αποκορύφωμα τριών δεκαετιών αυστηρής προσήλωσης στο δόγμα του σοκ.

Εξεταζόμενα υπό το πρίσμα αυτού του δόγματος, τα τριάντα πέντε τελευταία χρόνια φαντάζουν πολύ διαφορετικά. Μερικές από τις πιο κατάφωρες παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τις οποίες τείναμε να θεωρούμε σαδιστικές ενέργειες αντιδημοκρατικών καθεστώτων, στην πραγματικότητα είτε διαπράχθηκαν με την πρόθεση να τρομοκρατηθεί ο πληθυσμός είτε χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να προλειανθεί το έδαφος για την εισαγωγή ριζικών «μεταρρυθμίσεων» υπέρ της ελεύθερης αγοράς. Στη δεκαετία του 1970 η ενέργεια της χούντας της Αργεντινής να «εξαφανίσει» 30.000 ανθρώπους, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν αριστεροί ακτιβιστές, αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα της επιβολής των πολιτικών της Σχολής του Σικάγου της χώρας, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που η τρομοκρατία υπήρξε αρωγός της ίδιας οικονομικής μεταμόρφωσης στη Χιλή. Στην Κίνα το σοκ της σφαγής στην πλατεία Τιενανμέν το 1989 και οι επακόλουθες συλλήψεις δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων έλυσαν τα χέρια του Κομμουνιστικού Κόμματος προκειμένου να μετατρέψει ένα μεγάλο μέρος της χώρας σε μια διαρκώς διευρυνόμενη ζώνη εξαγωγών, η οποία επανδρώθηκε με εργάτες υπερβολικά τρομοκρατημένους για να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Στη Ρωσία η απόφαση του Μπορίς Γέλτσιν το 1993 να στείλει τανκς να βομβαρδίσουν το κτίριο του Κοινοβουλίου και να φυλακίσει τους ηγέτες της αντιπολίτευσης άνοιξε το δρόμο για τις ιδιωτικοποιήσεις-εκποιήσεις που δημιούργησαν τους διαβόητους ολιγάρχες της χώρας.

Ο πόλεμος των Φόκλαντ το 1982 εξυπηρέτησε έναν παρόμοιο σκοπό στη Βρετανία της Μάργκαρετ Θάτσερ: Εξαιτίας της αναστάτωσης και της εθνικιστικής έξαψης που προκάλεσε, η Θάτσερ απέκτησε τεράστια ισχύ και τη χρησιμοποίησε για να συνθλίψει τους απεργούς ανθρακωρύχους και να εγκαινιάσει τη φρενίτιδα των ιδιωτικοποιήσεων στις Δυτικές δημοκρατίες. Η επίθεση του ΝΑΤΟ εναντίον της Σερβίας το 1999 δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για ταχύτερες ιδιωτικοποιήσεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία – ένας στόχος που χρονολογικά είχε τεθεί πριν από τον πόλεμο. Η οικονομική πολιτική δεν ήταν σε καμία περίπτωση ο μοναδικός κινητήριος μοχλός για αυτούς τους πολέμους, όμως είναι σαφές ότι σε όλες τις περιπτώσεις ένα μείζον συλλογικό σοκ

χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να προετοιμαστεί το έδαφος για μια οικονομική θεραπεία-σοκ.

Τα τραυματικά γεγονότα που εξυπηρετούν αυτή την «εξασθένιση των αντιστάσεων» της κοινωνίας δε βασίζονται πάντοτε στην απροκάλυπτη βία. Στη Λατινική Αμερική και στην Αφρική κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 ήταν η κρίση του χρέους που υποχρέωσε τις χώρες «να προβούν σε ιδιωτικοποιήσεις ή να πεθάνουν», όπως το έχει θέσει ένας πρώην αξιωματούχος του ΔΝΤ.²² Σε κατάσταση διάλυσης εξαιτίας του υπερπληθωρισμού και υπερβολικά χρεωμένες για να πουν όχι στις απαιτήσεις που συνόδευαν τα ξένα δάνεια, οι κυβερνήσεις αποδέχτηκαν τις «θεραπίες-σοκ» με την υπόσχεση ότι αυτές θα τις έσωζαν από μεγαλύτερες καταστροφές. Στην Ασία η χρηματοοικονομική κρίση του 1997-1998 –σχεδόν εξίσου καταστροφική με τη Μεγάλη Ύφεση– ταπείνωσε τις αποκαλούμενες «ασιατικές τίγρεις», οδηγώντας στο άνοιγμα των αγορών τους σε αυτό που το περιοδικό *New York Times* περιέγραψε ως τη «μεγαλύτερη εκποίηση επιχειρήσεων που πραγματοποιήθηκε ποτέ σε ολόκληρο τον κόσμο».²³ Πολλές από αυτές τις χώρες ήταν δημοκρατίες, όμως οι ριζικές μεταρρυθμίσεις υπέρ της ελεύθερης αγοράς δεν επιβλήθηκαν δημοκρατικά. Ακριβώς το αντίθετο: Όπως πίστευε ο Φρίντμαν, η διάχυτη ατμόσφαιρα μιας μείζονος κλίμακας κρίσης πρόσφερε το αναγκαίο πρόσχημα ώστε να μη ληφθούν υπόψη οι εκπεφρασμένες επιθυμίες των ψηφοφόρων και να παραδοθεί η χώρα στον έλεγχο οικονομικών «τεχνοκρατών».

Φυσικά, υπήρξαν περιπτώσεις στις οποίες η υιοθέτηση των πολιτικών της ελεύθερης αγοράς έγινε δημοκρατικά: Πολιτικοί κέρδισαν τις εκλογές με σκληροπυρηνικά προεκλογικά προγράμματα, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα την εκλογή του Ρόναλντ Ρέιγκαν στις ΗΠΑ και πιο πρόσφατο την εκλογή του Νικολά Σαρκοζί. Ωστόσο σε αυτές τις περιπτώσεις οι σταυροφόροι της ελεύθερης αγοράς βρέθηκαν αντιμέτωποι με λαϊκές πιέσεις και υποχρεώθηκαν να αμβλύνουν και να τροποποιήσουν τα σχέδιά τους, προβαίνοντας σε σταδιακές αλλαγές αντί για μια σαρωτική μεταβολή. Εν κατακλείδι, παρότι είναι εφικτό να επιβληθεί εν μέρει το οικονομικό μοντέλο του Φρίντμαν σε μια δημοκρατία, οι συνθήκες ενός απολυταρχικού καθεστώτος αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την απόλυτη εκπλήρωση του πραγματικού οράματός του. Προκειμένου να εφαρμοστεί χωρίς περιορισμούς η οικονομική θεραπεία-σοκ (όπως έγινε στη Χιλή τη δεκαετία του 1970, στην Κίνα στα τέλη της δεκαετίας του 1980, στη Ρωσία τη δεκαετία του 1990 και στις ΗΠΑ μετά την 11η Σεπτεμβρίου του 2001), απαιτείται πάντα ένα είδος μείζονος συλλογικού τραύματος, το

οποίο είτε αναστέλλει προσωρινά τις δημοκρατικές πρακτικές είτε τις καταργεί ολοκληρωτικά. Η συγκεκριμένη ιδεολογική σταυροφορία ξεκίνησε από τα καθεστώτα της Νότιας Αμερικής, ενώ στις μεγαλύτερες από τις πρόσφατα κατακτημένες επικράτειές της, στη Ρωσία και στην Κίνα, συνυπάρχει μέχρι σήμερα αρμονικά και επικερδώς με μια πολιτική ηγεσία που διαθέτει σιδηρένια πυγμή.

Η θεραπεία-σοκ επιστρέφει στην κοιτίδα της

Το ιδεολογικό κίνημα του Φρίντμαν κατακτά εδάφη σε όλο τον κόσμο από τη δεκαετία του 1970, όμως μέχρι πρόσφατα το όραμά του δεν είχε ποτέ υλοποιηθεί πλήρως στη χώρα προέλευσής του. Ασφαλώς, ο Ρέιγκαν έδωσε σημαντική ώθηση σε αυτό το ιδεολογικό κίνημα, όμως οι ΗΠΑ διατήρησαν ένα σύστημα κοινωνικής πρόνοιας, κοινωνικής ασφάλισης και δημόσιας παιδείας, καθώς, σύμφωνα με τα λόγια του Φρίντμαν, οι γονείς επέμεναν στην «ανορθολογική προσκόλλησή τους σε ένα σοσιαλιστικό σύστημα».²⁴

Όταν οι Ρεπουμπλικάνοι απέκτησαν τον έλεγχο του Κογκρέσου το 1995, ο Ντέιβιντ Φραμ, απόδημος Καναδός και μελλοντικός συγγραφέας των λόγων του Τζορτζ Μπους, ήταν ανάμεσα στους αποκαλούμενους «νεοσυντηρητικούς» που έκαναν έκκληση να πραγματοποιηθεί στις ΗΠΑ μια οικονομική επανάσταση με τη μορφή της θεραπείας-σοκ. «Να τι πιστεύω ότι πρέπει να κάνουμε: Αντί για σταδιακές περικοπές –λίγο από δω, λίγο από κει–, καλύτερα μέσα σε μία μέρα να καταργήσουμε τριακόσια προγράμματα, καθένα από τα οποία κοστίζει ένα δισεκατομμύριο δολάρια. Ίσως αυτές οι περικοπές να μην κάνουν τη διαφορά, όμως σίγουρα θα δώσουν το μήνυμα. Και μπορούμε να τις κάνουμε αμέσως».²⁵

Η θεραπεία-σοκ που επιζητούσε ο Φραμ δεν εφαρμόστηκε τότε, κυρίως επειδή δεν υπήρχε κάποια εσωτερική κρίση για να προετοιμάσει το έδαφος. Όμως το 2001 τα πράγματα άλλαξαν. Όταν έγιναν οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, ο Λευκός Οίκος έβριθε από μαθητές του Φρίντμαν, συμπεριλαμβανομένου του στενού του φίλου Ντόναλντ Ράμσφελντ. Η ομάδα του Μπους εκμεταλλεύτηκε στυγνά και ακαριαία αυτή την περίσταση συλλογικού ιλίγγου – όχι, όπως ισχυρίστηκαν μερικοί, επειδή η κρίση ήταν αποτέλεσμα συνωμοσίας της κυβέρνησης, αλλά επειδή τα κεντρικά πρόσωπα της διοίκησης, βετεράνοι προγενέστερων πειραμάτων του καπιταλισμού της καταστροφής στη Λα-

τινική Αμερική και στην Ανατολική Ευρώπη, ανήκαν σε ένα ιδεολογικό κίνημα που εύχεται να ξεσπούν κρίσεις με τον ίδιο τρόπο που οι αγρότες των οποίων τα κτήματα μαστιζόνται από την ξηρασία εύχονται να βρέξει, με την ίδια θέρμη που οι χριστιανοί-σιωνιστές οι οποίοι πιστεύουν στη συντέλεια του κόσμου προσεύχονται για την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος.

Για τρεις δεκαετίες ο Φρίντμαν και οι οπαδοί του είχαν μεθοδικά εκμεταλλευτεί συγκλονιστικά γεγονότα ανάλογα της 11ης Σεπτεμβρίου σε άλλες χώρες, αρχής γενομένης από το πραξικόπημα του Πινοσέτ στις 11 Σεπτεμβρίου του 1973. Αυτό που συνέβη την 11η Σεπτεμβρίου του 2001 ήταν ότι μια ιδεολογία που επώαστηκε σε αμερικανικά πανεπιστήμια και ισχυροποιήθηκε σε ιδρύματα της Ουάσινγκτον είχε επιτέλους την ευκαιρία να επιστρέψει στην κοιτίδα της.

Η κυβέρνηση Μπους εκμεταλλεύτηκε αμέσως το φόβο που προκάλεσαν οι επιθέσεις όχι μόνο για να κηρύξει τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας» αλλά και για να διασφαλίσει ότι αυτός θα αποτελούσε ένα απόλυτα κερδοφόρο εγχείρημα, μια ακμάζουσα νέα βιομηχανία που θα έδινε το φιλί της ζωής στην παραπαίουσα οικονομία των ΗΠΑ. Το φαινόμενο γίνεται καλύτερα κατανοητό αν το ονομάσουμε «σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής», ενώ τα πλοκάμια του φτάνουν πολύ μακρύτερα από το στρατιωτικο-βιομηχανικό σύμπλεγμα για το οποίο προειδοποιούσε ο Ντουάιτ Αϊζενχάουερ στα τέλη της προεδρικής του θητείας: Πρόκειται, στην ουσία, για έναν παγκόσμιο πόλεμο που διεξάγεται σε όλα τα επίπεδα από ιδιωτικές εταιρείες οι οποίες αμείβονται για την ανάμειξή τους με δημόσιο χρήμα και είναι εξουσιοδοτημένες να προστατεύουν εις το διηνεκές το έδαφος των Ηνωμένων Πολιτειών, αλλά και να εξολοθρεύουν το «κακό» στο εξωτερικό. Μέσα σε λίγα μόνο χρόνια το σύμπλεγμα αυτό έχει ήδη επεκτείνει τις δραστηριότητές του από την καταπολέμηση της τρομοκρατίας στη συμμετοχή σε διεθνείς ειρηνευτικές αποστολές, την αστυνόμευση δήμων και την άμεση ανταπόκριση στις ολοένα και πιο συχνές φυσικές καταστροφές. Ο τελικός στόχος των εταιρειών που βρίσκονται στον πυρήνα του συμπλέγματος είναι να μετατρέψουν το μοντέλο της προσαρμοσμένης στο κέρδος διακυβέρνησης, το οποίο προωθείται ταχύτατα σε συνθήκες έκτακτης ανάγκης, στο συνήθη και καθημερινό τρόπο λειτουργίας του κράτους – σε τελική ανάλυση, μιλάμε για ιδιωτικοποίηση της κυβέρνησης.

Για να δώσει την αρχική ώθηση στο σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής, η κυβέρνηση Μπους ανέθεσε, χωρίς δημόσιο διάλογο, σε εξωτερικούς προμηθευτές πολλές από τις πλέον ευαίσθητες και βασικές λειτουργίες

της κυβέρνησης: από την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στους στρατιώτες και την ανάκριση αιχμαλώτων μέχρι τη συλλογή πληροφοριών και την επεξεργασία «δεδομένων» για όλους μας. Ο ρόλος που διαδραματίζει η κυβέρνηση σε αυτό τον ατελείωτο πόλεμο δεν είναι ο ρόλος ενός διαχειριστή που διευθύνει ένα δίκτυο εργοληπτικών ιδιωτικών εταιρειών, αλλά ο ρόλος ενός ριψοκίνδυνου καπιταλιστή που βάζει βαθιά το χέρι στην τσέπη του τόσο για να προσφέρει τα αρχικά κεφάλαια για τη δημιουργία του συμπλέγματος όσο και για να γίνει ο μεγαλύτερος πελάτης για τις υπηρεσίες που παρέχει το σύμπλεγμα αυτό. Για να παραθέσω τρία μόνο στατιστικά στοιχεία που δείχνουν το εύρος αυτού του μετασχηματισμού: Πρώτον, το 2003 η κυβέρνηση των ΗΠΑ υπέγραψε 3.512 συμβόλαια με εταιρείες για την προσφορά υπηρεσιών ασφάλειας, ενώ μέχρι τον Αύγουστο του 2006, μόλις είκοσι δύο μήνες μετά, το Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας είχε υπογράψει περισσότερα από 115.000 ανάλογα συμβόλαια.²⁶ Δεύτερον, το συνολικό μέγεθος της «βιομηχανίας εθνικής ασφάλειας», που ήταν οικονομικά ασήμαντη πριν από το 2001, ανέρχεται πλέον σε 200 δισεκατομμύρια δολάρια.²⁷ Τρίτον, το 2006 οι δαπάνες της κυβέρνησης των ΗΠΑ για την εθνική ασφάλεια ανέρχονταν σε 545 δολάρια ανά νοικοκυριό.²⁸

Και αυτά τα κονδύλια διατέθηκαν μόνο για το εσωτερικό μέτωπο του πολέμου κατά της τρομοκρατίας... Το πραγματικό χρήμα βρίσκεται στη διεξαγωγή πολέμων στο εξωτερικό. Εκτός από τους κατασκευαστές οπλικών συστημάτων, που είδαν τα κέρδη τους να εκτοξεύονται στα ύψη εξαιτίας του πολέμου στο Ιράκ, η διατήρηση της στρατιωτικής ισχύος των ΗΠΑ είναι πλέον ένας από τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της οικονομίας σε παγκόσμια κλίμακα.²⁹ «Δύο χώρες που διαθέτουν McDonald's δε θα πολεμήσουν ποτέ η μια την άλλη», είχε δηλώσει τολμηρά ο αρθρογράφος των *New York Times* Τόμας Φρίντμαν τον Δεκέμβριο του 1996.³⁰ Όχι μόνο διαψεύστηκε δύο χρόνια μετά, αλλά και, χάρη στο μοντέλο του κερδοσκοπικού πολέμου, ο στρατός των ΗΠΑ πηγαίνει πλέον στον πόλεμο συνοδεία των Burger King και Pizza Hut, καθώς έχουν υπογραφεί συμβόλαια που επιτρέπουν σε αυτές τις δύο εταιρείες να διατηρούν υποκαταστήματα με καθεστώς δικαιόχρησης (franchise) σε στρατιωτικές βάσεις από το Ιράκ μέχρι τη «μικρή πόλη» στον κόλπο του Γκουαντάναμο.

Ένας άλλος τομέας στον οποίο δραστηριοποιείται το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής είναι η ανθρωπιστική βοήθεια και η ανοικοδόμηση. Με πρώτο πεδίο εφαρμογής το Ιράκ, η κερδοσκοπική ανθρωπιστική βοή-

θεια και ανοικοδόμηση έχει ήδη γίνει το νέο παγκόσμιο παράδειγμα, ασχέτως του αν η καταστροφή οφείλεται σε έναν προειδοποιητικό πόλεμο (όπως στην περίπτωση της εισβολής του Ισραήλ στον Λίβανο το 2006) ή σε έναν τυφώνα. Με την εξάντληση των φυσικών πόρων και τις κλιματικές αλλαγές να προκαλούν μια σταθερά εντεινόμενη επέλαση νέων καταστροφών, η ανταπόκριση σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης είναι, απλώς, μια υπερβολικά καυτή αναδυόμενη αγορά για να παραχωρηθεί σε μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Για ποιο λόγο να ανοικοδομεί σχολεία η UNICEF, όταν μπορεί να το κάνει η Bechtel, μια από τις μεγαλύτερες κατασκευαστικές εταιρείες στις ΗΠΑ; Για ποιο λόγο να στεγαστούν οι πλημμυροπαθείς της Πολιτείας του Μισισίπι σε επιδοτούμενα άδεια διαμερίσματα, ενώ μπορούν να μείνουν στα κρουαζιερόπλοια της Carnival; Για ποιο λόγο να αναπτυχθούν οι ειρηνευτικές δυνάμεις του ΟΗΕ στο Νταρφούρ, όταν ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας, όπως η Blackwater, ψάχνουν για νέους πελάτες; Αυτή ακριβώς είναι η διαφορά μετά την 11η Σεπτεμβρίου: Παλιότερα οι πόλεμοι και οι καταστροφές πρόσφεραν ευκαιρίες σε περιορισμένους τομείς της οικονομίας – για παράδειγμα, στους κατασκευαστές πολεμικών αεριωθούμενων ή στις εταιρείες που ανοικοδομούσαν βομβαρδισμένες γέφυρες. Ωστόσο ο πρωταρχικός οικονομικός ρόλος του πολέμου περιοριζόταν στο άνοιγμα νέων αγορών οι οποίες μέχρι τότε ήταν κλειστές και στην πρόκληση μεταπολεμικής οικονομικής άνθησης. Πλέον η ανταπόκριση σε πολέμους και καταστροφές έχει ιδιωτικοποιηθεί σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε να αποτελεί η ίδια μια νέα αγορά: Δεν υπάρχει πια λόγος να τελειώσει ο πόλεμος για να σημειωθεί οικονομική άνθηση – το μέσο έχει γίνει ο σκοπός.

Ένα ιδιαίτερο πλεονέκτημα αυτής της μεταμοντέρνας προσέγγισης είναι ότι, με όρους αγοράς, δεν μπορεί να αποτύχει. Όπως σχολίασε χαρακτηριστικά κάποιος αναλυτής των αγορών αναφερόμενος σε ένα εξαιρετικά κερδοφόρο τρίμηνο της εταιρείας Halliburton, που δραστηριοποιείται στον τομέα της ενέργειας, «τα πράγματα στο Ιράκ πήγαν καλύτερα από ό,τι αναμενόταν».³¹ Αυτό συνέβη τον Οκτώβριο του 2006, το μήνα του πολέμου κατά τον οποίο παρουσιάστηκε η μεγαλύτερη κλιμάκωση βίας μέχρι τότε, με τις απώλειες Ιρακινών πολιτών να ανέρχονται σε 3.709.³² Παρ' όλα αυτά, ελάχιστοι ήταν οι μέτοχοι που δεν εντυπωσιάστηκαν από το γεγονός ότι ο πόλεμος είχε αποφέρει έσοδα 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων σε αυτή την εταιρεία.³³

Από το όλο εκρηκτικό μείγμα των εμπορών όπλων, των ιδιωτικών στρατών, της κερδοσκοπικής ανοικοδόμησης και της βιομηχανίας εθνικής ασφάλειας αυτό που αναδύεται ως συνέπεια του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο η κυβέρ-

νηση Μπους εφάρμοσε τη θεραπεία-σοκ μετά την 11η Σεπτεμβρίου είναι μια πλήρως διαρθρωμένη Νέα Οικονομία. Οικοδομήθηκε κατά την περίοδο Μπους, αλλά υφίσταται πλέον ανεξάρτητα από οποιαδήποτε κυβέρνηση και θα παραμείνει στα χαρακώματα μέχρι να προσδιοριστεί, να απομονωθεί και να αμφισβητηθεί η ιδεολογία της κυριαρχίας των εταιρειών, που αποτελεί το θεμέλιο λίθο της. Του συμπλέγματος αυτού ηγούνται εταιρείες των ΗΠΑ, αλλά είναι παγκόσμιο, με βρετανικές εταιρείες να συνεισφέρουν την εμπειρία τους στις πανταχού παρούσες κάμερες ασφαλείας, με ισραηλινές εταιρείες να προσφέρουν τις εξειδικευμένες γνώσεις τους στα ηλεκτροφόρα συρματοπλέγματα και στα τείχη, με την канаδική βιομηχανία ξυλείας να πουλάει προκατασκευασμένα σπίτια των οποίων το κόστος αγοράς είναι πολύ μεγαλύτερο από αυτό των σπιτιών που κατασκευάζονται εγχώρια κτλ. «Μέχρι τώρα κανείς δεν είχε δει την ανοικοδόμηση έπειτα από μια καταστροφή ως έναν επιμέρους τομέα της στεγαστικής αγοράς», έχει δηλώσει ο Κεν Μπέικερ, διευθύνων σύμβουλος ενός канаδικού ομίλου ξυλείας. «Είναι μια στρατηγική που μας επιτρέπει να τη διαφοροποιήσουμε μακροπρόθεσμα».³⁴

Τηρουμένων των αναλογιών, το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής μπορεί να συγκριθεί με τις «αναδυόμενες αγορές» και την τεχνολογία της πληροφόρησης ως μοχλούς της οικονομικής άνθησης τη δεκαετία του 1990. Πράγματι, καλά ενημερωμένοι αναλυτές ισχυρίζονται ότι οι συμφωνίες είναι ακόμα πιο κερδοφόρες και από την εποχή της έξαρσης του διαδικτύου και ότι η «φούσκα της ασφάλειας» πήρε τη σκυτάλη όταν έσκασαν οι προγενέστερες «φούσκες». Σε συνδυασμό με τα διογκούμενα κέρδη της ασφαλιστικής βιομηχανίας (που εκτιμάται ότι έφτασαν τον αριθμό-ρεκόρ των 60 δισεκατομμυρίων δολαρίων το 2006 μόνο στις ΗΠΑ), αλλά και με τα υπερκέρδη της πετρελαϊκής βιομηχανίας (τα οποία αυξάνονται σε κάθε νέα κρίση), η οικονομία της καταστροφής ίσως να έσωσε την παγκόσμια αγορά από την ολοκληρωτική ύφεση με το φάσμα της οποίας βρισκόταν αντιμέτωπη τις παραμονές της 11ης Σεπτεμβρίου.³⁵

Η απόπειρα εξιστόρησης της ιδεολογικής σταυροφορίας που κορυφώθηκε με τη ριζική ιδιωτικοποίηση των πολέμων και των καταστροφών προσκρούει σε ένα πρόβλημα: Η ιδεολογία αυτή είναι ένας πραγματικός χαμαιλέοντας, καθώς διαρκώς αλλάζει όνομα και ταυτότητα. Ο Φρίντμαν αυτοπροσδιοριζόταν ως «φιλελεύθερος», όμως οι οπαδοί του στις ΗΠΑ, που ταυτίζουν τους φιλελεύ-

θερους με την υψηλή φορολογία και τους χίπηδες, χρησιμοποιούν όρους όπως «συντηρητικοί», «οπαδοί της κλασικής οικονομίας», «υπέρμαχοι της ελεύθερης αγοράς» και, πιο πρόσφατα, υπερασπιστές της οικονομικής πολιτικής του Ρέιγκαν («Reaganomics») και της ελευθερίας των συναλλαγών (*laissez-faire*) για να αυτοχαρακτηριστούν. Στις περισσότερες χώρες του κόσμου το «δόγμα της πίστης» τους είναι γνωστό ως «νεοφιλελευθερισμός», αλλά συχνά αυτό αναφέρεται απλώς ως «ελεύθερο εμπόριο» ή «παγκοσμιοποίηση». Μόνο μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, και χάρη σε δεξιές «δεξαμενές σκέψης» που διατηρούν μακροχρόνιες σχέσεις με τον Φρίντμαν (όπως τα Heritage Foundation, Cato Institute και American Enterprise Institute), αυτό το ιδεολογικό κίνημα άρχισε να χρησιμοποιεί τον όρο «νεοσυντηρητικός», ευαγγελιζόμενο μια κοσμοθεωρία που έθεσε την ισχύ της στρατιωτικής μηχανής των ΗΠΑ στην υπηρεσία της ατζέντας των εταιρειών.

Όλες αυτές οι «μετενσαρκώσεις» έχουν ως κοινό γνώρισμα την πλήρη υιοθέτηση της αγίας τριάδας «εξάλειψη της δημόσιας σφαίρας – απόλυτη ελευθερία για τις εταιρείες – ανύπαρκτες δημόσιες δαπάνες», όμως καμία από τις προηγούμενες ονομασίες δε μοιάζει κατάλληλη για την περιγραφή αυτής της ιδεολογίας. Ο Φρίντμαν διαμόρφωσε το ιδεολογικό κίνημά του ως μια προσπάθεια να απελευθερωθεί η αγορά από το κράτος, όμως αυτό που πραγματικά συμβαίνει κάθε φορά που το όραμά του παίρνει σάρκα και οστά στην πιο καθαρή μορφή του είναι εντελώς διαφορετικό. Σε κάθε χώρα όπου εφαρμόστηκαν οι πολιτικές της Σχολής του Σικάγου τα τελευταία τριάντα χρόνια αυτό που προέκυψε ήταν μια κραταιή συμμαχία ανάμεσα σε μια δράκα πανίσχυρων εταιρειών και σε μια τάξη πλούσιων πολιτικών – με τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις δύο ομάδες να είναι εξαιρετικά δυσδιάκριτες και διαρκώς μετακινούμενες. Στη Ρωσία τους δισεκατομμυριούχους επιχειρηματίες που μετέχουν στη συμμαχία τους αποκαλούν «ολιγάρχες», στην Κίνα «ηγεμονίσκους», στη Χιλή «πιράνχας», ενώ στις ΗΠΑ οι Μπους και Τσέινι τους χαρακτηρίσαν «σκαπανείς» κατά τη διάρκεια της προεκλογικής τους εκστρατείας. Αντί να απελευθερώσουν την αγορά από το κράτος, αυτές οι πολιτικές και επιχειρηματικές ελίτ απλώς συγχωνεύτηκαν μεταξύ τους, επιβάλλοντας ένα καθεστώς ευνοιοκρατίας για να διασφαλίσουν το δικαίωμα ιδιοποίησης πολύτιμων πόρων που μέχρι τότε ανήκαν στο δημόσιο τομέα: από τις πετρελαιοπηγές της Ρωσίας και τις κολεκτίβες της Κίνας μέχρι τα χωρίς μειοδοτικούς διαγωνισμούς συμβόλαια ανοικοδόμησης στο Ιράκ.

Ο πιο σωστός όρος για αυτό το σύστημα που εξαλείφει τα όρια ανάμεσα

στο Μεγάλο Κράτος και στις Μεγάλες Επιχειρήσεις δεν είναι «φιλελεύθερο», «συντηρητικό» ή «καπιταλιστικό», αλλά «κορπορατικό». Τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτού του συστήματος είναι η μεταβίβαση του δημόσιου πλούτου σε ιδιωτικά χέρια (που συχνά συνοδεύεται από την εκτόξευση του δημόσιου χρέους), το διαρκώς διευρυνόμενο χάσμα ανάμεσα στους ζάπλους και στους αναλώσιμους φτωχούς και ένας επιθετικός εθνικισμός, που δικαιολογεί απεριόριστες δαπάνες για την ασφάλεια. Για όσους βρίσκονται μέσα στη φυσαλίδα του τεράστιου πλούτου που δημιουργεί αυτός ο διακανονισμός δεν μπορεί να υπάρξει πιο επικερδής τρόπος οργάνωσης της κοινωνίας. Όμως, εξαιτίας των προφανών μειονεκτημάτων για τη συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού που βρίσκεται έξω από αυτή τη φυσαλίδα, στα υπόλοιπα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του κορπορατικού κράτους συγκαταλέγονται η επιθετική παρακολούθηση (με τις κυβερνήσεις και τις μεγάλες εταιρείες να αλληλοβοηθούνται μέσω της υπογραφής συμβάσεων), οι μαζικές φυλακίσεις, η συρρίκνωση των ατομικών ελευθεριών και –συνά αλλά όχι πάντα– τα βασανιστήρια.

Τα βασανιστήρια ως μεταφορά

Από τη Χιλή μέχρι την Κίνα και το Ιράκ, τα βασανιστήρια υπήρξαν ο σιωπηλός εταίρος στη σταυροφορία για μια παγκόσμια ελεύθερη αγορά. Όμως τα βασανιστήρια είναι κάτι περισσότερο από ένα εργαλείο που χρησιμοποιείται για να επιβληθούν ανεπιθύμητες πολιτικές σε εξεγερμένους ανθρώπους: είναι επίσης μια μεταφορά για την υποκείμενη λογική του δόγματος του σοκ.

Τα βασανιστήρια, ή «πιεστική ανάκριση» στη γλώσσα της CIA, είναι μια σειρά από τεχνικές που έχουν σχεδιαστεί για να προκαλούν στους κρατούμενους μια κατάσταση έντονου αποπροσανατολισμού και σοκ, με σκοπό να υποχρεωθούν να προβούν σε ομολογίες παρά τη θέλησή τους. Η κατευθυντήρια λογική που διέπει τα βασανιστήρια έχει αναπτυχθεί διεξοδικά σε δύο εγχειρίδια της CIA τα οποία αποχαρακτηρίστηκαν ως προς το απόρρητο στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Σε αυτά εξηγείται ότι ο τρόπος για να σπάσουν «ανθεκτικές πηγές πληροφοριών» είναι να προκληθεί μια βίαιη ρήξη ανάμεσα στους κρατούμενους και στην ικανότητά τους να κατανοούν τον κόσμο που τους περιβάλλει.³⁶ Στην αρχή οι αισθήσεις αποστερούνται κάθε εξωτερικό ερέθισμα (με κουκούλες, ωτασπίδες, δεσμά, απόλυτη απομόνωση), ενώ στη συνέχεια το

σώμα βομβαρδίζεται με εξαιρετικά έντονα ερεθίσματα (στροβοσκοπικά φώτα, εκκωφαντική μουσική, ξυλοδαρμούς, ηλεκτροσόκ).

Ο σκοπός αυτού του σταδίου της «εξασθένισης των αντιστάσεων» είναι η πρόκληση ενός είδους καταιγίδας στον ανθρώπινο νου: Οι κρατούμενοι εξωθούνται σε ψυχολογική παλινδρόμηση και φοβούνται τόσο πολύ, ώστε δεν μπορούν πλέον να σκεφτούν ορθολογικά ή να προστατέψουν τον εαυτό τους. Όταν βρεθούν σε αυτή την κατάσταση σοκ, οι περισσότεροι δίνουν στους ανακριτές τους ό,τι τους ζητήσουν: πληροφορίες, ομολογίες, αποκήρυξη των προηγούμενων πεποιθήσεών τους. Όπως εξηγείται συνοπτικά σε ένα από τα εγχειρίδια της CIA: «Υπάρχει ένα μεσοδιάστημα –που ενδέχεται να είναι εξαιρετικά σύντομο– αναστολής της ζωτικότητας, ένα είδος ψυχολογικού σοκ ή παράλυσης. Προκαλείται από μια τραυματική –ή υποσυνείδητα τραυματική– εμπειρία, η οποία καταλύει τόσο τον κόσμο που είναι οικείος στον ύποπτο όσο και την εικόνα που έχει για τον εαυτό του μέσα σε αυτό τον κόσμο. Οι πεπειραμένοι ανακριτές αναγνωρίζουν αυτό το φαινόμενο όταν εμφανίζεται και γνωρίζουν ότι αυτή είναι η στιγμή που η πηγή πληροφοριών είναι περισσότερο ανοιχτή σε υποδείξεις, συνεπώς πολύ πιο πιθανό να συμμορφωθεί από ό,τι πριν βιώσει το σοκ».³⁷

Το δόγμα του σοκ μιμείται επακριβώς αυτή τη διαδικασία και προσπαθεί να επιτύχει σε μαζική κλίμακα ό,τι επιτυγχάνουν τα βασανιστήρια κατά τη διάρκεια της ανάκρισης ενός ατόμου. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν το σοκ της 11ης Σεπτεμβρίου, όταν για εκατομμύρια ανθρώπους διερράγη «ο κόσμος που τους ήταν οικείος» και ξεκίνησε μια περίοδος αποπροσανατολισμού και ψυχολογικής παλινδρόμησης, την οποία η κυβέρνηση Μπους εκμεταλλεύτηκε με μεγάλη επιδεξιότητα. Ξαφνικά βρεθήκαμε να ζούμε σε ένα είδος «Έτους Μηδέν», οπότε στιδήποτε γνωρίζαμε για τον κόσμο μέχρι τότε έπρεπε να απορριφθεί ως «τρόπος σκέψης προ της 11ης Σεπτεμβρίου». Καθώς η γνώση της ιστορίας δεν ήταν ποτέ το δυνατό σημείο μας, οι Βορειοαμερικανοί μετατραπήκαμε σε «άγραφο χαρτί», μια «λευκή σελίδα» στην οποία μπορούσαν «να γραφτούν οι πιο καινούριες και όμορφες λέξεις», όπως συνήθιζε να λέει ο Μάο για το λαό του.³⁸ Μια νέα στρατιά ειδικών άρχισαν αμέσως να γράφουν καινούριες και όμορφες λέξεις στο δεκτικό καμβά του μετατραυματικού συνειδητού μας: «σύγκρουση πολιτισμών», «άξονας του κακού», «ισλαμο-φασισμός», «εθνική ασφάλεια». Καθώς όλοι είχαν στραμμένη την προσοχή τους στους θανάσιμους νέους πολιτισμικούς πολέμους, η κυβέρνηση Μπους κατάφερε να πραγματοποιήσει όσα μπορούσε μόνο να οραματίζεται πριν από

την 11η Σεπτεμβρίου: τη διεξαγωγή ιδιωτικοποιημένων πολέμων στο εξωτερικό και την οικοδόμηση ενός εταιρικού συμπλέγματος ασφάλειας στις ΗΠΑ.

Το δόγμα του σοκ λειτουργεί ως εξής: Η αρχική καταστροφή (ένα πραξικόπημα, μια τρομοκρατική επίθεση, μια κατάρρευση των αγορών, ένας πόλεμος, ένα τσουνάμι, ένα τυφώνας) εξώθει ολόκληρο τον πληθυσμό σε μια κατάσταση συλλογικού κλονισμού. Οι βόμβες που πέφτουν από τον ουρανό, τα τρομοκρατικά χτυπήματα, οι θυελλώδεις άνεμοι χρησιμεύουν για να εξασθενήσουν οι αντιστάσεις ολόκληρων κοινωνιών, όπως ακριβώς η εκκωφαντική μουσική και οι ξυλοδαρμοί εξασθενίζουν τις αντιστάσεις των κρατούμενων στα κελιά των βασανιστηρίων. Και όπως οι τρομοκρατημένοι κρατούμενοι προδίδουν τα ονόματα των συντρόφων τους και αποκηρύσσουν τα πιστεύω τους, έτσι και οι κοινωνίες που βρίσκονται σε κατάσταση σοκ παραιτούνται συχνά από όσα θα υπερασπιζόνταν σθεναρά υπό διαφορετικές συνθήκες. Ο Τζαμάρ Πέρι και οι υπόλοιποι πληγέντες στον καταυλισμό του Μπατόν Ρουζ αναμενόταν, θεωρητικά, να παραιτηθούν από τα προγράμματα κοινωνικής στέγης και τη δημόσια παιδεία. Μετά το τσουνάμι οι ψαράδες της Σρι Λάνκα αναμενόταν, θεωρητικά, να παραδώσουν την πολύτιμη παραθαλάσσια γη τους στους ξενοδόχους. Και οι Ιρακινοί, αν όλα είχαν εξελιχτεί σύμφωνα με το σχέδιο, αναμενόταν, θεωρητικά, να είναι τόσο συγκλονισμένοι και τρομοκρατημένοι, ώστε να παραδώσουν τον έλεγχο των πετρελαϊκών κοιτασμάτων τους, τις κρατικές εταιρείες τους και την εθνική κυριαρχία τους στις ΗΠΑ και να αποδεχτούν την ύπαρξη στρατιωτικών βάσεων και πράσινων ζωνών στη χώρα τους.

Το μεγάλο ψέμα

Στο χείμαρρο των εγκωμίων που γράφτηκαν όταν πέθανε ο Μίλτον Φρίντμαν σπάνια αναφέρεται ο ρόλος των σοκ και των κρίσεων στην προώθηση της κοσμοθεωρίας του. Αντίθετα, ο θάνατός του αποτέλεσε μια ευκαιρία για να ξαναειπωθεί η επίσημη ιστορία του πώς ο ακραίος καπιταλισμός που ταυτίστηκε με το όνομά του μετατράπηκε στην επίσημη κρατική ορθοδοξία σε κάθε σχεδόν γωνιά του πλανήτη. Πρόκειται όχι μόνο για μια παραμυθένια εκδοχή της ιστορίας, από την οποία έχουν διαγραφεί η βία και ο καταναγκασμός που ήταν στενά συνδεδεμένα με τη σταυροφορία του, αλλά και για το πιο επιτυχημένο προπαγανδιστικό εγχείρημα των τελευταίων τριών δεκαετιών. Η επίσημη αυτή ιστορία έχει, σε γενικές γραμμές, ως εξής:

Ο Φρίντμαν αφιέρωσε ολόκληρη τη ζωή του σε έναν ειρηνικό πόλεμο ιδεών εναντίον όσων πιστεύουν ότι οι κυβερνήσεις έχουν την υποχρέωση να παρεμβαίνουν για να αμβλύνουν τις αιχμηρές γωνίες των αγορών. Πίστευε ότι η ιστορία «παρεξέκλινε από το σωστό δρόμο» όταν οι πολιτικοί άρχισαν να ακούν τον Τζον Μείναρντ Κέινς, το διανοούμενο που υπήρξε ο αρχιτέκτονας του Νιου Ντιλ και του σύγχρονου κράτους πρόνοιας.³⁹

Το κραχ του 1929 οδήγησε στην κοινά αποδεκτή άποψη ότι το *laissez-faire* είχε αποτύχει και ότι οι κυβερνήσεις έπρεπε να παρεμβαίνουν στην οικονομία για να αναδιανέμουν τον πλούτο και να επιβάλλουν περιορισμούς στις εταιρείες. Στη διάρκεια αυτών των ζοφερών για το *laissez-faire* ημερών, όταν ο κομμουνισμός κατακτούσε την Ανατολή, το κράτος πρόνοιας υιοθετούνταν από τη Δύση και ο οικονομικός εθνικισμός ρίζωνε στο μεταποικιακό Νότο, ο Φρίντμαν και ο μέντοράς του Φρίντριχ Χάγκεκ προστάτευαν υπομονετικά τη φλόγα μιας ανόθευτης εκδοχής του καπιταλισμού, η οποία δεν είχε κηλιδωθεί από τις κείνσιανικές προσπάθειες να χρησιμοποιείται ο συλλογικός πλούτος για να οικοδομούνται πιο δίκαιες κοινωνίες.

«Κατά τη γνώμη μου, το μείζον λάθος [...] είναι να πιστεύουμε πως είναι εφικτό να κάνουμε το καλό με τα χρήματα των άλλων», έγραψε το 1975 ο Φρίντμαν σε μια επιστολή του στον Πινοτσέτ.⁴⁰ Ελάχιστοι άκουγαν τις υποδείξεις του. Οι περισσότεροι άνθρωποι συνέχιζαν να επιμένουν ότι οι κυβερνήσεις μπορούσαν και έπρεπε να κάνουν το καλό. Το 1969 το περιοδικό *Time* περιέγραφε απαξιωτικά τον Φρίντμαν ως «έναν καλικάντζαρο ή ένα παράσιτο», ενώ ήταν ελάχιστοι όσοι τον τιμούσαν ως προφήτη.⁴¹

Τη δεκαετία του 1980, και αφού ο Φρίντμαν είχε περάσει δεκαετίες σε μια διανοητική έρημο, ανέβηκαν στην εξουσία η Μάργκαρετ Θάτσερ (που είπε για τον Φρίντμαν ότι ήταν «έναν πνευματικός μαχητής της ελευθερίας») και ο Ρόναλντ Ρέιγκαν (που στη διάρκεια της προεκλογικής του εκστρατείας είχε μαζί του ένα αντίτυπο του *Capitalism and Freedom*, του ιδεολογικού μανιφέστου του Φρίντμαν).⁴² Επιτέλους, υπήρχαν πολιτικοί ηγέτες που είχαν το θάρρος να επιβάλουν τις χωρίς περιορισμούς ελεύθερες αγορές στον πραγματικό κόσμο. Σύμφωνα με την επίσημη ιστορία, αφού ο Ρέιγκαν και η Θάτσερ απελευθέρωσαν ειρηνικά και δημοκρατικά τις αγορές των χωρών τους, η ελευθερία και η ευημερία που επακολούθησαν ήταν τόσο έκδηλα επιθυμητές, ώστε, όταν άρχισαν να ανατρέπονται η μια μετά την άλλη οι δικτατορίες –από τη Μανίλα μέχρι το Βερολίνο–, οι μάζες να απαιτούν την εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής του Ρέιγκαν προκειμένου να μπορούν να απολαύσουν τα Big Mac τους.

Όταν τελικά κατέρρευσε η Σοβιετική Ένωση, οι λαοί της «αυτοκρατορίας του κακού» επίσης αδημονούσαν να εφαρμοστεί η επανάσταση του Φρίντμαν, όπως εξάλλου και οι κομμουνιστές-που-μεταλλάχτηκαν-σε-καπιταλιστές στην Κίνα. Αυτό σήμαινε ότι δεν είχε απομείνει κανένα εμπόδιο στο δρόμο προς μια πραγματικά παγκόσμια ελεύθερη αγορά, στο πλαίσιο της οποίας οι εταιρείες δε θα ήταν ελεύθερες μόνο στις χώρες τους, αλλά θα μπορούσαν να διασχίζουν τα σύνορα χωρίς περιορισμούς, φέρνοντας ευημερία σε όλο τον κόσμο. Υπήρχε πλέον μια διπλή συναίνεση όσον αφορά το πώς έπρεπε να είναι οργανωμένη η κοινωνία: Οι πολιτικοί ηγέτες έπρεπε να εκλέγονται και οι οικονομίες έπρεπε να λειτουργούν σύμφωνα με τους κανόνες του Φρίντμαν. Επρόκειτο, όπως έχει γράψει ο Φράνσις Φουκουγιάμα, για «το τέλος της ιστορίας» – «το καταληκτικό σημείο της ιδεολογικής εξέλιξης του ανθρώπινου είδους». ⁴³ Όταν πέθανε ο Φρίντμαν, το περιοδικό *Fortune* έγραψε ότι «το ρεύμα της ιστορίας ήταν μαζί του»· σε ένα ψήφισμα του Κογκρέσου των ΗΠΑ εγκωμιαζόταν ως «ένας από τους σημαντικότερους υπέρμαχους της ελευθερίας όχι μόνο στην οικονομία αλλά εν γένει»· ο κυβερνήτης της Καλιφόρνια Άρνολντ Σβαρτσενέγκερ ανακήρυξε την 29η Ιανουαρίου 2007 «Ημέρα Μίλτον Φρίντμαν», ενώ το ίδιο έκαναν πολλές πόλεις. Ένας πρωτοσέλιδος τίτλος στη *Wall Street Journal* συγκεφαλαίωνε όλη αυτή τη μεθοδική αγιογραφία: «Ο Άνθρωπος της Ελευθερίας». ⁴⁴

Το βιβλίο αυτό αμφισβητεί τον πιο κεντρικό και λατρεμένο ισχυρισμό της επίσημης ιστορίας: ότι ο θρίαμβος του απορρυθμισμένου καπιταλισμού σήμαινε τη γέννηση της ελευθερίας, ότι οι χωρίς περιορισμούς αγορές συμβαδίζουν με τη δημοκρατία. Εγώ θα αποδείξω ότι μαμή αυτής της φονταμενταλιστικής μορφής καπιταλισμού υπήρξαν πάντα οι πιο βίαιες μορφές καταναγκασμού, οι οποίες επιβλήθηκαν τόσο στο συλλογικό πολιτικό σώμα όσο και σε αναρίθμητα σώματα μεμονωμένων ατόμων. Η ιστορία της σύγχρονης ελεύθερης αγοράς – που γίνεται ίσως καλύτερα κατανοητή ως άνοδος του κορπορατισμού – γράφτηκε με σοκ.

Το διακύβευμα είναι μεγάλο. Η εταιρική συμμαχία βρίσκεται ήδη καθ' οδόν προς την κατάκτηση και των τελευταίων εδαφών που εποφθαλμιά: των κλειστών πετρελαϊκών οικονομιών του αραβικού κόσμου και των τομέων εκείνων των Δυτικών οικονομιών που προστατεύονται εδώ και χρόνια από την κερδοσκοπία – συμπεριλαμβανομένων της ανταπόκρισης σε καταστροφές και της

συγκρότησης στρατών. Καθώς δεν μπορεί να βρεθεί κανένα πρόσχημα προκειμένου να εξασφαλιστεί η κοινωνική συναίνεση για την ιδιωτικοποίηση αυτών των τόσο σημαντικών τομέων, είτε εντός είτε εκτός της χώρας, η κλιμάκωση της βίας και οι ολοένα μεγαλύτερες καταστροφές αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις για να επιτευχθεί ο στόχος. Ωστόσο, επειδή ο καθοριστικός ρόλος που διαδραματίζουν τα σοκ και οι κρίσεις έχει επιμελώς παραλειφθεί από το επίσημο ιστορικό αρχείο της ανόδου των ελεύθερων αγορών, οι ακραίες τακτικές που εφαρμόστηκαν στο Ιράκ και στη Νέα Ορλεάνη αποδίδονται συχνά, λανθασμένα, στην άνευ προηγουμένου ανικανότητα και στην ευνοιοκρατία που επικρατούσε στο Λευκό Οίκο επί Προεδρίας Μπους. Στην πραγματικότητα, τα επιτεύγματα του Μπους αντιπροσωπεύουν απλώς την τερατωδώς βίαιη και δημιουργική αποκορύφωση μιας εκστρατείας πενήντα ετών για την ολοκληρωτική απελευθέρωση των εταιρειών.

Πρέπει να αντιμετωπίζουμε με πολύ μεγάλη προσοχή κάθε προσπάθεια να θεωρηθεί κάποια ιδεολογία υπεύθυνη για τα εγκλήματα που διέπραξαν οι οπαδοί της. Είναι πολύ εύκολο να ισχυριζόμαστε ότι αυτοί με τους οποίους διαφωνούμε όχι απλώς κάνουν λάθος, αλλά είναι τύραννοι, φασίστες, δολοφόνοι που διαπράττουν γενοκτονίες. Ωστόσο αληθεύει εξίσου ότι μερικές ιδεολογίες συνιστούν κίνδυνο για την κοινωνία, και οφείλουμε να αναγνωρίζουμε ότι είναι επικίνδυνες. Πρόκειται για κλειστά, φονταμενταλιστικά δόγματα που δεν μπορούν να συνυπάρχουν με άλλα συστήματα πεποιθήσεων, καθώς οι οπαδοί τους απορρίπτουν τη διαφορετικότητα και απαιτούν να έχουν τα χέρια τους ελεύθερα για να επιβάλουν το τέλειο σύστημά τους. Ο κόσμος όπως είναι πρέπει να ισοπεδωθεί, ώστε να ανοίξει ο δρόμος για το ανόθευτο επινόημά τους. Καθώς έχει τις ρίζες της στις βιβλικές φαντασιώσεις των σαρωτικών κατακλυσμών και των μεγάλων πυρκαγιών, πρόκειται για μια λογική που οδηγεί αναπόφευκτα στη βία. Οι ιδεολογίες που λαχταρούν μια «λευκή σελίδα», η οποία μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω κάποιου είδους κατακλυσμού, είναι επικίνδυνες.

Συνήθως είναι τα ακραία θρησκευτικά και φυλετικά συστήματα ιδεών που απαιτούν να αφανιστούν ολόκληροι λαοί και πολιτισμοί προκειμένου να εκπληρωθεί ένα εξαγνισμένο όραμα για τον κόσμο. Ωστόσο μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης υπάρχει μεγάλος συλλογικός προβληματισμός σχετικά με τα τεράστια εγκλήματα που διαπράχθηκαν εν ονόματι του κομμουνισμού. Τα σοβιετικά αρχεία άνοιξαν για τους ερευνητές προκειμένου να γίνει καταμέτρηση των νεκρών – όσων πέθαναν εξαιτίας των καταναγκαστικών λιμών, όσων έχασαν τη ζωή τους στα στρατόπεδα εργασίας, όσων δολοφονήθη-

καν. Η διαδικασία πυροδότησε μια έντονη διαμάχη σε όλο τον κόσμο για το αν πολλές από αυτές τις φρικαλεότητες απέρρεαν από την ίδια την κομμουνιστική ιδεολογία ή αν οφείλονταν στη διαστρέβλωσή της από ανθρώπους όπως ο Στάλιν, ο Τσαουσέσκου, ο Μάο και ο Πολ Ποτ.

«Ήταν ο κομμουνισμός με σάρκα και οστά που επέβαλε την ολοκληρωτική καταπίεση, η οποία κορυφώθηκε με το βασίλειο του τρόμου που εγκαθίδρυσε το κράτος», γράφει ο Στεφάν Κουρτουά, ένας από τους συγγραφείς του *Black Book of Communism [Η Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2001]*. «Είναι η ιδεολογία άμοιρη ευθυνών;»⁴⁵ Ασφαλώς και δεν είναι. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι όλες οι μορφές του κομμουνισμού προάγουν εγγενώς τη γενοκτονία, όπως περιχαρείς ισχυρίστηκαν μερικοί. Ωστόσο είναι βέβαιο ότι ήταν μια ερμηνεία της κομμουνιστικής θεωρίας, δογματική, αυταρχική και με απόλυτη περιφρόνηση προς την πολυφωνία, που οδήγησε στις σταλινικές εκκαθαρίσεις και στα στρατόπεδα αναμόρφωσης του Μάο. Ο αυταρχικός κομμουνισμός είναι –και θα πρέπει να μείνει για πάντα– στιγματισμένος από αυτά τα εργαστηριακά πειράματα που έγιναν σε συνθήκες πραγματικού κόσμου.

Ισχύει όμως το ίδιο και για τη σημερινή σταυροφορία για την απελευθέρωση των παγκόσμιων αγορών; Τα πραξικοπήματα, οι πόλεμοι και οι σφαγές προκειμένου να επιβληθούν και να διατηρηθούν καθεστώτα με ευνοϊκή προδιάθεση προς τον κορπορατισμό δεν αντιμετωπίστηκαν ποτέ ως εγκλήματα του καπιταλισμού, αλλά, αντίθετα, καταγράφηκαν ως υπερβολές μανιακών δικτατόρων, ως θερμά μέτωπα του Ψυχρού Πολέμου στο παρελθόν και του πολέμου της τρομοκρατίας σήμερα. Αν οι πιο ένθερμοι αντίπαλοι του κορπορατικού οικονομικού μοντέλου εξολοθρεύονται συστηματικά, είτε στην Αργεντινή τη δεκαετία του 1970 είτε στο Ιράκ σήμερα, η καταστολή αυτή ερμηνεύεται ως η βρόμικη όψη του αγώνα εναντίον του κομμουνισμού ή της τρομοκρατίας – και σχεδόν ποτέ ως μια αναπόσπαστη πλευρά του αγώνα για την προώθηση του ανόθευτου καπιταλισμού.

Δεν υποστηρίζω ότι όλες οι μορφές του συστήματος της αγοράς είναι εγγενώς βίαιες. Είναι εφικτό να υπάρχει μια οικονομία βασισμένη στην αγορά η οποία δεν προϋποθέτει μια τέτοια βιαιότητα και δεν απαιτεί μια τέτοια ιδεολογική καθαρότητα. Μια ελεύθερη αγορά καταναλωτικών προϊόντων μπορεί να συνυπάρχει με τη δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, με τη δημόσια παιδεία, με τον έλεγχο ενός μεγάλου μέρους της οικονομίας (όπως μιας εθνικής πετρελαϊκής βιομηχανίας) από το κράτος. Είναι εξίσου εφικτό να υποχρεώνονται οι εταιρείες να πληρώνουν αξιοπρεπείς μισθούς και να σέβονται το

δικαίωμα των εργαζομένων να συνδικαλιζονται, αλλά και να μπορούν οι κυβερνήσεις να φορολογούν και να αναδιανέμουν τον πλούτο έτσι ώστε να μειώνονται οι μεγάλες ανισότητες που χαρακτηρίζουν το κορπορατικό κράτος. Δεν είναι αναγκαίο οι αγορές να είναι φονταμενταλιστικές.

Ο Κέινς είχε προτείνει αυτήν ακριβώς τη μεικτή, ρυθμισμένη οικονομία μετά τη Μεγάλη Ύφεση. Επρόκειτο για μια επανάσταση στη δημόσια πολιτική, η οποία γέννησε το Νιου Ντιλ και παρόμοιες μεταρρυθμίσεις σε όλο τον κόσμο. Και ήταν ακριβώς αυτό το σύστημα συμβιβασμών, ελέγχων και ισορροπιών που η αντεπανάσταση του Φρίντμαν άρχισε να διαλύει μεθοδικά από χώρα σε χώρα. Ιδωμένος από αυτή την οπτική γωνία, ο καπιταλισμός της Σχολής του Σικάγου έχει όντως κάτι κοινό με άλλες επικίνδυνες ιδεολογίες: το χαρακτηριστικό πόθο για μια ανέφικτη καθαρότητα, για μια «λευκή σελίδα» πάνω στην οποία θα γραφτεί ένα αναδιαμορφωμένο κοινωνικό μοντέλο.

Αυτός ο πόθος απόκτησης θεϊκών δυνάμεων για μια εκ νέου απόλυτη δημιουργία είναι ακριβώς ο λόγος για τον οποίο οι ιδεολόγοι της ελεύθερης αγοράς έλκονται από τις κρίσεις και τις καταστροφές. Η μη Αποκαλυπτική πραγματικότητα απλώς δεν προάγει τις φιλοδοξίες τους. Για τριάντα χρόνια η ζωγόνος πνοή της αντεπανάστασης του Φρίντμαν ήταν η έλξη προς ένα είδος ελευθερίας και δυνατοτήτων που είναι διαθέσιμες μόνο σε περιόδους κατακλυσμιαίων αλλαγών, όταν βγαίνουν από τη μέση οι άνθρωποι με τις πεισματικές συνήθειές τους και τα επίμονα αιτήματά τους, μόνο σε στιγμές που η δημοκρατία μοιάζει να είναι πρακτικά ανέφικτη.

Όσοι ασπάζονται το δόγμα του σοκ είναι πεπεισμένοι ότι μόνο μια μεγάλη ρήξη (μια πλημμύρα, ένας πόλεμος, μια τρομοκρατική επίθεση) μπορεί να τους εξασφαλίσει το είδος του μεγάλου λευκού καμβά που ποθούν. Και είναι ακριβώς αυτές τις καθοριστικές στιγμές, όταν ψυχολογικά είμαστε έρμαιοι και σωματικά ξεριζωμένοι, που αυτοί οι δεξιότεχνες της χειραγώγησης της πραγματικότητας απλώνουν τα χέρια τους και αρχίζουν να αναπλάθουν τον κόσμο.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΔΥΟ ΔΟΚΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΣΟΚ

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

«Θα σας στύψουμε μέχρι να αδειάσετε και μετά θα σας ξαναγεμίσουμε με τους εαυτούς μας».

–Τζορτζ Όργουελ, 1984

«Η Βιομηχανική Επανάσταση ήταν απλώς η αρχή μιας επανάστασης πιο ακραίας και ριζοσπαστικής από οποιαδήποτε είχε φλογίσει ποτέ μέχρι τότε το νου των εκάστοτε αιρετικών, όμως τα προβλήματα μπορούσαν να επιλυθούν δεδομένης της απεριόριστης ποσότητας υλικών αγαθών».

–Καρλ Πολάνι, *The Great Transformation*

[*Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, Νησίδες, 2001]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΩΝ

Ο ΓΙΟΥΕΝ ΚΑΜΕΡΟΝ, Η CIA ΚΑΙ Η ΜΑΝΙΩΔΗΣ ΕΠΙΔΙΩΞΗ ΝΑ ΑΠΟΔΟΜΗΘΕΙ
ΚΑΙ ΝΑ ΑΝΑΠΛΑΣΤΕΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΣ ΝΟΥΣ

«Ο νους τους μοιάζει με άγραφο χαρτί πάνω στο οποίο μπορούμε να γράψουμε».

—Δρ. Σίριλ Τζ. Κ. Κένεντι και δρ. Ντέιβιντ Άνσελ
για τα πλεονεκτήματα της θεραπείας
με ηλεκτροσόκ, 1948¹

«Πήγα στο σφαγείο για να παρατηρήσω την αποκαλούμενη “ηλεκτρική σφαγή” και είδα ότι έσφιγγαν τα μηνίγγια των γουρουνιών με μεγάλες μεταλλικές λαβίδες που ήταν συνδεδεμένες με ηλεκτρικό ρεύμα (125 βολτ). Όταν ολοκληρωνόταν το σφίξιμο των λαβίδων, τα γουρούνια έπεφταν αναίσθητα, με το σώμα άκαμπο, και στη συνέχεια συγκλονίζονταν από σπασμούς, όπως τα σκυλιά που χρησιμοποιούμε στα πειράματά μας. Στο διάστημα που είχαν χάσει τις αισθήσεις τους (επιληπτικό κώμα) ο σφαγέας μαχαίρωνε τα ζώα χωρίς καμία δυσκολία».

—Ούγκο Τσερλέτι, ψυχίατρος, περιγράφοντας
πώς «επινόησε» τη θεραπεία με ηλεκτροσόκ, 1954²

«Δε μιλάω πια σε δημοσιογράφους», μου λέει μια φωνή γεμάτη ένταση από την άλλη άκρη της τηλεφωνικής γραμμής. «Τι θέλεις;»

Σκέφτομαι ότι έχω περίπου είκοσι δευτερόλεπτα στη διάθεσή μου και ότι

δε θα είναι εύκολο. Πώς να εξηγήσω στην Γκέιλ Κάσνερ τι θέλω, πώς να της αφηγηθώ.εν συντομία το ταξίδι που με οδήγησε σε αυτή;

Η αλήθεια φαντάζει τόσο παράξενη: «Γράφω ένα βιβλίο για το σοκ. Για το πώς οι χώρες υφίστανται σοκ: από πολέμους, τρομοκρατικές επιθέσεις, πραξικοπήματα και φυσικές καταστροφές. Και στη συνέχεια πώς υφίστανται ένα ακόμα σοκ: από εταιρείες και πολιτικούς οι οποίοι εκμεταλλεύονται το φόβο και τον αποπροσανατολισμό που προκάλεσε το πρώτο σοκ για να προωθήσουν μια οικονομική θεραπεία-σοκ. Αλλά και για το πώς οι άνθρωποι που αντιστέκονται σε αυτές τις πολιτικές υφίστανται, αν είναι αναγκαίο, ένα τρίτο σοκ: από αστυνομικούς, στρατιώτες και ανακριτές. Θέλω να σου μιλήσω επειδή, κατά τη γνώμη μου, είσαι ανάμεσα στους ανθρώπους που έχουν υποστεί το πιο ισχυρό σοκ και επιβίωσαν, αφού είσαι μια από τους ελάχιστες επιζήσαντες των μυστικών πειραμάτων που έκανε η CIA πάνω στα ηλεκτροσόκ και άλλες “ειδικές ανακριτικές τεχνικές”. Έχω λόγους να πιστεύω ότι όσα έμαθαν από τα πειράματα που έγιναν πάνω σου τη δεκαετία του 1950 στο Πανεπιστήμιο Μακγκίλ τα εφαρμόζουν σήμερα στους κρατούμενους στον κόλπο του Γκουαντάναμο και στο Άμπου Γκράμπ».

‘Όχι, δεν μπορώ να της δώσω αυτή την απάντηση. Περιορίζομαι, λοιπόν, στο να πω:

«Ταξίδεψα πρόσφατα στο Ιράκ και προσπαθώ να καταλάβω το ρόλο που παίζουν τα βασανιστήρια που γίνονται εκεί. Μας είπαν ότι ο σκοπός των βασανιστηρίων είναι η απόσπαση πληροφοριών, αλλά έχω την αίσθηση ότι δεν είναι μόνο αυτός. Πιστεύω ότι τα βασανιστήρια έχουν επίσης σχέση με την προσπάθεια να οικοδομηθεί ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης, να αποδομηθεί η σκέψη των ανθρώπων και να αναπλαστεί από το μηδέν».

‘Όταν μου απαντάει, έπειτα από μια μακριά παύση, η φωνή της έχει διαφορετικό τόνο. Παρόλο που δονείται ακόμα από την ένταση, υπάρχει κάτι σαν... ανακούφιση;

«Μόλις περιέγραψες τι ακριβώς μου έκαναν η CIA και ο Γιούν Κάμερον. Προσπάθησαν να με διαλύσουν και να με ξαναφτιάξουν. Όμως δεν τα κατάφεραν».

Σε λιγότερο από είκοσι τέσσερις ώρες χτυπάω την πόρτα του διαμερίσματος της Γκέιλ Κάσνερ, σε μια γκρίζα και παλιά πολυκατοικία του Μόντρεαλ.

«Είναι ανοιχτά», μου απαντάει με φωνή που μόλις ακούγεται.

Η Γκέιλ μου είχε πει ότι θα άφηνε την πόρτα ξεκλειδωτή, επειδή δυσκολεύεται να στέκεται όρθια: Ο πόνος από τα μικροσκοπικά κατάγματα στη σπον-

δυλική της στήλη αυξάνεται με τα χρόνια εξαιτίας της αρθρίτιδας. Ο πόνος στην πλάτη της δεν είναι το μοναδικό ενθύμιο από τις εξήντα τρεις φορές που εκατόν πενήντα με διακόσια βολτ ηλεκτρικού ρεύματος διαπέρασαν τους μετωπιαίους λοβούς του εγκεφάλου της, ενώ οι βίαιες συσπάσεις του σώματός της πάνω στο τραπέζι προκαλούσαν κατάγματα, εξάρθρωσεις, αιματώματα και σπασίματα δοντιών.

Η Γκέιλ με χαιρετάει από την μπλε ανατομική πολυθρόνα της. Αργότερα θα μάθω ότι μπορεί να τη ρυθμίζει σε είκοσι διαφορετικές θέσεις, και το κάνει ασταμάτητα, σαν φωτογράφος που προσπαθεί να εστιάσει το φακό της μηχανής του. Σε αυτή την πολυθρόνα περνάει τις μέρες και τις νύχτες της, αναζητώντας μια βολική θέση και προσπαθώντας να μην αποκοιμηθεί, ώστε να αποφύγει αυτά που ονομάζει «τα ηλεκτρικά όνειρά μου». Τότε είναι που βλέπει «αυτόν»: τον δρα Γιούν Κάμερον, τον από πολλού νεκρό ψυχίατρο που την υπέβαλε στα ηλεκτροσόκ και σε άλλα βασανιστήρια πριν από πολλά χρόνια.

«Χτες το βράδυ με επισκέφθηκε δύο φορές το Διαπρεπές Τέρας», μου λέει μόλις μπαίνω στο διαμέρισμα. «Δε θέλω να σε κάνω να αισθανθείς άσχημα, αλλά ήταν εξαιτίας του τηλεφωνήματός σου από το πουθενά, εξαιτίας όλων αυτών των ερωτήσεων που μου έκανες».

Συνειδητοποιώ ότι ίσως να μην είναι καλή ιδέα η παρουσία μου εκεί. Και το αίσθημα αυτό γίνεται πιο έντονο όταν εξερευνώ με το βλέμμα μου το διαμέρισμα και αντιλαμβάνομαι ότι δεν υπάρχει κάποιο σημείο για να καθίσω. Κάθε σπιθαμή του χώρου είναι καλυμμένη από ετοιμόρροπες στοίβες χαρτιών και βιβλίων, τοποθετημένων ωστόσο με κάποιου είδους ταξινομικό σύστημα, όπως υποδηλώνουν τα κίτρινα αυτοκόλλητα χαρτάκια που προεξέχουν από τα βιβλία. Η Γκέιλ μου υποδεικνύει το μοναδικό ελεύθερο σημείο στο δωμάτιο, όπου υπάρχει μια ξύλινη καρέκλα που δεν είχα προσέξει. Όμως πανικοβάλλεται ελαφρώς όταν της λέω ότι χρειάζομαι λίγο χώρο για το μαγνητοφωνάκι μου. Δεν υπάρχει περίπτωση να το ακουμπήσω στο τραπεζάκι δίπλα στην πολυθρόνα της, όπου είκοσι άδεια πακέτα τσιγάρων *Matinee Regular* σχηματίζουν μια τέλεια πυραμίδα. (Η Γκέιλ με είχε προειδοποιήσει στο τηλέφωνο ότι είναι μανιώδης καπνίστρια: «Λυπάμαι, αλλά καπνίζω. Επίσης, δεν τρώω υγιεινά. Είμαι χοντρή και καπνίζω. Ελπίζω να μη σε ενοχλεί».) Τα πακέτα μοιάζουν σαν η Γκέιλ να έχει βάψει μαύρο το εσωτερικό τους, αλλά, κοιτώντας πιο προσεκτικά, συνειδητοποιώ ότι είναι καλυμμένα από πυκνογραμμένα μικροσκοπικά γράμματα: ονόματα, αριθμούς, χιλιάδες λέξεις.

Όση ώρα μιλάμε, η Γκέιλ σκύβει συχνά για να σημειώσει κάτι σε ένα κομ-

μάτι χαρτί ή σε ένα πακέτο τσιγάρων – «Μια σημείωση προς τον εαυτό μου, διαφορετικά δε θα το θυμάμαι», μου εξηγεί. Για εκείνη, τα όσα γράφει σε κομματάκια χαρτιού και σε πακέτα τσιγάρων είναι κάτι περισσότερο από ένα ασυνήθιστο σύστημα αρχειοθέτησης. Είναι η ίδια της η μνήμη.

Σε ολόκληρη την ενήλικη ζωή της το μυαλό της Γκέιλ την πρόδιδε: Τα γεγονότα εξατιμίζονται ακαριαία, οι αναμνήσεις της (οι ελάχιστες που έχει) μοιάζουν με διάσπαρτα φωτογραφικά στιγμιότυπα. Μερικές φορές θυμάται όλες τις λεπτομέρειες ενός συμβάντος («θραύσματα μνήμης» τα αποκαλεί), αν όμως τη ρωτήσεις για τη χρονική στιγμή που αυτό έλαβε χώρα, ενδέχεται να πέσει έξω μέχρι και δύο δεκαετίες. «Το 1968», λέει, για να σπεύσει αμέσως να διορθώσει τον εαυτό της: «Όχι, ήταν το 1983». Για αυτόν ακριβώς το λόγο καταγράφει τα πάντα, ως μια απόδειξη ότι όντως έζησε. Στην αρχή μου ζητάει συγνώμη για την ακαταστασία που επικρατεί στο διαμέρισμά της, όμως αργότερα μου λέει: «Αυτός φταίει! Αυτό το διαμέρισμα είναι μέρος των βασανιστηρίων!».

Για πολλά χρόνια η Γκέιλ δεν μπορούσε να εξηγήσει την αδύναμη μνήμη της, καθώς και πολλά άλλα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά της. Για παράδειγμα, δεν ήξερε για ποιο λόγο κυριευόταν από ανεξέλεγκτο πανικό όταν την τίναζε το ρεύμα του ηλεκτρικού διακόπτη που άνοιγε την πόρτα του γκαράζ. Ή για ποιο λόγο τα χέρια της έτρεμαν όταν έβαζε το σεσουάρ στην πρίζα. Το κυριότερο, δεν μπορούσε να καταλάβει για ποιο λόγο θυμόταν τα περισσότερα γεγονότα της ενήλικης ζωής της, αλλά σχεδόν τίποτα από την περίοδο πριν γίνει είκοσι ετών. Όταν συναντούσε κάποιον που ισχυριζόταν ότι τη γνώριζε από τα παιδικά της χρόνια, του έλεγε: «Ξέρω ποιος είσαι, αλλά δεν μπορώ να θυμηθώ από πού ακριβώς σε γνωρίζω. Προσποιούμαι».

Η Γκέιλ πίστευε ότι ευθυνόταν η εύθραυστη διανοητική της υγεία. Από τα είκοσι μέχρι τα τριάντα της αγωνιζόταν ενάντια στην κατάθλιψη και στην εξάρτησή της από χάπια, ενώ μερικές φορές οι νευρικοί κλονισμοί της ήταν τόσο σοβαροί, ώστε να πέφτει σε κώμα και να καταλήγει στο νοσοκομείο. Τα περιστατικά αυτά είχαν ως συνέπεια να την αποκηρύξει η οικογένειά της, αφήνοντάς τη τόσο μόνη και απελπισμένη, ώστε για να επιβιώσει έψαχνε στους σκουπιδοτενεκέδες έξω από τα παντοπωλεία.

Ωστόσο υπήρχαν ενδείξεις ότι είχε βιώσει ακόμα πιο τραυματικές εμπειρίες σε νεαρή ηλικία. Προτού η οικογένειά της διακόψει τις σχέσεις μαζί της, η Γκέιλ και η δίδυμη αδερφή της είχαν διαπληκτιστεί αρκετές φορές για τα όσα είχαν συμβεί κατά τη διάρκεια μιας περιόδου που η κατάστασή της ήταν πο-

λύ άσχημη και η Ζέλντα έπρεπε να την περιποιείται. «Δεν μπορείς να φανταστείς τι πέρασα», έλεγε η Ζέλντα. «Κατουρούσες στο σαλόνι, βύζαινες τον αντίχειρά σου, μιλούσες σαν μωρό και απαιτούσες να σου δώσω το μπιμπερό του γιου μου. Τέτοια πράγματα ήμουν αναγκασμένη να ανέχομαι!» Η Γκέιλ δεν μπορούσε να βγάλει άκρη από τις επικρίσεις της αδερφής της. Κατουρούσε στο πάτωμα; Απαιτούσε το μπιμπερό του ανιψιού της; Δε θυμόταν να έχει κάνει τίποτα από όλα αυτά τα αλλόκοτα πράγματα.

Κοντά στα πενήντα της η Γκέιλ συνδέθηκε με τον Τζέικομπ, έναν άντρα τον οποίο περιγράφει ως «αδελφή ψυχή» της. Ο Τζέικομπ, που πέθανε περίπου μία δεκαετία πριν, είχε επιβιώσει από το Ολοκαύτωμα και τον απασχολούσε επίσης το ζήτημα της μνήμης και της απώλειας. Τον προβλημάτιζε ιδιαίτερα το γεγονός ότι η Γκέιλ δε θυμόταν τα νεανικά της χρόνια. «Θα πρέπει να υπάρχει κάποια αιτία», επαναλάμβανε για αυτό το κενό στη ζωή της Γκέιλ.

Το 1992, καθώς η Γκέιλ και ο Τζέικομπ περνούσαν μπροστά από τον πάγκο ενός εφημεριδοπώλη, τα μάτια τους έπεσαν στον ακόλουθο εντυπωσιακό πρωτοσέλιδο τίτλο: «Πειράματα Πλύσης Εγκεφάλου: Τα Θύματα θα Αποζημιωθούν». Η Γκέιλ άρχισε να διαβάζει το άρθρο διαγώνια, με την προσοχή της αιχμαλωτισμένη από φράσεις όπως «ομιλία σαν μωρού», «απώλεια μνήμης», «ακράτεια». «Είπα στον Τζέικομπ: “Αγόρασε αυτή την εφημερίδα”». Το ζευγάρι κάθισε σε μια παρακείμενη καφετέρια και διάβασε μια απίστευτη ιστορία για το πώς τη δεκαετία του 1950 η Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών των ΗΠΑ είχε χρηματοδοτήσει ένα γιατρό του Μόντρεαλ για να πραγματοποιήσει παράξενα πειράματα σε ανθρώπους με ψυχικές διαταραχές, κρατώντας τους ναρκωμένους και σε απομόνωση για βδομάδες, ενώ στη συνέχεια τους υπέβαλλε σε πολλαπλά ηλεκτροσόκ και τους χορηγούσε διάφορα κοκτέιλ πειραματικών φαρμάκων, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν το ψυχεδελικό LSD και το παραισθησιογόνο PCP, ευρύτερα γνωστό ως «αγγελόσκονη». Τα πειράματα αυτά, που ανάγκαζαν τους ασθενείς να παλινδρομούν σε μια βρεφική, προ-λεκτική κατάσταση, είχαν πραγματοποιηθεί στο Ινστιτούτο Άλαν του Πανεπιστημίου Μαγκκίλ υπό την εποπτεία του διευθυντή του δρα Γιούεν Κάμερον. Η χρηματοδότηση του Κάμερον από τη CIA αποκαλύφθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 χάρη στο Νόμο για την Ελευθερία της Πληροφόρησης, πυροδοτώντας έντονες συζητήσεις στη Γερουσία των ΗΠΑ. Εννέα από τους πρώην ασθενείς του Κάμερον υπέβαλαν ομαδική αγωγή εναντίον της CIA, αλλά και της καναδικής κυβέρνησης, που είχε επίσης χρηματοδοτήσει την έρευνα του Κάμερον. Κατά τη διάρκεια των παρατεταμένων δικών οι δικηγόροι των ασθενών είχαν

υποστηρίζει ότι τα πειράματα παραβίαζαν κάθε κανόνα ιατρικής δεοντολογίας. Οι ασθενείς είχαν προσφύγει στον Κάμερον για να ζητήσουν βοήθεια για ελάσσονες ψυχικές διαταραχές (επιλόχεια κατάθλιψη, άγχος, συζυγικά προβλήματα) και είχαν χρησιμοποιηθεί, εν αγνοία τους και χωρίς τη συγκατάθεσή τους, ως πειραματόζωα για να ικανοποιηθεί η δίψα της CIA για πληροφορίες σχετικά με τον έλεγχο της σκέψης. Το 1988 η CIA συμφώνησε να καταβάλει συνολικά 750.000 δολάρια ως αποζημίωση στους εννέα ενάγοντες (το μεγαλύτερο μέχρι τότε ποσό που είχε καταβάλει η υπηρεσία για να επιτύχει ένα διακανονισμό). Τέσσερα χρόνια μετά η καναδική κυβέρνηση συμφώνησε να πληρώσει 100.000 δολάρια ως αποζημίωση σε κάθε ασθενή που είχε υποβληθεί στα πειράματα.³

Ο Κάμερον όχι μόνο έχει διαδραματίσει κομβικό ρόλο στην ανάπτυξη των σύγχρονων τεχνικών βασανισμού στις ΗΠΑ, αλλά τα πειράματά του μας επιτρέπουν επίσης να αντιληφθούμε τη βαθύτερη λογική που διέπει τον καπιταλισμό της καταστροφής. Όπως οι οικονομολόγοι της ελεύθερης αγοράς είναι πεπεισμένοι ότι μόνο μια μεγάλης κλίμακας καταστροφή – μια μεγάλη διάλυση – μπορεί να προετοιμάσει το έδαφος για τις «μεταρρυθμίσεις» τους, έτσι και ο Κάμερον πίστευε ότι υποβάλλοντας τον ανθρώπινο εγκέφαλο σε μια σειρά από σοκ μπορούσε να διαλύσει και να εξαλείψει την ελαττωματική νόηση, για να οικοδομήσει στη συνέχεια καινούριες προσωπικότητες εκ του μηδενός, γράφοντας πάνω σε «λευκή σελίδα».

Τα προηγούμενα χρόνια η Γκέιλ είχε ακούσει κάποια πράγματα για την ανάμειξη του Πανεπιστημίου Μαγκκίλ στα πειράματα της CIA, αλλά δεν είχε δώσει ιδιαίτερη σημασία – δεν είχε ποτέ της οποιαδήποτε σχέση με το Ινστιτούτο Άλαν. Όμως εκείνη τη μέρα του 1992, καθισμένη δίπλα στον Τζέικομπ, εστίασε την προσοχή της στα όσα έλεγαν οι πρώην ασθενείς για τη ζωή τους: για την απώλεια μνήμης, για την παλινδρόμηση. «Συνειδητοποίησα ότι αυτοί οι άνθρωποι πρέπει να είχαν περάσει ό,τι είχα περάσει κι εγώ. Είπα στον Τζέικομπ: “Αυτή πρέπει να είναι η αιτία”».

Στο εργαστήρι του σοκ

Η Γκέιλ έστειλε μια επιστολή στο Ινστιτούτο Άλαν ζητώντας τον ιατρικό της φάκελο. Παρόλο που στην αρχή της απάντησαν ότι δεν είχαν κάποιο φάκελο για εκείνη, τελικά της τον έδωσαν – και τις 138 σελίδες που τον απάρτι-

ζαν. Ο γιατρός που της είχε κάνει την εισαγωγή ονομαζόταν Γιούνε Κάμερον.

Οι επιστολές, οι σημειώσεις και τα σχεδιαγράμματα στον ιατρικό φάκελο της Γκέιλ αποκάλυπταν μια συνταρακτική ιστορία, που έλεγε πολλά τόσο για τις περιορισμένες επιλογές που υπήρχαν για ένα δεκαοκτάχρονο κορίτσι στη δεκαετία του 1950 όσο και για την κατάχρηση εξουσίας από την κυβέρνηση και τους γιατρούς. Ο φάκελος άρχιζε με την εκτίμηση του δρα Κάμερον για την Γκέιλ κατά την εισαγωγή της: Σπούδαζε νοσηλευτική στο Μακγκίλ και ήταν άριστη φοιτήτρια, με αποτέλεσμα ο Κάμερον να την περιγράφει ως «ένα λογικό και ισορροπημένο άτομο μέχρι τώρα». Ωστόσο διακατεχόταν από έντονο άγχος, το οποίο, όπως σημείωνε ο Κάμερον, οφειλόταν στον καταπιεστικό πατέρα της, έναν «έντονα διαταραγμένο» άντρα που ασκούσε «συστηματικά ψυχολογική βία» στην κόρη του.

Σύμφωνα με τις σημειώσεις των πρώτων ημερών, οι νοσοκόμες έδειχναν να συμπαθούν την Γκέιλ. Αισθάνονταν ότι είχαν μια ιδιαίτερη σχέση μαζί της επειδή σπούδαζε νοσηλευτική και την περιέγραφαν ως «ευδιάθετη», «κοινωνική» και «πάντα περιποιημένη». Όμως μέσα στους επόμενους μήνες, στερούμενη τη φροντίδα των νοσοκόμων, η προσωπικότητα της Γκέιλ υπέστη μια ριζική μεταμόρφωση, η οποία καταγράφεται λεπτομερώς στο φάκελο: Έπειτα από μερικές βδομάδες «άρχισε να επιδεικνύει παιδιάστικη συμπεριφορά, να εκφράζει αλλόκοτες ιδέες, να υποφέρει από παραισθήσεις και να γίνεται καταστροφική». Οι σημειώσεις αναφέρουν ότι αυτή η ευφυής νεαρή γυναίκα μπορούσε πλέον να μετράει μόνο μέχρι το έξι. Επιπλέον, είχε γίνει «ιδιαίτερα χειριστική, εχθρική και πολύ επιθετική», για να καταλήξει στη συνέχεια παθητική και αδιάφορη, ανίκανη να αναγνωρίσει ακόμα και τα μέλη της οικογένειάς της. Η τελική διάγνωση ήταν «σχιζοφρενής [...] με έκδηλα συμπτώματα υστερίας», μια κατάσταση πολύ πιο σοβαρή από το «άγχος» από το οποίο διακατεχόταν όταν είχε εισαχθεί.

Η μεταμόρφωση αυτή είχε, αναμφίβολα, σχέση με τις θεραπείες στις οποίες υποβλήθηκε και περιγράφονται με λεπτομέρεια στο φάκελό της: πολύ μεγάλες δόσεις ινσουλίνης, που προκάλεσαν πολλαπλά κώματα, παράξενους συνδυασμούς διεγερτικών και κατασταλτικών ουσιών, μεγάλες περιόδους κατά τη διάρκεια των οποίων ήταν ναρκωμένη με φάρμακα και οκταπλάσια σε αριθμό ηλεκτροσόκ από τον τυπικό για εκείνη την εποχή αριθμό.

Στα σχόλιά τους οι νοσοκόμες ανέφεραν συχνά τις προσπάθειες της Γκέιλ να γλιτώσει από τα χέρια των γιατρών: «Προσπαθεί να βρει έναν τρόπο να ξε-

φύγει, [...] ισχυρίζεται ότι της φέρονται άσχημα, [...] αρνείται να υποστεί ηλεκτροσπασμοθεραπεία όταν της κάνουν ένεση». Τα παράπονα αυτά αντιμετωπιζόνταν πάντα ως ένας λόγος για να την ξαναστείλουν σε αυτό που οι νεότεροι συνάδελφοι του Κάμερον αποκαλούσαν «το εργαστήρι του σοκ».⁴

Η αναζήτηση της κενότητας

Αφού διάβασε αρκετές φορές τον ιατρικό της φάκελο, η Γκέιλ Κάσνερ μετατράπηκε σε ένα είδος αρχαιολόγου της ίδιας της ζωής της, συγκεντρώνοντας και μελετώντας οτιδήποτε θα μπορούσε να εξηγήσει τι της είχε συμβεί στο νοσοκομείο. Έμαθε ότι ο Γιούν Κάμερον, ένας γεννημένος στη Σκοτία Αμερικανός πολίτης, είχε φτάσει στο απόγειο της επαγγελματικής του καριέρας, έχοντας διατελέσει πρόεδρος της Αμερικανικής, της Καναδικής και της Παγκόσμιας Ψυχιατρικής Ένωσης. Το 1945 ήταν ένας από τους τρεις Αμερικανούς ψυχιάτρους που είχαν καταθέσει για την ψυχική υγεία του Ρούντολφ Ες στη δίκη της Νιρεμβέργης.⁵

Όταν η Γκέιλ άρχισε την έρευνά της, ο Κάμερον είχε πεθάνει προ καιρού, όμως είχε αφήσει πίσω του δεκάδες ακαδημαϊκές μελέτες και κείμενα διαλέξεων. Επίσης, είχαν γραφτεί αρκετά βιβλία για τη χρηματοδότηση των πειραμάτων για τον έλεγχο της σκέψης από τη CIA, στα οποία υπήρχαν πολλές λεπτομέρειες για τις σχέσεις του Κάμερον με την υπηρεσία.* Η Γκέιλ τα διάβασε όλα, αποδελτιώνοντας τα σχετικά με την περιπέτειά της αποσπάσματα, φτιάχνοντας χρονολογικούς πίνακες και διασταυρώνοντας τις ημερομηνίες με εκείνες στον ιατρικό της φάκελο. Ένα από τα πρώτα πράγματα που συνειδητοποίησε ήταν ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ο Κάμερον είχε απορρίψει την κλασική φροϊδική τεχνική της «θεραπείας μέσω του λόγου» προκειμένου να αποκαλυφθούν οι «βαθύτερες αιτίες» της ψυχικής διαταραχής των ασθενών. Εκείνος δε φιλοδοξούσε να βελτιώσει ή να αποκαταστήσει την υγεία των ασθενών του, αλλά να τους αναιλάσει χρησιμοποιώντας μια

* Σε αυτά συγκαταλέγονται τα: Anne Collins, *In the Sleep Room*, το οποίο έχει τιμηθεί με το Βραβείο του Γενικού Κυβερνήτη του Καναδά (Governor General's Award), John Marks, *The Search for the Manchurian Candidate*, Alan Schellin & Edward Option Jr., *The Mind Manipulators*, Walter Bowart, *Operation Mind Control*, Gordon Thomas, *Journey into Madness*, και Harvey Weinstein, *A Father, a Son and the CIA*, το οποίο έχει γράψει ένας ψυχίατρος που ήταν γιος κάποιου από τους ασθενείς του Κάμερον. (Σ.τ.Σ.)

μέθοδο που είχε επινοήσει και την οποία ονόμαζε «ψυχική καθοδήγηση».⁶

Σύμφωνα με τις μελέτες του που είχαν δημοσιευτεί εκείνη την εποχή, ο Κάμερον πίστευε ότι ο μοναδικός τρόπος για να διδάξει στους ασθενείς τους νέες, υγιείς συμπεριφορές ήταν να διεισδύσει στο μυαλό τους και να «σπάσει τα παλιά, παθολογικά νοητικά σχήματα».⁷ Το πρώτο βήμα ήταν η «αποδόμηση», η διάλυση των υπαρχόντων γνωστικών σχημάτων, η οιοία απέβλεπε σε έναν εντυπωσιακό στόχο: να οδηγήσει τον ανθρώπινο νου σε μια κατάσταση «*ὡσπερ ἐν γραμματείῳ ᾧ μὴθὲν ἐνυπάρχει ἐντελεχεῖα γεγραμμένη*»,* όπως έχει γράψει ο Αριστοτέλης, να τον μετατρέψει σε *tabula rasa*.⁸ Ο Κάμερον πίστευε ότι μπορούσε να επιτύχει αυτή την κατάσταση αν εξαπέλυε συστηματική επίθεση στον ανθρώπινο εγκέφαλο με οτιδήποτε παρεμποδίζει τη φυσιολογική λειτουργία του – με όλες τις μεθόδους ταυτόχρονα. Επρόκειτο για μια πολεμική επιχείρηση τύπου «Σοκ και Δέος» εναντίον της νόησης.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 ολοένα και περισσότεροι ψυχίατροι στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική χρησιμοποιούσαν το ηλεκτροσόκ ως μέθοδο θεραπείας. Είχε παρατηρηθεί ότι προκαλούσε λιγότερο μόνιμες βλάβες από τη λοβοτομή και έμοιαζε να βοηθάει: Οι υστερικοί ασθενείς φαίνονταν να ηρεμούν και, σε μερικές περιπτώσεις, να αποκτούν μεγαλύτερη διαύγεια. Όμως όλα αυτά βασίζονταν μόνο στην παρατήρηση, ενώ ακόμα και οι γιατροί που είχαν αναπτύξει την τεχνική δεν μπορούσαν να δώσουν μια επιστημονική εξήγηση για το πώς ακριβώς λειτουργούσε.

Ωστόσο όλοι γνώριζαν τις παρενέργειες που είχε. Κανείς δεν αμφισβητούσε ότι η ηλεκτροσπασμοθεραπεία μπορούσε να προκαλέσει αμνησία – ήταν, με μεγάλη διαφορά, το πιο συνηθισμένο παράπονο όσων υποβάλλονταν σε αυτή. Στενά συνδεδεμένη με την απώλεια της μνήμης, η άλλη συνήθης παρενέργεια ήταν η παλινδρόμηση. Σε δεκάδες κλινικές μελέτες γιατροί επεσήμαιναν ότι αμέσως μετά τη θεραπεία οι ασθενείς πιπίζαν τους αντίχειρές τους, κουλουριάζονταν στη στάση του εμβρύου, χρειάζονταν να τους ταΐζουν με κουτάλι και έκλαιγαν ζητώντας τη μητέρα τους (εκλαμβάνοντας συχνά τους γιατρούς και τις νοσοκόμες ως γονείς τους). Οι συμπεριφορές αυτές ήταν συνήθως παροδικές, όμως σε περιπτώσεις που είχαν γίνει πολλά ηλεκτροσόκ οι γιατροί ανέφεραν ότι οι ασθενείς παλινδρομούσαν ολοκληρωτικά, σε σημείο ώστε να έχουν ξεχάσει πώς να βαδίζουν και να μιλάνε. Η Μέριλιν Ράις, οικονομολόγος που στα μέσα της δεκαετίας του 1970 ηγήθηκε ενός κινήματος για τα δικαιώ-

* Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής*, βιβλίο τρίτο, κεφάλαιο Δ', παρ. 430α. (Σ.τ.Ε.)

ματα των ασθενών και εναντίον της ηλεκτροσπασμοθεραπείας, έχει περιγράψει παραστατικά πώς είναι να διαγράφονται εξαιτίας της θεραπείας με ηλεκτροσόκ η μνήμη και ένα μεγάλο μέρος της εκπαίδευσής σου. «Γνωρίζω πια πώς πρέπει να αισθανόταν η Εύα, καθώς δημιουργήθηκε ενήλικη από το πλευρό του Αδάμ, χωρίς κανένα παρελθόν. Αισθάνομαι κενή σαν την Εύα».*⁹

Για τη Ράις και άλλους, αυτό το αίσθημα κενότητας είναι μια αναντικατάστατη απώλεια. Αντίθετα, ο Κάμερον κοιτούσε αυτό το κενό και έβλεπε κάτι άλλο: μια άγραφη σελίδα, απαλλαγμένη από κακές συνήθειες, στην οποία μπορούσαν να εγγραφούν νέα πρότυπα. Για αυτόν, η «μαζική απώλεια όλων των αναμνήσεων» την οποία προκαλούσε η εντατική ηλεκτροσπασμοθεραπεία δεν ήταν μια ατυχής παρενέργεια, αλλά η ουσία της θεραπείας, το κλειδί για να ωθηθεί ο ασθενής σε ένα προγενέστερο στάδιο ανάπτυξης, «πολύ πριν εμφανιστεί ο σχιζοφρενικός τρόπος σκέψης και συμπεριφοράς».¹⁰ Όπως τα «γεράκια του πολέμου» απαιτούν μαζικούς βομβαρδισμούς χωρών ώστε να ξαναγυρίσουν στη «λίθινη εποχή», έτσι και ο Κάμερον είδε τη θεραπεία με ηλεκτροσόκ ως ένα μέσο για να εξωθήσει τους ασθενείς του πίσω στη νηπιακή ηλικία, να τους προκαλέσει ολοκληρωτική παλινδρόμηση. Το 1962 περιέγραψε σε ένα άρθρο του την κατάσταση στην οποία ήθελε να οδηγήσει ασθενείς όπως η Γκέιλ Κάσνερ: «Δεν παρατηρείται απώλεια μόνο της εικόνας του χωροχρόνου, αλλά και κάθε αισθήματος που θα έπρεπε να νιώθει. Στη διάρκεια αυτού του σταδίου ο ασθενής ενδέχεται να εκδηλώσει και μια ποικιλία άλλων συμπτωμάτων, όπως η απώλεια της ικανότητας ομιλίας μιας δεύτερης γλώσσας ή της επίγνωσης της συζυγικής του κατάστασης. Σε πιο προχωρημένες μορφές, ενδέχεται να μην μπορεί να βαδίζει και να τρέφεται χωρίς βοήθεια, ενώ ίσως επιδειξει ακράτεια ούρων και κοπράνων. [...] Όλες οι πτυχές της λειτουργίας της μνήμης του διαταράσσονται σοβαρά».¹¹

Για να επιτύχει την «αποδόμηση» της προσωπικότητας των ασθενών του, ο Κάμερον χρησιμοποιούσε μια σχετικά καινούρια συσκευή, η οποία ονομαζόταν «συσκευή Πέιτζ-Ράσελ» και μπορούσε να προκαλέσει μέχρι έξι διαδοχικά ηλεκτροσόκ αντί για ένα μόνο. Απογοητευμένος από το γεγονός ότι οι ασθενείς του έδειχναν να γαντζώνονται απελπισμένα από τα υπολείμματα της προ-

* Ακόμα και σήμερα που η ηλεκτροσπασμοθεραπεία είναι πλέον μια αποδεκτή και συχνά αποτελεσματική θεραπεία για τις ψυχώσεις, καθώς έχουν γίνει πάρα πολλές βελτιώσεις και υπάρχουν διαδικασίες που εγγυώνται την ασφάλεια και την άνεση των ασθενών, εξακολουθεί να υφίσταται ως παρενέργεια η ηρωσρινή απώλεια της βραχυπρόθεσμης μνήμης. Επιπλέον, μερικοί ασθενείς ισχυρίζονται ότι επηρεάζεται και η μακροπρόθεσμη μνήμη τους. (Σ.τ.Σ.)

σωπικότητάς τους, τους αποπροσανατόλιζε ακόμα περισσότερο με διεγερτικές, κατασταλτικές και παραισθησιογόνες ουσίες: χλωροπρομαζίνη, βαρβιτουρικά, αμοβαρβιτάλη (Amytal), νιτρώδες οξειδίο, δεξτρομεθαμφεταμίνη (Desoxyh), σεκοβαρβιτάλη (Seconal), πεντοβαρβιτάλη (Nembutal), βερονάλη (Veronal), θοραζίνη (Thorazine) και ισοουλίνη. Το 1956 ο Κάμερον έγραψε σε ένα άρθρο του ότι τα φάρμακα αυτά «προκαλούν απώλεια των αναστολών [στον ασθενή], με αποτέλεσμα να μειώνονται οι άμυνές του».¹²

Όταν είχε επιτευχθεί «πλήρης αποδόμηση» και είχε καταλυθεί σε ικανοποιητικό βαθμό η προηγούμενη προσωπικότητα του ασθενούς, μπορούσε να αρχίσει η ψυχική καθοδήγηση. Αυτή συνίστατο στο να υποχρεώνει ο Κάμερον τους ασθενείς του να ακούνε ηχογραφημένα μηνύματα όπως «Είσαι καλή μητέρα και σύζυγος και οι άνθρωποι απολαμβάνουν τη συντροφιά σου». Καθώς ο Κάμερον ήταν συμπεριφοριστής, πίστευε ότι, αν οι ασθενείς του προσλάμβαναν τα ηχογραφημένα μηνύματα, θα άρχιζαν να συμπεριφέρονται διαφορετικά.

Οι ασθενείς, σχεδόν σε κατάσταση φυτού εξαιτίας των ηλεκτροσόκ και των φαρμάκων, ήταν υποχρεωμένοι να ακούνε τα μηνύματα για δεκαέξι με είκοσι ώρες καθημερινά επί βδομάδες. Σε μια περίπτωση, μάλιστα, ο Κάμερον εξανάγκασε έναν ασθενή να ακούει συνέχεια τα μηνύματα για εκατόν μία μέρες.*¹³

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 αρκετοί ερευνητές της CIA άρχισαν να ενδιαφέρονται για τις μεθόδους του Κάμερον. Καθώς η υστερία του Ψυχρού Πολέμου είχε μόλις αρχίσει, η υπηρεσία εγκαινίασε ένα απόρρητο ερευνητικό πρόγραμμα για «ειδικές ανακριτικές τεχνικές». Ένα αποχαρακτηρισμένο μνημόνιο της CIA εξηγεί ότι το πρόγραμμα «εξέταζε και ερευνούσε πολυάριθμες ασυνήθιστες τεχνικές ανάκρισης, συμπεριλαμβανομένων της ψυχολογικής βίας και μεθόδων όπως η “απόλυτη απομόνωση”, αλλά και η “χρησιμοποίηση φαρμάκων και χημικών ουσιών”».¹⁴ Η αρχική κωδική ονομασία του προγράμματος ήταν «Σχέδιο Γαλάζιο Πουλί» (Project Bluebird), στη συνέχεια ονομάστηκε «Σχέδιο Αγκινάρα» (Project Artichoke), ώσπου τελικά το 1953 του δόθη-

* Αν ο Κάμερον δεν είχε τόσο μεγάλο κύρος στον τομέα του, τα ηχογραφημένα μηνύματα της «ψυχικής καθοδήγησης» θα εκλαμβάνονταν, ασφαλώς, ως ένα κακόγουστο αστείο. Συνέλαβε την ιδέα για το όλο εγχείρημα από μια διαφήμιση για το Cerebrophone, ένα φωνογράφο που τοποθετούνταν δίπλα στο κρεβάτι με τα ηχεία του ενσωματωμένα στα μαξιλάρια, ο οποίος, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του κατασκευαστή του, ήταν «ένιας επαναστατικός τρόπος για να μάθει κάποιος ξένες γλώσσες ενόσω κοιμάται». (Σ.τ.Σ.)

κε η ονομασία «MKUltra». Στη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας στο πλαίσιο του «MKUltra» δαπανήθηκαν 25 εκατομμύρια δολάρια σε έρευνες για να βρεθούν νέοι τρόποι να «σπάνε» οι κρατούμενοι για τους οποίους υπήρχαν υποψίες ότι ήταν κομμουνιστές και διπλοί πράκτορες. Ογδόντα ιδρύματα συμμετείχαν στο πρόγραμμα, συμπεριλαμβανομένων σαράντα τεσσάρων πανεπιστημίων και δώδεκα νοσοκομείων.¹⁵

Οι πράκτορες που συμμετείχαν στο πρόγραμμα δε στερούσαν δημιουργικών ιδεών για το πώς να αποσπάσουν πληροφορίες από ανθρώπους που δεν ήθελαν να τις αποκαλύψουν. Το πρόβλημα ήταν να βρεθούν τρόποι για να δοκιμαστούν αυτές οι ιδέες. Τα πρώτα χρόνια οι δραστηριότητες στο πλαίσιο των σχεδίων με τις κωδικές ονομασίες «Γαλάζιο Πουλί» και «Αγκινάρα» έμοιαζαν με τραγελαφική κατασκοπική κινηματογραφική ταινία στην οποία πράκτορες της CIA υπνώτιζαν ο ένας τον άλλο ή έριχναν LSD στα ποτά συναδέλφων τους για να δουν τι θα συνέβαινε (σε μία τουλάχιστον περίπτωση κάποιος που ήπια LSD αυτοκτόνησε) – για να μην αναφερθούμε στο βασανισμό ανθρώπων για τους οποίους υπήρχαν υποψίες ότι ήταν Ρώσοι κατάσκοποι.¹⁶

Οι δοκιμές έμοιαζαν περισσότερο με θανατηφόρες φάρσες φοιτητικών αδελφοτήτων παρά με σοβαρή έρευνα και τα αποτελέσματα δεν είχαν την επιστημονική αξιοπιστία που επεδίωκε η υπηρεσία. Επομένως, ήταν απαραίτητος ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως πειραματόζωα. Επιχειρήθηκαν αρκετές τέτοιες δοκιμές, αλλά ενείχαν κινδύνους: Αν μαθευόταν ότι η CIA δοκίμαζε επικίνδυνα φάρμακα πάνω σε ανθρώπους επί αμερικανικού εδάφους, θα διακοπτόταν οριστικά το πρόγραμμα.¹⁷ Και αυτός ήταν ο λόγος που η CIA άρχισε να ενδιαφέρεται για Καναδούς ερευνητές. Η σχέση αυτή χρονολογείται από την 1η Ιουνίου του 1951, οπότε πραγματοποιήθηκε μια τριεθνής συνάντηση αξιωματούχων των υπηρεσιών πληροφοριών και ακαδημαϊκών στο ξενοδοχείο Ritz-Carlton στο Μόντρεαλ. Το αντικείμενο της συνάντησης ήταν η αυξανόμενη ανησυχία των Δυτικών υπηρεσιών πληροφοριών ότι οι κομμουνιστές είχαν ανακαλύψει πώς να κάνουν «πλύση εγκεφάλου» σε αιχμαλώτους πολέμου. Μια σαφής ένδειξη ήταν το γεγονός ότι Αμερικανοί στρατιώτες που είχαν αιχμαλωτιστεί στην Κορέα εμφανίζονταν μπροστά στις κάμερες και, φαινομενικά εκουσίως, καταδίκαζαν τον καπιταλισμό και τον ιμπεριαλισμό. Σύμφωνα με τα αποχαρακτηρισμένα πρακτικά της συνάντησης στο ξενοδοχείο Ritz, οι συμμετέχοντες (ο Όμοντ Σόλανι, πρόεδρος του Ερευνητικού Συμβουλίου για την Άμυνα του Καναδά, ο σερ Χένρι Τίζαρντ, πρόεδρος της Βρετανικής Ερευνητικής Επι-

τροπής για την Αμυντική Πολιτική, και δύο εκπρόσωποι της CIA) ήταν πεπεισμένοι ότι οι Δυτικές δυνάμεις έπρεπε επειγόντως να ανακαλύψουν πώς οι κομμουνιστές αποσπούσαν αυτές τις εντυπωσιακές ομολογίες. Έχοντας αυτό κατά νου, το πρώτο βήμα ήταν να πραγματοποιηθεί «μια κλινική μελέτη πραγματικών περιπτώσεων» προκειμένου να διαπιστωθεί πώς λειτουργούσε η πλύση εγκεφάλου.¹⁸ Ο διακηρυγμένος στόχος αυτής της έρευνας δεν ήταν να αρχίσουν οι Δυτικές δυνάμεις να εφαρμόζουν μεθόδους ελέγχου της σκέψης σε αιχμαλώτους, αλλά να εκπαιδεύονται οι Δυτικοί στρατιώτες ώστε να μπορούν να αντιμετωπίζουν οποιαδήποτε τεχνική εξαναγκασμού, αν συλλαμβάνονταν αιχμάλωτοι.

Φυσικά, η CIA είχε άλλα ενδιαφέροντα. Ωστόσο, ακόμα και σε μια κεκλεισμένων των θυρών συνάντηση όπως αυτή στο Ritz, ήταν αδύνατον, όταν είχε μεσολαβήσει τόσο μικρό χρονικό διάστημα από τις αποκαλύψεις για τα ναζιστικά βασανιστήρια που είχαν προκαλέσει την παγκόσμια αγανάκτηση, να παραδεχτεί ανοιχτά η υπηρεσία ότι ενδιαφερόταν να αναπτύξει τις δικές της εναλλακτικές ανακριτικές μεθόδους.

Ένας από αυτούς που παρευρέθηκαν στη συνάντηση στο ξενοδοχείο Ritz ήταν ο δρ. Ντόναλντ Χερμπ, διευθυντής του Τμήματος Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Μακγκιλ. Σύμφωνα με τα αποχαρακτηρισμένα πρακτικά, ο Χερμπ, προσπαθώντας να δώσει μια απάντηση στο μυστήριο των ομολογιών των Αμερικανών στρατιωτών, διατύπωσε την υπόθεση ότι οι κομμουνιστές χειραγωγούσαν τους αιχμαλώτους διατηρώντας τους σε απομόνωση για μεγάλα χρονικά διαστήματα και εμποδίζοντας την εισροή εξωτερικών ερεθισμάτων στις αισθήσεις τους. Οι επικεφαλής των υπηρεσιών πληροφοριών εντυπωσιάστηκαν και τρεις μήνες μετά το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας του Καναδά επιχορήγησε τον Χερμπ προκειμένου να διεξαγάγει μια σειρά από απόρρητα πειράματα αποστέρησης των αισθήσεων. Ο Χερμπ έδινε σε μια ομάδα εξήντα τριών φοιτητών του Πανεπιστημίου Μακγκιλ είκοσι δολάρια καθημερινά για να απομονώνονται σε ένα δωμάτιο φορώντας σκούρα γυαλιά και ακουστικά λευκού θορύβου, ενώ τα χέρια τους ήταν εγκλωβισμένα σε χαρτονένιους κυλίνδρους ώστε να στερούνται την αίσθηση της αφής. Για μέρες ολόκληρες οι φοιτητές αιωρούνταν σε μια θάλασσα ανυπαρξίας, ανίκανοι να προσανατολιστούν με τα μάτια, τα αφτιά ή τα χέρια τους, αναγκασμένοι να ζουν με τις ολοένα και πιο ζωηρές φαντασιώσεις τους. Για να διαπιστώσει αν αυτή η στέρηση τους καθιστούσε πιο ευάλωτους σε μια «πλύση εγκεφάλου», ο Χερμπ άρχισε να παίζει ηχογραφημένες φωνές που μιλούσαν για την ύπαρξη φαντασμάτων και για την ανηθικότη-

τα της επιστήμης – ιδέες στις οποίες είχαν εναντιωθεί οι φοιτητές πριν αρχίσει το πείραμα.¹⁹

Σε μια εμπιστευτική αναφορά σχετικά με τα ευρήματα του Χερμπ το Ερευνητικό Συμβούλιο για την Άμυνα του Καναδά κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η αποστέρηση των αισθήσεων προκαλούσε εμφανώς ακραία σύγχυση, αλλά και παραιθήσεις στους φοιτητές που είχαν υποβληθεί στις δοκιμές, και ότι παρατηρούνταν «μια σημαντική προσωρινή μείωση της πνευματικής ικανότητας κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τη χρονική περίοδο της αντιληπτικής αποστέρησης».²⁰ Επιπλέον, η δίψα των φοιτητών για ερεθίσματα τους καθιστούσε ιδιαίτερα δεκτικούς στις ιδέες που διατυπώνονταν στα ηχογραφημένα μηνύματα – πράγματι, αρκετοί ανέπτυξαν ένα ενδιαφέρον για το απόκρυφο που διήρκεσε βδομάδες μετά το τέλος του πειράματος. Έμοιαζε λες και η σύγχυση εξαιτίας της αποστέρησης των αισθήσεων εξάλειψε ένα μέρος της νόησής τους, για να έρθουν στη συνέχεια τα αισθητηριακά ερεθίσματα να εγγράψουν καινούρια γνωστικά σχήματα.

Ένα αντίτυπο της μελέτης του Χερμπ στάλθηκε στη CIA, ενώ σαράντα ένα αντίγραφα στάλθηκαν στο πολεμικό ναυτικό των ΗΠΑ και άλλα σαράντα δύο στο στρατό ξηράς.²¹ Επιπλέον, η CIA παρακολουθούσε από κοντά την εξέλιξη του πειράματος μέσω ενός από τους ερευνητικούς βοηθούς του Χερμπ, του Μέτλαντ Μπάλντουιν, ο οποίος έδινε τακτικές αναφορές στην υπηρεσία εν αγνοία του προϊσταμένου του.²² Αυτό το έντονο ενδιαφέρον δεν πρέπει να μας εκπλήσσει: Ο Χερμπ είχε βαλθεί να αποδείξει ότι η μακροχρόνια απομόνωση εμπόδιζε την πνευματική διαύγεια και καθιστούσε τους ανθρώπους περισσότερο δεκτικούς σε υποδείξεις – ιδέες ανεκτίμητης αξίας για κάθε ανακριτή. Τελικά, ο Χερμπ συνειδητοποίησε ότι ανοίγονταν τεράστιες δυνατότητες ώστε η έρευνά του να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο για την προστασία των αιχμάλωτων στρατιωτών από την «πλύση εγκεφάλου» αλλά και ως ένα πρακτικό εγχειρίδιο για ψυχολογικά βασανιστήρια. Στην τελευταία συνέντευξη που παραχώρησε πριν από το θάνατό του το 1985 ο Χερμπ είπε: «Όταν υποβάλαμε την αναφορά μας στο Ερευνητικό Συμβούλιο για την Άμυνα, ήταν σαφές ότι περιγράφαμε τρομακτικές ανακριτικές τεχνικές».²³

Στην αναφορά του Χερμπ υπογραμμιζόταν ότι τέσσερα από τα υποκείμενα του πειράματος «δήλωσαν αυθόρμητα ότι το να φέρουν τον [πειραματικό] εξοπλισμό ισοδυναμούσε με μια μορφή βασανισμού», κάτι που σήμαινε ότι ο εξαναγκασμός τους να ξεπεράσουν τα όρια αντοχής τους (παραμονή στην απομόνωση για δύο ή τρεις μέρες) συνιστούσε σαφή παραβίαση της ιατρικής δεοντο-

λογίας. Έχοντας επίγνωση των περιορισμών που αυτό το γεγονός έθετε στο πείραμα, ο Χεμπ έγραφε ότι δεν μπορούσαν να συναχθούν «πιο σαφή συμπεράσματα», επειδή «δεν είναι εφικτό να εξαναγκαστούν τα υποκείμενα του πειράματος να περάσουν τριάντα με εξήντα μέρες σε συνθήκες αντιληπτικής απομόνωσης».²⁴

Δεν ήταν εφικτό για τον Χεμπ, αλλά ήταν απολύτως εφικτό για το συνάδελφό του στο Πανεπιστήμιο Μακγκιλ και μεγαλύτερο ακαδημαϊκό αντίπαλό του, τον δρα Γιούν Κάμερον. (Αδιαφορώντας για ακαδημαϊκές ευγένειες, ο Χεμπ θα χαρακτήριζε αργότερα τον Κάμερον «εγκληματικά ηλίθιο».²⁵) Ο Κάμερον ήταν ήδη πεπεισμένος ότι η βίαιη καταστροφή της νόησης των ασθενών του ήταν το αναγκαίο πρώτο βήμα στο ταξίδι τους προς την πνευματική υγεία, συνεπώς δεν αποτελούσε παραβίαση του όρκου του Ιπποκράτη. Όσο για το θέμα της συγκατάθεσης, οι ασθενείς βρίσκονταν στο έλεός του: Το τυπικό έντυπο συγκατάθεσης παραχωρούσε στον Κάμερον την απόλυτη εξουσία να εφαρμόζει οποιαδήποτε θεραπεία έκρινε κατάλληλη για τους ασθενείς του, συμπεριλαμβανομένης της πραγματοποίησης λοβοτομών.

Παρά το γεγονός ότι είχε επαφές με την υπηρεσία για χρόνια, ο Κάμερον έλαβε την πρώτη του επιχορήγηση από τη CIA το 1957, χρησιμοποιώντας ως βιτρίνα μια οργάνωση με την ονομασία Εταιρεία για την Έρευνα της Ανθρώπινης Οικολογίας (Society for the Investigation of Human Ecology).²⁶ Όσο περισσότερα δολάρια εισέρρεαν από τη CIA, τόσο λιγότερο έμοιαζε το Ινστιτούτο Άλαν με νοσοκομείο, μετατρεπόμενο σταδιακά σε μια μακάβρια φυλακή.

Η πρώτη αλλαγή που σημειώθηκε ήταν η δραματική αύξηση του αριθμού των ηλεκτροσόκ. Οι δύο ψυχίατροι που επινόησαν την αμφιλεγόμενη συσκευή Πέιτζ-Ράσελ είχαν συστήσει τέσσερις θεραπείες ανά ασθενή, δηλαδή συνολικά είκοσι τέσσερα ηλεκτροσόκ.²⁷ Ο Κάμερον άρχισε να χρησιμοποιεί τη συσκευή στους ασθενείς του δύο φορές τη μέρα επί τριάντα μέρες, φτάνοντας στον τρομακτικό αριθμό των εξακοσίων τριάντα ηλεκτροσόκ σε κάθε ασθενή – πολύ περισσότερων από αυτά στα οποία είχαν υποβληθεί παλιότεροι ασθενείς του, όπως η Γκέιλ.²⁸ Στον ήδη ιλιγγιώδη κατάλογο των ουσιών που χορηγούσε στα πειραματόζωά του πρόσθεσε δύο πειραματικές ψυχοτρόπους ουσίες που ενδιέφεραν ιδιαίτερα τη CIA: το LSD και το PCP.

Πρόσθεσε επίσης κι άλλα όπλα στο οπλοστάσιό του για την καταστολή της νόησης: αποστέρηση των αισθήσεων και πολύωρο ύπνο, μια διττή διαδικασία που, όπως ισχυριζόταν, «θα μειώσει ακόμα περισσότερο τις άμυνες του ατόμου», καθιστώντας τους ασθενείς πιο δεκτικούς στα ηχογραφημένα μηνύμα-

τα.²⁹ Όταν άρχισαν να φτάνουν τα δολάρια της CIA, ο Κάμερον χρησιμοποίησε τα χρήματα της επίχορηγησης για να μετατρέψει τους παλιούς στάβλους πίσω από το νοσοκομείο σε κελιά απομόνωσης. Επιπλέον, ανακαίνισε το υπόγειο, κατασκευάζοντας ένα δωμάτιο το οποίο αποκαλούσε «θάλαμο απομόνωσης».³⁰ Ηχομόνωνε το δωμάτιο, το κατέκλυζε με «λευκό θόρυβο», έσβηνε τα φώτα, φορούσε αδιαφανή γυαλιά και «λαστιχένιες ωτασπίδες» σε κάθε ασθενή, εγκλωβίζοντας ταυτόχρονα τα χέρια του μέσα σε χαρτονένιους κυλίνδρους, ώστε «να μην μπορεί να αγγίζει το σώμα του, επιβεβαιώνοντας με αυτό τον τρόπο την αυτοεικόνα του», όπως έγραψε το 1956 ο Κάμερον σε ένα άρθρο του.³¹ Όμως, ενώ η –όχι και τόσο έντονη– αποστέρηση των αισθήσεων στα πειράματα του Χερπ σταματούσε έπειτα από λίγες μέρες, ο Κάμερον υποχρέωνε τους ασθενείς τους να παραμένουν σε αυτή την κατάσταση για βδομάδες ολόκληρες – ένας από αυτούς έμεινε παγιδευμένος σε ένα κελί απομόνωσης για τριάντα πέντε μέρες.³²

Επιπλέον αποστέρηση των αισθήσεων επιβαλλόταν στο αποκαλούμενο «δωμάτιο του ύπνου», όπου οι ασθενείς παρέμεναν ναρκωμένοι για είκοσι με είκοσι δύο ώρες το εικοσιτετράωρο, με τις νοσοκόμες να τους αλλάζουν θέση πάνω στα κρεβάτια για να μην πίνουν και να τους ξυπνούν μόνο για να φάνε και να πάνε στην τουαλέτα.³³ Τα πειραματόζωα παρέμεναν σε αυτή την κατάσταση δεκαπέντε με τριάντα μέρες, αν και «η θεραπεία του συνεχόμενου ύπνου διήρκεσε για μερικούς ασθενείς μέχρι και εξήντα μέρες», όπως αναφέρει ο Κάμερον.³⁴ Το προσωπικό του νοσοκομείου είχε εντολές να μη μιλάει στους ασθενείς και να μην τους δίνει καμία πληροφορία για το χρονικό διάστημα που θα παρέμεναν στο δωμάτιο. Για να διασφαλίσει ότι κανένας δε θα μπορούσε να γλιτώσει από αυτό τον εφιάλτη, ο Κάμερον χορήγησε σε μια ομάδα ασθενών μικρές δόσεις του φαρμάκου Curare, που προκαλεί παράλυση, με συνέπεια αυτοί να είναι κυριολεκτικά φυλακισμένοι μέσα στο ίδιο τους το σώμα.³⁵

Σε ένα άρθρο του που έγραψε το 1960 ο Κάμερον ισχυριζόταν ότι υπάρχουν «δύο μείζονες παράγοντες» που μας επιτρέπουν «να διατηρούμε την αντίληψη του χρόνου και του χώρου» – με άλλα λόγια, να γνωρίζουμε πού και ποιοί είμαστε. Αυτοί οι δύο παράγοντες είναι: «α) η συνεχής εισροή αισθητηριακών ερεθισμάτων και β) η μνήμη μας». Με τα ηλεκτροσόκ ο Κάμερον εξουδετέρωνε τη μνήμη με τα κελιά απομόνωσης εξουδετέρωνε την εισροή αισθητηριακών ερεθισμάτων. Ήταν αποφασισμένος να εξαναγκάσει τους ασθενείς του να απολέσουν ολοκληρωτικά το χωροχρονικό προσανατολισμό τους. Όταν αντιλήφθηκε ότι κάποιοι βασίζονταν στα γεύματά τους για να υπολογίζουν τι ώρα

είναι, ο Κάμερον διέταξε τους μάγειρες να αναστατώσουν το πρόγραμμα, αλλάζοντας τις ώρες των γευμάτων και σερβίροντας σούπα για πρωινό και χυλό για το δείπνο. «Μεταβάλλοντας τα χρονικά μεσοδιαστήματα και αλλάζοντας τη φυσιολογική ώρα των γευμάτων μπορέσαμε να σπάσουμε αυτή τη δομή», ανέφερε ικανοποιημένος ο Κάμερον. Ωστόσο ανακάλυψε ότι, παρά τις επιμελείς προσπάθειές του, μια ασθενής είχε διατηρήσει κάποια επαφή με τον εξωτερικό κόσμο αφουγκραζόμενη «τον αμυδρό βόμβο» ενός αεροπλάνου που πετούσε πάνω από το νοσοκομείο στις εννέα κάθε πρωί.³⁶

Για οποιονδήποτε έχει διαβάσει τις μαρτυρίες ανθρώπων που επέζησαν από βασανιστήρια, η λεπτομέρεια αυτή είναι συνταρακτική. Όταν τους ρωτούν πώς κατάφεραν να αντέξουν μήνες ή χρόνια απομόνωσης και βαναυσότητας, οι κρατούμενοι συχνά μιλάνε για τον ήχο της καμπάνας μιας μακρινής εκκλησίας ή για το κάλεσμα ενός μουζίνη σε προσευχή ή για τα γέλια παιδιών που έπαιζαν σε κάποιο γειτονικό πάρκο. Όταν η ζωή περιορίζεται στους τέσσερις τοίχους ενός κελιού, ο επαναλαμβανόμενος ρυθμός αυτών των εξωτερικών ήχων μετατρέπεται σε ένα είδος σωσίβιου, μια απόδειξη ότι ο κρατούμενος είναι ακόμα άνθρωπος, ότι υπάρχει ένας κόσμος πέρα από τα βασανιστήρια. «Τέσσερις φορές άκουσα τα πουλιά να κελαηδούν με την ανατολή του ήλιου – έτσι κατάλαβα ότι είχαν περάσει τέσσερις μέρες», δήλωσε ένας από τους επιζήσαντες του τελευταίου δικτατορικού καθεστώτος της Ουρουγουάης αναθυμούμενος ένα ιδιαίτερα μεγάλο χρονικό διάστημα συνεχόμενων βασανιστηρίων.³⁷ Η αγνώστων στοιχείων γυναίκα που, έγκλειστη στο υπόγειο του Ινστιτούτου Άλαν, προσπαθούσε να αφουγκραστεί τον κινητήρα ενός αεροπλάνου μέσα σε μια θολούρα σκοταδιού, φαρμάκων και ηλεκτροσόκ δεν ήταν μια ασθενής που τη φρόντιζε ένας γιατρός. Ήταν, από κάθε άποψη, μια κρατούμενη που υποβαλλόταν σε βασανιστήρια.

Υπάρχουν αρκετές ισχυρές ενδείξεις ότι ο Κάμερον είχε επίγνωση του γεγονότος ότι προσομοίωνε συνθήκες βασανισμού και, όντας φανατικός αντικομμουνιστής, δικαιολογούσε τα πειράματα στους ασθενείς του ως μέρος των πολεμικών επιχειρήσεων στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου. Σε μια συνέντευξη που παραχώρησε το 1955 σε ένα περιοδικό ευρείας κυκλοφορίας συνέκρινε τους ασθενείς του με αιχμαλώτους πολέμου που υποβάλλονται σε ανακρίσεις, λέγοντας ότι «όπως και οι αιχμάλωτοι που βρίσκονται στα χέρια των κομμουνιστών, προσπαθούν να αντισταθούν [στη θεραπεία] και πρέπει να τους “σπάσουμε”». ³⁸ Ένα χρόνο μετά έγραψε ότι ο σκοπός της «αποδόμησης» ήταν «η “κατάλυση” των αμυνών», επισημαίνοντας ότι «είναι κάτι ανάλογο με το “σπά-

σιμο” ενός ατόμου όταν υποβάλλεται σε συνεχή ανάκριση». ³⁹ Το 1960 ο Κάμερον πραγματοποίησε μια σειρά διαλέξεων για τις έρευνές του σχετικά με την αποστέρηση των αισθήσεων, στις οποίες δεν παρευρέθηκαν μόνο ψυχίατροι, αλλά και στρατιωτικοί. Σε μια από αυτές, που έγινε στο Τέξας, στη βάση Μπρουκς της πολεμικής αεροπορίας, παραδέχτηκε ότι δε θεράπευε τη σχιζοφρένεια, αλλά ότι, αντίθετα, η αποστέρηση των αισθήσεων «προκαλεί τα βασικά συμπτώματα της σχιζοφρένειας: παραισθήσεις, έντονο άγχος, απώλεια της επαφής με την πραγματικότητα». ⁴⁰ Στις σημειώσεις του για αυτή τη διάλεξη αναφέρει ότι μετά την αποστέρηση των αισθήσεων ακολουθούσε μια «αισθητηριακή υπερφόρτωση», αναφερόμενος στη χρησιμοποίηση των ηλεκτροσόκ και στις ατέλειωτες επαναλήψεις ηχογραφημένων μηνυμάτων – και προαναγγέλλοντας τις μελλοντικές ανακριτικές τακτικές. ⁴¹

Η CIA χρηματοδοτούσε το έργο του Κάμερον μέχρι το 1961, και για πολλά χρόνια δεν ήταν σαφές πώς ακριβώς –και αν– η κυβέρνηση των ΗΠΑ χρησιμοποίησε τις έρευνές του. Στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, όταν τελικά παρουσιάστηκαν στις συνεδριάσεις της Γερουσίας αποδείξεις για τη χρηματοδότηση των πειραμάτων από τη CIA και κάποιοι από τους ασθενείς πήραν την τολμηρή απόφαση να υποβάλουν αγωγές εναντίον της υπηρεσίας, οι περισσότεροι δημοσιογράφοι και νομοθέτες έτειναν να αποδεχτούν την εκδοχή της CIA για τα γεγονότα (δηλαδή, ότι είχε διεξαγάγει έρευνες για τις τεχνικές πλύσης εγκεφάλου με σκοπό την προστασία των αιχμάλωτων Αμερικανών στρατιωτών). Το μεγαλύτερο μέρος της προσοχής του Τύπου εστιάστηκε στην εντυπωσιακή λεπτομέρεια ότι η κυβέρνηση είχε χρηματοδοτήσει τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών. Πράγματι, όταν τελικά ξέσπασε το σκάνδαλο, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η CIA και ο Γιούν Κάμερον είχαν εντελώς κυνικά καταστρέψει με τα πειράματά τους ανθρώπινες ζωές χωρίς να υπάρχει ουσιαστικός λόγος: Η έρευνα θεωρήθηκε άχρηστη, καθώς όλοι γνώριζαν ότι η πλύση εγκεφάλου ήταν ένας μύθος του Ψυχρού Πολέμου. Από τη μεριά της, η CIA ενθάρρυνε αυτή την αντιμετώπιση, προτιμώντας να τη χλευάζουν επειδή τάχα είχε πιστέψει σε ανόητες θεωρίες επιστημονικής φαντασίας παρά να την κατηγορούν ότι είχε χρηματοδοτήσει ένα εργαστήριο βασανιστηρίων σε ένα φημισμένο πανεπιστήμιο – το οποίο, μάλιστα, υπήρξε ιδιαίτερα αποτελεσματικό. Όταν ο Τζον Γκίτινγκερ, ο ψυχολόγος που υπήρξε ο πρώτος άνθρωπος της CIA ο οποίος ήρθε σε επαφή με τον Κάμερον, υποχρεώθηκε να καταθέσει στη συνεδρίαση μιας μεικτής επιτροπής της Γερουσίας, χαρακτήρισε την οικονομική υποστήριξη προς τον Κάμερον «ένα ηλίθιο λάθος, [...] ένα τρομακτικό

λάθος». ⁴² Όταν κατά τις ακροάσεις της Γερουσίας ζητήθηκε από τον Σίντνεϊ Γκότλιμπ, πρώην επικεφαλής του σχεδίου «MKUltra», να εξηγήσει για ποιο λόγο είχε διατάξει να καταστραφούν όλα τα αρχεία τού ύψους 25 εκατομμυρίων δολαρίων προγράμματος, απάντησε ότι «τα αποτελέσματα του “MKUltra” δεν είχαν κάποια σημαντική αξία για την υπηρεσία». ⁴³ Από τη στιγμή που ήρθε στο φως το σχέδιο «MKUltra» τη δεκαετία του 1980 και μέχρι σήμερα στις διάφορες έρευνες που δημοσιεύονται τόσο στον Τύπο όσο και σε βιβλία τα πειράματα περιγράφονται συστηματικά με τις φράσεις «έλεγχος της σκέψης» και «πλύση εγκεφάλου». Η λέξη «βασανιστήρια» δε χρησιμοποιείται σχεδόν ποτέ.

Η επιστήμη του φόβου

Το 1988 οι *New York Times* πραγματοποίησαν μια τολμηρή έρευνα για την ανάμειξη των ΗΠΑ σε βασανιστήρια και δολοφονίες στην Ονδούρα. Ο Φλορένσιο Καμπαλέρο, ανακριτής του διαβόητου για τη βαναυσότητά του Τάγματος 3-16 του στρατού της Ονδούρα, αποκάλυψε στους *Times* ότι ο ίδιος και είκοσι τέσσερις συνάδελφοί του είχαν εκπαιδευτεί στο Τέξας από τη CIA. «Μας δίδαξαν ψυχολογικές μεθόδους ώστε να εντοπίζουμε τους φόβους και τις αδυναμίες ενός κρατούμενου. Έπρεπε να τον υποχρεώνουμε να στέκεται όρθιος, να μην τον αφήνουμε να κοιμάται, να τον κρατάμε γυμνό και απομονωμένο, να βάζουμε αρουραίους και κατσαρίδες στο κελί του, να του δίνουμε άθλια τροφή, να του σερβίρουμε νεκρά ζώα, να τον καταβρέχουμε, να αλλάζουμε τη θερμοκρασία στο κελί του». Υπήρχε μία ακόμα τεχνική, την οποία απέφυγε να αναφέρει: το ηλεκτροσόκ. Η Ινές Μουρίλιο, μια εικοσιτετράχρονη κρατούμενη την οποία «ανέκριναν» ο Καμπαλέρο και οι συνάδελφοί του, είπε στους *Times* ότι της έκαναν τόσα πολλά ηλεκτροσόκ, ώστε «ούρλιαζα και σωριάστηκε στο έδαφος. Δεν μπορείς να συγκρατήσεις τα ουρλιαχτά σου». Και συνέχισε: «Μύρισα καπνό και συνειδητοποίησα ότι είχα πάθει εγκαύματα από τα ηλεκτροσόκ. Μου είπαν ότι θα με βασάνιζαν μέχρι να τρελαθώ. Δεν τους πίστεψα. Όμως άνοιξαν τα πόδια μου και έχωσαν καλώδια στα γεννητικά μου όργανα». ⁴⁴ Η Μουρίλιο δήλωσε επίσης ότι υπήρχε και κάποιος άλλος στο δωμάτιο: ένας Αμερικανός που έλεγε στους ανακριτές ποιες ερωτήσεις να κάνουν και αυτοί τον αποκαλούσαν «κύριο Μάικ». ⁴⁵

Οι αποκαλύψεις αυτές οδήγησαν στις ακροάσεις της Επίλεκτης Επιτροπής για τις Υπηρεσίες Πληροφοριών της Γερουσίας, κατά τη διάρκεια των οποίων

ο τότε αναπληρωτής διευθυντής της CIA Ρίτσαρντ Στολζ επιβεβαίωσε ότι «ο Καμπαλέρο είχε όντως παρακολουθήσει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα της CIA για την εκμετάλλευση των ανθρώπινων πόρων και την ανάκριση».⁴⁶ Η *Baltimore Sun* υπέβαλε μια αίτηση βάσει του Νόμου για την Ελευθερία της Πληροφόρησης ζητώντας το υλικό που είχε χρησιμοποιηθεί για την εκπαίδευση ανθρώπων όπως ο Καμπαλέρο. Για πολλά χρόνια η CIA αρνιόταν να συμμορφωθεί. Τελικά, υπό την απειλή μιας αγωγής και εννέα χρόνια μετά τη δημοσίευση του πρώτου άρθρου για αυτή την ιστορία, η CIA παρέδωσε ένα βιβλιαράκι με τον τίτλο *Kubark Counterintelligence Interrogation*. Ο τίτλος ήταν κωδικοποιημένος: Σύμφωνα με τους *New York Times*, «η λέξη “Kubark” είναι ένα κρυπτόνυμο, με το ΚU να είναι δύο τυχαία γράμματα στη σειρά και το BARK ο κωδικός για την υπηρεσία εκείνη την εποχή». Σύμφωνα με πιο πρόσφατες εκτιμήσεις, εικάζεται ότι το ΚU υποδηλώνει «μια χώρα ή μια συγκεκριμένη μυστική ή συγκαλυμμένη επιχείρηση».⁴⁷ Το βιβλιαράκι είναι ένα εγχειρίδιο 128 σελίδων για την «ανάκριση ανθεκτικών πηγών» και βασίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στις έρευνες που είχαν διεξαχθεί στο πλαίσιο του σχεδίου «MKUltra» – είναι παντού εμφανή τα ίχνη των πειραμάτων του Γιούν Κάμερον και του Ντόναλντ Χερμπ. Οι μέθοδοι ποικίλλουν από την αποστέρηση των αισθήσεων μέχρι την πρόκληση άγχους και από την αποστέρηση της όρασης με κουκούλα μέχρι την πρόκληση πόνου. (Το εγχειρίδιο παραδέχεται ότι πολλές από αυτές τις ανακριτικές τακτικές είναι παράνομες και συμβουλεύει τους ανακριτές «να ζητούν εκ των προτέρων έγκριση από τα κεντρικά [...] σε οποιαδήποτε από τις ακόλουθες καταστάσεις: 1. Αν πρόκειται να προκληθούν σωματικές βλάβες. 2. Αν πρόκειται να χρησιμοποιηθούν ιατρικές, χημικές ή ηλεκτρικές μέθοδοι ή υλικά για να αποσπαστεί η συναίνεση [του κρατουμένου]».)⁴⁸

Το εγχειρίδιο χρονολογείται από το 1963, το τελευταίο έτος λειτουργίας του προγράμματος «MKUltra» και δύο χρόνια μετά το τέλος των χρηματοδοτούμενων από τη CIA πειραμάτων του Κάμερον. Στο βιβλιαράκι αναγράφεται ότι, αν οι τεχνικές χρησιμοποιηθούν ορθά, «θα καταστρέψουν τη δυνατότητα αντίστασης» μιας ανθεκτικής πηγής. Όπως αποδεικνύεται, αυτός ήταν και ο πραγματικός σκοπός του σχεδίου «MKUltra»: όχι να γίνουν έρευνες πάνω στην πλύση εγκεφάλου (κάτι που αποτελούσε απλώς ένα παράπλευρο σχέδιο), αλλά να σχεδιαστεί ένα επιστημονικά τεκμηριωμένο σύστημα για την απόσπαση πληροφοριών από «ανθεκτικές πηγές».⁴⁹ Πράγμα που σημαίνει βασανιστήρια.

Στην πρώτη σελίδα του εγχειριδίου αναφέρεται ότι στη συνέχεια θα περιγραφούν ανακριτικές μέθοδοι που βασιζονται «σε εκτενείς έρευνες, συμπερι-

λαμβανομένων επιστημονικών πειραμάτων που διεξήχθησαν από ειδικούς σε συναφή υποκείμενα». Το εγχειρίδιο εγκαινιάζει μια νέα εποχή εξειδικευμένων και εκλεπτυσμένων βασανιστηρίων – σε αντικατάσταση των μακάβριων, χονδροειδών και αναποτελεσματικών μεθόδων βασανισμού που χρησιμοποιούνταν από την εποχή της ισπανικής Ιεράς Εξέτασης. Εν είδει προλόγου, αναφέρεται στο εγχειρίδιο: «Η υπηρεσία πληροφοριών, η οποία είναι πλέον σε θέση να επιλύει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει με τις πιο κατάλληλες και σύγχρονες γνώσεις, διαθέτει ένα τεράστιο πλεονέκτημα έναντι μιας υπηρεσίας που διεξάγει τις μυστικές επιχειρήσεις της με μεθόδους του δέκατου όγδοου αιώνα. [...] Δεν είναι πλέον δυνατόν να μιλάμε για ανάκριση χωρίς να γίνεται αναφορά στις ψυχολογικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν την προηγούμενη δεκαετία».⁵⁰ Και ακολουθεί ένας πρακτικός οδηγός για την αποδιάρθρωση της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Στο εγχειρίδιο υπάρχει μια μεγάλη ενότητα για την αποστέρωση των αισθήσεων, στην οποία γίνεται λόγος για «έναν αριθμό πειραμάτων στο Πανεπιστήμιο Μακγκίλ».⁵¹ Περιγράφεται λεπτομερώς η κατασκευή θαλάμων απομόνωσης και επισημαίνεται ότι «η αποστέρωση ερεθισμάτων προκαλεί παλινδρομηση, καθώς ο νους του υποκειμένου στερείται επαφής με τον εξωτερικό κόσμο, με συνέπεια αυτό να υποχρεώνεται να αναδιπλωθεί στον εαυτό του. Ταυτόχρονα, η έκθεση του υποκειμένου που έχει παλινδρομήσει σε προσχεδιασμένα ερεθίσματα κατά τη διάρκεια της ανάκρισης το ωθεί να αντιμετωπίζει τον ανακριτή ως πατρική φιγούρα».⁵² Η αίτηση βάσει του Νόμου για την Ελευθερία της Πληροφόρησης είχε ως αποτέλεσμα η CIA να παραδώσει και μια αναθεωρημένη εκδοχή του εγχειριδίου, που εκδόθηκε το 1983 για χρήση στη Λατινική Αμερική. «Τα παράθυρα θα πρέπει να βρίσκονται τοποθετημένα ψηλά στον τοίχο, ενώ θα πρέπει να υπάρχει η δυνατότητα να μπλοκάρεται το εξωτερικό φως», αναγράφεται εκεί.*⁵³

Ήταν αυτό ακριβώς που φοβόταν ο Χεμμ: τη χρησιμοποίηση των μεθόδων αποστέρωσης των αισθήσεων ως «τρομακτικών ανακριτικών τεχνικών». Όμως ήταν το έργο του Κάμερον και η συνταγή του για τη διατάραξη της «αντίληψης του χωροχρόνου» που αποτέλεσαν τον πυρήνα της μεθόδου η οποία περιγράφεται στο εγχειρίδιο *Kubark*. Το βιβλιαράκι αναφέρει αρκετές από τις τεχνικές αποδόμησης της προσωπικότητας των ασθενών οι οποίες τελειοποιή-

* Το εγχειρίδιο του 1983 είναι γραμμένο με τρόπο ώστε να χρησιμοποιείται ως διδακτικό υλικό, καθώς συμπεριλαμβάνει τεστ και συμβουλές («Όταν ξεκινάτε μια νέα συνεδρία, να έχετε πάντα καινούριες μπαταρίες στη διάθεσή σας»). (Σ.1.Σ.)

θηκαν στο υπόγειο του Ινστιτούτου Άλαν: «Η βασική αρχή είναι ότι οι συνεδρίες πρέπει να είναι σχεδιασμένες με τέτοιο τρόπο, ώστε να διαταράσσουν την αίσθηση της χρονολογικής σειράς. [...] Μερικοί ανακρινόμενοι ενδέχεται να παλινδρομήσουν μέσω της συνεχούς χειραγώγησης του χρόνου, βάζοντας τα ρολόγια πιο μπροστά ή πιο πίσω και σερβίροντας τα γεύματα σε παράξενες ώρες – δέκα λεπτά ή δέκα ώρες μετά το σερβίρισμα του προηγούμενου γεύματος. Η νύχτα και η μέρα συγχέονται».⁵⁴

Περισσότερο από οποιαδήποτε επιμέρους τεχνική, αυτό που κυρίως ερέθισε τη φαντασία των συγγραφέων του *Kubark* ήταν η εστίαση του Κάμερον στην παλινδρόμηση, στην ιδέα ότι, στερώντας από τους ανθρώπους την αίσθηση του ποιοι είναι και πού βρίσκονται σε σχέση με το χρόνο και το χώρο, ενήλικες μπορούσαν να μετατραπούν σε εξαρτημένα παιδιά των οποίων ο νους ήταν άγραφο χαρτί, απόλυτα χειραγωγήσιμα. Οι συγγραφείς επανέρχονται επανειλημμένα σε αυτό το θέμα: «Το σύνολο των τεχνικών που χρησιμοποιούνται για να βγει μια ανάκριση από ένα αδιέξοδο, ολόκληρο το φάσμα από την απλή απομόνωση μέχρι την ύπωση και τη νάρκωση, είναι ουσιώδεις τρόποι για να επιταχυνθεί η διαδικασία της παλινδρόμησης. Καθώς ο ανακρινόμενος διολισθαίνει από την ωριμότητα σε μια περισσότερο νηπιακή κατάσταση, τα αποκτημένα ή δομημένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του εξασθενούν». Τότε είναι που ο κρατούμενος εισέρχεται σε μια κατάσταση «ψυχολογικού σοκ» ή «αναστολής της ζωτικότητας», φτάνοντας στο ποθητό για έναν ανακριτή σημείο, καθώς τότε «το υποκείμενο είναι πολύ πιο δεκτικό σε υποδείξεις, πολύ πιο πιθανό να συμμορφωθεί».⁵⁵

Ο Άλφρεντ Μακόνι, ένας ιστορικός του Πανεπιστημίου του Ουισκόνσιν που έχει παρουσιάσει την εξέλιξη των τεχνικών βασανισμού από την εποχή της Ιεράς Εξέτασης στο βιβλίο του *A Question of Torture: CIA Interrogation from the Cold War to the War on Terror*, χαρακτηρίζει τη μέθοδο πρόκλησης σοκ μέσω της αποστέρησης των αισθήσεων που περιγράφεται στο εγχειρίδιο *Kubark* και την επακόλουθη αισθητηριακή υπερφόρτωση «την πρώτη πραγματική επανάσταση στην απάνθρωπη επιστήμη του πόνου έπειτα από τρεις αιώνες».⁵⁶ Και, σύμφωνα με τον Μακόνι, δε θα μπορούσε να επέλθει χωρίς τα πειράματα που έγιναν στο Πανεπιστήμιο Μακγκίλ τη δεκαετία του 1950. «Απαλλαγμένα από τις αλλόκοτες υπερβολές του δρα Κάμερον, τα πειράματά του, που βασίστηκαν στην προηγούμενη καινοτόμο έρευνα του δρα Χεμπ, έθεσαν τα επιστημονικά θεμέλια για τη σε δύο στάδια ψυχολογική μέθοδο βασανισμού της CIA».⁵⁷

Στις χώρες όπου έδρασαν όσοι εκπαιδεύτηκαν στη μέθοδο του εγχειριδίου *Kubark* είναι ολοφάνερη η υιοθέτηση κάποιων συγκεκριμένων προτύπων, σχεδιασμένων έτσι ώστε να προκαλούν, να αυξάνουν και να συντηρούν την κατάσταση σοκ: Οι κρατούμενοι συλλαμβάνονται απροσδόκητα και με τρόπο άκρως αποπροσανατολιστικό, είτε αργά τη νύχτα είτε τα χαράματα, όπως συμβουλεύει το εγχειρίδιο. Τους φορούν αμέσως κουκούλες ή τους καλύπτουν τα μάτια, τους γυμνώνουν και τους χτυπούν, ενώ στη συνέχεια τους επιβάλλουν κάποιας μορφής αποστέρηση των αισθήσεων. Και από τη Γουατεμάλα μέχρι την Ονδούρα, από το Βιετνάμ μέχρι το Ιράκ, από τις Φιλιππίνες μέχρι τη Χιλή, η χρήση ηλεκτροσόκ είναι καθολική.

Φυσικά, η επιρροή του Κάμερον ή του σχεδίου «MKUltra» δεν είναι η μοναδική. Τα βασανιστήρια βασίζονται πάντα στον αυτοσχεδιασμό, σε ένα συνδυασμό εμπεδωμένων τεχνικών και της ενστικτώδους ροπής του ανθρώπου προς τη βαναυσότητα, η οποία αποχαλινώνεται όταν βασιλεύει η ατιμωρησία. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 στην Αλγερία ήταν ρουτίνα ο βασανισμός με ηλεκτροσόκ των μαχητών για την ανεξαρτησία από Γάλλους στρατιώτες, συχνά με τη βοήθεια ψυχιάτρων.⁵⁸ Την ίδια περίοδο Γάλλοι αξιωματικοί πραγματοποίησαν σεμινάρια σε μια αμερικανική σχολή «καταστολής της ανταρσίας» στο Φορτ Μπραγκ της Βόρειας Καρολίνα, στη διάρκεια των οποίων εκπαίδευσαν όσους τα παρακολούθησαν στις τεχνικές που χρησιμοποιούνταν στην Αλγερία.⁵⁹ Ωστόσο είναι σαφές ότι το συγκεκριμένο μοντέλο του Κάμερον, που βασιζόταν σε πολλαπλά και συνεχόμενα ηλεκτροσόκ όχι μόνο για την πρόκληση πόνου αλλά και για την κατάλυση δομημένων προσωπικοτήτων, εντυπωσίασε τη CIA. Το 1966 η υπηρεσία έστειλε στη Σαϊγκόν τρεις ψυχιάτρους εξοπλισμένους με μια Πέιτζ-Ράσελ, τη συσκευή ηλεκτροσόκ που προτιμούσε ο Κάμερον. Τη χρησιμοποίησαν με τόσο επιθετικό τρόπο, ώστε αρκετοί κρατούμενοι έχασαν τη ζωή τους. Σύμφωνα με τον Μακόι, «στην πραγματικότητα, δοκίμαζαν υπό πραγματικές συνθήκες αν οι τεχνικές αποδόμησης του Κάμερον μπορούσαν όντως να αλλοιώσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά».⁶⁰

Ωστόσο η άμεση εμπλοκή αξιωματούχων των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ ήταν σπάνια. Από τη δεκαετία του 1970 και μετά ο ρόλος που προτιμούσαν οι Αμερικανοί πράκτορες ήταν αυτός του μέντορα ή του εκπαιδευτή και όχι του απευθείας ανακριτή. Μαρτυρίες ανθρώπων που επέζησαν από βασανιστήρια στη Λατινική Αμερική κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και του 1980 βρίθουν αναφορών σε μυστηριώδεις ανθρώπους που μιλούσαν αγγλικά, μπαινόβγαιναν στα κελιά και έδιναν συμβουλές στους ανακριτές ή τους

υπαγόρευαν τι ερωτήσεις να κάνουν. Η Νταϊάνα Ορτίζ, μια Αμερικανίδα μοναχή που απήχθη και φυλακίστηκε στη Γουατεμάλα το 1989, έχει καταθέσει ότι οι άντρες που τη βίαζαν και την έκαιγαν με τσιγάρα έπαιρναν διαταγές από κάποιον που μιλούσε ισπανικά με έντονη αμερικανική προφορά και τον αποκαλούσαν «αφεντικό».⁶¹ Η Τζένιφερ Χάρμπουρι, της οποίας ο σύζυγος βασανίστηκε και δολοφονήθηκε από έναν αξιωματικό του στρατού της Γουατεμάλα που ήταν στη μισθοδοσία της CIA, έχει τεκμηριώσει πολλές τέτοιες περιπτώσεις στο εξαιρετικά σημαντικό βιβλίο της *Truth, Torture and the American Way*.⁶²

Παρά την «ευλογία» πολλών διαδοχικών κυβερνήσεων της Ουάσινγκτον, ο ρόλος των ΗΠΑ σε αυτούς τους βρόμικους πολέμους έπρεπε να είναι συγκαλυμμένος, για προφανείς λόγους. Τα βασανιστήρια, είτε ψυχολογικά είτε σωματικά, συνιστούν κατάφωρη παραβίαση των Συμβάσεων της Γενεύης, που απαγορεύουν ρητά «κάθε μορφή βασανισμού ή πρόκλησης πόνου», αλλά και του Ενιαίου Κώδικα Στρατιωτικής Δικαιοσύνης των ενόπλων δυνάμεων των ΗΠΑ, που απαγορεύει την «πρόκληση πόνου» και την «καταπίεση» των αιχμαλώτων.⁶³ Το εγχειρίδιο *Kubark* προειδοποιεί τους αναγνώστες στη σελίδα 2 ότι οι τεχνικές ενέχουν «σοβαρό κίνδυνο μεταγενέστερων αγωγών», ενώ η εκδοχή του 1983 είναι ακόμα πιο ωμή: «Η χρησιμοποίηση βίας, ψυχολογικών βασανιστηρίων, απειλών και προσβολών ή η δυσάρεστη και απάνθρωπη μεταχείριση οποιουδήποτε είδους ως ένα μέσο υποβοήθησης της ανάκρισης απαγορεύονται από τη νομοθεσία, τόσο τη διεθνή όσο και την εγχώρια».⁶⁴ Με απλά λόγια, αυτό που έκαναν οι Αμερικανοί πράκτορες ήταν παράνομο, συνεπώς έπρεπε να γίνεται συγκαλυμμένα. Αν κάποιος τους ρωτούσε, απαντούσαν ότι δίδασκαν σύγχρονες επαγγελματικές μεθόδους αστυνόμευσης σε εκμιαδευόμενους από τις αναπτυσσόμενες χώρες – και ότι δεν ήταν υπεύθυνοι για τις όποιες «υπερβολές» συνέβαιναν έξω από τις αίθουσες διδασκαλίας.

Στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 η μακρόχρονη επιμονή στη δυνατότητα διάψευσης οποιασδήποτε ανάμειξης πήγε περίπατο. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις στους Δίδυμους Πύργους και στο Πεντάγωνο ήταν διαφορετικά είδη σοκ από εκείνα που φαντάζονταν οι συγγραφείς του εγχειριδίου *Kubark*, όμως οι επιπτώσεις τους ήταν εντυπωσιακά παρόμοιες: βαθύτατος αποπροσανατολισμός, ακραίος φόβος και άγχος, συλλογική παλινδρόμηση. Ακριβώς όπως ο ανακριτής μετατρέπεται, σύμφωνα με το εγχειρίδιο *Kubark*, σε «πατρική φιγούρα» για τους αιχμαλώτους, έτσι και η κυβέρνηση Μπους έσπευσε να εκμεταλλευτεί το διάχυτο φόβο για να υποδυθεί το ρόλο του προστατευτικού γονιού που είναι

έτοιμος να υπερασπιστεί την «πατρική γη» και τον ευάλωτο λαό με κάθε αναγκαίο μέσο. Η μετατόπιση στην πολιτική των ΗΠΑ, που συνοψίστηκε από τον αντιπρόεδρο Ντικ Τσέινι στην περιβόητη δήλωσή του ότι «θα δράσουμε στη σκοτεινή πλευρά», δε σήμαινε πως η κυβέρνηση Μπους υιοθετούσε τακτικές τις οποίες αποστρέφονταν οι περισσότερο ανθρωπιστές προκάτοχοί της (όπως ισχυρίστηκαν πολλοί Δημοκρατικοί, επικαλούμενοι αυτό που ο ιστορικός Γκάρι Ουίλς αποκαλεί «ιδιαίτερο αμερικανικό μύθο της αρχετυπικής αναμαρτησίας»).⁶⁵ Αντίθετα, η πραγματική μετατόπιση αφορούσε το ότι όσα στο παρελθόν γίνονταν διά αντιπροσώπων και αρκετά μακριά ώστε να υπάρχει η δυνατότητα διάψευσης τώρα πια η αμερικανική κυβέρνηση θα τα έκανε απευθείας η ίδια και θα τα υπερασπιζόταν ανοιχτά.

Παρά τα όσα έχουν ειπωθεί για την ανάθεση της πραγματοποίησης βασανιστηρίων σε «εξωτερικούς προμηθευτές», η πραγματική καινοτομία της κυβέρνησης Μπους ήταν η «εγχωριοποίηση» των βασανιστηρίων, με τους κρατούμενους να βασανίζονται πλέον από πολίτες των ΗΠΑ σε ελεγχόμενες από τις ΗΠΑ φυλακές ή να μεταφέρονται με αεροπλάνα των ΗΠΑ σε τρίτες χώρες με τη διαδικασία της «έκτακτης έκδοσης». Αυτή ακριβώς ήταν η διαφορά του καθεστώτος Μπους από τις προηγούμενες κυβερνήσεις: Μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου τόλμησε να απαιτήσει το δικαίωμα να βασανίζει χωρίς αιδώς. Ωστόσο υπήρχε ο κίνδυνος να ασκηθεί ποινική δίωξη εναντίον της κυβέρνησης, ένα πρόβλημα που αντιμετωπίστηκε με την αλλαγή της νομοθεσίας. Η αλυσίδα των γεγονότων είναι γνωστή: Ο τότε υπουργός Άμυνας Ντόναλντ Ράμσφελντ, εξουσιοδοτημένος από τον Γζοριτζ Μπους, εξέδωσε ένα διάταγμα σύμφωνα με το οποίο όσοι συλλαμβάνονταν στο Αφγανιστάν δεν καλύπτονταν από τις Συμβάσεις της Γενεύης, επειδή ήταν «εχθρικοί μαχητές» και όχι αιχμάλωτοι πολέμου. Το διάταγμα προσυπέγραψε ο τότε νομικός σύμβουλος του Λευκού Οίκου Αλμπέρτο Γκονζάλες (ο οποίος αργότερα θα διοριζόταν γενικός εισαγγελέας των ΗΠΑ).⁶⁶ Στη συνέχεια ο Ράμσφελντ ενέκρινε τη χρησιμοποίηση μιας σειράς από ειδικές ανακριτικές πρακτικές στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας. Σε αυτές συμπεριλαμβάνονταν οι μέθοδοι που παρατίθενται στα εγχειρίδια της CIA: «χρησιμοποίηση χώρων απομόνωσης μέχρι και για τριάντα μέρες», «αποστέρηση του φωτός και ακουστικών ερεθισμάτων», «τοποθέτηση μιας κουκούλας στο κεφάλι του κρατουμένου κατά τη διάρκεια της μεταφοράς και της ανάκρισής του», «αφαίρεση των ρούχων» και «χρησιμοποίηση των ατομικών φοβιών των κρατουμένων (όπως η φοβία για τους σκύλους) για την πρόκληση άγχους».⁶⁷ Σύμφωνα με το Λευκό Οίκο, η απαγόρευση των βασανιστη-

ρίων εξακολουθούσε να ισχύει, όμως για να χαρακτηρίζεται πλέον μια ενέργεια «βασανιστήριο» ο πόνος που προκαλούνταν θα έπρεπε να είναι «αντίστοιχος σε ένταση με τον πόνο που συνοδεύει σοβαρά σωματικά τραύματα, όπως η βλάβη σε ένα όργανο».*⁶⁸ Σύμφωνα με αυτούς τους νέους κανόνες, η κυβέρνηση των ΗΠΑ ήταν ελεύθερη να χρησιμοποιεί τις μεθόδους που είχαν αναπτυχθεί τη δεκαετία του 1950 υπό συνθήκες μυστικότητας και διαψευσιμότητας, μόνο που πλέον το έκανε απροκάλυπτα, χωρίς να υπάρχει ο φόβος ποινικής δίωξης. Τον Φεβρουάριο του 2006 το Συμβούλιο για τις Επιστήμες της Πληροφόρησης, ένας συμβουλευτικός βραχίονας της CIA, δημοσίευσε μια αναφορά γραμμένη από ένα βετεράνο ανακριτή του Υπουργείου Άμυνας, στην οποία δήλωνε απροκάλυπτα ότι «η προσεκτική ανάγνωση του εγχειριδίου *Kubark* είναι ουσιώδης για όποιον συμμετέχει σε ανακρίσεις».⁶⁹

Ένας από τους ανθρώπους που βρέθηκαν αντιμέτωποι με τη νέα τάξη πραγμάτων ήταν ο πολίτης των ΗΠΑ και πρώην μέλος συμμορίας Χοσέ Παντίλα. Συνελήφθη τον Μάιο του 2002 στο αεροδρόμιο Ο'Χέαρ του Σικάγου με την κατηγορία ότι σκόπευε να κατασκευάσει μια «βρόμικη βόμβα»**. Αντί να ασκηθεί δίωξη εναντίον του και η υπόθεσή του να ακολουθήσει το δρόμο της δικαιοσύνης, ο Παντίλα χαρακτηρίστηκε «εχθρικός μαχητής», με συνέπεια να στερηθεί όλα τα δικαιώματά του. Ο Παντίλα ισχυρίζεται ότι τον οδήγησαν σε μια φυλακή του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ στο Τσάρλεστον της Νότιας Καρολίνα, του έκαναν μια ένεση με ναρκωτική ουσία (που πιστεύει ότι ήταν είτε LSD είτε PCP) και τον υπέβαλαν σε έντονη αποστέρηση των αισθήσεων: Τον έκλεισαν σε ένα μικροσκοπικό κελί με καλυμμένα παράθυρα και δεν του επέτρεψαν να έχει ένα ρολόι ή ένα ημερολόγιο. Όποτε τον έβγαζαν από το κελί, του φορούσαν χειροπέδες, αδιαφανή γυαλιά για να μη βλέπει και ακουστικά για

* Υπό την πίεση μελών του Κογκρέσου και της Γερουσίας, αλλά και του Ανώτατου Δικαστηρίου, η κυβέρνηση Μπους υποχρεώθηκε να μετριάσει κάπως τη θέση της όταν το Κογκρέσο ενέκρινε το Νόμο για τις Στρατιωτικές Προμήθειες του 2006. Όμως, παρόλο που ο Λευκός Οίκος χρησιμοποίησε τον καινούριο νόμο ως πρόσχημα για να ισχυριστεί ότι αποκήρυσσε τη χρήση βασανιστηρίων, υπήρχαν τεράστια «παράθυρα» που επέτρεπαν στους πράκτορες της CIA και στους άντρες των ιδιωτικών εταιρειών ασφάλειας να συνεχίσουν να χρησιμοποιούν την αισθητηριακή αποστέρηση και υπερφόρτωση που περιγραφόταν στο εγχειρίδιο *Kubark*, καθώς και άλλες «δημιουργικές» τεχνικές, στις οποίες περιλαμβάνόταν και η προσομοίωση πνιγμού. Πριν υπογράψει τη νομοθετική πράξη, ο Μπους πρόσθεσε μια «έγγραφη δήλωση» στην οποία διατράνωνε το δικαίωμά του «να ερμηνεύω το νόημα και την εφαρμογή των Συμβάσεων της Γενεύης» κατά το δοκούν. Οι *New York Times* έγραψαν ότι «με τη μονομερή απόφασή του ξαναέγραψε περισσότερα από διακόσια χρόνια παράδοσης και νόμου». (Σ.τ.Σ.)

** Αυτοσχέδια βόμβα με ραδιενεργό υλικό. (Σ.τ.Μ.)

να μην ακούει. Ο Παντίλα έζησε σε αυτές τις συνθήκες χίλιες τριακόσιες εφτά μέρες, ερχόμενος σε επαφή μόνο με τους ανακριτές του, οι οποίοι, όταν τον ανέκριναν, βομβάρδιζαν τις διψασμένες για ερεθίσματα αισθήσεις του με εκτυφλωτικό φως και εκκωφαντικούς ήχους.⁷⁰

Ο Παντίλα οδηγήθηκε στο δικαστήριο τον Δεκέμβριο του 2006, παρόλο που είχε αποσυρθεί η κατηγορία της πρόθεσης κατασκευής «βρόμικης βόμβας» για την οποία είχε συλληφθεί. Τον κατηγόρησαν ότι είχε ειαφές με τρομοκράτες, όμως δεν μπορούσε να κάνει πολλά πράγματα για να υπερασπίσει τον εαυτό του: Σύμφωνα με τις καταθέσεις ειδικών, οι τεχνικές παλινδρόμησης είχαν καταστρέψει ολοκληρωτικά τον ενήλικο άντρα που ήταν κάποτε, εκπληρώνοντας απόλυτα το σκοπό για τον οποίο είχαν σχεδιαστεί. «Τα εκτενή βασανιστήρια που υπέστη ο κύριος Παντίλα του προκάλεσαν βλάβες, τόσο πνευματικές όσο και σωματικές», δήλωσε ο δικηγόρος του στο δικαστήριο. «Ο τρόπος με τον οποίο η κυβέρνηση αντιμετώπισε τον κύριο Παντίλα του στέρησε την προσωπικότητά του». Ένας ψυχίατρος που τον εξέτασε κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «δεν έχει την ικανότητα να υπερασπίσει τον εαυτό του».⁷¹ Όμως ο διορισμένος από τον Μπους δικαστής επέμεινε ότι ο κατηγορούμενος ήταν σε θέση να δικάσει. Το γεγονός ότι ο Παντίλα οδηγήθηκε ενώπιον της τακτικής δικαιουσύνης καθιστά την περίπτωση του ιδιαίτερη. Χιλιάδες άλλοι κρατούμενοι σε ελεγχόμενες από τις Ηνωμένες Πολιτείες φυλακές (οι οποίοι, σε αντίθεση με τον Παντίλα, δεν είναι πολίτες των ΗΠΑ) υπέστησαν ένα παρόμοιο καθεστώς βασανισμού, χωρίς τη δημόσια απόδοση ευθυνών την οποία εξασφαλίζει η τακτική δικαιοσύνη.

Πολλοί βρίσκονται στο Γκουαντάναμο. Ο Μαρντού Χαμπίμπ, ένας Αυστραλός που ήταν έγκλειστος εκεί, έχει δηλώσει ότι «ο κόλπος του Γκουαντάναμο είναι ένα πειράμα [...] και πειραματίζονται πάνω στην πλύση εγκεφάλου».⁷² Πράγματι, όπως δείχνουν οι μαρτυρίες, οι αναφορές και οι φωτογραφίες από το Γκουαντάναμο, είναι σαν το Ινστιτούτο Άλαν να μεταφέρθηκε στην Κούβα. Στους κρατούμενους επιβάλλονται συνθήκες έντονης αποστέρησης των αισθήσεων με κουκούλες, αδιαφανή γυαλιά και ακουστικά. Τους αφήνουν μέσα σε κελιά απομόνωσης για μήνες και τους βγάζουν έξω μόνο για να βομβαρδίσουν τις αισθήσεις τους με αλυχτίσματα σκυλιών, εκτυφλωτικό φως και μαγνητοταινίες με κλάματα μωρών, εκκωφαντική μουσική και νιαουρίσματα γατιών.

Για πολλούς κρατούμενους οι επιπτώσεις αυτών των τεχνικών είναι παρόμοιες με εκείνες στους ασθενείς του Ινστιτούτου Άλαν τη δεκαετία του 1950: ολοκληρωτική παλινδρόμηση. Ένας Βρετανός πολίτης που ήταν κρατούμενος

και απελευθερώθηκε αποκάλυψε στους δικηγόρους του ότι σε ένα τμήμα της φυλακής, το Μπλοκ Δέλτα, υπάρχουν «τουλάχιστον πενήντα» κρατούμενοι που βρίσκονται σε μόνιμη κατάσταση παραληρήματος.⁷³ Σε μια αποχαρακτηρισμένη επιστολή του FBI προς το Πεντάγωνο γίνεται λόγος για ένα μεγάλης αξίας κρατούμενο που «παρέμεινε σε εντατική απομόνωση για περισσότερους από τρεις μήνες» και «η συμπεριφορά του έδειχνε ότι είχε υποστεί ακραία ψυχολογικά τραύματα (μίλαγε σε ανύπαρκτους ανθρώπους, έλεγε ότι άκουγε φωνές, έμενε κουλουριασμένος επί ώρες πάνω στο δάπεδο του κελιού τυλιγμένος με ένα σεντόνι)». ⁷⁴ Ο Τζέιμς Γι, ένας μουσουλμάνος πρώην κληρικός του στρατού των ΗΠΑ που εργαζόταν στο Γκουαντάναμο, έχει δηλώσει ότι οι κρατούμενοι στο Μπλοκ Δέλτα επιδεικνύουν τα κλασικά συμπτώματα της ακραίας παλινδρόμησης. «Σταματούσα για να τους μιλήσω και εκείνοι μου απαντούσαν με παιδιάστικη φωνή, λέγοντας ανοησίες. Πολλοί από αυτούς τραγουδούσαν παιδικά τραγουδάκια, επαναλαμβάνοντάς τα ασταμάτητα. Κάποιοι σκαρφάλωναν στα κρεβάτια τους και φέρονταν σαν παιδιά, θυμίζοντάς μου τα παιχνίδια που έπαιζα με τα αδέρφια μου όταν ήμασταν μικροί». Η κατάσταση επιδεινώθηκε σημαντικά τον Ιανουάριο του 2007, όταν εκατόν εξήντα πέντε κρατούμενοι μεταφέρθηκαν σε μια καινούρια πτέρυγα της φυλακής, γνωστή ως «Στρατόπεδο Έξι», όπου τα ατσάλινα κελιά απομόνωσης δεν επιτρέπουν καμία επαφή με ανθρώπους. Ο Σέιμπιν Γουίλετ, ένας δικηγόρος που εκπροσωπεί αρκετούς από τους κρατούμενους στο Γκουαντάναμο, έχει προειδοποιήσει ότι, αν αυτή η κατάσταση συνεχιστεί, «θα καταλήξετε να έχετε ένα άουλο φρενοβλαβών».⁷⁵

Οι οργανώσεις υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων έχουν επισημάνει ότι, όσο τρομακτικό κι αν είναι το Γκουαντάναμο, στην πραγματικότητα οι συνθήκες είναι οι καλύτερες που μπορεί κάποιος να συναντήσει στα ελεγχόμενα από τις ΗΠΑ ανακριτικά κέντρα στο εξωτερικό, καθώς ο Ερυθρός Σταυρός και οι δικηγόροι έχουν τη δυνατότητα περιορισμένου ελέγχου. Είναι άγνωστος ο αριθμός των κρατουμένων που τα ίχνη τους χάθηκαν μέσα στο δίκτυο των λεγόμενων «μαύρων τοποθεσιών» σε όλο τον κόσμο ή στάλθηκαν από πράκτορες των ΗΠΑ σε φυλακές τρίτων χωρών με τη διαδικασία της «έκτακτης έκδοσης». Κρατούμενοι που γλίτωσαν από αυτό τον εφιάλτη έχουν καταθέσει ότι βρέθηκαν αντιμέτωποι με ολόκληρο το οπλοστάσιο των τακτικών σοκ του Κάμερον.

Ο Ιταλός κληρικός Χασάν Μουσταφά Οσάμα Νασρ απήχθη στο Μιλάνο από μια ομάδα πρακτόρων της CIA και της ιταλικής μυστικής αστυνομίας. «Δεν κατάλαβα τι συνέβαινε», έγραψε αργότερα. «Άρχισαν να με γρονθοκοπούν στο στομάχι και σε όλο μου το σώμα. Τύλιξαν γύρω από το πρόσωπό μου μονωτι-

κή ταινία και άνοιξαν τρύπες στα σημεία όπου βρίσκονταν τα ρουθούνια μου για να μπορώ να αναπνέω». Τον έστειλαν στην Αίγυπτο, όπου για δεκατέσσερις μήνες έζησε σε ένα κελί χωρίς φως, «με κατσαρίδες και αρουραίους να περπατάνε πάνω στο σώμα μου». Ο Ναορ παρέμεινε φυλακισμένος στην Αίγυπτο μέχρι τον Φεβρουάριο του 2007, αλλά κατάφερε να βγάλει κρυφά από το κελί του μια χειρόγραφη επιστολή 11 σελίδων στην οποία περιέγραφε λεπτομερώς την κακομεταχείριση που υφίστατο.⁷⁶

Έγραφε ότι τον υπέβαλλαν επανειλημμένα σε ηλεκτροσόκ. Σύμφωνα με ένα άρθρο της *Washington Post*, «τον έδεναν πάνω σε μια σιδερένια σχάρα που είχε το παρατσούκλι “η Νύφη” και του έκαναν ηλεκτροσόκ με όπλα ηλεκτρικής εκκένωσης». Επίσης, τον βασάνιζαν «πάνω σε ένα βρεγμένο στρώμα πεταμένο στο πάτωμα. Ενώ ο ένας από τους ανακριτές τον ακινητοποιούσε καθισμένος σε μια ξύλινη καρέκλα στο ύψος των ώμων του, ο άλλος πάταγε ένα διακόπτη στέλνοντας ηλεκτρικό ρεύμα στα ελατήρια του στρώματος».⁷⁷ Σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία, του έκαναν επίσης ηλεκτροσόκ στους όρχεις.⁷⁸

Υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να πιστεύουμε ότι ο βασανισμός με ηλεκτροσόκ κρατουμένων που συνελήφθησαν από τις ΗΠΑ δεν αποτελεί μεμονωμένο φαινόμενο, κάτι που παραβλέπεται σε όλες σχεδόν τις συζητήσεις για το αν οι ΗΠΑ πραγματοποιούν βασανιστήρια ή απλώς «δημιουργικές ανακρίσεις». Ο Τζουμά αλ-Ντοσάρι, ένας κρατούμενος στο Γκουαντάναμο που αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει περισσότερες από δώδεκα φορές, έχει καταθέσει εγγράφως ότι, όταν κρατούνταν από τις Ηνωμένες Πολιτείες στο Κανταχάρ, «ο ανακριτής έβγαλε από την τσέπη του μια μικρή συσκευή παρόμοια με κινητό τηλέφωνο, αλλά ήταν μια συσκευή ηλεκτροσόκ. Άρχισε να διοχετεύει ρεύμα στο πρόσωπό μου, στην πλάτη μου, στα πλευρά μου και στα γεννητικά μου όργανα».⁷⁹ Και ο Μουράτ Κουρνάζ, που γεννήθηκε στη Γερμανία, υπέστη παρόμοια μεταχείριση σε μια ελεγχόμενη από τις ΗΠΑ φυλακή στο Κανταχάρ. «Καθώς ήταν ακόμα η αρχή, δεν υπήρχε κανένας κανόνας. Είχαν το δικαίωμα να κάνουν οτιδήποτε. Μας χτυπούσαν συνέχεια. Μας έκαναν ηλεκτροσόκ. Βουτούσαν το κεφάλι μου μέσα σε νερό».⁸⁰

Η αποτυχία της αναμόρφωσης

Όταν η πρώτη μας συνάντηση πλησίαζε στο τέλος της, ζήτησα από την Γκέιλ Κάσνερ να μου μιλήσει για τα «ηλεκτρικά όνειρά της». Μου είπε ότι ονειρευ-

όταν συχνά ολόκληρες σειρές ασθενών να βυθίζονται και να αναδύονται από ένα λήθαργο προκαλούμενο από ναρκωτικά.

«Ακούω ανθρώπους να ουρλιάζουν, να βογκούν, να στενάζουν, να φωνάζουν “όχι, όχι, όχι”. Θυμάμαι πώς ήταν να ξυπνάς μέσα σε εκείνο το δωμάτιο. Ήμουν κάθιδρη, ένιωθα ναυτία, έκανα εμετό. Και είχα μια τρομερά παράξενη αίσθηση στο κεφάλι μου. Σαν το μυαλό μου να είχε γίνει πολτός». Καθώς μιλούσε, η Γκέιλ άρχισε ξαφνικά να δείχνει απόμακρη. Κούρνιασε στην μπλε πολυθρόνα της και άρχισε να ασημαίνει. Χαμήλωσε τα βλέφαρά της, πίσω από τα οποία μπορούσα να διακρίνω τα μάτια της να τρεμοπαίζουν. Έφερε το χέρι της στο δεξιό κρόταφό της και είπε με φωνή που ηχούσε βαριά και ναρκωμένη: «Παθαίνω φλας μπακ. Πρέπει να αποσπάσεις την προσοχή μου. Πες μου για το Ιράκ. Περιγράψέ μου πόσο άσχημα ήταν τα πράγματα εκεί».

Έστυψα το μυαλό μου προσπαθώντας να βρω μια ιστορία κατάλληλη για αυτή την παράξενη περίπτωση και θυμήθηκα κάτι σχετικά ευχάριστο από τη ζωή στην Πράσινη Ζώνη. Το πρόσωπο της Γκέιλ άρχισε σταδιακά να ηρεμεί και η αναπνοή της έγινε πιο βαθιά. Τα μάτια της καρφώθηκαν και πάλι στα δικά μου.

«Σ’ ευχαριστώ», μου είπε. «Είχα πάθει φλας μπακ».

«Το ξέρω».

«Πώς;»

«Μου το είπες».

Έσκυψε και σημείωσε κάτι σε ένα κομμάτι χαρτί.

Όταν εκείνο το απόγευμα έφυγα από το σπίτι της Γκέιλ, σκεφτόμουν συνέχεια αυτό που δεν της είχα πει όταν μου ζήτησε να της μιλήσω για το Ιράκ. Αυτό που ήθελα να της πω αλλά δεν μπόρεσα ήταν ότι μου θύμιζε το Ιράκ, ότι ένιωθα πως όσα είχαν συμβεί σε εκείνη, μια κλονισμένη γυναίκα, και όσα είχαν συμβεί στο Ιράκ, μια κλονισμένη χώρα, είχαν κατά κάποιον τρόπο σχέση μεταξύ τους, πως ήταν διαφορετικές εκφάνσεις της ίδιας τρομακτικής λογικής.

Οι θεωρίες του Κάμερον βασιζόνταν στην ιδέα ότι, εξωθώντας με διαδοχικά σοκ τους ασθενείς του σε μια χαοτική κατάσταση παλινδρόμησης, θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις ώστε αυτοί να «αναγεννηθούν» ως υγιείς, υποδειγματικοί πολίτες. Παρόλο που αυτό είναι ελάχιστα παρήγορο για την Γκέιλ με τη γεμάτη κατάγματα σπονδυλική στήλη και τις κατακερματισμένες αναμνήσεις, ο Κάμερον έχει γράψει ότι θεωρούσε τις καταστροφικές του ενέργειες δημιουργικές, ένα δώρο προς τους τυχερούς ασθενείς του, που, χάρη στις

άοκνες προσπάθειές του για αποδόμηση της προσωπικότητάς τους, θα είχαν την «τύχη» να αναγεννηθούν.

Οι προσπάθειες του Κάμερον κατέληξαν σε παταγώδη αποτυχία. Ακόμα κι όταν η παλινδρόμηση των ασθενών του ήταν πλήρης, δεν απορρόφησαν και δεν αποδέχτηκαν ποτέ τα αενάως επαναλαμβανόμενα ηχογραφημένα μηνύματά του. Παρόλο που ήταν μια ιδιοφυΐα στο να καταστρέφει ανθρώπους, δεν μπορούσε να τους αναδημιουργήσει. Σε μια μελέτη που έγινε όταν πλέον ο Κάμερον είχε φύγει από το Ινστιτούτο Άλαν διαπιστώθηκε ότι μετά τη θεραπεία το 75% των πρώην ασθενών του ήταν σε χειρότερη κατάσταση από ό,τι πριν εισαχθούν. Από τους ασθενείς του που εργαζόνταν με πλήρη απασχόληση πριν από τη νοσηλεία τους οι περισσότεροι δεν ήταν πλέον σε θέση να εργαστούν, ενώ μερικοί, όπως η Γκέιλ, έπασχαν από καινούριες ψυχολογικές και σωματικές ασθένειες. Η «ψυχική καθοδήγηση» δε λειτούργησε ούτε στο ελάχιστο, κι έτσι τελικά το Ινστιτούτο Άλαν απαγόρευσε τη χρήση της μεθόδου αυτής.⁸¹

Το πρόβλημα, που έγινε φανερό εκ των υστέρων, ήταν η θεμελιώδης αρχή πάνω στην οποία εδραζόταν ολόκληρη η θεωρία του: η ιδέα ότι πριν από τη θεραπεία έπρεπε να σαρωθούν όλα όσα προϋπήρχαν. Ο Κάμερον ήταν βέβαιος πως, αν κατέστρεφε τις κακές συνήθειες, τα γνωστικά σχήματα και τις αναμνήσεις των ασθενών του, ο νους τους θα επέστρεφε στην πρωταρχική κατάσταση του άγραφου χαρτιού. Όμως, όσο επίμονα κι αν τους κλόνιζε, τους νάρκωνε και τους αποπροσανατόλιζε, δεν τα κατάφερε. Συνέβη το ακριβώς αντίθετο: Όσο περισσότερο κατέστρεφε το νου των ασθενών του τόσο εκείνοι δαλύονταν. Το μυαλό τους δεν «καθάρισε». Αντίθετα, βυθίστηκαν στο χάος, οι αναμνήσεις τους κατακερματίστηκαν, η εμπιστοσύνη τους προδόθηκε.

Οι καπιταλιστές της καταστροφής μοιράζονται με τον Κάμερον την ίδια ανικανότητα να διακρίνουν ανάμεσα στην καταστροφή και στη δημιουργία, ανάμεσα στην πρόκληση βλάβης και στη θεραπεία. Το αίσθημα αυτό με διακατείχε συχνά στο Ιράκ, όταν ερευνούσα νευρικά γύρω μου το γεμάτο ουλές τοπίο προσπαθώντας να μαντέψω πού θα γινόταν η επόμενη έκρηξη. Οι ένθερμοι υποστηρικτές της λυτρωτικής δύναμης του σοκ, οι αρχιτέκτονες της αμερικανο-βρετανικής εισβολής, φαντάζονταν ότι η ισχύς που θα χρησιμοποιούσαν θα ήταν τόσο εκπληκτική, τόσο συντριπτική, ώστε οι Ιρακινοί θα εξωθούνταν σε μια κατάσταση αναστολής της ζωτικότητας, παρόμοια με αυτήν που περιγράφει το εγχειρίδιο *Kubark*. Και, αρπάζοντας την ευκαιρία, οι εισβολείς θα εφάρμοζαν στη συνέχεια μία ακόμα σειρά από σοκ, οικονομικής φύσεως αυτή τη φορά, που θα δημιουργούσαν μια υποδειγματική

δημοκρατία της αγοράς πάνω στη λευκή σελίδα του μεταπολεμικού Ιράκ.

Όμως δεν υπήρξε καμία λευκή σελίδα, μόνο ερείπια και συντετριμμένοι, οργισμένοι άνθρωποι, που, όταν αντιστέκονταν, βομβαρδίζονταν με ακόμα περισσότερα σοκ, μερικά από τα οποία βασίζονταν στα ίδια πειράματα που είχαν γίνει πάνω στην Γκέιλ Κάσνερ πριν από χρόνια. «Είμαστε πολύ καλοί στο να πηγαίνουμε κάπου και να διαλύουμε τα πάντα. Όμως η μέρα που θα αφιερώσω περισσότερο χρόνο στο να οικοδομώ παρά στο να πολεμάω θα είναι μια πολύ καλή μέρα», σχολίασε ο στρατηγός Πίτερ Γ. Κιαρέλι, διοικητής της Πρώτης Μεραρχίας Ιππικού του στρατού των ΗΠΑ, ενάμιση χρόνο μετά το επίσημο τέλος του πολέμου.⁸² Η μέρα αυτή δεν ήρθε ποτέ. Όπως και στην περίπτωση του Κάμερον, οι δόκτορες του σοκ στο Ιράκ μπορούν να καταστρέφουν, αλλά δείχνουν ανίκανοι να ανοικοδομούν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο ΑΗΘΟΣ ΔΟΚΤΟΡΑΣ ΤΟΥ ΣΟΚ

Ο ΜΙΛΤΟΝ ΦΡΙΝΤΜΑΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ
ΕΝΟΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ *Laissez-faire*

«Οι τεχνοκράτες της οικονομίας μπορεί να είναι ικανοί να διαρθρώνουν μια φορολογική μεταρρύθμιση εδώ, ένα νέο νόμο για την κοινωνική ασφάλιση εκεί ή ένα τροποποιημένο καθεστώς συναλλαγματικής ισοτιμίας κάπου αλλού, όμως δεν έχουν ποτέ την πολυτέλεια μιας “λευκής σελίδας” πάνω στην οποία θα μπορούσαν να στήσουν, σε όλο του το μεγαλείο, το πλαίσιο της προτιμητέας οικονομικής πολιτικής».

–Άρνολντ Χάρμπεργκερ, καθηγητής οικονομικών
του Πανεπιστημίου του Σικάγου, 1998¹

Ελάχιστα ακαδημαϊκά περιβάλλοντα μυθοποιήθηκαν τόσο πολύ όσο το Τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγου τη δεκαετία του 1950, καθώς όσοι ανήκαν σε αυτό το περιβάλλον δεν το αντιμετώπιζαν μόνο ως πανεπιστημιακή σχολή αλλά και ως μια σχολή σκέψης. Ο στόχος δεν ήταν απλώς η διδασκαλία των φοιτητών του ιδρύματος, αλλά και η οικοδόμηση και ισχυροποίηση της οικονομικής Σχολής του Σικάγου, πνευματικού δημιουργήματος μιας φατρίας συντηρητικών ακαδημαϊκών των οποίων οι ιδέες αποτελούσαν ένα επαναστατικό προπύργιο εναντίον της τότε κυρίαρχης «κρατικίστικης» σκέψης. Όταν διάβινες το κατώφλι του Κτιρίου Κοινωνικών Επιστημών (περνώντας κάτω από την επιγραφή «Η Επιστήμη είναι Μέτρηση») και έμπαινες στο διάσημο εστιατόριο όπου οι φοιτητές δοκίμαζαν το πνευματικό σφρίγος τους τολμώντας να προκαλέσουν σε συζήτηση τους

τιτάνες καθηγητές τους, δεν επεδίωκες κάτι τόσο πεζό όσο ένα πτυχίο. Καταγόσουν εθελοντής σε ένα στρατό. Όπως το έχει θέσει ο Γκάρι Μπέκερ, ένας συντηρητικός οικονομολόγος που έχει τιμηθεί με το βραβείο Νομπέλ, «Ήμασταν στρατιώτες σε έναν πόλεμο εναντίον των υπόλοιπων συναδέλφων μας».²

Όπως συνέβαινε και με το ψυχιατρικό τμήμα του Γιούν Κάμερον στο Πανεπιστήμιο Μακγκίλ κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, το Τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγου ήταν δέσμιος ενός φιλόδοξου και χαρισματικού άντρα που είχε ως αποστολή του να επιφέρει θεμελιώδεις επαναστατικές αλλαγές στο επάγγελμά του. Ο άντρας αυτός ήταν ο Μίλτον Φρίντμαν. Παρόλο που πολλοί από τους μέντορες και τους συναδέλφους του πίστευαν το ίδιο ένθερμα όσο εκείνος στην ακραία εκδοχή του *laissez-faire*, ήταν η ενεργητικότητα του Φρίντμαν που χάρισε στη Σχολή του Σικάγου τον επαναστατικό της ζήλο. «Με ρωτούσαν συνέχεια: “Για ποιο λόγο είσαι σε τέτοια έξαψη; Βγαίνεις με κάποια όμορφη γυναίκα;” θυμάται ο Μπέκερ. «Τους απαντούσα: “Όχι, σπουδάζω οικονομικά! Το να είσαι μαθητής του Μίλτον ήταν κάτι μαγικό”».³

Η αποστολή του Φρίντμαν, όπως και εκείνη του Κάμερον, εδραζόταν στο όραμα της επαναφοράς σε μια κατάσταση «φυσικής» υγείας, όπου όλα ήταν σε ισορροπία, προτού οι ανθρώπινες παρεμβάσεις γεννήσουν διαστρεβλωτικά πρότυπα. Ενώ ο Κάμερον οραματιζόταν να επαναφέρει τον ανθρώπινο νου σε μια αρχέγονη κατάσταση, ο Φρίντμαν οραματιζόταν να επιβάλει μια αποδόμηση στις κοινωνίες, να τις επαναφέρει σε μια κατάσταση γνήσιου καπιταλισμού, απαλλαγμένου από κάθε παρέμβαση: κρατικές ρυθμίσεις, περιορισμούς στο εμπόριο και περιχαρακωμένα συμφέροντα. Κατ' αντιστοιχία με όσα πρόσβευε ο Κάμερον για τον ανθρώπινο νου, ο Φρίντμαν πίστευε πως, όταν η οικονομία υπόκειται σε έντονες στρεβλώσεις, ο μοναδικός τρόπος για να επιστρέψει στην κατάσταση πριν από το «προπατορικό αμάρτημα» είναι η εσκεμμένη πρόκληση οδυνηρών σοκ: Οι στρεβλώσεις και τα κακά πρότυπα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν μόνο με ένα «πικρό φάρμακο». Ο Κάμερον χρησιμοποιούσε τον ηλεκτρισμό για να προκαλεί σοκ, ενώ το εργαλείο του Φρίντμαν ήταν η πολιτική: Συνιστούσε μια θεραπεία-σοκ σε τολμηρούς πολιτικούς που οι χώρες τους αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες. Ωστόσο, σε αντίθεση με τον Κάμερον, που ήταν σε θέση να εφαρμόσει χωρίς χρονοτριβές τις αγαπημένες του θεωρίες πάνω στους ασθενείς του χωρίς αυτοί να το γνωρίζουν, ο Φρίντμαν έπρεπε να περιμένει δύο δεκαετίες και αρκετές ιστορικές ανατρο-

πές για να του δοθεί η ευκαιρία να υλοποιήσει στον πραγματικό κόσμο τα οράματά του για ριζική ισοπέδωση και αναδημιουργία.

Ο Φρανκ Νάιτ, ένας από τους ιδρυτές της Σχολής του Σικάγου, πίστευε πως οι καθηγητές όφειλαν να «ενσταλάζουν» στους φοιτητές τους την πεποίθηση ότι κάθε οικονομική θεωρία είναι «ένα ιερό στοιχείο του συστήματος» και όχι μια αμφισβητήσιμη υπόθεση.⁴ Ο πυρήνας των αγιοποιημένων διδασχών της Σχολής του Σικάγου συνίστατο στο ότι οι οικονομικές δυνάμεις της προσφοράς, της ζήτησης, του πληθωρισμού και της ανεργίας είναι σαν τις δυνάμεις της φύσης: σταθερές και αμετάβλητες. Στην πραγματικά ελεύθερη αγορά την οποία φαντάζονταν στις αίθουσες διδασκαλίας και στα κείμενά τους οι καθηγητές της Σχολής του Σικάγου οι δυνάμεις αυτές υπάρχουν σε τέλεια ισορροπία, με την προσφορά να επιδρά στη ζήτηση με τον τρόπο που η Σελήνη προκαλεί τις παλίρροιας. Αν οι οικονομίες μαστίζονται από υψηλό πληθωρισμό, η αιτία, σύμφωνα με την αυστηρά μονεταριστική θεωρία του Φρίντμαν, είναι πάντα ότι οι παραπλανημένοι πολιτικοί επιτρέπουν να εισρέει πολύ χρήμα στο σύστημα αντί να αφήνουν την αγορά να βρει την ισορροπία της. Όπως αυτοθυμίζονται τα οικοσυστήματα, διατηρώντας την ισορροπία τους, έτσι και η αγορά, αν αφηθεί στους δικούς της μηχανισμούς, θα δημιουργήσει το σωστό αριθμό προϊόντων στις σωστές τιμές, παραγόμενα από εργάτες που θα αμείβονται με τους σωστούς μισθούς για να αγοράζουν αυτά τα προϊόντα – ένας παράδεισος άφθονης απασχόλησης, απεριόριστης δημιουργικότητας και μηδενικού πληθωρισμού.

Σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο του Χάρβαρντ Ντάνιελ Μπελ, αυτή η αγάπη για ένα εξιδανικευμένο σύστημα είναι το καθοριστικό γνώρισμα της ακραίας οικονομικής θεωρίας της ελεύθερης αγοράς. Ο καπιταλισμός εκλαμβάνεται ως «ένα πολύτιμο σύνολο κινήσεων» ή «ένας ουράνιος μηχανισμός ρολογιού, [...] ένα έργο τέχνης τόσο επιβλητικό, που σου θυμίζει τα διάσημα έργα του Απελλή, ο οποίος ζωγράφιζε τσαμπιά σταφυλιών με τόσο ρεαλιστικό τρόπο, ώστε πλησίαζαν πουλιά για να τα τσιμπολογήσουν».⁵

Η πρόκληση που αντιμετώπιζαν ο Φρίντμαν και οι συνάδελφοί του ήταν να αποδείξουν ότι η αγορά των εκστατικών φαντασιώσεών τους μπορούσε να υπάρξει στον πραγματικό κόσμο. Ο Φρίντμαν πάντα υπερηφανευόταν ότι προσέγγιζε τα οικονομικά ως μια επιστήμη που ήταν εξίσου «θετική» και αυστηρή όσο η φυσική ή η χημεία. Όμως οι θετικοί επιστήμονες μπορούν να επικα-

λεστούν τη συμπεριφορά των φυσικών στοιχείων για να αποδείξουν τις θεωρίες τους. Ο Φρίντμαν δεν μπορούσε να επικαλεστεί μια πραγματική οικονομία για να αποδείξει ότι, αν αφαιρούνταν όλες οι «στρεβλώσεις», θα επικρατούσε απόλυτη ευρωστία και αφθονία στην κοινωνία, καθώς καμία χώρα στον κόσμο δεν πληρούσε τα κριτήρια της τέλει ελευθερίας των συναλλαγών. Αδυνατώντας να δοκιμάσουν τις θεωρίες τους μέσω κεντρικών τραπεζών και υπουργείων Εμπορίου, ο Φρίντμαν και οι συνάδελφοί του έπρεπε να περιοριστούν στις ιδιοφυείς μαθηματικές εξισώσεις και στα πολύπλοκα υπολογιστικά μοντέλα που σχεδίαζαν στο υπόγειο του Κτιρίου Κοινωνικών Επιστημών.

Ο Φρίντμαν οδηγήθηκε στα οικονομικά εξαιτίας της αγάπης του για τους αριθμούς και τα συστήματα. Στην αυτοβιογραφία του αναφέρει ότι η στιγμή της επιφοίτησης σημειώθηκε στο λύκειο, όταν ένας καθηγητής γεωμετρίας έγραψε στον πίνακα το πυθαγόρειο θεώρημα και στη συνέχεια, γεμάτος δέος για την κομψότητά του, απήγγειλε τους ακόλουθους στίχους από την ωδή «Σε μια Ελληνική Υδρία» του Τζον Κιτς: «Η ομορφιά 'ναι αλήθεια, η αλήθεια 'ναι ομορφιά», το μόνο που ξέραμε στη γη και όλοι να μάθουνε χρωστάνε».*⁶ Ο Φρίντμαν μετέδωσε σε γενιές οικονομολόγων αυτή την εκστατική αγάπη για ένα όμορφο σύστημα που θα περιέκλειε τα πάντα – μαζί με την αναζήτηση της απλότητας, της κομψότητας και της αυστηρότητας.

Όπως όλες οι φονταμενταλιστικές πεποιθήσεις, τα οικονομικά της Σχολής του Σικάγου είναι, για τους πραγματικούς πιστούς, ένα κλειστό κύκλωμα. Σύμφωνα με το θεμελιώδες αξίωμα, η ελεύθερη αγορά είναι ένα τέλει επιστημονικό σύστημα, στο οποίο τα άτομα, δρώντας με βάση τις ιδιοτελείς επιθυμίες τους, δημιουργούν τα μέγιστα οφέλη για όλους. Το αναπόφευκτο συμπέρασμα είναι ότι, αν κάτι δε λειτουργεί στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς (για παράδειγμα, υψηλός πληθωρισμός ή αυξανόμενη ανεργία), τότε η αγορά δεν είναι πραγματικά ελεύθερη. Θα πρέπει να υπάρξει κάποια παρέμβαση, κάποια στρέβλωση στο σύστημα. Η λύση της Σχολής του Σικάγου είναι πάντα η ίδια: πιο αυστηρή και ολοκληρωμένη εφαρμογή των θεμελιωδών αρχών.

Όταν το 2006 πέθανε ο Φρίντμαν, όσοι τον εγκωμιάζαν σε επικήδειους προσπαθούσαν να συνοψίσουν τη σημασία της κληρονομιάς του. Ένας από αυ-

* Τζον Κιτς, «Σε μια Ελληνική Υδρία», μτφ. Γιάννης Ζερβός, *Παγκόσμια Ποιητική Ανθολογία*, τ. Α', επιμ. Δημ. Γιάκου & Μαν. Γιαλουράκη, Αθήνα, Αυλός, 1977, σ. 49-50. (Σ.τ.Ε.)

τούς έγραψε: «Η επαναλαμβανόμενη εξύμνηση των ελεύθερων αγορών, της απελευθέρωσης των τιμών, της επιλογής των καταναλωτών και της οικονομικής ελευθερίας από τον Μίλτον είναι η αιτία για την παγκόσμια ευημερία που απολαμβάνουμε σήμερα». ⁷ Ο ισχυρισμός αυτός αληθεύει μόνο εν μέρει. Η φύση της παγκόσμιας ευημερίας (ποιος μετέχει αυτής και ποιος όχι, από πού απορρέει) είναι ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα. Ωστόσο αποτελεί αναντίρρητο γεγονός ότι οι κανόνες του Φρίντμαν για την ελεύθερη αγορά, αλλά και οι ευφυείς στρατηγικές του για την επιβολή τους, είχαν ως αποτέλεσμα μερικοί άνθρωποι να γίνουν εξαιρετικά πλούσιοι, εξασφαλίζοντας κάτι που προσεγγίζει την απόλυτη ελευθερία: να αδιαφορούν για εθνικά σύνορα, να αποφεύγουν τη ρύθμιση και τη φορολόγηση και να συσσωρεύουν διαρκώς νέα πλούτη.

Το ταλέντο του Φρίντμαν για εξαιρετικά επικερδείς επινοήσεις έχει τις ρίζες του στα παιδικά του χρόνια, όταν οι γονείς του, μετανάστες από την Ουγγαρία, αγόρασαν μια βιοτεχνία ενδυμάτων στο Ρόαγουεϊ του Νιου Τζέρσι. Το διαμέρισμα της οικογένειας βρισκόταν στο ίδιο κτίριο με τη βιοτεχνία, η οποία, όπως έχει γράψει ο Φρίντμαν, «με τη σημερινή ορολογία, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί “κάτεργο”». ⁸ Ήταν μια δύσκολη εποχή για τους ιδιοκτήτες βιοτεχνιών με ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας, καθώς μαρξιστές και αναρχικοί οργάνωναν τους μετανάστες εργάτες σε συνδικάτα για να διεκδικήσουν κανόνες ασφάλειας και πενήθημερη εργασία – ενώ συζητούσαν τη θεωρία της εργατικής ιδιοκτησίας μετά το τέλος της βάρδιας. Καθώς ήταν γιος του αφεντικού, ο Φρίντμαν, αναμφίβολα, έβλεπε κάτω από πολύ διαφορετικό πρίσμα αυτές τις συζητήσεις. Τελικά, η βιοτεχνία του πατέρα του χρεοκόπησε, όμως σε διαλέξεις και σε τηλεοπτικές εμφανίσεις του ο Φρίντμαν αναφερόταν συχνά σε αυτή, προβάλλοντάς τη ως ένα παράδειγμα για τα οφέλη του απορρυθμισμένου καπιταλισμού, μια απόδειξη ότι και οι χειρότερες, λιγότερο υποκείμενες σε ρυθμίσεις θέσεις εργασίας αποτελούν το πρώτο σκαλοπάτι στην κλίμακα της ελευθερίας και της ευημερίας.

Ένα μεγάλο μέρος της σαγήνης της οικονομικής θεωρίας της Σχολής του Σικάγου οφειλόταν στο ότι, σε μια εποχή που οι ριζοσπαστικές αριστερές ιδέες για τη δύναμη των εργατών κέρδιζαν έδαφος σε όλο τον κόσμο, αυτή πρόσφερε έναν τρόπο υπεράσπισης των συμφερόντων των ιδιοκτητών που ήταν εξίσου ριζοσπαστικός και εμποτισμένος με ιδεαλιστικές αρχές. Σύμφωνα με τον Φρίντμαν, οι ιδέες του δεν αποσκοπούσαν στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων των ιδιοκτητών εργοστασίων, αλλά στην αναζήτηση της πλέον καθαρής μορφής της «συμμετοχικής δημοκρατίας», επειδή στην ελεύθερη αγορά «κά-

θε άνθρωπος μπορεί να ψηφίσει, τρόπος του λέγειν, για το χρώμα της γραβάτας που επιθυμεί». ⁹ Ενώ οι αριστεροί υπόσχονταν στους εργάτες ελευθερία από τα αφεντικά, στους πολίτες ελευθερία από τις δικτατορίες και στις χώρες ελευθερία από την αποικιοκρατία, ο Φρίντμαν υποσχόταν «ατομική ελευθερία», εξυψώνοντας την ατομικότητα του πολίτη πάνω από κάθε συλλογικό εγχείρημα και απελευθερώνοντάς τον ώστε να μπορεί να εκφράζει την ελεύθερη βούλησή του μέσω των επιλογών του ως καταναλωτή. «Το πιο συναρπαστικό ήταν πως ενυπήρχαν οι ίδιες αρετές που καθιστούσαν το μαρξισμό τόσο ελκυστικό σε πολλούς νεαρούς ανθρώπους εκείνης της εποχής: απλότητα μαζί με μια έκδηλη λογική πληρότητα, ιδεαλισμός συνδυασμένος με ριζοσπαστισμό», θυμάται ο οικονομολόγος Ντον Πατίνκιν, ο οποίος σπούδασε στο Σικάγο τη δεκαετία του 1940. ¹⁰ Οι μαρξιστές πρέσβευαν την εργατική ουτοπία και οι οπαδοί της Σχολής του Σικάγου την επιχειρηματική ουτοπία. Και οι δύο ισχυρίζονταν ότι, αν γινόταν αυτό που πρότειναν, θα επιτυγχάνονταν η τελειότητα και η ισορροπία.

Το ερώτημα, όπως πάντα, ήταν πώς θα επιτυγχανόταν αυτός ο θαυμαστός στόχος. Για τους μαρξιστές, η απάντηση ήταν σαφής: με την επανάσταση, δηλαδή με την απαλλαγή από το υπάρχον σύστημα και την αντικατάστασή του με το σοσιαλισμό. Για τους οπαδούς της Σχολής του Σικάγου, η απάντηση δεν ήταν τόσο ξεκάθαρη. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ήδη μια καπιταλιστική χώρα, αλλά όχι αρκετά, κατά την άποψή τους. Τόσο στις ΗΠΑ όσο και στις υπόλοιπες υποτιθέμενες καπιταλιστικές οικονομίες οι οπαδοί της Σχολής του Σικάγου έβλεπαν παντού παρεμβάσεις. Για να είναι τα προϊόντα πιο προσιτά, οι πολιτικοί καθόριζαν τις τιμές τους· για να περιοριστεί η εκμετάλλευση των εργατών, όριζαν κατώτατους μισθούς· για να διασφαλιστεί ότι όλοι θα είχαν πρόσβαση στην εκπαίδευση, τη διατηρούσαν υπό κρατικό έλεγχο. Τα μέτρα αυτά ήταν ευνοϊκά για το λαό, όμως ο Φρίντμαν και οι συνάδελφοί του ήταν πεπεισμένοι –και το «αποδεικνυαν» με τα μοντέλα τους– ότι στην πραγματικότητα προκαλούσαν ανυπολόγιστη ζημιά στην ισορροπία της αγοράς και στη δυνατότητα επικοινωνίας ανάμεσα στους επιμέρους τομείς της. Η αποστολή της Σχολής του Σικάγου ήταν, επομένως, μια αποστολή εξαγνισμού: να απαλλαγεί η αγορά από αυτές τις στρεβλώσεις, ώστε να μπορέσει να εκφραστεί ελεύθερα.

Για αυτόν ακριβώς το λόγο οι οπαδοί της Σχολής του Σικάγου δεν αντιμετώπιζαν το μαρξισμό ως τον αληθινό εχθρό τους. Η πραγματική πηγή των προβλημάτων ήταν οι ιδέες των κείνσιανών στις Ηνωμένες Πολιτείες, των σοσιαλ-

δημοκρατών στην Ευρώπη και των οικονομολόγων της ανάπτυξης στον τότε αποκαλούμενο Τρίτο Κόσμο. Όλοι αυτοί δεν πίστευαν σε μια ουτοπία, αλλά σε μια μεικτή οικονομία, που για τους οπαδούς της Σχολής του Σικάγου ισοδυναμούσε με ένα ετερόκλητο μείγμα καπιταλισμού όσον αφορά την παραγωγή και τη διανομή καταναλωτικών προϊόντων, σοσιαλισμού στην παιδεία, κρατικής ιδιοκτησίας των βασικών υπηρεσιών όπως η ύδρευση και μιας σειράς νόμων που αποσκοπούσαν στο να αμβλύνουν τις ακρότητες του καπιταλισμού. Όπως οι φονταμενταλιστές μιας θρησκείας νιώθουν έναν αθέλητο σεβασμό για τους φονταμενταλιστές άλλων θρησκευτικών δογμάτων και τους διακηρυγμένους άθεους, αλλά περιφρονούν τους μη φανατικούς πιστούς, έτσι και οι οπαδοί της Σχολής του Σικάγου κήρυξαν τον πόλεμο στους οικονομολόγους που υποστήριζαν τη μεικτή οικονομία. Αυτό που επιζητούσαν δεν ήταν μια επανάσταση, αλλά μια καπιταλιστική μεταρρύθμιση: την επιστροφή στον ανόθευτο καπιταλισμό.

Αυτή η επιδίωξη της καθαρότητας οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στον Φρίντριχ Χάγκεκ, τον προσωπικό γκουρού του Φρίντμαν, που είχε επίσης διδάξει στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου τη δεκαετία του 1950. Ο άτεγκτος Αυστριακός προειδοποιούσε ότι κάθε κυβερνητική ανάμειξη στην οικονομία θα οδηγούσε την κοινωνία στη «δουλοπαροικία» και έπρεπε να αποτραπεί.¹¹ Σύμφωνα με τον Άρνολντ Χάρμπεργκερ, επί πολλά χρόνια καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου, οι «Αυστριακοί», όπως ονομαζόταν η συγκεκριμένη φατρία μέσα στην ευρύτερη φατρία, ήταν τόσο φανατικοί, ώστε να θεωρούν κάθε κρατική παρέμβαση όχι απλώς λανθασμένη αλλά «διαβολική. [...] Είναι σαν να υπάρχει εκεί έξω μια πανέμορφη αλλά εξαιρετικά πολύπλοκη εικόνα που βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με τον εαυτό της, κι αν εμφανιστεί πάνω της μια κηλίδα που δε θα έπρεπε να υπάρχει, αυτό αποτελεί μια φρίκη, [...] πρόκειται για ένα ελάττωμα που καταστρέφει το κάλλος».¹²

Το 1947, όταν ο Φρίντμαν ίδρυσε μαζί με τον Χάγκεκ την Εταιρεία του Μον Πελερέν, μια λέσχη οικονομολόγων της ελεύθερης αγοράς που πήρε την ονομασία της από την τοποθεσία της στην Ελβετία, θεωρούνταν κοινωνικά ανάρμοστο να υποστηρίζεις την ιδέα ότι οι επιχειρήσεις έπρεπε να αφεθούν ελεύθερες να κυβερνούν τον κόσμο κατά το δοκούν. Οι αναμνήσεις από το κραχ του 1929 και τη Μεγάλη Ύφεση που ακολούθησε ήταν ακόμα νωπές: οι αποταμιεύσεις μιας ζωής που χάθηκαν μέσα σε μία νύχτα, οι αυτοκτονίες, τα συσσίτια, οι πρόσφυγες. Η κλίμακα αυτής της καταστροφής που προκάλεσε η αγορά είχε οδηγήσει σε ένα διαρκώς διογκούμενο αίτημα για μια μορφή έντονα

παρεμβατικής κυβέρνησης. Η Μεγάλη Ύφεση δε σήμανε το τέλος του καπιταλισμού, αλλά, όπως είχε προβλέψει ο Τζον Μείναρντ Κέινς μερικά χρόνια νωρίτερα, «το τέλος του *laissez-faire*», το τέλος δηλαδή της εποχής αυτορύθμισης της αγοράς.¹³ Η περίοδος από τη δεκαετία του 1930 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950 ήταν μια εποχή ανεμπόδιστης δράσης (*faire*): Το πρακτικό ήθος του Νιου Ντιλ διαδέχτηκε η πολεμική προσπάθεια, υλοποιήθηκαν τεράστια προγράμματα δημόσιων έργων για να δημιουργηθούν πολύτιμες θέσεις εργασίας και τέθηκαν σε εφαρμογή κοινωνικά προγράμματα για να αποτραπεί η αύξηση του αριθμού των πολιτών που στρέφονταν προς την Αριστερά. Ήταν μια εποχή κατά την οποία ο συμβιβασμός ανάμεσα στην Αριστερά και στη Δεξιά δεν αποτελούσε μια βρόμικη λέξη, αλλά μέρος μιας διαδικασίας που πολλοί αντιμετώπιζαν ως μια ευγενή αποστολή για να αποτραπεί ένας κόσμος στον οποίο, όπως έγραψε ο Κέινς στον Πρόεδρο Φράνκλιν Νι. Ρούζβελτ το 1933, «η ορθοδοξία και η επανάσταση» θα αφήνονταν να εμπλακούν σε «έναν πόλεμο μέχρις εσχάτων».¹⁴ Ο Τζον Κένεθ Γκάλμπρειθ, ο κληρονόμος του Κέινς στις ΗΠΑ, έχει γράψει ότι η πρωταρχική αποστολή τόσο των πολιτικών όσο και των οικονομολόγων πρέπει να είναι «η αποφυγή της ύφεσης και η αποτροπή της ανεργίας».¹⁵

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος έκανε ακόμα πιο επείγουσα την ανάγκη να καταπολεμηθεί η φτώχεια. Ο ναζισμός είχε αποκτήσει ρίζες στη Γερμανία σε μια περίοδο καταστροφικής για τη χώρα ύφεσης, την οποία είχαν προκαλέσει οι αντεκδικητικές πολεμικές επανορθώσεις που είχαν επιβληθεί μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και είχε βαθύνει μετά το κραχ του 1929. Ο Κέινς είχε προειδοποιήσει εγκαίρως ότι, αν η φτώχεια της Γερμανίας αντιμετωπιζόταν με μια προσέγγιση *laissez-faire*, η ανάκρουση θα ήταν τρομερή: «Η εκδίκηση, τολμώ να προβλέψω, δε θα βραδυπορήσει».¹⁶ Τα λόγια του δεν εισακούστηκαν, αλλά, όταν άρχισε η ανοικοδόμηση της Ευρώπης μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Δυτικές δυνάμεις υιοθέτησαν την αρχή ότι οι οικονομίες της αγοράς έπρεπε να διασφαλίζουν μια επαρκώς αξιοπρεπή διαβίωση για τους απογοητευμένους πολίτες, ώστε αυτοί να μη στραφούν ξανά σε πιο ελκυστικές ιδεολογίες, όπως ο φασισμός ή ο κομμουνισμός. Ήταν αυτή η πραγματιστική επιταγή που οδήγησε στη δημιουργία σχεδόν όλων όσα συσχετίζουμε σήμερα με τις παρελθούσες ημέρες του «ευπρεπούς» καπιταλισμού: την κοινωνική ασφάλιση στις ΗΠΑ, τη δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη στον Καναδά, το κράτος πρόνοιας στη Βρετανία, την προστασία των εργαζομένων στη Γαλλία και στη Γερμανία.

Μια παρόμοια αλλά πιο ριζοσπαστική τάση αναδυόταν στον αναπτυσσόμενο κόσμο, ευρύτερα γνωστή ως «οικονομική της ανάπτυξης» ή «τρίτοκοσμικός εθνικισμός». Οι οικονομολόγοι της ανάπτυξης υποστήριζαν ότι οι χώρες τους θα έβγαιναν από το φαύλο κύκλο της φτώχειας μόνο αν υιοθετούσαν μια στρατηγική εκβιομηχάνισης που θα ήταν προσανατολισμένη προς το εσωτερικό τους αντί να βασίζονται στις εξαγωγές φυσικών πόρων στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική, καθώς οι τιμές τους ακολουθούσαν πτωτική πορεία. Πρότειναν την επιβολή ρυθμιστικού ελέγχου ή ακόμα και την εθνικοποίηση του πετρελαίου, των ορυκτών και άλλων κομβικών βιομηχανιών, ώστε ένα μεγάλο μέρος των εσόδων να χρηματοδοτεί μια καθοδηγούμενη από την κυβέρνηση αναπτυξιακή διαδικασία.

Τη δεκαετία του 1950 οι οικονομολόγοι της ανάπτυξης, όπως οι κείνιοι ανιστές και οι σοσιαλδημοκράτες στις πλούσιες χώρες, μπορούσαν να υπερηφανεύονται για μια σειρά από εντυπωσιακές επιτυχίες. Το πιο προωθημένο «πειραματικό εργαστήριο» της οικονομικής της ανάπτυξης ήταν οι χώρες του νότιου τμήματος της Λατινικής Αμερικής, που είναι γνωστό ως «Νότιος Κώνος»: η Χιλή, η Αργεντινή, η Ουρουγουάη και τμήματα της Βραζιλίας. Το επίκεντρο ήταν η Οικονομική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τη Λατινική Αμερική, που έδρευε στο Σαντιάγο της Χιλής και επικεφαλής της ήταν από το 1950 μέχρι το 1963 ο οικονομολόγος Ραούλ Πρέμπις. Ο Πρέμπις εκπαίδευε ομάδες οικονομολόγων στην οικονομική της ανάπτυξης και τους έστελνε ως πολιτικούς συμβούλους σε κυβερνήσεις σε ολόκληρη την ήπειρο. Εθνικιστές πολιτικοί, όπως ο Αργεντινός Χουάν Περόν, εφαρμόζαν τις ιδέες τους με απόλυτη ευλάβεια, διοχετεύοντας τεράστια δημόσια κονδύλια σε σχέδια υποδομών όπως αυτοκινητόδρομους και χαλυβουργίες, επιδοτώντας τις εγχώριες επιχειρήσεις γενναϊόδωρα για να κατασκευάζουν νέα εργοστάσια που παρήγαν αυτοκίνητα και πλυντήρια και αποτρέποντας τις εισαγωγές με απαγορευτικά υψηλούς δασμούς.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου λιγγιάδους οικονομικής επέκτασης οι χώρες του Νότιου Κώνου άρχισαν να μοιάζουν περισσότερο με τις χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής παρά με τις υπόλοιπες χώρες της Λατινικής Αμερικής και του Τρίτου Κόσμου. Οι εργάτες στα νέα εργοστάσια συγκροτούσαν ισχυρά συνδικάτα, διεκδικούσαν μισθούς ανάλογους με εκείνους των μεσοαστικών στρωμάτων και έστελναν τα παιδιά τους να σπουδάσουν στα νεοσύστατα δημόσια πανεπιστήμια. Το χάσμα ανάμεσα στις ελίτ της περιοχής που σύχναζαν σε αθλητικές λέσχες και στις αγροτικές μάζες άρχισε να κλείνει.

Τη δεκαετία του 1950 η Αργεντινή διέθετε τη μεγαλύτερη μεσαία τάξη στην ήπειρο, ενώ στη γειτονική Ουρουγουάη το ποσοστό των εγγράμματων ανθρώπων ανερχόταν σε 95% και παρεχόταν δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε όλους τους πολίτες. Η οικονομική της ανάπτυξης υπήρξε τόσο εκπληκτικά επιτυχής για ένα διάστημα, ώστε ο Νότιος Κώνος της Λατινικής Αμερικής έγινε ένα ισχυρό σύμβολο για τις φτωχές χώρες σε ολόκληρο τον κόσμο, αποτελώντας την έμπρακτη απόδειξη ότι με ευφυείς πρακτικές πολιτικές που θα εφαρμόζονταν με σθένος ο ταξικός διαχωρισμός ανάμεσα στον Πρώτο και στον Τρίτο Κόσμο μπορούσε πραγματικά να εκλείψει.

Η επιτυχία των κρατικά ρυθμιζόμενων οικονομιών (στο βορρά χάρη στον κείνσιανισμό και στο νότο χάρη στην οικονομική της ανάπτυξης) εγκαινίασε μια μαύρη περίοδο για το Τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγου. Οι ακαδημαϊκοί αντίπαλοι των οπαδών της Σχολής του Σικάγου στο Χάρβαρντ, στο Γέιλ και στην Οξφόρδη στρατολογούνταν από Προέδρους και πρωθυπουργούς για να βοηθήσουν ώστε να δαμασθεί το κτήνος τη αγοράς. Σχεδόν κανείς δεν ενδιαφερόταν για την τολμηρή ιδέα του Φρίντμαν να αφηθεί η αγορά να λειτουργεί ακόμα πιο ανεξέλεγκτα από ό,τι πριν. Ωστόσο υπήρχαν κάποιοι που ενδιαφέρονταν έντονα για τις ιδέες της Σχολής του Σικάγου – και, αν και ελάχιστοι, ήταν ισχυροί.

Για τους επικεφαλής των πολυεθνικών εταιρειών των ΗΠΑ, το να πρέπει να υφίστανται έναν ολοένα λιγότερο φιλικό αναπτυσσόμενο κόσμο και περισσότερο ισχυρά και διεκδικητικά συνδικάτα στο εσωτερικό των ΗΠΑ σήμαινε ότι τα χρόνια της μεταπολεμικής οικονομικής άνθησης ήταν μια δύσκολη περίοδος. Η οικονομία μεγεθυνόταν γρήγορα, παραγόταν τεράστιος πλούτος, αλλά οι ιδιοκτήτες και οι μέτοχοι των εταιρειών ήταν υποχρεωμένοι να αναδιανέμουν ένα μεγάλο μέρος αυτού του πλούτου μέσω της φορολόγησης και των μισθών. Όλοι ευημερούσαν, αλλά μια επιστροφή στους κανόνες που επικρατούσαν πριν από το Νιου Ντιλ θα σήμαινε πως κάποιοι λίγοι θα ευημερούσαν πολύ περισσότερο.

Η κείνσιανή επανάσταση εναντίον του *laissez-faire* κόστιζε ακριβά στις εταιρείες. Ήταν φανερό ότι έπρεπε να ανακτηθεί το χαμένο έδαφος με μια αντεπανάσταση εναντίον του κείνσιανισμού, μια επιστροφή σε κάποια μορφή καπιταλισμού ακόμα λιγότερο ρυθμιζόμενη από ό,τι πριν από τη Μεγάλη Ύφεση. Ωστόσο η Γουόλ Στριτ δεν μπορούσε να ηγηθεί η ίδια αυτής της σταυροφορίας – όχι με το κλίμα που επικρατούσε τότε. Αν ο Γουόλτερ Ρίστον, στενός φίλος του Φρίντμαν και επικεφαλής της Citibank, υποστήριζε δημόσια ότι

έπρεπε να καταργηθούν ο κατώτατος μισθός και η φορολόγηση των εταιρειών, θα τον κατηγορούσαν ότι είναι ένας «πλουτοκράτης ληστής». Αυτόν το ρόλο ανέλαβε να διαδραματίσει η Σχολή του Σικάγου. Πολύ σύντομα έγινε φανερό ότι, αν ο Φρίντμαν, ένας λαμπρός μαθηματικός και ικανός συζητητής, χρησιμοποιούσε τα ίδια επιχειρήματα, αυτά αποκτούσαν μια εντελώς διαφορετική αίγλη. Ενδεχομένως να απορρίπτονταν ως εσφαλμένα, αλλά είχαν ένα επίχρισμα ακαδημαϊκής αμεροληψίας. Το τεράστιο όφελος της διοχέτευσης των εταιρικών απόψεων μέσω ακαδημαϊκών ή ημι-ακαδημαϊκών θεσμών όχι μόνο διασφάλισε την απρόσκοπτη ροή δωρεών προς τη Σχολή του Σικάγου, αλλά, επιπλέον, οδήγησε και στη δημιουργία ενός παγκόσμιου δικτύου δεξιών «δεξαμενών σκέψης» που παρήγε τους στρατιώτες της αντεπανάστασης παγκοσμίως.

Όλα ανάγονται στο μονοδιάστατο μήνυμα του Φρίντμαν: Τα πάντα άρχισαν να πηγαίνουν στραβά μετά το Νιου Ντιλ. Τότε ήταν που μια σειρά από χώρες, «συμπεριλαμβανομένης της δικής μου, λοξοδρόμησαν από τον ορθό δρόμο».¹⁷ Για να επανέλθουν οι κυβερνήσεις στη σωστή πορεία, ο Φρίντμαν παρουσίασε συστηματικά στο πιο δημοφιλές βιβλίο του, το *Capitalism and Freedom*, αυτό που θα γινόταν το βασικό εγχειρίδιο της παγκόσμιας ελεύθερης αγοράς και θα διαμόρφωνε στις ΗΠΑ το οικονομικό πρόγραμμα του νεοσυντηρητικού κινήματος.

Πρώτον, οι κυβερνήσεις πρέπει να καταργήσουν όλους τους κανόνες και τις ρυθμίσεις που εμποδίζουν τη συσσώρευση κερδών. Δεύτερον, οφείλουν να πουλήσουν τη δημόσια περιουσία σε ιδιωτικές εταιρείες, ώστε να την εκμεταλλευτούν επικερδώς. Και, τρίτον, πρέπει να προβούν σε δραματικές περικοπές στη χρηματοδότηση των κοινωνικών προγραμμάτων. Στο πλαίσιο αυτής της τριπλής συνταγής για απορρύθμιση, ιδιωτικοποιήσεις και περικοπές, ο Φρίντμαν επεξεργάστηκε ένα πλήθος επιμέρους λεπτομερειών. Αν είναι αναγκαίο να υπάρχουν φόροι, πρέπει να είναι χαμηλοί, ενώ πλούσιοι και φτωχοί πρέπει να φορολογούνται με βάση μια ενιαία φορολογική κλίμακα. Οι εταιρείες πρέπει να είναι ελεύθερες να πουλούν τα προϊόντα τους παντού στον κόσμο, ενώ οι κυβερνήσεις δεν πρέπει να προστατεύουν τις εγχώριες βιομηχανίες ή την εγχώρια ιδιοκτησία. Όλες οι τιμές, συμπεριλαμβανομένης της τιμής της εργασίας, οφείλουν να καθορίζονται από την αγορά. Δεν πρέπει να υπάρχει κατώτατος μισθός. Ο Φρίντμαν ζητούσε να ιδιωτικοποιηθούν η ιατροφαρμακευτική πε-

ρίθαλψη, τα ταχυδρομεία, τα συνταξιοδοτικά ταμεία, η παιδεία, ακόμα και τα εθνικά πάρκα. Εν ολίγοις, ζητούσε, χωρίς καμία αιδώ, την πλήρη κατάργηση του Νιου Ντιλ, αυτής της επισημολογούμενης ανακωχής ανάμεσα στο κράτος, στις εταιρείες και στις δυνάμεις της εργασίας, που είχε αποτρέψει τη λαϊκή εξέγερση μετά τη Μεγάλη Ύφεση. Όποια μέτρα προστασίας κι αν είχαν καταφέρει να κερδίσουν οι εργαζόμενοι, όποιες υπηρεσίες κι αν παρείχε το κράτος για να αμβλύνει τις αιχμές της αγοράς, η αντεπανάσταση της Σχολής του Σικάγου ήθελε να τα πάρει πίσω.

Και όχι μόνο... Ζητούσε πολύ περισσότερα: την ιδιοποίηση όλων όσα οι εργαζόμενοι και οι κυβερνήσεις είχαν καταφέρει να οικοδομήσουν κατά τη διάρκεια των δεκαετιών της φρενήρους κατασκευής δημόσιων έργων. Ο Φρίντμαν παρότρυνε τις κυβερνήσεις να ξεπουλήσουν μια περιουσία που είχε δημιουργηθεί και είχε αποκτήσει αξία χάρη στις επενδύσεις και στην τεχνογνωσία του δημόσιου τομέα. Για τον Φρίντμαν, όλος αυτός ο κοινός πλούτος έπρεπε να μεταβιβαστεί σε ιδιωτικά χέρια, για λόγους αρχής.

Αν και πάντα συγκαλυμμένο με τη γλώσσα των μαθηματικών και της επιστήμης, το όραμα του Φρίντμαν ταυτιζόταν απόλυτα με τα συμφέροντα των μεγάλων πολυεθνικών, που από τη φύση τους διψούν για τεράστιες νέες αγορές χωρίς ρυθμίσεις και κανονισμούς. Στο πρώτο στάδιο της καπιταλιστικής επέκτασης αυτή η αδηφάγα οικονομική μεγέθυνση βασίστηκε στην αποικιοκρατία: την «ανακάλυψη» νέων περιοχών και την υφαρπαγή της γης, ενώ ακολουθούσε η απόσπαση του πλούτου κάθε περιοχής χωρίς να δοθεί καμία αποζημίωση στους τοπικούς πληθυσμούς. Ο πόλεμος του Φρίντμαν εναντίον του «κράτους πρόνοιας» και της «μεγάλης κυβέρνησης» υποσχόταν μια νέα πηγή γρήγορου πλουτισμού, μόνο που αυτή τη φορά, αντί για νέες περιοχές, το καινούριο έδαφος που έπρεπε να κατακτηθεί ήταν το ίδιο το κράτος, με τις δημόσιες υπηρεσίες και την κρατική περιουσία να εκποιούνται με αντίτιμο πολύ μικρότερο της αξίας τους.

Ο πόλεμος εναντίον της οικονομικής της ανάπτυξης

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της δεκαετίας του 1950 η πρόσβαση σε αυτά τα πλούτη απείχε ακόμα δεκαετίες. Αν και στο Λευκό Οίκο βρισκόταν ο σκληροπυρηνικός Ρεπουμπλικάνος Ντουάιτ Αϊζενχάουερ, δεν υπήρχε καμία περίπτωση να γίνει μια ριζική στροφή προς τα δεξιά, όπως πρότειναν οι οπαδοί της Σχολής

του Σικάγου. Το κοινωνικό κράτος και τα μέτρα προστασίας των εργαζομένων ήταν εξαιρετικά δημοφιλή, και ο Αϊζενχάουερ επεδίωκε να επανεκλεγεί. Παρόλο που δεν έδειχνε καμία διάθεση να ανατρέψει τον κείνσιανισμό στο εσωτερικό των ΗΠΑ, ο Αϊζενχάουερ ενέκρινε πρόθυμα ριζοσπαστικές ενέργειες για να νικηθεί η οικονομική της ανάπτυξης στο εξωτερικό. Ήταν μια εκστρατεία στην οποία το Πανεπιστήμιο του Σικάγου θα διαδραμάτιζε κεντρικό ρόλο.

Όταν ο Αϊζενχάουερ ανέλαβε τα καθήκοντά του, το 1953, ο ηγέτης του Ιράν Μοχάμαντ Μοσαντέκ είχε ήδη εθνικοποιήσει την πετρελαϊκή βιομηχανία, ενώ στη Ινδονησία κυβερνούσε ο φιλόδοξος Αχμέτ Σουκάρνο, που προωθούσε τη συνεργασία όλων των εθνικιστικών κυβερνήσεων του Τρίτου Κόσμου για να σχηματίσουν μια υπερδύναμη που θα ήταν εξίσου ισχυρή με τη Δύση και το σοβιετικό μπλοκ. Επιπλέον, η αυξανόμενη επιτυχία των εθνικών οικονομιών στο Νότιο Κόσμο της Λατινικής Αμερικής προκαλούσε ιδιαίτερη ανησυχία στο Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ. Σε μια εποχή που μεγάλες περιοχές της υφελίου στρέφονταν στο σταλινισμό και στο μαοϊσμό, οι προιάσεις των οικονομολόγων της ανάπτυξης για «υποκατάσταση των εισαγωγών» ήταν, στην πραγματικότητα, αρκετά μετριοπαθείς. Παρ' όλα αυτά, η ιδέα ότι η Λατινική Αμερική δικαιούται το δικό της Νιου Ντιλ είχε ισχυρούς εχθρούς. Οι φεουδάρχες γαιοκτήμονες της ηπείρου ήταν ευτυχείς με το παλιό στάτους κβο, που τους απέφερε μεγάλα κέρδη και τους εξασφάλιζε μια ανεξάντλητη δεξαμενή φτωχών χωρικών για να εργάζονται στα κτήματα και στα ορυχεία. Τώρα πια έβλεπαν οργισμένοι τα κέρδη τους να διοχετεύονται στην ενίσχυση άλλων τομέων της οικονομίας, τους εργαζόμενους στα κτήματά τους να απαιτούν αναδιανομή της γης και τις κυβερνήσεις να διατηρούν χαμηλές τις τιμές των συγκομιδών, ώστε τα τρόφιμα να είναι οικονομικά προσιτά. Οι αμερικανικές και οι ευρωπαϊκές εταιρείες που δραστηριοποιούνταν στη Λατινική Αμερική άρχισαν να εκφράζουν παρόμοια παράπονα στις κυβερνήσεις τους: Τα προϊόντα τους μπλοκάρονταν στα σύνορα, οι εργαζόμενοι ζητούσαν υψηλότερους μισθούς και, το πιο ανησυχητικό, κέρδιζε έδαφος η ιδέα ότι τα πάντα, από τα ξένης ιδιοκτησίας ορυχεία μέχρι τις τράπεζες, έπρεπε να εθνικοποιηθούν για να χρηματοδοτηθεί το όραμα της Λατινικής Αμερικής για οικονομική ανεξαρτησία.

Υπό την πίεση των εταιρικών συμφερόντων, στους αμερικανικούς και στους βρετανικούς κύκλους της εξωτερικής πολιτικής άρχισε να επικρατεί η άποψη ότι οι κυβερνήσεις που εφάρμοζαν την οικονομική της ανάπτυξης έπρεπε να παρασυρθούν στη διπολική λογική του Ψυχρού Πολέμου. Μη σας ξεγελάει το

μετριοπαθές, δημοκρατικό προσωπείο, προειδοποιούσαν τα «γεράκια». Ο τριτοκοσμικός εθνικισμός ήταν το πρώτο βήμα προς τον ολοκληρωτικό κομμουνισμό και έπρεπε να καταστραφεί εν τη γενέσει του. Δύο από τους κυριότερους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας ήταν ο Τζον Φόστερ Ντάλες, ο υπουργός Εξωτερικών του Αϊζενχάουερ, και ο αδερφός του Άλεν Ντάλες, διευθυντής της πρόσφατα ιδρυθείσας CIA. Πριν αναλάβουν δημόσια αξιώματα, και οι δύο είχαν εργαστεί στη θρυλική νεοϋορκέζικη εταιρεία νομικών συμβουλών Sullivan & Cromwell, εκπροσωπώντας αρκετές από τις εταιρείες που κινδύνευαν να χάσουν πολλά εξαιτίας της οικονομικής της ανάπτυξης, όπως η J. P. Morgan & Company, η International Nickel Company, η Cuban Sugar Cane Corporation και η United Fruit Company.¹⁸ Τα αποτελέσματα της αναρρίχησης των Ντάλες στο δημόσιο βίο ήταν άμεσα: Το 1953 και το 1954 η CIA ενορχήστρωσε τα δύο πρώτα πραξικοπήματα στην ιστορία της, αμφότερα εναντίον τριτοκοσμικών κυβερνήσεων που ταυτίζονταν περισσότερο με τον κείνσιανισμό παρά με το σταλινισμό.

Το πρώτο έγινε το 1953, όταν μια επιτυχημένη συνωμοσία της CIA οδήγησε στην ανατροπή του Μοσαντέκ στο Ιράν και στην αντικατάστασή του με το βάνουσο σάχη. Το δεύτερο ήταν το πραξικόπημα που χρηματοδότησε η CIA το 1954 στη Γουατεμάλα, ύστερα από απευθείας έκκληση της United Fruit Company. Η εταιρεία, που απολάμβανε της προσοχής των αδελφών Ντάλες ήδη από την εποχή που εργάζονταν στη Sullivan & Cromwell, ήταν εξοργισμένη επειδή ο Πρόεδρος Γιάκομπο Άρμπενς Γκουσμάν είχε απαλλοτριώσει (με πλήρη αποζημίωση) ένα μέρος από την αχρησιμοποίητη γη που της ανήκε ως μέρος του σχεδίου του να μετατρέψει τη Γουατεμάλα «από μια χώρα όπου κυριαρχούσε η φεουδαλική οικονομία σε ένα σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος» – προφανώς, μια απαράδεκτη επιδίωξη.¹⁹ Σύντομα ο Άρμπενς ανατράπηκε και η Γουατεμάλα τέθηκε πάλι υπό την κηδεμονία της United Fruit Company.

Η εκρίζωση της οικονομικής της ανάπτυξης από τις χώρες του Νότιου Κόλου, όπου είχε αποκτήσει βαθιές ρίζες, ανιπροσώπευε μια πολύ μεγαλύτερη πρόκληση. Οι τρόποι για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος αποτέλεσαν το θέμα μιας συζήτησης ανάμεσα σε δύο Αμερικανούς που συναντήθηκαν στο Σαντιάγο της Χιλής το 1953. Ο πρώτος ήταν ο Άλμπιον Πάτερσον, επικεφαλής της Διεύθυνσης Διεθνούς Συνεργασίας των ΗΠΑ στη Χιλή (της υπηρεσίας που στη συνέχεια θα γινόταν η USAID), και ο δεύτερος ο Θίοντορ Γ. Σουλτς, πρόεδρος του Τμήματος Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγου. Ο Πάτερσον ανησυχούσε ολοένα και περισσότερο για την ενοχλητική επιρροή του Ραούλ

Πρέμπις και των άλλων «ροζ» Λατινοαμερικανών οικονομολόγων. «Αυτό που χρειάζεται είναι να αλλάξουμε τον τρόπο ανατροφής των ανθρώπων, να επηρεάσουμε την παιδεία, που είναι πολύ κακή», είχε επισημάνει σε ένα συνάδελφό του.²⁰ Ο στόχος αυτός συνέπιπτε με την πεποίθηση του Σουλτς ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ δεν έκανε αρκετά στη διεξαγωγή του ιδεολογικού πολέμου εναντίον του μαρξισμού. «Οι Ηνωμένες Πολιτείες πρέπει να δώσουν μεγαλύτερη σημασία στα οικονομικά τους προγράμματα στο εξωτερικό. [...] Θέλουμε [οι φτωχές χώρες] να επιτύχουν την οικονομική σωτηρία τους βασιζόμενες σε εμάς και χρησιμοποιώντας το δικό μας τρόπο για την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης», είχε πει.²¹

Οι δύο άντρες κατέληξαν σε ένα σχέδιο που θα μετέτρεπε το Σαντιάγο, το «θερμοκήπιο» των ελεγχόμενων από το κράτος οικονομικών, στο ακριβώς αντίθετο: σε ένα εργαστήριο για πρωτοποριακά πειράματα πάνω στην απρόσκοπτη δράση της ελεύθερης αγοράς, προσφέροντας στον Μίλτον Φρίντμαν αυτό που πάντα ποθούσε, δηλαδή μια χώρα στην οποία θα μπορούσε να δοκιμάσει τις αγαπημένες του θεωρίες. Το αρχικό σχέδιο ήταν απλό: Η κυβέρνηση των ΗΠΑ θα έδινε χρήματα προκειμένου Χιλιανοί φοιτητές να σπουδάσουν οικονομικά σε αυτήν που όλοι αναγνώριζαν ως πιο αντι-«ροζ» σχολή σε όλο τον κόσμο: στο Τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγου. Ο Σουλτς και οι συνάδελφοί του στο πανεπιστήμιο θα πληρώνονταν για να ταξιδεύουν στο Σαντιάγο και να διεξάγουν έρευνες για την οικονομία της Χιλής, αλλά και για να διδάσκουν σε φοιτητές και καθηγητές θεμελιώδεις αρχές της Σχολής του Σικάγου.

Το ιδιαίτερο γνώρισμα που έκανε αυτό το σχέδιο να ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα εκπαιδευτικά προγράμματα των ΗΠΑ τα οποία χρηματοδοτούσαν Λατινοαμερικανούς φοιτητές –και υπήρχαν πολλά– ήταν ο απροκάλυπτος ιδεολογικός χαρακτήρας του. Επιλέγοντας το Σικάγο για τις σπουδές των Χιλιανών, μια σχολή της οποίας οι καθηγητές απαιτούσαν τη σχεδόν πλήρη αποδιάρθρωση του κράτους με μονοδιάστατη εμμονή, το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ έστειλε ένα ηχηρό μήνυμα στο πλαίσιο του πολέμου εναντίον της οικονομικής της ανάπτυξης: Έλεγε στους Χιλιανούς ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ είχε αποφασίσει ποιες ιδέες έπρεπε να διδάσκεται η ελίτ των φοιτητών και ποιες όχι. Επρόκειτο για μια τόσο κατάφωρη παρέμβαση των ΗΠΑ στις λατινοαμερικανικές υποθέσεις, ώστε, όταν ο Άλμπιον Πάτερσον προσέγγισε τον πρύτανη του Πανεπιστημίου της Χιλής, του πρώτου τη τάξει πανεπιστημίου της χώρας, και του πρότεινε μια επιχορήγηση για να οργανώσει το πρόγραμμα ανταλλαγής

φοιτητών, ο πρύτανης αρνήθηκε. Είπε ότι θα έδινε τη συγκατάθεσή του μόνο αν το πανεπιστήμιό του είχε λόγο για το ποιοι θα δίδασκαν τους Χιλιανούς φοιτητές στις ΗΠΑ. Στη συνέχεια ο Πάτερσον προσέγγισε τον πρύτανη του Καθολικού Πανεπιστημίου της Χιλής, ενός πολύ πιο συντηρητικού ακαδημαϊκού ιδρύματος, που δε διέθετε τμήμα οικονομικών. Ο πρύτανης του Καθολικού Πανεπιστημίου δέχτηκε πρόθυμα την προσφορά, και έτσι γεννήθηκε αυτό που θα γινόταν γνωστό στην Ουάσινγκτον και στο Σικάγο ως «το Χιλιανό Σχέδιο».

«Ήρθαμε εδώ για να ανταγωνιστούμε, όχι για να συνεργαστούμε», είχε δηλώσει ο Σουλτς του Πανεπιστημίου του Σικάγου, εξηγώντας για ποιο λόγο έπρεπε να συμμετέχουν στο πρόγραμμα μόνο ελάχιστοι επίλεκτοι Χιλιανοί φοιτητές.²² Αυτή η πολεμική στάση ήταν πρόδηλη από την αρχή: Ο στόχος του «Χιλιανού Σχεδίου» ήταν να παραγάγει ιδεολογικούς μαχητές που θα κέρδιζαν τον πόλεμο των ιδεών εναντίον των «ροζ» οικονομολόγων της Λατινικής Αμερικής.

Στο πλαίσιο του σχεδίου, που ξεκίνησε επίσημα το 1956, εκατό Χιλιανοί φοιτητές πραγματοποίησαν μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου από το 1957 μέχρι το 1970, με τα δίδακτρα και τα έξοδά τους πληρωμένα από τους Αμερικανούς φορολογούμενους και από ιδρύματα των ΗΠΑ. Το 1965 το πρόγραμμα διευρύνθηκε, συμπεριλαμβάνοντας φοιτητές από ολόκληρη τη Λατινική Αμερική, με ιδιαίτερα μεγάλη συμμετοχή από την Αργεντινή, τη Βραζιλία και το Μεξικό. Η διεύρυνση χρηματοδοτήθηκε από το Ίδρυμα Φορντ και οδήγησε στην ίδρυση του Κέντρου Λατινοαμερικανικών Οικονομικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Στο πλαίσιο του προγράμματος σαράντα με πενήντα Λατινοαμερικανοί σπουδάζαν οικονομικά σε κάθε προπτυχιακό κύκλο σπουδών – αποτελώντας περίπου το ένα τρίτο του συνολικού αριθμού των φοιτητών του προγράμματος. Σε αντίστοιχα προγράμματα στο Χάρβαρντ και στο MIT υπήρχαν μόνο τέσσερις ή πέντε Λατινοαμερικανοί. Επρόκειτο για ένα εντυπωσιακό επίτευγμα: Μέσα σε μία δεκαετία το υπερσυντηρητικό Πανεπιστήμιο του Σικάγου είχε γίνει ο πρώτος τη τάξει προορισμός Λατινοαμερικανών που ήθελαν να σπουδάσουν οικονομικά στο εξωτερικό, γεγονός που θα καθόριζε τον ρου της ιστορίας της Νότιας Αμερικής στις επόμενες δεκαετίες.

Η μύηση των Λατινοαμερικανών φοιτητών στην ορθοδοξία της Σχολής του Σικάγου είχε καταστεί θεσμική προτεραιότητα. Επικεφαλής του προγράμματος και υπεύθυνος ώστε να αισθάνονται ευπρόσδεκτοι οι Λατινοαμερικανοί ήταν ο Άρνολντ Χάρμπεργκερ, ένας οικονομολόγος που φορούσε σακάκια σα-

φάρι, μιλούσε με ευχέρεια τα ισπανικά, είχε παντρευτεί Χιλιανή και περιέγραφε τον εαυτό του ως έναν «απόλυτα αφοσιωμένο ιεραπόστολο». ²³ Όταν άρχισαν να καταφτάνουν οι Χιλιανοί φοιτητές, ο Χάρμπεργκερ δημιούργησε ένα ειδικό «χιλιανό εργαστήριο», στο οποίο οι καθηγητές του Πανεπιστημίου του Σικάγου παρουσίαζαν τις έντονα ιδεολογικά χρωματισμένες διαγνώσεις τους για τα προβλήματα που υπήρχαν σε αυτή τη νοτιοαμερικανική χώρα – και πρότειναν τις επιστημονικές συνταγές τους για την αντιμετώπισή τους.

«Ξαφνικά, η Χιλή και η οικονομία της έγιναν θέμα καθημερινών συζητήσεων στο Τμήμα Οικονομικών», θυμάται ο Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, που είχε ως καθηγητή του τον Φρίντμαν τη δεκαετία του 1950 και έμελλε να εξελιχτεί σε παγκοσμίου φήμης οικονομολόγο της οικονομικής της ανάπτυξης. ²⁴ Όλες οι πολιτικές της Χιλής τοποθετήθηκαν κάτω από το μικροσκόπιο και κρίθηκαν ελλειμματικές: το ισχυρό δίκτυο κοινωνικής ασφάλειας, η προστασία των εθνικών βιομηχανιών, οι φραγμοί στο εμπόριο, η διατίμηση. Οι φοιτητές δίδασκονταν να περιφρονούν αυτές τις προσπάθειες εξάλειψης της φτώχειας και πολλοί από αυτούς επέλεξαν ως θέμα για τη διδακτορική διατριβή τους την ανατομία του παραλογισμού που διέκρινε την οικονομική της ανάπτυξης στη Λατινική Αμερική. ²⁵ Ο Γκούντερ Φρανκ θυμάται ότι, όταν ο Χάρμπεργκερ επέστρεφε από τα συχνά ταξίδια του στο Σαντιάγο τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, επέκρινε το σύστημα υγείας και το εκπαιδευτικό σύστημα της Χιλής, τα καλύτερα σε ολόκληρη την ήπειρο, ως «παράλογες προσπάθειες να ζήσει η χώρα πιο πλούσια από ό,τι της επιτρέπουν τα περιορισμένα μέσα της». ²⁶

Στους κόλπους του Ιδρύματος Φορντ υπήρξαν ενστάσεις για τη χρηματοδότηση ενός τόσο αποκάλυπτα ιδεολογικά χρωματισμένου εκπαιδευτικού προγράμματος. Κάποιοι επεσήμαναν ότι οι μοναδικοί Λατινοαμερικανοί που καλούνταν να μιλήσουν στους φοιτητές ήταν απόφοιτοι του ίδιου προγράμματος. «Παρόλο που κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί την ποιότητα και τον αντίκτυπο αυτής της προσπάθειας, η ιδεολογική της στενότητα αποτελεί ένα σοβαρό μειονέκτημα», είχε σχολιάσει ο Τζέφρι Πουργιάρ, ειδικός του Ιδρύματος Φορντ για τη Λατινική Αμερική, σε μια από τις εσωτερικές εκθέσεις αξιολόγησης του ινστιτούτου. «Τα συμφέροντα των αναπτυσσόμενων χωρών δεν εξυπηρετούνται από την έκθεση [των φοιτητών] σε μονοδιάστατες απόψεις». ²⁷ Ωστόσο η αξιολόγηση αυτή δεν απέτρεψε το Ίδρυμα Φορντ από το να συνεχίσει να χρηματοδοτεί το πρόγραμμα.

Όταν η πρώτη ομάδα των Χιλιανών επέστρεψαν στην πατρίδα τους από το Σικάγο, ήταν «πιο φανατικοί οπαδοί των ιδεών του Φρίντμαν και από τον ίδιο

τον Φρίντμαν», σύμφωνα με τον Μάριο Ζανιάρτου, οικονομολόγο του Καθολικού Πανεπιστημίου στο Σαντιάγο.*²⁸ Πολλοί κατέλαβαν θέσεις καθηγητών στο Τμήμα Οικονομικών του Καθολικού Πανεπιστημίου, μετατρέποντάς το σε μια μικρή Σχολή του Σικάγου στην καρδιά του Σαντιάγο – το ίδιο πρόγραμμα σπουδών, τα ίδια αγγλόφωνα κείμενα, η ίδια αξίωση για «καθαρή» και «επιστημονική» γνώση. Το 1963 δώδεκα από τα δεκατρία μόνιμα μέλη του διδακτικού προσωπικού ήταν απόφοιτοι του προγράμματος του Πανεπιστημίου του Σικάγου, με τον Σέρχιο δε Κάστρο, έναν από τους πρώτους αποφοίτους, στη θέση του προέδρου του τμήματος.²⁹ Τώρα πια δε χρειαζόταν να πηγαίνουν Χιλιανοί φοιτητές στις ΗΠΑ: Εκατοντάδες μπορούσαν να διδαχτούν τις ιδέες της Σχολής του Σικάγου χωρίς να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους.

Οι φοιτητές που σπούδασαν στο πρόγραμμα, είτε στο Σικάγο είτε στο «παράρτημά» του στο Σαντιάγο, έγιναν γνωστοί σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική ως «Παιδιά του Σικάγου». Με άφθονη χρηματοδότηση από τη USAID, τα Παιδιά του Σικάγου από τη Χιλή έγιναν ενθουσιώδεις πρέσβεις της ιδεολογίας που οι Λατινοαμερικανοί ονομάζουν «νεοφιλελευθερισμό», ταξιδεύοντας στην Αργεντινή και στην Κολομβία για να ιδρύσουν και άλλα «παραρτήματα» της Σχολής του Σικάγου, με σκοπό «να επεκταθεί αυτή η γνώση σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική και να αντιμετωπιστούν οι ιδεολογικές θέσεις που εμποδίζουν την ελευθερία και διαιωνίζουν τη φτώχεια και την οπισθοδρόμηση», σύμφωνα με ένα Χιλιανό απόφοιτο του προγράμματος.³⁰

Ο Χουάν Γκαμπριέλ Βαλντές, υπουργός Εξωτερικών της Χιλής τη δεκαετία του 1990, έχει χαρακτηρίσει τη διαδικασία μύησης εκατοντάδων Χιλιανών οικονομολόγων στην ορθοδοξία της Σχολής του Σικάγου «ένα εντυπωσιακό παράδειγμα οργανωμένης μεταφοράς ιδεολογίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες σε μια χώρα που βρίσκεται στη σφαίρα επιρροής της. [...] Η εκπαίδευση αυτών των Χιλιανών ήταν αποτέλεσμα ενός επιστημονικού σχεδίου που καταρτίστηκε τη δεκαετία του 1950 για να επηρεάσει την ανάπτυξη της χιλιανής οικονομικής σκέψης». Και επισήμανε ότι «εισήγαγαν στη χιλιανή κοινωνία ιδέες που ήταν εντελώς καινούριες, έννοιες που μέχρι τότε δεν υπήρχαν καθόλου στην “αγορά των ιδεών”».³¹

* Ο Γουόλτερ Χέλερ, ο διάσημος οικονομολόγος της κυβέρνησης Κένεντι, χλευάζοντας το δογματισμό των οπαδών του Φρίντμαν, τους είχε κατατάξει σε κατηγορίες: «Κάποιοι είναι φριντμανικοί, κάποιοι φριντμανιστές, κάποιοι φριντμανοειδείς, κάποιοι φριντμανοπαθείς και κάποιοι φριντμανιακοί». (Σ.τ.Σ.)

Επρόκειτο, ασφαλώς, για μια επαίσχυντη μορφή διανοητικού ιμπεριαλισμού. Ωστόσο υπήρχε ένα πρόβλημα: Δεν ήταν αποτελεσματικός. Σύμφωνα με μια έκθεση που υπέβαλε το 1957 το Πανεπιστήμιο του Σικάγου προς τους χρηματοδότες του στο Υπουργείο Εξωτερικών, «ο βασικός σκοπός του σχεδίου» ήταν να εκπαιδευτεί μια γενιά φοιτητών «που θα γίνονταν οι πνευματικοί ηγέτες στις οικονομικές υποθέσεις της Χιλής».³² Όμως τα Παιδιά του Σικάγου δε διαδραμάτισαν κανέναν ηγετικό ρόλο στη χώρα τους – στην πραγματικότητα, οι εξελίξεις τους άφησαν πίσω.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 το κύριο θέμα των συζητήσεων για την οικονομία στις χώρες του Νότιου Κώνου δεν ήταν η σύγκριση του καπιταλισμού των ελεύθερων συναλλαγών με την οικονομική της ανάπτυξης, αλλά ποιο θα ήταν το επόμενο στάδιο της οικονομικής της ανάπτυξης. Οι μαρξιστές υποστήριζαν τις εκτεταμένες εθνικοποιήσεις και μια ριζοσπαστική αγροτική μεταρρύθμιση, ενώ οι μετριοπαθείς κεντρώοι διατεινόταν πως το κλειδί ήταν η μεγαλύτερη οικονομική συνεργασία των λατινοαμερικανικών χωρών, με σκοπό τη μετατροπή της περιοχής σε ένα ισχυρό εμπορικό μπλοκ που θα ανταγωνιζόταν την Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Στις κάλπες και στους δρόμους οι χώρες του Νότιου Κώνου πραγματοποιούσαν μια στροφή προς τα αριστερά.

Το 1962 η Βραζιλία έκανε ένα αποφασιστικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση υπό την Προεδρία του Ζοάο Γκουλάρ, ενός εθνικιστή οικονομολόγου που είχε υποσχεθεί αναδιανομή της γης, υψηλότερους μισθούς και ένα τολμηρό σχέδιο το οποίο θα υποχρέωνε τις ξένες πολυεθνικές να επενδύουν ένα ποσοστό από τα κέρδη τους στην οικονομία της Βραζιλίας αντί να τα βγάζουν όλα από τη χώρα προκειμένου να τα μοιραστούν οι μέτοχοι στη Νέα Υόρκη και στο Λονδίνο. Στη Αργεντινή μια στρατιωτική κυβέρνηση προσπάθησε να αντιμετωπίσει παρόμοια αιτήματα απαγορεύοντας στο κόμμα του Χουάν Περόν να πάρει μέρος στις εκλογές, αλλά το μόνο που κατάφερε ήταν να ριζοσπαστικοποιηθεί μια ολόκληρη γενιά νεαρών περονιστών, πολλοί από τους οποίους ήταν πρόθυμοι να ξεκινήσουν ένοπλο αγώνα για να ανακαταλάβουν την εξουσία στη χώρα.

Αλλά ήταν στη Χιλή, το επίκεντρο του πειράματος της Σχολής του Σικάγου, όπου η ήττα στον πόλεμο των ιδεών ήταν περισσότερο πρόδηλη από παντού. Με τις ιστορικές εκλογές του 1970 η Χιλή μετατοπίστηκε τόσο πολύ προς τα αριστερά, ώστε και τα τρία μεγάλα πολιτικά κόμματα ήταν υπέρ της εθνικοποίησης της μεγαλύτερης πηγής εισόδων της χώρας, των ορυχείων χαλκού που

ελέγχονταν από αμερικανικές εξορυκτικές εταιρείες.³³ Με άλλα λόγια, το «Χιλιανό Σχέδιο» αποδείχτηκε μια πανάκριβη αποτυχία. Τα Παιδιά του Σικάγου δεν κατάφεραν να φέρουν σε πέρας την αποστολή τους ως ιδεολογικών μαχητών που θα διεξήγαν έναν ειρηνικό πόλεμο ιδεών εναντίον των αριστερών αντιπάλων τους. Η συζήτηση για την οικονομία όχι μόνο συνέχισε να στρέφεται προς τα αριστερά, αλλά η επιρροή των Παιδιών του Σικάγου ήταν τόσο περιθωριακή, ώστε δεν αποπειράθηκαν καν να καταγράψουν τις δυνάμεις τους στο εκλογικό σώμα της Χιλής.

Ενδεχομένως όλα να τέλειωναν τότε, με το «Χιλιανό Σχέδιο» να αποτελεί μια μικρή ιστορική υποσημείωση, όμως συνέβη κάτι που έσωσε τα Παιδιά του Σικάγου από την αφάνεια: Ο Ρίτσαρντ Νίξον εκλέχτηκε Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο Νίξον «είχε μια εφευρετική και, στο σύνολό της, αποτελεσματική εξωτερική πολιτική», έγραψε ενθουσιασμένος ο Φρίντμαν.³⁴ Και πουθενά αλλού δεν ήταν πιο εφευρετική από όσο στη Χιλή.

Ο Νίξον πρόσφερε στα Παιδιά του Σικάγου και στους καθηγητές τους κάτι που οραματιζόνταν για πολλά χρόνια: την ευκαιρία να αποδείξουν ότι η καπιταλιστική ουτοπία τους ήταν κάτι περισσότερο από μια εργαστηριακή θεωρία, τη δυνατότητα να αναπλάσουν μια χώρα από το μηδέν. Η δημοκρατία δεν είχε αποδειχτεί φιλόξενη για τα Παιδιά του Σικάγου στη Χιλή: η δικτατορία θα αποδεικνυόταν πιο κατάλληλη.

Η κυβέρνηση της Λαϊκής Ενότητας του Σαλβαδόρ Αλιέντε κέρδισε τις εκλογές του 1970 υποσχόμενη ότι θα έθετε υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης μεγάλους τομείς της οικονομίας που μέχρι τότε βρίσκονταν στα χέρια ξένων και εγχώριων εταιρειών. Ο Αλιέντε ήταν ένα νέο είδος Λατινοαμερικανού επαναστάτη: Όπως και ο Τσε Γκεβάρα, ήταν γιατρός, αλλά, σε αντίθεση με τον Τσε, έμοιαζε περισσότερο με συνετό ακαδημαϊκό παρά με ρομαντικό αντάρτη. Μπορούσε να εκφωνεί δημόσιους λόγους με το πάθος του Φιντέλ Κάστρο, αλλά ήταν ένας ανυποχώρητος δημοκράτης που πίστευε ότι ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός στη Χιλή έπρεπε να έρθει από τις κάλπες και όχι με τα όπλα. Όταν ο Νίξον πληροφορήθηκε ότι ο Αλιέντε είχε εκλεγεί Πρόεδρος, διέταξε το διευθυντή της CIA Ρίτσαρντ Χελμς να κάνει «την οικονομία να στενάξει».³⁵ Η εκλογή του είχε επίσης σημαντικό αντίκτυπο στο Τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγου. Όταν κέρδισε ο Αλιέντε, ο Άρνολντ Χάρμπεργκερ βρισκόταν στη Χιλή. Έστειλε μια επιστολή στους συναδέλφους του χαρακτηρίζο-

ντας το γεγονός «τραγωδία» και πληροφορώντας τους ότι «τους κύκλους της Δεξιάς συζητείται η ιδέα της κατάληψης της εξουσίας από το στρατό».³⁶

Παρόλο που ο Αλιέντε δεσμεύτηκε να διαπραγματευτεί μια δίκαιη αποζημίωση των εταιρειών που θα έχαναν τις περιουσίες και τις επενδύσεις τους, οι αμερικανικές πολυεθνικές φοβούνταν ότι αντιπροσώπευε την εκδήλωση μιας τάσης που θα εξαπλωνόταν σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική, και πολλές από αυτές δεν ήταν διατεθειμένες να χάσουν αυτό που αποτελούσε ένα διαρκώς αυξανόμενο μερίδιο στον κύκλο εργασιών τους. Το 1968 το 20% των συνολικών επενδύσεων των ΗΠΑ στο εξωτερικό ήταν δεσμευμένο στη Λατινική Αμερική και οι αμερικανικές εταιρείες διέθεταν 5.436 θυγατρικές στην περιοχή. Τα κέρδη που απέφεραν αυτές οι επενδύσεις ήταν εκπληκτικά. Τα προηγούμενα πενήντα χρόνια οι εξορυκτικές εταιρείες είχαν επενδύσει 1 δισεκατομμύριο δολάρια στη βιομηχανία εξόρυξης χαλκού στη Χιλή, τη μεγαλύτερη στον κόσμο, αλλά είχαν κερδίσει 7,2 δισεκατομμύρια δολάρια.³⁷

Αμέσως μόλις ο Αλιέντε κέρδισε τις εκλογές, και πριν καν αναλάβει επίσημα τα καθήκοντά του, η κορπορατική Αμερική κήρυξε τον πόλεμο στην κυβέρνηση του. Το κέντρο συντονισμού των ενεργειών εναντίον του Αλιέντε ήταν μια ad hoc Επιτροπή για τη Χιλή, που έδρευε στην Ουάσινγκτον και την απάρτιζαν αμερικανικές εξορυκτικές εταιρείες οι οποίες διέθεταν σημαντικά περιουσιακά στοιχεία στη χώρα, ενώ τον ηγετικό ρόλο στην επιτροπή είχε η International Telephone and Telegraph Company (ITT), στην οποία ανήκε το 70% της τηλεφωνικής εταιρείας της Χιλής, που επρόκειτο να εθνικοποιηθεί σύντομα. Η Purina, η Bank of America και η Pfizer Chemical έστειλαν επίσης αντιπροσώπους στην επιτροπή σε διάφορα στάδια.

Ο μοναδικός σκοπός της επιτροπής ήταν να εξαναγκάσει τον Αλιέντε να ματαιώσει τις εθνικοποιήσεις, «φέροντάς τον αντιμέτωπο με μια κατάρρευση της οικονομίας».³⁸ Είχαν πολλές ιδέες για το πώς θα έφεραν σε αυτή την οδυνηρή θέση τον Αλιέντε. Σύμφωνα με τα αποχαρακτηρισμένα πρακτικά των συναντήσεων, οι εταιρείες σχεδίαζαν να διακόψουν το δανεισμό της Χιλής από τις ΗΠΑ και «σιωπηρά να πείσουν τις μεγάλες ιδιωτικές τράπεζες των Ηνωμένων Πολιτειών να κάνουν το ίδιο. Να διαβουλευτούν με τραπεζικές πηγές του εξωτερικού με τον ίδιο στόχο κατά νου. Να αναστείλουν την αγορά προϊόντων από τη Χιλή για τους επόμενους έξι μήνες. Να χρησιμοποιήσουν τα αποθέματα των ΗΠΑ σε χαλκό αντί να αγοράζουν από τη Χιλή. Να προκαλέσουν την εξάντληση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της Χιλής σε δολάρια των ΗΠΑ». Και ο κατάλογος συνεχιζόταν.³⁹

Ο Αλιέντε διόρισε το στενό του φίλο Ορλάντο Λετελιέ πρόσβη στην Ουάσινγκτον, αναθέτοντάς του την αποστολή να διαπραγματευτεί τους όρους των απαλλοτριώσεων με τις εταιρείες που συνωμοτούσαν για να υπονομεύσουν την κυβέρνησή του. Ο Λετελιέ, ένας εξωστρεφής άνθρωπος που λάτρευε τη διασκέδαση, είχε το χαρακτηριστικό για τη δεκαετία του 1970 μουστάκι και του άρεσε ιδιαίτερα να τραγουδάει, ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στους διπλωματικούς κύκλους. Ο γιος του Φρανσίσκο αναπολεί με τρυφερότητα τον πατέρα του να παίζει κιθάρα και να τραγουδάει λαϊκά τραγούδια σε συναντήσεις με φίλους του στο σπίτι τους στην Ουάσινγκτον.⁴⁰ Ωστόσο, παρά τη γοητεία και τις ικανότητες του Λετελιέ, δεν υπήρχε η παραμικρή πιθανότητα να επιτύχουν οι διαπραγματεύσεις.

Τον Μάρτιο του 1972, εν μέσω σκληρών διαπραγματεύσεων ανάμεσα στον Λετελιέ και στην ΙΤΤ, ο Τζακ Άντερσον, ένας συνδικαλισμένος δημοσιογράφος, δημοσίευσε μια σειρά εκρηκτικών άρθρων στα οποία τεκμηριωνόταν ότι η τηλεφωνική εταιρεία είχε συνωμοτήσει με τη CIA και το Υπουργείο Εξωτερικών για να εμποδίσουν την άνοδο του Αλιέντε στην εξουσία δύο χρόνια πριν. Μετά τη δημοσίευση αυτών των κατηγοριών, και ενώ ο Αλιέντε εξακολουθούσε να κατέχει την εξουσία, η Γερουσία των ΗΠΑ, που ελεγχόταν από τους Δημοκρατικούς, πραγματοποίησε μια έρευνα και ανακάλυψε μια εκτεταμένη συνωμοσία: Η ΙΤΤ είχε δωροδοκήσει με 1 εκατομμύριο δολάρια τη χιλιανή αντιπολίτευση και «είχε επιδιώξει να εμπλέξει τη CIA σε ένα μυστικό σχέδιο επηρεασμού του αποτελέσματος των προεδρικών εκλογών στη Χιλή».⁴¹

Η έκθεση της Γερουσίας, που δημοσιοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1973, διαπίστωνε επίσης ότι, όταν το σχέδιο απέτυχε και ο Αλιέντε ανέλαβε την εξουσία, η ΙΤΤ υιοθέτησε μια νέα στρατηγική, που απέβλεπε στο «να μην τα βγάλει πέρα μέσα στους επόμενους έξι μήνες». Ιδιαίτερα ανησυχητική, σύμφωνα με τη Γερουσία, ήταν η σχέση ανάμεσα σε στελέχη της ΙΤΤ και της κυβέρνησης των ΗΠΑ. Μαρτυρίες και έγγραφα καθιστούσαν σαφές ότι η ΙΤΤ είχε αναμειχθεί άμεσα στη διαμόρφωση της πολιτικής των ΗΠΑ απέναντι στη Χιλή. Ένα ανώτερο στέλεχος της εταιρείας είχε στείλει μια επιστολή στο σύμβουλο εθνικής ασφάλειας Χένρι Κίσιγκερ προτείνοντάς του «χωρίς να ενημερωθεί ο Πρόεδρος Αλιέντε, να τεθούν σε “καθεστώς επανεξέτασης” όλα τα κονδύλια της οικονομικής βοήθειας των ΗΠΑ προς τη Χιλή». Η εταιρεία πήρε επίσης την πρωτοβουλία να επεξεργαστεί μια στρατηγική δεκαοχτώ σημείων για την κυβέρνηση Νίξον, καλώντας τη απροκάλυπτα να εξετάσει το ενδεχόμενο ενός πραξικοπήματος: «Φροντίστε να έρθετε σε επαφή με αξιόπιστες πηγές μέσα στο

στρατό της Χιλής, [...] καλλιεργήστε τη δυσαρέσκειά τους για τον Αλιέντε, δείχνοντάς τους ότι είναι αναγκαία η απομάκρυνσή του».⁴²

Όταν ρωτήθηκε από την επιτροπή της Γερουσίας για τις αναίσχυντες προσπάθειές του να χρησιμοποιηθεί η ισχύς της κυβέρνησης των ΗΠΑ προκειμένου να υπονομευτεί η συνταγματική νομιμότητα στη Χιλή και να εξυηρηθούν τα οικονομικά συμφέροντα της ΙΤΤ, ο αντιπρόεδρος της εταιρείας Νεντ Γκέριτι σάσισε. «Γιατί είναι κακό μια εταιρεία να φροντίζει για τον υπ' αριθμόν ένα στόχο της;» ρώτησε. Η απάντηση της επιτροπής περιέχεται στην έκθεσή της: «Ο υπ' αριθμόν ένα στόχος [μιας εταιρείας] δεν πρέπει να καθορίζεται με αθέμιτα μέσα την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ».⁴³

Ωστόσο, παρά τα ακούραστα αμερικανικά βρόμικα τεχνάσματα (η ΙΤΤ είναι μόνο το πιο χαρακτηριστικό και ευρύτερα γνωστό παράδειγμα), ο Αλιέντε παρέμενε στην εξουσία. Οχτώ εκατομμύρια δολάρια είχαν δαπανηθεί για να εξασθενίσουν την εκλογική του βάση, χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Στις ενδιάμεσες κοινοβουλευτικές εκλογές του 1973 το κόμμα του Αλιέντε απέσπασε περισσότερες ψήφους από εκείνες με τις οποίες είχε εκλεγεί το 1970. Ήταν φανερό ότι η επιθυμία για ένα διαφορετικό οικονομικό μοντέλο είχε αποκτήσει βαθιές ρίζες στη Χιλή και η υποστήριξη σε μια σοσιαλιστική εναλλακτική λύση μεγάλωνε. Για τους αντιπάλους του Αλιέντε, που είχαν αρχίσει να συνωμοτούν για να τον ανατρέψουν από την επόμενη μέρα των εκλογών του 1970, αυτό σήμαινε ότι το πρόβλημά τους δε θα λυνόταν με την απομάκρυνσή του – κάποιος άλλος θα τον αντικαθιστούσε. Χρειαζόταν ένα πιο ριζοσπαστικό σχέδιο.

Μαθήματα ανατροπής καθεστώτων: Βραζιλία και Ινδονησία

Υπήρχαν δύο μοντέλα «αλλαγής καθεστώτος» τα οποία οι αντίπαλοι του Αλιέντε μελετούσαν εξονυχιστικά ως ενδεχόμενες λύσεις. Το ένα ήταν η περίπτωση της Βραζιλίας και το άλλο η περίπτωση της Ινδονησίας. Όταν η υποστηριζόμενη από τις ΗΠΑ χούντα της Βραζιλίας, με επικεφαλής το στρατηγό Ουμπέρτο Καστέλο Μπράνκο, κατέλαβε την εξουσία το 1964, ο στρατός δε σχεδίαζε μόνο να αναστείλει τα ευνοϊκά για τους φτωχούς προγράμματα του Ζοάο Γκουλάρ, αλλά και να ανοίξει τη Βραζιλία στις ξένες επενδύσεις. Αρχικά οι Βραζιλιάνοι στρατηγοί προσπάθησαν να επιβάλουν την ατζέντα τους με σχετικά ήπιο τρόπο: Δεν έγιναν προκλητικές επιδείξεις βίας, δεν πραγματο-

ποιήθηκαν μαζικές συλλήψεις και, παρότι αργότερα αποκαλύφθηκε πως μερικοί «υπονομευτές» βασανίστηκαν άγρια κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο αριθμός τους ήταν αρκετά μικρός (και η Βραζιλία πολύ μεγάλη), ώστε η μεταχείριση που υπέστησαν να μη γίνει ευρύτερα γνωστή. Η χούντα διατήρησε επίσης μερικές δημοκρατικές ελευθερίες, ανάμεσα στις οποίες μια περιορισμένη ελευθερία του Τύπου και την ελευθερία της συνάθροισης – επρόκειτο για ένα «πραξικόπημα κυρίων».

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 πολλοί πολίτες αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν αυτές τις περιορισμένες ελευθερίες προκειμένου να διαμαρτυρηθούν για την αυξανόμενη φτώχεια της Βραζιλίας, για την οποία θεωρούσαν υπεύθυνο το φιλικό προς τις επιχειρήσεις οικονομικό πρόγραμμα της χούντας, μεγάλο μέρος του οποίου είχαν επεξεργαστεί απόφοιτοι του Πανεπιστημίου του Σικάγου. Το 1968 οι δρόμοι κατακλύστηκαν από διαδηλωτές κατά της χούντας – με τους φοιτητές να πρωτοστατούν – και το καθεστώς διέτρεχε πολύ σοβαρό κίνδυνο. Σε μια απέλπιδα προσπάθεια να παραμείνουν στην εξουσία, οι στρατιωτικοί άλλαξαν ριζικά την τακτική τους: Η δημοκρατία καταργήθηκε ολοκληρωτικά, οι πολιτικές ελευθερίες συνθλίφθηκαν, τα βασανιστήρια συστηματοποιήθηκαν και, σύμφωνα με την Επιτροπή για την Αλήθεια που θα ιδρύοταν αργότερα, «οι δολοφονίες από το κράτος έγιναν ρουτίνα».⁴⁴

Το πραξικόπημα που έγινε στην Ινδονησία το 1965 ακολούθησε μια εντελώς διαφορετική πορεία. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ηγέτης της χώρας ήταν ο Πρόεδρος Σουκάρνο, ένας Ούγο Τσάβες της εποχής (αλλά χωρίς το σεβασμό του Τσάβες για τις εκλογές). Ο Σουκάρνο είχε προκαλέσει την οργή των πλούσιων χωρών επειδή προστάτευε την οικονομία της Ινδονησίας, φρόντιζε για την αναδιανομή του πλούτου και είχε διακόψει τις σχέσεις της χώρας του με το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, με την κατηγορία ότι ήταν απλώς «βιτρίνες» των συμφερόντων των Δυτικών πολυεθνικών. Παρόλο που ο Σουκάρνο ήταν εθνικιστής και όχι κομμουνιστής, συνεργαζόταν σινα με το Κομμουνιστικό Κόμμα, που είχε τρία εκατομμύρια ενεργά μέλη. Οι κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Βρετανίας ήταν αποφασισμένες να βάλουν τέλος στην εξουσία του Σουκάρνο και αποχαρακτηρισμένα έγγραφα δείχνουν ότι η CIA είχε λάβει εντολές να «προχωρήσει στην “εκκαθάριση” του Προέδρου Σουκάρνο, ανάλογα με τις συνθήκες και τις διαθέσιμες ευκαιρίες».⁴⁵

Η ευκαιρία παρουσιάστηκε τον Οκτώβριο του 1965, όταν ο στρατηγός Σουχάρτο, με την υποστήριξη της CIA, έθεσε σε κίνηση τη διαδικασία που θα οδηγούσε στην αναρρίχσή του στην εξουσία και στην εξολόθρευση της Αριστε-

ράς. Η CIA είχε συντάξει καταλόγους με τα ονόματα των αριστερών ηγετών της χώρας, έγγραφα τα οποία κατέληξαν στα χέρια του Σουχάρτο, ενώ το Πεντάγωνο εφοδίασε με επιπλέον όπλα και ασυρμάτους τους άντρες των ινδονησιακών ενόπλων δυνάμεων, ώστε να μπορούν να επικοινωνούν μεταξύ τους ακόμα κι αν βρίσκονταν στα πιο απόμακρα σημεία του αρχιπελάγους. Στη συνέχεια ο Σουχάρτο εξαπέλυσε τους στρατιώτες του εναντίον των περίπου πεντακοσίων αριστερών που τα ονόματά τους περιλαμβάνονταν στους «καταλόγους εκτελέσεων», όπως τους αποκαλούσε η CIA, που είχε στη διάθεσή του. Η πρεσβεία των ΗΠΑ λάμβανε τακτικές αναφορές για την εξέλιξη της αποστολής τους.⁴⁶ Καθώς συνέρρεαν οι πληροφορίες, οι πράκτορες της CIA διασταύρωναν τα ονόματα των νεκρών με τα ονόματα στους καταλόγους, μέχρι επιτέλους να διαπιστώσουν ικανοποιημένοι ότι η ινδονησιακή Αριστερά είχε εξοντωθεί. Ένας από τους ανθρώπους που συμμετείχαν στην επιχείρηση ήταν ο Ρόμπερτ Τζ. Μάρτενς, που εργαζόταν στην πρεσβεία των ΗΠΑ στην Τζακάρτα. «Πραγματικά, βοηθήσαμε σημαντικά το στρατό», θα αποκάλυπτε στη δημοσιογράφο Κάθι Καντέιν είκοσι πέντε χρόνια αργότερα. «Πιθανότατα σκότωσαν πάρα πολλούς ανθρώπους και μάλλον έχω πολύ αίμα στα χέρια μου, αλλά ήταν μικρό το κακό. Κάποιες φορές πρέπει να χτυπήσεις σκληρά την καθοριστική στιγμή».⁴⁷

Οι δολοφονίες που έγιναν με βάση τους καταλόγους εκτελέσεων ήταν στοχευμένες. Τις σφαγές χωρίς διάκριση όμως, για τις οποίες είναι διαβόητος ο Σουχάρτο, τις πραγματοποίησαν κατά κύριο λόγο σπουδαστές θρησκευτικών σχολών. Τους εκπαίδευσε γρήγορα ο στρατός και, κατόπιν διαταγής του αρχηγού του ναυτικού, τους έστειλαν στα χωριά για να «σαρώσουν» τους κομμουνιστές από την ύπαιθρο. «Με μεγάλη απόλαυση, συγκέντρωναν τους οπαδούς τους, έχωναν μαχαίρια και πιστόλια στις ζώνες τους, κρεμούσαν ρόπαλα στους ώμους τους και τους έστελναν να πραγματοποιήσουν αυτό που προσδοκούσαν εδώ και πολλά χρόνια», έχει γράψει κάποιος δημοσιογράφος.⁴⁸ Μέσα σε ένα μήνα δολοφονήθηκαν από μισό έως ένα εκατομμύριο άνθρωποι, «σφαγμένοι κατά χιλιάδες», σύμφωνα με το *Time*.⁴⁹ Στην ανατολική Ιάβα «ταξιδιώτες ανέφεραν ότι υπήρχαν κυριολεκτικά ολόκληρα φράγματα από πτώματα σε μικρά ποτάμια και ρυάκια, με αποτέλεσμα σε διάφορα σημεία να παρεμποδίζονται οι ποτάμιες μεταφορές».⁵⁰

Η περίπτωση της Ινδονησίας προσέλκυσε την προσοχή των ατόμων και των θεσμικών φορέων που συνωμοτούσαν στην Ουάσινγκτον και στο Σαντιάγο για να ανατρέψουν τον Σαλβαδόρ Αλιέντε. Δεν τους ενδιέφερε μόνο η βαναυσότη-

τα του Σουχάρτο, αλλά και ο ιδιαίτερος ρόλος που είχε διαδραματίσει μια ομάδα Ινδονήσιων οικονομολόγων οι οποίοι είχαν σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια στο Μπέρκλεϊ και ήταν γνωστοί ως «Μαφία του Μπέρκλεϊ». Ο Σουχάρτο είχε καταφέρει να εξολοθρεύσει την Αριστερά, αλλά ήταν η Μαφία του Μπέρκλεϊ που ετοίμασε το οικονομικό προσχέδιο για το μέλλον της χώρας.

Ο παραλληλισμός με τα Παιδιά του Σικάγου ήταν εντυπωσιακός. Τα μέλη της Μαφίας του Μπέρκλεϊ είχαν σπουδάσει στις ΗΠΑ στο πλαίσιο ενός προγράμματος που είχε εγκαινιαστεί το 1956 και το χρηματοδοτούσε το Ίδρυμα Φορντ. Είχαν επιστρέψει στην πατρίδα τους για να φτιάξουν ένα πιστό αντίγραφο των Δυτικών ακαδημαϊκών τμημάτων οικονομικών, το Τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου της Ινδονησίας. Το Ίδρυμα Φορντ έστειλε Αμερικανούς καθηγητές στην Τζακάρτα για να τους βοηθήσουν, όπως ακριβώς οι καθηγητές του Σικάγου είχαν πάει στο Σαντιάγο για να βοηθήσουν στην ίδρυση του νέου τμήματος οικονομικών. «Οι υπεύθυνοι του Ιδρύματος Φορντ είχαν την αίσθηση ότι εκπαίδευαν τους ανθρώπους που θα ηγούνταν της χώρας όταν θα ανατρεπόταν ο Σουκάρνο», έχει εξηγήσει με ωμό τρόπο ο Τζον Χάουαρντ, διευθυντής τότε του Διεθνούς Προγράμματος Εκπαίδευσης και Ερευνών του Ιδρύματος Φορντ.⁵¹

Οι χρηματοδοτούμενοι από το Ίδρυμα Φορντ φοιτητές τέθηκαν επικεφαλής των φοιτητικών ομάδων που συμμετείχαν στην ανατροπή του Σουκάρνο και η Μαφία του Μπέρκλεϊ συνεργάστηκε στενά με το στρατό στην προετοιμασία του πραξικοπήματος, επεξεργαζόμενη «δυσνητικά σχέδια» για την περίπτωση που θα έπεφτε ξαφνικά η κυβέρνηση.^{*52} Οι νεαροί αυτοί οικονομολόγοι ασκούσαν τεράστια επιρροή στο στρατηγό Σουχάρτο, που δε γνώριζε τίποτα για χρηματοοικονομική διαχείριση. Σύμφωνα με το περιοδικό *Fortune*, η Μαφία του Μπέρκλεϊ ηχογραφούσε οικονομικά μαθήματα σε μαγνητοταινίες για να τις ακούει στο σπίτι του ο Σουχάρτο.⁵³ Στις κατ' ιδίαν συναντήσεις τους «ο Πρόεδρος Σουχάρτο δεν άκουγε μόνο αλλά κρατούσε και σημειώσεις», θυμάται με υπερηφάνεια ένα από τα μέλη της ομάδας.⁵⁴ Ένας άλλος απόφοιτος

* Δεν αισθάνονταν άνετα με το ρόλο τους όλοι οι Αμερικανοί καθηγητές που στάλθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος. «Ένοιωθα ότι το πανεπιστήμιο δεν έπρεπε να αναμειχθεί σε αυτό που ουσιαστικά ήταν μια εξέγερση εναντίον της κυβέρνησης», έχει δηλώσει ο Λεν Ντόιλ, καθηγητής του Μπέρκλεϊ που είχε διοριστεί από το Ίδρυμα Φορντ επικεφαλής του οικονομικού προγράμματος για την Ινδονησία. Οι απόψεις του Ντόιλ είχαν ως αποτέλεσμα να ανακληθεί στην Καλιφόρνια και να αντικατασταθεί. (Σ.τ.Σ.)

του Μπέρκλεϊ έχει περιγράψει τη σχέση ως εξής: «Παρουσιάσαμε στην ηγεσία του στρατού, τον καθοριστικό παράγοντα στη νέα τάξη πραγμάτων, ένα “βιβλίο συνταγών” για να αντιμετωπιστούν τα οικονομικά προβλήματα της Ινδονησίας. Ο στρατηγός Σουχάρτο, που ήταν ο ανώτατος διοικητής του στρατού, όχι μόνο αποδέχτηκε το “βιβλίο συνταγών”, αλλά ζήτησε επίσης από τους συγγραφείς του να γίνουν οι οικονομικοί του σύμβουλοι».⁵⁵ Και πράγματι έγιναν. Ο Σουχάρτο στελέχωσε το υπουργικό του συμβούλιο με μέλη της Μαφίας του Μπέρκλεϊ, αναθέτοντάς τους κομβικά οικονομικά αξιώματα, όπως αυτά του υπουργού Εμπορίου και του πρέσβη στην Ουάσινγκτον.⁵⁶

Καθώς οι συγκριμένοι οικονομολόγοι είχαν σπουδάσει σε μια λιγότερο χρωματισμένη ιδεολογικά σχολή, δεν ήταν τόσο ριζικά αντικρατιστές όσο τα Παιδιά του Σικάγου. Πίστευαν ότι η κυβέρνηση όφειλε να διαδραματίζει ένα ρόλο στη διαχείριση της εγχώριας οικονομίας της Ινδονησίας και να διασφαλίζει πως βασικά αγαθά, όπως το ρύζι, θα ήταν οικονομικά προσιτά. Ωστόσο η Μαφία του Μπέρκλεϊ ήταν εξαιρετικά φιλόξενη προς τους επενδυτές που ήθελαν να εκμεταλλευτούν τον τεράστιο ορυκτό και πετρελαϊκό πλούτο της Ινδονησίας, τον οποίο ο Ρίτσαρντ Νίξον είχε χαρακτηρίσει «το μεγαλύτερο έπαθλο στην περιοχή της Νότιας Ασίας».*⁵⁷ Θέσπισαν νόμους που επέτρεπαν σε ξένες εταιρείες να κατέχουν το 100% αυτών των πόρων, προέβησαν σε «φοροαπαλλαγές», με αποτέλεσμα μέσα σε δύο χρόνια ο φυσικός πλούτος της Ινδονησίας (χαλκός, νικέλιο, ξυλεία, καουτσούκ και πετρέλαιο) να έχει διαμοιραστεί ανάμεσα στις μεγαλύτερες διεθνείς εξορυκτικές και ενεργειακές εταιρείες.

Ενώ είχε ήδη αρχίσει η επιβολή του προγράμματος του Σουχάρτο, οι περιπτώσεις της Βραζιλίας και της Ινδονησίας αποτέλεσαν, εξαιτίας των διαφορών τους, δύο χρήσιμα παραδείγματα προς μελέτη για εκείνους που συνωμοτούσαν για να ανατρέψουν τον Αλιέντε. Οι Βραζιλιάνοι είχαν χρησιμοποιήσει ελάχιστα τη δύναμη του σοκ, περιμένοντας χρόνια για να εκδηλώσουν στην πράξη την όρεξή τους για βία. Ήταν ένα σχεδόν μοιραίο λάθος, καθώς έδωσε στους αντιπάλους τους την ευκαιρία να ανασυγκροτηθούν και μερικοί από αυτούς να συγκροτήσουν αριστερές αντάρτικες ομάδες. Παρόλο που η χούντα κατάφερε να καθαρήσει τους δρόμους από τους διαδηλωτές, η διογκούμενη αντίσταση την υποχρέωσε να επιβραδύνει τα οικονομικά σχέδιά της.

Από την άλλη, με τη μαζική καταστολή την οποία είχε χρησιμοποιήσει προ-

* Είναι ενδιαφέρον ότι το 1975 ο Άρνολντ Χάρμπεργκερ προσλήφθηκε ως σύμβουλος στο Υπουργείο Οικονομικών του Σουχάρτο. (Σ.τ.Σ.)

ληπτικά, ο Σουχάρτο είχε αποδείξει ότι ήταν εφικτό να προκληθεί ένα είδος σοκ σε μια χώρα και η αντίσταση να σαρωθεί πριν καν ακόμα αρχίσει να εκδηλώνεται. Η χρήση της τρομοκρατίας ήταν τόσο ανελέητη, ξεπερνούσε τόσο πολύ ακόμα και τους χειρότερους εφιάλτες, ώστε ένας ολόκληρος λαός που μερικές βδομάδες πριν αγωνιζόταν συλλογικά για να υπερασπιστεί την ανεξαρτησία της χώρας του να είναι πλέον τόσο τρομοκρατημένος, ώστε να παραχωρήσει τον απόλυτο έλεγχο της εξουσίας στον Σουχάρτο και στους μπράβους του. Ο Ραλφ Μαγκκίχι, υψηλόβαθμος αξιωματούχος του τμήματος επιχειρήσεων της CIA κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος, έχει δηλώσει ότι η Ινδονησία ήταν μια «υποδειγματική επιχείρηση. [...] Αν ακολουθήσει κανείς τα ίχνη των αιματηρών γεγονότων που έφεραν τον Σουχάρτο στην εξουσία, αυτά ξεκινούν από την Ουάσινγκτον. Η επιτυχία αυτή σήμαινε ότι μπορούσε να επαναληφθεί ξανά και ξανά».⁵⁸

Το άλλο καθοριστικής σημασίας μάθημα από την περίπτωση της Ινδονησίας αφορούσε τη σχέση που υπήρχε ανάμεσα στον Σουχάρτο και στη Μαφία του Μπέρκλεϊ πριν από το πραξικόπημα. Καθώς ήταν πρόθυμοι να αναλάβουν «τεχνοκρατικές» θέσεις στη νέα κυβέρνηση και είχαν ήδη προσηλυτίσει τον Σουχάρτο στην κοσμοαντίληψή τους, το πραξικόπημα δεν εξάλειψε μόνο την εθνικιστική απειλή, αλλά και μεταμόρφωσε την Ινδονησία σε ένα από τα φιλικότερα περιβάλλοντα σε ολόκληρο τον κόσμο για τις ξένες πολυεθνικές.

Καθώς άρχιζε να ισχυροποιείται το ρεύμα για την ανατροπή του Αλιέντε, μια ανατριχιαστική προειδοποίηση εμφανίστηκε με κόκκινα γράμματα στους τοίχους του Σαντιάγο: «Η Τζακάρτα έρχεται».

Λίγο μετά την εκλογή του Αλιέντε οι αντίπαλοί του στη Χιλή άρχισαν να μιμούνται με τρομακτική ακρίβεια την ινδονησιακή μεθοδολογία. Το Καθολικό Πανεπιστήμιο, η «στέγη» των Παιδιών του Σικάγου, αποτέλεσε το επίκεντρο για τη δημιουργία αυτού που η CIA αποκαλούσε «κλίμα πραξικοπήματος».⁵⁹ Πολλοί φοιτητές έγιναν μέλη της φασιστικής οργάνωσης Πατρίδα και Ελευθερία (Patria y Libertad), παρελαύνοντας στους δρόμους με το βήμα της χήνας, μιμούμενοι αιμοκάλυπτα τη χιτλερική Νεολαία. Τον Σεπτέμβριο του 1971, με τη συμπλήρωση ενός έτους θητείας του Αλιέντε, οι κορυφαίοι επιχειρηματίες της Χιλής συναντήθηκαν επειγόντως στην παραθαλάσσια πόλη Βίνια δελ Μαρ προκειμένου να χαράξουν μια συνεκτική στρατηγική για την αλλαγή του καθεστώτος. Σύμφωνα με τον Ορλάντο Σάενς, πρόεδρο της Εθνικής Ένωσης Κα-

τασκευαστών (που τη χρηματοδοτούσαν γενναιόδωρα η CIA και πολλές από τις ξένες πολυεθνικές που επεξεργάζονταν τα δικά τους συνωμοτικά σχέδια στην Ουάσινγκτον), στη συνάντηση αποφασίστηκε ότι «η κυβέρνηση του Αλιέντε δε συνάδει με την ελευθερία στη Χιλή και με την ύπαρξη των ιδιωτικών επιχειρήσεων, και ο μόνος τρόπος για να αποτραπεί το τέλος είναι η ανατροπή της κυβέρνησης». Οι επιχειρηματίες συγκροτήθηκαν σε μια «πολεμικά διαρθρωμένη οργάνωση». Κάποιοι θα δρούσαν ως σύνδεσμοι με το στρατό, ενώ άλλοι, σύμφωνα με τον Σάενς, «θα προετοίμαζαν συγκεκριμένα προγράμματα που θα αντικαθιστούσαν τα κυβερνητικά και για τα οποία θα ενημερώνονταν συστηματικά οι ένοπλες δυνάμεις».⁶⁰

Ο Σάενς στρατολόγησε αρκετά Παιδιά του Σικάγου για να επεξεργαστούν αυτά τα εναλλακτικά προγράμματα και τους εγκατέστησε σε ένα νέο γραφείο κοντά στο Προεδρικό Μέγαρο στο Σαντιάγο.⁶¹ Η ομάδα, με επικεφαλής τον απόφοιτο του Πανεπιστημίου του Σικάγου Σέρχιο δε Κάστρο και τον Σέρχιο Ουντουράγα, συνάδελφο του Σέρχιο δε Κάστρο στο Καθολικό Πανεπιστήμιο, πραγματοποιούσε μυστικές εβδομαδιαίες συνεδριάσεις στη διάρκεια των οποίων διατυπώνονταν λεπτομερείς προτάσεις για το πώς θα ανοικοδομούσαν τη χώρα βάσει των νεοφιλελεύθερων αρχών.⁶² Σύμφωνα με μια μεταγενέστερη έρευνα της Γερουσίας των ΗΠΑ, «πάνω από 75%» της χρηματοδότησης αυτής της «αντιπολιτευτικής ερευνητικής οργάνωσης» προερχόταν απευθείας από τη CIA.⁶³

Για ένα διάστημα υπήρχαν δύο διακριτοί πόλοι στην προετοιμασία του πραξικοπήματος: Ο στρατός συνωμοτούσε για να εξοντωθούν ο Αλιέντε και οι υποστηρικτές του, ενώ οι οικονομολόγοι συνωμοτούσαν για να εξαλείψουν τις ιδέες τους. Καθώς το ρεύμα άρχισε να ευνοεί τη βίαιη λύση, ξεκίνησε ένας διάλογος ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα, με τον Ρομπέρτο Κέλι, επιχειρηματία ο οποίος είχε σχέσεις με την εφημερίδα *El Mercurio*, που τη χρηματοδοτούσε η CIA, να ενεργεί ως ενδιάμεσος. Μέσω του Κέλι, τα Παιδιά του Σικάγου έστειλαν μια πεντασέλιδη σύνοψη του οικονομικού τους προγράμματος στο ναύαρχο που ήταν ο αρχηγός του ναυτικού. Το ναυτικό έδωσε τη συγκατάθεσή του και τα Παιδιά του Σικάγου άρχισαν να εργάζονται πυρετωδώς για να έχουν έτοιμο το πρόγραμμά τους όταν θα γινόταν το πραξικόπημα.

Η έκταση 500 σελίδων βίβλος τους, ένα λεπτομερές οικονομικό πρόγραμμα που θα καθοδηγούσε τη χούντα από τις πρώτες μέρες της, έγινε γνωστή στη Χιλή ως «το Τούβλο». Σύμφωνα με μια μεταγενέστερη επιτροπή της Γερουσίας των ΗΠΑ, «συνεργάτες της CIA είχαν αναμειχθεί στην επεξεργασία του αρ-

χικού συνολικού οικονομικού σχεδίου, το οποίο θα χρησίμευε ως η βάση για τις πιο σημαντικές οικονομικές αποφάσεις της χούντας». ⁶⁴ Οχτώ από τους δέκα συγγραφείς του «Τούβλου» είχαν σπουδάσει οικονομικά στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. ⁶⁵

Παρόλο που το πραξικόπημα για την ανατροπή του Αλιέντε περιγράφεται γενικά ως «στρατιωτικό», ο Ορλάντο Λετελιέ, ο πρέσβης του Αλιέντε στην Ουάσινγκτον, θεωρεί ότι ήταν το αποτέλεσμα μιας ισότιμης συνεργασίας ανάμεσα στο στρατό και στους οικονομολόγους. «Τα Παιδιά του Σικάγου, όπως είναι γνωστοί στη Χιλή», έχει γράψει ο Λετελιέ, «έπεισαν τους στρατηγούς ότι ήταν έτοιμοι να συμπληρώσουν τη βαναυσότητα την οποία ήταν πρόθυμοι να επιδείξει ο στρατός με τα διανοητικά εφόδια που της έλειπαν». ⁶⁶

Όταν τελικά έγινε το πραξικόπημα στη Χιλή, συνοδευόταν από τρεις διαφορετικές μορφές σοκ, μια συνταγή που θα επαναλαμβανόταν σε γειτονικές χώρες και θα επανεμφανιζόταν τρεις δεκαετίες μετά στο Ιράκ. Το σοκ που προκάλεσε το ίδιο το πραξικόπημα ακολούθησαν αμέσως δύο επιπρόσθετες μορφές κλονισμού: Η μια ήταν η καπιταλιστική «θεραπεία-σοκ» του Μίλτον Φρίντμαν, μια τεχνική στην οποία εκατοντάδες Λατινοαμερικανοί οικονομολόγοι είχαν εκπαιδευτεί στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου και στα διάφορα ακαδημαϊκά παραρτήματά του. Η άλλη ήταν το σοκ που προκαλούσαν τα ναρκωτικά και η αισθητηριακή αποστέρηση του Γιούνεϊν Κάμερον, μέθοδοι που είχαν κωδικοποιηθεί ως τεχνικές βασανισμού στο εγχειρίδιο *Kubark* και εφαρμόζονταν σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική μέσω των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της CIA για την αστυνομία και το στρατό.

Αυτές οι τρεις μορφές σοκ συνέκλιναν πάνω από τα σώματα των Λατινοαμερικανών και το πολιτικό σώμα της περιοχής, δημιουργώντας έναν τυφώνα αμοιβαία ενισχυόμενης ισοπέδωσης και ανάπλασης, καταστροφής και δημιουργίας. Το σοκ του πραξικοπήματος προετοίμασε το έδαφος για την οικονομική θεραπεία-σοκ· το σοκ των βασανιστηρίων έσπειρε τον τρόπο σε οποιονδήποτε διανοούνταν να σταθεί εμπόδιο στο οικονομικό σοκ. Από αυτό το σε συνθήκες πραγματικότητας πειραματικό εργαστήριο αναδύθηκαν το πρώτο κράτος της Σχολής του Σικάγου και η πρώτη νίκη της στο πλαίσιο της παγκόσμιας αντεπανάστασής της.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΤΕΣΤ

ΟΙ ΩΔΙΝΕΣ ΤΟΥ ΤΟΚΕΤΟΥ

«Οι θεωρίες του Μίλτον Φρίντμαν τού έδωσαν το βραβείο Νομπέλ· στη Χιλή έδωσαν τον Πινοσέτ».

–Εδουάρδο Γκαλεάνο, *Días y Noches de Amor y de Guerra*
[*Μέρες και Νύχτες Αγάπης και Πολέμου*, Εξάντας, 1978]

«Δε νομίζω ότι με θεώρησαν ποτέ “διαβολικό”».

–Μίλτον Φρίντμαν, *Wall Street Journal*, 22 Ιουλίου 2006

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΟΚ

Η ΑΙΜΑΤΗΡΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

«Τα πλήγματα πρέπει να επιφέρονται όλα ταυτόχρονα, ώστε, όντας λιγότερο αισθητά, να ενοχλούν λιγότερο».

–Νικολό Μακιαβέλι, *Ο Ηγεμόνας*, 1513¹

«Αν υιοθετηθεί η προσέγγιση του σοκ, πιστεύω ότι θα πρέπει να ανακοινωθεί δημόσια και λεπτομερώς, ώστε να επενεργήσει πολύ σύντομα. Όσο πιο ενημερωμένος είναι ο πληθυσμός τόσο περισσότερο θα διευκολύνουν οι αντιδράσεις του την προσαρμογή».

–Μίλτον Φρίντμαν, σε επιστολή του προς το στρατηγό Αουγκούστο Πινοτσέτ, 21 Απριλίου 1975²

Ο στρατηγός Αουγκούστο Πινοτσέτ και οι οπαδοί του αναφέρονταν συστηματικά στα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 1973 ως «πόλεμο» και όχι ως «πραξικόπημα». Ασφαλώς και το Σαντιάγο έμοιαζε με πολεμική ζώνη: Άρματα μάχης διέσχιζαν τις λεωφόρους ανοίγοντας πυρ και τα κυβερνητικά κτίρια δέχονταν επιθέσεις από αεριοθούμενα. Όμως υπήρχε κάτι παράδοξο σε αυτό τον πόλεμο: Ήταν μονόπλευρος.

Πρώτα απ' όλα, ο Πινοτσέτ έλεγχε απόλυτα το στρατό, το ναυτικό, τους πεζοναύτες και την αστυνομία. Εξάλλου ο Πρόεδρος Αλιέντε είχε αρνηθεί να οργανώσει τους υποστηρικτές του σε ένοπλες ομάδες άμυνας, συνεπώς δε διέθετε δικό του στρατό. Η μοναδική εστία αντίστασης ήταν το Προεδρικό Μέγαρο (γνωστό ως Λα Μονέδα) και στέγες γειτονικών κτιρίων, καθώς ο Αλιέντε και

ο στενός του κύκλος προσπαθούσαν θαρραλέα να υπερασπίσουν την έδρα της δημοκρατίας. Ήταν ένας άνισος αγώνας. Παρόλο που οι υποστηρικτές του Αλιέντε ήταν μόνο τριάντα έξι, ο στρατός εκτόξευσε εναντίον του μεγάρου είκοσι τέσσερις ρουκέτες.³

Είναι φανερό ότι ο Πινοτσέτ, αυτός ο ματαιόδοξος και ευμετάβλητος επικεφαλής της επιχείρησης (ογκώδης σαν το άρμα μάχης στο οποίο επέβαινε), ήθελε το γεγονός να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο δραματικό και τραυματικό. Ακόμα κι αν το πραξικόπημα δεν ήταν πόλεμος, ήταν σχεδιασμένο έτσι ώστε να δημιουργεί την αίσθηση πως ήταν – ένα χιλιανό προανάκρουσμα της επιχείρησης «Σοκ και Δέος». Σε αντίθεση με τη γειτονική Αργεντινή, την οποία είχαν κυβερνήσει έξι στρατιωτικές κυβερνήσεις τις προηγούμενες τέσσερις δεκαετίες, η Χιλή δεν είχε εμπειρία από αυτού του είδους τη βία. Είχε απολαύσει εκατόν εξήντα χρόνια ειρηνικής δημοκρατικής διακυβέρνησης, τα τελευταία σαράντα ένα από τα οποία συνεχόμενα.

Τώρα όμως το Προεδρικό Μέγαρο είχε παραδοθεί στις φλόγες, η σορός του Προέδρου είχε μεταφερθεί έξω πάνω σε ένα φορείο και οι στενότεροι συνεργάτες του είχαν κατάληξει ξαπλωμένοι μπρούμυτα στο δρόμο με τουφέκια να τους σημαδεύουν.* Σε απόσταση μερικών λεπτών με το αυτοκίνητο από το Προεδρικό Μέγαρο, ο Ορλάντο Λετελιέ, που είχε πρόσφατα επιστρέψει από την Ουάσινγκτον για να αναλάβει τη θέση του υπουργού Άμυνας της Χιλής, βρισκόταν εκείνο το πρωί στο υπουργείο του. Αμέσως μόλις διέσχισε την κεντρική είσοδο, δώδεκα στρατιώτες με εξοπλισμό μάχης που του είχαν στήσει ενέδρα τον συνέλαβαν υπό την απειλή των οπλοπολυβόλων τους.⁴

Στα χρόνια που προηγήθηκαν του πραξικοπήματος εκπαιδευτές από τις ΗΠΑ, πολλοί από τους οποίους ανήκαν στη CIA, είχαν φροντίσει να εμπνεύσουν παράφορο αντικομμουνιστικό μένος στους στρατιωτικούς της Χιλής, πείθοντάς τους ότι οι σοσιαλιστές ήταν ντε φάκτο Ρώσοι κατάσκοποι, μια ξένη εχθρική δύναμη στους κόλπους της χιλιανής κοινωνίας, ένας αυτόχθων «εσωτερικός εχθρός». Στην πραγματικότητα, ο στρατός ήταν που αποδείχτηκε ο αληθινός εγχώριος εχθρός, έτοιμος να στρέψει τα όπλα του εναντίον του πληθυσμού που είχε ορκιστεί να προστατεύει.

* Ο Αλιέντε βρέθηκε πυροβολημένος στο κεφάλι. Εξακολουθούν να υπάρχουν διχογνωμίες σχετικά με το αν τον σκότωσε μια από τις σφαίρες που έπεφταν εναντίον του Προεδρικού Μεγάρου Λα Μονέδα ή αν αυτοκτόνησε προκειμένου οι Χιλιανοί να μη δουν τον εκλεγμένο Πρόεδρό τους να παραδίνεται στους στασιαστές στρατιωτικούς. Η δεύτερη θεωρία μοιάζει πιο αξιόπιστη. (Σ.τ.Σ.)

Με τον Αλιέντε νεκρό, τους υπουργούς του υπό κράτηση και χωρίς εμφανή μαζική αντίσταση, η μεγάλη μάχη της χούντας είχε τελειώσει μέχρι τα μέσα του απογεύματος. Ο Λετελιέ και άλλοι εξέχοντες κρατούμενοι οδηγήθηκαν τελικά στο παγωμένο νησί Ντόσον στον Πορθμό του Μαγγελάνου – ό,τι πιο κοτινό σε στρατόπεδο εργασίας της Σιβηρίας μπορούσε να βρει ο Πινοσέτ. Ωστόσο οι δολοφονίες και οι φυλακίσεις των μελών της κυβέρνησης δεν ήταν αρκετά για τη νέα, χουντική κυβέρνηση της Χιλής. Οι στρατηγοί γνώριζαν ότι, για να παραμείνουν στην εξουσία, έπρεπε να τρομοκρατήσουν τους Χιλιανούς, όπως είχε συμβεί και με το λαό της Ινδονησίας. Τις επόμενες μέρες περίπου 13.500 πολίτες συνελήφθησαν, στοιβάχτηκαν σε φορτηγά και οδηγήθηκαν σε φυλακές, σύμφωνα με μια αποχαρκτηρισμένη αναφορά της CIA.⁵ Χιλιάδες κατέληξαν στα δύο κυριότερα ποδοσφαιρικά γήπεδα του Σαντιάγο, το Στάδιο της Χιλής και το τεράστιο Εθνικό Στάδιο. Μέσα στο Εθνικό Στάδιο ο θάνατος αντικατέστησε το ποδόσφαιρο ως δημόσιο θέαμα. Κουκουλοφόροι καταδότες περιφέρονταν στις κερκίδες και υποδείκνυαν τους «υπονομευτές» στους στρατιώτες που τους συνόδευαν, οι οποίοι τους έσερναν στα αποδυτήρια και στα θεωρεία των επισήμων, που είχαν μετατραπεί σε αυτοσχέδιους θαλάμους βασανιστηρίων. Εκατοντάδες εκτελέστηκαν. Τα άψυχα σώματα εγκαταλείπονταν στα κράσπεδα μεγάλων αυτοκινητόδρομων ή κατέληγαν να επιπλέουν στα λασπωμένα κανάλια της πόλης.

Προκειμένου να διασφαλίσει την επέκταση του τρόμου και πέρα από την πρωτεύουσα, ο Πινοσέτ έστειλε τον πιο ανελέητο από τους υφισταμένους του, το στρατηγό Σέρχιο Αρεγιάνο Σταρκ, να επισκεφθεί με ελικόπτερο τις βόρειες επαρχίες και να επιθεωρήσει μια σειρά από φυλακές στις οποίες κρατούνταν «υπονομευτές». Σε κάθε πόλη που επισκέπτονταν ο Σταρκ και το απόσπασμα θανάτου που τον συνόδευε επέλεγαν τους πιο σημαντικούς από τους κρατούμενους –σε μια περίπτωση είκοσι έξι ταυτόχρονα– και στη συνέχεια τους εκτελούσαν. Το μονοπάτι του αίματος που άφησαν πίσω τους στη διάρκεια αυτών των τεσσάρων ημερών έγινε γνωστό ως «Καραβάνι του Θανάτου».⁶ Πολύ σύντομα ολόκληρη η χώρα είχε λάβει το μήνυμα: Η αντίσταση ισοδυναμούσε με θάνατο.

Παρόλο που ο πόλεμος του Πινοσέτ ήταν μονόπλευρος, οι επιπτώσεις του ήταν εξίσου σημαντικές με εκείνες ενός εμφύλιου πολέμου ή μιας ξένης εισβολής. Συνολικά, περισσότεροι από 3.200 άνθρωποι εξαφανίστηκαν ή εκτελέστηκαν, τουλάχιστον 80.000 φυλακίστηκαν και 200.000 εγκατέλειψαν τη χώρα για πολιτικούς λόγους.⁷

Το οικονομικό μέτωπο

Για τα Παιδιά του Σικάγου, η 11η Σεπτεμβρίου ήταν μια μέρα πυρετώδους αναμονής και υψηλής αδρεναλίνης. Τις προηγούμενες μέρες ο Σέρχιο δε Κάστρο μιλούσε συνέχεια στο τηλέφωνο με το σύνδεσμο του στο ναυτικό, διαβάζοντας του σελίδα προς σελίδα το τελευταίο τμήμα του «Τούβλου» για να πάρει την τελική έγκριση. Τη μέρα του πραξικοπήματος αρκετά από τα Παιδιά του Σικάγου είχαν στρατοπεδεύσει στο τυπογραφείο της δεξιάς εφημερίδας *El Mercurio*. Υπό τους ήχους πυροβολισμών στους δρόμους, προσπαθούσαν να τυπώσουν εγκαίρως το «Τούβλο», ώστε να είναι έτοιμο από την πρώτη μέρα που η χούντα θα άρχιζε να ασκεί την εξουσία. Ο Αρτούρο Φοντέν, ένας από τους εκδότες της εφημερίδας, θυμάται ότι τα πιεστήρια «δούλευαν ασταμάτητα για να τυπώσουν αντίτυπα αυτού του πολυσέλιδου εγγράφου». Και τα κατάφεραν – έστω και την τελευταία στιγμή. «Πριν από το μεσημέρι της Τετάρτης 12 Σεπτεμβρίου 1973 οι στρατηγοί των ενόπλων δυνάμεων που είχαν αναλάβει κυβερνητικά καθήκοντα είχαν το Σχέδιο στα γραφεία τους».⁸

Οι προτάσεις στο τελικό κείμενο είχαν μια εντυπωσιακή ομοιότητα με εκείνες που υπάρχουν στο *Capitalism and Freedom* του Φρίντμαν: ιδιωτικοποιήσεις, απορρύθμιση και περικοπές των κοινωνικών δαπανών – η αγία τριάδα της ελεύθερης αγοράς. Οι εκπαιδευμένοι στις ΗΠΑ οικονομολόγοι της Χιλής είχαν προσπαθήσει να εισαγάγουν αυτές τις ιδέες με ειρηνικά μέσα, στο πλαίσιο του δημοκρατικού διαλόγου, αλλά είχαν αντιμετωπίσει την ολοκληρωτική απόρριψη. Τώρα τα Παιδιά του Σικάγου και τα σχέδιά τους είχαν επανέλθει, μέσα σε ένα κλίμα πολύ πιο ευνοϊκό για το ριζοσπαστικό όραμά τους. Σε αυτή τη νέα εποχή δε χρειαζόταν να συμφωνεί κανείς μαζί τους – εκτός από μια δράκα ένστολων. Οι πιο σκληροί πολιτικοί τους αντίπαλοι ήταν νεκροί, φυλακισμένοι ή διωκόμενοι. Η εικόνα των αεριοθούμενων και των караβανιών του θανάτου εξανάγκαζε όλους τους υπόλοιπους να πειθαρχούν.

«Για εμάς, ήταν μια επανάσταση», έχει δηλώσει ο Κριστιάν Λαρουλέτ, ένας από τους οικονομικούς συμβούλους του Πινοτσέτ.⁹ Πρόκειται για ένα δίκαιο χαρακτηρισμό. Η 11η Σεπτεμβρίου 1973 σηματοδότησε κάτι περισσότερο από το βίαιο τέλος της ειρηνικής σοσιαλιστικής επανάστασης του Αλιέντε: Ήταν η αρχή αυτού που το περιοδικό *The Economist* θα χαρακτήριζε αργότερα «αντεπανάσταση», η πρώτη συγκεκριμένη νίκη στην εκστρατεία που διεξήγε η Σχολή του Σικάγου για να ακυρωθούν οι κατακτήσεις που είχαν επιτευχθεί χάρη στην οικονομική της ανάπτυξης και στον κείνσιανισμό.¹⁰ Σε αντίθεση με τη με-

ρική επανάσταση του Αλιέντε, βασισμένη στη μετριοπάθεια και στο συμβιβασμό από σεβασμό προς τη βασική αρχή της δημοκρατίας ότι πρέπει να υπάρχουν αντίρροπες δυνάμεις, η εξέγερση της Σχολής του Σικάγου, που στηρίχτηκε στην ωμή βία, δεν είχε καμία αναστολή να φτάσει στα άκρα. Μέσα στα επόμενα χρόνια οι πολιτικές που περιγράφονταν στο «Γούβλο» θα επιβάλλονταν σε δεκάδες άλλες χώρες με πρόσχημα μια ευρεία γκάμα κρίσεων. Όμως η Χιλή ήταν η χώρα όπου γεννήθηκε η αντεπανάσταση – όπου γεννήθηκε ο τρόμος.

Ο Χοσέ Πινιέρα, απόφοιτος του Τμήματος Οικονομικών του Καθολικού Πανεπιστημίου και αυτοχαρακτηριζόμενος «Παιδί του Σικάγου», έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στο Χάρβαρντ όταν έγινε το πραξικόπημα. Μόλις έμαθε τα καλά νέα, επέστρεψε στην πατρίδα του «για να βοηθήσω να αναδυθεί μια νέα χώρα, αφοσιωμένη στο όραμα της ελευθερίας, μέσα από τις στάχτες της παλιάς». Σύμφωνα με τον Πινιέρα, που έμελλε να γίνει υπουργός Εργασίας του Πινοσέτ, επρόκειτο για «μια πραγματική επανάσταση, [...] μια ριζική, ευρεία και αποφασιστική κίνηση προς την ελεύθερη αγορά».¹¹

Πριν από το πραξικόπημα ο Αουγκούστο Πινοσέτ συνοδευόταν από τη φήμη ότι ήταν τόσο πειθήνιος, ώστε έφτανε μέχρι το σημείο να γίνεται δουλοπρεπής, κολακεύοντας και συμφωνώντας πάντα με τους πολιτικούς του προϊσταμένους. Ως δικτάτορας ο Πινοσέτ αποκάλυψε νέες πλευρές του χαρακτήρα του. Κατέλαβε την εξουσία με αδιάντροπη ικανοποίηση, υιοθετώντας ύφος μονάρχη και ισχυριζόμενος ότι ήταν το «πεπρωμένο» του να κυβερνήσει τη χώρα. Σύντομα οργάνωσε ένα πραξικόπημα μέσα στους κόλπους των πραξικοπηματιών προκειμένου να απαλλαγεί από τους άλλους τρεις στρατιωτικούς ηγέτες με τους οποίους είχε συμφωνήσει να μοιραστεί την εξουσία και αυτοαναγορεύτηκε Ανάτατος Αρχηγός του Έθνους και Πρόεδρος ταυτόχρονα. Λάτρευε τις πομπώδεις τελετές (απόδειξη του δικαιώματός του να κυβερνά) και δεν έχανε ευκαιρία να φορέσει την πρωσική στολή του, πάντα συνοδευόμενη από μανδύα.* Για τις μετακινήσεις του στο Σαντιάγο χρησιμοποιούσε μια πομπή από χρυσές αλεξίσφαιρες Mercedes-Benz.¹²

Ο Πινοσέτ είχε ταλέντο στην αυταρχική διακυβέρνηση, αλλά, όπως και ο Σουχάρτο, δε γνώριζε τίποτα από οικονομία. Αυτό ήταν ένα σημαντικό πρόβλημα, επειδή το οικονομικό σαμποτάζ που είχε ενορχηστρώσει η ΙΤΤ είχε

* Η επίσημη στολή του χιλιανού στρατού παρουσίαζε πολλές ομοιότητες με εκείνη του πρωσικού, επειδή στις αρχές του εικοστού αιώνα η τότε κυβέρνηση είχε καλέσει Πρώσους αξιωματικούς για να εκπαιδεύσουν το στρατό της χώρας. (Σ.τ.Μ.)

κλονίσει την οικονομία της χώρας και ο Πινοτσέτ βρέθηκε αντιμέτωπος με μια οξύτατη κρίση. Από την πρώτη στιγμή υπήρξε μια έντονη αντιπαράθεση ισχύος μέσα στους κόλπους της χούντας ανάμεσα σε εκείνους που επιθυμούσαν την επαναφορά της προ του Αλιέντε κατάστασης πραγμάτων και τη γρήγορη επιστροφή στη δημοκρατία και στα Παιδιά του Σικάγου, που πίεζαν για μια ολοκληρωτική μεταβολή υπέρ της ελεύθερης αγοράς, η οποία θα χρειαζόταν χρόνια για να επιβληθεί. Ο Πινοτσέτ, που απολάμβανε ιδιαίτερα την εξουσία που είχε αποκτήσει, απεχθανόταν την ιδέα ότι το πεπρωμένο του ήταν να φέρει σε πέρας μια απλή επιχείρηση εκκαθάρισης, δηλαδή να «αποκαταστήσει την τάξη» και στη συνέχεια να αποχωρήσει. «Δεν είμαστε μια ηλεκτρική σκούπα που σάρωσε τους μαρξιστές για να επανέλθουν στην εξουσία οι κύριοι πολιτικοί», είχε δηλώσει.¹³ Το όραμα των Παιδιών του Σικάγου για μια ολοκληρωτική ανάπλαση της χώρας ταίριαζε με τις αχαλίνωτες φιλοδοξίες του και, όπως έκανε ο Σουχάρτο με τα μέλη της Μαφίας του Μπέρκλεϊ, διόρισε αμέσως οικονομικούς συμβούλους του αρκετούς απόφοιτους του Σικάγου, συμπεριλαμβανομένου του Σέρχιο δε Κάστρο, ηγέτη των Παιδιών του Σικάγου και βασικού συγγραφέα του «Τούβλου». Τους αποκαλούσε *technos*, δηλαδή «τεχνικούς», κολακεύοντας έτσι τη ματαιοδοξία των Παιδιών του Σικάγου, που ισχυρίζονταν ότι η ανόρθωση μιας οικονομίας ήταν ζήτημα της επιστήμης και όχι υποκειμενικών ανθρώπινων επιλογών.

Παρόλο που ο Πινοτσέτ γνώριζε ελάχιστα πράγματα για τον πληθωρισμό και τα επιτόκια, οι *technos* μιλούσαν μια γλώσσα την οποία καταλάβαινε. Για εκείνους, τα οικονομικά ισοδυναμούσαν με δυνάμεις της φύσης τις οποίες πρέπει να σεβόμαστε και να υπακούμε, επειδή «το να δρας ενάντια στη φύση είναι αντιπαραγωγικό και γεννά αυταπάτες», όπως εξηγούσε ο Πινιέρα.¹⁴ Ο Πινοτσέτ συμφωνούσε: Οι άνθρωποι, έγραψε κάποτε, πρέπει να υπόκεινται σε δομές, επειδή «η φύση μάς δείχνει ότι μια βασική τάξη και ιεραρχία είναι αναγκαία».¹⁵ Αυτός ο αμοιβαίος ισχυρισμός ότι δρούσαν σύμφωνα με ανώτερους φυσικούς νόμους αποτέλεσε τη βάση της συμμαχίας του Πινοτσέτ με τα Παιδιά του Σικάγου.

Το πρώτο ενάμισι έτος ο Πινοτσέτ εφάρμοσε πιστά τους κανόνες της Σχολής του Σικάγου: Ιδιωτικοποίησε μερικές –αν και όχι όλες– από τις κρατικές επιχειρήσεις (συμπεριλαμβανομένων κάποιων τραπεζών), επέτρεψε νέες, υπερσύγχρονες μορφές χρηματοοικονομικής κερδοσκοπίας, άνοιξε τα σύνορα για τις εισαγωγές, καταργώντας τους φραγμούς που επί πολλά χρόνια προστάτευαν τους Χιλιανούς βιομήχανους, και περιέκοψε τις δημόσιες δαπάνες κατά 10%

– με εξαίρεση το στρατό, όπου σημειώθηκε μια σημαντική αύξηση.¹⁶ Επιπλέον, κατέργησε τον έλεγχο των τιμών – μια ιδιαίτερα τολμηρή ενέργεια σε μια χώρα όπου για δεκαετίες ρυθμιζόταν από το κράτος το κόστος βασικών αγαθών, όπως το ψωμί και το λάδι.

Τα Παιδιά του Σικάγου είχαν διαβεβαιώσει τον Πινοσέτ ότι, αν σταματούσε αμέσως η κυβερνητική παρέμβαση σε αυτούς τους τομείς, οι «φυσικοί» νόμοι της οικονομίας θα αποκαθιστούσαν την ισορροπία της και ο πληθωρισμός (τον οποίο αντιμετώπιζαν ως ένα είδος οικονομικού πυρετού που αποτελούσε ένδειξη της παρουσίας μη υγιών οργανισμών στην αγορά) θα μειωνόταν ως διά μαγείας. Έκαναν λάθος. Το 1974 ο πληθωρισμός άγγιξε το 375% – το υψηλότερο ποσοστό σε ολόκληρο τον κόσμο, σχεδόν διπλάσιο από το υψηλότερο επίπεδο στο οποίο είχε φτάσει επί Αλιέντε.¹⁷ Το κόστος βασικών αγαθών, όπως το ψωμί, εκτινάχθηκε στα ύψη. Ταυτόχρονα, χιλιάδες Χιλιανοί είχαν μείνει χωρίς δουλειά, καθώς οι πειραματισμοί του Πινοσέτ με το «ελεύθερο εμπόριο» είχαν ως αποτέλεσμα η χώρα να κατακλυστεί από φτηνά εισαγόμενα προϊόντα. Οι εγχώριες επιχειρήσεις έκλειναν, αδυνατώντας να αντεπεξέλθουν στον ανταγωνισμό, η ανεργία έφτασε σε επίπεδα-ρεκόρ, η πείνα αυξανόταν ανεξέλεγκτα. Το πρώτο πείραμα των Παιδιών του Σικάγου αποδείχτηκε ολέθριο.

Ο Σέρχιο δε Κάστρο και τα υπόλοιπα Παιδιά του Σικάγου ισχυρίζονταν (με τον τυπικό τρόπο της Σχολής του Σικάγου) ότι το πρόβλημα δεν εντοπιζόταν στη θεωρία τους, αλλά στο ότι αυτή δεν εφαρμοζόταν με την αναγκαία αυστηρότητα. Η οικονομία δεν είχε καταφέρει να αυτοδιορθωθεί και να επιστρέψει σε μια αρμονική ισορροπία επειδή εξακολουθούσαν να υπάρχουν «στρεβλώσεις» έπειτα από μισό αιώνα κρατικής παρέμβασης. Για να πετύχει το πείραμα, ο Πινοσέτ έπρεπε να διορθώσει αυτές τις στρεβλώσεις, πράγμα που σημαίνει περισσότερες περικοπές, περισσότερες ιδιωτικοποιήσεις, μεγαλύτερη ταχύτητα στην εφαρμογή τους.

Στη διάρκεια αυτού του διαστήματος πολλοί από τους κορυφαίους επιχειρηματίες της χώρας αγανάκτησαν με το ριψοκίνδυνο εγχείρημα των Παιδιών του Σικάγου να επιβάλουν έναν ακραίο καπιταλισμό. Οι μόνοι που επωφελούνταν ήταν οι ξένες εταιρείες και μια μικρή κλίκα επενδυτών γνωστών ως «πιράνχας», οι οποίοι αποκόμιζαν τεράστια χρηματικά ποσά κερδοσκοπώντας. Οι βιομήχανοι, που είχαν υποστηρίξει με θέρμη το πραξικόπημα, βρίσκονταν τώρα αντιμέτωποι με το φάσμα της καταστροφής. Ο Ορλάντο Σάενς, ο πρόεδρος της Εθνικής Ένωσης Κατασκευαστών, ο οποίος είχε μνησει τα Παιδιά του Σικάγου στη συνωμοσία για το πραξικόπημα, περιέγραψε τα αποτελέσμα-

τα του πειράματος ως «μια από τις μεγαλύτερες αποτυχίες στην οικονομική ιστορία μας».¹⁸ Οι βιομήχανοι δεν ήθελαν το σοσιαλισμό του Αλιέντε, αλλά προτιμούσαν μια διευθυνόμενη οικονομία. «Δεν είναι δυνατόν να συνεχιστεί το χρηματοοικονομικό χάος που επικρατεί στη Χιλή», είχε δηλώσει ο Σάενς. «Είναι αναγκαίο να διοχετευτούν σε παραγωγικές επενδύσεις τα εκατομμύρια των πιστώσεων που χρησιμοποιούνται σήμερα σε παράτολμα κερδοσκοπικά εγχειρήματα μπροστά στα μάτια αυτών που δεν έχουν καν δουλειά».¹⁹

Με την ατζέντα τους να αντιμετωπίζει σοβαρότατο κίνδυνο, τα Παιδιά του Σικάγου και τα «πιράνχας» (και υπήρχε μεγάλη αλληλεπικάλυψη μεταξύ τους) αποφάσισαν ότι είχε έρθει η ώρα να καλέσουν τα «μεγάλα κανόνια». Τον Μάρτιο του 1975 ο Μίλτον Φρίντμαν και ο Άρνολντ Χάρμπεργκερ, προσκεκλημένοι μιας μεγάλης τράπεζας, πέταξαν στο Σαντιάγο για να βοηθήσουν να σωθεί το πείραμα.

Ο ελεγχόμενος από τη χούντα Τύπος υποδέχτηκε τον Φρίντμαν σαν να ήταν κάποιος σταρ της ροκ, ο γκουρού της νέας τάξης πραγμάτων. Οι ομιλίες του γίνονταν πρωτοσέλιδα, οι ακαδημαϊκές του διαλέξεις μεταδίδονταν από τη δημόσια τηλεόραση και έγινε δεκτός από τον πιο σημαντικό άνθρωπο της χώρας: Συναντήθηκε κατ' ιδίαν με τον ίδιο το στρατηγό Πινοτσέτ.

Σε όλη τη διάρκεια της παραμονής του ο Φρίντμαν επανερχόταν διαρκώς σε ένα θέμα: Η χούντα είχε κάνει μια καλή αρχή, όμως έπρεπε να αφεθεί ακόμα περισσότερο στην αγκαλιά της ελεύθερης αγοράς. Σε ομιλίες και συνεντεύξεις του επαναλάμβανε επίμονα έναν όρο που δεν είχε ποτέ μέχρι τότε χρησιμοποιηθεί δημόσια για μια οικονομική κρίση: Ζητούσε να εφαρμοστεί μια «θεραπεία-σοκ», υποστηρίζοντας ότι ήταν «το μοναδικό φάρμακο. Το απόλυτο. Δεν υπάρχει άλλο. Δεν υπάρχει κάποια άλλη μακροπρόθεσμη λύση».²⁰ Όταν ένας Χιλιανός δημοσιογράφος του επεσήμανε το γεγονός ότι ακόμα και ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Ρίτσαρντ Νίξον είχε επιβάλει ελέγχους για να χαλιναγωγήσει την ελεύθερη αγορά, ο Φρίντμαν απάντησε με απότομο ύφος: «Δεν τους εγκρίνω. Πιστεύω ότι δεν πρέπει να εφαρμόζονται. Είμαι εναντίον της παρέμβασης στην οικονομία από την κυβέρνηση τόσο στη χώρα μου όσο και στη Χιλή».²¹

Μετά τη συνάντησή του με τον Πινοτσέτ ο Φρίντμαν κατέγραψε μερικά σχόλιά του, τα οποία θα δημοσιοποιούσε δεκαετίες μετά στα απομνημονεύματά του. Παρατηρούσε ότι ο στρατηγός «έβλεπε με συμπάθεια την ιδέα μιας θεραπείας-σοκ, αλλά ήταν φανερό ότι τον στενοχωρούσε η πιθανή προσωρινή αύξηση της ανεργίας την οποία θα προκαλούσε».²² Ο Πινοτσέτ είχε ήδη γίνει διαβόητος σε ολόκληρο τον κόσμο για τις μαζικές σφαγές που είχε διατάξει να

πραγματοποιηθούν στα ποδοσφαιρικά γήπεδα. Το ότι το ανθρώπινο κόστος της θεραπείας-σοκ «στενοχωρούσε» το δικτάτορα πρέπει να έβαλε σε σκέψεις τον Φρίντμαν. Ωστόσο συνέχισε να επιμένει, και σε μια επιστολή του μετά τη συνάντησή τους, αφού πρώτα εξύμνησε τις «εξαιρετικά σοφές» αποφάσεις του στρατηγού, παρότρυνε τον Πινοτσέτ να περικόψει ακόμα περισσότερο τις δημόσιες δαπάνες, «κατά 25% μέσα στους επόμενους έξι μήνες [...] σε όλους τους τομείς», και παράλληλα να υιοθετήσει ένα πακέτο φιλικών προς τις επιχειρήσεις πολιτικών, που θα οδηγούσαν στο «απόλυτα ελεύθερο εμπόριο». Ο Φρίντμαν προέβλεπε ότι οι εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι που θα απολύονταν από το δημόσιο τομέα θα έβρισκαν δουλειά στον ιδιωτικό, ο οποίος πολύ σύντομα θα ανθούσε χάρη στις προσπάθειες του Πινοτσέτ να καταργήσει «όσο το δυνατόν περισσότερους από τους φραγμούς που σήμερα παρεμποδίζουν τη λειτουργία της ιδιωτικής αγοράς».²³

Ο Φρίντμαν διαβεβαίωνε το στρατηγό ότι, αν ακολουθούσε τη συμβουλή του, θα πιστωνόταν ένα «οικονομικό θαύμα»: Θα μπορούσε να «βάλει τέλος στον πληθωρισμό μέσα σε μερικούς μήνες», ενώ το πρόβλημα της ανεργίας θα ήταν εξίσου «σύντομο –διάρκειας μηνών– και η ανάκαμψη θα ήταν γρήγορη». Ο Πινοτσέτ έπρεπε να δράσει γρήγορα και αποφασιστικά. Ο Φρίντμαν τόνιζε επανειλημμένα πόσο σημαντικό ήταν το «σοκ», χρησιμοποιώντας τη λέξη τρεις φορές και υπογραμμίζοντας ότι «η σταδιακή εφαρμογή [των μέτρων] δεν ήταν εφικτή».²⁴

Ο Πινοτσέτ πείστηκε. Στην απαντητική επιστολή του ο ανώτατος αρχηγός εξέφρασε «το βαθύ και απόλυτο σεβασμό μου προς το πρόσωπό σας» και διαβεβαίωσε τον Φρίντμαν ότι «το Σχέδιο εφαρμόζεται ήδη πλήρως».²⁵ Αμέσως μετά την επίσκεψη του Φρίντμαν ο Πινοτσέτ απέλυσε τον υπουργό Οικονομικών και διόρισε στη θέση του τον Σέρχιο δε Κάστρο, τον οποίο αργότερα θα προβίβαζε σε υπουργό Οικονομίας. Ο Σέρχιο δε Κάστρο στελέχωσε τον κρατικό μηχανισμό με Παιδιά του Σικάγου, διορίζοντας έναν από αυτούς διευθυντή της κεντρικής τράπεζας. Ο Ορλάντο Σάενς, που αντιδρούσε στις μαζικές απολύσεις και στο κλείσιμο των εργοστασίων, αντικαταστάθηκε από κάποιον που ήταν πιο δεκτικός στη θεραπεία-σοκ. «Αν υπάρχουν βιομήχανοι που διαμαρτύρονται, ας πάνε στο διάολο. Δε θα τους υπερασπιστώ», ανακοίνωσε ο νέος πρόεδρος της Εθνικής Ένωσης Κατασκευαστών.²⁶

Απαλλαγμένοι από όσους πρόβαλλαν αντιρρήσεις, ο Πινοτσέτ και ο Σέρχιο δε Κάστρο άρχισαν να απογυμνώνουν το κράτος πρόνοιας για να φτάσουν στην αγνή καπιταλιστική ουτοπία τους. Το 1975 περιέκοψαν τις δημόσιες δαπάνες

κατά 27%, και συνέχισαν τις περικοπές, με αποτέλεσμα το 1980 αυτές να είναι οι μισές από όσες ήταν επί Αλιέντε.²⁷ Η υγεία και η εκπαίδευση δέχτηκαν τα ισχυρότερα πλήγματα. Ακόμα και ο *Economist*, ένα περιοδικό που εξυμνεί την ελεύθερη αγορά, έγραψε ότι ήταν «ένα όργιο αυτοακρωτηριασμού».²⁸ Ο Σέρχιο δε Κάστρο ιδιωτικοποίησε σχεδόν πεντακόσιες κρατικές εταιρείες και τράπεζες, στην ουσία χαρίζοντας μερικές από αυτές, καθώς το ζήτημα ήταν να αποκτήσουν όσο το δυνατόν πιο σύντομα τη θέση που τους άρμοζε στην οικονομική τάξη πραγμάτων.²⁹ Δεν έδειξε κανένα έλεος ούτε για τις εγχώριες εταιρείες, καταργώντας ακόμα περισσότερους εμπορικούς φραγμούς, με συνέπεια να χαθούν 177.000 θέσεις εργασίας στη βιομηχανία μεταξύ 1973 και 1983.³⁰ Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 η βιομηχανική παραγωγή ως ποσοστό της εθνικής οικονομίας είχε πέσει στα επίπεδα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.³¹

Ο όρος «θεραπεία-σοκ» είναι ιδιαίτερα κατάλληλος για τη συνταγή του Φρίντμαν. Ο Πινοσέτ είχε εσκεμμένα βυθίσει τη χώρα του σε βαθιά ύφεση, βασιζόμενος στη μη ελεγμένη θεωρία ότι μια απότομη κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας θα την επανέφερε σε μια κατάσταση υγείας. Η λογική αυτή παρουσιάζει εντυπωσιακές ομοιότητες με τη λογική των ψυχιάτρων που τις δεκαετίες του 1940 και του 1950 άρχισαν να χρησιμοποιούν μαζικά την ηλεκτροσπασμοθεραπεία, πεπεισμένοι ότι η εσκεμμένη πρόκληση αιφνίδιου πόνου θα οδηγούσε, ως διά μαγείας, στην «επανεκκίνηση» των εγκεφάλων των ασθενών.

Η θεωρία της οικονομικής θεραπείας-σοκ βασίζεται εν μέρει στο ρόλο που παίζουν οι προσδοκίες στην τροφοδότηση της πληθωριστικής διαδικασίας. Η χαλιναγωγήση του πληθωρισμού δεν απαιτεί αλλαγές μόνο στη νομισματική πολιτική αλλά και στη συμπεριφορά των καταναλωτών, των εργοδοτών και των εργαζομένων. Μια αιφνίδια και δυσάρεστη αλλαγή στην οικονομική πολιτική μεταβάλλει γρήγορα τις προσδοκίες, μεταδίδοντας στον πληθυσμό το μήνυμα ότι οι κανόνες του παιχνιδιού έχουν αλλάξει δραματικά: Οι τιμές δε θα συνεχίσουν να αυξάνονται, αλλά ούτε και οι μισθοί. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, όσο πιο γρήγορα μειωθούν οι προσδοκίες για αύξηση του πληθωρισμού τόσο πιο σύντομη θα είναι η οδυνηρή περίοδος της ύφεσης και της υψηλής ανεργίας. Ωστόσο, ιδίως σε χώρες όπου η πολιτική τάξη έχει χάσει την αξιοπιστία της, μόνο ένα μείζον, αποφασιστικό πολιτικό σοκ έχει τη δύναμη να «διδάξει» στον πληθυσμό αυτά τα σκληρά μαθήματα.*

* Μερικοί οικονομολόγοι της Σχολής του Σικάγου ισχυρίζονται ότι το πρώτο πείραμα πάνω στη θεραπεία-σοκ έγινε στη Δυτική Γερμανία στις 20 Ιουνίου 1948. Εκείνη τη μέρα ο υπουργός Οικονομικών Λούντβιχ Έρχαρτ κατάργησε τη διατίμηση για τα περισσότερα προϊόντα και εισή-

Η πρόκληση μιας ύφεσης ή μιας κρίσης είναι μια απάνθρωπη ιδέα, καθώς δημιουργεί υποχρεωτικά μαζική φτώχεια, και για αυτόν το λόγο κανένας πολιτικός ηγέτης δεν είχε τολμήσει μέχρι τότε να δοκιμάσει αυτή τη θεωρία. Ποιος θα ήθελε να είναι υπεύθυνος για αυτό που το *BusinessWeek* περιέγραψε ως «τον κόσμο ενός τρελού επιστήμονα που προκαλεί εσκεμμένα μια ύφεση»;³²

Ο Πινοσέτ το έκανε. Το πρώτο έτος της εφαρμογής της θεραπείας-σοκ η οικονομία της Χιλής συρρικνώθηκε κατά 15% και η ανεργία, που έφτανε μόνο στο 3% επί Αλιέντε, άγγιξε το 20%, ένα πρωτοφανές ποσοστό για τη Χιλή.³³ Η «θεραπευτική αγωγή» προκάλεσε σπασμούς στη χώρα. Και, σε αντίθεση με τις αισιόδοξες προβλέψεις του Φρίντμαν, η κρίση της ανεργίας διήρκεσε χρόνια και όχι μήνες.³⁴ Η χούντα δεν αισθάνθηκε καμία ανάγκη να απολογηθεί. Αντίθετα, έχοντας υιοθετήσει αμέσως τα μεταφορικά σχήματα λόγου του Φρίντμαν περί ασθενειών, εξήγησε ότι «αυτό το μονοπάτι επιλέχτηκε επειδή είναι το μοναδικό που οδηγεί κατευθείαν στην καρδιά της ασθένειας».³⁵ Ο Φρίντμαν επικροτούσε. Όταν ρωτήθηκε από ένα δημοσιογράφο «αν το κοινωνικό κόστος αυτών των πολιτικών θα είναι υπερβολικό», απάντησε: «Ανόητη ερώτηση».³⁶ Σε έναν άλλο δημοσιογράφο είπε: «Η μοναδική μου ανησυχία είναι αν θα επιμείνουν για όσο χρόνο και όσο σκληρά απαιτείται».³⁷

Είναι ενδιαφέρον ότι ένας από τους πιο αυστηρούς επικριτές της θεραπείας-σοκ ήταν πρώην μαθητής του Φρίντμαν, ο Αντρέ Γκούντερ Φρανκ. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου τη δεκαετία του

γαγε ένα νέο νόμισμα. Οι ενέργειες αυτές έγιναν χωρίς καμία προειδοποίηση, προκαλώντας τεράστιο σοκ στη γερμανική οικονομία και αυξάνοντας την ανεργία. Όμως εδώ σταματούν οι όποιες ομοιότητες: Οι μεταρρυθμίσεις του Έρχαρτ περιορίστηκαν στις τιμές και στη νομισματική πολιτική, δε συνοδεύτηκαν από περικοπές στα κοινωνικά προγράμματα ή από μια γρήγορη εισαγωγή του ελεύθερου εμπορίου, ενώ ταυτόχρονα ελήφθησαν πολλά μέτρα για να προστατευτούν οι πολίτες, συμπεριλαμβανομένων αυξήσεων στους μισθούς. Ακόμα και μετά το σοκ η Δυτική Γερμανία πληρούσε άνετα τα κατά Φρίντμαν κριτήρια ενός ημισοσιαστικού κράτους πρόνοιας, καθώς παρείχε στεγαστικά επιδόματα, κρατικές συντάξεις και δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, το εκπαιδευτικό σύστημα υπαγόταν στο κράτος, ενώ η κυβέρνηση διηύθυνε και επιδοτούσε τα πάντα, από την τηλεφωνική εταιρεία μέχρι τα εργοστάσια αλουμινίου. Το να αποδίδεται στον Έρχαρτ η επινόηση της θεραπείας-σοκ είναι κάτι που ευαρεστεί τους οικονομολόγους της Σχολής του Σικάγου, καθώς το πείραμα αυτό έγινε μετά την απελευθέρωση της Γερμανίας από την τυραννία. Όμως το σοκ του Έρχαρτ παρουσιάζει ελάχιστες ομοιότητες με τις σαρωτικές μεταβολές που σήμερα ταυτίζουμε με την οικονομική θεραπεία-σοκ, τη μέθοδο που ο Φρίντμαν και ο Πινοσέτ εφάρμοσαν για πρώτη φορά σε μια χώρα που είχε χάσει την ελευθερία της. (Σ.τ.Σ.)

1950 ο Γκούντερ Φρανκ, που καταγόταν από τη Γερμανία, είχε ακούσει τόσα πολλά για τη Χιλή, ώστε, όταν ολοκλήρωσε το διδακτορικό του στα οικονομικά, αποφάσισε να πάει να δει τη χώρα που οι καθηγητές του παρουσίαζαν ως ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της κακοδιαχειριζόμενης δυστοπίας των οικονομολόγων της ανάπτυξης. Του άρεσαν όσα είδε, άρχισε να διδάσκει στο Πανεπιστήμιο της Χιλής και έγινε οικονομικός σύμβουλος της κυβέρνησης του Σαλβαδόρ Αλιέντε, για τον οποίο έτρεφε πολύ μεγάλο σεβασμό. Καθώς ήταν ένα Παιδί του Σικάγου που είχε απομακρυνθεί από την ορθοδοξία της ελεύθερης αγοράς, ο Γκούντερ Φρανκ μπορούσε να βλέπει κάτω από ένα πολύ ιδιαίτερο πρίσμα την οικονομική περιπέτεια της χώρας. Ένα χρόνο αφότου ο Φρίντμαν συνέστησε το μέγιστο δυνατό σοκ ο Γκούντερ Φρανκ έγραψε μια γεμάτη οργή «Ανοιχτή Επιστολή προς τους Άρνολντ Χάρμπεργκερ και Μίλτον Φρίντμαν», στην οποία χρησιμοποιούσε τις γνώσεις που είχε αποκτήσει στη Σχολή του Σικάγου για να εξετάσει «πώς ο Χιλιανός ασθενής ανταποκρίθηκε στη θεραπεία σας».³⁸

Υπολόγισε τι σήμαινε για μια χιλιανή οικογένεια να προσπαθεί να επιβιώσει με αυτό που ο Πινοσέτ θεωρούσε «επαρκή μισθό διαβίωσης». Περίπου το 74% του μισθού διοχετευόταν μόνο στην αγορά ψωμιού, με συνέπεια οι οικογένειες να περικόπτουν «πολυτέλειες» όπως το γάλα και τα εισιτήρια των αστικών λεωφορείων για να πηγαίνουν στη δουλειά τους. Κι όλα αυτά ενώ την περίοδο της διακυβέρνησης του Αλιέντε το ψωμί, το γάλα και τα εισιτήρια των αστικών συγκοινωνιών αντιστοιχούσαν στο 17% του μισθού ενός δημοσίου υπαλλήλου.³⁹ Επιπλέον, πολλά παιδιά δεν είχαν πια τη δυνατότητα να πίνουν γάλα στο σχολείο, καθώς μια από τις πρώτες ενέργειες της χούντας ήταν να καταργήσει το πρόγραμμα διανομής γάλακτος στα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αυτό σε συνδυασμό με την οικογενειακή οικονομική ανέχεια είχε ως αποτέλεσμα ολοένα και περισσότερα παιδιά να λιποθυμούν στις τάξεις, ενώ πολλά σταμάτησαν να πηγαίνουν στο σχολείο.⁴⁰ Ο Γκούντερ Φρανκ θεώρησε ότι υπήρχε άμεση σχέση ανάμεσα στις βάνουσες οικονομικές πολιτικές που είχαν επιβάλει οι πρώην συμφοιτητές του και στη βία που είχε εξαπολύσει ο Πινοσέτ. Οι συνταγές του Φρίντμαν ήταν τόσο στραγγαλιστικές, ώστε ο αποστάτης του Σικάγου να γράφει πως δεν μπορούσαν «να υλοποιηθούν ή να επιβληθούν χωρίς τα δύο στοιχεία στα οποία βασίζονταν: τη στρατιωτική ισχύ και την πολιτική τρομοκρατία».⁴¹

Απόπειη, η οικονομική ομάδα του Πινοσέτ προχώρησε σε ακόμα περισσότερους πειραματισμούς, εφαρμόζοντας τις πιο τολμηρές πολιτικές του Φρί-

ντμαν: Το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα αντικαταστάθηκε από κουπόνια φοίτησης σε ιδιωτικά ιδρύματα και από επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία, η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη παρέχόταν επί πληρωμή, τα νηπιαγωγεία και τα νεκροταφεία ιδιωτικοποιήθηκαν. Η πιο ακραία ενέργεια από όλες ήταν η ιδιωτικοποίηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Ο Χοσέ Πινιέρα, που εισήγαγε το πρόγραμμα, έχει δηλώσει ότι εμπνεύστηκε την ιδέα διαβάζοντας το *Capitalism and Freedom*.⁴² Συνήθως χρεώνεται στην κυβέρνηση του Τζορτζ Μπους ότι άνοιξε το δρόμο για την «κοινωνία των ιδιοκτητών», όμως στην πραγματικότητα ήταν η κυβέρνηση του Πινοσέτ που πρώτη είχε εισαγάγει, τριάντα χρόνια νωρίτερα, την ιδέα ενός «έθνους ιδιοκτητών».

Η Χιλή εξερευνούσε νέα μονοπάτια, και οι θιασώτες της ελεύθερης αγοράς σε ολόκληρο τον κόσμο, που μέχρι τότε είχαν συνηθίσει να συζητούν τις αρετές αυτών των πολιτικών σε καθαρά ακαδημαϊκό επίπεδο, παρακολουθούσαν με μεγάλη προσοχή. «Τα οικονομικά εγχειρίδια διατείνονται πώς έτσι πρέπει να λειτουργεί ο κόσμος, αλλά πού αλλού γίνεται αυτό πράξη;» αναρωτιόταν με θαυμασμό το αμερικανικό οικονομικό περιοδικό *Barron's*.⁴³ Σε ένα άρθρο με τον τίτλο «Χιλή, το Πειραματικό Εργαστήριο ενός Θεωρητικού», οι *New York Times* σημειώναν ότι «δε συμβαίνει συχνά ένας κορυφαίος οικονομολόγος με ισχυρές απόψεις να έχει τη δυνατότητα να δοκιμάσει συγκεκριμένες συνταγές για μια πολύ άρρωστη οικονομία. Και είναι ακόμα πιο ασυνήθιστο ο πελάτης του οικονομολόγου να μην είναι η χώρα του, αλλά κάποια άλλη».⁴⁴ Πολλοί πήγαν να δουν από κοντά το πειραματικό εργαστήριο της Χιλής, ανάμεσά τους και ο Φρίντριχ Χάγκεκ, που επισκέφθηκε αρκετές φορές τη Χιλή του Πινοσέτ και το 1981 επέλεξε τη Βίνια δελ Μαρ (την πόλη όπου οι συνωμότες είχαν σχεδιάσει το πραξικόπημα) για να πραγματοποιηθεί η περιφερειακή συνάντηση της Εταιρείας του Μον Πελερέν, η οποία ήταν ο ιθύνων νους της αντεπανάστασης.

Ο μύθος του θαύματος της Χιλής

Ακόμα και τρεις δεκαετίες μετά, οι υπέρμαχοι της ελεύθερης αγοράς εξακολουθούν να θεωρούν τη Χιλή απόδειξη ότι ο φριντμανισμός λειτουργεί. Όταν τον Δεκέμβριο του 2006 πέθανε ο Πινοσέτ (ένα μήνα μετά τον Φρίντμαν), οι *New York Times* τον εκθείασαν επειδή «είχε μεταμορφώσει μια χρεοκοπημένη οικονομία στην πιο ευημερούσα της Λατινικής Αμερικής», ενώ το κύριο άρθρο

της *Washington Post* ανέφερε ότι «εισήγαγε τις πολιτικές της ελεύθερης αγοράς που δημιούργησαν το οικονομικό θαύμα της Χιλής». ⁴⁵ Ωστόσο τα δεδομένα πίσω από το «θαύμα της Χιλής» εξακολουθούν να αποτελούν αντικείμενο έντονων συζητήσεων.

Ο Πινοσέτ έμεινε στην εξουσία δεκαεφτά χρόνια, στη διάρκεια των οποίων άλλαξε πολλές φορές πολιτική κατεύθυνση. Η περίοδος της σταθερής οικονομικής μεγέθυνσης της χώρας, που θεωρείται απόδειξη της θαυμαστής επιτυχίας της, ξεκίνησε μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980, δηλαδή μία ολοκληρη δεκαετία αφότου τα Παιδιά του Σικάγου επέβαλαν τη θεραπεία-σοκ και αρκετά χρόνια αφότου ο Πινοσέτ υποχρεώθηκε να πραγματοποιήσει μια σημαντική διόρθωση στην πορεία της οικονομίας. Αυτό συνέβη επειδή το 1982, παρά την αυστηρή προσήλωση στο δόγμα του Σικάγου, η οικονομία της Χιλής κατέρρευσε: Το χρέος της πήρε εκρηκτικές διαστάσεις, η χώρα βρέθηκε για άλλη μια φορά αντιμέτωπη με τον υπερπληθωρισμό και η ανεργία έφτασε στο 30% – ποσοστό δεκαπλάσιο από ό,τι επί Αλιέντε. ⁴⁶ Η βασική αιτία ήταν ότι τα «πιράνχας», οι ιδιοκτήτες χρηματοοικονομικών εταιρειών τύπου *Empo* στις οποίες τα Παιδιά του Σικάγου είχαν επιτρέψει να δρουν ανεξέλεγκτα, είχαν αγοράσει τα περιουσιακά στοιχεία της χώρας με δανεικά χρήματα, δημιουργώντας ένα τεράστιο χρέος 14 δισεκατομμυρίων δολαρίων. ⁴⁷

Η κατάσταση ήταν τόσο ασταθής, ώστε ο Πινοσέτ υποχρεώθηκε να κάνει ό,τι ακριβώς είχε κάνει και ο Αλιέντε: να εθνικοποιήσει αυτές τις εταιρείες. ⁴⁸ Καθώς η οικονομία βρισκόταν στο χείλος της καταστροφής, σχεδόν όλα τα Παιδιά του Σικάγου έχασαν τα κυβερνητικά τους αξιώματα, συμπεριλαμβανομένου του Σέρχιο δε Κάστρο. Πολλοί άλλοι απόφοιτοι του Σικάγου κατείχαν σημαντικές θέσεις στις χρηματοοικονομικές εταιρείες των «πιράνχας» και τέθηκαν στο μικροσκόπιο προανακριτικών ερευνών για απάτη, με συνέπεια να πέσει το προσεκτικά φιλοτεχνημένο προσωπείο της επιστημονικής ουδετερότητας, που διαδραμάτιζε κεντρικό ρόλο στην ταυτότητα των Παιδιών του Σικάγου.

Το μόνο πράγμα που έσωσε τη Χιλή από την ολοκληρωτική οικονομική κατάρρευση στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ήταν το γεγονός ότι ο Πινοσέτ δεν είχε ιδιωτικοποιήσει την *Codelco*, την κρατική εταιρεία εξόρυξης χαλκού, την οποία είχε εθνικοποιήσει ο Αλιέντε. Το 85% των εσόδων από τις εξαγωγές της Χιλής προερχόταν από αυτή την εταιρεία, κάτι που σήμαινε ότι, όταν έσκασε η χρηματοοικονομική «φούσκα», το κράτος εξακολουθούσε να έχει μια σταθερή πηγή κεφαλαίων. ⁴⁹

Είναι φανερό ότι η Χιλή δεν υπήρξε ποτέ το εργαστήρι της «αγνής» ελεύθερης αγοράς, όπως ισχυρίζονται οι υμνητές της. Αντίθετα, ήταν μια χώρα όπου μια μικρή ελίτ από απλώς εύπορη έγινε ζάπλουτη μέσα σε εξαιρετικά μικρό χρονικό διάστημα, εκμεταλλεζόμενη μια εξαιρετικά προσοδοφόρα μέθοδο πλουτισμού που χρηματοδοτήθηκε με δάνεια και επιδοτήθηκε (και στη συνέχεια διασώθηκε) με κρατικά κονδύλια. Αν απογυμνώσουμε το οικονομικό θαύμα της Χιλής από τη διαφήμιση και την εμπορική προβολή που το περιβάλλουν, θα διαπιστώσουμε ότι η χώρα επί Πινοσέτ και Παιδιών του Σικάγου δεν ήταν ένα καπιταλιστικό κράτος στο πλαίσιο του οποίου λειτουργούσε μια απελευθερωμένη αγορά, αλλά ένα κορπορατικό/συντεχνιακό κράτος. Ο όρος «κορπορατισμός» αναφερόταν αρχικά στο μοντέλο διακυβέρνησης του Μουσολίνι, ένα αστυνομικό κράτος που εδραζόταν σε μια συμμαχία ανάμεσα στις μείζονες πηγές εξουσίας στην κοινωνία, την κυβέρνηση, τις επιχειρήσεις και τα συνδικάτα, οι οποίες συνεργάζονταν για να διασφαλίσουν την τάξη εν ονόματι του εθνικισμού. Αυτό που δοκίμασε ο Πινοσέτ στη Χιλή ήταν μια εξέλιξη του κορπορατισμού: μια συμμαχία αλληλοϋποστήριξης ανάμεσα σε ένα αστυνομικό κράτος και στις μεγάλες εταιρείες, που είχαν ενώσει τις δυνάμεις τους για να διεξαγάγουν έναν ολοκληρωτικό πόλεμο εναντίον του τρίτου πόλου της εξουσίας, των εργαζομένων, με συνέπεια τη δραστική αύξηση του μεριδίου του εθνικού πλούτου που κατέληξε στα χέρια της συμμαχίας.

Ο πόλεμος αυτός (που πολλοί Χιλιανοί δικαιολογημένα τον αντιμετωπίζουν ως έναν πόλεμο των πλουσίων εναντίον των φτωχών και της μεσαίας τάξης) είναι η πραγματική ιστορία του οικονομικού «θαύματος» της Χιλής. Μέχρι το 1988, όταν η οικονομία σταθεροποιήθηκε και άρχισε να μεγεθύνεται με γρήγορους ρυθμούς, το 45% του πληθυσμού ζούσε κάτω από τα όρια της φτώχειας.⁵⁰ Ωστόσο τα εισοδήματα όσων ανήκαν στο πλουσιότερο 10% των Χιλιανών είχαν αυξηθεί κατά 83%.⁵¹ Ακόμα και εν έτει 2007 η Χιλή παρέμενε μια από τις κοινωνίες με τις μεγαλύτερες ανισότητες στον κόσμο (από τις 123 χώρες στις οποίες καταγράφουν στοιχεία για την ανισότητα τα Ηνωμένα Έθνη η Χιλή ήταν στην 116η θέση, δηλαδή όγδοη στην κατάταξη από άποψη ανισοτήτων⁵²).

Αν με βάση αυτά τα στατιστικά στοιχεία οι οικονομολόγοι της Σχολής του Σικάγου θεωρούν ότι έγινε ένα θαύμα στη Χιλή, τότε ο σκοπός της θεραπείας-σοκ δεν ήταν να επαναφέρει την οικονομία σε μια κατάσταση υγείας. Αντίθετα, η θεραπεία-σοκ αποσκοπούσε σε αυτό ακριβώς που πέτυχε: να συγκεντρω-

θεί ο πλούτος στην κορυφή και να οδηγηθεί στην εξαφάνιση το μεγαλύτερο μέρος της μεσαίας τάξης.

Αυτή, πάντως, ήταν η άποψη του Ορλάντο Λετελιέ, του πρώην υπουργού Άμυνας του Αλιέντε. Αφού έμεινε ένα χρόνο στις φυλακές του Πινοστέ, ο Λετελιέ διέφυγε από τη Χιλή χάρη σε μια διεθνή εκστρατεία συμπαράστασης. Παρακολουθώντας από την εξορία την ταχύτατη επέκταση της φτώχειας στη χώρα του, ο Λετελιέ έγραψε το 1976 ότι «στη διάρκεια των τριών τελευταίων ετών αρκετά δισεκατομμύρια δολάρια αφαιρέθηκαν από τις τσέπες των μισθωτών και κατέληξαν στις τσέπες των καπιταλιστών και των γαιοκτημόνων. [...] Η συγκέντρωση του πλούτου δεν είναι ένα τυχαίο γεγονός, αλλά ο κανόνας. Δεν είναι το παράπλευρο αποτέλεσμα μιας δύσκολης κατάστασης, όπως θέλει η χούντα να πιστέψουμε, αλλά η βάση ενός κοινωνικού σχεδίου. Δεν είναι μια οικονομική επισφάλεια, αλλά μια προσωρινή πολιτική επιτυχία».⁵³

Αυτό που δε γνώριζε ο Λετελιέ εκείνη την εποχή ήταν ότι, κάτω από την επιρροή της Σχολής του Σικάγου, η Χιλή πρόσφερε μια φευγαλέα ματιά στο μέλλον της παγκόσμιας οικονομίας, ένα σχήμα που θα επαναλαμβανόταν ξανά και ξανά, από τη Ρωσία και τη Νότια Αφρική μέχρι την Αργεντινή: μια «φούσκα» φρενήρους κερδοσκοπίας και λογιστικών μεθόδων αμφιβόλου νομιμότητας, που θα τροφοδοτούσαν τα υπερκέρδη και έναν αχαλίνωτο καταναλωτισμό, ενώ τα εργοστάσια και οι υποδομές θα μετατρέπονταν σε σαθρά φαντάσματα του αναπτυξιακού παρελθόντος. Ο μισός σχεδόν πληθυσμός θα αποκλειόταν σχεδόν από την οικονομία: θα κυριαρχούσαν ανεξέλεγκτη διαφθορά και ευνοιοκρατία: οι εθνικές μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις θα αποδεκατιζόνταν: τεράστιος πλούτος θα μεταβιβαζόταν από το δημόσιο σε ιδιώτες, ενώ τα ιδιωτικά χρέη θα επιβάρυναν στη συνέχεια το δημόσιο. Στη Χιλή, αν ήσουν έξω από τη φυσαλίδα του πλούτου, το οικονομικό θαύμα έμοιαζε πολύ με τη Μεγάλη Ύφεση. Όμως τα κέρδη εισέρρεαν τόσο ανεμπόδιστα και γρήγορα μέσα στο αεροστεγές περίβλημα της φυσαλίδας, ώστε ο εύκολος πλουτισμός, που τον κατέστησαν εφικτό οι «μεταρρυθμίσεις» της θεραπείας-σοκ, έγινε από τότε η κοκαΐνη των χρηματοοικονομικών αγορών. Για αυτόν το λόγο ο χρηματοοικονομικός κόσμος δεν αντέδρασε στις προφανείς αντιφάσεις του πειράματος της Χιλής, επανεκτιμώντας τα βασικά αξιώματα του *laissez-faire*. Αντίθετα, αντέδρασε με τη λογική ενός ναρκομανούς: Πού θα βρεθεί η επόμενη δόση;

Η επανάσταση εξαπλώνεται, άνθρωποι εξαφανίζονται

Η επόμενη δόση βρέθηκε στις υπόλοιπες χώρες του Νότιου Κώνου της Λατινικής Αμερικής, όπου εξαπλώθηκε η αντεπανάσταση της Σχολής του Σικάγου. Η Βραζιλία ήταν ήδη υπό τον έλεγχο μιας υποστηριζόμενης από τις ΗΠΑ χούντας και αρκετοί Βραζιλιάνοι μαθητές του Φρίντμαν κατείχαν κομβικές θέσεις. Ο Φρίντμαν πήγε στη Βραζιλία το 1973, στο αποκορύφωμα της βαναυσότητας του καθεστώτος, και δήλωσε ότι το οικονομικό πείραμα ήταν «ένα θαύμα». ⁵⁴ Στην Ουρουγουάη ο στρατός πραγματοποίησε πραξικόπημα το 1973 και το επόμενο έτος αποφάσισε να ακολουθήσει το δρόμο της Σχολής του Σικάγου. Καθώς ο αριθμός των Ουρουγουανών που είχαν αποφοιτήσει από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου δεν ήταν επαρκής, οι στρατηγοί κάλεσαν «από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου τον Άρνολντ Χάρμπεργκερ, τον [καθηγητή οικονομικών] Λάρι Σόασταντ και την ομάδα τους, στην οποία συμπεριλαμβάνονταν πρώην φοιτητές του Σικάγου από την Αργεντινή, τη Χιλή και τη Βραζιλία, για να μεταρρυθμίσουν το φορολογικό σύστημα και την εμπορική πολιτική της Ουρουγουάης». ⁵⁵ Οι επιπτώσεις στην προηγουμένως χαρακτηριζόμενη από ισοότητα κοινωνία της Ουρουγουάης ήταν άμεσες: Οι πραγματικοί μισθοί μειώθηκαν κατά 28% και ορδές ρακοσυλλεκτών εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στους δρόμους του Μοντεβιδέο. ⁵⁶

Η επόμενη χώρα στην οποία εφαρμόστηκε το πείραμα ήταν η Αργεντινή, όταν το 1976 μια χούντα ανέτρεψε την Ιζαμπέλ Περόν. Αυτό σήμαινε ότι η Αργεντινή, η Χιλή, η Ουρουγουάη και η Βραζιλία, οι χώρες που είχαν υπάρξει τα πρότυπα της οικονομικής της ανάπτυξης, διοικούταν από κυβερνήσεις που τις υποστήριζαν οι ΗΠΑ και είχαν μετατραπεί σε πειραματικά εργαστήρια εφαρμογής της οικονομικής θεωρίας της Σχολής του Σικάγου.

Σύμφωνα με αποχαρακτηρισμένα βραζιλιάνικα έγγραφα που δημοσιοποιήθηκαν τον Μάρτιο του 2007, βδομάδες πριν οι Αργεντινοί στρατηγοί καταλάβουν την εξουσία ήρθαν σε επαφή με τον Πινοσέτ και τη χούντα της Βραζιλίας και «τους παρουσίασαν συνοπτικά τα βασικά βήματα του μελλοντικού καθεστώτος». ⁵⁷

Παρά την ύπαρξη αυτής της στενής συνεργασίας, η στρατιωτική κυβέρνηση της Αργεντινής δεν εξώθησε στα άκρα το νεοφιλελεύθερο πειραματισμό, όπως είχε κάνει ο Πινοσέτ. Για παράδειγμα, δεν ιδιωτικοποίησε τα πετρελαϊκά κοιτάσματα της χώρας και το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (κάτι που θα γινόταν αργότερα). Ωστόσο σε ό,τι αφορούσε την επίθεση εναντίον των οικο-

νομικών πολιτικών και των θεσμών χάρη στους οποίους το επίπεδο ζωής των Αργεντινών φτωχών είχε εξομοιωθεί με εκείνο της μεσοαστικής τάξης, η χούντα μιμήθηκε πιστά τον Πινοσέτ, εν μέρει εξαιτίας των πολυάριθμων Αργεντινών οικονομολόγων που είχαν παρακολουθήσει το πρόγραμμα της Σχολής του Σικάγου.

Τα νεοφώτιστα Παιδιά του Σικάγου της Αργεντινής κατέλαβαν κομβικά οικονομικά αξιώματα στην κυβέρνηση της χούντας: γραμματέας του Υπουργείου Οικονομικών, πρόεδρος της κεντρικής τράπεζας, διευθυντής έρευνας του Γενικού Λογιστηρίου, που υπαγόταν στο Υπουργείο Οικονομικών, και αρκετές άλλες χαμηλότερες θέσεις στον κρατικό μηχανισμό.⁵⁸ Ωστόσο, παρά τον ενθουσιασμό με τον οποίο τα Παιδιά του Σικάγου της Αργεντινής υποστήριζαν τη στρατιωτική κυβέρνηση, το κορυφαίο οικονομικό αξίωμα δεν το ανέλαβε κάποιος από αυτούς, αλλά ο Χοσέ Αλφρέδο Μαρτίνες δε Χος, μέλος της Αγροτικής Κοινωνίας (Sociedad Rural), της ένωσης των μεγάλων γαιοκτημόνων-κτηνοτρόφων που έλεγχαν για πολλά χρόνια την οικονομία και τις εξαγωγές της χώρας. Οι οικογένειες αυτές, που ήταν ό,τι πιο κοντινό στην αριστοκρατία διέθετε η Αργεντινή, νοσταλγούσαν τη φεουδαλική οικονομική τάξη πραγμάτων, την εποχή που δε φοβούνταν μήπως αναδιανεμηθεί η γη τους στους αγρότες ή μήπως μειωθεί η τιμή του κρέατος ώστε να μπορούν να τρώνε όλοι οι κάτοικοι της χώρας.

Ο Μαρτίνες δε Χος ήταν πρόεδρος της Αγροτικής Κοινωνίας, όπως ο πατέρας του και ο παππούς του πριν από αυτόν. Ήταν επίσης μέλος των διοικητικών συμβουλίων αρκετών πολυεθνικών εταιρειών, ανάμεσα στις οποίες η Pan American Airways και η ΙΤΤ. Όταν έγινε υπουργός της κυβέρνησης της χούντας, κατέστη ολοφάνερο ότι το πραξικόπημα ήταν μια εξέγερση των ελίτ, μια αντεπανάσταση εναντίον όσων είχαν κερδίσει τα προηγούμενα σαράντα χρόνια οι Αργεντινοί εργαζόμενοι.

Η πρώτη ενέργεια του Μαρτίνες δε Χος ως υπουργού Οικονομικών ήταν να θέσει εκτός νόμου τις απεργίες και να επιτρέψει στους εργοδότες να πραγματοποιούν απολύσεις κατά το δοκούν. Κατάργησε τη διατίμηση, με συνέπεια να εκτοξευτεί στα ύψη η τιμή του ψωμιού. Επιπλέον, ήταν αποφασισμένος να ξανακάνει την Αργεντινή μια φιλόξενη για τις ξένες πολυεθνικές χώρα. Κατάργησε τους περιορισμούς ιδιοκτησίας που ίσχυαν για τους ξένους και κατά το πρώτο έτος της υπουργικής του θητείας πούλησε εκατοντάδες κρατικές εταιρείες.⁵⁹ Τα μέτρα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να κερδίσει ισχυρούς υποστηρικτές στην Ουάσινγκτον. Σύμφωνα με αποχαρακτηρισμένα έγγραφα, ο Γουί-

λιαμ Ρότζερς, υφυπουργός Εξωτερικών για τη Λατινική Αμερική, είπε λίγο μετά το πραξικόπημα στον προϊστάμενό του Χένρι Κίσινγκερ: «Ο Μαρτίνες δε Χος είναι ένας καλός άνθρωπος. Έχουμε αναπτύξει στενή συνεργασία για όλα τα ζητήματα». Ο Κίσινγκερ εντυπωσιάστηκε τόσο πολύ, ώστε, ως «μια συμβολική ενέργεια», κανόνισε να δοθεί μεγάλη δημοσιότητα στη συνάντησή του με τον Μαρτίνες δε Χος όταν επισκέφθηκε την Ουάσινγκτον. Επιπλέον, προσφέρθηκε να τηλεφωνήσει σε μερικούς γνωστούς του οι οποίοι θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στις οικονομικές προσπάθειες της Αργεντινής. «Θα τηλεφωνήσω στον Ντέιβιντ Ροκφέλερ», υποσχέθηκε ο Κίσινγκερ στον υπουργό Εξωτερικών της χούντας, εννοώντας τον τότε πρόεδρο της Chase Manhattan Bank. «Και θα τηλεφωνήσω και στον αδερφό του τον αντιπρόεδρο [των Ηνωμένων Πολιτειών Νέλσον Ροκφέλερ]». ⁶⁰

Για να προσελκύσει επενδύσεις, η Αργεντινή δημοσίευσε επί πληρωμή στο *BusinessWeek* ένα διαφημιστικό ένθετο 31 σελίδων, που το είχε δημιουργήσει ο κολοσσός των δημοσίων σχέσεων Burson-Marsteller και στο οποίο αναφερόταν ότι «ελάχιστες κυβερνήσεις στην ιστορία έχουν ενθαρρύνει τόσο πολύ τις ιδιωτικές επενδύσεις. [...] Πραγματοποιούμε μια πραγματική κοινωνική επανάσταση και αναζητούμε εταίρους. Απαλλασσόμαστε από τον κρατισμό και πιστεύουμε ακράδαντα στον ύψιστης σπουδαιότητας ρόλο του ιδιωτικού τομέα». ^{*61}

Για μία ακόμα φορά ο αντίκτυπος στη ζωή των ανθρώπων ήταν οφθαλμοφανής: Μέσα σε ένα έτος οι μισθοί έχασαν το 40% της αξίας τους, εργοστάσια έκλεισαν, η φτώχεια αυξήθηκε. Προτού καταλάβει την εξουσία η χούντα, οι άνθρωποι που ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας στην Αργεντινή ήταν λιγότεροι από ό,τι στη Γαλλία ή στις ΗΠΑ (μόλις 9%) και το ποσοστό της ανεργίας ήταν μόνο 4,2%. ⁶² Τώρα όμως η χώρα άρχιζε να παρουσιάζει σημάδια υπανάπτυξης, μια κατάσταση την οποία οι Αργεντινοί πίστευαν ότι είχαν αφήσει οριστικά πίσω τους. Οι φτωχικές γειτονίες έμεναν χωρίς νερό, ενώ θέριζαν ασθένειες που μπορούσαν να προληφθούν.

Στη Χιλή ο Πινοσέτ είχε τα χέρια του ελεύθερα να χρησιμοποιεί την οικονομική πολιτική για να αποδυναμώσει τη μεσαία τάξη, χάρη στο συγκλονιστικό και τρομακτικό τρόπο με τον οποίο είχε καταλάβει την εξουσία. Παρόλο που τα πολεμικά αεριωθούμενα και τα εκτελεστικά αποσπάσματα του Πινο-

* Η χούντα ανυπομονούσε τόσο πολύ να εκποιήσει τη χώρα σε επενδυτές, ώστε διαφήμιζε «μια έκπτωση της τάξης του 10% στην τιμή της γης για τους πινόνερους που θα αγοράσουν εντός διαστήματος εξήντα ημερών». (Σ.τ.Σ.)

τσέτ είχαν σπείρει τον τρόμο με εξαιρετικά αποτελεσματικό τρόπο, αποδείχτηκαν πραγματική καταστροφή από άποψη δημοσίων σχέσεων. Τα ρεπορτάζ για τις σφαγές του Πινοτσέτ προκάλεσαν την παγκόσμια κατακραυγή και ακτιβιστές στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική ασκούσαν πιέσεις στις κυβερνήσεις να διακόψουν τις εμπορικές σχέσεις με τη Χιλή – μια εξαιρετικά δυσμενής έκβαση για ένα καθεστώς που ο λόγος ύπαρξής του ήταν η διατήρηση των συνόρων ανοιχτών για τις ξένες επιχειρήσεις.

Πρόσφατα αποχαρακτηρισμένα έγγραφα από τη Βραζιλία αποδεικνύουν ότι, όταν οι στρατηγοί της Αργεντινής προετοίμαζαν το πραξικόπημα του 1976, ήθελαν «να αποφύγουν μια διεθνή εκστρατεία παρόμοια με αυτή που είχε εξαπολυθεί εναντίον της Χιλής».⁶³ Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος απαιτούνταν λιγότερο εντυπωσιακές μέθοδοι καταστολής, διακριτικές τακτικές ικανές μιν να σπείρουν τον τρόμο, αλλά μη ορατές στον αδιάκριτο διεθνή Τύπο. Στη Χιλή ο Πινοτσέτ κατέφυγε σύντομα στις εξαφανίσεις. Αντί να δολοφονούν φανερά ή ακόμα και να συλλαμβάνουν τα θύματά τους, οι στρατιώτες τους απήγαν, τους οδηγούσαν σε μυστικά στρατόπεδα, τους βασάνιζαν και συχνά τους δολοφονούσαν, για να αρνηθούν στη συνέχεια ότι γνώριζαν το στιδήποτε. Οι σοροί ρίχνονταν σε ομαδικούς τάφους. Σύμφωνα με τη χιλιανή Επιτροπή για την Αλήθεια, που ιδρύθηκε τον Μάιο του 1990, η μυστική αστυνομία ξεφορτωνόταν κάποια θύματα ρίχνοντάς τα στον ωκεανό από ελικόπτερα, «αφού μίρwτα άνοιγαν την κοιλιά τους με μαχαίρια, ώστε να μην επιπλέουν τα πώματα».⁶⁴ Εκτός από τη διακριτικότητά τους, οι εξαφανίσεις αποδείχτηκαν ένα πολύ πιο αποτελεσματικό μέσο για την εξάπλωση του τρόμου από ό,τι οι απροκάλυπτες σφαγές, καθώς η ιδέα ότι ο κρατικός μηχανισμός μπορούσε κυριολεκτικά να εξαφανίσει ανθρώπους διατάρασε την ψυχική ισορροπία του πληθυσμού.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 οι εξαφανίσεις είχαν γίνει το βασικό μέσο επιβολής που χρησιμοποιούσαν οι χούντες της Σχολής του Σικάγου σε όλες τις χώρες του Νότιου Κώνου – και κανείς δεν υιοθέτησε αυτή την πρακτική με μεγαλύτερο ζήλο από τους στρατηγούς που ήταν εγκατεστημένοι στο Προεδρικό Μέγαρο της Αργεντινής. Μέχρι το τέλος της κυριαρχίας τους υπολογίζεται ότι είχαν εξαφανιστεί 30.000 άνθρωποι.⁶⁵ Πολλοί από αυτούς, όπως και οι Χιλιανοί σύντροφοί τους, είχαν ριχτεί από αεροπλάνα στα λασπωμένα νερά του Ρίο δε λα Πλάτα.

Η χούντα της Αργεντινής διέπρεψε στην επίτευξη της σωστής ισορροπίας ανάμεσα στη δημόσια και στην ιδιωτική φρίκη, σπέρνοντας τον τρόμο αρκετά φανερά ώστε όλοι να γνωρίζουν τι συνέβαινε, αλλά ταυτόχρονα περιβάλλο-

ντάς τον με ένα πέπλο μυστικότητας, ώστε να μπορεί να διαψεύδει τα πάντα. Τις πρώτες μέρες μετά την κατάληψη της εξουσίας η χούντα πραγματοποίησε μια δραματική επίδειξη της προθυμίας της να χρησιμοποιεί φονικά μέσα: Ένας άντρας σπρώχτηκε έξω από ένα Ford Falcon (μοντέλο γνωστό για τη χρήση του από τη μυστική αστυνομία), δέθηκε στο πιο γνωστό μνημείο του Μπουένος Άιρες, τον ύψους 67,5 μέτρων λευκό οβελίσκο, και δολοφονήθηκε με πολυβόλα σε κοινή θέα.

Έπειτα από αυτό το περιστατικό οι δολοφονίες της χούντας διαπράττονταν μυστικά, αλλά με τέτοιον τρόπο ώστε όλοι να γνωρίζουν ποιος κρυβόταν πίσω από αυτές. Οι εξαφανίσεις, που επισήμως διαψεύδονταν, πραγματοποιούνταν σε δημόσια θέα, ώστε να διασφαλίζεται η συνενοχή όλης της γειτονιάς. Όταν κάποιος έμπαινε στο στόχαστρο, στρατιωτικά οχήματα εμφανίζονταν στην κατοικία ή στο χώρο εργασίας του και αιέκλειαν ολόκληρο το οικοδομικό τετράγωνο, ενώ συχνά ένα ελικόπτερο πετούσε από πάνω. Στο φως της μέρας και μπροστά σε όλους τους γείτονες, οι αστυνομικοί ή οι στρατιώτες έσπαζαν την πόρτα και έσερναν έξω το θύμα, που συχνά φώναζε το όνομά του/της προτού εξαφανιστεί μέσα σε ένα Ford Falcon, με την ελπίδα η οικογένειά του/της να μάθουν την είδηση. Μερικές «συγκαλυμμένες» επιχειρήσεις ήταν ακόμα πιο θρασείες: Αστυνομικοί επιβιβάζονταν σε αστικά λεωφορεία που ήταν ασφυκτικά γεμάτα με επιβάτες και έσερναν το θύμα τους από τα μαλλιά. Στην πόλη της Σάντα Φε ένα ζευγάρι απήχθη μέσα από μια εκκλησία τη μέρα του γάμου του, μπροστά σε όλους τους καλεσμένους.⁶⁶

Ο δημόσιος χαρακτήρας του τρόμου δεν εξαντλούνταν στη σύλληψη. Οι κρατούμενοι οδηγούνταν σε κάποιο από τα τριακόσια στρατόπεδα βασανιστηρίων που ήταν διάσπαρτα σε ολόκληρη την Αργεντινή.⁶⁷ Πολλά από αυτά βρίσκονταν σε πυκνοκατοικημένες περιοχές: Ένα από τα πιο διαβόητα βρισκόταν στις εγκαταστάσεις κάποιου αθλητικού συλλόγου σε έναν πολύβουο δρόμο του Μπουένος Άιρες· ένα άλλο βρισκόταν σε κάποιο σχολικό κτίριο στο κέντρο της Μπαία Μπλάνκα· ένα τρίτο στεγαζόταν σε μια από τις πτέρυγες ενός νοσοκομείου. Σε αυτά τα κέντρα βασανιστηρίων στρατιωτικά οχήματα πηγαινοέρχονταν σε παράξενες ώρες, κραυγές ακούγονταν μέσα από τους άσχημα μονωμένους τοίχους και συσκευασμένα πτώματα μεταφέρονταν εντός και εκτός των κτιρίων, ενώ οι γείτονες παρακολουθούσαν σιωπηλοί τα πάντα.

Το καθεστώς της Ουρουγουάης ήταν εξίσου θρασύ: Ένα από τα βασικά κέντρα βασανιστηρίων βρισκόταν στους στρατώνες του ναυτικού στον παραθαλάσσιο δρόμο περιπάτου του Μοντεβιδέο, όπου στο παρελθόν πήγαιναν οικο-

γένειες για να περπατήσουν δίπλα στη θάλασσα ή για να κάνουν πικνίκ. Στη διάρκεια της δικτατορίας ο όμορφος πεζόδρομος ήταν έρημος, καθώς οι κάτοικοι της πόλης απέφευγαν να πάνε σε ένα μέρος όπου αντηχούσαν κραυγές.⁶⁸

Η χούντα της Αργεντινής ξεφορτωνόταν τις σορούς των θυμάτων με ιδιαίτερα αδέξιους τρόπους. Μια εκδρομή στην ύπαιθρο μπορούσε να καταλήξει σε εφιάλη, καθώς δε λαμβάνονταν ιδιαίτερες προφυλάξεις για να μείνουν κρυφοί οι ομαδικοί τάφοι. Πτώματα από τα οποία έλειπαν δάχτυλα και δόντια (όπως συμβαίνει σήμερα στο Ιράκ) ανακαλύπτονταν σε δημόσιους σκουπιδοτενεκέδες ή ξεβράζονταν στις όχθες του Ρίο δε λα Πλάτα έπειτα από κάποια «πτήση θανάτου» της χούντας. Σε μια περίπτωση ελικόπτερα ξεφορτώθηκαν σορούς στο χωράφι ενός αγρότη.⁶⁹

Όλοι οι Αργεντινοί είχαν μετατραπεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο σε αυτόπτες μάρτυρες της εξάλειψης συμπολιτών τους, ωστόσο οι περισσότεροι ισχυρίζονταν ότι δε γνώριζαν τι συνέβαινε. Υπάρχει μια φράση την οποία χρησιμοποιούν οι Αργεντινοί για να περιγράψουν το παράδοξο να γίνονται τα πάντα μπροστά στα μάτια τους, αλλά να τα κρατούν κλειστά απέναντι στον τρόπο που είχε κυριέψει το μυαλό τους εκείνα τα χρόνια: «Δεν ξέραμε αυτό που κανείς δεν μπορούσε να διαψεύσει».

Καθώς όσοι καταζητούνταν από τις διάφορες χούντες κατέφευγαν συχνά σε κάποια από τις γειτονικές χώρες, οι στρατιωτικές κυβερνήσεις συνεργάζονταν μεταξύ τους στο πλαίσιο της περιώνυμης επιχείρησης «Κόνδορας». Σύμφωνα με τα όσα προέβλεπε η επιχείρηση «Κόνδορας», οι υπηρεσίες πληροφοριών των χωρών του Νότιου Κώνου αντάλλασσαν πληροφορίες για τους «υπονομευτές» (με τη βοήθεια ενός συστήματος ηλεκτρονικών υπολογιστών που τους είχε προμηθεύσει η Ουάσινγκτον) και στη συνέχεια επέτρεπαν στους πράκτορες άλλων υπηρεσιών να περνούν τα σύνορα και να πραγματοποιούν απαγωγές και βασανιστήρια, μια μέθοδος που παρουσιάζει ανατριχιαστικές ομοιότητες με το σημερινό δίκτυο «έκτακτης έκδοσης» της CIA.^{*70}

Επιπλέον, οι χούντες αντάλλασσαν πληροφορίες για τις μεθόδους που η κα-

* Οι εξαφανίσεις στη Λατινική Αμερική είχαν ως πρότυπό τους την επιχείρηση «Νύχτα και Καταχνιά» του Χίτλερ. Το 1941 ο Χίτλερ διακήρυξε ότι οι μαχητές της Αντίστασης στις κατεχόμενες από τους ναζί χώρες θα οδηγούνταν στη Γερμανία για να «εξαφανιστούν μέσα στη νύχτα και στην καταχνιά». Αρκετοί γνωστοί ναζί κατέφυγαν στη Χιλή και στην Αργεντινή και εικάζεται ότι ίσως να εκπαιδεύσαν σε αυτές τις τακτικές τους άντρες των υπηρεσιών πληροφοριών των χωρών του Νότιου Κώνου. (Σ.τ.Σ.)

θεμία από αυτές είχε διαπιστώσει ότι ήταν οι πιο αποτελεσματικές στην απόσπαση πληροφοριών από τους κρατούμενους. Αρκετοί Χιλιανοί που βασανίστηκαν στο Στάδιο της Χιλής τις πρώτες μέρες μετά το πραξικόπημα παρατήρησαν την απρόσμενη λεπτομέρεια ότι υπήρχαν Βραζιλιάνοι στρατιωτικοί που έδιναν συμβουλές για τους πιο επιστημονικούς τρόπους χρησιμοποίησης του πόνου.⁷¹

Κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου υπήρξαν αναρίθμητες ευκαιρίες για τέτοιου είδους συνεργασία, σε μεγάλο βαθμό υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Πολιτειών και με την ανάμειξη της CIA. Το 1975 η έρευνα που πραγματοποίησε η Γερουσία για την επέμβαση των ΗΠΑ στη Χιλή αποκάλυψε ότι η CIA είχε εκπαιδεύσει το στρατό του Πινοσέτ σε μεθόδους «ελέγχου της υπονόμησης».⁷² Αλλά και η εκπαίδευση της βραζιλιάνικης και της ουρουγουανής αστυνομίας από πράκτορες των ΗΠΑ έχει τεκμηριωθεί με αδιάσειστα στοιχεία. Σύμφωνα με μαρτυρικές καταθέσεις που περιέχονται στην έκθεση της Επιτροπής για την Αλήθεια η οποία τιτλοφορείται *Brasil: Nunca Mais* [*Βραζιλία: Ποτέ Ξανά*] και δημοσιεύτηκε το 1985, αξιωματικοί του στρατού παρευρέθηκαν σε «σεμινάρια βασανιστηρίων» σε μονάδες της στρατιωτικής αστυνομίας, κατά τη διάρκεια των οποίων παρακολούθησαν ολάνιτ που απεικόνιζαν διάφορες μεθόδους βασανισμού. Στη διάρκεια των σεμιναρίων χρησιμοποιούνταν κρατούμενοι για «πρακτικές επιδείξεις»: Τους βασάνιζαν βάνουσα, ενώ υπαξιωματικοί του στρατού παρακολουθούσαν για να μαθαίνουν. Η έκθεση αναφέρει ότι «ένας από τους πρώτους που εισήγαγαν αυτή την πρακτική στη Βραζιλία ήταν ο Αμερικανός αξιωματούχος της αστυνομίας Νταν Μιτριόνε. Όταν ήταν αστυνομικός εκπαιδευτής στο Μπέλο Οριζόντε, στα πρώτα χρόνια του βραζιλιάνικου στρατιωτικού καθεστώτος, ο Μιτριόνε απήγγελε ζητιάνους από τους δρόμους και τους βασάνιζε μπροστά στους εκπαιδευόμενους αστυνομικούς, ώστε να μάθουν τους διάφορους τρόπους να προκαλούν στον κρατούμενο την υπέρτατη σύγκρουση ανάμεσα στο σώμα και στο νου».⁷³ Στη συνέχεια ο Μιτριόνε πήγε στην Ουρουγουάη για να εκπαιδεύσει την τοπική αστυνομία, αλλά το 1970 τον απήγαγαν και τον εκιέλεσαν οι Τουπαμάρους, μια ομάδα αριστερών ανταρτών, που σχεδίασαν την επιχείρηση για να αποκαλύψουν την ανάμειξη του Μιτριόνε στην εκπαίδευση των Ουρουγουανών αστυνομικών στα βασανιστήρια.* Σύμφωνα με έναν από τους πρώην μαθητές

* Το συγκεκριμένο περιστατικό αποτέλεσε τη βάση για την κινηματογραφική ταινία *Κατάσταση Πολιτοκίας* του Κώστα Γαβρά. (Σ.τ.Σ.)

του, ο Μιριόνε (όπως και οι συγγραφείς του εγχειριδίου της CIA) επέμενε ότι ο αποτελεσματικός βασανισμός δεν ήταν σαδισμός, αλλά επιστήμη. «Συγκεκριμένος πόνος σε συγκεκριμένο σημείο και σε συγκεκριμένη ένταση» ήταν το μότο του.⁷⁴

Τα αποτελέσματα αυτής της εκπαίδευσης αναφέρονται σε όλες τις εκθέσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα στις χώρες του Νότιου Κώνου κατά τη διάρκεια αυτής της δυσοίωνας περιόδου. Υπάρχουν πολλές και αδιάσειστες μαρτυρίες για τις τυπικές μεθόδους που είχαν κωδικοποιηθεί στο εγχειρίδιο *Kubark*: σύλληψη νωρίς το πρωί, κουκούλα, πλήρης απομόνωση, νάρκωση, υποχρεωτική γύμνια, ηλεκτροσόκ. Και πανταχού παρούσα η φρικτή κληρονομιά των πειραμάτων που είχαν γίνει στο Πανεπιστήμιο Μακγκιλ αποσκοπώντας στην εσκεμμένη πρόκληση παλινδρόμησης.

Κρατούμενοι στο Εθνικό Στάδιο της Χιλής έχουν πει ότι οι προβολείς ήταν αναμμένοι είκοσι τέσσερις ώρες το εικοσθετράωρο, ενώ τα γεύματα σερβίρονταν με σκοπίμως μπερδεμένη σειρά.⁷⁵ Οι στρατιώτες υποχρέωναν πολλούς κρατούμενους να έχουν ριγμένες κουβέρτες πάνω στα κεφάλια τους, ώστε να δυσκολεύονται να βλέπουν και να ακούν – μια πρακτική που προκάλεσε σύγχυση, εφόσον όλοι γνώριζαν ότι βρίσκονταν στο στάδιο. Οι κρατούμενοι ανέφεραν ότι αυτές οι προσπάθειες χειραγώγησης είχαν ως συνέπεια να μην μπορούν να διακρίνουν τη μέρα από τη νύχτα, ενώ επέτειναν σημαντικά το σοκ και τον πανικό που τους είχαν προκαλέσει το πραξικόπημα και η σύλληψή τους. Ήταν λες και το στάδιο είχε μετατραπεί σε ένα γιγάντιο πειραματικό εργαστήριο, με τους ίδιους στο ρόλο των πειραματόζωων σε κάποιο παράξενο πείραμα χειραγώγησης των αισθήσεων.

Μια ακόμα πιο πιστή εφαρμογή των πειραμάτων της CIA πραγματοποιήθηκε στη φυλακή Βίγια Γκριμάλντι της Χιλής, η οποία «ήταν γνωστή για τα “χιλιανά δωμάτια” της», κατασκευασμένους από ξύλο χώρους απομόνωσης που ήταν τόσο στενοί, ώστε οι κρατούμενοι να μην μπορούν να γονατίσουν ή να ξαπλώσουν.⁷⁶ Οι κρατούμενοι στη φυλακή Λιμπερτάδ της Ουρουγουάης στέλλονταν στο *isla*, στο νησί: μικρά κελιά χωρίς παράθυρα, στα οποία μια λάμπα ήταν μονίμως αναμμένη. Σημαντικοί κρατούμενοι παρέμεναν σε απόλυτη απομόνωση για περισσότερο από μία δεκαετία. «Είχαμε αρχίσει να σκεφτόμαστε ότι ήμασταν νεκροί, ότι τα κελιά μας δεν ήταν κελιά αλλά τάφοι, ότι ο εξωτερικός κόσμος δεν υπήρχε, ότι ο ήλιος ήταν ένας μύθος», θυμάται ο Μαουρίσιο Ρόσενκοφ, ένας από τους κρατούμενους. Σε διάστημα εντεκάμισι ετών είδε τον ήλιο συνολικά μόνο οχτώ ώρες. Τόσο αποστερημένες ήταν

οι αισθήσεις του από ερεθίσματα, ώστε «είχα ξεχάσει τα χρώματα – δεν υπήρχαν χρώματα».*⁷⁷

Σε ένα από τα χειρότερα κέντρα βασανιστηρίων της Αργεντινής, τη Σχολή Μηχανικών του Πολεμικού Ναυτικού στο Μπουένος Άιρες, ο χώρος απομόνωσης ονομαζόταν *capucha*, «κουκούλα». Ο Χουάν Μιράντα, που έμεινε τρεις μήνες σε ένα τέτοιο κελί, μου μίλησε για αυτό το μέρος όπου βασίλευε το σκοτάδι. «Σε πήγαιναν στη σοφίτα της φυλακής, σου φορούσαν μια κουκούλα και αλυσοδένανε τα χέρια και τα πόδια σου, εξαναγκάζοντάς σε να είσαι ξαπλωμένος ολόκληρη τη μέρα πάνω σε ένα στρώμα από αφρολέξ. Δεν μπορούσα να δω τους υπόλοιπους κρατούμενους, ανάμεσά μας υπήρχαν χωρίσματα από κόντρα πλακέ. Όταν οι φύλακες έφερναν το φαγητό, με υποχρέωναν να στρέφω το κεφάλι μου προς τον τοίχο και στη συνέχεια μου αφαιρούσαν την κουκούλα για να μπορέσω να φάω. Ήταν το μοναδικό διάστημα μέσα στη μέρα που σου επέτρεπαν να είσαι όρθιος. Όλες τις υπόλοιπες ώρες ήσουν ξαπλωμένος». Σε άλλους Αργεντινούς κρατούμενους επέβαλλαν αισθητηριακή αποστέρηση κλείνοντάς τους σε κελιά που είχαν διαστάσεις φέρετρων και τα αποκαλούσαν *tubos*.

Η μοναδική ανακούφιση από την απομόνωση ήταν η ακόμα χειρότερη μοίρα που περίμενε τους κρατούμενους στους θαλάμους βασανιστηρίων. Η πιο διαδεδομένη τεχνική, που τη χρησιμοποιούσαν τα στρατιωτικά καθεστώτα ολόκληρης της περιοχής, ήταν το ηλεκτροσόκ. Υπήρχαν δεκάδες παραλλαγές του τρόπου με τον οποίο διοχετευόταν ηλεκτρικό ρεύμα στα σώματα των κρατούμενων: με γυμνά ηλεκτροφόρα καλώδια, με στρατιωτικά τηλέφωνα εκστρατείας, με βελόνες που μπήγονταν κάτω από τα νύχια ή στερεώνονταν με μανταλάκια στα ούλα, στις ρώγες του στήθους, στα γεννητικά όργανα, στα αφτιά, στο στόμα, σε ανοιχτές πληγές, ενώ ταυτόχρονα έριχναν νερό στα σώματα των κρατούμενων για να γίνει πιο έντονη η ηλεκτρική εκκένωση. Έδεναν τα θύματα πάνω σε τραπέζια ή στις σιδερένιες «καρέκλες του δράκου» στη Βραζιλία. Η χούντα της Αργεντινής, μιας χώρας γνωστής για την εκτροπή βοοειδών, ήταν υπερήφανη για την ξεχωριστή συνεισφορά της: Ξάπλωναν τους κρατούμενους πάνω σε ένα σιδερένιο κρεβάτι, που το αποκαλούσαν *parrilla*, δηλαδή ψησταριά, και τους έκαναν ηλεκτροσόκ με μια *picana*, την ηλεκτρική βουκέντρα για τα βοοειδή.

* Οι ιθύνοντες της φυλακής Λιμπερτάδ συνεργάζονταν στενά με συμπεριφοριστές ψυχολόγους για να προσαρμόζουν τις τεχνικές βασανισμού τους στο ψυχολογικό προφίλ κάθε κρατούμενου – μια μέθοδος που χρησιμοποιείται σήμερα στον κόλπο του Γκουαντάναμο. (Σ.τ.Σ.)

Είναι αδύνατον να υπολογιστεί ο ακριβής αριθμός των ανθρώπων που μπλέχτηκαν στα γρανάζια του μηχανισμού βασανιστηρίων στις χώρες του Νότιου Κώνου, όμως θα πρέπει να ήταν 100.000-150.000 άνθρωποι, δεκάδες χιλιάδες από τους οποίους πέθαναν.⁷⁸

Ένας αυτόπτης μάρτυρας σε δύσκολες εποχές

Το να είσαι αριστερός εκείνα τα χρόνια σήμαινε να είσαι κυνηγημένος. Όσοι δεν αυτοεξορίστηκαν διεξήγαν έναν καθημερινό αγώνα για να είναι ένα βήμα μπροστά από τη μυστική αστυνομία: Ζούσαν σε κρησφύγετα, επικοινωνούσαν με συνθηματικούς κώδικες, είχαν πλαστές ταυτότητες. Ένας από τους ανθρώπους που έζησαν με αυτό τον τρόπο στην Αργεντινή ήταν ο θρυλικός δημοσιογράφος-ερευνητής Ροδόλφο Γουόλς. Κοινωνικός και πολυπράγμων, συγγραφέας αστυνομικών μυθιστορημάτων και βραβευμένων διηγημάτων, ο Γουόλς ήταν επίσης εξαιρετικά ικανός στο να αποκωδικοποιεί τους στρατιωτικούς κώδικες και να κατασκοπεύει τους κατασκόπους. Πραγματοποίησε τη μεγαλύτερη ερευνητική επιτυχία του ενόσω εργαζόταν ως δημοσιογράφος στην Κούβα, καθώς κατάφερε να υποκλέψει και να αποκωδικοποιήσει ένα τέλεξ της CIA που αναφερόταν στην επικείμενη απόβαση στον Κόλπο των Χοίρων. Η πληροφορία αυτή επέτρεψε στον Κάστρο να προετοιμαστεί και να αντιμετωπίσει την εισβολή.

Όταν η προηγούμενη χούντα της Αργεντινής είχε θέσει εκτός νόμου τον περονισμό, στραγγαλίζοντας τη δημοκρατία, ο Γουόλς αποφάσισε να ενταχτεί στην ένοπλη οργάνωση των Μοντονέρος ως ειδικός στις πληροφορίες.* Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα το όνομά του να βρεθεί στην κορυφή του καταλόγου των καταζητούμενων που είχαν καταρτίσει οι στρατηγοί, ενώ κάθε

* Οι Μοντονέρος είχαν συγκροτηθεί για να αντισταθούν στην προηγούμενη δικτατορία. Ο περονισμός είχε απαγορευτεί και ο εξόριστος Χουάν Περόν είχε καλέσει τους νεαρούς υποστηρικτές του να οπλιστούν και να αγωνιστούν για την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Το έκαναν, και οι Μοντονέρος, που πραγματοποιούσαν ένοπλες επιθέσεις και απαγωγές, διαδραμάτισαν ένα σημαντικό ρόλο στο να υποχρεωθεί η χούντα να πραγματοποιήσει το 1973 δημοκρατικές εκλογές, στις οποίες συμμετείχε και ένας περονιστής υποψήφιος. Όμως, όταν ο Περόν επανήλθε στην εξουσία, αντιμετώπισε ως απειλή τη λαϊκή υποστήριξη που απολάμβαναν οι Μοντονέρος και ενθάρρυνε τα ακροδεξιά αποσπάσματα θανάτου να τους καταδιώξουν. Ως εκ τούτου, η ομάδα των Μοντονέρος (που με τη δράση της είχε προκαλέσει αρκετή διχογνωμία) είχε ήδη αποδυναμωθεί σημαντικά όταν έγινε το πραξικόπημα του 1976. (Σ.τ.Σ.)

καινούρια εξαφάνιση αύξανε τους φόβους του ότι η απόσπαση πληροφοριών με τη χρησιμοποίηση της *picana* θα οδηγούσε την αστυνομία στο σπίτι όπου κρυβόταν μαζί με τη σύντροφό του Λίλια Φερέιρα, σε ένα μικρό χωριό λίγο έξω από το Μπουένος Άιρες.

Χρησιμοποιώντας το τεράστιο δίκτυο των πηγών του, ο Γουόλς προσπαθούσε να συγκεντρώσει στοιχεία για τα εγκλήματα της χούντας. Κατάρτιζε καταλόγους με τα ονόματα των νεκρών και των εξαφανισμένων, αλλά και με τις τοποθεσίες στις οποίες υπήρχαν ομαδικοί τάφοι και μυστικά κέντρα βασανιστηρίων. Παρόλο που υπερηφανευόταν ότι γνώριζε πολύ καλά τον εχθρό, τον είχε καταπλήξει η αχαλίνωτη βία που η χούντα της Αργεντινής είχε εξαπολύσει εναντίον του ίδιου της του λαού. Κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους της διακυβέρνησης της χώρας από το στρατό δεκάδες φίλοι και συνάδελφοί του είχαν εξαφανιστεί στα στρατόπεδα θανάτου, ενώ και η εικοσιεξάχρονη κόρη του Βίκι είχε βρει το θάνατο, γεγονός που είχε προκαλέσει άφατη οδύνη στον Γουόλς.

Καθώς όμως τα Ford Falcon περιπολούσαν παντού, ο Γουόλς δεν είχε την πολυτέλεια να θρηνησει ήσυχα την κόρη του. Γνωρίζοντας ότι οι μέρες του ήταν μετρημένες, πήρε μια σημαντική απόφαση επί τη ευκαιρία της συμπλήρωσης ενός έτους χουντικής εξουσίας: Ενώ όλες οι εφημερίδες θα εγκωμιάζαν τους στρατηγούς για το ότι είχαν σώσει τη χώρα, εκείνος αποφάσισε να γράψει τη δική του, αλογόκριτη εκδοχή για την εξαχρείωση στην οποία κατρακυλήσει η Αργεντινή. Την τιτλοφόρησε «Ανοιχτή Επιστολή ενός Συγγραφέα προς τη Στρατιωτική Χούντα» και, όπως έγραψε ο ίδιος, τη συνέταξε «χωρίς την παραμικρή ελπίδα να εισακουστώ, με την απόλυτη βεβαιότητα ότι θα διωχθώ, πιστός στη δέσμευση την οποία ανέλαβα πριν από πολλά χρόνια να είμαι αυτόπτης μάρτυρας σε δύσκολες εποχές».⁷⁹

Η επιστολή θα ήταν μια απερίφραστη καταδίκη τόσο των μεθόδων της κρατικής τρομοκρατίας όσο και του οικονομικού συστήματος το οποίο υπηρετούσαν. Ο Γουόλς σχεδίαζε να διανείμει την «Ανοιχτή Επιστολή» του με τον ίδιο τρόπο που είχε δημοσιοποιήσει προηγούμενες ανακοινώσεις του από την παρανομία: Θα έφτιαχνε δέκα αντίτυπα της επιστολής και θα τα ταχυδρομούσε από διαφορετικά γραμματοκιβώτια σε επιλεγμένους παραλήπτες, που θα φρόντιζαν για την περαιτέρω κυκλοφορία της. «Θέλω να δείξω σε αυτούς τους γαμιόληδες ότι είμαι ακόμα εδώ, ότι εξακολουθώ να είμαι ζωντανός και να γράφω», είπε στη Λίλια τη στιγμή που ετοιμαζόταν να καθίσει μπροστά στη γραφομηχανή του μάρκας Olympia.⁸⁰

Η επιστολή άρχιζε με έναν απολογισμό της εκστρατείας τρόμου των στρατηγών, της χρησιμοποίησης «υπέρτατων βασανιστηρίων, ατέλειωτων και μεταφυσικών», αλλά και της ανάμειξης της CIA στην εκπαίδευση της αστυνομίας της Αργεντινής. Αφού παρέθετε με λεπτομέρειες τις μεθόδους και τις τοποθεσίες των ομαδικών τάφων, ο Γουόλς άλλαζε ξαφνικά θέμα: «Ωστόσο τα γεγονότα αυτά, που εξεγείρουν τη συνείδηση του πολιτισμένου κόσμου, δεν είναι το μεγαλύτερο βάσανο που επιβλήθηκε στο λαό της Αργεντινής, ούτε η χειρότερη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που διαπράχθηκε. Η οικονομική πολιτική της κυβέρνησης αποτελεί όχι μόνο τη μοναδική εξήγηση για όλα αυτά τα εγκλήματα αλλά και μια πολύ μεγαλύτερη θηριωδία, που τιμωρεί εκατομμύρια ανθρώπους μέσω της προσχεδιασμένης εξαθλίωσής τους. [...] Αρκεί να περπατήσει κανείς μερικές ώρες στις συνοικίες του Μπουένος Άιρες για να δει την ταχύτητα με την οποία αυτή η πολιτική μεταμορφώνει την πόλη σε μια “παραγκούπολη” δέκα εκατομμυρίων κατοίκων».⁸¹

Το οικονομικό σύστημα που περιέγραφε ο Γουόλς ήταν ο νεοφιλελευθερισμός της Σχολής του Σικάγου, το οικονομικό μοντέλο που θα σάρωνε τον κόσμο. Καθώς μέσα στις επόμενες δεκαετίες θα αποκτούσε βαθύτερες ρίζες στην Αργεντινή, θα εξωθούσε περισσότερο από το μισό πληθυσμό της χώρας κάτω από τα όρια της φτώχειας. Ο Γουόλς δεν πίστευε ότι επρόκειτο για ένα τυχαίο γεγονός, αλλά για την προσεκτική εκτέλεση ενός σχεδίου – για «προσχεδιασμένη εξαθλίωση».

Η επιστολή γράφτηκε την 24η Μαρτίου 1977, με τη συμπλήρωση ακριβώς ενός έτους από το πραξικόπημα. Το επόμενο πρωί ο Γουόλς και η Λίλια Φερέιρα πήγαν στο Μπουένος Άιρες. Μοιράστηκαν μεταξύ τους τα αντίτυπα της επιστολής και τα έριξαν σε γραμματοκιβώτια σε διαφορετικές συνοικίες της πόλης. Μερικές ώρες μετά ο Γουόλς πήγε να συναντήσει την οικογένεια ενός εξαφανισμένου συναδέλφου του, όπως είχε συνεννοηθεί εκ των προτέρων. Επρόκειτο για παγίδα: Κάποιος δεν είχε αντέξει τα βασανιστήρια και είχε μιλήσει, με αποτέλεσμα δέκα ένοπλοι άντρες να του έχουν στήσει ενέδρα έξω από το σπίτι για να τον συλλάβουν. «Φέρτε μου ζωντανό αυτόν το γαμημένο μπάσταρδο», φέρεται να είπε στους στρατιώτες ο ναύαρχος Μασέρα, ένας από τους τρεις ηγέτες της χούντας. Ο Γουόλς, που το μότο του ήταν «Δεν είναι έγκλημα το να μιλήσεις, το να σε συλλάβουν είναι το έγκλημα», τράβηξε αμέσως το όπλο του και άρχισε να πυροβολεί. Τραυμάτισε έναν από τους στρατιώτες, ενώ δεχόταν τα πυρά τους. Πέθανε προτού το αυτοκίνητο που τον μετέφερε φτά-

σει στη Σχολή Μηχανικών του Πολεμικού Ναυτικού. Έκαψαν τη σορό του και την έριξαν σε ένα ποτάμι.⁸²

Ο ψευδεπίγραφος «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας»

Οι χούντες στις χώρες του Νότιου Κώνου δεν έκρυβαν τις επαναστατικές φιλοδοξίες τους να αναπλάσουν τις αντίστοιχες κοινωνίες, αλλά ήταν αρκετά πονηρές ώστε να αρνούνται δημόσια αυτό για το οποίο τις κατηγορούσε ο Γουόλς: ότι χρησιμοποιούσαν μαζική βία για να επιτύχουν τους οικονομικούς τους στόχους, οι οποίοι θα είχαν, αναμφίβολα, προκαλέσει λαϊκές εξεγέρσεις, αν δεν υπήρχε ένα σύστημα τρομοκράτησης του πληθυσμού και παραμερισμού των εμποδίων.

Στο βαθμό που γίνονταν γνωστές οι κρατικές δολοφονίες, οι χούντες τις αιτιολογούσαν με το επιχείρημα ότι διεξήγαν έναν πόλεμο εναντίον επικίνδυνων μαρξιστών τρομοκρατών, που χρηματοδοτούνταν και ελέγχονταν από την ΚGB. Αν οι χούντες χρησιμοποιούσαν «βρόμικες» τακτικές, ήταν επειδή οι εχθροί τους ήταν τέρατα. Χρησιμοποιώντας ένα λεξιλόγιο που ηχεί ανατριχιαστικά οικείο και αναγνωρίσιμο σήμερα, ο ναύαρχος Μασέρα τον χαρακτήριζε «πόλεμο υπέρ της ελευθερίας και εναντίον της τυραννίας, [...] έναν πόλεμο τον οποίο διεξάγουμε όσοι είμαστε υπέρ της ζωής εναντίον όσων είναι υπέρ του θανάτου. [...] Πολεμάμε εναντίον μηδενιστών, εναντίον πρακτόρων του ολέθρου που ο μοναδικός τους σκοπός είναι η καταστροφή αυτή καθ αυτήν, παρόλο που κρύβουν τις επιδιώξεις τους πίσω από κοινωνικές σταυροφορίες».⁸³

Πριν από το πραξικόπημα στη Χιλή η CIA είχε χρηματοδοτήσει μια προπαγανδιστική εκστρατεία που παρουσίαζε τον Αλιέντε ως ένα μεταμφιεσμένο δικτάτορα, ως ένα μακιαβελικό δολοπλόκο που είχε χρησιμοποιήσει τους δημοκρατικούς θεσμούς για να ανέλθει στην εξουσία, αλλά ήταν έτοιμος να επιβάλει ένα σοβιετικού τύπου αστυνομικό κράτος στο οποίο θα παρέμεναν για πάντα υποδουλωμένοι οι Χιλιανοί. Στην Αργεντινή και στην Ουρουγουάη οι μεγάλες αριστερές αντάρτικες ομάδες, οι Μοντονέρος και οι Τουπαμάρος, παρουσιάζονταν ως τόσο επικίνδυνες για την εθνική ασφάλεια απειλές, ώστε οι στρατηγοί να μην έχουν άλλη επιλογή από το να αναστείλουν τη δημοκρατία, να καταλάβουν οι ίδιοι την εξουσία και να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε διαθέσιμο μέσο για να τις συντρίψουν.

Και στις τρεις περιπτώσεις οι χούντες είτε είχαν υπερβάλει το μέγεθος της απειλής είτε την είχαν εξολοκλήρου κατασκευάσει. Ανάμεσα στα υπόλοιπα στοιχεία που έφερε στο φως της δημοσιότητας, η έρευνα που πραγματοποιήσε η Γερουσία το 1975 αποκάλυψε ότι, σύμφωνα με τις αναφορές των υπηρεσιών πληροφοριών προς την κυβέρνηση των ΗΠΑ, ο Αλιέντε δεν αποτελούσε απειλή για τη δημοκρατία.⁸⁴

Όσο για τους Μοντονέρος της Αργεντινής και τους Τουπαμάρος της Ουρουγουάης, ήταν ένοπλες ομάδες με σημαντική λαϊκή υποστήριξη, ικανές να πραγματοποιήσουν εξαιρετικά παράτολμες επιθέσεις εναντίον στρατιωτικών και οικονομικών στόχων. Παρ' όλα αυτά, οι Τουπαμάρος είχαν ήδη εξαρθρωθεί όταν ο στρατός κατέλαβε την εξουσία, ενώ οι Μοντονέρος εξουδετερώθηκαν τους πρώτους έξι μήνες της δικτατορικής διακυβέρνησης, η οποία διήρκεσε επτά χρόνια. Αποχαρακτηρισμένα έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ αναφέρουν ότι ο Σέσαρ Αουγούστο Γκουσέτι, ο υπουργός Εξωτερικών της χούντας της Αργεντινής, είχε δηλώσει στον Χένρι Κίσινγκερ στις 7 Οκτωβρίου 1976 ότι «οι τρομοκρατικές οργανώσεις έχουν εξαρθρωθεί». Εντούτοις, η χούντα εξαφάνισε δεκάδες χιλιάδες ανθρώπους έπειτα από αυτή την ημερομηνία.⁸⁵

Για πολλά χρόνια το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ παρούσιαζε τους «βρόμικους πολέμους» στις χώρες του Νότιου Κώνου ως σκληρές μάχες ανάμεσα στο στρατό και σε επικίνδυνους αντάρτες, ως συγκρούσεις που κατά καιρούς έβγαιναν εκτός ελέγχου, αλλά άξιζαν την οικονομική και στρατιωτική βοήθεια των ΗΠΑ. Όμως αυξάνονται διαρκώς οι αποδείξεις ότι τόσο στην Αργεντινή όσο και στη Χιλή η Ουάσινγκτον υποστήριζε στρατιωτικές επιχειρήσεις που δεν είχαν καμία σχέση με την καταπολέμηση «τρομοκρατικών οργανώσεων».

Τον Μάρτιο του 2006 το Αρχείο Εθνικής Ασφάλειας στην Ουάσινγκτον έδωσε στη δημοσιότητα τα αποχαρακτηρισμένα πρακτικά μιας συνάντησης που είχε πραγματοποιηθεί στο Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ δύο μέρες μετά το πραξικόπημα το οποίο ενορχήστρωσε η χούντα της Αργεντινής το 1976. Κατά τη διάρκεια της συνάντησης ο Γουίλιαμ Ρότζερς, ο υφυπουργός Εξωτερικών για τη Λατινική Αμερική, είπε στον Κίσινγκερ: «Πρέπει να περιμένουμε αρκετά έντονη καταστολή και πολύ αίμα στην Αργεντινή. Πιστεύω ότι θα λάβουν εξαιρετικά σκληρά μέτρα όχι μόνο εναντίον των τρομοκρατιών αλλά και εναντίον διαφωνούντων που είναι μέλη συνδικάτων και πολιτικών κομμάτων».⁸⁶

Και πράγματι το έκαναν. Στη μεγάλη τους πλειονότητα τα θύματα του τρομοκρατικού μηχανισμού στις χώρες του Νότιου Κώνου δεν ήταν μέλη ένοπλων

ομάδων, αλλά ακτιβιστές που δραστηριοποιούνταν σε εργοστάσια, αγροκτήματα, παραγκουπόλεις και πανεπιστήμια. Ήταν οικονομολόγοι, καλλιτέχνες, ψυχολόγοι και μέλη αριστερών κομμάτων. Δεν τους δολοφόνησαν επειδή ήταν οπλισμένοι (οι περισσότεροι δεν είχαν όπλα), αλλά εξαιτίας των πεποιθήσεών τους. Στις χώρες του Νότιου Κώνου, όπου γεννήθηκε ο σημερινός καπιταλισμός, ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» ήταν ένας πόλεμος εναντίον όλων των εμποδίων στη νέα τάξη πραγμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΞΕΚΑΘΑΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΤΟΠΙΟ

Η ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΦΕΡΝΕΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

«Η εξολόθρευση στην Αργεντινή δεν είναι αυθόρμητη, δεν είναι τυχαία, δεν είναι ανορθολογική: Πρόκειται για τη συστηματική καταστροφή ενός “σημαντικού τμήματος” της εθνικής ομάδας των Αργεντινών, η οποία αποσκοπεί στο να μεταμορφώσει αυτή την εθνική ομάδα, να επαναπροσδιορίσει τον τρόπο ύπαρξής της, τις κοινωνικές της σχέσεις, τη μοίρα της, το μέλλον της».

–Ντάνιελ Φέιερσταϊν, Αργεντινός οικονομολόγος, 2004¹

«Είχα ένα μόνο στόχο: να μείνω ζωντανός μέχρι την επόμενη μέρα. [...] Όμως το ζήτημα δεν ήταν μόνο να επιβιώσω, αλλά να επιβιώσω ως ο εαυτός μου».

–Μάριο Βιγιάνι, επιζήσας τεσσάρων χρόνων βασανιστηρίων στα στρατόπεδα της Αργεντινής²

Το 1976 ο Ορλάντο Λετελιέ επέστρεψε στην Ουάσινγκτον όχι ως πρέσβης αλλά ως ακτιβιστής συνεργαζόμενος με μια προοδευτική «δεξαμενή σκέψης», το Institute for Policy Studies. Χωρίς να ξεχνάει ούτε για μια στιγμή τους συναδέλφους και τους φίλους του που βασανίζονταν στα στρατόπεδα της χούντας, ο Λετελιέ χρησιμοποίησε την πρόσφατα αποκτηθείσα ελευθερία του για να αποκαλύψει τα εγκλήματα του Πινοσέτ, αλλά και για να υπερασπίσει το έργο του Αλιέντε από τον προπαγανδιστικό μηχανισμό της CIA.

Η δράση του υπήρξε αποτελεσματική και ο Πινοσέτ αντιμετώπισε την παγκόσμια καταδίκη για το ιστορικό του όσον αφορά την παραβίαση των αν-

θρώπων δικαιωμάτων. Αυτό που απογοήτευε τον Λετελιέ, ο οποίος είχε σπουδάσει οικονομικά, ήταν ότι, ενώ όλοι έμεναν άφωνοι από τη φρίκη όταν μάθαιναν για τις εκτελέσεις με συνοπτικές διαδικασίες και για τα ηλεκτροσόκ στις φυλακές, οι περισσότεροι δεν έλεγαν τίποτα για την οικονομική θεραπεία-σοκ ή για το ότι διεθνείς τράπεζες χορηγούσαν αφειδώς δάνεια στη χούντα, ενθουσιασμένες από το γεγονός ότι ο Πινοτσέτ είχε ασπαστεί τις «θεμελιώδεις αρχές της ελεύθερης αγοράς». Ο Λετελιέ απέρριπτε την πεποίθηση που διατυπωνόταν συχνά ότι η χούντα είχε δύο ξεχωριστά, παντελώς άσχετα μεταξύ τους σχέδια: Το ένα προωθούσε ένα τολμηρό πείραμα οικονομικού μετασχηματισμού και το άλλο αποσκοπούσε στην εδραίωση ενός σατανικού συστήματος βασανιστηρίων και τρομοκρατίας. Υπήρχε ένα μόνο σχέδιο, επέμενε ο πρώην πρέσβης, στο πλαίσιο του οποίου η τρομοκρατία αποτελούσε το βασικό εργαλείο για το νεοφιλελεύθερο οικονομικό μετασχηματισμό.

«Η παραβίαση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, το σύστημα της θεσμοποιημένης βανουσιότητας, ο δραστικός έλεγχος και η καταστολή κάθε μορφής διαφωνίας αντιμετωπίζονται (και συχνά καταδικάζονται) ως ένα φαινόμενο που συνδέεται έμμεσα μόνο –ή δεν έχει καμία σχέση– με τις κλασικές αχαλίνωτες πολιτικές της “ελεύθερης αγοράς” που επιβλήθηκαν από τη στρατιωτική χούντα», έγραφε ο Λετελιέ σε ένα καυστικό άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *The Nation*. Και επεσήμαινε ότι «η ιδιαίτερα βολική ιδέα πως υπάρχει ένα κοινωνικό σύστημα στο οποίο η “οικονομική ελευθερία” και η πολιτική τρομοκρατία συνυπάρχουν χωρίς η μια να έχει την παραμικρή σχέση με την άλλη επιτρέπει στους εκπροσώπους των χρηματοοικονομικών συμφερόντων να προωθούν την αντίληψή τους για την “ελευθερία” κουράζοντας ταυτόχρονα τις φωνητικές τους χορδές με κραυγές υπέρ των ανθρώπινων δικαιωμάτων».³

Ο Λετελιέ έφτασε μέχρι το σημείο να γράψει ότι ο Μίλτον Φρίντμαν, ως «ο πνευματικός αρχιτέκτονας και ο ανεπίσημος σύμβουλος της ομάδας των οικονομολόγων που καθοδηγούν σήμερα την οικονομία της Χιλής», ήταν συνυπεύθυνος για τα εγκλήματα του Πινοτσέτ. Απέρριπτε τη δικαιολογία του Φρίντμαν ότι υποστηρίζοντας τη θεραπεία-σοκ πρόσφερε απλώς «τεχνικές» συμβουλές. Ο Λετελιέ υποστήριζε ότι «η εδραίωση μιας ελεύθερης “ιδιωτικής” οικονομίας και ο έλεγχος του πληθωρισμού με τις συνταγές του Φρίντμαν» δεν μπορούσαν να γίνουν με ειρηνικό τρόπο. «Το οικονομικό σχέδιο πρέπει να επιβληθεί διά της βίας, και στη Χιλή αυτό δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο με χιλιάδες

εκτελέσεις, με τη δημιουργία στρατοπέδων συγκέντρωσης σε όλη τη χώρα, με τη φυλάκιση άνω των 100.000 ανθρώπων μέσα σε τρία χρόνια. [...] Η ύφεση για την πλειοψηφία και η “οικονομική ελευθερία” για μικρές προνομιούχες ομάδες είναι στη Χιλή οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος». Και πρόσθετε ότι υπάρχει «μια εσωτερική αρμονία» ανάμεσα στην «ελεύθερη αγορά» και στην απεριόριστη τρομοκρατία.⁴

Το αμφιλεγόμενο άρθρο του Λετελιέ δημοσιεύτηκε στα τέλη του Αυγούστου του 1976. Λιγότερο από ένα μήνα μετά, στις 21 Σεπτεμβρίου, ο σαραντατετράχρονος οικονομολόγος κατευθυνόταν με το αυτοκίνητό του προς το κέντρο της Ουάσιγκτον για να πάει στη δουλειά του. Καθώς διέσχιζε την καρδιά της συνοικίας όπου βρίσκονται οι πρεσβείες, μια τηλεχειριζόμενη βόμβα που ήταν τοποθετημένη κάτω από τη θέση του οδηγού εξερράγη, διαλύοντας το αυτοκίνητο και ακρωτηριάζοντας και τα δύο πόδια του Λετελιέ. Τον μετέφεραν εσπευσμένα στο νοσοκομείο Τζορτζ Ουάσιγκτον, αλλά πέθανε πριν φτάσουν. Μαζί με τον πρώην πρέσβη ήταν και μια εικοσιπεντάχρονη Αμερικανίδα συνάδελφος του, η Ρόνι Μόφτι, η οποία επίσης έχασε τη ζωή της.⁵ Επρόκειτο για το πιο σκανδαλώδες και προκλητικό έγκλημα του Πινοσέτ μετά το ίδιο το πραξικόπημα.

Η έρευνα που διεξήγαγε το FBI αποκάλυψε ότι επικεφαλής της ομάδας που πραγματοποίησε τη βομβιστική επίθεση ήταν ο Μάικλ Τάουνλι, υψηλόβαθμος αξιωματικός της μυστικής αστυνομίας του Πινοσέτ, ο οποίος αργότερα καταδικάστηκε από το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο των ΗΠΑ για το έγκλημα. Οι δολοφόνοι είχαν έρθει στις ΗΠΑ χρησιμοποιώντας πλαστά διαβατήρια, εν γνώσει της CIA.⁶

Μέχρι να πεθάνει ο Πινοσέτ, τον Δεκέμβριο του 2006, σε ηλικία ενενήντα ενός ετών, είχε καταφέρει να γλιτώσει από πολλές προσπάθειες να οδηγηθεί στο εδάλιο για τα εγκλήματα που είχε διαπράξει κατά τη διάρκεια της εξουσίας του: από δολοφονίες, απαγωγές και βασανιστήρια μέχρι διαφθορά και φοροδιαφυγή. Η οικογένεια του Ορλάντο Λετελιέ προσπαθούσε επί δεκαετίες να οδηγήσει τον Πινοσέτ ενώπιον της δικαιοσύνης για τη βομβιστική επίθεση στην Ουάσιγκτον, αλλά και να αποκτήσει πρόσβαση στο φάκελο που διατηρούσαν οι Αρχές των ΗΠΑ για το συμβάν. Όμως ο δικτάτορας είπε την τελευταία του λέξη με το θάνατό του, καθώς κατάφερε να αποφύγει όλες τις δικαστικές διώξεις και να δημοσιευτεί μετά θάνατον μια επιστολή του στην οποία

υπερασπιζόταν το πραξικόπημα και τη χρησιμοποίηση «της μέγιστης αυστηρότητας» προκειμένου να αποφευχθεί μια «δικτατορία του προλεταριάτου». «Πόσο θα ήθελα να μην ήταν αναγκαία η στρατιωτική δράση στις 11 Σεπτεμβρίου 1973!» έγραφε ο Πινοσέτ. «Πόσο θα ήθελα η μαρξιστική-λενινιστική ιδεολογία να μην είχε εισβάλει στην πατρίδα μας!»⁷

Δεν ήταν εξίσου τυχεροί όλοι όσοι διέπραξαν εγκλήματα κατά τα χρόνια της τρομοκρατίας στη Λατινική Αμερική. Τον Σεπτέμβριο του 2006, είκοσι τρία χρόνια μετά το τέλος της στρατιωτικής δικτατορίας στην Αργεντινή, ένας από τους βασικούς υπεύθυνους για την τρομοκρατία καταδικάστηκε σε ισόβια. Ήταν ο Μιγέλ Οβάλδο Ετσεκολάζ, που στα χρόνια της χούντας είχε υπηρετήσει ως αστυνομικός διευθυντής της περιφέρειας του Μπουένος Άιρες.

Στη διάρκεια της ιστορικής αυτής δίκης ο Χόρχε Χούλιο Λόπες, ένας κομμουνιστής μάρτυρας, εξαφανίστηκε. Ο Λόπες είχε εξαφανιστεί τη δεκαετία του 1970, τον είχαν βασανίσει βάνουσα και τελικά τον είχαν αφήσει ελεύθερο – και να που ξαναζούσε την ίδια περιπέτεια. Ο Λόπες έγινε γνωστός στην Αργεντινή ως ο πρώτος άνθρωπος που «εξαφανίστηκε δύο φορές».⁸ Μέχρι τα μέσα του 2007 δεν είχε δώσει σημεία ζωής και η αστυνομία ήταν σχεδόν βέβαιη ότι τον είχαν απαγάγει ως μια προειδοποίηση για άλλους πιθανούς μάρτυρες – οι ίδιες, παλιές τακτικές των ετών της τρομοκρατίας.

Ο δικαστής που είχε αναλάβει την υπόθεση, ο πενήνταπεντάχρονος Κάρλος Ροσάνσκι του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της Αργεντινής, κήρυξε τον Ετσεκολάζ ένοχο για έξι περιπτώσεις ανθρωποκτονίας, έξι περιπτώσεις παράνομης φυλάκισης και επτά περιπτώσεις βασανιστηρίων. Ανακοινώνοντας την ετυμηγορία, προέβη σε μια ασυνήθιστη ενέργεια. Δήλωσε ότι η καταδίκη δεν απέδιδε δικαιοσύνη ως προς την πραγματική φύση των εγκλημάτων και ότι, προς όφελος της «συλλογικής μνήμης», έπρεπε να προσθέσει πως όλα αυτά τα εγκλήματα ήταν «εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας τα οποία διαπράχθηκαν στο πλαίσιο μιας γενοκτονίας που συντελέστηκε στη Δημοκρατία της Αργεντινής μεταξύ 1976 και 1983».⁹

Με την απόφασή του ο δικαστής συνέβαλε σημαντικά στο να ξαναγραφτεί η ιστορία της Αργεντινής: Οι δολοφονίες των αριστερών τη δεκαετία του 1970 δεν έγιναν στο πλαίσιο ενός «βρόμικου πολέμου» κατά τη διάρκεια του οποίου δύο αντιμαχόμενα μέρη συγκρούστηκαν και διέπραξαν εγκλήματα, όπως επί δεκαετίες ισχυριζόταν η επίσημη ιστορία. Ούτε οι εξαφανισμένοι ήταν θύματα παρανοϊκών δικτατόρων οι οποίοι είχαν ενδώσει στα σαδιστικά ένστικτά τους, μεθυσμένοι από την τεράστια προσωπική εξουσία που είχαν αποκτήσει.

Τα όσα είχαν συμβεί ήταν πιο «επιστημονικά», πιο τρομακτικά ορθολογικά. Σύμφωνα με το δικαστή, είχε υπάρξει ένα «σχέδιο εξολόθρευσης το οποίο εφάρμοσαν αυτοί που κυβερνούσαν τη χώρα».¹⁰

Ο δικαστής Ροσάνσκι εξήγησε ότι οι δολοφονίες έγιναν στο πλαίσιο ενός συστήματος, ήταν προσχεδιασμένες και διαπράχθηκαν με πανομοιότυπο τρόπο σε ολόκληρη τη χώρα, αποσκοπώντας όχι απλώς στη θανάτωση μεμονωμένων ατόμων, αλλά στην εξάλειψη των τμημάτων της κοινωνίας που τα άτομα αυτά αντιπροσώπευαν. Κατά συνέπεια, υποστήριξε ο δικαστής, επρόκειτο για μια γενοκτονία, καθώς η γενοκτονία είναι η απόπειρα να εξοντωθεί μια ομάδα και όχι μια τυχαία σύνθεση μεμονωμένων ατόμων.¹¹

Ο Ροσάνσκι παραδέχτηκε ότι η χρησιμοποίηση της λέξης «γενοκτονία» ήταν αμφιλεγόμενη και συνέταξε ένα μακροσκελές αιτιολογικό για να υποστηρίξει την άποψή του. Εκεί αναγνώριζε ότι η Σύμβαση για τη Γενοκτονία του ΟΗΕ ορίζει το έγκλημα της γενοκτονίας ως την «πρόθεση να καταστραφεί, ολικά ή εν μέρει, μια εθνική, εθνοτική, θρησκευτική ή φυλετική ομάδα». Η Σύμβαση δε συμπεριλαμβάνει την εξολόθρευση μιας ομάδας εξαιτίας των πολιτικών πεποιθήσεων των μελών της, όπως συνέβη στην περίπτωση της Αργεντινής, όμως ο Ροσάνσκι δήλωνε ότι δε θεωρούσε νομικά τεκμηριωμένη αυτή την εξαίρεση.¹² Επισημαίνοντας ένα ελάχιστο γνωστό κεφάλαιο της ιστορίας του ΟΗΕ, ο Ροσάνσκι εξηγούσε ότι στις 11 Δεκεμβρίου 1946, και ως άμεση αντίδραση στο ναζιστικό Ολοκαύτωμα, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ είχε υιοθετήσει ομόφωνα ένα ψήφισμα που καταδίκασε ως γενοκτονία κάθε προσπάθεια «να καταστραφούν φυλετικές, θρησκευτικές, πολιτικές και άλλες ομάδες, ολικά ή εν μέρει».¹³ Η φράση «πολιτικές ομάδες» είχε αφαιρεθεί δύο χρόνια αργότερα από τη Σύμβαση για τη Γενοκτονία, κατ' απαίτηση του Στάλιν, ο οποίος γνώριζε πολύ καλά ότι, αν η καταστροφή μιας «πολιτικής ομάδας» θεωρούνταν γενοκτονία, οι αιματηρές εκκαθαρίσεις και οι μαζικές φυλακίσεις των πολιτικών του αντιπάλων θα πληρούσαν τα κριτήρια. Καθώς ο Στάλιν υποστηρίχτηκε και από άλλους ηγέτες που επίσης ήθελαν να διατηρούν το δικαίωμα να εξολοθρεύουν τους πολιτικούς τους αντιπάλους, η φράση «πολιτική ομάδα» δε συμπεριλήφθηκε στο τελικό κείμενο της Σύμβασης.¹⁴

Ο Ροσάνσκι έγραφε ότι θεωρούσε πως ο αρχικός ορισμός που είχε δώσει ο ΟΗΕ στον όρο «γενοκτονία» ήταν περισσότερο νομικά τεκμηριωμένος, καθώς δεν ήταν αποτέλεσμα ιδιοτελών συμβιβασμών.* Επιπλέον, επικαλούνταν την

* Οι ποινικοί κώδικες πολλών χωρών (όπως της Πορτογαλίας, του Περού και της Κόστα Ρίκα)

απόφαση ενός ισπανικού δικαστηρίου που είχε δικάσει το 1998 έναν από τους πλέον διαβόητους βασανιστές της Αργεντινής. Σύμφωνα με την ετυμολογία του ισπανικού δικαστηρίου, η χούντα της Αργεντινής είχε διαπράξει «το έγκλημα της γενοκτονίας». Όσο για την ομάδα που η χούντα προσπαθούσε να εξολοθρεύσει, την αποτελούσαν «εκείνοι οι πολίτες που δεν ταίριαζαν στο μοντέλο το οποίο οι καταπιεστές θεωρούσαν το πλέον κατάλληλο για τη νέα τάξη πραγμάτων που είχε εγκαθιδρυθεί στη χώρα».¹⁵ Το επόμενο έτος, το 1999, ο Ισπανός δικαστής Μπαλτασάρ Γκαρθόν, που είχε γίνει διάσημος όταν είχε εκδώσει ένταλμα σύλληψης για τον Αουγκούστο Πινοσέτ, υποστήριξε επίσης ότι στην Αργεντινή είχε συντελεστεί γενοκτονία. Και ο Γκαρθόν προσπάθησε να ορίσει ποια ομάδα είχε μπει στο στόχαστρο. Σκοπός της χούντας, έγραψε, ήταν «να εδραιώσει μια νέα τάξη πραγμάτων, σαν αυτή που ο Χίτλερ έλιπιζε να επιβάλει στη Γερμανία, στην οποία δεν υπήρχε θέση για μερικές κατηγορίες ανθρώπων». Οι άνθρωποι που δε «χωρούσαν» στη νέα τάξη πραγμάτων ήταν «όσοι ανήκαν σε τμήματα της κοινωνίας που εμπόδιζαν την ιδεώδη διαμόρφωση του νέου έθνους της Αργεντινής».¹⁶

Φυσικά, δεν είναι δυνατόν να γίνει σύγκριση ως προς την κλίμακα ανάμεσα σε όσα διέπραξαν οι ναζί ή όσα συνέβησαν στη Ρουάντα το 1994 και στα εγκλήματα των κορπορατικών δικτατοριών της Λατινικής Αμερικής τη δεκαετία του 1970. Αν μια γενοκτονία ισοδυναμεί με ολοκαύτωμα, τότε τα εγκλήματα των λατινοαμερικανικών δικτατοριών δεν ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Όμως, αν δεχτούμε τη γενοκτονία όπως την ορίζουν αυτά τα δικαστήρια, ως την εσκεμμένη εξάλειψη των ομάδων που εμποδίζουν ένα πολιτικό σχέδιο, τότε η διαδικασία αυτή δεν εφαρμόστηκε μόνο στην Αργεντινή, αλλά, με διαφορετικούς βαθμούς έντασης, σε ολόκληρη την περιοχή, που μετατράπηκε σε ένα πειραματικό εργαστήριο της Σχολής του Σικάγου. Σε αυτές τις χώρες οι άνθρωποι που «εμπόδιζαν την πραγμάτωση του ιδεώδους» ήταν οι αριστεροί συλλήβδην: οικονομολόγοι, εθελοντές σε συσσίτια απόρων, συνδικαλιστές, μουσικοί, πολιτικοί. Όσοι ήταν μέλη αυτών των ομάδων μπήκαν στο στόχαστρο μιας ξεκάθαρης και προσχεδιασμένης στρατηγικής που εφαρμόστηκε στην ευρύτερη περιοχή και συντονιζόταν διασυννοριακά μέσω της επιχείρησης «Κόνδορας», επιδιώκοντας το ξεριζώμα και την εξάλειψη της Αριστεράς.

συμπεριλαμβάνουν ρητά στον ορισμό της γενοκτονίας την καταστροφή πολιτικών ή κοινωνικών ομάδων. Ο γαλλικός νομικός ορισμός της γενοκτονίας είναι πολύ ευρύτερος, καθώς γενοκτονία θεωρείται κάθε σχέδιο που αποσκοπεί στο να καταστρέψει, ολικά ή εν μέρει, «κάθε ομάδα για τον προσδιορισμό της οποίας χρησιμοποιούνται οποιαδήποτε αυθαίρετα κριτήρια». (Σ.τ.Σ.)

Μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού η ελευθερία των αγορών και η ελευθερία των πολιτών συσκευάστηκαν σε μία ιδεολογία, που διατείνεται ότι είναι η μοναδική και καλύτερη άμυνα της ανθρωπότητας απέναντι στην επανάληψη μιας ιστορίας γεμάτης από ομαδικούς τάφους, μαζικές σφαγές και θαλάμους βασανιστηρίων. Ωστόσο η ιδεολογία αυτή δεν έφερε τη δημοκρατία στις χώρες του Νότιου Κώνου, την πρώτη περιοχή του πλανήτη όπου η σημερινή θρησκεία των αχαλίνωτων ελεύθερων αγορών βγήκε από τα υπόγεια εργαστήρια του Πανεπιστημίου του Σικάγου και εφαρμόστηκε στον πραγματικό κόσμο. Αντίθετα, βασίστηκε στην κατάργηση της δημοκρατίας στη μια χώρα μετά την άλλη. Όχι μόνο δεν εξασφάλισε την ειρήνη, αλλά απαίτησε τη συστηματική εξόντωση δεκάδων χιλιάδων ανθρώπων και το βασανισμό 100.000-150.000 ατόμων.

Όπως έχει γράψει ο Λετελιέ, υπάρχει μια «εσωτερική αρμονία» ανάμεσα στην τάση εκκαθάρισης τμημάτων της κοινωνίας και στην ιδεολογία που βρίσκεται στην καρδιά του σχεδίου. Τα Παιδιά του Σικάγου και οι καθηγητές τους, που παρείχαν συμβουλές και κατέλαβαν αξιώματα στα στρατιωτικά καθεστώτα των χωρών του Νότιου Κώνου, πρέσβευαν μια μορφή καπιταλισμού που είναι εγγενώς αμόλυντος. Το σύστημά τους βασιζόταν εξολοκλήρου στην πίστη στην «ισορροπία» και στην «τάξη», καθώς και στην αναγκαιότητα να απαλλαγεί ο καπιταλισμός από τις παρεμβάσεις και τις «στρεβλώσεις», ώστε να μπορέσει να πετύχει. Εξαιτίας των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών αυτού του ιδεώδους, ένα καθεστώδες προσηλωμένο στην πιστή υλοποίησή του δε θα μπορούσε ποτέ να αποδεχτεί την ύπαρξη ανταγωνιστικών ή μετριοπαθέστερων κοσμοαντιλήψεων. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό το ιδεώδες, πρέπει να έχει το ιδεολογικό μονοπώλιο. Διαφορετικά, σύμφωνα με τον πυρήνα της συγκεκριμένης ιδεολογίας, τα σήματα που στέλνει η οικονομία διαστρεβλώνονται και ολόκληρο το σύστημα χάνει την ισορροπία του.

Τη δεκαετία του 1970 οι χώρες του Νότιου Κώνου της Λατινικής Αμερικής ήταν η πιο αφιλόξενη περιοχή του πλανήτη που θα μπορούσαν να επιλέξουν τα Παιδιά του Σικάγου για το απολυταρχικό πείραμά τους. Η εξαιρετική επιτυχία της οικονομικής της ανάπτυξης σήμαινε ότι στην περιοχή κυριαρχούσε μια κακοφωνία από εκείνες ακριβώς τις πολιτικές που η Σχολή του Σικάγου θεωρούσε στρεβλώσεις ή «αντι-οικονομικές ιδέες». Ακόμα πιο σημαντικό, αφθονούσαν λαϊκά και πνευματικά κινήματα που είχαν αναδυθεί ακριβώς για

να έρθουν σε κατά μέτωπο αντιπαράθεση με τον καπιταλισμό των ελεύθερων συναλλαγών. Οι ιδέες αυτές δεν ήταν περιθωριακές, αλλά τις ασπαζόταν η πλειονότητα των πολιτών, όπως αντικατοπτριζόταν στις εκλογές στη μια χώρα μετά την άλλη. Στις χώρες του Νότιου Κώνου ένας μετασχηματισμός της οικονομίας σύμφωνα με τις αρχές της Σχολής του Σικάγου θα ήταν εξίσου ευπρόσδεκτος όσο μια προλεταριακή επανάσταση στο Μπέμπερλι Χιλς.

Πριν ξεκινήσει η εκστρατεία του τρόμου στην Αργεντινή, ο Ροδόλφο Γουόλς είχε γράψει: «Τίποτα δεν μπορεί να μας σταματήσει, ούτε η φυλακή ούτε ο θάνατος. Επειδή δεν μπορούν να φυλακίσουν ή να σκοτώσουν έναν ολόκληρο λαό, αλλά και επειδή στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι Αργεντινοί [...] γνωρίζουν ότι μόνο ο λαός μπορεί να σώσει το λαό».¹⁷ Ο Σαλβαδόρ Αλιέντε, ενώ έβλεπε τα άρματα μάχης να περικυκλώνουν το Προεδρικό Μέγαρο, απηύθυνε ένα τελευταίο ραδιοφωνικό διάγγελμα, στο οποίο ήταν διάχυτη η ίδια περιφρόνηση προς τους στρατιωτικούς: «Είμαι βέβαιος ότι ο σπόρος που φυτέψαμε στην έντιμη συνείδηση εκατοντάδων χιλιάδων Χιλιανών δεν είναι δυνατόν να ξεριζωθεί οριστικά. [...] Έχουν την ισχύ, μπορούν να μας υποτάξουν, αλλά δεν μπορούν να σταματήσουν τις κοινωνικές διαδικασίες με εγκλήματα και με επίδειξη δύναμης. Η ιστορία είναι με το μέρος μας και τη γράφει ο λαός», ήταν τα τελευταία δημόσια λόγια του.¹⁸

Οι επικεφαλής των στρατιωτικών καθεστώτων σε ολόκληρη την περιοχή και οι οικονομικοί συνένοχοί τους γνώριζαν πολύ καλά αυτές τις αλήθειες. Ένας βετεράνος αρκετών στρατιωτικών πραξικοπημάτων στην Αργεντινή εξήγησε τη συλλογιστική που επικρατούσε στο στρατό: «Το 1955 πιστεύαμε ότι το πρόβλημα ήταν ο [Χουάν] Περόν, κι έτσι τον ανατρέψαμε. Όμως το 1976 γνωρίζαμε πλέον ότι το πρόβλημα ήταν η εργατική τάξη».¹⁹ Το ίδιο ίσχυε σε ολόκληρη την περιοχή: Το πρόβλημα ήταν ευρύτατο και βαθύ. Η συνειδητοποίηση αυτού του γεγονότος σήμαινε ότι, για να πετύχει η νεοφιλελεύθερη επανάσταση, οι χούντες έπρεπε να κάνουν αυτό που ο Αλιέντε θεωρούσε αδύνατον: να ξεριζώσουν οριστικά το σπόρο που είχε φυτευτεί στα χρόνια της ανόδου της Αριστεράς στη Λατινική Αμερική. Στη Διακήρυξη Αρχών που δημοσίευσε μετά το πραξικόπημα ο δικτάτορας Πινοσέτ περιέγραφε την αποστολή του ως «μια παρατεταμένη και εις βάθος επιχείρηση για να αλλάξει η νοοτροπία των Χιλιανών» – ηχώ της δήλωσης που είχε κάνει είκοσι χρόνια πριν ο Άλμπιον Πάτερσον της USAID, ο «νονός» του «Χιλιανού Σχεδίου»: «Αυτό που χρειάζεται είναι να αλλάξουμε τον τρόπο ανατροφής των ανθρώπων».²⁰

Πώς όμως θα το έκαναν; Ο σπόρος στον οποίο είχε αναφερθεί ο Αλιέντε

δεν ήταν μια απλή ιδέα ή ένα πλέγμα πολιτικών κομμάτων και συνδικάτων. Τη δεκαετία του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 η Αριστερά ήταν η κυρίαρχη μαζική κουλτούρα στη Λατινική Αμερική: Ήταν η ποίηση του Πάμπλο Νερούδα, η λαϊκή μουσική του Βίκτορ Χάρα και της Μερσέδες Σόσα, η θεολογία της απελευθέρωσης των κληρικών του Τρίτου Κόσμου, το θέατρο του Αουγκούστο Μπόάλ, η ριζοσπαστική παιδαγωγική του Πάουλο Φρέιρε, η επαναστατική δημοσιογραφία του Εδουάρδο Γκαλεάνο και του Γουόλς. Ήταν οι θρυλικοί ήρωες και μάρτυρες της παλαιότερης και της πρόσφατης ιστορίας, από τον Χοσέ Χερβάσιο Αρτίγας και τον Σιμόν Μπολίβαρ μέχρι τον Τσε Γκεβάρα. Όταν οι χούντες αποφάσισαν να διαψεύσουν την προφητεία του Αλιέντε και να ξεριζώσουν το σοσιαλισμό, κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον μιας ολόκληρης κουλτούρας.

Το πόσο επιτακτικό θεωρούσαν αυτόν το στόχο αντικατοπτρίζεται στις κυρίαρχες μεταφορές που χρησιμοποιούσαν τα στρατιωτικά καθεστώτα της Βραζιλίας, της Χιλής, της Ουρουγουάης και της Αργεντινής: Επρόκειτο για τη γνωστή φασιστική φρασεολογία περί «εκκαθάρισης», «κάθαρσης», «ξεριζώματος» και «θεραπείας». Στη Βραζιλία οι συλλήψεις των αριστερών από τη χούντα είχαν την κωδική ονομασία «Operação Limpeza», «Επιχείρηση Κάθαρση». Τη μέρα του πραξικοπήματος ο Πινοτσέι χαρακτήρισε τον Αλιέντε και το υπουργικό του συμβούλιο «βρομιάρηδες που έχουν βαλθεί να καταστρέψουν τη χώρα».²¹ Ένα μήνα μετά δεσμεύτηκε ότι «θα ξεριζώσω τη ρίζα του κακού από τη Χιλή», προβαίνοντας σε «ηθική κάθαρση» του έθνους, ώστε να «εξαγνιστεί από κάθε διαφθορά» – μια ηχώ της έκκλησης για «μια ανελέητη εκκαθάριση με σιδερένια σκούπα» που είχε απευθύνει ο Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ, ο θεωρητικός του Τρίτου Ράιχ.²²

Εκκαθαρίζοντας κουλτούρες

Στη Χιλή, στην Αργεντινή και στην Ουρουγουάη οι χούντες οργάνωσαν μαζικές επιχειρήσεις ιδεολογικής εκκαθάρισης, καίγοντας βιβλία του Φρόιντ, του Μαρξ και του Νερούδα, κλείνοντας εκατοντάδες εφημερίδες και περιοδικά, καταλαμβάνοντας τα πανεπιστήμια, απαγορεύοντας τις απεργίες και τις πολιτικές συγκεντρώσεις.

Μερικές από τις πιο βίαιες επιθέσεις έγιναν εναντίον των «ροζ» οικονομολόγων που τα Παιδιά του Σικάγου δεν είχαν καταφέρει να νικήσουν στις ιδεο-

λογικές μάχες πριν από τα πραξικοπήματα. Εκατοντάδες καθηγητές (ανάμεσα τους και ο Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, ο «αποστάτης» του Πανεπιστημίου του Σικάγου, ο οποίος είχε στείλει στους πρώην καθηγητές του επιστολές που ξεχειλίζουν από οργή) απολύθηκαν με την κατηγορία της «παράβασης ηθικού καθήκοντος» από το Πανεπιστήμιο της Χιλής, το οποίο ήταν το αντίπαλο δέος προς το Καθολικό Πανεπιστήμιο, τη «βάση» των Παιδιών του Σικάγου.²³ Ο Γκούντερ Φρανκ ανέφερε ότι, όταν έγινε το πραξικόπημα, «έξι φοιτητές πυροβολήθηκαν σε κοινή θέα στην κεντρική είσοδο του Τμήματος Οικονομικών για να παραδειγματιστούν οι υπόλοιποι».²⁴ Όταν η χούντα κατέλαβε την εξουσία στην Αργεντινή, στρατιώτες εισέβαλαν στο Πανεπιστήμιο του Νότου στην Μπαία Μπλάνκα και συνέλαβαν έντεκα ακαδημαϊκούς με την κατηγορία της «υπονομευτικής διδασκαλίας». Και σε αυτή την περίπτωση οι περισσότεροι προέρχονταν από το Τμήμα Οικονομικών.²⁵ «Είναι αναγκαίο να καταστραφούν οι πηγές τροφοδοσίας, διαμόρφωσης και πολιτικής κατάρτισης των εγκληματιών υπονομευτών», ανακοίνωσε σε μια συνέντευξη Τύπου ένας από τους στρατηγούς.²⁶ Συνολικά 8.000 «ιδεολογικά ύποποιοι» αριστεροί εκπαιδευτικοί εκδιώχθηκαν από τις θέσεις τους στο πλαίσιο της επιχείρησης «Κάθαρση».²⁷ Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση απαγορεύτηκαν οι ομαδικές εργασίες των μαθητών, ως ένδειξη ενός λανθάνοντος συλλογικού πνεύματος, επικίνδυνου για την «ατομική ελευθερία».²⁸

Στο Σαντιάγο ο διάσημος αριστερός λαϊκός τραγουδιστής Βίκτορ Χάρα ήταν ανάμεσα σε αυτούς που οδηγήθηκαν στο Στάδιο της Χιλής. Ο τρόπος που τον μεταχειρίστηκαν αποτυπώνει τη θηριώδη αποφασιστικότητα της χούντας να σιγήσει μια ολόκληρη κουλτούρα. Στην αρχή οι στρατιώτες τού έσπασαν και τα δύο χέρια, για να μην μπορεί να παίζει κιθάρα, και τελικά τον πυροβόλησαν σαράντα τέσσερις φορές, σύμφωνα με την Επιτροπή για την Αλήθεια και τη Συμφιλίωση της Χιλής.²⁹ Για να διασφαλίσει ότι δε θα συνέχιζε να εμπνέει τους Χιλιανούς μετά το θάνατό του, το καθεστώς κατέστρεψε τις αρχικές ηχογραφήσεις των τραγουδιών του. Η Μερσέδες Σόσα, επίσης μουσικός, υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την Αργεντινή. Ο επαναστάτης δραματουργός Αουγκούστο Μποάλ βασανίστηκε και εξορίστηκε από τη Βραζιλία. Ο Εδουάρδο Γκαλεάνο εξαναγκάστηκε σε φυγή από την Ουρουγουάη. Και ο Γουόλς δολοφονήθηκε στους δρόμους του Μπουένος Άιρες. Μια ολόκληρη κουλτούρα αφανίστηκε εσκεμμένα.

Εν τω μεταξύ, μια άλλη, εξυγιασμένη, εξαγνισμένη κουλτούρα την αντικαθιστούσε. Από τις πρώτες μέρες των δικτατοριών στη Χιλή, στην Αργεντινή και

στην Ουρουγουάη οι μοναδικές δημόσιες συγκεντρώσεις που επιτρέπονταν ήταν στρατιωτικές παρελάσεις και ποδοσφαιρικοί αγώνες. Στη Χιλή αρκούσε μια γυναίκα να φοράει παντελόνια ή ένας άντρας να έχει μακριά μαλλιά για να συλληφθεί. «Σε ολόκληρη τη Δημοκρατία έχει ξεκινήσει μια προσεκτική εκκαθάριση», έγραφε στο κύριο άρθρο της μια ελεγχόμενη από τη χούντα εφημερίδα της Αργεντινής. Και καλούσε να καθαριστούν οι τοίχοι από τα αριστερά συνθήματα: «Σύντομα οι επιφάνειες των τοίχων θα λάμπουν, απαλλαγμένες από τον εφιάλτη χάρη στο σαπούνι και στο νερό».³⁰

Στη Χιλή ο Πινοστέ ήταν αποφασισμένος να βάλει τέλος στη συνήθεια των Χιλιανών να συζητούν στους δρόμους. Ακόμα και οι πιο μικρές συναθροίσεις διαλύονταν με μάνικες εκτόξευσης νερού, το αγαπημένο όπλο του Πινοστέ για τον έλεγχο του πλήθους. Η χούντα διέθετε εκατοντάδες τέτοιες μάνικες, αρκετά μικρές ώστε να εισέρχονται στα σοκάκια και να καταβρέχουν ομάδες μαθητών που μοίραζαν προκηρύξεις. Ακόμα και οι κηδείες διαλύονταν με βαναυσότητα όταν κρινόταν πως οι παριστάμενοι θρηνούσαν πολύ έντονα. Με το παρατσούκλι *guanacos*, από το όνομα ενός είδους λάμα γνωστού για τη συνήθειά του να φτύνει, οι πανταχού παρούσες μάνικες διέλυαν τις συναθροίσεις σαν να ήταν οι άνθρωποι σκουπίδια, αφήνοντας τους δρόμους γυαλιστερούς, καθαρούς και άδειους.

Λίγο μετά το πραξικόπημα η χούντα της Χιλής εξέδωσε ένα διάταγμα που παρότρυνε τους πολίτες «να συμβάλουν στην εκκαθάριση της πατρίδας» από τους ξένους «εξτρεμιστές» και τους «φανατισμένους Χιλιανούς».³¹

Ποιοι δολοφονούνταν – και γιατί

Η πλειονότητα των ανθρώπων που έπεσαν θύματα των επιδρομών δεν ήταν «τρομοκράτες», όπως ισχυριζόταν η καθεστωτική ρητορική, αλλά άτομα τα οποία οι χούντες θεωρούσαν σοβαρά εμπόδια στα οικονομικά τους προγράμματα. Μερικοί αγωνίζονταν όντως εναντίον των στρατιωτικών καθεστώτων, όμως οι περισσότεροι πίστευαν απλώς σε αξίες που ήταν αντίθετες με εκείνες της νεοφιλελεύθερης επανάστασης.

Η συστηματική φύση αυτής της εκστρατείας εκκαθαρίσεων επιβεβαιώνεται από την αντιπαραβολή των ημερομηνιών κατά τις οποίες συνέβησαν οι εξαφανίσεις, όπως τεκμηριώνονται στις εκθέσεις των επιτροπών για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την αλήθεια. Στη Βραζιλία η χούντα ξεκίνησε τη μαζική

καταστολή μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1960, με μία εξαιρεση: Μόλις έγινε το πραξικόπημα, στρατιώτες συνέλαβαν τους ηγέτες των συνδικάτων στα εργοστάσια και στα μεγάλα αγροκτήματα. Σύμφωνα με την έκθεση *Brasil: Nunca Mais*, φυλακίστηκαν και πολλοί από αυτούς βασανίστηκαν «για τον απλό λόγο ότι διαπνέονταν από μια πολιτική φιλοσοφία αντίθετη με εκείνη των Αρχών». Στην έκθεση, που βασίζεται στα πρακτικά των στρατοδικείων, επισημαίνεται ότι η Γενική Διοίκηση Εργατών, η κυριότερη συνομοσπονδία συνδικαλιστικών οργανώσεων, παρουσιάζεται στις αποφάσεις των στρατοδικείων ως «ένας πανταχού παρών δαίμονας που πρέπει να εξορκιστεί». Και η έκθεση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο λόγος «για τον οποίο οι Αρχές που κατέλαβαν την εξουσία το 1964 έδωσαν ιδιαίτερη σημασία στην “εκκαθάριση” αυτού του τομέα» ήταν επειδή «φοβούνταν την εξάπλωση της [...] αντίστασης των εργατικών συνδικάτων κατά των οικονομικών προγραμμάτων, τα οποία βασιζόνταν στη συρρίκνωση των μισθών και στην αποεθνικοποίηση της οικονομίας».³²

Τόσο στη Χιλή όσο και στην Αργεντινή οι στρατιωτικές κυβερνήσεις εκμεταλλεύτηκαν το αρχικό χάος των πραξικοπημάτων για να εξαπολύσουν βίαιες επιθέσεις εναντίον των συνδικαλιστικών κινημάτων. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι επιθέσεις αυτές ήταν προσχεδιασμένες, καθώς οι επιδρομές άρχισαν την ίδια κιόλας μέρα που έγιναν τα πραξικοπήματα. Στη Χιλή, και ενώ τα βλέμματα όλων ήταν στραμμένα στο πολιορκημένο Προεδρικό Μέγαρο, στρατιωτικές μονάδες στάλθηκαν «στα εργοστάσια που βρίσκονταν στη λεγόμενη “βιομηχανική ζώνη”, όπου οι στρατιώτες πραγματοποίησαν επιδρομές και συλλήψεις». Όπως επισημαίνει η Επιτροπή για την Αλήθεια και τη Συμφιλίωση, τις επόμενες μέρες έγιναν επιδρομές σε αρκετά ακόμα εργοστάσια, «με συνέπεια να πραγματοποιηθούν πολλές συλλήψεις πολιτών, μερικοί από τους οποίους δολοφονήθηκαν ή εξαφανίστηκαν στη συνέχεια».³³ Το 1976 το 80% των πολιτικών κρατουμένων στη Χιλή ήταν εργάτες και αγρότες.³⁴

Η έκθεση της Επιτροπής για την Αλήθεια της Αργεντινής, που τιτλοφορείται *Nunca Más [Ποτέ Ξανά]*, τεκμηριώνει την πραγματοποίηση ενός ανάλογου χειρουργικού πλήγματος σε βάρος των συνδικάτων: «Υπέπεσε στην αντίληψή μας ότι ένα μεγάλο μέρος των επιχειρήσεων που πραγματοποιήθηκαν [εναντίον των εργατών] έγιναν την ίδια μέρα του πραξικοπήματος ή αμέσως μετά».³⁵ Από τον κατάλογο των μαρτυριών για τις επιδρομές στα εργοστάσια μία είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική για το πώς χρησιμοποιήθηκε η πρόφαση της «τρομοκρατίας» ως προπέτασμα καπνού για να διωχθούν ειρηνικοί ακτιβιστές εργάτες. Η Γκρασιέλα Χέουνα, πολιτική κρατούμενη στο στρατόπεδο βασανιστη-

ρίων που έγινε γνωστό ως «Λα Πέρλα», «το Μαργαριτάρι», αφηγείται πόσο πολύ είχαν αναστατωθεί οι αξιωματικοί και οι στρατιώτες της φρουράς του στρατοπέδου όταν πληροφορήθηκαν ότι επρόκειτο να ξεσπάσει απεργία σε ένα εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος. Ο σκοπός της απεργίας ήταν να λειτουργήσει ως «σημαντικό παράδειγμα αντίστασης στη στρατιωτική δικτατορία», κάτι που η χούντα δεν ήθελε να συμβεί. Η Χέουνα θυμάται ότι «οι αξιωματικοί αποφάσισαν να την κηρύξουν παράνομη, ή, όπως χαρακτηριστικά είπαν, να τη “μοντονεροποιήσουν”» (παρόλο που ο στρατός είχε ήδη καταφέρει να εξουδετερώσει την αντάρτικη οργάνωση των Μοντονέρος). Οι απεργοί δεν είχαν καμία σχέση με τους Μοντονέρος, αλλά αυτό δεν είχε καμία σημασία. Οι στρατιώτες που υπηρετούσαν στο στρατόπεδο Λα Πέρλα διατάχθηκαν «να τυπώσουν πλαστές προκηρύξεις με την υπογραφή των Μοντονέρος, οι οποίες καλούσαν τους εργάτες του εργοστασίου παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος να απεργήσουν». Οι προκηρύξεις αποτέλεσαν την αναγκαία «απόδειξη» για να απαχθούν και να δολοφονηθούν οι ηγέτες του συνδικάτου.³⁶

Βασανιστήρια με σπόνσορες εταιρείες

Οι επιθέσεις εναντίον των ηγετών των συνδικάτων πραγματοποιούνταν συχνά σε στενή συνεργασία με τους εργοδότες, και μερικές από τις υποθέσεις που διερεύνησε τα τελευταία χρόνια η δικαιοσύνη αποτελούν τα πιο καλά τεκμηριωμένα παραδείγματα της άμεσης ανάμειξης τοπικών θυγατρικών των μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών.

Στα χρόνια που προηγήθηκαν του πραξικοπήματος στην Αργεντινή η ένοπλη δράση της Αριστεράς είχε ζημιώσει τις ξένες εταιρείες τόσο οικονομικά όσο και σε επίπεδο στελεχιακού δυναμικού: Μεταξύ 1972 και 1976 δολοφονήθηκαν πέντε στελέχη της αυτοκινητοβιομηχανίας Fiat.³⁷ Οι προοπτικές αυτών των πολυεθνικών εταιρειών άλλαξαν δραματικά όταν η χούντα κατέλαβε την εξουσία και εφάρμοσε τις πολιτικές της Σχολής του Σικάγου. Μπορούσαν πλέον να κατακλύζουν την εγχώρια αγορά με εισαγόμενα προϊόντα, να πληρώνουν χαμηλότερους μισθούς, να απολύουν εργάτες κατά το δοκούν και να επαναπαρίζουν τα κέρδη χωρίς να υπόκεινται σε καμία ρύθμιση.

Αρκετές πολυεθνικές εκδήλωσαν με θέρμη την ευγνωμοσύνη τους. Την πρώτη Πρωτοχρονιά μετά την επιβολή της στρατιωτικής χούντας στην Αργεντινή η Ford Motor Company καταχώρισε στις εφημερίδες μια ανακοίνωση στην

οποία ταυτιζόταν απροκάλυπτα με το κάθεσώς: «1976: Για μία ακόμα φορά η Αργεντινή βρίσκει το δρόμο της. 1977: Ένα Νέο Έτος πίστης και ελπίδας για όλους τους καλοπροαίρετους Αργεντινούς. Η Ford Motor της Αργεντινής και οι άνθρωποί της δεσμεύονται να αγωνιστούν προκειμένου να εκπληρωθεί το μεγαλειώδες πεπρωμένο της Πατρίδας».³⁸ Οι ξένες εταιρείες δεν περιορίστηκαν στο να ευχαριστήσουν απλώς τη χούντα για το εξαιρετο έργο της. Μερικές συμμετείχαν ενεργά στις εκστρατείες τρόμου. Στη Βραζιλία αρκετές πολυεθνικές συνασπίστηκαν και χρηματοδότησαν από κοινού τα δικά τους, ιδιωτικά αποσπάσματα βασανιστών. Στα μέσα του 1969, με την έναρξη της πιο βίαιης περιόδου της χούντας, δημιουργήθηκε μια υπεράνω του νόμου αστυνομική δύναμη στο πλαίσιο της επιχείρησης «Μπαντεϊράντες», ευρύτερα γνωστής ως OBAN.* Στελεχωμένη με αξιωματικούς του στρατού, η OBAN, σύμφωνα με την έκθεση *Brasil: Nunca Mais*, χρηματοδοτούνταν «από εισφορές διαφόρων πολυεθνικών εταιρειών, συμπεριλαμβανομένων της Ford και της General Motors». Καθώς δρούσε εκτός των επίσημων αστυνομικών και στρατιωτικών ιεραρχικών δομών, η OBAN απολάμβανε «μια ελαστικότητα και μια ατιμωρησία σε ό,τι αφορούσε τις ανακριτικές μεθόδους της», αναφέρει η έκθεση, ενώ πολύ σύντομα έγινε διάσημη για τις άνευ προηγουμένου σαδιστικές πρακτικές της.³⁹

Ωστόσο ήταν στην Αργεντινή όπου η ανάμειξη της τοπικής θυγατρικής της Ford με τον τρομοκρατικό μηχανισμό ήταν περισσότερο απροκάλυπτη. Η εταιρεία προμήθευε με οχήματα το στρατό, τα δε πράσινα σεντάν Ford Falcon ήταν τα αυτοκίνητα που χρησιμοποιήθηκαν σε χιλιάδες απαγωγές και εξαφανίσεις. Ο Αργεντινός ψυχολόγος και θεατρικός συγγραφέας Εδουάρδο Παουλόσκι περιγράφει το συγκεκριμένο μοντέλο ως «τη συμβολική έκφραση της τρομοκρατίας: Ήταν το αυτοκίνητο του θανάτου».⁴⁰

---

* Το δέκατο έβδομο αιώνα τυχοδιώκτες εξερευνητές από το κυβερνείο του Σάο Πάουλο, γνωστοί σήμερα ως «Μπαντεϊράντες», που σημαίνει «ακόλουθοι του λάβαρου», εξερεύνησαν την ενδοχώρα και επεξέτειναν τα σύνορα της Βραζιλίας, κυρίως με επιδρομές και υποδούλωση των ιθαγενών φυλών των δασών. Παρότι η αρχική αποστολή τους ήταν η αιχμαλώτιση ιθαγενών και η χρησιμοποίησή τους ως δούλων, το δέκατο όγδοο αιώνα οι Μπαντεϊράντες ανακάλυψαν κοιτάσματα χρυσού και διαμαντιών στη σημερινή Πολιτεία Μίνας Ζεράς. Τα κέρδη από την εκμετάλλευση αυτών των κοιτασμάτων χρησιμοποιήθηκαν για να χρηματοδοτήσουν τα έξοδα της βασιλικής Αυλής και να διατηρήσουν τον παγκόσμιο χαρακτήρα της πορτογαλικής αυτοκρατορίας και την πολυτελή ζωή της αριστοκρατίας. Ο τρόπος εκμετάλλευσης από το Στέμμα και την τοπική ελίτ επιβάρυνε την τοπική κοινωνία με υπερβολική φορολογία και προκάλεσε αρκετά δημοφιλή κινήματα ανεξαρτησίας. (Σ.τ.Ε.)

Ενώ η Ford προμήθευε τη χούντα με αυτοκίνητα, η χούντα πρόσφερε στη Ford μια σημαντική εκδούλευση: Απάλλαξε τις γραμμές παραγωγής της από τους ενοχλητικούς συνδικαλιστές. Πριν από το πραξικόπημα η Ford είχε υποχρεωθεί να κάνει σημαντικές παραχωρήσεις: μία ώρα διάλειμμα για φαγητό αντί για είκοσι λεπτά, ενώ το 1% του ποσού από την πώληση κάθε αυτοκινήτου έπρεπε να διοχετεύεται σε προγράμματα κοινωνικών υπηρεσιών. Όλα αυτά άλλαξαν απότομα τη μέρα του πραξικοπήματος, όταν ξεκίνησε η αντεπανάσταση. Το εργοστάσιο της Ford, που βρισκόταν στα προάστια του Μπουένος Άιρες, μετατράπηκε σε στρατόπεδο: Τις βδομάδες που ακολούθησαν ήταν γεμάτο στρατιωτικά οχήματα και άρματα μάχης, ενώ από πάνω πετούσαν ελικόπτερα. Εργάτες έχουν καταθέσει ότι μια δύναμη εκατό στρατιωτών ήταν μόλις εγκατεστημένη στο εργοστάσιο.⁴¹ «Ήταν σαν να διεξαγόταν μια μάχη μέσα στο εργοστάσιο της Ford, μια μάχη εναντίον των εργαζομένων», θυμάται ο Πέδρο Τροϊάνι, ένας από τους συνδικαλιστές.⁴²

Στρατιώτες περιφέρονταν στις εγκαταστάσεις, συνελάμβαναν τους πιο δραστήριους συνδικαλιστές κατόπι υποδείξεως του επιστάτη του εργοστασίου και τους φορούσαν κουκούλες. Ο Τροϊάνι ήταν ένας από αυτούς. Θυμάται: «Πριν με συλλάβουν, με περιέφεραν σε ολόκληρο το εργοστάσιο, ώστε να με δουν όλοι. Η Ford χρησιμοποιούσε αυτή την πρακτική για να εξαλείψει το συνδικαλισμό στο εργοστάσιο».⁴³ Ακόμα πιο εκπληκτικό ήταν αυτό που έγινε στη συνέχεια: Αντί να τους οδηγήσουν σε κάποια κοντινή φυλακή, ο Τροϊάνι και άλλοι συλληφθέντες ισχυρίζονται ότι οι στρατιώτες τους πήγαν σε ένα χώρο κράτησης που βρισκόταν *μέσα* στον περίβολο του εργοστασίου. Στο χώρο εργασίας τους, όπου πριν από μερικές μέρες διαπραγματεύονταν μια εργασιακή σύμβαση, εργάτες ξυλοκοπήθηκαν και δύο από αυτούς βασανίστηκαν με ηλεκτροσόκ.⁴⁴ Έπειτα τους μετέφεραν σε φυλακές, όπου τα βασανιστήρια συνεχίστηκαν για βδομάδες και, σε μερικές περιπτώσεις, για μήνες.⁴⁵ Σύμφωνα με τους δικηγόρους των εργατών της Ford, τουλάχιστον είκοσι πέντε συνδικαλιστές απήχθησαν, και οι μισοί από αυτούς φυλακίστηκαν σε χώρους του εργοστασίου. Για αυτόν ακριβώς το λόγο ομάδες υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων στην Αργεντινή ασκούν πιέσεις ώστε το εργοστάσιο της Ford να συμπεριληφθεί στον επίσημο κατάλογο των παράνομων χώρων φυλάκισης.⁴⁶

Το 2002 ομοσπονδιακοί εισαγγελείς άσκησαν δίωξη εναντίον της Ford Argentina έπειτα από καταγγελίες του Τροϊάνι και δεκατεσσάρων ακόμα εργατών, που υποστήριζαν ότι η εταιρεία ήταν νομικά υπόλογη για τη βία και την καταστολή στις εγκαταστάσεις που αποτελούσαν ιδιοκτησία της. «Η Ford

και τα στελέχη της συνήργησαν στην απαγωγή εργατών τους και πιστεύω ότι πρέπει να τους αποδοθούν ευθύνες», έχει δηλώσει ο Τροϊάνι.⁴⁷ Η Mercedes-Benz (θυγατρική της DaimlerChrysler) βρέθηκε αντιμέτωπη με μια παρόμοια έρευνα εξαιτίας των καταγγελιών ότι η εταιρεία συνεργάστηκε με το στρατό κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 για να εκκαθαριστούν τα εργοστάσιά της από τους συνδικαλιστές. Σύμφωνα με τις καταγγελίες, η εταιρεία έδωσε τα ονόματα και τις διευθύνσεις δεκαέξι εργατών, οι οποίοι στη συνέχεια εξαφανίστηκαν, οι δεκατέσσερις από αυτούς για πάντα.⁴⁸

Σύμφωνα με την ιστορικό Κάρεν Ρόμπερτ, όταν έπεσε η δικτατορία «σχεδόν όλοι οι αντιπρόσωποι των εργατών είχαν εξαφανιστεί από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις της χώρας, [...] όπως οι Mercedes-Benz, Chrysler και Fiat Concord». ⁴⁹ Τόσο η Ford όσο και η Mercedes-Benz αρνούνται ότι στελέχη τους διαδραμάτισαν οποιονδήποτε ρόλο στην καταστολή. Η δικαστική διερεύνηση των υποθέσεων συνεχίζεται.

Δεν ήταν μόνο οι συνδικαλιστές που δέχτηκαν προειδοποιητικές επιθέσεις, αλλά όλοι όσοι εκπροσωπούσαν ένα όραμα για την κοινωνία που βασιζόταν σε αξίες διαφορετικές από το καθαρό κέρδος. Ιδιαίτερα βίαιες σε ολόκληρη την περιοχή ήταν οι επιθέσεις εναντίον των αγροτών που είχαν αγωνιστεί για την αναδιανομή της γης. Οι ηγέτες των Αγροτικών Ενώσεων της Αργεντινής, που διέδιδαν εμπιρηστικές ιδέες για το δικαίωμα των χωρικών να κατέχουν γη, διώχτηκαν και βασανίστηκαν, συχνά στους αγρούς όπου δούλευαν και σε κοινή θέα. Οι στρατιώτες χρησιμοποιούσαν τις μπαταρίες των καμιονιών για να τροφοδοτούν με ηλεκτρικό ρεύμα τις *picanas*, μετατρέποντας αυτό το διαδεδομένο κτηνοτροφικό εργαλείο σε όργανο βασανιστηρίων. Εν τω μεταξύ, οι οικονομικές πολιτικές της χούντας ήταν ιραγματικό μάννα εξ ουρανού για τους μεγάλους γαιοκτήμονες και κτηνοτρόφους. Στην Αργεντινή ο Μαρτίνες δε Χος κατήγγησε τη διατίμηση στην τιμή του κρέατος και το κόστος του εκτοξεύτηκε πάνω από 700%, με αποτέλεσμα τα κέρδη να φτάσουν σε επίπεδα ρεκόρ.⁵⁰

Στις φτωχογειτονιές σιόχος των προειδοποιητικών επιθέσεων ήταν όσοι πρόσφεραν κοινωνικό έργο (πολλοί από τους οποίους συνεργάζονταν με την εκκλησία) και οργάνωναν τα πιο φτωχά στρώματα της κοινωνίας προκειμένου να διεκδικήσουν δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, στέγη και παιδεία – με άλλα λόγια, τις παροχές του «κράτους πρόνοιας» το οποίο ήθελαν να κα-

τεδαφίσουν τα Παιδιά του Σικάγου. «Οι φτωχοί δε θα έχουν πια ένα φύλακα άγγελο να τους φροντίζει!» έλεγαν στον Αργεντινό γιατρό Νορμπέρτο Λιούσκι οι βρασανιστές του ενόσω «έκαναν ηλεκτροσόκ στα ούλα, στις ρώγες, στα γεννητικά μου όργανα, στην κοιλιά και στα αφτιά μου». ⁵¹

Ένας Αργεντινός ιερέας που συνεργαζόταν με τη χούντα έχει εξηγήσει την υποκείμενη φιλοσοφία: «Ο εχθρός ήταν ο μαρξισμός· ο μαρξισμός στους κόλπους της εκκλησίας και σε ολόκληρη την πατρίδα μας, ο κίνδυνος να γεννηθεί ένα νέο έθνος». ⁵² Αυτός ο «κίνδυνος να γεννηθεί ένα νέο έθνος» εξηγεί για ποιο λόγο τόσα πολλά από τα θύματα των δικτατορικών καθεστώτων ήταν νεαρής ηλικίας. Στην Αργεντινή το 81% των 30.000 ανθρώπων που εξαφανίστηκαν ήταν μεταξύ δεκαέξι και τριάντα ετών. ⁵³ «Δουλεύουμε για τα επόμενα είκοσι χρόνια», είχε δηλώσει ένας διαβόητος Αργεντινός βρασανιστής σε κάποιο από τα θύματά του. ⁵⁴

Ανάμεσα στους νεαρότερους ήταν μια ομάδα μαθητών του λυκείου που τον Σεπτέμβριο του 1976 διεκδίκησαν φτηνότερα εισιτήρια για τις αστικές συγκοινωνίες. Για τη χούντα, η συλλογική δράση των συγκεκριμένων εφήβων αποδείκνυε ότι είχαν μολυνθεί από τον ιό του μαρξισμού, κι έτσι οι αξιωματούχοι της αντέδρασαν με μια σαρωτική μανία αφανισμού, βασανίζοντας και δολοφονώντας έξι από τους μαθητές που είχαν τολμήσει να διατυπώσουν αυτό το υπονομευτικό αίτημα. ⁵⁵ Ο Μιγέλ Οβάλδο Ετσκολάζ, ο αστυνομικός διευθυντής που καταδικάστηκε το 2006, ήταν ένας από τους βασικούς εμπλεκόμενους στη δολοφονία των μαθητών.

Ο σκοπός των εξαφανίσεων ήταν πρόδηλος: Ενώ οι οικονομολόγοι που εφάρμοζαν τη θεραπεία-σοκ προσπαθούσαν να καθαρίσουν την οικονομία από τα υπολείμματα του κολεκτιβισμού, οι ομάδες κρούσης καθάριζαν τους δρόμους, τα πανειμοσήμια και τα εργοστάσια από τους εκπροσώπους του κολεκτιβιστικού ήθους.

Σε στιγμές ελικρίνειας, μερικοί από όσους βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή του οικονομικού μετασηματισμού παραδέχτηκαν ότι η επίτευξη των στόχων τους απαιτούσε μαζική καταστολή. Ο Βίκτορ Εμανουέλ, στέλεχος της εταιρείας δημοσίων σχέσεων Burson-Marsteller, που είχε αναλάβει να διαφημίσει τη χούντα της Αργεντινής ως ένα φιλικό προς τις επιχειρήσεις καθεστώς, είπε σε έναν ερευνητή ότι η βία ήταν αναγκαία προκειμένου να ανοίξει η «προστατευτική, κρατικίστικη» οικονομία της Αργεντινής. «Κανείς μα κανείς δεν επενδύει σε μια χώρα όπου μαίνεται ένας εμφύλιος πόλεμος», δήλωσε, παραδέχτηκε όμως ότι δε σκοτώνονταν μόνο αντάρτες. «Πιθανότατα πέθαναν πολλοί αθώοι

άνθρωποι», είπε στη συγγραφέα Μαργκερίτ Φέιτλοβιτς, «αλλά, δεδομένης της κατάστασης, απαιτείται μια τεράστια επίδειξη ισχύος». ⁵⁶

Ο Σέρχιο δε Κάστρο, το Παιδί του Σικάγου που έγινε υπουργός Οικονομικών του Πινοσέτ και επέβλεψε την εφαρμογή της θεραπείας-σοκ, έχει δηλώσει ότι δε θα μπορούσε ποτέ να τα καταφέρει χωρίς την υποστήριξη της σιδερένιας πυγμής του Πινοσέτ. «Η κοινή γνώμη ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό εναντίον μας, άρα χρειαζόμασταν μια ισχυρή προσωπικότητα για να συνεχιστεί η εφαρμογή της πολιτικής. Ήμασταν τυχεροί που ο Πρόεδρος Πινοσέτ κατανοούσε και είχε αρκετά ισχυρό χαρακτήρα ώστε να αντέχει την κριτική». Έχει επίσης παρατηρήσει ότι μια «αυταρχική κυβέρνηση» είναι η πιο κατάλληλη για να προστατέψει την οικονομική ελευθερία, επειδή χρησιμοποιεί «απρόσωπα» την ισχύ. ⁵⁷

Όπως συμβαίνει στις περισσότερες περιπτώσεις κρατικής τρομοκρατίας, οι προσεκτικά σχεδιασμένες και στοχευμένες δολοφονίες εξυπηρετούσαν δύο σκοπούς: πρώτον, την εξολόθρευση όσων στέκονταν εμπόδιο στην υλοποίηση του σχεδίου, των ανθρώπων που ήταν περισσότερο πιθανό να αντιδράσουν, και, δεύτερον, την αποστολή ενός ξεκάθਾਰου μηνύματος σε όσους ίσως σκέφτονταν να αντισταθούν –καθώς όλοι ήταν μάρτυρες της εξαφάνισης των «ταραχοποιών»– και, κατά συνέπεια, την εξουδετέρωση μελλοντικών εμποδίων.

Η μέθοδος λειτούργησε. «Ζούσαμε σε μια κατάσταση σύγχυσης και άγχους, πειθήνιοι και πρόθυμοι να συμμορφωθούμε με τις διαταγές. [...] Οι άνθρωποι είχαν παλινδρομήσει σε προγενέστερα στάδια ύπαρξης, φοβούνται και ήταν εξαρτημένοι», θυμάται ο Χιλιανός ψυχίατρος Μάρκο Αντόνιο δε λα Πάρα. ⁵⁸ Με άλλα λόγια, βρίσκονταν σε κατάσταση σοκ. Έτσι, όταν τα οικονομικά σοκ εκτόξευσαν στα ύψη τις τιμές και μείωσαν τους μισθούς, οι δρόμοι της Χιλής, της Αργεντινής και της Ουρουγουάης παρέμειναν άδειοι και ήρεμοι. Δεν έγιναν εξεγέρσεις, δεν κηρύχθηκαν γενικές απεργίες. Οι οικογένειες τα έβγαζαν πέρα περιορίζοντας τα γεύματα, δίνοντας στα μωρά τους *μάτε* (ένα αφέψημα που μειώνει το αίσθημα της πείνας) και ξυπνώντας πριν από την αυγή για να πάνε με τα πόδια στις δουλειές τους, ώστε να εξοικονομούν χρήματα από τα εισιτήρια των αστικών λεωφορείων. Όσοι πέθαιναν από υποσιτισμό ή τύφο ενταφιάζονταν όσο πιο αθόρυβα γινόταν.

Μόλις δέκα χρόνια πριν οι χώρες του Νότιου Κώνου, με τους εκρηκτικά αναπτυσσόμενους δευτερογενείς τομείς τους, τα ταχύτατα ανερχόμενα μεσαία στρώματα και τα ισχυρά συστήματα υγείας και παιδείας, ενσάρκωναν τις ελπίδες του αναπτυσσόμενου κόσμου. Τώρα ιθα πλούσιοι και φτωχοί ζούσαν σε

διαφορετικά οικονομικά σύμπαντα, με τους πλούσιους να επισκέπτονται τόσο συχνά την Πολιτεία της Φλόριντα, ώστε να ανακηρύσσονται επίτιμοι πολίτες της, ενώ ο υπόλοιπος πληθυσμός ωθούνταν στην υπανάπτυξη, μια διαδικασία που θα βόθαινε εξαιτίας των νεοφιλελεύθερων «αναδομήσεων» στη μεταδικτατορική εποχή. Από παραδείγματα που ενέπνεαν οι χώρες του Νότιου Κώνου είχαν πλέον μετατραπεί σε μια τρομακτική προειδοποίηση για το τι συμβαίνει στα φτωχά έθνη όταν πιστεύουν ότι μπορούν να ξεφύγουν από τις τριτοκοσμικές συνθήκες. Επρόκειτο για μια μεταστροφή που θα μπορούσε να παραλληλιστεί με τα όσα οι κρατούμενοι υφίσταντο στα κέντρα βασανιστηρίων των στρατιωτικών καθεστώτων: Δεν αρκούσε απλώς να μιλήσουν, έπρεπε να απαρνηθούν τις πεποιθήσεις τους, να προδώσουν τους αγαπημένους τους και τα παιδιά τους. Όσους δεν άντεχαν τους αποκαλούν *quebrados*, που σημαίνει «αυτοί που έσπασαν». Αυτό ακριβώς συνέβη και στις χώρες του Νότιου Κώνου: Η περιοχή δε δέχτηκε απλώς ένα πλήγμα, αλλά «έσπασε», έγινε *quebrado*.

Τα βασανιστήρια ως «ίωση»

Ενώ οι πολιτικές προσπαθούσαν να ξεριζώσουν τον κολεκτιβισμό από τη συλλογική κουλτούρα, τα βασανιστήρια στις φυλακές αποσκοπούσαν στο να τον ξεριζώσουν από το νου και το πνεύμα των ανθρώπων. Όπως έγραφε σε ένα κύριο άρθρο της το 1976 μια φιλική προς τη χούντα εφημερίδα της Αργεντινής, «και ο νους των ανθρώπων πρέπει επίσης να καθαρθεί, επειδή εκεί γεννιέται το λάθος».⁵⁹

Πολλοί βασανιστές παρίσταναν ότι ήταν γιατροί ή χειρουργοί. Παρόμοια με τους οικονομολόγους της Σχολής του Σικάγου και την οδυνηρή αλλά αναγκαία θεραπεία-σοκ, οι ανακριτές φαντάζονταν ότι τα ηλεκτροσόκ και τα υπόλοιπα βασανιστήρια είχαν θεραπευτικές ιδιότητες και ότι οι ίδιοι επέβαλλαν ένα είδος φαρμακευτικής αγωγής στους κρατούμενους, τους οποίους αποκαλούσαν συχνά *apertosos*, δηλαδή «ακάθαρτους» ή «ασθενείς». Θα τους γιάτρευαν από την ασθένεια του σοσιαλισμού, αιπό την παρόρμηση προς τη συλλογική δράση.* Ασφαλώς, οι «θεραπείες» ήταν οδυνηρές, ενδεχομένως και θανατη-

* Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ολοκληρώσει τον ιστορικό της κύκλο η θεραπεία με ηλεκτροσόκ, που είχε εφαρμοστεί για πρώτη φορά ως μια τεχνική εξορκισμού. Η πρώτη καταγεγραμμένη ιατρική χρησιμοποίηση της ηλεκτροπληξίας πραγματοποιήθηκε από ένα Σουηδό γιατρό το δέκατο όγδοο αιώνα. Πιστεύοντας ότι οι ψυχικές διαταραχές προκαλούνται από το διάβολο, ανά-

φόρες, όμως ήταν για το καλό των ασθενών. «Αν το ένα χέρι σου έχει πάθει γάγγραινα, δεν πρέπει να το κόψεις;» αναρωτιόταν ρητορικά ο Πινοσέτ απαντώντας στις κριτικές για τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁶⁰

Σε καταθέσεις τους στις Επιτροπές για την Αλήθεια σε όλες τις χώρες της περιοχής πρώην κρατούμενοι έχουν μιλήσει για ένα σύστημα που αποσκοπούσε στο να τους εξαναγκάσει να προδώσουν τις αρχές που ήταν ταυτόσημες με την ύπαρξή τους. Για τους Λατινοαμερικανούς, η υπέρτατη αξία ήταν αυτή που ο ριζοσπάστης ιστορικός Οβάλδο Μπάγερ αποκαλούσε «το μοναδικό υπερβατικό θεολογικό αξίωμα: η αλληλεγγύη».⁶¹ Οι βασανιστές γνώριζαν πολύ καλά τη σημασία της αλληλεγγύης και προσπαθούσαν να ξεριζώσουν από τους κρατούμενους την παρόρμηση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Φυσικά, ο σκοπός κάθε ανάκρισης είναι η απόσπαση πολύτιμων πληροφοριών, συνεπώς και η εξώθηση στην προδοσία, ωστόσο πολλοί πρώην κρατούμενοι αναφέρουν ότι οι βασανιστές τους δεν ενδιαφέρονταν τόσο να τους αποσπάσουν πληροφορίες (τις οποίες συνήθως ήδη γνώριζαν) όσο να τους εξαναγκάσουν να προδώσουν. Ο σκοπός των βασανιστηρίων ήταν να προκληθεί ανήκεστος βλάβη σε εκείνο το κομμάτι της προσωπικότητας των κρατουμένων που τους έκανε να πιστεύουν ότι, πάνω από όλα, πρέπει να βοηθούν τους άλλους, σε εκείνο το κομμάτι του εαυτού τους που τους έκανε ακτιβιστές, και να αντικατασταθεί με ένα αίσθημα ντροπής και ταπεινώσης.

Μερικές φορές οι κρατούμενοι πρόδιδαν χωρίς να το θέλουν. Για παράδειγμα, ο Αργεντινός κρατούμενος Μάριο Βιγιάνι είχε μαζί του την αιζέντα του όταν τον απήγαγαν. Σε αυτήν είχε γράψει την ακριβή ημερομηνία και το μέρος όπου σκόπευε να συναντήσει ένα φίλο του. Στη θέση του εμφανίστηκαν στρατιώτες και ένας ακόμα ακτιβιστής εξαφανίστηκε στα γρανάζια του μηχανισμού της τρομοκρατίας. Ενόσω τον βασάνιζαν, οι ανακριτές είπαν στον Βιγιάνι ότι «συνέλαβαν τον Χόρχε επειδή είχα γράψει στην αιζέντα την ακριβή ημερομηνία της συνάντησής μας. Γνώριζαν ότι το να γνωρίζω πως ήταν δική μου ευθύνη η σύλληψη του φίλου μου θα αποτελούσε πολύ χειρότερο βασανιστήριο από τα 220 βολτ. Είναι σχεδόν αδύνατον να αντέξεις τις τύψεις».⁶²

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η υπέρτατη πράξη εξέγερσης ήταν οι μικρές χειρονομίες καλοσύνης ανάμεσα στους κρατούμενους, όπως το να περιποιούνται ο ένας τις πληγές του άλλου ή να μοιράζονται το λιγοστό φαγητό. Όταν οι βα-

---

γκαζε τους ασθενείς του να κρατούν την άκρη ενός σύρματος στο οποίο διοχέτευε ηλεκτρικό ρεύμα μέσω μιας μηχανής στατικού ηλεκτρισμού. Για κάθε δαιμόνιο ο ασθενής δεχόταν μια ηλεκτρική εκκένωση, μέχρι να θεωρηθεί θεραπευμένος. (Σ.τ.Σ.)

σανιστές ανακάλυπταν αυτές τις πράξεις αγάπης, τις τιμωρούσαν με ιδιαίτερα σκληρό τρόπο. Οι κρατούμενοι έπρεπε να εξωθηθούν σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο ατομικισμό, ενώ συνεχώς τους έφερναν αντιμέτωπους με ανυπόφορα διλήμματα, όπως το να υποστούν οι ίδιοι ακόμα πιο αφόρητα βασανιστήρια ή να βασανιστεί πιο σκληρά ένας συγκρατούμενός τους. Υπήρξαν μερικοί κρατούμενοι που «έσπασαν» σε τέτοιο βαθμό, ώστε να δέχονται να κρατούν την *picana* με την οποία βασανίζονταν οι συγκρατούμενοί τους ή να εμφανίζονται στην τηλεόραση και να αποκηρύσσουν δημόσια τις προηγούμενες πεποιθήσεις τους. Στις περιπτώσεις αυτών των κρατουμένων οι βασανιστές είχαν επιτύχει τον απόλυτο θρίαμβο: Οι φυλακισμένοι όχι μόνο είχαν απορρίψει το ιδανικό της αλληλεγγύης, αλλά προκειμένου να επιβιώσουν είχαν υποκύψει στο ανηλεές ήθος που βρίσκεται στον πυρήνα του καπιταλισμού των ελεύθερων συναλλαγών: «το να φροντίζει κανείς για τον υπ' αριθμόν ένα στόχο του», όπως το είχε θέσει το προαναφερθέν υψηλόβαθμο στέλεχος της ΙΤΤ.*⁶³

Και οι δύο ομάδες των «ειδικών» του σοκ που εργάστηκαν στις χώρες του Νότιου Κώνου, οι στρατηγοί και οι οικονομολόγοι, χρησιμοποιούσαν σχεδόν ταυτόσημες μεταφορές για το έργο τους. Ο Φρίντμαν παρομοίαζε το ρόλο του στη Χιλή με εκείνον ενός γιατρού που πρόσφερε «τεχνικές ιατρικές συμβουλές στην κυβέρνηση της Χιλήs για να τη βοηθήσει να βάλει τέλος σε μια πανώλη», την «πανώλη του πληθωρισμού».⁶⁴ Ο Άρνολντ Χάρμπεργκερ, ο επικεφαλής του προγράμματος για τη Λατινική Αμερική στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου, προχώρησε ακόμα περισσότερο. Σε μια διάλεξή του σε νεαρούς οικονομολόγους

* Η σημερινή εκδοχή της διαδικασίας αποδόμησης της προσωπικότητας είναι ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται ο ισλαμισμός ως όπλο εναντίον των μουσουλμάνων κρατουμένων σε φυλακές που ελέγχονται από τις ΗΠΑ. Με βάση την πληθώρα των στοιχείων που έχουν διαρρεύσει σχετικά με τα όσα συνέβησαν και συμβαίνουν στο Άμπου Γκράμπ και στον κόλπο του Γκουαντάναμο, ξεχωρίζουν δύο μορφές κακοποίησης των κρατουμένων που επαναλαμβάνονται ξανά και ξανά: η γύμνια και η εσκεμμένη προσβολή των ισλαμικών θρησκευτικών πρακτικών, καθώς οι φυλακισμένοι εξαναγκάζονται να ξυρίζουν τα γένια τους και να κλοτσούν το Κοράνι, να τυλίγονται με ισραηλινές σημαίες, να παίρνουν πόζες ομοφυλόφιλων, ακόμα και να αγγίζουν υποτιθέμενο αίμα από έμμηνο ρύση. Ο Μοαζάμ Μπεγκ, πρώην κρατούμενος στο Γκουαντάναμο, έχει αναφέρει ότι τον υποχρέωναν να ξυρίζεται συχνά, ενώ ένας φρουρός του έλεγε: «Αυτό ακριβώς δεν είναι που σας εξοργίζει εσάς τους μουσουλμάνους;». Η βεβήλωση των ισλαμικών θρησκευτικών πρακτικών δεν οφείλεται στο μίσος των φρουρών για τον ισλαμισμό (παρότι είναι πολύ πιθανό να συμβαίνει κι αυτό), αλλά στην πίστη των κρατουμένων σε αυτόν. Καθώς ο σκοπός των βασανιστηρίων είναι να αποδομηθεί η προσωπικότητα των κρατουμένων, πρέπει να στερηθούν όλα όσα τη συγκροτούν: από τα ρούχα τους μέχρι τις πεποιθήσεις τους. Τη δεκαετία του 1970 αυτό σήμαινε επίθεση εναντίον του ιδανικού της κοινωνικής αλληλεγγύης: σήμερα σημαίνει επίθεση εναντίον του ισλαμισμού. (Σ.τ.Σ.)

στην Αργεντινή πολλά χρόνια μετά το τέλος της δικτατορίας είπε ότι οι καλοί οικονομολόγοι αποτελούν οι ίδιοι τη θεραπεία, χρησιμεύοντας «ως αντισώματα στην καταπολέμηση των αντι-οικονομικών ιδεών και πολιτικών». ⁶⁵ Ο Σέσαρ Λουγούστο Γκουσέτι, ο υπουργός Εξωτερικών της χούντας της Αργεντινής, έχει δηλώσει ότι «όταν το κοινωνικό σώμα μιας χώρας έχει μολυνθεί από μια ασθένεια που διαβρώνει τα σπλάχνα της, σχηματίζονται αντισώματα. Δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τα αντισώματα αυτά με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζουμε τα μικρόβια. Στο βαθμό που η κυβέρνηση καταφέρει να θέσει υπό έλεγχο και να αφανίσει τους αντάρτες, οι παρενέργειες των αντισωμάτων θα εξαφανιστούν, όπως έχει ήδη αρχίσει να συμβαίνει. Πρόκειται για μια φυσική αντίδραση σε ένα άρρωστο σώμα». ⁶⁶

Φυσικά, η γλώσσα αυτή δε διαφέρει σε τίποτα από το διανοητικό κατασκεύασμα που επέτρεπε στους ναζί να υποστηρίξουν ότι σκοιώνοντας τα «ασθενή» μέλη της κοινωνίας θέραιναν το «εθνικό σώμα», όπως ισχυριζόταν ο ναζιστής γιατρός Φριτς Κλάιν: «Θέλω να διατηρήσω τη ζωή. Κι επειδή σέβομαι την ανθρώπινη ζωή, θα απομακρύνω μια γαγγραινώδη απόφυση από ένα άρρωστο σώμα. Οι εβραίοι είναι η γαγγραινώδης απόφυση στο σώμα της ανθρωπότητας». Οι Ερυθροί Χμερ χρησιμοποιούσαν παρόμοια γλώσσα για να δικαιολογήσουν τις σφαγές στην Καμπότζη. «Ό,τι είναι μολυσμένο, πρέπει να αποκοπεί». ⁶⁷

«Φυσιολογικά» παιδιά

Τίποτα δεν είναι περισσότερο ανατριχιαστικό από τον τρόπο με τον οποίο η χούντα της Αργεντινής συμπεριφέρθηκε στα παιδιά που γεννήθηκαν στα κέντρα βασανιστηρίων. Η Σύμβαση για τη Γενοκτονία του ΟΗΕ αναφέρει ότι μια από τις πιο χαρακτηριστικές πρακτικές γενοκτονίας είναι «η επιβολή μέτρων που αποσκοπούν στην αποτροπή των γεννήσεων μέσα στην ομάδα» και «η διά της βίας μεταφορά των παιδιών από την ομάδα σε μια άλλη ομάδα». ⁶⁸

Υπολογίζεται ότι πεντακόσια παιδιά γεννήθηκαν στα κέντρα βασανιστηρίων της Αργεντινής, για να ενταχθούν στη συνέχεια στο σχέδιο αναμόρφωσης της κοινωνίας και δημιουργίας μια νέας γενιάς υποδειγματικών πολιτών. Έπειτα από μια σύντομη περίοδο γαλουχίας, εκατοντάδες παιδιά πουλήθηκαν ή δόθηκαν σε ζευγάρια που στην πλειοψηφία τους συνδέονταν άμεσα με τη δικτατορία. Τα παιδιά ανατράφηκαν σύμφωνα με τις αξίες του καπιταλισμού

και του χριστιανισμού, που θεωρούνταν «φυσιολογικές» και υγιείς από τη χούντα, ενώ δεν τους μίλησαν ποτέ για τους φυσικούς τους γονείς, σύμφωνα με την ομάδα υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων Γιαγιάδες της Πλατείας Μαΐου, που με πολλούς κόπους εντόπισε τα ίχνη δεκάδων από αυτά τα παιδιά.⁶⁹ Οι περισσότεροι από τους γονείς των παιδιών, θεωρούμενοι υπερβολικά «άρρωστοι» για να διασωθούν, πέθαναν στα στρατόπεδα. Οι αρπαγές των παιδιών δεν ήταν μεμονωμένες υπερβολές, αλλά έγιναν στο πλαίσιο μιας οργανωμένης κρατικής επιχείρησης. Σε μια δικαστική υπόθεση παρουσιάστηκε ως τεκμήριο ένα επίσημο έγγραφο του Υπουργείου Εσωτερικών που είχε συνταχθεί το 1977 και έφερε τον τίτλο «Οδηγίες για τις Διαδικασίες Σχετικά με τα Ανήλικα Παιδιά Πολιτικών ή Συνδικαλιστών Ηγετών Όταν οι Γονείς τους Κρατούνται ή Έχουν Εξαφανιστεί».⁷⁰

Το κεφάλαιο αυτό της ιστορίας της Αργεντινής παρουσιάζει εντυπωσιακές ομοιότητες με τις αρπαγές ιθαγενών παιδιών από τις οικογένειές τους στις ΗΠΑ, στον Καναδά και στην Αυστραλία, τα οποία στέλνονταν σε οικοτροφεία, δεν τους επιτρεπόταν να μιλούν τη γλώσσα τους και τα έδερναν για να «γίνουν λευκοί». Στην Αργεντινή της δεκαετίας του 1970 τέθηκε σε εφαρμογή μια παρόμοια «ρατσιστική» λογική, που όμως δεν είχε ως κριτήριο τη φυλή, αλλά τις πολιτικές πεποιθήσεις, την κουλτούρα και την ταξική προέλευση.

Τέσσερα χρόνια μετά το τέλος της δικτατορίας στην Αργεντινή συνέβη ένα γεγονός που αποδίδει ανάγλυφα τη στενή σύνδεση ανάμεσα στις πολιτικές δολοφονίες και στην επανάσταση της ελεύθερης αγοράς. Το 1987 τα μέλη ενός κινηματογραφικού συνεργείου γύριζαν μια σκηνή στο υπόγειο του Galerías Pacífico, ενός από τα πιο πολυτελή εμπορικά κέντρα του Μπουένος Άιρες, και, προς μεγάλη τους φρίκη, ανακάλυψαν ένα εγκαταλελειμμένο κέντρο βασανιστηρίων. Όπως αποδείχτηκε, στη διάρκεια της δικτατορίας το Πρώτο Σώμα Στρατού έκρυβε κάποιους από τους εξαφανισμένους στα έγκατα του εμπορικού κέντρου: Στους τοίχους του μπουντρουμιού εξακολουθούσαν να υπάρχουν τα μηνύματα απελπισίας που είχαν αφήσει οι προ πολλού νεκροί κρατούμενοι: ονόματα, ημερομηνίες, εκκλήσεις για βοήθεια.⁷¹

Σήμερα το Galerías Pacífico είναι το κόσμημα της εμπορικής συνοικίας του Μπουένος Άιρες, η απόδειξη ότι αποτελεί πλέον μια παγκοσμιοποιημένη μητρόπολη της κατανάλωσης. Θολωτές οροφές και πολύχρωμες τοιχογραφίες πλαισιώνουν τα καταστήματα που πουλούν επώνυμα είδη πολυτελείας, από

Christian Dior και Ralph Lauren μέχρι Nike, τα οποία είναι απρόσιτα στη μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων της χώρας, αλλά αποτελούν πρώτης τάξεως ευκαιρίες για τους ξένους που συρρέουν στην πόλη ώστε να επωφεληθούν από το υποτιμημένο νόμισμά της.

Για όσους Αργεντινούς γνωρίζουν την ιστορία της χώρας τους, το εμπορικό κέντρο αποτελεί μία ανατριχιαστική υπενθύμιση του γεγονότος ότι, όπως μια παλαιότερη μορφή καπιταλιστικής κατάκτησης οικοδομήθηκε πάνω στους ομαδικούς τάφους των ιθαγενών κατοίκων της χώρας, έτσι και το σχέδιο της Σχολής του Σικάγου για τη Λατινική Αμερική οικοδομήθηκε πάνω στα μυστικά στρατόπεδα βασανιστηρίων όπου εξαφανίστηκαν χιλιάδες άνθρωποι οι οποίοι πίστευαν σε ένα διαφορετικό μέλλον για τη χώρα τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

«ΟΥΔΕΜΙΑ ΣΧΕΣΗ ΥΠΑΡΧΕΙ»

ΠΩΣ ΜΙΑ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΕΞΑΓΝΙΣΤΗΚΕ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ

«Ο Μίλτον [Φρίντμαν] αποτελεί την ενσάρκωση της αλήθειας ότι “οι ιδέες έχουν συνέπειες”».

–Ντόναλντ Ράμσεφελντ, υπουργός Άμυνας των ΗΠΑ, Μάιος 2002¹

«Άνθρωποι βρέθηκαν στη φυλακή προκειμένου οι τιμές [των προϊόντων] να είναι ελεύθερες».

–Εδουάρδο Γκαλεάνο, 1990²

Για μια σύντομη περίοδο φαινόταν ότι τα εγκλήματα στις χώρες του Νότιου Κώνου θα συνδέονταν άρρηκτα με το νεοφιλελεύθερο κίνημα, δυσφημίζοντάς το προτού επεκταθεί πέρα από το πρώτο πειραματικό εργαστήρι του. Μετά το μοιραίο ταξίδι του Μίλτον Φρίντμαν στη Χιλή το 1975 ο αρθρογράφος των *New York Times* Άντονι Λιούις έθεσε ένα απλό αλλά εμπρηστικό ερώτημα: «Αν η οικονομική θεωρία του Σικάγου στην καθαρή μορφή της μπορεί να εφαρμοστεί στη Χιλή μόνο με αντίτιμο την καταπίεση, μήπως θα έπρεπε να αισθάνονται υπόλογοι οι δημιουργοί της;».³

Μετά τη δολοφονία του Ορλάντο Λετελιέ ακτιβιστές επαναλάμβαναν την έκκλησή του να θεωρηθεί υπόλογος για το ανθρώπινο κόστος ο «διανοητικός αρχιτέκτονας» της οικονομικής επανάστασης στη Χιλή. Εκείνα τα χρόνια ο Μίλτον Φρίντμαν δεν μπορούσε να δώσει μια διάλεξη χωρίς να τον διακόπτει κάποιος για να παραθέσει τα λόγια του Λετελιέ, ενώ υποχρεωνόταν να μπαίνει από την πίσω πόρτα σε αρκετές εκδηλώσεις στις οποίες ήταν το τιμώμενο πρόσωπο.

Φοιτητές στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου ανασιατώθηκαν τόσο πολύ όταν

πληροφορήθηκαν τη συνεργασία των καθηγητών τους με τη χούντα, ώστε ζήτησαν τη διεξαγωγή έρευνας από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Αρκετοί ακαδημαϊκοί τους υποστήριξαν, συμπεριλαμβανομένου του Αυστριακού οικονομολόγου Γκέρχαρντ Τίντνερ, που τη δεκαετία του 1930 είχε φύγει από την Ευρώπη εξαιτίας του φασισμού και είχε καταφύγει στις ΗΠΑ. Ο Τίντνερ συνέκρινε τη Χιλή του Πινοσέι με τη ναζιστική Γερμανία και παραλλήλιζε τον Φρίντμαν που υποστήριζε τον Πινοσέι με τους τεχνοκράτες που είχαν συνεργαστεί με το Τρίτο Ράιχ. (Ο Φρίντμαν, από τη μεριά του, κατηγορούσε τους επικριτές του ότι χρησιμοποιούσαν «ναζιστικές πρακτικές».)⁴

Τόσο ο Φρίντμαν όσο και ο Άρνολντ Χάρμπεργκερ αποδέχονταν πρόθυμα τα εύσημα για τα οικονομικά θαύματα που είχαν επιτελέσει τα Παιδιά του Σικάγου. Με ύφος υπερήφανου πατέρα, ο Φρίντμαν καυχιόταν στο *Newsweek* το 1982 ότι «τα Παιδιά του Σικάγου [...] συνδύαζαν εξαιρετικές διανοητικές και εκτελεστικές ικανότητες με το θάρρος να υπερασπίζονται τις πεποιθήσεις τους και μια αίσθηση αφοσίωσης στην υλοποίησή τους». Ο Χάρμπεργκερ είχε δηλώσει: «Αισθάνομαι περισσότερο υπερήφανος για τους μαθητές μου παρά για οτιδήποτε έχω γράψει. Πράγματι, η *λατινοαμερικανική* ομάδα είναι πολύ περισσότερο δική μου από οποιαδήποτε συμβολή μου στη βιβλιογραφία».⁵ Ωστόσο όσον αφορά το ανθρώπινο κόστος των «θαυμάτων» που είχαν επιτελέσει οι μαθητές τους οι δύο άντρες δεν έβλεπαν να υπάρχει ουδεμία σχέση.

«Παρά την έντονη διαφωνία μου με το αυταρχικό πολιτικό σύστημα της Χιλής, δε θεωρώ κακό ένας οικονομολόγος να παρέχει τεχνικές οικονομικές συμβουλές στην κυβέρνηση της χώρας», είχε γράψει ο Φρίντμαν στη στήλη του στο *Newsweek*.⁶

Στα απομνημονεύματά του ο Φρίντμαν ισχυρίζεται ότι ο Πινοσέι προσπαθούσε να κατευθύνει την οικονομία μόνος τα δύο πρώτα χρόνια της εξουσίας του και ότι μόνο «μετά το 1975, όταν ο πληθωρισμός μαινόταν και μια παγκόσμια κάμψη της οικονομίας πυροδότησε την ύφεση στη Χιλή, ο στρατηγός Πινοσέι στράφηκε στα Παιδιά του Σικάγου».⁷ Πρόκειται για μια ωμή διαστρέβλωση της ιστορικής πραγματικότητας: Τα Παιδιά του Σικάγου συνεργάζονταν με το στρατό προτού καν γίνει το πραξικόπημα και ο οικονομικός μετασχηματισμός ξεκίνησε τη μέρα που η χούντα κατέλαβε την εξουσία. Αλλού ο Φρίντμαν έχει φτάσει στο σημείο να ισχυριστεί ότι η περίοδος διακυβέρνησης του Πινοσέι –δεκαεφτά χρόνια δικτατορίας και δεκάδες χιλιάδες βασανισμένων– δεν ήταν μια βίαιη κατάλυση της δημοκρατίας, αλλά το αντίθετο. «Η πραγματική σημασία του εγχειρήματος στη Χιλή έγκειται στο ότι οι ελεύθερες

αγορές εξασφάλισαν με τον τρόπο τους μια ελεύθερη κοινωνία», έχει δηλώσει ο Φρίντμαν.⁸

Τρεις βδομάδες μετά τη δολοφονία του Λετελιέ συνέβη ένα γεγονός που έθεσε απότομα τέλος στη συζήτηση για το κατά πόσο τα εγκλήματα του Πινοτσέτ αντανακλούσαν στο κίνημα της Σχολής του Σικάγου. Ο Μίλτον Φρίντμαν τιμήθηκε με το βραβείο Νομπέλ Οικονομικών Επιστημών του 1976 για το «πρωτότυπο και βαρυσήμαντο» έργο του αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στον πληθωρισμό και στην ανεργία.⁹ Ο Φρίντμαν αξιοποίησε την ευκαιρία της ομιλίας του στην τελετή βράβευσής του για να υποστηρίξει ότι τα οικονομικά ήταν μια επιστήμη εξίσου αυστηρή και αντικειμενική με τη φυσική, τη χημεία και την ιατρική, καθώς βασιζόνταν στην αμερόληπτη εξέταση των διαθέσιμων δεδομένων. Πολύ βολικά, παρέβλεψε το γεγονός ότι η βασική υπόθεση για την οποία είχε τιμηθεί με το βραβείο καταρριπτόταν στην πραγματικότητα από τις ουρές μπροστά στα αρτοποιεία, τις επιδημίες τύφου και τα κλειστά εργοστάσια στη Χιλή, τη μοναδική χώρα που το καθεστώς της ήταν αρκετά ανάλγητο ώστε να εφαρμόσει στην πράξη τις ιδέες του.¹⁰

Τον επόμενο χρόνο συνέβη ένα άλλο γεγονός που καθόρισε τις παραμέτρους της συζήτησης για τα όσα συνέβαιναν στις χώρες του Νότιου Κώνου: Η Διεθνής Αμνηστία τιμήθηκε με το βραβείο Νομπέλ Ειρήνης, κυρίως χάρη στη θαρραλέα σταυροφορία της με σκοπό την αποκάλυψη των παραβιάσεων των ανθρώπινων δικαιωμάτων στη Χιλή και στην Αργεντινή. Στην πραγματικότητα, το βραβείο Νομπέλ Οικονομικών Επιστημών είναι ανεξάρτητο από το βραβείο Νομπέλ Ειρήνης, καθώς το απονέμει μια διαφορετική επιτροπή και η τελετή βράβευσης πραγματοποιείται σε μια διαφορετική πόλη. Ωστόσο από μια απόσταση φαινόταν λες και με τα δύο βραβεία Νομπέλ η επιτροπή με το μεγαλύτερο κύρος σε ολόκληρο τον κόσμο είχε βγάλει την ετυμηγορία της: Το σοκ των θαλάμων βασανιστηρίων έπρεπε να καταδικαστεί με τον πιο έντονο τρόπο, όμως η οικονομική θεραπεία-σοκ όφειλε να επικροτηθεί – και ανάμεσα στις δύο μορφές σοκ, όπως είχε γράψει ο Λετελιέ με πένα που έσταζε ειρωνεία, «ουδεμία σχέση υπάρχει».¹¹

Οι παρωπίδες των «ανθρώπινων δικαιωμάτων»

Η διανοητική στεγανοποίηση ανάμεσα στις δύο μορφές σοκ δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι οι οικονομολόγοι της Σχολής του Σικάγου αρνούσαν να πα-

ραδεχτούν πως υπήρχε η παραμικρή σχέση ανάμεσα στις πολιτικές τους και στη χρησιμοποίηση της τρομοκρατίας. Στη διαιώνιση του προβλήματος συνέβαλε και ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο οι τρομοκρατικές αυτές πράξεις προσεγγίστηκαν μόνο ως «παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων» και όχι ως εργαλεία που εξυπηρετούσαν σαφείς πολιτικές και οικονομικές επιδιώξεις. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι οι χώρες του Νότιου Κώνου τη δεκαετία του 1970 δε χρησιμοποιήθηκαν ως πειραματικό εργαστήριο μόνο για ένα νέο οικονομικό μοντέλο αλλά και για ένα σχετικά νέο μοντέλο ακτιβισμού: του διεθνούς κινήματος για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Αναμφισβήτητα, το κίνημα αυτό διαδραμάτισε έναν καθοριστικό ρόλο στο να σταματήσουν οι χειρότερες καταχρήσεις από τις χούντες. Όμως, καθώς εστιαστική αποκλειστικά στα εγκλήματα και όχι στους λόγους που κρύβονταν πίσω από αυτά, το κίνημα για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων συνέβαλε επίσης ώστε η ιδεολογία της Σχολής του Σικάγου να εξέλθει αλώβητη από το πρώτο αιματοβαμμένο εργαστήρι της.

Το δίλημμα χρονολογείται από τις απαρχές του σύγχρονου κινήματος για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, όταν το 1948 τα Ηνωμένα Έθνη υιοθέτησαν την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αμέσως μόλις συντάχθηκε η διακήρυξη, μετατράπηκε σε έναν πολιορκητικό κριό τον οποίο χρησιμοποιούσαν και τα δύο στρατόπεδα του Ψυχρού Πολέμου, κατηγορώντας το ένα το άλλο ότι αποτελούσε την επόμενη ναζιστική Γερμανία. Το 1967 ο Τύπος αποκάλυψε ότι η Διεθνής Επιτροπή Νομικών, η σημαντικότερη ομάδα υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων που εστιαζόταν στις σοβιετικές παραβιάσεις τους, δεν ήταν ένας αμερόληπτος κριτής, όπως ισχυριζόταν, αλλά λάμβανε κρυφά κονδύλια από τη CIA.¹²

Ήταν μέσα σε αυτή τη βαριά περιρρέουσα ατμόσφαιρα που η Διεθνής Αμνηστία ανέπτυξε το δόγμα της για αυστηρή αμεροληψία: Θα χρηματοδοτούνταν αποκλειστικά από τα μέλη της και θα παρέμενε αυστηρά «ανεξάρτητη από κάθε κυβέρνηση, πολιτική ομάδα, ιδεολογία, οικονομικό συμφέρον ή θρησκευτικό δόγμα». Και για να αποδείξει ότι δε χρησιμοποιούσε τα ανθρώπινα δικαιώματα για να προωθεί μια συγκεκριμένη πολιτική ατζέντα, η Διεθνής Αμνηστία διέταξε το καθένα από τα παραρτήματά της να «υιοθετήσει» από τρεις φυλακισμένους για λόγους συνείδησης, «έναν από κομμουνιστικές χώρες, έναν από Δυτικές χώρες και έναν από χώρες του Τρίτου Κόσμου».¹³ Η θέση της Διεθνούς Αμνηστίας, εμβληματική εκείνη την εποχή για ολόκληρο το κίνημα υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συνίστατο στο ότι, εφό-

σον οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελούσαν οικουμενική αδικία, ανήθικες από τη φύση τους, δεν ήταν απαραίτητο να προσδιορίζονται οι λόγοι για τους οποίους πραγματοποιούνταν, απλώς να τεκμηριώνονται με όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες και μεγαλύτερη αξιοπιστία.

Η θεμελιώδης αυτή αρχή αντικατοπτρίζεται στον τρόπο με τον οποίο καταγράφηκαν οι εκστρατείες τρόμου στις χώρες του Νότιου Κώνου. Υπό τη συνεχή παρακολούθηση και παρενόχληση των μυστικών αστυνομιών, οι ομάδες υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έστελναν αντιπροσωπείες στην Αργεντινή, στην Ουρουγουάη και στη Χιλή για να μιλήσουν με εκατοντάδες θύματα βασανιστηρίων και με τις οικογένειές τους. Επιπλέον, απέκτησαν όση πρόσβαση τους επιτράπηκε σε φυλακές. Καθώς δεν υπήρχαν ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης και οι χούντες αρνούσαν τα εγκλήματα τους, οι μαρτυρίες αυτές αποτελούσαν τα πρωταρχικά τεκμήρια μιας ιστορίας που υποτίθεται ότι δε θα έπρεπε ποτέ να γραφτεί. Όσο σημαντικό κι αν ήταν αυτό το έργο, ήταν ταυτόχρονα περιορισμένο: Οι εκθέσεις των ομάδων υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ήταν κατάλογοι συνταγμένοι με νομική ορολογία στους οποίους καταγράφονταν οι πιο ανατριχιαστικές μέθοδοι καταστολής και αντιπαραβάλλονταν με τα άρθρα της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου τα οποία παραβίαζαν.

Αυτή η περιορισμένη οπτική γωνία καθίσταται ιδιαίτερα εμφανής και προβληματική στην έκθεση που συνέταξε το 1976 η Διεθνής Αμνηστία για την Αργεντινή, που αποτελεί έναν εντυπωσιακό απολογισμό των ωμοτήτων της χούντας και για την οποία τιμήθηκε με το βραβείο Νομπέλ. Ωστόσο, παρά την προσεκτική παράθεση λεπτομερειών, η έκθεση δε ρίχνει φως στους λόγους για τους οποίους συνέβαιναν οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τίθεται μόνο το ερώτημα «σε ποιο βαθμό οι παραβιάσεις είναι εξηγήσιμες ή αναγκαίες» για να εδραιωθεί η «ασφάλεια» – όπως ισχυριζόταν η χούντα για να δικαιολογήσει το «βρόμικο πόλεμο».¹⁴ Μετά την εξέταση των αποδεικτικών στοιχείων, η έκθεση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η απειλή την οποία αντιπροσώπευαν οι αριστερές αντάρτικες ομάδες δεν ήταν σε καμία περίπτωση ανάλογη του βαθμού καταστολής που χρησιμοποιούσε το κράτος.

Όμως υπήρχε κάποια άλλη επιδίωξη που καθιστούσε τη βία «εξηγήσιμη ή αναγκαία»; Η Διεθνής Αμνηστία δεν κάνει καμία σχετική αναφορά. Στην έκτασης 92 σελίδων έκθεσή της δε γίνεται η παραμικρή μνεία στο γεγονός ότι η χούντα είχε αναλάβει την αναμόρφωση της χώρας σύμφωνα με μια σει-

ρά από ακραίες καπιταλιστικές κατευθυντήριες οδηγίες. Δεν υπάρχει κανένα σχόλιο για την αύξηση της φτώχειας ή για τη δραματική αναστολή των προγραμμάτων αναδιανομής του πλούτου, παρόλο που ήταν οι κεντρικές πολιτικές της χουντικής εξουσίας.

Στην έκθεση παρατίθενται λεπτομερώς όλοι οι νόμοι και τα διατάγματα της χούντας που παραβίαζαν τις πολιτικές ελευθερίες, αλλά κανένα από τα οικονομικά διατάγματα που μείωναν τους μισθούς και αύξαναν τις τιμές, παραβιάζοντας τα δικαιώματα στην τροφή και στη στέγη, που επίσης περιλαμβάνονται στα άρθρα της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αν η Διεθνής Αμνηστία είχε εξετάσει έστω και επιφανειακά το επαναστατικό οικονομικό σχέδιο της χούντας, θα αντιλαμβανόταν για ποιο λόγο ήταν αναγκαία μια τόσο ακραία καταστολή, καθώς και γιατί τόσοι πολλοί από τους φυλακισμένους για λόγους συνείδησης ήταν συνδικαλιστές και άνθρωποι που πρόσφεραν κοινωνικό έργο.

Μια άλλη σημαντική παράλειψη είναι η παρουσίαση από τη Διεθνή Αμνηστία της σύγκρουσης ως αυστηρά περιορισμένη ανάμεσα στο στρατό και στους αριστερούς εξτρεμιστές. Δεν αναφέρεται κανένας άλλος από τους δρώντες: ούτε η κυβέρνηση των ΗΠΑ και η CIA ούτε οι γαιοκτήμονες ούτε οι πολυεθνικές εταιρείες. Καθώς δε γίνεται καμία μνεία στο ευρύτερο σχέδιο να επιβληθεί ένας «ανόθευτος» καπιταλισμός στη Λατινική Αμερική και στα ισχυρά συμφέροντα που κρύβονταν πίσω από αυτό το σχέδιο, οι πράξεις σαδισμού που τεκμηριώνονται στην έκθεση φαντάζουν εντελώς ακατανόητες – τυχαία άσχημα συμβάντα που οφείλονται στην περιρρέουσα πολιτική ατμόσφαιρα και τα οποία οφείλουν να καταδικάζουν όλοι οι άνθρωποι με συνείδηση, χωρίς όμως να μπορούν να τα κατανοήσουν.

Όλοι όσοι συμμετείχαν στο κίνημα για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων δρούσαν κάτω από αυστηρές συνθήκες περιορισμού, αν και για διαφορετικούς λόγους. Στο εσωτερικό των μαστιζόμενων χωρών οι πρώτοι άνθρωποι που ειέστησαν την προσοχή στην τρομοκρατία ήταν οι φίλοι και οι συγγενείς των θυμάτων, όμως υπήρχαν πολύ συγκεκριμένα όρια στα όσα μπορούσαν να αποκαλύψουν. Δε μιλούσαν για την πολιτική ή οικονομική ατζέντα που υπήρχε πίσω από τις εξαφανίσεις, επειδή κινδύνευαν να εξαφανιστούν και οι ίδιοι αν το έκαναν. Η πιο διάσημη ομάδα υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων που αναδύθηκε κάτω από αυτές τις επικίνδυνες συνθήκες ήταν οι Μητέρες της Πλατείας Μαΐου, που είναι γνωστές στην Αργεντινή ως *Madres*, Μητέρες. Στις εβδομαδιαίες διαδηλώσεις τους έξω από την έδρα της κυβέρνη-

σης στο Μπουένος Άιρες οι *Madres* δεν τολμούσαν να έχουν πλακάτ με συνθήματα, απλώς κρατούσαν φωτογραφίες των αγνοούμενων παιδιών τους με τη λεζάντα: «¿Dónde están?» – «Πού είναι;». Αντί να φωνάζουν συνθήματα, έκαναν κύκλους σιωπηλές φορώντας λευκά μαντίλια πάνω στα οποία ήταν γραμμένα τα ονόματα των παιδιών τους. Πολλές από τις «Μητέρες» είχαν έντονες πολιτικές πεποιθήσεις, όμως φρόντιζαν να μην παρουσιάζονται ως μια απειλή για το καθεστώς, αλλά ως μητέρες που θρηνούσαν και ήταν απελπισμένες επειδή είχαν χαθεί τα αθώα παιδιά τους.*

Στη Χιλή η πιο μεγάλη ομάδα υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων ήταν η Επιτροπή για την Ειρήνη, την οποία είχαν συγκροτήσει πολιτικοί, δικηγόροι και εκκλησιαστικοί ηγέτες που εναντιώνονταν στη χούντα. Γνώριζαν ότι η προσπάθεια να σταματήσουν τα βασανιστήρια και να απελευθερωθούν οι πολιτικοί κρατούμενοι ήταν μόνο μια μάχη στο πλαίσιο του ευρύτερου πολέμου για την απόκτηση του ελέγχου του πλούτου της Χιλής, όμως, για να μη γίνουν τα επόμενα θύματα του καθεστώτος, εγκατέλειψαν τον καταγγελτικό αριστερό λόγο και έμαθαν την καινούρια γλώσσα των «οικουμενικών δικαιωμάτων του ανθρώπου». Αποκαθαρμένος από οποιαδήποτε αναφορά σε πλούσιους και φτωχούς, σε αδύναμους και ισχυρούς, σε Βορρά και Νότο, αυτός ο τρόπος ερμηνείας του κόσμου, τόσο δημοφιλής στη Βόρεια Αμερική και στην Ευρώπη, δήλωνε απλώς ότι όλοι έχουν δικαίωμα σε μια δίκαιη δίκη και σε μια ζωή απαλλαγμένη από την ωμή, απάνθρωπη και μειωτική μεταχείριση. Αυτή η νέα γλώσσα δε ρωτούσε γιατί, απλώς διακήρυττε αυτά τα δικαιώματα. Καθώς το λεξικό του κινήματος για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι ένα μείγμα νομικής ορολογίας και ανθρωπιστικού ενδιαφέροντος, οι Χιλιανοί ακτιβιστές έμαθαν να λένε ότι οι φυλακισμένοι σύντροφοί τους ήταν κρατούμενοι για λόγους συνείδησης των οποίων παραβιάζονταν τα δικαιώματα στην ελευθερία της σκέψης και του λόγου, που προστατεύονται από τα άρθρα 18 και 19 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Για τους ακτιβιστές που ζούσαν κάτω από τα δικτατορικά καθεστώτα η νέα γλώσσα ήταν, στην ουσία, ένας κώδικας: Όπως οι μουσικοί κρύβουν πολιτικά μηνύματα χρησιμοποιώντας μεταφορές στους στίχους των τραγουδιών τους, έτσι και οι ακτιβιστές έκρυβαν τις αριστερές πεποιθήσεις τους πίσω από τη νο-

* Μετά το τέλος της δικτατορίας οι Μητέρες της Πλατείας Μαΐου συγκαταλέγονταν ανάμεσα στους πιο σφοδρούς επικριτές της νέας οικονομικής τάξης πραγμάτων στην Αργεντινή – και εξακολουθούν να είναι μέχρι σήμερα. (Σ.τ.Σ.)

μική ορολογία, αναζητώντας έναν τρόπο να δραστηριοποιούνται πολιτικά χωρίς να χρησιμοποιούν τον πολιτικό λόγο.*

Όταν το διεθνές κίνημα για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων ασχολήθηκε με την εκστρατεία του τρόμου στη Λατινική Αμερική, οι ακτιβιστές του είχαν τους δικούς τους, εντελώς διαφορετικούς, λόγους να αποφεύγουν να μιλούν πολιτικά.

Φορντ και Ford

Η άρνηση να συσχετιστεί ο μηχανισμός της κρατικής τρομοκρατίας με το ιδεολογικό σχέδιο το οποίο εξυπηρετούσε είναι ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της ρητορικής όλων σχεδόν των ομάδων υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων εκείνης της εποχής. Παρόλο που οι επιφυλάξεις της Διεθνούς Αμνηστίας μπορούν να αιτιολογηθούν ως μια προσπάθεια να παραμείνει αμερόληπτη εν μέσω των εντάσεων του Ψυχρού Πολέμου, για πολλές άλλες ομάδες υπήρχε και μια άλλη παράμετρος: το χρήμα. Με μεγάλη διαφορά, η πιο σημαντική πηγή χρηματοδότησης των ομάδων υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων ήταν το Ίδρυμα Φορντ, που τότε αποτελούσε τη μεγαλύτερη φιλανθρωπική οργάνωση σε ολόκληρο τον κόσμο. Τη δεκαετία του 1960 το ίδρυμα δαπανούσε μόνο ένα μικρό μέρος του προϋπολογισμού του για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, αλλά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 διοχέτευσε 30 εκατομμύρια δολάρια στην υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων στη Λατινική Αμερική, ενισχύοντας λατινοαμερικανικές ομάδες όπως η Επιτροπή για την Ειρήνη της Χιλής, αλλά και νέες ομάδες που δημιουργήθηκαν στις ΗΠΑ, συμπεριλαμβανομένου του Παρατηρητηρίου της Αμερικής.¹⁵

Πριν από τα στρατιωτικά πραξικοπήματα ο πρωταρχικός ρόλος του Ιδρύματος Φορντ στις χώρες του Νότιου Κώνου συνίστατο στη χρηματοδότηση της εκπαίδευσης ακαδημαϊκών (κυρίως στις οικονομικές και γεωπονικές επι-

* Παρά αυτές τις προφυλάξεις, οι ακτιβιστές για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων δεν ήταν ασφαλείς από τα καθεστώτα του τρόμου. Οι φυλακές της Χιλής ήταν γεμάτες δικηγόρους που υπερασπιζόνταν τα ανθρώπινα δικαιώματα και η χούντα της Αργεντινής είχε στείλει έναν από τους κυριότερους βρασιλιανούς της να διεισδύσει στις Μητέρες της Πλατείας Μαΐου προσποιούμενος τον πενθούντα συγγενή. Τον Δεκέμβριο του 1977 η ομάδα δέχτηκε την επίδρομή των Αρχών: Δώδεκα μητέρες εξαφανίστηκαν για πάντα, συμπεριλαμβανομένων της ηγέτιδας των *Madres* Ασουσένα δε Βισέντι και δύο Γαλλίδων μοναχών. (Σ.τ.Σ.)

στήμες), σε στενή συνεργασία με το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ.¹⁶ Ο Φρανκ Σάτον, αναπληρωτής αντιπρόεδρος του διεθνούς τμήματος του Ιδρύματος Φορντ, έχει εξηγήσει τη φιλοσοφία του ιδρύματος: «Δεν μπορείς να έχεις μια εκσυγχρονισμένη χώρα χωρίς μια εκσυγχρονισμένη ελίτ».¹⁷ Αν και απόλυτα ενταγμένες στην ψυχροπολεμική λογική της προώθησης εναλλακτικών προς τον επαναστατικό μαρξισμό λύσεων, οι περισσότερες ακαδημαϊκές υποτροφίες του Ιδρύματος Φορντ δεν πρόδιδαν μια ισχυρή δεξιά τάση: Οι Λατινοαμερικάνοι φοιτητές στέλλονταν σε ένα ευρύ φάσμα αμερικανικών πανεπιστημίων, ενώ χρηματοδοτούνταν τμήματα προπτυχιακών σπουδών σε διάφορα λατινοαμερικανικά ακαδημαϊκά ιδρύματα, συμπεριλαμβανομένων δημόσιων πανεπιστημίων που είχαν τη φήμη ότι παρουσίαζαν αριστερές τάσεις.

Ωστόσο υπήρχαν αρκετές σημαντικές εξαιρέσεις. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το Ίδρυμα Φορντ ήταν ο βασικός χρηματοδότης του προγράμματος του Πανεπιστημίου του Σικάγου για την οικονομική έρευνα και την εκπαίδευση στη Λατινική Αμερική, το οποίο παρήγαγε εκατοντάδες Παιδιά του Σικάγου. Επίσης, χρηματοδοτούσε ένα παράλληλο πρόγραμμα στο Καθολικό Πανεπιστήμιο του Σαντιάγο που αποσκοπούσε στην προσέλκυση προπτυχιακών φοιτητών οικονομικών από γειτονικές χώρες για να συνεχίσουν τις σπουδές τους έχοντας ως καθηγητές τους τα Παιδιά του Σικάγου της Χιλής. Εσκεμμένα ή μη, το γεγονός αυτό μετέτρεψε το Ίδρυμα Φορντ στη βασική πηγή χρηματοδότησης για τη διάδοση της ιδεολογίας της Σχολής του Σικάγου σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική – ο ρόλος του ως χρηματοδότη ήταν ακόμα πιο σημαντικός και από εκείνον της κυβέρνησης των ΗΠΑ.¹⁸

Όταν τα Παιδιά του Σικάγου ανήλθαν στην εξουσία δίπλα στον Πινοσέτ, έπειτα από μια κόλαση βίας, η φήμη του Ιδρύματος Φορντ κινδύνευσε να αμαυρωθεί. Τα Παιδιά του Σικάγου είχαν χρηματοδοτηθεί στο πλαίσιο της αποστολής του ιδρύματος «να βελτιωθούν τα οικονομικά ακαδημαϊκά ιδρύματα για να υλοποιηθούν καλύτερα οι δημοκρατικοί στόχοι».¹⁹ Όμως τα οικονομικά ακαδημαϊκά ιδρύματα στην οικοδόμηση των ομοίων τόσο στο Σικάγο όσο και στο Σαντιάγο είχε συμβάλει το Ίδρυμα Φορντ είχαν διαδραματίσει κομβικό ρόλο στην *κατάλυση* της δημοκρατίας στη Χιλή, με τους πρώην φοιτητές τους να εφαρμόζουν όσα είχαν διδαχτεί στις ΗΠΑ σε ένα πλαίσιο συγκλονιστικής βαναυσότητας. Και τα πράγματα περιπλέκονταν ακόμα περισσότερο για το ίδρυμα επειδή αυτή ήταν η δεύτερη φορά μέσα σε λίγα χρόνια που προστατευόμενοι του είχαν επιλέξει το δρόμο της βίας προς την εξουσία.

Η πρώτη περίπτωση ήταν η απότομη άνοδος στην εξουσία της Μαφίας του Μπέρκλεϊ στην Ινδονησία μετά το αιματηρό πραξικόπημα του Σουχάρτο.

Το Ίδρυμα Φορντ είχε δημιουργήσει από το μηδέν το Τμήμα Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο της Ινδονησίας, όμως, όταν ο Σουχάρτο κατέλαβε την εξουσία, «όλοι σχεδόν οι οικονομολόγοι που είχε παραγάγει το πρόγραμμα τοποθετήθηκαν σε κυβερνητικές θέσεις», όπως επισημαίνει ένα επίσημο έγγραφο του. Δεν είχε μείνει σχεδόν κανένας για να διδάσκει τους φοιτητές.²⁰ Το 1974 ξέσπασαν εθνικιστικές ταραχές στην Ινδονησία εναντίον των «ξένων υπονομευτών» της οικονομίας και το Ίδρυμα Φορντ έγινε στόχος της λαϊκής οργής, καθώς ήταν, όπως πολλοί επεσήμαναν, το ίδρυμα που είχε εκπαιδεύσει τους οικονομολόγους του Σουχάρτο, οι οποίοι εκποιούσαν το πετρέλαιο και τον ορυκτό πλούτο της Ινδονησίας στις Δυτικές πολυεθνικές.

Τα Παιδιά του Σικάγου στη Χιλή και η Μαφία του Μπέρκλεϊ στην Ινδονησία αποτελούσαν δυσφήμιση για το Ίδρυμα Φορντ: Απόφοιτοι δύο κορυφαίων προγραμμάτων του ιδρύματος διαδραμάτιζαν εξέχοντα ρόλο στα δύο περισσότερο διαβόητα για τη βία τους ακροδεξιά δικτατορικά καθεστώτα του κόσμου. Παρόλο που το ίδρυμα δεν μπορούσε να γνωρίζει εκ των προτέρων ότι οι ιδέες τις οποίες διδάχτηκαν οι υπότροφοί του θα επιβάλλονταν με τόση βαρβαρότητα, πολλοί έθεταν το δυσάρεστο ερώτημα για ποιο λόγο ένα ίδρυμα ταγμένο στην υπηρεσία της ειρήνης και της δημοκρατίας βρέθηκε μπλεγμένο μέχρι το λαιμό στον αυταρχισμό και στη βία.

Είτε λόγω πανικού είτε λόγω κοινωνικής ευσυνειδησίας –είτε ενός συνδυασμού και των δύο–, το Ίδρυμα Φορντ αντιμετώπισε το πρόβλημα των δικτατοριών με τον τρόπο που θα το έκανε κάθε καλή επιχείρηση: αναλαμβάνοντας την πρωτοβουλία. Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 μεταμορφώθηκε από προμηθευτής «τεχνογνωσίας» για το λεγόμενο «Τρίτο Κόσμο» στο βασικότερο χρηματοδότη του ακτιβισμού για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Αυτή η αλλαγή προσώπου φάνταζε εντελώς ακατανόητη στη Χιλή και στην Ινδονησία. Αφού πρώτα είχε εξαλειφθεί η Αριστερά σε αυτές τις δύο χώρες από καθεστώτα που στη διαμόρφωσή τους είχε συμβάλει το Ίδρυμα Φορντ, τώρα αυτό χρηματοδοτούσε μια νέα γενιά δικηγόρων οι οποίοι αγωνίζονταν για την απελευθέρωση εκατοντάδων χιλιάδων πολιτικών κρατουμένων που είχαν φυλακιστεί από τα ίδια καθεστώτα.

Δεδομένου του ιδιαίτερα αμφιλεγόμενου παρελθόντος του, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι, όταν το Ίδρυμα Φορντ αποφάσισε να ασχοληθεί με τα ανθρώπινα δικαιώματα, όρισε την υπεράσπισή τους με τη στενότε-

ρη δυνατή έννοια. Το ίδρυμα ευνοούσε εμφανώς ομάδες που περιορίζονταν σε νομικούς αγώνες υπέρ της «κυριαρχίας του νόμου», της «διαφάνειας» και της «καλής διακυβέρνησης». Όπως έθεσε το ζήτημα ένας από τους αξιωματούχους τους Ιδρύματος Φορντ, η προσέγγισή του στη Χιλή ήταν «πώς θα μπορέσουμε να το κάνουμε χωρίς να αναμειχθούμε στην πολιτική;».²¹ Η στάση αυτή δεν εξηγείται μόνο από το γεγονός ότι το Ίδρυμα Φορντ είναι ένα εγγενώς συντηρητικό ίδρυμα, που υποστηρίζει την επίσημη εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ χωρίς να έχει εναντιωθεί ποτέ σε αυτή, αλλά και από το ότι οποιαδήποτε σοβαρή έρευνα για τους σκοπούς που εξυπηρετούσε η καταστολή στη Χιλή θα οδηγούσε αναπόφευκτα στο συμπέρασμα ότι το ίδρυμα είχε διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στη μύηση αυτών που κυβερνούσαν τότε τη χώρα σε μια φονταμενταλιστική οικονομική αίρεση.*

Υπήρχε επίσης το ζήτημα του αναπόφευκτου δεσμού του ιδρύματος με τη Ford Motor Company – μια εξαιρετικά πολύπλοκη σχέση, που προβλημάτιζε τους ακτιβιστές. Σήμερα το Ίδρυμα Φορντ είναι εντελώς ανεξάρτητο από την ομώνυμη αυτοκινητοβιομηχανία, αυτό όμως δεν ίσχυε τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, όταν χρηματοδοτούσε εκπαιδευτικά προγράμματα στην Ασία και στη Λατινική Αμερική. Το ίδρυμα δημιουργήθηκε το 1936 χάρη στη δωρεά μετοχών από διευθυντικά στελέχη της Ford Motor, συμπεριλαμβανομένων των Χένρι και Έντσελ Φορντ. Καθώς ο πλούτος του ιδρύματος αυξανόταν, άρχισε να λειτουργεί ανεξάρτητα από την εταιρεία, είχε όμως ακόμα επενδύσεις σε μετοχές της Ford Motor μέχρι το 1974 (το έτος που έγινε το πραξικόπημα στη Χιλή και αρκετά χρόνια μετά το πραξικόπημα στην Ινδονησία), ενώ μέλη της οικογένειας Φορντ συμμετείχαν στο διοικητικό συμβούλιο του ιδρύματος μέχρι το 1976.²²

Στις χώρες του Νότιου Κώνου οι αντιφάσεις ήταν σουρεαλιστικές: Το φιλανθρωπικό ίδρυμα-κληροδότημα της εταιρείας που διατηρούσε τις πιο στενές σχέσεις με το μηχανισμό της τρομοκρατίας (και κατηγορούνταν ότι είχε μυστικές εγκαταστάσεις βασανιστηρίων μέσα στα όρια της ιδιοκτησίας της και ότι είχε βοηθήσει στην εξαφάνιση εργατών της) αποτελούσε την καλύτερη –αν

* Τη δεκαετία του 1950 το Ίδρυμα Φορντ χρησίμευε συχνά ως βιτρίνα για τη CIA, μέσω της οποίας διοχέτευε κονδύλια σε αντι-μαρξιστές ακαδημαϊκούς και καλλιτέχνες, οι οποίοι αγνοούσαν από πού προέρχονταν τα χρήματα. Η διαδικασία αυτή έχει τεκμηριωθεί με πάρα πολλά στοιχεία στο *The Cultural Cold War* της Φράνσις Στόνερ Σόντερς. Η Διεθνής Αμνηστία δε χρηματοδοτούνταν από το Ίδρυμα Φορντ, ούτε οι Μητέρες της Πλατείας Μαΐου, η πιο ριζοσπαστική ομάδα υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Λατινική Αμερική. (Σ.τ.Σ.)

όχι μοναδική– ευκαιρία να σταματήσουν οι χειρότερες από τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μέσω της χρηματοδότησης ομάδων που υπερασπίζονταν τα ανθρώπινα δικαιώματα το Ίδρυμα Φορντ έσωσε πολλές ζωές εκείνα τα χρόνια. Και πρέπει να του αναγνωριστεί τουλάχιστον ένα μέρος της προσπάθειας να πειστεί το Κογκρέσο των ΗΠΑ να διακόψει τη χορήγηση στρατιωτικής βοήθειας στην Αργεντινή και στη Χιλή, γεγονός που σταδιακά υποχρέωσε τις χούντες στις χώρες του Νότιου Κώνου να περιορίσουν τις πιο βάνουσες από τις κατασταλτικές τακτικές τους. Όμως η βοήθεια του Ιδρύματος Φορντ είχε αντίτιμο, και το αντίτιμο αυτό ήταν –είτε συνειδητά είτε όχι– η πνευματική εντιμότητα του κινήματος για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η απόφαση του ιδρύματος να ασχοληθεί με τα ανθρώπινα δικαιώματα, χωρίς όμως να «αναμειχθεί στην πολιτική», δημιούργησε ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο ήταν αδύνατον να τεθούν ερωτήματα για το τι κρυβόταν πίσω από την τεκμηριωμένη χρήση της βίας: Για ποιο λόγο συνέβαιναν όλα αυτά, τι συμφέροντα εξυπηρετούσαν;

Αυτή η παράλειψη συνέβαλε στη διαστρέβλωση του τρόπου με τον οποίο καταγράφηκε η ιστορία της επανάστασης της ελεύθερης αγοράς, από την οποία απουσιάζει οποιαδήποτε μνεία στις εξαιρετικά βίαιες συνθήκες γέννησής της. Όπως οι οικονομολόγοι της Σχολής του Σικάγου δεν είχαν τίποτα να πουν για τα βασανιστήρια (ουδεμία σχέση είχαν αυτά με τον τομέα ειδίκευσής τους), έτσι και οι ομάδες υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είχαν ελάχιστα να πουν για το ριζικό μετασχηματισμό στον τομέα της οικονομίας (ήταν πέραν των ορίων του στενά νομικού πεδίου δράσης τους).

Η ιδέα ότι η καταστολή και η οικονομική πολιτική εφαρμόζονταν στην πραγματικότητα στο πλαίσιο ενός ενιαίου σχεδίου αντικατοπτρίζεται μόνο σε μία έκθεση για τα ανθρώπινα δικαιώματα εκείνης της περιόδου, με τον τίτλο *Brasil: Nunca Mais*. Είναι χαρακτηριστικό ότι πρόκειται για τη μοναδική έκθεση από όσες δημοσίευσαν οι διάφορες επιτροπές για την αλήθεια που συντάχθηκε χωρίς την οποιαδήποτε συμμετοχή του κράτους και των ξένων ιδρυμάτων. Βασίζεται στα πρακτικά των στρατοδικείων, τα οποία φωτοτύπησαν κρυφά θαρραλέοι δικηγόροι και ακτιβιστές της εκκλησίας ενόσω η χώρα βρισκόταν ακόμα υπό δικτατορικό καθεστώς. Μετά τη λεπτομερή παρουσίαση μερικών από τα πιο φρικτά εγκλήματα, οι συγγραφείς της έκθεσης θέτουν το κομβικό ερώτημα που τόσο επιμελώς αποφεύγουν οι υπόλοιπες: Γιατί; Η απάντηση που δίνεται είναι: «Καθώς η οικονομική πολιτική ήταν εξαιρετικά μη δη-

μοφιλής στα πιο πολυάριθμα στρώματα του πληθυσμού, έπρεπε να εφαρμοστεί διά της βίας». ²³

Το αντιδραστικό οικονομικό μοντέλο, που απέκτησε τόσο βαθιές ρίζες κατά τη διάρκεια των δικτατοριών, θα αποδεικνυόταν ανθεκτικότερο από τους στρατηγούς που το εφάρμοσαν. Πολλά χρόνια αφότου οι στρατιώτες είχαν επιστρέψει στους στρατώνες τους και είχε επιτραπεί στους Λατινοαμερικάνους να εκλέγουν πάλι τις κυβερνήσεις τους, η λογική της Σχολής του Σικάγου παρέμενε σταθερά εδραιωμένη.

Η Αργεντινή δημοσιογράφος και εκπαιδευτικός Κλάουντια Ακούνια μου έχει πει πόσο δύσκολο ήταν τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 να γίνει κατανοητό ότι η βία δεν ήταν ο σκοπός της χούντας, αλλά μόνο ένα μέσο. «Οι παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων ήταν τόσο εξωφρενικές, τόσο απίστευτες, ώστε ήταν φυσικό να αποκτήσει προτεραιότητα η αποτροπή τους. Όμως, ενώ καταφέραμε να καταστρέψουμε τα μυστικά κέντρα βασανιστηρίων, δεν μπορέσαμε να καταστρέψουμε το οικονομικό πρόγραμμα που εγκαινίασε ο στρατός και συνεχίζεται μέχρι σήμερα».

Τελικά, όπως είχε προβλέψει ο Ροδόλφο Γουόλς, θα χάνονταν πολύ περισσότερες ζωές από την «προσχεδιασμένη εξαθλίωση» παρά από τις σφαίρες. Κατά μία έννοια, αυτό που συνέβη στις χώρες του Νότιου Κώνου τη δεκαετία του 1970 ήταν να αντιμετωπιστούν ως σκηνικό εγκληματικών δολοφονιών, ενώ στην πραγματικότητα ήταν περισσότερο σκηνικό εξαιρετικά βίαιων ένοπλων ληστειών. «Ήταν λες και το αίμα, το αίμα των εξαφανισμένων, συγκάλυψε το κόστος του οικονομικού προγράμματος», σχολίασε χαρακτηριστικά η Ακούνια.

Η συζήτηση για το αν τα «ανθρώπινα δικαιώματα» μπορούν να διαχωριστούν από την πολιτική και την οικονομία δεν αφορά αποκλειστικά τη Λατινική Αμερική. Το ερώτημα αυτό αναδύεται κάθε φορά που ένα κράτος χρησιμοποιεί τα βασανιστήρια ως πολιτικό όπλο. Παρά τη μυστικότητα που τα περιβάλλει και την κατανοητή παρόρμηση να θεωρούνται μια διεστραμμένη συμπεριφορά που υπερβαίνει τα όρια της πολιτικής, τα βασανιστήρια δεν είναι ούτε ιδιαίτερα περίπλοκα ούτε μυστηριώδη. Ως εργαλείο της πιο απάνθρωπης μορφής καταναγκασμού, επιστρατεύονται –με αρκετά προβλέψιμο τρόπο– όποτε κάποιος τοπικός δυνάστης ή ξένος κατακτητής δεν μπορεί να εξασφαλίσει την αναγκαία συναίνεση για να κυβερνήσει, όπως ο Μάρκος στις Φιλιπ-

πίνες, ο σάχης στο Ιράν, ο Σαντάμ στο Ιράκ, οι Γάλλοι στην Αλγερία, οι Ισραηλινοί στα Κατεχόμενα, οι ΗΠΑ στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν. Ο κατάλογος είναι ατελείωτος. Οι εκτεταμένες βιαιοπραγίες σε βάρος κρατουμένων είναι μια σχεδόν αλάνθαστη ένδειξη ότι οι πολιτικοί προσπαθούν να επιβάλουν ένα σύστημα –πολιτικό, θρησκευτικό ή οικονομικό– που το απορρίπτουν πολλοί από τους ανθρώπους τους οποίους κυβερνούν. Όπως οι οικολόγοι προσδιορίζουν τα οικοσυστήματα με βάση την παρουσία κάποιων «ενδεικτικών ειδών» φυτών και πτηνών, τα βασανιστήρια είναι το «ενδεικτικό χαρακτηριστικό» ενός καθεστώτος που υλοποιεί ένα βαθιά αντιδημοκρατικό σχέδιο, ακόμα κι αν τυχαίνει το καθεστώς να έχει ανέλθει στην εξουσία με εκλογές.

Ως μέσο απόσπασης πληροφοριών κατά τη διάρκεια ανακρίσεων τα βασανιστήρια είναι σε μεγάλο βαθμό αναξιόπιστα, όμως ως μέσο τρομοκράτησης και ελέγχου των πληθυσμών τίποτα δεν είναι περισσότερο αποτελεσματικό. Για αυτόν το λόγο τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 πολλοί Αλγερινοί έχασαν την υπομονή τους με τους Γάλλους φιλελεύθερους που εξέφραζαν την ηθική τους αγανάκτηση όταν πληροφορούνταν πως Γάλλοι στρατιώτες βασάνιζαν με ηλεκτροσόκ και εικονικούς πνιγμούς τους μαχητές του αλγερινού απελευθερωτικού κινήματος, αλλά δεν έκαναν τίποτα για να σταματήσει η κατοχή της Αλγερίας, που ήταν ο λόγος για αυτές τις βιαιοπραγίες.

Το 1962 η Ζιζέλ Αλιμί, η Γαλλίδα δικηγόρος αρκετών Αλγερινών γυναικών που είχαν βιαστεί και βασανιστεί στις φυλακές, έγραψε απελπισμένη: «Τα λόγια ήταν τα ίδια μπαγατίκα κλισέ: Από τότε που άρχισαν τα βασανιστήρια στην Αλγερία μάντα τα ίδια λόγια, οι ίδιες εκφράσεις αγανάκτησης, οι ίδιες υπογραφές σε δημόσια κείμενα διαμαρτυρίας, οι ίδιες υποσχέσεις. Αυτή η μηχανική επανάληψη δεν εμπόδισε τη χρήση ούτε ενός ζευγαριού ηλεκτροδίων, ούτε μιας μάνικας νερού. Και δε μείωσε ούτε στο ελάχιστο τη δύναμη αυτών που τα χρησιμοποιούν». Η άποψη της Σιμόν ντε Μποβουάρ συμπίπτει σε αυτό το ζήτημα: «Η διαμαρτυρία εν ονόματι της ηθικής εναντίον “υπερβολών” ή “βιαιοπραγιών” είναι ένα λάθος που υποδηλώνει ενεργό συνενοχή. Δε συμβαίνουν απλώς τυχαίες “βιαιοπραγίες” ή “υπερβολές”. πρόκειται για ένα *σύστημα* που διεισδύει στα πάντα».²⁴

Το επιχείρημά της ήταν ότι η κατοχή δεν μπορεί να είναι ανθρώπινη. Δεν υπάρχει ανθρώπινος τρόπος να κυβερνώνται άνθρωποι παρά τη θέλησή τους. Υπάρχουν δύο επιλογές, έχει γράψει η Μποβουάρ: ή αποδέχεσαι την κατοχή και όλες τις μεθόδους που είναι αναγκαίες για την επιβολή της ή, διαφορετικά, απορρίπτεις όχι μόνο κάποιες συγκεκριμένες πρακτικές αλλά και τον ευ-

ρύτερο στόχο που τις επικυρώνει και για την επίτευξη του οποίου είναι ουσιώδεις». Η ίδια αδυσώπητη επιλογή ισχύει σήμερα για το Ιράκ και για το Ισραήλ/Παλαιστίνη, όπως ίσχυε και για τις χώρες του Νότιου Κώνου τη δεκαετία του 1970. Όπως δεν υπάρχει ήπιος, ευγενικός τρόπος να θέσεις μια χώρα υπό κατοχή παρά τη θέληση των κατοίκων της, δεν υπάρχει ειρηνικός τρόπος να στερήσεις από εκατομμύρια ανθρώπους όσα χρειάζονται για να ζουν με αξιοπρέπεια – κάτι που ήταν αποφασισμένα να κάνουν τα Παιδιά του Σικάγου. Η ληστεία, είτε μιας έκτασης γης είτε ενός τρόπου ζωής, απαιτεί άσκηση βίας – ή τουλάχιστον την πειστική απειλή ότι θα ασκηθεί βία. Για αυτόν το λόγο οι ληστές έχουν όπλα, και συχνά τα χρησιμοποιούν. Τα βασανιστήρια είναι απεχθή, αλλά συνήθως αποτελούν έναν εξαιρετικά ορθολογικό τρόπο για να επιτευχθεί μια συγκεκριμένη επιδίωξη – μάλιστα, ενδέχεται να είναι ο μοναδικός τρόπος για να επιτευχθεί αυτή η επιδίωξη. Το γεγονός αυτό εγείρει ένα βαθύτερο ερώτημα, το οποίο πολλοί αδυνατούσαν να θέσουν στη Λατινική Αμερική κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου: Είναι ο νεοφιλελευθερισμός μια εγγενώς βίαιη ιδεολογία, που οι επιδιώξεις της απαιτούν αυτόν το βίαιο κύκλο πολιτικών εκκαθαρίσεων, οι οποίες συνεπάγονται την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων;

Μια από τις πιο συγκινητικές απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα έχει δοθεί από τον Σέρχιο Τομασέγια, καλλιεργητή καπνού και γενικό γραμματέα των Αγροτικών Ενώσεων της Αργεντινής, ο οποίος βασανίστηκε και φυλακίστηκε για πέντε χρόνια, όπως και η σύζυγός του και πολλοί φίλοι και συγγενείς του.* Τον Μάιο του 1990 ο Τομασέγια επιβιβάστηκε στο νυχτερινό λεωφορείο για να πάει από την αγροτική επαρχία Κοριέντες στο Μπουένος Άιρες προκειμένου να καταθέσει στο Δικαστήριο Εναντίον της Ατιμωρησίας, το οποίο συγκέντρωνε μαρτυρίες για τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Η μαρτυρία του Τομασέγια υπήρξε διαφορετική από όλες τις υπόλοιπες. Στάθηκε μπροστά στο ακροατήριο φορώντας τα αγροτικά του ρούχα και τις γαλότσες του και εξήγησε ότι υπήρξε μια από τις απώλειες ενός μακροχρόνιου πολέμου, του πολέμου ανάμεσα στους φτωχούς χωρικούς που ήθελαν κλήρους γης για να δημιουργήσουν συνεταιρισμούς και στους παντοδύναμους γαιοκτήμονες που κατείχαν τη μισή γη της επαρχίας. «Υπάρχει μια αδιάλειπτη συνέχεια: Αυτοί που πήραν τη γη από

* Για τη μαρτυρία αυτή είμαι βαθύτατα υποχρεωμένη στη Μαργκερίτ Φέιτλοβιτς και το εκπληκτικό βιβλίο της *A Lexicon of Terror*. (Σ.τ.Σ.)

τους Ινδιάνους συνεχίζουν να μας καταπιέζουν με τις φεουδαλικές δομές τους». ²⁵

Επέμεινε ότι οι βιαιοπραγίες σε βάρος του ίδιου και των συντρόφων του δεν μπορούσαν να διαχωριστούν από τα τεράστια οικονομικά συμφέροντα τα οποία εξυπηρετούσαν οι σωματικές βλάβες που υπέστησαν και η καταστροφή του συνδικαλιστικού δικτύου τους. Αντί, λοιπόν, να κατονομάσει τους στρατιώτες που είχαν βιαιοπραγήσει σε βάρος του, επέλεξε να κατονομάσει τις εταιρείες, ξένες και εγχώριες, που είχαν επωφεληθεί από τη συνεχιζόμενη οικονομική εξάρτηση της Αργεντινής. «Τα ξένα μονοπώλια μας επιβάλλουν τι θα καλλιεργούμε, μας επιβάλλουν χημικά λιπάσματα που μολύνουν τη γη μας, μας επιβάλλουν τεχνολογίες και ιδεολογίες. Και το κάνουν μέσω της ολιγαρχίας που κατέχει τη γη και ελέγχει τους πολιτικούς. Όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι και η ολιγαρχία, με τη σειρά της, ελέγχεται από τα μονοπώλια, από τη Ford Motors, τη Monsanto, τη Philip Morris. Η *δομή* είναι αυτό που πρέπει να αλλάξουμε. Αυτό ήρθα να καταγγείλω».

Το ακροατήριο ξέσπασε σε επευφημίες. Ο Τομασέγια ολοκλήρωσε την κατάθεσή του με τα ακόλουθα λόγια: «Πιστεύω ότι η αλήθεια και η δικαιοσύνη θα θριαμβεύσουν τελικά. Θα χρειαστεί να περάσουν γενιές. Αν πεθάνω κατά τη διάρκεια αυτού του αγώνα, ας είναι. Όμως μια μέρα θα θριαμβεύσουμε. Εν τω μεταξύ, γνωρίζω ποιος είναι ο εχθρός και ο εχθρός γνωρίζει ποιος είμαι εγώ». ²⁶

Η πρώτη απόπειρα των Παιδιών του Σικάγου τη δεκαετία του 1970 θα έπρεπε να είχε χρησιμεύσει ως προειδοποίηση για την ανθρωπότητα: Οι ιδέες τους ήταν επικίνδυνες. Όμως, καθώς η ιδεολογία τους δε θεωρήθηκε υπεύθυνη για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν σε αυτό το πρώτο πειραματικό εργαστήριο, αυτή η υποκουλτούρα αμετανόητων ιδεολόγων απέκτησε ασυλία, ελεύθερη να επιδιώξει την επόμενη κατάκτησή της. Σήμερα ζούμε ξανά μια εποχή εταιρικών σφαγών, με ολόκληρες χώρες να υφίστανται τεράστια στρατιωτική βία παράλληλα με οργανωμένες προσπάθειες αναμόρφωσής τους με βάση το μοντέλο της οικονομίας της «ελεύθερης αγοράς». Οι εξαφανίσεις και τα βασανιστήρια έχουν επανέλθει δριμύτερα. Και για μία ακόμα φορά οι στόχοι στους οποίους αποβλέπει η δημιουργία ελεύθερων αγορών και η ανάγκη για μια τέτοια βαναυσότητα θεωρείται ότι «ουδεμία σχέση» έχουν μεταξύ τους.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΠΙΒΙΩΝΟΝΤΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΒΟΜΒΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΕΣ ΑΠΟ ΝΟΜΟΥΣ

«Μια ένοπλη σύρραξη ανάμεσα σε έθνη μάς προκαλεί φρίκη. Όμως ο οικονομικός πόλεμος δεν είναι καλύτερος από μια ένοπλη σύρραξη. Είναι σαν μια χειρουργική επέμβαση. Ένας οικονομικός πόλεμος είναι ένα παρατεταμένο βασανιστήριο. Και οι καταστροφές του δεν είναι λιγότερο τρομακτικές από εκείνες που περιγράφονται στη βιβλιογραφία για τον καθαυτού αποκαλούμενο “πόλεμο”. Δεν πιστεύουμε σε κανένα από τα δύο, επειδή γνωρίζουμε τις θανατηφόρες επιπτώσεις τους. [...] Το κίνημα εναντίον του πολέμου έχει καλές προθέσεις. Προσεύχομαι για την επιτυχία του. Όμως με κατατρώνει ο φόβος ότι το κίνημα θα αποτύχει αν δε φτάσει στη ρίζα του κακού: την ανθρώπινη απληστία».

–Μ. Γκάντι, άρθρο με τίτλο
«Non-Violence – The Greatest Force», 1926

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΔΙΑΣΩΣΗ ΧΑΡΗ ΣΕ ΕΝΑΝ ΠΟΛΕΜΟ

Ο ΘΑΤΣΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΕΧΘΡΟΙ ΤΟΥ

«Ανώτατος άρχοντας είναι αυτός που αποφασίζει πότε υπάρχει κατάσταση έκτακτης ανάγκης».

—Καρλ Σμιτ, ναζιστής νομικός¹

Όταν ο Φρίντριχ Χάγκεκ, ο προστάτης άγιος της Σχολής του Σικάγου, επέστρεψε από μια επίσκεψή του στη Χιλή το 1981, είχε τόσο πολύ εντυπωσιαστεί από τον Αουγκούστο Πινοσέτ και τα Παιδιά του Σικάγου, ώστε έστειλε μια επιστολή στη φίλη του Μάργκαρετ Θάτσερ, τότε πρωθυπουργό της Βρετανίας. Της συνιστούσε να χρησιμοποιήσει τη λατινοαμερικανική χώρα ως πρότυπο για να μεταμορφώσει την κείνσιανική οικονομία της Βρετανίας. Η Θάτσερ και ο Πινοσέτ θα γίνονταν αργότερα φίλοι, ενώ είναι πασίγνωστο ότι η Θάτσερ επισκεπτόταν τον ηλικιωμένο στρατηγό όταν βρισκόταν σε κατ' οίκον περιορισμό στην Αγγλία αντιμετωπίζοντας κατηγορίες για γενοκτονία, βασανιστήρια και τρομοκρατία.

Η Βρετανίδα πρωθυπουργός ήταν πολύ καλά εξοικειωμένη με αυτό που αποκαλούσε «αξιοσημείωτη επιτυχία της χιλιανής οικονομίας», περιγράφοντάς τη ως «ένα εντυπωσιακό παράδειγμα οικονομικής μεταρρύθμισης, από το οποίο μπορούμε να πάρουμε πολλά μαθήματα». Ωστόσο, παρά το θαυμασμό της για τον Πινοσέτ, όταν ο Χάγκεκ της πρότεινε να αντιγράψει τις πολιτικές της θεραπείας-σοκ, η Θάτσερ δεν πείστηκε. Τον Φεβρουάριο του 1982 η πρωθυπουργός εξήγησε ωμά σε μια επιστολή της στον πνευματικό της γκουρού: «Είμαι βέβαιη ότι θα συμφωνήσετε μαζί μου πως στη Βρετανία, όπου υπάρχουν δημοκρατικοί θεσμοί και η ανάγκη για υψηλό βαθμό συναίνεσης, μερι-

κά από τα μέτρα που υιοθετήθηκαν στη Χιλή θα ήταν εντελώς απαράδεκτα. Η μεταρρύθμισή μας θα πρέπει να συμβαδίζει με τις παραδόσεις και με το σύστημα μας. Ενίοτε η διαδικασία θα μοιάζει οδυνηρά αργή».²

Το συμπέρασμα ήταν πως η θεραπεία της Σχολής του Σικάγου δεν ήταν εφικτή σε μια δημοκρατία όπως το Ηνωμένο Βασίλειο. Η Θάτσερ βρισκόταν στον τρίτο χρόνο της πρώτης θητείας της, βούλιαζε στις δημοσκοπήσεις και δεν ήταν διατεθειμένη να διακινδυνεύσει μια ήττα στις επόμενες εκλογές εφαρμόζοντας ένα τόσο ριζοσπαστικό και αντιδημοφιλές οικονομικό πρόγραμμα σαν αυτό που της πρότεινε ο Χάγκεκ.

Για τον Χάγκεκ και το κίνημα το οποίο εκπροσωπούσε, αυτή ήταν μια απογοητευτική αποτίμηση. Το πείραμα στις χώρες του Νότιου Κώνου είχε αποφέρει τόσο εντυπωσιακά κέρδη –αν και μόνο για ελάχιστους–, ώστε οι ολοένα και περισσότερο παγκοσμιοποιημένες πολυεθνικές να διψούν για νέες κατακτήσεις – και όχι μόνο στις αναπτυσσόμενες χώρες αλλά και στις πλούσιες χώρες της Δύσης, όπου τα κράτη έλεγχαν ακόμα πιο προσοδοφόρα περιουσιακά στοιχεία, τα οποία θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν επικερδώς οι ιδιωτικές εταιρείες: τηλεφωνικές επικοινωνίες, αεροπορικές μεταφορές, ραδιοτηλεοπτικές συχνότητες, εταιρείες ηλεκτρισμού. Αν κάποιος μπορούσαν να πρωτοστατήσουν στην εφαρμογή αυτής της ατζέντας στον πλούσιο κόσμο, αυτοί ήταν, ασφαλώς, η Θάτσερ στην Αγγλία και ο Αμερικανός τότε Πρόεδρος Ρόναλντ Ρέιγκαν.

Το 1981 το περιοδικό *Fortune* δημοσίευσε ένα άρθρο που εκθείαζε το «Θαυμαστό Νέο Κόσμο των Ρείγκανομικών στη Χιλή». Το άρθρο, που εξυμνούσε «τα αστραφτερά, πολυτελή καταστήματα» και τα «γυαλιστερά καινούρια ιαπωνικά αυτοκίνητα» στο Σαντιάγο, δεν έκανε την παραμικρή μνεία στη διάχυτη καταπίεση και στην εκρηκτική αύξηση των παραγκουπόλεων. «Τι μπορούμε να μάθουμε από το πείραμα της Χιλής πάνω στην οικονομική ορθοδοξία;» ρωτούσε το άρθρο, για να δώσει στη συνέχεια την ορθή απάντηση: «Αν μια μικρή υπανάπτυκτη χώρα μπορεί να ζησει με τη θεωρία του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, τότε, ασφαλώς, μπορεί να κάνει το ίδιο και η απείρως πιο εύπορη οικονομία μας».³

Ωστόσο, όπως καθιστούσε σαφές στον Χάγκεκ η επιστολή της Θάτσερ, τα πράγματα δεν ήταν τόσο απλά. Οι εκλεγμένοι ηγέτες ανησυχούν για το τι σκέφτονται οι ψηφοφόροι σχετικά με την αποδοτικότητα και το έργο τους, που κρίνονται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, παρόλο που στην εξουσία βρίσκονταν ο Ρέιγκαν και η Θάτσερ, οι οποί-

οι επηρεάζονταν από τις συμβουλές του Χάγκεν και του Φρίντμαν, ήταν αμφίβολο αν θα μπορούσε να εφαρμοστεί στη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες αυτή η ριζοσπαστική οικονομική ατζέντα, που είχε επιβληθεί με τόσο κτηνώδη βία στις χώρες του Νότιου Κώνου.

Την προηγούμενη δεκαετία ο Φρίντμαν και το κίνημά του είχαν γνωρίσει μια τεράστια απογοήτευση στις ΗΠΑ από τον Ρίτσαρντ Νίξον, ο οποίος μέχρι τότε έδειχνε να συμφωνεί με τις ιδέες τους. Παρόλο που ο Νίξον είχε βοηθήσει τα Παιδιά του Σικάγου να ανέλθουν στην εξουσία στη Χιλή, ακολούθησε έναν πολύ διαφορετικό δρόμο στο εσωτερικό των ΗΠΑ – μια ασυνέπεια την οποία δεν του συγχώρεσε ποτέ ο Φρίντμαν. Όταν εξελέγη ο Νίξον το 1969, ο Φρίντμαν σκέφτηκε ότι είχε έρθει επιτέλους η ώρα να ηγηθεί μιας εγχώριας αντεπανάστασης εναντίον της κληρονομιάς του Νιου Ντιλ. «Ελάχιστοι Πρόεδροι έχουν εκφράσει μια φιλοσοφία τόσο συμβατή με τη δική μας», είχε γράψει ο Φρίντμαν στον Νίξον.⁴ Οι δύο άντρες συναντιούνταν τακτικά στο Οβάλ Γραφείο και ο Νίξον διόρισε αρκετούς φίλους και συναδέλφους του Φρίντμαν σε σημαντικά οικονομικά αξιώματα. Ένας από αυτούς ήταν ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Σικάγου Τζορτζ Σουλτς, τον οποίο ο Φρίντμαν στρατολόγησε για να εργαστεί για τον Νίξον. Ένας άλλος ήταν ο Ντόναλντ Ράμσφελντ, τότε τριάντα επτά ετών. Τη δεκαετία του 1960 ο Ράμσφελντ είχε παρακολουθήσει σεμινάρια στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου και αργότερα θα αναφερόταν με ευλάβεια σε αυτές τις συναντήσεις, περιγράφοντας τον Φρίντμαν και τους συναδέλφους του ως «μια ομάδα από ιδιοφυίες» και χαρακτηρίζοντας τον εαυτό του και τους υπόλοιπους που παρακολουθούσαν τα σεμινάρια «κουτάβια που πήγαιναν να μάθουν μπλέκοντας στα πόδια τους. [...] Ήμουν τόσο προνομιούχος».⁵ Με πιστούς μαθητές του να διαμορφώνουν την πολιτική και έχοντας ο ίδιος μια στενή προσωπική σχέση με τον Πρόεδρο, ο Φρίντμαν είχε κάθε λόγο να πιστεύει ότι οι ιδέες του θα εφαρμόζονταν στην πιο ισχυρή οικονομία του κόσμου.

Το 1971 όμως η οικονομία των ΗΠΑ βρισκόταν σε κρίση, η ανεργία ήταν υψηλή και ο πληθωρισμός εξωθούσε τις τιμές στα ύψη. Ο Νίξον γνώριζε ότι, αν ακολουθούσε τις συμβουλές του Φρίντμαν, εκατομμύρια οργισμένοι πολίτες θα τον καταψήφιζαν. Αποφάσισε να επιβάλει πλαφόν στα ενοίκια και στις τιμές βασικών αγαθών, όπως το πετρέλαιο. Ο Φρίντμαν έγινε έξαλλος: Από όλες τις πιθανές κρατικές «στρεβλώσεις» η διατίμηση ήταν η χειρότερη. Τη θεωρούσε «καρκίνο που μπορεί να καταστρέψει την ικανότητα ενός οικονομικού συστήματος να λειτουργεί».⁶

Ακόμα πιο ταπεινωτικό ήταν το γεγονός ότι οι ίδιοι οι μαθητές του είχαν εφαρμόσει αυτά τα κείνσιανικά μέτρα: Ο Ράμσφελντ ήταν επικεφαλής του προγράμματος ελέγχου των μισθών και των τιμών και λογοδοτούσε στον Σουλτς, που ήταν ο διευθυντής του Γραφείου Διαχείρισης και Προϋπολογισμού. Κάποια στιγμή ο Φρίντμαν τηλεφώνησε στον Ράμσφελντ στο Λευκό Οίκο και επέπληξε το πρώην «κουτάβι» του. Σύμφωνα με τον Ράμσφελντ, ο Φρίντμαν του είπε: «Πρέπει να σταματήσετε αυτά που κάνετε». Ο αρχάριος γραφειοκράτης του απάντησε ότι έμοιαζαν να είναι αποτελεσματικά: Ο πληθωρισμός μειωνόταν, η οικονομία μεγεθυνόταν. Ο Φρίντμαν του ανταπάντησε ότι αυτό ήταν το μεγαλύτερο από όλα τα εγκλήματα: «Οι άνθρωποι θα αρχίσουν να σκέφτονται ότι αυτά που κάνετε είναι σωστά. [...] Θα πάρουν λάθος μάθημα».⁷ Πράγματι αυτό έγινε, καθώς ο Νίξον επανεξελέγη με ποσοστό 60% το επόμενο έτος. Στη δεύτερη θητεία του ο Πρόεδρος απομακρύνθηκε ακόμα περισσότερο από την ορθοδοξία του Φρίντμαν, υιοθετώντας μια σειρά από νέους νόμους που επέβαλλαν στις βιομηχανίες πιο αυστηρούς κανόνες ασφάλειας και πιο αυστηρά μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος. «Είμαστε όλοι κείνσιανιστές πια», είχε πει σε μια διάσημη δήλωσή του ο Νίξον – η πιο επώδυνη από όλες τις μαχαιρίες.⁸ Ήταν τόσο μεγάλη η προδοσία του, ώστε ο Φρίντμαν θα χαρακτήριζε αργότερα τον Νίξον «τον πιο σοσιαλιστή από όλους τους Προέδρους των Ηνωμένων Πολιτειών τον εικοστό αιώνα».⁹

Η στάση του Νίξον ήταν ένα σκληρό μάθημα για τον Φρίντμαν. Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Σικάγου είχε οικοδομήσει το κίνημά του πάνω στην εξίσωση του καπιταλισμού με την ελευθερία, ωστόσο οι ελεύθεροι άνθρωποι δεν ψήφιζαν τους πολιτικούς που ακολουθούσαν τις συμβουλές του. Ακόμα χειρότερα, οι δικτατορίες, όπου απουσιάζει καταφανώς η ελευθερία, ήταν τα μοναδικά καθεστώτα που εφάρμοζαν στην πράξη το δόγμα της ελεύθερης αγοράς. Μεμφιμοιρώντας, λοιπόν, για το γεγονός ότι είχαν προδοθεί στην πατρίδα τους, οι πεφωτισμένοι της Σχολής του Σικάγου είχαν εναποθέσει τις ελπίδες τους στις χούντες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970. Οπουδήποτε είχαν την εξουσία ακροδεξιές στρατιωτικές δικτατορίες, η παρουσία του Πανεπιστημίου του Σικάγου ήταν αισθητή. Ο Χάρμπεργκερ εργάστηκε το 1976 ως σύμβουλος του στρατιωτικού καθεστώτος της Βολιβίας και έγινε επίτιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου του Τουκουμάν στην Αργεντινή το 1979, όταν τα πανεπιστήμια βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο της χούντας.¹⁰ Επιπλέον, συμβούλευε τον Σουχάρτο και τη Μαφία του Μπέρκλεϊ στην Ινδονησία. Όσο για τον Φρίντμαν, κατέστρωσε ένα οικονομικό πρόγραμμα φιλελευθεροποίη-

σης για το καταπιεστικό Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας όταν αυτό αποφάσισε να κάνει στροφή προς την οικονομία της αγοράς.¹¹

Ο Στέφαν Χάγκαρντ, ένας σθεναρός νεοφιλελεύθερος πολιτικός επιστήμονας του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια, έχει παραδεχτεί το «θλιβερό γεγονός» ότι «μερικές από τις πιο ευρείες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες στον αναπτυσσόμενο κόσμο πραγματοποιήθηκαν έπειτα από στρατιωτικά πραξικοπήματα», αναφέροντας ως παραδείγματα, εκτός από τις χώρες του Νότιου Κώνου και την Ινδονησία, την Τουρκία, τη Νότια Κορέα και την Γκάνα. Άλλες επιτυχείς προσπάθειες εφαρμογής του νεοφιλελευθερισμού έγιναν όχι έπειτα από στρατιωτικά πραξικοπήματα, αλλά σε μονοκομματικά κράτη, όπως το Μεξικό, η Σιγκαπούρη, το Χονγκ Κονγκ και η Ταϊβάν. Σε πλήρη αντίθεση με το βασικό ισχυρισμό του Φρίντμαν, ο Χάγκαρντ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «τα καλά πράγματα, όπως η δημοκρατία και η προσανατολισμένη στην αγορά οικονομική πολιτική, δε συμβαδίζουν πάντα».¹² Πράγματι, στις αρχές της δεκαετίας του 1980 *δεν υπήρχε ούτε μία* πολυκομματική δημοκρατία η οποία να έχει στραφεί ολοκληρωτικά προς την ελεύθερη αγορά.

Οι αριστεροί στον αναπτυσσόμενο κόσμο, από την πλευρά τους, υποστηρίζουν ότι μια γνήσια δημοκρατική διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας θα ίσχυαν δίκαιοι κανόνες που θα εμπόδιζαν τις εταιρείες να εξαγοράζουν τα αποτελέσματα των εκλογών, θα οδηγούσε αναγκαστικά στην εκλογή κυβερνήσεων οι οποίες θα αναλάμβαναν να αναδιανείμουν τον πλούτο. Ο λόγος είναι πολύ απλός: Σε αυτές τις χώρες υπάρχουν πολύ περισσότεροι φτωχοί από πλούσιους. Οι πολιτικές που αναδιανείμουν τη γη και αυξάνουν τους μισθούς, και όχι η λογική της «διάχυσης των οικονομικών οφελών από πάνω προς τα κάτω» (trickle-down), είναι αυτές που εξυπηρετούν τα συμφέροντα της φτωχής πλειοψηφίας. Επομένως, αν όλοι οι πολίτες ψήφιζαν και η εκλογική διαδικασία ήταν στοιχειωδώς δίκαιη, θα εκλέγονταν οι πολιτικοί που θα αύξαναν τις θέσεις εργασίας και θα μοίραζαν τη γη, όχι εκείνοι που θα υπόσχονταν ότι η ελεύθερη αγορά θα οδηγούσε σε ένα καλύτερο μέλλον.

Για όλους αυτούς τους λόγους, ο Φρίντμαν βρισκόταν για αρκετό καιρό αντιμέτωπος με ένα διανοητικό παράδοξο: Καθώς θεωρούσε τον εαυτό του συνεχιστή της παράδοσης του Άνταμ Σμιθ, πίστευε με πάθος ότι οι άνθρωποι καθοδηγούνται από το ατομικό συμφέρον και ότι οι κοινωνίες λειτουργούν καλύτερα αν το ατομικό συμφέρον καθορίζει όλες σχεδόν τις δραστηριότητες – με εξαίρεση μια «ασήμαντη» δραστηριότητα που ονομάζεται «ψηφοφορία». Εφόσον οι περισσότεροι άνθρωποι στον κόσμο είτε είναι φτωχοί είτε ζουν με εισό-

δημα κατώτερο από το μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα στις χώρες τους (συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ), εξυπηρετούν το βραχυπρόθεσμο ατομικό συμφέρον τους όταν ψηφίζουν πολιτικούς που υπόσχονται να αναδιανείμουν τον πλούτο από την κορυφή προς τη βάση της οικονομικής πυραμίδας.¹³ Ο μονεταριστής οικονομολόγος Άλαν Μέλτζερ, για πολλά χρόνια φίλος του Φρίντμαν, έθετε το πρόβλημα ως εξής: «Οι ψήφοι κατανέμονται περισσότερο εξισωτικά από τα εισοδήματα. [...] Οι ψηφοφόροι με μεσαία ή χαμηλά εισοδήματα κερδίζουν από την αύξηση των εισοδημάτων τους». Ο Μέλτζερ αντιμετώπιζε αυτή την αντίδραση ως «μέρος του κόστους της δημοκρατικής διακυβέρνησης και της πολιτικής ελευθερίας», προσθέτοντας ότι «οι Φρίντμαν [ο Μίλτον και η σύζυγός του Ρόουζ] κολυμπούσαν κόντρα σε αυτό το ισχυρό ρεύμα. Δεν μπορούσαν να το σταματήσουν ή να το αντιστρέψουν, αλλά επηρέασαν πολύ περισσότερο από ό,τι οι περισσότεροι τον τρόπο με τον οποίο σκέπτονται και δρουν οι άνθρωποι και οι πολιτικοί».¹⁴

Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, η Θάτσερ προσπαθούσε να επιβάλει μια αγγλική εκδοχή του φριντμανισμού, υπεραμυνόμενη αυτού που έγινε γνωστό ως «κοινωνία των ιδιοκτητών». Η προσπάθειά της επικεντρώθηκε στον τομέα της κοινωνικής στέγης, δηλαδή στις εργατικές κατοικίες, προς τις οποίες η Θάτσερ ήταν φιλοσοφικά αντίθετη, καθώς πίστευε ότι το κράτος δεν πρέπει να έχει καμία σχέση με τη στεγαστική αγορά. Οι περισσότερες εργατικές κατοικίες ήταν γεμάτες από ανθρώπους που δεν ψήφιζαν το Συντηρητικό Κόμμα, επειδή κάτι τέτοιο ήταν αντίθετο προς τα ατομικά οικονομικά τους συμφέροντα. Η Θάτσερ ήταν πεπεισμένη ότι, αν κατάφερνε να τους εντάξει στην αγορά, τα συμφέροντά τους θα ταυτίζονταν με εκείνα των πλουσιότερων που αντιτίθεντο στην αναδιανομή του πλούτου. Έχοντας αυτό κατά νου, πρόσφερε ισχυρά κίνητρα στους ενοίκους των ακινήτων που ανήκαν στο δημόσιο προκειμένου να αγοράσουν τις κατοικίες τους σε μειωμένες τιμές. Όσοι μπορούσαν να το κάνουν, έγιναν ιδιοκτήτες, ενώ όσοι δεν μπορούσαν, έπρεπε πλέον να καταβάλλουν ενοίκια σχεδόν διπλάσια σε σχέση με παλαιότερα. Επρόκειτο για μια στρατηγική «διαίρει και βασιλεύει» και αποδείχτηκε αποτελεσματική: Οι ενοικιαστές συνέχισαν να αντιτίθενται στη Θάτσερ, οι άστεγοι στους δρόμους των μεγάλων πόλεων της Βρετανίας αυξήθηκαν σημαντικά, όμως οι δημοσκοπήσεις έδειχναν ότι περισσότεροι από τους μισούς νέους ιδιοκτήτες είχαν αλλάξει κομματική προτίμηση υπέρ του Συντηρητικού Κόμματος.¹⁵

Παρόλο που οι πωλήσεις των ακινήτων που ανήκαν στο δημόσιο άνοιξαν ένα παράθυρο ελπίδας για τη δυνατότητα να εφαρμοστεί μια σκληροπυρηνι-

κή δεξιά οικονομική πολιτική σε μια δημοκρατία, όλα έδειχναν ότι η Θάτσερ ήταν καταδικασμένη να κυβερνήσει μόνο για μία θητεία. Το 1979 το προεκλογικό της σύνθημα ήταν «Οι Εργατικοί δεν Αποδίδουν», όμως το 1982 ο αριθμός των ανέργων είχε διπλασιαστεί, όπως και το ποσοστό του πληθωρισμού.¹⁶ Η Θάτσερ είχε προσπαθήσει να τα βάλει με ένα από τα ισχυρότερα συνδικάτα της χώρας, αυτό των άνθρακωρύχων, και είχε αποτύχει. Έπειτα από τρία χρόνια στον πρωθυπουργικό θώκο, η δημοτικότητα της Θάτσερ στις δημοσκοπήσεις είχε πέσει στο 25% – ποσοστό μικρότερο από εκείνο του Τζορτζ Μπους στο πιο χαμηλό σημείο του, το πλέον χαμηλό οποιουδήποτε Βρετανού πρωθυπουργού στη μέχρι τότε ιστορία των δημοσκοπήσεων. Η επιδοκίμασία του συνολικού κυβερνητικού έργου είχε καταποντιστεί στο 18%.¹⁷ Με τις γενικές εκλογές να πλησιάζουν επικίνδυνα, ο θατσερισμός κινδύνευε να έχει ένα πρόωρο και άδοξο τέλος, προτού το Συντηρητικό Κόμμα καταφέρει να υλοποιήσει τους περισσότερους από τους φιλόδοξους στόχους του για μαζικές ιδιωτικοποιήσεις και συντριβή των εργατικών συνδικάτων. Ήταν σε αυτή τη δύσκολη συγκυρία που η Θάτσερ έγραψε στον Χάγκεκ, πληροφορώντας τον ευγενικά ότι τα μεταρρυθμιστικά μέτρα που υιοθετήθηκαν στη Χιλή θα ήταν «εντελώς απaráδεκτα» στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Η καταστροφική πρώτη θητεία της Θάτσερ έμοιαζε να επιβεβαιώνει τα μαθήματα της Προεδρίας του Νίξον: Οι ακραίες και εξαιρετικά κερδοφόρες πολιτικές της Σχολής του Σικάγου δεν μπορούσαν να επιβιώσουν σε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Ήταν σαφές ότι η επιτυχής επιβολή της οικονομικής θεραπείας-σοκ απαιτούσε και κάποιο άλλο είδος σοκ: είτε ένα πραξικόπημα είτε τους θαλάμους βασανιστηρίων ενός καταπιεστικού καθεστώτος.

Η προοπτική αυτή φάνταζε ιδιαίτερα δυσάρεστη για τη Γουόλ Στριτ, επειδή αρκετά αυταρχικά καθεστάτα είχαν αρχίσει να καταρρέουν σε ολόκληρο τον κόσμο στις αρχές της δεκαετίας του 1980 (Ιράν, Νικαράγουα, Ισημερινός, Περού, Βολιβία), ενώ θα ακολουθούσαν ακόμα περισσότερα κατά τη διάρκεια αυτού που ο συντηρητικός πολιτικός επιστήμονας Σάμιουελ Χάντινγκτον έχει ονομάσει «το τρίτο κύμα της δημοκρατίας».¹⁸ Οι εξελίξεις αυτές ήταν ανησυχητικές: Τι θα εμπόδιζε την εμφάνιση ενός νέου Αλιέντε, που θα κέρδιζε ψήφους και υποστήριξη χάρη στις φιλολαϊκές πολιτικές του;

Το 1979 η Ουάσινγκτον είχε παρακολουθήσει το σενάριο αυτό να ξετυλίγεται τόσο στο Ιράν όσο και στη Νικαράγουα. Στο Ιράν ο υποστηριζόμενος από τις ΗΠΑ σάχης ανατράπηκε από ένα συνασπισμό αριστερών και ισλαμιστών. Ενώ στα μέσα ενημέρωσης κυριαρχούσαν οι ειδήσεις για τους αγιατο-

λάχ και τους ομήρους στην πρεσβεία των ΗΠΑ, το οικονομικό πρόγραμμα που εφαρμοζόταν στο Ιράν είχε επίσης σημαίνει το συναγερμό στην Ουάσινγκτον. Το ισλαμικό καθεστώς, που δεν είχε ακόμα μετατραπεί σε απολυταρχικό, εθνικοποίησε τον τραπεζικό τομέα και εγκαινίασε ένα πρόγραμμα αναδιανομής της γης. Επιπλέον, επέβαλε περιορισμούς στις εισαγωγές και στις εξαγωγές – μια πλήρης αναστροφή της πολιτικής ελεύθερου εμπορίου του σάχη.¹⁹ Πέντε μήνες αργότερα στη Νικαράγουα η υποστηριζόμενη από τις ΗΠΑ δικτατορία του Αναστάσιο Σομόσα Ντεβάλιε ανατράπηκε από μια λαϊκή εξέγερση που έφερε στην εξουσία τους αριστερούς Σαντινίστας. Και αυτοί, όπως οι Ιρανοί, επέβαλαν περιορισμούς στις εισαγωγές και εθνικοποίησαν τον τραπεζικό τομέα.

Οι προβλέψεις για την υλοποίηση του οράματος μιας παγκόσμιας αγοράς ήταν δυσοίωνες. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ο Φρίντμαν και οι οπαδοί του βρίσκονταν αντιμέτωποι με την προοπτική η επανάστασή τους, ηλικίας μικρότερης των δέκα ετών, να μην επιβιώσει του νέου κύματος φιλολαϊκής οικονομικής πολιτικής.

Ο πόλεμος ως σωτηρία

Έξι βδομάδες αφότου η Θάτσερ έγραψε την επιστολή στον Χάγκεν, συνέβη κάτι που την έκανε να αναθεωρήσει και άλλαξε το πεπρωμένο της κορπορατικής σταυροφορίας: Στις 2 Απριλίου 1982 η Αργεντινή εισέβαλε στα νησιά Φόκλαντ, απομεινάρια της βρετανικής αποικιοκρατίας. Ο πόλεμος των Φόκλαντ –ή πόλεμος των Μαλβίνων, όπως τον αποκαλούν οι Αργεντινοί– έμεινε στην ιστορία ως μια σκληρή αλλά ήσσοнос σημασίας σύρραξη. Τα Φόκλαντ, που βρίσκονται στα ανοιχτά των ακτών της Αργεντινής, δεν είχαν πλέον στρατηγική αξία. Το σύμπλεγμα των νήσων απείχε χιλιάδες χιλιόμετρα από τη Βρετανία, ενώ το κόστος της προστασίας και της διατήρησής τους ως αποικίας ήταν μεγάλο. Αλλά και για την Αργεντινή είχαν ελάχιστη χρησιμότητα, παρόλο που η ύπαρξη ενός βρετανικού προκεχωρημένου φυλακίου στα ύδατά της συνιστούσε προσβολή για την εθνική υπερηφάνεια. Ο διάσημος Αργεντινός συγγραφέας Χόρχε Λουίς Μπόρχες έχει περιγράψει δηκτικά τη διαμάχη για τα νησιά ως «καβγά ανάμεσα σε δύο φαλακρούς για μια χτένα».²⁰

Από στρατιωτική άποψη, η διάρκειας έντεκα βδομάδων σύρραξη δεν έχει σχεδόν καμία ιστορική σημασία. Ωστόσο δεν πρέπει να παραβλέπουμε τον αντί-

κτυπο του πολέμου στο σχέδιο για την επιβολή της ελεύθερης αγοράς, ο οποίος ήταν τεράστιος: Ο πόλεμος των Φόκλαντ έδωσε στη Θάτσερ την πολιτική κάλυψη που χρειαζόταν για να εφαρμόσει για πρώτη φορά ένα πρόγραμμα ριζικού καπιταλιστικού μετασχηματισμού σε μια Δυτική φιλελεύθερη δημοκρατία.

Και τα δύο μέρη είχαν καλούς λόγους να θέλουν τον πόλεμο. Το 1982 η οικονομία της Αργεντινής κατέρρευε υπό το βάρος του χρέους και της διαφθοράς, ενώ η εκστρατεία για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων είχε αρχίσει να αποκτά ορμή. Η νέα χουντική κυβέρνηση, με επικεφαλής το στρατηγό Λεοπόλδο Γκαλιέρι, θεώρησε ότι μόνο τα αντι-ιμπεριαλιστικά αισθήματα θα μπορούσαν να αντισταθμίσουν την οργή για τη συνεχιζόμενη κατάπνιξη της δημοκρατίας, κι έτσι τα υποδαύλιζε εντέχνως εναντίον της Βρετανίας με πρόσημα την άρνηση εκ μέρους της να παραχωρήσει τα νησιά. Πολύ σύντομα η κυανή και λευκή σημαία της Αργεντινής κυμάτιζε πάνω στο βραχώδες προκεχωρημένο φυλάκιο και η χώρα πανηγύριζε υποβολιμαία.

Μόλις η Θάτσερ πληροφορήθηκε ότι η Αργεντινή είχε καταλάβει τα Φόκλαντ, κατάλαβε ότι ήταν η τελευταία της ευκαιρία να αλλάξει το πολιτικό της πεπρωμένο και υιοθέτησε αμέσως το αρειμάνιο ύφος του Τσόρτσιλ. Μέχρι τότε η Θάτσερ αντιμετώπιζε με αποστροφή το θέμα των Φόκλαντ εξαιτίας της οικονομικής επιβάρυνσης που αυτά συνεπάγονταν για τα κρατικά ταμεία. Είχε μειώσει τα κονδύλια για τα νησιά και είχε ανακοινώσει σημαντικές περικοπές για το πολεμικό ναυτικό – ανάμεσα στα πλοία που θα παροπλίζονταν ήταν και εκείνα που προστάτευαν τα Φόκλαντ. Οι Αργεντινοί στρατηγοί ερμήνευσαν αυτές τις ενέργειες ως σαφείς ενδείξεις πως η Βρετανία ήταν έτοιμη να παραχωρήσει τα νησιά. (Ένας από τους βιογράφους της Θάτσερ έχει αναφερθεί στην πολιτική της για τα Φόκλαντ ως «μια πρόσκληση, επί της ουσίας, προς την Αργεντινή να εισβάλει».²¹) Πριν ξεκινήσουν οι πολεμικές επιχειρήσεις, η Θάτσερ δέχτηκε επικρίσεις από όλο το πολιτικό φάσμα ότι χρησιμοποιούσε το στρατό για τις προσωπικές πολιτικές της επιδιώξεις. Ο βουλευτής των Εργατικών Τόνι Μπεν δήλωσε: «Γίνεται ολοένα και περισσότερο σαφές πως το διακύβευμα είναι η αίγλη της κυρίας Θάτσερ και όχι τα νησιά Φόκλαντ», ενώ οι συντηρητικοί *Financial Times* επεσήμαναν: «Είναι λυπηρό το γεγονός ότι στο ζήτημα έχουν αρχίσει να εμφιλοχωρούν οι πολιτικές διαφορές στο εσωτερικό της Βρετανίας, οι οποίες δεν έχουν καμία σχέση με το εν λόγω θέμα. Δε διακυβεύεται μόνο η τιμή της κυβέρνησης της Αργεντινής. Το ίδιο ισχύει και για το κύρος, ενδεχομένως και για την επιβίωση, της κυβέρνησης των Συντηρητικών στη Βρετανία».²²

Ωστόσο, παρά τον υγιή αυτό κυνισμό στην αντιμετώπιση του όλου ζητήματος πριν από την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων, αμέσως μόλις άρχισε η ανάπτυξη των στρατευμάτων επικράτησε στη Βρετανία αυτό που το προσχέδιο μιας απόφασης του Εργατικού Κόμματος περιέγραφε ως «σοβινιστική, μιλιταριστική νοοτροπία», η οποία παρουσίαζε τον πόλεμο στα νησιά Φόκλαντ ως την τελευταία ένδοξη σελίδα της παρηκμασμένης βρετανικής αυτοκρατορίας.²³ Η Θάτσερ εκθείαζε το «πνεύμα των Φόκλαντ» που κυριαρχούσε στο έθνος, καθώς στην πράξη αυτό σήμαινε ότι σιγούσαν οι φωνές «Διώξτε τη σκύλα!» όσο σημείωναν ρεκόρ πωλήσεων τα μπλουζάκια που έγραφαν «Άντε Γαμήσου, Χούντα!».²⁴ Ούτε το Λονδίνο ούτε το Μπουένος Άιρες κατέβαλαν κάποια σοβαρή προσπάθεια να αποφευχθεί η σύρραξη. Η Θάτσερ παραμέρισε τα Ηνωμένα Έθνη (όπως ακριβώς θα έκαναν ο Μπους και ο Μπλερ πριν από τον πόλεμο στο Ιράκ), αδιαφορώντας πλήρως για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων ή την επιβολή κυρώσεων στην Αργεντινή. Μια ένδοξη νίκη ήταν η μοναδική έκβαση που ενδιέφερε και τα δύο μέρη.

Η Θάτσερ αγωνιζόταν για το πολιτικό της μέλλον, και πέτυχε το στόχο της με εντυπωσιακό τρόπο. Μετά τη νίκη στον πόλεμο των Φόκλαντ, στον οποίο σκοτώθηκαν 255 Βρετανοί στρατιώτες και 655 Αργεντινοί, η πρωθυπουργός εξυμνήθηκε ως πολεμική ηρωίδα και το προσωνόμιό της «Σιδηρά Κυρία» μετατράπηκε από προσβολή σε εγκώμιο.²⁵ Η δημοτικότητά της στις δημοσκοπήσεις διπλασιάστηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου και από 25% στην έναρξη της σύρραξης έφτασε στο 59% στο τέλος της, ανοίγοντάς της το δρόμο για την αποφασιστική νίκη που σημείωσε στις εκλογές του επόμενου έτους.²⁶

Η ανακατάληψη των Φόκλαντ από το βρετανικό στρατό έφερε την κωδική ονομασία «Επιχείρηση Εταιρεία» (Operation Corporate), και, παρότι πρόκειται για ένα αλλόκοτο όνομα για μια πολεμική εκστρατεία, αποδείχτηκε προφητικό. Η Θάτσερ χρησιμοποίησε την τεράστια δημοτικότητα που απέκτησε χάρη στη νίκη για να πραγματοποιήσει την κορπορατική επανάσταση την οποία θεωρούσε ανέφικτη πριν από τον πόλεμο, όπως είχε γράψει στον Χάγκεν. Όταν το 1984 απήγγησαν οι ανθρακωρύχοι, η Θάτσερ παρουσίασε την αντιπαράθεση ως μια συνέχεια του πολέμου με την Αργεντινή, απαιτώντας μια εξίσου βίαιη επίλυση. Είναι πλέον διάσημη η δήλωσή της: «Έπρεπε να πολεμήσουμε τον εξωτερικό εχθρό στα Φόκλαντ και τώρα πρέπει να πολεμήσουμε τον εσωτερικό εχθρό, ο οποίος είναι ένας πολύ πιο δύσκολος αντίπαλος, αλλά εξίσου επικίνδυνος για την ελευθερία».²⁷ Έχοντας καιαγράψει τους Βρετανούς

εργάτες ως «εσωτερικό εχθρό», η Θάτσερ εξαπέλυσε όλη την ισχύ του κράτους εναντίον των απεργών. Σε μια περίπτωση, μάλιστα, 8.000 αστυνομικοί οπλισμένοι με κλομπ, πολλοί από αυτούς έφιπποι, επιτέθηκαν σε εργάτες που διαδήλωναν έξω από ένα εργοστάσιο, με συνέπεια να υπάρξουν σχεδόν 700 τραυματίες. Όπως ο δημοσιογράφος του *Guardian* Σέουμας Μίλνε τεκμηριώνει στο *The Enemy Within: Thatcher's Secret War against the Miners*, στο οποίο υπάρχει η πιο ολοκληρωμένη περιγραφή των γεγονότων, η πρωθυπουργός πίεζε τις μυστικές υπηρεσίες να εντατικοποιήσουν την παρακολούθηση των μελών του συνδικάτου, και κυρίως του μαχητικού ηγέτη του Άρθουρ Σκάργκιλ. Επακολούθησε «η πιο φιλόδοξη επιχείρηση παρακολούθησεων που διεξήχθη ποτέ στη Βρετανία». Στο συνδικάτο διείσδυσαν πολλοί πράκτορες και πληροφοριοδότες, ενώ παρακολουθούνταν τα τηλέφωνα και οι κατοικίες όλων των συνδικαλιστών, ακόμα και το λαϊκό εστιατόριο όπου σύχναζαν οι ηγέτες του συνδικάτου. Στην αίθουσα συνεδριάσεων της Βουλής των Κοινοτήτων κυκλοφορούσε η φήμη ότι το ανώτερο διοικητικό στέλεχος του συνδικάτου ήταν πράκτορας της ΜΙ5 και είχε ως αποστολή του «να αποσταθεροποιήσει και να υπονομεύσει το συνδικάτο» – κάτι που ο ίδιος διέψευσε.²⁸

Ο Νάιτζελ Λόσον, υπουργός Οικονομικών του Ηνωμένου Βασιλείου κατά τη διάρκεια της απεργίας, έχει εξηγήσει ότι η κυβέρνηση Θάτσερ θεωρούσε εχθρό της το συνδικάτο των ανθρακωρύχων. «Ήταν όπως όταν εξοπλιζόμασταν για να αντιμετωπίσουμε την απειλή του Χίτλερ στα τέλη της δεκαετίας του 1930», δήλωσε ο Λόσον μία δεκαετία μετά. «Έπρεπε να είμαστε προετοιμασμένοι».²⁹ Όπως συνέβη και με τον πόλεμο των Φόκλαντ, δεν υπήρχε το παραμικρό ενδιαφέρον για διαπραγματεύσεις, αλλά μια στοχευμένη αποφασιστικότητα να συντριβεί το συνδικάτο, ανεξαρτήτως του κόστους (και, με 3.000 έκτακτους αστυνομικούς, το κόστος ήταν τεράστιο). Ο Κόλιν Νέιλορ, αρχιφύλακας που βρέθηκε στην πρώτη γραμμή της σύγκρουσης, την έχει περιγράψει ως «εμφύλιο πόλεμο».³⁰

Μέχρι το τέλος του 1985 η Θάτσερ είχε κερδίσει και αυτό τον πόλεμο: Οι εργάτες μεινούσαν και δεν μπορούσαν να αντέξουν. Τελικά, απολύθηκαν 996 άνθρωποι.³¹ Ήταν μια συντριπτική ήττα για το πιο ισχυρό συνδικάτο της Βρετανίας, που έστειλε ένα ξεκάθαρο μήνυμα στις υπόλοιπες συνδικαλιστικές ενώσεις: Αν η Θάτσερ ήταν διατεθειμένη να φτάσει στα άκρα για να λυγίσει τους ανθρακωρύχους, από τους οποίους ολόκληρη η χώρα εξαρτιόταν για το φωτισμό και τη θέρμανσή της, θα ήταν σκέτη αυτοκτονία για τα ασθενέστερα συνδικάτα που τα μέλη τους εργάζονταν σε λιγότερο κρίσιμους τομείς της οικονο-

μίας να αμφισβητήσουν τη νέα οικονομική τάξη πραγμάτων. Ήταν προτιμότερο να δεχτούν ό,τι τους πρόσφεραν. Επρόκειτο για ένα μήνυμα παρόμοιο με αυτό που ο Ρόναλντ Ρέιγκαν έστειλε με την αντίδρασή του στην απεργία των ελεγκτών εναέριας κυκλοφορίας λίγους μήνες μόνο μετά την εκλογή του στο προεδρικό αξίωμα. Επειδή δεν είχαν πάει να δουλέψουν, «έχουν απολέσει τις θέσεις εργασίας τους και θα εκδιωχθούν αμέσως», είχε δηλώσει ο Ρέιγκαν. Για να απολύσει στη συνέχεια 11.400 από τους πιο σημαντικούς για τη λειτουργία της χώρας εργαζόμενους – ένα σοκ από το οποίο δεν έχει ακόμα συνέλθει πλήρως το εργατικό κίνημα στις ΗΠΑ.³²

Στη Βρετανία η Θάτσερ χρησιμοποίησε τις νίκες της στον πόλεμο των Φόκλαντ και σε βάρος των ανθρακωρύχων για να προωθήσει την αντιδραστική οικονομική της ατζέντα. Μεταξύ 1984 και 1985 η κυβέρνησή της ιδιωτικοποίησε, μεταξύ άλλων, τις British Telecom, British Gas, British Airways, British Airport Authority και British Steel, ενώ πούλησε τις μετοχές της British Petroleum που διέθετε το κράτος.

Όπως η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου έδωσε σε έναν Πρόεδρο με χαμηλή δημοτικότητα τη δυνατότητα να εξαπολύσει ένα μαζικό κύμα ιδιωτικοποιήσεων (ο Μπους ιδιωτικοποίησε τους τομείς της ασφάλειας, της διεξαγωγής πολεμικών επιχειρήσεων και της ανοικοδόμησης [του Ιράκ και της Νέας Ορλεάνης]), η Θάτσερ χρησιμοποίησε τον πόλεμο των Φόκλαντ για να πραγματοποιήσει τις πρώτες μαζικές ιδιωτικοποιήσεις-εκποιήσεις σε μια Δυτική δημοκρατία. Αυτή ήταν η πραγματική «Επιχείρηση Εταιρεία», και είχε ιστορικές συνέπειες. Ο επιτυχής τρόπος με τον οποίο η Θάτσερ εκμεταλλεύτηκε τον πόλεμο των Φόκλαντ αποτελούσε την πρώτη απόδειξη ότι το οικονομικό πρόγραμμα της Σχολής του Σικάγου δε χρειαζόταν στρατιωτικές δικτατορίες και θαλάμους βασανιστηρίων για να προωθηθεί. Η Θάτσερ απέδειξε ότι, όταν σοβεί μια αρκετά σημαντική κρίση, είναι εφικτό να επιβληθεί μια περιορισμένη εκδοχή της θεραπείας-σοκ σε μια δημοκρατία.

Παρ' όλα αυτά, η Θάτσερ χρειάστηκε έναν εχθρό για να ενώσει τη χώρα, ένα σύνολο ειδικών συνθηκών που να αιτιολογούν τη λήψη μέτρων έκτακτης ανάγκης και την καταστολή, μια κρίση που την έκανε να φαντάζει σκληρή και αποφασιστική αντί για απάνθρωπη και οπισθοδρομική. Ο πόλεμος εξυπηρέτησε τέλεια τις επιδιώξεις της, όμως τα Φόκλαντ ήταν μια «ανωμαλία» στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μια επιστροφή στις παλαιότερες αποικιοκρατικές συρράξεις. Αν η δεκαετία του 1980 σηματοδοτούσε όντως την αυγή μιας νέας

εποχής ειρήνης και δημοκρατίας, όπως ισχυρίζονταν πολλοί, τότε πόλεμοι όπως αυτός των Φόκλαντ θα ήταν υπερβολικά σπάνιοι για να αποτελέσουν τη βάση ενός παγκόσμιου πολιτικού σχεδίου.

Το 1982 ο Μίλτον Φρίντμαν έγραψε το ακόλουθο απόσπασμα που άσκησε μεγάλη επιρροή και συνοψίζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το δόγμα του σοκ: «Μόνο μια κρίση –είτε είναι είτε απλώς εκλαμβάνεται ως πραγματική– οδηγεί σε πραγματικές αλλαγές. Όταν ξεσπάει μια κρίση, οι δράσεις που αναπτύσσονται εξαρτώνται από τις περιρρέουσες ιδέες. Πιστεύω ότι αυτή πρέπει να είναι η βασική λειτουργία μας: να αναπτύσσουμε εναλλακτικές πολιτικές που θα αντικαταστήσουν τις υπάρχουσες, να τις διατηρούμε ζωντανές και διαθέσιμες, έως ότου το πολιτικά αδύνατον καταστεί πολιτικά αναπόφευκτο».³³ Το απόσπασμα αυτό θα γινόταν ένα είδος τελετουργικά επαναλαμβανόμενης προσευχής για το νεοφιλελεύθερο κίνημα στη νέα δημοκρατική εποχή. Ο Άλαν Μέλτζερ επεξεργάστηκε περαιτέρω αυτή τη συλλογιστική: «Οι ιδέες είναι εναλλακτικές λύσεις που περιμένουν μια κρίση για να χρησιμεύσουν ως καταλύτες αλλαγών. Το μοντέλο επιρροής του Φρίντμαν συνίστατο στη νομιμοποίηση των ιδεών προκειμένου αυτές να καταστούν ανεκτές και να θεωρηθεί ότι αξίζει τον κόπο να εφαρμοστούν όταν εμφανιστεί η ευκαιρία».³⁴

Το είδος της κρίσης που είχε κατά νου ο Φρίντμαν δεν ήταν στρατιωτική, αλλά οικονομική. Αυτό που εννοούσε ήταν πως, υπό φυσιολογικές συνθήκες, οι οικονομικές αποφάσεις λαμβάνονται στη βάση μιας διελευσίνδας ανάμεσα σε αντικρουόμενα συμφέροντα: Οι εργαζόμενοι επιθυμούν θέσεις εργασίας και αυξήσεις, οι ιδιοκτήτες επιδιώκουν χαμηλούς φόρους και χαλαρές ρυθμίσεις, και οι πολιτικοί προσπαθούν να επιτύχουν μια ισορροπία ανάμεσα σε αυτές τις αντικρουόμενες δυνάμεις. Ωστόσο, αν ξεσπάσει μια οικονομική κρίση και είναι αρκετά σοβαρή (η κατάρρευση ενός νομίσματος, ένα κραχ στην αγορά, μια μείζων ύφεση), επισκιάζει όλα τα άλλα και οι ηγέτες είναι ελεύθεροι να κάνουν ό,τι είναι αναγκαίο –ή ισχυρίζονται πως είναι αναγκαίο– εν όνομα της αντιμετώπισης μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Κατά μία έννοια, οι κρίσεις είναι περίοδοι αναστολής της δημοκρατίας – κενά στο συνηθισμένο πολιτικό βίο, κατά τη διάρκεια των οποίων δε φαίνεται να υφίσταται η ανάγκη για συγκατάθεση και συναίνεση.

Η ιδέα ότι τα κραχ των αγορών μπορούν να επενεργήσουν ως καταλύτες επαναστατικών αλλαγών έχει μια μακρόχρονη παράδοση στην άκρα Αριστε-

ρά, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα την μπολσεβίκικη θεωρία ότι ο υπερπληθωρισμός, εξαιτίας της υποβάθμισης της αξίας του χρήματος, οδηγεί τις μάζες ένα βήμα πιο κοντά στο να καταστρέψουν τον ίδιο τον καπιταλισμό.³⁵ Η θεωρία αυτή εξηγεί για ποιο λόγο μια συγκεκριμένη κατηγορία αριστερών σεχταριστών αναλώνεται πάντα στον ακριβή υπολογισμό των συνθηκών κάτω από τις οποίες ο καπιταλισμός θα φτάσει «στην κρίση», με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που οι ευαγγελιστές καταγράφουν ένα προς ένα τα σημάδια της επερχόμενης Αποκάλυψης. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 αυτή η κομμουνιστική ιδέα επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο, καθώς την υιοθέτησαν οι οικονομολόγοι της Σχολής του Σικάγου για να υποστηρίξουν ότι, όπως τα κραχ στις αγορές μπορούν να επισπεύσουν μια αριστερή επανάσταση, μιορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν ως έναυσμα για δεξιές αντεπαναστάσεις – μια θεωρία που έγινε γνωστή ως «η υπόθεση της κρίσης».³⁶

Το ενδιαφέρον του Φρίντμαν για τις κρίσεις αποτελούσε επίσης μια σαφή προσπάθεια να διδαχτεί από τις νίκες της Αριστεράς μετά τη Μεγάλη Ύφεση: Όταν κατέρρευσε η αγορά, ο Κέινς και οι μαθητές του, που μέχρι τότε αποτελούσαν «φωνή βοώντος εν τη ερήμω», ήταν έτοιμοι να προωθήσουν τις ιδέες τους: τις λύσεις του Νιου Ντιλ. Τη δεκαετία του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο Φρίντμαν και οι «εγγυήτριες» εταιρείες προσπάθησαν να μιμηθούν αυτή τη διαδικασία, βάζοντας τη δική τους ιδεολογική σφραγίδα σχετικά με τον τρόπο αντίδρασης σε μια καταστροφή. Οικοδόμησαν επιμελώς ένα δίκτυο δεξιών «δεξαμενών σκέψης», συμπεριλαμβανομένων των Heritage και Cato, και δημιούργησαν το πιο σημαντικό όχημα για τη διάδοση των απόψεων του Φρίντμαν, τη σειρά δέκα επεισοδίων *Free to Choose*, που προβλήθηκε από το PBS, καθ' υπαγόρευση μερικών από τις μεγαλύτερες εταιρείες στον κόσμο, συμπεριλαμβανομένων των Getty Oil, Firestone Tire & Rubber Co., PepsiCo, General Motors, Bechtel και General Mills.³⁷ Ο Φρίντμαν ήταν αποφασισμένος ότι, όταν θα ξεσπούσε η επόμενη κρίση, οι μόνοι έτοιμοι να προτείνουν ιδέες και λύσεις θα ήταν τα δικά του Παιδιά του Σικάγου.

Όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο Φρίντμαν διατύπωσε για πρώτη φορά τη θεωρία των κρίσεων, οι ΗΠΑ ήταν βυθισμένες σε ύφεση, αντιμέτωπες με το διπλό φάσμα του πληθωρισμού και της ανεργίας. Οι πολιτικές της Σχολής του Σικάγου, που σήμερα είναι γνωστές ως *Reaganomics*, «ρείγκανομικά», παραπέμποντας στην οικονομική πολιτική του Ρέιγκαν, κυριαρχούσαν στην Ουάσινγκτον, ωστόσο ακόμα και ο Ρέιγκαν δεν τολμούσε να επιβά-

λει τη σαρωτική θεραπεία-σοκ που οραματιζόταν ο Φρίντμαν, το είδος της θεραπείας που είχε συνταγογραφήσει για τη Χιλή.

Για μία ακόμα φορά μια λατινοαμερικανική χώρα θα γινόταν πεδίο δοκιμών για τη θεωρία των κρίσεων του Φρίντμαν – και αυτή τη φορά δε θα ηγούνταν τα Παιδιά του Σικάγου, αλλά ένα νέο είδος «δόκτορα του σοκ», περισσότερο προσαρμοσμένο στη νέα δημοκρατική εποχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Ο ΝΕΟΣ ΔΟΚΤΟΡΑΣ ΤΟΥ ΣΟΚ

Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΑΝΤΙΚΑΘΙΣΤΑ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

«Η οικονομική κατάσταση της Βολιβίας μπορεί άνετα να συγκριθεί με την περίπτωση ενός καρκινοπαθούς: Γνωρίζει ότι βρίσκεται αντιμέτωπος με την πιο επικίνδυνη και επώδυνη εγχείρηση, όπως αναμφίβολα θα είναι η νομοματική σταθεροποίηση και ένας αριθμός άλλων μέτρων, ωστόσο δεν έχει άλλη εναλλακτική λύση».

–Κορνίλιους Ζόνταγκ, οικονομικός σύμβουλος των ΗΠΑ στη Βολιβία, 1956¹

«Η χρησιμοποίηση του καρκίνου στον πολιτικό λόγο ενθαρρύνει τη μοιρολατρία και αιτιολογεί τη λήψη “αυστηρών” μέτρων, ενώ, επιπλέον, ενισχύει σημαντικά τη διάδοση της ιδέας ότι η ασθένεια είναι αναγκαστικά μοιραία. Η έννοια της ασθένειας δεν είναι ποτέ αθώα. Ωστόσο θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι οι μεταφορές για τον καρκίνο είναι εγγενώς γενοκτονικές».

–Σούζαν Σόνταγκ, *Illness as Metaphor*, 1977²
[*Η Νόσος ως Μεταφορά*, Ύψιλον, 2006]

Το 1985 το δημοκρατικό κύμα που σάρωνε τον αναπτυσσόμενο κόσμο έφτασε στη Βολιβία. Δεκαοχτώ από τα είκοσι προηγούμενα χρόνια οι Βολιβιανοί είχαν ζήσει κάτω από κάποια μορφή δικτατορίας. Τώρα πια είχαν την ευκαιρία να επιλέξουν σε εθνικές εκλογές τον Πρόεδρό τους.

Ωστόσο η ανάκτηση του ελέγχου της οικονομίας της Βολιβίας σε εκείνη τη

συγκεκριμένη συγκυρία δεν έμοιαζε τόσο με έπαθλο όσο με τιμωρία: Το χρέος της χώρας ήταν τόσο μεγάλο, ώστε το ποσό που έπρεπε να καταβάλει για τοκοχρεολύσια ξεπερνούσε το σύνολο του κρατικού προϋπολογισμού. Το προηγούμενο έτος η κυβέρνηση του Ρόναλντ Ρέιγκαν είχε εξωθήσει τη χώρα στο χείλος του γκρεμού, χρηματοδοτώντας μια πρωτοφανή επίθεση εναντίον των καλλιεργητών της κόκας, του φυτού που από την επεξεργασία των πράσινων φύλλων του προέρχεται η κοκαΐνη. Η κατάσταση πολιορκίας, που μετέτρεψε ένα μεγάλο μέρος της Βολιβίας σε εμπόλεμη ζώνη, δε στραγγάλισε μόνο το εμπόριο της κόκας, αλλά μείωσε σχεδόν κατά το ήμισυ τα έσοδα της χώρας από τις εξαγωγές, προκαλώντας κατάρρευση της οικονομίας. Όπως έγραφαν οι *New York Times*, «όταν ο στρατός έφτασε τον Αύγουστο στην περιοχή Τσαπάρε, κλείνοντας εν μέρει τον αγωγό των ναρκωδολαρίων, το κύμα του σοκ έπληξε αμέσως την ευημερούσα μαύρη αγορά δολαρίων. [...] Σε λιγότερο από μία βδομάδα μετά την εισβολή στο Τσαπάρε η κυβέρνηση υποχρεώθηκε να μειώσει κατά το ήμισυ την επίσημη ισοτιμία του πέσο». Μερικούς μήνες μετά ο πληθωρισμός είχε δεκαπλασιαστεί και χιλιάδες κάτοικοι εγκατέλειπαν τη χώρα για να αναζητήσουν δουλειά στην Αργεντινή, στη Βραζιλία, στην Ισπανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες.³

Σε αυτές τις συνθήκες αστάθειας, με τον πληθωρισμό στο 14.000%, διεξήχθησαν στη Βολιβία οι ιστορικές εθνικές εκλογές του 1985. Η αναμέτρηση ήταν ανάμεσα σε δύο οικεία στους Βολιβιανούς πρόσωπα: τον πρώην δικτάτορα Ούγο Μπάνσερ και τον πρώην εκλεγμένο Πρόεδρο Βίκτορ Πας Εστενσόρο. Το αποτέλεσμα των εκλογών ήταν αμφίρροπο και την τελική απόφαση θα λάμβανε το Κογκρέσο της Βολιβίας, ωστόσο οι παράγοντες του κόμματος του Μπάνσερ ήταν βέβαιοι πως είχαν κερδίσει. Πριν ανακοινωθεί το οριστικό αποτέλεσμα, το κόμμα του Μπάνσερ ζήτησε από τον ελάχιστο γνωστό τριαντάχρονο οικονομολόγο Τζέφρι Σακς να βοηθήσει στην προετοιμασία ενός αντιπληθωριστικού οικονομικού προγράμματος. Ο Σακς ήταν ο ανερχόμενος αστέρας του Τμήματος Οικονομικών του Χάρβαρντ, έχοντας τιμηθεί με πολλές ακαδημαϊκές διακρίσεις και όντας ένας από τους νεότερους τακτικούς καθηγητές του πανεπιστημίου. Μερικούς μήνες νωρίτερα μια αντιπροσωπεία Βολιβιανών πολιτικών είχαν επισκεφθεί το Χάρβαρντ, είχαν δει τον Σακς και είχαν εντυπωσιαστεί από την αυτοπεποίθησή του (τους είχε πει ότι θα μπορούσε να αντιμετωπίσει την πληθωριστική κρίση μέσα σε μία μέρα). Ο Σακς δεν είχε καμία εμπειρία πάνω στην αναπτυξιακή οικονομική πολιτική, όμως, κατά δική του παραδοχή, «πίστευα ότι γνώριζα όλα όσα είναι αναγκαία να γνωρίζει κανείς» για τον πληθωρισμό.⁴

Ο Σακς είχε επηρεαστεί πάρα πολύ από τα γραπτά του Κέινς για τη σχέση ανάμεσα στον υπερπληθωρισμό και στη διάδοση του φασισμού στη Γερμανία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η συμφωνία ειρήνης που επιβλήθηκε στη Γερμανία την είχε βυθίσει σε μια σοβαρή οικονομική κρίση (με τον πληθωρισμό να έχει φτάσει στο 3.250.000% το 1923), την οποία επιδείνωσε η Μεγάλη Ύφεση μερικά χρόνια μετά. Με την ανεργία να αγγίζει το 30% και μια γενικευμένη οργή για αυτό που φάνταζε ως μια παγκόσμια συνωμοσία εις βάρος της χώρας, η Γερμανία αποτέλεσε γόνιμο έδαφος για το ναζισμό.

Στον Σακς άρεσε να μνημονεύει την προειδοποίηση του Κέινς ότι «δεν υπάρχει πιο πανούργος, πιο ασφαλής τρόπος να ανατραπεί η υπάρχουσα βάση μιας κοινωνίας από την υπονόμευση του νομίσματός της. Στη διαδικασία αυτή ενέχονται όλες οι κρυφές δυνάμεις του νόμου της οικονομίας που κλίνουν προς την καταστροφή».⁵ Ασπαζόταν την άποψη του Κέινς ότι ήταν ιερό καθήκον των οικονομολόγων να απωθήσουν αυτές τις δυνάμεις της καταστροφής πάση θυσία. «Αυτό που αποκόμισα από τον Κέινς», είχε δηλώσει ο Σακς, «ήταν το συναίσθημα της βαθιάς λύπης και η αίσθηση του κινδύνου που υπάρχει τα πράγματα να πάνε εντελώς στραβά. Και το πόσο ανόητο ήταν αιό μέρους μας να αφήσουμε τη Γερμανία σε μια κατάσταση απελπισίας».⁶ Ο Σακς είχε επίσης αναφέρει στους δημοσιογράφους ότι θεωρούσε πρότυπο για τη δική του σταδιοδρομία τον τρόπο ζωής του Κέινς ως πολιτικά ενεργού οικονομολόγου που διέτρεχε ολόκληρη την υφήλιο.

Παρόλο που ο Σακς ασπαζόταν την πίστη του Κέινς στη δύναμη της οικονομικής επιστήμης να καταπολεμήσει τη φτώχεια, ήταν επίσης ένα προϊόν της Αμερικής του Ρέιγκαν, η οποία το 1985 βρισκόταν εν μέσω της εμπνευσμένης από τον Φρίντμαν εκστρατείας απόρριψης όλων όσα αντιπροσώπευε ο Κέινς. Η θεμελιώδης αρχή της Σχολής του Σικάγου όσον αφορά την υπεροχή της ελεύθερης αγοράς είχε πολύ γρήγορα αναδειχθεί στο αδιαμφισβήτητο δόγμα της ορθοδοξίας στα οικονομικά τμήματα των μεγάλων πανεπιστημίων των ΗΠΑ –συμπεριλαμβανομένου του Χάρβαρντ–, και ο Σακς δεν είχε μείνει ανεπηρέαστος. Θαύμαζε την πίστη του Φρίντμαν «στις αγορές, τη σταθερή επιμονή του στην ορθή νομισματική διαχείριση», υποστηρίζοντας ότι είναι «πολύ πιο ορθή από τα θολά στρουκτουραλιστικά ή ψευδο-κεϊνσιανικά επιχειρήματα που ακούει κανείς πολύ συχνά στον αναπυσσόμενο κόσμο».⁷

Αυτά τα «θολά» επιχειρήματα ήταν τα ίδια που μία δεκαετία πριν είχαν καταπνιγεί διά της βίας στη Λατινική Αμερική, η πεποίθηση ότι για να ξεφύγει η ήπειρος από τη φτώχεια έπρεπε να σπάσει τις αποικιοκρατικές ιδιοκτησιακές

δομές με παρεμβατικές πολιτικές όπως η αγροτική μεταρρύθμιση, ο προστατευτισμός, οι επιδοτήσεις, η εθνικοποίηση των φυσικών πόρων και η συνεταιριστική διεύθυνση των επιχειρήσεων. Ο Σακς δεν είχε χρόνο για τέτοιες διαρθρωτικές αλλαγές. Και, παρόλο που δε γνώριζε σχεδόν τίποτα για τη Βολιβία και τη μακραίωνη ιστορία της αποικιοκρατικής εκμετάλλευσής της, για την καταπίεση των ιθαγενών κατοίκων της και για τα όσα κερδήθηκαν με σκληρούς αγώνες στην επανάσταση του 1952, ήταν πεπεισμένος ότι, εκτός από τον υπερπληθωρισμό, η χώρα έπασχε από «σοσιαλιστικό ρομαντισμό» – την ίδια αυταπάτη της οικονομικής της ανάπτυξης που μια προγενέστερη γενιά εκπαιδευμένων στις ΗΠΑ οικονομολόγων είχε προσπαθήσει να απαλείψει στις χώρες του Νότιου Κώνου.⁸

Το σημείο στο οποίο ο Σακς διαχώριζε τη θέση του από την ορθοδοξία της Σχολής του Σικάγου ήταν η πεποίθησή του ότι οι πολιτικές της ελεύθερης αγοράς έπρεπε να συνοδεύονται από μέτρα ανακούφισης του χρέους και από τη χορήγηση γενναιοδωρης οικονομικής βοήθειας – για το νεαρό οικονομολόγο του Χάρβαρντ, το αόρατο χέρι δεν ήταν αρκετό. Αυτή η διαφοροποίηση θα οδηγούσε τελικά τον Σακς στο να διαχωρίσει τη θέση του από τους πιο νεοφιλελεύθερους συναδέλφους του και να στρέψει τις προσπάθειές του αποκλειστικά στη χορήγηση οικονομικής βοήθειας. Όμως αυτό θα γινόταν αρκετά χρόνια αργότερα. Στη Βολιβία του 1985 η υβριδική ιδεολογία του Σακς είχε ως αποτέλεσμα μερικές παράξενες αντιφάσεις. Για παράδειγμα, όταν βγήκε από το αεροπλάνο στη Λα Πας και ανέπνευσε για πρώτη φορά τον αραιό αέρα των Άνδεων, φανταζόταν τον εαυτό του ως έναν σύγχρονο Κέινς που κατέφτανε για να σώσει το λαό της Βολιβίας από «το χάος και την αταξία» του υπερπληθωρισμού.* Παρότι το βασικό αξίωμα του κείνσιανισμού είναι ότι οι χώρες που αντιμετωπίζουν μια σοβαρή κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας πρέπει να δαπανούν κεφάλαια για να δώσουν ώθηση στην οικονομία, ο Σακς υιοθέτησε την αντίθετη προσέγγιση και υποστήριξε την επιβολή λιτότητας και την αύξηση των τιμών εν μέσω της κρίσης – την ίδια συνταγή συρρίκνωσης της οικονομικής δραστηριότητας που το *BusinessWeek*, αναφερόμενο στη Χιλή, είχε περιγράψει ως «τον κόσμο ενός τρελού επιστήμονα που προκαλεί εσκεμμένα μια ύφεση».⁹

Η συμβουλή του Σακς στον Μπάνσερ ήταν απολύτως σαφής: Μόνο μια από-

* Η καταπολέμηση του υπερπληθωρισμού δεν έσωσε τη Γερμανία από την ύφεση και, στη συνέχεια, από το φασισμό, μια αντίφαση στην οποία ο Σακς δεν αναφέρθηκε ποτέ στις τόσες φορές που χρησιμοποίησε αυτή τη σύγκριση. (Σ.τ.Σ.)

τομη θεραπεία-σοκ θα θεράπευε την κρίση υπερπληθωρισμού της Βολιβίας. Πρότεινε δεκαπλασιασμό της τιμής του πετρελαίου και μια σειρά από απελευθερώσεις των τιμών και δημοσονομικές περικοπές. Σε μια ομιλία του στο Αμερικανοβολιβιανό Εμπορικό Επιμελητήριο βεβαίωσε για μία ακόμα φορά ότι θα μπορούσε να δοθεί τέλος στον υπερπληθωρισμό μέσα σε μία μέρα, καταγράφοντας το γεγονός ότι «το ακροατήριο ξαφνιάστηκε, αλλά και ενθουσιάστηκε με αυτή την προοπτική».¹⁰ Όπως και ο Φρίντμαν, ο Σακς πίστευε ότι με ένα αιφνίδιο οικονομικό σοκ «μια οικονομία μπορεί να αναπροσανατολιστεί από ένα αδιέξοδο –ένα σοσιαλιστικό αδιέξοδο ή ένα αδιέξοδο μαζικής διαφθοράς ή ένα αδιέξοδο κεντρικού σχεδιασμού– προς μια φυσιολογική οικονομία της αγοράς».¹¹

Όταν ο Σακς έδινε αυτές τις τολμηρές υποσχέσεις, τα αποτελέσματα των εκλογών της Βολιβίας εξακολουθούσαν να είναι στον αέρα. Ο πρώην δικτάτορας Ούγο Μπάνσερ φερόταν σαν να είχε κερδίσει, αλλά ο αντίπαλός του Βίκτορ Πας Εστενσόρο δεν είχε ακόμα καταθέσει τα όπλα. Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας ο Πας Εστενσόρο δεν είχε μιλήσει με συγκεκριμένες λεπτομέρειες για το πώς σχεδίαζε να αντιμετωπίσει τον πληθωρισμό. Ωστόσο, προτού ανατραπεί από ένα πραξικόπημα, είχε εκλεγεί τρεις φορές Πρόεδρος της Βολιβίας, με πιο πρόσφατη το 1964. Ο Πας είχε υπάρξει ο εκφραστής της μεταμόρφωσης της Βολιβίας βάσει της οικονομικής της ανάπτυξης, εθνικοποιώντας τα μεγάλα ορυχεία κασσίτερου, εγκαινιάζοντας μια αναδιανομή της γης υπέρ των ιθαγενών χωρικών και υπερασπιζόμενος το δικαίωμα ψήφου για όλους τους Βολιβιανούς. Όπως και ο Χουάν Περόν στην Αργεντινή, ο Πας ήταν πανταχού παρών στο πολιτικό τοπίο, αλλάζοντας συχνά και απότομα ιδεολογικοπολιτικό προσανατολισμό προκειμένου να διατηρηθεί ή να επανέλθει στην εξουσία. Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας του 1985 ο ηλικιωμένος Πας διακήρυξε την αφοσίωσή του στην «εθνικιστική επανάσταση» του παρελθόντος και έκανε αόριστες δηλώσεις για την ανάγκη να υπάρχει φορολογική υπευθυνότητα. Δεν ήταν σοσιαλιστής, αλλά ούτε και νεοφιλελεύθερος της Σχολής του Σικάγου – ή τουλάχιστον αυτό πίστευαν οι Βολιβιανοί.¹²

Καθώς την οριστική απόφαση για το ποιος θα αναδεικνυόταν Πρόεδρος θα τη λάμβανε το Κογκρέσο, επακολούθησε μια περίοδος έντονων παρασκηνιακών διαπραγματεύσεων και συναλλαγών ανάμεσα στα κόμματα, στο Κογκρέσο και στη Γερουσία. Τελικά, ένα νεοεκλεγείς γερουσιαστής διαδραμάτισε τον καταλυτικό ρόλο: ο Γκονσάλο Σάντσεσ δε Λοσάδα (γνωστός στη Βολι-

βία ως «Γκόνι»). Είχε ζήσει στις Ηνωμένες Πολιτείες τόσα χρόνια, ώστε μιλούσε τα ισπανικά με έντονη αμερικανική προφορά, και είχε επιστρέψει στη Βολιβία για να γίνει ένας από τους πιο πλούσιους επιχειρηματίες της χώρας. Ήταν ιδιοκτήτης της Comsur, της δεύτερης σε μέγεθος ιδιωτικής μεταλλευτικής εταιρείας της χώρας, η οποία σύντομα θα γινόταν η μεγαλύτερη. Όταν ήταν νέος, ο Γκόνι είχε σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Παρόλο που δεν ήταν οικονομολόγος, είχε επηρεαστεί πάρα πολύ από τις ιδέες του Φρίντμαν και θεωρούσε ότι θα μπορούσαν να αποδειχτούν εξαιρετικά κερδοφόρες στο μεταλλευτικό τομέα, ο οποίος εξακολουθούσε να ελέγχεται σε μεγάλο βαθμό από το κράτος στη Βολιβία. Όταν ο Σακς παρουσίασε στην ομάδα του Μπάνσερ τα σχέδιά του για τη θεραπεία-σοκ, ο Γκόνι εντυπωσιάστηκε.

Οι λεπτομέρειες των παρασκηνακών διαπραγματεύσεων δεν αποκαλύφθηκαν ποτέ, όμως οι συνέπειές τους ήταν σαφείς. Στις 6 Αυγούστου 1985 ο Πας ορκίστηκε Πρόεδρος της Βολιβίας. Τέσσερις μέρες μετά ο Πας διόρισε τον Γκόνι επικεφαλής μιας μυστικής δικομματικής ομάδας έκτακτης ανάγκης που επιφορτίστηκε με το καθήκον της ριζικής αναδιάρθρωσης της οικονομίας. Η θεραπεία-σοκ του Σακς αποτέλεσε το σημείο αφετηρίας για την ομάδα, η οποία όμως προχώρησε πολύ παραπέρα από οτιδήποτε είχε προτείνει εκείνος. Στην πραγματικότητα, η ομάδα πρότεινε την αποδιάρθρωση του κρατοκεντρικού οικονομικού μοντέλου το οποίο είχε οικοδομήσει ο ίδιος ο Πας πριν από δεκαετίες. Ο Σακς είχε επιστρέψει στο Χάρβαρντ, όμως έγραψε ότι «χάρηκα όταν έμαθα ότι το ADN [το κόμμα του Μπάνσερ] μοιράστηκε το πρόγραμμα σταθεροποίησης που είχαμε εκπονήσει με το νέο Πρόεδρο και την ομάδα του».¹³

Τα μέλη του κόμματος του Πας αγνοούσαν ότι ο ηγέτης τους είχε κλείσει μια παρασκηνακή συμφωνία. Με εξαίρεση τον υπουργό Οικονομικών και τον υπουργό Σχεδιασμού, που ανήκαν στη μυστική ομάδα, ο Πας δεν είχε καν αναφέρει στο νεοεκλεγμένο υπουργικό του συμβούλιο την ύπαρξη της ομάδας έκτακτης ανάγκης για την οικονομία.¹⁴

Για δεκαεφτά συνεχόμενες μέρες η ομάδα έκτακτης ανάγκης συνεδρίαζε στο σαλόνι της έπαυλης του Γκόνι. «Παίρναμε πάρα πολλά μέτρα προφύλαξης για να τρυπώνουμε στην έπαυλη», θυμάται ο υπουργός Σχεδιασμού Γκιγιέρμο Μπεδρεγάλ σε μια συνέντευξη που παραχώρησε το 2005, αποκαλύπτοντας για πρώτη φορά αυτές τις λεπτομέρειες.*¹⁵ Αυτό που σχεδίαζαν ήταν μια τόσο σα-

* Για δύο δεκαετίες οι Βολιβιανοί δε γνώριζαν πώς είχε εκπονηθεί το πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ. Τον Αύγουστο του 2005, είκοσι χρόνια μετά τη σύνταξη του προσχεδίου του διατάγματος, η Βολιβιανή δημοσιογράφος Σούζαν Βελάσκο Πορτίγιο πήρε συνεντεύξεις από μέλη της

ρωτική αλλαγή της εθνικής οικονομίας, που παρόμοιά της δεν είχε επιχειρηθεί ποτέ σε μια δημοκρατία. Ο Πρόεδρος Πας ήταν πεπεισμένος ότι η μοναδική του ελπίδα ήταν να ενεργήσει όσο πιο γρήγορα και αιφνιδιαστικά γινόταν. Με αυτό τον τρόπο τα συνδικάτα και οι ενώσεις χωρικών της Βολιβίας, που φημίζονταν για την αγωνιστικότητά τους, θα αιφνιδιάζονταν και δε θα είχαν την ευκαιρία να αντιδράσουν – ή τουλάχιστον αυτό έλπιζε ο Πας. Όπως θυμάται ο Γκόλι, ο Πας «δε σταματούσε να λέει: “Αν πρόκειται να το κάνετε, κάντε το τώρα. Δεν μπορώ να επηρεάσω τους ψηφοφόρους για δεύτερη φορά”».¹⁶ Ο λόγος για τον οποίο ο Πας έκανε στροφή εκατόν ογδόντα μοιρών μετά τις εκλογές παραμένει ένα μυστήριο. Πέθανε το 2001 και ποτέ δεν εξήγησε αν είχε δεχτεί να υιοθετήσει το πρόγραμμα του Μπάνσερ για τη θεραπεία-σοκ με αντάλλαγμα τον προεδρικό θώκο ή επειδή είχε υποστεί μια ειλικρινή ιδεολογική μεταστροφή. Μια ένδειξη μου πρόσφερε ο Έντουιν Κορ, τότε πρέσβης των ΗΠΑ στη Βολιβία, ο οποίος θυμάται ότι είχε συναντήσει τους ηγέτες όλων των πολιτικών κομμάτων και τους είχε καταστήσει σαφές ότι οι ΗΠΑ θα πρόσφεραν οικονομική βοήθεια αν η χώρα ακολουθούσε το δρόμο της θεραπείας-σοκ.

Δεκαεφτά μέρες μετά ο Μπεδρεγάλ είχε έτοιμο ένα προσχέδιο του προγράμματος της θεραπείας-σοκ, το οποίο επέβαλλε την κατάργηση των επιδοτήσεων για τα τρόφιμα, την ακύρωση της διατίμησης σε όλα σχεδόν τα είδη και την αύξηση της τιμής του πετρελαίου κατά 300%.¹⁷ Παρά το γεγονός ότι το κόστος ζωής θα αυξανόταν πάρα πολύ σε μια ήδη απελπιστικά φτωχή χώρα, το προσχέδιο πάγωνε για ένα έτος τους ήδη χαμηλούς μισθούς στο δημόσιο τομέα. Επιπλέον, προέβλεπε μεγάλες περικοπές στις δημόσιες δαπάνες, άνοιγμα των συνόρων της Βολιβίας σε απεριόριστες εισαγωγές και περιορισμό των θέσεων εργασίας στις κρατικές εταιρείες, προαναγγέλλοντας την ιδιωτικοποίησή τους. Η Βολιβία δεν είχε γνωρίσει τη νεοφιλελεύθερη επανάσταση που είχε σαρώσει τη δεκαετία του 1970 τις χώρες του Νότιου Κώνου. Τώρα είχε έρθει η ώρα να αναπληρωθεί ο χαμένος χρόνος.

Όταν τα μέλη της ομάδας έκτακτης ανάγκης ολοκλήρωσαν το προσχέδιο της νέας νομοθεσίας, δεν ήταν ακόμα έτοιμοι να το κοινοποιήσουν στους εκλεγμένους αντιπροσώπους της Βολιβίας, πόσο μάλλον στο εκλογικό σώμα, που δεν είχε ψηφίσει ποτέ ένα τέτοιο σχέδιο. Υπήρχε κάτι ακόμα που έπρεπε να

ομάδας έκτακτης ανάγκης για την οικονομία και αρκετοί από αυτούς αποκάλυψαν πληροφορίες για το μυστικό εγχείρημα. Η αφήγηση των γεγονότων βασίζεται κυρίως σε αυτές τις αναμνήσεις. (Σ.τ.Σ.)

κάνουν: Πήγαν ομαδικά στο γραφείο του εκπροσώπου του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και του είπαν τι σχεδίαζαν να κάνουν. Η απάντησή του ήταν ταυτόχρονα ενθαρρυντική και αποκαρδιωτική: «Είναι ό,τι ακριβώς οραματίζεται κάθε αξιωματούχος του ΔΝΤ. Αν όμως τα πράγματα δεν εξελιχτούν καλά, έχω, ευτυχώς, διπλωματική ασυλία και μπορώ να μπω σε ένα αεροπλάνο και να φύγω».¹⁸

Οι Βολιβιανοί που είχαν ετοιμάσει το πρόγραμμα δε διέθεταν τέτοια διέξοδο διαφυγής και αρκετοί φοβούνταν τις αντιδράσεις του πληθυσμού. «Θα μας σκοτώσουν», πρόβλεψε ο Φερνάντο Πράδο, το πιο νεαρό μέλος της ομάδας. Ο Μπεδρεγάλ, βασικός συντάκτης του σχεδίου, προσπάθησε να τους τινάξει το ηθικό παρομοιάζοντας τα μέλη της ομάδας με πιλότους πολεμικών αεροπλάνων. «Πρέπει να είμαστε σαν τον πιλότο της Χιροσίμα. Όταν έριξε την ατομική βόμβα, δεν ήξερε τι έκανε. Όταν όμως είδε το ατομικό μανιτάρι, αναφώνησε: “Ω, συγνώμη!”. Αυτό ακριβώς πρέπει να κάνουμε: να εξαπολύσουμε τα μέτρα και μετά να πούμε: “Ω, συγνώμη!”».¹⁹

Η ιδέα ότι μια αλλαγή πολιτικής πρέπει να εξαπολύεται σαν μια αιφνιδιαστική στρατιωτική επίθεση είναι ένα μοτίβο στο οποίο επανέρχονται πολύ συχνά οι οικονομικοί θεραπευτές διά του σοκ. Στο *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*, το στρατιωτικό δόγμα των ΗΠΑ που δημοσιοποιήθηκε το 1996 και αποτέλεσε τη βάση για την εισβολή στο Ιράκ το 2003, οι συντάκτες δηλώνουν ότι η δύναμη εισβολής πρέπει «να αποκτά τον έλεγχο του περιβάλλοντος και να παραλύει ή να επιβαρύνει τον τρόπο με τον οποίο ο αντίπαλος αντιλαμβάνεται και κατανοεί τα γεγονότα, έτσι ώστε ο εχθρός να είναι ανίκανος να αντισταθεί».²⁰ Το οικονομικό σοκ λειτουργεί με βάση μια παρόμοια θεωρία: την εικασία ότι οι άνθρωποι μπορούν να προβάλλουν αντίσταση σε τμηματικές αλλαγές (την περικοπή ενός προγράμματος υγείας ή μια εμπορική συμφωνία), αλλά, αν συμβούν ταυτόχρονα δεκάδες αλλαγές προς κάθε κατεύθυνση, τότε εδραιώνεται ένα αίσθημα ματαιότητας και ο πληθυσμός περιέρχεται σε κατάσταση αδράνειας.

Ελπίζοντας να προκαλέσουν αυτό το αίσθημα ματαιότητας, οι Βολιβιανοί που σχεδίασαν τη θεραπεία-σοκ απαίτησαν να εφαρμοστούν ταυτόχρονα όλα τα μέτρα μέσα στις πρώτες εκατό μέρες της νέας κυβέρνησης. Αντί να θέσει σε εφαρμογή κάθε μέτρο του σχεδίου με μεμονωμένους νόμους (ο νέος φορολογικός κώδικας, ο νέος νόμος για τις τιμές κτλ.), η ομάδα του Πας επέμεινε να συντελεστεί ολόκληρη η επανάσταση με ένα μόνο εκτελεστικό διάταγμα, το D.S. 21060. Το διάταγμα περιλάμβανε 220 ξεχωριστούς νόμους και κάλυπτε

κάθε πτυχή της οικονομικής ζωής της χώρας, γεγονός που το καθιστούσε, όσον αφορά το εύρος και τους φιλόδοξους στόχους του, κάτι αντίστοιχο προς το «Τούβλο», το προσχέδιο που είχαν συντάξει τα Παιδιά του Σικάγου όταν προετοιμαζόταν το πραξικόπημα του Πινοσέτι. Σύμφωνα με τους συντάκτες του βολιβιανού σχεδίου για τη θεραπεία-σοκ, το πρόγραμμα έπρεπε να γίνει αποδεκτό ή να απορριφθεί συνολικά· δεν επιδεχόταν τροποποιήσεις. Ήταν το οικονομικό αντίστοιχο της επιχείρησης «Σοκ και Δέος».

Όταν το κείμενο ολοκληρώθηκε, η ομάδα ετοίμασε πέντε αντίτυπα: ένα για τον Πας, ένα για τον Γκόνι και ένα για τον υπουργό Οικονομικών. Η ταυτότητα των παραληπτών των άλλων δύο αντιτύπων αποκαλύπτει πόσο βέβαιοι ήταν ο Πας και η ομάδα του ότι πολλοί Βολιβιανοί θα αντιμετώπιζαν το σχέδιο ως κήρυξη πολέμου: Το ένα αντίτυπο δόθηκε στον αρχηγό του στρατού και το δεύτερο στον αρχηγό της αστυνομίας. Ωστόσο οι υπουργοί του Πας παρέμειναν στο σκοτάδι. Συνέχισαν να έχουν τη λανθασμένη εντύπωση ότι εργάζονταν για τον ίδιο άνθρωπο που είχε εθνικοποιήσει τα ορυχεία και είχε αναδιανεμίσει τη γη πριν από χρόνια.

Τρεις βδομάδες μετά την ορκωμοσία του ο Πας συγκάλεσε τελικά το υπουργικό του συμβούλιο για να ενημερώσει τους υπουργούς του για την έκπληξη που τους επιφύλασσε. Πρόσταξε να κλείσουν οι πόρτες της αίθουσας συνεδριάσεων και «διέταξε τις γραμματείς να θέσουν σε αναμονή όλα τα τηλεφωνήματα προς τους υπουργούς». Ο Μπεδρεγάλ διάβασε τις εξήντα σελίδες του σχεδίου στο εμβρόντητο ακροατήριο. Η νευρική του υπερένταση ήταν τόσο μεγάλη, ώστε, όπως εξομολογήθηκε αργότερα, «έπαθα ρινορραγία μερικά λεπτά μετά». Ο Πας πληροφόρησε τους υπουργούς του ότι το διάταγμα δεν ετίθετο προς συζήτηση: Χάρη σε μία ακόμα παρασκηνιακή συμφωνία, είχε ήδη εξασφαλίσει την υποστήριξη του δεξιού κόμματος του Μπάνσερ, που αποτελούσε την αξιωματική αντιπολίτευση. Και πρόσθεσε ότι, αν οι υπουργοί διαφωνούσαν, μπορούσαν να παραιτηθούν.

«Δε συμφωνώ», είπε ο υπουργός Βιομηχανίας.

«Τότε, σας παρακαλώ να φύγετε», του απάντησε ο Πας. Ο υπουργός έμεινε. Με τον πληθωρισμό να βρίσκεται ακόμα σε δυσθεώρητα ύψη και έχοντας ισχυρές ενδείξεις ότι η θεραπεία-σοκ θα ανταμειβόταν με σημαντική οικονομική βοήθεια από την Ουάσινγκτον, κανείς δεν τόλμησε να φύγει. Δύο μέρες μετά, σε ένα τηλεοπτικό διάγγελμά του με τίτλο «Η Βολιβία Πεθαίνει», ο Πας πέταξε το βολιβιανό «Τούβλο» στον εντελώς ανυποψίαστο πληθυσμό.

Ο Σακς είχε προβλέψει σωστά ότι η αύξηση των τιμών θα έθετε τέλος στον

υπερπληθωρισμό. Μέσα σε δύο χρόνια ο πληθωρισμός έπεσε στο 10% – μια εντυπωσιακή εξέλιξη υπό οποιοδήποτε πρίσμα.²¹ Ωστόσο η ευρύτερη κληρονομιά της νεοφιλελεύθερης επανάστασης στη Βολιβία είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενη. Όλοι οι οικονομολόγοι συμφωνούν ότι η γρήγορη αύξηση του πληθωρισμού είναι εξαιρετικά επιζήμια, δυσβάσταχτη και πρέπει να τίθεται υπό έλεγχο, μια διαδικασία εξαιρετικά οδυνηρή κατά τη διάρκεια της προσαρμογής. Οι διαφορετικές απόψεις αφορούν το πώς μπορεί να επιτευχθεί ένα αξιόπιστο πρόγραμμα, αλλά και το ποιος θα υποχρεωθεί να επωμιστεί το οδυνηρό βάρος σε μια οποιαδήποτε κοινωνία. Ο Ρικάρντο Γκρίνσπαν, καθηγητής οικονομικών στο Πανεπιστήμιο Γιόρκ του Καναδά και ειδικός σε θέματα Λατινικής Αμερικής, εξηγεί ότι μια προσέγγιση που βασίζεται στην παράδοση του κείνσιανισμού ή της οικονομικής της ανάπτυξης επιδιώκει την υποστήριξη και τον καταμερισμό των βαρών μέσω «μιας διαπραγματευτικής διαδικασίας στην οποία συμμετέχουν όλοι οι κοινωνικοί εταίροι: η κυβέρνηση, οι εργοδότες, οι αγρότες, τα συνδικάτα κτλ. Έτσι, τα ενεχόμενα μέρη καταλήγουν σε μια συμφωνία για την εισοδηματική πολιτική (τις τιμές και τους μισθούς) και για τα μέτρα σταθεροποίησης που πρέπει να εφαρμοστούν». Σύμφωνα με τον Γκρίνσπαν, στον αντίποδα βρίσκεται «η ορθόδοξη προσέγγιση, που συνίσταται στη μετακύλιση ολόκληρου του κοινωνικού κόστους στους φτωχούς μέσω μιας θεραπείας-σοκ». Αυτό ακριβώς συνέβη στη Βολιβία.

Όπως είχε υποσχεθεί ο Φρίντμαν στην περίπτωση της Χιλής, υποτίθεται ότι το ελεύθερο εμπόριο θα δημιουργούσε θέσεις εργασίας για όσους είχαν μείνει άνεργοι όταν εφαρμόστηκε η θεραπεία-σοκ. Αυτό όμως δε συνέβη και το ποσοστό της ανεργίας αυξήθηκε από 20% την περίοδο των εκλογών σε 25-30% δύο χρόνια μετά.²² Μόνο στην κρατική μεταλλευτική εταιρεία (αυτή που είχε εθνικοποιήσει τη δεκαετία του 1950 ο Πας) οι θέσεις εργασίας μειώθηκαν από 28.000 σε 6.000.²³

Ο βασικός μισθός δεν έφτασε ποτέ ξανά στο ίδιο επίπεδο αγοραστικής αξίας και δύο χρόνια μετά την έναρξη της εφαρμογής του προγράμματος οι πραγματικοί μισθοί είχαν μειωθεί κατά 40%, ενώ σε κάποιο σημείο κατρακύλησαν και κατά 70%.²⁴ Το 1985, το έτος που ξεκίνησε η θεραπεία-σοκ, το κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν 845 δολάρια· δύο χρόνια μετά είχε πέσει στα 789 δολάρια. Ο Σακς και η κυβέρνηση της Βολιβίας χρησιμοποιούσαν το κατά κεφαλήν εισόδημα ως μέτρο σύγκρισης για να αξιολογήσουν τα αποτελέσματα του προγράμματος, όμως, πέρα από την έλλειψη προόδου που αποκαλύπτει, δεν μπορεί να αποτυπώσει ούτε στο ελάχιστο την υποβάθμιση της καθημερινής ζωής

πολλών Βολιβιανών. Το κατά κεφαλήν εισόδημα απορρέει από το άθροισμα των συνολικών εισοδημάτων σε μια χώρα και τη διαίρεσή του με τον αριθμό των κατοίκων της. Η χρησιμοποίησή του ως μέτρου σύγκρισης συγκαλύπτει το γεγονός ότι η θεραπεία-σοκ είχε στη Βολιβία τις ίδιες επιπτώσεις που είχε και στις υπόλοιπες χώρες της περιοχής: Μια μικρή ελίτ έγινε πλουσιότερη, ενώ μεγάλα τμήματα της τάξης των εργαζομένων βρέθηκαν εκτός οικονομικού κύκλου και περιθωριοποιήθηκαν. Το 1987 το μέσο ετήσιο εισόδημα των Βολιβιανών χωρικών, που είναι γνωστοί ως *campesinos*, ήταν 140 δολάρια, λιγότερο από το ένα πέμπτο του «κατά κεφαλήν εισοδήματος». ²⁵ Εδώ ακριβώς έγκειται το πρόβλημα όταν στις μετρήσεις χρησιμοποιούνται μόνο οι «μέσοι όροι»: Απαλείφονται οι έντονες ανισότητες.

Ένας ηγέτης των ενώσεων των χωρικών εξήγησε ότι «οι στατιστικές της κυβέρνησης δεν αντικατοπτρίζουν τον αυξανόμενο αριθμό των οικογενειών που ζουν σε σκηνές· τις χιλιάδες των υποσιτιζόμενων παιδιών που συντηρούνται καθημερινά με μια φέτα ψωμί και ένα φλιτζάνι τσάι· τους εκατοντάδες *campesinos* που κατέφυγαν στην πρωτεύουσα αναζητώντας δουλειά και κατέληξαν να ζητιανεύουν στους δρόμους». ²⁶ Αυτή είναι η άγνωστη ιστορία της θεραπείας-σοκ στη Βολιβία: Καταργήθηκαν εκατοντάδες χιλιάδες θέσεις πλήρους απασχόλησης με πλήρη συνταξιοδοτικά δικαιώματα και αντικαταστάθηκαν με θέσεις μερικής απασχόλησης χωρίς ασφάλιση. Μεταξύ 1983 και 1988 ο αριθμός των Βολιβιανών που απολάμβαναν πλήρη ασφαλιστικά δικαιώματα μειώθηκε κατά 61%. ²⁷

Ο Σακς, ο οποίος επέστρεψε στη Βολιβία ως σύμβουλος εν μέσω της μετάβασης, αντιτάχθηκε στην αύξηση των μισθών ώστε να εναρμονιστούν με τις αυξήσεις στις τιμές των τροφίμων και της βενζίνης. Αντί για αυτό, υποστήριξε τη δημιουργία ενός ταμείου έκτακτης ανάγκης για να ανακουφιστούν οικονομικά όσοι είχαν πληγεί περισσότερο – λευκοπλάστης πάνω σε μια χαίνουσα πληγή. Ο Σακς επέστρεψε στη Βολιβία επειδή του το είχε ζητήσει ο Πας Εστενσόρο και ήταν υπόλογος κατευθείαν στον Πρόεδρο. Τον θυμούνται ως έναν άκαμπο άνθρωπο. Σύμφωνα με τον Γκόνι (που αργότερα θα γινόταν Πρόεδρος της Βολιβίας), ο Σακς χαλύβδωσε την αποφασιστικότητα των διαμορφωτών της πολιτικής όταν αυξήθηκαν οι λαϊκές αντιδράσεις για το ανθρώπινο κόστος της θεραπείας-σοκ. «Στις επισκέψεις του [ο Σακς] έλεγε: “Κοιτάξτε, η σταδιακή εφαρμογή δε λειτουργεί. Όταν τα πράγματα ξεφεύγουν από τον έλεγχο, πρέπει να τα σταματάς – όπως συμβαίνει όταν δίνεις ένα φάρμακο. Πρέπει να παίρνεις δραστικά μέτρα, διαφορετικά ο ασθενής θα πεθάνει»». ²⁸

Μια άμεση συνέπεια αυτής της αποφασιστικότητας ήταν ότι πολλοί από τους απελπισμένους φτωχούς της Βολιβίας αναγκάστηκαν να στραφούν στην καλλιέργεια της κόκας, επειδή απέφερε τα δεκαπλάσια από ό,τι οι άλλες καλλιέργειες (κάτι που αποτελεί ιστορική ειρωνεία, καθώς η αρχική οικονομική κρίση είχε προκληθεί από τη χρηματοδοτημένη από τις ΗΠΑ επίθεση εναντίον των καλλιεργητών της κόκας).²⁹ Υπολογίζεται ότι το 1989 ένας στους δέκα εργαζόμενους δούλευε σε κάποιον από τους επιμέρους τομείς της βιομηχανίας της κόκας/κοκαΐνης.³⁰ Ανάμεσά τους ήταν και η οικογένεια του Έβο Μοράλες, μελλοντικού Προέδρου της Βολιβίας και πρώην ηγέτη της μαχητικής ένωσης των καλλιεργητών κόκας.

Η βιομηχανία της κόκας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην αναζωογόνηση της οικονομίας της Βολιβίας και στην καταπολέμηση του πληθωρισμού (γεγονός που σήμερα αποδέχονται οι ιστορικοί, αλλά δεν το ανέφερε ποτέ ο Σακς στις εξηγήσεις του για το πώς οι μεταρρυθμίσεις του θιράμβευσαν εις βάρος του πληθωρισμού).³¹ Μόλις δύο χρόνια μετά την «ατομική βόμβα», οι παράνομες εξαγωγές ναρκωτικών απέφεραν στη Βολιβία περισσότερα έσοδα από όλες μαζί τις νόμιμες εξαγωγές, ενώ, σύμφωνα με τους υπολογισμούς, 350.000 άνθρωποι κέρδιζαν τα προς το ζην από κάποια πτυχή του εμπορίου ναρκωτικών. «Προς το παρόν», σχολίασε ένας ξένος τραπεζίτης, «η οικονομία της Βολιβίας είναι εξαρτημένη από την κοκαΐνη».³²

Το πρώτο διάστημα μετά την εφαρμογή της θεραπείας-σοκ ελάχιστοι εκτός των συνόρων της Βολιβίας μιλούσαν για αυτές τις πολύπλοκες επιπτώσεις. Προτιμούσαν να παρουσιάζουν μια πολύ πιο απλή εκδοχή: Πώς ένας τολμηρός νεαρός καθηγητής του Χάρβαρντ είχε, κυριολεκτικά μόνος του, «σώσει την κατεστραμμένη από τον πληθωρισμό οικονομία της Βολιβίας», σύμφωνα με το *Boston Magazine*.³³ Η νίκη εις βάρος του πληθωρισμού στην επίτευξη της οποίας είχε συμβάλει ο Σακς αρκούσε για να θεωρείται η Βολιβία ένα εκπληκτικό παράδειγμα της επιτυχίας της ελεύθερης αγοράς, «το πιο αξιοσημείωτο στη σύγχρονη εποχή», όπως το χαρακτήριζε ο *Economist*.³⁴ Το «θαύμα της Βολιβίας» έκανε διάσημο τον Σακς στους ισχυρούς χρηματοοικονομικούς κύκλους, απογείωσε τη σταδιοδρομία του και του χάρισε τη φήμη του κορυφαίου ειδικού στις οικονομίες που πλήττονται από κρίσεις, με συνέπεια μέσα στα επόμενα χρόνια να πιάει ως σύμβουλος στην Αργεντινή, στο Περού, στη Βραζιλία, στον Ισημερινό και στη Βενεζουέλα.

Οι ύμνοι για τον Σακς δεν περιορίζονταν μόνο στο γεγονός ότι είχε τιθασεύσει τον πληθωρισμό σε μια φτωχή χώρα, αλλά επεκτείνονταν και στο ότι είχε πετύχει αυτό που πολλοί θεωρούσαν αδύνατον: Είχε συμβάλει στην επιβολή ενός ριζικού νεοφιλελεύθερου μετασχηματισμού εντός των ορίων μιας δημοκρατίας και χωρίς τη βοήθεια ενός πολέμου, μια αλλαγή που ήταν πολύ περισσότερο σαρωτική από εκείνες που είχαν επιχειρήσει η Θάτσερ και ο Ρέιγκαν. Ο Σακς είχε πλήρη επίγνωση της ιστορικής σημασίας του επιτεύγματός του. «Πιστεύω πως η Βολιβία υπήρξε η πρώτη χώρα όπου η δημοκρατική μεταρρύθμιση συνδυάστηκε με μια οικονομική θεσμική αλλαγή», θα υποστήριζε έπειτα από χρόνια. «Η Βολιβία, πολύ περισσότερο από τη Χιλή, κατέδειξε ότι η πολιτική φιλελευθεροποίηση και η δημοκρατία μπορούν να συνδυαστούν με την οικονομική φιλελευθεροποίηση. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά σημαντικό μάθημα: Μπορούν να λειτουργήσουν παράλληλα και το ένα να ενισχύει το άλλο».³⁵

Η σύγκριση με τη Χιλή δεν ήταν τυχαία. Χάρη στον Σακς («τον ευαγγελιστή του δημοκρατικού καπιταλισμού», όπως τον χαρακτήρισαν οι *New York Times*), η θεραπεία-σοκ είχε επιτέλους απαλλαγεί από τη δυσωδία των δικτατοριών και των στρατοπέδων θανάτου την οποία ανέδιδε από τη μοιραία εκείνη μέρα που ο Φρίντμαν είχε ταξιδέψει στο Σαντιάγο, μία δεκαετία πριν.³⁶ Ο Σακς είχε αποδείξει, σε αντίθεση με τα όσα ισχυρίζονταν οι επικριτές του νεοφιλελευθερισμού, ότι η σταυροφορία για την ελεύθερη αγορά μπορούσε όχι μόνο να επιβιώσει από αλλά και να αξιοποιήσει το δημοκρατικό κύμα που σάρωνε ολόκληρο τον πλανήτη. Και ο Σακς, που εξυμνούσε τον Κέινς και διατράνωνε ανερευθρίαστα την ιδεαλιστική του αφοσίωση στη βελτίωση της μοίρας του αναπτυσσόμενου κόσμου, ήταν ο ιδανικός άνθρωπος για να ηγηθεί της σταυροφορίας σε μια πιο ήπια, περισσότερο ειρηνική χρονική περίοδο.

Η Αριστερά της Βολιβίας συνήθιζε να αποκαλεί το διάταγμα του Πας *pinochetismo económico* – οικονομικό πινοσετισμό.³⁷ Όμως για τον επιχειρηματικό κόσμο τόσο εντός όσο και εκτός των συνόρων της Βολιβίας αυτό ακριβώς ήταν το ζητούμενο: Στη Βολιβία είχε εφαρμοστεί η θεραπεία-σοκ του Πινοτσέτ χωρίς έναν Πινοτσέτ – και μάλιστα από μια κεντροαριστερή κυβέρνηση. Όπως δήλωσε με θαυμασμό ένας Βολιβιανός τραπεζίτης, «όσα έκανε ο Πινοτσέτ με τις ξιφολόγχες, ο Πας τα κατάφερε στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού συστήματος διακυβέρνησης».³⁸

Η ιστορία του «θαύματος της Βολιβίας» έχει ειπωθεί και ξαναειπωθεί σε εφημερίδες και περιοδικά, σε παρουσιάσεις του έργου του Σακς, στο μπεςτ σέ-

λερ βιβλίο του ίδιου του Σακς, σε ντοκιμαντέρ όπως το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* του PBS, που ολοκληρώθηκε σε τρία επεισόδια. Ωστόσο υπάρχει ένα μείζον πρόβλημα: Δεν είναι η αλήθεια. Στη Βολιβία αποδείχτηκε ότι η θεραπεία-σοκ μπορεί να επιβληθεί σε μια χώρα όπου έχουν μόλις γίνει εκλογές, όμως δεν αποδείχτηκε ότι η θεραπεία-σοκ μπορεί να επιβληθεί με δημοκρατικό τρόπο ή χωρίς καταστολή. Στην πραγματικότητα, αποδείχτηκε για μία ακόμα φορά ότι ισχύει το ακριβώς αντίθετο.

Πρώτα απ' όλα, υπάρχει το προφανές πρόβλημα ότι ο Πρόεδρος Πας δεν είχε την εντολή των Βολιβιανών ψηφοφόρων να αναδιαμορφώσει ολόκληρη την οικονομική αρχιτεκτονική της χώρας. Είχε κατέλθει στις εκλογές με ένα εθνοκεντρικό πρόγραμμα, το οποίο εγκατέλειψε αιφνίδια έπειτα από μια παρασκηνιακή συμφωνία. Μερικά χρόνια μετά ο σημαντικός νεοφιλελεύθερος οικονομολόγος Τζον Γουίλιαμσον θα επινοούσε έναν όρο για αυτό που είχε κάνει ο Πας: Θα το ονόμαζε «πολιτική βουντού» – οι περισσότεροι άνθρωποι το χαρακτηρίζουν απλώς «ψευδολογία».³⁹ Όμως αυτό δεν είναι σε καμία περίπτωση το μοναδικό πρόβλημα στη ρητορική περί συνύπαρξης της δημοκρατίας και της θεραπείας-σοκ.

Όπως ήταν αναμενόμενο, πολλοί από τους ψηφοφόρους που είχαν εκλέξει τον Πας εξοργίστηκαν με την προδοσία του. Μόλις δημοσιοποιήθηκε το διάταγμα, δεκάδες χιλιάδες βγήκαν στους δρόμους για να εμποδίσουν την εφαρμογή ενός σχεδίου που θα είχε ως αποτέλεσμα μαζικές απολύσεις και αύξηση της πείνας. Οι κύριες αντιδράσεις προήλθαν από τη μεγαλύτερη εργατική συνμοσπονδία της χώρας, η οποία κήρυξε γενική απεργία, με συνέπεια να παραλύσουν οι βιομηχανίες. Η αντίδραση του Πας έκανε τη στάση της Θάτσερ απέναντι στους ανθρακωρύχους να φαντάζει ήπια: Κήρυξε αμέσως τη χώρα σε «κατάσταση πολιορκίας», άρματα μάχης κατέκλυσαν τους δρόμους της πρωτεύουσας και επιβλήθηκε απαγόρευση της κυκλοφορίας. Για να ταξιδέψουν μέσα στη χώρα τους οι Βολιβιανοί πολίτες χρειάζονταν ειδικές άδειες. Αστυνομικές δυνάμεις αποκατάστασης της τάξης επέδραμαν σε γραφεία συνδικάτων, σε ένα πανεπιστήμιο, σε ένα ραδιοφωνικό σταθμό, καθώς και σε αρκετά εργοστάσια. Οι πολιτικές συγκεντρώσεις και οι διαδηλώσεις απαγορεύτηκαν και ήταν απαραίτητη η άδεια από το κράτος για να γίνονται συναθροίσεις.⁴⁰ Η αντιπολίτευση τέθηκε εκτός νόμου – όπως ακριβώς είχε συμβεί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μπάνσερ.

Για να αδειάσουν οι δρόμοι, η αστυνομία συνέλαβε 1.500 διαδηλωτές, διέλυσε τα συγκεντρωμένα πλήθη με δακρυγόνα και άνοιξε πυρ εναντίον απερ-

γών με την αιτιολογία ότι είχαν επιτεθεί εναντίον αστυνομικών.⁴¹ Ο Πας υιοθέτησε έκτακτα μέτρα για να διασφαλίσει ότι οι διαμαρτυρίες θα σταματούσαν μια και καλή. Όταν οι ηγέτες της εργατικής συννομοσπονδίας κατέβηκαν σε απεργία πείνας, ο Πας διέταξε την αστυνομία και το στρατό να συλλάβουν τους διακόσιους σημαντικότερους συνδικαλιστές της χώρας, να τους φορτώσουν σε αεροπλάνα και να τους μεταφέρουν σε φυλακές στην απομακρυσμένη περιοχή του Αμαζονίου.⁴² Σύμφωνα με το ειδησεογραφικό πρακτορείο Reuters, στους κρατούμενους συμπεριλαμβάνονταν «οι ηγέτες της Εργατικής Συννομοσπονδίας της Βολιβίας και άλλοι υψηλόβαθμοι συνδικαλιστές», που οδηγήθηκαν «σε απομονωμένα χωριά στη λεκάνη του Αμαζονίου στη βόρεια Βολιβία, όπου τους απαγορεύτηκε να μετακινούνται».⁴³ Επρόκειτο για μια μαζική απαγωγή, που τη συμπλήρωνε ένα αίτημα για καταβολή λύτρων: Οι κρατούμενοι θα απελευθερώνονταν μόνο αν τα συνδικάτα σταματούσαν τις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, κάτι που τελικά συμφώνησαν να κάνουν. Ο Φιλέμον Εσκομπάρ ήταν μεταλλωρύχος και ακτιβιστής συνδικαλιστής εκείνα τα χρόνια. Σε μια πρόσφατη τηλεφωνική μας συνέντευξη μου είπε ότι «άρπαξαν τους συνδικαλιστές ηγέτες από τους δρόμους και τους πήγαν στη ζούγκλα για να τους φάνε ζωντανούς τα έντομα. Όταν τους απελευθέρωσαν, είχε ήδη αρχίσει η εφαρμογή του νέου οικονομικού σχεδίου». Σύμφωνα με τον Εσκομπάρ, «η κυβέρνηση δεν τους πήγε στη ζούγκλα για να τους βασανίσει ή να τους σκοτώσει, αλλά για να μπορέσει να υλοποιήσει το οικονομικό της σχέδιο».

Αυτή η ασυνήθιστη κατάσταση πολιορκίας συνεχίστηκε για τρεις μήνες, και, καθώς όλα τα μέτρα του σχεδίου έπρεπε να τεθούν σε εφαρμογή μέσα σε εκατό μέρες, αυτό σήμαινε ότι η χώρα ήταν δέσμια κατά τη διάρκεια της καθοριστικής περιόδου υλοποίησης της θεραπείας-σοκ. Το επόμενο έτος, όταν η κυβέρνηση του Πας προχώρησε σε μαζικές απολύσεις στα ορυχεία κασσίτερου, τα συνδικάτα ξαναβγήκαν στους δρόμους και εκτυλίχθηκαν τα ίδια δραματικά γεγονότα: Η χώρα κηρύχθηκε και πάλι σε κατάσταση πολιορκίας και δύο αεροπλάνα της πολεμικής αεροπορίας της Βολιβίας μετέφεραν εκατό κορυφαίους συνδικαλιστές σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην τροπική περιοχή της Βολιβίας. Αυτή τη φορά ανάμεσα στους απαχθέντες ηγέτες συμπεριλαμβάνονταν δύο πρώην υπουργοί Εργασίας και ένας πρώην γεροϋσιαστής – μια κατάσταση που θύμιζε τη φυλακή για «εξέχοντα πρόσωπα» του Πινοσέτ στην οποία είχε οδηγηθεί ο Ορλάντο Λετελιέ. Οι ηγέτες κρατήθηκαν στα στρατόπεδα για δυόμισι βδομάδες, μέχρι να δεχτούν, για άλλη μια φορά, τα συνδικάτα να σταματήσουν τις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και τις απεργίες πείνας.⁴⁴

Επρόκειτο για ένα είδος «ήπιας» χούντας. Για να μπορέσει το καθεστώς να επιβάλει την οικονομική θεραπεία-σοκ, έπρεπε να εξαφανιστούν μερικοί άνθρωποι, έστω και προσωρινά. Αν και ασφαλώς λιγότερο βάνουσες, αυτές οι εξαφανίσεις εξυπηρέτησαν τον ίδιο σκοπό που είχαν εξυπηρετήσει και στη δεκαετία του 1970. Η απομόνωση των ηγετών του συνδικαλιστικού κινήματος της Βολιβίας ώστε να μην μπορέσουν να αντιδράσουν στις μεταρρυθμίσεις άνοιξε το δρόμο για την οικονομική εξόντωση ολόκληρων κατηγοριών εργαζομένων: Πολύ σύντομα θα έχαναν τις δουλειές τους και θα στοιβάζονταν στις παραγκουπόλεις στα περίχωρα της Λα Πας.

Ο Σακς είχε πάει στη Βολιβία επικαλούμενος την προειδοποίηση του Κέινς ότι η οικονομική κατάρρευση γεννά το φασισμό, όμως τα μέτρα που συνταγογράφησε ήταν τόσο οδυνηρά, ώστε για να εφαρμοστούν απαιτούνταν οιονεί φασιστικές μέθοδοι.

Οι κατασταλτικές ενέργειες της κυβέρνησης Πας καλύφθηκαν από το διεθνή Τύπο της εποχής, αλλά μόνο για μία ή δύο μέρες και σε ρεπορτάζ που αναφέρονταν γενικά και αόριστα σε ταραχές στη Λατινική Αμερική, χωρίς περισσότερες λεπτομέρειες. Ωστόσο, όταν ήρθε η ώρα της αφήγησης του θριάμβου των «μεταρρυθμίσεων της ελεύθερης αγοράς» στη Βολιβία, τα γεγονότα αυτά αποσιωπήθηκαν (όπως ακριβώς αποσιωπείται συχνά η συμβιωτική σχέση της βίας του Πινοσέτ με το «οικονομικό θαύμα» της Χιλής). Ασφαλώς, δεν ήταν ο ίδιος ο Τζέφρι Σακς που κήρυξε την κατάσταση πολιορκίας ή έστειλε τις αστυνομικές δυνάμεις καταστολής εναντίον των διαδηλωτών, ωστόσο στο βιβλίο του *The End of Poverty* αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στην καταπολέμηση του πληθωρισμού στη Βολιβία, όπου, παρότι δεν κρύβει την ικανοποίησή του για το μερίδιο που του αναλογεί σε αυτή την επιτυχία, δεν αναφέρεται στην καταστολή που απαιτήθηκε για να εφαρμοστεί το σχέδιο. Η μοναδική σχετική μνεία που κάνει είναι μια αόριστη αναφορά σε «στιγμές έντασης τους πρώτους μήνες του σταθεροποιητικού προγράμματος».⁴⁵

Σε άλλες αφηγήσεις ακόμα και αυτή η αόριστη παραδοχή παραλείπεται. Μάλιστα, ο Γκόνι έφτασε στο σημείο να ισχυρίζεται ότι «η σταθεροποίηση επιτεύχθηκε σε μια δημοκρατία χωρίς να παραβιαστούν οι ανθρώπινες ελευθερίες, επιτρέποντας στο λαό να εκφραστεί».⁴⁶ Σε μια λιγότερο εξιδανικευμένη αποτίμηση προέβη ένας πρώην υπουργός της κυβέρνησης Πας, ο οποίος ανέφερε ότι «συμπεριφέρθηκαν σαν αυταρχικά γουρούνια».⁴⁷

Αυτή η παραφωνία είναι ίσως η πιο ανθεκτική στο χρόνο κληρονομιά που μας έχει αφήσει το πείραμα της θεραπείας-σοκ στη Βολιβία. Η περίπτωση της

Βολιβίας απέδειξε ότι μια θεραπεία-σοκ χρειάζεται πάντα να συνοδεύεται από σοκαριστικές επιθέσεις εναντίον ενοχλητικών κοινωνικών ομάδων και δημοκρατικών θεσμών. Απέδειξε επίσης ότι η κορπορατική σταυροφορία μπορεί να προωθείται με ωμά αυταρχικά μέσα και, παρ' όλα αυτά, να εξυμνείται ως δημοκρατική επειδή έχουν προηγηθεί εκλογές, ανεξαρτήτως του πόσο παραβιάζονται στη συνέχεια οι πολιτικές ελευθερίες ή αγνοείται η εκφρασμένη δημοκρατικά βούληση του λαού (ένα μάθημα που μέσα στα επόμενα χρόνια θα αποδεικνυόταν ιδιαίτερα χρήσιμο για τον Μπορίς Γέλτσιν της Ρωσίας και για άλλους ηγέτες). Υπό αυτό το πρίσμα, η περίπτωση της Βολιβίας αποτέλεσε το πρότυπο για ένα νέο, περισσότερο εξωραϊσμένο είδος αυταρχισμού, για ένα πολιτικό πραξικόπημα που το πραγματοποιούν πολιτικοί και οικονομολόγοι με κοστούμια και όχι αξιωματικοί με στρατιωτικές στολές – κι όλα αυτά στη φανταχτερή συσκευασία ενός δημοκρατικού καθεστώτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η ΚΡΙΣΗ ΕΙΝΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗ

Η ΣΥΣΚΕΥΑΣΙΑ ΤΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ-ΣΟΚ

«Τι νόημα έχει να καταστρέφουν το πνεύμα μου και να σβήνουν τη μνήμη μου, που είναι το κεφάλαιό μου, με αποτέλεσμα να μην μπορώ να κάνω τη δουλειά μου; Ήταν μια λαμπρή θεραπεία, αλλά χάσαμε τον ασθενή».

– Έρνεστ Χέμινγουεϊ, αναφερόμενος στη θεραπεία με ηλεκτροσόκ, λίγο πριν αυτοκτονήσει¹

Για τον Τζέφρι Σακς, το μάθημα που αποκόμισε από την πρώτη διεθνή περιπέτειά του ήταν ότι ο υπερπληθωρισμός μπορεί να καταπολεμηθεί με τα κατάλληλα σκληρά και δραστικά μέτρα. Είχε πάει στη Βολιβία για να νικήσει τον υπερπληθωρισμό και τα είχε καταφέρει. Η υπόθεση είχε μπει στο αρχείο.

Ο Τζον Γουίλιαμσον, δεξιός οικονομολόγος με μεγάλη επιρροή στην Ουάσινγκτον και σύμβουλος του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, είχε παρακολουθήσει στενά το πείραμα του Σακς στη Βολιβία και διέκρινε κάτι πολύ πιο σημαντικό. Έχει περιγράψει το πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ ως τη στιγμή «της μεγάλης έκρηξης», μια καθοριστική νίκη στην εκστρατεία για να επιβληθεί το δόγμα της Σχολής του Σικάγου σε ολόκληρο τον πλανήτη.² Ο λόγος για τον οποίο ο Γουίλιαμσον κατέληξε σε αυτό το συμπέρασμα είχε ελάχιστη σχέση με τα οικονομικά, αλλά είχε τεράστια σχέση με την ακολουθούμενη τακτική.

Μπορεί να μην ήταν αυτή η πρόθεσή του, αλλά ο Σακς είχε αποδείξει με εξαιρετικά εντυπωσιακό τρόπο ότι η θεωρία του Φρίντμαν για τις κρίσεις ήταν απόλυτα σωστή. Η κατάρρευση της οικονομίας της Βολιβίας εξαιτίας του υπερ-

πληθωρισμού πρόσφερε την αναγκαία δικαιολογία για να προωθηθεί ένα πρόγραμμα που θα ήταν πολιτικά αδύνατον να εφαρμοστεί υπό φυσιολογικές συνθήκες. Η Βολιβία ήταν μια χώρα με δυνατό και μαχητικό συνδικαλιστικό κίνημα, με ισχυρή αριστερή παράδοση, ο τελευταίος σταθμός του Τσε Γκεβάρα. Παρ' όλα αυτά, υποχρεώθηκε να αποδεχτεί μια δρακόντεια θεραπεία-σοκ εν ονόματι της σταθεροποίησης του εκτός κάθε ελέγχου νομίσματός της.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 αρκετοί οικονομολόγοι παρατήρησαν ότι μια κρίση υπερπληθωρισμού έχει παρόμοιες επιπτώσεις με έναν πόλεμο: Σπέρνει το φόβο και τη σύγχυση, δημιουργεί πρόσφυγες και προκαλεί απώλειες ζωών.³ Ήταν εξόφθαλμο ότι ο υπερπληθωρισμός στη Βολιβία είχε διαδραματίσει τον ίδιο ρόλο με τον «πόλεμο» του Πινοσέτ στη Χιλή και τον πόλεμο των Φόκλαντ στη Βρετανία της Μάργκαρετ Θάτσερ, δημιουργώντας το πλαίσιο για μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης κατά τη διάρκεια της οποίας μπορούσαν να ανασταλούν οι κανόνες της δημοκρατίας και να παραδοθεί προσωρινά ο οικονομικός έλεγχος σε ομάδες ειδικών, σαν αυτή που συνεδριάζε στο σαλόνι του Γκόνι. Για τους σκληρόπυρηνικούς ιδεολόγους της Σχολής του Σικάγου όπως ο Γουίλιαμσον, αυτό σήμαινε ότι ο υπεριπληθωρισμός δεν ήταν ένα πρόβλημα που έπρεπε να επιλυθεί, όπως πίστευε ο Σακς, αλλά μια χρυσή ευκαιρία την οποία έπρεπε να αδράξουν.

Δεν υπήρχε έλλειψη τέτοιων ευκαιριών τη δεκαετία του 1980. Στην πραγματικότητα, το μεγαλύτερο μέρος του αναπτυσσόμενου κόσμου, και κυρίως η Λατινική Αμερική, είχε παρασυρθεί στη δίνη του υπερπληθωρισμού. Η κρίση ήταν αποτέλεσμα δύο βασικών παραμέτρων, αμφότερες από τις οποίες είχαν ρίζες στους χρηματοοικονομικούς οργανισμούς που έδρευαν στην Ουάσινγκτον.

Η πρώτη ήταν η επιμονή των οργανισμών αυτών να αναλάβουν τα νέα δημοκρατικά καθεστάτα τα βάρη των παράνομων χρεών που είχαν συσσωρεύσει οι δικτατορίες. Η δεύτερη ήταν η εμπνευσμένη από τον Φρίντμαν απόφαση της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ να επιτρέψει την εκτόξευση των επιτοκίων, με συνέπεια να αυξηθεί υπερβολικά το ύψος των χρεών μέσα σε μία νύχτα.

Η μεταβίβαση των επαχθών χρεών

Η Αργεντινή αποτελεί μια κλασική περίπτωση. Το 1983, όταν η χούντα κατέρρευσε μετά τον πόλεμο των Φόκλαντ, οι Αργεντινοί εξέλεξαν τον Ραούλ

Αλφονσίν ως το νέο Πρόεδρό τους. Η πρόσφατα απελευθερωμένη χώρα ήταν καταδικασμένη να εκραγεί εξαιτίας της λεγόμενης «βόμβας του χρέους». Ως μέρος της διαδικασίας που η απερχόμενη χούντα ονόμαζε «αξιοπρεπή μετάβαση» στη δημοκρατία, η Ουάσινγκτον επέμενε ότι η νέα κυβέρνηση όφειλε να πληρώσει το χρέος που είχαν συσσωρεύσει οι στρατηγοί. Το εξωτερικό χρέος της Αργεντινής είχε εκτιναχθεί από 7,9 δισεκατομμύρια δολάρια πριν από το πραξικόπημα σε 45 δισεκατομμύρια δολάρια όταν η χούντα παρέδωσε την εξουσία – χρέη προς το ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα, την Τράπεζα Εξαγωγών-Εισαγωγών των ΗΠΑ και ιδιωτικές τράπεζες που έδρευαν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η ίδια κατάσταση επικρατούσε σε ολόκληρη σχεδόν την περιοχή. Στην Ουρουγουάη το χρέος ανερχόταν σε 0,5 δισεκατομμύριο δολάρια όταν η χούντα κατέλαβε την εξουσία και είχε αυξηθεί σε 5 δισεκατομμύρια δολάρια, ένα τεράστιο βάρος για μια χώρα με πληθυσμό 3 εκατομμυρίων κατοίκων. Στη Βραζιλία, που αποτελούσε και την πιο δραματική περίπτωση, οι στρατηγοί, που κατέλαβαν την εξουσία το 1964 υποσχόμενοι να επιβάλουν χρηματοοικονομική τάξη, κατάφεραν να εκτοξεύσουν το χρέος από τα 3 δισεκατομμύρια δολάρια στα 103 δισεκατομμύρια δολάρια το 1985.⁴

Όταν άρχισε να πραγματοποιείται η μετάβαση στη δημοκρατία, πολλοί υποστήριξαν με ισχυρά επιχειρήματα, τόσο ηθικά όσο και νομικά, ότι αυτά τα χρέη ήταν απεχθή και ότι οι πρόσφατα απελευθερωμένοι λαοί δεν έπρεπε να εξαναγκαστούν να πληρώσουν τους λογαριασμούς των καταπιεστών και των βασανιστών τους. Η επιχειρηματολογία αυτή ήταν ιδιαίτερα πειστική στην περίπτωση των χωρών του Νότιου Κώνου, καθώς ένα σημαντικό μέρος των ξένων πιστώσεων είχε διοχετευτεί απευθείας στο στρατό και στην αστυνομία κατά τη διάρκεια των ετών της δικτατορικής διακυβέρνησης, για να αγοραστούν όπλα και εκτοξευτήρες νερού και για να φτιαχτούν στρατόπεδα βασανιστηρίων. Στη Χιλή, για παράδειγμα, τα δάνεια χρησιμοποιήθηκαν για τον τριπλασιασμό των στρατιωτικών δαπανών, με αποτέλεσμα ο στρατός της χώρας να διογκωθεί από 47.000 άντρες το 1973 σε 85.000 άντρες το 1980. Όσο για την Αργεντινή, η Παγκόσμια Τράπεζα υπολογίζει ότι περίπου 10 δισεκατομμύρια δολάρια από τα χρήματα που δανείστηκαν οι στρατηγοί χρησιμοποιήθηκαν για στρατιωτικές δαπάνες.⁵

Ένα μεγάλο μέρος από τα χρήματα που δε δαπανήθηκαν σε όπλα απλώς εξαφανίστηκαν. Η χουντική εξουσία ήταν διαποτισμένη από μια κουλτούρα διαφθοράς – ένα προανάκρουσμα του μελλοντικού οργίου διαφθοράς όταν οι

οικονομικές πολιτικές της ελεύθερης αγοράς θα εξαπλώνονταν στη Ρωσία, στην Κίνα και στην «ελεύθερη ζώνη απάτης» του κατεχόμενου Ιράκ (για να δανειστώ τη φράση ενός απογοητευμένου συμβούλου των ΗΠΑ).⁶ Σύμφωνα με μια έκθεση της Γερουσίας των ΗΠΑ το 2005, ο Πινοτσέτ είχε δημιουργήσει ένα δαιδαλώδες δίκτυο τουλάχιστον εκατόν είκοσι πέντε μυστικών τραπεζικών λογαριασμών στα ονόματα διαφόρων μελών της οικογένειάς του σε συνδυασμό με το δικό του όνομα. Στους λογαριασμούς αυτούς, από τους οποίους ο πιο γνωστός ήταν στη Riggs Bank που εδρεύει στην Ουάσινγκτον, ήταν κρυμμένα περίπου 27 εκατομμύρια δολάρια.⁷

Στην Αργεντινή η χούντα κατηγορήθηκε ότι ήταν ακόμα πιο αρπακτική. Το 1984 ο Χοσέ Μαρτίνες δε Χος, ο αρχιτέκτονας του οικονομικού προγράμματος, συνελήφθη κατηγορούμενος για απάτη σχετικά με μία κρατική επιχορήγηση σε κάποια από τις εταιρείες που διοικούσε (αργότερα η κατηγορία θα αποσυρόταν).⁸ Όταν η Παγκόσμια Τράπεζα προσπάθησε να διερευνήσει τι είχαν απογίνει τα 35 δισεκατομμύρια δολάρια που είχε δανειστεί η χούντα, διαπίστωσε ότι 19 δισεκατομμύρια δολάρια (το 54% του συνόλου) είχαν μεταφερθεί στο εξωτερικό. Ελβετοί αξιωματούχοι επιβεβαίωσαν ότι ένα μεγάλο μέρος είχε καταλήξει σε αριθμημένους τραπεζικούς λογαριασμούς, δηλαδή ανώνυμους λογαριασμούς που τηρούνταν και διακινούνταν μόνο με κάποιον κωδικό αριθμό.⁹ Σύμφωνα με την Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ, μόνο στη διάρκεια του 1980 το χρέος της Αργεντινής αυξήθηκε κατά 9 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ το ίδιο έτος το ποσό των καταθέσεων Αργεντινών πολιτών στο εξωτερικό αυξήθηκε κατά 6,7 δισεκατομμύρια δολάρια.¹⁰ Ο Λάρι Σάοσαντι, διάσημος καθηγητής του Πανεπιστημίου του Σικάγου που είχε εκπαιδεύσει προσωπικά αρκετά από τα Παιδιά του Σικάγου της Αργεντινής, έχει περιγράψει την εξαφάνιση αυτών των δισεκατομμυρίων (που κλάπηκαν κάτω από τη μύτη των μαθητών του) ως τη «μεγαλύτερη απάτη του εικοστού αιώνα».*¹¹

Οι χουντικοί καταχραστές είχαν φτάσει, μάλιστα, μέχρι το σημείο να χρησιμοποιούν τα θύματά τους στη διάπραξη των εγκλημάτων τους. Στο κέντρο βασανιστηρίων ESMA του Μπουένος Άιρες οι κρατούμενοι που γνώριζαν ξένες γλώσσες ή είχαν πανεπιστημιακή μόρφωση καλούνταν συχνά να προσφέρουν γραμματειακές υπηρεσίες στους δεσμοφύλακές τους. Μια επιζήσασα, η Γκρασιέλα Ντάλεο, διατάχθηκε να δακτυλογραφήσει ένα κείμενο με υποδείξεις

* Και ίσως να ήταν όντως η μεγαλύτερη μέχρι τότε, όμως ο αιώνας δεν είχε τελειώσει... Θα ακολουθούσε το πείραμα της Σχολής του Σικάγου στη Ρωσία. (Σ.τ.Σ.)

προς τους αξιωματούχους ενός φορολογικού παραδείσου σχετικά με τα χρήματα που είχαν υπεξαιρεθεί.¹²

Ό,τι απέμεινε από τα εθνικά δάνεια χρησιμοποιούνταν κυρίως για την καταβολή των τοκοχρεολυσίων, αλλά και για τη διάσωση ιδιωτικών εταιρειών. Το 1982, λίγο πριν από την κατάρρευση της δικτατορίας στην Αργεντινή, η χούντα έκανε μια τελευταία χάρη στον εταιρικό τομέα. Ο Ντομίνγκο Καβάγιο, ο διοικητής της κεντρικής τράπεζας της Αργεντινής, ανακοίνωσε ότι το κράτος θα απορροφούσε τα χρέη μεγάλων πολυεθνικών και εγχώριων εταιρειών, οι οποίες, όπως τα «πιράνχας» της Χιλής, είχαν συνάψει τόσο μεγάλα δάνεια, ώστε βρίσκονταν στο χείλος της χρεοκοπίας. Ο διακανονισμός σήμαινε ότι οι εταιρείες θα διατηρούσαν τα περιουσιακά τους στοιχεία και τα κέρδη τους, αλλά το δημόσιο έπρεπε να καταβάλει 15-20 δισεκατομμύρια δολάρια για τα χρέη τους. Μεταξύ των εταιρειών που έτυχαν αυτής της ευνοϊκής μεταχείρισης ήταν η Ford Motor Argentina, η Chase Manhattan, η Citibank, η IBM και η Mercedes-Benz.¹³

Όσοι ήταν υπέρ της διαγραφής αυτών των παράνομα συσσωρευμένων χρεών υποστήριζαν πως οι δανειστές γνώριζαν, ή όφειλαν να γνωρίζουν, ότι τα χρήματα διοχετεύονταν στην ενίσχυση της καταπίεσης και της διαφθοράς, κάτι που αποδείχτηκε πρόσφατα, όταν το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ αποχαρακτήρισε τα πρακτικά μιας συνάντησης που πραγματοποιήθηκε στις 7 Οκτωβρίου 1976 ανάμεσα στον Χένρι Κίσινγκερ, τότε υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ, και στο ναύαρχο Σέσαρ Αουγούστο Γκουσέτι, υπουργό Εξωτερικών της Αργεντινής κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας. Αφού συζήτησαν για τη διεθνή κατακραυγή εξαιτίας της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μετά το πραξικόπημα, ο Κίσινγκερ είπε: «Κοίτα, η βασική μας στάση είναι ότι θέλουμε να πετύχετε. Έχω την παλαιομοδίτικη νοοτροπία ότι οι φίλοι πρέπει να υποστηρίζονται μεταξύ τους. [...] Όσο γρηγορότερα πετύχετε τόσο το καλύτερο». Στη συνέχεια ο Κίσινγκερ στράφηκε στο ζήτημα των δανείων και ενθάρρυνε τον Γκουσέτι να ζητήσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ξένη βοήθεια και να το κάνει όσο το δυνατόν συντομότερα, πριν το «πρόβλημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Αργεντινή» δέσει τα χέρια της κυβέρνησης των ΗΠΑ. «Η τράπεζα θα σας δώσει δύο δάνεια», δήλωσε ο Κίσινγκερ αναφερόμενος στη Διαμερικανική Αναπτυξιακή Τράπεζα (Inter-American Development Bank). «Δεν έχουμε την πρόθεση να προβάλουμε αντιρρήσεις». Και έδωσε μία ακόμα συμβουλή: «Προωθήστε το αίτημά σας στην Τράπεζα Εξαγωγών-Εισαγωγών. Θέλουμε να επιτύχει το οικονομικό σας

πρόγραμμα και θα κάνουμε ό,τι περνάει από το χέρι μας για να σας βοηθήσουμε».¹⁴

Τα πρακτικά αποδεικνύουν ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ ενέκρινε δάνεια προς τη χούντα ενόσω η εκστρατεία του τρόμου βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη. Αυτά ακριβώς τα επαχθή δάνεια επέμενε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 η Ουάσινγκτον ότι όφειλε να πληρώσει η νέα δημοκρατική κυβέρνηση της Αργεντινής.

Το σοκ του χρέους

Τα δάνεια αποτελούσαν από μόνα τους ένα τεράστιο βάρος για τα νέα δημοκρατικά καθεστάτα, όμως το βάρος αυτό θα γινόταν ακόμα μεγαλύτερο. Ένα νέο είδος σοκ έκανε την εμφάνισή του: το «σοκ Βόλκερ». Οι οικονομολόγοι χρησιμοποιούν αυτό τον όρο για να περιγράψουν τον αντίκτυπο που είχε η απόφαση του τότε επικεφαλής της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ Πολ Βόλκερ να αυξήσει δραματικά τα επιτόκια στις Ηνωμένες Πολιτείες, επιτρέποντάς τους να φτάσουν στο 21%, αγγίζοντας το υψηλότερο σημείο τους το 1981 και παραμένοντας σε αυτό το επίπεδο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980.¹⁵ Στις ΗΠΑ η αύξηση των επιτοκίων οδήγησε σε ένα κύμα χρεοκοπιών, με αποτέλεσμα να τριπλασιαστεί το 1983 ο αριθμός όσων δεν μπορούσαν να εξοφλήσουν τα ενυπόθηκα δανειά τους.¹⁶

Ωστόσο οι επιπτώσεις υπήρξαν πολύ πιο οδυνηρές εκτός των συνόρων των ΗΠΑ. Στις υπερχρεωμένες αναπτυσσόμενες χώρες το «σοκ Βόλκερ» (που είναι επίσης γνωστό ως «σοκ του χρέους» ή «κρίση του χρέους») λειτούργησε σαν ένα γιγαντιαίο όπλο ηλεκτρικής εκκένωσης που πυροδοτήθηκε στην Ουάσινγκτον και προκάλεσε σπασμούς στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Η εκτόξευση των επιτοκίων σήμαινε ότι έπρεπε να καταβάλλονται μεγαλύτερα τοκοχρεολύσια για τα δάνεια, και συχνά η καταβολή των μεγαλύτερων τοκοχρεολυσίων μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με τη σύναψη νέων δανειών. Η «σπείρα του χρέους» είχε μόλις δημιουργηθεί, οδηγώντας στη γεωμετρική αύξησή τους. Στην Αργεντινή το ήδη τεράστιο χρέος των 45 δισεκατομμυρίων δολαρίων το οποίο είχε κληροδοτήσει η χούντα άγγιξε τα 65 δισεκατομμύρια δολάρια το 1989, μια κατάσταση που αναπαράχθηκε στις φτωχές χώρες σε ολόκληρο τον κόσμο.¹⁷ Μετά το «σοκ Βόλκερ» το χρέος της Βραζιλίας εκτινάχθηκε στα ύψη, διπλασιαζόμενο μέσα σε έξι χρόνια από 50 δισεκατομμύρια δολάρια σε 100 δισεκατομ-

μύρια δολάρια. Πολλές χώρες της Αφρικής που είχαν υπερδανειστεί στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 βρέθηκαν στην ίδια στενωπό: Την ίδια σύντομη χρονική περίοδο το χρέος της Νιγηρίας ανήλθε από 9 δισεκατομμύρια δολάρια σε 29 δισεκατομμύρια δολάρια.¹⁸

Όσο αυτό δεν ήταν το μοναδικό οικονομικό σοκ που έπληξε τον αναπτυσσόμενο κόσμο τη δεκαετία του 1980. Ένας «κλονισμός των τιμών» συμβαίνει κάθε φορά που η τιμή ενός εξαγωγικού εμπορεύματος, όπως ο καφές ή ο κασσίτερος, υφίσταται μείωση άνω του 10%. Σύμφωνα με το ΔΝΤ, οι αναπτυσσόμενες χώρες υπέστησαν είκοσι πέντε τέτοια σοκ μεταξύ 1981 και 1983, ενώ στο αποκορύφωμα της κρίσης του χρέους, μεταξύ 1984 και 1987, υπέστησαν εκατόν σαράντα τέτοια σοκ, που τις βύθισαν ακόμα πιο βαθιά στο χρέος.¹⁹ Ένα τέτοιο σοκ έπληξε τη Βολιβία το 1986, ένα χρόνο αφότου η χώρα είχε καταπιεί το μικρό φάρμακο του Τζέφρι Σακς και είχε υποκύψει στον καπιταλιστικό μετασχηματισμό. Η τιμή του κασσίτερου, του σημαντικότερου εξαγωγικού προϊόντος της Βολιβίας εξαιρουμένης της κόκας, μειώθηκε κατά 55%, βουλιάζοντας την οικονομία της χώρας χωρίς να φταίει η ίδια. (Αυτό ακριβώς το είδος της εξάρτησης από τις εξαγωγές πρώτων υλών είχαν προσπαθήσει να υπερβούν οι οικονομολόγοι της οικονομικής της ανάπτυξης τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, μια ιδέα την οποία είχε απορρίψει ως «θολή και συγκεχυμένη» το οικονομικό κατεστημένο του Βορρά.)

Σε αυτήν ακριβώς τη συγκυρία ήταν που η θεωρία του Φρίντμαν για τις κρίσεις μετατράπηκε σε αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Όσο περισσότερο η παγκόσμια οικονομία ακολουθούσε τις συνταγές του (κυμαινόμενα επιτόκια, απελευθέρωση των τιμών και προσανατολισμένες στις εξαγωγές οικονομίες) τόσο πιο ευάλωτο στις κρίσεις γινόταν το σύστημα, προκαλώντας ολοένα και πιο συχνά το είδος των οικονομικών καταρρεύσεων που ο Φρίντμαν θεωρούσε απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου οι κυβερνήσεις να υιοθετήσουν τις ριζοσπαστικές συμβουλές του.

Υπό αυτό το πρίσμα, οι κρίσεις αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του μοντέλου της Σχολής του Σικάγου. Όταν απεριόριστες ποσότητες χρημάτων μετακινούνται ελεύθερα και με μεγάλη ταχύτητα από τη μια άκρη του πλανήτη στην άλλη και οι κερδοσκόποι μπορούν να στοιχηματίζουν στα πάντα, από την τιμή του κακάου μέχρι τις νομισματικές ισοτιμίες, το αποτέλεσμα είναι μια τεράστια αστάθεια. Και, καθώς οι πολιτικές του ελεύθερου εμπορίου ενθαρρύνουν τις φτωχές χώρες να συνεχίσουν να βασιζονται στις εξαγωγές πρώτων υλών, όπως ο καφές, ο χαλκός, το πετρέλαιο ή το σιτάρι, οι τελευταίες γίνονται

ιδιαίτερα ευάλωτες στον κίνδυνο να παγιδευτούν στο φαύλο κύκλο μιας συνεχιζόμενης κρίσης. Για παράδειγμα, μια απότομη μείωση της τιμής του καφέ οδηγεί ολόκληρες οικονομίες χωρών σε ύφεση, η οποία βαθαίνει εξαιτίας όσων κερδοσκοπούν στοιχηματίζοντας στις νομισματικές ισοτιμίες, καθώς, βλέποντας την κατάρρευση της οικονομίας των εν λόγω χωρών, αντιδρούν ποντάροντας εναντίον του νομίσματός της, προκαλώντας με αυτό τον τρόπο την περαιτέρω μείωση της αξίας του. Αν προστεθεί και η παράμετρος των αυξημένων επιτοκίων, με συνέπεια την εκτόξευση του χρέους μέσα σε μία νύχτα, τότε προκύπτει η τέλεια συνταγή για δυνητική οικονομική καταστροφή.

Οι πιστοί οπαδοί της Σχολής του Σικάγου παρουσιάζουν τις ιστορικές εξελίξεις μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980 ως μια θριαμβευτική νικηφόρα πορεία για την ιδεολογία τους: Ενώ το δημοκρατικό κύμα σάρωνε όλες τις χώρες, είχαν μια συλλογική θεία έμπνευση ότι οι ελεύθεροι άνθρωποι και οι ελεύθερες αγορές συμβαδίζουν. Η συλλογική θεία έμπνευση αποτελεί πάντα ένα μύθευμα. Αυτό που στην πραγματικότητα συνέβη ήταν ότι, μόλις οι πολίτες ανέκτησαν τις ελευθερίες που στερούνταν για χρόνια και καταλάγιασε το σοκ των θαλάμων βασανιστηρίων υπό καθεστώτα όπως αυτά του Φερνάντο Μάρκος στις Φιλιππίνες και του Χουάν Μαρία Μπορταμπέρι στην Ουρουγουάη, τους έπληξε η τέλεια καταιγίδα των χρηματοοικονομικών σοκ (σοκ του χρέους, σοκ των τιμών και νομισματικό σοκ), την οποία προκάλεσε η ολοένα και πιο ασταθής και απορρυθμισμένη παγκόσμια οικονομία.

Η περίπτωση της Αργεντινής, που δείχνει πώς η κρίση του χρέους επιδεινώθηκε από τα άλλα σοκ, αποτελεί, δυστυχώς, ένα τυπικό παράδειγμα. Ο Ραούλ Αλφονσίν εξελέγη το 1983, ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη το «σοκ Βόλκερ», το οποίο έφερε τη νέα κυβέρνηση αντιμέτωπη με μια κρίση από την πρώτη κιόλας μέρα. Το 1986 ο πληθωρισμός ήταν τόσο μεγάλος, ώστε ο Αλφονσίν υποχρεώθηκε να θέσει σε κυκλοφορία ένα νέο νόμισμα, το αουστράλ, με την ελπίδα ότι μια καινούρια αρχή θα του επέτρεπε να ανακτήσει τον έλεγχο. Μέσα σε τέσσερα χρόνια οι τιμές έφτασαν σε τόσο δυσθεώρητα ύψη, ώστε ξέσπασαν εξεγέρσεις συνοδευόμενες από επιδρομές σε καιαστήματα τροφίμων, ενώ τα εστιατόρια της Αργεντινής έφτασαν στο σημείο να καλύπτουν τους τοίχους με το νέο νόμισμα επειδή ήταν πιο φτηνό από τις ταπετσαρίες. Τον Ιούνιο του 1989, με τον πληθωρισμό στο 203% και πέντε μήνες πριν από το τέλος της θητείας του, ο Αλφονσίν κατέθεσε τα όπλα: Παραιτήθηκε και προκήρυξε πρόωρες εκλογές.²⁰

Ωστόσο υπήρχαν άλλες επιλογές για τον Αλφονσίν και για όσους πολιτικούς

βρίσκονταν στη θέση του. Θα μπορούσε να είχε κηρύξει στάση πληρωμών και να είχε σταματήσει να εξοφλεί το τεράστιο χρέος της Αργεντινής. Θα μπορούσε να είχε συνεργαστεί με γειτονικές κυβερνήσεις που αντιμετώπιζαν την ίδια κρίση, ώστε να σχηματίσουν ένα καρτέλ οφειλετών. Οι κυβερνήσεις αυτές θα μπορούσαν να είχαν δημιουργήσει μια κοινή αγορά η οποία θα βασιζόταν στις αρχές της οικονομικής της ανάπτυξης, συνεχίζοντας τη διαδικασία που είχε διακοπεί όταν η περιοχή έπεσε στα αρπακτικά νύχια των σαδιστικών στρατιωτικών καθεστώτων. Όμως μια από τις προκλήσεις που έπρεπε να αντιμετωπίσουν οι νέες δημοκρατίες την εποχή εκείνη ήταν η συλλογική ανάμνηση της κρατικής τρομοκρατίας. Τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 ένα μεγάλο μέρος των χωρών του αναπτυσσόμενου κόσμου βρίσκονταν σε ένα είδος παραζάλης εξαιτίας της προηγούμενης τρομοκρατίας: ελεύθερες στα χαρτιά, αλλά ακόμα επιφυλακτικές και ανήσυχες. Καθώς οι χώρες τους είχαν μόλις βγει από το σκοτάδι των δικτατοριών, ελάχιστοι εκλεγμένοι πολιτικοί ήταν διατεθειμένοι να διακινδυνεύσουν ένα νέο γύρο υποστηριζόμενων από τις ΗΠΑ πραξικοπημάτων προωθώντας τις πολιτικές που είχαν προκαλέσει τα πραξικοπήματα της δεκαετίας του 1970 – ιδίως όταν οι περισσότεροι από τους στρατιωτικούς αξιωματούχους που είχαν οργανώσει τα πραξικοπήματα δε βρίσκονταν στη φυλακή, αλλά, έχοντας διαπραγματευτεί την ασυλία τους όταν είχαν συμφωνήσει να παραδώσουν την εξουσία, συνέχιζαν να παρακολουθούν τις εξελίξεις από τους στρατώνες.

Απόθυμες, για κατανοητούς λόγους, να έρθουν σε ρήξη με τους θεσμικούς οργανισμούς των ΗΠΑ στους οποίους ήταν χρεωμένες, οι νέες δημοκρατίες δεν είχαν σχεδόν καμία άλλη επιλογή από το να αποδεχτούν τους κανόνες της Ουάσινγκτον. Και τότε, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι κανόνες της Ουάσινγκτον είχαν γίνει εξαιρετικά αυστηροί. Αυτό συνέβη επειδή το σοκ του χρέους συνέπεσε, και όχι συμπτωματικά, με μια νέα εποχή στις σχέσεις Βορρά – Νότου, η οποία καθιστούσε σε μεγάλο βαθμό περιττές τις στρατιωτικές δικτατορίες. Ήταν η αυγή της εποχής της «διαρθρωτικής προσαρμογής» – επίσης γνωστής ως «δικτατορίας του χρέους».

Από φιλοσοφική άποψη, ο Μίλτον Φρίντμαν δεν πίστευε στο ΔΝΤ και στην Παγκόσμια Τράπεζα, καθώς αποτελούσαν κλασικά παραδείγματα παρέμβασης του Μεγάλου Κράτους στα ευαίσθητα σήματα που στέλνει η ελεύθερη αγορά. Αποτελούσε, λοιπόν, ειρωνεία το γεγονός ότι υπήρχε ένας αόρατος μεταφορι-

κός ιμάντας που έστελνε τα Παιδιά του Σικάγου στα κεντρικά γραφεία των δύο θεσμικών οργανισμών στη Δέκατη Ένατη Οδό της Ουάσινγκτον για να αναλάβουν κορυφαία αξιώματα.

Ο Άρνολντ Χάρμπεργκερ, που υπήρξε επικεφαλής του προγράμματος του Πανεπιστημίου του Σικάγου για τη Λατινική Αμερική, καυχιέται συχνά για το πόσοι πολλοί από τους μαθητές του αναρριχήθηκαν σε σημαντικές θέσεις στην Παγκόσμια Τράπεζα και στο ΔΝΤ. «Υπήρξε μια περίοδος που τέσσερις από τους ανά περιφέρεια επικεφαλής οικονομολόγους της Παγκόσμιας Τράπεζας ήταν μαθητές μου στο Σικάγο. Ένας από αυτούς, ο Μαρσέλο Σελόβσκι, ήταν ο υπεύθυνος για την περιοχή της πρώην σοβιετικής αυτοκρατορίας οικονομολόγος, έχοντας καταλάβει το πιο σημαντικό πόστο σε ολόκληρη την τράπεζα. Και ξέρετε κάτι; Τον αντικατέστησε ένας άλλος πρώην μαθητής μου, ο Σεμπάστιαν Έντουαρντς. Είναι πολύ ωραίο να βλέπεις αυτούς τους ανθρώπους να ανελίσσονται και είμαι υπερήφανος που έπαιξα ένα ρόλο στην εξέλιξή τους ως οικονομολόγων».²¹ Ένας άλλος αστέρας ήταν ο Κλαούντιο Λόσερ, ένας Αργεντινός που είχε αποφοιτήσει από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου το 1971 και στη συνέχεια έγινε διευθυντής του Τομέα Δυτικού Ημισφαιρίου, καταλαμβάνοντας το πιο υψηλό αξίωμα στην Παγκόσμια Τράπεζα όσον αφορά την περιοχή της Λατινικής Αμερικής.* Οι απόφοιτοι του Σικάγου κατείχαν επίσης πολλά σημαντικά αξιώματα στο ΔΝΤ, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγονταν το δεύτερο στην ιεραρχία, αυτό του αναπληρωτή διοικητικού διευθυντή, αλλά και του επικεφαλής οικονομολόγου, του διευθυντή έρευνας και του υπεύθυνου για τον Τομέα της Αφρικής οικονομολόγου.²²

Μπορεί ο Φρίντμαν να ήταν αντίθετος σε αυτούς τους δύο οργανισμούς για φιλοσοφικούς λόγους, όμως από πρακτική άποψη ήταν οι πιο κατάλληλοι θεσμοί για να επιβάλουν τη θεωρία του για τις κρίσεις. Όταν τη δεκαετία του 1980 οι χώρες παρασύρθηκαν στο στρόβιλο της κρίσης, δεν είχαν πουθενά αλλού να προσφύγουν για βοήθεια παρά μόνο στην Παγκόσμια Τράπεζα και στο ΔΝΤ. Κι όταν το έκαναν, προσέκρουσαν στον τοίχο της ορθοδοξίας των Παιδιών του Σικάγου, που ήταν εκπαιδευμένοι να αντιμετωπίζουν τις οικονομικές

* Ο Λόσερ απολύθηκε το 2001, μετά την κατάρρευση της οικονομίας της Αργεντινής. Οι περισσότεροι συμφωνούν πως ο λόγος της απόλυσής του ήταν ότι, υπό την καθοδήγησή του, το ΔΝΤ είχε ερωτευτεί τόσο πολύ τις πολιτικές της ελεύθερης αγοράς, ώστε, υπό την προϋπόθεση ότι θα έκαναν περικοπές στις δαπάνες και θα ιδιωτικοποιούσαν τις οικονομίες τους, οι κηδεμονευόμενες χώρες μπορούσαν να συνεχίσουν να δανείζονται αφειδώς, ασχέτως των εξόφθαλμων αδυναμιών των οικονομιών τους, όπως ήταν η μεγάλη ανεργία και η γενικευμένη διαφθορά, αλλά και του ήδη αβάσταχτου χρέους τους προς το ΔΝΤ. (Σ.τ.Σ.)

καταστροφές όχι ως προβλήματα προς επίλυση, αλλά ως πολύτιμες ευκαιρίες επέκτασης των συνόρων της ελεύθερης αγοράς. Ο ομορτισμός των κρίσεων είχε γίνει η κατευθυντήρια λογική των δύο πιο ισχυρών χρηματοοικονομικών θεσμικών οργανισμών σε ολόκληρο τον κόσμο. Συνιστούσε, επίσης, μια θεμελιώδη προδοσία των ιδρυτικών αρχών αυτών των δύο οργανισμών.

Όπως και ο ΟΗΕ, η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ είχαν ιδρυθεί ως άμεση αντίδραση στη φρίκη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Με στόχο να μην επαναληφθούν ποτέ ξανά τα λάθη που είχαν επιτρέψει στο φασισμό να σηκώσει κεφάλι στην καρδιά της Ευρώπης, οι παγκόσμιες δυνάμεις συνεδρίασαν το 1944 στο Μπρέτον Γουντς του Νιου Χάμσερ για να δημιουργήσουν μια νέα οικονομική αρχιτεκτονική. Η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, που χρηματοδοτούνταν από τις εισφορές των αρχικών σαράντα τριών χωρών-μελών, εξουσιοδοτήθηκαν ρητά να αποτρέπουν μελλοντικά οικονομικά σοκ και κραχ σαν αυτά που είχαν αποσταθεροποιήσει τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης στη μεσοπολεμική Γερμανία. Η Παγκόσμια Τράπεζα θα πραγματοποιούσε μακροπρόθεσμες αναπτυξιακές επενδύσεις ώστε οι χώρες να βγουν από τη φτώχεια, ενώ το ΔΝΤ θα δρούσε ως ένα είδος παγκόσμιου απορροφητή των σοκ, προωθώντας οικονομικές πολιτικές που θα περιόριζαν τη χρηματοοικονομική κερδοσκοπία και την αστάθεια των αγορών. Όταν μια χώρα κινδύνευε να βυθιστεί σε κρίση, το ΔΝΤ θα παρενέβαινε με σταθεροποιητικά δάνεια και χρηματικές ενισχύσεις, ώστε να αποτρέπονται οι κρίσεις προτού ξεσπάσουν.²³ Οι δύο θεσμικοί οργανισμοί, που εδρεύουν ο ένας απέναντι από τον άλλο στον ίδιο δρόμο, θα έπρεπε να συντονίζουν τις δράσεις τους.

Ο Τζον Μείναρντ Κέινς, επικεφαλής της αντιπροσωπείας των ΗΠΑ στο Μπρέτον Γουντς, ήταν πεπεισμένος ότι η ανθρωπότητα θα αναγνώριζε επιτέλους τους πολιτικούς κινδύνους που ελλοχεύουν όταν η αγορά αφήνεται να αυτορυθμιστεί. «Ελάχιστοι πιστεύουν ότι είναι εφικτό», είχε δηλώσει ο Κέινς όταν τέλειωσε η συνδιάσκεψη, όμως, αν οι δύο θεσμικοί οργανισμοί παρέμεναν πιστοί στις ιδρυτικές αρχές τους, «η αδελφοσύνη των ανθρώπων θα γίνει κάτι περισσότερο από μια απλή φράση».²⁴

Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα δεν ανταποκρίθηκαν σε αυτό το οικονομικό όραμα. Ήδη από την ίδρυσή τους η κατανομή της εξουσίας δεν έγινε με βάση την αρχή «μία χώρα, μία ψήφος», όπως στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, αλλά με βάση το μέγεθος της οικονομίας κάθε χώρας, μια διευθέτηση που εξασφάλιζε στις Ηνωμένες Πολιτείες ένα αποφασιστικό βέτο για όλες τις μείζονες αποφάσεις, με την Ευρώπη και την Ιαπωνία να ελέγχουν το μεγαλύ-

τερο μέρος των υπόλοιπων ψήφων. Αυτό σήμαινε ότι, όταν τη δεκαετία του 1980 ο Ρέιγκαν και η Θάτσερ ανήλθαν στην εξουσία, ο έντονα ιδεολογικά προσανατολισμένος τρόπος διακυβέρνησής τους τους επέτρεπε, στην ουσία, να θέσουν τους δύο θεσμικούς οργανισμούς στην υπηρέσια των στόχων τους, με συνέπεια να αυξηθεί γρήγορα η ισχύς τους και να τους μετατρέψουν στα βασικά οχήματα για την προώθηση της κορπορατικής σταυροφορίας.

Η σταδιακή επικυριαρχία της Σχολής του Σικάγου στην Παγκόσμια Τράπεζα και στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο υπήρξε σε μεγάλο βαθμό μια σιωπηρή διαδικασία, αλλά επισημοποιήθηκε το 1989, όταν ο Τζον Γουίλιαμσον αποκάλυψε αυτό που ονόμαζε «Συναίνεση της Ουάσινγκτον». Επρόκειτο για έναν κατάλογο από οικονομικές πολιτικές που, όπως είπε ο Γουίλιαμσον, οι δύο θεσμικοί οργανισμοί θεωρούσαν τώρα την ελάχιστη προϋπόθεση για να υπάρχει οικονομική υγεία – «έναν κοινό πυρήνα σοφίας που τον ασπάζονται όλοι οι σοβαροί οικονομολόγοι». ²⁵ Στις πολιτικές αυτές, τις περιβεβλημένες με χαρακτηρισμούς όπως «αναπόφευκτες» και «αδιαφιλονίκητες», συμπεριλαμβάνονταν τόσο ωμοί ιδεολογικοί ισχυρισμοί όπως «Όλες οι κρατικές επιχειρήσεις πρέπει να ιδιωτικοποιηθούν» και «Πρέπει να καταργηθούν οι φραγμοί στην είσοδο ξένων εταιρειών [στις εγχώριες αγορές]». ²⁶ Όταν ολοκληρώθηκε αυτός ο κατάλογος, δεν ήταν, στην ουσία, τίποτα άλλο από το ευαγγέλιο του Φρίντμαν, βασιζόμενο στη νεοφιλελεύθερη «αγία τριάδα» των ιδιωτικοποιήσεων, της απορρύθμισης/ελεύθερου εμπορίου και των δραστικών περικοπών στις κρατικές δαπάνες. Αυτές ήταν, σύμφωνα με τον Γουίλιαμσον, οι πολιτικές «που επιβάλλονταν στη Λατινική Αμερική από τις δυνάμεις που κυριαρχούσαν στην Ουάσινγκτον». ²⁷ Ο Τζόζεφ Στίγκλιτς, πρώην επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας και ένας από τους τελευταίους ανθρώπους που αντιστέκονται στη «νέα ορθοδοξία», έχει γράψει ότι «ο Κέινς θα στριφογυρνούσε στον τάφο του αν έβλεπε τι έχει απογίνει το παιδί του». ²⁸

Οι αξιωματούχοι της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ πάντοτε έκαναν συστάσεις σχετικά με την πολιτική που έπρεπε να ακολουθηθεί όταν χορηγούσαν δάνεια, όμως στις αρχές της δεκαετίας του 1980, παίρνοντας θάρρος από την απελπισία των αναπτυσσόμενων χωρών, οι συστάσεις αυτές πήραν τη μορφή νεοφιλελεύθερων απαιτήσεων για απελευθέρωση των αγορών. Όταν οι πληγείσες από τις κρίσεις χώρες απευθύνονταν στο ΔΝΤ για να ζητήσουν ανακούφιση του χρέους τους και δάνεια έκτακτης ανάγκης, αυτό τους απαντούσε ότι έπρεπε να εφαρμόσουν ένα σαρωτικό πρόγραμμα θεραπείας-σοκ, αντίστοιχο σε εύρος με το «Τούβλο» που είχαν ετοιμάσει τα Παιδιά του Σικάγου για τον

Πινοσέτ ή με το διάταγμα των 220 νόμων που είχε «μαγειρευτεί» στο σαλόνι του Γκόνι στη Βολιβία.

Το ΔΝΤ επεξεργάστηκε για πρώτη φορά ένα πλήρες πρόγραμμα «διαρθρωτικής προσαρμογής» το 1983. Τις επόμενες δύο δεκαετίες κάθε χώρα που απευθυνόταν στο Ταμείο για ένα σημαντικό δάνειο πληροφορούνταν ότι έπρεπε να ανασυγκροτήσει εκ βάθρων την οικονομία της. Ο Ντέιβισον Μπαντού, υψηλόβαθμος οικονομολόγος του ΔΝΤ που καθ' όλη τη δεκαετία του 1980 σχεδίαζε τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής για τη Λατινική Αμερική και την Αφρική, παραδέχτηκε αργότερα ότι «όλα όσα κάναμε από το 1983 και μετά βασίζονταν σε μια αίσθηση ότι έπρεπε να εκπληρώσουμε μια αποστολή: Ο Νότος έπρεπε να “ιδιωτικοποιηθεί” ή να πεθάνει. Για το λόγο αυτόν προκαλέσαμε αδιάντροπα ένα οικονομικό χάος στη Λατινική Αμερική και στην Αφρική από το 1983 μέχρι το 1988».²⁹

Παρά τη ριζοσπαστική (και ιδιαίτερα επικερδή) νέα τους αποστολή, το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα συνέχισαν να διατείνονται πως ό,τι έκαναν το έκαναν χάριν της σταθεροποίησης. Επίσημως, το ΔΝΤ εξακολουθούσε να έχει ως αποστολή την αποτροπή των κρίσεων και όχι την αναμόρφωση των κοινωνιών ή τον ιδεολογικό προσηλυτισμό, συνεπώς η επίκληση της σταθεροποίησης έπρεπε να είναι η επίσημη δικαιολογία. Η πραγματικότητα όμως ήταν ότι, στη μια χώρα μετά την άλλη, η κρίση του χρέους χρησιμοποιούνταν μεθοδικά ως μοχλός προώθησης της ατζέντας της Σχολής του Σικάγου, η οποία βασιζόταν στην ανηλεή εφαρμογή της θεραπείας-σοκ του Φρίντμαν.

Οικονομολόγοι της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ το είχαν παραδεχτεί τότε, αν και οι ομολογίες τους πραγματοποιούνταν συνήθως σε μια κωδικοποιημένη οικονομική γλώσσα και περιορίζονταν σε ειδικά συνέδρια και δημοσιεύσεις που προοριζόνταν για συναδέλφους «τεχνοκράτες». Ο Ντάνι Ρόντρικ, διάσημος οικονομολόγος του Πανεπιστημίου της Κολούμπια που εργάστηκε για πολλά χρόνια στην Παγκόσμια Τράπεζα, περιγράφει ολόκληρο το οικοδόμημα της «διαρθρωτικής προσαρμογής» ως μια ιδιοφυή στρατηγική μάρκετινγκ. «Πρέπει να αποδώσουμε στην Παγκόσμια Τράπεζα τα εύσημα», έγραψε το 1994, «για την επινόηση και την επιτυχή προώθηση της έννοιας της “διαρθρωτικής προσαρμογής”, μιας έννοιας που περικλείει σε μια *κοινή συσκευασία* μικροοικονομικές και μακροοικονομικές μεταρρυθμίσεις. Η *διαρθρωτική προσαρμογή προωθείται ως η διαδικασία που χρειάζεται να υποστούν οι χώρες προκειμένου να σώσουν την οικονομία τους από την κρίση*. Για τις κυβερνήσεις που αγοράζουν αυτό το “πακέτο”, η διαφοροποίηση ανάμεσα στις μακροοικονομικές πολιτικές

που εξασφαλίζουν ισορροπία του εμπορικού ισοζυγίου και σταθερές τιμές και στις πολιτικές που καθορίζουν το άνοιγμα [όπως το ελεύθερο εμπόριο] *συσκοτίζεται*». ³⁰

Η θεμελιώδης αρχή είναι απλή: Οι χώρες σε κρίση χρειάζονται απεγνωσμένα μια επείγουσα βοήθεια προκειμένου να σταθεροποιήσουν το νόμισμά τους. Όταν οι ιδιωτικοποιήσεις και οι πολιτικές του ελεύθερου εμπορίου προωθούνται από κοινού με τη χρηματοοικονομική διάσωση σε ένα ολοκληρωμένο πακέτο, οι χώρες δεν έχουν άλλη επιλογή από το να αποδεχτούν ολόκληρο το πακέτο. Ωστόσο –και εδώ έγκειται το ιδιοφυές τού εγχειρήματος– οι οικονομολόγοι γνωρίζουν ότι το ελεύθερο εμπόριο δεν έχει καμία σχέση με το τέλος μιας κρίσης, όμως η πληροφορία αυτή «συσκοτίζεται». Το παραπάνω σχόλιο του Ρόντρικ γράφτηκε ως έπαινος. Αυτή η εξυπνη «συσκευασία» προώθησης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών όχι μόνο πέτυχε να υποχρεώσει τις φτωχές χώρες να αποδεχτούν τις πολιτικές που είχε επιλέξει για αυτές η Ουάσινγκτον, αλλά ήταν και η μοναδική μέθοδος που θα μπορούσε να πετύχει – και ο Ρόντρικ είχε στα διάθεσή του τα αριθμητικά δεδομένα που τεκμηριώναν τον ισχυρισμό του. Είχε παρακολουθήσει τις εξελίξεις σε όλες τις χώρες που είχαν υιοθετήσει ριζοσπαστικές πολιτικές ελεύθερου εμπορίου τη δεκαετία του 1980 και είχε διαπιστώσει ότι «δεν υπήρξε καμία σημαντική περίπτωση μεταρρυθμίσεων υπέρ του ελεύθερου εμπορίου σε κάποια αναπτυσσόμενη χώρα τη δεκαετία του 1980 η οποία να συνέβη εκτός του πλαισίου μιας σοβαρής οικονομικής κρίσης». ³¹

Επρόκειτο για μια εκπληκτική ομολογία. Σε εκείνη την ιστορική συγκυρία η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ επέμεναν δημόσια ότι οι κυβερνήσεις σε ολόκληρο τον κόσμο είχαν δει επιτέλους το φως και είχαν συνειδητοποιήσει πως οι πολιτικές της «Συναίνεσης της Ουάσινγκτον» αποτελούσαν τη μοναδική συνταγή για τη σταθεροποίηση, άρα και για τη δημοκρατία. Ωστόσο τα όσα παραδέχτηκε ο Ρόντρικ αποτελούσαν μια ομολογία, και μάλιστα εκ των έδων του κατεστημένου της Ουάσινγκτον, ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες υποτάσσονταν σε αυτούς μόνο εξαιτίας ενός συνδυασμού προσχηματικών ισχυρισμών και ωμού εκβιασμού: Θέλετε να σώσετε τη χώρα σας; Ξεπουλήστε τη. Ο Ρόντρικ έφτασε στο σημείο να παραδεχτεί ότι οι ιδιωτικοποιήσεις και το ελεύθερο εμπόριο, δύο κομβικές παράμετροι στο πακέτο της διαρθρωτικής προσαρμογής, δεν έχουν άμεση σχέση με τη σταθεροποίηση. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του, το να υποστηρίζει κάποιος το αντίθετο είναι «κακά οικονομικά». ³²

Η Αργεντινή –ο «υποδειγματικός μαθητής» του ΔΝΤ εκείνη την περίοδο–

μας προσφέρει για μία ακόμα φορά μια σαφή εικόνα για το μηχανισμό λειτουργίας της νέας τάξης πραγμάτων. Μετά τον εξαναγκασμό του Ραούλ Αλφονσίν σε παραίτηση εξαιτίας της κρίσης του υπερπληθωρισμού, αυτός αντικαταστάθηκε από τον Κάρλος Μένεμ, τον περονιστή κυβερνήτη μιας μικρής επαρχίας, ο οποίος φορούσε δερμάτινα σακάκια, είχε παχιές φαβορίτες και έμοιαζε αρκετά σκληρός ώστε να υψώσει το ανάστημά του απέναντι στον πάντα απειλητικό στρατό και τους πιστωτές της χώρας. Παρά τις βίαιες προσπάθειες εξάλειψης του περονιστικού κόμματος και του συνδικαλιστικού κινήματος, η Αργεντινή είχε και πάλι έναν Πρόεδρο που στην προεκλογική του εκστρατεία είχε υποσχεθεί να αναβιώσει τις εθνικιστικές οικονομικές πολιτικές του Χουάν Περόν. Η συναισθηματική απήχηση της εκλογής του Μένεμ ήταν ίδια με εκείνη που συνόδευε την ανάδειξη του Πας στο προεδρικό αξίωμα στη Βολιβία.

Όμως οι προσδοκίες ήταν υπερβολικές, όπως αποδείχτηκε. Έπειτα από ένα χρόνο στην εξουσία, και κάτω από την ασφυκτική πίεση του ΔΝΤ, ο Μένεμ άλλαξε ρότα και ακολούθησε την οδό της «πολιτικής βουντού». Αν και είχε εκλεγεί ως σύμβολο του κόμματος που είχε αντιταχθεί στη δικτατορία, διόρισε τον Ντομίνγκο Καβάγιο υπουργό Οικονομικών, επαναφέροντας στην εξουσία τον αξιωματούχο της χουντικής περιόδου που ήταν υπεύθυνος για τη διάσωση του εταιρικού τομέα από τα χρέη – το αποχαιρετιστήριο δώρο της χούντας.³³ Ο διορισμός του ήταν αυτό που οι οικονομολόγοι αποκαλούν «σινιάλο», μια αδιαμφισβήτητη ένδειξη ότι η νέα κυβέρνηση θα συνέχιζε το κορπορατικό εγχείρημα που είχε ξεκινήσει η χούντα. Η χρηματιστηριακή αγορά του Μπουένος Άιρες αντέδρασε με μια αποθεωτική υποδοχή: Ο όγκος των συναλλαγών αυξήθηκε κατά 30% μόλις ανακοινώθηκε το όνομα του Καβάγιο.³⁴

Ο Καβάγιο κάλεσε αμέσως ιδεολογικές ενισχύσεις, στελεχώνοντας τον κυβερνητικό μηχανισμό με πρώην μαθητές του Μίλτον Φρίντμαν και του Άρνολντ Χάρμπεργκερ. Όλες σχεδόν οι κορυφαίες οικονομικές θέσεις της χώρας καταλήφθηκαν από Παιδιά του Σικάγου: Πρόεδρος της κεντρικής τράπεζας έγινε ο Ρόκε Φερνάντες, ο οποίος είχε εργαστεί τόσο στο ΔΝΤ όσο και στην Παγκόσμια Τράπεζα. Αντιπρόεδρος της κεντρικής τράπεζας διορίστηκε ο Πέδρο Πόου, ένα Παιδί του Σικάγου που είχε εργαστεί για τη δικτατορία. Βασικός σύμβουλος της κεντρικής τράπεζας έγινε ο Πάμπλο Γκουιντότι, ο οποίος ήρθε απευθείας από το ΔΝΤ, όπου εργαζόταν υπό έναν πρώην καθηγητή του Πανεπιστημίου του Σικάγου, τον Μάικλ Μούσα.

Η Αργεντινή δεν ήταν η μοναδική περίπτωση. Το 1999 η διεθνής επετηρί-

δα της Σχολής του Σικάγου περιλάμβανε περισσότερους από είκοσι πέντε υπουργούς και δώδεκα προέδρους κεντρικών τραπεζών σε ολόκληρο τον κόσμο, από το Ισραήλ μέχρι την Κόστα Ρίκα – εξαιρετικά μεγάλος βαθμός επιρροής για ένα μόνο πανεπιστημιακό τμήμα.³⁵ Στην Αργεντινή, όπως και σε πολλές άλλες χώρες, τα Παιδιά του Σικάγου είχαν σχηματίσει ένα είδος ιδεολογικής μέγγενης γύρω από την εκλεγμένη κυβέρνηση, με μια ομάδα να πιέζει από το εσωτερικό της και μια άλλη να ασκεί την πίεσή της από την Ουάσινγκτον. Για παράδειγμα, επικεφαλής των αντιπροσωπειών του ΔΝΤ στο Μπουένος Άιρες ήταν συχνά ο Αργεντίνος Κλαούντιο Λόσερ, ένα ακόμα Παιδί του Σικάγου. Αυτό σήμαινε ότι στις συναντήσεις του με τον υπουργό Οικονομικών και με τον πρόεδρο της κεντρικής τράπεζας δε γίνονταν διαπραγματεύσεις ανάμεσα σε εκπροσώπους αντικρουόμενων συμφερόντων, αλλά συζητήσεις ανάμεσα σε φίλους, πρώην συμφοιτητές στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου και μέχρι πρόσφατα συναδέλφους στη Δέκατη Ένατη Οδό. Ένα βιβλίο που δημοσιεύτηκε στην Αργεντινή για τις συνέπειες αυτής της παγκόσμιας οικονομικής αδελφότητας τιτλοφορείται, εύστοχα, *Buenos Muchachos*, παραπέμποντας στην κλασική ταινία *Ta Kalá Pαιδιά* του Μάρτιν Σκορσέζε η οποία ασχολείται με τη μαφία.³⁶

Ανάμεσα στα μέλη αυτής της αδελφότητας επικρατούσε ενθουσιώδης σύμπνοια όσον αφορά το τι έπρεπε να γίνει για την οικονομία της Αργεντινής – και πώς να έρθει σε πέρας. Το «Σχέδιο του Καβάγιο», όπως ονομάστηκε, βασιζόταν στο ευφυές τέχνασμα το οποίο είχαν τελειοποιήσει τόσο η Παγκόσμια Τράπεζα όσο και το ΔΝΤ: να χρησιμοποιούν το χάος και την απελπισία που προκαλούσε μια κρίση υπερπληθωρισμού για να προωθήσουν τις ιδιωτικοποιήσεις ως αναπόσπαστο τμήμα της αποστολής διάσωσης της οικονομίας. Ως εκ τούτου, για να σταθεροποιήσει το νομισματικό σύστημα, ο Καβάγιο επέβαλε μαζικές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες και έθεσε σε κυκλοφορία ένα νέο νόμισμα, το αργεντίνικο πέσο, το οποίο ήταν άμεσα συνδεδεμένο με το αμερικανικό δολάριο. Μέσα σε ένα χρόνο ο πληθωρισμός μειώθηκε στο 17,5% και μερικά χρόνια αργότερα είχε στην ουσία εξαλειφθεί.³⁷ Όμως η αντιμετώπιση του νομισματικού προβλήματος «επισκίασε» το άλλο μισό του προγράμματος.

Παρά την προσήλωσή της στην ικανοποίηση των επιθυμιών των Ξένων επενδυτών, η δικτατορία της Αργεντινής είχε διατηρήσει υπό κρατικό έλεγχο μεγάλα και ελκυστικά τμήματα της οικονομίας, από τις εθνικές αερογραμμές μέχρι τα εντυπωσιακά πετρελαϊκά αποθέματα στην Παταγονία. Για τον Καβάγιο και τα Παιδιά του Σικάγου, η επανάσταση είχε μείνει ημιτελής, και ήταν απο-

φασισμένοι να χρησιμοποιήσουν την οικονομική κρίση για να ολοκληρώσουν το έργο τους.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 το κράτος ξεπούλησε τον πλούτο της Αργεντινής τόσο γρήγορα και τόσο ολοκληρωτικά, ώστε το σχέδιο υπερέβη κατά πολύ όσα είχαν συμβεί στη Χιλή τις προηγούμενες δεκαετίες. Μέχρι το 1994 το 90% των κρατικών επιχειρήσεων είχαν πουληθεί σε ιδιωτικές εταιρείες, ανάμεσα στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν η Citibank, η Bank Boston, οι γαλλικές Suez και Vivendi, οι ισπανικές Repsol και Telefónica. Πριν γίνουν οι πωλήσεις των κρατικών επιχειρήσεων, οι Μένεμ και Καβάγιο είχαν γενναϊόδωρα προσφέρει μια πολύτιμη εξυπηρέτηση στους νέους ιδιοκτήτες, απολύοντας σχεδόν 700.000 εργαζόμενους, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του ίδιου του Καβάγιο – κάποιος πιστεύουν ότι ο αριθμός των απολυμένων ήταν ακόμα μεγαλύτερος. Μόνο από την εταιρεία πετρελαίου απολύθηκαν 27.000 άτομα στα χρόνια της διακυβέρνησης του Μένεμ. Ο Καβάγιο, μέγας θαυμαστής του Σακς, αποκάλεσε αυτή τη διαδικασία «θεραπεία-σοκ». Ο Μένεμ χρησιμοποίησε μια ακόμα πιο ωμή έκφραση: Σε μια χώρα με βαθιές ουλές από τα μαζικά βασανιστήρια, την αποκάλεσε «χειρουργική επέμβαση χωρίς αναισθησία».*³⁸

Εν μέσω του μετασχηματισμού, το περιοδικό *Time* δημοσίευσε στο εξώφυλλό του το πρόσωπο του Μένεμ να χαμογελάει στο κέντρο ενός ηλιοτρόπιου, κάτω από τον τίτλο «Το Θαύμα του Μένεμ».³⁹ Και ήταν όντως ένα θαύμα: Ο Μένεμ και ο Καβάγιο είχαν επιβάλει ένα ριζικό και οδυνηρό πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων χωρίς να πυροδοτήσουν μια εθνική εξέγερση. Πώς τα κατάφεραν;

Χρόνια μετά ο Καβάγιο θα έδινε την εξήγηση: «Οι περίοδοι υπερπληθωρι-

* Τον Ιανουάριο του 2006, πολλά χρόνια αφότου ο Καβάγιο και ο Μένεμ είχαν αποχωρήσει από την εξουσία, οι Αργεντινοί πληροφορήθηκαν μια εκπληκτική είδηση: Αποδείχτηκε ότι το «Σχέδιο του Καβάγιο» δεν ήταν καν του Καβάγιο, ούτε του ΔΝΤ. Ολόκληρο το πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ που επιβλήθηκε στην Αργεντινή στις αρχές της δεκαετίας του 1990 είχε εκπονηθεί κρυφά από την JP Morgan και τη Citibank, τους δύο μεγαλύτερους ιδιώτες πιστωτές της Αργεντινής. Κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας στο πλαίσιο της εκδίκασης μιας αγωγής εναντίον της κυβέρνησης της Αργεντινής ο διακεκριμένος ιστορικός Αλεχάντρο Όλμος Γκαόνα αποκάλυψε ένα έγγραφο 1.400 σελίδων που είχαν συντάξει οι δύο αμερικανικές τράπεζες για χάρη του Καβάγιο και στο οποίο «διαγράφονται οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν από την κυβέρνηση μετά το 1992: [...] η ιδιωτικοποίηση των κοινωφελών υπηρεσιών, ο νόμος για τη μεταρρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, η ιδιωτικοποίηση του συνταξιοδοτικού συστήματος. Όλα διευθετούνται με τη μεγαλύτερη δυνατή προσοχή στις λειπομέρειες. [...] Όλοι πιστεύουν ότι το οικονομικό σχέδιο που εφαρμόστηκε μετά το 1992 ήταν δημιούργημα του Ντομίνγκο Καβάγιο, όμως αυτό δεν ισχύει». (Σ.τ.Σ.)

σμού είναι τρομακτικές για τους ανθρώπους, ιδίως για όσους έχουν χαμηλά εισοδήματα και για τους μικρούς αποταμιευτές, επειδή φοβούνται ότι μέσα σε λίγες ώρες ή μέρες οι μισθοί τους δε θα έχουν καμία αξία εξαιτίας της αύξησης των τιμών, η οποία συμβαίνει με αστραπιαία ταχύτητα. Για αυτόν το λόγο ζητούν από την κυβέρνηση: “Σας παρακαλούμε, κάντε κάτι”. Αν η κυβέρνηση παρουσιάσει ένα καλό πρόγραμμα σταθεροποίησης, τότε έχει την ευκαιρία να συνοδεύσει το σχέδιο με άλλες μεταρρυθμίσεις. [...] Οι πιο σημαντικές μεταρρυθμίσεις σχετίζονται με το άνοιγμα της οικονομίας, με την απορρύθμιση και με τη διαδικασία των ιδιωτικοποιήσεων. Όμως εκείνη την εποχή ο μοναδικός τρόπος για να υλοποιηθούν όλες αυτές οι μεταρρυθμίσεις ήταν να εκμεταλλευτούμε την κατάσταση που είχε προκαλέσει ο υπερπληθωρισμός, επειδή ο πληθυσμός ήταν έτοιμος να αποδεχτεί δραστικές αλλαγές προκειμένου να εξαλειφθεί ο υπερπληθωρισμός και να επανέλθει η φυσιολογική κατάσταση των πραγμάτων». ⁴⁰

Μακροπρόθεσμα, το πρόγραμμα του Καβάγιο θα αποδεικνυόταν καταστρεπτικό για την Αργεντινή. Η μέθοδος με την οποία σταθεροποίησε το νόμισμα, η σύνδεση του πέσο με το αμερικανικό δολάριο, έκανε τόσο ακριβή την παραγωγή αγαθών στο εσωτερικό της χώρας, ώστε τα εγχώρια εργοστάσια δεν μπορούσαν να ανταγωνιστούν τα φτηνά εισαγόμενα προϊόντα που πλημμύριζαν τη χώρα. Ως εκ τούτου, χάθηκαν τόσες πολλές θέσεις εργασίας, ώστε ο μισός πληθυσμός της χώρας εξωθήθηκε τελικά κάτω από τα όρια της φτώχειας. Ωστόσο βραχυπρόθεσμα το σχέδιο λειτούργησε στην εντέλεια: Ο Καβάγιο και ο Μένεμ είχαν επιβάλει λαθραία τις ιδιωτικοποιήσεις ενόσω η χώρα βρισκόταν ακόμα σε κατάσταση σοκ εξαιτίας του υπερπληθωρισμού. Η κρίση είχε κάνει τη δουλειά της.

Αυτό που οι ηγέτες της Αργεντινής χρησιμοποίησαν εκείνη την περίοδο ήταν μια ψυχολογική περισσότερο παρά οικονομική τεχνική. Όπως ο βετεράνος της χούντας Καβάγιο αντιλαμβανόταν πολύ καλά, οι άνθρωποι είναι πρόθυμοι σε περιόδους κρίσης –είτε αυτή αφορά την κατάρρευση της οικονομίας είτε, όπως θα αποδείκνυε αργότερα η κυβέρνηση Μπους, μια τρομοκρατική επίθεση– να εκχωρήσουν ένα πολύ μεγάλο μέρος της εξουσίας σε όποιον διατείνεται ότι διαθέτει μια μαγική θεραπεία.

Με αυτό τον τρόπο κατάφερε η σταυροφορία που είχε ξεκινήσει ο Φρίνιμαν να επιβιώσει κατά τη διάρκεια της επίφοβης μετάβασης στη δημοκρατία: Όχι επειδή οι υπέρμαχοί της είχαν πείσει τα εκλογικά σώματα για τη σοφία της κοσμοθεωρίας τους, αλλά επειδή επωφελούνταν από τη μια κρίση μετά την άλ-

λη, εκμεταλλευόμενοι με επιδεξιότητα την απελπισία που προκαλούν οι οικονομικές καταστάσεις ανάγκης προκειμένου να προωθήσουν πολιτικές που θα έδεναν τα χέρια των ακόμα ευάλωτων νέων δημοκρατιών. Όταν η τακτική αυτή τελειοποιήθηκε, οι ευκαιρίες απλώς φάνηκαν να πολλαπλασιάζονται. Το «σοκ Βόλκερ» ακολούθησαν η «κρίση της μεξικανικής τεκίλας» το 1994, η «ασιατική επιδημία» το 1997 και η ρωσική κατάρρευση το 1998, για να επακολουθήσει πολύ σύντομα η κατάρρευση της οικονομίας της Βραζιλίας. Κι όταν τα σοκ και οι κρίσεις άρχισαν να χάνουν την ισχύ τους, εμφανίστηκαν ακόμα πιο κατακλυσμιαία γεγονότα: τσουνάμι, τυφώνες, πόλεμοι και τρομοκρατικές επιθέσεις. Ο καπιταλισμός της καταστροφής είχε αρχίσει να διαμορφώνεται.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΧΑΜΕΝΟΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ

ΕΝΩ ΚΛΑΙΓΑΜΕ, ΕΝΩ ΤΡΕΜΑΜΕ, ΕΝΩ ΧΟΡΕΥΑΜΕ

«Αυτοί οι χαλεποί καιροί αναδεικνύουν τις καλύτερες ευκαιρίες για όσους κατανοούν την ανάγκη για μια θεμελιώδη οικονομική μεταρρύθμιση».

–Στέφαν Χάγκαρντ και Τζον Γουίλιαμσον,
The Political Economy of Policy Reform, 1994

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

ΚΛΕΙΝΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΡΤΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΙΑ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΩΝΙΑ, ΜΙΑ ΣΦΑΓΗ ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ

«Ζω σε μια Πολωνία που είναι πλέον ελεύθερη, και θεωρώ ότι ο Μίλτον Φρίντμαν είναι ο κύριος διανοητής-αρχιτέκτονας της ελευθερίας της χώρας μου».

–Λέσεκ Μπαλτσσερόβιτς, πρώην υπουργός Οικονομικών της Πολωνίας, Νοέμβριος 2006¹

«Υπάρχει μια συγκεκριμένη χημική ουσία που απελευθερώνεται στο στομάχι σου όταν δεκαπλασιάζεις τα χρήματά σου. Και είναι εθιστική».

–Γουίλιαμ Μπράουντερ, Αμερικανός επενδυτής, για τις επενδύσεις στην Πολωνία τις πρώτες μέρες του καπιταλισμού²

«Ασφαλώς και δεν πρέπει να σταματήσουμε να τρώμε εξαιτίας του φόβου ότι κινδυνεύουμε να πνιγούμε από το πολύ φαγητό».

–*People's Daily*, η επίσημη κρατική εφημερίδα, για την ανάγκη να συνεχιστούν οι μεταρρυθμίσεις υπέρ της ελεύθερης αγοράς μετά τη σφαγή στην πλατεία Τιενανμέν³

Πριν η πτώση του Τείχους του Βερολίνου γίνει το κατεξοχήν σύμβολο της κατάρρευσης του κομμουνισμού, υπήρχε μια άλλη εικόνα που υποσχόταν ότι θα έπεφταν οι σοβιετικοί διαχωριστικοί φραγμοί. Ήταν η εικόνα του Λεχ Βαλέσα, ενός ηλεκτρολόγου με τσιγκελωτό μουστάκι και αχτένιστα μαλλιά, σκαρ-

φαλωμένου πάνω στα στολισμένα με λουλούδια και σημαίες κάγκελα ενός φράχτη στο Γκντανσκ της Πολωνίας. Ο φράχτης προστάτευε τα Ναυπηγεία Λένιν και τους χιλιάδες εργάτες που είχαν οχυρωθεί μέσα σε αυτά για να διαμαρτυρηθούν για την απόφαση του Κομμουνιστικού Κόμματος να αυξήσει την τιμή του κρέατος.

Η απεργία των εργατών ήταν μια άνευ προηγουμένου εκδήλωση απείθειας προς την ελεγχόμενη από τη Μόσχα κυβέρνηση, η οποία κυβερνούσε την Πολωνία για τριάντα πέντε χρόνια. Κανείς δε γνώριζε τι θα συνέβαινε: Θα έστελνε η Μόσχα άρματα μάχης; Θα άνοιγαν πυρ εναντίον των απεργών για να εξαναγκαστούν αυτοί να επιστρέψουν στις δουλειές τους; Καθώς η απεργία συνεχιζόταν, τα ναυπηγεία έγιναν ένας θύλακας λαϊκής δημοκρατίας μέσα σε μια αυταρχικά κυβερνώμενη χώρα και οι εργάτες πολλαπλασίασαν τα αιτήματά τους. Δεν ήθελαν πλέον η εργασιακή τους ζωή να ελέγχεται από κομματικά στελέχη που ισχυρίζονταν ότι μιλούσαν εξ ονόματος της εργατικής τάξης. Ήθελαν ένα δικό τους, ανεξάρτητο συνδικάτο, καθώς και το δικαίωμα να διαπραγματεύονται και να απεργούν. Χωρίς να περιμένουν την άδεια των Αρχών, ίδρυσαν ένα ανεξάρτητο συνδικάτο και το ονόμασαν *Solidarność*, Αλληλεγγύη.⁴ Όλα αυτά συνέβησαν το 1980, το έτος που ο κόσμος ανακάλυψε και αγάπησε την Αλληλεγγύη και τον ηγέτη της Λεχ Βαλέσα.

Ο Βαλέσα, τότε τριάντα έξι ετών, ήταν σε τόσο μεγάλο βαθμό συντονισμένος με τις προσδοκίες των Πολωνών εργατών, ώστε έμοιαζαν να βρίσκονται σε ένα είδος πνευματικής επικοινωνίας μαζί του. «Τρώμε το ίδιο ψωμί!» φώναζε σε ένα μικρόφωνο στα ναυπηγεία του Γκντανσκ. Ήταν μια μνεία όχι μόνο στα εργατικά διαπιστευτήρια του ίδιου του Βαλέσα αλλά και στον ισχυρό ρόλο που διαδραμάτιζε ο καθολικισμός σε αυτό το νέο πρωτοποριακό κίνημα. Καθώς οι κομματικοί αξιωματούχοι περιφρονούσαν τη θρησκεία, οι εργάτες επιδείκνυαν την πίστη τους ως απόδειξη του θάρρους τους, δημιουργώντας ουρές πίσω από τα οδοφράγματα για να μεταλάβουν τη Θεία Κοινωνία. Ο Βαλέσα, ένα παράξενο μείγμα χυδαίου και ευσεβούς ανθρώπου, εγκαινίασε τα πρώτα γραφεία της Αλληλεγγύης κρατώντας έναν ξύλινο σταυρό στο ένα του χέρι και μια ανθοδέσμη στο άλλο. Κι όταν υπέγραψε την πρώτη, εμβληματική, εργασιακή συμφωνία ανάμεσα στην Αλληλεγγύη και στην κυβέρνηση, χρησιμοποίησε «μια τεράστια αναμνηστική πένα που πάνω της είχε την εικόνα του Ιωάννη-Παύλου του Β'». Ο θαυμασμός ήταν αμοιβαίος, καθώς ο Πολωνός πάπας είχε πει στον Βαλέσα ότι προσευχόταν για την Αλληλεγγύη.⁵

Η Αλληλεγγύη επεκτάθηκε με αστραπιαία ταχύτητα στα ορυχεία, στα ναυ-

πηγεία και στα εργοστάσια της χώρας. Μέσα σε ένα χρόνο είχε αποκτήσει 10 εκατομμύρια μέλη – σχεδόν το μισό εργατικό δυναμικό της Πολωνίας. Έχοντας κερδίσει το δικαίωμα να διαπραγματεύεται, η Αλληλεγγύη άρχισε να προβάλλει συγκεκριμένα αιτήματα, κερδίζοντας σταθερά έδαφος: πενήντημερο αντί για εργασιακή βδομάδα έξι ημερών, να έχει λόγο στη διεύθυνση των εργοστασίων.

Απαυδισμένα από τη ζωή σε μια χώρα που εξυμνούσε μια εξιδανικευμένη εργατική τάξη αλλά κακομεταχειριζόταν τους πραγματικούς εργάτες, τα μέλη της Αλληλεγγύης κατήγγελλαν τη διαφθορά και τη βαναυσότητα των κομματικών στελεχών, που δε λογοδοτούσαν στο λαό της Πολωνίας αλλά στους απόμακρους και απομονωμένους γραφειοκράτες της Μόσχας. Ο πόθος για δημοκρατία και αυτονομία, καταπιεσμένος από το μονοκομματικό καθεστώς, διοχετευόταν μέσα από τα τοπικά παραρτήματα της Αλληλεγγύης, δίνοντας το έναυσμα για μαζική εγκατάλειψη του Κομμουνιστικού Κόμματος από τα μέλη του.

Η Μόσχα αναγνώριζε ότι το κίνημα της Αλληλεγγύης αποτελούσε την πιο σοβαρή μέχρι τότε απειλή που είχε αντιμετωπίσει η αυτοκρατορία της. Στο εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης την αντιπολίτευση αποτελούσαν κυρίως ακτιβιστές υπέρ των ανθρώπινων δικαιωμάτων, πολλοί από τους οποίους ανήκαν στο χώρο της Δεξιάς. Όμως δεν ήταν το ίδιο εύκολο να καταγγελθούν τα μέλη της Αλληλεγγύης ως ανδρείκελα του καπιταλισμού, καθώς ήταν εργάτες με σφυριά στα χέρια και καρβουνόσκονη στα πρόσωπα, οι άνθρωποι που, σύμφωνα με τη μαρξιστική ρητορική, αποτελούσαν τη βάση του κόμματος.* Ακόμα πιο απειλητικό ήταν το γεγονός ότι η Αλληλεγγύη ήταν όλα όσα δεν ήταν το Κομμουνιστικό Κόμμα: Ήταν δημοκρατική, ενώ το κόμμα ήταν αυταρχικό· ήταν αποκεντρωτική, ενώ το κόμμα ήταν συγκεντρωτικό· ήταν συμμετοχική, ενώ το κόμμα ήταν γραφειοκρατικό. Και τα 10 εκατομμύρια μέλη της είχαν τη δύναμη να παραλύσουν την οικονομία της Πολωνίας. Όπως δήλωνε σαρκαστικά ο Βαλέσα, μπορεί να έχαναν την πολιτική μάχη, «αλλά δεν μπορούν να μας εξαναγκάσουν να δουλέψουμε. Επειδή, αν θέλουν να φτιάχνουμε τανκς, εμείς θα φτιάχνουμε λεωφορεία. Και φορτηγά που θα κινούνται μόνο με την όπισθεν, αν το θελήσουμε. Ξέρουμε πώς να νικήσουμε το σύστημα. Είμαστε παιδιά αυτού του συστήματος».

Η αφοσίωση της Αλληλεγγύης στη δημοκρατία ενέπνευσε ακόμα και στε-

* Ένα από τα πιο δημοφιλή συνθήματα της Αλληλεγγύης το 1980 ήταν: «ΝΑΙ στο σοσιαλισμό, ΟΧΙ στις στρεβλώσεις του» (το οποίο, αναμφίβολα, πρέπει να ακούγεται πολύ καλύτερα στα πολωνικά). (Σ.τ.Σ.)

λέχη του κόμματος να εξεγερθούν. «Κάποτε ήμουν τόσο αφελής, ώστε πίστευα ότι λίγοι κακοί άνθρωποι ήταν υπεύθυνοι για τα λάθη του κόμματος», είχε δηλώσει σε μια πολωνική εφημερίδα ο Μάριαν Άρεντ, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής. «Τώρα πια δεν έχω τέτοιες αυταπάτες. Υπάρχει κάτι στραβό σε όλο το μηχανισμό μας, σε ολόκληρη τη διάρθρωσή μας».⁶

Τον Σεπτέμβριο του 1981 τα μέλη της Αλληλεγγύης ήταν έτοιμα να οδηγήσουν το κίνημά τους στο επόμενο στάδιο. Εννιακόσιοι Πολωνοί εργάτες συγκεντρώθηκαν στο Γκντανσκ για το πρώτο εθνικό συνέδριο του συνδικάτου. Κατά τη διάρκειά του η Αλληλεγγύη μετατράπηκε σε ένα επαναστατικό κίνημα με φιλοδοξίες να καταλάβει την εξουσία και να εφαρμόσει στην Πολωνία το δικό της, εναλλακτικό οικονομικό και πολιτικό πρόγραμμα. Το σχέδιο της Αλληλεγγύης ανέφερε: «Ζητάμε μια μεταρρύθμιση που θα βασίζεται στην αυτοδιοίκηση και στη δημοκρατία σε κάθε επίπεδο διαχείρισης, αλλά και ένα νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα που θα συνδυάζει τον κεντρικό σχεδιασμό, την αυτοδιοίκηση και την αγορά». Ο ριζοσπαστικός πυρήνας του σχεδίου της Αλληλεγγύης συνίστατο στην απομάκρυνση των τεράστιων σε μέγεθος κρατικών εταιρειών, στις οποίες εργάζονταν εκατομμύρια μέλη της Αλληλεγγύης, από τον κυβερνητικό έλεγχο και στη μετατροπή τους σε δημοκρατικές εργατικές αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις. «Η κοινωνικοποιημένη επιχείρηση», ανέφερε το πρόγραμμα, «θα έπρεπε να αποτελεί τη βασική οργανωτική μονάδα στην οικονομία, ελεγχόμενη από ένα εργατικό συμβούλιο, που θα εκπροσωπεί τη συλλογικότητα, και διοικούμενη από ένα διευθυντή, που θα διορίζεται μέσω επιλογής και θα είναι ανακλητός από το συμβούλιο».⁷ Ο Βαλέσα αντιτάχθηκε σε αυτό το αίτημα, φοβούμενος ότι μια τόσο μεγάλη αμφισβήτηση του κομματικού ελέγχου θα προκαλούσε καταστολή. Άλλοι υποστήριξαν ότι το κίνημα χρειαζόταν ένα στόχο, μια θετική προοπτική για το μέλλον, και όχι μόνο έναν εχθρό. Η άποψη του Βαλέσα δεν επικράτησε και το οικονομικό πρόγραμμα υιοθετήθηκε ως επίσημη πολιτική της Αλληλεγγύης.

Οι φόβοι του Βαλέσα για το ενδεχόμενο καταστολής αποδείχτηκαν βάσιμοι. Οι αυξανόμενες φιλοδοξίες της Αλληλεγγύης τρόμαξαν και εξόργισαν τη Μόσχα. Κάτω από αφόρητες πιέσεις, ο ηγέτης της Πολωνίας, ο στρατηγός Βόϊτσεχ Γιαρουζέλσκι, επέβαλε στρατιωτικό νόμο τον Δεκέμβριο του 1981. Άρματα μάχης περικύκλωσαν τα χιονισμένα εργοστάσια και ορυχεία, τα μέλη της Αλληλεγγύης εκδιώχτηκαν αιμό τις υιό κατάληψη εγκαταστάσεις και οι ηγέτες της –συμπεριλαμβανομένου του Βαλέσα– συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν. Όπως έγραψε το περιοδικό *Time*: «Στρατιώτες και αστυνομικοί χρησιμοποίη-

σαν βία γιά να διαλύσουν τους εργάτες που αντιστάθηκαν, σκοτώνοντας τουλάχιστον εφτά και τραυματίζοντας εκατοντάδες όταν οι μεταλλωρύχοι του Κατοβίτσε αντεπιτέθηκαν με τσεκούρια και λοστούς».⁸

Η Αλληλεγγύη υποχρεώθηκε να περάσει στην παρανομία, όμως κατά τη διάρκεια των οχτώ ετών της αστυνομοκρατίας ο μύθος που περιέβαλλε το κίνημα διογκώθηκε. Το 1983 ο Βαλέσα τιμήθηκε με το βραβείο Νομπέλ Ειρήνης, παρόλο που ήταν υπό περιορισμό και δεν μπόρεσε να το παραλάβει αυτοπροσώπως. «Η θέση του κατόχου του βραβείου Νομπέλ Ειρήνης είναι κενή», είπε στην τελετή απονομής ο εκπρόσωπος της Επιτροπής Νομπέλ. «Ας προσπαθήσουμε να ακούσουμε το σιωπηρό λόγο από την κενή θέση του».

Η κενή θέση ήταν μια ιδιαίτερα κατάλληλη μεταφορά, επειδή εκείνη την εποχή ο καθένας έβλεπε ό,τι ήθελε στην Αλληλεγγύη: Η Επιτροπή Νομπέλ έβλεπε έναν άνθρωπο που «το μόνο όπλο που χρησιμοποίησε ήταν το ειρηνικό όπλο της απεργίας».⁹ Η Αριστερά έβλεπε την απολύτρωση, μια εκδοχή του σοσιαλισμού που δεν την αμαύρωναν τα εγκλήματα του Στάλιν και του Μάο. Η Δεξιά έβλεπε μια απόδειξη ότι τα κομμουνιστικά κράτη αντιμετώπιζαν με ωμή βία ακόμα και τις πιο μετριοπαθείς εκδηλώσεις διαφωνίας. Το κίνημα για τα ανθρώπινα δικαιώματα έβλεπε ανθρώπους φυλακισμένους για τις πεποιθήσεις τους. Η Καθολική Εκκλησία έβλεπε ένα σύμμαχο εναντίον του κομμουνιστικού αθεϊσμού. Η Μάργκαρετ Θάτσερ και ο Ρόναλντ Ρέιγκαν έβλεπαν μια ευκαιρία, μια ρωγμή στη σοβιετική πανοπλία, παρόλο που η Αλληλεγγύη αγωνιζόταν για εκείνα ακριβώς τα δικαιώματα που οι δύο ηγέτες έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να τα συνθλίψουν στις χώρες τους. Και όσο περισσότερο η Αλληλεγγύη παρέμενε εκτός νόμου τόσο πιο ισχυρός γινόταν ο μύθος που την περιέβαλλε.

Μέχρι το 1988 ο τρόμος που είχε προκαλέσει αρχικά η καταστολή είχε καταλαγιάσει και οι Πολωνοί εργάτες απεργούσαν και πάλι μαζικά. Αυτή τη φορά, με την οικονομία της χώρας σε ελεύθερη πτώση και με το νέο, μετριοπαθές καθεστώς του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ να κατέχει την εξουσία στη Μόσχα, οι Πολωνοί κομμουνιστές κατέθεσαν τα όπλα: Νομιμοποίησαν την Αλληλεγγύη και δέχτηκαν να διεξαχθούν εκλογές. Η Αλληλεγγύη ανασυγκροτήθηκε σε δύο οργανωτικά σχήματα: εκτός από το συνδικάτο, δημιουργήθηκε η Επιτροπή Πολιτών Αλληλεγγύη, που θα συμμετείχε στις εκλογές. Τα δύο οργανωτικά σχήματα είχαν άρρηκτους δεσμούς μεταξύ τους: Οι ηγέτες του συνδικάτου θα ήταν υποψήφιοι και, επειδή το προεκλογικό πρόγραμμα ήταν ασαφές, η μοναδική συγκεκριμένη κατευθυντήρια γραμμή για το πώς θα ήταν το μέλλον υπό μια

κυβέρνηση της Αλληλεγγύης ήταν το οικονομικό πρόγραμμα του συνδικάτου. Ο Βαλέσα δεν έθεσε υποψηφιότητα, επιλέγοντας να διατηρήσει το ρόλο του επικεφαλής του συνδικάτου. Όμως ήταν το κεντρικό πρόσωπο της προεκλογικής εκστρατείας, που είχε ως κεντρικό της σύνθημα «Με εμάς θα είστε πιο ασφαλείς».¹⁰ Το εκλογικό αποτέλεσμα ήταν ταπεινωτικό για τους κομμουνιστές και θριαμβευτικό για την Αλληλεγγύη: Από τις 261 έδρες για τις οποίες κατέβασε υποψηφίους η Αλληλεγγύη κέρδισε τις 260.* Ο Βαλέσα, με παρασκηνιακούς χειρισμούς, κατάφερε να ανατεθεί η πρωθυπουργία στον Ταντέους Μαζοβιέτσκι. Δεν ήταν ένας χαρισματικός ηγέτης, όπως ο Βαλέσα, όμως, ως εκδότης της εβδομαδιαίας εφημερίδας της Αλληλεγγύης, θεωρούνταν ένας από τους κορυφαίους διανοούμενους του κινήματος.

Το σοκ της εξουσίας

Όπως είχε πρόσφατα μάθει η Λατινική Αμερική, τα αυταρχικά καθεστώτα συνηθίζουν να εναγκαλίζονται τη δημοκρατία όταν τα οικονομικά σχέδιά τους καταρρέουν. Η Πολωνία δεν αποτελούσε εξαίρεση. Οι κομμουνιστές έκαναν κακοδιαχείριση επί δεκαετίες, διαπράττοντας το ένα καταστροφικό και ακριβό λάθος μετά το άλλο, και η οικονομία βρισκόταν στα όρια της κατάρρευσης. «Για μεγάλη μας δυστυχία, κερδίσαμε!» είχε αναφωνήσει ο Βαλέσα σε μια διάσημη –και προφητική– δήλωσή του. Όταν η Αλληλεγγύη ανήλθε στην εξουσία, το χρέος έφτανε τα 40 δισεκατομμύρια δολάρια, ο πληθωρισμός ήταν στο 600%, υπήρχαν σημαντικές ελλείψεις στα τρόφιμα και η μαύρη αγορά ανθούσε. Πολλά εργοστάσια παρήγαν προϊόντα που, επειδή δεν υπήρχαν αγοραστές, ήταν προορισμένα να σαπίσουν σε αποθήκες.¹¹ Για τους Πολωνούς, η κατάσταση αυτή σήμαινε ότι η μετάβαση στη δημοκρατία θα ήταν ιδιαίτερα σκληρή. Ήταν επιτέλους ελεύθεροι, ελάχιστοι όμως είχαν το χρόνο ή τη διάθεση να γιορτάσουν, επειδή οι μισθοί τους δεν είχαν καμία αξία. Περνούσαν τις μέρες τους σε ουρές για να πάρουν αλεύρι και βούτυρο, αν τύχαινε να υπάρχουν στα καταστήματα εκείνη τη βδομάδα.

Ολόκληρο το καλοκαίρι μετά το θρίαμβό της στις κάλπες η κυβέρνηση της

* Οι εκλογές, αν και αποτελούσαν ένα τεράστιο βήμα μπροστά, ήταν εν μέρει μόνο ελεύθερες: Το 65% των εδρών της Βουλής θα περιέρχονταν υποχρεωτικά στο Κομμουνιστικό Κόμμα και η Αλληλεγγύη μπορούσε να διεκδικήσει μόνο τις υπόλοιπες. Ωστόσο η νίκη της Αλληλεγγύης ήταν τόσο σαρωτική, ώστε απέκτησε τον ουσιαστικό έλεγχο της κυβέρνησης. (Σ.τ.Σ.)

Αλληλεγγύης ήταν παραλυμένη από την αναποφασιστικότητα. Η ταχύτητα με την οποία είχε καταρρεύσει η παλιά τάξη πραγμάτων και η σαρωτική νίκη στις εκλογές ήταν από μόνα τους δύο σοκ: Λίγους μήνες πριν οι ακτιβιστές της Αλληλεγγύης ήταν στην παρανομία και τους καταδίδωκαν οι πράκτορες της μυστικής αστυνομίας, ενώ τώρα ήταν πλέον υπεύθυνοι για να πληρώνονται οι μισθοί των πρακτόρων αυτών. Και έπρεπε να αντιμετωπίσουν το επιπρόσθετο σοκ της ανακάλυψης ότι δεν υπήρχαν σχεδόν καθόλου χρήματα για τη μισθοδοσία. Αντί να οικοδομήσει τη μετα-κομμουνιστική οικονομία που είχε οραματιστεί, το κίνημα βρισκόταν αντιμέτωπο με το πολύ πιο πιεστικό καθήκον να αποτρέψει μια ολοκληρωτική οικονομική κατάρρευση και μια πιθανή μαζική λιμοκτονία.

Οι ηγέτες της Αλληλεγγύης ήθελαν να βάλουν τέλος στον ασφυκτικό σαν μέγγενη έλεγχο της οικονομίας από το κράτος, όμως δεν είχαν μια σαφή εικόνα για το τι θα μπορούσε να τον αντικαταστήσει. Τα απλά μέλη του κινήματος θεωρούσαν ότι αυτή ήταν μια μοναδική ευκαιρία να δοκιμαστεί το οικονομικό πρόγραμμα της Αλληλεγγύης: Αν τα ελεγχόμενα από το κράτος εργοστάσια μετατρέπονταν σε εργατικές αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις, υπήρχε η πιθανότητα να ξαναγίνουν οικονομικά βιώσιμα – η εργατική διαχείριση θα ήταν πιο αποδοτική, ιδίως χωρίς το επιπρόσθετο κόστος των γραφειοκρατών του κόμματος. Άλλοι ήταν υπέρ της σταδιακής μετάβασης στη δημοκρατία που την ίδια εποχή προωθούσε ο Γκορμπατσόφ στη Μόσχα, μιας αργής επέκτασης των περιοχών στις οποίες θα ίσχυαν οι κανόνες της προσφοράς και της ζήτησης (περισσότερα νόμιμα καταστήματα και αγορές), σε συνδυασμό με έναν ισχυρό δημόσιο τομέα που θα είχε ως πρότυπο τη σκανδιναβική σοσιαλδημοκρατία.

Όμως, όπως είχε συμβεί και στη Λατινική Αμερική, πριν γίνει οτιδήποτε άλλο, η Πολωνία έπρεπε να ανακουφιστεί από το χρέος της και χρειαζόταν μια οικονομική βοήθεια προκειμένου να βγει από την τρέχουσα κρίση. Θεωρητικά, αυτή ήταν η βασική αποστολή του ΔΝΤ: να προσφέρει σταθεροποιητικά κεφάλαια ώστε να αποτρέπονται οικονομικές καταστροφές. Και, αν μια κυβέρνηση δικαιούνταν αυτού του είδους το «σωσίβιο», ήταν η κυβέρνηση της Αλληλεγγύης, η πρώτη δημοκρατική κυβέρνηση στο Ανατολικό Μπλοκ έπειτα από τέσσερις δεκαετίες κομμουνιστικής εξουσίας. Έπειτα από όλες τις ψυχροπολεμικές επικρίσεις για τον ολοκληρωτισμό πίσω από το Σιδηρούν Παραπέτασμα, οι νέοι κυβερνήτες της Πολωνίας είχαν κάθε λόγο να περιμένουν μια μικρή βοήθεια.

Όμως δεν τους δόθηκε καμία. Καθώς βρίσκονταν πλέον υπό τον έλεγχο των οικονομολόγων της Σχολής του Σικάγου, το ΔΝΤ και το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ αντιμετώπιζαν τα προβλήματα της Πολωνίας υπό το πρίσμα του δόγματος του σοκ. Η οικονομική κατάρρευση και το μεγάλο χρέος, που επιτείνονταν από τον αποπροσανατολισμό εξαιτίας της γρήγορης αλλαγής καθεστώτος, σήμαιναν ότι η Πολωνία βρισκόταν στην τέλεια θέση αδυναμίας για να αποδεχτεί το ριζικό πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ. Και το χρηματοοικονομικό διακύβευμα ήταν πολύ μεγαλύτερο από ό,τι στη Λατινική Αμερική: Η Ανατολική Ευρώπη ήταν ανέγγιχτη από το Δυτικό καπιταλισμό, καθώς δεν υπήρχαν καταναλωτικές αγορές. Τα πιο πολύτιμα περιουσιακά στοιχεία ανήκαν στο κράτος – πρωταρχικοί στόχοι για ιδιωτικοποίηση. Οι δυνατότητες να αποκομίσουν γρήγορα κέρδη όσοι θα τα αποκτούσαν ήταν τεράστιες.

Πεπεισμένοι ότι όσο χειροτέρευαν τα πράγματα τόσο αυξάνονταν οι πιθανότητες να αποδεχτεί η νέα κυβέρνηση μια ολική μεταστροφή προς τον αχαλίνωτο καπιταλισμό, οι αξιωματούχοι του ΔΝΤ άφησαν την Πολωνία να βουλιάζει όλο και πιο βαθιά στο χρέος και στον πληθωρισμό. Ο Λευκός Οίκος, υπό τον Τζορτζ Μπους τον πρεσβύτερο, συνεχάρη την Αλληλεγγύη για το θρίαμβό της εις βάρος του κομμουνισμού, αλλά κατέστησε σαφές ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ ανέμενε από εκείνη να πληρώσει τα χρέη που είχε συσσωρεύσει το καθεστώς το οποίο την είχε θέσει εκτός νόμου και είχε φυλακίσει τα μέλη της. Πρόσφερε δε μόνο 119 εκατομμύρια δολάρια ως βοήθεια, ένα ασήμαντο ποσό για μια χώρα που βρισκόταν αντιμέτωπη με την κατάρρευση της οικονομίας της και χρειαζόταν μια θεμελιώδη αναδιάρθρωση.

Ήταν σε αυτό το πλαίσιο που ο τότε τριαντατετράχρονος Σακς άρχισε να εργάζεται ως σύμβουλος της Αλληλεγγύης. Μετά τα επιτεύγματά του στη Βολιβία η φήμη του είχε αγγίξει δυσθεώρητα επίπεδα. Εκφράζοντας το θαυμασμό τους για το γεγονός ότι πρόσφερε τις υπηρεσίες του ως οικονομικός δόκτορας του σοκ σε έξι χώρες και ταυτόχρονα συνέχιζε να διδάσκει, οι *Los Angeles Times* ανακήρυξαν τον Σακς (που εμφανισιακά εξακολουθούσε να μοιάζει με φοιτητή του Χάρβαρντ) «Ιντιάνα Τζόουνς των Οικονομικών».¹²

Το έργο του Σακς στην Πολωνία είχε αρχίσει πριν από την εκλογική νίκη της Αλληλεγγύης, κατόπιν αιτήματος της κομμουνιστικής κυβέρνησης. Όλα ξεκίνησαν με ένα μονοήμερο ταξίδι κατά τη διάρκεια του οποίου ο Σακς συνάντησε τόσο μέλη της κομμουνιστικής κυβέρνησης όσο και εκπροσώπους της Αλληλεγγύης. Ο Τζορτζ Σόρος, ο δισεκατομμυριούχος επενδυτής που κερδοσκοπούσε στοιχηματίζοντας στις συναλλαγματικές ισοτιμίες, ήταν ο άνθρωπος που

ζήτησε από τον Σακς να διαδραματίσει έναν πιο ενεργό ρόλο. Ο Σόρος και ο Σακς ταξίδεψαν μαζί στη Βαρσοβία και, όπως θυμάται ο τελευταίος, «είπα στους ανθρώπους της Αλληλεγγύης και στην πολωνική κυβέρνηση ότι ήμουν πρόθυμος να αναμειχθώ περισσότερο προκειμένου να τους βοηθήσω να αντιμετωπίσουν την επιδεινούμενη οικονομική κρίση». ¹³ Ο Σόρος προσφέρθηκε να καλύψει το κόστος προκειμένου ο Σακς και ο συνάδελφός του Ντέιβιντ Λίπτον, ένας νεοφιλελεύθερος οικονομολόγος που τότε εργαζόταν για το ΔΝΤ, να φέρουν σε πέρας την αποστολή τους στην Πολωνία. Όταν η Αλληλεγγύη σάρωσε στις εκλογές, ο Σακς άρχισε να συνεργάζεται στενά με το κίνημα.

Παρόλο που δεν ήταν στη μισθοδοσία ούτε του ΔΝΤ ούτε της κυβέρνησης των ΗΠΑ, ο Σακς διέθετε σχεδόν μεσσιανικές δυνάμεις στα μάτια πολλών από τους κορυφαίους αξιωματούχους της Αλληλεγγύης. Χάρη στις υψηλές διασυνδέσεις του στην Ουάσινγκτον και στη θρυλική φήμη του, έμοιαζε να κρατάει το κλειδί το οποίο θα ξεκλείδωνε την πόρτα για τη χορήγηση βοήθειας και την ανακούφιση του χρέους, που αποτελούσαν τη μοναδική ευκαιρία της νέας κυβέρνησης. Ο Σακς δήλωσε τότε ότι η Αλληλεγγύη έπρεπε απλώς να αρνηθεί να πληρώσει τα χρέη που είχε κληρονομήσει και εξέφρασε τη βεβαιότητα ότι θα μπορούσε να εξασφαλίσει οικονομική ενίσχυση 3 δισεκατομμυρίων δολαρίων – που ήταν ένα τεράστιο ποσό σε σύγκριση με αυτό που είχε προσφέρει ο Μπους. ¹⁴ Καθώς ο Σακς είχε βοηθήσει τη Βολιβία να πάρει δάνειο από το ΔΝΤ και να επαναδιαπραγματευτεί το χρέος της, δεν υπήρχε κανένας λόγος να αμφιβάλλουν για τους ισχυρισμούς του.

Ωστόσο η βοήθεια δε θα δινόταν χωρίς αντίτιμο: Προκειμένου να αποκτήσει πρόσβαση στις διασυνδέσεις του Σακς και στα κέντρα ισχύος, η κυβέρνηση της Αλληλεγγύης έπρεπε να υιοθετήσει αυτό που από τον πολωνικό Τύπο έγινε γνωστό ως «Σχέδιο Σακς» ή «θεραπεία-σοκ».

Επρόκειτο για μια πολύ πιο επιθετική θεραπεία από εκείνη που είχε επιβληθεί στη Βολιβία: Εκτός από την κατάργηση της διατίμησης και την περικοπή των κρατικών επιδοτήσεων μέσα σε μία νύχτα, το «Σχέδιο Σακς» προέβλεπε την πώληση των κρατικών ορυχείων, ναυπηγείων και εργοστασίων στον ιδιωτικό τομέα. Το σχέδιο ερχόταν σε απευθείας ρήξη με το οικονομικό πρόγραμμα της Αλληλεγγύης για την εργατική ιδιοκτησία – και, παρόλο που οι ηγέτες του κινήματος είχαν σταματήσει να μιλούν για τις αμφιλεγόμενες ιδέες του προγράμματος, αυτές παρέμεναν αδιαπραγμάτευτο άρθρο πίστεως για πολλά μέλη της Αλληλεγγύης. Ο Σακς και ο Λίπτον συνέταξαν το σχέδιο για τη μεταβατική θεραπεία-σοκ στην Πολωνία εν μία νυκτί. Είχε έκταση 15 σελίδων

και, όπως ισχυρίστηκε ο Σακς, ήταν «η πρώτη φορά που έγραψε κάποιος ένα πλήρες σχέδιο για το μετασχηματισμό μιας σοσιαλιστικής οικονομίας σε οικονομία της αγοράς».¹⁵

Ο Σακς ήταν πεπεισμένος ότι η Πολωνία έπρεπε να πραγματοποιήσει αμέσως αυτό το «άλμα πάνω από το θεσμικό χάσμα», επειδή, εκτός από τα υπόλοιπα προβλήματα, η οικονομία της χώρας βρισκόταν στα πρόθυρα του υπερπληθωρισμού. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα ήταν «μια θεμελιώδης κατάρρευση, [...] μια απόλυτη, ανεπανόρθωτη καταστροφή».¹⁶

Εξήγησε προσωπικά το σχέδιο στους σημαντικότερους από τους ηγέτες της Αλληλεγγύης, σε κατ' ιδίαν συναντήσεις που σε κάποιες περιπτώσεις κράτησαν μέχρι και τέσσερις ώρες, αλλά μίλησε και ομαδικά στους εκλεγμένους αξιωματούχους της Πολωνίας. Σε αρκετούς από τους ηγέτες της Αλληλεγγύης δεν άρεσαν οι ιδέες του Σακς: Το κίνημα είχε δημιουργηθεί έπειτα από μια εξέγερση εναντίον της δραστηκής αύξησης των τιμών που είχαν επιβάλει οι κομμουνιστές, και τώρα εκείνος τους έλεγε να κάνουν το ίδιο σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα. Ο Σακς αντέτεινε ότι μπορούσαν να το κάνουν ακριβώς επειδή «η Αλληλεγγύη διέθετε απόθεμα εμπιστοσύνης από την κοινή γνώμη, γεγονός πρωτοφανές και καθοριστικής σημασίας».¹⁷

Οι ηγέτες της Αλληλεγγύης δε σχεδίαζαν να προδώσουν αυτή την εμπιστοσύνη εφαρμόζοντας πολιτικές εξαιρετικά οδυνηρές για τα απλά μέλη του κινήματος, όμως τα χρόνια που είχαν ζήσει στην παρανομία, στις φυλακές και στην εξορία τους είχαν αποξενώσει από τη βάση. Όπως εξηγεί ο Πολωνός εκδότης Πρέμισιαβ Βιελγκόσζ, η ηγεσία του κινήματος «είχε αποκοπεί από τη βάση. [...] Η υποστήριξη προς το πρόσωπό τους δεν προερχόταν από τα εργοστάσια και τις βιομηχανίες, αλλά από την εκκλησία».¹⁸ Επιπλέον, οι ηγέτες αναζητούσαν απεγνωσμένα μια γρήγορη λύση, έστω κι αν ήταν οδυνηρή, και αυτό ακριβώς τους πρόσφερε ο Σακς. «Θα είναι αποτελεσματική; Αυτό θέλω να ξέρω. Θα είναι αποτελεσματική;» ρωτούσε επίμονα ο Άνταμ Μίσνικ, ένας από τους πιο διάσημους διανοούμενους της Αλληλεγγύης. Ο Σακς δεν κλονίστηκε: «Είναι καλή. Θα είναι αποτελεσματική».*¹⁹

Ο Σακς επαναλάμβανε τόσο συχνά ότι η Βολιβία ήταν το πρότυπο που έπρεπε να μιμηθεί η Πολωνία, ώστε οι Πολωνοί μπούχτισαν να ακούν για αυτή τη χώρα. «Θα μου άρεσε πάρα πολύ να δω τη Βολιβία», δήλωσε εκείνη την επο-

* Ο Μίσνικ θα σχολίαζε αργότερα πικρόχολα ότι «το χειρότερο σχετικά με τον κομμουνισμό είναι όσα έρχονται μετά». (Σ.τ.Σ.)

χή ένας ηγέτης της Αλληλεγγύης σε κάποιο δημοσιογράφο. «Είμαι βέβαιος ότι είναι μια πολύ όμορφη, εξωτική χώρα. Απλώς, δε θέλω να δω τη Βολιβία *εδώ*». Ο Λεχ Βαλέσα ανέπτυξε μια εξαιρετικά έντονη απέχθεια για τη Βολιβία, όπως ομολόγησε στον Γκονσάλο Σάντσες δε Λοσάδα (Γκόνι) όταν οι δύο άντρες συναντήθηκαν μερικά χρόνια αργότερα σε μια διάσκεψη κορυφής ως Πρόεδροι των χωρών τους. «Με πλησίασε», θυμάται ο Γκόνι, «και μου είπε: “Πάντα ήθελα να γνωρίσω έναν Βολιβιανό, ιδίως έναν Βολιβιανό Πρόεδρο, επειδή μας υποχρεώνουν να καταπιούμε αυτό το πικρό φάρμακο λέγοντάς μας ότι πρέπει να το κάνουμε επειδή αυτό έκαναν οι Βολιβιανοί. Τώρα που σε γνωρίζω, βλέπω ότι δεν είσαι κακός άνθρωπος, όμως κάποτε σε μισούσα”».²⁰

Όταν ο Σακς μιλούσε για τη Βολιβία, φρόντιζε να μην αναφέρει ότι, προκειμένου να προωθήσει το πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ, η κυβέρνηση είχε κηρύξει τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και ότι σε δύο διαφορετικές χρονικές συγκυρίες είχε απαγάγει και εκτοπίσει τη συνδικαλιστική ηγεσία – όπως ακριβώς η μυστική αστυνομία του Κομμουνιστικού Κόμματος είχε συλλάβει και φυλακίσει τους ηγέτες της Αλληλεγγύης όταν λίγα χρόνια πριν είχε επιβληθεί στρατιωτικός νόμος.

Αυτό που κυρίως τους έπεισε, όπως θυμούνται πολλοί, ήταν η υπόσχεση του Σακς ότι, αν ακολουθούσαν τις σκληρές συμβουλές του, η Πολωνία θα έπαυε να αποτελεί μια εξαίρεση και θα γινόταν «φυσιολογική» – «μια φυσιολογική ευρωπαϊκή χώρα». Αν ο Σακς είχε δίκιο και για να μετατρέψουν την Πολωνία σε μια χώρα όπως η Γαλλία ή η Γερμανία αρκούσε μόνο να καταστρέψουν τις δομές του παλαιού κράτους, δεν άξιζε άραγε τον κόπο; Για ποιο λόγο να ακολουθήσουν μια σταδιακή πορεία προς την αλλαγή, που θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτύχει, ή να εγκαινιάσουν ένα νέο, τρίτο δρόμο, όταν μπορούσαν απλώς να μετατρέψουν άμεσα την Πολωνία σε μια ευρωπαϊκή χώρα; Ο Σακς προέβλεπε ότι η θεραπεία-σοκ θα προκαλούσε «προσωρινές αναταράξεις» όταν οι τιμές θα έφταναν στο ανώτατο σημείο τους. «Στη συνέχεια όμως θα σταθεροποιηθούν, και ο πληθυσμός θα ξέρει πού πατάει».²¹

Ο Σακς συμμαχήσε με το νέο υπουργό Οικονομικών της Πολωνίας Λέσεκ Μπαλτσερόβιτς, έναν οικονομολόγο της Κεντρικής Σχολής Σχεδιασμού και Στατιστικής της Βαρσοβίας. Ελάχιστα ήταν γνωστά για τις πολιτικές πεποιθήσεις του όταν διορίστηκε (επισήμως, όλοι οι οικονομολόγοι ήταν σοσιαλιστές), όμως σύντομα θα γινόταν φανερό ότι ο Μπαλτσερόβιτς θεωρούσε τον εαυτό του επίτιμο Παιδί του Σικάγου, έχοντας μελετήσει προσεκτικά μια παράνομη έκδοση στα πολωνικά του *Free to Choose* του Φρίντμαν. Όπως θα εξηγούσε αρ-

γότερα ο Μπαλτσερρόβιτς, «ενέπνευσε εμένα και πολλούς άλλους να οραματιζόμαστε ένα μέλλον ελευθερίας κατά τη διάρκεια των πιο σκοτεινών χρόνων της κομμουνιστικής εξουσίας».²²

Η φονταμενταλιστική εκδοχή του Φρίντμαν για τον καπιταλισμό απείχε πολύ από όσα είχε υποσχεθεί ο Βαλέσα στη χώρα εκείνο το καλοκαίρι. Εξακολουθούσε να επιμένει ότι η Πολωνία θα έβρισκε έναν πιο ανθρώπινο, τρίτο δρόμο, τον οποίο σε μια συνέντευξή του στην Μπάρμπαρα Γουόλτερς περιέγραψε ως «ένα μείγμα. [...] Δε θα είναι καπιταλισμός. Θα είναι ένα σύστημα καλύτερο από τον καπιταλισμό, το οποίο θα απορρίπτει όλα τα κακά του καπιταλισμού».²³

Πολλοί υποστήριξαν ότι η αυτόματη λύση που ο Σακς και ο Μπαλτσερρόβιτς προωθούσαν ήταν ένα μύθευμα, ότι η θεραπεία-σοκ, αντί να οδηγήσει την Πολωνία στην υγεία και στην ομαλότητα, θα προκαλούσε ακόμα μεγαλύτερο χάος φτώχειας και αποβιομηχάνισης. «Αυτή είναι μια φτωχή, αδύναμη χώρα. Πολύ απλά, δεν μπορούμε να αντέξουμε το σοκ», είχε δηλώσει στο δημοσιογράφο Λόρενς Γουέσλερ του *New Yorker* ένας κορυφαίος γιατρός της χώρας και υπέρμαχος της δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης.²⁴

Επί τρεις μήνες μετά την ιστορική νίκη τους στις κάλπες και την απότομη μετατροπή τους από παρανόμους σε νομοθέτες οι ηγέτες της Αλληλεγγύης διαφωνούσαν, φώναζαν, βημάτιζαν νευρικά και κάπνιζαν το ένα τσιγάρο μετά το άλλο, χωρίς να μπορούν να αποφασίσουν τι θα έκαναν. Και κάθε μέρα που περνούσε η χώρα βούλιαζε ακόμα πιο βαθιά στην οικονομική κρίση.

Ένας πολύ διστακτικός εναγκαλισμός

Στις 12 Σεπτεμβρίου 1989 ο Πολωνός πρωθυπουργός Ταντέους Μαζοβιέτσκι στάθηκε ενώπιον του πρώτου εκλεγμένου κοινοβουλίου. Η ηγεσία της Αλληλεγγύης είχε επιτέλους αποφασίσει τι θα έκανε για την οικονομία, αλλά μόνο ελάχιστοι άνθρωποι γνώριζαν την απόφαση: Θα ήταν το «Σχέδιο Σακς», ο δρόμος των σταδιακών αλλαγών του Γκορμπατσόφ ή το πρόγραμμα της Αλληλεγγύης για τις εργατικές αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις;

Ο Μαζοβιέτσκι ήταν έτοιμος να ανακοινώσει την ετυμηγορία, όμως στο μέσο της ιστορικής ομιλίας του, προτού προλάβει να δώσει απάντηση στο πιο καυτό ερώτημα που απασχολούσε τη χώρα, κάτι πήγε πολύ στραβά: Άρχισε να παραπαίει, έσφιξε με δύναμη το αναλόγιο και, σύμφωνα με κάποιον αυτόπτη

μάρτυρα, «πάνιασε και, με κομμένη την ανάσα, φέλλισε: “Δεν αισθάνομαι καλά”». ²⁵ Οι βοηθοί του τον έβγαλαν από την αίθουσα συνεδριάσεων του κοινοβουλίου, ενώ ανάμεσα στους 415 βουλευτές άρχισαν να κυκλοφορούν οι πιο απίστευτες φήμες. Είχε πάθει καρδιακή προσβολή; Είχε πέσει θύμα δηλητηρίασης; Από τους κομμουνιστές; Από τους Αμερικανούς;

Έναν όροφο πιο κάτω μια ομάδα γιατρών εξέτασαν τον Μαζοβιέτοκι και του έκαναν καρδιογράφημα. Δεν είχε πάθει καρδιακή προσβολή, ούτε τον είχαν δηλητηριάσει. Ο πρωθυπουργός έπασχε απλώς από «υπερκόπωση» εξαιτίας του ελάχιστου ύπνου και του πολύ μεγάλου άγχους. Έπειτα από σχεδόν μία ώρα νευρικής αβεβαιότητας, ο Μαζοβιέτοκι επέστρεψε στην αίθουσα συνεδριάσεων, όπου έγινε δεκτός με εκκωφαντικές επευφημίες. «Σας ζητώ συγνώμη», είπε ο διανοούμενος πρωθυπουργός. «Η κατάσταση της υγείας μου είναι ίδια με την κατάσταση της πολωνικής οικονομίας». ²⁶

Και τότε, επιτέλους, ανακοίνωσε την ετυμηγορία: Η πολωνική οικονομία θα γιατρευόταν από τη δική της «υπερκόπωση» με τη θεραπεία-σοκ, και μάλιστα μια ιδιαίτερα επιθετική εκδοχή της, που περιλάμβανε «την ιδιωτικοποίηση των κρατικών βιομηχανιών, τη δημιουργία χρηματοπιστηρίου και κεφαλαιακών αγορών, ένα μετατρέψιμο νόμισμα και μια μετατόπιση από τη βαριά βιομηχανία στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών», καθώς και «δημοσιονομικές περικοπές» – όλα αυτά ταυτόχρονα και όσο το δυνατόν πιο σύντομα. ²⁷

Αν το όραμα της Αλληλεγγύης ξεκίνησε με την αναρρίχηση του Βαλέσα στο σιδερένιο φράχτη των ναυπηγείων του Γκντανσκ, η υποταγή του εξουθενωμένου Μαζοβιέτοκι στις επιταγές της θεραπείας-σοκ σήμανε το τέλος αυτού του οράματος. Σε τελική ανάλυση, η απόφαση υπαγορεύτηκε από την ανάγκη ρευστού χρήματος. Τα μέλη της Αλληλεγγύης δεν αποφάσισαν ότι το όραμά τους για μια συλλογικά αυτοδιαχειριζόμενη οικονομία ήταν λάθος, όμως οι ηγέτες τους πείστηκαν ότι το μόνο που είχε σημασία ήταν η ανακούφιση από τα κομμουνιστικά χρέη και η άμεση σταθεροποίηση του νομίσματος. Όπως έθεσε το ζήτημα εκείνη την εποχή ο Χένρικ Βούγκετς, από τους βασικούς υπέρμαχους των αυτοδιαχειριζόμενων επιχειρήσεων: «Αν είχαμε αρκετό χρόνο, ίσως καταφέραμε να το κάνουμε. Όμως δεν έχουμε». ²⁸ Εν τω μεταξύ, ο Σακς μπορούσε να φέρει ρευστό χρήμα στη χώρα. Βοήθησε την Πολωνία να διαπραγματευτεί μια συμφωνία με το ΔΝΤ, εξασφαλίζοντας μερική ανακούφιση του χρέους και 1 δισεκατομμύριο δολάρια για να σταθεροποιηθεί το νόμισμα, αλλά όλα αυτά

υπό την αυστηρή προϋπόθεση (που ίσχυε κυρίως για τα κεφάλαια που έδωσε το ΔΝΤ) ότι η Αλληλεγγύη θα υπέκυπτε στις επιταγές της θεραπείας-σοκ.

Η Πολωνία μετατράπηκε σε ένα τυπικό παράδειγμα της θεωρίας του Φρίντμαν για τις κρίσεις: Ο αποπροσανατολισμός εξαιτίας της αστραπιαίας πολιτικής αλλαγής σε συνδυασμό με το συλλογικό φόβο που ενέπνευσε η οικονομική κατάρρευση κατέστησαν την –απατηλή– υπόσχεση για μια γρήγορη και μαγική θεραπεία υπερβολικά ελκυστική για να απορριφθεί. Η Χαλίνα Μπορτνόφσκα, μια ακτιβίστρια υπέρ των ανθρώπινων δικαιωμάτων, έχει περιγράψει την ταχύτητα των αλλαγών εκείνης της περιόδου ως τη «διαφορά ανάμεσα στα χρόνια ζωής ενός σκύλου και στα χρόνια ζωής ενός ανθρώπου. Με τον τρόπο που ζούσαμε εκείνες τις μέρες, [...] άρχιζες να γίνεσαι μάρτυρας ημιψυχωτικών αντιδράσεων. Δεν μπορείς πλέον να περιμένεις ότι οι άνθρωποι θα πράττουν σύμφωνα με το συμφέρον τους όταν είναι τόσο αποπροσανατολισμένοι ώστε να μην έχουν ιδέα –ή να μην ενδιαφέρονται πια– για το ποιο είναι το συμφέρον τους».²⁹

Ο τότε υπουργός Οικονομικών Μπαλτσερόβιτς έχει έκτοτε παραδεχτεί ότι η εκμετάλλευση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης ήταν μια εσκεμμένη στρατηγική, ένας τρόπος –όπως όλες οι τακτικές που βασίζονται στο σοκ– να παραμεριστούν οι αντιδράσεις. Έχει εξηγήσει ότι κατάφερε να προωθήσει πολιτικές που ήταν αντίθετες προς το όραμα της Αλληλεγγύης τόσο στη μορφή όσο και στο περιεχόμενο επειδή η Πολωνία βίωνε αυτό που έχει ονομάσει «ασυνήθιστη πολιτική συγκυρία». Έχει περιγράψει δε αυτή την κατάσταση ως ένα βραχύβιο «παράθυρο ευκαιρίας» κατά τη διάρκεια του οποίου οι κανόνες της «ομαλής πολιτικής ζωής» (διαβούλευση, συζήτηση, διάλογος) δεν ισχύουν – με άλλα λόγια, ως μια χρονική παρένθεση αναστολής της δημοκρατίας σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα.³⁰

«Η ασυνήθιστη πολιτική συγκυρία», έχει πει, «είναι, εξ ορισμού, μια περίοδος ξεκάθαρης ασυνέχειας στην ιστορία μιας χώρας. Μπορεί να είναι μια περίοδος βαθιάς οικονομικής κρίσης ή κατάρρευσης του προηγούμενου θεσμικού συστήματος ή απελευθέρωσης από ξένη κατοχή (ή το τέλος ενός πολέμου). Στην Πολωνία και τα τρία αυτά φαινόμενα συνέκλιναν το 1989».³¹ Εξαιτίας αυτών των ασυνήθιστων συνθηκών, μπόρεσε να παραμερίσει τη νόμιμη διαδικασία και να επιβάλει «μια ακραία επιτάχυνση των νομοθετικών διαδικασιών» ώστε να περάσει το «πακέτο» της θεραπείας-σοκ.³²

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η θεωρία του Μπαλτσσερόβιτς για την «ασυνήθιστη πολιτική συγκυρία» προκάλεσε το έντονο ενδιαφέρον των οικονομολόγων της Ουάσινγκτον. Δεν είναι να απορεί κανείς. Δύο μόλις μήνες αφότου η Πολωνία ανακοίνωσε ότι αποδεχόταν τη θεραπεία-σοκ συνέβη ένα γεγονός που θα άλλαζε την πορεία της ιστορίας και θα προσέδιδε παγκόσμιο ενδιαφέρον στο πείραμα της Πολωνίας. Τον Νοέμβριο του 1989 έπεσε πανηγυρικά το Τείχος του Βερολίνου, η πόλη μετατράπηκε σε μια γιορτή νέων δυνατοτήτων και η σημαία του MTV κυμάτιζε πάνω στα χαλάσματα, λες και επρόκειτο για την κατάκτηση της Σελήνης. Ξαφνικά ολόκληρος ο κόσμος φάνηκε να επιταχύνει, βιώνοντας τους ίδιους εξωφρενικά γρήγορους ρυθμούς στους οποίους κινούνταν οι Πολωνοί: Η Σοβιετική Ένωση βρισκόταν στα πρόθυρα της διάλυσης, το απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική ψυχοραγούσε, τα αυταρχικά καθεστώτα συντρίβονταν το ένα μετά το άλλο στη Λατινική Αμερική, στην Ανατολική Ευρώπη και στην Ασία, μακροχρόνιοι πόλεμοι τερματίζονταν από τη Ναμίμπια μέχρι τον Λίβανο. Παντού τα παλαιά καθεστώτα κατέρρεαν και τα νέα που τα αντικαθιστούσαν δεν είχαν αρχίσει ακόμα να μορφοποιούνται.

Μέσα σε λίγα χρόνια ο μισός πλανήτης βρέθηκε σε μια περίοδο «ασυνήθιστης πολιτικής συγκυρίας», ή σε μια «φάση μετάβασης», όπως ονομάστηκε η κατάσταση στην οποία περιήλθαν οι απελευθερωμένες χώρες τη δεκαετία του 1990, αιωρούμενες σε μια υπαρξιακή αμφιταλάντευση ανάμεσα στο παρελθόν και στο μέλλον. Σύμφωνα με τον Τόμας Καραάδερς, από τους επικεφαλής του λεγόμενου «μηχανισμού προώθησης της δημοκρατίας» της αμερικανικής κυβέρνησης, «στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990 [...] το σύνολο των “μεταβατικών χωρών” αυξήθηκε δραματικά και σχεδόν εκατό χώρες (περίπου είκοσι στη Λατινική Αμερική, είκοσι πέντε στην Ανατολική Ευρώπη και στην πρώην Σοβιετική Ένωση, τριάντα στην Υποσαχάρια Αφρική, δέκα στην Ασία και πέντε στη Μέση Ανατολή) βρέθηκαν σε κάποιο είδος δραματικής μετάβασης από ένα μοντέλο σε ένα άλλο».³³

Πολλοί ισχυρίζονταν ότι αυτή η πλημμυρίδα που γκρέμιζε αληθινά και μεταφορικά τείχη θα οδηγούσε στο τέλος της ιδεολογικής ορθοδοξίας. Απελευθερωμένες από τις πολωτικές επιπτώσεις της μονομαχίας των δύο υπερδυνάμεων, οι χώρες θα μπορούσαν επιτέλους να επιλέξουν τα καλύτερα χαρακτηριστικά των δύο κόσμων, συνθέτοντας ένα υβρίδιο πολιτικής ελευθερίας και οικονομικής ασφάλειας. Όπως έθεσε το ζήτημα ο Γκορμιατσόφ: «Οι τόσες δεκαετίες υπνωτισμού από δόγματα και προσκόλλησης στους κανόνες των εγ-

χειριδίων είχαν επιπτώσεις. Σήμερα θέλουμε να εισαγάγουμε ένα γνήσια δημιουργικό πνεύμα».³⁴

Στους κύκλους της Σχολής του Σικάγου όσοι μιλούσαν για μεικτές ιδεολογίες αντιμετώπιζονταν με απροκάλυπτη περιφρόνηση. Η Πολωνία είχε αποδείξει ότι μια χαοτική μετάβαση δημιουργούσε «παράθυρα ευκαιριών» στη διάρκεια των οποίων αποφασιστικοί άνθρωποι, αν δρούσαν επιδέξια, μπορούσαν να προωθήσουν γρήγορες αλλαγές. Τώρα ήταν η κατάλληλη συγκυρία ώστε οι κομμουνιστικές χώρες να στραφούν στον καθαρόαιμο φριντμανισμό και όχι σε κάποιο νόθο κείνσιανικό συμβιβασμό. Όπως το είχε θέσει ο ίδιος ο Φρίντμαν, το κόλπο ήταν οι ακόλουθοι της Σχολής του Σικάγου να είναι έτοιμοι με τις λύσεις τους όταν όλοι οι άλλοι θα εξακολουθούσαν να κάνουν ερωτήσεις και να προσπαθούν να ξαναβρούν τον προσανατολισμό τους.

Εκείνο τον ελλεισοδικό χειμώνα του 1989 πραγματοποιήθηκε μια «αναμνηστική» συνάντηση όσων ασπάζονταν αυτή την κοσμοθεωρία. Ο τόπος της συνάντησης ήταν, όπως άρμοζε, το Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε επ' ευκαιρία μιας ομιλίας του Φράνσις Φουκουγιάμα με τίτλο «Πλησιάζουμε στο Τέλος της Ιστορίας;».* Για τον Φουκουγιάμα, που τότε ήταν ένας από τους υπεύθυνους για το σχεδιασμό της πολιτικής του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ, η στρατηγική που έπρεπε να ακολουθήσουν οι υποστηρικτές του αχαλίνωτου καπιταλισμού ήταν ξεκάθαρη: Μη συζητάτε με όσους μιλούν για τρίτο δρόμο· αντίθετα, διατρανώστε εκ των προτέρων τη νίκη σας. Ο Φουκουγιάμα ήταν πεπεισμένος ότι δεν ήταν δυνατόν να καταργηθούν οι αντίθετοι πόλοι, να αξιοποιηθούν τα καλύτερα χαρακτηριστικά των δύο κόσμων, να μοιραστεί η διαφορά. Η κατάρρευση του κομμουνισμού, είπε στο ακροατήριο, δεν οδηγούσε «στο “τέλος της ιδεολογίας” ή σε μια σύγκλιση ανάμεσα στον καπιταλισμό και στο σοσιαλισμό, [...] αλλά στην αδιαφιλονίκητη νίκη του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού». Δεν είχε έρθει το τέλος των ιδεολογιών, αλλά «της ιστορίας αυτής καθαυτήν».³⁵

Χορηγός της διάλεξης ήταν ο Τζον Μ. Όλιν, επί πολλά χρόνια χρηματοδότης της ιδεολογικής σταυροφορίας του Φρίντμαν και ο άνθρωπος που εξασφάλισε τα κεφάλαια για την άνθηση των δεξιών «δεξαμενών σκέψης».³⁶ Η συνέργεια ήταν απόλυτα δικαιολογημένη, καθώς ο Φουκουγιάμα επανέλαβε στην ομιλία του τον ισχυρισμό του Φρίντμαν ότι ελεύθερες αγορές και ελεύ-

* Η διάλεξη αιοτέλεσε τη βάση για το βιβλίο *The End of History and the Last Man* [*Το Τέλος της Ιστορίας και ο Τελευταίος Άνθρωπος*, εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη, 1993], που δημοσιεύτηκε τρία χρόνια αργότερα. (Σ.τ.Σ.)

θεροι άνθρωποι αποτελούν μέρη ενός ενιαίου σχεδίου. Ο Φουκουγιάμα αναδιτύπωσε τη θέση του Φρίντμαν με ακόμα πιο τολμηρό τρόπο, υποστηρίζοντας ότι οι απορρυθμισμένες αγορές στη σφαίρα της οικονομίας σε συνδυασμό με τη φιλελεύθερη δημοκρατία στη σφαίρα της πολιτικής αντιπροσώπευαν «το καταληκτικό σημείο της ιδεολογικής εξέλιξης του ανθρώπινου είδους και [...] την τελική μορφή της ανθρώπινης διακυβέρνησης». ³⁷ Η δημοκρατία και ο ριζοσπαστικός καπιταλισμός ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα όχι απλώς μεταξύ τους αλλά και με τη νεωτερικότητα, την πρόοδο και τη μεταρρύθμιση. Όσοι αρνούνταν αυτή τη σύνδεση όχι μόνο είχαν άδικο, αλλά «βρίσκονταν ακινητοποιημένοι στην ιστορία», σύμφωνα με τον Φουκουγιάμα – κάτι αντίστοιχο με το να ξεμένεις πίσω μετά τη Θεία Φώτιση, όταν όλοι οι υπόλοιποι έχουν ήδη άναρθει υπερβατικά σε ένα ουράνιο, «μετα-ιστορικό» επίπεδο. ³⁸

Το επιχείρημα του Φουκουγιάμα ήταν ένα λαμπρό παράδειγμα της μεθόδου παράκαμψης της δημοκρατίας που είχε τελειοποιήσει η Σχολή του Σικάγου. Όπως ακριβώς το ΔΝΤ είχε εισαγάγει λαθραία τις ιδιωτικοποιήσεις και το «ελεύθερο εμπόριο» στη Λατινική Αμερική και στην Αφρική υπό την κάλυψη των «σταθεροποιητικών» προγραμμάτων έκτακτης ανάγκης, έτσι και ο Φουκουγιάμα προσπαθούσε να εισαγάγει λαθραία την ίδια εξαιρετικά αμφιλεγόμενη ατζέντα στο δημοκρατικό κύμα που υψωνόταν από τη Βαρσοβία μέχρι τη Μανίλα. Όπως επισήμανε ο Φουκουγιάμα, ήταν αλήθεια πως παρατηρούταν μια αναδυόμενη και ακαταμάχητη ομοφωνία ότι όλοι οι λαοί είχαν το δικαίωμα της δημοκρατικής αυτοδιάθεσης, όμως μόνο στη ζωνρή φαντασία των ιθυνόντων του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ ο πόθος για δημοκρατία συνοδευόταν από τον ενθουσιασμό των πολιτών για ένα οικονομικό σύστημα που θα καταργούσε την προστασία της εργασίας και θα προκαλούσε μαζικές απολύσεις.

Αν υπήρχε πραγματική ομοφωνία για κάτι, ήταν ότι για τους ανθρώπους που είχαν απαλλαγεί τόσο από αριστερές όσο και από δεξιές δικτατορίες δημοκρατία σήμαινε ότι θα είχαν επιτέλους λόγο σε όλες τις μείζονες αποφάσεις, αντί να τους επιβάλλεται μονομερώς και διά της βίας η ιδεολογία κάποιου άλλου. Με άλλα λόγια, η καθολική θεμελιώδης αρχή που ο Φουκουγιάμα προσδιόριζε ως «λαϊκή κυριαρχία» *συμπεριλάμβανε* τη δυνατότητα των λαών να αποφασίζουν πώς θα διανέμεται ο πλούτος στις χώρες τους, από τη μοίρα των κρατικών επιχειρήσεων μέχρι το ύψος της χρηματοδότησης για τα σχολεία και τα νοσοκομεία. Σε ολόκληρο τον κόσμο οι πολίτες ήταν επιτέλους έτοιμοι να

ασκήσουν το με σκληρούς αγώνες κερδισμένο δημοκρατικό δικαίωμά τους να καθορίζουν οι ίδιοι το πεπρωμένο τους.

Το 1989 σημειώθηκε μια καθοριστική στροφή στην ιστορία, εγκαινιάζοντας μια περίοδο κατά την οποία μπορούσαν πραγματικά να ανοιχτούν νέες δυνατότητες για το μέλλον. Άρα δεν ήταν σύμπτωση ότι ο Φουκουγιάμα, από το γραφείο του στο Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ, επέλεξε αυτήν ακριβώς τη χρονική συγκυρία για να κλείσει το βιβλίο της ιστορίας. Ούτε ήταν σύμπτωση ότι η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ επέλεξαν αυτό το έτος των αστάθμητων εξελίξεων για να δημοσιοποιήσουν τη «Συναίνεση της Ουάσινγκτον», σε μια εξόφθαλμη προσπάθεια να θέσουν τέλος σε κάθε συζήτηση και διάλογο για την οικονομία εκτός του ερμητικά κλειστού πλαισίου της ιδεολογίας της ελεύθερης αγοράς. Επρόκειτο για στρατηγικές αναχαίτισης της δημοκρατίας, σχεδιασμένες για να αποτρέψουν το μη υποβολιμαίο αυτοπροσδιορισμό που αποτελούσε –και πάντα αποτελεί– τη μεγαλύτερη απειλή για τη σταυροφορία της Σχολής του Σικάγου.

Το σοκ της πλάτειας Τιενανμέν

Η τολμηρή διακήρυξη του Φουκουγιάμα διαφεύστηκε πολύ σύντομα στην Κίνα. Η ομιλία του Φουκουγιάμα πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 1989. Δύο μήνες μετά ένα κίνημα υπέρ της δημοκρατίας εκδηλώθηκε στο Πεκίνο με μαζικές διαδηλώσεις και καθιστικές διαμαρτυρίες στην πλατεία Τιενανμέν. Ο Φουκουγιάμα είχε ισχυριστεί ότι οι δημοκρατικές και οι φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις αποτελούσαν μια δίδυμη διαδικασία, ενιαία και αδιαχώριστη. Η κυβέρνηση της Κίνας αυτό ακριβώς προσπαθούσε να κάνει, προωθώντας την απορρύθμιση μισθών και τιμών και την επέκταση της εμβέλειας της αγοράς, αλλά ήταν αποφασισμένη να αντισταθεί στο αίτημα για εκλογές και πολιτικές ελευθερίες. Αντίθετα, οι διαδηλωτές ήταν υπέρ της δημοκρατίας, αλλά πολλοί αντιτίθεντο στις κυβερνητικές ενέργειες για την επιβολή ενός μη ρυθμισμένου καπιταλισμού, γεγονός που εν πολλοίς δεν αναφερόταν από το δυτικό Τύπο. Στην Κίνα η δημοκρατία και τα οικονομικά της Σχολής του Σικάγου δε βάζουν χέρι με χέρι. Βρίσκονταν στις αντίθετες πλευρές των οδοφραγμάτων που κύκλωναν την πλατεία Τιενανμέν.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 η κυβέρνηση της Κίνας, υπό την καθοδήγηση του Τενγκ Σιάο-πινγκ, κατατρυχόταν από την έμμονη ιδέα να αποφύ-

γει μια επανάληψη των όσων είχαν συμβεί στην Πολωνία, όπου είχε επιτραπεί στους εργάτες να συγκροτήσουν ένα ανεξάρτητο συνδικάτο το οποίο αμφισβητούσε το μονοπωλιακό έλεγχο της εξουσίας από το κόμμα. Αυτό δε σήμαινε ότι οι ηγέτες της Κίνας ήταν ταγμένοι στην προάσπιση των κρατικών εργοστασίων και των κολεκτιβιστικών αγροκτημάτων, που αποτελούσαν τα θεμέλια του κομμουνιστικού κράτους. Στην πραγματικότητα, ο Τενγκ ήταν ένας ένθερμος υποστηρικτής της μετατροπής της οικονομίας της Κίνας σε κορπορατική – μάλιστα, η αφοσίωσή του στην επίτευξη αυτού του σκοπού ήταν τόσο μεγάλη, ώστε το 1980 η κυβέρνηση του κάλεσε τον Μίλτον Φρίντμαν να επισκεφθεί την Κίνα και να διδάξει σε εκατοντάδες υψηλόβαθμους δημόσιους λειτουργούς, καθηγητές και κομματικούς οικονομολόγους τις θεμελιώδεις αρχές της θεωρίας της ελεύθερης αγοράς. «Ήταν όλοι τους προσκεκλημένοι επισκέπτες και έπρεπε να δείχνουν την πρόσκληση για να παρευρεθούν», θα θυμόταν αργότερα ο Φρίντμαν για τα ακροατήριά του στο Πεκίνο και στη Σανγκάη. Το κεντρικό του μήνυμα αφορούσε το «πόσο καλύτερα ζουν οι απλοί άνθρωποι στις καπιταλιστικές χώρες από ό,τι στις κομμουνιστικές χώρες».³⁹ Επικαλέστηκε ως παράδειγμα το Χονγκ Κονγκ, μια ζώνη ανόθευτου καπιταλισμού που ο Φρίντμαν θαύμαζε από καιρό για «το δυναμικό, καινοτόμο χαρακτήρα του, ο οποίος οφείλεται στην προσωπική ελευθερία, στο ελεύθερο εμπόριο, στη χαμηλή φορολογία και στην ελάχιστη κρατική παρέμβαση». Και ισχυρίστηκε ότι, παρόλο που δεν υπήρχε δημοκρατία, το Χονγκ Κονγκ ήταν πιο ελεύθερο από τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς το κράτος συμμετείχε λιγότερο στην οικονομία.⁴⁰

Ο ορισμός του Φρίντμαν για την ελευθερία, σύμφωνα με τον οποίο οι πολιτικές ελευθερίες είναι συμπτωματικές ή και περιττές σε σύγκριση με την ελευθερία του χωρίς περιορισμούς εμπορίου, συνέπιπτε, πολύ βολικά, με το όραμα που είχε αρχίσει να μορφοποιείται στο Πολιτικό Γραφείο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας. Το κόμμα ήθελε να ανοίξει την οικονομία στην ατομική ιδιοκτησία και στον καταναλωτισμό, διατηρώντας ταυτόχρονα υπό τον έλεγχό του την εξουσία – ένα σχέδιο που διασφάλιζε ότι, όταν θα εκποιούνταν τα περιουσιακά στοιχεία του κράτους, οι αξιωματούχοι του κόμματος και οι συγγενείς τους θα άρπαζαν ό,τι καλύτερο υπήρχε και θα αποκόμιζαν τα περισσότερα κέρδη. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή της «μετάβασης», οι ίδιοι άνθρωποι που έλεγχαν το κράτος επί κομμουνισμού θα το έλεγχαν και επί καπιταλισμού, ενώ θα αναβαθμιζόταν σημαντικά ο τρόπος ζωής τους. Το μοντέλο που η κινεζική κυβέρνηση σκόπευε να μιμηθεί δεν ήταν εκείνο των Ηνωμένων Πο-

λιπειών, αλλά ένα μοντέλο πολύ κοντινό με εκείνο της Χιλής επί Πινοτσέτ: Η ελεύθερη αγορά σε συνδυασμό με τον αυταρχικό πολιτικό έλεγχο θα επιβάλλονταν με σιδερένια πυγμή.

Από την αρχή ο Τενγκ είχε πλήρη επίγνωση ότι ο ρόλος της καταστολής θα ήταν καθοριστικός. Επί Μάο το κινεζικό κράτος είχε ασκήσει βάνουσο έλεγχο πάνω στο λαό, εξουδετερώνοντας κάθε αντιπολιτευόμενη φωνή και στέλνοντας τους διαφωνούντες για αναμόρφωση. Όμως η μαοϊκή καταστολή είχε γίνει εν ονόματι των εργατών και εις βάρος της μπουρζουαζίας. Τώρα το κόμμα θα πραγματοποιούσε τη δική του αντεπανάσταση και θα απαιτούσε από τους εργάτες να παραιτηθούν από το μεγαλύτερο μέρος των οφελών και της ασφάλειας που απολάμβαναν, προκειμένου μια μειονότητα να αποκομίσει τεράστια κέρδη. Δε θα ήταν ένα εύκολο έργο. Όταν, λοιπόν, το 1983 ο Τενγκ άνοιξε τα σύνορα της χώρας στις ξένες επενδύσεις και περιόρισε τα προστατευτικά μέτρα για τους εργάτες, διέταξε ταυτόχρονα να συσταθεί η Λαϊκή Ένοπλη Αστυνομία, ένα σώμα αντιμετώπισης των ταραχών με δύναμη 400.000 αντρών, επιφορτισμένο με την αποστολή να καταπνίγει και το παραμικρό σημάδι «οικονομικού εγκλήματος» (π.χ., απεργίες και διαδηλώσεις). Σύμφωνα με τον ιστορικό Μορίς Μάισερ, «η Λαϊκή Ένοπλη Αστυνομία διέθετε αμερικανικά ελικόπτερα και ηλεκτρικές βουκέντρες στο οπλοστάσιο της». Επιπλέον, «αρκετές μονάδες στάλθηκαν στην Πολωνία για να εκπαιδευτούν στην καταστολή ταραχών», όπου μελέτησαν τις τακτικές που είχαν χρησιμοποιηθεί εναντίον της Αλληλεγγύης κατά τη διάρκεια της περιόδου που ήταν σε ισχύ ο στρατιωτικός νόμος.⁴¹

Πολλές από τις μεταρρυθμίσεις του Τενγκ ήταν επιτυχημένες και δημοφιλείς: Οι αγρότες απέκτησαν μεγαλύτερο έλεγχο της ζωής τους, το εμπόριο αναβίωσε στις πόλεις. Όμως στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ο Τενγκ άρχισε να εισάγει μέτρα που δεν ήταν δημοφιλή, ιδίως ανάμεσα στους εργάτες των πόλεων. Η διατίμηση καταργήθηκε, με συνέπεια να εκτοξευτούν στα ύψη οι τιμές, η μονιμότητα της εργασίας άρθηκε, προκαλώντας κύματα ανέργων, και βάθυνε το χάσμα των ανισοτήτων ανάμεσα στους νικητές και στους ηττημένους της νέας Κίνας. Το 1988 το κόμμα αντιμετώπισε ισχυρές αντιδράσεις και υποχρεώθηκε να αναιρέσει εν μέρει την απορρύθμιση των τιμών. Επιπλέον, μεγάλωνε η κατακραυγή για τη διαφθορά και το νεποτισμό του κόμματος. Πολλοί Κινέζοι πολίτες ήθελαν μεγαλύτερη ελευθερία στην αγορά, όμως η «μεταρρύθμιση» άρχιζε να μοιάζει ολοένα και περισσότερο με ευφημισμό για τη μετατροπή των κομματικών αξιωματούχων σε μεγιστάνες επιχειρηματίες, αφού

πολλοί ιδιοποιούνταν με παράνομες μεθόδους τα περιουσιακά στοιχεία που μέχρι τότε διαχειρίζονταν ως γραφειοκράτες.

Με το πείραμα της ελεύθερης αγοράς σε σοβαρό κίνδυνο, ο Μίλτον Φρίντμαν προσκλήθηκε για μία ακόμα φορά στην Κίνα – όπως ακριβώς τα Παιδιά του Σικάγου και τα «μυράνχας» είχαν ζητήσει τη βοήθειά του το 1975, όταν το πρόγραμμά τους είχε πυροδοτήσει μια εξέγερση στη Χιλή.⁴² Η επίσημη επίσκεψη του διάσημου γκουρού του καπιταλισμού ήταν ό,τι χρειαζόταν για να αναπερωθεί το ηθικό των «μεταρρυθμιστών» της Κίνας.

Όταν ο Φρίντμαν και σύζυγός του Ρόουζ έφτασαν στη Σανγκάη τον Σεπτέμβριο του 1988, εντυπωσιάστηκαν από το πόσο γρήγορα η Κίνα είχε αρχίσει να μοιάζει με το Χονγκ Κονγκ. Παρά την οργή που σιγόβραζε στη βάση της τοπικής κοινωνίας, όλα όσα είδαν επιβεβαίωσαν «την πίστη μας στη δύναμη των ελεύθερων αγορών». Ο Φρίντμαν περιέγραψε τη συγκυρία ως «την πιο ελπιδοφόρα περίοδο του κινεζικού πειράματος».

Παρουσία των κρατικών μέσων ενημέρωσης, ο Φρίντμαν είχε μια δίωρη συνάντηση με τον Ζάο Ζιγιάνγκ, το γενικό γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος, καθώς και με τον Ζιάνγκ Ζεμίν, τότε γραμματέα της κομματικής επιτροπής της Σανγκάης και μελλοντικό Πρόεδρο της Κίνας. Το μήνυμα του Φρίντμαν στον Ζιάνγκ ήταν μια επανάληψη της συμβουλής που είχε δώσει στον Πινοσέι όταν το «Χιλιανό Σχέδιο» κινδύνευε να εκτροχιαστεί: Μην υποκύψετε στις πιέσεις και μην αμφιταλαντεύεστε. «Έδωσα έμφαση στο πόσο σημαντικό ήταν να πραγματοποιηθούν οι ιδιωτικοποιήσεις και η μετάβαση στις ελεύθερες αγορές, να επιβληθεί η φιλελευθεροποίηση με μια αποφασιστική κίνηση», θα θυμόταν αργότερα. Σε ένα μνημόνιό του προς το γενικό γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος ο Φρίντμαν επεσήμαινε ότι ήταν απαραίτητη περισσότερη, και όχι λιγότερη, θεραπεία-σοκ. «Τα αρχικά μεταρρυθμιστικά βήματα της Κίνας υπήρξαν εξαιρετικά επιτυχημένα. Η χώρα μπορεί να σημειώσει ακόμα πιο θεματική πρόοδο, αν βασιστεί ακόμα περισσότερο στις *ιδιωτικές ελεύθερες αγορές*».⁴³

Αμέσως μετά την επιστροφή του στις ΗΠΑ ο Φρίντμαν, ενθουσμούμενος τις επικρίσεις που είχε ακούσει επειδή είχε υπάρξει σύμβουλος του Πινοσέι, έστειλε, «από καθαρή διαβολιά», μια επιστολή στον εκδότη κάποιας φοιτητικής εφημερίδας καταγγέλλοντας τους επικριτές του ότι χρησιμοποιούσαν δύο μέτρα και δύο σταθμά. Εξηγούσε ότι είχε περάσει δώδεκα μέρες στην Κίνα, όπου «ήμουν φιλοξενούμενος των κρατικών Αρχών», και ότι είχε συναντηθεί με τους πιο υψηλόβαθμους αξιωματούχους του Κομμουνιστικού Κόμματος.

Ωστόσο οι συναντήσεις αυτές δεν είχαν προκαλέσει την κατακραυγή των υπερασπιστών των ανθρώπινων δικαιωμάτων στα αμερικανικά πανεπιστήμια, επεσήμαινε ο Φρίντμαν. «Παρεμπιπτόντως, έδωσα στην Κίνα ακριβώς τις ίδιες συμβουλές που είχα δώσει στη Χιλή». Και κατέληγε ρωτώντας σαρκαστικά: «Θα πρέπει να περιμένω μια χιονοστιβάδα διαμαρτυριών επειδή προθυμοποιήθηκα να δώσω συμβουλές σε μια τόσο σατανική κυβέρνηση;».⁴⁴

Μερικούς μήνες μετά αυτή η σκανταλιάρικη επιστολή έλαβε δυσοίωνες αποχρώσεις, καθώς η κινεζική κυβέρνηση άρχισε να αντιγράφει πολλές από τις πλέον κατακριτέες τακτικές του Πινοσέτ.

Το ταξίδι του Φρίντμαν δεν είχε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Παρόλο που οι επίσημες εφημερίδες δημοσίευαν φωτογραφίες του καθηγητή να δίνει την ευλογία του στους κομματικούς γραφειοκράτες, δεν επιτεύχθηκε η συναίνεση του πληθυσμού. Τους επόμενους μήνες οι διαμαρτυρίες έγιναν πιο αποφασιστικές και ριζοσπαστικές. Οι διαδηλώσεις των φοιτητών στην πλατεία Τιενανμέν μετατράπηκαν στο πιο γνωστό σύμβολο των αντιδράσεων. Αυτές οι ιστορικές διαδηλώσεις παρουσιάζονταν από το σύνολο σχεδόν των διεθνών μέσων ενημέρωσης ως μια σύγκρουση των νεοτεριστών και ιδεαλιστών φοιτητών που ζητούσαν δυτικού τύπου δημοκρατικές ελευθερίες με την «παλαιά φρουρά» των απολυταρχικών που ήθελαν να προασπίσουν το κομμουνιστικό κράτος. Πρόσφατα εμφανίστηκε μια άλλου τύπου ανάλυση για το νόημα των διαδηλώσεων στην πλατεία Τιενανμέν, η οποία αμφισβητεί την κυρίαρχη εκδοχή και τοποθετεί το φριντμανισμό στην καρδιά του ζητήματος. Αυτή την εναλλακτική άποψη έχει προωθήσει, μεταξύ άλλων, και ο Ουάνγκ Χούι, από τους διοργανωτές των διαμαρτυριών του 1989 και ένας από τους κορυφαίους διανοούμενους της αποκαλούμενης «Νέας Αριστεράς» της Κίνας σήμερα. Στο βιβλίο του *China's New Order*, που εκδόθηκε το 2003, ο Ουάνγκ εξηγεί ότι οι διαδηλωτές προέρχονταν από ένα ευρύ φάσμα της κινεζικής κοινωνίας: Δεν ήταν μόνο φοιτητές, αλλά και εργάτες, μικροί επιχειρηματίες και δάσκαλοι. Θυμάται ότι αυτό που πυροδότησε τις διαμαρτυρίες ήταν η λαϊκή δυσαρέσκεια για τις «επαναστατικές» οικονομικές αλλαγές του Τενγκ, οι οποίες είχαν μειώσει τους μισθούς, είχαν αυξήσει τις τιμές και είχαν προκαλέσει «μια κρίση απολύσεων και ανεργίας».⁴⁵ Σύμφωνα με τον Ουάνγκ, «οι αλλαγές αυτές υπήρξαν ο καταλύτης για την κοινωνική κινητοποίηση του 1989».⁴⁶

Οι διαδηλώσεις δεν ήταν εναντίον της οικονομικής μεταρρύθμισης αυτής καθαυτήν. Ήταν εναντίον της συγκεκριμένης φριντμανικής φύσης των μεταρρυθμίσεων: της ταχύτητάς τους, της ανηλεότητάς τους και του γεγονότος ότι η διαδικασία ήταν απόλυτα αντιδημοκρατική. Ο Ουάγκ ισχυρίζεται ότι η έκκληση των διαδηλωτών για εκλογές και για ελευθερία του λόγου ήταν στενά συνδεδεμένη με τη δυσαρέσκεια για τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Η κινητήρια δύναμη πίσω από το αίτημα για δημοκρατία ήταν το γεγονός ότι το κόμμα προωθούσε ριζικές αλλαγές χωρίς τη λαϊκή συγκατάθεση. Υπήρχε, γράφει, «ένα γενικό αίτημα για δημοκρατικές μεθόδους επίβλεψης της δικαιοσύνης της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας και της αναδιοργάνωσης των κοινωνικών οφελών».⁴⁷

Τα αιτήματα αυτά υποχρέωσαν το Πολιτικό Γραφείο να κάνει μια οριστική επιλογή. Η επιλογή δεν ήταν, όπως έχουν ισχυριστεί πολλοί, ανάμεσα στη δημοκρατία και στον κομμουνισμό, ούτε υπήρξε σύγκρουση ανάμεσα στους «μεταρρυθμιστές» και στην «παλαιά φρουρά». Η απόφαση που έπρεπε να ληφθεί απαιτούσε πολύ πιο πολύπλοκους υπολογισμούς: Θα έπρεπε το κόμμα να προχωρήσει σαν οδοστρωτήρας και να επιβάλει την ατζέντα της ελεύθερης αγοράς, κάτι που μπορούσε να γίνει μόνο περνώντας πάνω από τα πτώματα των διαδηλωτών; Ή θα έπρεπε να υποκύψει στο αίτημα για δημοκρατία, να αποποιηθεί το μονοπώλιο της εξουσίας και να ριψοκινδυνεύσει την αναστολή της εφαρμογής του οικονομικού σχεδίου;

Μερικοί από τους υποστηρικτές των μεταρρυθμίσεων μέσα στο κόμμα, και κυρίως ο γενικός γραμματέας Ζάο Ζιγιάνγκ, ήταν διατεθειμένοι να αποδεχτούν το στοίχημα της δημοκρατίας, πεπεισμένοι ότι η οικονομική και η πολιτική μεταρρύθμιση ήταν συμβατές. Όμως στελέχη με μεγαλύτερη ισχύ μέσα σε αυτό δεν ήταν διατεθειμένα να αναλάβουν το ρίσκο. Η ετυμηγορία ήταν ότι το κόμμα θα προόσπιζε το οικονομικό «μεταρρυθμιστικό» πρόγραμμά του, συνθλίβοντας τους διαδηλωτές.

Το μήνυμα έγινε απόλυτα σαφές όταν, στις 20 Μαΐου 1989, η κυβέρνηση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας επέβαλε στρατιωτικό νόμο. Στις 3 Ιουνίου τα άρματα μάχης του Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού προέλασαν εναντίον των διαδηλωτών, ανοίγοντας αδιακρίτως πυρ εναντίον του πλήθους. Στρατιώτες ορμούσαν στα αστικά λεωφορεία όπου αναζητούσαν καταφύγιο οι διαδηλωτές φοιτητές και τους ξυλοκοπούσαν με κλομπ. Άλλοι διέσπασαν τα οδοφράγματα που προστάτευαν την πλατεία Τιενανμέν, στην οποία οι φοιτητές είχαν στήσει ένα άγαλμα της Θεάς της Ελευθερίας, και άρχισαν να συλλαμβά-

νουν τους διοργανωτές των κινητοποιήσεων. Παρόμοιες κατασταλτικές ενέργειες πραγματοποιήθηκαν ταυτόχρονα σε ολόκληρη τη χώρα.

Δε θα υπάρξουν ποτέ αξιόπιστες εκτιμήσεις για το πόσοι άνθρωποι σκοτώθηκαν και τραυματίστηκαν εκείνες τις μέρες. Το κόμμα παραδέχεται ότι ήταν εκατοντάδες, όμως, σύμφωνα με μαρτυρίες αυτοπτών μαρτύρων, ο αριθμός των νεκρών υπολογίζεται μεταξύ 2.000 και 7.000 και ο αριθμός των τραυματιών εκτιμάται ότι έφτασε τις 30.000. Επακολούθησε ένα πανεθνικό «κυνήγι μαγισσών» εναντίον όλων των επικριτών και των αντιπάλων του καθεστώτος. Περίπου 40.000 άνθρωποι συνελήφθησαν, χιλιάδες φυλακίστηκαν και πολλοί –ενδεχομένως εκατοντάδες– εκτελέστηκαν. Όπως και στη Λατινική Αμερική, η καταστολή ήταν ιδιαίτερα σκληρή εις βάρος των εργατών, οι οποίοι αντιπροσώπευαν την πιο άμεση απειλή για τον απορρυθμισμένο καπιταλισμό. «Οι περισσότεροι από τους συλληφθέντες και σχεδόν όλοι όσοι εκτελέστηκαν ήταν εργάτες. Με προφανή στόχο να τρομοκρατηθεί ο πληθυσμός, έγινε ευρέως γνωστό ότι οι συλληφθέντες υποβάλλονταν συστηματικά σε ξυλοδαρμούς και βασανιστήρια», γράφει ο Μορίς Μάισνερ.⁴⁸

Στο μεγαλύτερο μέρος του ο δυτικός Τύπος παρουσίασε τη σφαγή ως ένα ακόμα παράδειγμα της κομμουνιστικής βανουσιότητας: Όπως ο Μάο είχε εξολοθρεύσει τους αντιπάλους του κατά τη διάρκεια της Πολιτιστικής Επανάστασης, έτσι τώρα και ο Τενγκ, ο «Χασάπης του Πεκίνου», συνέθλιβε τους επικριτές του κάτω από το άγρυπνο βλέμμα της γιγαντιαίας προσωπογραφίας του Μάο. Ένας πρωτοσέλιδος τίτλος της *Wall Street Journal* διακήρυττε: «Οι Βίαιες Ενέργειες της Κίνας Απειλούν να Αναστείλουν τη Δεκάχρονη Πορεία προς τις Μεταρρυθμίσεις» – λες και ο Τενγκ ήταν εχθρός αυτών των μεταρρυθμίσεων και όχι ο πιο αφοσιωμένος υπερασπιστής τους, αποφασισμένος να τις ωθήσει στο πιο ακραίο σημείο τους.⁴⁹

Πέντε μέρες μετά την αιματηρή καταστολή ο Τενγκ απευθύνθηκε στο έθνος και κατέστησε απολύτως σαφές ότι δεν προσπαθούσε να προασπίσει τον κομμουνισμό, αλλά τον καπιταλισμό. Αφού πρώτα απαξίωσε τους διαδηλωτές χαρακτηρίζοντάς τους «κατακάθια της κοινωνίας», επαναβεβαίωσε τη δέσμευση του κόμματος στην εφαρμογή της θεραπείας-σοκ. «Με λίγα λόγια, ήταν μια δοκιμασία, και την περάσαμε», είπε ο Τενγκ, προσθέτοντας: «Ίσως αυτό το ατυχές γεγονός να μας επιτρέψει να συνεχίσουμε τη μεταρρύθμιση και την πολιτική των ανοιχτών θυρών με σταθερότερο, καλύτερο και ταχύτερο ρηματισμό. [...] Δεν κάναμε λάθος. Δεν υπάρχει κανένα λάθος στις τέσσερις θεμελιώδεις αρχές [της οικονομικής μεταρρύθμισης]. Αν έχει γίνει κά-

ποιο σφάλμα, αυτό αφορά τη μη ολοκληρωτική εφαρμογή των εν λόγω αρχών».⁵⁰

Ο Όρβιλ Σελ, δημοσιογράφος και μελετητής της Κίνας, έχει συνοψίσει την επιλογή του Τενγκ ως εξής: «Μετά τη σφαγή του 1989 αυτό που κατ' ουσία είχε ήταν ότι δε θα σταματούσε την οικονομική μεταρρύθμιση, αλλά θα εμπόδιζε την πολιτική μεταρρύθμιση».⁵¹

Για τον Τενγκ και τα υπόλοιπα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, οι δυνατότητες που πρόσφερε η ελεύθερη αγορά ήταν πλέον απεριόριστες. Όπως η τρομοκρατία του Πινοσέτ είχε αδειάσει τους δρόμους από τους διαδηλωτές ώστε να υλοποιηθεί η επαναστατική αλλαγή, έτσι και η καταστολή στην πλατεία Τιενανμέν άνοιξε το δρόμο για ένα ριζοσπαστικό μετασχηματισμό χωρίς το φόβο μιας εξέγερσης. Αν η ζωή έγινε πιο σκληρή για τους χωρικούς και τους εργάτες, θα έπρεπε είτε να το αποδεχτούν σιωπηρά είτε να αντιμετωπίσουν την ωμή βία του στρατού και της μυστικής αστυνομίας. Έτσι, με τον πληθυσμό τρομοκρατημένο, ο Τενγκ άρχισε να προωθεί ακόμα πιο σαρωτικές μεταρρυθμίσεις.

Πριν από την καταστολή στην πλατεία Τιενανμέν ο Τενγκ είχε υποχρεωθεί να αμβλύνει μερικά από τα πιο επώδυνα μέτρα. Τρεις μήνες μετά τη σφαγή τα επανέφερε και υλοποίησε αρκετές από τις υπόλοιπες υποδείξεις του Φρίντμαν, συμπεριλαμβανομένης της απορρύθμισης των τιμών. Για τον Ουάνγκ Χούι, υπάρχει μια προφανής εξήγηση γιατί «οι μεταρρυθμίσεις υπέρ της αγοράς που δε στάθηκε δυνατόν να υλοποιηθούν στα τέλη της δεκαετίας του 1980 εφαρμόστηκαν στο περιβάλλον που διαμορφώθηκε μετά το 1989». Όπως γράφει, ο λόγος είναι ότι «η βία του 1989 έθεσε υπό έλεγχο την κοινωνική αναταραχή που είχε προκαλέσει αυτή η διαδικασία, κι έτσι τελικά μορφοποιήθηκε το νέο σύστημα τιμών».⁵² Με άλλα λόγια, το σοκ της σφαγής κατέστησε εφικτή τη θεραπεία-σοκ.

Στα επόμενα τρία χρόνια μετά το λουτρό αίματος η Κίνα άνοιξε τα σύνορά της στις ξένες επενδύσεις, καθώς σε ολόκληρη τη χώρα δημιουργήθηκαν ειδικές ζώνες εξαγωγών. Όταν ανακοίνωσε αυτές τις νέες πρωτοβουλίες, ο Τενγκ υπενθύμισε στη χώρα ότι «αν είναι αναγκαίο, θα ληφθεί κάθε απαραίτητο μέ-

* Ο Τενγκ είχε μερικούς σημαντικούς συνηγόρους υπεράσπισης. Μετά τη σφαγή ο Χένρι Κίνγκερ έγραψε ένα άρθρο στο οποίο υποστήριζε ότι το κόμμα δεν είχε άλλη επιλογή. «Καμία κυβέρνηση στον κόσμο δε θα ανεχόταν να έχουν καταλάβει δεκάδες χιλιάδες διαδηλωτές την κεντρική πλατεία της πρωτεύουσας επί οχτώ βδομάδες. [...] Η καταστολή ήταν, ειρομένως, αναπόφευκτη». (Σ.τ.Σ.)

τρο για να καταπνιγεί οποιαδήποτε πιθανή μελλοντική αναταραχή εν τη γενέσει της. Ο στρατιωτικός νόμος, ή και ακόμα πιο σκληρές μέθοδοι, θα επιστρατευτεί». *⁵³

Αυτό το κύμα μεταρρυθμίσεων ήταν που μετέτρεψε την Κίνα στο «κάτεργο» του πλανήτη, σε μια χώρα όπου σχεδόν όλες οι πολυεθνικές ήθελαν να μεταφέρουν την παραγωγή των προϊόντων τους. Καμία χώρα δεν πρόσφερε πιο επικερδείς συνθήκες από την Κίνα: χαμηλούς φόρους και δασμούς, διεφθαρμένους αξιωματούχους και, το κυριότερο, ένα φτηνό εργατικό δυναμικό που για πολλά χρόνια θα ήταν απρόθυμο να ρισκάρει να ζητήσει αξιοπρεπείς μισθούς ή τους πιο στοιχειώδεις κανόνες ασφάλειας στους εργασιακούς χώρους, εξαιτίας του φόβου των πιο βίαιων αντιποίνων.

Για τους ξένους επενδυτές και το κόμμα, επρόκειτο για μια διευθέτηση από την οποία κέρδιζαν και οι δύο πλευρές. Σύμφωνα με μια μελέτη του 2006, το 90% των Κινέζων δισεκατομμυριούχων (η περιουσία τους υπολογίζεται σε γιουάν) είναι γόνοι αξιωματούχων του Κομμουνιστικού Κόμματος. Σε γενικές γραμμές, 2.900 από αυτούς τους κομματικούς βλαστούς (που είναι γνωστοί ως «ηγεμονίσκοι») ελέγχουν 260 δισεκατομμύρια δολάρια.⁵⁴ Πρόκειται για ένα κατοπτρικό είδωλο του κορπορατικού κράτους που πρωτοεμφανίστηκε στη Χιλή επί Πινοσέτ, μια περιστρεφόμενη πόρτα ανάμεσα στις επιχειρηματικές και πολιτικές ελίτ, οι οποίες ενώνουν τις δυνάμεις τους για να εξαλείψουν τους εργάτες ως μια οργανωμένη πολιτική δύναμη. Σήμερα αυτή η διευθέτηση αποκαλύπτεται από το γεγονός ότι οι πολυεθνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στα μέσα ενημέρωσης και στην τεχνολογία βοηθούν το κινεζικό κράτος να κατασκοπεύει τους πολίτες του, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα ότι, όταν Κινέζοι φοιτητές πληκτρολογούν στις μηχανές αναζήτησης του διαδικτύου φράσεις όπως «σφαγή στην πλατεία Τιενανμέν» ή ακόμα και τη λέξη «δημοκρατία», δεν εμφανίζεται καμία ιστοσελίδα. «Η δημιουργία της σημερινής κοινωνίας της αγοράς δεν ήταν αποτέλεσμα μιας αλληλουχίας αυθόρμητων γεγονότων, αλλά μάλλον της κρατικής παρέμβασης και βίας», γράφει ο Ουάνγκ Χούι.⁵⁵

Μια από τις αλήθειες που αποκάλυψε η καταστολή στην πλατεία Τιεναν-

* Όπως επισημαίνει ο ανθρωπολόγος του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης Ντέιβιντ Χάρβεϊ, μετά την καταστολή στην πλατεία Τιενανμέν, όταν ο Τενγκ πραγματοποίησε τη διάσημη «νότια περιοδεία» του στην Κίνα, «ολόκληρος ο μηχανισμός ισχύος της κεντρικής κυβέρνησης χρησιμοποιήθηκε για να προωθηθούν το άνοιγμα στο διεθνές εμπόριο και οι άμεσες διεθνείς επενδύσεις». (Σ.τ.Σ.)

μέν ήταν η εντυπωσιακή ομοιότητα ανάμεσα στις τακτικές του αυταρχικού κομμουνισμού και του καπιταλισμού της Σχολής του Σικάγου, η κοινή τους πρόθεση να εξαφανίσουν τους αντιπάλους τους, να κάμψουν κάθε αντίσταση και να κάνουν μια καινούρια αρχή.

Παρά το γεγονός ότι η σφαγή έγινε μερικούς μήνες μετά την παρότρυνσή του προς τους Κινέζους αξιωματούχους να προωθήσουν τις οδυνηρές και μη δημοφιλείς πολιτικές υπέρ της ελεύθερης αγοράς, ο Φρίντμαν δεν αντιμετώπισε ποτέ «μια χιονοστιβάδα διαμαρτυριών επειδή προθυμοποιήθηκα να δώσω συμβουλές σε μια τόσο σατανική κυβέρνηση». Και, ως συνήθως, δεν είδε καμία σύνδεση ανάμεσα στη συμβουλή που είχε δώσει και στη βία που απαιτήθηκε για να εφαρμοστεί αυτή. Ενώ καταδίκασε τις κατασταλτικές μεθόδους της Κίνας, ο Φρίντμαν συνέχιζε να την επικαλείται ως παράδειγμα «της αποτελεσματικότητας των διευθετήσεων της ελεύθερης αγοράς στην προώθηση τόσο της ευημερίας όσο και της ελευθερίας».⁵⁶

Κατά μια παράξενη σύμπτωση, η σφαγή στην πλατεία Τιενανμέν συνέβη την ίδια μέρα με την ιστορική νίκη της Αλληλεγγύης στην Πολωνία: στις 4 Ιουνίου 1989. Από μια άποψη, αποτελούν δύο διαφορετικές περιπτώσεις εφαρμογής του δόγματος του σοκ. Και οι δύο χώρες έπρεπε να εκμεταλλευτούν το σοκ και το φόβο για να προωθήσουν ένα μετασχηματισμό υπέρ της ελεύθερης αγοράς. Στην Κίνα, όπου το κράτος χρησιμοποίησε τις ωμές και απροκάλυπτες μεθόδους της τρομοκρατίας, των βασανιστηρίων και των δολοφονιών, το αποτέλεσμα ήταν, υπό το πρίσμα της αγοράς, μια αδιαφιλονίκητη επιτυχία. Στην Πολωνία, όπου χρησιμοποιήθηκε μόνο το σοκ της οικονομικής κρίσης και των ταχύτατων αλλαγών, χωρίς όμως να υπάρξει βία, οι επιπτώσεις του σοκ τελικά αμβλύθηκαν και τα αποτελέσματα ήταν πολύ περισσότερο αμφιλεγόμενα.

Στην Πολωνία μπορεί η θεραπεία-σοκ να επιβλήθηκε έπειτα από εκλογές, όμως επρόκειτο, στην ουσία, για μια παρωδία της δημοκρατικής διαδικασίας, καθώς η θεραπεία-σοκ ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με αυτό που επιθυμούσε η συντριπτική πλειοψηφία όσων είχαν ψηφίσει την Αλληλεγγύη. Ακόμα και μέχρι το 1992 το 60% των Πολωνών ήταν αντίθετοι στην ιδιωτικοποίηση της βαρίας βιομηχανίας. Για να υπερασπιστεί τις αντιδημοφιλείς ενέργειές του, ο Σακς ισχυρίστηκε ότι δεν είχε άλλη επιλογή, παρομοιάζοντας το ρόλο του με εκείνον ενός χειρουργού σε αίθουσα επειγόντων περιστατικών. «Όταν φέρουν στα επείγοντα κάποιον που έχει σταματήσει η καρδιά του, ανοίγεις το στέρνο

του και δεν ανησυχείς για τις ουλές που θα αφήσεις. Ο σκοπός είναι να ξαναρχίσει να χτυπά η καρδιά του. Και πρόκειται για αιματηρή υπόθεση. Όμως δεν έχεις άλλη επιλογή».⁵⁷

Όταν όμως οι Πολωνοί συνήλθαν από τη χειρουργική επέμβαση, είχαν απορίες τόσο για το γιατρό όσο και για τη θεραπεία. Η θεραπεία-σοκ στην Πολωνία δεν προκάλεσε μόνο «προσωρινές αναταράξεις», όπως είχε προβλέψει ο Σακς. Επέφερε μια βαθιά ύφεση, καθώς τη διαίτα μετά τον πρώτο γύρο των μεταρρυθμίσεων η βιομηχανική παραγωγή μειώθηκε κατά 30%. Εξαιτίας των περικοπών στις κρατικές δαπάνες και της υπεραφθονίας των φτηνών εισαγόμενων προϊόντων, η ανεργία εκτοξεύτηκε στα ύψη και το 1993 άγγιξε το 25% σε μερικές περιοχές – μια εξαιρετικά βίαιη αλλαγή σε μια χώρα όπου επί κομμουνισμού, παρά τις καταχρήσεις και τις δυσκολίες, επισήμως δεν υπήρχαν άνθρωποι χωρίς δουλειά. Ακόμα κι όταν η οικονομία ανέλαβε ξανά, η υψηλή ανεργία παρέμεινε ένα χρόνιο φαινόμενο. Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, το ποσοστό της ανεργίας στην Πολωνία ανέρχεται σε 20% – το υψηλότερο στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Για όσους είναι κάτω των είκοσι τεσσάρων ετών η κατάσταση είναι χειρότερη: Το 40% των νέων εργαζόμενων ήταν άνεργοι το 2006, ποσοστό διπλάσιο από το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ακόμα πιο δραματικός είναι ο αριθμός των φτωχών: Το 1989 το 15% του πληθυσμού της Πολωνίας ζούσε κάτω από το όριο της φτώχειας, το δε 2003 το 59% των Πολωνών είχε πέσει κάτω από αυτό το όριο.⁵⁸ Η θεραπεία-σοκ, η οποία διέβρωσε την ασφάλεια της εργασίας και έκανε την καθημερινή ζωή πιο ακριβή, ήταν ένας δρόμος που οδηγούσε την Πολωνία όχι ανάμεσα στις «φυσιολογικές» χώρες της Ευρώπης (στις οποίες υπάρχει αυστηρή εργατική νομοθεσία και ένα γενναιόδωρο κράτος πρόνοιας), αλλά στις ίδιες χαώδεις ανισότητες που συνόδευαν την αντιεπανάσταση παντού όπου θριάμβευσε, από τη Χιλή μέχρι την Κίνα.

Το γεγονός ότι ήταν η Αλληλεγγύη, το κόμμα που είχαν συγκροτήσει οι εργάτες της Πολωνίας, η οποία επέβλεπε τη δημιουργία αυτής της μόνιμης τάξης περιθωριοποιημένων συνιστούσε μια πικρή προδοσία, η οποία προκάλεσε ένα βαθύ κυνισμό και μια έντονη οργή στη χώρα, που ποτέ δεν έσβησαν. Οι ηγέτες της Αλληλεγγύης υποβαθμίζουν συχνά τις σοσιαλιστικές καταβολές του κόμματός. Για παράδειγμα, ο Λεχ Βαλέσα ισχυρίζεται πλέον ότι ήδη από το 1980 ήξερε πως έπρεπε «να οικοδομήσουμε ένα καπιταλιστικό σύστημα». Ο Καρόλ Μοντζελέφσκι, αγωνιστής της Αλληλεγγύης και διανοούμενος, που έμεινε οχτώμισι χρόνια έγκλειστος στις κομμουνιστικές φυλακές, απαντά οργισμέ-

νος: «Δε θα ξόδευα ούτε ένα μήνα, ούτε μία βδομάδα στη φυλακή, πόσο μάλλον οχτώμισι χρόνια, για χάρη του καπιταλισμού!».⁵⁹

Το πρώτο ενάμισι έτος της διακυβέρνησης της Αλληλεγγύης οι εργάτες πίστευαν τους ήρωές τους όταν τους διαβεβαίωναν ότι οι θυσίες θα ήταν προσωρινές, ένας αναγκαίος σταθμός στο δρόμο που θα οδηγούσε την Πολωνία στη σύγχρονη Ευρώπη. Παρά την αύξηση της ανεργίας, πραγματοποίησαν ελάχιστες απεργίες και περίμεναν υπομονετικά τα ιαματικά αποτελέσματα της θεραπείας-σοκ. Όταν δεν ήρθε η ανάκαμψη που τους είχαν υποσχεθεί, τουλάχιστον σε ό,τι αφορούσε τις θέσεις εργασίας, τα μέλη της Αλληλεγγύης περιήλθαν σε σύγχυση: Πώς ήταν δυνατόν το κίνημά τους να είχε οδηγήσει σε ένα επίπεδο ζωής που ήταν χειρότερο από ό,τι επί κομμουνισμού; «[Η Αλληλεγγύη] με υποστήριξε όταν το 1980 οργάνωσα μια συνδικαλιστική επιτροπή», ανέφερε ένας σαραντάχρονος οικοδόμος. «Όταν όμως ζήτησα τη βοήθειά τους αυτή τη φορά, μου είπαν ότι έπρεπε να υποφέρω για χάρη της μεταρρύθμισης».⁶⁰

Έπειτα από δεκαοχτώ μήνες «ασυνήθιστης πολιτικής συγκυρίας», η βάση της Αλληλεγγύης απηύδωσε και απαίτησε να δοθεί ένα τέλος στο πείραμα. Η τεράστια δυσαρέσκεια αντικατοπτρίστηκε στην εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των απεργιών: Το 1990, όταν ακόμα οι εργάτες εξακολουθούσαν να δίνουν το ελεύθερο στην Αλληλεγγύη να πράξει όπως ήθελε, πραγματοποιήθηκαν μόνο 250 απεργίες, ενώ το 1992 έγιναν 6.000.⁶¹ Αντιμέτωπη με τις πιέσεις από τα κάτω, η κυβέρνηση υποχρεώθηκε να επιβραδύνει το φιλόδοξο σχέδιο των ιδιωτικοποιήσεων. Στα τέλη του 1993 (μιας χρονιάς κατά τη διάρκεια της οποίας πραγματοποιήθηκαν σχεδόν 7.500 απεργίες) το 62% του συνόλου της πολωνικής βιομηχανίας εξακολουθούσε να ανήκει στο Δημόσιο.⁶²

Το γεγονός ότι οι Πολωνοί εργάτες κατάφεραν να εμποδίσουν την ολοκληρωτική ιδιωτικοποίηση της χώρας τους σημαίνει ότι, όσο οδυνηρές κι αν ήταν οι μεταρρυθμίσεις, θα μπορούσαν να είναι χειρότερες. Το κύμα των απεργιών έσωσε, χωρίς αμφιβολία, εκατοντάδες χιλιάδες θέσεις εργασίας, οι οποίες διαφορετικά θα είχαν χαθεί, αν οι δήθεν μη αποδοτικές κρατικές επιχειρήσεις είχαν κλείσει ή είχαν υποβαθμιστεί και εκποιηθεί. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι η οικονομία της Πολωνίας άρχισε να μεγεθύνεται ταχύτατα ακριβώς αυτή την περίοδο, κάτι που, σύμφωνα με το διακεκριμένο Πολωνό οικονομολόγο και πρώην μέλος της Αλληλεγγύης Ταντέους Κοβάλικ, αποδεικνύει πως όσοι ήταν έτοιμοι να διαγράψουν τις κρατικές επιχειρήσεις ως μη αποδοτικές και παρωχημένες έκαναν «προφανώς λάθος».

Εκτός από τις απεργίες, οι Πολωνοί εργάτες εξέφρασαν και με έναν άλλο τρόπο την οργή τους προς τους ηγέτες της Αλληλεγγύης: Χρησιμοποίησαν τη δημοκρατία για την οποία είχαν αγωνιστεί προκειμένου να τους τιμωρήσουν στις κάλπες, συμπεριλαμβανομένου του Λεχ Βαλέσα. Η καταδικαστική ετυμηγορία εκδόθηκε στις 19 Σεπτεμβρίου 1993, όταν ένας συνασπισμός αριστερών κομμάτων, στον οποίο συμμετείχαν και οι πρώην κομμουνιστές (που είχαν μετονομαστεί σε Δημοκρατική Αριστερή Συμμαχία), κέρδισε το 66% των εδρών στο κοινοβούλιο. Εν τω μεταξύ, η Αλληλεγγύη είχε διασπαστεί σε δύο αντιμαχόμενα κόμματα. Το ποσοστό του κόμματος που εκπροσωπούσε το συνδικάτο ήταν κάτω από 5% και δεν μπορούσε να εκπροσωπηθεί επίσημα στο κοινοβούλιο, ενώ το ποσοστό του νέου κόμματος υπό την ηγεσία του μέχρι τότε πρωθυπουργού Μαζοβιέτσκι ήταν 10,6% – μια ηχηρή απόρριψη της θεραπείας-σοκ.

Ωστόσο τα επόμενα χρόνια, και ενώ δεκάδες χώρες προσπαθούσαν να μεταρρυθμίσουν τις οικονομίες τους, οι ενοχλητικές λεπτομέρειες (οι απεργίες, οι εκλογικές ήττες, οι αλλαγές πολιτικής) θα αποσιωπούνταν. Αντίθετα, η Πολωνία θα προβαλλόταν ως πρότυπο, ως η απόδειξη ότι μπορούν να συντελεστούν ριζοσπαστικές αλλαγές υπέρ της ελεύθερης αγοράς με δημοκρατικό και ειρηνικό τρόπο.

Όπως τόσες πολλές ιστορίες χωρών σε μετάβαση, έτσι και αυτή της Πολωνίας ήταν κυρίως ένα μύθευμα. Όμως το ψέμα ήταν προτιμότερο από την αλήθεια: Στην Πολωνία η δημοκρατία χρησιμοποιήθηκε ως ένα όπλο εναντίον των «ελεύθερων αγορών» τόσο στους δρόμους όσο και στις κάλπες. Στην Κίνα, εν τω μεταξύ, όπου η πορεία προς το χωρίς φραγμούς καπιταλισμό συνέθλιψε τη δημοκρατία στην πλατεία Τιενανμέν, το σοκ και ο τρόμος οδήγησαν σε μια από τις πιο επικερδείς και διαρκείς εξάρσεις των επενδύσεων στη νεότερη ιστορία. Ένα ακόμα θαύμα που γεννήθηκε από μια σφαγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

ΜΙΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ ΑΝΥΣΟΔΕΜΕΝΗ

Η ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΑΦΡΙΚΗΣ

«Συμφιλίωση σημαίνει ότι όσοι βρίσκονται στο περιθώριο της ιστορίας πρέπει να δουν πως υπάρχει μια ποιοτική διαφορά ανάμεσα στην καταπίεση και στην ελευθερία. Και για αυτούς η ελευθερία μεταφράζεται στο να έχουν καθαρό νερό, να έχουν ηλεκτρισμό, να μπορούν να ζουν σε ένα αξιοπρεπές σπίτι και να έχουν μια καλή δουλειά, να μπορούν να στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο και να έχουν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Ενώ, τι νόημα έχει να γίνει αυτή η μετάβαση, αν δεν αυξηθεί και δε βελτιωθεί η ποιότητα της ζωής αυτών των ανθρώπων; Αν δε συμβεί αυτό, τότε η ψήφος είναι άχρηστη».

–Αρχιεπίσκοπος Ντέσμον Τούτου,
πρόεδρος της Νοτιοαφρικανικής Επιτροπής
για την Αλήθεια και τη Συμφιλίωση, 2001¹

«Πριν μεταβιβάσει την εξουσία, το Εθνικιστικό Κόμμα θέλει να την ευνουχίσει. Προσπαθεί να διαπραγματευτεί ένα είδος ανταλλαγής στο πλαίσιο της οποίας θα αποποιηθεί το δικαίωμα να κυβερνά τη χώρα όπως αυτό θέλει με αντάλλαγμα το δικαίωμα να εμποδίζει τους μαύρους να την κυβερνούν όπως θέλουν εκείνοι».

–Αλιστερ Σιαρκς, Νοτιοαφρικανός δημοσιογράφος²

Τον Ιανουάριο του 1990 ο Νέλσον Μαντέλα, σε ηλικία εβδομήντα ενός ετών, έγραψε μέσα από το κελί του ένα σημείωμα προς τους υποστηρικτές του. Σκο-

πός του σημειώματος ήταν να απαντηθεί το ερώτημα αν τα είκοσι εφτά χρόνια πίσω από τα κάγκελα, τα περισσότερα από τα οποία στο νησί Ρόμπεν στα ανοιχτά του Κέιπ Τάουν, είχαν εξασθενήσει την προσήλωσή του στον οικονομικό μετασχηματισμό του κράτους του απαρτχάιντ. Το σημείωμα αποτελούνταν από δύο προτάσεις και διευθετούσε οριστικά το ζήτημα: «Η εθνικοποίηση των ορυχείων, των τραπεζών και των μονοπωλιακών βιομηχανιών είναι η πολιτική του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου και η αλλαγή ή η τροποποίηση των απόψεών μας είναι αδιανόγητη. Η οικονομική πρωτοβουλία του μαύρου πληθυσμού είναι ένας στόχος που τον υποστηρίζουμε και τον ενθαρρύνουμε με όλες μας τις δυνάμεις, όμως στην παρούσα κατάσταση είναι αναπόφευκτος ο κρατικός έλεγχος ορισμένων τομέων της οικονομίας».³

Όπως αποδείχτηκε, η ιστορία δεν είχε ακόμα τελειώσει, όπως ισχυριζόταν ο Φουκουγιάμα. Στη Νότια Αφρική, τη χώρα με τη μεγαλύτερη οικονομία στην αφρικανική ήπειρο, όλα έδειχναν ότι οι άνθρωποι εξακολουθούσαν να πιστεύουν πως η έννοια της ελευθερίας συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα της ανάκτησης και της αναδιανομής όσων είχαν κερδίσει παράνομα οι καταπιεστές τους.

Η πεποίθηση αυτή αποτελούσε τη βάση της πολιτικής του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου για τριάντα πέντε χρόνια, από τότε που διατύπωσε τις βασικές αρχές του στο Χάρτη της Ελευθερίας. Η ιστορία του Χάρτη της Ελευθερίας έχει αποκτήσει διαστάσεις θρύλου στη Νότια Αφρική. Η διαδικασία σύνταξης του ξεκίνησε το 1955, όταν το κόμμα έστειλε πενήντα χιλιάδες εθελοντές στις πόλεις και στην ύπαιθρο για να συγκεντρώσουν τα «αιτήματα για ελευθερία» του λαού, συνθέτοντας το όραμά του για έναν κόσμο μετά το απαρτχάιντ, στον οποίο όλοι οι Νοτιοαφρικανοί θα είχαν ίσα δικαιώματα. Τα αιτήματα καταγράφηκαν σε αποκόμματα χαρτιού: «Να δοθεί γη σε όλους τους ακτήμονες», «Μισθοί με τους οποίους να μπορείς να ζήσεις και λιγότερες ώρες εργασίας», «Ελεύθερη και υποχρεωτική εκπαίδευση, ανεξαρτήτως χρώματος, φυλής ή εθνικότητας», «Το δικαίωμα να κατοικείς όπου θέλεις και να μετακινείσαι ελεύθερα» και πολλά ακόμα.⁴ Όταν οι εθελοντές επέστρεψαν με τα αιτήματα, οι ηγέτες του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου τα συνέθεσαν σε ένα τελικό κείμενο, το οποίο υιοθετήθηκε επίσημα στις 26 Ιουνίου 1955 στο Κογκρέσο του Λαού που πραγματοποιήθηκε στο Κλίπταουν, μια πόλη για μη λευκούς η οποία λειτουργούσε ως «ουδέτερη ζώνη» που προστάτευε τους λευκούς κατοίκους του Γιοχάνεσμπουργκ από τις τεράστιες μάζες του Σοβέτο. Σχεδόν τρεις χιλιάδες αντιπρόσωποι, μαύροι, Ινδοί, «έγχρωμοι» και λίγοι λευκοί, συ-

γκεντρώθηκαν σε ένα λιβάδι για να ψηφίσουν το περιεχόμενο του κειμένου. Σύμφωνα με την αφήγηση του Νέλσον Μαντέλα για την ιστορική συνάντηση στο Κλίππαουν, «ο χάρτης διαβάστηκε μεγαλόφωνα, κεφάλαιο προς κεφάλαιο, στα αγγλικά, στα σεσότο και στα ζόζα. Ύστερα από κάθε κεφάλαιο το πλήθος το ενέκρινε φωνάζοντας “*Άφρικα!*” και “*Μαγιμπούγε**!”». ⁵ Το πρώτο και πιο προκλητικό αίτημα στο Χάρτη της Ελευθερίας ήταν: «Ο λαός θα κυβερνήσει!».

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 το όνειρο αυτό απείχε δεκαετίες από την εκπλήρωσή του. Τη δεύτερη μέρα της συνεδρίασης του Κογκρέσου η συγκέντρωση διαλύθηκε βίαια από την αστυνομία, η οποία ισχυρίστηκε ότι οι αντιπρόσωποι ήταν συνωμότες και προδότες.

Για τρεις δεκαετίες η κυβέρνηση της Νότιας Αφρικής, που ελεγχόταν από τους λευκούς Αφρικάνερ και τους Βρετανούς, απαγόρευε τη νόμιμη λειτουργία του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου και των υπόλοιπων κομμάτων που επεδίωκαν να βάλουν τέλος στο apartheid. Σε όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου έντονης καταστολής ο Χάρτης της Ελευθερίας κυκλοφορούσε παράνομα από χέρι σε χέρι, χωρίς να μειώνεται η δύναμή του να διατηρεί ζωντανή την ελπίδα και την αντίσταση. Τη δεκαετία του 1980 μια νέα γενιά αγωνιστών, που αναδύθηκε στις πόλεις για μη λευκούς, πήρε τη σκυτάλη. Εφοδιασμένοι με υπομονή και αποφασισμένοι να κάνουν τα πάντα για να αποτινάξουν την κυριαρχία των λευκών, οι νεαροί αυτοί ριζοσπάστες κατέπληξαν τους γονείς τους με το θάρρος τους. Κατέκλυσαν τους δρόμους χωρίς αυταπάτες, φωνάζοντας: «Δε θα μας σταματήσουν ούτε τα δακρυγόνα ούτε οι σφαίρες». Η μια σφαγή διαδεχόταν την άλλη, έθαβαν τους φίλους τους και συνέχιζαν να διαδηλώνουν. Όταν τους ρωτούσαν ενάντια σε τι αγωνίζονταν, απαντούσαν: «Ενάντια στο apartheid» ή «Ενάντια στο ρατσισμό». Κι όταν τους ρωτούσαν τι επεδίωκαν, πολλοί απαντούσαν: «ελευθερία» και, συχνά, «το Χάρτη της Ελευθερίας».

Ο Χάρτης διακήρυσε το δικαίωμα στην εργασία, στην αξιοπρεπή στέγαση, στην ελευθερία του λόγου και –το πιο ριζοσπαστικό από όλα τα αιτήματα–

* Στον αγώνα εναντίον του apartheid η κραυγή «*Magibuye!*» σύντομα έγινε ένα από τα εμβληματικά συνθήματα, με τα οποία ξεκινούσαν πολλές συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις διαμαρτυρίας. Η λέξη σημαίνει, στην κυριολεξία, «Επιστροφή!» και αποτελεί μια κραυγή για αποκατάσταση του πολιτισμού και ανάκτηση της εξουσίας στη Νότια Αφρική. Το όνομα αυτό δόθηκε και στο επίσημο έντυπο του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, που κυκλοφορούσε από το 1991 μέχρι το 1998. Επίσης, την ίδια ονομασία φέρει ένα πρόγραμμα δημιουργικών δραστηριοτήτων που έχει σκοπό να κρατήσει τη νεολαία της Νότιας Αφρικής μακριά από τους δρόμους, τις εγκληματικές δραστηριότητες των συμμοριών και τα ναρκωτικά. (Σ.λ.Ε.)

την αναδιανομή του πλούτου της πιο πλούσιας χώρας της Αφρικής, που περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, και το μεγαλύτερο χρυσωρυχείο του πλανήτη. «Ο εθνικός πλούτος της χώρας μας, η κληρονομιά των Νοτιοαφρικανών, θα επιστραφεί στο λαό. Η ιδιοκτησία του ορυκτού πλούτου του υπεδάφους, των τραπεζών και των μονοπωλιακών βιομηχανιών πρέπει να μεταβιβαστεί στο λαό. Κάθε άλλη παραγωγική δραστηριότητα και το εμπόριο πρέπει να ελέγχονται ώστε να συμβάλλουν στην ευημερία του λαού», διακήρυττε ο Χάρτης.⁶

Όταν συντάχτηκε ο Χάρτης της Ελευθερίας, κάποια μέλη του απελευθερωτικού κινήματος θεώρησαν ότι αποτελούσε ένα κεντρώο, μετριοπαθές κείμενο, ενώ κάποια άλλα το βρήκαν ασυγχώρητα άτολμο. Οι Παναφρικανιστές επέκριναν το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο επειδή παραχωρούσε πάρα πολλά στους λευκούς αποικιοκράτες. (Για ποιο λόγο έπρεπε η Νότια Αφρική να ανήκει «σε κάθε μαύρο και λευκό»; ρωτούσαν. Αντίθετα, το μανιφέστο θα έπρεπε να απαιτεί, όπως έκανε ο Τζαμαϊκανός μαύρος εθνικιστής Μάρκος Γκάρβεϊ, να ανήκει «η Αφρική στους Αφρικανούς».) Οι σκληροπυρηνικοί μαρξιστές απέρριπταν τα αιτήματα ως «μικροαστικά»: Δεν ήταν επαναστατική πράξη η κατανομή της ιδιοκτησίας της γης σε όλους τους ανθρώπους· ο Λένιν είχε πει ότι η ατομική ιδιοκτησία έπρεπε να καταργηθεί.

Ωστόσο όλες οι φράσιες του απελευθερωτικού κινήματος θεωρούσαν δεδομένο ότι το απαρτχάιντ δεν ήταν μόνο ένα πολιτικό σύστημα που ρύθμιζε ποιος είχε το δικαίωμα να ψηφίζει και να μετακινείται ελεύθερα. Ήταν επίσης και ένα οικονομικό σύστημα, που χρησιμοποιούσε το ρατσισμό για να επιβάλλει μια επικερδή διευθέτηση: Η μικρή ελίτ των λευκών μπορούσε να συσσωρεύει τεράστια κέρδη από τα ορυχεία, τα αγροκτήματα και τα εργοστάσια της Νότιας Αφρικής επειδή η μεγάλη πλειονότητα των μαύρων δεν μπορούσαν να έχουν γη και ήταν υποχρεωμένοι να προσφέρουν την εργασία τους για πολύ μικρότερο αντίτιμο από όσο άξιζε – ενώ ξυλοκοπούνταν και φυλακίζονταν όταν τολμούσαν να εξεγερθούν. Οι μισθοί των λευκών στα ορυχεία ήταν δεκαπλάσιοι από εκείνους των μαύρων και, όπως και στη Λατινική Αμερική, οι βιομήχανοι συνεργάζονταν στενά με το στρατό για τον αφανισμό των ανυπότακτων εργατών.⁷

Ο Χάρτης της Ελευθερίας επιβεβαίωνε το βασικό σημείο στο οποίο συναινούσαν όλες οι φράσιες του απελευθερωτικού κινήματος: Για να υπάρξει ελευθερία, δεν αρκούσε να αποκτήσουν οι μαύροι τον έλεγχο του κράτους, αλλά έπρεπε να επιστραφεί και να αναδιανεμηθεί σε ολόκληρη την κοινωνία ο εθνικός πλούτος, που τον σφετερίζονταν οι λευκοί. Η Νότια Αφρική δεν μπορού-

σε πλέον να είναι μια χώρα με επίπεδο ζωής αντίστοιχο με της Καλιφόρνια για τους λευκούς και αντίστοιχο με του Κονγκό για τους μαύρους, όπως λεγόταν χαρακτηριστικά για τη χώρα στα χρόνια του απαρτχάιντ. Ελευθερία σήμαινε ότι έπρεπε να βρεθεί μια μέση οδός.

Αυτό ακριβώς επιβεβαίωνε ο Μαντέλα με το σημείωμά του από τη φυλακή: Εξακολουθούσε, σε τελική ανάλυση, να πιστεύει ότι δεν μπορούσε να υπάρξει ελευθερία χωρίς αναδιανομή του πλούτου. Καθώς πάρα πολλές χώρες βρίσκονταν επίσης σε «μεταβατικό στάδιο», η δήλωσή του θα μπορούσε να έχει τεράστιες επιπτώσεις. Αν ο Μαντέλα οδηγούσε το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο στην εξουσία και εθνικοποιούσε τις τράπεζες και τα ορυχεία, θα δημιουργούνταν ένα προηγούμενο που θα δυσκόλευε τους οικονομολόγους της Σχολής του Σικάγου τόσο να απορρίπτουν παρόμοιες προτάσεις σε άλλες χώρες ως «απολιθώματα του παρελθόντος» όσο και να επιμένουν ότι μόνο οι αχαλίνωτες αγορές και το ελεύθερο εμπόριο μπορούν να διορθώσουν τις βαθιές ανισότητες.

Στις 11 Φεβρουαρίου 1990, δύο βδομάδες αφότου έγραψε το σημείωμα, ο Μαντέλα αποφυλακίστηκε, όντας ό,τι πιο κοντινό σε έναν εν ζωή άγιο υπήρχε σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι κάτοικοι των πόλεων για μη λευκούς ξέσπασαν σε πανηγυρισμούς και αναθερμάνθηκε η πίστη τους ότι τίποτα δεν μπορούσε να σταματήσει τον αγώνα τους για ελευθερία. Σε αντίθεση με τα κινήματα στην Ανατολική Ευρώπη, το απελευθερωτικό κίνημα της Νότιας Αφρικής δεν ηττήθηκε, αλλά νίκησε. Όσο για τον Μαντέλα, ήταν τόσο μεγάλο το πολιτισμικό σοκ που βίωσε έπειτα από τόσα χρόνια φυλάκισης, ώστε πήρε μια κάμερα με ενσωματωμένο μικρόφωνο για «ένα ολοκαίνουριο όπλο που είχε εξελιχτεί όσο ήμουν στη φυλακή».⁸

Ο κόσμος ήταν εντελώς διαφορετικός από ό,τι είκοσι επτά χρόνια πριν. Όταν ο Μαντέλα συνελήφθη το 1962, ένα κύμα τριτοκοσμικού εθνικισμού σάρωνε την Αφρική. Τώρα πια η ήπειρος σπαρασσόταν από πολέμους. Ενόσω ο Μαντέλα βρισκόταν στη φυλακή, είχαν πραγματοποιηθεί και είχαν καταπνιγεί σοσιαλιστικές επαναστάσεις σε ολόκληρο τον κόσμο: Ο Τσε Γκεβάρα είχε δολοφονηθεί στη Βολιβία το 1967· ο Αλιέντε είχε πεθάνει το 1973· ο ήρωας του απελευθερωτικού αγώνα και Πρόεδρος της Μοζαμβίκης Σαμόρα Μασέλ είχε πεθάνει σε ένα μυστηριώδες αεροπορικό δυστύχημα το 1986. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990 έπεσε το Τείχος του Βερολίνου, έγινε η σφαγή στην πλατεία Τιενανμέν και κατέρρευσε ο κομμουνισμός. Μέσα στον κυκεώνα όλων αυτών των αλλαγών, ο Μαντέλα είχε ελάχιστο χρόνο για να προσαρμοστεί στην καινούρια πραγματικότητα: Αμέσως

μετά την αποφυλάκισή του έπρεπε να οδηγήσει ένα λαό στην ελευθερία, αλλά και να αποτρέψει έναν εμφύλιο πόλεμο και μια οικονομική κατάρρευση – δύο εξελίξεις που έμοιαζαν εξαιρετικά πιθανές.

Αν υπήρχε ένας τρίτος δρόμος ανάμεσα στον κομμουνισμό και στον καπιταλισμό, ένας τρόπος εκδημοκρατισμού της χώρας και, ταυτόχρονα, αναδιανομής του πλούτου, η Νότια Αφρική υπό το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο έμοιαζε να έχει μια μοναδική ευκαιρία για να μετατρέψει αυτό το όνειρο σε πραγματικότητα, όχι μόνο εξαιτίας του παγκόσμιου θαυμασμού και της υιοσίτηξης προς τον Μαντέλα, αλλά και εξαιτίας του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο είχε διεξαχθεί ο αγώνας εναντίον του απαρτχάιντ τα προηγούμενα χρόνια. Τη δεκαετία του 1980 ο αγώνας εναντίον του απαρτχάιντ είχε μετατραπεί σε ένα πραγματικά παγκόσμιο μαζικό κίνημα, και εκτός Νότιας Αφρικής το πιο αποτελεσματικό όπλο των ακτιβιστών ήταν το μπιϊκοτάζ τόσο των νοτιοαφρικανικών προϊόντων όσο και των προϊόντων των πολυεθνικών εταιρειών που είχαν δοσοληψίες με το κράτος του απαρτχάιντ. Ο σκοπός της στρατηγικής του μπιϊκοτάζ ήταν να ασκηθεί τόσο μεγάλη πίεση στις εταιρείες, ώστε να αναγκάσουν τη νοτιοαφρικανική κυβέρνηση να καταργήσει το απαρτχάιντ. Υπήρχε όμως και μια ηθική συνιστώσα στην εκστρατεία του μπιϊκοτάζ: Πολλοί καταναλωτές πίστευαν ότι οι εταιρείες που αποκόμιζαν κέρδη από το καθεστώς της λευκής κυριαρχίας έπρεπε να δεχτούν ένα οικονομικό πλήγμα.

Η παγκόσμια αυτή υποσίτηξη πρόσφερε στο Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο μια μοναδική ευκαιρία να απορρίψει τη νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία. Καθώς ήταν ευρέως αποδεκτό ότι οι εταιρείες ήταν συνυπεύθυνες για τα εγκλήματα του απαρτχάιντ, ο Μαντέλα είχε τη δυνατότητα να εξηγήσει για ποιο λόγο κομβικοί τομείς της οικονομίας της Νότιας Αφρικής έπρεπε να εθνικοποιηθούν, όπως ακριβώς απαιτούσε ο Χάρτης της Ελευθερίας. Μπορούσε επίσης να χρησιμοποιήσει το ίδιο επιχείρημα προκειμένου να εξηγήσει για ποιο λόγο το χρέος που είχε συσσωρευτεί επί απαρτχάιντ ήταν ένα παράλογο βάρος για μια νέα, εκλεγμένη από το λαό κυβέρνηση. Μια τέτοια απείθαρχη συμπεριφορά θα προκαλούσε την οργή του ΔΝΤ, του Υπουργείου Οικονομικών των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όμως ο Μαντέλα ήταν ένας εν ζωή άγιος – και, επιπλέον, απολάμβανε μια τεράστια λαϊκή υποσίτηξη.

Δε θα μάθουμε ποτέ ποια από αυτές τις δυνάμεις θα αποδεικνυόταν η πιο ισχυρή. Στα χρόνια που μεσολάβησαν από τότε που ο Μαντέλα έγραψε το σημείωμα από το κελί του μέχρι τη σαρωτική νίκη του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου στις εκλογές του 1994, στις οποίες εξελέγη Πρόεδρος της χώρας, συ-

νέβη κάτι που έπεισε την κομματική ιεραρχία ότι δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει το κύρος της για να επιβάλει την επιστροφή και την αναδιανομή του κλεμμένου πλούτου. Αντί, λοιπόν, να οδηγήσει τη χώρα σε ένα σημείο κάπου ανάμεσα στην Καλιφόρνια και στο Κονγκό, το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο υιοθέτησε πολιτικές που αύξησαν τις ανισότητες και την εγκληματικότητα σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε το χάσμα των διαφορών στη Νότια Αφρική να προσεγγίζει πια περισσότερο αυτό ανάμεσα στο Μπέμπερλι Χιλς και στη Βαγδάτη. Σήμερα η χώρα είναι πλέον μια ζωντανή απόδειξη του τι συμβαίνει όταν η οικονομική μεταρρύθμιση απομονώνεται από τον πολιτικό μετασχηματισμό. Στο επίπεδο της πολιτικής, ο λαός έχει το δικαίωμα να ψηφίζει, υπάρχει προσωπική ελευθερία και κυβερνά η πλειοψηφία. Όμως, σε επίπεδο οικονομίας, η Νότια Αφρική έχει ξεπεράσει τη Βραζιλία ως η κοινωνία με τις μεγαλύτερες ανισότητες σε ολόκληρο τον κόσμο.

Το 2005 πήγα στη Νότια Αφρική για να προσπαθήσω να καταλάβω τι συνέβη κατά το μεταβατικό στάδιο, τα κομβικά χρόνια ανάμεσα στο 1990 και το 1994, με αποτέλεσμα ο Μαντέλα να ακολουθήσει το δρόμο τον οποίο είχε απερίφραστα απορρίψει ως «αδιανόητο».

Το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με το κυβερνών Εθνικό Κόμμα αποφασισμένο να αποφύγει έναν εφιάλτη σαν εκείνον που βίωσε η γειτονική Μοζαμβίκη όταν το κίνημα της ανεξαρτησίας έβαλε τέλος στην πορτογαλική αποικιοκρατική εξουσία το 1975. Όταν έφυγαν, οι Πορτογάλοι άφησαν πίσω τους καμένη γη εν είδει αντιποίνων: Έριξαν τοιμέντο στα φρεάτια των ανελκυστήρων, κατέστρεψαν τα τρακτέρ και άρπαξαν από τη χώρα οτιδήποτε μπορούσαν να μεταφέρουν. Προς τιμήν του, το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο διαπραγματεύτηκε μια σχετικά ειρηνική παράδοση της εξουσίας. Ωστόσο δεν κατάφερε να αποτρέψει αυτούς που κυβερνούσαν τη Νότια Αφρική τα χρόνια του απαρτχάιντ να σπείρουν το χάος ενώ έφευγαν. Σε αντίθεση με τους ομολόγους του στη Μοζαμβίκη, το Εθνικό Κόμμα δεν έριξε τοιμέντο στα φρεάτια των ανελκυστήρων: Το σαμποτάζ του, εξίσου παραλυτικό αλλά πολύ πιο ύπουλο, εκδηλώθηκε στα ψιλά γράμματα αυτών των ιστορικών διαπραγματεύσεων.

Οι επιμέρους συνομιλίες για τον τερματισμό του απαρτχάιντ αφορούσαν δύο διαφορετικά επίπεδα, που συχνά αλληλεπικαλύπτονταν: το ένα ήταν το πολιτικό και το άλλο το οικονομικό. Όπως ήταν φυσικό, το ενδιαφέρον εστία-

στηκε στις πολιτικές συνομιλίες κορυφής ανάμεσα στον Νέλσον Μαντέλα και στον Φρέντερικ ντε Κλερκ, τον ηγέτη του Εθνικού Κόμματος.

Η στρατηγική του Ντε Κλερκ στις διαπραγματεύσεις απέβλεπε στη διατήρηση όσο μεγαλύτερης ισχύος μπορούσε. Δοκίμασε τα πάντα: την πρόταση για ομοσπονδιοποίηση της χώρας, την παραχώρηση του δικαιώματος βέτο στα μειονοτικά κόμματα, την επιβολή ποσόστωσης στα κρατικά αξιώματα για κάθε εθνική ομάδα, οτιδήποτε προκειμένου να αποτρέψει την κυριαρχία της πλειοψηφίας, καθώς ήταν βέβαιος ότι μια τέτοια εξέλιξη θα οδηγούσε σε μαζικές απαλλοτριώσεις γης και στην εθνικοποίηση των ιδιωτικών εταιρειών. Όπως θα δήλωνε αργότερα ο Μαντέλα, «αυτό που προσπαθούσε να κάνει το Εθνικό Κόμμα ήταν να διατηρήσει την κυριαρχία των λευκών με τη συγκατάθεσή μας». Ο Ντε Κλερκ είχε στη διάθεσή του όπλα και χρήμα, όμως οι αντίπαλοί του είχαν ένα κίνημα εκατομμυρίων ανθρώπων. Ο Μαντέλα και ο κυριότερος διαπραγματευτής του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, ο Σίριλ Ραμαπόζα, επέβησαν τις απόψεις τους σε όλα σχεδόν τα ζητήματα.⁹

Παράλληλα με τις συνομιλίες κορυφής διεξάγονταν οι πολύ λιγότερο προβλεπόμενες διαπραγματεύσεις για το ζήτημα της οικονομίας, με βασικό εκπρόσωπο του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου τον Τάμπο Μπέκι, που τότε ήταν το ανερχόμενο αστέρι του κόμματος και μετέπειτα ο Πρόεδρος της Νότιας Αφρικής. Καθώς η εξέλιξη των διαπραγματεύσεων καθιστούσε προφανές ότι πολύ σύντομα το κοινοβούλιο θα βρισκόταν υπό τον απόλυτο έλεγχο του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, το κόμμα των ελίτ της Νότιας Αφρικής έστρεψε την ενεργητικότητα και τη δημιουργικότητά του στις οικονομικές διαπραγματεύσεις. Οι λευκοί της Νότιας Αφρικής είχαν αποτύχει να εμποδίσουν τους μαύρους να καταλάβουν την εξουσία, όμως δεν ήταν έτοιμοι να καταθέσουν εύκολα τα όπλα σε ό,τι αφορούσε τη διατήρηση του πλούτου που είχαν συσσωρεύσει κατά τη διάρκεια του apartheid.

Στη διάρκεια αυτών των συνομιλιών η κυβέρνηση του Ντε Κλερκ ακολούθησε μια διττή στρατηγική: Πρώτα απ' όλα, επικαλούμενη τη «Συναίνεση της Ουάσιγκτον», που πρέσβευε ότι υπήρχε μόνο ένας δρόμος στην οικονομία, παρουσίασε κομβικής σημασίας οικονομικές αποφάσεις, όπως για το ελεύθερο εμπόριο ή για την ανεξαρτησία της κεντρικής τράπεζας, ως «τεχνικού» ή «διοικητικού» χαρακτήρα. Δεύτερον, χρησιμοποίησε ένα ευρύ φάσμα νέων πολιτικών εργαλείων (διεθνείς εμπορικές συμφωνίες, αναθεωρήσεις του συντάγματος της χώρας και προγράμματα διαρθρωτικών προσαρμογών) για να παραδοθεί ο έλεγχος αυτών των τομέων σε δήθεν ανεξάρτητους ειδικούς, οικονο-

μολόγους και αξιωματούχους του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας, της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT) και του Εθνικού Κόμματος – εν ολίγοις, σε οποιονδήποτε άλλον εκτός από τους αγωνιστές του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου που είχαν πρωτοστατήσει στον απελευθερωτικό αγώνα. Ήταν μια στρατηγική «βαλκανιποίησης» όχι της γεωγραφίας της χώρας (όπως είχε αρχικά προσπαθήσει να κάνει ο Ντε Κλερκ) αλλά της οικονομίας της.

Το σχέδιο υλοποιήθηκε με επιτυχία κάτω από τη μύτη των ηγετών του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, οι οποίοι, όπως ήταν φυσικό, ενδιαφέρονταν πρωτίστως να κερδίσουν τη μάχη για τον έλεγχο του κοινοβουλίου. Ωστόσο το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο απέτυχε να προστατευτεί από μια πολύ πιο δόλια στρατηγική, ένα πολύπλοκο σχέδιο που στην ουσία εμποδίζει να μετατραπούν σε νόμους οι διατάξεις του Χάρτη της Ελευθερίας. Το «Ο λαός θα κυβερνήσει!» θα γινόταν σύντομα πραγματικότητα, όμως το εύρος της κυβερνητικής εξουσίας του συρρικνωνόταν γρήγορα.

Ενώ διεξάγονταν αυτές οι έντονες διαπραγματεύσεις, το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο προετοιμαζόταν για τη μέρα που θα αναλάμβανε τη διακυβέρνηση της χώρας. Συγκροτήθηκαν ομάδες εργασίας από οικονομολόγους και δικηγόρους του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, οι οποίες επιφορτίστηκαν με το καθήκον να βρουν με ποιους τρόπους οι γενικές υποσχέσεις του Χάρτη της Ελευθερίας (όπως για καλύτερη στέγαση και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη) θα μπορούσαν να μετατραπούν σε εφαρμόσιμες πολιτικές. Το πιο φιλόδοξο από αυτά τα σχέδια ήταν το «Κάντε τη Δημοκρατία να Λειτουργήσει», ένα οικονομικό πρόγραμμα για το μετά το απορτήχιντ μέλλον της Νότιας Αφρικής, το οποίο συντάχθηκε ενόσω ακόμα διεξάγονταν οι διαπραγματεύσεις. Αυτό που δε γνώριζαν όσα μέλη του κόμματος παρέμεναν πιστά στο Χάρτη της Ελευθερίας ήταν ότι, ενώ οι ίδιοι επεξεργάζονταν τα φιλόδοξα σχέδιά τους, η ομάδα των διαπραγματευτών έκανε παραχωρήσεις που θα καθιστούσαν πρακτικά αδύνατη την υλοποίησή τους. «Ήταν νεκρό πριν καν αρχίσει η εφαρμογή του», μου είπε ο οικονομολόγος Βισνού Πανταγιάτσι για το «Κάντε τη Δημοκρατία να Λειτουργήσει». Όταν ολοκληρώθηκε η σύνταξη του σχεδίου, «οι όροι του παιχνιδιού είχαν αλλάξει».

Καθώς ο Πανταγιάτσι ήταν ένας από τους ελάχιστους οικονομολόγους του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, του ανατέθηκε ένας ηγετικός ρόλος στο πλαίσιο του «Κάντε τη Δημοκρατία να Λειτουργήσει» («Έπρεπε να τα βγάλω πέρα με τους αριθμούς», όπως μου είπε). Οι περισσότεροι από όσους παρευ-

ρίσκονταν σε αυτές τις πολύωρες πολιτικές συνεδριάσεις κατείχαν υψηλά αξιώματα στην κυβέρνηση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, όχι όμως και ο Πανταγιάτσι. Είχε απορρίψει όσες προτάσεις του είχαν γίνει για να αναλάβει κάποιο κρατικό αξίωμα, προτιμώντας να συνεχίσει την ακαδημαϊκή σταδιοδρομία του στο Ντέρμπαν, όπου διδάσκει, γράφει και είναι ιδιοκτήτης του Βιβλιοπωλείου του Άικ – που ονομάστηκε έτσι προς τιμήν του Άικ Μάγει, του πρώτου μη λευκού βιβλιοπώλη στη Νότια Αφρική. Ήταν εκεί, ανάμεσα σε καλοδιατηρημένα εξαντλημένα βιβλία για την ιστορία της Αφρικής, που συναντηθήκαμε για να συζητήσουμε για τη μετάβαση.

Ο Πανταγιάτσι εντάχθηκε στον απελευθερωτικό αγώνα τη δεκαετία του 1970 ως σύμβουλος του νοτιοαφρικανικού συνδικαλιστικού κινήματος. «Όλοι είχαμε κρυμμένο το Χάρτη της Ελευθερίας στα σπίτια μας εκείνη την εποχή», θυμάται. Τον ρώτησα πότε αντιλήφθηκε ότι οι οικονομικές υποσχέσεις δε θα υλοποιούνταν. Μου απάντησε ότι το υποψιάστηκε για πρώτη φορά το 1993, όταν ο ίδιος και ένας συναδέλφος του στην ομάδα του σχεδίου «Κάντε τη Δημοκρατία να Λειτουργήσει» δέχτηκαν ένα τηλεφώνημα από την ομάδα των διαπραγματευτών, η οποία βρισκόταν στα τελευταία στάδια των συνομιλιών με το Εθνικό Κόμμα. Τους ζήτησαν να ετοιμάσουν μια πρόταση με τα υπέρ και τα κατά της μετατροπής της κεντρικής τράπεζας της Νότιας Αφρικής σε έναν ανεξάρτητο οργανισμό, ο οποίος θα λειτουργούσε με απόλυτη αυτονομία από την εκλεγμένη κυβέρνηση – και, παρεμπιπτόντως, οι διαπραγματευτές χρειάζονταν την πρόταση μέχρι το επόμενο πρωί.

«Αιφνιδιαστήκαμε», θυμάται ο Πανταγιάτσι, ένας άντρας στα πενήντα του πλέον. Είχε σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο Τζον Χόπκινς της Βαλτιμόρης και γνώριζε ότι ακόμα και οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι στις ΗΠΑ θεωρούσαν ακραία την ιδέα της ανεξαρτησίας της κεντρικής τράπεζας. Μόνο οι ιδεολόγοι της Σχολής του Σικάγου πίστευαν ότι οι κεντρικές τράπεζες έπρεπε να διοικούνται ως κυρίαρχα κράτη εν κράτει, χωρίς να παρεμβαίνουν οι εκλεγμένοι νομοθέτες.*¹⁰ Για τον Πανταγιάτσι και τους συναδέλφους του, που πίστευαν ότι η νέα κυβέρνηση έπρεπε να χρησιμοποιήσει τη νομισματική πολιτική για να επιτευχθούν «οι μεγάλοι στόχοι της ανάπτυξης, της απασχόλησης και της αναδιανομής», η πρόταση που έπρεπε να κάνει το Αφρικανικό Εθνικό Κο-

* Ο Μίλτον Φρίντμαν έλεγε συχνά, αστεειυόμενος, ότι, αν ήταν στο χέρι του, οι κεντρικές τράπεζες θα βασιζόνταν τόσο απόλυτα στην «οικονομική επιστήμη», ώστε θα μπορούσαν να τις διοικούν γιγάντιοι ηλεκτρονικοί υπολογιστές – χωρίς να απαιτείται η παρουσία ανθρώπων. (Σ.τ.Σ.)

γκρέσο ήταν αυτονόητη: «Δεν πρόκειται να υπάρξει ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα στη Νότια Αφρική».

Ο Πανταγιάτσι και ο συνάδελφός του έμειναν ξάγρυπνοι όλη τη νύχτα συντάσσοντας ένα κείμενο που πρόσφερε στην ομάδα των διαπραγματευτών τα αναγκαία επιχειρήματα για να αντιμετωπίσει την παγίδα του Εθνικού Κόμματος. Αν η κεντρική τράπεζα (που στη Νότια Αφρική ονομάζεται Αποθεματική Τράπεζα) ήταν ανεξάρτητη από την υπόλοιπη κυβέρνηση, θα μπορούσε να περιορίσει τις δυνατότητες του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου να τηρήσει τις υποσχέσεις του Χάρτη της Ελευθερίας. Εξάλλου, αν η κεντρική τράπεζα δεν ήταν υπόλογη στην κυβέρνηση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, σε ποιον θα λογοδοτούσε; Στο ΔΝΤ; Στο Χρηματιστήριο Αξιών του Γιοχάνεσμπουργκ; Προφανώς, το Εθνικό Κόμμα προσπαθούσε να βρει μια κερκόπορτα για να κρατηθεί στην εξουσία ακόμα και ύστερα από μια ήττα του στις εκλογές – μια στρατηγική η οποία έπρεπε να αναχαιτιστεί πάση θυσία. «Το επεδίωκαν με κάθε τρόπο», θυμάται ο Πανταγιάτσι. «Ήταν ολοφάνερο στην αιζέντα τους».

Ο Πανταγιάτσι έστειλε με φαξ το κείμενο το επόμενο πρωί, αλλά πέρασαν βδομάδες μέχρι να μάθει τι συνέβη. «Όταν τελικά ρωτήσαμε τι έγινε, μας απάντησαν: “Υποχώρησαμε στο ζήτημα αυτό”». Όχι μόνο η κεντρική τράπεζα θα αποτελούσε μια αυτόνομη οντότητα μέσα στο κράτος της Νότιας Αφρικής, με την ανεξαρτησία της να εξασφαλίζεται από το νέο σύνταγμα, αλλά επικεφαλής της θα ήταν ο ίδιος άνθρωπος που ήταν και επί απαρτχάιντ, ο Κρις Σταλς. Όμως το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο δεν υποχώρησε μόνο στο ζήτημα της κεντρικής τράπεζας. Μία ακόμα μείζων παραχώρηση στην οποία προέβη ήταν η παραμονή του Ντέρεκ Κιζ, του λευκού υπουργού Οικονομικών επί απαρτχάιντ, στη θέση του – όπως ακριβώς οι υπουργοί Οικονομικών και οι επικεφαλής της κεντρικής τράπεζας που είχε διορίσει η δικτατορική κυβέρνηση της Αργεντινής κατάφεραν να επιστρέψουν στις θέσεις τους επί δημοκρατίας. Οι *New York Times* εκθείασαν τον Κιζ ως τον «απόστολο ενός τρόπου διακυβέρνησης της χώρας που θα περιορίσει τις δαπάνες και θα είναι φιλικός προς τις επιχειρήσεις».¹¹

Ο Πανταγιάτσι αναφέρει ότι μέχρι τότε «εξακολουθούσαμε να είμαστε αισιόδοξοι, επειδή, Θεέ μου, πραγματοποιούσαμε έναν επαναστατικό αγώνα. *Κάτι* θα προέκυπε από αυτόν». Όταν έμαθε ότι η κεντρική τράπεζα και το Υπουργείο Οικονομικών θα διοικούνταν από τους επικεφαλής τους επί απαρτχάιντ, αντιλήφθηκε ότι «τα πάντα είχαν χαθεί σε ό,τι αφορούσε τον οικονομικό μετασχηματισμό». Όταν τον ρώτησα αν πίστευε ότι οι διαπραγματευτές εί-

χαν συνειδητοποιήσει πόσα πολλά είχαν παραχωρήσει, μου απάντησε έπειτα από μερικές στιγμές δισταγμού: «Ειλικρινά, όχι». Ήταν απλώς ένα παζάρεμα. «Στις διαπραγματεύσεις πρέπει να δώσεις κάτι, και η πλευρά μας αποφάσισε να δώσει αυτά – θα σου δώσω το ένα και θα μου δώσεις το άλλο».

Σύμφωνα με τον Πανταγιάτσι, όσα συνέβησαν δεν οφείλονταν σε προδοσία εκ μέρους των ηγετών του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, αλλά στην εξαπάτησή τους πάνω σε μια σειρά από ζητήματα που δε φαίνονταν ιδιαίτερα σημαντικά εκείνη την εποχή, αλλά, όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων, εμπόδισαν την πλήρη απελευθέρωση της Νότιας Αφρικής.

Αυτό που συνέβη στις διαπραγματεύσεις ήταν ότι το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο παγιδεύτηκε σε ένα νέος είδος ιστού, υφασμένου από μυστηριώδεις κανόνες και ρυθμίσεις που αποσκοπούσαν στο να περιχαρρακώσουν και να περιορίσουν την εξουσία των εκλεγμένων ηγετών. Ενώ ο ιστός τύλιγε τη χώρα, ελάχιστοι το πρόσεξαν. Όταν όμως η νέα κυβέρνηση ανήλθε στην εξουσία και προσπάθησε να κινηθεί ελεύθερα, προσφέροντας στους ψηφοφόρους της τα απτά οφέλη της απελευθέρωσης τα οποία προσδοκούσαν και για τα οποία την είχαν ψηφίσει, τα νήματα του ιστού την περισφίζαν και ανακάλυψε ότι οι εξουσίες της ήταν περιορισμένες. Ο Πάτρικ Μποντ, που εργαζόταν ως οικονομικός σύμβουλος στο γραφείο του Μαντέλα κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους της διακυβέρνησης του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, θυμάται το ακόλουθο σαρκαστικό σχόλιο που αντάλλαξε συχνά με τους συναδέλφους του: «Πήραμε το κράτος, αλλά πού είναι η εξουσία;». Όταν η νέα κυβέρνηση προσπάθησε να υλοποιήσει τα οράματα του Χάρτη της Ελευθερίας, ανακάλυψε ότι η εξουσία βρισκόταν στα χέρια άλλων.

Ήθελαν να αναδιανεύουν τη γη; Ήταν αδύνατον, καθώς την τελευταία στιγμή οι διαπραγματευτές αποδέχτηκαν ένα άρθρο στο νέο σύνταγμα που προστάτευε την ατομική ιδιοκτησία, καθιστώντας πρακτικά αδύνατη την αγροτική μεταρρύθμιση. Ήθελαν να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας για εκατομμύρια ανέργους; Δεν μπορούσαν να το κάνουν, καθώς εκατοντάδες εργοστάσια ήταν έτοιμα να κλείσουν επειδή το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο είχε υπογράψει τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (τον προάγγελο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου), η οποία απαγόρευε την κρατική επιδότηση των αυτοκινητοβιομηχανιών και των υφαντουργείων. Ήθελαν να εξασφαλίσουν τη διανομή δωρεάν φαρμάκων για την καταπολέμηση του AIDS στις μύ-

λεις για μη λευκούς, όπου η ασθένεια εξαπλωνόταν με τρομακτική ταχύτητα; Μια τέτοια απόφαση παραβίαζε τα πνευματικά δικαιώματα ιδιοκτησίας, τα οποία προστάτευε ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, όπου είχε προσχωρήσει η Νότια Αφρική, ως προέκταση της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου, με απόφαση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου χωρίς να γίνει δημόσιος διάλογος. Χρειάζονταν χρήματα για να ανεγείρουν περισσότερες και καλύτερες κατοικίες για τους φτωχούς και για να ηλεκτροδοτήσουν δωρεάν τις πόλεις για μη λευκούς; Συγγνώμη, αλλά τον προϋπολογισμό ροκάνιζε το τεράστιο χρέος που είχε κληροδοτηθεί σιωπηρά από την κυβέρνηση του απαρτχάιντ. Ήθελαν να θέσουν σε κυκλοφορία περισσότερο χρήμα; Έπρεπε να έχουν τη σύμφωνη γνώμη του επικεφαλής της κεντρικής τράπεζας, του ίδιου ανθρώπου που τη διοικούσε και επί απαρτχάιντ. Ήθελαν δωρεάν ύδρευση για όλους; Αδύνατον. Η Παγκόσμια Τράπεζα, μέσω της πολυάριθμης ομάδας οικονομολόγων, ερευνητών και εκπαιδευτών που είχε στείλει στη χώρα, είχε μετατρέψει σε κανόνα τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στις κοινωφελείς υπηρεσίες. Ήθελαν να επιβάλουν έλεγχο στις συναλλαγματικές ισοτιμίες προκειμένου να προστατέψουν το νόμισμα της χώρας από την κερδοσκοπία; Μια τέτοια απόφαση παραβίαζε τους όρους της συμφωνίας ύψους 850 εκατομμυρίων δολαρίων με το ΔΝΤ, η οποία, συμπτωματικά, είχε υπογραφεί λίγο πριν από τις εκλογές. Ήθελαν να αυξήσουν τους μισθούς για να κλείσει το χάσμα που υπήρχε επί απαρτχάιντ; Όχι, κύριοι, καθώς η συμφωνία με το ΔΝΤ προέβλεπε «συγκράτηση των μισθών».¹² Και δεν έπρεπε καν να διανοούνται ότι θα μπορούσαν να αφηγήσουν αυτούς τους περιορισμούς, επειδή η οποιαδήποτε αλλαγή θα θεωρούνταν απόδειξη επικίνδυνης εθνικής αφερεγγυότητας, έλλειψη αφοσίωσης στην εφαρμογή των «μεταρρυθμίσεων», απουσία ενός «βασισμένου σε κανόνες συστήματος». Όλα αυτά θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην κατάρρευση του νομίσματος, στη διακοπή της χορήγησης βοήθειας και στη φυγή των κεφαλαίων. Εν κατακλείδι, η Νότια Αφρική ήταν ελεύθερη αλλά ταυτόχρονα δέσμια. Όλοι αυτοί οι διεθνείς οργανισμοί με τα ακατάληπτα ακρωνύμια δεν ήταν παρά διαφορετικά νήματα του ιστού που ακινητοποιούσε τη νέα κυβέρνηση.

Ο Ρασούλ Σνάιμαν, επί πολλά έτη ακτιβιστής εναντίον του απαρτχάιντ, μου περιέγραψε την παγίδα με ωμό τρόπο: «Δε μας άφησαν ποτέ ελεύθερους. Απλώς έβγαλαν την αλυσίδα από το λαιμό μας και την έβαλαν στους αστραγάλους μας». Η Γιασμίν Σούκα, διακεκριμένη Νοτιοαφρικανή ακτιβίστρια υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μου είπε για τη μετάβαση: «Οι μεγάλες επιχει-

ρήσεις μας δήλωσαν: «Θα κρατήσουμε τα πάντα και εσείς (το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο) θα κυβερνάτε κατ' όνομα. [...] Μπορείτε να έχετε την πολιτική εξουσία, μπορείτε φαινομενικά να κυβερνάτε, όμως η πραγματική διακυβέρνηση θα βρίσκεται στα χέρια άλλων». * Ήταν μια διαδικασία «βρεφοποίησης» κοινή για τις χώρες σε μεταβατικό στάδιο: Στις νέες κυβερνήσεις δίνονται τα κλειδιά του σπιτιού, όχι όμως και ο συνδυασμός του χρηματοκιβωτίου. Ανάμεσα στα όσα ήθελα να καταλάβω ήταν πως, ύστερα από έναν τέτοιο επικό αγώνα για την ελευθερία, επιτράπηκε να συμβούν όλα αυτά. Όχι μόνο για ποιο λόγο οι ηγέτες του απελευθερωτικού κινήματος υποχώρησαν στο μέτωπο της οικονομίας, αλλά και γιατί η βάση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, οι άνθρωποι που είχαν ήδη θυσιάσει πάρα πολλά, επέτρεψαν στους ηγέτες τους να υποχωρήσουν. Για ποιο λόγο τα απλά μέλη του κινήματος δεν απαίτησαν να τηρήσει το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο τις υποσχέσεις του Χάρτη της Ελευθερίας και δεν εξεγέρθηκαν εναντίον των παραχωρήσεων;

Όπως άρμοζε, ήταν τα Παιδιά του Σικάγου στη Χιλή που εγκαινίασαν τη διαδικασία του δημοκρατικά επικυρωμένου καπιταλισμού, ή της οικοδόμησης αυτού που αποκαλούσαν «νέα δημοκρατία». Προτού παραδώσουν την εξουσία σε μια εκλεγμένη κυβέρνηση έπειτα από δεκαεφτά χρόνια χουντικής εξουσίας, τα Παιδιά του Σικάγου ρύθμισαν το σύνταγμα και τη δικαιοσύνη έτσι ώστε να είναι νομικά αδύνατη η κατάργηση των αντιδραστικών νόμων τους. Χρησιμοποιούσαν πολλές ονομασίες για αυτή τη διαδικασία: οικοδόμηση μιας «τεχνοποιημένης δημοκρατίας, μιας «προστατευόμενης δημοκρατίας» ή, όπως το έθεσε ο νεαρός υπουργός του Πινοτσέτ Χοσέ Πινιέρα, διασφάλιση της «μόνωσης από την πολιτική». Ο Άλβαρο Μπαρδόν, υφυπουργός Οικονομικών του Πινοτσέτ, εξήγησε την κλασική συλλογιστική της Σχολής του Σικάγου: «Αν δεχτούμε ότι τα οικονομικά είναι μια επιστήμη, αυτό συνεπάγεται ότι η κυβέρνηση ή οι πολιτικές δομές πρέπει να έχουν λιγότερη εξουσία, καθώς δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητα τους να παίρνουν αποφάσεις για τέτοια ζητήματα». (Σ.τ.Σ.)

Έθεσα αυτό το ερώτημα στον Γουίλιαμ Γκουμέντε, έναν τρίτης γενιάς ακτιβιστή του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, ο οποίος, ως ένας από τους ηγέτες του φοιτητικού κινήματος κατά τη διάρκεια της μετάβασης, βρισκόταν στους δρόμους εκείνα τα ταραγμένα χρόνια.

«Όλοι είχαν στραμμένο το βλέμμα τους στις πολιτικές διαπραγματεύσεις», θυμάται αναφερόμενος στις συνομιλίες κορυφής ανάμεσα στον Νέλσον Μαντέλα και στον Ντε Κλερκ. «Αν ο λαός διαισθανόταν ότι κάτι δεν πήγαινε καλά, θα εκδηλώνονταν μαζικές διαμαρτυρίες. Όμως, όταν οι διαπραγματευτές ενημέρωναν το λαό για τα ζητήματα της οικονομίας, όλοι νόμιζαν ότι επρόκειτο για ένα τεχνικό θέμα. Κανείς δεν ενδιαφερόταν». Για να προσθέσει ότι ο Μπέκι ενίσχυε αυτή την αντίληψη παρουσιάζοντας τις διαπραγματεύσεις ως ένα «διοικητικό» ζήτημα που δεν είχε κανένα ενδιαφέρον για το λαό (όπως ακριβώς έγινε και στη Χιλή με την επινόηση του όρου «τεχνοποιημένη δημοκρατία»). Καταλήγοντας, μου λέει με απόγνωση: «Δεν καταλάβαμε! Δεν καταλάβαμε τι πραγματικά συνέβαινε».

Μπέκι Τάμπο Πρ. Νοτίου Αφρικής 1997-2008

Ο Γκουμέντε, που είναι σήμερα ένας από τους πιο αξιοσέβαστους ερευνητές-δημοσιογράφους της Νότιας Αφρικής, μου εξομολογήθηκε ότι έχει πλέον συνειδητοποιήσει πως σε αυτές τις «τεχνοκρατικές» συναντήσεις καθορίστηκε το μέλλον της χώρας του κάτι που ελάχιστοι είχαν συνειδητοποιήσει τότε. Όπως και πολλοί άνθρωποι με τους οποίους συνομίλησα, ο Γκουμέντε μου θύμισε ότι σε όλη τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου η Νότια Αφρική βρισκόταν στα πρόθυρα ενός εμφύλιου πολέμου: Στις πόλεις για μη λευκούς επικρατούσε ένα καθεστώς τρομοκρατίας από συμμορίες που τις εξόπλιζε το Εθνικό Κόμμα, η αστυνομία εξακολουθούσε να πυροβολεί στα τυφλά, οι δολοφονίες ηγετικών στελεχών συνεχίζονταν και όλοι έλεγαν ότι η χώρα κινδύνευε να βυθιστεί σε ένα λουτρό αίματος. «Είχα εστιάσει το ενδιαφέρον μου στις πολιτικές εξελίξεις: στη μαζική δράση, στις διαδηλώσεις στο Μπίσο (το μέρος όπου πραγματοποιήθηκε η τελική αναμέτρηση ανάμεσα στους διαδηλωτές και στην αστυνομία), όπου φωνάζαμε “Πρέπει να φύγουν!”» θυμάται ο Γκουμέντε. «Όμως δεν ήταν αυτή η πραγματική σύγκρουση. Η πραγματική σύγκρουση αφορούσε την οικονομία. Και είμαι απογοητευμένος με τον εαυτό μου επειδή υπήρξα τόσο αφελής. Νόμιζα ότι ήμουν αρκετά ώριμος πολιτικά για να αντιλαμβάνομαι σωστά τα ζητήματα. Πώς είναι δυνατόν να μην κατάλαβα;»

Έκτοτε ο Γκουμέντε προσπαθεί να αναπληρώσει το χαμένο χρόνο. Όταν συναντηθήκαμε, βρισκόταν στο επίκεντρο μιας εθνικής διαμάχης την οποία είχε πυροδοτήσει το βιβλίο του Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC. Πρόκειται για μια λεπτομερή αποκάλυψη του πως ακριβώς το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο διαπραγματεύτηκε την εκχώρηση της οικονομικής ανεξαρτησίας της χώρας κατά τη διάρκεια των συναντήσεων για τις οποίες αδιαφορούσε εκείνη την εποχή ο Γκουμέντε επειδή ήταν πολύ απασχολημένος με τις πολιτικές εξελίξεις. «Έγραψα αυτό το βιβλίο γεμάτος οργή», μου είπε ο Γκουμέντε. «Οργή για τον εαυτό μου και για το κόμμα».

Είναι δύσκολο να φανταστούμε πώς θα μπορούσε να υπάρξει μια διαφορετική έκβαση. Αν ο Γκουμέντε έχει δίκιο και οι διαπραγματευτές του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου απέτυχαν να αντιληφθούν την τεράστια σημασία του ζητήματος για το οποίο διαπραγματεύονταν, πώς ήταν δυνατόν να το αντιληφθούν οι αγωνιστές του κινήματος που μάχονταν στους δρόμους; Κατά τη διάρκεια της καθοριστικής περιόδου της υπογραφής των συμφωνιών οι Νοτιοαφρικανοί βρίσκονταν σε μια παρατεταμένη κατάσταση κρίσης,

αιωρούμενοι ανάμεσα στην αγαλλίαση του να βλέπουν ελεύθερο τον Μαντέλα και στην οργή που είχε προκαλέσει η δολοφονία του Κρις Χάνι, του νεαρού αγωνιστή που πολλοί έλπιζαν ότι θα διαδεχόταν ως ηγέτης τον Μαντέλα, από έναν ρατσιστή. Εκτός από μια δράκα οικονομολόγων, κανείς δεν ήθελε να συζητάει για την ανεξαρτησία της κεντρικής τράπεζας, ένα ανιαρό θέμα ακόμα και κάτω από κανονικές συνθήκες. Ο Γκουμέντε επισημαίνει ότι, πολύ απλά, πολλοί άνθρωποι θεώρησαν δεδομένο ότι οι όποιοι συμβιβασμοί γίνονταν θα μπορούσαν να ακυρωθούν όταν το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο θα εδραιωνόταν στην εξουσία. «Θα γινόμασταν κυβέρνηση, θα το διορθώναμε μετά», μου είπε ο Γκουμέντε.

Αυτό που δε συνειδητοποιήσαν οι ακτιβιστές του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου ήταν ότι στις διαπραγματεύσεις αλλοιώθηκε η ίδια η φύση της δημοκρατίας, ότι μεταβλήθηκε σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε, όταν ο ιστός των περιορισμών τύλιξε τη χώρα, δεν μπορούσε να υπάρξει *μετά*.

Στα πρώτα δύο χρόνια της διακυβέρνησης του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου το κόμμα προσπαθούσε να χρησιμοποιήσει τους περιορισμένους πόρους που διέθετε για να υλοποιήσει την υπόσχεση της αναδιανομής του πλούτου. Αυξήθηκαν οι δημόσιες επενδύσεις: Ανεγέρθηκαν περισσότερες από εκατό χιλιάδες κατοικίες για τους φτωχούς και εκατομμύρια άνθρωποι απέκτησαν πρόσβαση στα δίκτυα ηλεκτροδότησης, ύδρευσης και τηλεφωνίας.¹⁴ Όμως επαναλήφθηκε η γνωστή ιστορία: Γονατισμένη από το χρέος και υφιστάμενη διεθνείς πιέσεις προκειμένου να ιδιωτικοποιήσει τις κοινωφελείς υπηρεσίες, η κυβέρνηση άρχισε σύντομα να αυξάνει τις τιμές. Έπειτα από μία δεκαετία διακυβέρνησης από το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο, εκατομμύρια άνθρωποι δεν έχουν πλέον ηλεκτρικό ρεύμα και νερό, επειδή δεν μπορούν να πληρώνουν τους λογαριασμούς.* Τουλάχιστον το 40% των νέων τηλεφωνικών γραμμών δε λειτουργούσαν το 2003.¹⁵ Όσο για «τα ορυχεία, τις τράπεζες και τις μονοπωλιακές βιομηχανίες», των οποίων την εθνικοποίηση ζητούσε ο Μαντέλα, παρέμει-

* Αποτελεί αντικείμενο έντονης διαμάχης στη Νότια Αφρική το αν ο αριθμός όσων απέκτησαν πρόσβαση στις κοινωφελείς υπηρεσίες είναι ή όχι μεγαλύτερος από τον αριθμό όσων αποκόπηκαν από αυτές. Σύμφωνα με τα ευρήματα μιας έγκυρης μελέτης, οι διακοπές των συνδέσεων είναι περισσότερες από τις συνδέσεις: Η κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι 9 εκατομμύρια άνθρωποι απέκτησαν σύνδεση με το δίκτυο ύδρευσης, στη δε μελέτη αναφέρεται ότι η σύνδεση με το δίκτυο ύδρευσης διακόπηκε για 10 εκατομμύρια ανθρώπους. (Σ.τ.Σ.)

ναν στα χέρια των τεσσάρων ελεγχόμενων από λευκούς εταιρικών κολοσσών, που ελέγχουν επίσης το 80% του Χρηματιστηρίου Αξιών του Γιοχάνεσμπουργκ.¹⁶ Το 2005 μόνο το 4% των εισηγμένων εταιρειών ανήκαν ή ελέγχονταν από μαύρους.¹⁷ Το 2006 οι λευκοί εξακολουθούσαν να κατέχουν το 70% της καλλιεργήσιμης γης της Νότιας Αφρικής, παρόλο που αποτελούν μόνο το 10% του πληθυσμού.¹⁸ Ακόμα πιο λυπηρό είναι το γεγονός ότι η κυβέρνηση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου δαπάνησε πάρα πολύ χρόνο αρνούμενη τη σοβαρότητα της κρίσης του AIDS αντί να εξασφαλίσει φάρμακα για τους περίπου 5 εκατομμύρια ανθρώπους που είναι φορείς του ιού HIV, αν και από τις αρχές του 2007 υπάρχουν μερικά σημάδια προόδου.¹⁹ Το πιο εντυπωσιακό ίσως στατιστικό δεδομένο είναι το ακόλουθο: Από το 1990, το έτος αποφυλάκισης του Μαντέλα, το προσδόκιμο ζωής των Νοτιοαφρικανών μειώθηκε κατά δεκατρία χρόνια.²⁰

Πίσω από αυτά τα γεγονότα και τους αριθμούς βρίσκεται μια μοιραία επιλογή του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου όταν η ηγεσία συνειδητοποίησε ότι την είχαν εξαπατήσει στις οικονομικές διαπραγματεύσεις. Το κόμμα θα μπορούσε να ξεκινήσει ένα δεύτερο απελευθερωτικό αγώνα και να σπάσει τον αποπνικτικό ιστό που είχε υφανθεί κατά τη διάρκεια της μετάβασης. Ή θα μπορούσε να αποδεχτεί την περιορισμένη εξουσία του και να ενστερνιστεί τη νέα οικονομική τάξη. Η ηγεσία του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου επέλεξε τη δεύτερη λύση. Αντί να μετατρέψει σε κεντρική πολιτική του την αναδιανομή του πλούτου της χώρας (κάτι που αποτελούσε τον πυρήνα του Χάρτη της Ελευθερίας, βάσει του οποίου είχε κερδίσει τις εκλογές), μόλις ανήλθε στην εξουσία, αποδέχτηκε την κυρίαρχη λογική ότι η μοναδική ελπίδα ήταν να προσελκύσει ξένους επενδυτές, οι οποίοι θα δημιουργούσαν πλούτο και στη συνέχεια τα οφέλη θα διοχετεύονταν στους φτωχούς. Όμως, για να υπάρχει ελπίδα ότι θα λειτουργούσε το μοντέλο της «διάχυσης των οικονομικών οφελών από πάνω προς τα κάτω» (trickle-down), η κυβέρνηση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου έπρεπε να αλλάξει ριζικά τη στάση της προκειμένου να γίνει θελκτική στους επενδυτές.

Δεν ήταν ένα εύκολο έργο, όπως ανακάλυψε ο Μαντέλα βγαίνοντας από τη φυλακή. Αμέσως μόλις απελευθερώθηκε, η χρηματιστηριακή αγορά της Νότιας Αφρικής κατέρρευσε εξαιτίας του πανικού. Το ραντ, το νόμισμα της Νότιας Αφρικής, έχασε το 10% της αξίας του.²¹ Μερικές βδομάδες μετά η De Beers, η εταιρεία διαμαντιών, μετέφερε την έδρα της από τη Νότια Αφρική στην Ελβετία.²² Αυτού του είδους η άμεση τιμωρία από τις αγορές θα ήταν αδιανόητη

τρεις δεκαετίες πριν, όταν είχε φυλακιστεί ο Μαντέλα. Τη δεκαετία του 1960 ήταν ανήκουστο οι πολυεθνικές να εγκαταλείπουν αιφνιδιαστικά τη χώρα όπου έδρευαν, το δε παγκόσμιο νομισματικό σύστημα ήταν συνδεδεμένο με τον κανόνα του χρυσού. Τώρα πια δεν υπήρχαν προστατευτικά μέτρα για το νόμισμα της Νότιας Αφρικής, οι φραγμοί στο εμπόριο είχαν καταργηθεί και οι περισσότερες χρηματιστηριακές συναλλαγές αποσκοπούσαν στη βραχυπρόθεσμη κερδοσκοπία.

Όχι μόνο δεν άρεσε στις ευμετάβλητες αγορές το γεγονός της απελευθέρωσης του Μαντέλα, αλλά μερικές «άστοχες» δηλώσεις του ίδιου ή των υπόλοιπων ηγετών του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου θα μπορούσαν να προκαλέσουν μια εσπευσμένη φυγή της «ηλεκτρονικής αγέλης», όπως την είχε εύστοχα αποκαλέσει ο αρθρογράφος των *New York Times* Τόμας Φρίντμαν.²³ Η φυγή με την οποία έγινε δεκτή η αποφυλάκιση του Μαντέλα ήταν απλώς η αρχή μιας διαδικασίας «δράσης και αντίδρασης» ανάμεσα στην ηγεσία του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου και στις χρηματοοικονομικές αγορές – μιας σοκαριστικής διαδικασίας που μύησε το κόμμα στους νέους κανόνες του παιχνιδιού. Κάθε φορά που ένας κορυφαίος αξιωματούχος του κόμματος υπονοούσε ότι ίσως να εφαρμοζόταν ο Χάρτης της Ελευθερίας, οι αγορές αντιδρούσαν με ένα σοκ, προκαλώντας την ελεύθερη πτώση του ραντ. Οι κανόνες ήταν απλοί και σκληροί – το ηλεκτρονικό αντίστοιχο μονοσύλλαβων γρυντισμών: δικαιοσύνη = ακριβή, πουλήστε· στάτους κβο = καλό, αγοράστε. Όταν, λίγο μετά την αποφυλάκισή του, ο Μαντέλα μίλησε για μία ακόμα φορά υπέρ της εθνικοποίησης σε ένα γεύμα με κορυφαίους επιχειρηματίες, «ο δείκτης του χρυσού έκανε βουτιά κατά 5%».²⁴

Ακόμα και ενέργειες που φαινομενικά δεν είχαν καμία σχέση με τον κόσμο της οικονομίας, αλλά πρόσδιδαν την ύπαρξη ενός λανθάνοντος ριζοσπαστισμού, προκαλούσαν κραδασμούς στις αγορές. Όταν ο Τρέββορ Μάνιουελ, υπουργός του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, είπε ότι το ράγκμπι στη Νότια Αφρική είναι «ένα παιχνίδι της λευκής μειοψηφίας», επειδή η εθνική ομάδα αποτελούνταν μόνο από λευκούς παίκτες, το ραντ δέχτηκε ένα ακόμα πλήγμα.²⁵

Από όλους τους περιορισμούς που έπρεπε να αντιμετωπίσει η νέα κυβέρνηση οι αγορές αποδείχτηκαν ο σημαντικότερος – και σε αυτό έγκειται, κατά μία έννοια, το δαιμόνιο του αχαλίνωτου καπιταλισμού: αυτο-επιβάλλεται. Όταν μια χώρα ανοίξει τα σύνορά της στις ευμετάβλητες διαθέσεις της παγκόσμιας αγοράς, οποιαδήποτε παρέκκλιση από την ορθοδοξία της Σχολής του Σικάγου τιμωρείται ακαριαία από τους χρηματιστές στη Νέα Υόρκη και στο Λονδίνο,

οι οποίοι στοιχηματίζουν εναντίον του νομίσματος της ανυπάκουης χώρας, βαθαίνοντας την κρίση και αυξάνοντας την ανάγκη για περισσότερα δάνεια με ακόμα πιο επαχθείς όρους. Ο Μαντέλα αναγνώρισε την ύπαρξη της παγίδας το 1997, λέγοντας στο συνέδριο του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου: «Η κινητικότητα του κεφαλαίου και η παγκοσμιοποίηση των κεφαλαιουχικών και των υπόλοιπων αγορών καθιστούν αδύνατον το να αποφασίζει μια χώρα ποια θα είναι η οικονομική πολιτική της χωρίς να λαμβάνει υπόψη της την πιθανή αντίδραση αυτών των αγορών».²⁶

Ο άνθρωπος μέσα στο Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο που φαινόταν να κατανοεί πώς μπορούσαν να σταματήσουν τα σοκ ήταν ο Τάμπο Μπέκι, το δεξί χέρι του Μαντέλα κατά τη διάρκεια της Προεδρίας του και μελλοντικός διάδοχός του. Ο Μπέκι είχε ζήσει πολλά χρόνια εξόριστος στην Αγγλία, όπου είχε σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο του Σάσεξ και στη συνέχεια είχε εγκατασταθεί στο Λονδίνο. Τη δεκαετία του 1980, ενώ οι πόλεις για μη λευκούς πνίγονταν στα δακρυγόνα, ο Μπέκι ανέπνεε τις αναθυμιάσεις του θάσσερισμού. Από όλους τους ηγέτες του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου ο Μπέκι ήταν αυτός που μπορούσε να συγχρωτίζεται καλύτερα με τους επιχειρηματίες, και πριν από την απελευθέρωση του Μαντέλα είχε οργανώσει αρκετές μυστικές συναντήσεις με διευθυντικά στελέχη εταιρειών που τους τρόμαζε η προοπτική να κυριαρχήσει η μαύρη πλειοψηφία. Το 1985, έπειτα από μια βραδιά που ο Μπέκι και μια ομάδα Νοτιοαφρικανών επιχειρηματιών έπιναν ούισκι σε ένα κυνηγετικό περίπτερο στη Ζάμπια, ο Χιου Μάρεϊ, εκδότης ενός έγκυρου οικονομικού περιοδικού, σχολίασε: «Ο ηγέτης του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου διαθέτει την αξιοθαύμαστη ικανότητα να εμπνέει εμπιστοσύνη ακόμα και στις πλέον τεταμένες καταστάσεις».²⁷

Ο Μπέκι ήταν πεπεισμένος ότι το κλειδί για να ηρεμήσουν οι αγορές ήταν το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο να εμπνεύσει αυτού του είδους την εμπιστοσύνη σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα. Σύμφωνα με τον Γκουμέντε, ο Μπέκι ανέλαβε να μυήσει το κόμμα στις θεμελιώδεις αρχές της ελεύθερης αγοράς. Το κτήνος της αγοράς έχει απελευθερωθεί, εξηγούσε ο Μπέκι. Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα για να το δαμάσουμε, απλώς πρέπει να το τροφοδοτούμε με αυτό που λαχταρά: διαρκή μεγέθυνση των οικονομικών δεικτών.

Αντί, λοιπόν, να εθνικοποιήσουν τα ορυχεία, ο Μαντέλα και ο Μπέκι άρχισαν να συναντιούνται τακτικά με τον Χάρι Οπενχάιμερ, τον πρώην πρόεδρο των εξορυκτικών κολοσσών Anglo-American και De Beers, που ήταν τα οικονομικά σύμβολα του καθεστώτος του απαριχάιντ. Λίγο μετά τις εκλογές του

1994, μάλιστα, υπέβαλαν στον Οπενχάιμερ το οικονομικό πρόγραμμα του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου για να το εγκρίνει, ενώ αναθεώρησαν αρκετά κομβικά σημεία του προκειμένου να καθησυχάσουν τις ανησυχίες του Οπενχάιμερ και των άλλων κορυφαίων βιομηχάνων.²⁸ Ελπίζοντας να αποφύγει ένα ακόμα σοκ από τις αγορές, στην πρώτη του μετεκλογική συνέντευξη ως Πρόεδρος ο Μαντέλα πήρε προσεκτικά αποστάσεις από τις προηγούμενες δηλώσεις του υπέρ των εθνικοποιήσεων. «Στην οικονομική πολιτική μας [...] δεν υπάρχει ούτε μία αναφορά σε εθνικοποιήσεις, και αυτό δεν είναι τυχαίο», είπε. «Δεν έχουμε ούτε ένα σύνθημα που να μας συνδέει με τη μαρξιστική ιδεολογία».*²⁹ Ο οικονομικός Τύπος ενθάρρυνε αυτή τη μεταστροφή: «Παρόλο που στο Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο υπάρχει μια ισχυρή αριστερή πτέρυγα», σχολίασε η *Wall Street Journal*, «τον τελευταίο καιρό ο κύριος Μαντέλα μιλάει περισσότερο σαν τη Μάργκαρετ Θάτσερ παρά σαν το σοσιαλιστή επαναστάτη που κάποτε θεωρούνταν».³⁰

Ωστόσο οι αναμνήσεις του ριζοσπαστικού παρελθόντος του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου συνέχιζαν να το συνοδεύουν και, παρά τις προσπάθειες της νέας κυβέρνησης να μη δείχνει απειλητική, οι αγορές συνέχισαν να της επιφέρουν οδυνηρά σοκ: Μέσα σε ένα μόνο μήνα του 1996 το ραντ έχασε το 20% της αξίας του, ενώ συνεχίστηκε η «αιμορραγία» κεφαλαίων από τη χώρα, καθώς πανικόβλητοι πλούσιοι Νοτιοαφρικανοί μετέφεραν τα χρήματά τους στο εξωτερικό.³¹

Ο Μπέκι έπεισε τον Μαντέλα ότι ήταν αναγκαία η οριστική ρήξη των δεσμών με το παρελθόν. Το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο χρειαζόταν ένα καινούριο οικονομικό σχέδιο, κάτι τολμηρό, που θα προκαλούσε σοκ και θα μετέδιδε, με το δραματικό τρόπο που καταλαβαίνουν οι αγορές, το μήνυμα ότι το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο ήταν έτοιμο να ενστερνιστεί τη «Συναίνεση της Ουάσινγκτον».

Όπως στη Βολιβία, όπου το πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ προετοιμάστηκε με τη μυστικότητα μιας συγκαλυμμένης στρατιωτικής επιχείρησης, έτσι και στη Νότια Αφρική μόνο μια δράκα στενών συνεργατών του Μπέκι γνώριζαν ότι βρισκόταν υπό εξεργασία ένα νέο οικονομικό πρόγραμμα, πολύ διαφορετικό από τις υποσχέσεις που είχαν δοθεί κατά τη διάρκεια της προεκλογικής

* Στην πραγματικότητα, το επίσημο οικονομικό πρόγραμμα του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου, βάσει του οποίου εκλέχτηκε, ζητούσε «την ενίσχυση του δημόσιου ρόλου σε στρατηγικούς τομείς μέσω, για παράδειγμα, των εθνικοποιήσεων». Επιπλέον, υπήρχε ο Χάρτης της Ελευθερίας, που εξακολουθούσε να αποτελεί το μανιφέστο του κόμματος. (Σ.τ.Σ.)

περιόδου του 1994. Ο Γκουμέντε έχει γράψει ότι όλα τα μέλη της ομάδας «ορκίστηκαν να τηρήσουν απόλυτη εχεμύθεια και όλη η διαδικασία περιβαλλόταν με τη μεγαλύτερη δυνατή μυστικότητα, ώστε η αριστερή πτέρυγα του κόμματος να μη μάθει το παραμικρό για το σχέδιο του Μπέκι». ³² Ο οικονομολόγος Στίβεν Γκελμπ, που συμμετείχε στην επεξεργασία του νέου προγράμματος, έχει παραδεχτεί ότι «ήταν μια ακραία “μεταρρύθμιση από τα πάνω”, η οποία προωθούσε μέχρι το έσχατο σημείο τους τα επιχειρήματα υπέρ της μόνωσης και της αυτονομίας των διαμορφωτών της πολιτικής από τις λαϊκές πιέσεις». ³³ (Η έμφαση στη μυστικότητα και στη μόνωση αποτελούσε μια ιδιαίτερα έντονη ιστορική ειρωνεία, δεδομένου ότι, κάτω από το ζυγό του απαρτχάιντ, η διαδικασία για τη σύνταξη του Χάρτη της Ελευθερίας υπήρξε αξιοσημείωτα ανοιχτή και συμμετοχική. Τώρα πια, σε συνθήκες δημοκρατίας, το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο επέλεγε να κρατήσει κρυφή από τη βάση του την επεξεργασία του νέου οικονομικού του προγράμματος.)

Τον Ιούνιο του 1996 ο Μπέκι αποκάλυψε το νέο οικονομικό πρόγραμμα: ήταν μια νεοφιλελεύθερη θεραπεία-σοκ, που απαιτούσε περισσότερες ιδιωτικοποιήσεις, περικοπές στις κρατικές δαπάνες, ελαστικότητα στην εργασία, ενίσχυση του ελεύθερου εμπορίου και πιο χαλαρούς ελέγχους στη ροή των κεφαλαίων. Σύμφωνα με τον Γκελμπ, ο βασικός σκοπός του νέου προγράμματος ήταν «να καταδείξει στους δυνητικούς επενδυτές την προσηλωση της κυβέρνησης (και ιδίως του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου) στην κυρίαρχη ορθοδοξία». ³⁴ Για να διασφαλίσει ότι οι χρηματιστές στη Νέα Υόρκη και στο Λονδίνο θα λάμβαναν πεντακάθαρα το μήνυμα, ο Μπέκι είπε, ευφυσολογώντας, κατά τη διάρκεια της επίσημης παρουσίασης του νέου προγράμματος: «Μπορείτε να με αποκαλείτε θατσεριστή». ³⁵

Η θεραπεία-σοκ σχετίζεται πάντα με τις απόδόσεις των αγορών – αυτό αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της σχετικής θεωρίας. Οι χρηματιστηριακές αγορές λατρεύουν τις υπερβολικά προβεβλημένες, προσεκτικά σχεδιαζόμενες στιγμές κατά τις οποίες εκτινάσσεται στα ύψη η τιμή μιας μετοχής, συνήθως με αφορμή μια αύξηση μετοχικού κεφαλαίου με την έκδοση νέων μετοχών, μια ανακοίνωση μεγάλης συγχώνευσης ή μια πρόσληψη ενός διάσημου διευθυνόντος συμβούλου. Όταν οι οικονομολόγοι παροτρύνουν μια χώρα να ανακοινώσει ένα πακέτο θεραπείας-σοκ, η συμβουλή τους βασίζεται εν μέρει σε μια προσπάθεια μίμησης των «δραματοποιημένων» συμβάντων που προωθούν μια μετοχή στις χρηματιστηριακές αγορές, προκειμένου να δοθεί το έναυσμα για μια ξέφρενη ανοδική πορεία – η διαφορά είναι ότι, αντί να πουλούν μετοχές, που-

λούν μια χώρα, ελπίζοντας ότι η αντίδραση θα είναι «Αγοράστε μετοχές της Αργεντινής!», «Αγοράστε ομόλογα της Βολιβίας!». Από την άλλη πλευρά, μια πιο αργή και προσεκτική προσέγγιση μπορεί να είναι λιγότερο βίαιη, όμως στερεί από την αγορά αυτές τις «φούσκες» που εξασφαλίζουν τεράστια κέρδη. Η θεραπεία-σοκ είναι πάντα ένα στοίχημα, όμως στη Νότια Αφρική δεν κερδήθηκε: Το εγχείρημα του Μπέκι δεν προσέλκυσε μακροπρόθεσμες επενδύσεις, απλώς οδήγησε σε ένα κερδοσκοπικό παιχνίδι που κατέληξε στην περαιτέρω υποτίμηση του νομίσματος.

Το σοκ της βάσης

«Οι νεοφώτιστοι δείχνουν πάντα περισσότερο ζήλο. Θέλουν να είναι ευχάριστοι», σχολίασε ο συγγραφέας Άσγουιν Ντεσάι όταν τον συνάντησα στο Ντέρμπαν για να συζητήσουμε τις αναμνήσεις του από τη μετάβαση. Ο Ντεσάι, που είχε φυλακιστεί στα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα, θεωρεί ότι υπάρχουν παραλληλισμοί ανάμεσα στην ψυχολογία των φυλακισμένων και στη συμπεριφορά της κυβέρνησης του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου. Στη φυλακή, μου είπε, «αν είσαι ευχάριστος στο διευθυντή, ζεις σε καλύτερες συνθήκες. Προφανώς, η λογική αυτή μεταφέρθηκε σε μερικά από όσα έκανε η νοτιοαφρικανική κοινωνία. Ήθελαν να αποδείξουν ότι ήταν πολύ καλύτεροι φυλακισμένοι. Πολύ πιο πειθαρχημένοι από ό,τι άλλες χώρες».

Ωστόσο η βάση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου αποδείχτηκε πολύ πιο ανυπάκουη, με συνέπεια να δημιουργηθεί η ανάγκη για ακόμα περισσότερη πειθαρχία. Σύμφωνα με τη Γιασμίν Σούκα, μέλος της Νοτιοαφρικανικής Επιτροπής για την Αλήθεια και τη Συμφιλίωση, η νοοτροπία της πειθαρχίας επηρέαζε κάθε πτυχή της μετάβασης, συμπεριλαμβανομένης της απονομής δικαιοσύνης. Αφού για χρόνια άκουγε μαρτυρικές καταθέσεις για τα βασανιστήρια, τις δολοφονίες και τις εξαφανίσεις, η Επιτροπή για την Αλήθεια στράφηκε στο ζήτημα των μέτρων που θα θέραπευαν τις αδικίες. Η αλήθεια και η συγχώρεση ήταν σημαντικές, αλλά το ίδιο και η αποζημίωση των θυμάτων και των οικογενειών τους. Δεν ήταν λογικό να ζητηθεί από τη νέα κυβέρνηση να καταβάλει αποζημιώσεις, καθώς δεν ήταν αυτή που είχε διαπράξει τα εγκλήματα, ενώ οποιαδήποτε αποζημίωση για τις καταχρήσεις του απαρτχάιντ θα σήμαινε ότι τα χρήματα αυτά δε θα ξοδεύονταν για να κατασκευαστούν σπίτια και σχολεία για τους φτωχούς του πρόσφατα απελευθερωμένου έθνους.

Μερικά μέλη της επιτροπής πίστευαν ότι οι πολυεθνικές εταιρείες που είχαν επωφεληθεί από το απαρτχάντ έπρεπε να εξαναγκαστούν να πληρώσουν τις αποζημιώσεις. Τελικά, η Νοτιοαφρικανική Επιτροπή για την Αλήθεια και τη Συμφιλίωση πρότεινε την εφάπαξ επιβολή ενός φόρου της τάξης του 1% στις εταιρείες ώστε να συγκεντρωθούν χρήματα για τα θύματα – ενός φόρου τον οποίο ονόμασε «φόρο αλληλεγγύης». Η Σούκα περίμενε ότι το Αφρικανικό Έθnikό Κογκρέσο θα υποστήριζε αυτό το ήπιο μέτρο, όμως η κυβέρνηση, με επικεφαλής πλέον τον Μπέκι, απέρριψε τις προτάσεις για την καταβολή αποζημιώσεων από τις εταιρείες ή για την επιβολή ενός φόρου αλληλεγγύης, φοβούμενη ότι ένα τέτοιο μέτρο θα έστελνε ένα αντι-επιχειρηματικό μήνυμα στις αγορές. «Ο Πρόεδρος αποφάσισε να μη θεωρήσει τις επιχειρήσεις υπόλογες», μου είπε η Σούκα. Τελικά, η κυβέρνηση κατέβαλε ένα μικρό μέρος των αποζημιώσεων χρησιμοποιώντας κονδύλια του κρατικού προϋπολογισμού, όπως ακριβώς φοβούνταν τα μέλη της επιτροπής.

Η Νοτιοαφρικανική Επιτροπή για την Αλήθεια και τη Συμφιλίωση προβάλλεται συχνά ως πρότυπο επιτυχημένης «οικοδόμησης της ειρήνης», το οποίο «εξάγεται» σε άλλες περιοχές συρράξεων, από τη Σρι Λάνκα μέχρι το Αφγανιστάν. Όμως πολλοί από όσους συμμετείχαν στη διαδικασία διατηρούν σοβαρές αμφιβολίες. Όταν τον Μάρτιο του 2003 ο αρχιεπίσκοπος Ντέσμοντ Τούτου, που ήταν ο πρόεδρος της επιτροπής, παρουσίασε την τελική έκθεση, είπε στους δημοσιογράφους ότι η ελευθερία είχε μείνει ανολοκλήρωτη. «Μπορείτε να εξηγήσετε για ποιο λόγο ένας μαύρος ξυπνάει κάθε πρωί σε ένα άθλιο γκέτο μέχρι σήμερα, σχεδόν δέκα χρόνια μετά την ελευθερία; Και στη συνέχεια πηγαίνει να δουλέψει στην πόλη όπου ζουν κυρίως λευκοί σε πολυτελή σπίτια; Και στο τέλος της ημέρας επιστρέφει στην άθλια παράγκα του; Δεν μπορώ να καταλάβω για ποιο λόγο αυτοί οι άνθρωποι δε λένε απλώς: “Να πάει στο διάβολο η ειρήνη! Να πάνε στο διάβολο ο Τούτου και η Επιτροπή για την Αλήθεια!».³⁶

Η Σούκα, που είναι πλέον η επικεφαλής του Νοτιοαφρικανικού Ιδρύματος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ισχυρίζεται πως, παρόλο που η Επιτροπή για την Αλήθεια ασχολήθηκε «με εξωτερικές εκφάνσεις του απαρτχάντ, όπως τα βασανιστήρια, η κακομεταχείριση και οι εξαφανίσεις», άφησε «εντελώς ανέγγιχτο» το οικονομικό σύστημα το οποίο εξυπηρετούσαν αυτές οι καταχρήσεις – μια επανάληψη των ανησυχιών για τις παρωπίδες όσων υποστηρίζουν τα «ανθρώπινα δικαιώματα» τις οποίες είχε διατυπώσει τρεις δεκαετίες πριν ο Ορλάντιο Λετελιέ. Η Σούκα υποστηρίζει ότι, αν ήταν στο χέρι της να επαναλάβει

τη διαδικασία, «θα ενεργούσα εντελώς διαφορετικά. Θα ερευνούσα τα συστήματα του απαρτχάιντ. Θα εξέταζα το ζήτημα της γης, θα εξέταζα, ασφαλώς, το ρόλο των πολυεθνικών, θα εξέταζα πολύ προσεκτικά το ρόλο της εξορυκτικής βιομηχανίας, επειδή πιστεύω ότι αυτή είναι η πραγματική ασθένεια της Νότιας Αφρικής. [...] Θα εξέταζα τις συστηματικές επιπτώσεις των πολιτικών του απαρτχάιντ και θα αφιέρωνα μόνο μία συνεδρίαση στα βασανιστήρια, επειδή πιστεύω ότι, όταν εστιάζεις στα βασανιστήρια και δεν εξετάζεις τι εξυπηρετούσαν, αρχίζεις να αναθεωρείς την πραγματική ιστορία».

Αποζημιώσεις από την ανάποδη

Καθώς η κυβέρνηση συνεχίζει να πληρώνει τα χρέη του απαρτχάιντ, αποτελεί τεράστια αδικία το γεγονός ότι το Αφρικανικό Έθνικό Κογκρέσο απέρριψε την πρόταση της Επιτροπής για την Αλήθεια να καταβάλουν αποζημιώσεις οι εταιρείες, επισημαίνει η Σούκα. Στα πρώτα χρόνια της ανάληψης της εξουσίας η εξυπηρέτηση του χρέους κόστιζε στη νέα κυβέρνηση 30 δισεκατομμύρια ραντ (4,5 δισεκατομμύρια δολάρια) ετησίως – ένα κολοσσιαίο ποσό σε σύγκριση με το πενιχρό σύνολο των 85 εκατομμυρίων δολαρίων που κατέβαλε τελικά η κυβέρνηση στα 19.000 θύματα του απαρτχάιντ και στις οικογένειές τους. Ο Νέλσον Μαντέλα έχει αναφερθεί στο δυσβάσταχτο βάρος του χρέους ως το μεγαλύτερο εμπόδιο στην τήρηση των υποσχέσεων του Χάρτη της Ελευθερίας. «Δεν έχουμε αυτά τα 30 δισεκατομμύρια ραντ για να χτίσουμε σπίτια, όπως σχεδιάζαμε πριν ανέλθουμε στην εξουσία, για να διασφαλίσουμε ότι τα παιδιά μας θα πηγαίνουν στα καλύτερα σχολεία, για να αντιμετωπίσουμε την ανεργία, για να έχουν όλοι μια δουλειά, ένα αξιοπρεπές εισόδημα, να μπορούν να παρέχουν στέγη στους αγαπημένους τους, να τους τρέφουν. [...] Μας περιορίζει το χρέος που κληρονομήσαμε».³⁷

Παρά την παραδοχή του Μαντέλα ότι η πληρωμή των χρεών του απαρτχάιντ είναι ένα δυσβάσταχτο βάρος, το κόμμα συνεχίζει να απορρίπτει τις προτάσεις για άρνηση της αποπληρωμής του. Παρότι υπάρχουν ισχυρά νομικά επιχειρήματα ότι το χρέος είναι «επαχθές», υπάρχει ο φόβος ότι τυχόν άρνηση αποπληρωμής του θα έκανε τη Νότια Αφρική να φαντάζει επικίνδυνα ριζοσπαστική στα μάτια των επενδυτών, με συνέπεια οι αγορές να προκαλέσουν ένα ακόμα σοκ. Ο Ντένις Μπρούτους, επί πολλά χρόνια μέλος του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου και πρώην κρατούμενος στο νησί Ρόμπεν, προσέκρου-

σε πάνω σε αυτό τον τοίχο του φόβου. Το 1998, βλέποντας τις οικονομικές πιέσεις που υφίστατο η κυβέρνηση, αποφάσισε μαζί με μια ομάδα Νοτιοαφρικανών ακτιβιστών ότι ο καλύτερος τρόπος με τον οποίο μπορούσαν να ενισχύσουν το συνεχιζόμενο αγώνα ήταν να οργανώσουν ένα κίνημα «αντιμετώπισης του χρέους». «Πρέπει να ομολογήσω ότι ήμουν αφελής», μου είπε ο Μπρούτους, στα εβδομήντα του χρόνια πλέον. «Περίμενα ότι η κυβέρνηση θα εκτιμούσε το γεγονός ότι τα απλά μέλη του κόμματος ασχολούνταν με το ζήτημα του χρέους, ότι ήθελαν να την ενισχύσουν στην αντιμετώπισή του». Προς μεγάλη του έκπληξη, «η κυβέρνηση μας απέπεμψε λέγοντας: “Όχι, δε δεχόμαστε τη βοήθειά σας”».

Η απόφαση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου να συνεχίσει να πληρώνει ήταν ιδιαίτερα εξοργιστική για τους ακτιβιστές σαν τον Μπρούτους εξαιτίας των απτών θυσιών που απαιτούνταν για την αποπληρωμή του κάθε δανείου. Για παράδειγμα, μεταξύ 1997 και 2004 η κυβέρνηση της Νότιας Αφρικής πούλησε δεκαοχτώ κρατικές εταιρείες, συγκεντρώνοντας 4 δισεκατομμύρια δολάρια, όμως σχεδόν τα μισά από αυτά τα χρήματα δόθηκαν για την εξυπηρέτηση του χρέους.³⁸ Με άλλα λόγια, το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο όχι μόνο αθέτησε την υπόσχεση του Μαντέλα για «εθνικοποίηση των ορυχείων, των τραπεζών και των μονοπωλιακών βιομηχανιών», αλλά, εξαιτίας του χρέους, έπραξε το ακριβώς αντίθετο: Άρχισε να εκποιεί τα εθνικά περιουσιακά στοιχεία για να πληρώσει τα χρέη των πρώην καταπιεστών.

Επιπλέον, υπάρχει και το ζήτημα του πού ακριβώς πηγαίνουν τα χρήματα. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων η ομάδα του Φρέντερικ ντε Κλερκ ζήτησε από το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο να εγγυηθεί τις θέσεις εργασίας των δημοσίων υπαλλήλων μετά την παράδοση της εξουσίας: Όσοι ήθελαν να φύγουν, έπρεπε να λάβουν παχυλές ισόβιες συντάξεις. Επρόκειτο για ένα ασυνήθιστο αίτημα σε μια χώρα χωρίς σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, ωστόσο υπήρξε ένα από τα αρκετά «τεχνικά» ζητήματα στα οποία υποχώρησε το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο.³⁹ Η παραχώρηση αυτή σήμαινε ότι η κυβέρνηση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου θα επωμιζόταν το κόστος δύο κρατικών μηχανισμών: του δικού της και ενός σκιώδους λευκού κρατικού μηχανισμού που δεν κατείχε πλέον την εξουσία. Το 40% των ετήσιων χρεολυσίων της κυβέρνησης πηγαίνουν στο συνταξιοδοτικό ταμείο της χώρας. Η συντριπτική πλειονότητα των επωφελούμενων είναι οι πρώην υπάλληλοι του apartheid.^{*40}

* Στην πραγματικότητα, αυτό το βάρος απ' την εποχή του apartheid αυξάνει το συνολικό χρέος

Εκ κατακλείδι, η Νότια Αφρική κατέληξε να αποτελεί μια περίπτωση αποζημιώσεων από την ανάποδη, καθώς οι μεγάλες επιχειρήσεις που αποκόμισαν τεράστια κέρδη από την εργασία των μαύρων στα χρόνια του aparthaίντ δεν έδωσαν ούτε μια δεκάρα, ενώ τα θύματα του aparthaίντ συνεχίζουν να πληρώνουν τους πρώην θύτες τους. Και πώς εξασφαλίζονται τα χρήματα για αυτή τη γενναιοδωρία; Με την απογύμνωση του κράτους από τα περιουσιακά του στοιχεία μέσω των ιδιωτικοποιήσεων – μια εκουγγχρονισμένη μορφή της λεηλασίας την οποία το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο επιθυμούσε τόσο πολύ να αποφύγει όταν συμφώνησε να διαπραγματευτεί, με την ελπίδα ότι θα απέτρεπε μια επανάληψη της περίπτωσης της Μοζαμβίκης. Ωστόσο, σε αντίθεση με τα όσα συνέβησαν στη Μοζαμβίκη, όπου οι δημόσιοι υπάλληλοι κατέστρεψαν τις υποδομές, γέμισαν τις τσέπες τους και την κοπάνησαν, στη Νότια Αφρική η αποδιάρθρωση του κράτους και η λεηλασία των χρηματοκιβωτίων του συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Όταν έφτασα στη Νότια Αφρική, πλησίαζε η πεντηκοστή επέτειος της υπογραφής του Χάρτη της Ελευθερίας, και το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο είχε αποφασίσει να τιμήσει το γεγονός με ένα μιντιακό θέαμα. Το σχέδιο προέβλεπε εκείνη τη μέρα το κοινοβούλιο να μη συνεδριάσει στο Κέιπ Τάουν, αλλά στο πολύ πιο ταπεινό Κλίπταουν, όπου είχε επικυρωθεί ο Χάρτης της Ελευθερίας. Ο Τάμπο Μπέκι, ο Πρόεδρος της Νότιας Αφρικής, θα εκμεταλλευόταν την ευκαιρία για να μετονομάσει το κεντρικό σταυροδρόμι του Κλίπταουν σε

και ταυτόχρονα στερεί κάθε χρόνο εκατομμύρια ραντ από το δημόσιο ταμείο. Μια «τεχνική» λογιστική αλλαγή το 1989 μετέβαλε το συνταξιοδοτικό ταμείο από ένα σύστημα «πληρωμής ανάλογα με τα έσοδα», στο πλαίσιο του οποίου οι συντάξεις καταβάλλονταν από τις ετήσιες εισφορές, σε ένα «πλήρως χρηματοδοτούμενο» σύστημα, στο πλαίσιο του οποίου το ταμείο οφείλει να διαθέτει αρκετά κεφάλαια ώστε να μπορεί να καλύψει το 70-80% των υποχρεώσεων του ανά πάσα στιγμή – ένα σενάριο το οποίο δεν πρόκειται να αντιμετωπίσει ποτέ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα άμεσα αποθεματικά του ταμείου να εκτιναχθούν από 30 δισεκατομμύρια ραντ το 1989 σε περισσότερα από 300 δισεκατομμύρια ραντ το 2004 – μια αλλαγή που, ασφαλώς, μπορεί να χαρακτηριστεί «σοκ χρέους». Αυτό σημαίνει για τους Νοτιοαφρικανούς ότι η τεράστια δεξαμενή κεφαλαίων την οποία διαχειρίζεται αυτόνομα το συνταξιοδοτικό ταμείο είναι περιχαρακωμένη και δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε δαπάνες για τη στέγαση, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ή τις βασικές κοινωφελείς υπηρεσίες. Τη συμφωνία για το συνταξιοδοτικό ταμείο διαπραγματεύτηκε εκ μέρους του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου ο Τζο Σλόβο, ο θρυλικός ηγέτης του Κομμουνιστικού Κόμματος της Νότιας Αφρικής, γεγονός που συνεχίζει να αποτελεί πηγή μεγάλης οργής μέχρι σήμερα. (Σ.τ.Σ.)

πλατεία Γουόλτερ Σισούλου, προς τιμήν ενός από τους πιο αξιοσέβαστους ηγέτες του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου. Επιπλέον, θα εγκαινιάζε το Μνημείο του Χάρτη της Ελευθερίας, μια στήλη με πέτρινες πλάκες πάνω στις οποίες ήταν χαραγμένο το κείμενο του Χάρτη της Ελευθερίας, και θα άναβε την αιώνια «φλόγα της ελευθερίας». Δίπλα στη στήλη συνεχίζονταν οι εργασίες για ένα άλλο μνημείο, που ονομαζόταν «Στύλοι της Ελευθερίας», ένα σύμπλεγμα από μαύρους και λευκούς ταιμεντένιους κίονες οι οποίοι συμβόλιζαν το διάσημο άρθρο του Χάρτη της Ελευθερίας που αναφέρει: «Η Νότια Αφρική ανήκει σε όλους όσοι ζουν σε αυτή, μαύρους και λευκούς».⁴¹

Ήταν δύσκολο να μην αντιληφθεί κανείς το μήνυμα των εκδηλώσεων: Πενήντα χρόνια πριν το κόμμα είχε υποσχεθεί να φέρει την ελευθερία στη Νότια Αφρική, και το είχε κάνει – το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο μπορούσε να πει: «Αποστολή εξετελέσθη».

Όσοσο υπήρχε κάτι το παράδοξο στο όλο γεγονός. Το Κλίπταουν, μια φτωχή πόλη για μη λευκούς, με ερειπωμένες παράγκες, σκουπίδια στους δρόμους και ποσοστό ανεργίας 72%, πολύ υψηλότερο από ό,τι επί απαρτχάιντ, έμοιαζε περισσότερο με ένα σύμβολο της αθέτησης των υποσχέσεων του Χάρτη της Ελευθερίας παρά με το κατάλληλο σκηνικό για έναν τόσο λαμπρό εορτασμό.⁴² Όπως αποδείχτηκε, τις εκδηλώσεις για την επέτειο δεν τις είχε σχεδιάσει και επιμεληθεί το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο, αλλά ένας αλλόκοτος οργανισμός με την ονομασία Blue IQ. Αν και επίσημα βραχίονας της περιφερειακής κυβέρνησης, ο Blue IQ «λειτουργεί μέσα σε ένα προσεκτικά δομημένο περιβάλλον που τον κάνει να μοιάζει περισσότερο με εταιρεία του ιδιωτικού τομέα παρά με κρατική υπηρεσία», σύμφωνα με το πολυτελές –και μπλε– διαφημιστικό φυλλάδιό του. Σκοπός του είναι να προσελκύει νέες ξένες επενδύσεις στη Νότια Αφρική – ως μέρος του προγράμματος του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου για «αναδιανομή μέσω της ανάπτυξης».

Ο Blue IQ θεωρούσε τον τουρισμό μείζονα τομέα για επενδύσεις, και η έρευνα αγοράς που είχε κάνει έδειχνε ότι ένας σημαντικός λόγος προσέλκυσης τουριστών στη χώρα ήταν η παγκόσμια φήμη που είχε αποκτήσει το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο μετά το θρίαμβό του εις βάρος της καταπίεσης. Ελπίζοντας να εκμεταλλευτούν αυτή την ισχυρή αιτία έλξης, οι ιθύνοντες του Blue IQ αποφάσισαν ότι δεν υπήρχε καλύτερο σύμβολο για το θρίαμβο του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου από το Χάρτη της Ελευθερίας. Έχοντας αυτό κατά νου, έθεσαν σε εφαρμογή ένα σχέδιο μετατροπής του Κλίπταουν σε θεματικό πάρκο για το Χάρτη της Ελευθερίας, «έναν παγκό-

σμιας κλάσης τουριστικό προορισμό και ένα μνημείο της πανανθρώπινης κληρονομιάς, που προσφέρει στους εγχώριους και στους διεθνείς επισκέπτες του μια μοναδική εμπειρία», περιλαμβάνοντας ένα μουσείο, ένα εμπορικό κέντρο με κεντρικό θέμα το Χάρτη της Ελευθερίας και το κατασκευασμένο από μέταλλο και γυαλί Ξενοδοχείο της Ελευθερίας. Αυτό που τώρα είναι μια παραγκούπολη θα μετατραπεί σε ένα «αξιοζήλευτο και αριστοκρατικό» προάστιο του Γιοχάνεσμπουργκ, ενώ πολλοί από τους σημερινούς κατοίκους του θα εγκατασταθούν σε φτωχογειτονιές σε λιγότερο ιστορικές τοποθεσίες.⁴³

Με το σχέδιό του να αλλάξει τη φυσιγνωμία του Κλίπταουν ο Blue IQ εφαρμόζει πιστά το εγχειρίδιο της ελεύθερης αγοράς, προσφέροντας στους επιχειρηματίες κίνητρα για να επενδύσουν με την ελπίδα ότι θα δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας. Αυτό που κάνει το συγκεκριμένο σχέδιο να ξεχωρίζει είναι ότι στο Κλίπταουν ο θεμέλιος λίθος στον οποίο βασίζεται ο μηχανισμός της «διάχυσης των οικονομικών οφελών από πάνω προς τα κάτω» (trickle-down) είναι ένα κείμενο ηλικίας πενήντα ετών που χάρασε έναν πολύ πιο άμεσο δρόμο για την εξαφάνιση της φτώχειας: Ο Χάρτης της Ελευθερίας ζητούσε την αναδιανομή της γης, ώστε εκατομμύρια άνθρωποι να μπορούν να συντηρούνται από αυτή, αλλά και την επιστροφή των ορυχείων, ώστε η μέχρι τότε λεία να χρησιμοποιηθεί για να δημιουργηθούν κατοικίες, υποδομές και θέσεις εργασίας. Με άλλα λόγια, ζητούσε να βγουν από τη μέση οι μεσάζοντες. Οι ιδέες αυτές ίσως να ηχούν ως ένας ουτοπικός λαϊκισμός στα αφτιά πολλών, όμως, μετά τα τόσα αποτυχημένα πειράματα της ορθοδοξίας της Σχολής του Σικάγου, ίσως οι πραγματικοί ονειροβάτες να είναι όσοι εξακολουθούν να πιστεύουν ότι ένα σχέδιο όπως το θεματικό πάρκο για το Χάρτη της Ελευθερίας, που προσφέρει δωρεάν εξυπηρέτησεις στις εταιρείες, απογυμνώνοντας ακόμα περισσότερο το λαό, θα επιλύσει τα πιεστικά υγειονομικά και οικονομικά προβλήματα εξαιτίας των οποίων 22 εκατομμύρια Νοτιοαφρικανοί εξακολουθούν να ζουν στη φτώχεια.⁴⁴

Μία δεκαετία αφότου η Νότια Αφρική έκανε την αποφασιστική της στροφή προς το θατσερισμό, τα αποτελέσματα αυτού του πειράματος «διάχυσης της δικαιοσύνης από πάνω προς τα κάτω» είναι σκανδαλώδη:

- Από το 1994, όταν το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο ανήλθε στην εξουσία, μέχρι το 2006 ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν με λιγότερο από ένα δολάριο τη μέρα διπλασιάστηκε από τα 2 στα 4 εκατομμύρια.⁴⁵

- Μεταξύ 1991 και 2002 το ποσοστό της ανεργίας των μαύρων της Νότιας Αφρικής υπερδιπλασιάστηκε, από το 23% στο 48%.⁴⁶
- Από τα 35 εκατομμύρια των μαύρων πολιτών της Νότιας Αφρικής μόνο 5.000 έχουν ετήσιο εισόδημα άνω των 60.000 δολαρίων. Ο αριθμός των λευκών που βρίσκονται σε αυτή την εισοδηματική κλίμακα είναι εικοσαπλάσιος, ενώ πολλοί έχουν πολύ μεγαλύτερα εισοδήματα.⁴⁷
- Η κυβέρνηση του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου κατασκεύασε 1,8 εκατομμύριο κατοικίες, όμως το ίδιο διάστημα 2 εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τα σπίτια τους.⁴⁸
- Σχεδόν 1 εκατομμύριο άνθρωποι εκδιώχτηκαν με έξωση από αγροκτήματα κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας της δημοκρατίας.⁴⁹
- Ο αριθμός των εξώσεων σημαίνει ότι όσοι κατοικούν σε παραγκουπόλεις αυξήθηκαν κατά 50%. Το 2006 περισσότεροι από ένας στους τέσσερις Νοτιοαφρικανούς ζούσαν σε εκτός σχεδίου πόλης παραγκουπόλεις, χωρίς τρεχούμενο νερό και ηλεκτρισμό.⁵⁰

Ίσως η καλύτερη απόδειξη της αθέτησης των υποσχέσεων για ελευθερία είναι ο τρόπος με τον οποίο διαφορετικά τμήματα της νοτιοαφρικανικής κοινωνίας βλέπουν το Χάρτη της Ελευθερίας. Μέχρι πρόσφατα το κείμενο αντιπροσώπευε την έσχατη απειλή για τους λευκούς προνομιούχους. Σήμερα οι επιχειρηματίες και οι λευκοί που ζουν σε προστατευμένες κοινότητες το αντιμετωπίζουν ως μια δήλωση καλών προθέσεων, ιδεαλιστική και καθόλου απειλητική, παρόμοια με τον κώδικα καλής συμπεριφοράς μιας εταιρείας. Όμως στις πόλεις για μη λευκούς, όπου κάποτε το κείμενο το οποίο υιοθετήθηκε σε ένα λιβάδι του Κλίπταουν ήταν φορτισμένο από προοπτικές για ένα καλύτερο μέλλον, είναι οδυνηρό να αναλογίζονται οι άνθρωποι τις υποσχέσεις του Χάρτη της Ελευθερίας. Πολλοί Νοτιοαφρικανοί μοποικοτάρισαν τις εορταστικές εκδηλώσεις της κυβέρνησης. «Όσα γράφει ο Χάρτης της Ελευθερίας είναι πολύ καλά», μου είπε χαρακτηριστικά ο Σ'μπου Ζικόντε, ένας από τους ηγέτες του κινήματος των κατοίκων των παραγκουπόλεων στο Ντέρμπαν, «όμως το μόνο που βλέπω είναι η προδοσία».

Τελικά, το πιο πειστικό επιχείρημα για να εγκαταλειφθούν οι υποσχέσεις του Χάρτη της Ελευθερίας για αναδιανομή του πλούτου ήταν και το λιγότερο ευφάνταστο: Το ίδιο κάνουν όλοι. Στη συζήτησή μας ο Βιονού Πανταγιάτσι συ-

νόμισε ως εξής το μήνυμα που εξαρχής λάμβαναν οι ηγέτες του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου από «τις Δυτικές κυβερνήσεις, το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα. Έλεγαν: “Ο κόσμος έχει αλλάξει. Τίποτα από όλη αυτή την αριστερή φρασεολογία δε σημαίνει πλέον κάτι. Αυτό είναι το μοναδικό παιχνίδι που υπάρχει”». Όπως γράφει ο Γκουμέντε: «Επρόκειτο για μια επίθεση για την οποία το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο ήταν εντελώς απροετοίμαστο. Οι ηγέτες που ήταν υπεύθυνοι για την οικονομία πήγαιναν τακτικά στα κεντρικά γραφεία διεθνών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ, ενώ κατά τη διάρκεια του 1992 και του 1993 αρκετά στελέχη του κόμματος, μερικά από τα οποία δεν είχαν καμία γνώση για οικονομικά θέματα, συμμετείχαν σε ταχύρρυθμα εκπαιδευτικά προγράμματα ξένων σχολών διοίκησης επιχειρήσεων, επενδυτικών τραπεζών, οικονομικών “δεξαμενών σκέψης” και της Παγκόσμιας Τράπεζας, όπου υποβάλλονταν σε μια “αυστηρή δίαιτα νεοφιλελεύθερων ιδεών”. Επρόκειτο για μια ιλιγγιώδη εμπειρία. Ήταν η πρώτη φορά που η διεθνής κοινότητα προσπαθούσε τόσο σκληρά να σαγηνεύσει μια κυβέρνηση εν αναμονή».⁵¹

Ο Μαντέλα δέχτηκε μια ιδιαίτερα ισχυρή δόση αυτής της εκλεπτυσμένης μορφής πίεσης όταν το 1992 συναντήθηκε με Ευρωπαίους ηγέτες στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός. Όταν επεσήμανε ότι αυτό που ήθελε να κάνει η Νότια Αφρική δεν ήταν πιο ριζοσπαστικό από ό,τι είχε συμβεί στη Δυτική Ευρώπη με το Σχέδιο Μάρσαλ μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Ολλανδός υπουργός Οικονομικών απέρριψε τον παραλληλισμό. «Αυτό νομίζαμε τότε ότι ήταν το σωστό. Όμως οι οικονομίες σε όλο τον κόσμο είναι αλληλεξαρτώμενες. Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης έχει αρχίσει να ριζώνει. Καμία οικονομία δεν μπορεί να αναπτυχθεί ξεχωριστά από τις οικονομίες των άλλων χωρών».⁵²

Όταν ηγέτες όπως ο Μαντέλα έρχονταν σε επαφή με τα κυκλώματα της παγκοσμιοποίησης, τους σφυροκοπούσαν με το γεγονός ότι ακόμα και οι πιο αριστερές κυβερνήσεις ενστερνίζονταν τη «Συναίνεση της Ουάσινγκτον»: Οι κομμουνιστές στο Βιετνάμ και στην Κίνα το έκαναν, όπως εξάλλου και οι συνδικαλιστές στην Πολωνία και οι σοσιαλδημοκράτες στη Χιλή, η οποία είχε επιτέλους ελευθερωθεί από τον Πινοσέτ. Ακόμα και οι Ρώσοι είχαν δει το νεοφιλελεύθερο φως – την περίοδο που το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις η Μόσχα βρισκόταν εν μέσω μιας φρενήρους κορπορατικής μανίας, εκποιώντας τα κρατικά περιουσιακά στοιχεία σε κομματικά στελέχη που μετατρέπονταν σε επιχειρηματίες όσο πιο γρήγορα μπορούσαν.

Αφού και η Μόσχα είχε παραδοθεί, πώς ήταν δυνατόν μια ομάδα ρακένδυτων αγωνιστών της ελευθερίας στη Νότια Αφρική να αντιστέκεται σε αυτό το πανίσχυρο παγκόσμιο κύμα;

Αυτό τουλάχιστον ήταν το μήνυμα το οποίο διέδιδαν οι δικηγόροι, οι οικονομολόγοι και οι κοινωνικοί λειτουργοί που αποτελούν την ταχύτατα επεκτεινόμενη «βιομηχανία της μετάβασης» – ομάδες ειδικών οι οποίοι μετακινούνται από τη μια σπαρασσόμενη από πόλεμο χώρα στην άλλη μαστιζόμενη από κρίση πόλη, εκθειάζοντας στους νέους πολιτικούς ηγέτες τις πρακτικές που ακολουθήθηκαν στο Μπουένος Άιρες, τις επιτυχίες στη Βαρσοβία και τον τρομακτικό βρυχηθμό των «ασιατικών τίγρεων». Οι «μεταβασιολόγοι» (όπως τους αποκαλεί ο Στίβεν Κοέν, καθηγητής πολιτικών επιστημών στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης) διαθέτουν ένα εγγενές πλεονέκτημα σε βάρος των πολιτικών ηγετών τους οποίους συμβουλεύουν: Αποτελούν μια υπερκινητική τάξη, ενώ οι ηγέτες των απελευθερωτικών κινήματων επικεντρώνονται στο εσωτερικό των χωρών τους.⁵³ Από την ίδια τη φύση των πραγμάτων, οι άνθρωποι που αποτελούν την αιχμή του δόρατος σε εθνικούς μετασχηματισμούς εστιάζουν την προσοχή τους αποκλειστικά στις δικές τους ιστορίες και στους αγώνες τους για εξουσία, αδυνατώντας συχνά να αντιληφθούν τι συμβαίνει στον κόσμο, πέρα από τα σύνορα των χωρών τους. Αυτό είναι ένα ιδιαίτερα ατυχές γεγονός, διότι, αν οι ηγέτες του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου είχαν καταφέρει να διαπεράσουν το προπαγανδιστικό παραπέτασμα των «μεταβασιολόγων» και είχαν διαπιστώσει από μόνοι τους τι πραγματικά συνέβαινε στη Μόσχα, στη Βαρσοβία, στο Μπουένος Άιρες και στη Σεούλ, θα είχαν δει μια εντελώς διαφορετική εικόνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

ΤΟ ΠΥΡΟΤΕΧΝΗΜΑ ΜΙΑΣ ΝΕΑΡΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Η ΡΩΣΙΑ ΕΠΙΛΕΓΕΙ ΤΗ «ΛΥΣΗ ΠΙΝΟΤΣΕΤ»

«Δεν είναι δυνατόν να εκποιούνται τμήματα μιας ζωντανής πόλης χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι τοπικές παραδόσεις, ακόμα κι αν φαίνονται αλλόκοτες στους ξένους. [...] Όμως αυτές είναι οι παραδόσεις μας και η πόλη μας. Για πολλά χρόνια ζούσαμε υπό τη δικτατορία των κομμουνιστών, σήμερα όμως διαπιστώνουμε ότι η ζωή υπό τη δικτατορία των επιχειρηματιών δεν είναι καλύτερη. Τους είναι παντελώς αδιάφορο σε ποια χώρα βρίσκονται».

–Γκριγκόρι Γκόριν, Ρώσος συγγραφέας¹

«Διαδώστε την αλήθεια: Οι νόμοι της οικονομίας είναι σαν τους νόμους της μηχανικής. Το ίδιο σύνολο νόμων λειτουργεί παντού».

–Λόρενς Σάμερς, οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας²

Όταν ο Πρόεδρος της ΕΣΣΔ Μιχαήλ Γκορμπατσόφ πήγε τον Ιούλιο του 1991 στο Λονδίνο για να πάρει μέρος στη σύνοδο κορυφής του G7, είχε κάθε λόγο να περιμένει ότι θα τον υποδέχονταν ως ήρωα, καθώς τα προηγούμενα τρία χρόνια δε βρισκόταν απλώς στο παγκόσμιο προσκήνιο αλλά κυριαρχούσε σε αυτό, γοητεύοντας τα μέσα ενημέρωσης, υπογράφοντας συνθήκες αποπλητισμού και τιμώμενος με βραβεία ειρήνης, συμπεριλαμβανομένου του Νομπέλ το 1990.

Είχε, μάλιστα, καταφέρει να επιτύχει κάτι που μέχρι τότε φάνταζε αδιανό-

ητο: να κατακτήσει την αμερικανική κοινή γνώμη. Ο Ρώσος ηγέτης είχε καταφέρει να θέσει τόσο ολοκληρωτικά υπό αμφισβήτηση τη γελοιογραφική απεικόνιση της ΕΣΣΔ ως της «Αυτοκρατορίας του Κακού», ώστε ο Τύπος των ΗΠΑ είχε αρχίσει να αναφέρεται σε αυτόν με το τρυφερό παρατσούκλι «Γκόρμπι», ενώ το 1987 το περιοδικό *Time* πήρε την τολμηρή απόφαση να επιλέξει το Σοβιετικό Πρόεδρο ως τον «Άνθρωπο της Χρονιάς». Οι εκδότες του περιοδικού εξήγησαν ότι, σε αντίθεση με τους προκατόχους του («τους δαίμονες με τα γούνινα καπέλα»), ο Γκορμπατσόφ ήταν ο Ρόναλντ Ρέικαν της Ρωσίας, η εκδοχή του Κρεμλίνου για το «Μεγάλο, Επικοινωνιακό, Χαρισματικό Ηγέτη». Η επιτροπή για το βραβείο Νομπέλ είχε δηλώσει ότι, χάρη στο έργο του, «ελπίζουμε πως γιορτάζουμε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου».³

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με τις δίδυμες πολιτικές της *γκλάσνοστ* (διαφάνειας) και της *περεστρόικα* (ανοικοδόμησης), ο Γκορμπατσόφ οδήγησε τη Σοβιετική Ένωση σε μια αξιοσημείωτη διαδικασία εκδημοκρατισμού: Αποκαταστάθηκε η ελευθερία του Τύπου, έγιναν εκλογές για το κοινοβούλιο, τα τοπικά συμβούλια, τον αντιπρόεδρο και τον πρόεδρο της κυβέρνησης, το δε Συνταγματικό Δικαστήριο απέκτησε την ανεξαρτησία του. Όσο για την οικονομία, ο Γκορμπατσόφ κινούνταν προς ένα συνδυασμό ελεύθερης αγοράς και ισχυρού κοινωνικού δικτύου προστασίας, με τις κομβικές βιομηχανίες να παραμένουν υπό κρατικό έλεγχο – μια διαδικασία που, όπως προέβλεπε ο ίδιος, θα χρειαζόταν δέκα με δεκαπέντε έτη για να ολοκληρωθεί. Ο τελικός σκοπός του ήταν να οικοδομήσει ένα σοσιαλδημοκρατικό καθεστώς βασισμένο στο σκανδιναβικό μοντέλο, «ένα σοσιαλιστικό φάρο για ολόκληρη την ανθρωπότητα».⁴

Αρχικά όλα έδειχναν ότι και η Δύση επιθυμούσε να καταφέρει ο Γκορμπατσόφ να χαλαρώσει τα δεσμά της σοβιετικής οικονομίας και να τη μετατρέψει σε μια οικονομία παρεμφερή με εκείνη της Σουηδίας. Η Επιτροπή Νομπέλ εξήγησε κατηγορηματικά ότι η απονομή του βραβείου ήταν μια εκδήλωση υποστήριξης στη μετάβαση, «μια χείρα βοήθειας σε ώρα ανάγκης». Και σε μια επίσκεψή του στην Πράγα ο Γκορμπατσόφ κατέστησε σαφές ότι δεν μπορούσε να την επιτύχει μόνος του: «Σαν τους ορειβάτες που χρησιμοποιούν το ίδιο σκοινί, τα έθνη του κόσμου είτε θα ανέβουν μαζί στην κορυφή είτε θα πέσουν μαζί στην άβυσσο».⁵

Αυτό, λοιπόν, που συνέβη στη σύνοδο κορυφής του G7 ήταν εντελώς ανεξήγητο. Το σχεδόν ομόφωνο μήνυμα που έστειλαν στον Γκορμπατσόφ οι ομόλογοί του ήταν ότι, αν δεν εφάρμοζε αμέσως μια ριζική οικονομική θεραπεία-

σοκ, θα έκοβαν το σκοινί και θα τον άφηναν να πέσει μόνος του. «Οι υποδείξεις τους για το ρυθμό και τις μεθόδους της μετάβασης με άφησαν εμβρόντητο», θα έγραφε ο Γκορμπατσόφ για το συμβάν.⁶

Στην Πολωνία είχε μόλις ολοκληρωθεί ο πρώτος γύρος της θεραπείας-σοκ υπό την κηδεμονία του ΔΝΤ και του Τζέφρι Σακς, και ο Βρετανός πρωθυπουργός Τζον Μέιτζορ, ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Τζορτζ Μπους, ο Καναδός πρωθυπουργός Μπράιαν Μαλρόνι και ο Ιάπωνας πρωθυπουργός Τσοίκι Καϊφού συμφώνησαν ότι η Σοβιετική Ένωση έπρεπε να ακολουθήσει το παράδειγμά της, τηρώντας ένα συντομότερο χρονοδιάγραμμα. Μετά τη συνάντηση το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και άλλοι σημαντικοί οργανισμοί έδωσαν στον Γκορμπατσόφ το ίδιο «φύλλο πορείας». Όταν αργότερα εκείνο το χρόνο η Ρωσία ζήτησε τη διαγραφή του χρέους της για να αντιμετωπίσει μια καταστροφική οικονομική κρίση, η άτεγκτη απάντηση ήταν ότι έπρεπε να τιμήσει τις δανειακές υποχρεώσεις της.⁷ Από την εποχή που ο Σακς είχε επιτύχει τη χορήγηση βοήθειας στην Πολωνία και την ανακούφιση του χρέους της το πολιτικό κλίμα είχε αλλάξει: Ήταν πολύ πιο σκληρό.

Τα όσα έγιναν στη συνέχεια (η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, ο παραμερισμός του Γκορμπατσόφ από τον Γέλτσιν και η θυελλώδης εξέλιξη της οικονομικής θεραπείας-σοκ στη Ρωσία) συνιστούν ένα πολύ καλά τεκμηριωμένο κεφάλαιο της σύγχρονης ιστορίας. Ωστόσο τις περισσότερες φορές η εξιστόρηση των γεγονότων γίνεται με την ήπια γλώσσα των «μεταρρυθμίσεων», ενώ είναι τόσο γενικόλογη, ώστε να αποκρύπτεται ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα που διαιπράχθηκαν εναντίον της δημοκρατίας στη νεότερη ιστορία. Η Ρωσία, όπως και η Κίνα, υποχρεώθηκε να διαλέξει ανάμεσα στο οικονομικό πρόγραμμα της Σχολής του Σικάγου και σε μια γνήσια δημοκρατική επανάσταση. Όταν αντιμετώπισαν αυτό το δίλημμα, οι ηγέτες της Κίνας στράφηκαν εναντίον του ίδιου τους του λαού, προκειμένου να εμποδίσουν τη δημοκρατία να διαταράξει τα νεοφιλελεύθερα σχέδιά τους. Στη Ρωσία τα πράγματα ήταν διαφορετικά: Η δημοκρατική επανάσταση είχε ήδη ξεκινήσει, επομένως, για να προωθηθεί το οικονομικό πρόγραμμα της Σχολής του Σικάγου, έπρεπε να διακοπεί βίαια και στη συνέχεια να αναστραφεί η ειρηνική και ελπιδοφόρα διαδικασία την οποία είχε δρομολογήσει ο Γκορμπατσόφ.

Ο Γκορμπατσόφ γνώριζε ότι μόνο διά της ισχύος θα μπορούσε να επιβληθεί το είδος της θεραπείας-σοκ την οποία υποστήριζαν το G7 και το ΔΝΤ – όπως εξάλλου το γνώριζαν και πολλοί στη Δύση οι οποίοι προωθούσαν αυτές τις πολιτικές. Το περιοδικό *The Economist* σε ένα σημαντικό άρθρο του που δημοσί-

ευσε το 1990 παρότρυνε τον Γκορμπατσόφ «να κυβερνήσει με πυγμή, [...] συνθλίβοντας την αντίσταση που εμπόδιζε τις σοβαρές οικονομικές μεταρρυθμίσεις».⁸ Μόλις δύο βδομάδες αφότου η Επιτροπή Νορπέλ είχε διακηρύξει το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, το *Economist* παρότρυνε τον Γκορμπατσόφ να χρησιμοποιήσει ως πρότυπό του έναν από τους πιο διαβόητους δολοφόνους του Ψυχρού Πολέμου. Με τον τίτλο «Μιχαήλ Σεργκέγεβιτς Πινοτσέτ;», το άρθρο κατέληγε στο συμπέρασμα ότι, παρόλο που η υιοθέτηση της συμβουλής του θα μπορούσε να προκαλέσει «πιθανή αιματοχυσία [...], ίσως να είχε έρθει η ώρα της Ρωσίας να στραφεί σε αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί “προσέγγιση Πινοτσέτ” για μια φιλελεύθερη οικονομία». Η *Washington Post* ήταν πρόθυμη να προχωρήσει ένα βήμα παραπέρα. Τον Αύγουστο του 1991 η εφημερίδα δημοσίευσε ένα σχόλιο με τον τίτλο «Η Χιλή του Πινοτσέτ ένα Πραγματιστικό Πρότυπο για τη Σοβιετική Οικονομία». Το άρθρο υποστήριζε την ιδέα της πραγματοποίησης ενός πραξικοπήματος για να απαλλαγεί η Σοβιετική Ένωση από τον Γκορμπατσόφ, που επιβράδυνε τις εξελίξεις, όμως ο συντάκτης του Μάικλ Σρέιτζ εξέφραζε την ανησυχία ότι οι αντίπαλοι του Σοβιετικού Προέδρου δεν είχαν ούτε την τεχνογνωσία ούτε την υποστήριξη για να αδράξουν την ευκαιρία και να επιλύσουν το ζήτημα με τον τρόπο που το είχε κάνει ο Πινοτσέι στη Χιλή. «Θα έπρεπε να έχουν ως πρότυπό τους ένα δυνάστη που πραγματικά γνωρίζει πώς να πραγματοποιήσει ένα πραξικόπημα: τον απόστρατο Χιλιάνο στρατηγό Αουγκούστο Πινοτσέτ».⁹

Ο Γκορμπατσόφ θα διαπίστωνε σύντομα ότι είχε απέναντί του έναν αντίπαλο που ήταν κάτι παραπάνω από πρόθυμος να διαδραματίσει το ρόλο ενός Ρώσου Πινοτσέτ. Ο Μπορίς Γέλτσιν, παρότι κατείχε το αξίωμα του Προέδρου της Ρωσίας, ήταν πολύ λιγότερο γνωστός από τον Γκορμπατσόφ, ο οποίος ήταν ο ηγέτης ολόκληρης της Σοβιετικής Ένωσης. Αυτό θα άλλαζε με δραματικό τρόπο στις 19 Αυγούστου 1991, ένα μήνα μετά τη σύνοδο κορυφής του G7. Μια ομάδα κομμουνιστών της παλαιάς φρουράς έστειλε άρματα μάχης εναντίον του Λευκού Οίκου, όπως ονομάζεται το κτίριο του ρωσικού κοινοβουλίου. Επιδιώκοντας να σταματήσουν τη διαδικασία εκδημοκρατισμού, απειλούσαν να επιτεθούν εναντίον των πρώτων εκλεγμένων βουλευτών της χώρας. Ο Γέλτσιν, ο οποίος βρισκόταν ανάμεσα στο πλήθος των Ρώσων που ήταν αποφασισμένοι να υπερασπίσουν τη νεαρή δημοκρατία τους, ανέβηκε σε ένα άρμα μάχης και κατήγγειλε το εγχείρημα ως «μια κυνική δεξιά απόπειρα πραξικοπήματος».¹⁰ Τα άρματα μάχης αποσύρθηκαν και ο Γέλτσιν προβλήθηκε ως ένας θαρραλέος υπερασπιστής της δημοκρατίας. Ένας από τους διαδηλωτές που είχαν κα-

τέβει στους δρόμους εκείνη τη μέρα έχει δηλώσει: «Ήταν η πρώτη φορά που αισθάνθηκα ότι μπορούσα πράγματι να επηρεάσω τις καταστάσεις στη χώρα μου. Η ψυχική μας ανάταση και η αίσθηση της ενότητας μάς έκαναν να νιώθουμε ανίκητοι».¹¹

Το ίδιο ένιωθε και ο Γέλτσιν, που ως ηγετική φυσιογνωμία ήταν πάντα ένα είδος αντι-Γκορμπατσόφ. Ενώ ο Γκορμπατσόφ ήταν εγκρατής και νηφάλιος (ένα από τα μέτρα του που προκάλεσαν τις περισσότερες αντιδράσεις ήταν η επιθετική εκστρατεία του εναντίον της κατανάλωσης βότκας), ο Γέλτσιν ήταν πασιγνώστος για τη λαιμαργία του και την αγάπη του για το αλκοόλ. Πριν από την απόπειρα πραξικοπήματος πολλοί Ρώσοι ήταν επιφυλακτικοί απέναντι στον Γέλτσιν, όμως το γεγονός ότι είχε βοηθήσει να σωθεί η δημοκρατία από ένα κομμουνιστικό πραξικόπημα τον ανέδειξε –τουλάχιστον για κάποιο διάστημα– σε λαϊκό ήρωα.

Ο Γέλτσιν χρησιμοποίησε αμέσως το θρίαμβό του για να αυξήσει την πολιτική του ισχύ. Για όσο διάστημα η Σοβιετική Ένωση παρέμενε ενιαία ο Γέλτσιν είχε λιγότερες εξουσίες από τον Γκορμπατσόφ. Όμως τον Δεκέμβριο του 1991, τέσσερις μήνες μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα, ο Γέλτσιν πραγματοποίησε έναν αριστοτεχνικό ελιγμό: Συμμάχησε με τους Προέδρους δύο ακόμα σοβιετικών Δημοκρατιών, με συνέπεια να διαλυθεί η Σοβιετική Ένωση και να υποχρεωθεί ο Γκορμπατσόφ σε παραίτηση. Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, «της μοναδικής χώρας που είχαν γνωρίσει οι περισσότεροι Ρώσοι», αποτέλεσε ένα ισχυρό σοκ για το ρωσικό ψυχισμό – και αυτό ήταν, όπως το έθεσε ο πολιτικός επιστήμονας Στίβεν Κοέν, το πρώτο από «τρία τραυματικά σοκ» που θα υφίσταντο οι Ρώσοι κατά τη διάρκεια της επόμενης τριετίας.¹²

Ο Τζέφρι Σακς βρισκόταν στο Κρεμλίνο τη μέρα που ο Γέλτσιν ανακοίνωσε ότι η Σοβιετική Ένωση είχε πάψει να υφίσταται. Ο Σακς θυμάται το Ρώσο Πρόεδρο να λέει: «Κύριοι, θέλω να σας ανακοινώσω ότι η Σοβιετική Ένωση δεν υπάρχει πια». «Είπα στον εαυτό μου: “Θεέ μου! Τέτοια γεγονότα συμβαίνουν μία φορά κάθε αιώνα. Είναι το πιο απίστευτο πράγμα που θα μπορούσες να φανταστείς. Πρόκειται για μια πραγματική απελευθέρωση. Πρέπει να βοηθήσουμε αυτούς τους ανθρώπους”». ¹³ Ο Γέλτσιν είχε καλέσει τον Σακς στη Ρωσία ως σύμβουλο και εκείνος ήταν έτοιμος να πάρει ενεργά μέρος στο παιχνίδι. «Αν μπορεί να το κάνει η Πολωνία, μπορεί και η Ρωσία», αποφάνθηκε.¹⁴

Όμως ο Γέλτσιν δεν ήθελε μόνο συμβουλές, αλλά και τα κεφάλαια που ο Σακς είχε εξασφαλίσει για την Πολωνία. «Η μοναδική μας ελπίδα», είπε ο Γέλ-

τιν, «είναι οι υποσχέσεις της Ομάδας των Επτά (G7) ότι θα μας χορηγήσουν σύντομα μια τεράστια οικονομική βοήθεια».¹⁵ Ο Σακς διαβεβαίωσε τον Γέλτιν πως ήταν βέβαιος ότι, αν η Μόσχα ήταν διατεθειμένη να ακολουθήσει την προσέγγιση της «μεγάλης έκρηξης» για να εδραιώσει μια καπιταλιστική οικονομία, θα μπορούσε να συγκεντρώσει ένα ποσό της τάξεως των 15 δισεκατομμυρίων δολαρίων.¹⁶ Έπρεπε όμως να καταστρώσουν φιλόδοξα σχέδια και έπρεπε να ενεργήσουν γρήγορα. Αυτό που δε γνώριζε ο Γέλτιν ήταν ότι η τύχη του Σακς θα εξαντλούνταν σύντομα.

Ο προσηλυτισμός της Ρωσίας στον καπιταλισμό είχε πολλά κοινά στοιχεία με την υπόθεση διαφθοράς που δύο χρόνια πριν είχε πυροδοτήσει τις διαμαρτυρίες στην πλατεία Τιενανμέν. Ο Γαβριήλ Ποπόφ, τότε δήμαρχος της Μόσχας, ισχυρίζεται ότι στην πραγματικότητα υπήρχαν μόνο δύο εναλλακτικοί δρόμοι για τον τερματισμό της κεντρικά ελεγχόμενης οικονομίας: «Είτε το σύνολο της κρατικής ιδιοκτησίας θα μοιραστεί σε όλα τα μέλη της κοινωνίας είτε τα καλύτερα τμήματά της θα δοθούν στους ηγέτες. [...] Με μια λέξη, υπάρχει η δημοκρατική προσέγγιση και η προσέγγιση της νομενκλατούρας, των κομματικών στελεχών».¹⁷ Ο Γέλτιν υιοθέτησε τη δεύτερη προσέγγιση – και μάλιστα όσο πιο γρήγορα μπορούσε. Στα τέλη του 1991 έκανε μια ανορθόδοξη πρόταση στο κοινοβούλιο: Αν του παραχωρούσαν για ένα έτος έκτακτες εξουσίες ώστε να εκδίδει νόμους με προεδρικά διατάγματα χωρίς να ψηφίζονται από το κοινοβούλιο, θα αντιμετώπιζε την οικονομική κρίση και θα δημιουργούσε ένα υγιές και ανθηρό οικονομικό σύστημα. Αυτό που ζητούσε ο Γέλτιν ήταν το είδος της εκτελεστικής εξουσίας που διαθέτουν οι δικτάτορες και όχι οι δημοκρατικοί ανώτατοι άρχοντες, όμως το κοινοβούλιο εξακολουθούσε να είναι ευγνώμον προς τον Πρόεδρο για το ρόλο του κατά τη διάρκεια της απόπειρας πραξικοπήματος, ενώ η χώρα χρειαζόταν απεγνωσμένα ξένη βοήθεια. Η απάντηση ήταν «ναι»: Ο Γέλτιν θα είχε για ένα έτος την απόλυτη εξουσία προκειμένου να αναμορφώσει την οικονομία της Ρωσίας.

Ο Γέλτιν συγκρότησε αμέσως μια ομάδα από οικονομολόγους, πολλοί από τους οποίους στα τελευταία χρόνια του κομμουνισμού είχαν δημιουργήσει ένα είδος λέσχης νεοφιλελεύθερων βιβλιόφιλων: Διάβαζαν τα βασικά κείμενα των στοχαστών της Σχολής του Σικάγου και συζητούσαν για το πώς θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στη Ρωσία οι θεωρίες της ελεύθερης αγοράς. Παρόλο που δεν είχαν σπουδάσει στις ΗΠΑ, ήταν σε τόσο μεγάλο βαθμό αφοσιωμένοι οπαδοί του Μίλτον Φρίντμαν, ώστε ο ρωσικός Τύπος άρχισε να τους αποκαλεί «Παιδιά του Σικάγου», μια ονομασία εμπνευσμένη από τα αυθεντικά Παιδιά του

Σικάγου της Χιλής, αλλά και ιδιαίτερα ταιριαστή στο πλαίσιο της ανθούσας μαύρης αγοράς της Ρωσίας. Στη Δύση αναφέρονταν σε αυτούς με το χαρακτηρισμό «οι νεαροί μεταρρυθμιστές». Η ηγετική προσωπικότητα της ομάδας ήταν ο Γεγκόρ Γκαϊντάρ, τον οποίο ο Γέλτσιν διόρισε στη θέση του ενός εκ των δύο αναπληρωτών πρωθυπουργών. Ο Πιότρ Άβεν, υπουργός του Γέλτσιν την περίοδο 1991-1992 και μέλος αυτού του στενού κύκλου εξουσίας, έχει δηλώσει για την πρώην κλίκα του: «Η ταύτισή τους με το Θεό, η οποία ήταν φυσική απόρροια της πίστης τους στην ανωτερότητά τους, αποτελούσε, δυστυχώς, ένα τυπικό γνώρισμα των μεταρρυθμιστών μας».¹⁸

Σε ένα άρθρο της για την ομάδα που είχε ξαφνικά ανέλθει στην εξουσία η ρωσική εφημερίδα *Nezavisimaya Gazeta* έγραφε για τη μάλλον απρόβλεπτη εξέλιξη «να υπάρχει για πρώτη φορά στην κυβέρνηση της Ρωσίας μια ομάδα φιλελεύθερων που θεωρούν εαυτούς οπαδούς του Φρίντριχ φον Χάγκεκ και της Σχολής του Σικάγου του Μίλτον Φρίντμαν». Οι πολιτικές τους ήταν «αρκετά σαφείς: αυστηρή χρηματοοικονομική σταθεροποίηση σύμφωνα με τις συνταγές της θεραπείας-σοκ». Και η εφημερίδα επεσήμαινε ότι, παράλληλα με αυτούς τους διορισμούς, ο Γέλτσιν είχε τοποθετήσει το διαβόητο ισχυρό άντρα Γιούρι Σκόκοφ «επικεφαλής των τομέων της άμυνας και της καταστολής, δηλαδή του στρατού, του Υπουργείου Εσωτερικών Υποθέσεων και της Επιτροπής Κρατικής Ασφάλειας». Οι αποφάσεις του Γέλτσιν συνδέονταν μεταξύ τους εξυπηρετώντας μια προφανή σκοπιμότητα: «Ο “κραταιός” Σκόκοφ θα “διασφαλίσει” την πολιτική σταθεροποίηση, ενώ οι “κραταιοί” οικονομολόγοι θα εγγυηθούν τη σταθεροποίηση της οικονομίας». Το άρθρο τέλειωνε με μια πρόβλεψη: «Δε θα αποτελέσει έκπληξη αν προσπαθήσουν να οικοδομήσουν ένα σύστημα όπως αυτό του Πινοτσέτ, στο οποίο το ρόλο των Παιδιών του Σικάγου θα διαδραματίζει η ομάδα του Γκαϊντάρ».¹⁹

Για να προσφέρει ιδεολογική και τεχνική υποστήριξη στα «Παιδιά του Σικάγου» του Γέλτσιν, η κυβέρνηση των ΗΠΑ χρηματοδότησε τους δικούς της «ειδικούς της μετάβασης», που επιφορτίστηκαν με το καθήκον να συντάξουν τα διατάγματα για τις ιδιωτικοποιήσεις, να ιδρύσουν ένα χρηματιστήριο με πρότυπο εκείνο της Νέας Υόρκης και να δημιουργήσουν μια ρωσική αγορά αμοιβαίων κεφαλαίων. Το φθινόπωρο του 1992 η USAID υπέγραψε ένα συμβόλαιο ύψους 2,1 εκατομμυρίων δολαρίων με το Ινστιτούτο για τη Διεθνή Ανάπτυξη του Χάρβαρντ, το οποίο έστειλε ομάδες νεαρών νομικών και οικονομολόγων για να παρακολουθούν στενά την ομάδα του Γκαϊντάρ. Τον Μάιο του 1995 το Χάρβαρντ ανέθεσε στον Σακς τη διεύθυνση του Ινστιτούτου για τη

Διεθνή Ανάπτυξη, με συνέπεια εκείνος να διαδραματίσει διπλό ρόλο κατά τη διάρκεια της περιόδου των μεταρρυθμίσεων στη Ρωσία: αρχικά ως σύμβουλος του Γέλτσιν και στη συνέχεια ως εποπτεύων του προκεχωρημένου φυλακίου του Χάρβαρντ στη Ρωσία, που το χρηματοδοτούσε η κυβέρνηση των ΗΠΑ.

Για μία ακόμα φορά μια ομάδα αυτοαποκαλούμενων «επαναστατών» ετοίμασε σε συνθήκες απόλυτης μυστικότητας ένα ριζοσπαστικό οικονομικό πρόγραμμα. Όπως θυμάται ο Ντιμίτρι Βασίλιεφ, ένας από τους σημαντικότερους μεταρρυθμιστές, «στην αρχή δεν είχαμε κανέναν υπάλληλο, ούτε καν μια γραμματέα. Δεν είχαμε καθόλου εξοπλισμό στη διάθεσή μας, ούτε καν ένα φαξ. Και υπό αυτές τις συνθήκες έπρεπε να ετοιμάσουμε μέσα σε ενάμιση μήνα ένα πλήρες πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων, να συντάξουμε είκοσι κανονιστικούς νόμους. [...] Ήταν μια πραγματικά ρομαντική περίοδος».²⁰

Στις 28 Οκτωβρίου 1991 ο Γέλτσιν ανακοίνωσε την κατάργηση της διατίμησης, προβλέποντας ότι «η απελευθέρωση των τιμών θα βάλει τα πράγματα στη σωστή τους θέση».²¹ Οι «μεταρρυθμιστές» περίμεναν μόνο μία βδομάδα μετά την παραίτηση του Γκορμιατσόφ για να θέσουν σε εφαρμογή το πρόγραμμα της οικονομικής θεραπείας-σοκ – το δεύτερο από τα τρία τραυματικά σοκ. Στο πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ περιλαμβάνονταν πολιτικές υπέρ του ελεύθερου εμπορίου και η πρώτη φάση της εσπευσμένης ιδιωτικοποίησης των περίπου 225.000 κρατικών επιχειρήσεων της χώρας.²²

«Η χώρα αιφνιδιάστηκε από το πρόγραμμα της “Σχολής του Σικάγου”», θυμάται ένας από τους αρχικούς οικονομικούς συμβούλους του Γέλτσιν.²³ Ο αιφνιδιασμός αυτός ήταν εσκεμμένος και εντασσόταν στο πλαίσιο της στρατηγικής του Γκαϊντάρ να πραγματοποιήσει τις αλλαγές τόσο ξαφνικά και τόσο γρήγορα, ώστε να καταστεί αδύνατη οποιαδήποτε αντίσταση. Το πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπίσει η ομάδα του ήταν το σύνηθες: ο κίνδυνος ότι η δημοκρατία θα παρεμπόδιζε τα σχέδιά τους. Οι Ρώσοι δεν ήθελαν η οικονομία της χώρας να ελέγχεται από την Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος, όμως οι περισσότεροι εξακολουθούσαν να πιστεύουν στην αναδιανομή του πλούτου και στον ενεργό ρόλο του κράτους. Όπως και οι Πολωνοί υποστηρικτές της Αλληλεγγύης, το 67% των Ρώσων απάντησε σε δημοσκοπήσεις που έγιναν το 1992 ότι η δημιουργία εργατικών αυτοδιαχειριζόμενων επιχειρήσεων ήταν ο πιο δίκαιος τρόπος για να ιδιωτικοποιηθούν τα περιουσιακά στοιχεία του κομμουνιστικού κράτους, ενώ το 79% απάντησε ότι η διατήρηση της πλήρους απασχόλησης έπρεπε να είναι η βασική αποστολή του κράτους.²⁴ Αυτό σήμαινε ότι, αν η ομάδα του Γέλτσιν είχε παρουσιάσει τα σχέδιά της στο

πλαίσιο ενός δημοκρατικού διαλόγου αντί να εξαπολύσει μια υπόγεια επίθεση εναντίον ενός ήδη βαθιά αποπροσανατολισμένου πληθυσμού, δεν υπήρχε η παραμικρή πιθανότητα να επικρατήσει η επανάσταση της Σχολής του Σικάγου.

Ο Βλαντίμιρ Μάου, ένας από τους συμβούλους του Μπορίς Γέλτσιν εκείνη την περίοδο, εξηγεί ότι «η πιο ευνοϊκή κατάσταση για τις μεταρρυθμίσεις» είναι «ένας κουρασμένος πληθυσμός, εξαντλημένος από τις προηγούμενες πολιτικές διαμάχες. [...] Για αυτόν το λόγο παραμονές της απελευθέρωσης των τιμών η κυβέρνηση ήταν βέβαιη πως ήταν αδύνατον να ξεσπάσει μια καθοριστική ταξική σύγκρουση, πως ήταν αδύνατον να ανατραπεί η κυβέρνηση από μια λαϊκή εξέγερση». Στη συντριπτική τους πλειοψηφία (κατά 70%) οι Ρώσοι ήταν αντίθετοι στην κατάργηση της διατίμησης, όμως, όπως εξηγεί ο Μάου, «βλέπαμε ότι οι άνθρωποι, τότε όπως και τώρα, ενδιαφέρονταν κυρίως για τα κέρδη που τους απέφεραν οι ατομικές μικροϊδιοκτησίες τους και, εν γένει, για την προσωπική τους οικονομική κατάσταση».²⁵

Ο Τζόζεφ Στίγκλιτς, που εκείνη την εποχή ήταν ο επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας, έχει παρουσιάσει συνοπτικά τη νοοτροπία που καθοδηγούσε τους υποστηρικτές της θεραπείας-σοκ. Οι αναγνώστες θα πρέπει πλέον να έχουν εξοικειωθεί με τις μεταφορικές έννοιες που χρησιμοποιεί: «Μόνο η μέθοδος του κεραυνοβόλου πολέμου κατά τη διάρκεια ενός “παράθυρου ευκαιριών” που το δημιουργεί η “ομίχλη της μετάβασης” μπορεί να επιφέρει τις απαραίτητες αλλαγές, προτού ο πληθυσμός προλάβει να οργανωθεί για να προστατέψει τα προϋπάρχοντα συμφέροντά του».²⁶ Με άλλα λόγια, το δόγμα του σοκ.

Ο Στίγκλιτς αποκαλούσε τους μεταρρυθμιστές της Ρωσίας «μπολσεβίκους της αγοράς» εξαιτίας της έφεσής τους προς μια επανάσταση κατακλυσμαιών διαστάσεων.²⁷ Ωστόσο, ενώ οι αυθεντικοί μπολσεβίκοι επεδίωκαν να οικοδομήσουν ένα κράτος κεντρικού σχεδιασμού πάνω στις στάχτες του παλαιού κράτους, οι «μπολσεβίκοι της αγοράς» πίστευαν σε ένα είδος μαγείας: Αν δημιουργούνταν οι βέλτιστες συνθήκες για να υπάρξει κερδοφορία, η χώρα θα μπορούσε να ανοικοδομηθεί από μόνη της, χωρίς να χρειάζεται ένας κεντρικός σχεδιασμός. (Μία δεκαετία μετά το ίδιο δόγμα θα αναβίωνε στο Ιράκ.)

Ο Γέλτσιν υποσχόταν ότι «για περίπου έξι μήνες τα πράγματα θα χειροτερέψουν», αλλά στη συνέχεια θα ξεκινούσε η ανάκαμψη και η Ρωσία θα γινόταν ένας οικονομικός τιτάνας, μια από τις τέσσερις μεγαλύτερες οικονομίες σε ολόκληρο τον κόσμο.²⁸ Αυτή η λογική, γνωστή ως «δημιουργική καταστροφή»,

οδήγησε σε ελάχιστη δημιουργία και σε μια δίνη καταστροφής. Μόλις ένα έτος μετά η θεραπεία-σοκ είχε ένα ολέθριο αντίτιμο: Εκατομμύρια Ρώσοι μεσοαστοί έχασαν τις αποταμιεύσεις τους όταν υποτιμήθηκε το νόμισμα, ενώ οι απότομες περικοπές των επιδοτήσεων είχαν ως αποτέλεσμα εκατομμύρια εργαζόμενοι να μείνουν απλήρωτοι για μήνες.²⁹ Ο μέσος Ρώσος κατανάλωνε το 1992 40% λιγότερο από ό,τι το 1991, ενώ το ένα τρίτο του πληθυσμού ζούσε κάτω από τα όρια της φτώχειας.³⁰ Οι μεσοαστοί υποχρεώνονταν να πουλούν στους δρόμους τα προσωπικά τους είδη, ένα οικογενειακό κειμήλιο ή ένα σακάκι από δεύτερο χέρι, πράξεις απελπισίας τις οποίες οι οικονομολόγοι της Σχολής του Σικάγου εξυμνούσαν ως «επιχειρηματικό δαιμόνιο», εκλαμβάνοντάς τες ως απόδειξη ότι είχε ξεκινήσει η αναγέννηση του καπιταλισμού.³¹

Όπως και οι Πολωνοί, ο Ρώσος Ξαναβρήκαν τελικά τον προσανατολισμό και την αποφασιστικότητά τους και άρχισαν να απαιτούν τον τερματισμό της σαδιστικής αυτής οικονομικής περιπέτειας («Όχι άλλα πειράματα» ήταν ένα από τα πιο δημοφιλή συνθήματα που γράφονταν στους τοίχους της Μόσχας εκείνη την εποχή). Υπό την πίεση των ψηφοφόρων τους, οι εκλεγμένοι βουλευτές της χώρας (οι ίδιοι που είχαν υποστηρίξει την άνοδο του Γέλτσιν στην εξουσία) αποφάσισαν ότι έπρεπε να χαλιναγωγηθούν ο Πρόεδρος και τα κακέκτυπα των Παιδιών του Σικάγου. Τον Δεκέμβριο του 1992 το κοινοβούλιο υπερψήφισε μια πρόταση μομφής εναντίον του Γκαϊντάρ και τρεις μήνες μετά, τον Μάρτιο του 1993, οι βουλευτές ψήφισαν την ανάκληση των έκτακτων εξουσιών που είχαν παραχωρηθεί στον Γέλτσιν και του επέτρεπαν να επιβάλλει με προεδρικά διατάγματα την οικονομική του πολιτική. Η περίοδος χάριτος είχε τελειώσει και οι επιπτώσεις υπήρξαν αβυσσαλέες: Στο εξής οι νόμοι θα έπρεπε να εγκρίνονται από το κοινοβούλιο, όπως ίσχυε σε κάθε φιλελεύθερη δημοκρατία και όπως προέβλεπαν οι διαδικασίες του ρωσικού συντάγματος.

Οι βουλευτές ενεργούσαν σύμφωνα με τα δικαιώματά τους, όμως ο Γέλτσιν είχε τόσο πολύ συνηθίσει στις αυξημένες εξουσίες του, ώστε να φτάσει στο σημείο να σκέφτεται τον εαυτό του περισσότερο ως μονάρχη παρά ως Πρόεδρο (είχε, μάλιστα, αρχίσει να αυτοαποκαλείται Μπορίς ο Α'). Αντέδρασε στην «ανταρσία» του κοινοβουλίου εμφανιζόμενος στην τηλεόραση και κηρύσσοντας τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης – μια κίνηση που, πολύ βολικά για τον ίδιο, αποκαθιστούσε τις αυτοκρατορικές εξουσίες του. Τρεις μέρες μετά το ανεξάρτητο Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρωσίας (η ίδρυση του οποίου υπήρξε μια από τις σημαντικές δημοκρατικές καινοτομίες του Γκορμπατσόφ) αποφάσισε με ψήφους 9 προς 3 ότι ο σφετερισμός των εξουσιών από τον Γέλ-

των παραβίαζε οχτώ διαφορετικά άρθρα του συντάγματος το οποίο είχε ορκιστεί να τηρεί.

Μέχρι εκείνο το σημείο ήταν ακόμα εφικτό να παρουσιάζονται η «οικονομική μεταρρύθμιση» και η δημοκρατική μεταρρύθμιση ως μέρη του ίδιου σχεδίου. Όμως όταν ο Γέλτσιν κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, οι δύο μεταρρυθμίσεις μπήκαν σε τροχιά σύγκρουσης, καθώς ο Πρόεδρος και οι σύμβουλοί του ήρθαν σε ανοιχτή αντιπαράθεση με το κοινοβούλιο και με το σύνταγμα.

Παρ' όλα αυτά, η Δύση έριξε το βάρος της επιρροής της υπέρ του Γέλτσιν, ο οποίος συνέχιζε να υποδύεται το ρόλο ενός προοδευτικού ηγέτη, «αυθεντικά προσηλωμένου στην ελευθερία και στη δημοκρατία, αυθεντικά προσηλωμένου στις μεταρρυθμίσεις», σύμφωνα με τα λόγια του τότε Αμερικανού Προέδρου Μπιλ Κλίντον.³² Αλλά και η πλειονότητα του δυτικού Τύπου τάχθηκε με το μέρος του Γέλτσιν στην αντιπαράθεσή του με το κοινοβούλιο, του οποίου τα μέλη δυσφημίστηκαν ως «σκληροπυρηνικοί κομμουνιστές» που προσπαθούσαν να ακυρώσουν τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις.³³ Σύμφωνα με τον επικεφαλής του γραφείου των *New York Times* στη Μόσχα, έπασχαν αισιό μια «σοβιετική νοστορπία, καχύποποι απέναντι στις μεταρρυθμίσεις, με πλήρη άγνοια για τη δημοκρατία και απόλυτη περιφρόνηση προς τους διανοούμενους και τους “δημοκράτες”».³⁴

Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για τους ίδιους βουλευτές οι οποίοι, παρά τα όποια ελαττώματά τους (και, καθώς ο αριθμός τους ανερχόταν σε 1.041, ήταν πολλά), είχαν σταθεί στο πλευρό του Γέλτσιν και του Γκορμπατσόφ όταν είχε εκδηλωθεί το πραξικόπημα των σκληροπυρηνικών το 1991, είχαν υπερψηφίσει τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και μέχρι πρόσφατα υποστήριζαν τον Γέλτσιν. Παρ' όλα αυτά, η *Washington Post* επέλεξε να τους παρουσιάσει ως «αντικυβερνητικούς» – σαν να ήταν κάποιοι τυχάρπαστοι που δεν είχαν κανένα θεσμικό ρόλο στη διακυβέρνηση της χώρας.³⁵

Την άνοιξη του 1993 έγινε ένα ακόμα βήμα προς τη σύγκρουση, όταν το κοινοβούλιο ψήφισε έναν προϋπολογισμό που δε λάμβανε καθόλου υπόψη του την απαίτηση του ΔΝΤ για αυστηρή λιτότητα. Ο Γέλτσιν αντέδρασε προσπαθώντας να διαλύσει το κοινοβούλιο. Αποφάσισε να πραγματοποιηθεί εσπευσμένα ένα δημοψήφισμα (το οποίο υποστήριξε με οργουελιανές μεθόδους ο Τύπος) για το αν έπρεπε να διαλυθεί το κοινοβούλιο και να διεξαχθούν έκτακτες εκλογές. Οι ψηφοφόροι δεν έδωσαν στον Γέλτσιν την εξουσιοδότηση που επεδίωκε. Ωστόσο εκείνος ισχυρίστηκε ότι είχε κερδίσει και ότι η χώρα στεκό-

ταν στο πλάι του, επειδή στο ασαφές ερώτημα αν οι ψηφοφόροι υποστήριζαν τις μεταρρυθμίσεις είχε επικρατήσει το «ναι» με μικρή πλειοψηφία.³⁶

Στη Ρωσία το δημοψήφισμα αντιμετωπίστηκε ως μια αποτυχημένη προπαγανδιστική ενέργεια. Στην πραγματικότητα, ο Γέλτσιν και η Ουάσινγκτον εξακολουθούσαν να έχουν απέναντί τους ένα κοινοβούλιο που διέθετε το συνταγματικό δικαίωμα να κάνει ό,τι έκανε: να επιβραδύνει το μετασχηματισμό της οικονομίας με τη θεραπεία-σοκ. Ξεκίνησε μια έντονη εκστρατεία πιέσεων. Ο Λόρενς Σάμερς, τότε υφυπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ, προειδοποίησε ότι «η ορμή των μεταρρυθμίσεων στη Ρωσία πρέπει να αναζωπυρωθεί και να ενισχυθεί προκειμένου να διασφαλιστεί μια διαρκής πολυμερής υποστήριξη».³⁷ Το ΔΝΤ έλαβε το μήνυμα και ένας ανώνυμος αξιωματούχος διέρρευσε στον Τύπο ότι επρόκειτο να ακυρωθεί η προβλεπόμενη χορήγηση δανείου ύψους 1,5 δισεκατομμυρίου δολαρίων, επειδή το Ταμείο ήταν «δυσάρεστημένο με την οπισθοχώρηση όσον αφορά τις μεταρρυθμίσεις στη Ρωσία».³⁸ Ο Πιότρ Άβεν, ο πρώην υπουργός του Γέλτσιν, δήλωσε: «Η μανιακή εμμονή του ΔΝΤ στη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, αλλά και η απόλυτα επιφανειακή και τυπική στάση του σε οτιδήποτε άλλο [...] διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε ό,τι συνέβη».³⁹

Αυτό που συνέβη ήταν ότι την επομένη της ανώνυμης διαρροής από το ΔΝΤ ο Γέλτσιν, βέβαιος ότι είχε την υποστήριξη της Δύσης, έκανε το πρώτο και αμετάκλητο βήμα προς αυτό που σήμερα είναι γνωστό ως «λύση Πινισέτ»: Εξέδωσε το διάταγμα υπ' αριθμόν 1400, ανακοινώνοντας ότι καταργούσε το σύστημα και διέλυε το κοινοβούλιο. Δύο μέρες μετά, σε μια ειδική συνεδρίασή του, το κοινοβούλιο παρέπεμψε (με 636 ψήφους υπέρ έναντι μόλις 2 κατά) σε δίκη τον Γέλτσιν για την εξωφρενική ενέργειά του (που ισοδυναμούσε με μονομερή διάλυση του Κογκρέσου από τον Πρόεδρο των ΗΠΑ). Ο αντιπρόεδρος Αλεξάντρ Ρουισκόι δήλωσε ότι η Ρωσία είχε ήδη «πληρώσει ακριβά τον πολιτικό τυχοδιωκτισμό» του Γέλτσιν και των μεταρρυθμιστών.⁴⁰

Ήταν πλέον αναπόφευκτη μια ένοπλη αντιπαράθεση ανάμεσα στον Γέλτσιν και στο κοινοβούλιο. Παρά το γεγονός ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρωσίας αποφάνθηκε για μία ακόμα φορά ότι η στάση του Γέλτσιν ήταν αντισυνταγματική, ο Κλίντον συνέχισε να τον υποστηρίζει και το Κογκρέσο ψήφισε τη χορήγηση βοήθειας ύψους 2,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων στον Πρόεδρο της Ρωσίας. Αναθαρρώντας, ο Γέλτσιν έστειλε στρατιωτικές μονάδες να περικυκλώσουν το κοινοβούλιο και διέταξε τις δημοτικές Αρχές να κόψουν το ηλεκτρικό ρεύμα, τη θέρμανση και τις τηλεφωνικές γραμμές στο Λευκό Οίκο.

Ο Μπορίς Καγκαρλίτσκι, διευθυντής του Ινστιτούτου Μελετών για την Παγκοσμιοποίηση της Μόσχας, μου είπε ότι οι υποστηρικτές της δημοκρατίας στη Ρωσία «συνέρρευσαν κατά χιλιάδες, προσπαθώντας να διασπάσουν τον αποκλεισμό του κοινοβουλίου. Επί δύο βδομάδες ειρηνικοί διαδηλωτές έρχονταν αντιμέτωποι με τους άντρες του στρατού και της αστυνομίας και, καταφέροντας να διασπάσουν σε κάποια σημεία τον κλοιό γύρω από το κοινοβούλιο, προωθούσαν στο κτίριο νερό και τρόφιμα. Η ειρηνική αντίσταση αποκτούσε καθημερινά ολοένα και μεγαλύτερη λαϊκή υποστήριξη».

Με τα δύο μέρη να περιχαρακώνονται στις θέσεις τους όλο και περισσότερο, κλιμακώνοντας την ένταση, ο μοναδικός συμβιβασμός που θα μπορούσε να δώσει μια λύση στο αδιέξοδο ήταν μια κοινή συμφωνία για τη διεξαγωγή πρόωρων εκλογών, ώστε όλοι να κριθούν από το λαό. Πολλοί υποστήριζαν αυτή τη διεξοδο, όμως, ενώ ο Γέλτσιν ζύγιζε τις επιλογές του και φημολογείται ότι έκλινε προς τη λύση της κάλπης, έφτασε η ειδηση ότι οι Πολωνοί ψηφοφόροι είχαν τιμωρήσει στις εκλογές την Αλληλεγγύη, το κόμμα που τους είχε προδώσει εφαρμόζοντας τη θεραπεία-σοκ.

Μετά την τιμωρία της Αλληλεγγύης στις κάλπες ήταν προφανές για τον Γέλτσιν και τους Δυτικούς συμβούλους του ότι θα ήταν εξαιρετικά παρακινδυνευμένη η προσφυγή σε πρόωρες εκλογές. Στη Ρωσία ο πλούτος που διακυβευόταν ήταν τεράστιος: μεγάλα κοιτάσματα πετρελαίου, το 30% των παγκόσμιων αποθεμάτων φυσικού αερίου, το 20% των παγκόσμιων αποθεμάτων νικελίου, εργοστάσια όπλων και ο κρατικός μηχανισμός των μέσων ενημέρωσης, με τον οποίο το Κομμουνιστικό Κόμμα έλεγχε τον πληθυσμό της χώρας.

Ο Γέλτσιν σταμάτησε τις διαπραγματεύσεις και υιοθέτησε μια πολεμική στάση. Καθώς είχε μόλις διπλασιάσει τους μισθούς των στρατιωτικών, το μεγαλύτερο μέρος του στρατού ήταν με το μέρος του, και διέταξε «να περικυκλωθεί το κοινοβούλιο από χιλιάδες άντρες του Υπουργείου Εσωτερικών, συρματοπλέγματα και εκτοξευτήρες νερού και να απαγορευτεί η είσοδος σε όλους», σύμφωνα με τη *Washington Post*.⁴¹ Ο αντιπρόεδρος Ρουτσκόι, ο κυριότερος από τους αντιπάλους του Γέλτσιν στο κοινοβούλιο, είχε εν τω μεταξύ οπλίσει τους φρουρούς και είχε δεχτεί στο στρατόπεδό του εθνικιστές με φασιστικές τάσεις. Παρακινούσε δε τους οπαδούς του να «μην αφήσουν ούτε για μια στιγμή σε ησυχία» τη «δικτατορία» του Γέλτσιν.⁴² Ο Καγκαρλίτσκι, που συμμετείχε στις διαδηλώσεις και έγραψε ένα βιβλίο για τα γεγονότα, μου είπε ότι στις 3 Οκτωβρίου ένα πλήθος υποστηρικτών του κοινοβουλίου «κατευθύνθηκε στο τηλεοπτικό μέγαρο Οστανκίνο για να απαιτήσει αντικειμενική μετάδοση των ειδή-

σεων. Μερικοί από τους διαδηλωτές ήταν οπλισμένοι, αλλά οι περισσότεροι δεν ήταν. Υπήρχαν παιδιά μέσα στο πλήθος. Οι στρατιώτες του Γέλτσιν άνοιξαν πυρ με πολυβόλα». Περίπου εκατό διαδηλωτές και ένα μέλος του στρατού σκοτώθηκαν. Η επόμενη κίνηση του Γέλτσιν ήταν να διαλύσει όλα τα δημοτικά και τα περιφερειακά συμβούλια της χώρας. Η νεαρή δημοκρατία της Ρωσίας κομματιαζόταν μεθοδικά.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μερικοί βουλευτές απεύχονταν μια ειρηνική διευθέτηση και υποκινούσαν τα πλήθη, όμως ακόμα και ο πρώην αξιωματούχος του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ Λέσλι Γκελμπ έχει γράψει ότι στο κοινοβούλιο «δεν κυριαρχούσε μια ομάδα ακροδεξιών τρελών».⁴³ Η κρίση επιδεινώθηκε εξαιτίας της παράνομης διάλυσης του κοινοβουλίου από τον Γέλτσιν και της αδιαφορίας του για την απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου, πράξεις που ήταν βέβαιο ότι θα οδηγούσαν στη λήψη απεγνωσμένων μέτρων σε μια χώρα η οποία δεν ήταν διατεθειμένη να εκχωρήσει τη δημοκρατία που είχε πρόσφατα κερδίσει.*

Μια σαφής προειδοποίηση από την Ουάσινγκτον ή την Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε ίσως να υποχρεώσει τον Γέλτσιν να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με τους βουλευτές. Αντίθετα, αυτό που έκαναν ήταν να τον ενθαρρύνουν. Τελικά, το πρωί της 4ης Οκτωβρίου 1993 ο Γέλτσιν εκπλήρωσε το προ πολλού προδιαγεγραμμένο πεπρωμένο του και έγινε ο Πινοσέτι της Ρωσίας, εξαπολύοντας μια σειρά από βίαιες επιθέσεις, πιστή απομίμηση των όσων είχαν συμβεί κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος στη Χιλή είκοσι χρόνια πριν. Υποβάλλοντας σε ένα τρίτο τραυματικό σοκ το ρωσικό λαό, διέταξε τον απρόθυμο στρατό να επιτεθεί εναντίον του ρωσικού Λευκού Οίκου, πυρπολώντας το κτίριο που είχε αποτελέσει το θεμέλιο λίθο της δημοτικότητάς του όταν το είχε υπερασπιστεί δύο χρόνια πριν. Μπορεί ο κομμουνισμός να κατέρρευσε χωρίς να πέσει ούτε ένας πυροβολισμός, όμως αποδείχτηκε ότι ο καπιταλισμός της Σχολής του Σικάγου χρειαζόταν έναν καταιγισμό πυρών για να υπερασπιστεί τον εαυτό του: Πέντε χιλιάδες στρατιώτες, δεκάδες άρματα μάχης και τεθω-

* Σε ένα από τα πιο εντυπωσιακά παραδείγματα δημοσιογραφικής υπερβολής, η *Washington Post* έγραψε: «Περίπου διακόσιοι διαδηλωτές εφόρμησαν εναντίον του Υπουργείου Άμυνας της Ρωσίας, στο οποίο εδρεύει το κέντρο ελέγχου των πυρηνικών όπλων της χώρας και όπου συνεδρίαζε η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία» – αφήνοντας να αιωρείται η παράλογη υπόνοια ότι, στην προσπάθειά τους να υπερασπιστούν τη δημοκρατία, οι Ρώσοι διαδηλωτές λίγο έλειψε να ξεκινήσουν έναν πυρηνικό πόλεμο. «Οι φρουροί κλείδωσαν τις πόρτες του υπουργείου και το πλήθος έμεινε έξω από το κτίριο, χωρίς να συμβεί κάποιο άλλο επεισόδιο», κατέληξε η *Washington Post*. (Σ.τ.Σ.)

ρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, ελικόπτερα και επίλεκτες ομάδες εφόδου οπλισμένες με πολυβόλα χρησιμοποιήθηκαν από τον Γέλτσιν για να υπερασπίσει τη νέα, καπιταλιστική οικονομία της Ρωσίας από τη σοβαρή απειλή της δημοκρατίας.

Σε ένα άρθρο της για την πολιορκία του κοινοβουλίου από τον Γέλτσιν η *Boston Globe* ανέφερε: «Για δέκα ώρες χτες περίπου τριάντα ρωσικά άρματα μάχης και τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, αφού περικύκλωσαν το κτίριο του κοινοβουλίου στο κέντρο της Μόσχας, που είναι γνωστό ως Λευκός Οίκος, το βομβάρδισαν με εκρηκτικά βλήματα, ενώ στρατιώτες το γάζωναν με πολυβόλα. Στις 4:15 το απόγευμα περίπου τριακόσιοι φρουροί, βουλευτές και υπάλληλοι του κοινοβουλίου βγήκαν ο ένας πίσω από τον άλλο από το κτίριο με τα χέρια ψηλά».⁴⁴

Μέχρι το τέλος της ημέρας η στρατιωτικού τύπου επίθεση είχε ως αποτέλεσμα να χάσουν τη ζωή τους περίπου 500 άνθρωποι και να τραυματιστούν σχεδόν 1.000 – η μεγαλύτερη έκρηξη βίας που είχε βιώσει η Μόσχα μετά το 1917.⁴⁵ Οι Πίτερ Ρένταγουεϊ και Ντιμίτρι Γκλίνσκι, που έχουν γράψει την πιο ολοκληρωμένη μελέτη για τα χρόνια εξουσίας του Γέλτσιν (*The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy*), επισημαίνουν ότι «κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων μέσα στο Λευκό Οίκο και γύρω από αυτόν 1.700 άνθρωποι συνελήφθησαν και έντεκα όπλα κατασχέθηκαν. Κάποιοι από τους συλληφθέντες μεταφέρθηκαν σε ένα στάδιο, μια αναβίωση των μεθόδων που χρησιμοποίησε ο Πινοτσέτ μετά το πραξικόπημα του 1973 στη Χιλή».⁴⁶ Πολλοί οδηγήθηκαν σε αστυνομικούς σταθμούς, όπου ξυλοκοπήθηκαν άγρια. Ο Καγκαρλίτσκι θυμάται ότι, ενώ τον χτυπούσε στο κεφάλι, ένας αξιωματικός τού φώναζε: «Θέλατε δημοκρατία, μπάσταρδοι; Θα σας δείξουμε τι είναι δημοκρατία!».⁴⁷

Όμως η περίπτωση της Ρωσίας δεν ήταν μια επανάληψη της περίπτωσης της Χιλής. Ήταν η περίπτωση της Χιλής με τη σειρά των γεγονότων αντεστραμμένη: Ο Πινοτσέτ οργάνωσε ένα πραξικόπημα, κατέλυσε τους δημοκρατικούς θεσμούς και μετά επέβαλε τη θεραπεία-σοκ· ο Γέλτσιν πρώτα επέβαλε τη θεραπεία-σοκ σε μια δημοκρατία και στη συνέχεια την υπεράσπισε καταλύοντας τη δημοκρατία και οργανώνοντας το πραξικόπημα. Και τα δύο σενάρια έτυχαν ενθουσιώδους υποδοχής από τη Δύση.

«Ευρύτατη Υποστήριξη στον Γέλτσιν για την Επίθεση – Επικείμενη Νίκη της Δημοκρατίας» ήταν ο πρωτοσέλιδος τίτλος της *Washington Post* την επομένη του πραξικοπήματος. Η *Boston Globe* έγραφε: «Η Ρωσία Γλιτώνει από μια

Επιστροφή στα Μπουντρούμια του Παρελθόντος». Ο Γουόρεν Κρίστοφερ, τότε υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, πήγε στη Μόσχα, συναντήθηκε με τον Γέλτσιν και με τον Γκαϊντάρ και δήλωσε: «Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν υποστηρίζουν εύκολα τη διάλυση κοινοβουλίων, όμως οι περιστάσεις είναι ασυνήθιστες».⁴⁸

Τα γεγονότα αντιμετωπίστηκαν υπό ένα διαφορετικό πρίσμα στη Ρωσία. Ο Γέλτσιν, ο άνθρωπος που είχε ανέλθει στην εξουσία υπερασπιζόμενος το κοινοβούλιο, το είχε κυριολεκτικά πυρπολήσει, αφήνοντάς το τόσο απανθρακωμένο, ώστε να αποκτήσει το παρωνύμιο «Μέλας Οίκος». Ένας μεσήλικας Μοσχοβίτης δήλωσε, χωρίς να κρύβει τη φρίκη του, σε ένα ξένο τηλεοπτικό συνεργείο: «Ο λαός τον υποστήριζε [τον Γέλτσιν] επειδή μας είχε υποσχεθεί ότι θα φέρει τη δημοκρατία. Όμως πυροβόλησε τη δημοκρατία. Όχι μόνο τη βίασε, αλλά και την πυροβόλησε».⁴⁹ Ο Βιτάλι Νάιμαν, που είχε σταθεί φρουρός έξω από το Λευκό Οίκο κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος του 1991, είπε τα ακόλουθα για την προδοσία του Γέλτσιν: «Αυτό που πήραμε ήταν το ακριβώς αντίθετο από ό,τι ονειρευόμασταν. Πήγαμε στα οδοφράγματα για αυτούς, ρισκάραμε τη ζωή μας στην πρώτη γραμμή, αλλά δεν τήρησαν τις υποσχέσεις τους».⁵⁰

Ο Τζέφρι Σακς, που τόσο πολύ είχε εκθιαστεί επειδή είχε δήθεν αιοδοίξει ότι οι ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις υπέρ της ελεύθερης αγοράς μπορούν να είναι συμβατές με τη δημοκρατία, συνέχισε να υποστηρίζει δημόσια τον Γέλτσιν μετά την επίθεση εναντίον του κοινοβουλίου, δυσφημίζοντας τους αντιπάλους του ως «μια ομάδα πρώην κομμουνιστών μεθυσμένων από την εξουσία».⁵¹ Στο βιβλίο του *The End of Poverty*, στο οποίο περιγράφει την ανάμειξη του στη Ρωσία, ο Σακς αποσιωπά αυτό το δραματικό συμβάν, δεν το αναφέρει ούτε μία φορά, όπως ακριβώς δεν κάνει την παραμικρή μνεία στην κατάσταση πολιορκίας και στις επιθέσεις εναντίον των συνδικαλιστών ηγετών που συνόδευσαν την εφαρμογή του οικονομικού προγράμματός του στη Βολιβία.⁵²

Μετά το πραξικόπημα η Ρωσία βρέθηκε κάτω από το ζυγό μιας ανεξέλεγκτης δικτατορικής εξουσίας. Τα σώματα των εκλεγμένων αντιπροσώπων της διαλύθηκαν, το Συνταγματικό Δικαστήριο και το σύνταγμα καταργήθηκαν, άρματα μάχης περιπολούσαν στους δρόμους, επιβλήθηκε απαγόρευση της κυκλοφορίας και ο Τύπος λογοκρινόταν, παρόλο που σύντομα αποκαταστάθηκαν οι πολιτικές ελευθερίες.

Τι έκαναν τα «Παιδιά του Σικάγου» και οι Δυτικοί σύμβουλοί τους αυτή την κρίσιμη στιγμή; Ό,τι είχαν κάνει όταν το Σαντιάγο τυλιγόταν στις φλόγες και ό,τι θα έκαναν όταν θα καιγόταν η Βαγδάτη: Απαλλαγμένοι από τον έλεγχο της δημοκρατίας, άρχισαν να νομοθετούν ασύστολα. Τρεις μέρες μετά το πραξικόπημα ο Σακς σχολίασε ότι μέχρι τότε «δεν υφίστατο θεραπεία-σοκ», επειδή το σχέδιο είχε εφαρμοστεί «χωρίς συνοχή και χωρίς σταθερότητα. Τώρα υπάρχει η ευκαιρία να κάνουμε κάτι».⁵³

Και όντως το έκαναν. «Αυτές τις μέρες η φιλελεύθερη οικονομική ομάδα του Γέλτσιν τα πηγαίνει πολύ καλά», ανέφερε το *Newsweek*. «Την επομένη της διάλυσης του κοινοβουλίου από το Ρώσο Πρόεδρο δόθηκε η διαταγή στους μεταρρυθμιστές: “Αρχίστε να γράφετε διατάγματα”». Το περιοδικό μετέφερε τα λόγια ενός «περιχαρούς Δυτικού οικονομολόγου που συνεργάζεται στενά με την κυβέρνηση», ο οποίος είχε καταστήσει απόλυτα σαφές ότι στη Ρωσία η δημοκρατία ήταν ένα εμπόδιο στο σχέδιο για τις ελεύθερες αγορές: «Με τον παραμερισμό του κοινοβουλίου, η συγκυρία είναι εξαιρετικά ευνοϊκή για τις μεταρρυθμίσεις. [...] Οι οικονομολόγοι εδώ ήταν αρκετά απογοητευμένοι. Τώρα δουλεύουν νυχθημερόν». Πράγματι, φαίνεται ότι τίποτα δε σε κάνει τόσο ευδιάθετο όσο ένα πραξικόπημα, όπως εξάλλου παραδέχτηκε και ο Τσαρλς Μπλίζερ, τότε επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας για τη Ρωσία, στη *Wall Street Journal*: «Ποτέ δε διασκέδασα τόσο πολύ στη ζωή μου».⁵⁴

Και η διασκέδαση είχε μόλις αρχίσει. Με τη χώρα συγκλονισμένη ακόμα από την επίθεση, τα «Παιδιά του Σικάγου» του Γέλτσιν προώθησαν τα πλέον αμφιλεγόμενα μέτρα του προγράμματός τους: δημοσιονομικές περικοπές, κατάργηση της διατίμησης στα βασικά είδη διατροφής (ακόμα και στο ψωμί), περισσότερες και πιο γρήγορες ιδιωτικοποιήσεις – τα τυπικά μέτρα που προκαλούν μια τόσο άμεση εξαθλίωση, ώστε η επιβολή τους να αιχμαίει την ύπαρξη ενός αστυνομικού κράτους για να αποφευχθούν εξεγέρσεις.

Μειά το πραξικόπημα του Γέλτσιν ο Στάνλεϊ Φίσερ, πρώτος αναπληρωτής διευθυντής του ΔΝΤ (και Παιδί του Σικάγου τη δεκαετία του 1970), συνηγόρησε υπέρ «της όσο το δυνατόν πιο γρήγορης προώθησης σε όλα τα μέτωπα».⁵⁵ Το ίδιο έκανε και ο Λόρενς Σάμερς, που συνέβαλε στη διαμόρφωση της πολιτικής για τη Ρωσία κατά τη διάρκεια της Προεδρίας Κλίντον: Οι «τρεις “-ποιήσεις”», όπως τις αποκαλούσε, «η ιδιωτικοποίηση, η σταθεροποίηση και η φιλελευθεροποίηση, πρέπει να ολοκληρωθούν όσο το δυνατόν πιο σύντομα».⁵⁶

Οι αλλαγές ήταν τόσο γρήγορες, ώστε οι Ρώσοι αδυνατούσαν να τις παρακολουθήσουν. Συχνά οι εργάτες αγνοούσαν ότι τα εργοστάσια και τα ορυχεία

τους είχαν πουληθεί – πόσο μάλλον πώς ή σε ποιους είχαν πουληθεί. (Μία δεκαετία μετά θα γινόμουν μάρτυρας μιας παρόμοιας κατάστασης σύγχυσης στα κρατικά εργοστάσια του Ιράκ.) Θεωρητικά, υποτίθεται ότι όλες αυτές οι δόλιες και ανενδοίαστες μεθοδεύσεις θα δημιουργούσαν μια οικονομική άνθηση η οποία θα έβγαζε τη Ρωσία από την απόγνωση. Στην πράξη, το κομμουνιστικό κράτος αντικαταστάθηκε από ένα κορπορατικό κράτος και οι μοναδικοί ωφελημένοι από την οικονομική άνθηση ήταν μια μικρή ομάδα Ρώσων (πολλοί από τους οποίους πρώην στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος) και μια χούφτα διαχειριστών Δυτικών αμοιβαίων κεφαλαίων, που αποκόμισαν ιλιγγιώδη κέρδη επενδύοντας στις πρόσφατα ιδιωτικοποιημένες ρωσικές εταιρείες. Μια κλίκα νεόπλουτων δισεκατομμυριούχων (που θα αποτελούσαν την ομάδα η οποία είναι ευρέως γνωστή ως «ολιγάρχες» για τα εξωφρενικά επίπεδα πλούτου και ισχύος τους) συνεργάστηκαν με τα «Παιδιά του Σικάγου» του Γέλτσιν και απογύμνωσαν τη χώρα από οτιδήποτε είχε αξία, μεταφέροντας τα τεράστια κέρδη τους στο εξωτερικό με ρυθμό της τάξης των 2 δισεκατομμυρίων δολαρίων το μήνα. Πριν από τη θεραπεία-σοκ στη Ρωσία δεν υπήρχαν εκατομμυριούχοι. Το 2003 ο αριθμός των Ρώσων δισεκατομμυριούχων ανερχόταν σε δεκαεφτά, σύμφωνα με το σχετικό κατάλογο του περιοδικού *Forbes*.⁵⁷

Αυτό οφειλόταν εν μέρει στο γεγονός ότι, σε μια σπάνια παρέκκλιση από την ορθοδοξία της Σχολής του Σικάγου, ο Γέλτσιν και η ομάδα του δεν επέτρεψαν σε ξένες πολυεθνικές να αγοράσουν απευθείας τα περιουσιακά στοιχεία της Ρωσίας. Τα έπαθλα δόθηκαν σε Ρώσους και στη συνέχεια οι ιδιωτικοποιημένες εταιρείες που ανήκαν στους λεγόμενους «ολιγάρχες» άρχισαν να πουλούν μετοχές τους σε ξένους μετόχους. Ακόμα κι έτσι, τα κέρδη ήταν αστρονομικά. «Αναζητάτε μια επένδυση που θα σας αποφέρει 2.000% μέσα σε τρία χρόνια;» ρωτούσε η *Wall Street Journal*. «Μόνο μία χρηματιστηριακή αγορά προσφέρει αυτή την ελπίδα: [...] η Ρωσία».⁵⁸ Πολλές επενδυτικές τράπεζες, συμπεριλαμβανομένης της Credit Suisse First Boston, αλλά και μερικοί βαθύπλουτοι χρηματοδότες ίδρυσαν γρήγορα αμοιβαία κεφάλαια που επένδυναν αποκλειστικά στη Ρωσία.

Για τους ολιγάρχες της χώρας και τους ξένους επενδυτές υπήρχε μόνο ένα σύννεφο στον ορίζοντα: η καταβαράθρωση της δημοτικότητας του Γέλτσιν. Οι επιπτώσεις του οικονομικού προγράμματος υπήρξαν τόσο βίαιες για το μέσο Ρώσο πολίτη και η διαδικασία ήταν τόσο εξόφθαλμα διεφθαρμένη, ώστε το πο-

σοστό επιδοκίμασias των ενεργειών του Γέλτσιν έπεσε σε μονοψήφιο αριθμό. Αν αυτός έχανε την εξουσία, όποιος και να τον αντικαθιστούσε, θα έβαζε, κατά πάσα πιθανότητα, τέλος στην προσπάθεια να επιβληθεί ένας ακραίος καπιταλισμός στη Ρωσία. Ακόμα πιο ανησυχητικό για τους ολιγάρχες και τους «μεταρρυθμιστές» ήταν το γεγονός ότι θα υπήρχαν ισχυρά επιχειρήματα για να εθνικοποιηθούν πάλι πολλά από τα περιουσιακά στοιχεία τα οποία είχαν αποκτήσει κάτω από αυτές τις εξαιρετικά αντισυνταγματικές πολιτικές συνθήκες.

Τον Δεκέμβριο του 1994 ο Γέλτσιν έκανε κάτι που στην πορεία της ιστορίας έχουν κάνει πολλοί απελπισμένοι ηγέτες προκειμένου να διατηρηθούν στην εξουσία: Ξεκίνησε έναν πόλεμο. Ο τότε επικεφαλής του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας Όλεγκ Λομπόφ εκμυστηρεύτηκε σε ένα βουλευτή: «Χρειαζόμαστε ένα σύντομο νικηφόρο πόλεμο για να αυξήσουμε τα ποσοστά [δημοτικότητας] του Προέδρου». Και ο υπουργός Άμυνας πρόβλεψε ότι ο στρατός θα μπορούσε να νικήσει τις ένοπλες δυνάμεις της αποσχισθείσας Δημοκρατίας της Τσετσενίας μέσα σε μερικές ώρες – θα ήταν ένας περίπατος.⁵⁹

Για κάποιο διάστημα τουλάχιστον το σχέδιο φάνηκε να λειτουργεί. Σε μια πρώτη φάση, το κίνημα ανεξαρτησίας της Τσετσενίας καταπνίγηκε και τα ρωσικά στρατεύματα κατέλαβαν το ήδη εγκαταλελειμμένο Προεδρικό Μέγαρο στο Γκρόζνι, με συνέπεια ο Γέλτσιν να μιλάει για μια ένδοξη νίκη. Ωστόσο ο θρίαμβος θα αποδεικνυόταν βραχύβιος τόσο στην Τσετσενία όσο και στη Μόσχα. Όταν το 1996 ο Γέλτσιν έθεσε πάλι υποψηφιότητα για Πρόεδρος, η αντιδημοτικότητά του ήταν τόσο μεγάλη και η ήττα του έμοιαζε τόσο βέβαιη, ώστε οι σύμβουλοί του έπαιξαν με την ιδέα να αναστείλουν τις εκλογές. Σε μια επιστολή που την υπέγραφαν Ρώσοι τραπεζίτες και δημοσιεύτηκε σε όλες τις ρωσικές εφημερίδες γίνονταν σαφείς υπαινιγμοί για ένα τέτοιο ενδεχόμενο.⁶⁰ Ο Ανατόλι Τσουμπάις, ο υπουργός Ιδιωτικοποιήσεων του Γέλτσιν (τον οποίο ο Σακς είχε κάποτε χαρακτηρίσει «μαχητή της ελευθερίας»), ήταν ένας από τους πλέον ένθερμους υποστηρικτές της «λύσης Πινοτσέτ».⁶¹ «Για να υπάρχει δημοκρατία στην κοινωνία, θα πρέπει να υπάρχει μια δικτατορία στην εξουσία», υποστήριζε.⁶² Τα λόγια του αποτελούσαν ηχώ τόσο των δικαιολογιών που επικαλούνταν τα Παιδιά του Σικάγου στη Χιλή του Πινοτσέτ όσο και της φιλοσοφίας του Τενγκ Σιάο-πινγκ για ένα φριντμανισμό χωρίς δημοκρατία.

Τελικά, οι εκλογές έγιναν και ο Γέλτσιν επικράτησε χάρη στη χρηματοδότησή του με 100 εκατομμύρια δολάρια (33% πάνω από το νόμιμο όριο) από τους ολιγάρχες, αλλά και επειδή η προβολή του από τους ελεγχόμενους

από τους ολιγάρχες τηλεοπτικούς σταθμούς ήταν οκτακόσιες φορές μεγαλύτερη σε σχέση με των αντιπάλων του.⁶³ Με την απειλή μιας κυβερνητικής αλλαγής να έχει εξαλειφθεί, τα «Παιδιά του Σικάγου» της Ρωσίας μπόρεσαν να προωθήσουν το πλέον επιθετικό –και επικερδές– μέρος του προγράμματός τους: να πουλήσουν αυτό που ο Λένιν είχε χαρακτηρίσει κάποτε «δεοσιόζοντα τομέα».

Το 40% μιας πετρελαϊκής εταιρείας που το μέγεθός της ήταν συγκρίσιμο με εκείνο της γαλλικής Total πουλήθηκε έναντι 88 εκατομμυρίων δολαρίων (το 2006 οι συνολικές πωλήσεις της Total ανέρχονταν σε 193 δισεκατομμύρια δολάρια). Η Norilsk Nickel, η οποία παρήγε το ένα πέμπτο του παγκόσμιου νικελίου, πουλήθηκε έναντι 170 εκατομμυρίων δολαρίων (παρόλο που σύντομα τα κέρδη της θα εκτοξεύονταν στο 1,5 δισεκατομμύριο δολάρια ετησίως). Η πετρελαϊκή εταιρεία Yukos, που ελέγχει περισσότερο πετρέλαιο από ό,τι το Κουβέιτ, πουλήθηκε έναντι 309 εκατομμυρίων δολαρίων (σήμερα τα έσοδά της υπερβαίνουν τα 3 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως). Το 51% της γιγαντιαίας πετρελαϊκής εταιρείας Sidanko πουλήθηκε έναντι 130 εκατομμυρίων δολαρίων (δύο χρόνια μετά οι διεθνείς αγορές θα αποτιμούσαν αυτό το μετοχικό μερίδιο σε 2,8 δισεκατομμύρια δολάρια). Ένα τεράστιο εργοστάσιο όπλων πουλήθηκε έναντι 3 εκατομμυρίων δολαρίων, όσο κοστίζει μια εξοχική κατοικία στο Άσπεν.⁶⁴

Το σκάνδαλο δεν έγκειται μόνο στο ότι ο πλούτος της Ρωσίας εκποιήθηκε έναντι ενός ελάχιστου αντιτίμου της αξίας του, αλλά και στο ότι αγοράστηκε με δημόσιο χρήμα, όπως συμβαίνει σε κάθε κορπορατικό κράτος. Όπως έχουν γράψει οι δημοσιογράφοι Ματ Μπίβενς και Τζόνας Μπέρνσταϊν των *Moscow Times*, «μια χούφτα επίλεκτων ανθρώπων πήραν δωρεάν τα κρατικά πετρελαϊκά κοιτάσματα της Ρωσίας, στο πλαίσιο ενός παιχνιδιού εκποίησης όπου ο ένας κρατικός βραχίονας πλήρωνε έναν άλλο κρατικό βραχίονα». Σε μια παράτολμη πράξη συνεργασίας ανάμεσα στους πολιτικούς που εκποιούσαν τις δημόσιες εταιρείες και στους επιχειρηματίες που τις αγόραζαν, αρκετοί υπουργοί του Γέλτσιν μετέφεραν τεράστια ποσά δημόσιου χρήματος (που, κανονικά, θα έπρεπε να βρίσκονται στην εθνική τράπεζα ή στο δημόσιο ταμείο) σε ιδιωτικές τράπεζες τις οποίες είχαν εσπευσμένα ιδρύσει οι ολιγάρχες.* Στη συνέχεια το κράτος ανέθεσε στις τράπεζες αυτές να πραγματοποιήσουν τους δημόσιους

* Οι δύο σημαντικότερες τράπεζες που ελέγχονταν από ολιγάρχες ήταν η Bank Menater του Μιχαήλ Χοντορκόφσκι και η Neximbank του Βλαντίμιρ Ποτάνιν. (Σ.Τ.Σ.)

διαγωνισμούς για την ιδιωτικοποίηση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων και των ορυχείων. Οι τράπεζες διενήργησαν τους διαγωνισμούς, αλλά και κατέθεσαν προσφορές σε αυτούς – και, όπως ήταν αναμενόμενο, οι ολιγάρχες έγιναν, μέσω των τραπεζών τους, οι υπερήφανοι νέοι ιδιοκτήτες των μέχρι πρότινος δημόσιων περιουσιακών στοιχείων. Το χρήμα που χρησιμοποίησαν για να αγοράσουν τις μετοχές αυτών των κρατικών εταιρειών ήταν, άμεσα ή έμμεσα, το δημόσιο χρήμα που οι υπουργοί του Γέλτσιν είχαν καταθέσει προηγουμένως στις ιδιωτικές τράπεζές τους.⁶⁵ Με άλλα λόγια, ο ρωσικός λαός πρόσφερε το χρήμα που χρησιμοποιήθηκε για τη λεηλασία της χώρας του.

Όπως έχει πει ένας από τους «νεαρούς μεταρρυθμιστές» της Ρωσίας, όταν οι κομμουνιστές της χώρας αποφάσισαν να διαλύσουν τη Σοβιετική Ένωση, πραγματοποίησαν «μια ανταλλαγή εξουσίας με ιδιοκτησία».⁶⁶ Όπως είχε συμβεί και με την οικογένεια του Πινοτσέτ, του μέντορά του, τα μέλη της οικογένειας του Γέλτσιν πλούτισαν, τα παιδιά του και οι σύζυγοί τους διορίστηκαν σε διευθυντικές θέσεις στις μεγάλες ιδιωτικοποιημένες εταιρείες.

Όταν πλέον οι ολιγάρχες είχαν αποκτήσει τον έλεγχο των βασικών περιουσιακών στοιχείων της Ρωσίας, άρχισαν να πουλούν μετοχές των εταιρειών τους σε μεγάλες πολυεθνικές, οι οποίες απέκτησαν σημαντικά μερίδια. Το 1997 η Royal Dutch/Shell και η BP συνεταιρίστηκαν με δύο γιγαντιαίες ρωσικές πετρελαϊκές εταιρείες, την Gazprom και τη Sidanko.⁶⁷ Επρόκειτο για εξαιρετικά επικερδείς επενδύσεις, όμως το βασικό μερίδιο του πλούτου της Ρωσίας παρέμεινε σε χέρια Ρώσων επιχειρηματιών και δεν κατέληξε στα χέρια των ξένων συνεταιρίων τους. Ήταν ένα σφάλμα που το ΔΝΤ και το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ θα φρόντιζαν να διορθώσουν στους μελλοντικούς διαγωνισμούς ιδιωτικοποιήσεων στη Βολιβία και στην Αργεντινή. Μετά την εισβολή στο Ιράκ οι ΗΠΑ θα προχωρούσαν σε ακόμα πιο δραστικά μέτρα, προσπαθώντας να αποκλείσουν εξολοκλήρου την τοπική ελίτ από τις επικερδείς συμφωνίες ιδιωτικοποιήσεων.

Ο Γουέιν Μέρι, ο βασικός πολιτικός αναλυτής στην πρεσβεία των ΗΠΑ στη Μόσχα κατά τη διάρκεια των καθοριστικών ετών 1990-1994, έχει παραδεχτεί ότι η επιλογή ανάμεσα στη δημοκρατία και στα συμφέροντα των αγορών στη Ρωσία υπήρξε εξαιρετικά ωμή: «Η κυβέρνηση των ΗΠΑ επέλεξε την οικονομία σε βάρος της πολιτικής. Επιλέξαμε την απελευθέρωση των τιμών, την ιδιωτικοποίηση των βιομηχανιών και τη δημιουργία ενός πραγματικά αχαλίνωτου, απορρυθμισμένου καπιταλισμού, ελπίζοντας ότι η κυριαρχία του νόμου, η κοινωνία των πολιτών και η αντιπροσωπευτική δημοκρατία θα απέρρεαν αυτό-

ματα. [...] Δυστυχώς, επιλέξαμε να αγνοήσουμε τη λαϊκή βούληση και να πιέσουμε για την εφαρμογή αυτής της πολιτικής». ⁶⁸

Ο πλούτος που μπορούσε να αποκτήσει κανείς στη Ρωσία εκείνη την περίοδο ήταν τόσο μεγάλος, ώστε μερικοί από τους «μεταρρυθμιστές» δεν μπόρεσαν να αντισταθούν στον πειρασμό να μπουν στο παιχνίδι. Πράγματι, περισσότερο από οπουδήποτε αλλού μέχρι τότε, η κατάσταση στη Ρωσία κατέρριψε το μύθο του τεχνοκράτη, διανοούμενου φιλελεύθερου οικονομολόγου ο οποίος υποτίθεται ότι εφαρμόζει κατά γράμμα θεωρητικά μοντέλα μόνο επειδή πιστεύει ειλικρινά σε αυτά. Όπως στη Χιλή και στην Κίνα, όπου η καλπάζουσα διαφθορά συμβάδιζε με τη θεραπεία-σοκ, αρκετοί από τους νεοφιλελεύθερους υπουργούς και τους αναπληρωτές υπουργούς του Γέλτσιν κατέληξαν να χάσουν τα αξιώματά τους εξαιτίας πολυκροτων σκανδάλων διαφθοράς. ⁶⁹

Υπήρχαν, επίσης, και οι νεαρές διάνοιες του Σχεδίου για τη Ρωσία του Χάρβαρντ, που είχαν ως αποστολή τους να οργανώσουν τις ιδιωτικοποιήσεις και τη δημιουργία μιας αγοράς αμοιβαίων κεφαλαίων. Αποκαλύφθηκε ότι οι δύο ακαδημαϊκοί που ήταν επικεφαλής του προγράμματος, ο καθηγητής οικονομικών στο Χάρβαρντ Αντρέι Σλείφερ και ο αναπληρωτής του Τζόνθαν Χέι, επωφελούνταν άμεσα από την αγορά που προσπαθούσαν να δημιουργήσουν. Ενόσω ο Σλείφερ ήταν ο βασικός σύμβουλος της ομάδας του Γκαϊντάρ για την πολιτική των ιδιωτικοποιήσεων, η σύζυγός του επένδυε μεγάλα ποσά στις ρωσικές εταιρείες που ιδιωτικοποιούνταν. Αλλά και ο Χέι, ένας τριαντάχρονος απόφοιτος της Νομικής Σχολής του Χάρβαρντ, επένδυε σε μετοχές των ιδιωτικοποιημένων πετρελαϊκών εταιρειών της Ρωσίας, παραβιάζοντας τους όρους του συμβολαίου του Χάρβαρντ με τη USAID. Επιπλέον, ενόσω ο Χέι βοήθουσε τη ρωσική κυβέρνηση να οργανώσει μια αγορά αμοιβαίων κεφαλαίων, η φίλη του και μετέπειτα σύζυγός του απέκτησε την πρώτη άδεια να ιδρύσει μια εταιρεία αμοιβαίων κεφαλαίων στη Ρωσία, την οποία στα πρώτα στάδια της λειτουργίας της διηύθυνε αινό το γραφείο του Χάρβαρντ στη Ρωσία, που το χρηματοδοτούσε η κυβέρνηση των ΗΠΑ. (Τυπικά, ως επικεφαλής του Ινστιτούτου για τη Διεθνή Ανάπτυξη του Χάρβαρντ, στο οποίο υιοθετούνταν το Σχέδιο για τη Ρωσία, ο Σακς ήταν ο προϊστάμενος του Σλείφερ και του Χέι για το μεγαλύτερο διάστημα εκείνης της περιόδου. Ωστόσο ο Σακς δε βρισκόταν πια στη Ρωσία και δεν αναμείχθηκε σε καμία από τις αμφιλεγόμενες πράξεις.) ⁷⁰

Όταν αποκαλύφθηκαν αυτές οι περιπτώσεις διαπλοκής, το Υπουργείο

Δικαιοσύνης των ΗΠΑ μήνυσε το Χάρβαρντ, υποστηρίζοντας ότι οι επιχειρηματικές συμφωνίες του Σλέιφερ και του Χέι παραβίαζαν το συμβόλαιο που είχαν υπογράψει αποδεχόμενοι να μην επωφεληθούν προσωπικά από το έργο που είχαν αναλάβει να διεκπεραιώσουν. Έπειτα από επτά χρόνια ερευνών και δικαστικών αγώνων, το Περιφερειακό Δικαστήριο της Βοστώνης αποφάσισε ότι το Χάρβαρντ είχε παραβιάσει το συμβόλαιο, ότι οι δύο ακαδημαϊκοί «είχαν συνωμοτήσει για να εξαπατήσουν τις Ηνωμένες Πολιτείες», ότι «ο Σλέιφερ είχε επιδοθεί σε προσωπικές επιχειρηματικές δραστηριότητες» και ότι «ο Χέι είχε αποπειραθεί να ξεπλύνει 400.000 δολάρια μέσω του πατέρα του και της φίλης του».⁷¹ Το Χάρβαρντ κατέβαλε 26,5 εκατομμύρια δολάρια στο πλαίσιο ενός διακανονισμού, του μεγαλύτερου στην ιστορία του ιδρύματος. Ο Σλέιφερ συμφώνησε να καταβάλει 2 εκατομμύρια δολάρια και ο Χέι ένα ποσό από 1 έως 2 εκατομμύρια δολάρια, ανάλογα με τα εισοδήματά του, παρόλο που και οι δύο αρνήθηκαν την οποιαδήποτε ευθύνη.*⁷²

Ίσως αυτού του είδους οι «προσωπικές επιχειρηματικές δραστηριότητες» να ήταν αναπόφευκτες, δεδομένης της φύσης του ρωσικού πειράματος. Ο Άντερς Άσλαντ, ένας από τους πιο σημαντικούς Δυτικούς οικονομολόγους που εργάζονταν στη Ρωσία εκείνη την εποχή, έχει διατυπώσει την άποψη ότι η θεραπεία-σοκ θα λειτουργούσε επειδή «τα θαυμαστά κίνητρα ή οι πειρασμοί του καπιταλισμού υπερισχύουν, λίγο ως πολύ, των πάντων».⁷³ Άρα, αν η απληστία ήταν ο κινητήρας της ανοικοδόμησης της Ρωσίας, τότε οι άνθρωποι του Χάρβαρντ μαζί με τις φίλες και τις συζύγους τους, αλλά και οι σύμβουλοι και η οικογένεια του Γέλτσιν, δεν έκαναν τίποτα άλλο από το να δίνουν το καλό παράδειγμα συμμετέχοντας στη φρενίτιδα για περισσότερα κέρδη.

Τίθεται, λοιπόν, ένα ενοχλητικό αλλά σημαντικό ερώτημα για τους ιδεολόγους της ελεύθερης αγοράς: Είναι «πραγματικοί πιστοί», που οδηγούνται από την ιδεολογία και την πίστη τους ότι οι ελεύθερες αγορές θα θεραπεύσουν την υπανάπτυξη, όπως τόσο συχνά μας διαβεβαιώνουν, ή μήπως οι ιδέες και οι θεωρίες χρησιμοποιούνται συχνά ως μια επεξεργασμένη ορθολογική δικαιολογία που επιτρέπει στους ανθρώπους να δρουν με αχαλίνωτη απληστία επικα-

* Δυστυχώς, τα χρήματα δε δόθηκαν στο ρωσικό λαό, που ήταν το πραγματικό θύμα της διεφθαρμένης διαδικασίας των ιδιωτικοποιήσεων, αλλά στην κυβέρνηση των ΗΠΑ – όπως ακριβώς οι μηνύσεις εναντίον των αμερικανικών εργοληπτικών εταιρειών στο Ιράκ κατέληξαν σε ένα διακανονισμό ανάμεσα στην κυβέρνηση των ΗΠΑ και στον Αμερικανό πληροφοριοδότη που κατέθεσε εναντίον των εργοληπτικών εταιρειών. (Σ.τ.Σ.)

λούμενοι αλτρουιστικά κίνητρα; Φυσικά, όλες οι ιδεολογίες μπορούν να διαφθαρούν (όπως απέδειξαν περίτρανα τα κομματικά στελέχη που την εποχή του κομμουνισμού είχαν αποκτήσει πολλά προνόμια), και σίγουρα υπάρχουν έντιμοι νεοφιλελεύθεροι. Όμως τα οικονομικά της Σχολής του Σικάγου μοιάζουν να είναι ιδιαίτερα επιρρεπή στη διαφθορά. Αν αποδεχτείς ότι το κέρδος και η απληστία σε μαζική κλίμακα αποφέρουν τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη για μια κοινωνία, τότε οποιαδήποτε πράξη αποβλέπει στον προσωπικό πλουτισμό μπορεί να δικαιολογηθεί ως μια συνεισφορά στο μεγάλο δημιουργικό χωνευτήρι του καπιταλισμού, καθώς παράγεται πλούτος και δίνονται κίνητρα για οικονομική μεγέθυνση – έστω κι αν αυτό ισχύει μόνο για τον εαυτό σου και τους συναδέλφους σου.

Αλλά και το φιλανθρωπικό έργο του Τζορτζ Σόρος στην Ανατολική Ευρώπη (συμπεριλαμβανομένης της χρηματοδότησης των ταξιδιών του Σακς στην περιοχή) δεν έχει μείνει στο απυρόβλητο. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο Σόρος ήταν αφοσιωμένος στην υπόθεση του εκδημοκρατισμού του Ανατολικού Μπλοκ, όμως είναι επίσης σαφές ότι τα οικονομικά του συμφέροντα εξυπηρετούνταν από το είδος των μεταρρυθμίσεων που συνόδευαν τον εκδημοκρατισμό. Καθώς ήταν ο πιο ισχυρός χρηματιστής στις αγορές συναλλάγματος, θα μπορούσε να είναι ένας από τους δυνητικούς αγορασιπές και να αποκομίσει τεράστια κέρδη όταν οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης υιοθετούσαν τη μετατρεψιμότητα του νομίσματός τους, καταργούσαν τους περιορισμούς στις μετακινήσεις κεφαλαίων και πραγματοποιούσαν δημόσιους διαγωνισμούς για την πώληση των κρατικών εταιρειών.

Θα ήταν απολύτως νόμιμο να επωφεληθεί άμεσα ο Σόρος από τις αγορές που ο ίδιος, ως φιλάνθρωπος, συνέβαλλε να ανοίξουν, όμως δε θα ήταν καλό για τη δημόσια εικόνα του. Για κάποιο διάστημα αντιμετώπισε αυτό το ζήτημα της σύγκρουσης συμφερόντων απαγορεύοντας στις εταιρείες του να επενδύουν στις χώρες όπου δραστηριοποιούνταν τα ιδρύματά του. Όμως, όταν άρχισε η εκποίηση στη Ρωσία, ο Σόρος δεν μπόρεσε να αντισταθεί. Το 1994 εξήγησε ότι η μέχρι τότε πολιτική του «τροποποιήθηκε εξαιτίας του γεγονότος ότι οι αγορές αναπτύσσονται στην περιοχή, και δεν έχω κανένα λόγο ή δικαιολογία ή δικαίωμα να αρνούμαι στα κεφάλαιά μου ή στους μετόχους μου τη δυνατότητα να επενδύουν εκεί ή να στερώ από αυτές τις χώρες την ευκαιρία να εισρεύσουν σε αυτές τα κεφάλαιά μου». Ο Σόρος είχε ήδη αγοράσει μετοχές του ιδιωτικοποιημένου τηλεφωνικού δικτύου της Ρωσίας (μια πολύ κακή επένδυση, όπως αποδείχτηκε) και είχε αποκτήσει ένα σημαντικό μερίδιο σε μια με-

γάλη εταιρεία τροφίμων της Πολωνίας.⁷⁴ Τις πρώτες μέρες μετά την πώση του κομμουνισμού ο Σόρος υπήρξε, μέσω του Σακς, ένας από τους βασικούς υποστηρικτές της θεραπείας-σοκ για να πραγματοποιηθεί ο οικονομικός μετασχηματισμός. Όμως στα τέλη της δεκαετίας του 1990 άλλαξε στάση, έγινε ένας από τους κυριότερους επικριτές της θεραπείας-σοκ και τα ιδρύματά του άρχισαν να χρηματοδοτούν μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) που απαιτούσαν τη λήψη μέτρων για την καταπολέμηση της διαφθοράς πριν από την πραγματοποίηση των ιδιωτικοποιήσεων.

Αυτή η επιφοίτηση ήρθε υπερβολικά αργά για να σωθεί η Ρωσία από τον τυχοδιωκτικό καπιταλισμό. Η θεραπεία-σοκ είχε ανοίξει τους κρουνοί του ζεστού χρήματος με τις βραχυπρόθεσμες επενδύσεις και την κερδοσκοπία στις συναλλαγματικές ισοτιμίες, που ήταν εξαιρετικά επικερδείς δραστηριότητες. Αυτή η έντονη κερδοσκοπία είχε ως αποτέλεσμα η Ρωσία να είναι εντελώς απροστάτευτη το 1998, όταν άρχισε να επεκτείνεται η ασιατική χρηματοοικονομική κρίση (που αποτελεί το θέμα του κεφαλαίου 13). Η ήδη επισφαλής οικονομία της κατέρρευσε οριστικά. Η κοινή γνώμη θεώρησε υπεύθυνο τον Γέλτσιν και το ποσοστό της δημοτικότητάς του καταβαραθρώθηκε στο 6%.⁷⁵ Καθώς για μία ακόμα φορά έμοιαζε αβέβαιο το μέλλον πολλών ολιγαρχών, ήταν αναγκαίο ένα ακόμα μείζον σοκ για να διασωθεί το οικονομικό σχέδιο και να αποσοβηθεί η απειλή της εγκαθίδρυσης μιας γνήσιας δημοκρατίας στη Ρωσία.

Τον Σεπτέμβριο του 1999 η χώρα επλήγη από μια σειρά εξαιρετικά βάνανυσων τρομοκρατικών επιθέσεων: Φαινομενικά χωρίς κανένα λόγο, τέσσερις πολυκατοικίες ανατινάχτηκαν στην καρδιά της νύχτας, με συνέπεια να σκοτωθούν σχεδόν 300 άνθρωποι. Αυτό που επακολούθησε είναι εξαιρετικά οικείο για τους Αμερικανούς, καθώς το έζησαν στο πετσί τους μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001: Κάθε άλλο ζήτημα διαγράφηκε από την πολιτική ατζέντα χάρη στη μοναδική δύναμη πάνω στη γη που μπορεί να πετύχει κάτι τέτοιο. «Ήταν αυτό το είδος του απόλυτα πρωταρχικού φόβου», εξηγεί η Ρωσίδα δημοσιογράφος Γεβγκένια Άλμπατς. «Ξαφνικά όλες οι συζητήσεις για τη δημοκρατία και τους ολιγάρχες έμοιαζαν ασήμαντες μπροστά στο φόβο ότι μπορούσες να πεθάνεις μέσα στο διαμέρισμά σου».⁷⁶

Ο άνθρωπος που ανέλαβε την καταδίωξη των «ζώων» που ευθύνονταν για τις τρομοκρατικές επιθέσεις ήταν ο πρωθυπουργός της Ρωσίας, ο ψυχρός και

αόριστα αιελητικός Βλαντίμιρ Πούτιν.*⁷⁷ Αμέσως μετά τις βομβιστικές επιθέσεις, στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1999, ο Πούτιν διέταξε να γίνουν αεροπορικές επιδρομές εναντίον κατοικημένων περιοχών της Τσετσενίας. Υπό το κράτος του φόβου, το γεγονός ότι ο Πούτιν είχε υπηρετήσει για δεκαεφτά χρόνια στην ΚGB, το πιο τρομακτικό σύμβολο της κομμουνιστικής εποχής, ήταν καθήσυχαστικό για πολλούς Ρώσους. Καθώς ο αλκοολισμός του Γέλτσιν τον καθιστούσε ολοένα και περισσότερο δυσλειτουργικό, ο «προστάτης» Πούτιν βρισκόταν στην πιο πλεονεκτική θέση για να τον διαδεχτεί ως Πρόεδρος. Στις 31 Δεκεμβρίου 1999, με τον πόλεμο στην Τσετσενία να εμποδίζει κάθε προσπάθεια διεξαγωγής ενός σοβαρού δημόσιου διαλόγου, αρκετοί ολιγάρχες μεθόδευσαν την παράδοση της εξουσίας από τον Γέλτσιν στον Πούτιν χωρίς να διεξαχθούν εκλογές. Πριν εγκαταλείψει την εξουσία, ο Γέλτσιν αντέγραψε για μία ακόμα και τελευταία φορά τον Πινοτσέτ, ζητώντας να του χορηγηθεί ασυλία. Η πρώτη πράξη του Πούτιν ως Προέδρου ήταν να υπογράψει ένα νόμο που προστάτευε τον Γέλτσιν από κάθε ποινική δίωξη, είτε για ζητήματα διαφθοράς είτε για τις δολοφονίες των διαδηλωτών υπέρ της δημοκρατίας από το στρατό κατά τη διάρκεια της Προεδρίας του.

Ο Γέλτσιν έχει περάσει στην ιστορία μάλλον ως ένας διεφθαρμένος παλιάτσος παρά ως ένας επίφοβος ισχυρός άντρας. Ωστόσο η οικονομική πολιτική του και ο πόλεμος που πραγματοποίησε για να την προστατέψει συνέβαλαν σημαντικά στην αύξηση του φόρου αίματος της σταυροφορίας της Σχολής του Σικάγου, ο οποίος διογκωνόταν σταθερά μετά το πραξικόπημα στη Χιλή τη δεκαετία του 1970. Εκτός από τα θύματα του οκτωβριανού πραξικοπήματος του Γέλτσιν, ο πόλεμος της Τσετσενίας είχε ως συνέπεια να πεθάνουν περίπου 100.000 πολίτες.⁷⁸ Ωστόσο οι μεγαλύτερες σφαγές για τις οποίες ευθύνεται ο Γέλτσιν έγιναν σε αργό ρυθμό και είχαν πολύ περισσότερα θύματα: Πρόκειται για τις «παράπλευρες απώλειες» της οικονομικής θεραπείας-σοκ.

Με εξαίρεση περιπτώσεις λιμών, λοιμών ή πολέμων, ποτέ τόσο πολλοί άνθρωποι δεν έχασαν τόσα πολλά σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Το 1998

---

* Δεδομένης της εγκληματικής αναληψίας της ρωσικής άρχουσας τάξης, δεν είναι παράξενο ότι αφθονούν οι θεωρίες συνωμοσίας σχετικά με τα όσα συνέβησαν. Αρκετοί Ρώσοι πιστεύουν ότι οι Τσετσένοι δεν είχαν καμία σχέση με τις βομβιστικές επιθέσεις και ότι πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο μιας συγκαλυμμένης επιχείρησης που απέβλεπε στο να αναδειχθεί ο Πούτιν ως ο προφανής διάδοχος του Γέλτσιν. (Σ.τ.Σ.)

το 80% των ρωσικών αγροτικών επιχειρήσεων είχαν χρεοκοπήσει, ενώ είχαν κλείσει γύρω στα 70.000 κρατικά εργοστάσια, με συνέπεια μια επιδημία χρόνιας ανεργίας. Το 1989, πριν από τη θεραπεία-σοκ, στη Ρωσική Ομοσπονδία ζούσαν 2 εκατομμύρια άνθρωποι κάτω από τα όρια της φτώχειας, με λιγότερα από τέσσερα δολάρια ημερησίως. Όταν στα μέσα της δεκαετίας του 1990 οι δόκτορες του σοκ είχαν πλέον ολοκληρώσει τη χορήγηση του «πικρού φαρμάκου» τους, 74 εκατομμύρια Ρώσοι ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας, σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα. Αυτό σημαίνει ότι οι «οικονομικές μεταρρυθμίσεις» στη Ρωσία ευθύνονται για το γεγονός ότι 72 εκατομμύρια Ρώσοι έγιναν φτωχοί μέσα σε μόλις οχτώ χρόνια. Το 1995 το 25% των Ρώσων (σχεδόν 37 εκατομμύρια άνθρωποι) ζούσαν σε μια κατάσταση φτώχειας που χαρακτηριζόταν «απελπιστική».⁷⁹

Παρόλο που τα τελευταία χρόνια εκατομμύρια Ρώσοι έχουν ξεφύγει από τη φτώχεια, κυρίως χάρη στην εκτόξευση των τιμών του πετρελαίου και του φυσικού αερίου, υπάρχει μια τάξη μόνιμων φτωχών – με όλα τα δεινά που συνοδεύουν μια τέτοια κοινωνική έκπτωση. Όσο άθλια κι αν ήταν η ζωή στα συνωσπισμένα και κρύα διαμερίσματα την εποχή του κομμουνισμού, οι Ρώσοι είχαν τουλάχιστον μια στέγη. Το 2006 η κυβέρνηση παραδέχτηκε ότι υπήρχαν 715.000 άστεγα παιδιά στη Ρωσία, ενώ σύμφωνα με τη UNICEF ο αριθμός των παιδιών χωρίς στέγη ανερχόταν σε 3,5 εκατομμύρια.⁸⁰

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ο εκτεταμένος αλκοολισμός θεωρούνταν στη Δύση μια απόδειξη ότι η ζωή υπό το κομμουνιστικό καθεστώς ήταν τόσο θλιβερή, ώστε οι Ρώσοι χρειάζονταν μεγάλες ποσότητες βότκας για να βγάζουν τη μέρα τους. Ωστόσο επί καπιταλισμού οι Ρώσοι πίνουν διπλάσιες ποσότητες αλκοόλ από ό,τι συνήθιζαν – και καταναλώνουν πιο βαριά παυσίπονα-ηρεμιστικά επίσης. Ο «τσάρος των ναρκωτικών» Αλεξάντρ Μιχαϊλόφ ισχυρίζεται ότι ο αριθμός των χρηστών αυξήθηκε κατά 900% από το 1994 μέχρι το 2004, υπερβαίνοντας τους 4 εκατομμύρια ανθρώπους, πολλοί από τους οποίους είναι ηρωινομανείς. Η επιδημία των ναρκωτικών είναι συνεργός ενός άλλου σιωπηρού δολοφόνου: Το 1995 γύρω στους 50.000 Ρώσους ήταν φορείς του ιού HIV, ενώ μέσα σε δύο χρόνια ο αριθμός τους διπλασιάστηκε. Μία δεκαετία μετά σχεδόν 1 εκατομμύριο Ρώσοι ήταν θετικοί στα τεστ για τον ιό HIV.⁸¹

Εκτός από αυτούς τους αργούς θανάτους, υπάρχουν και γρήγοροι. Όταν το 1992 ξεκίνησε η θεραπεία-σοκ, το ήδη υψηλό ποσοστό των αυτοκτονιών στη Ρωσία άρχισε να αυξάνεται. Το 1994, το έτος που οι «μεταρρυθμίσεις» του Γέλ-

τιν έφτασαν στο αποκορύφωμά τους, το ποσοστό των αυτοκτονιών είχε διπλασιαστεί σε σχέση με οχτώ χρόνια πριν. Επιπλέον, οι Ρώσοι άρχισαν να αλληλοσκοτώνονται με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα: Το 1994 τα βίαια εγκλήματα είχαν τετραπλασιαστεί.⁸²

«Τι αποκόμισαν η πατρίδα και ο λαός μας τα τελευταία δεκαπέντε εγκληματικά χρόνια;» έθεσε το ερώτημα ο Μοσχοβίτης ακαδημαϊκός Βλαντίμιρ Γκούσεφ κατά τη διάρκεια μιας διαδήλωσης υπέρ της δημοκρατίας το 2006. «Στα χρόνια του εγκληματικού καπιταλισμού πέθανε το 10% του πληθυσμού μας». Πράγματι, ο πληθυσμός της Ρωσίας μειώνεται δραματικά – κατά σχεδόν 700.000 κατοίκους ετησίως. Μεταξύ 1996 (του πρώτου έτους της θεραπείας-σοκ) και 2006 ο πληθυσμός της Ρωσίας συρρικνώθηκε κατά 6,6 εκατομμύρια.⁸³ Τρεις δεκαετίες πριν ο Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, ο οικονομολόγος που αποστάτησε από τη Σχολή του Σικάγου, έστειλε στον Μίλτον Φρίντμαν μια επιστολή στην οποία τον κατηγορούσε για «οικονομική γενοκτονία». Πολλοί Ρώσοι χρησιμοποιούν τους ίδιους όρους για να περιγράψουν την αργή εξόντωση των συμπολιτών τους.

Αυτή η προσχεδιασμένη εξαθλίωση των Ρώσων γίνεται ακόμα πιο μακάβρια από το γεγονός ότι οι ελίτ της Μόσχας επιδεικνύουν το συσσωρευμένο πλούτο τους με τρόπο που δεν μπορεί να συναντήσει κανείς πουθενά αλλού πέρα από μερικά πετρελαιοπαραγωγά εμιράτα. Στη σημερινή Ρωσία το χάσμα του πλούτου είναι τέτοιο, ώστε έχεις την αίσθηση ότι πλούσιοι και φτωχοί δε ζουν απλώς σε διαφορετικές χώρες αλλά και σε διαφορετικούς αιώνες. Ο ένας χωροχρόνος είναι το κέντρο της Μόσχας, που μεταμορφώνεται ταχύτατα σε μια φουτουριστική πόλη της αμαρτίας του εικοστού πρώτου αιώνα, όπου οι ολιγάρχες μετακινούνται με κομβόι μαύρων Mercedes, προστατευόμενοι από επίλεκτους μισθοφόρους, και οι Δυτικοί διαχειριστές κεφαλαίων γοιτεύονται από την έλλειψη κανόνων στις επενδύσεις τη μέρα και από τα θέλγητρα εκδιδόμενων γυναικών τη νύχτα. Στον άλλο χωροχρόνο ζει μια δεκαεπτάχρονη κοπέλα που, όταν τη ρώτησαν ποιες είναι οι ελπίδες της για το μέλλον, απάντησε: «Είναι δύσκολο να μιλάς για τον εικοστό πρώτο αιώνα όταν διαβάζεις υπό το φως ενός κεριού. Για ποιον εικοστό πρώτο αιώνα μου μιλάτε; Εδώ ζούμε στο δέκατο ένατο αιώνα».⁸⁴

Η λεηλασία μιας χώρας με τόσο μεγάλο πλούτο όσο αυτός της Ρωσίας απαίτησε ακραίες πράξεις τρομοκρατίας – από την πυρπόληση του κοινοβουλίου μέχρι την εισβολή στην Τσετσενία. «Μια πολιτική που γεννάει φτώχεια και εγκληματικότητα», γράφει ο Γκεόργκι Αρμπάτοφ, ένας από τους πρώτους (και

μη εισακουσθέντες) οικονομικούς συμβούλους του Γέλτσιν, «μπορεί να επιβιώσει μόνο αν κατασταλεί η δημοκρατία». ⁸⁵ Όπως ακριβώς είχε συμβεί στο Νότιο Κόνο της Λατινικής Αμερικής, στη Βολιβία όταν κηρύχθηκε σε κατάσταση πολιορκίας, στην Κίνα κατά τη διάρκεια των γεγονότων στην πλατεία Τιενανμέν. Και όπως θα συνέβαινε στο Ιράκ.

Όταν αμφιβάλλεις, ρίξε τα στη διαφθορά

Αν ξαναδιαβάσει κανείς την άρθρογραφία του δυτικού Τύπου για τη θεραπεία-σοκ στη Ρωσία, θα εντυπωσιαστεί από το πόσο πολύ τα σχόλια εκείνης της εποχής μοιάζουν με τις απόψεις που θα διατυπώνονταν για το Ιράκ μία δεκαετία μετά. Για τις κυβερνήσεις του πρεσβύτερου Μπους και του Κλίντον, αλλά και για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το G7 και το ΔΝΤ, ο πραγματικός στόχος ήταν να εξαλειφθεί το προϋπάρχον κράτος στη Ρωσία και να δημιουργηθούν οι συνθήκες για μια καπιταλιστική φρενίτιδα, η οποία, με τη σειρά της, θα έδινε ώθηση σε μια ανθηρή δημοκρατία της αγοράς – την οποία θα διαχειρίζονταν νεαροί Αμερικανοί με υπερβολική αυτοπεποίθηση που μόλις είχαν αποφοιτήσει από το πανεπιστήμιο. Με άλλα λόγια, ό,τι θα συνέβαινε και στο Ιράκ, αλλά χωρίς τις εκρήξεις.

Όταν ο ζήλος για τη θεραπεία-σοκ στη Ρωσία βρισκόταν στο αποκορύφωμά του, οι ενθουσιώδεις υποστηρικτές της ήταν πεπεισμένοι ότι μόνο η ολοκληρωτική κατάλυση όλων των θεσμών θα δημιουργούσε τις συνθήκες για μια εθνική αναγέννηση – το ίδιο όνειρο για τη δημιουργία μιας «λευκής σελίδας» θα αναβίωνε και στο Ιράκ. Είναι «επιθυμητό», έχει γράψει ο ιστορικός του Χάρβαρντ Ρίτσαρντ Πάιπς, «για τη Ρωσία να συνεχίσει να αποσυντίθεται μέχρι να μην απομείνει τίποτα από τις θεσμικές δομές της». ⁸⁶ Και ο οικονομολόγος του Πανεπιστημίου Κολούμπια Ρίτσαρντ Έρικσον έγραψε το 1995: «Η οποιαδήποτε μεταρρύθμιση πρέπει να είναι καταλυτική σε μια πρωτοφανή ιστορική κλίμακα. Πρέπει να απορριφθεί ένας ολόκληρος κόσμος, συμπεριλαμβανομένων όλων των οικονομικών και των περισσότερων κοινωνικών και πολιτικών θεσμών του και, εν κατακλείδι, της φυσικής δομής της παραγωγής, του κεφαλαίου και της τεχνολογίας». ⁸⁷

Μία ακόμα ομοιότητα με το Ιράκ είναι ότι, παρόλο που ο Γέλτσιν αφηφούσε οτιδήποτε θύμιζε δημοκρατία, η διακυβέρνησή του αντιμετωπιζόταν από τη Δύση ως «μέρος της μετάβασης στη δημοκρατία», μια γραμμή που θα άλ-

λαζε μόνο όταν ο Πούτιν θα άρχιζε να επιβάλλει πειθαρχικές κυρώσεις σε αρκετούς ολιγάρχες για τις παράνομες δραστηριότητές τους. Παρομοίως, η κυβέρνηση Μπους ισχυριζόταν πάντα ότι το Ιράκ βρίσκεται στο δρόμο για τη δημοκρατία, ακόμα κι όταν δημοσιοποιήθηκαν ακλόνητα αποδεικτικά στοιχεία για τα βάνουσα βασανιστήρια, τα ανεξέλεγκτα αποσπάσματα θανάτου και την εκτεταμένη λογοκρισία του Τύπου. Το οικονομικό πρόγραμμα της Ρωσίας χαρακτηριζόταν πάντα «μεταρρυθμιστικό», όπως, αντίστοιχα, το Ιράκ βρίσκεται μονίμως σε μια διαδικασία «ανοικοδόμησης», έστω κι αν οι περισσότερες αμερικανικές εργοληπτικές εταιρείες έχουν εγκαταλείψει τη χώρα, αφήνοντας πίσω τους μισοτελειωμένες υποδομές, καθώς η καταστροφή συνεχίζεται. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 όποιος τολμούσε στη Ρωσία να αμφισβητήσει τη σοφία των «μεταρρυθμιστών» δυσφημιζόταν ως νοσταλγός του Στάλιν, όπως, αντίστοιχα, για πολλά χρόνια οι επικριτές της κατοχής του Ιράκ κατηγορούνταν ότι θεωρούσαν πως η ζωή ήταν καλύτερη επί Σαντάμ Χουσεΐν.

Όταν πλέον ήταν αδύνατον να συγκαλυφθούν οι αποτυχίες του προγράμματος της θεραπείας-σοκ στη Ρωσία, οι διαμορφωτές της κοινής γνώμης άρχισαν να μιλούν για την «κουλτούρα της διαφθοράς» στη χώρα και να εικάζουν ότι οι Ρώσοι «δεν ήταν έτοιμοι» για μια αυθεντική δημοκρατία, εξαιτίας της μακροχρόνιας παράδοσης αυταρχισμού. Οι «δεξαμενές σκέψης» της Ουάσιγκτον αποδοκίμασαν την τερατώδη οικονομία της Ρωσίας, στη δημιουργία της οποίας είχαν συμβάλει, χλευάζοντάς τη ως «μαφιόζικο καπιταλισμό» – ένα φαινόμενο που, υποτίθεται, απορρέει από το ρωσικό χαρακτήρα και αποτελεί ίδιον της Ρωσίας. «Τίποτα καλό δε θα προκύψει ποτέ από τη Ρωσία», έγραφε το 2001 το *Atlantic Review*, παραθέτοντας τα λόγια ενός Ρώσου υπαλλήλου γραφείου. Ο δημοσιογράφος και μυθιστοριογράφος Ρίτσαρντ Λούρι ισχυρίστηκε στους *Los Angeles Times* ότι «οι Ρώσοι είναι ένα τόσο καταστροφικό έθνος, ώστε, ακόμα κι όταν κάνουν κάτι τόσο υγιές και κοινότοπο όπως το να ψηφίζουν ή να βγάζουν χρήματα, τα κάνουν μπάχαλο».⁸⁸ Ο οικονομολόγος Άντερς Άσλαντ είχε ισχυριστεί ότι οι «πειρασμοί του καπιταλισμού» αρκούσαν για να μεταμορφωθεί η Ρωσία, ότι η δύναμη της απληστίας θα πρόσφερε την αναγκαία ορμή για να ανοικοδομηθεί η χώρα. Όταν λίγα χρόνια μετά τον ρώτησαν ποιος ήταν ο λόγος που τα πράγματα δεν είχαν εξελιχτεί καλά, απάντησε: «Η διαφθορά, η διαφθορά και η διαφθορά» – λες και η διαφθορά είναι κάτι διαφορετικό από την αχαλίνωτη έκφραση των «πειρασμών του καπιταλισμού» που με τόσο ενθουσιασμό είχε εκθειάσει.⁸⁹

Οι ίδιες δικαιολογίες θα επαναλαμβάνονταν μία δεκαετία μετά για να εξηγηθούν οι λόγοι για τους οποίους εξαφανίστηκαν δισεκατομμύρια δολάρια που προορίζονταν για την ανοικοδόμηση του Ιράκ, με την κληρονομιά του Σαντάμ και την παθολογία του «ριζοσπαστικού ισλάμ» να αντικαθιστούν την κληρονομιά του κομμουνισμού και του τσαρισμού. Με τη μόνη διαφορά ότι στην περίπτωση του Ιράκ η οργή των ΗΠΑ για την απροθυμία των Ιρακινών να δεχτούν το δώρο της «ελευθερίας» υπό την απειλή των όπλων δε θα περιοριζόταν μόνο σε κακεντρεχή άρθρα για τους «αχάριστους» Ιρακινούς, αλλά θα ξεσπούσε και πάνω στα σώματα των Ιρακινών πολιτών από τους Αμερικανούς και Βρετανούς στρατιώτες.

Το πραγματικό πρόβλημα με την προπαγάνδα που επιρρίπτει τις ευθύνες στο ρωσικό χαρακτήρα είναι ότι εμποδίζει την οποιαδήποτε σοβαρή εξέταση όσων μπορούν να μας διδάξουν τα ιστορικά γεγονότα για την πραγματική όψη της σταυροφορίας υπέρ των ανεξέλεγκτων ελεύθερων αγορών, η οποία υπήρξε το πιο ισχυρό πολιτικό ρεύμα τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Η διαφθορά πολλών ολιγαρχών αντιμετωπίζεται μέχρι σήμερα ως μια παρείσακτη συνιστώσα η οποία μόλυνε τα κατά τα άλλα έντιμα σχέδια υπέρ της ελεύθερης αγοράς. Όμως η διαφθορά δεν παρεισέφρησε απλώς στις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν στη Ρωσία: Οι εσπευσμένες και ανέντιμες συμφωνίες ενθαρρύνονταν από τις Δυτικές δυνάμεις ως ο πιο γρήγορος τρόπος για να δοθεί ώθηση στην οικονομία. Η εθνική σωτηρία μέσω της απληστίας ήταν το μοναδικό σχέδιο των «Παιδιών του Σικάγου» της Ρωσίας και των συμβούλων τους για το τι θα έκαναν όταν θα ολοκλήρωναν την κατάλυση των θεσμών της χώρας.

Αυτού του είδους οι καταστροφικές επιπτώσεις δε σημειώθηκαν μόνο στη Ρωσία. Ολόκληρη η τριαντάχρονη ιστορία του πειράματος της Σχολής του Σικάγου είναι μια ιστορία μαζικής διαφθοράς και συμπαιγνίας ανάμεσα σε αστυνομικού τύπου κράτη και σε μεγάλες εταιρείες, από τα «πιράνχας» της Χιλής και τις ιδιωτικοποιήσεις στην Αργεντινή μέχρι τους ολιγάρχες της Ρωσίας, τα κερδοσκοπικά παιχνίδια της Enron και την «ελεύθερη ζώνη απάτης» στο Ιράκ. Ο σκοπός της θεραπείας-σοκ είναι να δημιουργήσει ένα «παράθυρο ευκαιριών» ώστε να υπάρξουν τεράστια κέρδη σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα – όχι παρά την ανομία που επικρατεί, αλλά εξαιτίας της. «Η Ρωσία Χρυσόφορο Κοίτασμα για τους Κερδοσκόπους των Διεθνών Κεφαλαίων» ήταν ο τίτλος μιας ρωσικής εφημερίδας το 1997, ενώ το *Forbes* περιέγραφε τη Ρωσία και την Κεντρική Ευρώπη ως «τα νέα σύνορα» που έπρεπε να κατακτηθούν.⁹⁰ Η ορο-

λογία της αποικιοκρατικής εποχής ήταν η πλέον κατάλληλη για να περιγραφούν τα γεγονότα.

Το κίνημα που εγκαινίασε ο Μίλτον Φρίντμαν τη δεκαετία του 1950 μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα ως μια προσπάθεια του πολυεθνικού κεφαλαίου να κατακτηθούν εξαιρετικά κερδοφόρα νέα εδάφη όπου δεν υπάρχει νόμος, ένα εγχείρημα που είχε εγκωμιάσει ο Άνταμ Σμιθ, ο ιδεολογικός πρόγονος των σημερινών νεοφιλελεύθερων, αλλά με μία διαφορά: Καθώς δεν υπήρχαν πλέον τα «άγρια και βάρβαρα έθνη» για τα οποία είχε μιλήσει ο Άνταμ Σμιθ, όπου δεν ίσχυε η δυτική νομοθεσία, το κίνημα του Μίλτον Φρίντμαν επεδίωξε με συστηματικό τρόπο να καταργήσει τη νομοθεσία και τις ρυθμίσεις στα σημερινά κράτη, ώστε να αναδημιουργήσει την κατάσταση ανομίας που υπήρχε παλαιότερα. Και ενώ οι αποικιοκράτες της εποχής του Άνταμ Σμιθ πλούτισαν αποκτώντας «ακαλλιέργητες γαίες» με ένα «ασήμαντο αντίτιμο», οι σημερινές πολυεθνικές βλέπουν τα κρατικά προγράμματα, τα δημόσια περιουσιακά στοιχεία και οτιδήποτε δε θα έπρεπε να είναι προς πώληση ως το νέο έδαφος που πρέπει να κατακτήσουν: τα ταχυδρομεία, τα εθνικά πάρκα, τα σχολεία, την κοινωνική ασφάλιση, την αρωγή για φυσικές καταστροφές και οτιδήποτε άλλο εποπτεύεται από τη δημόσια διοίκηση.⁹¹

Για τη Σχολή του Σικάγου, τα κράτη είναι οι νέες αποικίες τις οποίες οι εταιρείες πρέπει να λεηλατήσουν με την ίδια ανηλεή αποφασιστικότητα και ενεργητικότητα που επέδειξαν οι κονκισταδόροι όταν μετέφεραν στην Ισπανία το χρυσό και το ασήμι των Άνδεων. Ενώ ο Άνταμ Σμιθ έβλεπε γόνιμα λιβάδια τα οποία θα μπορούσαν να μετατραπούν σε επικερδή αγροκτήματα, η Γουόλ Στριτ βλέπει «χρυσές ευκαιρίες» στο τηλεφωνικό δίκτυο της Χιλής, στην αεροπορική εταιρεία της Αργεντινής, στην πετρελαϊκή βιομηχανία της Ρωσίας, στο σύστημα ύδρευσης της Βολιβίας, στις δημόσιες ραδιοσυχνότητες των Ηνωμένων Πολιτειών, στα εργοστάσια της Πολωνίας – όλα οικοδομημένα με δημόσιο χρήμα, για να ξεπουληθούν στη συνέχεια για ένα ασήμαντο αντίτιμο.⁹² Επιπλέον, υπάρχουν οι ευκαιρίες πλουτισμού που δημιουργούνται με τον εξαναγκασμό των κρατών να προστατεύουν με πατέντες και να βάζουν τιμή πώλησης σε μορφές ζωής και σε φυσικούς πόρους που ουδέποτε μέχρι σήμερα είχαν θεωρηθεί εμπορεύσιμα: σπόρους, γονίδια, το διοξειδίο του άνθρακα στην ατμόσφαιρα. Αναζητώντας άοκνα νέα κερδοφόρα εδάφη στο δημόσιο τομέα, οι οικονομολόγοι της Σχολής του Σικάγου μοιάζουν με τους χαρτογράφους της

εποχής της αποικιοκρατίας που εντοπίζουν νέες υδάτινες οδούς στον Αμαζόνιο και σημαδεύουν την τοποθεσία ενός ναού των Ίνκας όπου υπάρχουν κρυμμένα αποθέματα χρυσού.

Η διαφθορά είναι ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της σημερινής κατάκτησης νέων εδαφών, όπως ήταν και κατά την εποχή του αποικιοκρατικού «πυρετού του χρυσού». Καθώς οι πιο σημαντικές συμφωνίες ιδιωτικοποιήσεων υπογράφονται πάντα εν μέσω οικονομικών ή πολιτικών κρίσεων, δεν υπάρχει ποτέ μια σαφής νομοθεσία ή ένα αποτελεσματικό ρυθμιστικό πλαίσιο – η περιρρέουσα ατμόσφαιρα είναι χαοτική, οι τιμές είναι ρευστές, οι συνειδήσεις των πολιτικών ελαστικές. Αυτό που ζούμε εδώ και τρεις δεκαετίες είναι η διαρκής επέκταση του καπιταλισμού, με τα σύνορα των εδαφών που κατακτά να επεκτείνονται έπειτα από κάθε κρίση και να μετακινούνται προς τα εμπρός μόλις αποκαθίσταται η έννομη τάξη.

Αντί, λοιπόν, να λειτουργήσει ως μια προειδοποίηση, η άνοδος των ολιγαρχών δισεκατομμυριούχων της Ρωσίας απέδειξε πόσο επικερδής μπορεί να είναι η καταλήστευση των πόρων ενός βιομηχανικού κράτους. Όμως η Γουόλ Στριτ ήθελε περισσότερα. Αμέσως μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ και το ΔΝΤ απαίτησαν να πραγματοποιούνται με πολύ πιο γρήγορο ρυθμό οι ιδιωτικοποιήσεις στις χώρες που πλήττονται από κρίσεις. Η πιο δραματική περίπτωση μέχρι σήμερα υπήρξε η κατάρρευση της οικονομίας του Μεξικού το 1994 (ένα χρόνο μετά το πραξικόπημα του Γέλτσιν), η οποία έγινε γνωστή ως «κρίση της τεκίλας»: Για να διασώσουν την οικονομία του Μεξικού, οι ΗΠΑ έθεσαν ως όρο την εν ριπή οφθαλμού πραγματοποίηση ιδιωτικοποιήσεων, που, σύμφωνα με το *Forbes*, δημιούργησαν είκοσι τρεις νέους δισεκατομμυριούχους. «Το δίδαγμα είναι προφανές: Για να προβλέψετε πού θα αναδυθεί μια νέα γενιά δισεκατομμυριούχων, στρέψτε το βλέμμα σας προς τις χώρες όπου ανοίγουν οι αγορές». Μία ακόμα συνέπεια της κρίσης ήταν η πρωτοφανής αύξηση της ξένης ιδιοκτησίας στο Μεξικό: Μέχρι το 1990 μόνο μία από τις τράπεζες του Μεξικού ανήκε σε ξένους, όμως «το 2000 είκοσι τέσσερις από τις τριάντα τράπεζες ήταν σε ξένα χέρια».⁹³ Αναμφίβολα, το μοναδικό δίδαγμα από την περίπτωση της Ρωσίας είναι ότι όσο πιο γρήγορα και άνομα γίνεται η μεταφορά του πλούτου τόσο μεγαλύτερα είναι τα κέρδη.

Ένας από τους ανθρώπους που το γνώριζε αυτό πολύ καλά ήταν ο Γκονσάλο Σάντσεζ δε Λοσάδα (Γκόνι), ο επιχειρηματίας στο σαλόνι της έπαυλης του οποίου σχεδιάστηκε το 1985 το πρόγραμμα για τη θεραπεία-σοκ στη Βολιβία.

Ως Πρόεδρος της χώρας στα μέσα της δεκαετίας του 1990, ο Σάντσεσ δε Λοσάδα πούλησε την εθνική πετρελαϊκή εταιρεία της Βολιβίας, αλλά και τις εθνικές επιχειρήσεις αερομεταφορών, σιδηροδρόμων, ηλεκτρισμού και τηλεφωνίας. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στη Ρωσία, όπου τα έπαθλα δόθηκαν σε ντόπιους, οι νικητές στη διαδικασία εκποίησης της δημόσιας περιουσίας της Βολιβίας ήταν οι Enron, Royal Dutch/Shell, Amoco Corp. και Citicorp – και οι πωλήσεις έγιναν απευθείας, χωρίς να προκύψει ανάγκη για διαμεσολάβηση-συνεργασία με εγχώριες εταιρείες.⁹⁴ Η *Wall Street Journal* περιέγραψε τα όσα συνέβησαν στη Λα Πας το 1995 ως ένα σκηνικό της Άγριας Δύσης: «Το ξενοδοχείο Radisson Plaza είναι γεμάτο με διευθυντικά στελέχη μεγάλων εταιρειών των ΗΠΑ, όπως οι AMR Corp.'s American Airlines, MCI Communications Corp., Exxon Corp. και Salomon Brothers Inc. Είναι προσκεκλημένοι των Βολιβιανών για να ξαναγράψουν τη νομοθεσία που θα διέπει τους τομείς οι οποίοι θα ιδιωτικοποιούνται και για να υποβάλουν προσφορές για τις εταιρείες που πωλούνται» – ένας επωφελής διακανονισμός. «Εκείνο που έχει σημασία είναι να καταστήσουμε αυτές τις αλλαγές αμετάκλητες πριν αντιδράσουν τα αντισώματα», είχε δηλώσει ο Πρόεδρος Σάντσεσ δε Λοσάδα εξηγώντας πώς σκόπευε να εφαρμόσει τη θεραπεία-σοκ. Για να είναι απολύτως βέβαιο ότι τα «αντισώματα» δε θα αντιδρούσαν, η κυβέρνηση της Βολιβίας έκανε κάτι που είχε ξαναδοκιμάσει σε παρόμοιες καταστάσεις: Επέβαλε μία ακόμα μακροχρόνια «κατάσταση πολιορκίας», απαγορεύοντας τις πολιτικές συγκεντρώσεις και συλλαμβάνοντας όσους ήταν αντίθετοι στη διαδικασία της θεραπείας-σοκ.⁹⁵

Όσο για την περίοδο της περιβόητης διαφθοράς και των ιδιωτικοποιήσεων στην Αργεντινή, αυτή εξυμνήθηκε σε μια επενδυτική έκθεση της Goldman Sachs ως η δημιουργία ενός «Γενναίου Νέου Κόσμου». Ο Κάρλος Μένεμ, ο περουνιστής Πρόεδρος που είχε ανέλθει στην εξουσία υποσχόμενος να είναι η φωνή των εργαζομένων, πραγματοποίησε απολύσεις και στη συνέχεια πούλησε την πετρελαϊκή βιομηχανία, το τηλεφωνικό δίκτυο, την αεροπορική εταιρεία, τους σιδηροδρόμους, το αεροδρόμιο, το εθνικό οδικό δίκτυο, το σύστημα ύδρευσης, το ζωολογικό κήπο του Μπουένος Άιρες και, τελικά, τα ταχυδρομεία και τα εθνικά συνταξιοδοτικά ταμεία. Καθώς ο πλούτος της χώρας μεταφερόταν στο εξωτερικό, ο τρόπος ζωής των Αργεντινών πολιτικών γινόταν ολοένα και πιο πολυτελής. Ο Μένεμ, κάποτε γνωστός για τα δερμάτινα σακάκια του και τις φαβορίτες του, άρχισε να φοράει ιταλικά κοστούμια και να επισκέπτεται πλαστικούς χειρουργούς («τσίμπημα από μέλισσα», είχε δηλώσει για να εξηγήσει τα πρησμένα χαρακτηριστικά του προσώπου του). Η Μαρία Χούλια

Αλσογαράι, η υπουργός του Μένεμ που ήταν υπεύθυνη για τις ιδιωτικοποιήσεις, φωτογραφήθηκε για το εξώφυλλο ενός ευρείας κυκλοφορίας περιοδικού φορώντας μόνο μια γούνα, ενώ ο Μένεμ άρχισε να οδηγεί μια κόκκινη Ferrari Testarossa – «δώρο» ενός ευγνώμονα επιχειρηματία.⁹⁶

Οι χώρες που μιμήθηκαν τις ιδιωτικοποιήσεις στη Ρωσία γνώρισαν, επίσης, πιο ήπιες εκδοχές του ανεστραμμένου πραξικοπήματος του Γέλτσιν: Οι κυβερνήσεις ανέρχονταν στην εξουσία με εκλογές, αλλά υποχρεώνονταν να καταφεύγουν στη βία για να διατηρηθούν στην εξουσία και να υπερασπίσουν τις μεταρρυθμίσεις τους. Στην Αργεντινή η εξουσία του αχαλίνωτου νεοφιλελευθερισμού τερματίστηκε στις 19 Δεκεμβρίου 2001, όταν ο Πρόεδρος Φερνάντο δε λα Ρούα και ο υπουργός Οικονομικών του Ντομίνγκο Καβάγιο προσπάθησαν να επιβάλουν τα επιπλέον μέτρα λιτότητας τα οποία είχε ζητήσει το ΔΝΤ. Ο πληθυσμός εξεγέρθηκε και ο Φερνάντο δε λα Ρούα διέταξε την ομοσπονδιακή αστυνομία να διαλύσει τα πλήθη με οποιοδήποτε μέσο κρινόταν αναγκαίο. Τελικά, ο Πρόεδρος αναγκάστηκε να δραπετεύσει από τη χώρα με ελικόπτερο, όχι όμως προτού σκοτωθούν 21 διαδηλωτές και τραυματιστούν 1.350 άνθρωποι από την αστυνομία.⁹⁷ Οι τελευταίοι μήνες του Γκόνι στην εξουσία υπήρξαν ακόμα πιο αιματοβαμμένοι. Οι ιδιωτικοποιήσεις του πυροδότησαν μια σειρά από «πολέμους» στη Βολιβία: Αρχικά τον «πόλεμο του νερού» εναντίον της Bechtel, που είχε αγοράσει το σύστημα ύδρευσης και είχε αυξήσει τις τιμές κατά 300%. Έπειτα, τον «πόλεμο των φόρων» εναντίον του σχεδίου του ΔΝΤ που προέβλεπε τη φορολόγηση των φτωχών για να μειωθεί το δημοσιονομικό έλλειμμα. Και, τέλος, τον «πόλεμο του φυσικού αερίου» εναντίον των σχεδίων εξαγωγής φυσικού αερίου στις ΗΠΑ. Τελικά, ο Γκόνι υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει το Προεδρικό Μέγαρο και να ζήσει εξόριστος στις ΗΠΑ, όμως (όπως και στην περίπτωση του Φερνάντο δε λα Ρούα) όχι προτού χαθούν πολλές ζωές. Όταν ο Γκόνι διέταξε το στρατό να καταστείλει τις διαδηλώσεις, οι στρατιώτες σκότωσαν 70 ανθρώπους (πολλοί από τους οποίους απλώς έτυχε να περνούν από τα σημεία όπου γίνονταν οι διαδηλώσεις) και τραυμάτισαν 400. Στις αρχές του 2007 το Ανώτατο Δικαστήριο της Βολιβίας απήγγειλε εναντίον του Γκόνι κατηγορίες σχετικά με τις σφαγές.⁹⁸

Τα καθεστώτα που επέβαλαν τις μαζικές ιδιωτικοποιήσεις στην Αργεντινή και στη Βολιβία θεωρήθηκαν από την Ουάσινγκτον παραδείγματα της εφαρμογής της θεραπείας-σοκ με ειρηνικό και δημοκρατικό τρόπο, χωρίς πραξικοπήματα και καταστολή. Παρόλο που είναι αλήθεια ότι τα καθεστώτα αυτά

δεν επιβλήθηκαν με τη δύναμη των όπλων, είναι, ασφαλώς, σημαντικό ότι και τα δύο κατέρρευσαν μέσα σε έναν καταιγισμό πυροβολισμών.

Στις περισσότερες χώρες του νότιου ημισφαιρίου αποκαλούν το νεοφιλελευθερισμό «δεύτερη αποικιοκρατική λεηλασία»: Κατά την πρώτη λεηλασία ο πλούτος ξεριζώθηκε από τη γη και στη δεύτερη αφαιρέθηκε από τα κράτη. Έπειτα από καθεμία από αυτές τις «φρενίτιδες κέρδους» έρχονταν οι υποσχέσεις: Την επόμενη φορά θα έχουν θεσπιστεί αυστηροί νόμοι πριν πουληθούν τα περιουσιακά στοιχεία μιας χώρας, ενώ τη διαδικασία θα επιβλέπουν ρυθμιστικές Αρχές με άγρυπνο βλέμμα και ελεγκτές με άμεμπτη ηθική. Την επόμενη φορά θα «οικοδομηθούν θεσμοί» πριν από τις ιδιωτικοποιήσεις (για να χρησιμοποιήσω την ορολογία μετά την εφαρμογή της θεραπείας-σοκ στη Ρωσία). Όμως το αίτημα να υπάρξει νόμος και τάξη μετά τη μεταφορά των κερδών στο εξωτερικό είναι, στην πραγματικότητα, ένας τρόπος για να νομιμοποιηθεί εκ των υστέρων η καταλήστευση – όπως ακριβώς οι Ευρωπαίοι αποικιοκράτες καθιστούσαν νόμιμες τις αρπαγές τους με συνθήκες. Για τον Άνταμ Σμιθ, η ανομία στα «νέα εδάφη» δεν ήταν το πρόβλημα αλλά η ουσία, μια σημαντική παράμετρος του παιχνιδιού – όπως ακριβώς και οι μεταγενέστερες δηλώσεις μεταμέλειας και οι υποσχέσεις ότι τα πράγματα θα είναι καλύτερα την επόμενη φορά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Η ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Η ΡΩΣΙΑ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΧΥΔΑΙΑΣ ΑΓΟΡΑΣ

«Γίνετε ο πληρεξούσιος όλων όσοι σε κάθε χώρα επιδιώκουν να θεραπεύσουν τα κακώς κείμενα μέσω του ορθολογικού πειραματισμού στο πλαίσιο του υφιστάμενου κοινωνικού συστήματος. Αν αποτύχετε, η δυνατότητα ορθολογικής αλλαγής θα αντιμετωπιστεί με καχυποψία σε ολόκληρο τον κόσμο, αφήνοντας την ορθοδοξία και την επανάσταση να αντιπαλεύουν».

–Τζον Μείναρντ Κέινς, επιστολή
στον Πρόεδρο Φράνκλιν Ντ. Ρούζβελτ, 1933¹

Τη μέρα που πήγα να συναντήσω τον Τζέφρι Σακς, τον Οκτώβριο του 2006, η σιγανή βροχή που έπεφτε από τον γκριζο ουρανό της Νέας Υόρκης διακοπτόταν κάθε δέκα βήματα περίπου από έντονες λάμπες κόκκινου. Ήταν η βδομάδα της φιλανθρωπικής εκστρατείας για την αγορά επώνυμων προϊόντων σε κόκκινο χρώμα την οποία είχε οργανώσει ο Μπόνο. Σε διαφημιστικές πινακίδες πάνω από το κεφάλι σου αιωρούνταν κόκκινα iPod και γυαλιά ηλίου Armani, σε κάθε στάση λεωφορείου μπορούσες να δεις τον Στίβεν Σπίλμπεργκ ή την Πενέλοπε Κρουζ με ένα διαφορετικό κόκκινο αξεσουάρ, όλα τα κατάστημα της Gap στην πόλη πουλούσαν προϊόντα σε κόκκινο χρώμα και το κατάστημα της Apple στην Πέμπτη Λεωφόρο εξέπεμπε μια κοκκινωπή λάμψη. «Μπορεί ένα γιλέκο να αλλάξει τον κόσμο;» ρωτούσε μια διαφήμιση. Ναι, μπορεί, μας διαβεβαίωνε στη συνέχεια, επειδή ένα μέρος από τα κέρδη θα πήγαινε στο Παγκόσμιο Ταμείο για την Καταπολέμηση του AIDS, της Φυματώσης και της Ελονοσίας. «Ψωνίζετε μέχρι να τις σταματήσουμε!» είχε πει ο Μπόνο

στην τηλεοπτική εκπομπή της Όπρα που είχε γίνει για την προώθηση των πωλήσεων σε κόκκινο χρώμα δύο μέρες πριν.²

Είχα το προαίσθημα ότι οι περισσότεροι δημοσιογράφοι που θα μιλούσαν με τον Σακς εκείνη τη βδομάδα θα ρωτούσαν το διάσημο οικονομολόγο για αυτόν το νεοτεριστικό τρόπο συγκέντρωσης χρημάτων για οικονομική βοήθεια. Σε τελική ανάλυση, ο Μπόνο αποκαλούσε τον Σακς «καθηγητή μου» και μια φωτογραφία των δύο αντρών με υποδέχτηκε καθώς έμπαινα στο γραφείο του δεύτερου στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια (είχε φύγει από το Χάρβαρντ το 2002). Αισθανόμουν ότι δεν ταίριαζα με την ατμόσφαιρα αυτής της λαμπερής φιλανθρωπικής εκστρατείας, επειδή ήθελα να μιλήσω στον καθηγητή για το λιγότερο αγαπημένο θέμα του, το οποίο τον είχε κάνει να απειλεί δημοσιογράφους ότι θα τους έκλεινε το τηλέφωνο εν μέσω τηλεφωνικών συνεντεύξεων. Ήθελα να τον ρωτήσω για τη Ρωσία και για το τι δεν πήγε καλά εκεί.

Ήταν στη Ρωσία όπου, μετά το πρώτο έτος της θεραπείας-σοκ, ο Σακς ξεκίνησε τη δική του μετάβαση, μεταμορφωνόμενος από παγκόσμιο δόκτορα του σοκ σε έναν από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της αύξησης της βοήθειας στις χώρες που είχαν πτωχεύσει. Μια μετάβαση η οποία στα χρόνια που ακολούθησαν τον οδήγησε σε σύγκρουση με τους πρώην συναδέλφους και συνεργάτες του στους κύκλους της «ορθόδοξης» οικονομικής σκέψης. Ο Σακς πίστευε ότι δεν ήταν αυτός που είχε αλλάξει: Πάντα ήταν αφοσιωμένος στην παροχή βοήθειας σε χώρες ώστε να αναπτύσσουν οικονομίες της αγοράς μέσω της οικονομικής αρωγής και της διαγραφής χρεών. Για χρόνια μπορούσε να επιτυγχάνει αυτόν το στόχο συνεργαζόμενος με το ΔΝΤ και με το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ. Όμως, όταν πήγε στη Ρωσία, η γενική κατεύθυνση των συζητήσεων είχε αλλάξει και η αδιαφορία με την οποία τον αντιμετώπισαν οι επίσημοι αξιωματούχοι τον συγκλόνισε και τον οδήγησε σε αντιπαράθεση με το οικονομικό κατεστημένο της Ουάσινγκτον.

Εξετάζοντας τα πράγματα εκ των υστέρων, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η περίπτωση της Ρωσίας αποτέλεσε την έναρξη ενός νέου κεφαλαίου στην εξέλιξη της σταυροφορίας της Σχολής του Σικάγου. Στα προηγούμενα εργαστήρια της θεραπείας-σοκ, τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ και το ΔΝΤ είχαν προσπαθήσει να κάνουν τα πειράματα να μοιάζουν τουλάχιστον επιφανειακά επιτυχημένα – ακριβώς επειδή ήταν πειράματα που αποσκοπούσαν στο να χρησιμεύσουν ως πρότυπα για άλλες χώρες. Οι λατινοαμερικανικές δικτατορίες της δεκαετίας του 1970 ανταμείφθηκαν για τις επιθέσεις τους εναντίον των συνδικάτων και για το άνοιγμα των συ-

νόρων με τη σταθερή χορήγηση δανείων, παρά τις όποιες αποκλίσεις από την ορθοδοξία της Σχολής του Σικάγου, όπως η διατήρηση υπό κρατικό έλεγχο των μεγαλύτερων ορυχείων χαλκού του κόσμου στη Χιλή και ο αργός ρυθμός των ιδιωτικοποιήσεων στην Αργεντινή. Στη Βολιβία, την πρώτη δημοκρατική χώρα που υιοθέτησε τη θεραπεία-σοκ τη δεκαετία του 1980, χορηγήθηκε οικονομική βοήθεια και διαγράφηκε ένα μέρος του χρέους της πολύ πριν ο Γκόνι επισπεύσει τις ιδιωτικοποιήσεις τη δεκαετία του 1990. Στην Πολωνία, την πρώτη χώρα του πρώην Ανατολικού Μπλοκ που επέβαλε τη θεραπεία-σοκ, ο Σακς δε δυσκολεύτηκε να εξασφαλίσει μεγάλα δάνεια, παρότι, για μία ακόμα φορά, οι μείζονες ιδιωτικοποιήσεις επιβραδύνθηκαν και πραγματοποιήθηκαν σταδιακά όταν εκδηλώθηκαν ισχυρές αντιδράσεις στο αρχικό σχέδιο.

Η περίπτωση της Ρωσίας ήταν διαφορετική. «Πολύ σοκ και ελάχιστη θεραπεία» ήταν η ευρέως διαδεδομένη ετυμηγορία. Οι Δυτικές δυνάμεις απαιτούσαν ανυποχώρητα τις πιο οδυνηρές «μεταρρυθμίσεις», ενώ ταυτόχρονα ήταν εξαιρετικά φειδωλές στα ποσά της βοήθειας που πρόσφεραν ως αντάλλαγμα. Ακόμα και ο Πινοσέτ μπόρεσε να απαλύνει τον πόνο της θεραπείας-σοκ με προγράμματα σίτισης για τα πιο φτωχά παιδιά. Όμως οι δανειστές της Ουάσινγκτον δεν έβλεπαν για ποιο λόγο έπρεπε να βοηθήσουν τον Γέλτσιν να κάνει το ίδιο. Αντίθετα, ώθησαν τη χώρα σε ένα χομπσιανό εφιάλτη.

Το να συζητήσεις ουσιαστικά με τον Σακς για τη Ρωσία δεν είναι εύκολο. Έλπίζα ότι θα κατάφερνα να οδηγήσω τη συζήτηση εκεί που ήθελα, ξεπερνώντας την αρχική αμυντική στάση του («Είχα δίκιο και είχαν εντελώς άδικο», μου είπε. Και πρόσθεσε: «Ρωτήστε τον Λάρι Σάμερς, μη ρωτάτε εμένα. Ρωτήστε τον Μπομπ Ρούμπιν, ρωτήστε τον Κλίντον, ρωτήστε τον Τσέινι αν είναι ικανοποιημένοι με τον τρόπο που εξελίχτηκαν τα πράγματα στη Ρωσία»). Ήθελα, επίσης, να τον κάνω να μου μιλήσει χωρίς να παρασύρεται από την ελκρινή απελπισία του («Προσπαθούσα να κάνω κάτι, που όμως αποδείχτηκε εντελώς άχρηστο»). Ο στόχος μου ήταν να καταλάβω καλύτερα για ποιο λόγο είχε αποτύχει, για ποιο λόγο η περίφημη τύχη του Τζέφρι Σακς τον είχε εγκαταλείψει στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Ο Σακς ισχυρίζεται ότι κατάλαβε πως τα πράγματα ήταν διαφορετικά από την πρώτη στιγμή που έφτασε στη Μόσχα. «Το διαισθάνθηκα αμέσως. [...] Ήμουν έξαλλος από την πρώτη στιγμή». Η Ρωσία αντιμετώπιζε «μια πρώτης τάξεως μακροοικονομική κρίση, μια από τις πιο έντονες και ασταθείς που είδα ποτέ στη ζωή μου», μου είπε. Κατά τη γνώμη του, η διέξοδος ήταν ξεκάθαρη: τα μέτρα της θεραπείας-σοκ που είχε συστήσει για την Πολωνία, «ώστε οι

βασικές δυνάμεις της αγοράς να αρχίσουν να λειτουργούν γρήγορα, συν μια πολύ μεγάλη βοήθεια. Την υπολόγιζα σε 30 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως, που, σε γενικές γραμμές, θα κατανέμονταν σε 15 δισεκατομμύρια δολάρια για τη Ρωσία και σε 15 δισεκατομμύρια δολάρια για τις υπόλοιπες Δημοκρατίες, προκειμένου να πραγματοποιηθεί μια ειρηνική και δημοκρατική μετάβαση».

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο Σακς έχει μια εξαιρετικά επιλεκτική μνήμη σε ό,τι αφορά τα δρακόντεια μέτρα που προώθησε τόσο στην Πολωνία όσο και στη Ρωσία. Στη συνέντευξη που μου έδωσε αποσιώπησε συστηματικά τις εκκλήσεις του για γρήγορες ιδιωτικοποιήσεις και μεγάλες περικοπές (δηλαδή, για θεραπεία-σοκ, την οποία σήμερα αποκηρύσσει, ισχυριζόμενος ότι υποστήριζε μόνο μια περιορισμένης κλίμακας πολιτική τιμών και όχι την ολική αναμόρφωση των χωρών). Σύμφωνα με όσα θυμάται για το ρόλο που διαδραμάτισε, η θεραπεία-σοκ ήταν ένα δευτερεύον ζήτημα, ενώ το ενδιαφέρον του εστιαζόταν αποκλειστικά στη συγκέντρωση κεφαλαίων. Υποστηρίζει ότι το σχέδιό του για την Πολωνία προέβλεπε «ένα ταμείο σταθεροποίησης, τη διαγραφή του χρέους, μια βραχυπρόθεσμη χρηματοοικονομική βοήθεια, την ενσωμάτωση στη δυτικοευρωπαϊκή οικονομία. [...] Όταν η ομάδα του Γέλτσιν μου ζήτησε να τους βοηθήσω, τους πρότεινα, σε γενικές γραμμές, το ίδιο σχέδιο».*

Δε χωράει καμία αμφισβήτηση για το κομβικό γεγονός στον απολογισμό του Σακς: Η διασφάλιση μιας μείζονος οικονομικής βοήθειας αποτελούσε τον κεντρικό πυλώνα του σχεδίου του για τη Ρωσία – αυτό ήταν το κίνητρο ώστε ο Γέλτσιν να αποδεχτεί το πρόγραμμα. Ο Σακς ισχυρίζεται ότι βάσισε το όραμά του στο Σχέδιο Μάρσαλ, βάσει του οποίου οι ΗΠΑ έδωσαν 12,6 δισεκατομμύρια δολάρια (130 δισεκατομμύρια σημερινά δολάρια) στην Ευρώπη για να ανοικοδομήσει τη βιομηχανία και τις υποδομές της μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο – ένα σχέδιο που θεωρείται η πιο επιτυχημένη διπλωματική πρωτοβουλία της Ουάσινγκτον.³ Σύμφωνα με τον Σακς, το Σχέδιο Μάρσαλ απέδειξε ότι «όταν μια χώρα βρίσκεται σε αναταραχή, δεν μπορείς να περιμένεις ότι θα

* Όπως αναφέρει ο Τζον Κάσνι σε ένα άρθρο του στο *New Yorker* που δημοσιεύτηκε το 2005, «είναι γεγονός ότι τόσο στην Πολωνία όσο και στη Ρωσία ο Σακς εννοούσε μια ευρείας κλίμακας αναμόρφωση της κοινωνίας και όχι μια βαθμιαία αλλαγή και την οικοδόμηση θεσμών. Η καταστροφική πολιτική των ιδιωτικοποιήσεων είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Παρότι οι περισσότερες ιδιωτικοποιήσεις πραγματοποιήθηκαν μετά τα τέλη του 1994, όταν ο Σακς είχε φύγει από τη Ρωσία, το αρχικό πολιτικό πλαίσιο τέθηκε το 1992 και το 1993, όταν βρισκόταν ακόμα στη χώρα». (Σ.τ.Σ.)

σταθεί πάλι στα πόδια της με συνεπή τρόπο από μόνη της. Άρα αυτό που κυρίως με ενδιέφερε στο Σχέδιο Μάρσαλ [...] είναι πώς μια μικρή ένεση ρευστού δημιούργησε τη βάση ώστε να πραγματοποιηθεί η οικονομική ανάκαμψη [της Ευρώπης]». Αρχικά ήταν πεπεισμένος ότι υπήρχε παρόμοια πολιτική βούληση στην Ουάσινγκτον προκειμένου η Ρωσία να μετατραπεί σε μια χώρα με επιτυχημένη καπιταλιστική οικονομία, όπως ακριβώς είχε υπάρξει γνήσια δέσμευση για την οικονομική ανάκαμψη της Γερμανίας και της Ιαπωνίας μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο Σακς ήταν βέβαιος ότι θα μπορούσε να αποσπάσει την έγκριση του Υπουργείου Οικονομικών των ΗΠΑ και του ΔΝΤ για ένα νέο Σχέδιο Μάρσαλ, επειδή ήταν «ίσως ο πιο σημαντικός οικονομολόγος στον κόσμο», όπως τον είχαν χαρακτηρίσει οι *New York Times* εκείνη την περίοδο.⁴ Όταν ήταν σύμβουλος της πολωνικής κυβέρνησης, θυμάται ότι «είχα πάει στο Λευκό Οίκο και είχα συγκεντρώσει 1 δισεκατομμύριο δολάρια μέσα σε μία μέρα». Όμως, μου εξομολογήθηκε, «όταν πρότεινα να γίνει το ίδιο και στη Ρωσία, δεν υπήρξε το παραμικρό ενδιαφέρον. Στο ΔΝΤ με κοιτούσαν σαν να ήμουν τρελός».

Παρόλο που ο Γέλτσιν και οι σύμβουλοί του είχαν πολλούς θαυμαστές στην Ουάσινγκτον, κανείς δεν ήταν πρόθυμος να τους δώσει την οικονομική βοήθεια που ζητούσαν. Αυτό σήμαινε ότι ο Σακς είχε προτρέψει τον Γέλτσιν να εφαρμόσει νεοφιλελεύθερες πολιτικές στη Ρωσία, αλλά δεν μπορούσε να τηρήσει αυτά που είχε υποσχεθεί. Ήταν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου που άρχισε να κάνει την αυτοκριτική του. «Το μεγαλύτερο προσωπικό μου λάθος ήταν ότι είπα στον Πρόεδρο Μπορίς Γέλτσιν: “Μην ανησυχείς, η βοήθεια είναι καθ' οδόν”. Ήμουν βαθιά πεπεισμένος πως η οικονομική βοήθεια ήταν πολύ σημαντική και είχε υπερβολικά καθοριστική σημασία για τη Δύση για να κάνουν ένα τόσο σοβαρό και θεμελιώδες λάθος όπως αυτό που διέπραξαν».⁵ Όμως το πρόβλημα δεν ήταν ότι το ΔΝΤ και το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ δεν εισάκουσαν τον Σακς, αλλά ότι ο Σακς είχε ασκήσει σκληρές πιέσεις για την εφαρμογή της θεραπείας-σοκ χωρίς να έχει κανένα εχέγγυο ότι θα χορηγούνταν οικονομική βοήθεια – ένα σιοίχημα που κόστισε ακριβιά σε εκατομμύρια ανθρώπους.

Όταν ξαναρώτησα τον Σακς για το ζήτημα, μου επανέλαβε ότι η πραγματική του αποτυχία έγκειτο στο ότι δεν είχε ερμηνεύσει σωστά το πολιτικό κλίμα στην Ουάσινγκτον. Θυμάται μια συζήτησή του με τον Λόρενς Ιγκλμπέργκερ, τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ κατά την Προεδρία του πρεσβύτερου

Μπους. Ο Σακς πρόβαλε το ακόλουθο επιχείρημα: Αν άφηναν τη Ρωσία να βυθιστεί ακόμα περισσότερο στο οικονομικό χάος, θα αποδεδμεύονταν δυνάμεις που κανείς δε θα μπορούσε να τις ελέγξει (μαζικός λιμός, αναζωπύρωση του εθνικισμού, ακόμα και του φασισμού), κάτι που, ασφαλώς, δεν ήταν συνετό σε μια χώρα όπου κυριολεκτικά το μοναδικό είδος εν αφθονία ήταν τα πυρηνικά όπλα. «Η ανάλυσή σου μπορεί να είναι σωστή, αλλά δεν πρόκειται να συμβεί τίποτα», του απάντησε ο Ιγκλμπέργκερ, για να προσθέσει: «Ξέρεις τι έτος έχουμε φέτος;».

Ήταν το 1992, το έτος των προεδρικών εκλογών στις ΗΠΑ, στις οποίες ο Μπιλ Κλίντον θα νικούσε τον Μπους τον πρεσβύτερο. Ο πυρήνας της προεκλογικής εκστρατείας του Κλίντον συνίστατο στο ότι ο Μπους είχε αγνοήσει τις εσωτερικές οικονομικές δυσκολίες των ΗΠΑ επειδή επεδίωκε να δοξαστεί στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής («Είναι η οικονομία, ανόητε!»). Ο Σακς πιστεύει ότι η Ρωσία υπήρξε θύμα της εγχώριας πολιτικής διαπάλης στις ΗΠΑ. Και, προσθέτει, βλέπει πλέον πως υπήρχε και κάτι ακόμα: Πολλοί από τους «μεσάζοντες της εξουσίας» στην Ουάσινγκτον συνέχιζαν να διεξάγουν τον Ψυχρό Πόλεμο. Έβλεπαν την οικονομική κατάρρευση της Ρωσίας ως μια καθοριστική γεωπολιτική νίκη που διασφάλιζε την κυριαρχία των ΗΠΑ. «Δεν είχα την ίδια νοοτροπία», μου είπε ο Σακς με ύφος, όπως το συνηθίζει, προσκόπου που βρέθηκε σε ένα επεισόδιο της τηλεοπτικής σειράς για τη μαφία *The Sopranos*. «Αυτό που σκεφτόμουν εγώ ήταν: “Επιτέλους, έπεσε αυτό το αποτρόπαιο καθεστώς. Τώρα ας τους βοηθήσουμε [τους Ρώσους]. Ας κάνουμε ό,τι μπορούμε”. Εκ των υτέρων, είμαι βέβαιος ότι οι σχεδιαστές της πολιτικής θεωρούσαν παράλογη την άποψή μου».

Παρά την αποτυχία του, ο Σακς δε θεωρεί ότι η ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς ήταν ο κινητήριος μοχλός της πολιτικής απέναντι στη Ρωσία κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου. Ισχυρίζεται ότι η βασική γραμμή ήταν η «οκνηρία». Θα καλωσόριζε μια έντονη ανταλλαγή επιχειρημάτων για το αν έπρεπε να δοθεί βοήθεια στη Ρωσία ή αν όλα έπρεπε να αφεθούν στη λειτουργία της αγοράς. Αντίθετα, βρέθηκε αντιμέτωπος με τη γενική αδιαφορία. Ο ίδιος διατείνεται ότι είχε μείνει εμβρόντητος με την απουσία οποιασδήποτε σοβαρής έρευνας ή συζήτησης σχετικά με αυτές τις βαρυσήμαντες αποφάσεις. «Κατά τη γνώμη μου, η κυρίαρχη παράμετρος ήταν η έλλειψη προσπάθειας. Θα μπορούσαμε να αφιερώσουμε δύο μέρες για να συζητήσουμε το ζήτημα. Δεν το κάναμε ποτέ! Κανείς δεν ήταν πρόθυμος να εργαστεί σκληρά, κανείς δεν ήταν πρόθυμος να πει: “Ας σηκώσουμε τα μανίκια και ας προσπαθήσουμε να λύ-

σουμε αυτά τα προβλήματα, ας προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τι πραγματικά συμβαίνει”».

Όταν ο Σακς λέει ότι «κανείς δεν ήταν πρόθυμος να εργαστεί σκληρά», αναπολεί τις μέρες του Νιου Ντιλ, της Μεγάλης Κοινωνίας και του Σχεδίου Μάρσαλ, όταν νεαροί απόφοιτοι πανεπιστημίων της Ανατολική Ακτής κάθονταν γύρω από ένα τραπέζι, φορώντας μόνο τα πουκάμισά τους και περιστοιχισμένοι από άδεια φλιτζάνια καφέ και στοίβες εγγράφων, και είχαν πύρινες συζητήσεις για τα επιτόκια και την τιμή του σιταριού. Έτσι συμπεριφέρονταν οι διαμορφωτές της πολιτικής στο αποκορύφωμα της περιόδου του κείνσιανισμού, και η καταστροφή της Ρωσίας όφειλε να αντιμετωπιστεί με αυτού του είδους τη «σοβαρότητα».

Όμως το να αποδίδεται η εγκατάλειψη της Ρωσίας σε μια κρίση συλλογικής «οκνηρίας» στην Ουάσινγκτον δεν εξηγεί το τι πραγματικά συνέβη. Ένας καλύτερος τρόπος για να κατανοήσουμε τις εξελίξεις είναι να τις δούμε μέσα από το αγαπημένο πρίσμα των νεοφιλελεύθερων οικονομολόγων: τον ανταγωνισμό στις αγορές. Όταν ο Ψυχρός Πόλεμος βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη και η Σοβιετική Ένωση ήταν ισχυρή, οι άνθρωποι μπορούσαν να επιλέξουν (τουλάχιστον θεωρητικά) ποια ιδεολογία επιθυμούσαν να «καταναλώσουν». Υπήρχαν δύο πόλοι, αλλά και πολλές ενδιάμεσες επιλογές. Αυτό σήμαινε ότι ο καπιταλισμός έπρεπε να κερδίσει «πελάτες», έπρεπε να προσφέρει κίνητρα, άρα χρειαζόταν ένα καλό προϊόν. Ο κείνσιανισμός ήταν πάντα μια έκφραση αυτής της ανάγκης του καπιταλισμού να είναι ανταγωνίσimos. Ο Πρόεδρος Ρούζβελτ δεν εισήγαγε το Νιου Ντιλ μόνο για να αντιμετωπίσει την απόγνωση που είχε προκαλέσει η Μεγάλη Ύφεση, αλλά και για να υπονομεύσει το ισχυρό κίνημα των Αμερικανών πολιτών που, έχοντας δεχτεί ένα σκληρό πλήγμα από την αρύθμιστη ελεύθερη αγορά, απαιτούσαν ένα διαφορετικό οικονομικό μοντέλο. Κάποιοι, μάλιστα, ήθελαν ένα ριζικά διαφορετικό μοντέλο: Στις εκλογές του 1932 ένα εκατομμύριο Αμερικανοί είχαν ψηφίσει σοσιαλιστές ή κομμουνιστές υποψηφίους. Ολοένα και περισσότεροι Αμερικανοί έτειναν ευήκοον ους στον Χιούι Λονγκ, το λαϊκιστή γερουσιαστή από τη Λουιζιάνα που πίστευε ότι όλοι οι Αμερικανοί έπρεπε να έχουν ένα εγγυημένο ετήσιο εισόδημα 2.500 δολαρίων. Εξηγώντας για ποιο λόγο είχε προσθέσει περισσότερα μέτρα κοινωνικής προστασίας στο Νιου Ντιλ το 1935, ο Ρούζβελτ είπε ότι ήθελε «να στερήσω από τον Λονγκ τους κεραυνούς που εξαπέλυε».⁶

Ήταν μέσα σε αυτό το πλαίσιο που οι Αμερικανοί βιομήχανοι δέχτηκαν, έστω και απρόθυμα, το Νιου Ντιλ. Οι αιχμές της αγοράς έπρεπε να αμβλυν-

θούν με τη δημιουργία θέσεων εργασίας στο δημόσιο τομέα και με τη διασφάλιση ότι κανείς δε θα πεινούσε – διακυβευόταν το μέλλον του καπιταλισμού. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου καμία χώρα του «ελεύθερου κόσμου» δεν ήταν στο απυρόβλητο της λαϊκής πίεσης. Στην πραγματικότητα, τα κοινωνικά επιτεύγματα του καπιταλισμού στα μέσα του εικοστού αιώνα, ή αυτού που ο Σακς ονομάζει «φυσιολογικό» καπιταλισμό (προστασία των εργαζομένων, συντάξεις, δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και κρατική ενίσχυση των φτωχών πολιτών), οφείλονταν στην πραγματιστική ανάγκη να γίνουν μείζονες παραχωρήσεις για να αντιμετωπιστεί η ισχυρή Αριστερά.

Το Σχέδιο Μάρσαλ ήταν το κορυφαίο όπλο που χρησιμοποιήθηκε στο μέτωπο της οικονομίας. Μετά τον πόλεμο η κρίση της γερμανικής οικονομίας θα μπορούσε να προκαλέσει την κατάρρευση ολόκληρης της Δυτικής Ευρώπης.

Παράλληλα, ήταν τόσοι πολλοί οι Γερμανοί που έλκονταν από το σοσιαλισμό, ώστε η κυβέρνηση των ΗΠΑ επέλεξε να διχοτομήσει τη χώρα αντί να διακινδυνεύσει να τη χάσει ολόκληρη, είτε επειδή θα καιέρρεε είτε επειδή θα στρεφόταν προς τα αριστερά. Στη Δυτική Γερμανία χρησιμοποίησε το Σχέδιο Μάρσαλ για να οικοδομήσει ένα καπιταλιστικό σύστημα το οποίο δε θα δημιουργούσε γρήγορα και εύκολα νέες αγορές για τη Ford και τη Sears, αλλά, αντίθετα, θα ήταν από μόνο του τόσο επιτυχημένο, ώστε να ευημερήσει η οικονομία της αγοράς στην Ευρώπη και ο σοσιαλισμός να χάσει την αίγλη του.

Αυτό σήμαινε ότι έπρεπε να γίνουν ανεκτές οι κατά βάση αντικαπιταλιστικές πολιτικές που υιοθέτησε το 1949 η κυβέρνηση της Δυτικής Γερμανίας: άμεση δημιουργία θέσεων εργασίας από το κράτος, τεράστιες επενδύσεις στο δημόσιο τομέα, επιδοτήσεις στις γερμανικές εταιρείες και ισχυρά συνδικάτα. Με μια απόφασή της που θα ήταν αδιανόητο να ληφθεί για τη Ρωσία τη δεκαετία του 1990 ή για το Ιράκ υπό αμερικανική κατοχή, η κυβέρνηση των ΗΠΑ εξόργισε τις αμερικανικές εταιρείες επιβάλλοντας μορατόριουμ στις ξένες επενδύσεις στη Γερμανία, προκειμένου οι γερμανικές εταιρείες που είχαν πληγεί από τον πόλεμο να μην υποχρεωθούν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό πριν ανακάμψουν. «Υπήρχε η αίσθηση ότι το να επιτραπεί στις ξένες εταιρείες να δραστηριοποιηθούν [στη Γερμανία] εκείνη την περίοδο θα ήταν ένα είδος πειρατείας», μου είπε η Κάρολιν Άιζενμπεργκ, συγγραφέας ενός έγκριτου βιβλίου για το Σχέδιο Μάρσαλ.⁷ «Η βασική διαφορά ανάμεσα στο σήμερα και στο τότε είναι ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ δεν είδε τη Γερμανία σαν μια αγελάδα προς άρμεγμα. Δεν ήθελε να υπάρξει ανταγωνισμός. Υπήρχε η πεποίθηση ότι,

αν έμπαιναν στη χώρα Ξένες εταιρείες και άρχιζαν να τη λεηλατούν, θα κινδύνευε ολόκληρο το σχέδιο ανάκαμψης της Ευρώπης».

Η Άιζενμπεργκ επισημαίνει ότι αυτή η προσέγγιση δεν οφειλόταν στον αλτρουισμό. «Η Σοβιετική Ένωση ήταν ένα όπλο έτοιμο να εκपुरσοκροτησει. Η οικονομία βρισκόταν σε κρίση, η γερμανική Αριστερά ήταν ισχυρή, και η Δύση έπρεπε να κερδίσει γρήγορα την εμπιστοσύνη του γερμανικού λαού. Πίστευαν πραγματικά ότι μάχονταν για την ψυχή της Γερμανίας».

Η ανάλυση της Άιζενμπεργκ για την ιδεολογική μάχη που γέννησε το Σχέδιο Μάρσαλ καταδεικνύει μια μαύρη κηλίδα στα έργα και τις ημέρες του Σακς, συμπεριλαμβανομένων των πρόσφατων αξιέπαινων προσπαθειών του να αυξηθεί δραματικά η οικονομική βοήθεια για την Αφρική. Ο Σακς σπάνια μιλάει για τα μαζικά λαϊκά κινήματα. Για αυτόν, η ιστορία γράφεται αποκλειστικά από τις ελίτ: Οι κατάλληλοι τεχνοκράτες πρέπει να κατασταλάξουν στις κατάλληλες πολιτικές. Όπως ακριβώς τα προγράμματα της θεραπείας-σοκ σχεδιάστηκαν κρυφά από ειδικούς στη Λα Πας ή στη Μόσχα, έτσι και η οικονομική βοήθεια των 30 δισεκατομμυρίων δολαρίων προς τις πρώην σοβιετικές Δημοκρατίες θα έπρεπε να βασιστεί αποκλειστικά στα λογικά επιχειρήματα του Σακς προς τους ιθύνοντες της Ουάσινγκτον.

Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Άιζενμπεργκ, το Σχέδιο Μάρσαλ δεν ήταν αποτέλεσμα μεγαλοψυχίας ή ορθολογικής επιχειρηματολογίας, αλλά αποτέλεσμα του φόβου για μια λαϊκή εξέγερση.

Ο Σακς θαυμάζει τον Κέινς, αλλά δε δείχνει να καταλαβαίνει τους λόγους για τους οποίους εφαρμόστηκε ο κείνσιανισμός στην πατρίδα του: τα ενοχλητικά, μαχητικά αιτήματα των συνδικαλιστών και των σοσιαλιστών, των οποίων η αυξανόμενη δύναμη είχε μετατρέψει μια πιο ριζοσπαστική λύση σε υπαρκτή απειλή, γεγονός που, με τη σειρά του, έκανε το Νιου Ντιλ να μοιάζει με αποδεκτό συμβιβασμό. Η απροθυμία του Σακς να αποδεχτεί το ρόλο των μαζικών κινήματων στον εξαναγκασμό απρόθυμων κυβερνήσεων να υιοθετήσουν τις ιδέες που ο ίδιος πρεσβεύει είχε σοβαρές επιπτώσεις. Πρώτα απ' όλα, ο Σακς δεν μπορούσε να αντιληφθεί την οφθαλμοφανή πολιτική πραγματικότητα: Δεν ήταν δυνατόν να υπάρξει ένα Σχέδιο Μάρσαλ για τη Ρωσία, ακριβώς επειδή το Σχέδιο Μάρσαλ υπήρξε *εξαιτίας* της Ρωσίας. Όταν ο Γέλτσιν διέλυσε τη Σοβιετική Ένωση, αφοπλίστηκε το «όπλο» υπό την απειλή του οποίου είχε καταστεί δυνατή η δημιουργία του Σχεδίου Μάρσαλ. Χωρίς αυτό το «όπλο», ο καπιταλισμός ήταν επιτέλους ελεύθερος να διολισθήσει στην πιο άγρια μορφή του, όχι μόνο στη Ρωσία αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Μετά την κατάρ-

ρευση της Σοβιετικής Ένωσης η ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς απέκτησε το παγκόσμιο μονοπώλιο, κάτι το οποίο σήμαινε ότι δεν ήταν πλέον αναγκαίες οι «στρεβλώσεις» που επηρέαζαν την τέλεια ισορροπία της.

Αυτή είναι η πραγματική τραγωδία που κρύβεται πίσω από τις υποσχέσεις προς τους Πολωνούς και τους Ρώσους ότι, αν αποδέχονταν τη θεραπεία-σοκ, η χώρα τους θα μετατρέποταν ως διά μαγείας σε μια «φυσιολογική ευρωπαϊκή χώρα». Τα φυσιολογικά ευρωπαϊκά κράτη (με τα ισχυρά δίκτυα κοινωνικής ασφάλισης, την προστασία των εργαζομένων, τα ισχυρά συνδικάτα και τη δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη) αναδύθηκαν ως ένας συμβιβασμός ανάμεσα στον κομμουνισμό και στον καπιταλισμό. Όταν πλέον δεν υπήρχε η ανάγκη για αυτόν το συμβιβασμό, όλες οι μετριοπαθείς κοινωνικές πολιτικές μπήκαν στο στόχαστρο τόσο στη Δυτική Ευρώπη όσο και στον Καναδά, στην Αυστραλία και στις ΗΠΑ. Αυτού του είδους οι πολιτικές δεν έπρεπε να εφαρμοστούν στη Ρωσία – και, ασφαλώς, όχι με χρηματοδότηση με δυτικά κεφάλαια.

Η απελευθέρωση από όλους τους περιορισμούς αποτελεί την ουσία της οικονομικής θεωρίας της Σχολής του Σικάγου (που είναι επίσης γνωστή ως «νεοφιλελευθερισμός» ή, στις ΗΠΑ, ως «νεοσυντηρητισμός»): Δεν πρόκειται για κάποια καινούρια επινόηση, αλλά για τον καπιταλισμό απαλλαγμένο από τα κείνσιανικά προσαρτήματά του, τον καπιταλισμό στο μονοπωλιακό στάδιό του, ένα σύστημα που έχει αποχαλινωθεί – και το οποίο δε χρειάζεται να προσπαθεί να μας κρατήσει ως «πελάτες» του, καθώς μπορεί να είναι πλέον όσο αντικοινωνικό, όσο αντιδημοκρατικό και όσο χυδαίο θέλει. Για όσο διάστημα ο κομμουνισμός συνιστούσε απειλή, ο κείνσιανισμός μπορούσε να υπάρχει στο πλαίσιο μιας συμβιβαστικής συμφωνίας κυρίων. Όταν όμως το αντίπαλο σύστημα άρχισε να χάνει έδαφος, ο καπιταλισμός μπόρεσε επιτέλους να εξαλείψει κάθε ίχνος συμβιβασμού και να υλοποιήσει το στόχο που είχε θέσει ο Φρίντμαν μισό αιώνα πριν.

Αυτή είναι η πραγματική σημασία της δραματικής δήλωσης του Φουκουγιάμα για το «τέλος της ιστορίας» στη διάλεξή του στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου το 1989: Στην πραγματικότητα, δεν ισχυριζόταν ότι δεν υπάρχουν πλέον άλλες ιδέες στον κόσμο, αλλά, πολύ απλά, ότι μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού δεν υπάρχει καμία ιδεολογία αρκετά ισχυρή ώστε να αποτελεί ένα πραγματικό αντίπαλο δέος.

Ενώ, λοιπόν, ο Σακς είδε την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ως απελευθέρωση από ένα αυταρχικό καθεστώς και ήταν έτοιμος να σηκώσει τα μα-

νίκια του για να βοηθήσει, οι οικονομολόγοι της Σχολής του Σικάγου την είδαν ως μια διαφορετικού είδους απελευθέρωση: ως την τελική απελευθέρωση από τον κείνσιανισμό και τις αφελείς ανθρωπιστικές ιδέες ανθρώπων όπως ο Τζέφρι Σακς. Υπό αυτό το πρίσμα, το ότι δεν έκαναν τίποτα για τη Ρωσία (ένα γεγονός που τόσο πολύ εξόργισε τον Σακς) δεν οφειλόταν σε «οκνηρία», αλλά στο *laissez-faire* εν δράσει: Αφήστε τα πράγματα να εξελιχθούν μόνα τους, μην κάνετε τίποτα. Με το να μην κάνουν τίποτα για να βοηθήσουν τη Ρωσία, όλοι όσοι ήταν τότε υπεύθυνοι για τη χάραξη της πολιτικής απέναντί της (από τον υπουργό Άμυνας Ντικ Τσέινι και τον υφυπουργό Οικονομικών Λόρενς Σάμερς μέχρι τον Στάνλεϊ Φίσερ του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου) έκαναν, στην πραγματικότητα, κάτι πολύ συγκεκριμένο: Εφάρμοσαν την ιδεολογία της Σχολής του Σικάγου στην πιο καθαρή μορφή της, αφήνοντας την αγορά να δείξει το χειρότερο πρόσωπό της. Η περίπτωση της Ρωσίας, περισσότερο και από την περίπτωση της Χιλής, καταδεικνύει τι είναι στην πράξη η ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς, αποτελώντας μια προαναγγελία της δυστοπίας που βασιζέται στο αξίωμα «Πλούτισε ή πέθανε προσπαθώντας», την οποία πολλοί από τους ίδιους πρωταγωνιστές θα προσπαθούσαν να δημιουργήσουν μία δεκαετία μετά στο Ιράκ.

Οι νέοι κανόνες του παιχνιδιού παρουσιάστηκαν στην Ουάσινγκτον στις 3 Ιανουαρίου 1993, κατά τη διάρκεια ενός μικρού αλλά σημαντικού συνεδρίου στο οποίο μπορούσες να παρευρεθείς μόνο κατόπιν προσκλήσεως, στο δέκατο όροφο του συνεδριακού κέντρου Κάρνεγκι, σε απόσταση επτά λεπτών με αυτοκίνητο από το Λευκό Οίκο και μερικών εκατοντάδων μέτρων από τα κεντρικά γραφεία του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Ο Τζον Γουίλιαμσον, ο πάνισχυρος οικονομολόγος που διαμόρφωνε την πολιτική τόσο της Τράπεζας όσο και του Ταμείου, είχε οργανώσει την εκδήλωση ως μια ιστορική συνάντηση της νεοφιλελεύθερης φυλής. Ήταν εντυπωσιακά μεγάλη η προσέλευση διάσημων «τεχνοπολιτικών», δηλαδή των ανθρώπων που βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή της εκστρατείας για την επέκταση του δόγματος της Σχολής του Σικάγου σε ολόκληρο τον κόσμο. Ανάμεσα στους παρισταμένους υπήρχαν πρώην υπουργοί Οικονομικών από την Ισπανία, τη Βραζιλία και την Πολωνία, οι διοικητές των κεντρικών τραπεζών της Τουρκίας και του Περού, ο προσωπάρχης του Προέδρου του Μεξικού και ένας πρώην Πρόεδρος του Παναμά. Παρευρέθηκαν, επίσης, ο Λέσεκ Μπαλτσερόβιτς, παλιός φίλος του Σακς και «αρ-

χιτέκτονας» της θεραπείας-σοκ στην Πολωνία, αλλά και ο Ντάνι Ρόντρικ, ο οικονομολόγος που είχε αποδείξει ότι βρίσκονταν σε βαθιά κρίση όλες οι χώρες που είχαν αποδεχτεί τη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση. Εκεί βρισκόταν και η Αν Κρούγκερ, η μελλοντική πρώτη αναπληρώτρια διευθύντρια του ΔΝΤ. Και, παρόλο που ο Χοσέ Πινιέρα, ο πλέον φονταμενταλιστής υπουργός του Πινοτσέτ, δεν μπόρεσε να παρευρεθεί, επειδή έπαιρνε μέρος στην προεκλογική εκστρατεία για το προεδρικό αξίωμα της Χιλής, έστειλε μια αναλυτική εισήγηση. Ο Σακς, που εκείνη την εποχή ήταν ακόμα σύμβουλος του Γέλτσιν, θα εκφώνουσε την κεντρική ομιλία του συνεδρίου.

Όλη τη μέρα οι συμμετέχοντες στο συνέδριο εντρυφούσαν στο αγαπημένο θέμα των οικονομολόγων: Με ποιες στρατηγικές θα μπορούσαν να υποχρεώσουν τους διστακτικούς πολιτικούς να υιοθετήσουν πολιτικές που δεν ήταν δημοφιλείς στους ψηφοφόρους; Πόσο σύντομα μετά τις εκλογές θα έπρεπε να αρχίζει η εφαρμογή της θεραπείας-σοκ; Τα κεντροαριστερά κόμματα είναι πιο αποτελεσματικά από τα κεντροδεξιά, επειδή η επίθεση είναι αναπάντεχη; Είναι προτιμότερο να προειδοποιείται το κοινό ή να αιφνιδιάζεται ο πληθυσμός με «πολιτικές βουντού»; Παρόλο που το συνέδριο είχε θέμα «Η Πολιτική Οικονομία των Πολιτικών Μεταρρυθμίσεων» (ένας τόσο άχρωμος τίτλος, ώστε έμοιαζε να επιλέχτηκε επίτηδες για να μην προσελκύσει το ενδιαφέρον των μέσων ενημέρωσης), ένας από τους συμμετέχοντες σχολίασε με πονηρό ύφος ότι, στην πραγματικότητα, το θέμα του ήταν τα «μακιαβελικά οικονομικά».⁸

Ο Σακς άκουσε για πολλές ώρες τις σχετικές συζητήσεις και μετά το δείπνο ανέβηκε στο βήμα για να εκφωνήσει την ομιλία του με τίτλο –στο γνωστό λεκτικό ύφος του Σακς– «Η Ζωή στην Οικονομική Μονάδα Εντατικής Θεραπείας».⁹ Ήταν εμφανώς ταραγμένος. Το ακροατήριο ήταν προετοιμασμένο να ακούσει τη διάλεξη ενός ειδώλου του, του λαμπαδηδρόμου που είχε μεταφέρει με επιτυχία τη θεραπεία-σοκ στην εποχή των δημοκρατιών. Ο Σακς όμως δεν είχε διάθεση για αυτοεπαίνους. Αντίθετα, ήταν αποφασισμένος να χρησιμοποιήσει την ομιλία του, όπως θα μου εξηγούσε χρόνια μετά, για να πείσει το ακροατήριο για τη σοβαρότητα της κατάστασης στη Ρωσία.

Θύμισε στους ακροατές του τις ενέσεις οικονομικής βοήθειας που είχαν γίνει στην Ευρώπη και στην Ιαπωνία μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, «οι οποίες αποδείχτηκαν ζωτικής σημασίας για τη μεταγενέστερη θεαματική επιτυχία της Ιαπωνίας». Ανέφερε ότι ένας αναλυτής του Heritage Foundation, της βασικής «δεξαμενής σκέψης» του φριντμανισμού, του είχε στείλει μια επιστολή στην οποία ισχυριζόταν ότι «πίστευε στις μεταρρυθμίσεις στη Ρωσία, αλλά όχι στη

χορήγηση ξένης βοήθειας στη χώρα». Και ο Σακς συνέχισε: «Αυτή είναι μια κοινά διαδεδομένη άποψη ανάμεσα στους ιδεολόγους της ελεύθερης αγοράς, ένας από τους οποίους είμαι κι εγώ. Μπορεί να φαντάζει εύλογη, αλλά είναι λανθασμένη. Η αγορά δεν μπορεί να κάνει τα πάντα μόνη της. Η διεθνής βοήθεια έχει καθοριστική σημασία». Η εμμονή στο *laissez-faire* οδήγούσε τη Ρωσία στην καταστροφή, καθώς «όσο άξιοι, ευφυείς και τυχεροί κι αν είναι οι Ρώσοι μεταρρυθμιστές, δε θα τα καταφέρουν χωρίς μια μεγάλης κλίμακας εξωτερική συνδρομή. [...] Βρισκόμαστε κοντά στο να χάσουμε μια ιστορική ευκαιρία».

Φυσικά, ο Σακς χειροκροτήθηκε, αλλά χλιαρά. Για ποιο λόγο εκθειάζε την αύξηση των κοινωνικών δαπανών; Οι άνθρωποι που αποτελούσαν το ακροατήριο συμμετείχαν σε μια παγκόσμια σταυροφορία για να καταργηθεί το Νιου Ντιλ και όχι για να σφυρηλατηθεί ένα καινούριο. Στις συνεδριάσεις που ακολούθησαν ούτε ένας από τους συμμετέχοντες δεν υποστήριξε την προκλητική πρόταση του Σακς, ενώ αρκετοί μίλησαν εναντίον της.

Ο Σακς μου είπε ότι με την ομιλία του είχε προσπαθήσει «να εξηγήσω πώς είναι μια πραγματική κρίση, [...] να μεταφέρω την αίσθηση ότι η κατάσταση ήταν επείγουσα». Και πρόσθεσε ότι οι άνθρωποι που διαμορφώνουν την πολιτική στην Ουάσινγκτον συχνά «δεν καταλαβαίνουν τι σημαίνει οικονομικό χάος. Δεν καταλαβαίνουν την αναταραχή που απορρέει από αυτό». Ήθελε να τους φέρει αντιμέτωπους με την πραγματικότητα, να τους δείξει ότι «υπάρχει μια δυναμική που οδηγεί ολοένα και περισσότερο τα πράγματα εκτός ελέγχου, μέχρι το σημείο να προκληθούν άλλες καταστροφές, μέχρι ένας Χίτλερ να ανέλθει στην εξουσία, μέχρι να ξεσπάσει ένας εμφύλιος πόλεμος ή ένας μαζικός λιμός ή κάτι άλλο. [...] Πρέπει να χορηγηθεί έκτακτη βοήθεια, επειδή μια ασταθής κατάσταση οδηγεί με βεβαιότητα στην αύξηση της αστάθειας και όχι σε μια φυσιολογική ισορροπία».

Δεν μπόρεσα να μη σκεφτώ ότι ο Σακς υποτιμούσε το ακροατήριό του. Οι άνθρωποι σε εκείνη την αίθουσα ήταν μνημένοι στη θεωρία των κρίσεων του Μίλτον Φρίντμαν και πολλοί την είχαν εφαρμόσει στις χώρες τους. Οι περισσότεροι γνώριζαν πολύ καλά πόσες στρεβλώσεις και πόση αστάθεια μπορούσε να προκαλέσει η κατάρρευση μιας οικονομίας, όμως αποκόμιζαν ένα διαφορετικό δίδαγμα από την περίπτωση της Ρωσίας: ότι μια οδυνηρή και αποπροσανατολιστική πολιτική κατάσταση υποχρέωνε τον Γέλτοιν να εκποιήσει τον πλούτο του κράτους, μια εξαιρετικά ευνοϊκή έκβαση.

Ο Τζον Γουίλιαμσον, ο διοργανωτής του συνεδρίου, ανέλαβε να επαναφέ-

ρει τη συζήτηση στις πραγματιστικές προτεραιότητες. Ο Σακς ήταν ο πιο διάσημος από τους συμμετέχοντες στο συνέδριο, όμως ο Γουίλιαμσον ήταν ο πραγματικός γκουρού του κοινού του. Φαλακρός και χωρίς φωτογένεια, αλλά συγκλονιστικά ωμός στα λόγια του, ο Γουίλιαμσον ήταν ο άνθρωπος που είχε επινοήσει τη φράση «Συναίνεση της Ουάσινγκτον» – ίσως την πλέον πολυχρησιμοποιημένη και αμφιλεγόμενη φράση στη σύγχρονη οικονομική επιστήμη. Είναι διάσημος για τα αυστηρά δομημένα και κεκλεισμένων των θυρών συνέδρια και σεμινάρια του, το καθένα από τα οποία αποσκοπεί στον έλεγχο κάποιας από τις τολημρές υποθέσεις του. Στο συνέδριο του Ιανουαρίου του 1993 είχε μια επείγουσα ατζέντα: Ήθελε να υποβάλει σε οριστικό έλεγχο αυτό το οποίο ονόμαζε «υπόθεση των κρίσεων».¹⁰

Στη διάλεξή του ο Γουίλιαμσον δεν αναφέρθηκε στην αναγκαιότητα διάσωσης μιας χώρας από κάποια κρίση. Αντίθετα, εξύμνησε τα κατακλυσμιαία ιστορικά συμβάντα. Υπενθύμισε στο ακροατήριο το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι μόνο χώρες που έχουν υποστεί ένα πραγματικό πλήγμα συμφωνούν να καταπιούν το πικρό φάρμακο της αγοράς, μόνο όταν βρίσκονται σε μια κατάσταση σοκ αποδέχονται τη θεραπεία-σοκ. «Αυτοί οι χαλεποί καιροί αναδεικνύουν τις καλύτερες ευκαιρίες για όσους κατανοούν την ανάγκη για μια θεμελιώδη οικονομική μεταρρύθμιση», διακήρυξε.¹¹

Με την απaráμιλλη ικανότητά του να εκφράζει λεκτικά το υποσυνείδητο του χρηματοοικονομικού κόσμου, ο Γουίλιαμσον έθεσε μερικά ενδιαφέροντα ερωτήματα:

Πρέπει να τεθεί το ερώτημα αν είναι λογική η σκέψη να προκληθεί εσκεμμένα μια κρίση ώστε να παραμεριστούν τα πολιτικά εμπόδια για τις μεταρρυθμίσεις. Για παράδειγμα, έχει υποστηριχτεί στη Βραζιλία ότι θα άξιζε τον κόπο να τροφοδοτηθεί ένας υπερπληθωρισμός, προκειμένου να τρομοκρατηθούν όλοι τόσο πολύ, ώστε να αποδεχτούν τις αλλαγές. [...] Προφανώς, κανένας άνθρωπος με ιστορική οξυδέρκεια δε θα μπορούσε να υποστηρίξει στα μέσα της δεκαετίας του 1930 ότι η Γερμανία ή η Ιαπωνία θα ξεκινούσαν έναν πόλεμο προκειμένου να επωφεληθούν από την υπερμεγέθυνση που θα ακολουθούσε την ήττα τους. Όμως θα μπορούσε μια μικρότερη κρίση να επιτελέσει την ίδια λειτουργία; Είναι εφικτό μια ψευδο-κρίση να εξυπηρετήσει την ίδια θετική λειτουργία χωρίς το κόστος μιας πραγματικής κρίσης;¹²

Τα σχόλια του Γουίλιαμσον αντιπροσώπευαν ένα μεγάλο άλμα προς τα

εμπρός για το δόγμα του σοκ. Σε μια αίθουσα γεμάτη από αρκετούς υπουργούς Οικονομικών και διοικητές κεντρικών τραπεζών ώστε να συμμετέχουν σε μια διάσκεψη κορυφής για το εμπόριο, συζητιόταν με τον πιο απροκάλυπτο τρόπο η ιδέα της πρόκλησης μιας σοβαρής κρίσης προκειμένου να προωθηθεί η θεραπεία-σοκ.

Τουλάχιστον ένας από τους συμμετέχοντες στο συνέδριο αισθάνθηκε την υποχρέωση να πάρει στην ομιλία του αποστάσεις από αυτές τις επικίνδυνες ιδέες. «Η υπόδειξη του Γουίλιαμσον ότι είναι ίσως καλό να προκληθεί μια τεχνητή κρίση ώστε να δοθεί το έναυσμα για μεταρρυθμίσεις πρέπει να ερμηνευτεί ως μια ιδέα που αποσκοπεί στο να προκαλέσει αίσθηση ή ως ένα αθώο αστείο», είπε ο Τζον Τόι, ένας Βρετανός οικονομολόγος του Πανεπιστημίου του Σάσεξ.¹³ Ωστόσο δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι τα όσα είπε ο Γουίλιαμσον ήταν ένα αθώο αστείο. Αντίθετα, υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι οι ιδέες του επηρέαζαν ήδη τους κύκλους που έπαιρναν τις σημαντικότερες χρηματοοικονομικές αποφάσεις στην Ουάσινγκτον και αλλού.

Ένα μήνα μετά το συνέδριο που οργάνωσε ο Γουίλιαμσον στην Ουάσινγκτον η χώρα μου βίωσε ένα πρώτο δείγμα του ενθουσιασμού για τις «ψευδο-κρίσεις», παρόλο που ελάχιστοι αντιλαμβάνονταν τότε ότι αυτές αποτελούσαν μέρος μιας παγκόσμιας στρατηγικής. Τον Φεβρουάριο του 1993 ο Καναδάς βρισκόταν στην καρδιά μιας χρηματοπιστωτικής καταστροφής – ή τουλάχιστον σε αυτό το συμπέρασμα θα κατέληγε κανείς αν διάβαζε εφημερίδες ή έβλεπε τηλεόραση. «Η Κρίση του Χρέους Καραδοκεί» ήταν ο πρωτοσέλιδος τίτλος της εφημερίδας *Globe and Mail*. Σε μια ειδική εκπομπή κάποιου εθνικής εμβέλειας τηλεοπτικού σταθμού επώθησε ότι «οι οικονομολόγοι προβλέπουν πως κάποια στιγμή μέσα στο επόμενο έτος ή στην επόμενη διετία ο υφυπουργός Οικονομικών θα ανακοινώσει στο υπουργικό συμβούλιο ότι ο Καναδάς δεν μπορεί να δανειστεί πλέον. [...] Οι ζωές μας θα αλλάξουν δραματικά».¹⁴

Η φράση «τείχος του χρέους» μπήκε ξαφνικά στο καθημερινό μας λεξιλόγιο, υπονοώντας ότι, παρόλο που η ζωή φάνταζε άνετη και ειρηνική, ο Καναδάς δαπανούσε πολύ περισσότερα από τις δυνατότητές του και πολύ σύντομα οι παντοδύναμες εταιρείες της Γουόλ Στριτ, όπως η Moody's και η Standard and Poor's, θα υποβάθμιζαν την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας από τρία Α σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο. Όταν θα συνέβαινε αυτό, οι επενδυτές (που, χάρη στους νέους κανόνες της παγκοσμιοποίησης και του ελεύθερου εμπορίου,

δεν υπόκειντο σε κανέναν έλεγχο) θα απέσυραν τα χρήματά τους από τον Καναδά και θα τα μετέφεραν σε κάποιο ασφαλές περιβάλλον. Η μόνη λύση, μας διαβεβαίωναν, ήταν η ριζική περικοπή των δαπανών για προγράμματα όπως η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ή η ασφάλιση των ανέργων. Όπως ήταν φυσικό, αυτό ακριβώς έκανε το κυβερνών Φιλελεύθερο Κόμμα, παρόλο που είχε κερδίσει πρόσφατα τις εκλογές υποσχόμενο τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (επρόκειτο για την καναδική εκδοχή της «πολιτικής βουντού»).

Δύο χρόνια μετά την κορύφωση της υστερίας για το δημοσιονομικό έλλειμμα η δημοσιογράφος Λίντα Μακουέγκ αποκάλυψε, παρουσιάζοντας αδιάσειστα στοιχεία, ότι η αίσθηση της επικείμενης κρίσης είχε έντεχνα δημιουργηθεί μέσω της χειραγώγησης της κοινής γνώμης από μια χούφτα «δεξαμενών σκέψης» που είχαν χρηματοδοτηθεί από τις μεγαλύτερες τράπεζες και εταιρείες του Καναδά. Οι δύο βασικότερες από αυτές ήταν το C. D. Howe Institute και το Fraser Institute, το οποίο υποστήριζε πάντα σθεναρά ο Μίλτον Φρίντμαν.¹⁵ Ο Καναδάς αντιμετώπιζε όντως δημοσιονομικό πρόβλημα, το οποίο όμως δεν οφειλόταν στις δαπάνες για την ασφάλιση των ανέργων και στα υπόλοιπα κοινωνικά προγράμματα. Σύμφωνα με τη Στατιστική Υπηρεσία του Καναδά, είχε προκληθεί από τα υψηλά επιτόκια, τα οποία είχαν εκτοξεύσει το ύψος του χρέους, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το «σοκ Βόλκερ» είχε υπερδιογκώσει το χρέος των αναπτυσσόμενων χωρών τη δεκαετία του 1980. Η Μακουέγκ πήγε στα κεντρικά γραφεία της Moody's στη Γουόλ Στριτ και μίλησε με τον Βίνσεντ Τρούλια, τον αναλυτή που ήταν υπεύθυνος για την αξιολόγηση της πιστοληπτικής ικανότητας του Καναδά. Της αποκάλυψε κάτι συνταρακτικό: ότι δεχόταν συνεχείς πιέσεις από διευθυντικά στελέχη καναδικών εταιρειών και τραπεζών προκειμένου να είναι αρνητικές οι εκθέσεις του για την οικονομία της χώρας, κάτι που εκείνος αρνούνταν να κάνει, επειδή θεωρούσε τον Καναδά ένα σταθερό και εξαιρετικό περιβάλλον για επενδύσεις. «Από όλες τις χώρες με τις οποίες ασχολούμαι είναι η μοναδική που κάτοικοί της θέλουν να υποβαθμιστεί η αξιολόγησή της – και μάλιστα σε τακτική βάση. Θεωρούν ότι βρίσκεται σε υπερβολικά υψηλή βαθμίδα». Και, αφού διευκρίνισε ότι ήταν σνηθισμένος στο να του τηλεφωνούν συχνά εκπρόσωποι διαφόρων χωρών για να του πουν ότι είχε αξιολογήσει πολύ χαμηλά τη χώρα τους, πρόσθεσε: «Όμως οι Καναδοί υποτιμούν τις δυνατότητες της χώρας τους πολύ περισσότερο από ό,τι οι άλλοι αλλοδαποί συνομιλητές μου».

Ο λόγος ήταν ότι για τη χρηματοοικονομική κοινότητα του Καναδά η «κρίση του ελλείμματος» αποτελούσε ένα καθοριστικής σημασίας όπλο σε μια

σκληρή πολιτική διαμάχη. Όταν ο Τρούλια δεχόταν αυτά τα περίεργα τηλεφωνήματα, βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη μια μεγάλη εκστρατεία για να εξωθηθεί η κυβέρνηση να μειώσει τη φορολογία και να κάνει περικοπές σε κοινωνικά προγράμματα όπως αυτά για την υγεία και την παιδεία. Καθώς αυτά τα προγράμματα υποστηρίζονταν από τη συντριπτική πλειονότητα των Καναδών, ο μοναδικός τρόπος για να αιτιολογηθούν οι περικοπές ήταν να προβληθούν ως μοναδική λύση για την αποφυγή της κατάρρευσης της εθνικής οικονομίας εξαιτίας βαθιάς και σε πλήρη εξέλιξη κρίσης. Το γεγονός ότι η Moody's συνέχιζε να δίνει την υψηλότερη δυνατή αξιολόγηση στα κρατικά ομόλογα του Καναδά καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολη τη διατήρηση της αίσθησης ότι επίκειτο η συντέλεια της καναδικής οικονομίας.

Εν τω μεταξύ, τα αντικρουόμενα μηνύματα προκάλεσαν σύγχυση στους επενδυτές: Η Moody's συνέχιζε να αξιολογεί με το μεγαλύτερο δυνατό βαθμό την οικονομία του Καναδά, όμως ο καναδικός Τύπος εξακολουθούσε να παρουσιάζει την οικονομία της χώρας στα πρόθυρα της καταστροφής. Ο Τρούλια είχε μπουχτίσει τόσο πολύ με τα πολιτικά «μαγειρεμένα» στατιστικά δεδομένα που του αποστέλλονταν από τον Καναδά, τα οποία έθεταν εν αμφιβόλω τη δική του έρευνα, ώστε πήρε την πρωτοφανή πρωτοβουλία να δημοσιοποιήσει «ένα ειδικό σχόλιο» στο οποίο διευκρίνιζε ότι οι δαπάνες του Καναδά δεν ήταν «εκτός ελέγχου», μην παραλείποντας να επικρίνει με έμμεσο τρόπο τα αμφιβόλου εγκυρότητας μαθηματικά μοντέλα που χρησιμοποιούσαν οι αναλυτές των δεξιών «δεξαμενών σκέψης». «Μερικές πρόσφατα δημοσιευμένες εκθέσεις διόγκωσαν υπερβολικά την κατάσταση του χρέους του Καναδά. Σε μερικές από αυτές διπλομετρήθηκαν στοιχεία, ενώ σε άλλες έγιναν άτοπες διεθνείς συγκρίσεις. [...] Οι ανακριβείς μετρήσεις ίσως να διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο στην υπερβολικά αυστηρή αξιολόγηση της σοβαρότητας των δανειακών προβλημάτων του Καναδά». Μετά τη δημοσίευση της ειδικής έκθεσης της Moody's έγινε ευρέως γνωστό ότι δεν υπήρχε κανένα «τείχος του χρέους», γεγονός που δυσaráεστησε την επιχειρηματική κοινότητα του Καναδά. Ο Τρούλια ισχυρίζεται ότι μετά τη δημοσίευση της έκθεσής του «ένας Καναδός [...] από κάποιο μεγάλο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα της χώρας μου τηλεφώνησε και άρχισε στην κυριολεξία να μου ουρλιάζει. Ήταν κάτι το πρωτοφανές».*¹⁶

* Πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο Τρούλια αποτελεί μια σπάνια περίπτωση στη Γουόλ Στρίτ, καθώς πολύ συχνά οι αξιολογήσεις των ομολόγων και της πιστοληπτικής ικανότητας επηρεάζονται από πολιτικούς χειρισμούς και χρησιμοποιούνται για να αυξηθούν οι πιέσεις για την εφαρμογή «μεταρρυθμίσεων υπέρ της αγοράς». (Σ.τ.Σ.)

Όταν οι Καναδοί έμαθαν ότι οι χρηματοδοτούμενες από τις εταιρείες «δεξαμενές σκέψης» είχαν κατασκευάσει την «κρίση του δημοσιονομικού ελλείμματος», δεν είχε πλέον καμία σημασία: Οι δημοσιονομικές περικοπές είχαν ήδη γίνει. Αυτό είχε ως άμεσο αποτέλεσμα τα κοινωνικά προγράμματα για τους ανέργους να περικοπούν ριζικά και να μην αποκατασταθούν ποτέ ξανά, παρόλο που στη συνέχεια υπήρξαν αρκετοί πλεονασματικοί προϋπολογισμοί στον Καναδά. Η στρατηγική της κρίσης χρησιμοποιήθηκε επανειλημμένα κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου. Τον Σεπτέμβριο του 1995 διέρρευσε στον καναδικό Τύπο ένα βίντεο στο οποίο απεικονιζόταν ο Τζον Σνόμπελν, υπουργός Παιδείας του Οντάριο, να λέει κατά τη διάρκεια μιας κεκλεισμένης των θυρών συνεδρίασης δημόσιων λειτουργιών ότι, πριν ανακοινωθούν περικοπές στην εκπαίδευση και άλλες μη δημοφιλείς μεταρρυθμίσεις, θα έπρεπε να δημιουργηθεί ένα κλίμα πανικού μέσω της διαρροής πληροφοριών που θα παρουσίαζαν μια πολύ πιο ζοφερή εικόνα από ό,τι ο ίδιος «θα ήμουν διατεθειμένος να παραδεχτώ». Αποκαλούσε αυτή τη στρατηγική «δημιουργία μιας χρήσιμης κρίσης».¹⁷

«Στατιστικά σφάλματα» στην Ουάσινγκτον

Το 1995 ο δημόσιος διάλογος στις περισσότερες Δυτικές δημοκρατίες έβριθε αναφορών στα «τείχη του χρέους» και στην επικείμενη οικονομική κατάρρευση, αλλά και στην αναγκαιότητα για ακόμα περισσότερες περικοπές και πιο φιλόδοξες ιδιωτικοποιήσεις, με τις νεοφιλελεύθερες «δεξαμενές σκέψης» να βρίσκονται στην πρώτη γραμμή όσων φώναζαν ότι η κρίση βρίσκεται επί θύραις. Ωστόσο οι ισχυροί χρηματοοικονομικοί θεσμοί στην Ουάσινγκτον όχι μόνο επεδίωκαν τη δημιουργία φαινομενικών κρίσεων μέσω των μέσων ενημέρωσης, αλλά, επιπλέον, υιοθέτησαν συγκεκριμένα μέτρα για να προκαλέσουν πραγματικές κρίσεις. Δύο χρόνια αφότου ο Γουίλιαμσον είχε μιλήσει για την «τροφοδότηση κρίσεων», ο Μάικλ Μπρούνο, επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας για τις αναπτυσσόμενες οικονομίες, χάραξε επίσημα την ίδια γραμμή πλεύσης, χωρίς, για μία ακόμα φορά, να προσελκύσει το ενδιαφέρον των μέσων ενημέρωσης. Σε μια διάλεξη του στο συνέδριο της Διεθνούς Οικονομικής Ένωσης που έγινε στην Τύνιδα το 1995, την οποία αργότερα θα δημοσίευε η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Μπρούνο πληροφόρησε τους πεντακόσιους συγκεντρωμένους οικονομολόγους από εξήντα οχτώ χώρες ότι απο-

κτούσε ολοένα και μεγαλύτερη αποδοχή «η ιδέα πως μια αρκετά μεγάλη κρίση μπορεί να συγκλονίσει απρόθυμους διαμορφωτές της πολιτικής, έτσι ώστε να θεσμοθετήσουν μεταρρυθμίσεις που θα αυξάνουν την παραγωγικότητα». *¹⁸ Ο Μπρούνο ανέφερε τη Λατινική Αμερική ως «το κατεξοχήν παράδειγμα των ευεργετικών βαθιών κρίσεων», κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στην Αργεντινή, όπου ο Πρόεδρος Κάρλος Μένεμ και ο υπουργός Οικονομικών Ντομίνγκο Καβάγιο προωθούσαν τις ιδιωτικοποιήσεις «επωφελούμενοι από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της κατάστασης έκτακτης ανάγκης». Και, για το ενδεχόμενο το ακροατήριό του να μην είχε κατανοήσει πλήρως τη θέση του, ο Μπρούνο πρόσθεσε: «Θέλω να δώσω έμφαση σε ένα μείζον ζήτημα: Η πολιτική οικονομία σε περιπτώσεις βαθιών κρίσεων τείνει να ενδίδει σε ριζικές μεταρρυθμίσεις με θετικά αποτελέσματα».

Ο Μπρούνο συνέχισε επιχειρηματολογώντας ότι, υπό αυτό το πρίσμα, οι διεθνείς παράγοντες έπρεπε να κάνουν ακόμα περισσότερα για να επωφεληθούν από τις υπάρχουσες οικονομικές κρίσεις προκειμένου να προωθήσουν τη «Συναίνεση της Ουάσινγκτον»: Έπρεπε να κόψουν, προληπτικά, την πρόσβαση στην οικονομική βοήθεια, ώστε οι κρίσεις να επιδεινωθούν. «Ένα δυσάρεστο σοκ, όπως η μείωση των κρατικών εσόδων ή των εξωτερικών συναλλαγών, ενδέχεται, στην πραγματικότητα, να αυξήσει την ευημερία, επειδή θα μειώσει τις καθυστερήσεις [στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων]. Η ιδέα ότι “τα πράγματα πρέπει να χειροτερέψουν πριν βελτιωθούν” απορρέει ως φυσική συνέπεια. [...] Στην πραγματικότητα, μια χώρα μπορεί να είναι σε καλύτερη κατάσταση ύστερα από μια κρίση υψηλού πληθωρισμού παρά αν αφηνόταν στο χάος μιας σειράς λιγότερο σοβαρών κρίσεων».

Ο Μπρούνο παραδέχτηκε ότι είναι τρομακτικό να προκαλείται ή να επιτείνεται μια σοβαρή οικονομική κατάρρευση (το κράτος δε θα πληρώνει μισθούς, οι δημόσιες υποδομές θα καταρρεύσουν), όμως, ως πιστός μαθητής της Σχολής του Σικάγου, παρότρυνε το ακροατήριο να αντιμετωπίσει μια τέτοια καταστροφή ως το πρώτο στάδιο της δημιουργίας: «Πράγματι, καθώς μια κρίση βαθαινει, *το κράτος συρρικνώνεται σταδιακά*. Αυτή η εξέλιξη έχει ένα θετικό αποτέλεσμα: Όταν αρχίζουν οι μεταρρυθμίσεις, οι ομάδες που αντιδρούν θα έχουν αποδυναμωθεί – και ένας ηγέτης που επιλέγει μια μακροπρόθεσμη λύση αντί

* Παρόλο που ο Μπρούνο δεν είχε σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου, είχε ως μέντορά του το διακεκριμένο οικονομολόγο της Σχολής του Σικάγου Ντον Πατίνκιν, ο οποίος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, παραλλήλιζε την οικονομική θεωρία της Σχολής του Σικάγου με το μαρξισμό όσον αφορά τη «λογική πληρότητα» τους. (Σ.τ.Σ.)

για τη βραχυπρόθεσμη ευκολία θα κερδίσει την αναγκαία υποστήριξη για τις μεταρρυθμίσεις».¹⁹

Οι παθιασμένοι με τις κρίσεις οπαδοί της Σχολής του Σικάγου είχαν, αναμφίβολα, μπει σε μια νέα διανοητική τροχιά. Μόλις μερικά χρόνια πριν είχαν διατυπώσει την υπόθεση ότι μια κρίση υπερπληθωρισμού θα μπορούσε να δημιουργήσει τις συνθήκες σοκ που απαιτούνται για τις πολιτικές-σοκ. Τώρα ο επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας, ενός θεσμού που είχε δημιουργηθεί με τα χρήματα των φορολογουμένων εκατόν εβδομήντα οχτώ χωρών με αποστολή να βοηθάει στην ανοικοδόμηση και να ενισχύει τις αδύναμες οικονομίες, υποστήριζε ότι τα κράτη έπρεπε να χρεοκοπούν χάριν των ευκαιριών που θα δημιουργούνταν όταν θα ξαναχτιζόνταν από τα ερείπια.²⁰

Για χρόνια υπήρχαν φήμες ότι οι διεθνείς χρηματοοικονομικοί θεσμοί επιδίωκονταν στην τέχνη της δημιουργίας «ψευδο-κρίσεων» (όπως τις είχε ονομάσει ο Γουίλιαμσον) προκειμένου να υποχρεώνουν χώρες να υποκύπτουν στις επιθυμίες τους, όμως ήταν δύσκολο να αποδειχτούν οι φήμες αυτές. Η πιο εκτενής μαρτυρία προέρχεται από τον Ντέιβισον Μπαντού, έναν πληροφοριοδότη που εργαζόταν στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και κατηγορήσε τον οργανισμό ότι «μαγεύε» τα στοιχεία προκειμένου να καταδικάσει την οικονομία μιας χώρας που ήταν μεν φτωχή, αλλά είχε ισχυρή θέληση αντίστασης.

Ο Μπαντού γεννήθηκε στη Γρενάδα, σπούδασε οικονομικά στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο του Λονδίνου (London School of Economics – LSE) και ξεχώριζε στην Ουάσινγκτον για το αντισυμβατικό προσωπικό του στιλ: Άφηνε τα μαλλιά του αχτένιστα όπως ο Αϊνστάϊν και προτιμούσε να φοράει αντιανεμικά μπουφάν αντί για ριγέ κοστούμια. Εργάστηκε για δώδεκα χρόνια στο ΔΝΤ σχεδιάζοντας προγράμματα διαρθρωτικών προσαρμογών για την Αφρική, τη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική. Μετά την απότομη στροφή του οργανισμού προς τα δεξιά επί εποχής Ρέιγκαν και Θάτσερ, ο ανεξάρτητα σκεπτόμενος Μπαντού άρχισε να αισθάνεται ολοένα και πιο άβολα στη δουλειά του. Το ΔΝΤ είχε γεμίσει με Παιδιά του Σικάγου υπό την ηγεσία του εκτελεστικού διευθυντή, του φανατικού νεοφιλελεύθερου Μισέλ Καμντεσί. Όταν ο Μπαντού παραιτήθηκε, το 1988, αποφάσισε να αφοσιωθεί στην αποκάλυψη των ένοχων μυστικών του πρώην εργοδότη του. Η πρώτη του ενέργεια ήταν να στείλει μια ανοιχτή επιστολή στον Καμντεσί, υιοθετώντας το επικριτικό ύφος της επιστο-

λής που είχε στείλει πριν από μία δεκαετία ο Αντρέ Γκούντιερ Φρανκ στον Μίλτον Φρίντμαν.

Με γλαφυρότητα σπάνια για οικονομολόγο του ΔΝΤ, ο Μπαντού άρχιζε την επιστολή του ως εξής: «Σήμερα παραιτούμαι από το προσωπικό του ΔΝΤ ύστερα από δώδεκα χρόνια και έπειτα από χίλιες μέρες εργασίας στο εξωτερικό ως αξιωματούχος του Ταμείου, κατά τη διάρκεια των οποίων, με όπλα τα φάρμακά σας και τα κόλπα σας, εφορμούσα σαν γεράκι εναντίον των κυβερνήσεων και των λαών της Λατινικής Αμερικής, της Καραϊβικής και της Αφρικής. Για μένα, η παραίτησή μου είναι μια ανεκτίμητη απελευθέρωση, επειδή με αυτό τον τρόπο κάνω το πρώτο μεγάλο βήμα που θα μου επιτρέψει να ελπίζω ότι θα μπορέσω να ξεπλύνω τα χέρια μου από αυτό που στα μάτια μου είναι το αίμα εκατομμυρίων φτωχών και πεινασμένων ανθρώπων. [...] Ξέρετε, το αίμα είναι τόσο πολύ, που κυλάει σε ποτάμια. Κι όταν στεγνώνει, σχηματίζει πάνω μου κρούστα. Μερικές φορές αισθάνομαι ότι δεν υπάρχει αρκετό σαπουνί σε ολόκληρο τον κόσμο για να καθαριστώ από όλα όσα έκανα εν ονόματί σας».²¹

Ο Μπαντού συνέχιζε τεκμηριώνοντας τις καταγγελίες του εναντίον του ΔΝΤ ότι χρησιμοποιούσε τις στατιστικές ως «φονικά» όπλα. Παρέθετε λεπτομερή στοιχεία για το πώς, ως υπάλληλος του ΔΝΤ, είχε αναμειχθεί σε εσκεμμένα «στατιστικά σφάλματα» προκειμένου να διογκωθούν τα αριθμητικά στοιχεία στις εκθέσεις του Ταμείου για το πλούσιο σε πετρέλαιο Τρινιντάντ και Τομπάγκο, ώστε η χώρα να δείχνει πολύ λιγότερο σταθερή από ό,τι ήταν στην πραγματικότητα. Ο Μπαντού ισχυριζόταν ότι το ΔΝΤ είχε διογκώσει τα στατιστικά στοιχεία για το εργατικό κόστος, με συνέπεια η παραγωγικότητα της χώρας να φαίνεται πολύ χαμηλή – παρόλο που το Ταμείο γνώριζε τα πραγματικά δεδομένα. Σε μια άλλη περίπτωση, διατεινόταν, το ΔΝΤ «επινόησε, κυριολεκτικά από το πουθενά, ένα τεράστιο απλήρωτο κρατικό χρέος».²²

Αυτές οι «απαράδεκτες παρατυπίες», που, σύμφωνα με τον Μπαντού, ήταν εσκεμμένες και δεν οφείλονταν σε «επιπόλαιους μαθηματικούς υπολογισμούς», αντιμετωπίστηκαν ως αδιαμφισβήτητα δεδομένα από τις χρηματοπιστωτικές αγορές, οι οποίες έκριναν την οικονομία του Τρινιντάντ και Τομπάγκο επισφαλής και σταμάτησαν να το χρηματοδοτούν. Τα οικονομικά προβλήματα της χώρας, που είχαν πυροδοτηθεί από τη μείωση της τιμής του πετρελαίου, του βασικού εξαγωγικού προϊόντος της, πήραν γρήγορα ολέθριες διαστάσεις και το Τρινιντάντ και Τομπάγκο υποχρεώθηκε να ικετεύσει το ΔΝΤ να διασώσει την οικονομία του. Το Ταμείο απαιτήσε να γίνει αποδεκτό αυτό που ο Μπαντού αποκαλεί «το πιο θανατηφόρο φάρμακο» του ΔΝΤ: απολύσεις, περικοπές

στους μισθούς και «όλη η γκάμα» των πολιτικών διαρθρωτικής προσαρμογής. Ο Μπαντού περιέγραφε τη διαδικασία ως «εσκεμμένη διακοπή της οικονομικής γραμμής ζωής της χώρας μέσω τεχνασμάτων», με σκοπό «αφού πρώτα το Τρινιδάντ και Τομπάγκο καταστραφεί οικονομικά, να υποστεί στη συνέχεια την απαιτούμενη διαδικασία αναμόρφωσης».

Στην επιστολή του ο Μπαντού, που πέθανε το 2001, καθιστούσε σαφές ότι οι αντιρρήσεις του δεν αφορούσαν μόνο τον τρόπο αντιμετώπισης μιας χώρας από μια χούφτα αξιωματούχων. Αντιμετώπιζε ολόκληρο το πρόγραμμα των διαρθρωτικών προσαρμογών του ΔΝΤ ως μια μορφή μαζικών βασανιστηρίων, καθώς «κυβερνήσεις και λαοί που ουρλιάζουν από τον πόνο υποχρεώνονται να γονατίζουν μπροστά μας τσακισμένοι, τρομοκρατημένοι και κομματιασμένοι, ικετεύοντας για ένα ίχνος λογικής και αξιοπρέπειας εκ μέρους μας. Όμως εμείς γελάμε απάνθρωπα στα μούτρα τους και τα βασανιστήρια συνεχίζονται αμείωτα».

Μετά τη δημοσίευση της επιστολής η κυβέρνηση του Τρινιδάντ και Τομπάγκο ανέθεσε σε δύο ανεξάρτητες επιτροπές να διερευνήσουν τις κατηγορίες και διαπιστώθηκε ότι ήταν σωστές: Το ΔΝΤ είχε διογκώσει και χαλκεύσει στατιστικά στοιχεία, με ολέθριες επιπτώσεις για τη χώρα.²³

Ωστόσο, παρά την προσεκτική τεκμηρίωσή τους, οι εκριηκτικές κατηγορίες του Μπαντού κυριολεκτικά έπεσαν στο κενό. Το Τρινιδάντ και Τομπάγκο είναι ένα σύμπλεγμα μικρών νησιών στα ανοιχτά της Βενεζουέλα και, εκτός αν οι κάτοικοι της χώρας καταλάβουν τα κεντρικά γραφεία του ΔΝΤ, είναι μάλλον αιπίθανο τα παράπονά τους να προσελκύσουν την παγκόσμια προσοχή. Παρ' όλα αυτά, το περιεχόμενο της επιστολής ενέπνευσε ένα θεατρικό έργο με τίτλο *Η Επιστολή Παραίτησης του κυρίου Μπαντού από το ΔΝΤ (50 Χρόνια Είναι Αρκετά)*, που ανέβηκε σε ένα μικρό θέατρο στο Ιστ Βίλατζ της Νέας Υόρκης το 1996. Παραδόξως, η κριτική που δημοσιεύτηκε στους *New York Times* ήταν θετική και εκθείαζε την «ασυνήθιστη δημιουργικότητα» και τα «πρωτότυπα σκηνικά και κοστούμεια» του έργου.²⁴ Με εξαίρεση αυτή την κριτική, οι *New York Times* δεν έχουν μνημονεύσει ποτέ άλλοτε το όνομα του Μπαντού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

ΣΤΑΧΤΗ ΝΑ ΓΙΝΕΙ

Η ΛΗΛΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ Η «ΠΤΩΣΗ ΕΝΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ»

«Το χρήμα πηγαίνει εκεί όπου υπάρχουν ευκαιρίες, και αυτή τη στιγμή η Ασία μοιάζει να είναι φτηνή».

–Τζέραρντ Σμιθ, τραπεζικό στέλεχος
της UBS Securities στη Νέα Υόρκη, για την ασιατική
οικονομική κρίση του 1997-1998¹

«Οι καλές εποχές οδηγούν σε κακές πολιτικές».

–Μοχάμαντ Σάντλι, οικονομικός σύμβουλος
του Προέδρου της Ινδονησίας στρατηγού Σουχάρτο²

Οι ερωτήσεις ήταν φαινομενικά απλές: Τι μπορείς να αγοράσεις με το μισθό σου; Σου φτάνει ο μισθός σου για στέγη και σίτιση; Σου μένουν χρήματα για να στέλνεις στους γονείς σου; Πόσο κοστίζει η μετακίνησή σου προς και από το εργοστάσιο; Όμως, όπως κι αν διατύπωνα τις ερωτήσεις, οι απαντήσεις ήταν «εξαρτάται» ή «δεν ξέρω».

«Πριν από μερικούς μήνες είχα αρκετά χρήματα για να στέλνω λίγα στην οικογένειά μου κάθε μήνα. Τώρα όμως δε μου φτάνουν ούτε καν για να τρώω», μου εξήγησε μια δεκαεπτάχρονη εργαζόμενη που έραβε ρούχα της Gap στα προάστια της Μανίλα.

«Έχουν μειώσει τους μισθούς;» τη ρώτησα.

«Όχι, δε νομίζω», μου απάντησε μπερδεμένη. «Απλώς, δεν μπορώ να αγοράσω πολλά πράγματα. Οι τιμές αυξάνονται συνέχεια».

Ήταν το καλοκαίρι του 1997 και είχα πάει στην Ασία για να κάνω μια έρευνα για τις εργασιακές συνθήκες στα εργοστάσια όπου κατασκευάζονται εξαγωγικά προϊόντα. Διαπίστωσα ότι οι εργαζόμενοι αντιμετώπιζαν ένα πολύ μεγαλύτερο πρόβλημα από τις υποχρεωτικές υπερωρίες ή τους αυταρχικούς επιστάτες: Οι χώρες τους βυθίζονταν ταχύτατα σε πλήρη ύφεση. Στην Ινδονησία, όπου η κρίση ήταν βαθύτερη, επικρατούσε ένα επικίνδυνο κλίμα αστάθειας. Καθημερινά το νόμισμα της χώρας έχανε την αξία του. Τη μια μέρα οι εργαζόμενοι μπορούσαν να αγοράζουν ψάρια και ρύζι, την επόμενη έπρεπε να επιβιώνουν μόνο με ρύζι. Στις συζητήσεις στα εστιατόρια και στα ταξί όλοι έμοιαζαν να έχουν την ίδια θεωρία για το ποιος ευθυνόταν: «Οι Κινέζοι», μου έλεγαν. Οι κινεζικής καταγωγής Ινδονησιοί, που αποτελούσαν την πλειονότητα της εμπορικής τάξης της χώρας, ήταν αυτοί που, φαινομενικά, επωφελούνταν άμεσα από την άνοδο των τιμών και, ως εκ τούτου, ήταν οι στόχοι της οργής. Αυτό ακριβώς εννοούσε ο Κέινς όταν προειδοποιούσε για τους κινδύνους του οικονομικού χάους: Ποτέ δεν μπορείς να ξέρεις τι συνδυασμός οργής, ρατσισμού και επανάστασης ενδέχεται να απελευθερωθεί.

Οι χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας ήταν ιδιαίτερα επιρρεπείς σε θεωρίες συνωμοσίας και στην αναζήτηση αποδιοπομπαίων τράγων με εθνοτικά κριτήρια, επειδή δεν υπήρχαν –φαινομενικά τουλάχιστον– ορθολογικές αιτίες για τη χρηματοοικονομική κρίση. Στις τηλεοράσεις και στις εφημερίδες αναλυτές μιλούσαν για την περιοχή σαν να είχε κολλήσει κάποια μυστηριώδη αλλά εξαιρετικά μεταδοτική ασθένεια – την «ασιατική γρίπη», όπως τελικά θα ονομαζόταν το κραχ των αγορών, που αναβαθμίστηκε σε «ασιατική μολυσματική νόσο» όταν εξαπλώθηκε στη Λατινική Αμερική και στη Ρωσία.

Μερικές βδομάδες νωρίτερα οι χώρες αυτές παρουσιάζονταν ως πρότυπα οικονομικής υγείας και ζωτικότητας – οι αποκαλούμενες «ασιατικές τίγρεις» αποτελούσαν τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα της παγκοσμιοποίησης. Τη μια στιγμή οι χρηματιστές έλεγαν στους πελάτες τους ότι δεν υπήρχε πιο ασφαλής δρόμος προς τον πλούτο από το να τοποθετήσουν τις αποταμιεύσεις τους σε αμοιβαία κεφάλαια που επένδυναν στις ασιατικές «αναδυόμενες αγορές», την επόμενη ρευστοποιούσαν ομαδικά τίτλους των ασιατικών χωρών, ενώ οι έμποροι συναλλάγματος «επιτίθεντο» στα νομίσματα (το μπαϊ της Ταϊλάνδης, το ρίνγκγκιτ της Μαλαισίας, τη ρουπία της Ινδονησίας), προκαλώντας αυτό που το περιοδικό *Economist* ονόμασε «απώλεια των αποταμιεύσεων σε κλίμακα που συνήθως σχετίζεται με ένα μεγάλης κλίμακας πόλεμο».³ Ωστόσο στις οικονομίες των «ασιατικών τίγρων» δεν είχε αλλάξει ουσιαστικά τίποτα: Οι ίδιες ευ-

νοιοκρατικές ελίτ εξακολουθούσαν να κυριαρχούν, ενώ οι χώρες δεν είχαν πληγεί από κάποια φυσική καταστροφή, δεν είχαν εμπλακεί σε κάποιον πόλεμο και δεν παρουσίαζαν μεγάλα ελλείμματα – μερικές δεν είχαν καθόλου. Αρκετοί μεγάλοι όμιλοι εταιρειών είχαν μεγάλα χρέη, όμως συνέχιζαν να παράγουν τα πάντα, από αθλητικά παπούτσια μέχρι αυτοκίνητα, ενώ οι πωλήσεις τους ήταν μεγαλύτερες από ποτέ. Πώς ήταν, λοιπόν, δυνατόν, ενώ το 1996 οι επενδυτές είχαν θεωρήσει σωστό να τοποθετήσουν 100 δισεκατομμύρια δολάρια στη Νότια Κορέα, το επόμενο έτος η χώρα να έχει ένα αρνητικό ισοζύγιο επενδύσεων της τάξεως των 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων – μια διαφορά 120 δισεκατομμυρίων δολαρίων;⁴ Πώς μπορούσε να εξηγηθεί αυτή η χρηματοπιστωτική ασφυξία;

Όπως αποδείχτηκε, οι ασιατικές χώρες είχαν πέσει θύματα ενός καθαρού πανικού, που τον κατέστησε θανατηφόρο η ευμετάβλητη φύση και η ταχύτητα με την οποία αντιδρούν οι παγκοσμιοποιημένες αγορές. Αυτό που ξεκίνησε ως μια φήμη (ότι τα αποθέματα σε δολάρια της Ταϊλάνδης δεν επαρκούσαν για να στηρίξουν το νόμισμά της) πυροδότησε μια πανικόβλητη φυγή. Οι τράπεζες ανακαλούσαν τα δάνεια που είχαν χορηγήσει, ενώ κατέρρευσε η αγορά ακινήτων, που μεγεθυνόταν με τόσο ταχείς ρυθμούς, ώστε σύντομα να καταλήξει σε «φούσκα». Στα εργοτάξια σταμάτησαν οι εργασίες για την ανέγερση εμπορικών κέντρων, ουρανοξυστών και ξενοδοχειακών συγκροτημάτων, ενώ στον αστικό ορίζοντα της Μπανγκόκ κυριαρχούσαν ακινητοποιημένοι γερανοί. Σε εποχές που οι αγορές λειτουργούσαν με πιο αργούς ρυθμούς η κρίση θα σταματούσε ενδεχομένως σε αυτό το σημείο. Όμως, καθώς οι διαχειριστές των αμοιβαίων κεφαλαίων είχαν «συσκευάσει» τις «ασιατικές τίγρεις» σε ενιαία επενδυτικά πακέτα, την πτώση της μιας «τίγρης» ακολούθησε η πτώση των υπολοίπων. Μετά την Ταϊλάνδη ο πανικός και η φυγή των κεφαλαίων εξαπλώθηκαν στην Ινδονησία, στη Μαλαισία, στις Φιλιππίνες, ακόμα και στη Νότια Κορέα, που διέθετε την ενδέκατη πιο ισχυρή οικονομία στον κόσμο και ήταν ένα από τα πιο λαμπρά αστέρια στο στερέωμα της παγκοσμιοποίησης.

Οι κυβερνήσεις των ασιατικών χωρών υποχρεώθηκαν να εξαντλήσουν τα τραπεζικά αποθέματά τους για να στηρίξουν τα νομίσματά τους, με συνέπεια να μετατρέψουν τον αρχικό φόβο σε οδυνηρή πραγματικότητα, οδηγώντας τις οικονομίες τους σε χρεοκοπία. Οι αγορές πανικοβλήθηκαν ακόμα περισσότερο. Μέσα σε ένα έτος 600 δισεκατομμύρια δολάρια χάθηκαν από τις χρηματιστηριακές αγορές της Ασίας – ένας πλούτος που για τη συσσώρευσή του είχαν απαιτηθεί δεκαετίες.⁵

Η κρίση οδήγησε σε μέτρα απελπισίας. Στην Ινδονησία πολίτες ορμούσαν σε καταστήματα και άρπαζαν ό,τι μπορούσαν να μεταφέρουν. Σε μια –φρικτή– περίπτωση ξέσπασε πυρκαγιά σε ένα εμπορικό κέντρο της Τζακάρτα και εκατοντάδες άνθρωποι κήκαν ζωντανοί.⁶

Στη Νότια Κορέα οι τηλεοπτικοί σταθμοί καλούσαν τους πολίτες να δωρίσουν τα χρυσά κοσμήματά τους στο πλαίσιο μιας μαζικής εκστρατείας προκειμένου να λιωθούν και να χρησιμοποιηθούν για να αποπληρωθούν τα χρέη της χώρας. Μέσα σε λίγες βδομάδες 3 εκατομμύρια άνθρωποι παρέδωσαν περιδέραια, σκουλαρίκια, αθλητικά μετάλλια και έπαθλα. Τουλάχιστον μία γυναίκα δώρισε τη βέρα της, ενώ ένας καρδινάλιος πρόσφερε το χρυσό σταυρό του. Οι τηλεοπτικοί σταθμοί πρόβαλλαν κακόγουστα σόου με θέμα «Δώστε το Χρυσό σας», όμως, παρόλο που συγκέντρώθηκαν διακόσιοι τόνοι πολύτιμου μετάλλου (αρκετοί για να μειώσουν την παγκόσμια τιμή του), η αξία του νομίσματος της Κορέας συνέχισε να καταποντίζεται.⁷

Όπως είχε συμβεί και κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης, η κρίση προκάλεσε ένα κύμα αυτοκτονιών, καθώς αποταμιεύσεις χάνονταν και δεκάδες μικρές επιχειρήσεις έκλειναν. Το 1998 οι αυτοκτονίες αυξήθηκαν κατά 50% στη Νότια Κορέα. Το μεγαλύτερο ποσοστό αφορούσε ανθρώπους άνω των εξήντα ετών, καθώς ηλικιωμένοι γονείς ήθελαν να μειώσουν το οικονομικό φορτίο των παιδιών τους που αγωνίζονταν να τα βγάλουν πέρα. Ο κορεατικός Τύπος ανέφερε ότι είχαν αυξηθεί τα οικογενειακά «σύμφωνα αυτοκτονίας», καθώς στα υπερχρεωμένα νοικοκυριά οι πατέρες ηγούνταν ομαδικών απαγχονισμών. Οι Αρχές επισήμαναν ότι, καθώς «μόνο ο θάνατος του αρχηγού της οικογένειας αρχειοθετείται ως αυτοκτονία, ενώ οι υπόλοιποι θάνατοι θεωρούνται φόνοι, ο πραγματικός αριθμός των αυτοκτονιών είναι πολύ υψηλότερος από αυτόν που αναφέρουν οι στατιστικές».⁸

Η κρίση της Ασίας προκλήθηκε από έναν κλασικό φαύλο κύκλο φόβου και η μοναδική ενέργεια που θα μπορούσε να τη σταματήσει ήταν η ίδια που είχε σώσει το νόμισμα του Μεξικού κατά τη διάρκεια της λεγόμενης «κρίσης της τεκίλας» το 1994: η γρήγορη χορήγηση ενός μεγάλου δανείου – μια απόδειξη για τις αγορές ότι το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ δε θα άφηνε το Μεξικό να χρεοκοπήσει.⁹ Όμως δε συνέβη έγκαιρα κάτι αντίστοιχο για τις χώρες της Ασίας. Αντίθετα, μόλις ξέσπασε η κρίση, ένας εντυπωσιακά μεγάλος αριθμός σημαντικών παραγόντων του χρηματοοικονομικού κατεστημένου έστειλαν ένα κοινό μήνυμα: Μη βοηθήσετε την Ασία.

Ο Μίλτον Φρίντμαν, που ήταν πλέον άνω των ογδόντα ετών, εμφανίστηκε

στο CNN και είπε στον τηλεπαρουσιαστή Λου Ντομπς ότι ήταν αντίθετος σε οποιοδήποτε είδους διάσωση και ότι οι αγορές έπρεπε να αφεθούν να διορθωθούν μόνες τους. «Δεν έχω λόγια για να περιγράψω πόσο σημαντική είναι η συμμετοχή σας σε αυτή την αποκαλυπτική συζήτηση, καθηγητά», του είχε απαντήσει εντυπωσιασμένος ο Ντομπς. Την «αφήστε τους να βουλιάξουν» στάση επανέλαβαν σαν ηχώ ο παλιός φίλος του Φρίντμαν και πρώην επικεφαλής της Citibank Γουόλτερ Ρίστον και ο Τζορτζ Σουλτς, που συνεργαζόταν με τον Φρίντμαν στο δεξιό Hoover Institute και ήταν μέλος του διοικητικού συμβουλίου του χρηματομεσιτικού οίκου Charles Schwab.¹⁰

Την ίδια άποψη υιοθέτησε δημόσια μια από τις μεγαλύτερες επενδυτικές τράπεζες της Γουόλ Στριτ, η Morgan Stanley. Ο Τζέι Πελόσκι, στρατηγικός αναλυτής της εταιρείας για τις αναδυόμενες αγορές, δήλωσε σε ένα συνέδριο που φιλοξένησε στο Λος Άντζελες το Milken Institute (του Μάικλ Μίλκεν, που έγινε πασίγνωστος εξαιτίας της υπόθεσης των λεγόμενων «τοξικών ομολόγων») ότι ήταν επιτακτική ανάγκη το ΔΝΤ και το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ να μην κάνουν απολύτως τίποτα προκειμένου να ανακουφιστεί ο πόνος μιας κρίσης που αποκτούσε τις διαστάσεις εκείνης του 1930. «Αυτό που χρειαζόμαστε στην Ασία είναι ακόμα περισσότερες κακές ειδήσεις. Οι κακές ειδήσεις είναι αναγκαίες ώστε να υπάρξουν κίνητρα για τις διαρθρωτικές προσαρμογές», είχε δηλώσει ο Πελόσκι.¹¹

Η κυβέρνηση Κλίντον αντιλήφθηκε το μήνυμα της Γουόλ Στριτ. Όταν τον Νοέμβριο του 1997, τέσσερις μήνες μετά το κραχ, πραγματοποιήθηκε στο Βανκούβερ η διάσκεψη κορυφής για την Οικονομική Συνεργασία Ασίας – Ειρηνικού, ο Μπιλ Κλίντον εξόργισε τους Ασιάτες ομολόγους του υποβαθμίζοντας τη σημασία αυτού που εκείνοι βίωναν ως μια οικονομική Αποκάλυψη λέγοντας ότι επρόκειτο για «μερικές μικρές ανωμαλίες».¹² Το μήνυμα ήταν ξεκάθαρο: Το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ δε βιαζόταν να ανακουφίσει τον πόνο. Όσο για το ΔΝΤ, τον παγκόσμιο οργανισμό που είχε δημιουργηθεί για να αποτρέπει κραχ σαν αυτό, υιοθέτησε τη στάση των «σταυρωμένων χεριών», που είχε γίνει το σήμα κατατεθέν του μετά την κατάρρευση της Ρωσίας. Τελικά, το ΔΝΤ αντέδρασε, αν και όχι με την άμεση χορήγηση ενός δανείου σταθεροποίησης, όπως απαιτούσε μια βαθιά χρηματοοικονομική κρίση. Αντίθετα, πρόβαλε μια σειρά από απαιτήσεις, που ήταν εξαιρετικά διογκωμένες εξαιτίας της βεβαιότητας των οικονομολόγων της Σχολής του Σικάγου ότι η καταστροφή της Ασίας ήταν μια μεταμφιεσμένη ευκαιρία.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν οι υπέρμαχοι του ελεύθερου εμπορίου ήθελαν να επικαλεστούν ένα πειστικό παράδειγμα επιτυχίας, αναφέρονταν πάντα στις «ασιατικές τίγρεις». Υποτίθεται ότι οι οικονομίες-θαύματα αυτών των χωρών μεγεθύνονταν αλματωδώς επειδή είχαν ανοίξει τα σύνορά τους στην παγκοσμιοποίηση. Ήταν ένα λογικοφανές επιχείρημα (όντως οι «ασιατικές τίγρεις» αναπτύσσονταν με λιγγιάδη ταχύτητα), όμως ήταν μύθος πως η επέκταση των οικονομιών τους βασιζόταν στο ελεύθερο εμπόριο. Η Μαλαισία, η Νότια Κορέα και η Ταϊλάνδη εφάρμοζαν πολιτικές αυστηρού προστατευτισμού, οι οποίες απαγόρευαν σε ξένους να αποκτούν γη και να αγοράζουν εγχώριες εταιρείες. Επιπλέον, το κράτος διατηρούσε ένα σημαντικό ρόλο, καθώς είχαν παραμείνει στα χέρια του δημοσίου τομείς όπως η ενέργεια και οι μεταφορές. Τέλος, επέβαλλαν περιορισμούς στην εισαγωγή πολλών ξένων προϊόντων από την Ιαπωνία, την Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική, καθώς οικοδομούσαν τις δικές τους εγχώριες αγορές. Αναμφίβολα, οι «ασιατικές τίγρεις» αποτελούσαν ιστορίες οικονομικής επιτυχίας, που όμως αποδείκνυαν ότι οι μεικτές, διευθυνώμενες οικονομίες αναπτύσσονται πιο γρήγορα και πιο δίκαια από τις οικονομίες που μιμούνται τις μεθόδους Άγριας Δύσης της «Συναίνεσης της Ουάσινγκτον».

Η κατάσταση αυτή δεν ευχαριστούσε τις Δυτικές και ιαπωνικές επενδυτικές τράπεζες και πολυεθνικές εταιρείες. Βλέποντας την έκρηξη των ασιατικών καταναλωτικών αγορών, ήταν λογικό να επιζητούν απεριόριστη πρόσβαση στην περιοχή, ώστε να διαθέτουν εκεί τα προϊόντα τους. Επεδίωκαν, επίσης, το δικαίωμα να εξαγοράσουν τις καλύτερες εταιρείες των «ασιατικών τίγρων» (και κυρίως τους εντυπωσιακούς ομίλους της Νότιας Κορέας, όπως η Daewoo, η Hyundai, η Samsung και η LG). Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, κάτω από τις πιέσεις του ΔΝΤ και του νεοσοσιαθέντος Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ), οι ασιατικές κυβερνήσεις αποδέχτηκαν ένα συμβιβασμό: Θα διατηρούσαν τους νόμους που απαγόρευαν να περιέλθουν εγχώριες εταιρείες στην ιδιοκτησία ξένων και δε θα ιδιωτικοποιούσαν τις κομβικής σημασίας κρατικές εταιρείες, όμως θα καταργούσαν τους φραγμούς στο χρηματοοικονομικό τομέα, επιτρέποντας τις ξένες επενδύσεις σε χρεόγραφα και το εμπόριο συναλλάγματος.

Η αναστροφή του ρεύματος το 1997 εξαιτίας της εισροής ζεστού χρήματος στην Ασία ήταν άμεσο αποτέλεσμα αυτών ακριβώς των κερδοσκοπικών επενδύσεων που είχαν νομιμοποιηθεί εξαιτίας των δυτικών πιέσεων. Φυσικά, η Γουόλ Στριτ δεν αντιμετώπιζε τις εξελίξεις υπό αυτό το πρίσμα. Κορυφαίοι

αναλυτές επενδύσεων θεώρησαν αμέσως την κρίση μια ευκαιρία για να άρουν οριστικά τους εναπομείναντες προστατευτικούς φραγμούς στην Ασία. Ο Πελόσκι, ο στρατηγικός αναλυτής της Morgan Stanley, υπήρξε ιδιαίτερα ειλικρινής: Αν η κρίση αφηνόταν να επιδεινωθεί, η περιοχή θα «στεγνωνε» από ξένο συνάλλαγμα και οι ασιατικές εταιρείες θα υποχρεώνονταν είτε να κλείσουν είτε να εξαγοραστούν από Δυτικές εταιρείες – τόσο η μια όσο και η άλλη έκβαση θα ήταν επωφελείς για τη Morgan Stanley. «Θα ήθελα να δω εταιρείες να κλείνουν και περιουσιακά στοιχεία να εκποιούνται. [...] Η εκποίηση περιουσιακών στοιχείων δεν είναι εύκολο πράγμα. Συνήθως οι ιδιοκτήτες δεν πουλούν, εκτός αν υποχρεωθούν να το κάνουν. Επομένως, χρειαζόμαστε ακόμα περισσότερες κακές ειδήσεις, ώστε να συνεχίσουμε να πιέζουμε αυτούς τους ομίλους να πουλήσουν τις εταιρείες τους».¹³

Μερικοί είδαν την κατάρρευση της Ασίας υπό ένα πολύ ευρύτερο πρίσμα. Ο Χοσέ Πινιέρα, ο υπουργός του Πινοσέτ, που εργαζόταν πλέον για το Cato Institute στην Ουάσινγκτον, υποδέχτηκε την κρίση με απροκάλυπτη αγαλλίαση, δηλώνοντας ότι «έχει έρθει η μέρα να τακτοποιηθούν οι λογαριασμοί». Για τον Πινιέρα, η κρίση ήταν το τελευταίο κεφάλαιο του πολέμου που ο ίδιος και τα υπόλοιπα Παιδιά του Σικάγου είχαν ξεκινήσει στη Χιλή τη δεκαετία του 1970. Η πτώση των «ασιατικών τίτλων», δήλωσε, αντιπροσώπευε «την πτώση ενός δεύτερου Τείχους του Βερολίνου», την κατάρρευση «της ιδέας ότι υπάρχει ένας “τρίτος δρόμος” ανάμεσα στο δημοκρατικό καπιταλισμό της ελεύθερης αγοράς και στο σοσιαλιστικό κρατισμό».¹⁴

Η προσέγγιση του Πινιέρα δεν ήταν περιθωριακή. Την ασπάστηκε δημόσια ο Άλαν Γκρίνσπαν, ο τότε πρόεδρος της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ και πιθανότατα ο πιο ισχυρός διαμορφωτής οικονομικής πολιτικής σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο Γκρίνσπαν περιέγραψε την κρίση ως «ένα εξαιρετικά δραματικό γεγονός που οδηγεί σε μια συναίνεση για το είδος του συστήματος της αγοράς που έχουμε σε αυτή τη χώρα», για να προσθέσει: «Η παρούσα κρίση θα επιταχύνει, κατά πάσα πιθανότητα, τη διάλυση σε πολλές ασιατικές χώρες των υπολειμμάτων ενός συστήματος στο οποίο υπάρχουν μεγάλοι τομείς κρατικά ελεγχόμενων επενδύσεων».¹⁵ Με άλλα λόγια, η καταστροφή των διευθυνόμενων οικονομιών της Ασίας ήταν, στην πραγματικότητα, μια διαδικασία δημιουργίας νέων, αμερικανικού τύπου οικονομιών – οι «ωδίνες του τοκετού» για μια νέα Ασία, για να δανειστώ μια φράση που θα χρησιμοποιούνταν σε ένα πολύ πιο βίαιο πλαίσιο μερικά χρόνια αργότερα.

Ο Μισέλ Καμντεσί, που, ως επικεφαλής του ΔΝΤ, ήταν ο δεύτερος πιο ισχυ-

ρός διαμορφωτής οικονομικής πολιτικής σε ολόκληρο τον κόσμο, διατύπωσε μια παρόμοια άποψη. Σε μια από τις σπάνιες συνεντεύξεις του, είπε ότι η κρίση ήταν μια ευκαιρία ώστε η Ασία να αλλάξει το παλιό της δέρμα και να αναγεννηθεί. «Τα οικονομικά μοντέλα δεν είναι αιώνια», δήλωσε. «Υπάρχουν συγκυρίες στις οποίες είναι χρήσιμα και συγκυρίες [...] στις οποίες καθίστανται παρωχημένα και πρέπει να εγκαταλειφθούν». ¹⁶ Η κρίση, η οποία πυροδοτήθηκε από μια φήμη που μετατράπηκε σε πραγματικό γεγονός, αποτελούσε, προφανώς, μια τέτοια συγκυρία.

Μη θέλοντας να αφήσει αυτή την ευκαιρία να χαθεί, το ΔΝΤ, ύστερα από ένα μήνα απραξίας μπροστά στην επιδεινούμενη κατάσταση, άρχισε τελικά διαπραγματεύσεις με τις αποδυναμωμένες ασιατικές κυβερνήσεις. Η μοναδική χώρα που αντιστάθηκε στο ΔΝΤ ήταν η Μαλαισία, εξαιτίας του σχετικά μικρού χρέους της. Ο Μαχατίρ μπιν Μοχάμαντ, ο αμφιλεγόμενος πρωθυπουργός της Μαλαισίας, δήλωσε ότι δεν καταλάβαινε για ποιο λόγο έπρεπε «να καταστρέψω την οικονομία προκειμένου αυτή να βελτιωθεί», μια δήλωση που στάθηκε αρκετή για να του κολλήσουν την ταμπέλα του παραληρούντος ριζοσπάστη. ¹⁷ Οι υπόλοιπες χώρες που είχαν πληγεί από την κρίση ζητούσαν ξένο συνάλλαγμα υπερβολικά απεγνωσμένα για να αρνηθούν τα δεκάδες δισεκατομμύρια που θα τους δάνειζε το ΔΝΤ: Η Ταϊλάνδη, οι Φιλιππίνες, η Ινδονησία και η Νότια Κορέα προσήλθαν όλες στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. «Δεν μπορείς να υποχρεώσεις μια χώρα να σου ζητήσει βοήθεια. Πρέπει να το κάνει μόνη της. Όμως, όταν έχει ξεμείνει από χρήματα, δεν υπάρχουν πολλοί στους οποίους μπορεί να στραφεί», δήλωσε ο Στάνλεϊ Φίσερ, ο οποίος ήταν ο επικεφαλής της διαπραγματευτικής ομάδας του ΔΝΤ. ¹⁸

Ο Φίσερ υπήρξε ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της θεραπείας-σοκ στη Ρωσία και, παρά το σπαρακτικό ανθρώπινο κόστος, η στάση του ήταν εξίσου ανένδοτη και στην περίπτωση των ασιατικών χωρών. Αρκετές κυβερνήσεις διατύπωσαν την επιφύλαξη ότι, εφόσον η κρίση είχε προκληθεί από την ευκολία με την οποία το χρήμα έρρεε προς και από τις χώρες τους χωρίς τίποτα να επιβραδύνει τη ροή του, ίσως είχε νόημα να επιβληθούν και πάλι μερικοί φραγμοί – οι επίφοβοι «έλεγχοι στην κίνηση των κεφαλαίων». Η Κίνα, που είχε διατηρήσει αυτούς τους ελέγχους (αγνοώντας τη συμβουλή του Φρίντμαν σε αυτό το ζήτημα), ήταν η μοναδική χώρα της περιοχής που δεν καταστράφηκε από την κρίση. Αποτελεσματικοί είχαν αποδειχτεί επίσης οι έλεγχοι τους οποίους επανέφερε η Μαλαισία.

Ο Φίσερ και τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας του ΔΝΤ απέρριψαν αμέσως την

πρόταση.¹⁹ Το ΔΝΤ δεν ενδιαφερόταν για τις πραγματικές αιτίες της κρίσης. Αντίθετα, σαν ένας ανακριτής που αναζητά τις αδυναμίες του κρατουμένου, το Ταμείο εστίασε το ενδιαφέρον του αποκλειστικά στον τρόπο χρησιμοποίησης της κρίσης ως μοχλού πίεσεων. Η οικονομική κατάρρευση είχε υποχρεώσει μια ομάδα χωρών να ικετεύουν για βοήθεια, και για τους οικονομολόγους της Σχολής του Σικάγου που διοικούσαν το ΔΝΤ το να μην αξιοποιήσουν αυτό το «πάρθυρο ευκαιριών» ισοδυναμούσε με επαγγελματική αμέλεια.

Με τα δημόσια ταμεία τους άδεια, οι «ασιατικές τίγρεις» ήταν, υπό το πρίσμα του ΔΝΤ, χρεοκοπημένες, άρα και πρόσφορες για αναμόρφωση. Το πρώτο στάδιο αυτής της διαδικασίας ήταν η απαλλαγή τους «από τον προστατευτισμό στο εμπόριο και στις επενδύσεις, αλλά και από τον κρατικό παρεμβατισμό, που αποτελούσαν τα κύρια συστατικά για το “ασιατικό θαύμα”», όπως το έθεσε ο πολιτικός αναλυτής Γουόλντεν Μπέλο.²⁰ Το ΔΝΤ απαίτησε επίσης από τις κυβερνήσεις να κάνουν μεγάλες δημοσιονομικές περικοπές, με συνέπεια να πραγματοποιηθούν μαζικές απολύσεις στο δημόσιο τομέα σε χώρες όπου ήδη οι αυτοκτονίες είχαν φτάσει σε ύψος-ρεκόρ. Αργότερα ο Φίσερ θα παραδεχόταν ότι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο είχε καταλήξει στο συμπέρασμα πως η κρίση στη Νότια Κορέα και στην Ινδονησία δεν είχε καμία σχέση με τις υπέρμετρες κρατικές δαπάνες. Παρ’ όλα αυτά, το ΔΝΤ χρησιμοποίησε το μοχλό πίεσης που του πρόσφερε η κρίση για να αποσπάσει από τις κυβερνήσεις την υπόσχεση ότι θα εφάρμοζαν οδυνηρά μέτρα λιτότητας. Όπως έγραψε ένας δημοσιογράφος των *New York Times*, το ΔΝΤ ενήργησε σαν «ένας καρδιοχειρουργός που στο μέσο της εγχείρησης αποφασίζει να επέμβει επίσης στους πνεύμονες και στα νεφρά».*²¹

Όταν το ΔΝΤ απογύμνωσε τις «ασιατικές τίγρεις» από τις μέχρι τότε συνήθειες και τους τρόπους τους, ήταν πλέον έτοιμες να αναγεννηθούν σύμφωνα με τα πρότυπα της Σχολής του Σικάγου: ιδιωτικοποίηση των βασικών υπηρεσιών, ανεξαρτητοποίηση των κεντρικών τραπεζών, «ευελιξία» στην εργασία, μείωση

* Πολλοί παρουσιάζουν το ΔΝΤ ως μαριονέτα του Υπουργείου Οικονομικών των ΗΠΑ, όμως σπάνια τα νήματα είναι τόσο ορατά όσο ήταν κατά τη διάρκεια των συγκεκριμένων διαπραγματεύσεων. Για να διασφαλίσει τα συμφέροντα των αμερικανικών εταιρειών στην τελική συμφωνία, ο Ντέιβιντ Λίπτον, ο υπεύθυνος για τα διεθνή ζητήματα υφυπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ (και πρώην συνεργάτης του Σακς στην Πολωνία), πήγε στη Νότια Κορέα και εγκαταστάθηκε στο ξενοδοχείο Hilton της Σεούλ – το ξενοδοχείο όπου διεξάγονταν οι διαπραγματεύσεις ανάμεσα στο ΔΝΤ και στη νοτιοκορεατική κυβέρνηση. Σύμφωνα με τον Πολ Μπλουστάιν της *Washington Post*, η παρουσία του Λίπτον αποτελούσε «μια εξόφθαλμη απόδειξη της επιρροής που ασκούν οι Ηνωμένες Πολιτείες στην πολιτική του ΔΝΤ». (Σ.Τ.Σ.)

των κοινωνικών δαπανών και, φυσικά, απόλυτη απελευθέρωση του εμπορίου. Βάσει των συμφωνιών που υπογράφηκαν, η Ταϊλάνδη έπρεπε να επιτρέψει σε ξένους να αποκτήσουν μεγάλα μερίδια στις τράπεζες, η Ινδονησία έπρεπε να τερματίσει τις επιδοτήσεις για τα τρόφιμα και η Νότια Κορέα έπρεπε να καταργήσει τους νόμους που προστάτευαν τους εργαζόμενους από τις μαζικές απολύσεις.²² Το ΔΝΤ έθεσε συγκεκριμένους στόχους για τις απολύσεις στη Νότια Κορέα: Προκειμένου να χορηγηθεί το δάνειο, ο τραπεζικός τομέας της χώρας έπρεπε να απολύσει το 50% των τραπεζοϋπαλλήλων (ποσοστό που αργότερα μειώθηκε στο 30%).²³ Αυτού του είδους οι απαιτήσεις είχαν καθοριστική σημασία για πολλές Δυτικές πολυεθνικές εταιρείες που ήθελαν εγγυήσεις ότι θα μπορούσαν να μειώσουν το μέγεθος των ασιατικών εταιρειών τις οποίες ετοιμάζονταν να αγοράσουν. Το «Τείχος του Βερολίνου» του Πινιέρα είχε αρχίσει να πέφτει.

Θα ήταν αδιανόητο να ληφθούν παρόμοια μέτρα ένα έτος πριν από το ξέσπασμα της κρίσης, όταν τα συνδικάτα της Νότιας Κορέας βρίσκονταν στο αιόγειο της αγωνιστικότητάς τους – είχαν υποδεχτεί μια πρόταση νόμου που υπονόμει την ασφάλεια των εργαζομένων με την πιο μεγάλη και ριζοσπαστική σειρά απεργιών στην ιστορία της Νότιας Κορέας. Όμως οι κανόνες του παιχνιδιού είχαν αλλάξει εξαιτίας της κρίσης. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κατάρρευσης ήταν τόσο ολέθριες, ώστε οι κυβερνήσεις βρήκαν την κατάλληλη δικαιολογία (όπως είχε συμβεί σε ανάλογες κρίσεις από τη Βολιβία μέχρι τη Ρωσία) για να επιβάλουν προσωρινά αυταρχικούς τρόπους διακυβέρνησης. Δε διήρκεσαν πολύ, μόνο όσο ήταν αναγκαίο για να εφαρμοστούν οι επιταγές του ΔΝΤ.

Για παράδειγμα, το πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ στην Ταϊλάνδη δε συζητήθηκε στην Έθνοσυνέλευση, αλλά επιβλήθηκε με τέσσερα διατάγματα έκτακτης ανάγκης. «Δυστυχώς, έχουμε χάσει την αυτονομία μας, τη δυνατότητα να καθορίζουμε τη μακροοικονομική πολιτική μας», παραδέχτηκε ο αναπληρωτής πρωθυπουργός της χώρας Σουπατσάι Πανιτοπάκντι (που αργότερα θα ανταμειβόταν για τη συνεργατική στάση του διοριζόμενος επικεφαλής του ΠΟΕ).²⁴ Στη Νότια Κορέα η υπονόμηση της δημοκρατίας από το ΔΝΤ υπήρξε πολύ πιο απροκάλυπτη. Το τέλος των διαπραγματεύσεων με το Ταμείο συνέπιπτε με τις προγραμματισμένες προεδρικές εκλογές, ενώ τα προεκλογικά προγράμματα δύο από τους υποψηφίους ήταν αντίθετα προς τις πολιτικές του ΔΝΤ. Σε μια ασυνήθιστα ανοιχτή παρέμβαση στις πολιτικές διαδικασίες ενός ανεξάρτητου έθνους, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο αρνήθηκε να αποδεσμεύ-

σει τα χρήματα μέχρι οι τέσσερις κυριότεροι υποψήφιοι να δεσμευτούν ότι, αν νικούσαν, θα ακολουθούσαν τους νέους κανόνες. Χάρη σε αυτό τον εκβιασμό, το ΔΝΤ θριάμβευσε: Και οι τέσσερις υποψήφιοι δήλωσαν γραπτώς ότι θα υποστήριζαν τα μέτρα του.²⁵ Ποτέ μέχρι τότε η βασική επιδίωξη της Σχολής του Σικάγου να προστατεύει τα ζητήματα της οικονομίας από τις δημοκρατικές διαδικασίες δεν ήταν τόσο σαφής: Είπαν στους Νοτιοκορεάτες ότι μπορούσαν να ψηφίσουν, όμως η ψήφος τους δε θα είχε καμία σημασία για τη διαχείριση και την οργάνωση της οικονομίας. (Η μέρα που υπογράφηκε η συμφωνία ανακηρύχτηκε αμέσως «Ημέρα Εθνικής Ταπείνωσης» της Κορέας.²⁶)

Σε μια από τις χειρότερα πληγείσες χώρες, δεν ήταν αναγκαίες παρόμοιες ενέργειες ανάσχεσης της δημοκρατίας. Η Ινδονησία, η πρώτη χώρα της περιοχής που άνοιξε τα σύνορά της στις ανεξέλεγκτες ξένες επενδύσεις, εξακολουθούσε να βρίσκεται υπό τον έλεγχο του στρατηγού Σουχάρτο. Ωστόσο ο ηλικιωμένος Σουχάρτο είχε γίνει λιγότερο ενδοτικός απέναντι στη Δύση (όπως συχνά κάνουν οι δικτάτορες όταν γερνούν). Έπειτα από δεκαετίες ξεπουλήματος του πετρελαίου και του ορυκτού πλούτου της Ινδονησίας σε ξένες εταιρείες, ο Σουχάρτο είχε βαρεθεί να κάνει πλούσιους τους άλλους, κι έτσι τα τελευταία δέκα χρόνια είχε αρχίσει να φροντίζει ώστε να πλουτίσουν ο ίδιος, τα παιδιά του και οι φίλοι του. Για παράδειγμα, είχε δώσει μεγάλες επιδοτήσεις σε μια αυτοκινητοβιομηχανία που ανήκε στο γιο του Τόμι, προκαλώντας τη δυσανεξία της Ford και της Toyota, οι οποίες δεν έβλεπαν για ποιο λόγο έπρεπε να ανταγωνίζονται αυτά που οι αναλυτές αποκαλούσαν «τα παιχνίδια του Τόμι».²⁷

Για μερικούς μήνες ο Σουχάρτο προσπάθησε να αντισταθεί στο ΔΝΤ, προθώντας έναν προϋπολογισμό στον οποίο δεν υπήρχαν οι μαζικές περικοπές που του ζητούσαν. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο αντέδρασε αυξάνοντας τα επίπεδα του πόνου. Επισήμως, δεν επιτρέπεται στους εκπροσώπους του ΔΝΤ να μιλούν στον Τύπο κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, καθώς η παραμικρή ένδειξη για την πορεία των συνομιλιών μπορεί να επηρεάσει δραματικά τις αγορές. Ωστόσο αυτό δεν εμπόδισε έναν μη κατονομαζόμενο «υψηλόβαθμο αξιωματούχο του ΔΝΤ» να δηλώσει στη *Washington Post* ότι «οι αγορές αναρωτιούνται σε ποιο βαθμό η ινδονησιακή ηγεσία είναι αποφασισμένη να εφαρμόσει το πρόγραμμα, και κυρίως τα μείζονα μεταρρυθμιστικά μέτρα». Ο συντάκτης του άρθρου συνέχιζε προβλέποντας ότι το ΔΝΤ θα τιμωρούσε την Ινδονησία δεσμεύοντας δισεκατομμύρια δολάρια από δάνεια που είχε υποσχεθεί να χορηγήσει. Αμέσως μόλις δημοσιεύτηκε το άρθρο, το νόμισμα της Ιν-

δονησίας καταβαραθρώθηκε, χάνοντας το 25% της αξίας του μέσα σε μία μέρα.²⁸

Έπειτα από αυτό το συντριπτικό πλήγμα, ο Σουχάρτο υποχώρησε. «Μπορεί κάποιος να μου βρει έναν οικονομολόγο που να ξέρει τι συμβαίνει;» λέγεται ότι αναφώνησε ο υπουργός Εξωτερικών της Ινδονησίας.²⁹ Ο Σουχάρτο βρήκε έναν τέτοιο οικονομολόγο – για την ακρίβεια, βρήκε αρκετούς. Για να διασφαλίσει ότι οι τελικές διαπραγματεύσεις με το ΔΝΤ θα διεξάγονταν ομαλά, επανέφερε τη Μαφία του Μπέρκλεϊ, η οποία, μετά τον κομβικό ρόλο που είχε διαδραματίσει στα πρώτα χρόνια του καθεστώτος, είχε χάσει την επιρροή της πάνω στον ηλικιωμένο στρατηγό. Έπειτα από χρόνια εξορίας στην πολιτική έρημο, ανέλαβαν και πάλι τα ηνία, με τον Βιντζόγιο Νιτισάστρο, εβδομήντα ετών πλέον και γνωστό στην Ινδονησία ως «ο πρύτανης της Μαφίας του Μπέρκλεϊ», σε ρόλο βασικού διαπραγματευτή. «Τις καλές εποχές ο Βιντζόγιο και οι οικονομολόγοι είναι παραμερισμένοι και ο Πρόεδρος Σουχάρτο συνομιλεί μόνο με το στενό περιβάλλον του», δήλωσε ο Μοχάμαντ Σάντλι, πρώην υπουργός του Σουχάρτο. «Η ομάδα των τεχνοκρατών έχει το πάνω χέρι σε περιόδους κρίσης. Ο Σουχάρτο τους ακούει προς το παρόν και έχει διατάξει τους υπουργούς να μη μιλούν».³⁰ Οι συνομιλίες με τους εκπροσώπους του ΔΝΤ διεξάγονταν πλέον σε μια συναδελφική ατμόσφαιρα, σαν να επρόκειτο για «ακαδημαϊκές συζητήσεις. Καμία από τις δύο πλευρές δεν πιέζει την άλλη», εξήγησε ένα μέλος της ομάδας του Βιντζόγιο. Όπως ήταν φυσικό, το ΔΝΤ απέσπασε σχεδόν όλα όσα ζητούσε: συνολικά, εκατόν σαράντα «προσαρμογές».³¹

Η αποκάλυψη

Για το ΔΝΤ, η κρίση είχε εξαιρετικά ευνοϊκές συνέπειες. Σε λιγότερο από ένα έτος είχε επιτύχει μέσα από διαπραγματεύσεις τη ριζική οικονομική μεταμόρφωση της Ταϊλάνδης, της Ινδονησίας, της Νότιας Κορέας και των Φιλιππίνων.³² Ήταν, επιτέλους, έτοιμο για την καθοριστική στιγμή κάθε μεγάλης δραματικής παράστασης: την αποκάλυψη, τη στιγμή που ο μέχρι τότε βασανισμένος θεατρικός ήρωας αποκαλύπτεται γεμάτος θέλητρα και σφρίγος στο έκθαμβο κοινό – εν προκειμένω, στις παγκόσμιες χρηματιστηριακές και συναλλαγματικές αγορές. Αν όλα είχαν κυλήσει ομαλά, όταν το ΔΝΤ θα σήκωνε την αυλαία για να αποκαλυφθούν τα νέα δημιουργήματά του, το ζεστό χρήμα που είχε διαφύγει από την Ασία το προηγούμενο έτος θα έρρεε ορμητικό για να

αγοράσει τις μετοχές, τα ομόλογα και τα νομίσματα των «ασιατικών τίγρεων». Όμως τα πράγματα δεν εξελίχτηκαν έτσι. Οι αγορές πανικοβλήθηκαν. Η συλλογιστική τους είχε ως εξής: Αν το ΔΝΤ θεωρούσε τις «ασιατικές τίγρεις» τόσο απελπιστικές περιπτώσεις ώστε να χρειάζονται πλήρη αναμόρφωση, τότε, προφανώς, η Ασία βρισκόταν σε πολύ χειρότερη κατάσταση από ό,τι πιστευόταν μέχρι τότε.

Αντί, λοιπόν, να επισιρέψουν οι επενδύσεις, οι χρηματιστές αντέδρασαν στην αποκάλυψη του ΔΝΤ συνεχίζοντας να αποσύρουν κεφάλαια και εντείνοντας τις κερδοσκοπικές επιθέσεις στα νομίσματα των «ασιατικών τίγρεων». Η Νότια Κορέα έχανε καθημερινά κεφάλαια ύψους 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων, ενώ τα ομόλογά της υποβαθμίστηκαν τόσο πολύ, ώστε να αξιολογούνται ως «υψηλού κινδύνου». Η «βοήθεια» του ΔΝΤ είχε μετατρέψει την κρίση σε καταστροφή. Ή, όπως είπε χαρακτηριστικά ο Τζέφρι Σακς, που πλέον βρισκόταν σε ανοιχτό πόλεμο με τους διεθνείς χρηματοοικονομικούς θεσμούς, «αντί να κατασβέσει την πυρκαγιά, το ΔΝΤ άρχισε να φωνάζει ότι ξέσπασε φωτιά».³³

Το ανθρώπινο κόστος του τυχοδιωκτισμού του ΔΝΤ στην Ασία υπήρξε εξίσου μεγάλο όσο και στη Ρωσία. Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας υπολογίζει ότι 24 εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τις δουλειές τους την εν λόγω περίοδο και ότι το ποσοστό της ανεργίας στην Ινδονησία αυξήθηκε από 4% σε 12%. Στην Ταϊλάνδη χάνονταν 2.000 θέσεις εργασίας καθημερινά στο αποκορύφωμα των «μεταρρυθμίσεων» (60.000 μηνιαίως). Στη Νότια Κορέα απολύονταν 300.000 εργαζόμενοι κάθε μήνα, κυρίως εξαιτίας της εντελώς περιττής απαίτησης του ΔΝΤ για δημοσιονομικές περικοπές και αύξηση των επιτοκίων. Μέχρι το 1999 τα ποσοστά ανεργίας στη Νότια Κορέα και στην Ινδονησία είχαν σχεδόν τριπλασιαστεί μέσα σε διάστημα δύο μόνο ετών. Όπως συνέβη και στη Λατινική Αμερική τη δεκαετία του 1970, αυτό που αφανίστηκε στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας ήταν ο πιο αξιοσημείωτος παράγοντας του «θαύματος» που είχε σημειωθεί στην περιοχή: η μεγάλη και αναπτυσσόμενη μεσαία τάξη. Το 1996 το 63,7% των Νοτιοκορεατών θεωρούνταν ότι ανήκαν στα μεσαία στρώματα. Το 1999 το ποσοστό αυτό είχε μειωθεί στο 38,4%. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, 20 εκατομμύρια Ασιάτες έπεσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου «προσχεδιασμένης εξαθλίωσης», όπως δε δίστασε να την περιγράψει ο Ροδόλφο Γουόλς.³⁴

Πίσω από τα στατιστικά στοιχεία κρύβονται ιστορίες σκληρών θυσιών και απεγνωσμένων αποφάσεων. Όπως συμβαίνει πάντα, οι γυναίκες και τα παιδιά

ήταν τα μεγαλύτερα θύματα της κρίσης. Πολλές οικογένειες που ζούσαν στην ύπαιθρο τόσο στις Φιλιππίνες όσο και στη Νότια Κορέα πουλούσαν τις κόρες τους σε δουλεμπόρους, οι οποίοι τις διοχέτευαν σε κυκλώματα πορνείας στην Αυστραλία, στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική. Στην Ταϊλάνδη οι υπεύθυνοι για τη δημόσια υγεία ανέφεραν μια αύξηση της τάξης του 20% στην παιδική πορνεία μέσα σε ένα μόλις έτος – το επόμενο έτος μετά τις μεταρρυθμίσεις που επέβαλε το ΔΝΤ. Οι Φιλιππίνες ακολούθησαν τον ίδιο ολισθηρό δρόμο. «Οι πλούσιοι επωφελήθηκαν από την οικονομική άνθηση, όμως το αντίτιμο της κρίσης το πληρώνουμε εμείς οι φτωχοί», δήλωσε η Κχουν Μπουνζάν, ηγετική προσωπικότητα σε μια κοινότητα της βορειοανατολικής Ταϊλάνδης, η οποία υποχρεώθηκε να στέλνει τα παιδιά της να ψάχνουν για τρόφιμα στα σκουπίδια όταν ο σύζυγός της έχασε τη δουλειά του σε ένα εργοστάσιο. «Έχουμε αρχίσει να χάνουμε ακόμα και την περιορισμένη πρόσβαση που είχαμε στην εκπαίδευση και στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη».³⁵

Αυτές ήταν οι συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή τον Μάρτιο του 1999, όταν η Μαντλίν Ολμπράιτ, η τότε υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, επισκέφθηκε την Ταϊλάνδη και θεώρησε σκόπιμο να επιπλήξει τους πολίτες της επειδή είχαν στραφεί στην πορνεία και «στο αδιέξοδο των ναρκωτικών». «Είναι ουσιώδες οι κοπέλες να μην πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης, να μην κακοποιούνται και να μην εκτίθενται στο AIDS. Είναι πολύ σημαντικό να αντιδράσετε», δήλωσε η Ολμπράιτ γεμάτη ηθική αγανάκτηση. Προφανώς, δεν έβλεπε καμία σχέση ανάμεσα στο γεγονός ότι τόσες ανήλικες Ταϊλανδές υποχρεώνονταν να εκπορνεύονται και στην πολιτική της λιτότητας, την οποία δήλωσε στο ίδιο ταξίδι ότι «υποστηρίζω με θέρμη». Η στάση της Ολμπράιτ όσον αφορά την ασιατική χρηματοοικονομική κρίση δε διέφερε και πολύ από τις δηλώσεις του Μίλτον Φρίντμαν όταν εξέφραζε την αγανάκτησή του για τις παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων από τον Πινοσέτ ή τον Τενγκ Σιάο-πινγκ, ενώ ταυτόχρονα εκθείαζε την τόλμη τους να υιοθετήσουν την οικονομική θεραπεία-σοκ.³⁶

Πτωματοφαγία

Οι περισσότεροι απολογισμοί για την ασιατική κρίση τελειώνουν σε αυτό το σημείο: Το ΔΝΤ προσπάθησε να βοηθήσει, αλλά δεν τα κατάφερε. Ακόμα και ο εσωτερικός έλεγχος που πραγματοποίησε το Ταμείο κατέληγε σε αυτό το πό-

ρισμα. Το ανεξάρτητο Γραφείο Αξιολόγησης του ΔΝΤ διατύπωνε το συμπέρασμα ότι οι απαιτήσεις για διαρθρωτικές προσαρμογές ήταν «απερίσκεπτες», «ευρύτερες από όσο απαιτούνταν», αλλά και «μη καθοριστικές για την επίλυση της κρίσης». Επιπλέον, προειδοποιούσε ότι «μια κρίση δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ως ευκαιρία για να προωθηθεί μια μεγάλη ατζέντα μεταρρυθμίσεων απλώς και μόνο επειδή υπάρχει μοχλός πίεσης, ανεξάρτητα από το πόσο αιτιολογημένες είναι αυτές οι μεταρρυθμίσεις όσον αφορά τα οφέλη τους».* Σε μια ενότητα της εσωτερικής έκθεσης γραμμένη σε ιδιαίτερα έντονο ύφος, το ΔΝΤ επικρινόταν ότι είχε τυφλωθεί τόσο πολύ από την ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς, ώστε να θεωρεί θεσμικά αδιανόητους τους ελέγχους στην κίνηση των κεφαλαίων: «Αν αποτελεί αίρεση ο ισχυρισμός ότι οι χρηματοοικονομικές αγορές δεν κατανέμουν τα παγκόσμια κεφάλαια με ορθολογικό και σταθερό τρόπο, τότε αποτελεί θανάσιμο αμάρτημα ακόμα και η σκέψη» να επιβληθούν έλεγχοι στην κίνηση των κεφαλαίων.³⁷

Ωστόσο ελάχιστοι ήταν διατεθειμένοι να παραδεχτούν εκείνη την εποχή ότι, παρότι το ΔΝΤ είχε απογοητεύσει τους λαούς της Ασίας, δεν είχε απογοητεύσει καθόλου τη Γουόλ Στριτ – κάθε άλλο. Το «ζεστό χρήμα» μπορεί να αποθαρρύνθηκε από τα δραστικά μέτρα του ΔΝΤ, όμως οι μεγάλοι οίκοι επενδύσεων και οι πολυεθνικές εταιρείες αποθρασύνθηκαν. «Ασφαλώς, αυτές οι αγορές είναι εξαιρετικά ασταθείς», δήλωσε ο Τζερόμ Μπουθ, επικεφαλής του τμήματος ερευνών της Ashmore Investment Management στο Λονδίνο. «Αυτό ακριβώς τις καθιστά απολαυστικές».³⁸ Οι εταιρείες που επιζητούσαν τέτοιου είδους συγκινήσεις κατανοούσαν ότι, ως αποτέλεσμα των «προσαρμογών» του ΔΝΤ, σχεδόν τα πάντα στην Ασία ήταν πλέον προς πώληση – και όσο περισσότερο πανικοβάλλονταν οι αγορές τόσο πιο απεγνωσμένα θα επιζητούσαν οι ασιατικές εταιρείες την εκποίηση τους, στέλνοντας τις τιμές τους στα βάραθρα. Ο Τζέι Πελόσκι της Morgan Stanley είχε πει ότι αυτό που χρειαζόταν ήταν «περισσότερες κακές ειδήσεις, ώστε να συνεχιστούν οι πιέσεις σε αυτούς τους ομίλους να πουλήσουν τις εταιρείες τους». Και αυτό ακριβώς έγινε, χάρη στο ΔΝΤ.

Παραμένει ακόμα ανοιχτό θέμα προς συζήτηση το αν το Διεθνές Νομισμα-

* Για κάποιο λόγο, αυτή η ιδιαίτερα επικριτική έκθεση δε δημοσιοποιήθηκε παρά μόλις το 2003, πέντε χρόνια μετά την κρίση. Όμως τότε ήταν ήδη πολύ αργά για προειδοποιήσεις σχετικά με τους κινδύνους που ενέχει η τυχοδιωκτική εκμετάλλευση των κρίσεων: Το ΔΝΤ είχε ήδη επιβάλει ένα πρόγραμμα διαρθρωτικών προσαρμογών στο Αφγανιστάν και προετοίμαζε ένα παρόμοιο σχέδιο για το Ιράκ. (Σ.τ.Σ.)

τικό Ταμείο σχεδίασε την επιδείνωση της ασιατικής κρίσης ή αν απλώς αδιαφόρησε για την εξέλιξη των πραγμάτων. Ίσως η πιο επιεικής ερμηνεία είναι ότι το ΔΝΤ γνώριζε πως, ούτως ή άλλως, δε θα έχανε: Αν οι προσαρμογές προκαλούσαν μια «φούσκα» στις μετοχές των αναδυόμενων αγορών, θα δημιουργούνταν νέες κερδοσκοπικές ευκαιρίες. Αν οι προσαρμογές οδηγούσαν σε ακόμα μεγαλύτερη φυγή κεφαλαίων, οι ασιατικές χώρες θα μετατρέπονταν σε χρυσωρυχείο για άρπαγες καπιταλιστές. Και στις δύο περιπτώσεις το ΔΝΤ αδιαφορούσε αρκετά για την πιθανότητα μιας ολοκληρωτικής οικονομικής κατάρρευσης ώστε να ρίξει τα ζάρια. Είναι πλέον ολοφάνερο ποιος κέρδισε το παιχνίδι.

Δύο μήνες μετά την τελική συμφωνία του ΔΝΤ με την κυβέρνηση της Νότιας Κορέας η *Wall Street Journal* δημοσίευσε ένα άρθρο με τον τίτλο «Η Γουόλ Στριτ Αναζητά Τροφή στην Ασία και στον Ειρηνικό». Το άρθρο ανέφερε ότι η εταιρεία του Πελόσκι και άλλοι γνωστοί οίκοι είχαν «στεύει στρατιές από τραπεζίτες στην περιοχή της Ασίας και του Ειρηνικού για να εντοπίσουν χρηματομεσιτικούς οίκους, εταιρείες διαχείρισης περιουσιακών στοιχείων και τράπεζες που θα μπορούσαν να αγοραστούν σε τιμές ευκαιρίας. Το κυνήγι για την απόκτηση ασιατικών εταιρειών επείγει, επειδή πολλές χρηματιστηριακές εταιρείες των ΗΠΑ, με επικεφαλής τη Merrill Lynch & Co. και τη Stanley Morgan, έχουν θέσει ως προτεραιότητά τους την υπερπόντια επέκτασή τους».³⁹ Σύντομα πραγματοποιήθηκαν πολλές σημαντικές αγοραπωλησίες: Η Merrill Lynch εξαγόρασε την ιαπωνική Yamaichi Securities και τη μεγαλύτερη ασφαλιστική εταιρεία της Ταϊλάνδης, ενώ η AIG εξαγόρασε την Bangkok Investment για ένα κλάσμα της αξίας της. Η JP Morgan απέκτησε ένα μερίδιο της Kia Motors, ενώ η Travelers Group και η Salomon Smith Barney εξαγόρασαν μια από τις μεγαλύτερες υφαντουργίες της Νότιας Κορέας και αρκετές άλλες εταιρείες. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι πρόεδρος του Συμβουλίου για Διεθνή Ζητήματα της Salomon Smith Barney, το οποίο παρείχε συμβουλές στην εταιρεία για θέματα συγχωνεύσεων και εξαγορών, ήταν ο Ντόναλντ Ράμσφελντ (είχε διοριστεί τον Μάιο του 1999). Ο Ντικ Τσέινι ήταν επίσης μέλος του συμβουλίου. Μια άλλη εταιρεία που επωφελήθηκε ήταν η Carlyle Group, η οποία εδρεύει στην Ουάσινγκτον και είναι γνωστή ως ο προτιμώμενος εργοδότης πρώην Προέδρων και υπουργών, από τον πρώην υπουργό Εξωτερικών Τζέιμς Μπίκερ μέχρι το Βρετανό πρώην πρωθυπουργό Τζον Μέιτζορ και τον Μπους τον πρεσβύτερο, που διετέλεσε σύμβουλός της. Η Carlyle χρησιμοποίησε τις υψηλές διασυνδέσεις της για να αρπάξει τον τηλεπικοινωνιακό κλάδο της

Daewoo, τη Ssangyong Information and Communication (μια από τις μεγαλύτερες εταιρείες νέας τεχνολογίας της Νότιας Κορέας), αλλά και για να αποκτήσει το πλειοψηφικό πακέτο των μετοχών μιας μεγάλης νοτιοκορεατικής τράπεζας.⁴⁰

Ο Τζέφρι Γκάρτεν, πρώην υφυπουργός Εμπορίου των ΗΠΑ, είχε προβλέψει ότι, όταν το ΔΝΤ θα ολοκλήρωνε το έργο του, «θα υπάρχει μια εντελώς διαφορετική Ασία, μια Ασία στην οποία οι αμερικανικές εταιρείες θα έχουν πολύ μεγαλύτερη διείσδυση, πολύ μεγαλύτερη πρόσβαση».⁴¹ Δεν αστειευόταν. Μέσα σε δύο χρόνια η όψη του μεγαλύτερου μέρους της Ασίας είχε αλλάξει ολοσχερώς, με εκατοντάδες τοπικές εταιρείες να αντικαθίστανται από πολυεθνικούς γίγαντες. Η εξέλιξη αυτή χαρακτηρίστηκε από τους *New York Times* «το μεγαλύτερο ξεπούλημα χρεοκοπημένων εταιρειών» και από το *BusinessWeek* «παζάρι επιχειρήσεων».⁴² Στην πραγματικότητα, ήταν μια προαναγγελία του καπιταλισμού της καταστροφής, που θα γινόταν ο κανόνας της αγοράς μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Οι ξένες εταιρείες εκμεταλλεύτηκαν μια τρομακτική τραγωδία για να εφορμήσουν στην Ασία. Δεν πήγαν για να δημιουργήσουν τις δικές τους επιχειρήσεις και να ανταγωνιστούν, αλλά για να υπαρπάξουν τις εγκαταστάσεις, το εργατικό δυναμικό, την πελατειακή βάση και την αξία του εμπορικού σήματος που για δεκαετίες οικοδομούσαν οι νοτιοκορεατικές εταιρείες, διαμελίζοντάς τις, μειώνοντας το μέγεθός τους ή κλείνοντάς τις σε πολλές περιπτώσεις, προκειμένου να εξαλείψουν τον ανταγωνισμό για τα προϊόντα που εισήγαν οι ίδιες.

Για παράδειγμα, ο νοτιοκορεατικός τίτανας Samsung διασπάστηκε και πουλήθηκαν οι επιμέρους κλάδοι του: Η Volvo απέκτησε τον κλάδο βαριάς βιομηχανίας, η SC Johnson & Son το φαρμακευτικό βραχίονα, η General Electric τον κλάδο του φωτισμού. Λίγα χρόνια μετά η κάποτε πανίσχυρη αυτοκινητοβιομηχανία της Daewoo, την οποία η εταιρεία αποτιμούσε σε 6 δισεκατομμύρια δολάρια, πουλήθηκε στην GM για μόλις 400 εκατομμύρια δολάρια – μια ληστεία αντάξια αυτών που έγιναν στη Ρωσία μετά τη θεραπεία-σοκ. Αυτή τη φορά όμως, σε αντίθεση με ό,τι έγινε στη Ρωσία, οι εγχώριες εταιρείες σαρώθηκαν από τις πολυεθνικές.⁴³

Στις υπόλοιπες μεγάλες εταιρείες που επωφελήθηκαν τα μέγιστα από τη συμφορά της Ασίας συγκαταλέγονταν οι Seagram, Hewlett-Packard, Nestlé, Interbrew and Novartis, Carrefour, Tesco και Ericsson. Η Coca-Cola εξαγόρασε μια νοτιοκορεατική εταιρεία εμφιάλωσης για μισό δισεκατομμύριο δολάρια. Η Procter and Gamble εξαγόρασε μια νοτιοκορεατική εταιρεία συσκευ-

ασίας. Η Nissan εξαγόρασε μια από τις μεγαλύτερες αυτοκινητοβιομηχανίες της Ινδονησίας. Η General Electric απέκτησε μερίδιο μετοχών που της επέτρεπε να ελέγχει τον κλάδο κατασκευής ψυγείων της νοτιοκορεατικής LG. Και η βρετανική Powergen άρπαξε την LG Energy, μια μεγάλη νοτιοκορεατική εταιρεία ηλεκτρισμού και φυσικού αερίου. Σύμφωνα με το *BusinessWeek*, ο Σαουδάραβας πρίγκιπας Αλουαλίντ μπιν Ταλάλ «πετούσε με το προσωπικό του Boeing 727 παντού στην Ασία αναζητώντας επιχειρηματικές ευκαιρίες» – συμπεριλαμβανομένου ενός μεριδίου της Daewoo.⁴⁴

Όπως ήταν αναμενόμενο, η Morgan Stanley, που οι κραυγές της για επιδείνωση της κρίσης ήταν πιο ηχηρές από οποιουδήποτε άλλου, αναμείχθηκε σε πολλές από αυτές τις συμφωνίες αγοραπωλησίας, αποκομίζοντας μεγάλες προμήθειες. Ήταν ο σύμβουλος της Daewoo στην πώληση της αυτοκινητοβιομηχανίας της και μεσολάβησε για την ιδιωτικοποίηση αρκετών νοτιοκορεατικών τραπεζών.⁴⁵

Δεν πουλήθηκαν μόνο ιδιωτικές ασιατικές εταιρείες σε ξένους. Όπως συνέβη και με τις προηγούμενες κρίσεις στη Λατινική Αμερική και στην Ανατολική Ευρώπη, η ασιατική κρίση υποχρέωσε τις κυβερνήσεις να ξεπουλήσουν πολλές δημόσιες επιχειρήσεις προκειμένου να βρουν τα κεφάλαια που χρειαζόταν απεγνωσμένα. Η κυβέρνηση των ΗΠΑ είχε προβλέψει αυτή την εξέλιξη. Σε μια συζήτηση στο Κογκρέσο για το αν θα έπρεπε να εξουσιοδοτηθεί το ΔΝΤ να χορηγήσει δισεκατομμύρια δολάρια για την αναμόρφωση της Ασίας η Σαρλίν Μπαρσέφκοι, η εκπρόσωπος της κυβέρνησης των ΗΠΑ για θέματα εμπορίου, εγγυήθηκε ότι οι συμφωνίες «θα δημιουργήσουν νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες για τις αμερικανικές εταιρείες». Η Ασία θα υποχρεωνόταν «να επιταχύνει τις ιδιωτικοποιήσεις σε κομβικούς τομείς, στους οποίους συγκαταλέγονται η ενέργεια, οι μεταφορές, οι επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας και οι επικοινωνίες».⁴⁶

Η κρίση προκάλεσε ένα κύμα ιδιωτικοποιήσεων και οι πολυεθνικές εταιρείες επωφελήθηκαν. Η Bechtel εξασφάλισε ένα συμβόλαιο για την ιδιωτικοποίηση του συστήματος ύδρευσης και του αποχετευτικού συστήματος στην ανατολική Μανίλα, αλλά και ένα συμβόλαιο για την κατασκευή διυλιστηρίου στο Σουλαβέσι της Ινδονησίας. Η Motorola απέκτησε τον πλήρη έλεγχο της νοτιοκορεατικής Appeal Telecom. Ο ενεργειακός γίγαντας Sthe, που εδρεύει στη Νέα Υόρκη, απέσπασε ένα μεγάλο μερίδιο της Cogeneration, της δημόσιας εταιρείας φυσικού αερίου της Ταϊλάνδης. Το σύστημα ύδρευσης της Ινδονησίας διαμοιράστηκε ανάμεσα στη βρετανική Thames Water και στη γαλλική

Lyonnais des Eaux. Η καναδική Westcoast Energy εξασφάλισε συμβόλαιο για ένα τεραστίων διαστάσεων σχέδιο κατασκευής ηλεκτροπαραγωγικών εργοστασίων στην Ινδονησία. Η British Telecom εξαγόρασε ένα μεγάλο μερίδιο των ταχυδρομικών υπηρεσιών της Μαλαισίας και της Νότιας Κορέας. Η Bell Canada πήρε ένα κομμάτι της νοτιοκορεατικής εταιρείας τηλεπικοινωνιών Hansol.⁴⁷

Συνολικά, οι πολυεθνικές εταιρείες πραγματοποίησαν 186 μείζονες συγχωνεύσεις και εξαγορές στην Ινδονησία, στην Ταϊλάνδη, στη Νότια Κορέα και στις Φιλιππίνες μέσα σε ένα διάστημα είκοσι μηνών. Βλέποντας την πραγματοποίηση αυτών των μαζικών εκποιήσεων, ο οικονομολόγος του Οικονομικού Πανεπιστημίου του Λονδίνου Ρόμπερτ Γουέιντ και ο οικονομικός σύμβουλος Φρανκ Βενερόζο προέβλεψαν ότι το πρόγραμμα του ΔΝΤ «ενδέχεται να επιφέρει τη μεγαλύτερη εν καιρώ ειρήνης μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων από γηγενείς σε αλλοδαπούς ιδιοκτήτες που έχει συμβεί τα τελευταία πενήντα χρόνια σε οποιοδήποτε μέρος του πλανήτη».⁴⁸

Παρόλο που το ΔΝΤ παραδέχεται κάποια σφάλματα στην αρχική του αντίδραση στην κρίση, ισχυρίζεται ότι διόρθωσε γρήγορα αυτά τα λάθη και ότι τα προγράμματα «σταθεροποίησης» υπήρξαν επιτυχή. Είναι αλήθεια ότι τελικά οι ασιατικές αγορές ηρέμησαν, αλλά με ένα τεράστιο και συνεχιζόμενο κόστος. Στο αποκορύφωμα της κρίσης ο Μίλτον Φρίντμαν είχε προειδοποιήσει για τους κινδύνους του πανικού, επιμένοντας ότι «θα τελειώσει. [...] Καθώς θα καταλαγιάζει η χρηματοοικονομική αναταραχή, η ανάπτυξη θα επιστρέψει στην Ασία, όμως κανείς δεν μπορεί να πει αν αυτό θα συμβεί σε ένα, σε δύο ή σε τρία χρόνια».⁴⁹

Η αλήθεια είναι ότι, μία δεκαετία μετά, η Ασία δεν έχει βγει ακόμα από την κρίση. Όταν 24 εκατομμύρια άνθρωποι χάνουν τις δουλειές τους μέσα σε δύο έτη, η απόγνωση ριζώνει τόσο βαθιά, ώστε καμία κουλτούρα δεν μπορεί να την απορροφήσει εύκολα. Και εκφράζεται με διαφορετικές μορφές: από μια σημαντική άνοδο του θρησκευτικού εξτρεμισμού στην Ινδονησία και στην Ταϊλάνδη μέχρι την εκρηκτική αύξηση της παιδικής πορνείας.

Στην Ινδονησία, στη Μαλαισία και στη Νότια Κορέα τα ποσοστά απασχόλησης δεν έχουν φτάσει ακόμα στα επίπεδα που βρίσκονταν πριν από το 1997. Και δεν είναι μόνο ότι δεν επέστρεψαν ποτέ στις δουλειές τους οι εργαζόμενοι που τις έχασαν κατά τη διάρκεια της κρίσης. Οι απολύσεις συνεχίζονται, καθώς οι ξένοι νέοι ιδιοκτήτες απαιτούν οι επενδύσεις τους να αποφέρουν ακόμα μεγαλύτερα κέρδη. Αλλά και οι αυτοκτονίες συνεχίζονται: Στη Νότια Κο-

ρέα αποτελούν την τέταρτη πιο διαδεδομένη αιτία θανάτου και το ποσοστό τους είναι υπερδιπλάσιο από ό,τι πριν από την κρίση, με τριάντα οχτώ ανθρώπους να αυτοκτονούν καθημερινά.⁵⁰

Αυτή είναι η ιστορία των πολιτικών που το ΔΝΤ αποκαλεί «προγράμματα σταθεροποίησης», λες και οι χώρες είναι πλοία που παραδέρνουν στους ωκεανούς των αγορών. Τελικά, σταθεροποιούνται, όμως η νέα ισορροπία επιτυγχάνεται με το ριζιμο στη θάλασσα εκατομμυρίων ανθρώπων: εργαζόμενων στο δημόσιο τομέα, ιδιοκτητών μικρών επιχειρήσεων, φτωχών αγροτών, συνδικαλιστών. Το βρόμικο μυστικό της «σταθεροποίησης» είναι ότι μια μεγάλη πλειονότητα αυτών των ανθρώπων δεν ξανανεβαίνουν στο πλοίο. Καταλήγουν σε παραγκουπόλεις, όπου σήμερα ζουν 1 δισεκατομμύριο άνθρωποι, ωθούνται στην πορνεία ή γίνονται λαθρομετανάστες. Είναι οι απόκληροι, αυτοί που ο Γερμανός ποιητής Ράινερ Μαρία Ρίλκε είχε περιγράψει ως εκείνους «στους οποίους δεν ανήκει ούτε το παρελθόν ούτε το μέλλον».⁵¹

Οι άνθρωποι αυτοί δεν ήταν τα μοναδικά θύματα της απαίτησης του ΔΝΤ να εφαρμοστεί η οικονομική ορθοδοξία στην Ασία. Στην Ινδονησία συνέχισε να εντείνεται το αντι-κινεζικό κλίμα που είχα παρατηρήσει το 1997, τροφοδοτούμενο από μια πολιτική τάξη η οποία ήθελε να στρέψει την προσοχή της κοινής γνώμης μακριά από την ίδια. Η κατάσταση επιδεινώθηκε όταν ο Σουχάρτο αύξησε τις τιμές των βασικών ειδών. Ξέσπασαν ταραχές σε ολόκληρη τη χώρα, με την κινεζική μειονότητα να γίνεται στόχος επιθέσεων. Ως αποτέλεσμα, 1.200 άνθρωποι σκοτώθηκαν και δεκάδες Κινέζες βιάστηκαν ομαδικά.⁵² Αυτοί οι άνθρωποι θα πρέπει επίσης να συμπεριληφθούν στα θύματα της ιδεολογίας της Σχολής του Σικάγου.

Τελικά, η λαϊκή οργή στράφηκε εναντίον του Σουχάρτο. Για τρεις δεκαετίες οι Ινδονήσιοι παρέμεναν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, πειθήνιοι επειδή θυμούνταν το λουτρό αίματος χάρη στο οποίο ο Σουχάρτο είχε ανέλθει στην εξουσία – μια ανάμνηση που ενισχυόταν από περιοδικές σφαγές στις επαρχίες της χώρας και στο Ανατολικό Τιμόρ. Όλο αυτό το διάστημα η οργή εναντίον του Σουχάρτο σιγόκαιγε υπόγεια, αλλά χρειάστηκε να ρίξει βενζίνη στη φωτιά το ΔΝΤ. Και η ειρωνεία είναι ότι το έκανε όταν απαίτησε να αυξηθεί η τιμή της βενζίνης, με συνέπεια να εξεγερθούν οι Ινδονήσιοι και να ανατρέψουν τον Σουχάρτο.

Σαν ένας απάνθρωπος ανακριτής, το ΔΝΤ είχε χρησιμοποιήσει τον πόνο που είχε προκαλέσει η κρίση για να σπάσει τη θέληση των «ασιατικών τίγρε-

ων», να τις καθυποτάξει πλήρως. Όμως τα εγχειρίδια της CIA για τις ανακριτικές μεθόδους προειδοποιούν για τους κινδύνους που ελλοχεύουν αν η διαδικασία οδηγηθεί στα άκρα: Αν ο πόνος είναι υπερβολικά μεγάλος, αντί για παλινδρόμηση και συμμόρφωση προκαλεί ανυπακοή και αύξηση της αυτοπεποίθησης. Στην Ινδονησία το όριο αυτό ξεπεράστηκε – μια υπενθύμιση ότι, αν η θεραπεία-σοκ οδηγηθεί στα άκρα, προκαλείται το είδος της ανάκρουσης που σύντομα θα γινόταν οικείο φαινόμενο από τη Βολιβία μέχρι το Ιράκ.

Ωστόσο οι σταυροφόροι της ελεύθερης αγοράς είναι ανεπίδεκτοι μαθήσεως σε ό,τι αφορά τις ακούσιες συνέπειες των πολιτικών τους. Το μοναδικό δίδαγμα που αποκόμισαν από την εξαιρετικά κερδοφόρα εκποίηση στην Ασία ήταν ότι επρόκειτο για μία ακόμα επιβεβαίωση της αισιτελεσματικότητας της θεραπείας-σοκ, για μια απόδειξη (λες και χρειαζόταν κι άλλη!) ότι μόνο μια πραγματική καταστροφή, ένας βίαιος κλονισμός των κοινωνιών μπορεί να οδηγήσει στην κατάκτηση νέων συνόρων. Μερικά χρόνια μετά το αποκορύφωμα της κρίσης αρκετοί εξέχοντες σχολιαστές έφτασαν μέχρι το σημείο να ισχυριστούν ότι τα όσα συνέβησαν στην Ασία, παρά την όποια καταστροφή, ήταν μια μεταμφιεσμένη ευλογία. Το περιοδικό *Economist* επισήμανε: «Χρειάστηκε μια εθνική κρίση ώστε η Νότια Κορέα να μετατραπεί από ένα εσωστρεφές έθνος σε ένα έθνος που καλωσορίζει τα ξένα κεφάλαια, την αλλαγή και τον ανταγωνισμό». Και ο Τόμας Φρίντμαν στο μπεστ σέλερ του *The Lexus and the Olive Tree* [*Το Lexus και η Ελιά – Τι Είναι η Παγκοσμιοποίηση*, Ωκεανίδα, 2001] δήλωσε ότι τα όσα συνέβησαν στην Ασία δεν ήταν καν μια κρίση. «Πιστεύω ότι η παγκοσμιοποίηση μας έκανε χάρη διαλύοντας τις οικονομίες της Ταϊλάνδης, της Κορέας, της Μαλαισίας, της Ινδονησίας, του Μεξικού, της Ρωσίας και της Βραζιλίας τη δεκαετία του 1990, επειδή αποκάλυψε μια σωρεία σαθρών πρακτικών και θεσμών», έγραψε. για να προσθέσει ότι «για μένα, το ξεσκέπασμα του ευνοιοκρατικού καπιταλισμού δε συνιστά κρίση».⁵³ Στα άρθρα του στους *New York Times* με τα οποία υποστήριζε την εισβολή στο Ιράκ ο Φρίντμαν θα ξεδίπλωνε την ίδια λογική, με τη διαφορά ότι η διάλυση θα γινόταν με πυραύλους Κρουζ και όχι μέσω των αγορών συναλλάγματος.

Η ασιατική κρίση απέδειξε, ασφαλώς, πόσο αποτελεσματική μπορεί να είναι η εκμετάλλευση μιας καταστροφής. Παράλληλα όμως η καταστροφικότητα του κραχ και ο κυνισμός της Δύσης πυροδότησαν ισχυρές αντιδράσεις.

Οι δυνάμεις του πολυεθνικού κεφαλαίου επέβαλαν τη βούλησή τους στην Ασία, όμως οδήγησαν τη λαϊκή οργή σε νέα επίπεδα, ώσπου, τελικά, αυτή στράφηκε εναντίον των θεσμών που προωθούν την ιδεολογία του αχαλίνωτου καπι-

ταλισμού. Σε ένα ασυνήθιστο αμερόληπτο κύριο άρθρο των *Financial Times*, η κρίση στην Ασία παρουσιάζόταν ως «ένα προειδοποιητικό σημάδι ότι ο προβληματισμός της κοινής γνώμης για τον καπιταλισμό και την παγκοσμιοποίηση αγγίζει ανησυχητικά επίπεδα. Η ασιατική κρίση έδειξε στον κόσμο ότι ακόμα και οι πλέον επιτυχημένες χώρες ενδέχεται να γονατίσουν από μια ξαφνική φυγή κεφαλαίων. Οι άνθρωποι εξοργίστηκαν με το γεγονός ότι οι ιδιοτροπίες μυστικοπαθών κερδοσκοπικών επενδυτικών ταμείων μπορούν να προκαλέσουν μαζική φτώχεια στην άλλη άκρη του κόσμου».⁵⁴

Σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στην πρώην Σοβιετική Ένωση, όπου η «προσχεδιασμένη εξαθλίωση» της θεραπείας-σοκ μπορούσε να παρουσιαστεί ως μέρος της «οδυνηρής μετάβασης» από τον κομμουνισμό στη δημοκρατία της αγοράς, η ασιατική κρίση ήταν εξολοκλήρου δημιούργημα των παγκόσμιων αγορών. Ωστόσο, όταν οι αρχιερείς της παγκοσμιοποίησης έστελναν ιεραποστόλους στις περιοχές που είχαν πληγεί, το μόνο που επεδίωκαν ήταν να επιτείνουν τον πόνο.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι ιεραπόστολοι να χάσουν τη βολική ανωνυμία που απολάμβαναν μέχρι τότε. Ο Στάνλεϊ Φίσερ του ΔΝΤ θυμάται την «ατμόσφαιρα τσίρκου» γύρω από το Hilton της Σεούλ όταν επισκέφθηκε τη Νότια Κορέα για τις διαπραγματεύσεις. «Ήμουν φυλακισμένος μέσα στο δωμάτιό μου. Δεν μπορούσα να βγω επειδή, αν άνοιγα την πόρτα, θα με περίμεναν 10.000 φωτογράφοι». Σύμφωνα με μια άλλη μαρτυρία, προκειμένου να πάνε στην αίθουσα του ξενοδοχείου όπου διεξάγονταν οι διαπραγματεύσεις οι εκπρόσωποι του ΔΝΤ ήταν υποχρεωμένοι «να κάνουμε μια παράκαμψη για να φτάσουμε εκεί από την πίσω είσοδο, κάτι που απαιτούσε το ανεβοκατέβασμα πολλών σκαλοπατιών και το πέρασμα μέσα από την ευρύχωρη κουζίνα του Hilton».⁵⁵ Εκείνη την εποχή οι αξιωματούχοι του ΔΝΤ δεν ήταν συνηθισμένοι να προσελκύουν την προσοχή. Η εμπειρία του εγκλεισμού μέσα σε ξενοδοχεία πέντε αστέρων και συνεδριακά κέντρα θα γινόταν τα επόμενα χρόνια κάτι με το οποίο θα εξοικειώνονταν οι αγγελιοφόροι της «Συναίνεσης της Ουάσινγκτον», καθώς οι συναντήσεις τους ανά τον κόσμο θα προκαλούσαν μαζικές διαδηλώσεις.

Μετά το 1998 άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο δύσκολο να επιβάλλονται αναμορφώσεις μέσω της θεραπείας-σοκ με ειρηνικά μέσα – δηλαδή, με τους συνήθεις εκβιασμούς ή τις πιέσεις του ΔΝΤ σε διασκέψεις κορυφής. Η νέα τάση ανυπακοής, που είχε ξεκινήσει από το Νότο, εκδηλώθηκε για πρώτη φορά σε παγκόσμια κλίμακα το 1999, με την κατάρρευση των συνομιλιών για τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου στο Σιάτλ. Παρότι τα μέσα ενημέρωσης κάλυψαν κυ-

ρίως τις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας των νεαρών διαδηλωτών, η πραγματική εξέγερση πραγματοποιήθηκε μέσα στο συνεδριακό κέντρο, όταν οι αναπτυσσόμενες χώρες συνασπίστηκαν και απέρριψαν το αίτημα για περισσότερες εμπορικές παραχωρήσεις από την πλευρά τους ενόσω η Ευρώπη και οι ΗΠΑ θα συνέχιζαν να επιδοτούν και να προστατεύουν τις εγχώριες βιομηχανίες τους.

Εκείνη την εποχή ήταν ακόμα εφικτό να υποτιμηθεί η σημασία της κατάρρευσης των συνομιλιών του Σιάτλ, παρουσιαζόμενη ως μια σύντομη στάση στη σταθερή πορεία των εταιρειών προς την παγκόσμια κυριαρχία. Ωστόσο μερικά χρόνια μετά κανείς δε θα μπορούσε να αρνηθεί το βάθος της αλλαγής: Εγκυκλοπαίδεια το φιλόδοξο σχέδιο της κυβέρνησης των ΗΠΑ να δημιουργηθεί μια ενοποιημένη ζώνη ελεύθερου εμπορίου που θα συμπεριλάμβανε όλες τις χώρες της Ασίας και του Ειρηνικού, όπως και τα σχέδια για μια παγκόσμια συνθήκη για τις επενδύσεις και για τη δημιουργία μιας ζώνης ελεύθερου εμπορίου σε ολόκληρη την αμερικανική ήπειρο, η οποία θα εκτεινόταν από την Αλάσκα μέχρι τη Χιλή.

Ίσως ο μεγαλύτερος αντίκτυπος του λεγόμενου «κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης» να είναι ότι η ιδεολογία της Σχολής του Σικάγου βρέθηκε στο επίκεντρο της παγκόσμιας αμφισβήτησης. Για ένα σύντομο χρονικό διάστημα πριν από το τέλος της προηγούμενης χιλιετίας δε σημειώθηκαν κρίσεις για να αποσπάσουν την προσοχή: Το «σοκ του χρέους» είχε αμβλυνθεί, οι «μεταβάσεις» είχαν ολοκληρωθεί και δεν είχε ξεκινήσει ακόμα ένας νέος παγκόσμιος πόλεμος. Αυτό που απέμενε ήταν ο πραγματικός απολογισμός της σταυροφορίας υπέρ των ελεύθερων αγορών: η δυσοίωση πραγματικότητα της ανισότητας, της διαφθοράς και της υποβάθμισης του περιβάλλοντος που άφηναν πίσω τους η μια μετά την άλλη οι κυβερνήσεις που είχαν υιοθετήσει τη συμβουλή του Φρίντμαν στον Πινοσέι πριν από πολλά χρόνια ότι είναι λάθος «να κάνουμε το καλό με τα χρήματα των άλλων».

Εκ των υστέρων, είναι εντυπωσιακό το πόσο σύντομη υπήρξε η περίοδος που ο καπιταλισμός είχε το μονοπώλιο της παγκόσμιας ισχύος – όταν, δηλαδή, δεν είχε μλέον να αντιμετωπίσει ανταγωνιστικές ιδέες και αντίπαλες δυνάμεις. Η περίοδος αυτή διήρκεσε μόνο οχτώ χρόνια: από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991 μέχρι την κατάρρευση των συνομιλιών του ΠΟΕ το 1999. Όμως η γιγάντωση της αντίστασης δε θα έκαμπε την αποφασιστικότητα να προωθηθεί αυτή η εκπληκτικά επικερδής ατζέντα. Πολύ απλά, οι υπέρμαχοί της θα καβαλούσαν τα κύματα του φόβου και του αποπροσανατολισμού που θα προκαλούνταν από πολύ μεγαλύτερα σοκ.

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΠΟΧΕΣ ΣΟΚ

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

«Δημιουργική καταστροφή» είναι το μεσαίο όνομά μας, τόσο μέσα στην ίδια την κοινωνία μας όσο και στο εξωτερικό. Καθημερινά καταλύουμε την παλαιά τάξη πραγμάτων, από τις επιχειρήσεις, την επιστήμη, τη λογοτεχνία, την τέχνη και την αρχιτεκτονική μέχρι τον κινηματογράφο, την πολιτική και τη νομοθεσία. [...] Πρέπει να μας επιτεθούν για να επιβιώσουν, ενώ εμείς πρέπει να τους καταστρέψουμε για να προωθήσουμε την ιστορική μας αποστολή».

–Μάικλ Λεντίν, *The War Against the Terror Masters*, 2002

«Η λύση του Τζορτζ σε κάθε πρόβλημα στο ράντσο είναι το κομμάτιασμα με ένα αλυσοπρίονο. Νομίζω ότι για αυτόν το λόγο τα πηγαίνει τόσο καλά με τον Τσέινι και τον Ράμσφελντ».

–Λόρα Μπους, σε δείπνο στο Λευκό Οίκο
για τους ανταποκριτές ξένου τύπου, 30 Απριλίου 2005

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ-ΣΟΚ ΣΤΙΣ ΗΠΑ

Η «ΦΟΥΣΚΑ» ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

«Μπορείτε να είστε βέβαιοι ότι είναι ένας ανελέητος μπάσταρδος».

–Ρίτσαρντ Νίξον, Πρόεδρος των ΗΠΑ,
μιλώντας για τον Ντόναλντ Ράμφελντ, 1971¹

«Φοβάμαι ότι σήμερα αφυπνιζόμαστε, στην πραγματικότητα, μπροστά σε μια κοινωνία παρακολούθησης που ήδη υπάρχει παντού τριγύρω μας».

–Ρίτσαρντ Τόμας, επίτροπος πληροφοριών
του Ηνωμένου Βασιλείου, Νοέμβριος 2006²

«Η εθνική ασφάλεια ίσως έχει μόλις φτάσει στο στάδιο όπου βρίσκονταν οι επενδύσεις στο διαδίκτυο το 1997. Τότε αρκούσε να βάλεις ένα “e” μπροστά από το όνομα της εταιρείας σου, και ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής σου θα εκτοξευόταν. Σήμερα μπορείς να κάνεις το ίδιο χρησιμοποιώντας τη λέξη “οχυρό”».

–Ντάνιελ Γκρος, περιοδικό *Slate*, Ιούνιος 2005³

Εκείνη τη συννεφιασμένη Δευτέρα στην Ουάσινγκτον ο Ντόναλντ Ράμφελντ ετοιμαζόταν να κάνει κάτι που απεχθανόταν: να μιλήσει στους υφισταμένους του. Από τη μέρα που ανέλαβε τα καθήκοντα του υπουργού Άμυνας τα μέλη του Μεικτού Γενικού Επιτελείου είχαν διαπιστώσει πολλές φορές ότι δίκαια τον συνόδευε η φήμη πως ήταν αυταρχικός, κρυφίνους και –ένας χαρακτηρι-

σμός που επαναλαμβάνονταν ολοένα και πιο συχνά— αλαζόνες. Η αντιπάθειά τους για τον Ράμσφελντ ήταν κατανοητή. Από την πρώτη μέρα που πάτησε το πόδι του στο Πεντάγωνο ο Ράμσφελντ, αντί να φέρεται ως ηγέτης και εμπυχωτής, όπως απαιτούσε το αξίωμά του, ασκούσε ανελέητη κριτική, συμπεριφερόμενος σαν ένας διευθύνων σύμβουλος που είχε ως αποστολή του να μειώσει το μέγεθος των ενόπλων δυνάμεων των ΗΠΑ.

Όταν ο Ράμσφελντ δέχτηκε τη θέση του υπουργού Άμυνας, πολλοί αναρωτήθηκαν για ποιο λόγο την ήθελε. Ήταν εξήντα οχτώ ετών, είχε πέντε εγγόνια και η προσωπική του περιουσία υπολογιζόταν σε 250 εκατομμύρια δολάρια — ενώ είχε ήδη υπηρετήσει στην ίδια θέση στην κυβέρνηση του Τζέραλντ Φορντ.⁴ Ωστόσο ο Ράμσφελντ δεν επεδίωκε να γίνει ένας παραδοσιακός υπουργός Άμυνας, που το όνομά του θα συνδεόταν με τους πολέμους που θα γίνονταν κατά τη θητεία του. Οι φιλοδοξίες του ήταν πολύ μεγαλύτερες.

Ο νέος υπουργός Άμυνας είχε περάσει τα τελευταία είκοσι χρόνια ως επικεφαλής και μέλος των διοικητικών συμβουλίων πολυεθνικών εταιρειών, ενώ συχνά είχε διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο σε δραματικές συγχωνεύσεις και εξαγορές, αλλά και σε οδυνηρές αναδιαρθρώσεις. Τη δεκαετία του 1990 ασχολήθηκε με τη Νέα Οικονομία: Διοικούσε μια εταιρεία που ειδικευόταν στην ψηφιακή τηλεόραση, ήταν μέλος του διοικητικού συμβουλίου μιας άλλης που προωθούσε «ηλεκτρονικές επιχειρηματικές λύσεις» και προήδρευε του διοικητικού συμβουλίου μιας βιοτεχνολογικής εταιρείας που είχε την αποκλειστική πατέντα για τη θεραπεία της γρίπης των πτηνών, αλλά και για αρκετά σημαντικά φάρμακα για το AIDS.⁵ Όταν το 2001 ο Ράμσφελντ έγινε μέλος του υπουργικού συμβουλίου του Τζορτζ Μπους, έθεσε ως προσωπική του αποστολή να διαμορφώσει τον πόλεμο του εικοστού πρώτου αιώνα, μετατρέποντάς τον σε μια δραστηριότητα που θα ήταν περισσότερο ψυχολογική παρά σωματική, περισσότερο θέαμα παρά σύγκρουση — και, κυρίως, πολύ πιο κερδοφόρα από ό,τι μέχρι τότε.

Πολλά έχουν γραφτεί για το αμφιλεγόμενο σχέδιο «μεταμόρφωσης» του Ράμσφελντ, το οποίο παρακίνησε οχτώ απόστρατους στρατηγούς να ζητήσουν την παραίτησή του, με τελική συνέπεια να εξαναγκαστεί να φύγει από το Πεντάγωνο μετά τις εκλογές για την ανανέωση του Κογκρέσου το 2006. Όταν ο Μπους ανακοίνωσε την παραίτηση του Ράμσφελντ, αναφέρθηκε στο σχέδιο «σαρωτικής μεταμόρφωσης» —και όχι στον πόλεμο στο Ιράκ ή στον ευρύτερο «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας»— ως τη σημαντικότερη συνεισφορά του Ράμσφελντ: «Το έργο του Ντον σε αυτούς τους τομείς δε γινόταν συχνά πρωτοσε-

λιδη είδηση, όμως οι μεταρρυθμίσεις που έθεσε σε κίνηση είναι ιστορικές». ⁶ Και πράγματι είναι, παρόλο που δεν είναι πάντα απόλυτα σαφές σε τι συνίστανται αυτές οι μεταρρυθμίσεις.

Υψηλόβαθμοι αξιωματικοί ειρωνεύονταν αυτή τη «μεταμόρφωση» θεωρώντας τη «κούφια λόγια», και σε αρκετές περιπτώσεις ο Ράμσφελντ φαινόταν αποφασισμένος να αποδείξει (σχεδόν αυτογελοιοποιούμενος) ότι οι επικριτές του είχαν δίκιο. «Ο στρατός διέρχεται ένα στάδιο μείζονος εκσυγχρονισμού», είχε δηλώσει τον Απρίλιο του 2006. «Από μια δύναμη προσανατολισμένη στην οργάνωση σε μεραρχίες μετατρέπεται σε μια αρθρωτή δύναμη οργανωμένη σε ταξιαρχίες αποτελούμενες από πολυσύνθετες και αλληλοσυμπληρούμενες ομάδες μάχης. [...] Από την επικεντρωμένη στη στρατιωτική θητεία και στο μάχιμο προσωπικό διεξαγωγή του πολέμου οδηγηθήκαμε στη διακλαδική διεξαγωγή του πολέμου με στόχο την αποκλιμάκωση και την αποτροπή, ενώ τώρα οδηγούμαστε στην αλληλεξάρτηση. Είναι δύσκολο να το επιτύχουμε». ⁷ Ωστόσο το σχέδιο δεν ήταν τόσο περίπλοκο όσο θα υπέθετε κανείς ακούγοντας τον Ράμσφελντ. Πίσω από την εξειδικευμένη ορολογία, το σχέδιό του ήταν απλώς μια προσπάθεια να εισαχθεί και στις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ η μέθοδος της ανάθεσης σε εξωτερικούς προμηθευτές, η οποία είχε επιφέρει επαναστατικές αλλαγές στον κόσμο των εταιρειών.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 πολλές εταιρείες που παραδοσιακά κατασκεύαζαν οι ίδιες τα προϊόντα τους και απασχολούσαν ένα μεγάλο και σταθερό εργατικό δυναμικό άρχισαν να υιοθετούν αυτό που έγινε γνωστό ως «μοντέλο της Nike»: να μην έχεις δικά σου εργοστάσια, να παράγεις τα προϊόντα σου μέσω ενός πολύπλοκου δικτύου εργοληπτικών και υπεργολαφικών ιδιωτικών εταιρειών και να διοχετεύεις τους πόρους σου στο σχεδιασμό και στο μάρκετινγκ. Άλλες εταιρείες επέλεξαν μια άλλη εναλλακτική λύση, το «μοντέλο της Microsoft»: διατήρηση του κεντρικού ελέγχου μέσω μετόχων/υπαλλήλων που εξασφαλίζουν την «αποδοτικότητα» της εταιρείας και ανάθεση σε προσωρινούς εξωτερικούς προμηθευτές όλων των υπόλοιπων δραστηριοτήτων, από την αλληλογραφία μέχρι τη σύνταξη νέων κωδικοποιημένων προγραμμάτων λογισμικού. Μερικοί χαρακτήρισαν τις εταιρείες στις οποίες έγιναν αυτές οι ριζικές αναδιαρθρώσεις «κενές εταιρείες», επειδή αποτελούσαν, κατά βίση, ένα κέλυφος με ελάχιστο από περιεχόμενο.

Ο Ράμσφελντ ήταν πεπεισμένος ότι το Υπουργείο Άμυνας των ΗΠΑ χρειαζόταν μια ανάλογη αναδιαμόρφωση. Όπως είχε γράψει το *Fortune* όταν ο Ράμσφελντ πήγε στο Πεντάγωνο, «ο κύριος Διευθύνων Σύμβουλος είναι έτοιμος να

πραγματοποιήσει μια αναδιάρθρωση παρόμοια με εκείνες που είχε τόσο καλά ενορχηστρώσει στον κόσμο των εταιρειών».⁸ Φυσικά, υπήρχαν μερικές διαφορές. Ενώ οι εταιρείες απαλλάσσονταν από μόνιμες εργοστασιακές μονάδες και από εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης, ο Ράμσφελντ επεδίωκε να δημιουργήσει ένα στρατό που δε θα είχε μεγάλο αριθμό μόνιμων επαγγελματιών οπλιτών, αλλά θα τον αποτελούσε ένας μικρός πυρήνας στελεχών τα οποία θα πλαισιώνονταν από προσωρινούς και με μικρές απολαβές στρατιώτες από την Εφεδρεία και την Εθνοφυλακή. Παράλληλα, εταιρείες όπως η Blackwater και η Halliburton θα αναλάμβαναν μέσω εργολαβιών να προμηθεύουν προσωπικό για μια σειρά από καθήκοντα, από την οδήγηση οχημάτων σε περιοχές υψηλού κινδύνου και την ανάκριση κρατουμένων μέχρι τη σίτιση και την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Και ενώ οι εταιρείες διοχέτευαν τα κεφάλαια που εξοικονομούσαν από τη μείωση του εργασιακού κόστους στο σχεδιασμό και στο μάρκετινγκ, ο Ράμσφελντ θα δαπανούσε τα κεφάλαια που θα εξοικονομούνταν από τη μείωση των μόνιμων οπλιτών και των αρμάτων μάχης στην αγορά των πιο προηγμένων δορυφόρων και συστημάτων ναυτοτεχνολογίας από εταιρείες του ιδιωτικού τομέα. «Στον εικοστό πρώτο αιώνα», είχε πει ο Ράμσφελντ για τις νέες ένοπλες δυνάμεις, «θα πρέπει να σταματήσουμε να σκεφτόμαστε με όρους υλικού, αριθμών και μαζών και να αρχίσουμε να σκεφτόμαστε πρώτα απ' όλα με όρους ταχύτητας, ευκινησίας και ακρίβειας». Τα λόγια του θύμιζαν τα όσα είχε πει στα τέλη της δεκαετίας του 1990 ο υπερδραστήριος σύμβουλος μάνατζμεντ Τομ Πίτερς, ο οποίος είχε δηλώσει ότι οι εταιρείες έπρεπε να αποφασίσουν αν θα γίνονταν «εγκεφαλικοί παίκτες» ή «προμηθευτές υλικών αντικειμένων».⁹

Ωστόσο οι στρατηγοί που μέχρι τότε επέβαλλαν τις απόψεις τους στο Πεντάγωνο ήταν απολύτως βέβαιοι ότι το «υλικό» και οι «μάζες» εξακολουθούσαν να είναι σημαντικές παράμετροι στη διεξαγωγή πολέμων. Πολύ σύντομα άρχισαν να αντιμετωπίζουν εχθρικά το όραμα του Ράμσφελντ για έναν «κενό στρατό». Εφτά μόλις μήνες αφότου έγινε υπουργός, είχε εκνευρίσει τόσοσους πολλούς ισχυρούς άντρες στο Πεντάγωνο, ώστε κυκλοφορούσε η φήμη ότι οι μέρες του ήταν μετρημένες.

Αυτή ήταν η περιρρέουσα ατμόσφαιρα όταν ο Ράμσφελντ συγκάλεσε μια σπάνια για τα δεδομένα του Πενταγώνου «ανοιχτή συνεδρίαση». Αμέσως άρχισαν οι εικασίες: Θα ανακοίνωνε την παραίτησή του; Θα εκφωνούσε έναν εμπυχωτικό λόγο; Θα προσπαθούσε, έστω και καθυστερημένα, να πείσει τους στρατηγούς για την αναγκαιότητα της «μεταμόρφωσης»; Όταν το αμφιθέατρο

του Πενταγώνου γέμισε με εκατοντάδες υψηλόβαθμους αξιωματικούς και αξιωματούχους εκείνο το δευτεριάτικο πρωινό, «επικρατούσε, αναμφισβήτητα, ένα αίσθημα περιέργειας», μου αφηγήθηκε ένας από τους παρευρισκόμενους. «“Πώς θα μας πείσεις;” σκεφτόμασταν, επειδή υπήρχε ήδη πολύ μεγάλη αντιπάθεια απέναντί του».

Όταν μπήκε ο Ράμσφελντ, «σηκωθήκαμε όλοι όρθιοι για λόγους ευγένειας και ξανακαθίσαμε». Πολύ γρήγορα έγινε φανερό ότι ο υπουργός δε θα ανακοίνωνε ότι παραιτείται, ενώ σε καμία περίπτωση δεν εκφώνησε έναν εμψυχωτικό λόγο. Αντίθετα, ήταν η πιο παράδοξη ομιλία οποιοσδήποτε υπουργού Άμυνας των ΗΠΑ μέχρι τότε. Ο Ράμσφελντ ξεκίνησε το λόγο του ως εξής:

Το θέμα της σημερινής συνάντησης είναι ένας αντίπαλος που συνιστά απειλή, σημαντική απειλή για την ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Ο αντίπαλος αυτός είναι ένας από τους τελευταίους παγκόσμιους προμαχώνες του κεντρικού σχεδιασμού. Κυβερνάει υπαγορεύοντας πενταετή σχέδια. Από την πρωτεύουσα όπου εδρεύει προσπαθεί να επιβάλει τις απαιτήσεις του πέρα από χρονικές ζώνες, ηπείρους και ωκεανούς, μέχρι και στο Διάστημα. Με βάνουση συνέπεια, καταπνίγει την ελεύθερη σκέψη και συνθλίβει τις νέες ιδέες. Υπονομεύει την άμυνα των Ηνωμένων Πολιτειών και θέτει σε κίνδυνο τη ζωή των ένοστων αντρών και γυναικών.

Ίσως να νομίζετε ότι ο αντίπαλος είναι κάποιος σαν την πρώην Σοβιετική Ένωση, όμως δεν υπάρχουν πλέον τέτοιοι εχθροί. Οι σημερινοί μας ανταγωνιστές είναι πιο δυσδιάκριτοι και περισσότερο αδυσώπητοι. [...] Ο αντίπαλος βρίσκεται πολύ πιο κοντά στην πατρίδα μας: Είναι η γραφειοκρατία του Πενταγώνου.¹⁰

Ενώσω ο Ράμσφελντ ξεδίπλωνε το ρητορικό του ταλέντο, τα πρόσωπα όσων βρίσκονταν στο αμφιθέατρο πάγωναν. Οι περισσότεροι από τους ανθρώπους που τον άκουγαν είχαν αφιερώσει τη ζωή τους στον αγώνα εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης και, προφανώς, δεν τους άρεσε καθόλου να τους συγκρίνουν με τα «κομούνια». Ωστόσο ο Ράμσφελντ δεν είχε τελειώσει: «Γνωρίζουμε τον αντίπαλο. Γνωρίζουμε την απειλή. Και, με την ίδια προσήλωση στην επίτευξη του στόχου που απαιτεί οποιαδήποτε προσπάθεια για την αντιμετώπιση ενός αποφασισμένου αντιπάλου, πρέπει να αρχίσουμε την επιχείρηση και να επιμείνουμε σε αυτή. [...] Σήμερα κηρύσσουμε τον πόλεμο εναντίον της γραφειοκρατίας».

Ο υπουργός Άμυνας δεν είχε απλώς περιγράψει το Πεντάγωνο ως μια σοβαρή απειλή για την Αμερική, αλλά και είχε κηρύξει τον πόλεμο εναντίον του θεσμού τον οποίο υπηρετούσε. Το ακροατήριο είχε μείνει εμβρόντητο. «Μας έλεγε ότι ήμασταν ο εχθρός, ότι εμείς ήμασταν ο εχθρός. Κι όλα αυτά ενώ εμείς πιστεύαμε ότι υπηρετούσαμε το έθνος», μου είπε ο ίδιος άνθρωπος του προσωπικού του υπουργείου.

Η πρόθεση του Ράμσφελντ δεν ήταν να κάνει οικονομία στη χρησιμοποίηση των δολαρίων των φορολογουμένων – είχε ήδη ζητήσει από το Κογκρέσο να αυξηθεί κατά 11% ο προϋπολογισμός για την άμυνα. Εφαρμόζοντας το θεμελιώδη κορπορατικό κανόνα της αντεπανάστασης, σύμφωνα με τον οποίο το Μεγάλο Κράτος πρέπει να συνεργαστεί με τις Μεγάλες Επιχειρήσεις για να αναδιανεμηθεί ο πλούτος προς τα πάνω, ο Ράμσφελντ επεδίωκε να μειωθούν οι δαπάνες για το ένστολο προσωπικό και να μεταφερθεί ακόμα περισσότερο δημόσιο χρήμα στα χρηματοκιβώτια των ιδιωτικών εταιρειών. Έτσι ξεκίνησε, λοιπόν, τον «πόλεμό του». Κάθε υπηρεσία των ενόπλων δυνάμεων έπρεπε να μειώσει το προσωπικό της κατά 15%, συμπεριλαμβανομένων «όλων των αρχηγείων στις βάσεις μας ανά τον κόσμο. Όχι μόνο επειδή το προβλέπει ο νέος νόμος, αλλά και επειδή είναι μια καλή ιδέα, και θα την υλοποιήσουμε».¹¹

Είχε δώσει οδηγίες στους υψηλόβαθμους αξιωματούχους του να «εντοπίσουν ποιες λειτουργίες του Υπουργείου [Άμυνας] θα μπορούσαν να πραγματοποιούνται καλύτερα και πιο φτηνά μέσω της ανάθεσής τους σε εξωτερικούς προμηθευτές». Ήθελε να μάθει «γιατί το Υπουργείο Άμυνας είναι ένας από τους τελευταίους οργανισμούς που εξακολουθούν να κόβουν οι ίδιοι τις επιταγές τους; Γιατί, αφού υπάρχει μια ολόκληρη βιομηχανία για την αποτελεσματική διαχείριση αποθηκών, εμείς έχουμε και διαχειριζόμαστε δικές μας αποθήκες; Γιατί στις βάσεις μας ανά τον κόσμο μαζεύουμε εμείς τα σκουπίδια και σφουγγαρίζουμε τα πατώματα αντί να αναθέτουμε με συμβάσεις αυτές τις υπηρεσίες, όπως κάνουν πολλές επιχειρήσεις; Και σίγουρα μπορούμε να αναθέσουμε σε εξωτερικούς προμηθευτές την υποστήριξη ακόμα περισσότερων υπολογιστικών συστημάτων μας».

Έφτασε, μάλιστα, στο σημείο να θίξει ένα ζήτημα που αποτελούσε ταμπού για το στρατιωτικό καταστημένο: την ιατροφαρμακευτική μερίθλαψη των στρατιωτών. Ο Ράμσφελντ ήθελε να μάθει για ποιο λόγο υπήρχαν τόσοι πολλοί γιατροί: «Μερικές από αυτές τις ανάγκες, ιδίως όσες σχετίζονται με τη γενική παθολογία ή με ειδικότητες που δεν έχουν σχέση με τη μάχη, θα μπορούσαν να καλυφθούν πιο αποτελεσματικά από τον ιδιωτικό τομέα». Όσο για τις κατοικί-

ες των στρατιωτών και των οικογενειών τους, θα μπορούσαν, ασφαλώς, να κατασκευάζονται μέσω «κοινοπραξιών του ιδιωτικού με το δημόσιο τομέα».

Το Υπουργείο Άμυνας έπρεπε να εστιάζει στη βασική του αρμοδιότητα, «τη διεξαγωγή πολέμων. [...] Όμως για όλα τα υπόλοιπα θα πρέπει να αναζητήσουμε προμηθευτές που θα μπορούν να φέρουν σε πέρας αποδοτικά και αποτελεσματικά τις μη βασικές δραστηριότητες».

Μετά την ομιλία του Ράμσφελντ η μοναδική ελπίδα πολλών αξιωματούχων του Πενταγώνου ότι δε θα υλοποιούνταν το τολμηρό όραμά του να παραδοθούν σε εξωτερικούς προμηθευτές οι ένοπλες δυνάμεις ήταν το σύνταγμα των ΗΠΑ, το οποίο όριζε ρητά ότι η εθνική ασφάλεια αποτελούσε καθήκον της κυβέρνησης και όχι ιδιωτικών εταιρειών. «Σκέφτηκα ότι η ομιλία του Ράμσφελντ θα του κόστιζε τη δουλειά του», μου είπε η πηγή μου.

Όμως ο Ράμσφελντ παρέμεινε στη θέση του, ενώ τα μέσα ενημέρωσης κάλυψαν ελάχιστα το γεγονός ότι είχε κηρύξει τον πόλεμο εναντίον του Πενταγώνου, επειδή η ημερομηνία κατά την οποία εκφώνησε τον αμφιλεγόμενο λόγο του ήταν η 10η Σεπτεμβρίου 2001.

Αποτελεί μια παράξενη ιστορική υποσημείωση ότι στις 10 Σεπτεμβρίου η εκπομπή *Evening News* του CNN αφιέρωσε λίγο χρόνο στην είδηση, παρουσιάζοντάς τη υπό τον τίτλο «Ο Υπουργός Άμυνας Κηρύσσει τον Πόλεμο στη Γραφειοκρατία του Πενταγώνου», ενώ την επόμενη μέρα το ίδιο τηλεοπτικό δίκτυο θα μετέδιδε ότι το Πεντάγωνο δέχτηκε μια κυριολεκτική επίθεση, με συνέπεια να σκοτωθούν 125 και να τραυματιστούν σοβαρά 110 από τους ανθρώπους τους οποίους είκοσι τέσσερις ώρες πριν ο Ράμσφελντ είχε παρουσιάσει ως εχθρούς του κράτους.¹²

Τσέινι και Ράμσφελντ: Οι αρχικαπιταλιστές της καταστροφής

Η ιδέα που αποτελούσε τον πυρήνα της ξεχασμένης ομιλίας του Ράμσφελντ υπήρξε το κεντρικό δόγμα του καθεστώτος Μπους: ότι η δουλειά της κυβέρνησης δεν είναι να κυβερνάει, αλλά να εκχωρεί εργολαβικά αυτή την αποστολή στον περισσότερο αποδοτικό και, εν γένει, ικανότερο ιδιωτικό τομέα. Όπως διευκρίνισε ο Ράμσφελντ, η αποστολή αυτή δεν αφορούσε κάτι τόσο πεζό όσο οι περικοπές στον προϋπολογισμό, αλλά ήταν μια σταυροφορία που θα άλλαζε τον κόσμο, ισάξια με τη σταυροφορία που οδήγησε στην ήττα του κομμουνισμού.

Όταν ο Μπους και η ομάδα του ανήλθαν στην εξουσία, η μανία των ιδιωτικοποιήσεων που είχε κυριαρχήσει τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 (και η οποία είχε κυριεύσει τόσο την κυβέρνηση Κλίντον όσο και τις πολιτειακές και τοπικές Αρχές) είχε ως αποτέλεσμα την εκποίηση ή την ανάθεση σε εξωτερικούς προμηθευτές πολλών από τις κοινωφελείς υπηρεσίες που μέχρι τότε πρόσφερε το κράτος, από την ύδρευση και την ηλεκτροδότηση μέχρι τη διαχείριση των εθνικών οδών και την αποκομιδή των απορριμμάτων. Ύστερα από αυτό τον ακρωτηριασμό του κράτους το μόνο που είχε απομείνει ήταν «ο πυρήνας του κράτους», δηλαδή εκείνες οι αρμοδιότητες που είναι τόσο σύμφυτες με την έννοια της διακυβέρνησης, ώστε η ιδέα να παραδοθούν στον ιδιωτικό τομέα θέτει υπό αμφισβήτηση την ίδια την έννοια του «έθνους-κράτους»: οι ένοπλες δυνάμεις, η αστυνομία, η πυροσβεστική, οι φυλακές, ο έλεγχος των συνόρων, οι μυστικές υπηρεσίες πληροφοριών, η δημόσια υγεία, το εκπαιδευτικό σύστημα και η δημόσια διοίκηση.

Όμως τα πρώτα στάδια του κύματος των ιδιωτικοποιήσεων αποδείχτηκαν τόσο επικερδή, ώστε πολλές από τις εταιρείες που είχαν καταβροχθίσει τον ευρύτερο δημόσιο τομέα έβλεπαν με αιλησιτία αυτές τις κρατικές αρμοδιότητες ως την επόμενη πηγή για άμεσα κέρδη.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 εκδηλώθηκε μια ισχυρή τάση για σπάσιμο των ταμπού που προστάτευαν «τον πυρήνα του κράτους» από τις ιδιωτικοποιήσεις. Από πολλές απόψεις, ήταν μια λογική προέκταση του μέχρι τότε διαμορφωμένου στάτους κβο. Όπως τη δεκαετία του 1990 τα πετρελαϊκά κοιτάσματα της Ρωσίας, οι τηλεπικοινωνίες της Λατινικής Αμερικής και οι βιομηχανίες της Ασίας είχαν αποφέρει υπερκέρδη στις χρηματιστηριακές αγορές, έτσι τώρα είχε έρθει η σειρά της κυβέρνησης των ΗΠΑ να διαδραματίσει αυτό τον κομβικής σημασίας οικονομικό ρόλο – ένα ρόλο καθοριστικής σημασίας, επειδή οι αντιδράσεις εναντίον των ιδιωτικοποιήσεων και του ελεύθερου εμπορίου επεκτείνονταν ταχύτατα στον αναπτυσσόμενο κόσμο, με συνέπεια να κλείνουν οι άλλες λεωφόροι οικονομικής μεγέθυνσης.

Η τάση αυτή οδήγησε το δόγμα του σοκ σε μια νέα, αυτοαναφορική φάση: Μέχρι τότε οι καταστροφές και οι κρίσεις χρησιμοποιούνταν για να προωθηθούν ριζοσπαστικά σχέδια ιδιωτικοποιήσεων μετά το συμβάν, όμως οι θεσμοί που είχαν την ισχύ τόσο να προκαλούν όσο και να ανταποκρίνονται σε κατακλυσιμαία γεγονότα (οι ένοπλες δυνάμεις, η CIA, ο Ερυθρός Σταυρός, ο ΟΗΕ, οι υπηρεσίες «άμεσης ανταπόκρισης σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης») ήταν οι τελευταίοι προμαχόνες του δημόσιου ελέγχου. Τώρα, με τον «πυρήνα του

κράτους» να έχει μπει στο στόχαστρο, οι μέθοδοι εκμετάλλευσης των κρίσεων που είχαν τελειοποιηθεί τις προηγούμενες τρεις δεκαετίες θα χρησιμοποιούνταν ως μοχλός για να ιδιωτικοποιηθούν τόσο οι υποδομές πρόκλησης καταστροφών όσο και οι υποδομές ανταπόκρισης στις καταστροφές. Η θεωρία των κρίσεων του Φρίντμαν περνούσε στη μεταμοντέρνα εποχή.

Στην εμπροσθοφυλακή της επίθεσης για να δημιουργηθεί αυτό που θα μπορούσε να περιγραφεί ως «ιδιωτικοποιημένο αστυνομικό κράτος» βρίσκονταν οι πιο ισχυροί άνθρωποι της μελλοντικής κυβέρνησης Μπους: ο Ντικ Τσέινι, ο Ντόναλντ Ράμσφελντ και ο ίδιος ο Τζορτζ Μπους.

Το σχέδιο του Ράμσφελντ να εφαρμόσει τη «λογική της αγοράς» στις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ απέρρευε από μια ιδέα την οποία είχε συλλάβει για πρώτη φορά στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν είχε παρακολουθήσει σεμινάρια του Τμήματος Οικονομικών του Πανεπιστημίου του Σικάγου. Εκεί γνώρισε και δημιούργησε μια στενή σχέση με τον Μίλτον Φρίντμαν, ο οποίος, μετά την εκλογή του Ράμσφελντ στο Κογκρέσο σε ηλικία τριάντα ετών, τον πήρε υπό την προστασία του και τον μύησε στην οικονομική θεωρία των ελεύθερων αγορών. Οι δύο άντρες διατήρησαν τους στενούς δεσμούς τους στο πέρασμα των χρόνων και ο Ράμσφελντ παρευρισκόταν στον εορτασμό των γενεθλίων του Φρίντμαν που οργάνωνε κάθε χρόνο ο Εντ Φόλνερ, ο πρόεδρος του Heritage Foundation. «Ο Μίλτον έχει κάτι που, όταν βρίσκομαι δίπλα του και του μιλάω, με κάνει να νιώθω πιο έξυπνος», είχε πει ο Ράμσφελντ όταν ο Φρίντμαν είχε γίνει ενενήντα ετών.¹³

Ο θαυμασμός ήταν αμοιβαίος. Η ιδεολογική προσήλωση του Ράμσφελντ στις απορρυθμισμένες αγορές είχε εντυπωσιάσει τόσο πολύ τον Φρίντμαν, ώστε είχε πιέσει ασφυκτικά τον Ρέιγκαν να τον κρίσει υποψήφιο αντιπρόεδρό του στις εκλογές του 1980 αντί του Τζορτζ Μπους του πρεσβύτερου – και δεν τον συγχώρεσε ποτέ για το γεγονός ότι αγνόησε τη συμβουλή του. «Πιστεύω ότι ο Ρέιγκαν έκανε λάθος όταν επέλεξε τον Μπους ως υποψήφιο αντιπρόεδρό του», έχει γράψει ο Φρίντμαν στα απομνημονεύματά του. «Θεωρώ ότι ήταν η χειρότερη απόφαση που πήρε όχι μόνο στην προεκλογική του εκστρατεία αλλά και σε ολόκληρη την Προεδρία του. Ο υποψήφιος που προτιμούσα ήταν ο Ντόναλντ Ράμσφελντ. Αν είχε επιλεγεί, πιστεύω ότι θα διαδεχόταν τον Ρέιγκαν στη θέση του Προέδρου και δε θα είχε υπάρξει η θλιβερή περίοδος Μπους – Κλίντον».¹⁴

Μετά την αποτυχία του να χριστεί υποψήφιος αντιπρόεδρος του Ρέιγκαν ο Ράμσφελντ σταδιοδρόμησε στον κόσμο των επιχειρήσεων. Ως διευθύνων σύμ-

βουλος της φαρμακευτικής και χημικής εταιρείας Searle Pharmaceuticals χρησιμοποίησε τις πολιτικές διασυνδέσεις του για να λάβει την εξαιρετικά επικερδή και αμφιλεγόμενη έγκριση του Οργανισμού Τροφίμων και Φαρμάκων για την ασπαρτάμη (που η εμπορική ονομασία της είναι NutraSweet). Η δε διαμεσολάβηση του Ράμσφελντ για την εξαγορά της Searle από τη Monsanto του απέφερε 12 εκατομμύρια δολάρια.¹⁵

Αυτή η πανάκριβη εξαγορά εδραίωσε τη φήμη του Ράμσφελντ ως ενός «ισχυρού παίκτη στον κόσμο των εταιρειών», με συνέπεια να γίνει μέλος των διοικητικών συμβουλίων εταιρειών όπως οι Sears και Kellogg's. Ταυτόχρονα, η προϋπηρεσία του ως υπουργού Άμυνας τον έκανε περιζήτητο από όλες τις εταιρείες που απάρτιζαν αυτό που ο Αϊζενχάουερ είχε ονομάσει «στρατιωτικοβιομηχανικό σύμπλεγμα». Ο Ράμσφελντ συμμετείχε στο διοικητικό συμβούλιο της αεροναυπηγικής εταιρείας Gulfstream, ενώ παράλληλα αμειβόταν με 190.000 δολάρια ετησίως ως μέλος του διοικητικού συμβουλίου της ASEA Brown Boveri (ABB), της ελβετικής εταιρείας που προσέλυσε άθελά της τα φώτα της δημοσιότητας όταν αποκαλύφθηκε ότι είχε πουλήσει πυρηνική τεχνολογία στη Βόρεια Κορέα, συμπεριλαμβανομένου του μηχανολογικού εξοπλισμού για την παραγωγή πλουτωνίου. Η πώληση του πυρηνικού αντιδραστήρα πραγματοποιήθηκε το 2000, όταν ο Ράμσφελντ ήταν ο μοναδικός Βορειοαμερικανός στο διοικητικό συμβούλιο της ABB. Ο Ράμσφελντ ισχυρίζεται ότι δε θυμάται να ενέκρινε το διοικητικό συμβούλιο την πώληση του αντιδραστήρα, παρόλο που η εταιρεία επιμένει ότι «τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου ήταν ενημερωμένα για το σχέδιο».¹⁶

Όταν το 1997 ο Ράμσφελντ έγινε πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της βιοτεχνολογικής εταιρείας Gilead Sciences, εδραίωσε τη φήμη του ως αρχικαπιταλιστή της καταστροφής. Η εταιρεία είχε κατοχυρώσει με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας το Tamiflu, που θεραπεύει πολλές μορφές γρίπης και είναι το προτιμώμενο φάρμακο για τη γρίπη των πτηνών.* Αν ξεσπούσε μια επιδημία αυτού του εξαιρετικά μεταδοτικού ιού (ή αν υπήρχε έστω το ενδεχόμενο μιας τέτοιας επιδημίας), οι κυβερνήσεις θα εξαναγκάζονταν να αγοράσουν από την

* Το Tamiflu είναι ένα εξαιρετικά αμφιλεγόμενο φάρμακο. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις νεαρών ανθρώπων που, όταν το πήραν, είχαν παραισθήσεις, παρανοϊκές εκδηλώσεις και τάσεις αυτοκτονίας. Μεταξύ Νοεμβρίου 2005 και Νοεμβρίου 2006 είκοσι πέντε θάνατοι σε ολόκληρο τον κόσμο συνδέθηκαν με το Tamiflu. Σήμερα αυτό πωλείται στις Ηνωμένες Πολιτείες μέσα σε συσκευασίες με προειδοποιητικές επιγραφές που επισημαίνουν ότι «υπάρχει αυξημένος κίνδυνος πρόκλησης αυτοτραυματισμών και νοητικής σύγχυσης» και συνιστούν στους ασθενείς «να επαγρυπνούν για σημάδια ασυνήθιστης συμπεριφοράς». (Σ.τ.Σ.)

Gilead Sciences τεράστιες ποσότητες Tamiflu, αξίας πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων.

Η κατοχύρωση με πατέντες φαρμάκων και εμβολίων απαραίτητων για την αντιμετώπιση απειλών για τη δημόσια υγεία παραμένει ένα ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο ζήτημα. Τις τελευταίες δεκαετίες δεν έχουν ξεσπάσει επιδημίες στις ΗΠΑ, όμως στα μέσα της δεκαετίας του 1950, όταν η επιδημία της πολιομυελίτιδας βρισκόταν στην έξαρσή της, είχε διεξαχθεί ένας έντονος δημόσιος διάλογος για το κατά πόσο είναι ηθικό να αποκομίζονται κέρδη από τη θεραπεία ασθενειών. Καθώς υπήρχαν 60.000 κρούσματα πολιομυελίτιδας και οι γονείς είχαν τρομοκρατηθεί από το ενδεχόμενο τα παιδιά τους να μολυνθούν από αυτή τη νόσο που προκαλεί παράλυση και συχνά αποβαίνει μοιραία, οι προσπάθειες να βρεθεί μια θεραπεία ήταν πυρετώδεις. Όταν το 1952 ο Τζόνας Σαλκ, επιστήμονας του Πανεπιστημίου του Πίτσμπεργκ, ανακάλυψε το πρώτο εμβόλιο για την πολιομυελίτιδα, δεν κατοχύρωσε με πατέντα τα αποκλειστικά δικαιώματα για τη χορήγηση της σωτήριας θεραπείας. «Δεν υπάρχει πατέντα», είχε πει ο Σαλκ στην εκπομπή του Έντουαρντ Ρ. Μάρου. «Μπορείς να κατοχυρώσεις με πατέντα τον ήλιο;»¹⁷

Μπορούμε με ασφάλεια να πούμε ότι, αν μπορούσε να κατοχυρώσει με πατέντα τον ήλιο, ο Ντόναλντ Ράμσφελντ θα είχε προ πολλού υποβάλει τη σχετική αίτηση στην Υπηρεσία Κατοχύρωσης Ευρεσιτεχνιών και Εμπορικών Σημάτων των ΗΠΑ. Η Gilead Sciences, της οποίας υπήρξε πρόεδρος, διαθέτει επίσης αποκλειστικά δικαιώματα χρήσης για τέσσερα φάρμακα για το AIDS και καταβάλλει πολλές προσπάθειες για να εμποδίσει τη διανομή φτηνότερων εκδοχών των φαρμάκων της στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Εξαιτίας αυτών των δραστηριοτήτων της έχει μπει στο στόχαστρο ακτιβιστών στις ΗΠΑ, οι οποίοι επισημαίνουν ότι μερικά από τα φάρμακα της Gilead αναπτύχθηκαν με κρατικές επιχορηγήσεις, που προέρχονταν από τα χρήματα των φορολογουμένων.¹⁸ Από τη μεριά της, η Gilead βλέπει τις επιδημίες ως μια αναπτυσσόμενη αγορά και, με επιθετικές εκστρατείες μάρκετινγκ, παροτρύνει επιχειρήσεις αλλά και απλούς πολίτες να έχουν προμήθειες σε Tamiflu για παν ενδεχόμενο. Προτού ξαναγίνει υπουργός, ο Ράμσφελντ ήταν σε τόσο μεγάλο βαθμό πεπεισμένος ότι επρόκειτο για μια νέα και εξαιρετικά επικερδή βιομηχανία, ώστε συνέβαλε στη δημιουργία αρκετών επενδυτικών κεφαλαίων με εξειδίκευση στη βιοτεχνολογία και στη φαρμακευτική.¹⁹ Οι εταιρείες αυτές ποντάρουν σε ένα δυσοίωνο μέλλον ανεξέλεγκτων επιδημιών, ώστε οι κυβερνήσεις να εξαναγκάζονται να αγοράζουν με υψηλότατο αντίτιμο τα

σωτήρια φάρμακα των ιδιωτικών εταιρειών που είναι κατοχυρωμένα με πατέντες.

Αλλά και ο Ντικ Τσέινι, που υπήρξε προστατευόμενος του Ράμοφελντ επί Προεδρίας Φορντ, οικοδόμησε την τεράστια περιουσία του ποντάροντας στην προοπτική ενός δυσοίωνου μέλλοντος, με τη μόνη διαφορά ότι, ενώ ο Ράμοφελντ έβλεπε μια αναπτυσσόμενη αγορά στις επιδημίες, ο Τσέινι πόνταρε σε ένα μέλλον με πολέμους. Ως υπουργός Άμυνας στην κυβέρνηση του Μπους του πρεσβύτερου ο Τσέινι μείωσε τον αριθμό των μόνιμων οπλιτών και αύξησε δραματικά την εξάρτηση του Πενταγώνου από εργοληπτικές ιδιωτικές εταιρείες. Εξουσιοδότησε την Brown & Root, το μηχανολογικό κλάδο της πολυεθνικής εταιρείας Halliburton, που εδρεύει στο Χιούστον, να ερευνήσει ποια καθήκοντα των αντρών των ενόπλων δυνάμεων θα μπορούσαν να ανατεθούν στον ιδιωτικό τομέα. Όπως ήταν αναμενόμενο, η Halliburton κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρχαν πάρα πολλές λειτουργίες που θα μπορούσε να αναλάβει ο ιδιωτικός τομέας, και το πόρισμά της οδήγησε στην υπογραφή μιας τολμηρής νέας σύμβασης έργου: του Προγράμματος για τη Διεύρυνση της Πολιτικής Υποστήριξης στις ένοπλες δυνάμεις (Logistics Civil Augmentation Program – LOGCAP). Το Πεντάγωνο είναι διαβόητο για την ανάθεση συμβάσεων πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων σε κατασκευαστές οπλικών συστημάτων, όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση η σύμβαση δεν αφορούσε την προμήθεια πολεμικού υλικού, αλλά την ανάθεση σε ιδιώτες της διαχείρισης της διοικητικής μέριμνας.²⁰

Επίλεκτες εταιρείες κλήθηκαν να υποβάλουν προσφορές για να παρέχουν απεριόριστη «επιμελητειακή υποστήριξη» στις στρατιωτικές επιχειρήσεις των ΗΠΑ – μια εξαιρετικά ασαφής περιγραφή του έργου που θα αναλάμβαναν. Επιπλέον, η σύμβαση δεν προέβλεπε ποιο θα ήταν το αντίτιμο: Το Πεντάγωνο θα κάλυπτε το κόστος όλων όσα θα έκανε για τις ένοπλες δυνάμεις η εταιρεία που θα επικρατούσε στο διαγωνισμό, συν ένα εγγυημένο κέρδος – επρόκειτο για το είδος των συμβάσεων που είναι γνωστές ως «αποζημίωση κόστους συν κέρδος». Ήταν οι τελευταίες μέρες της διακυβέρνησης του Μπους του πρεσβύτερου, και η εταιρεία που κέρδισε το διαγωνισμό δεν ήταν άλλη από τη Halliburton. Όπως επεσήμανε ο Τ. Κρίστιαν Μίλερ στους *Los Angeles Times*, η Halliburton «επικράτησε των υπόλοιπων τριάντα έξι συμμετεχόντων στο μειοδοτικό διαγωνισμό και κέρδισε ένα πενταετές συμβόλαιο – γεγονός μάλλον αναμενόμενο, δεδομένου ότι ήταν η εταιρεία που είχε προετοιμάσει τα σχέδια».

Το 1995, όταν πλέον στο Λευκό Οίκο βρισκόταν ο Κλίντον, η Halliburton προσέλαβε τον Τσέινι ως πρόεδρό της. Παρόλο που η Brown & Root της Halliburton είχε μακρά παράδοση ως προμηθευτής των ενόπλιων δυνάμεων των ΗΠΑ, υπό την ηγεσία του Τσέινι ο ρόλος της εταιρείας θα διευρυνόταν τόσο πολύ, ώστε να μεταμορφωθεί η φύση των σύγχρονων πολέμων. Χάρη στην ασάφεια της σύμβασης, η οποία είχε συνταχθεί όταν ο Τσέινι ήταν ακόμα στο Πεντάγωνο, η Halliburton μπόρεσε να διευρύνει και να επεκτείνει τη σημασία του όρου «επιμελητειακή υποστήριξη» τόσο πολύ, ώστε να αναλάβει την ευθύνη για το σύνολο των υποδομών των στρατιωτικών επιχειρήσεων των ΗΠΑ στο εξωτερικό. Ο στρατός παρείχε μόνο το «περιεχόμενο» (τους άντρες και τα όπλα), ενώ η Halliburton ήταν αυτή που διηύθυνε την όλη επιχείρηση.

Το αποτέλεσμα, όπως το είδαμε για πρώτη φορά στα Βαλκάνια, ήταν η ανάπτυξη στρατευμάτων στο εξωτερικό να μοιάζει με ένα είδος ένοπλων και επικίνδυνων διακοπών. «Ο πρώτος άνθρωπος που υποδέχεται τους στρατιώτες μας όταν φτάνουν στα Βαλκάνια και ο τελευταίος που τους αποχαιρετά είναι κάποιος από τους υπαλλήλους μας», εξηγεί ένας εκπρόσωπος Τύπου της εταιρείας, παρουσιάζοντας το προσωπικό της περισσότερο ως υπεύθυνους κρουαζιέρας παρά ως συντονιστές της στρατιωτικής διοικητικής μέριμνας.²¹ Αυτή ήταν η διαφορά της σύμβασης με τη Halliburton σε σχέση με τις υπόλοιπες συμβάσεις που υπογράφει το Πεντάγωνο. Ο Τσέινι δεν έβλεπε για ποιο λόγο ο πόλεμος να μην είναι μία ακόμα επικερδής δραστηριότητα της εξαιρετικά προσοδοφόρας βασιζόμενης στην προσφορά υπηρεσιών αμερικανικής οικονομίας – εισβολή με το χαμόγελο.

Στα Βαλκάνια, όπου ο Κλίντον έστειλε 19.000 στρατιώτες, άρχισαν να ξεφυτρώνουν στρατιωτικές βάσεις των ΗΠΑ που έμοιαζαν με μικρές πόλεις κατασκευασμένες από τη Halliburton – καλά φυλασσόμενα, περιποιημένα προάστια, χτισμένα και εξολοκλήρου διοικούμενα από την εταιρεία, η οποία ήταν αποφασισμένη να προσφέρει στους στρατιώτες όλες τις ανέσεις που υπήρχαν στην πατρίδα, συμπεριλαμβανομένων φαστ φουντ, σούπερ μάρκετ, κινηματογράφων και γυμναστηρίων.²² Κάποιοι υψηλόβαθμοι αξιωματικοί αναρωτιούνταν τι επιπτώσεις θα είχε στην πειθαρχία των στρατευμάτων αυτή η μετατροπή των στρατώνων σε εμπορικά κέντρα – όμως και οι ίδιοι απολάμβαναν αυτή την πολυτελή διαβίωση. «Όλα όσα πρόσφερε η Halliburton ήταν χλιδάτα, συνεπώς δε διαμαρτυρόμασταν», μου είπε ένας αξιωματικός. Όσο για την ίδια την εταιρεία, το να διατηρεί τον πελάτη ικανοποιημένο ήταν επικερδές, απέφερε περισσότερες συμβάσεις, κι επειδή τα κέρδη της καθορίζονταν ποσοστι-

αία βάσει του κόστους, όσο μεγαλύτερο ήταν το κόστος τόσο υψηλότερα ήταν και τα κέρδη. Η φράση «Μην ανησυχείς, είναι “κόστος συν”» θα γινόταν διάσημη στην Πράσινη Ζώνη της Βαγδάτης, όμως η διεξαγωγή πανάκριβων πολέμων εγκαινιάστηκε την περίοδο διακυβέρνησης του Κλίντον. Μέσα σε πέντε χρόνια ο Τσέινι σχεδόν διπλασίασε τα χρήματα που η Halliburton αποσπούσε από το δημόσιο ταμείο των ΗΠΑ, από 1,2 δισεκατομμύριο δολάρια σε 2,3 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ δεκαπενταπλασιάστηκαν τα ποσά των δανείων και των εγγυήσεων που της χορηγούσε η ομοσπονδιακή κυβέρνηση.²³ Ο Τσέινι ανταμείφθηκε πλουσιοπάροχα για τις υπηρεσίες του. Πριν αναλάβει το αξίωμα του αντιπροέδρου, «αποτιμούσε την αξία της περιουσίας του κάπου μεταξύ 18 εκατομμυρίων δολαρίων και 81,9 εκατομμυρίων δολαρίων, συμπεριλαμβανομένων μετοχών της Halliburton Co. αξίας μεταξύ 6 και 30 εκατομμυρίων δολαρίων. [...] Συνολικά, ο Τσέινι είχε δικαίωμα προαίρεσης για 1.260.000 μετοχές της αξίας εκατομμυρίων δολαρίων, έχοντας χρησιμοποιήσει ήδη το δικαίωμα για 100.000 μετοχές, με τη δυνατότητα απόκτησης άλλων 760.000 μετοχών, ενώ για 166.667 μετοχές το δικαίωμα άρχιζε να ισχύει τον Δεκέμβριο [του 2000]».²⁴

Για τον Τσέινι, η προσπάθεια επέκτασης της οικονομίας των υπηρεσιών στην καρδιά του κράτους ήταν μια οικογενειακή υπόθεση. Στα τέλη της δεκαετίας του 1990, και ενώ ο ίδιος μετέτρεπε τις στρατιωτικές βάσεις σε προάστια χτισμένα από τη Halliburton, η σύζυγός του Λιν αμειβόταν, επιπλέον του μισθού της ως μέλους του διοικητικού συμβουλίου, με δικαιώματα προαίρεσης για μετοχές της Lockheed Martin, της μεγαλύτερης εταιρείας κατασκευής οπλικών συστημάτων σε ολόκληρο τον κόσμο. Το διάστημα που η Λιν Τσέινι ήταν μέλος του διοικητικού συμβουλίου της εταιρείας (από το 1995 μέχρι το 2001) συνέπεσε με μια κρίσιμη μεταβατική περίοδο για εταιρείες όπως η Lockheed.²⁵ Ο Ψυχρός Πόλεμος είχε τελειώσει, οι αμυντικές δαπάνες μειώνονταν και, με το σύνολο σχεδόν των κερδών τους να προέρχονται από κρατικές συμβάσεις για οπλικά συστήματα, οι εταιρείες αυτές χρειάζονταν ένα νέο επιχειρηματικό μοντέλο. Τόσο η Lockheed όσο και οι υπόλοιπες εταιρείες κατασκευής οπλικών συστημάτων τροποποίησαν τις δραστηριότητές τους και υιοθέτησαν μια νέα επιθετική στρατηγική: την επιδίωξη της επ' αμοιβή ανάληψης της διεύθυνσης του κράτους.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 η Lockheed άρχισε να αναλαμβάνει τα τμήματα των νέων τεχνολογιών πληροφόρησης της κυβέρνησης των ΗΠΑ, επιβλέποντας τη λειτουργία των υπολογιστικών συστημάτων και την ηλεκτρονική

συλλογή δεδομένων. Η εταιρεία επεκτάθηκε τόσο πολύ προς αυτή την κατεύθυνση, ώστε το 2004 οι *New York Times* έγραψαν: «Η Lockheed Martin δεν κυβερνά τις Ηνωμένες Πολιτείες, όμως βοηθάει στη διεύθυνση ενός εξαιρετικά μεγάλου τμήματός τους. [...] Ταξινομεί την αλληλογραφία σας και υπολογίζει τους φόρους σας. Κόβει τις επιταγές κοινωνικής ασφάλισης και διεξάγει την απογραφή του πληθυσμού των Ηνωμένων Πολιτειών. Είναι υπεύθυνη για τις διαστημικές πτήσεις και επιβλέπει την εναέρια κυκλοφορία. Για να τα κάνει όλα αυτά, η Lockheed συντάσσει περισσότερα κωδικοποιημένα υπολογιστικά προγράμματα λογισμικού από τη Microsoft».*²⁶

Οι Τσέινι ήταν ένα πανίσχυρο ζευγάρι. Ενώ ο Ντικ οδηγούσε τη Halliburton στην ανάληψη της διαχείρισης των στρατιωτικών υποδομών στο εξωτερικό, η Λιν βοήθουσε τη Lockheed να αναλάβει τη διεύθυνση των κρατικών υπηρεσιών στο εσωτερικό. Υπήρξαν περιπτώσεις που το ζευγάρι εκπροσωπούσε αντικρουόμενα συμφέροντα. Το 1996, όταν η Πολιτεία του Τέξας ανακοίνωσε ότι εταιρείες μπορούσαν να υποβάλουν προσφορές για να αναλάβουν τη διεύθυνση του προγράμματος κοινωνικής πρόνοιας (επρόκειτο για μια πενταετή σύμβαση ύψους 2 δισεκατομμυρίων δολαρίων), τόσο η Lockheed όσο και ο πληροφορικός κολοσσός Electronic Data System, μέλος του διοικητικού συμβουλίου του οποίου ήταν ο Ντικ Τσέινι, συμμετείχαν στο μειοδοτικό διαγωνισμό. Τελικά, η κυβέρνηση Κλίντον παρενέβη και ακύρωσε το διαγωνισμό. Παρότι ενθουσιώδης υποστηρικτής της ανάθεσης σε εξωτερικούς προμηθευτές, η κυβέρνηση Κλίντον αποφάσισε ότι η επιλογή των ανθρώπων που έπρεπε να λαμβάνουν επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας ήταν μια από τις ουσιώδεις αρμοδιότητες του κράτους, η οποία δεν έπρεπε να περάσει σε ιδιωτικά χέρια. Τόσο η Lockheed όσο και η Electronic Data System διαμαρτυρήθηκαν έντονα, όπως και ο κυβερνήτης του Τέξας Τζορτζ Μπους, ο οποίος θεωρούσε εξαιρετική ιδέα την ιδιωτικοποίηση του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας.²⁷

Ο Τζορτζ Μπους δε διακρίθηκε ιδιαίτερα ως κυβερνήτης, όμως υπήρξε ένα

* Όλες οι μεγάλες εταιρείες κατασκευής οπλικών συστημάτων δραστηριοποιήθηκαν στη διεύθυνση κρατικών υπηρεσιών εκείνη την περίοδο. Η Computer Sciences (η οποία παρέχει πληροφορική τεχνολογία στις ένοπλες δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένης της αναγνώρισης ταυτότητας βάσει βιομετρικών στοιχείων) κέρδισε μια σύμβαση ύψους 644 εκατομμυρίων δολαρίων για να διευθύνει τα συστήματα πληροφορικής της κομητείας του Σαν Ντιέγκο – μια από τις μεγαλύτερες συμβάσεις αυτού του είδους που υπογράφηκαν ποτέ. Η κομητεία δεν έμεινε ικανοποιημένη από την απόδοση της Computer Sciences και δεν ανανέωσε τη σύμβαση, ωστόσο την ανέθεσε σε έναν άλλο κολοσσό της πολεμικής βιομηχανίας, τη Northrop Grumman, η οποία κατασκευάζει το στελθ βομβαρδιστικό B-2. (Σ.τ.Σ.)

πεδίο στο οποίο διέπρεψε: η διάλυση του κρατικού μηχανισμού τον οποίο είχε εκλεγεί να διευθύνει και η ανάθεση σε ιδιωτικές εταιρείες διαφόρων διοικητικών αρμοδιοτήτων (κυρίως αρμοδιοτήτων που αφορούσαν την ασφάλεια, μια προαναγγελία του ιδιωτικοποιημένου πολέμου κατά της τρομοκρατίας τον οποίο θα εξαπέλυε μερικά χρόνια μετά). Κατά τη διάρκεια της θητείας του ως κυβερνήτη ο αριθμός των ιδιωτικοποιημένων φυλακών του Τέξας αυξήθηκε από είκοσι έξι σε σαράντα δύο, γεγονός που ώθησε το περιοδικό *The American Prospect* να χαρακτηρίσει το Τέξας του Μπους «παγκόσμια πρωτεύουσα της βιομηχανίας των ιδιωτικοποιημένων φυλακών». Το 1997 το FBI ξεκίνησε μια έρευνα για τη φυλακή της κομητείας της Μπραζόρια, 65 χιλιόμετρα από το Χιούστον, όταν ένας τοπικός τηλεοπτικός σταθμός παρουσίασε μια βιντεοταινία στην οποία απεικονίζονταν δεσμοφύλακες να κλοτσούν στα γεννητικά όργανα, να πυροβολούν με όπλα ηλεκτρικής εκκένωσης και να βάζουν σκυλιά να επιτίθενται σε φυλακισμένους που δεν πρόβαλλαν την παραμικρή αντίσταση. Τουλάχιστον ένας από τους δεσμοφύλακες φορούσε τη στολή της Capital Correctional Resources, μιας ιδιωτικής εταιρείας που παρείχε προσωπικό για τη φρούρηση της φυλακής.²⁸

Ο ενθουσιασμός του Μπους για τις ιδιωτικοποιήσεις δε μειώθηκε στο ελάχιστο από το περιστατικό στην κομητεία της Μπραζόρια. Μερικές βδομάδες αργότερα είχε κάτι που έμοιαζε με επιφοίτηση κατά τη διάρκεια της συνάντησής του με τον Χοσέ Πινιέρα, το Χιλιανό υπουργό που είχε ιδιωτικοποιήσει το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Πινοτσέτ. Ίδου πώς περιέγραψε τη συνάντησή τους ο Πινιέρα: «Από την εξαιρετική συγκέντρωσή του, τη γλώσσα του σώματός του και τις καίριες ερωτήσεις του κατάλαβα αμέσως ότι ο κύριος Μπους είχε κατανοήσει πλήρως την ουσία της ιδέας μου: ότι η μεταρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης θα πρόσφερε μια αξιοπρεπή συνταξιοδότηση, αλλά και θα δημιουργούσε έναν κόσμο εργαζόμενων-καπιταλιστών, μια κοινωνία ιδιοκτητών. [...] Ήταν τόσο ενθουσιασμένος, ώστε στο τέλος της συνάντησής μου ψιθύρισε στο αφτί χαμογελώντας: “Πήγαινε στη Φλόριντα και μίλησε για όλα αυτά στον αδελφό μου. Θα ξετρελαθεί”».²⁹

Η προσήλωση του μελλοντικού Προέδρου στην εκποίηση του κράτους σε συνδυασμό με την πρωτοβουλία του Τσέινι να ανατεθεί σε εξωτερικούς προμηθευτές ένα μεγάλο μέρος των αρμοδιοτήτων των ενόπλων δυνάμεων, αλλά και με την πρωτοβουλία του Ράμσφελντ να κατοχυρώνονται με πατέντες τα φάρμακα που αποτρέπουν επιδημίες, αποτελούσαν μια προαναγγελία του κρά-

τους που θα οικοδομούσαν οι τρεις αυτοί άντρες, αντιπροσωπεύοντας ένα όραμα για μια εντελώς κενή, «σκιώδη» κυβέρνηση. Παρόλο που αυτό το ακραίο πρόγραμμα δεν αποτέλεσε τον πυρήνα της προεκλογικής εκστρατείας του για τις προεδρικές εκλογές του 2000, ο Μπους δεν παρέλειψε να υπαινιχτεί ποιες ήταν οι προθέσεις του: «Υπάρχουν εκατοντάδες χιλιάδες ομοσπονδιακοί υπάλληλοι πλήρους απασχόλησης που τα καθήκοντά τους θα μπορούσαν να τα αναλάβουν εταιρείες του ιδιωτικού τομέα», είχε πει ο Μπους σε μια προεκλογική ομιλία του. «Θα πραγματοποιήσω μειοδοτικούς διαγωνισμούς για την ανάθεση όσο το δυνατόν περισσότερων από αυτά τα καθήκοντα. Αν ο ιδιωτικός τομέας μπορεί να κάνει καλύτερα τη δουλειά, τότε πρέπει να παραχωρηθούν αυτές οι συμβάσεις έργου στον ιδιωτικό τομέα».³⁰

Η 11η Σεπτεμβρίου και η επανάκαμψη των δημόσιων υπηρεσιών

Όταν τον Ιανουάριο του 2001 ο Μπους και το υπουργικό του συμβούλιο ανέλαβαν τη διακυβέρνηση των ΗΠΑ, η ανάγκη για νέες πηγές οικονομικής μεγέθυνσης των αμερικανικών εταιρειών απέκτησε ακόμα μεγαλύτερη προτεραιότητα. Καθώς η «φούσκα» της νέας τεχνολογίας είχε σκάσει και ο Dow Jones κατρακύλησε 824 μονάδες τους δύο μισι πρώτους μήνες μετά την άνοδό τους στην εξουσία, βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια σοβαρή πτωτική πορεία της οικονομίας. Ο Κέινς υποστήριζε ότι, για να βγει η οικονομία από την ύφεση, οι κυβερνήσεις πρέπει να αυξάνουν τις δημόσιες δαπάνες, χρησιμοποιώντας τα δημόσια έργα ως οικονομικά κίνητρα. Η λύση του Μπους ήταν να αποδομήσει το κράτος, κόβοντας μεγάλα κομμάτια από το δημόσιο πλούτο για να ταΐσει με αυτά τις αμερικανικές εταιρείες τόσο μέσω της μείωσης των φόρων όσο και μέσω κερδοφόρων συμβάσεων. Ο Μιτς Ντάνιελς, υπεύθυνος για τον προϋπολογισμό της κυβέρνησης Μπους, είχε δηλώσει: «Νομίζω ότι η γενική ιδέα, ότι η δουλειά της κυβέρνησης δεν είναι να παρέχει υπηρεσίες αλλά να διασφαλίζει ότι παρέχονται, είναι αυτονόητη».³¹ Αυτή η εκτίμηση συμπεριλάμβανε και τις υπηρεσίες ανταπόκρισης σε καταστροφές. Ο Τζόζεφ Όλμποου, στέλεχος του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, τον οποίο ο Μπους τοποθέτησε επικεφαλής της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων, που ήταν υπεύθυνη για την ανταπόκριση σε κάθε είδους καταστροφές, συμπεριλαμβανομένων των τρομοκρατικών επιθέσεων, δήλωσε ότι το έργο που είχε αναλάβει ήταν «ένα τεράστιο

πρόγραμμα παραχώρησης αρμοδιοτήτων [σε εξωτερικούς προμηθευτές]». ³²

Όμως μετά την 11η Σεπτεμβρίου η κοινή γνώμη άρχισε να θεωρεί ότι δεν ήταν και τόσο καλή η ιδέα μιας κυβέρνησης που είχε ως κεντρική αποστολή της τον αυτοακρωτηριασμό. Καθώς ο τρομαγμένος πληθυσμός ζητούσε προστασία από μια ισχυρή και σταθερή κυβέρνηση, οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου θα μπορούσαν να έχουν βάλει τέλος στο σχέδιο του Μπους να δημιουργήσει ένα «άδειο κέλυφος» κυβέρνησης πριν καν αρχίσει η υλοποίησή του.

Για ένα διάστημα φάνηκε ότι αυτό ακριβώς θα συνέβαινε. «Η 11η Σεπτεμβρίου άλλαξε τα πάντα», δήλωσε δέκα μέρες μετά τις επιθέσεις ο Εντ Φόλνερ, ο παλιός φίλος του Μίλτον Φρίντμαν και πρόεδρος του Heritage Foundation, μια δήλωση που τον κατέστησε τον πρώτο άνθρωπο που θα ξεστομίζε αυτή τη μοιραία φράση. Πολλοί θεώρησαν ότι μια από τις αλλαγές θα αφορούσε την αναθεώρηση της ακραίας αντικρατικής ατζέντας την οποία ο Εντ Φόλνερ και οι ιδεολόγοι σύμμαχοί του προωθούσαν επί τρεις δεκαετίες τόσο στο εσωτερικό των ΗΠΑ όσο και σε ολόκληρο τον κόσμο. Σε τελική ανάλυση, η αποτυχία των μέτρων ασφάλειας την 11η Σεπτεμβρίου είχε αποκαλύψει τις συνέπειες μιας εικοσαετίας περιστολής του δημόσιου τομέα και ανάθεσης των κρατικών αρμοδιοτήτων σε ιδιωτικές εταιρείες. Όπως ακριβώς οι πλημμύρες στη Νέα Ορλεάνη θα αποκάλυπταν τη σαθρή κατάσταση των δημόσιων υποδομών, οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου εξέθεσαν σε κοινή θέα ένα κράτος που είχε αποδυναμωθεί επικίνδυνα: Οι ραδιοεπικοινωνίες της αστυνομίας και της πυροσβεστικής κατέρρευσαν κατά τη διάρκεια της επιχείρησης διάσωσης, οι ελεγκτές εναέριας κυκλοφορίας δεν αντιλήφθηκαν έγκαιρα την αλλαγή πορείας των αεροπλάνων, οι δε τρομοκράτες πέρασαν ανενόχλητοι από τα σημεία ελέγχου των αεροδρομίων, που ήταν στελεχωμένα με συμβασιούχους, πολλοί από τους οποίους κέρδιζαν λιγότερα από εργαζόμενους σε φαστ φουντ. ³³

Η πρώτη μεγάλη νίκη της φριντμανικής αντεπανάστασης στις Ηνωμένες Πολιτείες υπήρξε η επίθεση του Ρόναλντ Ρέιγκαν εναντίον του συνδικάτου των ελεγκτών εναέριας κυκλοφορίας και η απορρύθμιση των αερομεταφορών. Είκοσι χρόνια μετά ολόκληρο το σύστημα των αεροπορικών μεταφορών είχε ιδιωτικοποιηθεί και απορρυθμιστεί, το προσωπικό είχε μειωθεί και η συντριπτική πλειονότητα των υπευθύνων για την ασφάλεια στα αεροδρόμια ήταν κακοπληρωμένοι, άσχημα εκπαιδευμένοι και μη συνδικαλισμένοι συμβασιούχοι. Μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου ο γενικός επιθεωρητής του Υπουρ-

γείου Μεταφορών δήλωσε ότι οι αεροπορικές εταιρείες είχαν διαθέσει ελάχιστα κονδύλια για την ασφάλεια των πτήσεων (για την οποία ήταν υπεύθυνες), προκειμένου να διατηρήσουν χαμηλό το κόστος. «Οι πιέσεις είχαν ως αποτέλεσμα μια σημαντική αποδυνάμωση της ασφάλειας», κατέθεσε στην Επιτροπή για τις Επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου. Ένας έμπειρος αξιωματούχος της Ομοσπονδιακής Αρχής Αεροποίας κατέθεσε στην ίδια επιτροπή ότι ο τρόπος με τον οποίο οι αεροπορικές εταιρείες αντιμετώπιζαν το ζήτημα της ασφάλειας ήταν «διαμαρτυρίες, αρνήσεις και καθυστερήσεις».³⁴

Μέχρι τις 10 Σεπτεμβρίου κανείς δεν ανησυχούσε: Αρκούσε που οι πτήσεις ήταν φτηνές και πολλές. Όμως μετά τη 12η Σεπτεμβρίου θεωρούνταν μεγάλη απειροσκεψία η τοποθέτηση συμβασιούχων που αμείβονταν με έξι δολάρια την ώρα ως υπευθύνων για την ασφάλεια. Κι όταν τον Οκτώβριο φάκελοι που περιείχαν λευκή σκόνη ταχυδρομήθηκαν σε μέλη του Κογκρέσου και σε δημοσιογράφους, επικράτησε ένας γενικευμένος πανικός μπροστά στο ενδεχόμενο να εξαπλωθεί μια επιδημία άνθρακα. Για μία ακόμα φορά, η κοινή γνώμη άρχισε να βλέπει υπό ένα διαφορετικό πρίσμα τις ιδιωτικοποιήσεις της δεκαετίας του 1990: Για ποιο λόγο μια ιδιωτική εταιρεία εργαστηριακών ερευνών είχε το αποκλειστικό δικαίωμα να παράγει το εμβόλιο για τον άνθρακα; Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση είχε απεμπολήσει την αρμοδιότητά της να προστατεύει τον πληθυσμό από μια μείζονα κατάσταση έκτακτης ανάγκης για τη δημόσια υγεία; Και, ασφαλώς, δε βοηθούσε το γεγονός ότι η εν λόγω εταιρεία, η Βιοροτ, δεν είχε καταφέρει να σταθεί στο ύψος των υποχρεώσεών της σε μια σειρά από διαδοχικούς ελέγχους, με συνέπεια ο αμερικανικός Οργανισμός Τροφίμων και Φαρμάκων να μην της έχει δώσει ακόμα την άδεια για να θέσει σε κυκλοφορία το εμβόλιο.³⁵ Επιπλέον, αν αλήθευε, όπως ανέφεραν τα μέσα ενημέρωσης, ότι ο άνθρακας, η ευλογία και άλλα θανατηφόρα στελέχη ιών μπορούσαν να μεταδοθούν μέσω της αλληλογραφίας, των τροφίμων και του συστήματος ύδρευσης, ήταν λογικό να ιδιωτικοποιηθεί η ταχυδρομική υπηρεσία, όπως σχεδίαζε ο Μπους; Μήπως θα έπρεπε να επανέλθουν στις θέσεις τους οι απολυμένοι επιθεωρητές τροφίμων και νερού;

Οι αντιδράσεις εναντίον της φιλοκορπορατικής συναίνεσης εντάθηκαν μετά την αποκάλυψη σκανδάλων σαν αυτό της Επγον. Τρεις μήνες μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου η Επγον κήρυξε πτώχευση, με συνέπεια χιλιάδες εργαζόμενοι να χάσουν τις συνταξιοδοτικές αποταμιεύσεις τους, ενώ τα διευθυντικά στελέχη ρευστοποίησαν τις μετοχές τους πριν από την κήρυξη της πτώχευσης χάρη στην εσωτερική πληροφόρηση που διέθεταν. Η πτώχευση της

Επρον αύξησε ακόμα περισσότερο τη δυσπιστία για το κατά πόσο οι ιδιωτικές εταιρείες μπορούν να παρέχουν κομβικής σημασίας υπηρεσίες, ιδίως όταν έγινε γνωστό ότι λίγους μήνες πριν η χειραγώγηση των τιμών της ηλεκτρικής ενέργειας από την εταιρεία είχε προκαλέσει τα τεράστια μπλακ άουτ στην Καλιφόρνια. Ο Μίλτον Φρίντμαν, ενενήντα ετών πλέον, ανησύχησε τόσο πολύ για το ενδεχόμενο να υπάρξει μια αναστροφή του ρεύματος υπέρ του κείνσιανισμού, ώστε διαμαρτυρήθηκε για το γεγονός ότι «οι επιχειρηματίες παρουσιάζονται στην κοινή γνώμη ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας».³⁶

Ενώ διευθύνοντες σύμβουλοι αποκαθλώνονταν, αυξανόταν κατακόρυφα η εκτίμηση της κοινής γνώμης για τους συνδικαλισμένους εργαζόμενους του δημόσιου τομέα – τους «εγκληματίες» εναντίον των οποίων ο Φρίντμαν είχε κηρύξει την απειανάστασή του. Σε λιγότερο από δύο μήνες μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου η εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης στις κρατικές υπηρεσίες είχε φτάσει στα υψηλότερα ποσοστά μετά το 1968 – και αυτό, όπως δήλωσε ο Μπους σε μια συνάντησή του με ομοσπονδιακούς υπαλλήλους, «επειδή επιτελέσατε το καθήκον σας».³⁷ Οι αναμφισβήτητοι ήρωες της 11ης Σεπτεμβρίου ήταν οι αστυνομικοί, οι πυροσβέστες και τα μέλη των συνεργείων διάσωσης, 403 από τα οποία έχασαν τη ζωή τους προσπαθώντας να εκκενώσουν τους Δίδυμους Πύργους και να βοηθήσουν τα θύματα της επίθεσης. Ξαφνικά η Αμερική άρχισε να αγαπάει όλους τους ένστολους, άντρες και γυναίκες, ενώ οι πολιτικοί (που έσπευσαν να φορέσουν καπέλα του μπέιζμπολ με το έμβλημα της Αστυνομίας ή της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας της Νέας Υόρκης) προσπαθούσαν απεγνωσμένα να συμπλεύσουν με το νέο ρεύμα της κοινής γνώμης.

Όταν στις 14 Σεπτεμβρίου ο Μπους επισκέφθηκε το Σημείο Μηδέν, όπου άλλοτε υψώνονταν οι Δίδυμοι Πύργοι (μια ενέργεια που οι σύμβουλοί του θεώρησαν καθοριστική όσον αφορά τη μετέπειτα δημοτικότητα του), τον συνόδευαν πυροσβέστες και μέλη των συνεργείων διάσωσης, δηλαδή ακριβώς εκείνοι οι συνδικαλισμένοι δημόσιοι υπάλληλοι τους οποίους το σύγχρονο συντηρητικό κίνημα είχε θέσει ως σκοπό του να αφανίσει. Φυσικά, ήταν αναγκασμένος να το κάνει (ακόμα και ο Ντικ Τσέινι φόρεσε την κάσκα του εργατοπατέρα εκείνες τις μέρες). Όμως δεν ήταν υποχρεωμένος να το κάνει με τόσο μεγάλη πειστικότητα. Κάποια γνήσια συναισθήματα εκ μέρους του Μπους σε συνδυασμό με τη λαχτάρα της κοινής γνώμης για έναν ηγέτη αντάξιο των περιστάσεων είχαν ως αποτέλεσμα οι δημόσιες ομιλίες του Προέδρου εκείνη την περίοδο να είναι οι πιο συγκινητικές ολόκληρης της πολιτικής σταδιοδρομίας του.

Για βδομάδες μετά τις επιθέσεις ο Πρόεδρος περιόδευε σε υπηρεσίες του δημόσιου τομέα (δημόσια σχολεία, πυροσβεστικούς σταθμούς, κέντρα ελέγχου και πρόληψης ασθενειών), αγκαλιάζοντας και ευχαριστώντας τους δημόσιους υπαλλήλους για τη συνεισφορά τους και τον ανιδιοτελή πατριωτισμό τους. «Αποκτήσαμε καινούριους ήρωες», είπε ο Μπους σε μια ομιλία του, εκθειάζοντας όχι μόνο όσους εργάζονταν στις υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης, αλλά και τους δασκάλους, τους ταχυδρόμους και το εργαζόμενους στο χώρο της υγείας.³⁸ Τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες κανείς άλλος δεν είχε μιλήσει με τόσο σεβασμό για το έργο των δημόσιων υπηρεσιών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ξαφνικά η περικοπή των κρατικών δαπανών έμοιαζε να έχει βγει από την ατζέντα, καθώς σε κάθε ομιλία του ο Πρόεδρος ανακοίνωνε ένα νέο φιλόδοξο δημόσιο πρόγραμμα.

«Οι απαιτήσεις της βυθιζόμενης οικονομίας και του κατεπείγοντος νέου πολέμου κατά της τρομοκρατίας μεταμόρφωσαν το φιλοσοφικό πυρήνα της ατζέντας του Προέδρου Μπους», δήλωσαν στη *Washington Post* έντεκα μέρες μετά τις επιθέσεις οι Τζον Χάρις και Ντέινα Μίλμπανκ. «Ένας άνθρωπος που ανέβηκε στην εξουσία παρουσιαζόμενος ως ιδεολογικός απόγονος του Ρόναλντ Ρέιγκαν εμφανίζεται εννέα μήνες μετά ως κληρονόμος του Φράνκλιν Ντ. Ρούζβελτ». Για να προσθέσουν στη συνέχεια ότι «ο Μπους ετοιμάζει ένα μεγάλο πακέτο οικονομικών κινήτρων για να αποτρέψει την ύφεση. Υποστηρίζει ότι μια εξασθενημένη οικονομία πρέπει να δέχεται από την κυβέρνηση μια μεγάλη ένεση ρευστότητας – μια βασική αρχή της κείνσιανικής οικονομικής θεωρίας, η οποία βρισκόταν στον πυρήνα του Νιου Ντιλ του Φράνκλιν Ντ. Ρούζβελτ».³⁹

Ένα κορπορατικό Νιου Ντιλ

Παρά τις δημόσιες ανακοινώσεις και φωτογραφίσεις προκειμένου να αυξήσουν τη δημοτικότητα τους, ο Μπους και οι στενοί συνεργάτες του δεν είχαν καμία πρόθεση να μεταστραφούν προς τον κείνσιανισμό. Αντί η αποτυχία των μέτρων ασφάλειας κατά τη διάρκεια των επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου να κλονίσει την αποφασιστικότητά τους να αποδυναμώσουν το δημόσιο τομέα, ισχυροποίησε τις βαθιές ιδεολογικές (και ιδιοτελείς) πεποιθήσεις τους ότι μόνο οι ιδιωτικές εταιρείες διαθέτουν την πληροφόρηση και την καινοτομική τεχνολογία για να αντεπεξέλθουν στις νέες προκλήσεις στον τομέα της ασφάλειας.

Παρόλο που ήταν αλήθεια ότι ο Λευκός Οίκος σκόπευε να δαπανήσει τεράστια χρηματικά ποσά για να δώσει κίνητρα στην οικονομία, δεν επρόκειτο να το κάνει έχοντας ως πρότυπο το μοντέλο του Φράνκλιν Ντ. Ρούζβελτ. Αντίθετα, το Νιου Ντιλ του Μπους θα συναπιόταν αποκλειστικά με την εταιρική Αμερική και θα ήταν μια απευθείας μεταφορά εκατοντάδων δισεκατομμυρίων δολαρίων ετησίως σε ιδιωτικά χέρια με τη μορφή συμβάσεων. Πολλές από αυτές υπογράφηκαν κρυφά, χωρίς να γίνουν μειοδοτικοί διαγωνισμοί και με ελάχιστη επίβλεψη, και κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα: την τεχνολογία, τις τηλεπικοινωνίες, τα μέσα ενημέρωσης, τις φυλακές, την εκπαίδευση, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.*

Αυτό που συνέβη κατά τη διάρκεια της περιόδου του μαζικού αποπροσανατολισμού μετά τις επιθέσεις ήταν, στην ουσία, μια εγχώρια μορφή της οικονομικής θεραπείας-σοκ. Η ομάδα του Μπους, φριντμανική μέχρι μυελού οστών, έσπευσε να εκμεταλλευτεί το σοκ που υπέστη το έθνος προκειμένου να προωθήσει το ριζοσπαστικό όραμα μιας «κενής περιεχομένου» κυβέρνησης, στο πλαίσιο του οποίου τα πάντα, από τη διεξαγωγή των πολέμων μέχρι την ανταπόκριση σε καταστροφές, θα αποτελούσαν ευκαιρίες για κερδοφόρες επενδύσεις.

Επρόκειτο για μια θρασύτατη εξέλιξη της θεραπείας-σοκ. Σε αντίθεση με τη δεκαετία του 1990, όταν εκποιούνταν οι ήδη υπάρχουσες δημόσιες επιχειρήσεις, η ομάδα του Μπους δημιούργησε ένα εντελώς καινούριο πλαίσιο δράσης, τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, εξαρχής σχεδιασμένο να είναι ιδιωτικοποιημένος. Για την υλοποίηση του σχεδίου τους απαιτούνταν δύο στάδια. Αρχικά ο Λευκός Οίκος χρησιμοποίησε τη διάχυτη αίσθηση του κινδύνου που επικρατούσε μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου για να ενισχύσει δραματικά τις αρμοδιότητες αστυνόμευσης, παρακολούθησης, κράτησης και διεξαγωγής πολέμων της εκτελεστικής εξουσίας – μια υφαρπαγή αρμοδιοτήτων που ο στρατιωτικός ιστορικός Άντριου Μπάσεβιτς περιέγραψε ως «κυλιόμενο πραξικόπημα».¹⁰ Στη συνέχεια οι ενισχυμένες και πλουσιοπάροχα χρηματοδοτούμενες αρμοδιότητες σχετικά με την εσωτερική ασφάλεια, αλλά και την ει-

* Η ανάθεση συμβάσεων χωρίς να διεξάγονται μειοδοτικοί διαγωνισμοί ήταν ένα από τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Προεδρίας Μπους. Σύμφωνα με μια ανάλυση των *New York Times* που δημοσιεύτηκε τον Φεβρουάριο του 1997, «λιγότερες από τις μισές "συμβάσεις έργου" (νέες συμβάσεις και πληρωμές για ήδη ισχύουσες συμβάσεις) ανατίθενται με ανοιχτούς μειοδοτικούς διαγωνισμούς. Το 2005 πραγματοποιήθηκαν διαγωνισμοί μόνο για το 48% των συμβάσεων, μια σημαντική μείωση από το αντίστοιχο ποσοστό του 2001, που ανερχόταν σε 79%». (Σ.τ.Σ.)

σβολή σε ξένες χώρες, την κατοχή τους και την ανοικοδόμησή τους, εκχωρήθηκαν στον ιδιωτικό τομέα μέσω της ανάθεσής τους σε εξωτερικούς προμηθευτές.

Παρόλο που ο διακηρυγμένος στόχος ήταν η καταπολέμηση της τρομοκρατίας, το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία του συμπλέγματος του καπιταλισμού της καταστροφής – μιας Νέας Οικονομίας με επίκεντρο την εθνική ασφάλεια, την ιδιωτικοποίηση των πολέμων και την ανοικοδόμηση έπειτα από καταστροφές, η οποία οδήγησε στην οικοδόμηση και στη διατήρηση ενός ιδιωτικοποιημένου αστυνομικού κράτους τόσο στις ΗΠΑ όσο και στο εξωτερικό. Τα οικονομικά κίνητρα αυτής της σαρωτικής πρωτοβουλίας αποδείχτηκαν αρκετά για να δοθεί μια νέα ώθηση στον αχαλίνωτο καπιταλισμό μετά τη «φούσκα» της νέας τεχνολογίας και την επιβράδυνση της παγκοσμιοποίησης. Όπως ακριβώς το διαδίκτυο είχε δημιουργήσει τη «φούσκα» της νέας τεχνολογίας, έτσι οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου δημιούργησαν τη «φούσκα» του καπιταλισμού της καταστροφής. «Όταν, μετά το σκάσιμο της “φούσκας”, κατέρρευσε η βιομηχανία της πληροφορικής, ποιος είχε άμεσα διαθέσιμο χρήμα; Η κυβέρνηση», δήλωσε ο Ρότζερ Νόβακ της Novak Biddle Venture Partners, μιας εταιρείας που επενδύει σε νέες επιχειρήσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται στον τομέα της εθνικής ασφάλειας. Και πρόσθεσε: «Κάθε επενδυτικό κεφάλαιο βλέπει πόσο σημαντική είναι η λεία και αναρωτιέται: “Πώς θα αποκτήσω ένα μερίδιο από την πίτα;”».⁴¹

Ήταν το αποκορύφωμα της αντεπανάστασης την οποία είχε εγκαινιάσει ο Φρίντμαν. Για δεκαετίες ολόκληρες η αγορά τρεφόταν με τις περιφερειακές αρμοδιότητες του κράτους. Τώρα θα καταβρόχθιζε τον πυρήνα του.

Παραδόξως, το πιο αποτελεσματικό ιδεολογικό εργαλείο για την προώθηση αυτής της διαδικασίας ήταν ο ισχυρισμός ότι ο οικονομικός φιλελευθερισμός δεν ήταν ιλέον ο βασικός κινητήριος μοχλός της εξωτερικής και της εσωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ. Η διαρκώς ειαναλαμβανόμενη φράση «Η 11η Σεπτεμβρίου άλλαξε τα πάντα» συγκάλυπτε, πολύ βολικά, το γεγονός ότι για τους ιδεολόγους της ελεύθερης αγοράς και τις εταιρείες των οποίων τα συμφέροντα υπηρέτουσαν το μόνο που είχε αλλάξει ήταν η ευκολία με την οποία θα μπορούσαν να υλοποιήσουν τη φιλόδοξη ατζέντα τους. Αντί οι νέες πολιτικές να τίθενται προς συζήτηση στο Κογκρέσο ή να αποτελούν αντικείμενο αντιπαράθεσων με τα συνδικάτα του δημόσιου τομέα, ο Λευκός Οίκος μπορούσε πλέον να χρησιμοποιεί την πατριωτική συμπάραταξη του λαού με τον Πρόεδρο και την απουσία κριτικής από τον Τύπο για να σταματήσει να μιλάει και να

αρχίσει να πράττει. Όπως σχολίασαν τον Φεβρουάριο του 2007 οι *New York Times*, «χωρίς να προηγηθεί δημόσιος διάλογος ή μια επίσημη πολιτική απόφαση, οι εργοληπτικές ιδιωτικές εταιρείες μετατράπηκαν, στην ουσία, στην τέταρτη εξουσία». ⁴²

Αντί μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου να αντιμετωπίσει τους κινδύνους για την ασφάλεια με ένα συνεκτικό σχέδιο που θα έκλεινε τις τρύπες στις δημόσιες υποδομές, η ομάδα του Μπους επινόησε ένα νέο ρόλο για την κυβέρνηση: Το κράτος δεν έπρεπε να παρέχει ασφάλεια, αλλά να την αγοράζει από τον ιδιωτικό τομέα. Τον Νοέμβριο του 2001, δύο μόλις μήνες μετά τις επιθέσεις, το Υπουργείο Άμυνας συγκρότησε αυτό που το ίδιο περιέγραψε ως «μια μικρή ομάδα συμβούλων επενδύσεων» οι οποίοι είχαν εμπειρία στον τομέα της νέας τεχνολογίας. Η αποστολή τους ήταν να εντοπίζουν «καινοτόμες τεχνολογικές λύσεις που θα μπορούσαν να συνδράμουν τις προσπάθειες των ΗΠΑ στον παγκόσμιο πόλεμο κατά της τρομοκρατίας». Στις αρχές του 2006 η ανεπίσημη αυτή ομάδα μετατράπηκε σε επίσημο βραχίονα του Πενταγώνου με την ονομασία Πρωτοβουλία Καταλυτικών Επενδύσεων στην Άμυνα (Defense Venture Catalyst Initiative – DeVenCI), ένα «πλήρως επιχειρησιακό γραφείο» που παρείχε πληροφορίες σχετικά με την ασφάλεια σε καπιταλιστές επενδυτές με πολιτικές διασυνδέσεις, οι οποίοι, με τη σειρά τους, αναζητούσαν στον ιδιωτικό τομέα καινούριες εταιρείες που θα μπορούσαν να κατασκευάζουν νέες συσκευές παρακολούθησης και συναφή προϊόντα. «Είμαστε μια μηχανή αναζήτησης», εξηγεί ο Μπομπ Ποχάνκα, διευθυντής της DeVenCI. ⁴³ Σύμφωνα με το όραμα του Μπους, ο ρόλος της κυβέρνησης περιοριζόταν απλώς στη συγκέντρωση των αναγκαίων χρημάτων προκειμένου να δημιουργηθεί μια νέα αγορά, η αγορά του πολέμου, στην επιλογή των καλύτερων προϊόντων που θα αναδύονταν από τη χοάνη του δημιουργικού ανταγωνισμού και στην ενθάρρυνση των βιομηχανιών ώστε να ενισχύσουν ακόμα περισσότερο την καινοτομία. Με άλλα λόγια, οι πολιτικοί θα δημιουργούσαν τη ζήτηση και ο ιδιωτικός τομέας θα πρόσφερε κάθε είδους λύσεις – μια ανθηρή οικονομία με επίκεντρο την εθνική ασφάλεια και τον πόλεμο, με εγγυημένη χρηματοδότηση από τους φορολογούμενους.

Το Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας, ο ολοκαίνουριος βραχίονας του κράτους τον οποίο δημιούργησε το καθεστώς Μπους, αποτελεί την πιο χαρακτηριστική έκφραση αυτού του νέου τρόπου διακυβέρνησης με εξολοκλήρου ανάθεση

σε εξωτερικούς προμηθευτές. Όπως εξηγεί η Τζέιν Αλεξάντερ, αναπληρώτρια διευθύντρια του τμήματος ερευνών του Υπουργείου Εθνικής Ασφάλειας, «δεν κατασκευάζουμε τίποτα. Αν κάτι δεν προέρχεται από τη βιομηχανία, δεν μπορούμε να το αποκτήσουμε».⁴⁴

Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για την Επιτόπια Δράση Αντικατασκοπείας (Counterintelligence Field Activity – CIFA), μια νέα υπηρεσία πληροφοριών την οποία ίδρυσε ο Ράμσφελντ και είναι ανεξάρτητη από τη CIA. Το 70% του προϋπολογισμού αυτής της παράλληλης υπηρεσίας κατασκοπείας καταλήγει στα χέρια εργοληπτικών ιδιωτικών εταιρειών – όπως συμβαίνει και με το Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας, πρόκειται για ένα «κενό κελυφος». Σύμφωνα με τον Κεν Μίνιχαν, πρώην διευθυντή της Υπηρεσίας Εθνικής Ασφάλειας, «η εθνική ασφάλεια είναι πολύ σημαντική για να την αφήσουμε στα χέρια της κυβέρνησης». Ο Μίνιχαν, όπως και εκατοντάδες άλλοι αξιωματούχοι της κυβέρνησης, παραιτήθηκε από τη θέση του για να εργαστεί στην ανθούσα βιομηχανία της εθνικής ασφάλειας, στη δημιουργία της οποίας συνέβαλε και ο ίδιος.⁴⁵

Όλες οι παράμετροι του τρόπου με τον οποίο η κυβέρνηση Μπους καθόρισε τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας εξυπηρετούν τη μεγιστοποίηση του κέρδους και τη βιωσιμότητα του πολέμου ως αγοράς: από το ποιος ορίζεται ως εχθρός μέχρι τους κανόνες συμπελοκής και την ολοένα επεκτεινόμενη κλιμάκωση των μαχών. Σύμφωνα με ένα επίσημο έγγραφο του Υπουργείου Εθνικής Ασφάλειας, «οι σημερινοί τρομοκράτες μπορούν να χτυπήσουν οπουδήποτε, οποτεδήποτε και, στην ουσία, με οποιοδήποτε όπλο» – κάτι που σημαίνει ότι οι υπηρεσίες ασφάλειας οφείλουν να παρέχουν προστασία από κάθε δυνητικό κίνδυνο, σε κάθε πιθανή τοποθεσία και ανά πάσα στιγμή. Και δεν είναι αναγκαίο να αποδειχτεί ότι η απειλή είναι πραγματική για να υπάρχει μια πλήρους κλίμακας αντιμετώπισή της – αυτό τουλάχιστον προβλέπει το διάσημο «Δόγμα του 1%» του Τσέινι, με το οποίο δικαιολογήθηκε η εισβολή στο Ιράκ βάσει του επιχειρήματος ότι, ακόμα κι αν η πιθανότητα απειλής είναι 1%, οι ΗΠΑ οφείλουν να αντιδράσουν σαν η απειλή να ήταν 100% βέβαιη. Η λογική αυτή αποτελεί ένα τεράστιο δώρο για τους κατασκευαστές των διαφόρων συσκευών εντοπισμού. Για παράδειγμα, επειδή μπορεί δυνητικά να πραγματοποιηθεί μια βιολογική επίθεση με όπλο τη νόσο της ευλογιάς, το Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας έδωσε μισό δισεκατομμύριο δολάρια σε ιδιωτικές εταιρείες προκειμένου να αναπτύξουν και να εγκαταστήσουν συσκευές εντοπισμού αυτής της μη αποδεδειγμένης απειλής.⁴⁶

Παρά το ευρύ φάσμα των ονομασιών που της έχουν κατά καιρούς δοθεί («πόλεμος κατά της τρομοκρατίας», «πόλεμος κατά του ριζοσπαστικού ισλάμ», «πόλεμος εναντίον του ισλαμοφασισμού», «Γ' Παγκόσμιος Πόλεμος», «διαρκής πόλεμος», «πόλεμος της γενιάς μας»), το βασικό σχήμα αυτής της σύρραξης παραμένει αναλλοίωτο. Δεν περιορίζεται από το χρόνο, το χώρο ή τους δυνητικούς στόχους. Από στρατιωτική σκοπιά, αυτά τα άναρχα και άμορφα χαρακτηριστικά καθιστούν αδύνατη την προοπτική της νίκης στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας. Όμως, από οικονομική σκοπιά, τον καθιστούν μια ακαταμάχητη προοπτική: Δεν πρόκειται για έναν πόλεμο που θα λήξει με μια λαμπρή νίκη, αλλά για ένα νέο και μόνιμο γνώρισμα της παγκόσμιας οικονομικής αρχιτεκτονικής.

Αυτή ήταν η επιχειρηματική προοπτική που η κυβέρνηση Μπους παρουσίασε στην εταιρική Αμερική μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Ένας φαινομενικά ανεξάντλητος πακτωλός χρημάτων των φορολογουμένων θα διοχετευόταν στον ιδιωτικό τομέα από το Πεντάγωνο (270 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως σε εργοληπτικές ιδιωτικές εταιρείες, μια αύξηση κατά 137 δισεκατομμύρια δολάρια μετά την άνοδο του Μπους στην εξουσία), από τις υπηρεσίες πληροφοριών των ΗΠΑ (42 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως σε εργοληπτικές ιδιωτικές εταιρείες, ποσό υπερδιπλάσιο σε σύγκριση με το 1995) και από το νεοϊδρυθέν Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας. Από τις 11 Σεπτεμβρίου 2001 μέχρι το 2006 το Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας έδωσε 130 δισεκατομμύρια δολάρια σε εργοληπτικές ιδιωτικές εταιρείες – χρήματα που μέχρι τότε δεν υπήρχαν στην οικονομία και ξεπερνούν το ΑΕΠ της Χιλής ή της Τσεχίας. Το 2003 η κυβέρνηση Μπους υπέγραψε συμβάσεις αξίας 327 δισεκατομμυρίων δολαρίων με ιδιωτικές εταιρείες – ποσό που αντιστοιχεί σε σχεδόν σαράντα σεντς για κάθε δολάριο του κρατικού προϋπολογισμού.⁴⁷

Πολύ σύντομα τα προάστια της Ουάσινγκτον γέμισαν με γκρίζα κτίρια στα οποία στεγαζόνταν οι νέες ή «εκκολαπτόμενες» εταιρείες που δραστηριοποιούνταν στον τομέα της ασφάλειας. Όπως είχε συμβεί και με τη Σίλικον Βάλεϊ τη δεκαετία του 1990, το χρήμα άρχισε να ρέει προς αυτές τις νέες εταιρείες πριν καλά καλά προλάβουν να επιπλώσουν τα γραφεία τους. Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση Μπους άρχισε να λειτουργεί ως ένας ανοιχτοχέρης επενδυτής. Ενώ τη δεκαετία του 1990 ο στόχος ήταν η ανάπτυξη τεχνολογικών εφαρμογών και η πώλησή τους στη Microsoft ή στην Oracle, μετά την 11η Σεπτεμβρίου ο στόχος έγινε η δημιουργία τεχνολογικού εξοπλισμού που θα «αναζητούσε και θα εντόπιζε» τρομοκράτες και η πώλησή του στο Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας

ή στο Πεντάγωνο. Εκτός από τις νέες εταιρείες του τομέα της ασφάλειας και τα νέα επενδυτικά κεφάλαια, η βιομηχανία της καταστροφής γέννησε επίσης και μια στρατιά από εταιρείες δημοσίων σχέσεων και άσκησης πίεσης, που υπόσχονταν να φέρουν σε επαφή τις νέες επιχειρήσεις με τους κατάλληλους ανθρώπους στο Λόφο του Καπιτωλίου – το 2001 υπήρχαν μόνο δύο τέτοιες εταιρείες που ασχολούνταν με τον τομέα της ασφάλειας, ενώ στα μέσα του 2006 υπήρχαν 543. «Είμαι στο χώρο των εταιρειών δημοσίων σχέσεων από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και ποτέ δεν είδα μια τόσο συνεχή ροή συμφωνιών», δήλωσε στο *Wired* ο Μάικλ Στιντ, διευθυντής της εταιρείας εσωτερικής ασφάλειας Paladin.⁴⁸

Μια αγορά για την τρομοκρατία

Όπως συνέβη και με τη «φούσκα» των εταιρειών νέας τεχνολογίας, η «φούσκα» του καπιταλισμού της καταστροφής διογκώνεται *ad hoc* και με χαστικό τρόπο. Μια από τις πρώτες «εκρήξεις» της βιομηχανίας εθνικής ασφάλειας αφορούσε τις κάμερες παρακολούθησης: 4,2 εκατομμύρια κάμερες εγκαταστάθηκαν στη Βρετανία (μία για κάθε δεκατέσσερις πολίτες) και 30 εκατομμύρια στις ΗΠΑ, βιντεοσκοπώντας εικόνες συνολικής διάρκειας τεσσάρων δισεκατομμυρίων ωρών. Το γεγονός αυτό δημιούργησε το ακόλουθο πρόβλημα: Ποιος θα παρακολουθούσε βιντεοκασέτες διάρκειας τεσσάρων δισεκατομμυρίων ωρών; Αναδύθηκε, λοιπόν, μια νέα αγορά «αναλυτικού λογισμικού» το οποίο θα σάρωνε τις βιντεοσκοπημένες εικόνες και θα τις ταύτιζε με εικόνες που υπήρχαν ήδη στα αρχεία (η δικτύωση των διαφόρων συστημάτων ασφάλειας υπήρξε η πηγή μερικών εξαιρετικά κερδοφόρων συμβάσεων, όπως η ύψους 9 δισεκατομμυρίων σύμβαση που υπέγραψε η πολεμική αεροπορία με ένα κονσόρτσιουμ εταιρειών στο οποίο συμμετείχαν η Booz Allen Hamilton, από τις παλαιότερες εταιρείες στρατηγικών συμβουλών, και μερικές από τις μεγαλύτερες εταιρείες του αμυντικού τομέα).⁴⁹

Η εξέλιξη αυτή γέννησε ένα ακόμα πρόβλημα, επειδή το λογισμικό αναγνώρισης προσώπων μπορεί να εξακριβώσει με απόλυτη βεβαιότητα την ταυτότητα ενός ατόμου μόνο όταν αυτό κοιτάζει καταπρόσωπο την κάμερα, κάτι που σπάνια κάνουν οι άνθρωποι όταν μετακινούνται βιαστικά στους δρόμους πηγαίνοντας ή επιστρέφοντας από τις δουλειές τους. Δημιουργήθηκε, επομένως, μία ακόμα νέα αγορά, που αφορούσε την ψηφιακή βελτίωση των εικόνων.

Η Salient Stills, μια εταιρεία που κατασκευάζει λογισμικό για την απομόνωση και τη βελτίωση βιντεοσκοπημένων εικόνων, αποσκοπούσε αρχικά στο να πουλήσει την τεχνολογία της στις εταιρείες των μέσων ενημέρωσης, όμως στην πορεία αντιλήφθηκε ότι τα έσοδά της θα ήταν μεγαλύτερα αν απευθυνόταν στο FBI και στις άλλες υπηρεσίες επιβολής του νόμου.⁵⁰ Και, με την παρακολούθηση να επεκτείνεται διαρκώς (τηλεφωνικές κλήσεις, υποκλοπές συνδιαλέξεων, οικονομικά αρχεία, αλληλογραφία, κάμερες παρακολούθησης, αναζήτηση στο διαδίκτυο), οι κρατικές υπηρεσίες άρχισαν να κατακλύζονται από δεδομένα, με συνέπεια να δημιουργηθεί μία ακόμα νέα αγορά, που αφορά τη διαχείριση των πληροφοριών και την επεξεργασία δεδομένων, αλλά και την ανάπτυξη λογισμικού που υποτίθεται ότι μπορεί να «συνδέει τις κουκκίδες» μέσα σε αυτό τον ωκεανό λέξεων και αριθμών και να εντοπίζει ύποπτες δραστηριότητες.

Τη δεκαετία του 1990 οι τεχνολογικές εταιρείες ευαγγελίζονταν έναν κόσμο χωρίς σύνορα και εκθειάζαν τη δυνατότητα της τεχνολογίας της πληροφόρησης να ανατρέπει αυταρχικά καθεστώτα και να γκρεμίζει τείχη. Σήμερα, στο πλαίσιο του συμπλέγματος του καπιταλισμού της καταστροφής, τα εργαλεία της επανάστασης της πληροφόρησης εξυπηρετούν τους αντίθετους σκοπούς. Τα κινητά τηλέφωνα και το διαδίκτυο έχουν μετατραπεί σε πανίσχυρα εργαλεία παρακολούθησης από αυταρχικά καθεστώτα, χάρη στην αραστή συνεργασία των ιδιωτικών τηλεφωνικών εταιρειών και των μηχανών αναζήτησης στο διαδίκτυο, είτε πρόκειται για τη Yahoo που συνεργάζεται με την κινεζική κυβέρνηση για τον εντοπισμό διαφωνούντων είτε για την AT&T που βοηθάει την Υπηρεσία Εθνικής Ασφάλειας των ΗΠΑ να υποκλέπει χωρίς δικαστικά εντάλματα τις τηλεφωνικές συνδιαλέξεις των συνδρομητών της (μια πρακτική που η κυβέρνηση Μπους ισχυρίζεται ότι έχει πια διακόψει). Η κατάργηση των συνόρων, το μεγάλο σύμβολο και η μεγάλη υπόσχεση της παγκοσμιοποίησης, έχει αντικατασταθεί από τη διογκούμενη βιομηχανία της παρακολούθησης, από τους οπτικούς σαρωτές και τις βιομετρικές ταυτότητες μέχρι το σχεδιαζόμενο νέας τεχνολογίας τείχος στα σύνορα ανάμεσα στο Μεξικό και στις ΗΠΑ, μια σύμβαση ύψους 2,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων που έχει ανατεθεί στην Boeing και σε ένα κονσόρτσιουμ άλλων εταιρειών.⁵¹

Καθώς οι «φούσκες» των εταιρειών της νέας τεχνολογίας έσκαγαν η μια μετά την άλλη, το αποτέλεσμα ήταν μια αλλόκοτη συγχώνευση ανάμεσα στην κουλτούρα της ασφάλειας και στην κουλτούρα του καταναλωτισμού. Πολλές από τις τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται σήμερα στον πόλεμο κατά της τρο-

μοκρατίας (βιομετρική αναγνώριση της ταυτότητας, παρακολούθηση με βίντεο, εντοπισμός των κινήσεων στο διαδίκτυο, επεξεργασία δεδομένων, τεχνολογίες που πουλούν εταιρείες όπως η Verint Systems και η Seisint, η Accenture και η ChoicePoint) αναπτύχθηκαν από τον ιδιωτικό τομέα πριν από την 11η Σεπτεμβρίου ως ένας τρόπος σχεδιασμού λεπτομερών προφίλ των καταναλωτών, προκειμένου να ανοιχτούν νέοι ορίζοντες στο μάρκετινγκ. Οι τεχνολογίες αυτές υπόσχονταν επίσης να μειώσουν τον αριθμό των εργαζομένων στα σούπερ μάρκετ και στα εμπορικά κέντρα, επειδή οι βιομετρικές ταυτότητες, σε συνδυασμό με τις πιστωτικές κάρτες, θα εξαφάνιζαν την ανάγκη για υπαλλήλους στα ταμεία. Όμως η γενικευμένη δυσαρέσκεια για αυτές τις τεχνολογίες του «Μεγάλου Αδελφού» ανέστειλε πολλές από τις εν λόγω πρωτοβουλίες, προκαλώντας την απογοήτευση τόσο των εταιρειών νέας τεχνολογίας όσο και των ιδιοκτητών καταστημάτων. Η 11η Σεπτεμβρίου παραμέρισε αυτό το εμπόδιο: Ξαφνικά ο φόβος για την τρομοκρατία έγινε μεγαλύτερος από το φόβο του να ζεις σε μια κοινωνία διαρκούς παρακολούθησης. Πλέον οι πληροφορίες που συλλέγονται από τις πιστωτικές κάρτες δεν πωλούνται μόνο σε ταξιδιωτικά πρακτορεία ή στην Gap, για να αξιοποιηθούν ως δεδομένα για το μάρκετινγκ, αλλά και στο FBI, ως δεδομένα για την ασφάλεια, καθώς χρησιμοποιούνται για να εντοπιστούν όσοι αναπτύσσουν «ύποπτες» δραστηριότητες, όπως η αγορά μη εντοπιζόμενων καρτοτηλεφώνων ή τα ταξίδια στη Μέση Ανατολή.⁵²

Όπως εξηγεί χωρίς να κρύβει τον ενθουσιασμό του ο συντάκτης ενός άρθρου που δημοσιεύτηκε στο οικονομικό περιοδικό *Red Herring*, υπάρχει ένα πρόγραμμα που «μπορεί να εντοπίζει τα ίχνη τρομοκρατών διαπιστώνοντας αν οι εκατό διαφορετικές προφορές ενός ονόματος ταιριάζουν με κάποιο όνομα που βρίσκεται στις βάσεις δεδομένων των υπηρεσιών εθνικής ασφάλειας. Ας πάρουμε ως παράδειγμα το όνομα Μοχάμαντ. Το λογισμικό εμπεριέχει εκατοντάδες δυνητικούς τρόπους προφοράς του και μπορεί να ερευνησει ολόκληρα terabytes δεδομένων μέσα σε ένα δευτερόλεπτο».⁵³ Είναι πράγματι εντυπωσιακό, εκτός αν εντοπιστεί ο λάθος Μοχάμαντ – μια κακή συνήθεια που τείνει να επαναλαμβάνεται από το Ιράκ και το Αφγανιστάν μέχρι τα προάστια του Τυρόντο.

Αυτό το τεράστιο περιθώριο σφαλμάτων είναι που καθιστά πραγματικά ολέθριες την ανικανότητα και την απληστία που υπήρξαν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Προεδρίας Μπους από το Ιράκ μέχρι τη Νέα Ορλεάνη. Μια λανθασμένη ταυτοποίηση από αυτά τα ηλεκτρονικά συστήματα εντοπισμού αρκεί ώστε ένας μη πολιτικοποιημένος οικογενειάρχης που μοιάζει εμφανισιακά με

κάποιον του οποίου το όνομα ηχεί παρόμοιο με το δικό του (τουλάχιστον για όσους δεν είναι εξοικειωμένοι με την αραβική ή τη μουσουλμανική κουλτούρα) να θεωρηθεί εν δυνάμει τρομοκράτης. Και η διαδικασία κατάρτισης καταλόγων ονομάτων ανθρώπων και οργανώσεων προς παρακολούθηση έχει πλέον ανατεθεί σε ιδιωτικές εταιρείες, οι οποίες έχουν, επιπλέον, την ευθύνη να διασταυρώνουν τα ονόματα όσων ταξιδεύουν με τα ονόματα που βρίσκονται στις βάσεις δεδομένων. Μέχρι τον Ιούνιο του 2007 το Εθνικό Κέντρο Αντιτρομοκρατίας είχε στους καταλόγους του πεντακόσιες χιλιάδες ονόματα υπόπτων. Ένα άλλο πρόγραμμα που τέθηκε σε εφαρμογή τον Νοέμβριο του 2006, το Αυτόματο Σύστημα Στοχοποίησης (Automated Targeting System – ATS), αξιολογεί την «επικινδυνότητα» δεκάδων εκατομμυρίων ταξιδιωτών στις ΗΠΑ. Η αξιολόγηση, για την οποία έχουν πλήρη άγνοια οι ταξιδιώτες, βασίζεται σε ύποπτες συμπεριφορές που αποκαλύπτονται μέσω της επεξεργασίας εμπορικών δεδομένων, όπως, για παράδειγμα, των πληροφοριών που παρέχουν οι αεροπορικές εταιρείες για το «αν ο ταξιδιώτης αγοράζει εισιτήρια άνευ επιστροφής, σε ποιες θέσεις στο αεροπλάνο προτιμά να κάθεται, πόσο συχνά ταξιδεύει, πόσες αποσκευές έχει, πώς πληρώνει για τα εισιτήριά του, ακόμα και τι είδους γεύματα παραγγέλλει».⁵⁴ Οι διάφορες ύποπτες συμπεριφορές συνεκτιμώνται για την αξιολόγηση της επικινδυνότητας των ταξιδιωτών.

Ο οποιοσδήποτε μπορεί να πέσει θύμα αυτών των αμφίβολης αποτελεσματικότητας τεχνολογιών: να του απαγορευτεί η επιβίβαση σε μια πτήση, να μην του δοθεί βίζα εισόδου στις ΗΠΑ ή ακόμα και να συλληφθεί ως «εχθρικός μαχητής». Κι όλα αυτά επειδή στο πρόγραμμα αναγνώρισης προσώπων υπήρχε μια θολή φωτογραφία του, επειδή κάποιος δεν πρόφερε σωστά το όνομά του ή επειδή κάποιος άλλος παρεξήγησε κάτι που είπε. Αν οι «εχθρικοί μαχητές» δεν είναι πολίτες των ΗΠΑ, κατά πάσα πιθανότητα δε θα μάθουν ποτέ βάσει ποιων στοιχείων καταδικάστηκαν, επειδή η κυβέρνηση Μπους δεν τους αναγνωρίζει το δικαίωμα προστασίας από την αυθαίρετη σύλληψη και την παράνομη κράτησή τους (*habeas corpus*), το δικαίωμα να ενημερώνονται για τα αποδεικτικά στοιχεία εναντίον τους κατά τη διάρκεια της δίκης τους, ακόμα και το δικαίωμα της δίκαιης δίκης και της υπεράσπισής τους.

Αν ο ύποπτος οδηγηθεί στο Γκουαντάναμο, είναι πολύ πιθανό να καταλήξει στη νέα φυλακή υψίστης ασφαλείας για διακόσιους κρατούμενους που κατασκεύασε η Halliburton. Αν πέσει θύμα του προγράμματος «έκτακτης έκδοσης» της CIA και τον απαγάγουν στους δρόμους του Μιλάνου ή ενώ αλλάζει πτήση σε ένα αεροδρόμιο των ΗΠΑ, θα τον οδηγήσουν σε κάποια άγνωστη το-

ποθεσία του αρχιπελάγους των μυστικών φυλακών της CIA, όπου, κατά πάσα πιθανότητα, ο κρατούμενος, τυφλωμένος από μια κουκούλα που θα του έχουν φορέσει, θα μεταφερθεί με ένα Boeing 737, ένα πολυτελές αεριωθούμενο προοριζόμενο για διευθυντικά στελέχη επιχειρήσεων που όμως θα έχει μετασκευαστεί για τη μεταφορά κρατουμένων. Σύμφωνα με το *The New Yorker*, η Boeing λειτουργεί ως «ο ταξιδιωτικός πράκτορας της CIA», καταρτίζοντας τα σχέδια πτήσεων για τη μεταφορά 1.245 κρατουμένων που έπεσαν θύματα «έκτακτης έκδοσης», φροντίζοντας για τον ανεφοδιασμό και τη συντήρηση των αεροπλάνων, κάνοντας κρατήσεις σε ξενοδοχεία για να φιλοξενηθούν τα πληρώματα των αεροπλάνων και οι πράκτορες της CIA. Σύμφωνα με μια έκθεση της ισπανικής αστυνομίας, για όλα αυτά μεριμνά η Jeppesen International Trip Planning, μια θυγατρική της Boeing που εδρεύει στο Σαν Χοσέ. Τον Μάιο του 2007 η Αμερικανική Ένωση για τις Πολιτικές Ελευθερίες μήνυσε τη θυγατρική της Boeing, όμως η εταιρεία αρνήθηκε να επιβεβαιώσει ή να διαψεύσει τις κατηγορίες.⁵⁵

Όταν οι κρατούμενοι φτάνουν στον προορισμό τους, έχουν να αντιμετωπίσουν ανακριτές αρκετοί από τους οποίους δεν ανήκουν στη CIA ή στις ένοπλες δυνάμεις, αλλά εργάζονται για ιδιωτικές εταιρείες. Σύμφωνα με τον Μπιλ Γκόλντεν, που είναι ο υπεύθυνος της ιστοσελίδας www.IntelligenceCareers.com, «περισσότεροι από τους μισούς ειδικούς στη συλλογή πληροφοριών εργάζονται για ιδιωτικές εταιρείες».⁵⁶ Για να ανανεώσουν τα πλουσιοπάροχα συμβόλαιά τους, αυτοί οι «ελεύθεροι επαγγελματίες ανακριτές» πρέπει να αποσπούν από τους κρατούμενους τις «αξιοποιήσιμες πληροφορίες» που θέλουν οι εργοδότες τους στην Ουάσινγκτον. Το αποτέλεσμα είναι να δημιουργείται μια δυναμική κατάχρησης εξουσίας: Ένας κρατούμενος είναι συνήθως πρόθυμος να πει οτιδήποτε προκειμένου να σταματήσει ο πόνος, οι δε ανακριτές που δουλεύουν για εργοληπτικές ιδιωτικές εταιρείες έχουν ένα ισχυρό οικονομικό κίνητρο να χρησιμοποιήσουν οποιαδήποτε τεχνική θεωρείται αναγκαία για να αποσπάσουν την πολιτικά επιδιωκόμενη πληροφορία, ανεξαρτήτως της αξιοπιστίας της. (Ένας από τους λόγους για τους οποίους η κυβέρνηση Μπους βασιζόταν σε τόσο μεγάλο βαθμό σε ανακριτές εργοληπτικών ιδιωτικών εταιρειών οι οποίες αναλάμβαναν τη συλλογή πληροφοριών για λογαριασμό νέων δομών όπως το μυστικό Γραφείο Ειδικών Σχεδίων που δημιουργήθηκε από τον Ράμσφελντ ήταν το γεγονός ότι έχουν αποδειχτεί πολύ πιο πρόθυμοι από τους ομολόγους τους στις κρατικές υπηρεσίες για την απόσπαση με κάθε τρόπο και τη χειραγώγηση πληροφοριών ώστε να εξυπηρετούν τους πολιτικούς στόχους της κυ-

βέρνησης – σε τελική ανάλυση, από αυτό εξαρτάται το επόμενο συμβόλαιό τους.)

Έπειτα, υπάρχει και η χαμηλής τεχνολογίας εκδοχή της εφαρμογής των «λύσεων της αγοράς» στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας: η πλουσιοπάροχη αμοιβή σε οποιονδήποτε είναι πρόθυμος να δώσει πληροφορίες για υποτιθέμενους τρομοκράτες. Κατά τη διάρκεια της εισβολής στο Αφγανιστάν πράκτορες των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών γνωστοποίησαν ότι θα έδιναν από 3.000 μέχρι 25.000 δολάρια σε οποιονδήποτε τους παρείχε πληροφορίες για τους μαχητές της Αλ Κάιντα και των Ταλιμπάν. «Γίνετε πιο πλούσιοι και ισχυροί από όσο είχατε ποτέ ονειρευτεί», έγραφε ένα φυλλάδιο που έριχναν τα αμερικανικά αεροπλάνα στο Αφγανιστάν και το οποίο παρουσιάστηκε το 2002 σε ένα ομοσπονδιακό δικαστήριο των ΗΠΑ ως αποδεικτικό στοιχείο εκ μέρους αρκετών κρατουμένων στο Γκουαντάναμο. «Μπορείς να αποκτήσεις εκατομμύρια δολάρια αν βοηθήσεις τις δυνάμεις που πολεμούν τους Ταλιμπάν. [...] Τα χρήματα αυτά αρκούν για να φροντίσεις την οικογένειά σου, το χωριό σου, τη φυλή σου για το υπόλοιπο της ζωής σου».⁵⁷

Πολύ σύντομα οι φυλακές του Μπαγκράμ και του Γκουαντάναμο γέμισαν με γιδοβοσκούς, ταξιτζήδες, μάγειρες και καταστηματαρχές – όλοι τους ήταν εξαιρετικά επικίνδυνοι, σύμφωνα με αυτούς που τους κατέδωσαν και εισέπραξαν τις αμοιβές.

«Έχετε κάποια θεωρία για το λόγο που η κυβέρνηση και οι υπηρεσίες πληροφοριών του Πακιστάν σας πούλησαν και σας παρέδωσαν στους Αμερικανούς;» ρώτησε ένας στρατοδίκης κάποιον Αιγύπτιο κρατούμενο στο Γκουαντάναμο.

Σύμφωνα με τα αποχαρκτηρισμένα πρακτικά της δίκης, ο κρατούμενος απάντησε απορημένος:

«Έλα τώρα, ξέρεις πολύ καλά τι έγινε. Στο Πακιστάν μπορείς να αγοράσεις έναν άνθρωπο για 10 δολάρια. Φαντάσου τι μπορεί να γίνει με 5.000 δολάρια...».

«Άρα σας πούλησαν;» ρώτησε ο στρατοδίκης, σαν να μην είχε σκεφτεί ποτέ πριν αυτό το ενδεχόμενο.

«Ναι».

Σύμφωνα με τα στοιχεία του ίδιου του Πενταγώνου, το 86% των κρατουμένων στο Γκουαντάναμο προδόθηκαν από Αφγανούς και Πακιστανούς μαχητές ή πράκτορες μετά την ανακοίνωση των αμοιβών. Μέχρι τον Δεκέμβριο του 2006 το Πεντάγωνο είχε απελευθερώσει 360 κρατούμενους από το Γκουαντά-

ναμο. Το Associated Press κατάφερε να εντοπίσει 245 από αυτούς: Οι 205 απέθηκαν ελεύθεροι ή απαλλάχθηκαν από όλες τις κατηγορίες που τους βάραιναν όταν επέστρεψαν στις πατρίδες τους.⁵⁶ Τα στοιχεία αυτά συνιστούν μια σοβρή καταγγελία για την ποιότητα των πληροφοριών που συλλέγονται όταν το κράτος χρησιμοποιεί τις μεθόδους της αγοράς για να εξακριβώνει την ταυτότητα τρομοκρατών.

Μέσα σε λίγα χρόνια το μέγεθος της βιομηχανίας της εθνικής ασφάλειας, η οποία ήταν σχεδόν ανύπαρκτη πριν από την 11η Σεπτεμβρίου, διογκώθηκε τόσο πολύ, ώστε να είναι πλέον μεγαλύτερο από το Χόλιγουντ ή τη βιομηχανία της μουσικής.⁵⁹ Ωστόσο ακόμα πιο εντυπωσιακό είναι το πόσο λίγες αναλύσεις και συζητήσεις έχουν γίνει για την άνθηση της βιομηχανίας της ασφάλειας ως *οικονομίας*, ως μιας πρωτοφανούς σύγκλισης ανάμεσα σε έναν ανεξέλεγκτο αστυνομικό μηχανισμό και στον αχαλίνωτο καπιταλισμό, ως μιας συγχώνευσης ανάμεσα στα εμπορικά κέντρα και στις μυστικές φυλακές. Όταν η πληροφόρηση για το ποιος συνιστά ή όχι απειλή για την ασφάλεια μετατρέπεται σε ένα προϊόν που μπορεί να πουληθεί, όπως και οι πληροφορίες για το ποιος αγοράζει από το Amazon βιβλία με ήρωα τον Χάρι Πότερ ή έχει κάνει μια κρουαζιέρα στην Καραϊβική και θα ήθελε ενδεχομένως να πραγματοποιήσει ένα ταξίδι στην Αλάσκα, τότε αλλάζουν οι αξίες ενός πολιτισμού. Όχι μόνο δημιουργούνται κίνητρα για χαφιεδισμό, πρόκληση βασανιστηρίων και απόσπαση λανθασμένων πληροφοριών, αλλά γεννιέται και μια ισχυρή τάση διαιώνισης του φόβου και της αίσθησης του κινδύνου που αποτέλεσαν την αρχική αιτία για τη δημιουργία της βιομηχανίας της ασφάλειας.

Όταν στο παρελθόν αναδύονταν νέες οικονομίες (από τη φορντική επανάσταση μέχρι την άνθηση της νέας τεχνολογίας), πυροδοτούσαν ένα κύμα αναλύσεων και ενστάσεων σχετικά με το πώς αυτές οι σεισμικές αλλαγές στην παραγωγή πλούτου θα αλλοίωναν τον πολιτισμό μας, τον τρόπο που ταξιδεύουμε, ακόμα και τον τρόπο με τον οποίο ο εγκέφαλός μας επεξεργάζεται τις πληροφορίες. Η Νέα Οικονομία της καταστροφής δεν αποτέλεσε αντικείμενο ανάλογων συζητήσεων για τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της. Φυσικά, διατυπώθηκαν ενστάσεις (για τη συνταγματικότητα του Πατριωτικού Νόμου, για το απροσδιόριστο χρονικό διάστημα κράτησης υπόπτων, για τα βασανιστήρια και για την πρακτική της «έκτακτης έκδοσης»), όμως έχει αποφευχθεί σχεδόν ολοκληρωτικά ο δημόσιος διάλογος για το τι σημαίνει αυτές οι πράξεις να

πραγματοποιούνται σαν να ήταν εμπορικές συναλλαγές. Οι όποιες ενστάσεις περιορίζονται στις ατομικές περιπτώσεις οικονομικής εκμετάλλευσης του πολέμου και στα διάφορα σκάνδαλα διαφθοράς, αλλά και στις συνηθισμένες καταγγελίες για την αποτυχία της κυβέρνησης να επιβλέπει τις εργοληπτικές ιδιωτικές εταιρείες. Ελάχιστες είναι οι συζητήσεις για τις επιπτώσεις του ευρύτερου και βαθύτερου φαινομένου της εμπλοκής σε έναν πλήρως ιδιωτικοποιημένο πόλεμο που είναι εξ αρχής σχεδιασμένος έτσι ώστε να μην έχει τέλος.

Το πρόβλημα έγκειται εν μέρει στο γεγονός ότι η οικονομία της καταστροφής αναπτύχθηκε λαθρόβια. Τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 οι νέες οικονομίες αυτοπαρουσιάστηκαν με ιδιαίτερη υπερηφάνεια και με πομπώδη τρόπο. Ιδίως η «φούσκα» της νέας τεχνολογίας οδήγησε σε μια άνευ προηγουμένου προβολή των νέων πλουσίων: Τα μέσα ενημέρωσης ήταν γεμάτα ατελείωτα αφιερώματα στους υπερδραστήριους νεαρούς διευθύνοντες συμβούλους, παρουσιάζοντάς τους δίπλα στα ιδιωτικά αεριωθούμενά τους, τα τηλεχειριζόμενα γιοι τους και τις ειδυλλιακές επαύλεις τους στα βουνά του Σιάτλ.

Σήμερα το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής γεννάει έναν αντίστοιχο πλούτο, όμως σπάνια ακούμε να μιλάνε για αυτό. Σύμφωνα με μια μελέτη του 2006, «από τότε που άρχισε ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας οι αμοιβές των διευθυνόντων συμβούλων των τριάντα τεσσάρων κορυφαίων εργοληπτικών εταιρειών στον τομέα της άμυνας υπερδιπλασιάστηκαν σε σχέση με την τετραετία πριν από την 11η Σεπτεμβρίου». Ενώ από το 2001 μέχρι το 2005 τα εισοδήματα των διευθυνόντων συμβούλων των εν λόγω εταιρειών αυξήθηκαν κατά 108% κατά μέσο όρο, εκείνα των διευθυντικών στελεχών άλλων μεγάλων αμερικανικών εταιρειών αυξήθηκαν μόνο κατά 6% στη διάρκεια της ίδιας περιόδου.⁶⁰

Μπορεί η βιομηχανία της καταστροφής να πλησιάζει στα επίπεδα της κερδοφορίας των εταιρειών νέας τεχνολογίας, όμως το προφίλ της είναι εξίσου διακριτικό με εκείνο της CIA. Οι καπιταλιστές της καταστροφής αποφεύγουν τα μέσα ενημέρωσης, προσπαθούν να υποβαθμίσουν το μέγεθος του πλούτου τους και δεν καυχώνται. «Δεν πανηγυρίζουμε για το γεγονός ότι υπάρχει μια τεράστια βιομηχανία που ευημερεί επειδή μας προστατεύει από την τρομοκρατία», έχει δηλώσει ο Τζον Έλσνερ της Chesapeake Innovation Center (CIC), που δραστηριοποιείται στον τομέα της εθνικής ασφάλειας. «Όμως πρόκειται για έναν πολύ μεγάλο κλάδο επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, και η CIC βρίσκεται στο επίκεντρό του».⁶¹

Ο Πίτερ Σουάιρ, που διετέλεσε σύμβουλος της κυβέρνησης Κλίντον για την

προστασία της ιδιωτικότητας, έχει περιγράψει τη σύγκλιση των δυνάμεων που κρύβονται πίσω από τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας ως εξής: «Από τη μια μεριά, υπάρχει μια κυβέρνηση που θεωρεί ιερή αποστολή της το να αποσπά διά της βίας πληροφορίες και, από την άλλη μεριά, υπάρχει η βιομηχανία των τεχνολογιών πληροφόρησης, που αναζητά απεγνωσμένα νέες αγορές».⁶² Με άλλα λόγια, αυτό που προκύπτει είναι κορπορατισμός: Οι Μεγάλες Επιχειρήσεις και το Μεγάλο Κράτος ενώνουν τις τεράστιες δυνάμεις τους για να επιβληθούν και να ελέγχουν τους πολίτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

ΕΝΑ ΚΟΡΠΟΡΑΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΑΝΤΙΚΑΘΙΣΤΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΣΤΡΕΦΟΜΕΝΗ ΠΟΡΤΑ ΜΕ ΜΙΑ ΑΨΙΔΑ ΘΡΙΑΜΒΟΥ

«Πιστεύω ότι είναι αλλόκοτο και θεοπάλαβο. Πιστεύω ότι είναι παραλογισμός να υπαινίσσεται κάποιος ότι κάνουμε ό,τι κάνουμε επειδή διψάμε για χρήμα. Πιστεύω ότι πρέπει να ξαναγυρίσετε στα θρανία».

–Γζορτζ Μπους ο πρεσβύτερος, απαντώντας στην κατηγορία ότι ο γιος του διέταξε την εισβολή στο Ιράκ για να ανοιχτούν νέες αγορές για τις αμερικανικές εταιρείες¹

«Οι δημόσιοι λειτουργοί έχουν κάτι που δεν υπάρχει στον ιδιωτικό τομέα. Το καθήκον τους είναι να υπηρετούν το γενικότερο καλό – να υπηρετούν το συλλογικό συμφέρον και όχι τα συμφέροντα λίγων. Το καθήκον των εταιρειών είναι να υπηρετούν τα συμφέροντα των μετόχων τους και όχι το συμφέρον της χώρας».

–Ντέιβιντ Μ. Γουόκερ, γενικός οικονομικός επιθεωρητής των Ηνωμένων Πολιτειών, Φεβρουάριος 2007²

«Δεν μπορεί να διακρίνει τη διαφορά ανάμεσα στα δημόσια και στα ιδιωτικά συμφέροντα».

–Σαμ Γκάρντινερ, απόστρατος σμήναρχος της πολεμικής αεροπορίας των ΗΠΑ, μιλώντας για τον Ντικ Τσέινι, Φεβρουάριος 2004³

Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας για τις ενδιάμεσες εκλογές για την ανανέωση του Κογκρέσου το 2006, και μόλις τρεις βδομάδες πριν από την παραίτηση του Ντόναλντ Ράμσφελντ, ο Τζορτζ Μπους υπέγραψε το Νόμο Εξουσιοδότησης για την Άμυνα. Στις 1.400 σελίδες του νόμου περιλαμβανόταν ένα άρθρο που πέρασε σχεδόν απαρατήρητο. Έδινε στον Πρόεδρο την εξουσία να κηρύσσει στρατιωτικό νόμο και «να χρησιμοποιεί τις ένοπλες δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένης της Εθνοφρουράς», παρακάμπτοντας τις αποφάσεις των κυβερνητικών Πολιτειών, σε περίπτωση «κατάστασης έκτακτης ανάγκης», με σκοπό να «αποκαταστήσει τη δημόσια τάξη» και να «καταστείλει» την αταξία. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης θα μπορούσε να είναι ένας τυφώνας, μαζικές διαδηλώσεις διαμαρτυρίας ή «κάποιος έκτακτος κίνδυνος για τη δημόσια υγεία». Στην τελευταία περίπτωση ο Πρόεδρος θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το στρατό για να επιβάλει καραντίνες και να προστατέψει τα αποθέματα εμβολίων.⁴ Πριν από την υπογραφή του νόμου ο Πρόεδρος είχε την εξουσία να επιβάλει στρατιωτικό νόμο μόνο στην περίπτωση μιας εξέγερσης.

Ενώ οι συνάδελφοί του ήταν αφοσιωμένοι στις προεκλογικές τους εκστρατείες, ο Δημοκράτης γεροισιαστής Πάτρικ Λίχι υπήρξε μια μοναχική σειρήνα συναγερμού, δηλώνοντας δημόσια ότι «η χρησιμοποίηση του στρατού για την επιβολή του νόμου είναι αντίθετη σε ένα από τα θεμελιώδη αξιώματα της δημοκρατίας μας» και επισημαίνοντας ότι «οι επιπτώσεις θα είναι τεράστιες, κι όμως η αλλαγή αυτή του νόμου παρεισέφρησε σε ένα άρθρο του νομοσχεδίου για την άμυνα χωρίς να προηγηθεί επαρκής μελέτη. Οι επιτροπές του Κογκρέσου που έχουν αρμοδιότητες σε αυτά τα ζητήματα δεν είχαν την ευκαιρία να σχολιάσουν, πόσο μάλλον να συνεδριάσουν για αυτές τις προτάσεις».⁵

Εκτός από την εκτελεστική εξουσία, που απέκτησε αυτές τις νέες έκτακτες αρμοδιότητες, υπήρχε ένας ακόμα ξεκάθαρα κερδισμένος: η φαρμακευτική βιομηχανία. Σε περίπτωση που ξεσπούσε κάποια επιδημία, θα μπορούσε να κληθεί ο στρατός για να προστατέψει τα εργαστήρια και τα αποθέματα φαρμάκων και να επιβάλει καραντίνες – ένας προ πολλού υφιστάμενος πολιτικός στόχος της κυβέρνησης Μπους. Επρόκειτο για μια πολύ καλή είδηση για την Gilead Sciences, την πρώην εταιρεία του Ράμσφελντ, η οποία διαθέτει τα αποκλειστικά δικαιώματα χρήσης της πατέντας για το Tamiflu, που χρησιμοποιείται για τη θεραπεία της γρίπης των πτηνών. Ο νέος νόμος, αλλά και ο πανικός για τη γρίπη των πτηνών συνέβαλαν στις εξαιρετικές επιδόσεις της μετοχής της Gilead Sciences μετά την υπουργοποίηση του Ράμσφελντ: Μέσα σε μόλις πέντε μήνες η τιμή της αυξήθηκε κατά 24%.⁶

Πόσο επηρέασαν τα συμφέροντα των φαρμακοβιομηχανιών τη διαμόρφωση του νέου νόμου για την άμυνα; Ίσως καθόλου, όμως αξίζει να τεθεί το ερώτημα. Παρομοίως, αλλά σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα, πόσο επηρέασαν τα προσδοκώμενα οφέλη εργοληπτικών εταιρειών όπως η Halliburton και η Bechtel, αλλά και πετρελαϊκών εταιρειών όπως η ExxonMobil, την απόφαση της ομάδας του Μπους για εισβολή και κατοχή στο Ιράκ; Είναι αδύνατον να δοθεί μια σαφής απάντηση, επειδή οι εμπλεκόμενοι άνθρωποι είναι διαβόητοι για την τάση τους να ταυτίζουν τα συμφέροντα των εταιρειών με το εθνικό συμφέρον σε τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι φαινομενικά ανίκανοι να τραβήξουν μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσά τους.

Στο βιβλίο του *Overthrow*, που εκδόθηκε το 2006, ο πρώην ανταποκριτής των *New York Times* Στίβεν Κίνζερ προσπαθεί να εξιχνιάσει τα βαθύτερα κίνητρα των Αμερικανών πολιτικών που διέταξαν και ενορχήστρωσαν πραξικοπήματα σε ξένες χώρες κατά τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα. Αναλύοντας την ανάμειξη των ΗΠΑ στην αλλαγή καθεστώτων από τη Χαβάη το 1893 μέχρι το Ιράκ το 2003, παρατηρεί ότι συχνά ενεργοποιείται μια διαδικασία τριών σταδίων. Κατ' αρχάς, μια πολυεθνική εταιρεία που εδρεύει στις ΗΠΑ αντιμετωπίζει κάποιου είδους απειλή από τις ενέργειες μιας ξένης κυβέρνησης, η οποία απαιτεί από την εταιρεία «είτε να καταβάλλει φόρους είτε να τηρεί την εργατική ή την περιβαλλοντική νομοθεσία. Σε μερικές περιπτώσεις η εταιρεία εθνικοποιείται ή της ζητούν να πουλήσει ένα μέρος των περιουσιακών της στοιχείων», γράφει ο Κίνζερ. Στη συνέχεια, όταν Αμερικανοί πολιτικοί πληροφορούνται τα προβλήματα της εταιρείας, τα ερμηνεύουν ως μια επίθεση εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών: «Μετατρέπουν τα κίνητρα [της ξένης κυβέρνησης] από οικονομικά σε πολιτικά ή γεωστρατηγικά. Θεωρούν δεδομένο ότι οποιοδήποτε καθεστώς δυσαρεστεί ή φέρνει σε δύσκολη θέση μια αμερικανική εταιρεία είναι αντι-αμερικανικό, καταπιεστικό, δικτατορικό και, πιθανότατα, το όργανο μιας ξένης δύναμης ή κάποιων ξένων συμφερόντων που επιθυμούν να υπονομεύσουν τις Ηνωμένες Πολιτείες». Το τρίτο στάδιο είναι η προσπάθεια των πολιτικών να πείσουν την κοινή γνώμη για την αναγκαιότητα μιας επέμβασης, παρουσιάζοντας την αντιπαράθεση ως έναν αγώνα του καλού εναντίον του κακού, ως «μια ευκαιρία να απελευθερωθεί ένα φτωχό, καταπιεσμένο έθνος από τη βαναυσότητα ενός καθεστώτος το οποίο θεωρούμε δεδομένο ότι είναι δικτατορία, επειδή τι άλλο είδος καθεστώτος θα δυσαρεστούσε μια αμερικανική εταιρεία;». ⁷ Με άλλα λόγια, η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε μια μαζική προβλητική ταύτιση μέσω της οποίας

οι ανάγκες και οι επιθυμίες μικρών ιδιοτελών ελίτ ταυτίζονται με εκείνες ολόκληρου του κόσμου.

Ο Κίνζερ επισημαίνει ότι αυτή η τάση είναι ιδιαίτερα έντονη στους πολιτικούς που μεταπηδούν από τον επιχειρηματικό κόσμο σε δημόσια αξιώματα. Για παράδειγμα, ο Τζον Φόστερ Ντάλες, ο υπουργός Εξωτερικών του Αϊζενχάουερ, εργαζόταν για το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του σε μια δικηγορική εταιρεία που ειδικευόταν στο διεθνές δίκαιο, εκπροσωπώντας μερικές από τις μεγαλύτερες εταιρείες του κόσμου στις αντιπαραθέσεις τους με ξένες κυβερνήσεις. Όπως και ο Κίνζερ, οι διάφοροι βιογράφοι του Ντάλες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο πρώην υπουργός Εξωτερικών ήταν ανίκανος να κάνει τη διάκριση ανάμεσα στα συμφέροντα των εταιρειών και στα συμφέροντα της χώρας του. «Ο Ντάλες είχε δύο έμμονες ιδέες σε όλη του ζωή: την καταπολέμηση του κομμουνισμού και την προστασία των δικαιωμάτων των πολυεθνικών εταιρειών», γράφει ο Κίνζερ. «Στη σκέψη του αυτά τα δύο ήταν [...] “αλληλένδετα και αμοιβαία ενισχυόμενα”».⁸ Αυτό σημαίνει ότι δε χρειαζόταν να επιλέξει ανάμεσα στις έμμονες ιδέες του: Αν, για παράδειγμα, η κυβέρνηση της Γουατεμάλα έπαιρνε μια απόφαση που έθιγε τα συμφέροντα της United Fruit Company, αυτό αποτελούσε μια ντε φάκτο επίθεση εναντίον της Αμερικής και έπρεπε να αντιμετωπιστεί με στρατιωτικά μέσα.

Στην προσπάθειά της να υλοποιήσει τις δύο έμμονες ιδέες της, την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και την προστασία των συμφερόντων των πολυεθνικών εταιρειών, η κυβέρνηση Μπους, που έβριθε πρώην διευθυνόντων συμβούλων μεγάλων εταιρειών, ήταν εγγενώς επιρρεπής στις ίδιες συγχύσεις και ταυτίσεις. Όμως υπήρχε μια σημαντική διαφορά: Οι εταιρείες με τα συμφέροντα των οποίων ταυτιζόταν ο Ντάλες ήταν πολυεθνικές οι οποίες είχαν κάνει μεγάλες επενδύσεις σε άλλες χώρες – σε ορυχεία, στη γεωργία, σε τράπεζες και σε πετρελαϊκά κοιτάσματα.

Σε γενικές γραμμές, οι εταιρείες αυτές είχαν ένα σαφή αντικειμενικό στόχο: Επέδωκαν ένα σταθερό και επικερδές περιβάλλον (χαλαρούς νόμους για τις ξένες επενδύσεις, πειθήνιους εργαζόμενους και την αποφυγή αφηνιδιαστικών απαλλοτριώσεων) προκειμένου να κάνουν απρόσκοπτα τη δουλειά τους. Τα πραξικοπήματα και οι στρατιωτικές επεμβάσεις αποτελούσαν τα μέσα για την επίτευξη ενός σκοπού, δεν ήταν αυτοσκοπός.

Οι αρχιέκτονες του πολέμου κατά της τρομοκρατίας ανήκουν σε μια διαφορετική γενιά πολιτικών. Για αυτούς, οι πόλεμοι και οι άλλες καταστροφές είναι αυτοσκοπός. Όταν ο Ντικ Τσέινι και ο Ντόναλντ Ράμσφελντ ταυτίζουν

αυτό που είναι καλό για τη Lockheed, τη Halliburton, την Carlyle και την Gilead με το καλό των Ηνωμένων Πολιτειών και ολόκληρου του κόσμου, προβαίνουν σε ένα είδος προβλητικής ταύτισης η οποία έχει εξαιρετικά επικίνδυνες επιπτώσεις, επειδή αυτό που, σε τελική ανάλυση, είναι καλό για τις εν λόγω εταιρείες είναι κατακλυσμιαία γεγονότα: πόλεμοι, επιδημίες, φυσικές καταστροφές, μείωση των φυσικών πόρων. Για αυτόν ακριβώς το λόγο τα κέρδη των συγκεκριμένων εταιρειών αυξήθηκαν θεαματικά από τη μέρα που ο Μπους εκλέχτηκε Πρόεδρος. Το γεγονός που καθιστά ακόμα πιο επικίνδυνη αυτή την ταύτιση είναι ότι κομβικής σημασίας αξιωματούχοι της κυβέρνησης Μπους συνέχισαν να διατηρούν συμφέροντα στο σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής ακόμα και μετά την αυγή μιας νέας εποχής ιδιωτικοποίησης των πολέμων και της ανταπόκρισης σε καταστροφές, γεγονός που τους επιτρέπει να επωφελούνται από τις καταστροφές τις οποίες εξαπολύουν.

Για παράδειγμα, όταν ο Ράμσφελντ παραιτήθηκε μετά την ήττα των Ρεπουμπλικάνων στις ενδιάμεσες εκλογές για το Κογκρέσο το 2006, ο Τύπος ανέφερε ότι θα επέστρεφε στον ιδιωτικό τομέα. Η αλήθεια είναι ότι στην πραγματικότητα δεν είχε φύγει ποτέ από τον ιδιωτικό τομέα. Όταν αποδέχτηκε το διορισμό του στη θέση του υπουργού Άμυνας, ο Ράμσφελντ –όπως όλοι όσοι κατέχουν δημόσια αξιώματα– όφειλε να απαλλαγεί από όσες μετοχές θα μπορούσαν να ζημιωθούν ή να ευνοηθούν από τις αποφάσεις του ως υπουργού. Πολύ απλά, αυτό σήμαινε ότι έπρεπε να πουλήσει όλες τις μετοχές εταιρειών που δραστηριοποιούνταν στους τομείς της άμυνας και της εθνικής ασφάλειας. Ο Ράμσφελντ βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση. Είχε τόσο πολλές μετοχές στις διάφορες βιομηχανίες της καταστροφής, ώστε ισχυρίστηκε ότι ήταν δύσκολο να απεμπλακεί μέσα στα προβλεπόμενα χρονικά περιθώρια και προσπάθησε να παρακάμψει τους κανόνες δεοντολογίας προκειμένου να διατηρήσει όσο περισσότερες μετοχές μπορούσε.

Πούλησε όσες μετοχές της Lockheed, της Boeing και άλλων εταιρειών του αμυντικού τομέα είχε στο όνομά του και τοποθέτησε μετοχές αξίας 50 εκατομμυρίων δολαρίων σε ένα καταπίστευμα ελεύθερης διαχείρισης. Ωστόσο εξακολουθούσε να είναι μέτοχος ή ιδιοκτήτης εταιρειών που επένδυαν σε μετοχές επιχειρήσεων οι οποίες δραστηριοποιούνταν στον τομέα της άμυνας ή της βιοτεχνολογίας. Ο Ράμσφελντ δεν ήθελε να χάσει χρήματα πουλώντας γρήγορα τις μετοχές του και ζήτησε δύο τριμηνιαίες παρατάσεις της διορίας – κάτι εξαιρετικά σπάνιο. Αυτό σήμαινε ότι, παρόλο που είχαν περάσει έξι μήνες ή και

περισσότεροι από τη μέρα που έγινε υπουργός Άμυνας, ο Ράμσφελντ συνέχιζε να αναζητά αγοραστές για τις εταιρείες του και για τα υπόλοιπα περιουσιακά του στοιχεία.⁹

Όσο για τις μετοχές της Gilead Sciences, της εταιρείας που είχε την πατέντα για το Tamiflu και της οποίας είχε υπάρξει πρόεδρος, ο Ράμσφελντ αντιστάθηκε επίμονα. Όταν κλήθηκε να διαλέξει ανάμεσα στα επιχειρηματικά του συμφέροντα και στα δημόσια καθήκοντά του, αρνήθηκε να το κάνει. Οι επιδημίες είναι ένα ζήτημα που σχετίζεται με την εθνική ασφάλεια, άρα εμπίπτουν άμεσα στις αρμοδιότητες του υπουργού Άμυνας. Ωστόσο, παρά αυτή την εξόφθαλμη σύγκρουση συμφερόντων, ο Ράμσφελντ δεν πούλησε το χαρτοφυλάκιο της Gilead που είχε στην κυριότητά του, διατηρώντας σε όλη τη διάρκεια της υπουργικής του θητείας μετοχές που η αξία τους κυμαινόταν από 8 εκατομμύρια μέχρι 39 εκατομμύρια δολάρια.¹⁰

Όταν η Επιτροπή Δεοντολογίας της Γερουσίας του ζήτησε να συμμορφωθεί με τους κανόνες, ο Ράμσφελντ υιοθέτησε μια ξεκάθαρα επιθετική στάση. Έστειλε μια επιστολή στο Γραφείο Κυβερνητικής Δεοντολογίας στην οποία διαμαρτυρόταν για το γεγονός ότι έπρεπε να καταβάλει 60.000 δολάρια σε λογιστές προκειμένου να τον βοηθήσουν να συμπληρώσει τα «εξαιρετικά πολύπλοκα και ασαφή» έντυπα του «πόθεν έσχες». Για κάποιον που διατηρούσε στην κυριότητά του μετοχές αξίας 95 εκατομμυρίων δολαρίων καθ' όλη τη διάρκεια της υπουργικής του θητείας, τα 60.000 δολάρια που έδωσε για να παρακάμψει τη νομοθεσία ήταν ένα εξαιρετικά μικρό ποσό.¹¹

Η ανένδοτη άρνηση του Ράμσφελντ να σταματήσει να κερδίζει χρήματα από τις βιομηχανίες της καταστροφής, αν και κατείχε το υψηλότερο αξίωμα για την ασφάλεια της χώρας, τον εμπόδισε σε αρκετές περιπτώσεις να ασκήσει τα καθήκοντά του. Κατά το πρώτο έτος της θητείας του, και ενώ προσπαθούσε να πουλήσει τις μετοχές του, ο Ράμσφελντ υποχρεώθηκε να απέχει από τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων: Σύμφωνα με το Associated Press, «απέφευγε να παρευρίσκεται σε συνεδριάσεις στο Πεντάγωνο όταν ετίθετο προς συζήτηση το ζήτημα του AIDS». Κι όταν η ομοσπονδιακή κυβέρνηση έπρεπε να αποφασίσει αν θα έπρεπε να παρέμβει για να εμποδίσει ή όχι τις συγχωνεύσεις και εξαγορές μεγάλων εταιρειών του τομέα της άμυνας (συμπεριλαμβανομένων των General Electric, Honeywell, Northrop Grumman και Silicon Valley Graphics), ο Ράμσφελντ ήταν υποχρεωμένος να μη συμμετέχει στις διαβουλεύσεις, καθώς, σύμφωνα με τον εκπρόσωπό του για τον Τύπο, είχε οικονομικούς δεσμούς με αρκετές από τις προαναφερθείσες εταιρείες.

«Προσπάθησα να μείνω μακριά μέχρι τώρα», είπε ο Ράμσφελντ σε ένα δημοσιογράφο που τον ρώτησε για κάποια από τις εξαγορές.¹²

Στα έξι χρόνια της θητείας του ως υπουργού Άμυνας ο Ράμσφελντ ήταν υποχρεωμένος να αποχωρεί κάθε φορά που η συζήτηση αφορούσε το ζήτημα της γρίπης των πτηνών και της αγοράς φαρμάκων για την αντιμετώπισή της. Βάσει της διευθέτησης που του επέτρεψε να διατηρήσει τις μετοχές του, δεν έπρεπε να συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων «οι οποίες θα επηρέαζαν τις οικονομικές προοπτικές της Gilead».¹³ Ωστόσο οι συνάδελφοί του φρόντισαν να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά του. Τον Ιούλιο του 2005 το Πεντάγωνο αγόρασε ποσότητες Tamiflu αξίας 58 εκατομμυρίων δολαρίων, ενώ μερικούς μήνες μετά το Υπουργείο Υγείας ανακοίνωσε μια παραγγελία για Tamiflu ύψους 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων.¹⁴

Η άρνηση του Ράμσφελντ να συμμορφωθεί με τους κανόνες δεοντολογίας υπήρξε εξαιρετικά επικερδής. Αν τον Ιανουάριο του 2001, όταν διορίστηκε υπουργός Άμυνας, είχε πουλήσει τις μετοχές της Gilead που είχε στην κυριότητά του, θα εισέπραττε 7,45 δολάρια για κάθε μετοχή. Όμως ο πανικός για τη γρίπη των πτηνών, η υστερία όσον αφορά τυχόν βιολογικές τρομοκρατικές επιθέσεις και οι αποφάσεις της κυβέρνησης να αγοράσει τεράστιες ποσότητες Tamiflu είχαν ως αποτέλεσμα η αξία της μετοχής να έχει φτάσει τα 67,60 δολάρια όταν ο Ράμσφελντ έπαψε να είναι υπουργός Άμυνας, σημειώνοντας αύξηση κατά 807%. (Τον Απρίλιο του 2007 η αξία της μετοχής είχε φτάσει τα 84 δολάρια.¹⁵) Αυτό σήμαινε ότι, όταν ο Ράμσφελντ έφυγε από την κυβέρνηση, ήταν πολύ πιο πλούσιος από ό,τι πριν υπουργοποιηθεί – κάτι εξαιρετικά σπάνιο για πολυεκατομμυριούχους που αναλαμβάνουν δημόσια αξιώματα.

Όπως ο Ράμσφελντ δεν αποστασιοποιήθηκε ποτέ πλήρως από την Gilead, έτσι και ο Τσέινι ήταν επίσης απρόθυμος να διακόψει τους δεσμούς του με τη Halliburton (μια σχέση που, σε αντίθεση με εκείνη του Ράμσφελντ με την Gilead, προσέλκυσε σε σημαντικό βαθμό την προσοχή των μέσων ενημέρωσης). Πριν παραιτηθεί από διευθύνων σύμβουλος της Halliburton για να είναι συνυποψήφιος του Μπους, ο Τσέινι διαπραγματεύτηκε ένα πακέτο αποχώρησης χάρη στο οποίο απέκτησε πολλές μετοχές της εταιρείας και το δικαίωμα προαίρεσης για την αγορά ακόμα περισσότερων. Έπειτα από μερικές ενοχλητικές ερωτήσεις του Τύπου, δέχτηκε να πουλήσει μερικές από τις μετοχές του, αποκομίζοντας 18,5 εκατομμύρια δολάρια. Σύμφωνα με τη *Wall Street Journal*, ο Τσέινι διατήρησε 189.000 μετοχές της Halliburton και το δικαίωμα προαίρεσης για την αγορά άλλων 500.000, αν και στη συνέχεια δεσμεύτηκε εγγρά-

φως ότι θα έδινε τα κέρδη του από αυτές σε φιλάνθρωπιες.¹⁶ Τα τέσσερα πρώτα χρόνια της αντιπροεδρίας του ο Τσέινι εισέπραττε από τη Halliburton ετήσια αποζημίωση ύψους 211.000 δολαρίων – περίπου όσο και ο κυβερνητικός μισθός του. Εν τω μεταξύ, τα κέρδη της εταιρείας αυξήθηκαν θεαματικά εξαιτίας της εκτόξευσης στα ύψη της τιμής του πετρελαίου, αλλά και των ύψους δισεκατομμυρίων δολαρίων στρατιωτικών συμβάσεων που υπογράφηκαν χωρίς μειοδοτικούς διαγωνισμούς. Φυσικά, και οι δύο αυτές παράμετροι συνδέονταν άμεσα με την απόφαση να πραγματοποιηθεί η εισβολή στο Ιράκ, για την οποία ο Τσέινι επέμενε ότι είχε καθοριστική σημασία για την προστασία των συμφερόντων των ΗΠΑ.¹⁷ Όπως έμελλε να αποδειχτεί, ο πόλεμος θα είχε ως συνέπεια οι Αμερικανοί να είναι λιγότερο ασφαλείς τόσο από φυσική όσο και από οικονομική άποψη, όμως υπήρξε ένας θρίαμβος για τη Halliburton, της οποίας η αξία της μετοχής αυξήθηκε από 10 δολάρια πριν από τον πόλεμο σε 41 δολάρια τρία χρόνια μετά, πραγματοποιώντας ένα άλμα της τάξης του 300%. Η ανάλυση του Κίνζερ ταιριάζει απόλυτα για την εισβολή στο Ιράκ. Ο Σαντάμ Χουσεϊν δε συνιστούσε απειλή για την ασφάλεια των ΗΠΑ, όμως συνιστούσε απειλή για τις αμερικανικές ενεργειακές εταιρείες, καθώς είχε υπογράψει συμβάσεις με ένα ρωσικό πετρελαϊκό κολοσσό και διαπραγματευόταν με τη γαλική Total, αφήνοντας με άδεια χέρια τις αμερικανικές και βρετανικές πετρελαϊκές εταιρείες. Τα τρίτα σε μέγεθος παγκοσμίως πετρελαϊκά αποθέματα ξεγλιστρούσαν από τον αγγλοαμερικανικό έλεγχο.¹⁸ Η απομάκρυνση του Σαντάμ από την εξουσία άνοιξε νέους ορίζοντες ευκαιριών για πετρελαϊκούς γίγαντες όπως η ExxonMobil, η Chevron, η Shell και η BP, οι οποίες είχαν προετοιμάσει το έδαφος για νέες συμφωνίες που θα τους επέτρεπαν να εκμεταλλευτούν τα πετρελαϊκά κοιτάσματα του Ιράκ, αλλά και για τη Halliburton, η οποία, μετά τη μετακίνησή της στο Ντουμπάι, βρισκόταν στην ιδανική θέση για να πουλήσει τις υπηρεσίες της σε όλες αυτές τις πετρελαϊκές εταιρείες.¹⁹ Ο πόλεμος του Ιράκ θα αποδεικνυόταν το πιο προσοδοφόρο γεγονός στην ιστορία της Halliburton.

Όταν επέλεξαν να ασχοληθούν και πάλι με την πολιτική, τόσο ο Ράμσφελντ όσο και ο Τσέινι θα μπορούσαν να είχαν ρευστοποιήσει όλες τις μετοχές τους στις διάφορες συναφείς με καταστροφές εταιρείες, εξαλείφοντας έτσι κάθε αμφιβολία για το ρόλο που ο προσωπικός τους πλουτισμός και η αφοσίωσή τους στις πρώην εταιρείες τους είχαν παίξει στον ενθουσιασμό τους για την πρόκληση καταστάσεων που οδηγούσαν αναπόφευκτα σε μεγάλης κλίμακας καταστροφές. Αντίθετα, αρνήθηκαν να το κάνουν, εξαναγκάζοντας τις κυβερ-

νητικές επιτροπές δεοντολογίας να αποδεχτούν την προκλητική συμπεριφορά τους.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ο Πρόεδρος Φράνκλιν Ντ. Ρούζβελτ επέκρινε δριμύτητα όσους επωφελούνταν από τους πολέμους, λέγοντας: «Δε θέλω να δω να δημιουργείται ούτε ένας εκατομμυριούχος στις Ηνωμένες Πολιτείες εξαιτίας αυτού του καταστροφικού πολέμου». Αναρωπιέται κανείς πώς θα χαρακτήριζε τη στάση του Ράμφελντ, ο οποίος, σύμφωνα με την ετήσια δήλωσή του «πόθεν έσχες», το 2004, και ενώ ήταν ακόμα υπουργός Άμυνας, δεν αντιστάθηκε στον πειρασμό να πουλήσει μερικές μετοχές της Gilead, αποκομίζοντας 5 εκατομμύρια δολάρια – ένα μικρό μόνο δείγμα των κερδών που τον περίμεναν μετά το τέλος της υπουργικής του θητείας.²⁰ Κατά τη διάρκεια της Προεδρίας Μπους οι πολεμοκάπηλοι δεν προσπαθούσαν απλώς να αποκτήσουν πρόσβαση στην κυβέρνηση· ήταν η κυβέρνηση, δεν υπήρχε κανένας διαχωρισμός μεταξύ των δύο.

Φυσικά, τα χρόνια του Μπους χαρακτηρίστηκαν από μερικά από τα πιο πολύκροτα και κραυγαλέα σκάνδαλα διαφθοράς στην πρόσφατη ιστορία των ΗΠΑ. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ο Τζακ Αμπράμοφ και οι δωρεάν διακοπές που πρόσφερε σε μέλη του Κογκρέσου· ο Ράντι «Ντιουκ» Κάνιγγαμ, που εκτίει ποινή οκταετούς κάθειρξης επειδή δωροδοκήθηκε και παραχώρησε το γιοτ του Duke-Stir σε έναν εργολάβο του τομέα της άμυνας στο πλαίσιο ενός επίσημου «καταλόγου δωροδοκιών» του Κογκρέσου· και τα πάρτι με ιερόδουλες στο ξενοδοχείο Watergate – πράξεις που θυμίζουν όσα συνέβαιναν στη Μόσχα και στο Μπουένος Άιρες στα μέσα της δεκαετίας του 1990.²¹

Φυσικά και υπάρχει μια περιστρεφόμενη πόρτα ανάμεσα στην κυβέρνηση και στον ιδιωτικό τομέα. Υπήρχε πάντα, όμως μέχρι πρόσφατα οι περισσότεροι πολιτικοί περίμεναν να τελειώσει η θητεία τους πριν αρχίσουν να εξαργυρώνουν τις διασυνδέσεις τους. Επί Προεδρίας Μπους τα διαρκώς αυξανόμενα κέρδη της βιομηχανίας της εθνικής ασφάλειας αποδείχτηκαν υπερβολικά μεγάλος πειρασμός για να αντισταθούν σε αυτόν πολλοί κυβερνητικοί αξιωματούχοι. Αντί, λοιπόν, να περιμένουν να τελειώσει η θητεία τους, εκατοντάδες αξιωματούχοι από ένα ευρύ φάσμα κυβερνητικών υπηρεσιών περνούσαν την περιστρεφόμενη πόρτα. Σύμφωνα με το δημοσιογράφο των *New York Times* Έρικ Λίπτον, ο οποίος ερεύνησε αυτό το φαινόμενο στο Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας, «βετεράνοι λομππίστες της Ουάσινγκτον και ομάδες ελέγχου για αθέμιτες δραστηριότητες υποστηρίζουν ότι στη νεότερη ιστορία των ΗΠΑ υπήρξαν ελάχιστες περιπτώσεις τόσο μεγάλης εξόδου από την κυβέρνηση ανώ-

τερων αξιωματούχων πριν από τη λήξη της θητείας τους». Ο Λίπτον εντόπισε ενενήντα τέσσερις περιπτώσεις αξιωματούχων των υπηρεσιών ασφάλειας οι οποίοι εργάζονται πλέον σε κάποια από τις ιδιωτικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον τομέα της εθνικής ασφάλειας.²²

Οι περιπτώσεις είναι υπερβολικά πολλές για να παρουσιαστούν αναλυτικά, όμως υπάρχουν μερικές που ξεχωρίζουν, καθώς αφορούν τους βασικούς αρχιτέκτονες του πολέμου κατά της τρομοκρατίας. Ο Τζον Άσκροφτ, πρώην υπουργός Δικαιοσύνης και ο κατεξοχήν υπεύθυνος για τον Πατριωτικό Νόμο, είναι πλέον πρόεδρος της Ashcroft Group, η οποία ειδικεύεται στην παροχή βοήθειας σε ιδιωτικές εταιρείες που θέλουν να εξασφαλίσουν ομοσπονδιακές συμβάσεις στον τομέα της εθνικής ασφάλειας. Ο Τομ Ριτζ, ο πρώτος επικεφαλής του Υπουργείου Εθνικής Ασφάλειας, είναι τώρα πρόεδρος της Ridge Global και σύμβουλος της εταιρείας Lucent, η οποία ειδικεύεται στην τεχνολογία των τηλεπικοινωνιών και δραστηριοποιείται στον τομέα της ασφάλειας. Ο Ρούντι Τζουλιάνι, ο πρώην δήμαρχος της Νέας Υόρκης και ήρωας της 11ης Σεπτεμβρίου, ίδρυσε τέσσερις μήνες μετά την Giuliani Partners προκειμένου να πουλάει τις υπηρεσίες του ως συμβούλου κρίσεων. Ο Ρίτσαρντ Κλαρκ, ο τσάρος της αντιτρομοκρατίας επί Κλίντον και Μπους και ένας από τους πιο σθεναρούς επικριτές του κράτους, είναι πλέον πρόεδρος της Good Harbor Consulting, η οποία ειδικεύεται στην εθνική ασφάλεια και στην αντιτρομοκρατία. Ο Τζέιμς Γούλσεϊ, επικεφαλής της CIA μέχρι το 1995, είναι πλέον στην Paladin Capital Group, μια εταιρεία που επενδύει σε επιχειρήσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται στον τομέα της εθνικής ασφάλειας, αλλά και αντιπρόεδρος της Booz Allen, μιας από τις εταιρείες που δεσπόζουν στη βιομηχανία της εθνικής ασφάλειας. Ο Τζο Όλμποου, επικεφαλής της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων όταν έγιναν οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, εξαργύρωσε το δημόσιο αξίωμά του δεκαοχτώ μήνες μετά ιδρύοντας τη New Bridge Strategies, η οποία αυτοδιαφημίζεται ως η «γέφυρα» που συνδέει τον επιχειρηματικό κόσμο με τις κερδοφόρες κρατικές συμβάσεις και τις επενδυτικές ευκαιρίες στο Ιράκ. Τον αντικατέστησε ο Μάικλ Μπράουν, ο οποίος παραιτήθηκε δύο χρόνια μετά για να ιδρύσει την Michael D. Brown LLC, η οποία ειδικεύεται στην προετοιμασία για την αντιμετώπιση καταστροφών.²³

«Μπορώ να παραιτηθώ αυτή τη στιγμή;» έγραψε ο Μπράουν σε ένα e-mail που έστειλε σε κάποιο συνάδελφό του στην Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων εν μέσω της καταστροφής που προκάλεσε ο τυφώνας Κατρίνα.²⁴ Η ερώτηση αυτή απεικονίζει με απόλυτη ακρίβεια τη φιλο-

σοφία που κυριαρχεί: Μείνε στην κυβέρνηση όσο χρειάζεται για να αποκτήσεις ένα αξίωμα με βαρύγδουπο τίτλο σε κάποιο από τα υπουργεία που αναθέτουν σε ιδιωτικές εταιρείες μεγάλες συμβάσεις, συγκέντρωσε πληροφορίες για το τι θέλει να αγοράσει η κυβέρνηση και στη συνέχεια παραιτήσου και πούλα τις διασυνδέσεις σου με τους πρώην συναδέλφους σου. Το να υπηρετείς το δημόσιο συμφέρον δεν είναι πλέον παρά μια αναγνωριστική αποστολή που σου επιτρέπει στο μέλλον να εργαστείς στο σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής.

Όστούσο όλα αυτά τα περιστατικά διαφθοράς και αθέμιτης διάβασης της περιστρεφόμενης πόρτας δημιουργούν μια εσφαλμένη εντύπωση: Υπονοούν ότι εξακολουθεί να υπάρχει σαφής διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο κράτος και στον ιδιωτικό τομέα, ενώ στην πραγματικότητα έχει πάψει προ πολλού να υφίσταται. Η καινούρια διάσταση στα χρόνια της Προεδρίας Μπους δεν έγκειται μόνο στο πόσο γρήγορα οι πολιτικοί περνούν από τον κόσμο της πολιτικής στον κόσμο της οικονομίας, αλλά και στο γεγονός ότι είναι παρά πολλοί αυτοί που θεωρούν ότι έχουν το δικαίωμα να πατούν και στις δύο βάρκες. Άνθρωποι όπως ο Ρίτσαρντ Περλ και ο Τζέιμς Μπέικερ διαμορφώνουν την πολιτική, είναι υψηλόβαθμοι σύμβουλοι και μιλούν στα μέσα ενημέρωσης ως αμερόληπτοι ειδικοί, ενώ ταυτόχρονα έχουν άμεσα συμφέροντα στην ιδιωτικοποίηση των πολέμων και της ανοικοδόμησης. Ενσαρκώνουν την πλήρη υλοποίηση του κορπορατικού οράματος: της απόλυτης συγχώνευσης των πολιτικών και επιχειρηματικών ελίτ εν ονόματι της ασφάλειας, με το κράτος να διαδραματίζει το ρόλο του προέδρου της ένωσης επιχειρηματιών, καθώς και της μεγαλύτερης πηγής για νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες χάρη στις συμβάσεις με τις οποίες εκχωρεί τις αρμοδιότητές του στον ιδιωτικό τομέα.

Όπου κι αν εμφανίστηκε τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια, από το Σαντιάγο μέχρι τη Μόσχα και από το Πεκίνο μέχρι την Ουάσινγκτον, η συμμαχία ανάμεσα σε μικρές επιχειρηματικές ελίτ και δεξιές-κυβερνήσεις θεωρήθηκε ένα είδος παρέκκλισης: μαφιόζικος καπιταλισμός, ολιγαρχικός καπιταλισμός και, επί Προεδρίας Μπους, «ευνοιοκρατικός καπιταλισμός». Όμως δεν πρόκειται για μια παρέκκλιση: Είναι ο στόχος τον οποίο θέλει να επιτύχει η σταυροφορία της Σχολής του Σικάγου με τις τρεις έμμονες ιδέες της: ιδιωτικοποιήσεις, απορρυθμισμό και συντριβή των συνδικάτων.

Η πεισματική άρνηση του Ράμφελντ και του Τσέινι να επιλέξουν ανάμεσα στις μετοχές τους στις βιομηχανίες της καταστροφής και στα δημόσια και-

θήκοντά τους υπήρξε η πρώτη ένδειξη ότι έχει εγκαθιδρυθεί ένα κορπορατικό κράτος. Υπάρχουν πολλές ακόμα.

Η δύναμη των πρώην

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κυβέρνησης Μπους ήταν η εξάρτησή της από εξωτερικούς ειδικούς συμβούλους και ανεξάρτητους αντιπροσώπους για καθοριστικής σημασίας λειτουργίες της: Τζέιμς Μπέικερ, Πολ Μπρέμερ, Χένρι Κίσινγκερ, Τζορτζ Σουλτς, Ρίτσαρντ Περλ, αλλά και μέλη του Συμβουλίου Αμυντικής Πολιτικής και της Επιτροπής για την Απελευθέρωση του Ιράκ, για να αναφέρουμε μόνο μερικούς από αυτούς. Ενώ το Κογκρέσο είχε μετατραπεί σε τυφλό όργανο της κυβέρνησης κατά τη διάρκεια των ετών που λαμβάνονταν οι καθοριστικές αποφάσεις και οι ετμηγορίες του Ανώτατου Δικαστηρίου αντιμετώπιζονταν ως ήπιες υποδείξεις, όλοι αυτοί οι «εθελοντές» σύμβουλοι ασκούσαν τεράστια επιρροή.

Η δύναμή τους πήγαζε από το γεγονός ότι είχαν υπηρετήσει σε σημαντικές κυβερνητικές θέσεις: Ήταν πρώην υπουργοί Εξωτερικών, πρώην πρέσβεις ή πρώην υφυπουργοί Άμυνας. Όλοι τους είχαν αποχωρήσει από τα κρατικά τους αξιώματα πολλά χρόνια πριν και σταδιοδρομούσαν πλέον στο σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής. Επειδή δε θεωρούνταν μόνιμο πολιτικό προσωπικό, οι περισσότεροι δεν υπόκειντο στους κανόνες για τη σύγκρουση συμφερόντων που ισχύουν για τους εκλεγμένους ή διορισμένους πολιτικούς. Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια να καταργηθεί η λεγόμενη «περιστροφόμενη πόρτα» ανάμεσα στον κρατικό μηχανισμό και στον ιδιωτικό τομέα και να αντικατασταθεί από «μια αψίδα θριάμβου» (όπως τη χαρακτήρισε σε μια συζήτησή μας ο ειδικός στη διαχείριση καταστροφών Ίρβιν Ρέντλενερ). Με αυτό τον τρόπο οι βιομηχανίες της καταστροφής κατάφεραν να ανοίξουν υποκαταστήματα μέσα στην κυβέρνηση, χρησιμοποιώντας ως προκάλυμμα τη φήμη αυτών των επιφανών πρώην πολιτικών.

Όταν τον Μάρτιο του 2006 ο Τζέιμς Μπέικερ διορίστηκε συμπρόεδρος της Ομάδας Μελέτης για το Ιράκ (της συμβουλευτικής επιτροπής που ήταν επιφορτισμένη με το καθήκον να προτείνει μια νέα στρατηγική απεμπλοκής από το Ιράκ), υπήρξε μια έκδηλη ανακούφιση και στα δύο κόμματα: Ο Μπέικερ ήταν ένας πολιτικός της μαλαιάς σχολής, ένας άνθρωπος που είχε οδηγήσει τη χώρα σε μια σταθερή πορεία, ένας ώριμος και συνετός πολιτικός. Ο Μπέικερ

ήταν όντως βετεράνος μιας περιόδου κατά την οποία η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ ήταν λιγότερο απερίσκεπτη, αυτό όμως ίσχυε δεκαπέντε χρόνια πριν. Ποιος ήταν σήμερα ο Τζέιμς Μπέικερ;

Όπως είχε συμβεί και με τον Τσέινι μετά την ολοκλήρωση της θητείας της κυβέρνησης του Μπους του πρεσβύτερου, ο Τζέιμς Μπέικερ απέκτησε μια μεγάλη περιουσία χάρη στις κυβερνητικές διασυνδέσεις του. Ιδιαίτερα επικερδείς αποδείχτηκαν οι φιλίες που είχε δημιουργήσει στη Σαουδική Αραβία και στο Κουβέιτ κατά τη διάρκεια του πρώτου Πολέμου του Κόλπου.²⁵ Η νομική εταιρεία του Baker Botts, που εδρεύει στο Χιούστον, εκπροσωπεί τη βασιλική οικογένεια της Σαουδικής Αραβίας, τη Halliburton και το ρωσικό πετρελαϊκό κολοσσό Gazprom, είναι δε μια από τις μεγαλύτερες νομικές εταιρείες παγκοσμίως που ειδικεύονται σε συμφωνίες για το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο. Ο Μπέικερ έγινε, επίσης, συνέταιρος στην Carlyle Group, κερδίζοντας κατά προσέγγιση 180 εκατομμύρια δολάρια από το μετοχικό του μερίδιο στην εξαιρετικά μυστικοπαθή σχετικά με τις δραστηριότητές της εταιρεία.²⁶

Η Carlyle αποκόμισε τεράστια κέρδη από τον πόλεμο στο Ιράκ χάρη στις πωλήσεις ρομποτικών και τηλεπικοινωνιακών συστημάτων, αλλά και επειδή στη θυγατρική της USIS ανατέθηκε μια μεγάλη σύμβαση για να εκπαιδεύσει την ιρακινή αστυνομία. Η Carlyle, που η αξία της αποτιμάται σε 56 δισεκατομμύρια δολάρια, έχει ιδρύσει μια επενδυτική εταιρεία η οποία ειδικεύεται στην εισαγωγή στο χρηματιστήριο εργοληπτικών εταιρειών που δραστηριοποιούνται στον τομέα της άμυνας – μια επιχειρηματική δραστηριότητα που αποδείχτηκε εξαιρετικά προσοδοφόρα τα τελευταία χρόνια. «Είναι οι καλύτεροι δεκαοχτώ μήνες που είχαμε ποτέ», δήλωσε ο Μπιλ Κόνγουεϊ, ο επικεφαλής επενδύσεων της Carlyle, αναφερόμενος στους πρώτους δεκαοχτώ μήνες μετά την έναρξη του πολέμου στο Ιράκ. «Βγάλαμε χρήματα, και τα βγάλαμε γρήγορα». Ο πόλεμος στο Ιράκ, μια ολοφάνερη καταστροφή και για τις ΗΠΑ, είχε ως αποτέλεσμα επίλεκτοι επενδυτές της Carlyle να αποκομίσουν 6,6 δισεκατομμύρια δολάρια.²⁷

Όταν ο Τζορτζ Μπους επανέφερε τον Μπέικερ στο δημόσιο βίο, διορίζοντάς τον ειδικό απεσταλμένο για το χρέος του Ιράκ, ο τελευταίος δε ρευστοποίησε τις μετοχές της Carlyle και της Baker Botts που είχε στην κυριότητά του, παρόλο που τα συμφέροντά τους συνδέονταν άμεσα με τον πόλεμο. Αρκετοί σχολιαστές επεσήμαναν αυτή τη δυνητικά σημαντική σύγκρουση συμφερόντων. Σε ένα κύριο άρθρο τους οι *New York Times* καλούσαν τον Μπέικερ να παραιτηθεί από το διοικητικό συμβούλιο τόσο της Carlyle Group όσο και της

Baker Botts, προκειμένου να διατηρήσει την αμεροληψία του ως απεσταλμένος για το χρέος του Ιράκ: «Ο κύριος Μπέικερ είναι σε υπερβολικά μεγάλο βαθμό αναμειγμένος σε ένα πλέγμα επικερδών επιχειρηματικών σχέσεων, ώστε να δημιουργεί την αίσθηση ότι ενδέχεται να είναι δυνητικά ενδιαφερόμενο μέρος σε οποιαδήποτε πρόταση για την αναδιάρθρωση του χρέους». Και το κύριο άρθρο κατέληγε ότι δεν αρκούσε «να αδιαφορήσει για τα κέρδη πελατών [των εταιρειών του] τα οποία σχετίζονται άμεσα με τα χρέη του Ιράκ. [...] Για να επιτελέσει με αξιοπρέπεια τα νέα δημόσια καθήκοντά του, ο κύριος Μπέικερ οφείλει να παραιτηθεί από τις δραστηριότητές του στον ιδιωτικό τομέα».²⁸

Ακολουθώντας το παράδειγμα των κορυφαίων αξιωματούχων της κυβέρνησης Μπους, ο Μπέικερ αρνήθηκε να το κάνει, και ο Μπους υποστήριξε την απόφασή του, επιτρέποντάς του να παραμείνει επικεφαλής της προσπάθειας να πειστούν διάφορες κυβερνήσεις σε όλο τον κόσμο να διαγράψουν τα τεράστια χρέη του Ιράκ. Ένα χρόνο μετά το διορισμό του Μπέικερ έφτασε στα χέρια μου το αντίγραφο ενός εμπιστευτικού εγγράφου που αποδείκνυε ότι η σύγκρουση συμφερόντων ήταν πολύ πιο σοβαρή και άμεση από όσο θα μπορούσε κανείς να υποθέσει. Το έγγραφο ήταν ένα επιχειρηματικό σχέδιο έκτασης 65 σελίδων που είχε υποβάλει ένα κοινόσυνταγματικό εταιρείων, στο οποίο συμπεριλαμβανόταν και η Carlyle Group, προς την κυβέρνηση του Κουβέιτ, στην οποία το Ιράκ όφειλε ένα πολύ μεγάλο μέρος του χρέους του. Το κοινόσυνταγματικό πρότεινε να χρησιμοποιήσει τις υψηλού επιπέδου πολιτικές διασυνδέσεις του για να εισπράξει 27 δισεκατομμύρια δολάρια απλήρωτων χρεών τα οποία όφειλε το Ιράκ εξαιτίας της εισβολής του Σαντάμ στο Κουβέιτ – με άλλα λόγια, να κάνει το ακριβώς αντίθετο από αυτό που υποτίθεται ότι έπρεπε να κάνει ο Μπέικερ ως ειδικός απεσταλμένος, δηλαδή να πείσει τις διάφορες κυβερνήσεις ότι έπρεπε να διαγράψουν τα χρέη της εποχής Σαντάμ.²⁹

Το έγγραφο, που τιτλοφορείται «Πρόταση Βοήθειας της Κυβέρνησης του Κουβέιτ ώστε να Προστατέψει και να Ικανοποιήσει Αξιώσεις της εις βάρος του Ιράκ», υποβλήθηκε δύο μήνες μετά το διορισμό του Μπέικερ. Ο Τζέιμς Μπέικερ κατονομαζόταν έντεκα φορές στο έγγραφο, γεγονός που καθιστούσε σαφές ότι το Κουβέιτ θα επωφελούνταν αν συνεργαζόταν με την εταιρεία του ανθρώπου που ήταν ο επικεφαλής της προσπάθειας να διαγραφούν τα χρέη του Ιράκ. Όμως υπήρχε ένα αντίτιμο. Ως αντάλλαγμα για αυτές τις υπηρεσίες, η κυβέρνηση του Κουβέιτ θα έπρεπε να επενδύσει 1 δισεκατομμύριο δολάρια στην Carlyle Group. Επρόκειτο για μια ξεκάθαρη δωροδοκία: Πληρώστε την

εταιρεία του Μπέικερ για να εξασφαλίσετε την προστασία του. Έδειξα το έγγραφο στην Κάθλιν Κλαρκ, καθηγήτρια νομικής στο Πανεπιστήμιο της Ουάσινγκτον και από τις πιο σημαντικές ειδικούς στους κανόνες κυβερνητικής δεοντολογίας, και μου είπε ότι η περίπτωση του Μπέικερ αποτελούσε «ένα κλασικό παράδειγμα σύγκρουσης συμφερόντων. Ο Μπέικερ έχει σχέσεις και με τα δύο συναλλασσόμενα μέρη. Υποτίθεται ότι εκπροσωπεί τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών, όμως είναι επίσης νομικός σύμβουλος της Carlyle, και η Carlyle επιδιώκει να πληρωθεί προκειμένου να βοηθήσει το Κουβέιτ να επιστρέψει τα χρέη που του οφείλει το Ιράκ». Αφού εξέτασε το έγγραφο, η Κλαρκ αποφάνθηκε ότι «η Carlyle και άλλες εταιρείες χρησιμοποιούν το σημερινό αξίωμα του Μπέικερ για να κλείσουν μια συμφωνία με το Κουβέιτ η οποία υπονομεύει τα συμφέροντα της κυβέρνησης των ΗΠΑ».

Μία μέρα μετά τη δημοσίευση ενός άρθρου μου στο περιοδικό *The Nation* για την εμπλοκή του Μπέικερ η Carlyle αποχώρησε από το κονσόρτσιουμ, εγκαταλείποντας τις ελπίδες της να κερδίσει 1 δισεκατομμύριο δολάρια από αυτή την ιστορία. Αρκετούς μήνες μετά ο Μπέικερ ρευστοποίησε τις μετοχές της Carlyle Group που είχε στην κυριότητά του και παραιτήθηκε από νομικός σύμβουλος της. Όμως η ζημιά είχε ήδη γίνει: Ο Μπέικερ είχε αποτύχει παταγωδώς ως ειδικός απεσταλμένος, καθώς δεν κατάφερε να διασφαλίσει τη διαγραφή των χρεών που του είχε ζητήσει ο Μπους και είχε ανάγκη το Ιράκ. Το 2005 και το 2006 το Ιράκ κατέβαλε 2,59 δισεκατομμύρια δολάρια ως αποζημιώσεις για τους πολέμους του Σαντάμ, κυρίως προς το Κουβέιτ – κεφάλαια που ήταν απολύτως αναγκαία για την αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης στο Ιράκ και την ανοικοδόμηση της χώρας, ιδίως μετά την αποχώρηση των αμερικανικών εταιρειών, οι οποίες κατασπατάλησαν την οικονομική βοήθεια χωρίς να ολοκληρώσουν τα έργα που είχαν αναλάβει. Η αποστολή που είχε ανατεθεί στον Μπέικερ ήταν να διαγράψει το 90-95% του χρέους του Ιράκ. Αντίθετα, το χρέος αναπροσαρμόστηκε και εξακολούθη να αντιστοιχεί στο 99% του ΑΕΠ της χώρας.³⁰

Όμως και άλλες κομβικές πτυχές της πολιτικής των ΗΠΑ για το Ιράκ ανατέθηκαν σε ειδικούς απεσταλμένους των οποίων οι εταιρείες αποκόμιζαν τεράστια κέρδη από τον πόλεμο. Ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Τζορτζ Σουλτς υπήρξε ο επικεφαλής της Επιτροπής για την Απελευθέρωση του Ιράκ, μιας ομάδας πίεσης που συγκροτήθηκε, κατ' απαίτηση του Λευκού Οίκου, το 2002 για να πείσει την κοινή γνώμη ότι ο πόλεμος ήταν αναγκαίος. Καθώς φαινομενικά ο Σουλτς δεν είχε άμεση σχέση με την κυβέρνηση, κατάφερε να προκα-

λέσει ένα κύμα υστερίας για τον άμεσο κίνδυνο που αποτελούσε ο Σαντάμ, χωρίς να είναι υποχρεωμένος να παρουσιάσει καμία απόδειξη. «Αν υπάρχει ένας κροταλιάς στην αυλή σου, δεν περιμένεις να σου επιθεθεί για να λάβεις μέτρα προστασίας», έγραψε ο Σουλτς σε ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 2002 στη *Washington Post* με τον τίτλο «Να Δράσουμε Τώρα: Ο Κίνδυνος Είναι Άμεσος – Ο Σαντάμ Χουσεΐν Πρέπει να Απομακρυνθεί». Ο Σουλτς δεν αποκάλυψε στους αναγνώστες του άρθρου του ότι ήταν την εποχή εκείνη μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Bechtel και ότι είχε διατελέσει διευθύνων σύμβουλος της πριν από αρκετά χρόνια. Η Bechtel θα εισέπραττε 2,3 δισεκατομμύρια δολάρια για να ανοικοδομήσει τη χώρα που ο Σουλτς ανυπομονούσε να δει να καταστρέφεται.³¹ Εκ των υτέρων, αξίζει να αναρωτηθούμε αν, όταν ο Σουλτς ζητούσε «Να Δράσουμε Τώρα», μιλούσε ως ένας Νέστορας της πολιτικής ή ως εκπρόσωπος της Bechtel – ή ίσως της Lockheed Martin.

Σύμφωνα με την Ντανιέλ Μπράιαν, διευθύντρια του Προγράμματος Επίβλεψης της Κυβέρνησης (Project on Government Oversight – POGO), μιας μη κερδοσκοπικής ομάδας ελέγχου για αθέμιτες δραστηριότητες, «είναι αδύνατον να πεις πού τελειώνει το κράτος και πού αρχίζει η Lockheed». Είναι ακόμα πιο δύσκολο να πεις πού τελειώνει η Lockheed και πού αρχίζει η Επιτροπή για την Απελευθέρωση του Ιράκ. Η επιτροπή αυτή, την οποία χρησιμοποίησε ο Σουλτς για να προωθήσει τον πόλεμο στο Ιράκ, συγκροτήθηκε από τον Μπρους Τζάκσον, ο οποίος τρεις μήνες πριν από την ίδρυσή της ήταν αντιπρόεδρος υπεύθυνος της Lockheed Martin για τη στρατηγική και το σχεδιασμό. Ο Τζάκσον ισχυρίζεται ότι «άνθρωποι του Λευκού Οίκου» του ζήτησαν να συγκροτήσει την επιτροπή, την οποία στελέχωσε με παλιούς συναδέλφους του στη Lockheed. Εκτός από τον Τζάκσον, στα μέλη της επιτροπής που προέρχονταν από τη Lockheed συμπεριλαμβάνονταν ο αντιπρόεδρος υπεύθυνος της Lockheed για το Διάστημα και τους στρατηγικούς βολιτιστικούς πυραύλους Τσαρλς Κούπερμαν και ο διευθυντής αμυντικών συστημάτων της Lockheed Ντάγκλας Γκρέιαμ. Παρόλο που η επιτροπή ιδρύθηκε κατόπιν ρητής απαίτησης του Λευκού Οίκου, προκειμένου να αποτελέσει τον προπαγανδιστικό βραχίονα υπέρ του πολέμου στο Ιράκ, κανένα από τα μέλη της δεν παραιτήθηκε από τη θέση του στη Lockheed, ούτε πούλησε τις μετοχές της που είχε στην κυριότητά του, γεγονός που, αναμφίβολα, τους ωφέλησε, καθώς η τιμή της μετοχής της Lockheed αυξήθηκε κατά 145% (από 41 δολάρια τον Μάρτιο του 2003 σε 102 δολάρια τον Φεβρουάριο του 2007) χάρη στον πόλεμο τον οποίο βοήθησαν να πραγματοποιηθεί.³²

Φυσικά, δε θα μπορούσε να λείπει από τη σχετική λίστα ο Χένρι Κίσιγκερ, ο άνθρωπος που έδωσε το εναρκτήριο λάκτισμα για τη νεοφιλελεύθερη αντεπανάσταση όταν υποστήριξε το πραξικόπημα του Πινοτσέτ. Στο βιβλίο του *State of Denial*, που δημοσιεύτηκε το 2006, ο Μπομπ Γούντγουορντ αποκάλυψε ότι ο Ντικ Τσέινι συναντιόταν κάθε μήνα με τον Κίσιγκερ και ο Μπους κάθε δύο μήνες, «γεγονός που τον καθιστά τον άνθρωπο τον οποίο ο Μπους συμβουλευεται πιο συχνά για την εξωτερική πολιτική». Ο Τσέινι αιοκάλυψε στον Γούντγουορντ ότι «μιλάω με τον Κίσιγκερ περισσότερο από όσο με οποιονδήποτε άλλον».³³

Όμως ποιους εκπροσωπούσε ο Κίσιγκερ σε αυτές τις υψηλού επιπέδου συναντήσεις; Όπως ο Μπέικερ και ο Σουλτς, ο Κίσιγκερ είχε διατελέσει υπουργός Εξωτερικών. Όμως μετά το 1982, έτος κατά το οποίο ίδρυσε την προσωπική και άκρως μυστικοπαθή εταιρεία του Kissinger Associates, ο Κίσιγκερ άρχισε να εκπροσωπεί ένα πελατολόγιο στο οποίο περιλαμβάνονταν οι πάντες, από την Coca-Cola και τη Union Carbide μέχρι τη Hunt Oil και τον κατασκευαστικό κολοσσό Fluor (στον οποίο ανατέθηκε μια από τις μεγαλύτερες συμβάσεις για την ανοικοδόμηση του Ιράκ), αλλά και την ΙΤΤ, με την οποία είχε συνεργαστεί για την προετοιμασία του πραξικοπήματος στη Χιλή.³⁴ Όταν, λοιπόν, ο Κίσιγκερ συναντούσε τον Τσέινι, τον συμβούλευε ως ένας Νέστορας της πολιτικής ή ως ένας υψηλά αμειβόμενος εκπρόσωπος πετρελαϊκών και κατασκευαστικών εταιρειών;

Ο Κίσιγκερ έδειξε καθαρά σε ποιους ήταν αφοσιωμένος όταν τον Νοέμβριο του 2002 ο Μπους τον διόρισε πρόεδρο της εξεταστικής επιτροπής για τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, αναθέτοντάς του ίσως τον πιο καθοριστικό ρόλο που θα μπορούσε να κληθεί να διαδραματίσει οποιοσδήποτε συνταξιοδοτημένος πολιτικός με ισχυρά πατριωτικά αισθήματα. Όταν όμως οι οικογένειες των θυμάτων ζήτησαν από τον Κίσιγκερ να δημοσιοποιήσει το πελατολόγιο της εταιρείας του, επισημαίνοντας το ενδεχόμενο να υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων που θα επηρέαζε την έρευνα, αρνήθηκε να συμμορφωθεί με αυτόν το βασικό κανόνα διαφάνειας και ανάληψης δημόσιας ευθύνης. Αντί να αποκαλύψει τα ονόματα των πελατών του, προτίμησε να παραιτηθεί από πρόεδρος της επιτροπής.³⁵

Ο Ρίτσαρντ Περλ, φίλος και συνétairos του Κίσιγκερ, θα έκανε την ίδια επιλογή το επόμενο έτος. Ο Ράμσφελντ ζήτησε από τον Περλ, που είχε υπηρετήσει σε υψηλόβαθμο πόστο στο υπουργείο Άμυνας επί Ρέιγκαν, να αναλάβει τη θέση του προέδρου του Συμβουλίου Αμυντικής Πολιτικής. Προτού ο Περλ

τεθεί επικεφαλής του, το συμβούλιο ήταν ένα χαμηλών τόνων συμβουλευτικό όργανο μεταβίβασης των εμπειριών προηγούμενων κυβερνήσεων στην τρέχουσα. Ο Περλ το μετέτρεψε σε έναν προσωπικό μηχανισμό, χρησιμοποιώντας τον εντυπωσιακό τίτλο του για να υποστηρίξει την αναγκαιότητα μιας προληπτικής επίθεσης εναντίον του Ιράκ. Όμως χρησιμοποίησε το δημόσιο αξίωμά του για να προωθήσει και άλλες επιδιώξεις του. Σύμφωνα με μια έρευνα του Σέιμουρ Χερς που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *The New Yorker*, ο Περλ εκμεταλλεύτηκε το αξίωμά του για να προσελκύει επενδύσεις στη νεοϊδρυθείσα εταιρεία του, γεγονός που τον καθιστά έναν από τους αρχικαπιταλιστές της καταστροφής μετά την 11η Σεπτεμβρίου: Μόλις δύο μήνες μετά τις επιθέσεις ίδρυσε την *Trigeme Partners*, η οποία θα επένδυε σε εταιρείες που ανέπτυσαν προϊόντα και παρείχαν υπηρεσίες σχετικές με τους τομείς της εθνικής ασφάλειας και της άμυνας. Σε επιχειρηματικές επιστολές της η *Trigeme* καυχιόταν για τις πολιτικές διασυνδέσεις της: «Τρία από τα μέλη της διαχειριστικής ομάδας της *Trigeme* είναι σύμβουλοι του υπουργού Άμυνας των ΗΠΑ, καθώς υπηρετούν στο Συμβούλιο Αμυντικής Πολιτικής». Τα τρία αυτά μέλη ήταν ο Περλ, ο φίλος του Τζέραλντ Χίλμαν και ο Χένρι Κίσινγκερ.³⁶

Ένας από τους πρώτους επενδυτές στην εταιρεία του Περλ ήταν η *Boeing* (ο δεύτερος σε μέγεθος εργολάβης του Πενταγώνου), η οποία έδωσε 20 εκατομμύρια δολάρια για να ενισχύσει τις δραστηριότητες της *Trigeme*. Ο Περλ μετατράπηκε σε φανατικό οπαδό της *Boeing* και έγραψε ένα άρθρο στο οποίο υποστήριζε ανοιχτά την εταιρεία στη διαμάχη της με το Πεντάγωνο για μια σύμβαση ύψους 17 δισεκατομμυρίων δολαρίων για την κατασκευή αεροπλάνων μεταφοράς καυσίμων.³⁷

* Η συμφωνία για τα αεροπλάνα μεταφοράς καυσίμων υπήρξε το μεγαλύτερο σκάνδαλο στην πρόσφατη ιστορία του Πενταγώνου, οδηγώντας τελικά στη φυλάκιση ενός ανώτερου αξιωματούχου του Υπουργείου Άμυνας και ενός διευθυντικού στελέχους της *Boeing*. Ο αξιωματούχος διαπραγματευόταν μια υψηλόβαθμη θέση στην *Boeing* ενόσω συνεχίζονταν οι συζητήσεις για τη συμφωνία. Στο πλαίσιο μιας μεταγενέστερης έρευνας ο Ράμσφελντ ρωτήθηκε για ποιο λόγο δεν είχε υποπέσει στην αντίληψή του το γεγονός ότι η συμφωνία ήταν προϊόν διαφθοράς. Απάντησε ότι δε θυμόταν με λεπτομέρειες το ρόλο που είχε διαδραματίσει στην ανάθεση μιας σύμβασης για την οποία ειπρόκειτο να δαπανηθούν από 17 δισεκατομμύρια μέχρι 30 δισεκατομμύρια δολάρια από τα χρήματα των φορολογουμένων. «Δε θυμάμαι αν την ενέκρινα. Όμως δε θυμάμαι ούτε αν δεν την ενέκρινα». Ο Ράμσφελντ δέχτηκε επικρίσεις για κακή διαχείριση, όμως η αμνησία του ενδέχεται να απορρέει από το πόσο συχνά απέφυγε να συμμετέχει σε συζητήσεις προκειμένου να μη δημιουργεί την εντύπωση ότι υπήρχε σύγκρουση ανάμεσα στα καθήκοντά του ως υπουργού Άμυνας και στο γεγονός ότι είχε στην κυριότητά του πολλές μετοχές εταιρειών που δραστηριοποιούνταν στον τομέα της άμυνας. (Σ.Τ.Σ.)

Παρόλο που ο Περλ ενημέρωνε όλους όσοι επένδυναν στην εταιρεία του για την επιρροή του στο Πεντάγωνο, αρκετοί από τους συναδέλφους του στο Συμβούλιο Αμυντικής Πολιτικής ισχυρίζονται ότι δεν τους μίλησε ποτέ για την *Trireme*. Όταν πληροφορήθηκε την ύπαρξη της εταιρείας, ένα από τα μέλη του Συμβουλίου Αμυντικής Πολιτικής έκρινε ότι κινούνταν «στα όρια του κώδικα δεοντολογίας». Τελικά, όταν έγινε ολοφάνερη η υφιστάμενη σύγκρουση συμφερόντων, ο Περλ και ο Κίσιγγκερ υποχρεώθηκαν να επιλέξουν ανάμεσα στη διαμόρφωση της αμυντικής πολιτικής των ΗΠΑ και στην κερδοσκοπία από τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας. Τον Μάρτιο του 2003, και ενώ άρχιζε ο πόλεμος στο Ιράκ και η έκρηξη των εργοληπτικών εταιρειών, ο Περλ παραιτήθηκε από πρόεδρος του Συμβουλίου Αμυντικής Πολιτικής.³⁸

Τίποτα δεν εξοργίζει περισσότερο τον Ρίτσαρντ Περλ από τον υπαινιγμό ότι η απόφασή του να υποστηρίξει έναν ατέρμονα πόλεμο εναντίον του «κακού» επηρεάστηκε από τα τεράστια κέρδη που θα του απέφερε προσωπικά αυτός ο πόλεμος. Σε μια εκπομπή του CNN ο Βολφ Μπλίτζερ ζήτησε από τον Περλ να απαντήσει στο σχόλιο του Χερς ότι «έχει ιδρύσει μια εταιρεία για να κερδίσει από τον πόλεμο». Παρόλο που το σχόλιο ήταν αυταπόδεικτα αληθινό, ο Περλ εξερράγη και σχολίασε για τον Χερς, ο οποίος έχει τιμηθεί με βραβείο Πούλιτζερ, ότι «στο χώρο της αμερικανικής δημοσιογραφίας, είναι ό,τι πιο κοντινό σε τρομοκράτη». Για να προσθέσει στη συνέχεια: «Πιστεύω ότι καμία εταιρεία δε θέλει να κερδίσει από έναν πόλεμο. [...] Ο υπαινιγμός ότι οι απόψεις μου σχετίζονται κατά κάποιον τρόπο με τη δυνατότητα επενδύσεων στον τομέα της εθνικής άμυνας είναι καθαρή ανοησία».³⁹

Ο ισχυρισμός του Περλ ήταν παράδοξος: Αν μια εταιρεία η οποία είχε ιδρυθεί για να επενδύει σε επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν στον τομέα της ασφάλειας και της άμυνας δεν κέρδιζε από έναν πόλεμο, τότε, ασφαλώς, θα χρεοκοπούσε. Το περιστατικό ήγειρε ευρύτερα ερωτήματα σχετικά με το ρόλο ανθρώπων όπως ο Περλ, οι οποίοι κινούνται σε μια γκριζα περιοχή όντας ταυτόχρονα επιχειρηματίες, διανοούμενοι και διαμορφωτές της πολιτικής. Αν ένα διευθυντικό στέλεχος της Lockheed ή της Boeing εμφανιζόταν στο Fox News και επιχειρηματολογούσε υπέρ της αλλαγής του καθεστώτος στο Ιράν (όπως έχει κάνει ο Περλ), η προφανής ιδιοτέλειά του θα ακύρωνε τα επιχειρήματά του. Κι όμως ο Περλ συνεχίζει να παρουσιάζεται ως «αναλυτής» ή ως σύμβουλος του Πενταγώνου, ίσως ακόμα και ως «νεοσυντηρητικός», χωρίς ωστόσο κανείς να υπαινίσσεται έστω ότι ίσως να είναι απλώς ένας έμπορος όπλων με εντυπωσιακό λεξιλόγιο.

Όταν τα μέλη αυτής της κλίκας της Ουάσινγκτον ερωτώνται για τα οικονομικά τους συμφέροντα στους πολέμους τους οποίους υποστηρίζουν, απαντούν πάντα όπως ο Περλ: ότι η ερώτηση είναι εξωφρενική, απλοϊκή και εξυπηρετεί τους σκοπούς των τρομοκρατών. Οι νεοσυντηρητικοί (μια ομάδα στην οποία ανήκουν ο Τσέινι, ο Ράμσφελντ, ο Σουλτς, ο Τζάκσον και, κατά τη γνώμη μου, ο Κίσινγκερ) προσπαθούν να παρουσιάζονται ως διανοούμενοι ή ως ρεαλιστές που κινούνται με μοναδικό τους κίνητρο την ιδεολογία και όχι κάτι τόσο πεζό όσο το κέρδος. Για παράδειγμα, ο Μπρους Τζάκσον ισχυρίζεται ότι η Lockheed δεν ενέκρινε την ανάμειξή του στα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής. Ο Περλ υποστηρίζει ότι η σχέση του με το Πεντάγωνο τον ζημίωσε επιχειρηματικά, καθώς «σήμαινε ότι υπάρχουν [...] πράγματα που δεν μπορείς να πεις ή να κάνεις». Ο Τζέραλντ Χίλμαν, συνέταιρος του Περλ, επιμένει ότι ο τελευταίος «δεν είναι ένα οικονομικό ον. Δεν τον ενδιαφέρει το οικονομικό κέρδος». Όταν ο Ντάγκλας Φέιθ ήταν υφυπουργός Άμυνας υπεύθυνος για την αμυντική πολιτική, ισχυρίστηκε ότι «η προηγούμενη σχέση του αντιπροέδρου [με τη Halliburton] έκανε τους κρατικούς αξιωματούχους διστακτικούς και απρόθυμους να αναθέσουν τη σύμβαση στην KBR [Kellogg, Brown and Root, πρώην θυγατρική της Halliburton], παρόλο που αυτή ήταν η πιο σωστή απόφαση».⁴⁰

Ακόμα και οι μεγαλύτεροι επικριτές τους τείνουν να παρουσιάζουν τους νεοσυντηρητικούς ως αγνούς ιδεολόγους που πιστεύουν σε τόσο μεγάλο βαθμό στην ανωτερότητα της Αμερικής και του Ισραήλ, ώστε είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν τα οικονομικά τους συμφέροντα προς χάριν της «ασφάλειας». Όμως ο διαχωρισμός ανάμεσα στις ιδέες των νεοσυντηρητικών και στα οικονομικά τους συμφέροντα είναι επίπλαστος. Το δικαίωμα στην επιδίωξη απεριόριστου κέρδους βρισκόταν πάντα στον πυρήνα της νεοσυντηρητικής ιδεολογίας. Πριν από την 11η Σεπτεμβρίου οι «δεξαμενές σκέψης» που αποτελούσαν την κινητήρια δύναμη του νεοσυντηρητικού κινήματος απαιτούσαν ριζοσπαστικές ιδιωτικοποιήσεις και περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες.

Με τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας οι νεοσυντηρητικοί βρήκαν ένα νέο και πιο αποτελεσματικό τρόπο για να επιτύχουν τους σκοπούς τους. Φυσικά, τα νεοσυντηρητικά «γεράκια» της Ουάσινγκτον πιστεύουν στον αυτοκρατορικό ρόλο των Ηνωμένων Πολιτειών στον κόσμο και του Ισραήλ στη Μέση Ανατολή. Ωστόσο είναι αδύνατον να διαχωριστούν τα σχέδιά τους (ατέλειωτοι πόλεμοι στο εξωτερικό και ένα κράτος ασφάλειας στο εσωτερικό) από τα συμφέροντα του συμπλέγματος του καπιταλισμού της καταστροφής, το οποίο έχει οι-

κοδομήσει μια βιομηχανία πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων πάνω σε αυτές τις προϋποθέσεις. Πουθενά αλλού η συγχώνευση ανάμεσα σε αυτούς τους πολιτικούς και κερδοσκοπικούς στόχους δεν είναι τόσο φανερή όσα στα πεδία μαχών του Ιράκ.

ΕΚΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΙΡΑΚ, ΤΟ ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΤΟΥ ΚΥΚΛΟΥ

ΥΠΕΡΣΟΚ

«Ένας από τους κινδύνους των επιχειρήσεων που βασίζονται στο σοκ αφορά την πιθανότητα “ανεπιθύμητων συνεπειών” ή την επίσπευση αντιδράσεων που δεν είχαν προβλεφθεί. Για παράδειγμα, οι εκτενείς επιθέσεις εναντίον των υποδομών, του δικτύου ηλεκτροδότησης ή του οικονομικού συστήματος ενός έθνους ενδέχεται να προκαλέσουν τόσο ακραίες κακουχίες, ώστε η απορρέουσα αντίδραση να ενδυναμώσει αντί να εξασθενίσει τη βούληση των αντιπάλων μας να πολεμήσουν».

–Αντισυνταγματάρχης Τζον Ν. Τ. Σάναχαν,
«Shock-Based Operations», *Air & Space Power*,
15 Οκτωβρίου 2001

«Η άμεση φυσική βία γεννά μόνο μνησικακία, εχθρότητα και, επιπλέον, ανυπακοή. [...] Αν ανακρινόμενοι αντέξουν τον πόνο, είναι πιο δύσκολο να χειραγωγηθούν με άλλες μεθόδους. Το αποτέλεσμα είναι να μην καταστέλλεται το υποκείμενο, αλλά να αποκαθίστανται η αυτοπεποίθηση και η ωριμότητά του».

–*Kubark Counterintelligence Interrogation*,
εγχειρίδιο της CIA, 1963

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

ΙΣΟΠΕΩΝΟΝΤΑΣ ΤΟ ΙΡΑΚ

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΕΝΑ «ΜΟΝΤΕΛΟ» ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

«Ο εσωστρεφής σχιζοφρενής ή ο πάσχων από μελαγχολία μπορεί να παρομοιαστεί με μια περιτειχισμένη πόλη που κρατάει κλειστές τις πύλες της και αρνείται να έχει συναλλαγές με τον υπόλοιπο κόσμο. [...] Ένα ρήγμα ανοίγεται στα τείχη και οι σχέσεις με τον κόσμο αποκαθίστανται. Δυστυχώς, δεν μπορούμε να ελέγξουμε την έκταση των ζημιών που έχουν γίνει από το βομβαρδισμό».

–Άντριου Μ. Γουάιλι, Βρετανός ψυχίατρος, αναφερόμενος στη θεραπεία με ηλεκτροσόκ, 1940¹

«Μετά την 11η Σεπτεμβρίου θεωρούσα ότι η συνετή χρήση βίας θα μπορούσε να έχει θεραπευτικά αποτελέσματα».

–Ρίτσαρντ Κοέν, αρθρογράφος της *Washington Post*, αιτιολογώντας την υποστήριξη του στην εισβολή στο Ιράκ²

Ήταν Μάρτιος του 2004. Βρισκόμουν στη Βαγδάτη λιγότερο από τρεις ώρες και τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά. Πρώτα απ' όλα, το αυτοκίνητο που θα μας μετέφερε δεν εμφανίστηκε στο αεροδρόμιο και μαζί με το φωτογράφο μου Άντριου Στερν υποχρεωθήκαμε να κάνουμε οτοστόπ στον ήδη αποκαλούμενο «πιο επικίνδυνο δρόμο στον κόσμο». Όταν φτάσαμε στο ξενοδοχείο μας στην πολύβουη συνοικία Καράντα, μας υποδέχτηκε ο Μάικλ Μπέρμιγγαμ, ένας Ιρλανδός ακτιβιστής του ειρηνιστικού κινήματος, που είχε φτάσει στη Βαγδάτη πριν από την εισβολή. Τον ρώτησα αν μπορούσε

να μου γνωρίσει Ιρακινούς που ανησυχούσαν για την ιδιωτικοποίηση της οικονομίας της χώρας τους. «Κανείς δεν ενδιαφέρεται για τις ιδιωτικοποιήσεις», μου απάντησε ο Μάικλ. «Αυτό που τους ενδιαφέρει είναι πώς θα επιβιώσουν».

Επακολούθησε μια έντονη συζήτηση ανάμεσα σε εμένα και στον Μάικλ για το πόσο ηθικό είναι να φέρνεις μια πολιτική ατζέντα σε μια εμπόλεμη ζώνη. Ο Μάικλ δεν ισχυριζόταν ότι οι Ιρακινοί υποστήριζαν τα σχέδια ιδιωτικοποίησης, απλώς ότι οι περισσότεροι άνθρωποι είχαν πιο επείγουσες έγνοιες. Ανησυχούσαν για τις βόμβες που ανατίναζαν τα τεμένη τους ή για τους συγγενείς τους που είχαν εξαφανιστεί στην υπό αμερικανικό έλεγχο φυλακή του Άμπου Γκράιμπ. Τους απασχολούσε πώς θα έβρισκαν νερό για να πιουν και να πλυθούν την επόμενη μέρα και όχι ποια ξένη εταιρεία ζητούσε να ιδιωτικοποιηθεί το σύστημα ύδρευσης των Ιρακινών για να τους το μεταπώλησει σε ένα χρόνο. Ο Μάικλ ισχυριζόταν ότι ένας εξωτερικός παρατηρητής όφειλε να καταγράφει την πραγματικότητα του πολέμου και της εισβολής και όχι να αποφασίζει ποιες θα έπρεπε να είναι οι προτεραιότητες των Ιρακινών.

Υπερασπίστηκα την άποψή μου όσο καλύτερα μπορούσα, επισημαίνοντας ότι η εκποίηση του Ιράκ στην Bechtel και στην EchopMobil δεν ήταν κάτι που είχε γεννήσει η φαντασία μου. Είχε ήδη αρχίσει η υλοποίησή της, με αιχμή του δόρατος τον απεσταλμένο του Λευκού Οίκου στο Ιράκ Λ. Πολ Μπρέμερ. Κατά τη διάρκεια μιας πολύμηνης δημοσιογραφικής έρευνάς μου για την εκποίηση της κρατικής περιουσίας του Ιράκ σε «δημοπρασίες» που πραγματοποιούνταν σε σάλες ξενοδοχείων είχα γίνει μάρτυρας σουρεαλιστικών σκηνών, όπως πωλητές αλεξίσφαιρων γιλέκων να τρομοκρατούν επιχειρηματίες αφηγούμενοι περιστατικά ακρωτηριασμών, ενώ αξιωματούχοι των ΗΠΑ διαβεβαίωναν τους πάντες ότι τα πράγματα δεν ήταν τόσο άσχημα όσο τα παρουσίαζε η τηλεόραση. «Η καλύτερη στιγμή για να επενδύσεις είναι όταν ακόμα χύνεται αίμα», μου είπε ένας αντιπρόσωπος στο συνέδριο για την «Ανοικοδόμηση του Ιράκ 2» που πραγματοποιήθηκε στην Ουάσινγκτον.

Δεν ήταν παράξενο το ότι δυσκολευόμουν να βρω στη Βαγδάτη ανθρώπους διατεθειμένους να μιλήσουν για την οικονομία. Οι αρχιτέκτονες της εισβολής στο Ιράκ ήταν αφοσιωμένοι οπαδοί του δόγματος του σοκ – γνώριζαν ότι, καθώς οι Ιρακινοί θα επικεντρώνονταν στις καθημερινές ανάγκες τους, εκείνοι θα μπορούσαν να ξεπουλήσουν διακριτικά τη χώρα τους και στη συνέχεια να ισχυριστούν ότι επρόκειτο για τετελεσμένο γεγονός. Όσο για τους δημοσιογρά-

φους και τους ακτιβιστές, ενδιαφερόμασταν περισσότερο για τις εντυπωσιακές πράξεις βίας, ξεχνώντας ότι αυτοί που κερδίζουν τα περισσότερα από τέτοιες καταστάσεις δεν εμφανίζονται ποτέ στα πεδία των μαχών. Και στο Ιράκ το κέρδος ήταν μεγάλο: Η χώρα δε διέθετε μόνο τα τρίτα σε μέγεθος παγκοσμίως πετρελαϊκά αποθέματα, αλλά ήταν και ένα από τα τελευταία εναπομείναντα οχυρά αντίστασης στην προσπάθεια οικοδόμησης μιας παγκόσμιας αγοράς η οποία θα βασιζόταν στο όραμα του Φρίντμαν για την επιβολή ενός αχαλίνωτου καπιταλισμού. Μετά την κατάληψη της Λατινικής Αμερικής, της Αφρικής, της Ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας, ο αραβικός κόσμος ήταν το τελευταίο σύνορο που δεν είχε ακόμα κατακτήσει η νεοφιλελεύθερη εκστρατεία.

Ενώ συζητούσα με τον Μάικλ, ο Άντριου βγήκε στο μπαλκόνι για να καπνίσει ένα τσιγάρο. Τη στιγμή που άνοιξε την τζαμπορτα σαν να ρουφήχτηκε όλος ο αέρας από το δωμάτιο. Έξω από τα παράθυρα του ξενοδοχείου υπήρχε μια κατακόκκινη πύρινη σφαίρα καιάστικη με μαύρες κηλίδες. Αρπάξαμε τα παπούτσια μας στο χέρι και, φορώντας μόνο τις κάλτσες μας, κατεβήκαμε τρέχοντας τις σκάλες από τον πέμπτο όροφο. Η ρεσεψιόν ήταν γεμάτη σπασμένα γυαλιά. Στην απέναντι γωνία το ξενοδοχείο Mount Lebanon και ένα γειτονικό σπίτι είχαν καταρρεύσει εξαιτίας μιας βόμβας πεντακοσίων κιλών – επρόκειτο για τη μεγαλύτερη επίθεση αυτού του είδους που είχε συμβεί μέχρι τότε μετά το τέλος του πολέμου.

Ο Άντριου έτρεξε προς τα ερείπια κρατώντας τη φωτογραφική του μηχανή. Μόλις τρεις ώρες μετά την άφιξή μου στη Βαγδάτη, παραβίασα τον κανόνα που είχα θέσει στον εαυτό μου να μην κάνω ρεπορτάζ για τις βομβιστικές επιθέσεις. Όταν επιστρέψαμε στο ξενοδοχείο, οι ανταποκριτές και τα μέλη των μη κυβερνητικών οργανώσεων έπιναν αράκ προσπαθώντας να ελέγξουν την αδρεναλίνη τους. Όλοι τους χαμογελούσαν και μου έλεγαν: «Καλώς ήρθες στη Βαγδάτη!». Κοίταξα τον Μάικλ και συμφωνήσαμε σιωπηρά ότι είχε δίκιο. Ο πόλεμος είχε πει την τελευταία λέξη: «Οι βόμβες και όχι οι δημοσιογράφοι καθορίζουν την ατζέντα εδώ». Και όντως το έκαναν. Δε ρουφούσαν μόνο το οξυγόνο μέσα στη δίνη του ωστικού κύματος που δημιουργούσαν, αλλά απαιτούσαν τα πάντα από εμάς: την προσοχή μας, τη συμπόνια μας, την αγανάκτησή μας.

Εκείνη τη νύχτα θυμήθηκα την Κλάουντια Ακούνια, τη δημοσιογράφο που είχα συναντήσει στο Μπουένος Άιρες δύο χρόνια πριν και μου είχε δώσει ένα αντίγραφο της «Ανοιχτής Επιστολής ενός Συγγραφέα προς τη Στρατιωτική

Χούντα» του Ροδόλφο Γουόλς. Η Κλάουντια με είχε προειδοποιήσει ότι η ακραία βία αποτελούσε μια μέθοδο που μας εμπόδιζε να δούμε τα συμφέροντα τα οποία εξυπηρετούσε. Κατά μία έννοια, αυτό ήδη συνέβαινε στο αντιπολεμικό κίνημα. Οι ερμηνείες μας για τον πόλεμο σπάνια ξεπερνούσαν τις μονολεκτικές απαντήσεις: το πετρέλαιο, το Ισραήλ, η Halliburton. Οι περισσότεροι από εμάς θεωρούσαμε την εισβολή στο Ιράκ μια πράξη τρέλας ενός Προέδρου με ψευδαισθήσεις βασιλικού μεγαλείου και του Βρετανού υποτακτικού του που ήθελε να είναι με το μέρος των νικητών. Ελάχιστοι ασπάζονταν την ιδέα ότι ο πόλεμος ήταν μια ορθολογική επιλογή πολιτικής, ότι οι αρχιτέκτονες της εισβολής είχαν προσφύγει στην ωμή βία επειδή δεν μπορούσαν να ανοίξουν τις κλειστές οικονομίες της Μέσης Ανατολής με ειρηνικά μέσα και ότι τα επίπεδα της τρομοκρατίας ήταν ανάλογα με αυτά που διακυβευόνταν.

Ο φόβος για τα όπλα μαζικής καταστροφής χρησιμοποιήθηκε για να αποδεχτεί η κοινή γνώμη την εισβολή στο Ιράκ, επειδή, όπως εξήγησε ο Πολ Γούλφοβιτς, τα όπλα μαζικής καταστροφής ήταν «το μοναδικό ζήτημα στο οποίο όλοι συμφωνούσαν» – με άλλα λόγια, ο ελάχιστος κοινά αποδεκτός παρονομαστής.³ Μια άλλη, πιο σπάνια, αιτιολογία την οποία επικαλούνταν οι διανοούμενοι που υποστήριζαν τον πόλεμο ήταν η θεωρία του «προτύπου». Σύμφωνα με τους «σοφούς αναλυτές» που προωθούσαν αυτή τη θεωρία (πολλοί από τους οποίους ήταν νεοσυντηρητικοί), η τρομοκρατία προερχόταν από πολλές χώρες του αραβικού και του μουσουλμανικού κόσμου: Οι αεροπειρατές της 11ης Σεπτεμβρίου ήταν από τη Σαουδική Αραβία, την Αίγυπτο, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και τον Λίβανο· το Ιράν χρηματοδοτούσε τη Χεζμπολάχ· η Συρία φιλοξενούσε την ηγεσία της Χαμάς· το Ιράκ έστελνε χρήματα στις οικογένειες των Παλαιστίνιων βομβιστών αυτοκτονίας. Για όσους από τους υπέρμαχους του πολέμου ταύτιζαν τις επιθέσεις εναντίον του Ισραήλ με τις επιθέσεις εναντίον των ΗΠΑ, σαν να μην υπήρχε καμία διαφορά ανάμεσά τους, οι προαναφερθέντες λόγοι αρκούσαν για να στιγματιστεί ολόκληρη η περιοχή ως τόπος υπόθαλψης της τρομοκρατίας.

Τι ήταν όμως αυτό που γεννούσε την τρομοκρατία στη συγκεκριμένη περιοχή του κόσμου; ρωτούσαν. Καθώς η ιδεολογική τους τύφλωση δεν τους επέτρεπε να δουν ότι οι πολιτικές των ΗΠΑ και του Ισραήλ συντελούσαν στη γέννηση της τρομοκρατίας (πόσο μάλλον ότι την προκαλούσαν), θεωρούσαν ότι η

πραγματική αιτία ήταν το έλλειμμα δημοκρατίας και οικονομικού φιλελευθερισμού στην περιοχή.*⁴

Καθώς δεν ήταν δυνατόν να κατακτηθεί ταυτόχρονα ολόκληρος ο αραβικός κόσμος, ήταν αναγκαίο να λειτουργήσει μια χώρα ως καταλύτης. Οι ΗΠΑ θα πραγματοποιούσαν εισβολή σε αυτή τη χώρα και, όπως το έχει θέσει ο βασικός προπαγανδιστής αυτής της θεωρίας στα μέσα ενημέρωσης Τόμας Φρίντμαν, θα τη μετέτρεπαν «σε ένα διαφορετικό πρότυπο στην καρδιά του αραβο-μουσουλμανικού κόσμου», το οποίο, με τη σειρά του, θα προκαλούσε μια σειρά από δημοκρατικά-νεοφιλελεύθερα κύματα σε ολόκληρη την περιοχή. Ο Τζόσουα Μουράβτσικ, μια «αυθεντία» του Αμερικανικού Ινστιτούτου Επιχειρηματικότητας, προέβλεψε ένα «τσουνάμι σε ολόκληρο τον ισλαμικό κόσμο», από την Τεχεράνη μέχρι τη Βαγδάτη, ενώ ο αρχισυντηρητικός Μάικλ Λεντίν, σύμβουλος της κυβέρνησης Μπους, δήλωσε ότι ο στόχος του πολέμου ήταν «η αναδημιουργία του κόσμου».**⁵

Με βάση την εσωτερική λογική αυτής της θεωρίας, η καταπολέμηση της τρομοκρατίας, η επέκταση του καπιταλισμού σε νέα εδάφη και η διεξαγωγή

---

* Το κύμα της ελεύθερης αγοράς είχε προσπεράσει την περιοχή για διάφορους λόγους. Οι πιο πλούσιες χώρες (το Κουβέιτ, η Σαουδική Αραβία, τα εμιράτα) διέθειαν τόσα πολλά κεφάλαια από το πετρέλαιο, ώστε δεν είχαν συνάψει δάνεια, άρα είχαν ξεφύγει από την αρπάγη του ΔΝΤ (για παράδειγμα, το 84% της οικονομίας της Σαουδικής Αραβίας ελέγχεται από το κράτος). Το Ιράκ είχε υπερχρεωθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου με το Ιράν, όμως ο πρώτος Πόλεμος του Κόλπου τέλειωσε πάνω ακριβώς που ξεκινούσε η εποχή της παγκοσμιοποίησης, και στο Ιράκ επιβλήθηκαν αυστηρές κυρώσεις: Όχι μόνο δεν μπορούσε να υπάρξει «ελεύθερο εμπόριο», αλλά στην πραγματικότητα δεν μπορούσε να υπάρξει καθόλου νόμιμο εμπόριο. (Σ.τ.Σ.)

** Μπορεί να φαντάζει υπερβολική η ιδέα ότι αρκεί μια χώρα να μην αποδέχεται τη «Συναίνεση της Ουάσινγκτον» για να δεχτεί εισβολή, όμως υπάρχει ιστορικό προηγούμενο. Όταν το ΝΑΤΟ βομβάρδισε το Βελιγράδι το 1999, η επίσημη δικαιολογία ήταν πως οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς είχαν προκαλέσει τη φρίκη ολόκληρου του πλανήτη. Όμως ο Στρώμπι Τάλμποτ, ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών επί Κλίντον και επικεφαλής διαπραγματευτής των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια του πολέμου στο Κοσσυφοπέδιο, έδωσε μια λιγότερο εξιδανικευμένη ερμηνεία μερικά χρόνια μετά τον πόλεμο, η οποία σπάνια αναφέρεται. «Ενώ τα έθνη σε ολόκληρη την περιοχή επεδίωκαν να μεταρρυθμίσουν τις οικονομίες τους, να συμβλύνουν τις εθνικές εντάσεις και να διευρύνουν την κοινωνία των πολιτών, το Βελιγράδι συνέχιζε να κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Δεν πρέπει, λοιπόν, να απορεί κανείς για το γεγονός ότι το ΝΑΤΟ και η Γιουγκοσλαβία τέθηκαν σε τροχιά σύγκρουσης. Η αντίσταση της Γιουγκοσλαβίας στην ευρύτερη τάση για πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, και όχι η καταπίεση των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου, αποτελεί την καλύτερη εξήγηση για τους βομβαρδισμούς του ΝΑΤΟ». Η αποκάλυψη έγινε στο βιβλίο *Collision Course: NATO, Russia, and Kosovo* του Τζον Νόρις, πρώην εκπαιδευτή Τύπου του Τάλμποτ, που εκδόθηκε το 2005. (Σ.τ.Σ.)

εκλογών ομαδοποιήθηκαν σε ένα ενιαίο σχέδιο. Η Μέση Ανατολή θα «εκκαθαριζόταν» από τους τρομοκράτες και θα δημιουργούνταν μια τεράστια ζώνη ελεύθερου εμπορίου, ενώ στη συνέχεια τα τετελεσμένα θα επικυρώνονταν μέσω εκλογών – τρεις στόχοι σε μια κοινή συσκευασία. Ο Τζορτζ Μπους απλοποίησε αυτή την ατζέντα συμπυκνώνοντάς τη σε μία φράση: «επέκταση της ελευθερίας σε μια ταραγμένη περιοχή». Πολλοί παρερμήνευσαν τα λόγια του, εκλαμβάνοντάς τα ως μια ρομαντική δήλωση αφοσίωσης στη δημοκρατία.⁶ Όμως στο επίκεντρο της θεωρίας του «προτύπου» βρισκόταν ένα διαφορετικό είδος ελευθερίας, το είδος που εγκαθιδρύθηκε στη Χιλή τη δεκαετία του 1970 και στη Ρωσία τη δεκαετία του 1990: η ελευθερία των πολυεθνικών εταιρειών της Δύσης να λυμαίνονται τα πρόσφατα ιδιωτικοποιημένα κράτη. Ο Πρόεδρος το κατέστησε απόλυτα σαφές μόλις οχτώ μέρες μετά την κήρυξη του τέλους των εχθροπραξιών στο Ιράκ, με την ανακοίνωση των σχεδίων για την «ίδρυση μιας ζώνης ελεύθερου εμπορίου ανάμεσα στις ΗΠΑ και στη Μέση Ανατολή μέσα στην επόμενη δεκαετία».⁷ Η Λιζ Τσέινι, η κόρη του Ντικ Τσέινι, βετεράνος της θεραπείας-σοκ στη Ρωσία, τέθηκε επικεφαλής του σχεδίου.

Όταν η ιδέα της εισβολής σε μια αραβική χώρα και της μετατροπής της σε κράτος-πρότυπο άρχισε να συζητείται ευρέως μετά την 11η Σεπτεμβρίου, ακούστηκαν τα ονόματα αρκετών υποψήφιων χωρών: του Ιράκ, της Συρίας, της Αιγύπτου και του Ιράν, που αποτελούσε την προτίμηση του Λεντίν. Ωστόσο υπήρχαν πολλοί λόγοι για να επιλεγεί το Ιράκ. Εκτός από τα τεράστια πετρελαϊκά αποθέματά του, η κομβική γεωγραφική θέση του το καθιστούσε ιδανική τοποθεσία για την εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων, καθώς η Σαουδική Αραβία είχε αρχίσει να γίνεται λιγότερο αξιόπιστη, ενώ το γεγονός ότι ο Σαντάμ είχε χρησιμοποιήσει χημικά όπλα εναντίον των ίδιων των κατοίκων της χώρας του τον καθιστούσε ιδιαίτερα μισητό. Μια άλλη παράμετρος, που συχνά παραβλέπεται, ήταν ότι το Ιράκ διέθετε το πλεονέκτημα να είναι οικείο.

Ο Πόλεμος του Κόλπου το 1991 υπήρξε η τελευταία μεγάλη στρατιωτική επιχείρηση των ΗΠΑ, στην οποία πήραν μέρος εκατοντάδες χιλιάδες στρατιώτες, στα δε δώδεκα χρόνια που είχαν μεσολαβήσει το Πεντάγωνο χρησιμοποιούσε τις μάχες που είχαν διεξαχθεί ως υπόδειγμα για στρατηγικά σενάρια, στρατιωτικά γυμνάσια και περίπλοκα πολεμικά παίγνια. Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα των στρατηγικών θεωριών που διατυπώθηκαν μετά τον Πόλεμο του Κόλπου, το οποίο κέντρισε ιδιαίτερα τη φαντασία του Ράμφελντ, ήταν το *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*. Γραμμένο το 1996 από μια ομάδα ανεξάρτητων στρατηγικών αναλυτών του Πανεπιστημίου Εθνικής Άμυ-

νας, το έγγραφο αυτοπροσδιορίζεται ως ένα πλήρες και ολοκληρωμένο στρατιωτικό δόγμα, στην πραγματικότητα όμως είναι ένα σχέδιο εκ νέου διεξαγωγής του πολέμου εναντίον του Ιράκ. Ο ιθύνων νους του, ο απόστρατος πλωτάρχης Χάρλαν Ούλμαν, εξηγεί ότι άρχισε να το επεξεργάζεται όταν ο πτέραρχος Τσακ Χόρνερ, επικεφαλής των αεροπορικών δυνάμεων στην εισβολή του 1991, ρωτήθηκε ποια ήταν η μεγαλύτερη δυσκολία που αντιμετώπισε. Απάντησε ότι δεν ήξερε «πού να χάσω τις βελόνες» για να προκαλέσει την κατάρρευση του ιρακινού στρατού. «Το “Σοκ και Δέος”», γράφει ο Ούλμαν (που επινόησε τη φράση), «αποσκοπεί στο να απαντήσει στο ακόλουθο ερώτημα: αν θα έπρεπε να διεξαχθεί ξανά η “Καταιγίδα της Ερήμου” (η κωδική ονομασία των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Πολέμου του Κόλπου), πώς θα μπορούσαμε να νικήσουμε στο μισό χρόνο και με πολύ λιγότερες δυνάμεις. [...] Το κλειδί για την επιτυχία είναι να βρεθούν τα κατάλληλα σημεία εισόδου για τις “βελόνες” του Χόρνερ, τα σημεία που, αν στοχοποιηθούν, θα προκαλέσουν την άμεση κατάρρευση του εχθρού».⁸ Οι άνθρωποι που διατύπωσαν το δόγμα ήταν πεπεισμένοι ότι, αν οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ είχαν την ευκαιρία να πολεμήσουν ξανά εναντίον του Σαντάμ Χουσεΐν, θα έβρισκαν πολύ πιο εύκολα αυτά τα «σημεία εισόδου» χάρη στις νέες δορυφορικές τεχνολογίες και στις καινοτομίες στην ανάπτυξη όπλων ακριβείας, που θα επέτρεπαν να εισαχθούν οι «βελόνες» με απaráμιλλη ακρίβεια.

Το Ιράκ διέθετε ένα ακόμα πλεονέκτημα: Ενώ οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ φαντάζονταν πώς θα μπορούσαν να διεξαγάγουν μια νέα «Καταιγίδα της Ερήμου» τεχνολογικά αναβαθμισμένη σε βαθμό ανάλογο με «τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα σε ένα Atari και ένα PlayStation», όπως έθεσε το ζήτημα κάποιος σχολιαστής, η μαχητική ικανότητα των ενόπλων δυνάμεων του Ιράκ είχε υποβαθμιστεί δραματικά εξαιτίας των κυρώσεων και των επιθεωρήσεων του ΟΗΕ.⁹ Αυτό σήμαινε ότι, σε σύγκριση με το Ιράν ή τη Συρία, το Ιράκ ήταν η χώρα που συγκέντρωνε τις περισσότερες πιθανότητες για να διεξαχθεί εκεί ένας νικηφόρος πόλεμος.

Ο Τόμας Φρίντμαν ήταν απόλυτα ειλικρινής όταν εξηγούσε τι ακριβώς σήμαινε για το Ιράκ το γεγονός ότι είχε επιλεγεί για να λειτουργήσει ως «πρότυπο». «Δεν οικοδομούμε στο Ιράκ. Δημιουργούμε ένα νέο έθνος», έγραψε – σαν να ήταν φυσιολογικό, ακόμα και «ευγενές», το να επιδιώκεις στον εικοστό πρώτο αιώνα να αναδημιουργήσεις από το μηδέν μια μεγάλη και πλούσια σε πετρέλαιο αραβική χώρα.¹⁰ Ο Φρίντμαν είναι ένας από τους πολλούς πρώην υπέρμαχους του πολέμου που ισχυρίστηκαν στη συνέχεια ότι δεν είχαν προβλέψει

τη σφαγή που θα επακολουθούσε της εισβολής. Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς πώς είναι δυνατόν να του διέφυγε αυτή η λεπτομέρεια. Το Ιράκ δεν ήταν ένας «κενός χώρος» στο χάρτη. Ήταν και εξακολουθεί να είναι μια χώρα με πολιτισμό αρχαίο όσο η ιστορία της ανθρωπότητας, με άγρια αντι-ιμπεριαλιστική υπερηφάνεια, με ισχυρά αραβικά εθνικιστικά αισθήματα, με βαθιά ριζωμένες πεποιθήσεις και με στρατιωτικά εκπαιδευμένους ενήλικες άρρενες κατοίκους. Αν στο Ιράκ επρόκειτο να «δημιουργηθεί ένα νέο έθνος», τι θα συνέβαινε στο έθνος που υπήρχε ήδη εκεί; Η ανομολόγητη προϋπόθεση ήταν ότι το υπάρχον έθνος έπρεπε να εξαφανιστεί, ότι έπρεπε να προλειανθεί το έδαφος για να πραγματοποιηθεί το μεγαλειώδες πείραμα – μια ιδέα που στον πυρήνα της εμπεριέχει την άσκηση ακραίας αποικιοκρατικής βίας.

Όταν τριάντα χρόνια πριν η αντεπανάσταση της Σχολής του Σικάγου έκανε το πρώτο της άλμα από τα εγχειρίδια στον πραγματικό κόσμο, επεδίωξε επίσης να εξαλείψει έθνη και να δημιουργήσει καινούρια στη θέση τους. Όπως το Ιράκ το 2003, έτσι και η Χιλή το 1973 προοριζόταν να χρησιμεύσει ως πρότυπο για μια ολόκληρη εξεγερμένη ήπειρο, και πράγματι έτσι έγινε για πολλά χρόνια. Τα βίαια καθεστώτα που τη δεκαετία του 1970 επέβαλλαν τις ιδέες της Σχολής του Σικάγου γνώριζαν ότι έπρεπε να «ξεριζωθούν» ολόκληρες κατηγορίες ανθρώπων και οι κουλτούρες τους προκειμένου να γεννηθούν τα εξιδανικευμένα νέα έθνη στη Χιλή, στην Αργεντινή, στην Ουρουγουάη και στη Βραζιλία.

Οι χώρες που δοκιμάστηκαν από τις πολιτικές εκκαθαρίσεις πραγματοποιήσαν συλλογική προσπάθεια για να συμφιλιωθούν με την πρόσφατη βίαιη ιστορία τους: επιτροπές αλήθειας, εκσκαφές σε ανώνυμους τάφους και δίκες των δραστών για εγκλήματα πολέμου. Όμως οι χούντες της Λατινικής Αμερικής δεν είχαν δράσει μόνες τους. Τόσο πριν όσο και μετά τα πραξικοπήματα είχαν την υποστήριξη της Ουάσινγκτον, όπως έχει αποδειχτεί με άφθονα τεκμήρια. Για παράδειγμα, το 1976, το έτος που έγινε το πραξικόπημα στην Αργεντινή και χιλιάδες νεαροί ακτιβιστές απήχθησαν από τα σπίτια τους, η χούντα είχε την πλήρη οικονομική υποστήριξη της Ουάσινγκτον. («Αν υπάρχουν πράγματα που πρέπει να γίνουν, πρέπει να τα κάνετε γρήγορα», είχε πει ο Κίσινγκερ.¹¹) Εκείνη τη χρονιά Πρόεδρος των ΗΠΑ ήταν ο Τζέραλντ Φορντ, πρωσπάρχης του ήταν ο Ντικ Τσέινι, υπουργός Άμυνας ήταν ο Ντόναλντ Ράμσφελτ και βοηθός του Κίσινγκερ ήταν ένας φιλόδοξος νεαρός που ονομαζόταν Πολ Μπρέμερ. Οι άνθρωποι αυτοί δε βρέθηκαν ποτέ αντιμέτωποι με τη δικαιοσύνη για την υποστήριξη που είχαν προσφέρει στις χούντες και συνέχι-

σαν τις μακροχρόνιες και επικερδείς σταδιοδρομίες τους. Οι οποίες, μάλιστα, υπήρξαν τόσο μακροχρόνιες, ώστε τρεις δεκαετίες μετά να πραγματοποιήσουν ένα εντυπωσιακά παρόμοιο –αλλά πολύ πιο βίαιο– μείραμα στο Ιράκ.

Στο λόγο που εκφώνησε το 2005 κατά την τελετή ανάληψης των καθηκόντων του ο Τζορτζ Μπους περιέγραψε την περίοδο από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μέχρι την έναρξη του πολέμου κατά της τρομοκρατίας ως «χρόνια ηρεμίας, χρόνια ανάπαυλας – ώσπου ξαφνικά ήρθε η μέρα της φωτιάς».¹² Η εισβολή στο Ιράκ σηματοδότησε τη βάνουση επιστροφή στις πρώιμες μεθόδους της σταυροφορίας υιέρ της ελεύθερης αγοράς: στη χρησιμοποίηση του απόλυτου σοκ προκειμένου να σαρωθούν διά της βίας και να εξαλειφθούν όλα τα εμπόδια στη δημιουργία υποδειγματικών κορπορατικών κρατών, απαλλαγμένων από κάθε παρέμβαση.

Ο Γιούν Κάμερον, ο χρηματοδοτούμενος από τη CIA ψυχίατρος που προσπαθούσε να επιτύχει την «αποδόμηση» της προσωπικότητας των ασθενών του εξωθώντας τους σε παλινδρόμηση σε βρεφικά στάδια ανάπτυξης, πίστευε ότι, αν ένα μικρό σοκ ήταν καλό για να επιτύχει το σκοπό του, ένα μεγάλο σοκ ήταν ακόμα καλύτερο. Βομβάρδιζε τον εγκέφαλο των ασθενών του με οτιδήποτε μπορούσε να σκεφτεί (ηλεκτροσόκ, παραισθησιογόνα, αποστέρηση των αισθήσεων, υπερφόρτωση των αισθήσεων), οτιδήποτε μπορούσε να σαρώσει ό,τι υπήρχε, εξασφαλίζοντάς του μια κατάσταση «λευκής σελίδας» στην οποία θα μπορούσε να εντυπώσει νέες σκέψεις, νέα γνωστικά σχήματα. Σε μια ευρύτερη κλίμακα, η ίδια ακριβώς στρατηγική εφαρμόστηκε με την εισβολή και την κατοχή του Ιράκ. Οι αρχιτέκτονες του πολέμου επισκόπησαν το οπλοστάσιο των τακτικών του σοκ και αποφάσισαν να τις χρησιμοποιήσουν όλες: Η «κεραυνοβόλα» στρατιωτική εκστρατεία και οι βομβαρδισμοί πλαισιώθηκαν από περίτεχνες επιχειρήσεις ψυχολογικού πολέμου, για να επακολουθήσει η πιο σαρωτική πολιτική και οικονομική θεραπεία-σοκ που επιχειρήθηκε ποτέ, συνοδευόμενη από μαζικές συλλήψεις και ανελέητη κακοποίηση ύσων αντιστέκονταν, προκειμένου να κατασταλούν οι όποιες αντιδράσεις.

Οι αναλύσεις για τον πόλεμο στο Ιράκ καταλήγουν συχνά στο συμμέρασμα ότι η εισβολή ήταν μια «επιτυχία», αλλά η κατοχή μια αποτυχία. Αυτό που παραβλέπουν αυτές οι αποτιμήσεις είναι ότι η εισβολή και η κατοχή αποτελούν τις δύο πτυχές μιας ενιαίας στρατηγικής: Οι αρχικοί βομβαρδισμοί αποσκοπούσαν στο να «καθαρίσουν το τοπίο» ώστε να οικοδομηθεί το νέο έθνος-πρότυπο.

Ο πόλεμος ως μαζικό βασανιστήριο

Για τους σχεδιαστές της εισβολής στο Ιράκ η απάντηση στο ερώτημα «Πού πρέπει να χωθούν οι βελόνες;» μάλλον ήταν: «Παντού». Το 1991 στο πλαίσιο του Πολέμου του Κόλπου εκτοξεύτηκαν σε διάστημα πέντε βδομάδων περίπου 300 πυραυλοι Tomahawk. Το 2003 περισσότεροι από 380 Tomahawk εκτοξεύτηκαν μέσα σε μία μόνο μέρα. Από τις 20 Μαρτίου μέχρι τις 2 Μαΐου, τις βδομάδες της «μειζονος σύρραξης», οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ έριξαν περισσότερες από 30.000 βόμβες στο Ιράκ, ενώ εκτόξευσαν περισσότερους από 20.000 τηλεκατευθυνόμενους πυραύλους ακριβείας (το 67% του συνολικού αριθμού τους).¹³

«Φοβάμαι πάρα πολύ», είχε πει κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών η Γιασμίν Μούσα, κάτοικος Βαγδάτης και μητέρα τριών παιδιών. «Δεν περνάει ούτε λεπτό χωρίς να ακούω και να νιώθω να πέφτει μια βόμβα κάπου. Πιστεύω ότι δεν υπάρχει ούτε ένα μέτρο γης σε ολόκληρο το Ιράκ που να είναι ασφαλές». ¹⁴ Τα λόγια της σήμαιναν ότι η επιχείρηση «Σοκ και Δέος» ήταν αποτελεσματική. Αψηφώντας τους νόμους του πολέμου που απαγορεύουν τη συλλογική τιμωρία, το «Σοκ και Δέος» είναι ένα στρατιωτικό δόγμα που καυχιέται ότι δε στοχοποιεί μόνο τις εχθρικές ένοπλες δυνάμεις, αλλά, όπως επισημαίνουν οι άνθρωποι που το εκπόνησαν, «την κοινωνία εν γένει», καθώς ο μαζικός φόβος είναι μια κομβική παράμετρος της εν λόγω στρατηγικής.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα που διαφοροποιεί το «Σοκ και Δέος» είναι η σαφής επίγνωση πως ο πόλεμος είναι ένα ειδησεογραφικό θέαμα, το οποίο παρακολουθούν ταυτόχρονα διαφορετικοί τηλεθεατές: ο πληθυσμός της εχθρικής χώρας, οι Αμερικανοί πολίτες, αλλά και όλοι όσοι θα μπορούσαν να σκεφτούν να αντισταθούν. «Όταν τα βιντεοσκοπημένα αποτελέσματα των επιθέσεων μεταδίδονται παγκοσμίως σε πραγματικό χρόνο από το CNN, ο θετικός αντίκτυπος για τη συμμαχία και ο αρνητικός αντίκτυπος για ύσους συνιστούν δυνητική απειλή μπορούν να αποβούν καθοριστικοί», αναγράφεται στο εγχειρίδιο *Shock and Awe*.^{*} Εξαρχής η εισβολή είχε σχεδιαστεί ως ένα μήνυμα της Ουάσινγκτον προς τον υπόλοιπο κόσμο, ένα μήνυμα στη γλώσσα των εκκωφαντικών εκρήξεων και των ωστικών κυμάτων που συντάραζαν συθέμελα ολόκληρες πόλεις. Στο *The One Percent Doctrine* ο Ρον Σάσκαϊντ γράφει ότι για

* Ο Πόλεμος του Κόλπου το 1991 ήταν ο πρώτος «πόλεμος του CNN». Όμως, καθώς η ιδέα της εικοσιπετάωρης τηλεοπτικής κάλυψης ενός πολέμου ήταν ακόμα πρόσφατη, οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ δεν την είχαν ενσωματώσει πλήρως στον πολεμικό σχεδιασμό τους. (Σ.τ.Σ.)

τους Ράμσφελντ και Τσέινι «η κινητήρια δύναμη για την εισβολή στο Ιράκ» ήταν η επιθυμία τους «να δημιουργήσουν ένα πρότυπο για τον παραδειγματισμό οποιουδήποτε θα τολμούσε να αποκτήσει όπλα μαζικής καταστροφής ή να αφηγήσει με οποιονδήποτε τρόπο το κύρος των Ηνωμένων Πολιτειών». Το «Σοκ και Δέος» δεν ήταν τόσο μια πολεμική στρατηγική όσο ένα «παγκόσμιο συμπεριφοριστικό πείραμα».¹⁵

Οι πόλεμοι είναι πάντα εν μέρει ένα θέαμα, μια μορφή μαζικής επικοινωνίας, όμως η αποτελεσματική χρησιμοποίηση από τον Ράμσφελντ της επιχειρηματικής τεχνογνωσίας προώθησης των προϊόντων από τα μέσα ενημέρωσης είχε ως αποτέλεσμα το μάρκετινγκ του φόβου να βρεθεί στο επίκεντρο του στρατιωτικού δόγματος των ΗΠΑ. Ο φόβος μιας πυρηνικής επίθεσης αποτελούσε τον πυρήνα της στρατηγικής της αποτροπής κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, όμως κανείς δε διανοήθηκε να χρησιμοποιήσει τους βαλλιστικούς πυρηνικούς πυραύλους. Η επίθεση στο Ιράκ ήταν διαφορετική: Στον πόλεμο του Ράμσφελντ θα χρησιμοποιούνταν τα πάντα εκτός από πυρηνικά όπλα, προκειμένου να βομβαρδιστούν οι αισθήσεις, να χειραγωγηθούν τα αισθήματα και να αποσταλούν οριστικά μηνύματα, ενώ οι στόχοι επιλέχτηκαν προσεκτικά με κριτήριο τη συμβολική αξία τους και τον τηλεοπτικό αντίκτυπό τους. Ως εκ τούτου, η θεωρία του Ράμσφελντ για τον πόλεμο, η οποία αποτελούσε τμήμα του σχεδίου του για «μεταμόρφωση των ενόπλων δυνάμεων», είχε λιγότερα κοινά με τις τακτικές μάχης των στρατηγών, που βασιζόνταν στο δόγμα «ισχύς εναντίον ισχύος», και πολύ περισσότερα κοινά με τις μεθόδους των τρομοκρατών, εναντίον των οποίων ο Ράμσφελντ είχε κηρύξει διαρκή πόλεμο. Οι τρομοκράτες δεν προσπαθούν να νικήσουν μέσω απευθείας συγκρούσεων, αλλά προσπαθούν να καταρρακώσουν το ηθικό του πληθυσμού με εντυπωσιακές, τηλεοπτικού τύπου επιδείξεις που αποκαλύπτουν πόσο ευάλωτος είναι ο εχθρός, αλλά και πόσο απεριόριστη είναι η ωμότητά τους. Η θεωρία αυτή κρύβεται τόσο πίσω από τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου όσο και πίσω από την εισβολή στο Ιράκ.

Το «Σοκ και Δέος» παρουσιάζεται συχνά ως μια στρατηγική σαρωτικής ισχύος πυρός, όμως οι συντάκτες του δόγματος θεωρούν ότι είναι κάτι περισσότερο: Ισχυρίζονται ότι είναι ένα πολύπλοκο ψυχολογικό σχέδιο που πλήττει «απευθείας τη βούληση του αντιπάλου να αντισταθεί». Τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται προέρχονται από έναν άλλο βραχίονα του στρατιωτικού συμπλέγματος των ΗΠΑ: αποστέρηση και υπερφόρτωση των αισθήσεων με σκοπό τον αποπροσανατολισμό και την παλινδρόμηση των υποκειμένων. Απηχώ-

ντας τα ανακριτικά εγχειρίδια της CIA, το *Shock and Awe* αναφέρει: «Σε αδρές γραμμές, η Γρήγορη Επικράτηση θα θέσει υπό έλεγχο το περιβάλλον και θα παραλύσει ή θα υπερφορτώσει τις αισθήσεις του αντιπάλου, επηρεάζοντας την ικανότητά του να κατανοεί τα γεγονότα». Σκοπός είναι «να καταστεί ο αντίπαλος εντελώς ανίκανος». Στις χρησιμοποιούμενες στρατηγικές περιλαμβάνονται «η σε πραγματικό χρόνο χειραγώγηση των αισθήσεων και των ερεθισμάτων [...] “αναβοσβήνοντας” κυριολεκτικά “τα φώτα” που επιτρέπουν σε οποιονδήποτε πιθανό επιτιθέμενο να αντιληφθεί ή να εκτιμήσει τις συνθήκες και τα γεγονότα που αφορούν τις δυνάμεις του και, εντέλει, την κοινωνία του», αλλά και «η στέρηση, σε συγκεκριμένους τομείς, της δυνατότητας του αντιπάλου να επικοινωνεί, να παρατηρεί».¹⁶ Το Ιράκ υποβλήθηκε σε αυτό το πείραμα μαζικών βασανιστηρίων επί μήνες. Η διαδικασία είχε ξεκινήσει πολύ πριν αρχίσουν να πέφτουν οι βόμβες.

Εκφοβισμός

Όταν Αμερικανοί πράκτορες αιχμάγαν τον Καναδό πολίτη Μάχερ Αράρ από το αεροδρόμιο Τζον Κένεντι το 2002 και τον μετέφεραν στη Συρία στο πλαίσιο του προγράμματος «έκτακτης έκδοσης», οι ανακριτές του χρησιμοποίησαν μια δοκιμασμένη τεχνική βασανισμού. «Με κάθισαν σε μια καρέκλα και ένας άντρας άρχισε να μου κάνει ερωτήσεις. [...] Αν δεν απαντούσα αρκετά γρήγορα, μου έδειχνε μια μεταλλική καρέκλα στη γωνία και με ρώταγε: “Θέλεις να τη χρησιμοποιήσω;”. [...] Είχα τρομοκρατηθεί, δεν ήθελα να με βασανίσουν. Θα μπορούσα να πω οτιδήποτε για να αποφύγω τα βασανιστήρια».¹⁷ Η τεχνική αυτή είναι γνωστή ως «επίδειξη των εργαλείων» – ή, στην αμερικανική στρατιωτική ιδιόλεκτο, «εκφοβισμός». Οι βασανιστές γνωρίζουν ότι ένα από τα πιο ισχυρά όπλα τους είναι η φαντασία του ίδιου του κρατουμένου: Συχνά η απλή επίδειξη των οργάνων του φόβου είναι πιο αποτελεσματική από τη χρησιμοποίησή τους.

Καθώς πλησίαζε η μέρα της εισβολής, τα μέσα ενημέρωσης των ΗΠΑ επιστρατεύτηκαν από το Πενιάγωνο στο πλαίσιο της επιχείρησης «εκφοβισμού» του Ιράκ. «Την αποκαλούν ημέρα-Α», άρχιζε ένα ρεπορτάζ στην εκπομπή *CBS News* που μεταδόθηκε δύο μήνες πριν από την έναρξη του πολέμου. «Α” επειδή οι αεροπορικές επιδρομές θα είναι τόσο καταστροφικές, ώστε να αφήσουν τους στρατιώτες του Σαντάμ ανίκανους ή απρόθυμους να πολεμή-

σουν». Στη συνέχεια ο Χάρλαν Ούλμαν, ένας από τους συντάκτες του *Shock and Awe*, εξηγούσε στους τηλεθεατές ότι «υπάρχει ένα ταυτόχρονο αποτέλεσμα, παρόμοιο με εκείνο της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα, για το οποίο όμως δεν απαιτούνται μέρες ή βδομάδες, αλλά μόνο μερικά λεπτά». Ο παρουσιαστής Νιαν Ράδερ έκλεινε την εκπομπή με μια δήλωση αποποίησης ευθύνης: «Σας διαβεβαιώνουμε ότι αυτό το ρεπορτάζ δεν περιέχει πληροφορίες που το Υπουργείο Άμυνας θεωρεί ότι θα μπορούσαν να βοηθήσουν τις ένοπλες δυνάμεις του Ιράκ». ¹⁸ Θα μπορούσε να είχε προσθέσει κάτι ακόμα: Το ρεπορτάζ αυτό, όπως και τόσα άλλα εκείνης της περιόδου, αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα της στρατηγικής εκφοβισμού του Υπουργείου Άμυνας.

Οι Ιρακινοί, που πληροφορούνταν αυτές τις τρομακτικές ειδήσεις μέσω πειρατικών δορυφορικών δίσκων ή από τα τηλεφωνήματα συγγενών τους στο εξωτερικό, ζούσαν επί μήνες αναλογιζόμενοι τη φρίκη του δόγματος «Σοκ και Δέος». Ακόμα και η ίδια η φράση «Σοκ και Δέος» μετατράπηκε σε ένα παντοδύναμο ψυχολογικό όπλο. Ο πόλεμος θα ήταν χειρότερος από εκείνον του 1991; Αν οι Αμερικανοί πίστευαν ότι ο Σαντάμ διέθετε όντως όπλα μαζικής καταστροφής, θα εξαπέλυαν πυρηνική επίθεση;

Μια απάντηση δόθηκε τη βδομάδα πριν από την εισβολή. Το Πεντάγωνο κάλεσε τους δημοσιογράφους του στρατιωτικού ρεπορτάζ στη βάση Έγκλιν της πολεμικής αεροπορίας στη Φλόριντα προκειμένου να παρακολουθήσουν τη δοκιμή μιας βόμβας MOAB, αρχικά που επισήμως αντιστοιχούν στην ονομασία Massive Ordnance Air Blast (Πολεμικό Υλικό Μαζικής Εναέριας Έκρηξης), αλλά όλοι στις ένοπλες δυνάμεις την αποκαλούν «Mother of All Bombs» (Μητέρα Όλων των Βομβών). Βάρους δέκα χιλιάδων κιλών, είναι η μεγαλύτερη μη πυρηνική βόμβα που έχει κατασκευαστεί ποτέ και, σύμφωνα με τα λόγια του δημοσιογράφου Τζέιμι Μακιντάιρ του CNN, είναι ικανή να δημιουργήσει «ένα ύψους επτά χιλιάδων μέτρων σύννεφο σε σχήμα μανιταριού, που σου δημιουργεί την αίσθηση μανιταριού πυρηνικού όπλου». ¹⁹

Στο ρεπορτάζ του ο Μακιντάιρ ανέφερε ότι, ακόμα κι αν δε χρησιμοποιούνταν ποτέ, η ίδια η ύπαρξη της βόμβας «αποτελούσε ένα ψυχολογικό πλήγμα» – εμμέσως παραδεχόμενος το ρόλο τον οποίο διαδραμάτιζε ο ίδιος στην επίτευξη αυτού του ψυχολογικού πλήγματος. Σαν να ήταν κρατούμενοι σε ανακριτικά κελιά, γινόταν στους Ιρακινούς επίδειξη των οργάνων του φόβου. «Ο στόχος είναι να καταστούν τόσο σαφείς και ξεκάθαρες οι δυνατότητες της συμμα-

χίας, ώστε να υπάρχει ένα τεράστιο αντικίνητρο στη βούληση των ιρακινών ενόπλων δυνάμεων να πολεμήσουν», εξήγησε ο Ράμσφελντ στην ίδια τηλεοπτική εκπομπή.²⁰

Όταν άρχισε ο πόλεμος, οι κάτοικοι της Βαγδάτης υποβλήθηκαν σε μια μαζική αποστέρηση των αισθήσεών τους. Το ένα μετά το άλλο, τα αισθητήρια όργανα της πόλης σταμάτησαν να λειτουργούν, με πρώτο από όλα τα αφτιά.

Τη νύχτα της 28ης Μαρτίου 2003, και ενώ τα αμερικανικά στρατεύματα πλησίαζαν στη Βαγδάτη, το Υπουργείο Επικοινωνιών βομβαρδίστηκε και έγινε παρανάλωμα του πυρός. Το ίδιο συνέβη και σε τέσσερα τηλεφωνικά κέντρα της Βαγδάτης, που δέχτηκαν ισχυρές βόμβες καταστροφής υπόγειων εγκαταστάσεων, με συνέπεια να νεκρώσουν εκατομμύρια τηλέφωνα σε ολόκληρη την πόλη. Η στοχοποίηση των τηλεφωνικών κέντρων (δώδεκα συνολικά) συνεχίστηκε, μέχρι που στις 2 Απριλίου σχεδόν κανένα τηλέφωνο να μη λειτουργεί πλέον στη Βαγδάτη.^{*21} Κατά τη διάρκεια των ίδιων επιθέσεων χτυπήθηκαν και ραδιοτηλεοπτικοί αναμεταδότες, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι της Βαγδάτης, που ήταν κλεισμένοι στα σπίτια τους, να μην έχουν καμία πληροφόρηση για το τι συνέβαινε έξω από τις πόρτες τους.

Πολλοί Ιρακινοί έχουν δηλώσει ότι από όλες τις αεροπορικές επιθέσεις αυτές που διέλυσαν το τηλεφωνικό τους δίκτυο είχαν το μεγαλύτερο ψυχολογικό αντίκτυπο. Το ότι άκουγαν και αισθάνονταν να πέφτουν παντού γύρω τους βόμβες, σε συνδυασμό με το ότι δεν μπορούσαν να τηλεφωνήσουν για να μάθουν αν οι αγαπημένοι τους ήταν ζωντανοί ή για να καθησυχάσουν τους τρομοκρατημένους συγγενείς τους στο εξωτερικό, ήταν ένας ζωντανός εφιάλτης. Κάτοικοι της Βαγδάτης ικέτευαν τους διαπιστευμένους δημοσιογράφους να τους επιτρέψουν να χρησιμοποιήσουν για μερικά λεπτά τα δορυφορικά τους τηλέφωνα ή τους έδιναν χαρτάκια με τηλεφωνικούς αριθμούς παρακαλώντας τους να

* Η επίσημη δικαιολογία για την ολοκληρωτική καταστροφή του τηλεφωνικού δικτύου της Βαγδάτης ήταν ότι με αυτό τον τρόπο ο Σαντάμ δε θα είχε πλέον τη δυνατότητα να επικοινωνεί με τις επίλεκτες ειδικές δυνάμεις του. Όμως μετά τον πόλεμο Αμερικανοί ανακριτές «συνομιλήσαν» με υψηλόβαθμους Ιρακινούς αιχμαλώτους και ανακάλυψαν ότι για πολλά χρόνια πριν από τον πόλεμο ο Σαντάμ πίστευε πως κατάσκοποι προσπαθούσαν να εντοπίσουν πού βρισκόταν μέσω των τηλεφωνημάτων του, και για αυτόν το λόγο είχε χρησιμοποιήσει το τηλέφωνο μόνο δύο φορές τα προηγούμενα δεκατρία χρόνια. Ως συνήθως, ήταν περιττές οι αξιόπιστες πληροφορίες. Η Bechtel θα αμειβόταν πλουσιοπάροχα για να κατασκευάσει ένα νέο τηλεφωνικό δίκτυο. (Σ.τ.Σ.)

τηλεφωνήσουν στον αδερφό ή στο θείο τους που ζούσε στο Λονδίνο ή στη Βαλτιμόρη. «Πείτε του ότι όλα είναι εντάξει. Πείτε του ότι η μητέρα του και ο πατέρας του είναι καλά. Πείτε του να μην ανησυχεί».²² Μέχρι τότε τα περισσότερα φαρμακεία της Βαγδάτης είχαν ξεπουλήσει όσα υπνωτικά και αντικαταθλιπτικά φάρμακα είχαν, και στην πόλη δεν υπήρχε Valium ούτε για δείγμα.

Ακολούθησαν τα μάτια. «Δεν έγινε κάποια εκκωφαντική έκρηξη, ούτε υπήρξε κάποια ευδιάκριτη μεταβολή στο πρόγραμμα των μεταμεσονύχτιων αεροπορικών βομβαρδισμών. Όμως μέσα σε μια στιγμή μια ολόκληρη πόλη 5 εκατομμυρίων κατοίκων βυθίστηκε σε μια τρομακτική, ατέλειωτη νύχτα», έγραφε ο *Guardian* στις 4 Απριλίου. Το σκοτάδι «διακοπτόταν μόνο από τους προβολείς των διερχόμενων αυτοκινήτων».²³ Παγιδευμένοι μέσα στα σπίτια τους, οι κάτοικοι της Βαγδάτης δεν μπορούσαν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους ή να μάθουν τι συνέβαινε έξω. Σαν ένας κρατούμενος που μεταφέρεται σε κάποια μυστική φυλακή της CIA, ολόκληρη η πόλη ήταν αλυσοδεμένη και με μια κουκούλα στο κεφάλι. Και στη συνέχεια την έγδυσαν.

Αντικείμενα παρηγοριάς

Το πρώτο στάδιο βασανισμού προκειμένου να σπάσει ένας ανακρινόμενος είναι να του αφαιρέσουν τα ρούχα του και οτιδήποτε έχει τη δύναμη να τον κάνει να διατηρεί την αυτοεκτίμησή του – τα λεγόμενα «μεταβατικά αντικείμενα» ή «αντικείμενα παρηγοριάς». Συχνά βεβηλώνονται αντικείμενα που έχουν ιδιαίτερη αξία για τον κρατούμενο, όπως το Κοράνι ή μια φωτογραφία αγαπημένων του προσώπων. Το μήνυμα προς τον κρατούμενο είναι: «Δεν είσαι τίποτα, είσαι αυτός που θέλουμε εμείς να είσαι». Δηλαδή, σου στερούμε την ουσία της ανθρώπινης φύσης. Οι Ιρακινοί υποβλήθηκαν συλλογικά σε αυτή τη διαδικασία, βλέποντας τους πιο σημαντικούς θεσμούς τους να ευτελίζονται, την ιστορία τους να φορτώνεται σε καμιόνια και να εξαφανίζεται. Οι βομβαρδισμοί προκάλεσαν βαθιές πληγές στο Ιράκ, όμως ήταν κυρίως οι ληηλασίες, τις οποίες δεν εμπόδισαν τα στρατεύματα κατοχής, που λύγισαν την ψυχή της χώρας.

«Οι εκατοντάδες λαφυραγωγοί που έσπασαν πανάρχαια αγγεία, απογύμνωσαν γυάλινες προθήκες και άρπαξαν χρυσά αντικείμενα και άλλες αρχαιότητες από το Εθνικό Μουσείο του Ιράκ στην ουσία λεηλάτησαν τα αρχεία της πρώτης ανθρώπινης κοινωνίας», έγραψαν οι *Los Angeles Times*. «Χάθηκε το 80%

από τα 170.000 ανεκτίμητα αντικείμενα του μουσείου». ²⁴ Η Εθνική Βιβλιοθήκη, στην οποία υπήρχαν αντίτυπα όλων των βιβλίων και των διδακτορικών διατριβών που είχαν δημοσιευτεί στο Ιράκ, μετατράπηκε σε ερείπια. Εικονογραφημένα Κοράνια ηλικίας χιλίων ετών εξαφανίστηκαν από το Μουσείο Θρησκευτικών Υποθέσεων, από το οποίο απέμεινε μόνο το καμένο εξωτερικό κέλυφος. «Η εθνική μας κληρονομιά χάθηκε», δήλωσε ένας καθηγητής Λυκείου στη Βαγδάτη. ²⁵ Ένας έμπορος είπε ότι το μουσείο «ήταν η ψυχή του Ιράκ. Αν δεν επιστραφούν στο μουσείο οι λεηλατημένοι θησαυροί, θα νιώθω πάντα ότι μου έκλεψαν ένα μέρος της ψυχής μου». Ο Μακγκουάιρ Γκίμπσον, καθηγητής αρχαιολογίας από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου, χαρακτήρισε τη λεηλασία «ένα είδος λοβοτομής. Η βαθιά μνήμη μιας ολόκληρης κουλτούρας, μιας κουλτούρας που συνεχιζόταν για χιλιάδες χρόνια, αφαιρέθηκε». ²⁶

Χάρη κυρίως στις προσπάθειες κληρικών που οργάνωσαν αποστολές σωτηρίας εν μέσω της λεηλασίας, ανακτήθηκε ένα μέρος των τεχνουργημάτων. Όμως πολλοί Ιρακινοί ήταν –και εξακολουθούν να είναι– πεπεισμένοι ότι η λοβοτομή ήταν εσκεμμένη, ότι αποτελούσε τμήμα του σχεδίου της Ουάσινγκτον να εξαλείψει ένα ισχυρό και με βαθιές ρίζες έθνος και να το αντικαταστήσει με ένα δικό της μοντέλο. «Η Βαγδάτη είναι η μητέρα της αραβικής κουλτούρας, και θέλουν να σβήσουν την κουλτούρα μας», δήλωσε ο εβδομηντάχρονος Αχμέντ Αμπντουλάχ στη *Washington Post*. ²⁷

Όπως έσπευσαν να επισημάνουν οι σχεδιαστές του πολέμου, οι λεηλασίες έγιναν από Ιρακινούς και όχι από ξένους στρατιώτες. Και είναι αλήθεια ότι ο Ράμσφελντ δεν είχε σχεδιάσει τη λαφυραγώγηση του Ιράκ, όμως δεν πήρε μέτρα για να την αποτρέψει ή για να τη σταματήσει όταν άρχισε. Πρόκειται για μια αποτυχία που δεν είναι δυνατόν να αποδοθεί σε απλή παράλειψη.

Κατά τη διάρκεια του πρώτου Πολέμου του Κόλπιου δεκατρία ιρακινά μουσεία δέχτηκαν επιθέσεις από λαφυραγωγούς. Άρα υπήρχε κάθε λόγος να αναμένεται ότι η φτώχεια, η οργή για το παλαιό καθεστώς και η γενική ατμόσφαιρα του χάους θα παρακινούσαν μερικούς Ιρακινούς να ενεργήσουν με τον ίδιο τρόπο (ιδίως δεδομένου του γεγονότος ότι ο Σαντάμ είχε εκκενώσει τις φυλακές αρκετούς μήνες πριν). Κορυφαίοι αρχαιολόγοι είχαν προειδοποιήσει το Πεντάγωνο ότι έπρεπε να καταστρώσει ένα σχέδιο προστασίας των μουσείων και των βιβλιοθηκών, ενώ στις 26 Μαρτίου αυτό έστειλε ένα μνημόνιο στη συμμαχική διοίκηση στο οποίο αναφέρονταν «κατά σειρά προτεραιότητας, δεκάεξι σημεία της Βαγδάτης που η προστασία τους είχε καθοριστική σημασία». Το μουσείο βρισκόταν στη δεύτερη θέση του καταλόγου. Άλλοι είχαν προειδο-

ποιήσει τον Ράμσφελντ να στείλει μαζί με τα στρατεύματα μια διεθνή αστυνομική δύναμη για να διατηρήσει τη δημόσια τάξη – μία ακόμα υπόδειξη που αγνοήθηκε.²⁸

Ωστόσο, ακόμα και χωρίς την παρουσία μιας αστυνομικής δύναμης, υπήρχαν αρκετοί Αμερικανοί στρατιώτες στη Βαγδάτη ώστε να αναλάβουν τη φύλαξη των σημαντικών πολιτισμικών μνημείων, κάτι που δεν έγινε. Υπάρχουν πολυάριθμες αναφορές ότι οι Αμερικανοί στρατιώτες κάθονταν αμέριμνοι στα τεθωρακισμένα οχήματά τους και παρακολουθούσαν τα φορτωμένα με λάφυρα φορτηγά να φεύγουν – μια αντανάκλαση της στάσης αδιαφορίας του ίδιου του Ράμσφελντ. Μερικές αμερικανικές στρατιωτικές μονάδες πήραν μόνες τους την πρωτοβουλία να σταματήσουν τις λεηλασίες, όμως υπήρξαν και περιπτώσεις που Αμερικανοί στρατιώτες συμμετείχαν σε αυτές. Το Διεθνές Αεροδρόμιο της Βαγδάτης μετατράπηκε σε έναν απέραντο σκουπιδότοπο από Αμερικανούς στρατιώτες οι οποίοι, σύμφωνα με το *Time*, έσπασαν έπιπλα και στη συνέχεια προχώρησαν στα πολιτικά αεριοθούμενα στο διάδρομο προσγειώσης: «Αμερικανοί στρατιώτες που αναζητούσαν αναπνευστικά καθίσματα και σουβενίρ κατέστρεψαν τον εξοπλισμό των αεροπλάνων, έσκισαν καθίσματα, προξένησαν ζημιές στα πιλοτήρια και έσπασαν όλα τα παράθυρα». Το αποτέλεσμα ήταν να υποστεί ζημιές ύψους 100 εκατομμυρίων δολαρίων η εθνική αεροπορική εταιρεία του Ιράκ – η οποία ήταν ένα από τα πρώτα περιουσιακά στοιχεία που εκποιήθηκαν όταν ξεκίνησαν οι ιδιωτικοποιήσεις.²⁹

Το ελάχιστο επίσημο ενδιαφέρον για να σταματήσουν οι λεηλασίες αποκαλύπτεται από τις δηλώσεις δύο αντρών που διαδραμάτισαν κομβικό ρόλο στην κατοχή του Ιράκ: του Πίτερ Μακφέρσον, του βασικού οικονομικού συμβούλου του Πολ Μπρέμερ, και του Τζον Αγκρέστο, του υπεύθυνου για την αναδόμηση της ανώτατης εκπαίδευσης κατά τη διάρκεια της κατοχής. Ο Μακφέρσον είπε ότι, όταν είδε Ιρακινούς να λαφυραγωγούν την κρατική περιουσία (αυτοκίνητα, λεωφορεία, στρατιωτικό εξοπλισμό), δεν ενοχλήθηκε. Καθώς ήταν ο βασικός οικονομολόγος που θα εφάρμοζε τη θεραπεία-σοκ στο Ιράκ, η αποστολή του ήταν να περιορίσει ριζικά το κράτος και να πουλήσει τα περιουσιακά του στοιχεία, κάτι που σήμαινε ότι οι λαφυραγωγοί του έδιναν ένα καλό σημείο εκκίνησης. «Θεωρούσα ότι ήταν ένα είδος φυσικού τρόπου ιδιωτικοποίησης το να αποκτά κανείς την κυριότητα ενός κρατικού οχήματος ή να οδηγεί ένα φορτηγό που ανήκε στο κράτος, πίστευα ότι δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα», δήλωσε ο Μακφέρσον. Βετεράνος γραφειοκράτης της κυβέρνησης Ρέιγκαν και ένθερμος θιασώτης των οικονομικών της Σχολής του

Σικάγου, ο Μακφέρσον αντιμετωπίζει τις λεηλασίες ως μια μορφή «συρρίκνωσης» του δημόσιου τομέα.^{*30}

Αλλά και ο Τζον Αγκρέστο είδε τη λεηλασία της Βαγδάτης, την οποία παρακολούθησε στην τηλεόραση, ως μια χρυσή ευκαιρία. Οραματιζόταν την αποστολή του («μια ανεπανάληπτη περιπέτεια») ως αναδημιουργία από το μηδέν του συστήματος ανώτατης εκπαίδευσης του Ιράκ. Υπό αυτό το πρίσμα, η απογύμνωση των πανεπιστημίων και του Υπουργείου Παιδείας πρόσφερε, όπως εξήγησε, «τη δυνατότητα για μια καινούρια αρχή», εξασφαλίζοντας την ευκαιρία να αποκτήσουν οι σχολές του Ιράκ «τον πιο σύγχρονο εξοπλισμό». Αν η αποστολή ήταν «η δημιουργία ενός έθνους», όπως τόσοι πολλοί πίστευαν, τότε ό,τι είχε απομείνει από την παλαιά χώρα αποτελούσε εμπόδιο. Ο Αγκρέστο είχε διατελέσει πρόεδρος του Κολεγίου Σεντ Τζον του Νιου Μέξικο, το οποίο ειδικεύεται στη μελέτη των Μεγάλων Κειμένων. Όπως δήλωσε ο ίδιος, παρότι δε γνώριζε τίποτα για το Ιράκ, απέφυγε να διαβάσει βιβλία για τη χώρα πριν πάει εκεί, ώστε να φτάσει «με όσο το δυνατόν περισσότερο ανοιχτό μυαλό».³¹ Όπως και τα κολέγια του Ιράκ, ο Αγκρέστο θα ήταν κι αυτός μια «άγραφη σελίδα».

Αν είχε διαβάσει ένα ή δύο βιβλία, θα είχε ενδεχομένως σκεφτεί περισσότερο το κατά πόσο ήταν αναγκαίο να διαγράψει τα πάντα και να αρχίσει από το μηδέν. Για παράδειγμα, θα είχε πληροφορηθεί ότι, προτού οι κυρώσεις σπραγγαλίσουν τη χώρα, το Ιράκ είχε το καλύτερο εκπαιδευτικό σύστημα στην περιοχή, με το μεγαλύτερο ποσοστό εγγράμματων στον αραβικό κόσμο (το 1985 το 89% των Ιρακινών γνώριζαν ανάγνωση και γραφή). Αντίθετα, στην Πολιτεία του Νιου Μέξικο, που είναι η ιδιαίτερη πατρίδα του Αγκρέστο, το 46% των κατοίκων είναι λειτουργικά αναλφάβητοι, ενώ το 20% είναι ανίκανοι «να κάνουν βασικές μαθηματικές πράξεις για να υπολογίσουν το σύνολο σε μια απόδειξη πωλήσεων».^{**32} Ωστόσο ο Αγκρέστο ήταν σε τόσο μεγάλο βαθμό πε-

* Πρόκειται για μια διαστρέβλωση που τοποθετεί κάτω από ένα νέο οπτικό πρίσμα την υπερχρέωση των Αμερικανών φορολογουμένων από τη Halliburton και την προθυμία του Πενταγώνου να την αφήσει να το κάνει – ίσως το Υπουργείο Άμυνας να θεώρησε ότι η υπερκοστολόγησή μου προκάλεσε την απώλεια εκατομμυρίων δολαρίων δεν ήταν κλοπή, αλλά «συρρίκνωση» του δημόσιου τομέα, ως μέρος της εκστρατείας για να περιοριστεί ο ρόλος του κράτους και να γιγαντωθούν οι επιχειρήσεις. (Σ.τ.Σ.)

** Όταν ο Αγκρέστο απέτυχε παταγωδώς να αναδομήσει το πανεπιστημιακό σύστημα του Ιράκ και έφυγε από τη χώρα αφήνοντας το έργο του ημιτελές, αναθεώρησε τον αρχικό του ενθουσιασμό για τις λεηλασίες και περιέγραψε τον εαυτό του ως «έναν νεοσυντηρητικό που ήρθε αντιμετώπος με την πραγματικότητα». Αυτή και άλλες λεπτομέρειες προέρχονται από τη γλαφυρή

πεισμένος για την ανωτερότητα των αμερικανικών συστημάτων, ώστε αδυνατούσε να φανταστεί ότι οι Ιρακινοί ήθελαν να προστατέψουν και να διασώσουν την κουλτούρα τους και ότι θα βίωναν την καταστροφή της ως μια εφιαλτική απώλεια.

Αυτή η νεοαποικιακή τύφλωση είναι ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο στο πλαίσιο του πολέμου κατά της τρομοκρατίας. Στην αμερικανική φυλακή που βρίσκεται στον κόλπο του Γκουαντάναμο υπάρχει ένας χώρος που είναι γνωστός ως «η καλύβα της αγάπης». Πηγαίνουν τους κρατούμενους εκεί μόνο όταν οι δεσμοφύλακές τους αποφασίσουν ότι δεν είναι εχθρικοί μαχητές και ότι θα πρέπει να αποφυλακιστούν. Μέσα στην «καλύβα της αγάπης» επιτρέπεται στους κρατούμενους να παρακολουθούν ταινίες του Χόλιγουντ και τους ταΐζουν ανθυγιεινά αμερικανικά φαγητά. Ο Ασίφ Ικμπάλ, ένας από τους τρεις Βρετανούς κρατούμενους που έγιναν γνωστοί ως «οι Τρεις του Τίπτον», βρέθηκε πολλές φορές εκεί προτού επιστρέψει μαζί με τους δύο φίλους του στην πατρίδα του. «Παρακολουθούσαμε DVD, τρώγαμε McDonald's και Pizza Hut και, κυρίως, κρυώναμε. [...] Δεν ήμασταν αλυσοδεμένοι σε εκείνον το χώρο. [...] Δεν είχαμε την παραμικρή ιδέα για ποιο λόγο φέρονταν έτσι σε εμάς. Την υπόλοιπη βδομάδα ήμασταν κλεισμένοι στα κελιά μας. [...] Την τελευταία Κυριακή πριν επιστρέψουμε στην Αγγλία ο Λέσλι [ένας αξιωματούχος του FBI] μας έφερε πατατάκια Pringles, παγωτά και σοκολάτες». Ο φίλος του Ρουχέλ Αχμέντ υπέθετε ότι η ιδιαίτερη μεταχείριση «οφειλόταν στο γεγονός ότι ήξεραν πως είχαν χάσει το χρόνο τους βασανίζοντάς μας επί δυόμισι χρόνια και έλπιζαν ότι θα το ξεχνούσαμε».³³

Ο Αχμέντ και ο Ικμπάλ είχαν συλληφθεί από άντρες της Βόρειας Συμμαχίας όταν είχαν πάει στο Αφγανιστάν για να παρευρεθούν σε ένα γάμο. Τους είχαν δείρει, τους είχαν κάνει ενέσεις με άγνωστα φάρμακα, τους είχαν υποχρεώσει να στέκονται σε άβολες στάσεις επί ώρες, τους στερούσαν τον ύπνο, τους είχαν ξυρίσει διά της βίας και για είκοσι εννέα μήνες δεν τους αναγνώριζαν κανένα νομικό δικαίωμα.³⁴ Ωστόσο υποτίθεται ότι θα έπρεπε να τα «ξεχάσουν» όλα αυτά μπροστά στη δελεαστική εικόνα των Pringles. Αυτό ήταν το σχέδιο.

Είναι δύσκολο να το πιστέψει κανείς, αλλά το σχέδιο της Ουάσινγκτον για το Ιράκ ήταν το ίδιο, σε γενικές γραμμές: τρομοκρατία και κλονισμός μιας ολόκληρης χώρας, εσκεμμένη καταστροφή των υποδομών της, καμία προσπά-

περιγραφή του Ρατζίβ Τσαντρασεκαράν για την Πράσινη Ζώνη στο βιβλίο του *Imperial Life in the Emerald City [Η Σμαραγδένια Πόλη – Στην Πράσινη Ζώνη της Βαγδάτης]*, εκδόσεις Γκοβόσιης, 2008]. (Σ.τ.Σ.)

θεια να εμποδιστεί η λεηλασία της κουλτούρας και της ιστορίας της και, τέλος, η ελπίδα ότι όλα θα διορθώνονταν μέσω των απεριόριστων αποθεμάτων φτηνών οικιακών συσκευών και ανθυγιεινών αμερικανικών φαγητών. Στο Ιράκ ο κύκλος της εξάλειψης ενός πολιτισμού και της αντικατάστασής του με ένα νέο μοντέλο δεν ήταν κάτι θεωρητικό. Άρχισε να υλοποιείται μέσα σε λίγες βδομάδες.

Ο Πολ Μπρέμερ, που διορίστηκε από τον Μπους επικεφαλής των κατοχικών Αρχών στο Ιράκ, έχει παραδεχτεί ότι, όταν έφτασε στη Βαγδάτη, οι λεηλασίες συνεχίζονταν και η τάξη δεν είχε αποκατασταθεί. «Καθώς πήγαινα από το αεροδρόμιο στο κέντρο της πόλης, η Βαγδάτη ήταν κυριολεκτικά παραδομένη στις φλόγες. [...] Κανείς δεν κυκλοφορούσε στους δρόμους. Πουθενά δεν υπήρχε ηλεκτρικό ρεύμα. Η παραγωγή πετρελαίου είχε σταματήσει. Δεν υπήρχε πουθενά ούτε ένας αστυνομικός». Παρ' όλα αυτά, η λύση που προέκρινε ο Μπρέμερ για να αντιμετωπιστεί η κρίση ήταν η πλήρης απελευθέρωση των εισαγωγών: χωρίς δασμούς, χωρίς τέλη, χωρίς ελέγχους, χωρίς φόρους. Δύο βδομάδες μετά την άφιξή του ο Μπρέμερ ανήγγειλε ότι τα σύνορα του Ιράκ «είναι ανοιχτά για τους επιχειρηματίες».³⁵ Μέσα σε μία νύχτα το Ιράκ μετατράπηκε από μια από τις πιο απομονωμένες χώρες στον κόσμο, η οποία δεν μπορούσε να πραγματοποιεί ούτε τις πιο στοιχειώδεις εμπορικές συναλλαγές εξαιτίας των αυστηρών κυρώσεων του ΟΗΕ, στην πλέον ανοιχτή αγορά που υπήρχε οπουδήποτε.

Ενώ τα βαρυφορτωμένα φορτηγά μετέφεραν τα κλοπιμαία στους επίδοξους αγοραστές στην Ιορδανία, στη Συρία και στο Ιράν, από την αντίθετη κατεύθυνση έρχονταν φάλαγγες από νταλίκες που μετέφεραν κινεζικές τηλεοράσεις, χολιγουντιανές ταινίες σε DVD και ιορδανικούς δορυφορικούς δίσκους και τα ξεφόρτωναν στα πεζοδρόμια της συνοικίας Καράντα της Βαγδάτης. Ενώ μια κουλτούρα παραδινόταν στις φλόγες και απογυμνωνόταν, μια άλλη, προσσκευασμένη κουλτούρα εισέβαλλε για να την αντικαταστήσει.

Μια από τις αμερικανικές εταιρείες που караδοκούσαν για να εκμεταλλευτούν αυτό το πείραμα επέκτασης του καπιταλισμού σε νέα εδάφη ήταν η New Bridge Strategies, την οποία είχε ιδρύσει Τζο Όλμποου, ο διορισμένος από τον Μπους πρώην επικεφαλής της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων. Υποσχόταν ότι, χάρη στις υψηλού επιπέδου πολιτικές διασυνδέσεις της, μπορούσε να βοηθήσει τις αμερικανικές πολυεθνικές εταιρείες να αποκτήσουν ένα κομμάτι από την πίτα στο Ιράκ. «Η απόκτηση των δικαιωμάτων διανομής των προϊόντων της Procter & Gamble θα είναι ένα

χρυσωρυχείο», είχε δηλώσει κατενθουσιασμένος ένας από τους μεγαλομετόχους της εταιρείας. «Ένα καλά εφοδιασμένο 7-Eleven μπορεί να κλείσει τριάντα ιρακινά καταστήματα. Ένα πολυκατάστημα Wal-Mart μπορεί να καταλάβει ολόκληρη τη χώρα».³⁶

Όπως και οι κρατούμενοι στο Γκουαντάναμο που μεταφέρονταν στην «καλύβα της αγάπης», οι Ιρακινοί θα εξαγοράζονταν με Pringles και με την ποπ κουλτούρα – αυτή τουλάχιστον ήταν η θεμελιώδης ιδέα του μεταπολεμικού σχεδίου της κυβέρνησης Μπους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΚΡΟΥΣΗ

ΜΙΑ ΓΝΗΣΙΑ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

«Ο κόσμος είναι ένα βρόμικο μέρος και κάποιος πρέπει να τον καθαρίσει».

–Κοντολίτζα Ράις, για την αναγκαιότητα της εισβολής στο Ιράκ, Σεπτέμβριος 2002¹

«Η ικανότητα του Μπους να φαντάζεται μια διαφορετική Μέση Ανατολή ίσως σχετίζεται με την άγνοιά του για την περιοχή. Αν είχε ταξιδέψει στη Μέση Ανατολή και είχε δει τις πολλές δυσλειτουργίες της, ίσως να είχε αποθαρρυνθεί. Καθώς δεν ήταν υποχρεωμένος να λαμβάνει υπόψη του την καθημερινή πραγματικότητα, ο Μπους είχε ένα όραμα για το πώς θα μπορούσε να είναι η περιοχή».

–Φαρίντ Ζακάρια, αρθρογράφος του *Newsweek*²

«Και εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν θρόνων· Ἴδου καινὰ ποιῶ πάντα. καὶ λέγει μοι· Γράψον, ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοὶ εἰσιν».

–*Αποκάλυψις Ἰωάννου*, 21: 5

(Ἡ Αγία Γραφή, Μετάφραση των Εβδομήκοντα)

Ο πόλεμος στο Ιράκ βρίσκεται σε «λειτουργία» περιορισμού των ζημιών για τόσο μεγάλο διάστημα, ώστε είναι εύκολο να ξεχνάμε το αρχικό όραμα για τον τρόπο με τον οποίο υποτίθεται ότι θα εξελισσόταν. Όμως υπήρχε ένα όραμα, που συμπυκνώθηκε σε ένα συνέδριο το οποίο οργάνωσε το Υπουργείο Εξωτε-

ρικών των ΗΠΑ στη Βαγδάτη τους πρώτους μήνες της κατοχής, όπου παρενρέθησαν δεκατέσσερις υψηλόβαθμοι πολιτικοί και γραφειοκράτες από τη Ρωσία και την Ανατολική Ευρώπη – μια συνάθροιση υπουργών Οικονομικών, επικεφαλής κεντρικών τραπεζών και πρώην αναπληρωτών πρωθυπουργών. Όλοι τους έφτασαν στο Διεθνές Αεροδρόμιο της Βαγδάτης τον Σεπτέμβριο του 2003, εφοδιάστηκαν με κράνη και αλεξίσφαιρα γιλέκα και μεταφέρθηκαν στην Πράσινη Ζώνη, την περιτειχισμένη πόλη μέσα στην πόλη της Βαγδάτης όπου στεγαζόταν η ελεγχόμενη από τις ΗΠΑ κυβέρνηση του Ιράκ (η Προσωρινή Συμμαχική Αρχή) και όπου σήμερα βρίσκεται η αμερικανική πρεσβεία. Μέσα στο πρώην συνεδριακό κέντρο του Σαντάμ οι σημαίνοντες καλεσμένοι παρέδωσαν σε μια μικρή ομάδα σημαντικών Ιρακινών μαθήματα για τον καπιταλιστικό μετασχηματισμό.

Ένας από τους βασικούς ομιλητές ήταν ο Μάρεκ Μπέλκα, ο δεξιός πρώην υπουργός Οικονομικών της Πολωνίας, που για αρκετούς μήνες εργαζόταν στο Ιράκ υπό τις εντολές του Μπρέμερ. Σύμφωνα με μια επίσημη έκθεση του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ για το συνέδριο, ο Μπέλκα σφυροκόπησε τους Ιρακινούς με το μήνυμα ότι έπρεπε να εκμεταλλευτούν αυτή την περίοδο χάους και να προωθήσουν «με αποφασιστικότητα» πολιτικές που «θα οδηγήσουν στην απόλυση πολλών ανθρώπων από τις δουλειές τους». Το πρώτο μάθημα από την περίπτωση της Πολωνίας, ισχυρίστηκε ο Μπέλκα, ήταν ότι «οι μη παραγωγικές κρατικές επιχειρήσεις πρέπει να πωλούνται αμέσως, χωρίς να γίνεται καμία προσπάθεια σωτηρίας τους με κρατικά κεφάλαια». (Απέφυγε να αναφέρει ότι η λαϊκή πίεση είχε υποχρεώσει την Αλληλεγγύη να εγκαταλείψει τα σχέδιά της για γρήγορες ιδιωτικοποιήσεις, με αποτέλεσμα η Πολωνία να γλιτώσει από μια κατάρρευση ρωσικού τύπου.) Η δεύτερη υπόδειξη του ήταν ακόμα πιο τολμηρή. Είχαν περάσει μόλις πέντε μήνες από την πτώση της Βαγδάτης και το Ιράκ βρισκόταν σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Η ανεργία ήταν στο 67%, ο υποσιτισμός θέριζε και το μόνο πράγμα που απέτρεπε ένα μαζικό λιμό ήταν το γεγονός ότι τα ιρακινά νοικοκυριά εξακολουθούσαν να λαμβάνουν κρατικά επιδοτούμενα τρόφιμα και άλλα βασικά είδη, όπως συνέβαινε και κατά τη διάρκεια της περιόδου των κυρώσεων στο πλαίσιο του προγράμματος «Πετρέλαιο για Τρόφιμα» του ΟΗΕ. Μπορούσαν επίσης να γεμίζουν τα ντεπόζιτα των αυτοκινήτων με ελάχιστα χρήματα, όταν υπήρχε διαθέσιμη βενζίνη. Ο Μπέλκα είπε στους Ιρακινούς ότι έπρεπε να διακόψουν αμέσως όλες αυτές τις παροχές που στρέβλωναν την αγορά. «Αναπτύξτε τον ιδιωτικό τομέα, αρχίζοντας με την κατάργηση των επιδοτήσεων». Και επεσήμανε ότι αυτά τα

μέτρα ήταν «πολύ πιο σημαντικά και καθοριστικά από τις ιδιωτικοποιήσεις».³

Ο επόμενος ομιλητής ήταν ο Γεγκόρ Γκαϊνιάρ, ο πρώην αναπληρωτής πρωθυπουργός του Γέλτσιν, ο οποίος θεωρείται ο αρχιτέκτονας του ρωσικού προγράμματος της θεραπείας-σοκ. Όταν τον προσκάλεσε στη Βαγδάτη, το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ θα πρέπει να πιστευε ότι οι Ιρακινοί δε γνώριζαν πως ο Γκαϊνιάρ αντιμετωπιζόταν πλέον ως παρίας στη Μόσχα, καθώς το όνομά του είχε αμαυρωθεί εξαιτίας των στενών σχέσεών του με τους ολιγάρχες, αλλά και των πολιτικών του που οδήγησαν στη φτώχεια εκατομμύρια Ρώσους.* Παρόλο που επί Σαντάμ οι Ιρακινοί είχαν περιορισμένη πρόσβαση στις ειδήσεις από τον υπόλοιπο κόσμο, οι άνθρωποι που συμμετείχαν στο συνέδριο στην Πράσινη Ζώνη είχαν, στην πλειοψηφία τους, μόλις πρόσφατα επιστρέψει από την εξορία: Τη δεκαετία του 1990, ενώ η Ρωσία κατέρρευε, διάβαζαν την *International Herald Tribune*.

Ο Μοχάμαντ Τόφικ, ο μεταβατικός υπουργός Βιομηχανίας του Ιράκ, μου μίλησε για αυτό το παράξενο συνέδριο, το οποίο δεν κάλυψε ο Τύπος όταν πραγματοποιήθηκε. Μερικούς μήνες μετά το συνέδριο, όταν συναντηθήκαμε στο προσωρινό γραφείο του στη Βαγδάτη (από το παλιό κτίριο του υπουργείου είχε απομείνει μόνο το καψαλισμένο εξωτερικό κέλυφός του), ο Τόφικ εξακολουθούσε να γελάει με τα όσα είχε ακούσει. Μου είπε ότι οι Ιρακινοί ξέσπασαν σε αποδοκimasίες εναντίον των επισκεπτών που φορούσαν αλεξίσφαιρα γιλέκα, λέγοντάς τους πως η απόφαση του Πολ Μπρέμερ να ανοίξει τα σύνορα του Ιράκ σε ανεξέλεγκτες εισαγωγές είχε ήδη επιδεινώσει δραματικά τη ζωή του ρημαγμένου από τον πόλεμο λαού. Αν, λοιπόν, καταργούνταν οι επιδοτήσεις για τη βενζίνη και τα τρόφιμα, η πίεση που θα υφίστατο ο λαός θα ήταν τόσο μεγάλη, ώστε οι κατοχικές Αρχές θα βρίσκονταν αντιμέτωπες με μια επανάσταση. Όσο για τον πιο διάσημο ομιλητή του συνεδρίου, ο Τόφικ μου είπε: «Είπα σε μερικούς από τους ανθρώπους που είχαν οργανώσει το συνέ-

* Πολλοί από τους ανθρώπους που διαδραμάτισαν κομβικό ρόλο στην εισβολή και στην κατοχή του Ιράκ υπήρξαν μέλη της ομάδας που είχε απαιτήσει να εφαρμοστεί η θεραπεία-σοκ στη Ρωσία: Ο Ντικ Τσέινι ήταν υπουργός Άμυνας όταν ο Μπους ο πρεσβύτερος διαμόρφωνε τη μετα-σοβιετική πολιτική του για τη Ρωσία, ο Πολ Γούλφοβιτς ήταν αναπληρωτής του Τσέινι, ενώ η Κοντολιζα Ράις ήταν η βασική σύμβουλος του Μπους του πρεσβύτερου για τη μετάβαση της Ρωσίας. Όλοι οι παραπάνω, αλλά και δεκάδες λιγότερο σημαντικοί αξιωματούχοι, υποστήριζαν, χωρίς την παραμικρή διάθεση ειρωνείας, ότι, παρά τις δυσάρεστες επιπτώσεις του για τους απλούς ανθρώπους, το ρωσικό πείραμα της δεκαετίας του 1990 έπρεπε να αποτελέσει το μοντέλο το οποίο θα μιμούταν το Ιράκ για τη δική του μετάβαση. (Σ.τ.Σ.)

δριο ότι, αν ήθελα να προωθήσω τις ιδιωτικοποιήσεις στο Ιράκ, θα υποχρέωνα τον Γκαϊντάρ να δηλώσει: “Κάντε το αντίθετο από ό,τι κάναμε εμείς”».

Όταν ο Μπρέμερ άρχισε να εκδίδει νομοθετικά διατάγματα στη Βαγδάτη, ο Τζόζεφ Στίγκλιτς, ο πρώην επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας, προειδοποίησε ότι στο Ιράκ εφαρμοζόταν «μα ακόμα πιο ριζοσπαστική μορφή της θεραπείας-σοκ από εκείνη που προωθήθηκε στον πρώην σοβιετικό κόσμο». Είχε απόλυτο δίκιο. Σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο της Ουάσινγκτον, το Ιράκ επρόκειτο να είναι ένα νέο σύνορο που είχε κατακτηθεί, όπως υπήρξε η Ρωσία στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με τη διαφορά ότι αυτή τη φορά οι αμερικανικές εταιρείες (και όχι οι εγχώριες ή οι ευρωπαϊκές, οι ρωσικές και οι κινεζικές) θα ήταν οι πρώτες στη σειρά για να εισπράξουν δισεκατομμύρια εύκολου χρήματος. Και τίποτα δε θα εμπόδιζε ακόμα και τις πιο επώδυνες οικονομικές αλλαγές, επειδή, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στην πρώην Σοβιετική Ένωση, στη Λατινική Αμερική ή στην Αφρική, ο μετασχηματισμός δε θα ήταν αποτέλεσμα πολιτισμένων διαπραγματεύσεων ανάμεσα σε αξιωματούχους του ΔΝΤ και σε ονειροπαρμένους ντόπιους πολιτικούς, ενόσω το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ θα έλεγχε την κατάσταση παρασκηνιακά. Στο Ιράκ η Ουάσινγκτον απέκλεισε τους μεσάζοντες: Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα περιορίστηκαν σε υποστηρικτικούς ρόλους, ενώ οι ίδιες οι ΗΠΑ βρέθηκαν στο επίκεντρο των γεγονότων. Ο Πολ Μπρέμερ ήταν ο άνθρωπος που κυβερνούσε το Ιράκ. Όπως δήλωσε στο Associated Press ένας ανώτατος αξιωματούχος των ενόπλων δυνάμεων των ΗΠΑ, δεν είχαν νόημα οι διαπραγματεύσεις με την τοπική κυβέρνηση, επειδή «τη δεδομένη στιγμή θα ήταν σαν να διαπραγματευόμασταν με τον εαυτό μας».⁴

Αυτή ακριβώς η δυναμική είναι που διαχωρίζει τον οικονομικό μετασχηματισμό του Ιράκ από τα προηγούμενα πειράματα. Εγκαταλείφθηκαν όλες οι προσεκτικές προσπάθειες που είχαν γίνει τη δεκαετία του 1990 για να παρουσιαστεί το «ελεύθερο εμπόριο» ως κάτι διαφορετικό από ένα ιμπεριαλιστικό σχέδιο. Αλλού θα συνέχιζε να υφίσταται η ήπια εκδοχή του ελεύθερου εμπορίου, προωθούμενη μέσω τυπικών διαπραγματεύσεων, όμως παράλληλα θα υπήρχε πλέον και η σκληρή εκδοχή του ελεύθερου εμπορίου, χωρίς ενδιάμεσους ή αχυρανθρώπους, με τους προληπτικούς πολέμους να ανοίγουν νέες αγορές για τις Δυτικές πολυεθνικές.

Οι υποστηρικτές της θεωρίας του «προτύπου» ισχυρίζονται σήμερα ότι αυ-

τός ακριβώς ήταν ο λόγος για τον οποίο ο πόλεμός τους απέτυχε παταγωδώς. Όπως θα έλεγε το 2006 ο Ρίτσαρντ Περλ, «το θεμελιώδες λάθος ήταν ο διορισμός του Μπρέμερ». Ο Ντίιβιντ Φραμ συμφώνησε, λέγοντας ότι για να αναδομήσουν το Ιράκ θα έπρεπε να είχαν «κάποιου είδους ιρακινή πρόσωση». ⁵ Αντί για αυτό, είχαν τον Πολ Μπρέμερ, που είχε εγκατασταθεί στο Μέγαρο της Δημοκρατίας του Σαντάμ με το γαλαζωπό θόλο, λάμβανε από το Υπουργείο Άμυνας των ΗΠΑ e-mail με νόμους για το εμπόριο και τις επενδύσεις, τους εκτύπωνε, τους υπέγραφε και τους επέβαλλε με αυταρχικά διατάγματα στον ιρακινό λαό. Ο Μπρέμερ δεν ήταν ένας διακριτικός Αμερικανός που καθοδηγούσε τις εξελίξεις από το παρασκήνιο. Η εξωτερική του εμφάνιση θύμιζε κινηματογραφικό σταρ, του άρεσε να εμφανίζεται στα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων και επιδείκνυε αλαζονικά την απόλυτη εξουσία του στους Ιρακινούς, διατρέχοντας ολόκληρη τη χώρα με ένα φανταχτερό ελικόπτερο Blackhawk, συνοδευόμενος από πάνοπλους σωματοφύλακες της Blackwater και φορώντας πάντα τα ίδια ρούχα: ένα άσπρα σιδερωμένο κοστούμι Brooks Brothers και μπεζ άρβυλα Timberland. Τα άρβυλα ήταν ένα δώρο του γιου του κατά την αναχώρησή του για τη Βαγδάτη. Η συνοδευτική κάρτα έγραφε: «Κόψε μερικούς κώλους, μπαμπά». ⁶

Κατά δική του ομολογία, ο Μπρέμερ γνώριζε ελάχιστα πράγματα για το Ιράκ. («Είχα ζήσει στο Αφγανιστάν», είχε πει σε μια συνέντευξή του.) Ωστόσο αυτή του η άγνοια ήταν άνευ σημασίας, καθώς ο Μπρέμερ γνώριζε πολύ καλά ποια ήταν η βασική αποστολή του στο Ιράκ: η επιβολή του καπιταλισμού της καταστροφής. ⁷

Στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 ο Μπρέμερ εργαζόταν ως διοικητικός διευθυντής και «κύριος πολιτικός σύμβουλος» του ασφαλιστικού γίγαντα Marsh & McLennan. Τα κεντρικά γραφεία της εταιρείας καταστράφηκαν από τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, καθώς βρισκόταν στο Βόρειο Πύργο του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου. Τις πρώτες μέρες μετά τις επιθέσεις αγνοούνταν 700 από τους εργαζόμενους της εταιρείας. Τελικά, επιβεβαιώθηκε ο θάνατος 295 από αυτούς. Ακριβώς ένα μήνα μετά, στις 11 Οκτωβρίου, ο Πολ Μπρέμερ ίδρυσε την Crisis Consulting Practice, μια νέα θυγατρική της Marsh & McLennan με ειδίκευση στην παροχή συμβουλών και βοήθειας σε πολυεθνικές εταιρείες ώστε να είναι προετοιμασμένες για τρομοκρατικές επιθέσεις και άλλες κρίσεις. Διαφημίζοντας την εμπειρία του ως υπευθύνου για την αντιτρομοκρατία επί κυβέρνησης Ρέιγκαν, ο Μπρέμερ παρείχε στους πελάτες της εταιρείας του ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών για την αντιμετώπιση της

τρομοκρατίας, από ασφαλιστικά συμβόλαια έναντι πολιτικών κινδύνων μέχρι δημόσιες σχέσεις και συμβουλές για είδη προς αποθήκευση ώστε να υπάρχει απόθεμα.⁸

Η ανάμειξη του Μπρέμερ στη βιομηχανία εθνικής ασφάλειας υπήρξε η ιδανική προετοιμασία για το ρόλο του στο Ιράκ, καθώς η κυβέρνηση Μπους χρησιμοποίησε για την ανοικοδόμηση του Ιράκ την ίδια συνταγή που είχε δοκιμάσει μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου: Αντιμετώπισε το μεταπολεμικό Ιράκ ως μια δυνητική πηγή για εύκολα και γρήγορα κέρδη. Η αποστολή του Μπρέμερ δεν ήταν να κερδίσει την καρδιά και το μυαλό των Ιρακινών, αλλά να προετοιμάσει τη χώρα για να ιδρυθεί η Ιράκ ΑΕ. Υπό αυτό το πρίσμα, οι πρώτες του αποφάσεις, που τόσο πολύ επικριθήκαν, είχαν μια σαφέστατη λογική συνοχή.

Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων πρώτων μηνών αφότου αντικατέστησε το συνετό στρατηγό Τζέι Γκάρνερ στη θέση του κορυφαίου απεσταλμένου των ΗΠΑ στο Ιράκ ο Μπρέμερ εστίασε σχεδόν αποκλειστικά στον οικονομικό μετασχηματισμό της χώρας, θέτοντας σε ισχύ μια σειρά νόμων που επέβαλλαν το πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ της Σχολής του Σικάγου. Πριν από την εισβολή η οικονομία του Ιράκ εξαρτιόταν από την εθνική πειρελαϊκή εταιρεία και από διακόσιες κρατικές εταιρείες που παρήγαν τα βασικά είδη διατροφής των Ιρακινών και επεξεργάζονταν τις πρώτες ύλες για τις βιομηχανίες της χώρας: από τσιμέντο και χαρτί μέχρι μαγειρικό λάδι. Ένα μήνα μετά το διορισμό του ο Μπρέμερ ανακοίνωσε ότι έπρεπε να ιδιωτικοποιηθούν αμέσως οι διακόσιες κρατικές εταιρείες. «Είναι ουσιώδες για την οικονομική ανάκαμψη του Ιράκ να περάσουν σε ιδιωτικά χέρια οι μη αποδοτικές κρατικές εταιρείες», δήλωσε.⁹

Ακολούθησε η νέα νομοθεσία για την οικονομία. Για να προσελκύσει ξένους επενδυτές τόσο για να πάρουν μέρος στο χορό των ιδιωτικοποιήσεων όσο και για να ανοίξουν νέα εργοστάσια και πολυκαταστήματα λιανικών πωλήσεων στο Ιράκ, ο Μπρέμερ έθεσε σε ισχύ μια σειρά ριζοσπαστικών νόμων, τους οποίους εκθείασε ο *Economist* γράφοντας ότι ήταν «ένας κατάλογος με όλες τις ευχές που οι ξένοι επενδυτές και οι δωρητές ονειρεύονται να εκπληρωθούν στις αναπτυσσόμενες αγορές».¹⁰ Η φορολόγηση των εταιρειών στο Ιράκ μειώθηκε από το 45% στο 15% (μια νομοθετική ρύθμιση βγαλμένη από το συνταγολόγιο του Μίλτον Φρίντμαν). Ένας άλλος νόμος επέτρεπε σε ξένες εταιρείες να κατέχουν το 100% των περιουσιακών στοιχείων μιας ιρακινής επιχείρησης, αποτρέποντας μια επανάληψη αυτού που είχε συμβεί στη Ρωσία, όπου οι εγχώρι-

οι ολιγάρχες απέσπασαν τη μερίδα του λέοντος. Επιπλέον, οι ξένοι επενδυτές μπορούσαν να μεταφέρουν έξω από τη χώρα το 100% των κερδών που αποκόμιζαν στο Ιράκ. Δεν ήταν υποχρεωμένοι να επενδύσουν ένα μέρος των κερδών τους στη χώρα και τα κέρδη τους δε φορολογούνταν. Το νομοθετικό διάταγμα όριζε επίσης ότι οι ξένοι επενδυτές μπορούσαν να αποκτήσουν άδειες και να τους ανατεθούν συμβάσεις διάρκειας τουλάχιστον σαράντα χρόνων, ενώ θα ήταν οι πρώτοι υποψήφιοι για την ανανέωση των αδειών και των συμβάσεων μετά το τέλος της ισχύος τους, κάτι που σήμαινε ότι οι μελλοντικές εκλεγμένες κυβερνήσεις θα δεσμεύονταν από συμφωνίες που είχαν υπογράψει οι κατοχικές Αρχές. Το μοναδικό ζήτημα στο οποίο έκανε πίσω η Ουάσινγκτον ήταν το πετρέλαιο: Οι Ιρακινοί σύμβουλοι της την προειδοποίησαν ότι θα θεωρούνταν αιτία πολέμου οποιαδήποτε προσπάθεια να ιδιωτικοποιηθεί η εθνική πετρελαϊκή εταιρεία ή να εκχωρηθούν δικαιώματα για τα ανεκμετάλλευτα αποθέματα πριν αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας μια ιρακινή κυβέρνηση. Ωστόσο οι κατοχικές Αρχές δέσμευσαν 20 δισεκατομμύρια δολάρια από τα έσοδα της εθνικής πετρελαϊκής εταιρείας του Ιράκ, για να τα διαθέσουν κατά το δοκούν.*¹¹

Ο Λευκός Οίκος ήταν τόσο αποφασισμένος να παρουσιάσει το Ιράκ ως μια λαμπρή νέα οικονομία, ώστε ήδη από τις πρώτες μέρες της κατοχής αποφάσισε να εισαγάγει ένα ολοκαίνουριο νόμισμα, προβαίνοντας σε μια τεραστίων διαστάσεων λογιστική αλχημεία. Η βρετανική εταιρεία De La Rue τύπωσε τα νέα χαρτονομίσματα, τα οποία μεταφέρθηκαν από έναν αεροπορικό στόλο στο Ιράκ και διανεμήθηκαν από τεθωρακισμένα οχήματα και φορτηγά, τα οποία πραγματοποίησαν τουλάχιστον χίλιες εξορμήσεις σε ολόκληρη τη χώρα – και όλα αυτά ενώ το 50% του πληθυσμού εξακολουθούσε να μην έχει πρόσβαση σε πόσιμο νερό, οι φτωχοί σηματοδότες στους δρόμους δε λειτουργούσαν και η εγκληματικότητα κάλπαζε.¹²

Παρόλο που τα σχέδια αυτά εφαρμόστηκαν από τον Μπρέμερ, οι προτε-

* Περίπου 8,8 δισεκατομμύρια δολάρια από αυτά τα χρήματα συχνά αναφέρονται ως «τα χαμένα δισεκατομμύρια του Ιράκ», επειδή το 2004 κυριολεκτικά εξαφανίστηκαν, χωρίς να αφήσουν πίσω τους κανένα ίχνος, μέσα στους γραφειοκρατικούς μαϊνάνδρους των ελεγχόμενων από τις ΗΠΑ υπηρεσιών του Ιράκ. Τον Φεβρουάριο του 2007 ο Μπρέμερ υπερασπίστηκε σε μια επιτροπή του Κογκρέσου αυτή την ελλιπή επίβλεψη λέγοντας: «Η προτεραιότητά μας ήταν να θέσουμε πάλι σε κίνηση την οικονομία. Το πρώτο βήμα ήταν να δώσουμε χρήματα στον ιρακινό λαό όσο το δυνατόν πιο γρήγορα». Όταν ο οικονομικός σύμβουλος του Μπρέμερ, ο εν αποστρατεία ναύαρχος Ντέιβιντ Όλιβερ, ρωτήθηκε από την επιτροπή για τα δισεκατομμύρια που έλειπαν, απάντησε: «Ναι, καταλαβαίνω. Όμως αυτό που λέω είναι: Και τι πειράζει;». (Σ.τ.Σ.)

ραιότητες καθορίζονταν από τους κορυφαίους αξιωματούχους της κυβέρνησης των ΗΠΑ. Καταθέτοντας σε μια επιτροπή της Γερουσίας, ο Ράμσφελντ δήλωσε για τις «σαρωτικές μεταρρυθμίσεις» του Μπρέμερ ότι είχαν δημιουργήσει «μερικούς από τους πιο ορθολογικούς –και θελκτικούς– φορολογικούς και επενδυτικούς νόμους στον ελεύθερο κόσμο». Αρχικά οι επενδυτές έδειξαν να εκτιμούν την προσπάθεια. Μέσα σε διάστημα λίγων μηνών ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για να ανοίξει στο κέντρο της Βαγδάτης ένα McDonald's (ο απόλυτος συμβολισμός ότι το Ιράκ είχε ενταχθεί στην παγκόσμια οικονομία), εγκρίθηκε η χρηματοδότηση για την ανέγερση ενός πολυτελούς ξενοδοχείου Starwood, ενώ η General Motors σχεδίαζε να φτιάξει ένα εργοστάσιο αυτοκινήτων. Στο χρηματοπιστωτικό τομέα, η διεθνής τράπεζα HSBC, που εδρεύει στο Λονδίνο, κέρδισε μια σύμβαση για το άνοιγμα υποκαταστημάτων της σε όλο το Ιράκ, ενώ η Citigroup ανακοίνωσε ότι σχεδίαζε να χορηγήσει σημαντικά δάνεια με εγγύηση τα έσοδα από τις μελλοντικές πωλήσεις ιρακινού πετρελαίου. Οι μεγάλες πετρελαϊκές εταιρείες (η Shell, η BP, η ExxonMobil, η Chevron και η ρωσική Lukoil) έκαναν τα πρώτα αναγνωριστικά βήματα υπογράφοντας συμφωνίες για να εκπαιδεύσουν Ιρακινούς δημόσιους υπαλλήλους στις πιο πρόσφατες τεχνολογίες εξόρυξης και στα τελευταία μοντέλα διαχείρισης, με την απόλυτη βεβαιότητα ότι σύντομα θα ερχόταν η ώρα τους.¹³

Οι νόμοι του Μπρέμερ, σχεδιασμένοι για να δημιουργήσουν συνθήκες επενδυτικής φρενίτιδας, δεν ήταν κάτι καινούριο. Απλώς, αποτελούσαν μια επιταχυμένη εκδοχή των όσων είχαν εφαρμοστεί σε προηγούμενα πειράματα της θεραπείας-σοκ. Όμως το υπουργικό συμβούλιο του καπιταλισμού της καταστροφής του Μπους δεν ήταν διατεθειμένο να περιμένει να φανούν τα αποτελέσματα από την εφαρμογή των νέων νόμων. Η τολμηρή καινοτομία του ιρακινού πειράματος συνίστατο στο ότι μετέτρεπε την εισβολή, την κατοχή και την ανοικοδόμηση σε μια ενδιαφέρουσα, πλήρως ιδιωτικοποιημένη νέα αγορά. Η αγορά αυτή, όπως και το σύμπλεγμα της βιομηχανίας εθνικής ασφάλειας στο εσωτερικό των ΗΠΑ, δημιουργήθηκε με τεράστιες ποσότητες δημόσιου χρήματος. Μόνο για την ανοικοδόμηση το Κογκρέσο των ΗΠΑ ενέκρινε 38 δισεκατομμύρια δολάρια, άλλες χώρες έδωσαν 15 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ χρησιμοποιήθηκαν και 20 δισεκατομμύρια δολάρια από τα έσοδα της εθνικής πετρελαϊκής εταιρείας του Ιράκ.¹⁴

Όταν ανακοινώθηκε το αρχικό ύψος των κονδυλίων, ήταν αναπόφευκτο να γίνουν συγκρίσεις με το Σχέδιο Μάρσαλ. Ο Μπους επεδίωξε αυτό τον παραλληλισμό, δηλώνοντας ότι η ανοικοδόμηση ήταν «η μεγαλύτερη οικονομική δέ-

σμευση αυτού του είδους από την εποχή του Σχεδίου Μάρσαλ» και ανακοινώνοντας σε ένα τηλεοπτικό του διάγγελμα τους πρώτους μήνες της κατοχής ότι «η Αμερική έχει επιτελέσει αυτού του είδους το έργο και στο παρελθόν. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ανορθώσαμε τα ηττημένα έθνη της Ιαπωνίας και της Γερμανίας και σταθήκαμε στο πλευρό τους καθώς οικοδομούσαν αντιπροσωπευτικούς θεσμούς διακυβέρνησης». ¹⁵

Ωστόσο τα δισεκατομμύρια που προορίζονταν για την ανοικοδόμηση του Ιράκ δεν είχαν καμία σχέση με τα ιστορικά γεγονότα που επικαλέστηκε ο Μπους. Στο πλαίσιο του αρχικού Σχεδίου Μάρσαλ οι αμερικανικές εταιρείες επωφελήθηκαν στέλνοντας μηχανολογικό εξοπλισμό και τρόφιμα στην Ευρώπη, όμως ο ρητός στόχος ήταν να βοηθηθούν οι ρημαγμένες από τον πόλεμο οικονομίες να ανακάμψουν ως αυτόρκες αγορές, προκειμένου να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας και να αναπτυχθεί μια φορολογική βάση ικανή να χρηματοδοτεί την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών – τα αποτελέσματα είναι ολοφάνερα στις σημερινές μεικτές οικονομίες της Γερμανίας και της Ιαπωνίας.

Στην πραγματικότητα, το υπουργικό συμβούλιο του Μπους εφάρμοσε ένα αντι-Σχέδιο Μάρσαλ, ένα σχέδιο που ήταν το ακριβώς αντίθετο του Σχεδίου Μάρσαλ, υπό οποιαδήποτε πιθανή οπτική γωνία κι αν το δει κανείς. Το σχέδιο της κυβέρνησης Μπους εξασφάλιζε την ακόμα μεγαλύτερη υπονόμευση του ήδη εξασθενημένου δημόσιου τομέα του Ιράκ, αλλά και την εκτίναξη στα ύψη της ανεργίας. Ενώ το Σχέδιο Μάρσαλ απαγόρευε στις ξένες εταιρείες να επενδύουν, ώστε να αποφευχθεί η αίσθηση ότι εκμεταλλεύονταν χώρες που ήταν αποδυναμωμένες, το σχέδιο της κυβέρνησης Μπους επεδίωκε να δελεάσει την κορπορατική Αμερική (ενώ προέβλεπε και μερικά ψίχουλα για εταιρείες που έδρευαν σε χώρες οι οποίες μετείχαν στη «Συμμαχία των Προθύμων»). Αυτή η κλοπή από τους Ιρακινούς των κεφαλαίων που προορίζονταν για την ανοικοδόμηση του Ιράκ, η οποία δικαιολογήθηκε με ρατσιστικές αναφορές στην ανωτερότητα των Αμερικανών και στην κατώτερότητα των Ιρακινών (και όχι μόνο με τη συνήθη επίκληση των δαιμόνων της «διαφθοράς» και της «αναποτελεσματικότητας»), καταδίκασε το σχέδιο εξαρχής.

Ούτε ένα δολάριο δε δόθηκε στα ιρακινά εργοστάσια ώστε να ξαναρχίσουν να λειτουργούν, αποτελώντας τα θεμέλια για μια βιώσιμη οικονομία, δημιουργώντας θέσεις εργασίας και χρηματοδοτώντας ένα σύστημα κοινωνικών υπηρεσιών. Οι Ιρακινοί δεν είχαν πραγματικά καμία συμμετοχή στην υλοποίηση του σχεδίου. Αντίθετα, οι συμβάσεις έργου που ανέθεσε σε διάφορες αμερικανικές εταιρείες η ομοσπονδιακή κυβέρνηση των ΗΠΑ, κυρίως μέσω της USAID,

προωθούσαν ένα είδος «λυόμενης χώρας» η οποία είχε σχεδιαστεί στη Βιρτζίνια και στο Τέξας και η συναρμολόγησή της θα γινόταν στο Ιράκ. Όπως θα επαναλάμβαναν συχνά οι κατοχικές Αρχές, ήταν «ένα δώρο του λαού των Ηνωμένων Πολιτειών προς το λαό του Ιράκ»: Το μόνο που χρειαζόταν να κάνουν οι Ιρακινοί ήταν να το ξετυλίξουν.¹⁶ Ούτε καν το φιηνό εργατικό δυναμικό του Ιράκ δε χρησιμοποιήθηκε στη διαδικασία συναρμολόγησης, επειδή οι μεγάλες αμερικανικές εργοληπτικές εταιρείες, όπως η Halliburton, η Bechtel και ο μηχανολογικός κολοσσός Parsons, που εδρεύει στην Καλιφόρνια, προτίμησαν να φέρουν από το εξωτερικό εργάτες, θεωρώντας ότι θα μπορούσαν να τους ελέγχουν καλύτερα. Για μία ακόμα φορά, οι Ιρακινοί περιορίστηκαν στο ρόλο των έμπλεων δέους θεατών – στην αρχή είχαν παρακολουθήσει με δέος την αποτελεσματικότητα της στρατιωτικής τεχνολογίας των ΗΠΑ και τώρα έβλεπαν τα επιτεύγματά της στη μηχανική και στη διαχείριση.

Όπως και στη βιομηχανία εθνικής ασφάλειας, ο ρόλος των κρατικών υπαλλήλων (ακόμα και των Αμερικανών κρατικών υπαλλήλων) περιορίστηκε στο ελάχιστο. Το προσωπικό του Μπρέμερ το αποτελούσαν μόνο 1.500 άνθρωποι, που έπρεπε να κυβερνήσουν μια αχανή χώρα 25 εκατομμυρίων κατοίκων. Αντίθετα, η Halliburton είχε στην περιοχή 50.000 εργαζόμενους, πολλοί από τους οποίους ήταν πρώην δημόσιοι λειτουργοί τους οποίους το δέλεαρ των καλύτερων μισθών είχε προσελκύσει στον ιδιωτικό τομέα.¹⁷

Η ασθενής δημόσια και η ισχυρή εταιρική παρουσία αντανακλούν το γεγονός ότι η κυβέρνηση Μπους χρησιμοποίησε την ανοικοδόμηση του Ιράκ (που βρισκόταν υπό τον απόλυτο έλεγχό της, κάτι που δεν ίσχυε για την ομοσπονδιακή γραφειοκρατία των ΗΠΑ) για να υλοποιήσει το όραμά της για την πλήρη ανάθεση των κρατικών λειτουργιών σε εξωτερικούς προμηθευτές. Στο Ιράκ ούτε μία αρμοδιότητα δε θεωρήθηκε ότι ανήκε στον «πυρήνα του κράτους» σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην ανατεθεί σε μια εργοληπτική εταιρεία – κατά προτίμηση, σε κάποια που εξασφάλιζε για το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα χρηματοδοτήσεις ή χριστιανούς εθελοντές κατά τη διάρκεια των προεκλογικών εκστρατειών. Όλες οι πτυχές της ανάμειξης των ξένων δυνάμεων στο Ιράκ διέπονταν από το γνωστό απόφθεγμα του Μπους: Αν ένα έργο μπορεί να πραγματοποιηθεί από μια ιδιωτική οντότητα, τότε έτσι πρέπει να γίνει.

Παρόλο που ο Μπρέμερ υπέγραφε τα νομοθετικά διατάγματα, ο σχεδιασμός και η διαχείριση της οικονομίας γίνονταν από ιδιωτικές λογιστικές εταιρείες. (Η BearingPoint, θυγατρική της μεγάλης διεθνούς λογιστικής και συμβουλευτικής εταιρείας KPMG, εισέπραξε 240 εκατομμύρια δολάρια για να δη-

μιουργήσει ένα «κινούμενο από τις αγορές σύστημα» στο Ιράκ. Στην έκτασης 107 σελίδων σύμβαση η λέξη «ιδιωτικοποίηση» αναφέρεται πενήντα μία φορές, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της αρχικής σύμβασης συντάχθηκε από την ίδια την BearingPoint.) «Δεξαμενές σκέψης» αμείφθηκαν για να προτείνουν ιδέες (στο βρετανικό Adam Smith Institute ανατέθηκε με σύμβαση η παροχή βοήθειας στην ιδιωτικοποίηση των ιρακινών εταιρειών). Ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας και εργοληπτικές εταιρείες του αμυντικού τομέα (ανάμεσά τους η DynCorp, η Vinnell και η USIS του ομίλου Carlyle Group) ανέλαβαν την εκπαίδευση του νέου στρατού και της νέας αστυνομίας του Ιράκ. Και εταιρείες συμβούλων εκπαίδευσης ετοίμασαν προσχέδια για τα προγράμματα σπουδών στη μετά Σαντάμ εποχή και τύπωσαν τα νέα σχολικά βιβλία. (Στην Creative Associates, μια συμβουλευτική εταιρεία με έδρα στην Ουάσινγκτον, ανατέθηκαν συμβάσεις έργου ύψους 100 εκατομμυρίων δολαρίων.*¹⁸)

Εν τω μεταξύ, το μοντέλο που είχε εγκαινιάσει ο Τσέινι στα Βαλκάνια, όπου στρατιωτικές βάσεις είχαν μεταμορφωθεί σε μικρά προάστια της Halliburton, υιοθετήθηκε σε απείρως μεγαλύτερη κλίμακα. Εκτός από το γεγονός ότι η Halliburton κατασκεύασε και ανέλαβε τη συντήρηση στρατιωτικών βάσεων σε ολόκληρο το Ιράκ, η Πράσινη Ζώνη ήταν από την αρχή μια πόλη-κράτος υπό την απόλυτη εποπτεία της εταιρείας, από τη συντήρηση των δρόμων και την απολύμανση των κτιρίων μέχρι την προβολή κινηματογραφικών ταινιών και τη διοργάνωση χορευτικών βραδιών.

Η Προσωρινή Συμμαχική Αρχή είχε ελάχιστο προσωπικό για να ελέγχει όλες τις εργοληπτικές εταιρείες. Εξάλλου η κυβέρνηση Μπους θεωρούσε ότι ο έλεγχος δεν ήταν μια αρμοδιότητα που ανήκε στον «πυρήνα του κράτους», άρα έπρεπε να ανατεθεί σε εξωτερικούς προμηθευτές. Η μηχανολογική και κατασκευαστική εταιρεία CH2M Hill, που εδρεύει στο Κολοράντο, εισέπραξε 28,5 εκατομμύρια δολάρια για να επιβλέπει, σε συνεργασία με την Parsons, τέσσερις άλλες μεγάλες εργοληπτικές εταιρείες. Ακόμα και η οικοδόμηση των «εγχώριων δημοκρατικών θεσμών» ιδιωτικοποιήθηκε, καθώς ανατέθηκε με μια σύμβαση ύψους 466 εκατομμυρίων δολαρίων στο Research Triangle Institute, με έδρα στη Βόρεια Καρολίνα, παρόλο που δεν είναι καθόλου σαφές ποια κριτήρια πληρούσε αυτό για να φέρει τη δημοκρατία στο Ιράκ. Επικεφαλής της

* Ο Αχμέτ αλ-Ραχίμ, ένας ιρακινής καταγωγής Αμερικανός που εργαζόταν για την Creative Associates, έχει εξηγήσει ότι «η αρχική ιδέα ήταν να ετοιμάσουμε ένα πρόγραμμα σπουδών και να το στείλουμε στο Ιράκ». Όμως οι Ιρακινοί διαμαρτυρήθηκαν ότι «ήταν απαράδεκτο ένα πρόγραμμα σπουδών που είχε προετοιμαστεί στην Αμερική, και το απέρριψαν». (Σ.τ.Σ.)

συμβουλευτικής ομάδας που έστειλε η εταιρεία στο Ιράκ ήταν μορμόνοι, άνθρωποι όπως ο Τζέιμς Μείφιλντ, ο οποίος είχε δηλώσει ότι η αποστολή του ήταν να πείσει τους μουσουλμάνους να αποδεχτούν το Βιβλίο του Μόρμον ως απόλυτα συμβατό με τη διδασκαλία του προφήτη Μωάμεθ. Σε ένα e-mail που έστειλε στις ΗΠΑ φαντασιωνόταν τους Ιρακινούς να στήνουν έναν ανδριάντα του για να τον τιμήσουν ως «θεμελιωτή της δημοκρατίας» τους.*¹⁹

Ενώ οι ξένες εταιρείες εισέβαλλαν στη χώρα, οι μηχανές των διακοσίων κρατικών εταιρειών του Ιράκ έμεναν ανενεργές, ακινητοποιημένες από τις επαναλαμβανόμενες διακοπές του ηλεκτρικού ρεύματος. Το Ιράκ διέθετε κάποτε την πιο εξελιγμένη βιομηχανική οικονομία της περιοχής, όμως πλέον οι μεγαλύτερες ιρακινές εταιρείες αδυνατούσαν να αναλάβουν ακόμα και την πιο ασήμαντη υπεργολαβία για την ανοικοδόμηση της χώρας τους. Για να μπορέσουν να αποσπάσουν μερίδιο από την πίτα, οι ιρακινές εταιρείες χρειάζονταν γεννήτριες ώστε να συνεχίζουν να λειτουργούν όταν γίνονταν διακοπές του ηλεκτρικού ρεύματος, ενώ έπρεπε να προβούν και σε μερικές βασικές επιδιορθώσεις στο μηχανολογικό εξοπλισμό τους (κάτι που δε θα έπρεπε να αποτελεί αξεπέραστο πρόβλημα, δεδομένης της ταχύτητας με την οποία η Halliburton κατασκεύαζε στρατιωτικές βάσεις που έμοιαζαν με προάστια των μεσοδυτικών Πολιτειών).

Ο Μοχάμαντ Τόφικ μου είπε ότι ως υπουργός Βιομηχανίας είχε επανειλημμένα ζητήσει γεννήτριες, επισημαίνοντας ότι οι δεκαεφτά κρατικές τσιμεντοβιομηχανίες του Ιράκ είχαν τη δυνατότητα να παράγουν τα οικοδομικά υλικά για την ανοικοδόμηση, προσφέροντας ταυτόχρονα δουλειά σε χιλιάδες Ιρακινούς. Οι τσιμεντοβιομηχανίες δεν πήραν τίποτα: ούτε γεννήτριες ούτε συμβάσεις ούτε κανενός είδους βοήθεια. Οι αμερικανικές εταιρείες προτίμησαν να εισαγάγουν από το εξωτερικό το τσιμέντο που χρειάζονταν (όπως είχαν κάνει και με το εργατικό δυναμικό), παρόλο που το κόστος ήταν δεκαπλάσιο. Ένα από τα οικονομικά διατάγματα του Μπρέμερ απαγόρευε ρητά στην κεντρική τράπεζα του Ιράκ να χρηματοδοτεί κρατικές επιχειρήσεις (γεγονός που έγινε γνωστό αρκετά χρόνια μετά).²⁰ Ο Τόφικ μου εξήγησε ότι ο λόγος για αυτό το αποτελεσματικό μπουϊκοτάζ της ιρακινής βιομηχανίας δεν ήταν πρακτικός, αλλά ιδεολογικός. Και πρόσθεσε ότι κανείς από αυτούς που έπαιρναν τις αποφάσεις «δεν πίστευε στο δημόσιο τομέα».

* Τελικά, η Research Triangle Institute υποχρεώθηκε να φύγει από το Ιράκ επειδή βοήθησε να εμποδιστούν ισλαμικά κόμματα να αναλάβουν με δημοκρατικές μεθόδους την τοπική εξουσία σε αρκετές πόλεις. (Σ.τ.Σ.)

Ενώ οι ιδιωτικές ιρακινές εταιρείες έκλειναν η μια μετά την άλλη, αδυνατώντας να ανταγωνιστούν τα αδασμολόγητα εισαγόμενα προϊόντα, το προσωπικό του Μπρέμερ δεν έκανε τίποτα για να βοηθήσει τους ιδιοκτήτες τους. Μιλώντας σε μια συγκέντρωση Ιρακινών επιχειρηματιών, ο Μάικλ Φλάισερ, ένας από τους υφισταμένους του Μπρέμερ, επιβεβαίωσε ότι πολλές επιχειρήσεις θα χρεοκοπούσαν εξαιτίας του εισαγόμενου ανταγωνισμού, όμως αυτή ήταν η πεμπουσία της ελεύθερης αγοράς. «Θα σας σαρώσουν οι ξένοι επιχειρηματίες;» ρώτησε ριγορικά. «Η απάντηση εξαρτάται από εσάς: Μόνο οι καλύτεροι θα επιβιώσουν». Τα λόγια του θύμιζαν εκείνα του Γεγκόρ Γκαιντάρ, ο οποίος φημολογείται ότι είχε πει σχετικά με τις μικρές ρωσικές επιχειρήσεις που χρεοκόπησαν εξαιτίας της θεραπείας-σοκ: «Και λοιπόν; Όποιος πρόκειται να πεθάνει, του αξίζει να πεθάνει».²¹

Όπως όλοι γνωρίζουμε σήμερα, το αντι-Σχέδιο Μάρσαλ του Μπους δεν είχε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Οι Ιρακινοί δεν είδαν την ανοικοδόμηση ως ένα «δώρο». Οι περισσότεροι τη θεώρησαν μια εκσυγχρονισμένη μορφή λεηλασίας, ενώ οι αμερικανικές εταιρείες δεν εντυπωσιάσαν κανέναν με την ταχύτητα και την αποτελεσματικότητά τους. Αντίθετα, κατάφεραν να μετατρέψουν τη λέξη «ανοικοδόμηση» σε ένα «αστείο με το οποίο δε γελάει κανένας», όπως μου είπε ένας Ιρακινός μηχανικός.²² Κάθε λανθασμένος υπολογισμός κλιμάκωνε την αντίσταση, τα ξένα στρατεύματα αντιδρούσαν αυξάνοντας την καταστολή, και τελικά η χώρα βυθίστηκε σε μια κόλαση βίας. Σύμφωνα με μια αξιόπιστη μελέτη, ο πόλεμος στο Ιράκ είχε ως συνέπεια να χάσουν τη ζωή τους 650.000 Ιρακινοί μέχρι τον Ιούλιο του 2006, άνθρωποι που δε θα είχαν πεθάνει αν δεν είχε γίνει η εισβολή και δεν είχε επακολουθήσει η κατοχή.²³

Τον Νοέμβριο του 2006 ο Ραλφ Πίτερς, ένας απόστρατος αξιωματικός των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων, έγραψε στη *USA Today* ότι «προσφέραμε στους Ιρακινούς μια μοναδική ευκαιρία να οικοδομήσουν ένα δημοκρατικό κράτος δικαίου», όμως εκείνοι «προτίμησαν να υποκύψουν σε παλιά μίσση, στη θρησκευτική βία, στην εθνικιστική μισαλλοδοξία και στην κουλτούρα της διαφθοράς. Φαίνεται ότι οι κυνικοί έχουν δίκιο: Οι αραβικές κοινωνίες δεν μπορούν να ανεχτούν τη δημοκρατία όπως τη γνωρίζουμε. Και οι λαοί έχουν τις κυβερνήσεις που τους αξίζουν. [...] Η βία που βάφει με αίμα τους δρόμους της Βαγδάτης δεν είναι σύμπτωμα μόνο της ανικανότητας της ιρακινής κυβέρνησης, αλλά και της πλήρους αδυναμίας του αραβικού κόσμου να κάνει βήματα

προόδου σε οποιονδήποτε τομέα της οργανωμένης ανθρώπινης συνύπαρξης. Είμαστε μάρτυρες της κατάρρευσης ενός πολιτισμού». ²⁴ Παρόλο που ο Πίτερς ήταν ιδιαίτερα ωμός στις διατυπώσεις του, πολλοί Δυτικοί σχολιαστές έχουν καταλήξει στην ίδια ετυμηγορία: Ρίξτε την ευθύνη στους Ιρακινούς.

Όμως οι σεχταριστικοί διχασμοί και ο θρησκευτικός εξτρεμισμός που μαστίζουν το Ιράκ δεν μπορούν να διαχωριστούν, πολύ βολικά, από την εισβολή και την κατοχή. Παρόλο που οι τάσεις αυτές υπήρχαν, ασφαλώς, και πριν από τον πόλεμο, ήταν πολύ πιο αδύναμες προτού το Ιράκ μετατραπεί από τις ΗΠΑ σε ένα εργαστήριο δοκιμαστικής εφαρμογής του δόγματος του σοκ. Αξίζει να θυμίσουμε ότι τον Φεβρουάριο του 2004, έντεκα μήνες μετά την εισβολή, μια δημοσκόπηση της Oxford Research International έδειξε πως στην πλειοψηφία τους οι Ιρακινοί ήθελαν ένα κοσμικό κράτος: Μόνο το 21% των ερωτηθέντων απάντησαν ότι το πολιτικό σύστημα που προτιμούσαν ήταν «ένα ισλαμικό κράτος», ενώ μόλις το 14% είπαν ότι θα ήθελαν οι πολιτικοί ηγέτες να είναι «κληρικοί». Έξι μήνες αργότερα, και ενώ η κατοχή είχε περάσει σε μια νέα, πιο βίαιη φάση, μια άλλη δημοσκόπηση έδειξε ότι το 70% των Ιρακινών ήθελαν ο ισλαμικός νόμος να αποτελεί το θεμέλιο λίθο του κράτους. ²⁵ Όσο για τη σεχταριστική βία, κυριολεκτικά δεν υπήρχε πριν από το πρώτο έτος της κατοχής. Το πρώτο σοβαρό συμβάν, οι βομβιστικές επιθέσεις σε σουϊτικά τεμένη κατά τη διάρκεια της εορτής της Ασουρά, συνέβη τον Μάρτιο του 2004, έναν ολόκληρο χρόνο μετά την εισβολή. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η κατοχή βάθυνε και πυροδότησε τα σεχταριστικά και θρησκευτικά μίση.

Στην πραγματικότητα, όλα τα δυσάρεστα φαινόμενα που μαστίζουν σήμερα το Ιράκ, η διαφθορά, ο σεχταρισμός, η ανάδυση του θρησκευτικού φονταμενταλισμού και η τυραννία των αποσπασμάτων θανάτου, κλιμακώθηκαν παράλληλα με την εφαρμογή του αντι-Σχεδίου Μάρσαλ του Μπους. Μετά την ανατροπή του Σαντάμ Χουσεϊν, το Ιράκ χρειαζόταν απεγνωσμένα να επουλώσει τις πληγές του και να επανενωθεί, μια διαδικασία της οποίας θα μπορούσαν να ηγηθούν μόνο Ιρακινοί. Αντίθετα, σε αυτήν ακριβώς την κρίσιμη συγκυρία η χώρα μετατράπηκε σε ένα εργαστήριο δοκιμαστικής εφαρμογής της πιο αιμοσταγούς εκδοχής του καπιταλισμού, ενός συστήματος που οδηγούσε άτομα και κοινότητες στον αλληλοσπαραγμό, που καταργούσε εκατοντάδες χιλιάδες θέσεις εργασίας και αποστερούσε τα προς το ζην, που αντικαθιστούσε το αίτημα για δικαιοσύνη με την ατιμωρησία των ξένων κατακτητών.

Η ερμηνεία για τη σημερινή τραγική κατάσταση του Ιράκ δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στην ανικανότητα και στην ευνοιοκρατία του Λευκού Οίκου

του Μπους ή στο σεχταρισμό και στο φυλετισμό των Ιρακινών. Πρόκειται για μια καταστροφή που την προκάλεσε ο καπιταλισμός, για έναν εφιάλτη ασύδοτης απληστίας που τον μετέτρεψε σε πραγματικότητα ο πόλεμος. Το «φιάσκο» στο Ιράκ οφείλεται στην πιστή εφαρμογή της αχαλίνωτης ιδεολογίας της Σχολής του Σικάγου. Ακολουθεί μια αρχική (και σε καμία περίπτωση εξαντλητική) περιγραφή των σχέσεων ανάμεσα στον «εμφύλιο πόλεμο» στο Ιράκ και στο κορπορατικό σχέδιο που αποτελούσε τον πυρήνα της εισβολής. Πρόκειται για μια περίπτωση που η ιδεολογία γύρισε μπούμερανγκ εναντίον των ανθρώπων που την εμπνεύστηκαν – για μια ιδεολογική ανάκρουση.

Το πιο γνωστό περιστατικό αυτής της ιδεολογικής ανάκρουσης προκλήθηκε από την πρώτη σημαντική ενέργεια του Μπρέμερ: την απόλυση περίπου 500.000 εργαζομένων στον κρατικό τομέα, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν στρατιωτικοί, ενώ ανάμεσά τους υπήρχαν επίσης και γιατροί, νοσοκόμες, δάσκαλοι και μηχανικοί. Υποτίθεται ότι το κίνητρο για την «απο-μπααθοποίηση», όπως αποκλήθηκε, ήταν να εκκαθαριστεί το κράτος από τους πιστούς του Σαντάμ. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτό ήταν ένα από τα κίνητρα, όμως δεν αρκεί για να εξηγηθεί η κλίμακα των απολύσεων ή το συνολικό πλήγμα που δέχτηκε ο δημόσιος τομέας, καθώς τιμωρήθηκαν ακόμα και εργαζόμενοι που δεν ήταν υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι.

Ανάλογες επιθέσεις εναντίον του δημόσιου τομέα είχαν γίνει παντού όπου εφαρμόστηκε η θεραπεία-σοκ, αρχής γενομένης από τότε που ο Μίλτον Φρίντμαν συμβούλεψε τον Πινοσέτ να περικόψει τις κρατικές δαπάνες κατά 25%. Ο Μπρέμερ δεν έκρυβε την αντιπάθειά του για τη «σταλινική οικονομία» του Ιράκ (εννοώντας τις κρατικές εταιρείες και τα υπουργεία με το πολυάριθμο προσωπικό), ενώ δεν έτρεφε καμία εκτίμηση για τις εξειδικευμένες ικανότητες και τα χρόνια συσσωρευμένης γνώσης των μηχανικών, των γιατρών, των ηλεκτρολόγων και των οδοποιών του Ιράκ.²⁶ Ο Μπρέμερ γνώριζε ότι οι άνθρωποι που θα έχαναν τις δουλειές τους θα συγκλονίζονταν, αλλά, όπως γίνεται σαφές στα απομνημονεύματά του, δεν είχε αναλογιστεί σε πόσο μεγάλο βαθμό η αιφνίδια απόλυση τόσων πολλών επιστημόνων θα καθιστούσε αδύνατη τη λειτουργία του ιρακινού κράτους, δυσχεραίνοντας έτσι το έργο του. Η τύφλωσή του είχε ελάχιστη σχέση με την «απο-μπααθοποίηση», όμως σχετιζόταν απόλυτα με το νεοφιλελεύθερο ζήλο του. Μόνο κάποιος που είχε την τάση να αντιμετωπίζει το κράτος ως ένα δυσβάσταχτο βάρος και τους εργαζόμενους του δη-

μόσιου τομέα ως άχρηστους θα μπορούσε να κάνει τις επιλογές που έκανε ο Μπρέμερ.

Αυτή η ιδεολογική τύφλωση είχε τρεις απτές επιπτώσεις: Έβλαψε την επιχείρηση ανοικοδόμησης, καθώς απόλυτα ικανοί ειδικοί απομακρύνθηκαν από τις θέσεις τους, αποδυνάμωσε τη φωνή των κοσμικών Ιρακινών και τροφοδότησε την αντίσταση με οργισμένους ανθρώπους. Δεκάδες ανώτεροι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων και των υπηρεσιών πληροφοριών των ΗΠΑ έχουν παραδεχτεί ότι πολλοί από τους 400.000 στρατιωτικούς που απέλυσε ο Μπρέμερ εντάχθηκαν αμέσως στην αντίσταση. Σύμφωνα με το συνταγματάρχη των πεζοναυτών Τόμας Χέιμς, «έχουμε απέναντί μας εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους που είναι οπλισμένοι, επειδή πήραν μαζί τους τα όπλα τους, ξέρουν να χρησιμοποιούν όπλα, δεν έχουν μέλλον και έχουν κάθε λόγο να είναι οργισμένοι μαζί μας».²⁷

Ταυτόχρονα, η απόφαση του Μπρέμερ να ανοίξει τα σύνορα σε απεριόριστες εισαγωγές, αλλά και να επιτρέψει σε ξένες εταιρείες να κατέχουν το 100% των περιουσιακών στοιχείων μιας ιρακινής επιχείρησης, εξόργισε τους Ιρακινούς επιχειρηματίες. Πολλοί αντέδρασαν χρηματοδοτώντας την αντίσταση με το μικρό εισόδημα που τους είχε απομείνει. Έπειτα από ένα επιτόπιο ρεπορτάζ για την ιρακινή αντίσταση στο Σουνιτικό Τρίγωνο, ο δημοσιογράφος-ερευνητής Πάτρικ Γκρέιαμ έγραψε στο *Harper's* ότι οι Ιρακινοί επιχειρηματίες «είναι εξοργισμένοι με τους νέους νόμους για τις ξένες επενδύσεις, οι οποίοι επιτρέπουν σε ξένες εταιρείες να αγοράζουν εργοστάσια με πολύ μικρό αντίτιμο. Τα εισοδήματά τους έχουν υποστεί καθίζηση, επειδή η χώρα έχει κατακλυστεί με ξένα αγαθά. [...] Οι επιχειρηματίες αυτοί συνειδητοποιούν ότι η βία είναι το μοναδικό ανταγωνιστικό τους πλεονέκτημα. Πρόκειται για μια απλή επιχειρηματική λογική: Όσο περισσότερο αυξάνονται τα προβλήματα στο Ιράκ τόσο πιο δύσκολα θα έρχονται στη χώρα ξένοι επιχειρηματίες».²⁸

Ακόμα πιο έντονη ήταν η ιδεολογική ανάκρουση που προήλθε από την απόφαση του Λευκού Οίκου να εμποδίσει εκ προοιμίου μελλοντικές ιρακινές κυβερνήσεις να αλλάξουν την οικονομική νομοθεσία του Μπρέμερ. (Η ίδια τάση να «κλειδώνονται» οι αλλαγές που γίνονται έπειτα από μια κρίση παρατηρείται από την πρώτη φορά που το ΔΝΤ εκπόνησε ένα πρόγραμμα «διαρθρωτικών προσαρμογών».) Για την Ουάσινγκτον, δεν είχε νόημα να υπάρχουν οι πιο ορθολογικοί επενδυτικοί κανόνες σε ολόκληρο τον κόσμο, αν μερικούς μήνες μετά μια κυρίαρχη και ανεξάρτητη ιρακινή κυβέρνηση τους τροποποιούσε. Επειδή τα περισσότερα διατάγματα του Μπρέμερ κινούνταν από νομική

άποψη σε μια γκριζα ζώνη, η λύση που επέλεξε η κυβέρνηση Μπους ήταν να σχεδιάσει ένα νέο σύνταγμα για το Ιράκ, και επεδίωξε αυτόν το στόχο με άκαμψη αποφασιστικότητα: στην αρχή με ένα μεταβατικό σύνταγμα που «κλείδωνε» τους νόμους του Μπρέμερ και στη συνέχεια με ένα μόνιμο σύνταγμα το οποίο επιχειρούσε (ανεπιτυχώς) να κάνει το ίδιο.

Πολλοί νομικοί απόρρησαν με την εμμονή της Ουάσινγκτον να αποκτήσει το Ιράκ ένα καινούριο σύνταγμα. Επιφανειακά, δεν υπήρχε κάποια πιεστική ανάγκη για να συνταχθεί από το μηδέν ένας νέος καταστατικός χάρτης της χώρας. Το ιρακινό σύνταγμα του 1970, που ο Σαντάμ το καταπατούσε, ήταν απόλυτα λειτουργικό και η χώρα είχε πιο επείγουσες ανάγκες. Επιπλέον, η δημιουργία ενός συντάγματος είναι μια από τις πιο δύσκολες διαδικασίες για ένα έθνος, ακόμα και σε καιρό ειρήνης, καθώς φέρνει στην επιφάνεια εντάσεις, αντιπαλότητες, προκαταλήψεις και λανθάνουσες αιτιάσεις. Η επιβολή αυτής της διαδικασίας (και μάλιστα δύο φορές) σε μια χώρα τόσο διχασμένη και κατακερματισμένη όσο το Ιράκ κατά τη μετά Σαντάμ εποχή αύξανε δραματικά τις πιθανότητες μιας εμφύλιας σύρραξης. Τα κοινωνικά ρήγματα που προκάλεσαν οι διαπραγματεύσεις για το νέο σύνταγμα δεν έχουν ακόμα κλείσει και ίσως να οδηγήσουν στη διάσπαση της χώρας.

Όπως συνέβη και με την κατάργηση όλων των περιορισμών στο εμπόριο, το σχέδιο του Μπρέμερ να ιδιωτικοποιήσει τις διακόσιες κρατικές εταιρείες του Ιράκ εκλήφθηκε από πολλούς Ιρακινούς ως μία ακόμα πολεμική ενέργεια των ΗΠΑ. Οι εργαζόμενοι πληροφορήθηκαν ότι, για να γίνουν οι εταιρείες τους θελκτικές στα μάτια των ξένων επενδυτών, τα δύο τρίτα από αυτούς έπρεπε να χάσουν τις δουλειές τους. Σε μια από τις μεγαλύτερες κρατικές επιχειρήσεις του Ιράκ (ένα σύμπλεγμα εφτά εργοστασίων που παρήγαν μαγειρικό λάδι, σαπούνι, υγρό καθαρισμού για τα πιάτα και άλλα βασικά είδη) μου αφηγήθηκαν μια ιστορία που αποτυπώνει με ανάγλυφο τρόπο πόσους νέους εχθρούς δημιούργησε η ανακοίνωση για τις ιδιωτικοποιήσεις.

Όταν επισκέφθηκα το σύμπλεγμα των εργοστασίων σε κάποιο προάστιο της Βαγδάτης, γνώρισα τον Μαχμούντ, έναν γεμάτο αυτοπεποίθηση εικοσιπεντάχρονο με περιποιημένη γενειάδα. Μου είπε ότι όταν, έξι μήνες μετά την έναρξη της κατοχής, ο ίδιος και οι συνάδελφοί του έμαθαν πως σχεδίαζόταν η πώληση της εταιρείας τους, συγκλονίστηκαν. «Αν ιδιώτες αγόραζαν την εταιρεία μας, η πρώτη τους ενέργεια θα ήταν να μειώσουν το προσωπικό για να αυξήσουν τα κέρδη τους. Θα καταδικαζόμασταν σε μια πολύ σκληρή μοίρα, επειδή το εργοστάσιο ήταν ο μοναδικός τρόπος για να βγάζουμε το ψωμί μας».

Τρομαγμένοι από αυτή την προοπτική, μια ομάδα δεκαεπτά εργατών –ανάμεσα τους και ο Μαχμούντ– πήγαν στο γραφείο ενός από τους διευθυντές για να του μιλήσουν. Ξέσπασε καβγάς: Ένας από τους εργάτες χτύπησε το διευθυντή και ο σωματοφύλακός του πυροβόλησε εναντίον των εργατών, οι οποίοι του όρμησαν. Ο σωματοφύλακας έμεινε ένα μήνα στο νοσοκομείο. Δύο μήνες μετά συνέβη ένα ακόμα πιο βίαιο περιστατικό. Ο διευθυντής και ο γιος του πυροβολήθηκαν και τραυματίστηκαν βαριά στο δρόμο τους προς την εταιρεία. Στο τέλος της συνομιλίας μας ρώτησα τον Μαχμούντ τι θα συμβεί αν η εταιρεία πουληθεί παρά τις αντιρρήσεις τους. «Έχουμε δύο επιλογές», μου απάντησε χαμογελώντας μου ευγενικά. «Είτε θα βάλουμε φωτιά στο εργοστάσιο και θα το αφήσουμε να παραδοθεί εξολοκλήρου στις φλόγες είτε θα ανατιναχτούμε μέσα στο εργοστάσιο. Όμως σίγουρα δε θα επιτρέψουμε να ιδιωτικοποιηθεί». Ήταν μια από τις πρώτες προειδοποιήσεις ότι η κυβέρνηση Μπους είχε υπερεκτιμήσει την ικανότητά της να εξαναγκάσει τους Ιρακινούς να υποταχτούν.

Υπήρχε ένα ακόμα εμπόδιο στο όνειρο της Ουάσινγκτον να προχωρήσουν οι ιδιωτικοποιήσεις: οι φονταμενταλιστές της ελεύθερης αγοράς που στελέχωναν τις ίδιες τις κατοχικές Αρχές. Χάρη στις αντιρρήσεις τους για οτιδήποτε «κρατικίστικο», οι κατοχικές Αρχές διέθεταν ελάχιστο προσωπικό και πόρους για να υλοποιήσουν τα φιλόδοξα σχέδιά τους – ιδίως όταν είχαν να αντιμετωπίσουν τη σκληρή αντίσταση εργαζομένων όπως ο Μαχμούντ. Όπως έχει αποκαλύψει ο δημοσιογράφος της *Washington Post* Ρατζίβ Γσαντρασεκαράν, το οργανόγραμμα της Προσωρινής Συμμαχικής Αρχής ήταν τόσο σκελετώδες, ώστε το τεράστιο έργο της ιδιωτικοποίησης των κρατικών εργοστασίων του Ιράκ είχε ανατεθεί μόνο σε τρεις ανθρώπους. «Μην μπείτε καν στον κόπο να ξεκινήσετε», συμβούλεψε τους τρεις υπευθύνους για τις ιδιωτικοποιήσεις μια αντιπροσωπεία από την Ανατολική Γερμανία, η οποία, όταν εκποίησε την κρατική περιουσία, είχε αναθέσει την υλοποίηση του σχεδίου σε 8.000 ανθρώπους.²⁹ Εν ολίγοις, η ίδια η Προσωρινή Συμμαχική Αρχή ήταν υπερβολικά ιδιωτικοποιημένη για να μπορέσει να ιδιωτικοποιήσει το Ιράκ.

Το πρόβλημα δεν ήταν μόνο ότι η Προσωρινή Συμμαχική Αρχή διέθετε ελάχιστο προσωπικό, αλλά και ότι τη στελέχωναν άνθρωποι που δεν είχαν τη στοιχειώδη εμπιστοσύνη στις δυνατότητες του δημόσιου τομέα η οποία απαιτείται για το πολύπλοκο έργο της ανοικοδόμησης ενός κράτους από την αρχή. Όπως έχει πει ο πολιτικός επιστήμονας Μάικλ Γουλφ, «οι συντηρητικοί δεν μπορούν να κυβερνούν καλά για τον ίδιο λόγο που ένας χορτοφάγος δεν μπο-

ρεί να μαγειρέψει ένα πρώτης τάξεως μοσχάρι μπουργκινόν: Αν πιστεύεις ότι αυτό που καλείσαι να κάνεις είναι κακό, είναι απίθανο να το κάνεις καλά». Για να προσθέσει στη συνέχεια: «Ως τρόπος διακυβέρνησης, ο συντηρητισμός είναι συνώνυμος της καταστροφής».³⁰

Στο Ιράκ σίγουρα ήταν. Έχουν ειπωθεί πολλά για τη νεαρή ηλικία και την απειρία των πολιτικών στελεχών που διόρισαν οι ΗΠΑ στην Προσωρινή Συμμαχική Αρχή – για το γεγονός ότι μια χούφτα τριαντάρηδων Ρεπουμπλικάνων είχαν κομβικό ρόλο στην επίβλεψη του ύψους 13 δισεκατομμυρίων προϋπολογισμού του Ιράκ.³¹ Παρόλο που δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η ηλικία των μελών αυτής της αποκαλούμενης «παρέας των κακομαθημένων» ήταν ανησυχητικά μικρή, δεν ήταν αυτό το μεγαλύτερο ελάττωμά τους. Δεν είχαν διοριστεί απλώς επειδή είχαν πολιτικές διασυνδέσεις, είχαν πολεμήσει στην πρώτη γραμμή κατά τη διάρκεια της αντεπανάστασης εναντίον των υπολειμμάτων του κείνσιανισμού, ενώ πολλοί από αυτούς συνδέονταν με το Heritage Foundation, που ήταν το επίκεντρο του φριντμανισμού από το 1973. Είτε, λοιπόν, επρόκειτο για εικοσάχρονους που έκαναν τη μαθητεία τους στο γραφείο του Ντικ Τσέι-νι είτε για εξηντάχρονους προέδρους πανεπιστημίων, ένιωθαν την ίδια πολιτισμική αντιπάθεια για το κράτος και την κυβέρνηση, η οποία, αν και πολύτιμη για την αποδιάρθρωση της κοινωνικής ασφάλισης και της δημόσιας παιδείας στις ΗΠΑ, ήταν ελάχιστα χρήσιμη στην ανασυγκρότηση των δημόσιων υποδομών του Ιράκ που είχαν καταστραφεί.

Στην πραγματικότητα, πολλοί από αυτούς πίστευαν ότι η διαδικασία της ανοικοδόμησης ήταν περιττή. Ο Τζέιμς Χάβμαν, υπεύθυνος για την αναδόμηση του συστήματος υγείας του Ιράκ, ήταν σε τόσο μεγάλο βαθμό ιδεολογικά αντίθετος στη δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, ώστε, σε μια χώρα όπου το 70% της παιδικής θνησιμότητας οφειλόταν σε θεραπεύσιμες ασθένειες όπως η διάρροια και όπου οι θερμοκοιτίδες επισκευάζονταν με κολλητική ταινία, έθεσε ως προτεραιότητά του την ιδιωτικοποίηση του συστήματος διανομής φαρμάκων.³²

Η έλλειψη έμπειρων δημόσιων λειτουργών στην Πράσινη Ζώνη δεν ήταν μια αβλεψία. Αποτελούσε έκφραση του γεγονότος ότι η κατοχή του Ιράκ υπήρξε από την αρχή ένα ακραίο πείραμα «κούφιας» διακυβέρνησης. Οι κομβικές αρμοδιότητες για την ανοικοδόμηση του Ιράκ είχαν ήδη ανατεθεί στη Halliburton και στην KPMG όταν έφτασαν στη Βαγδάτη τα νεοσυντηρητικά πολιτικά στελέχη. Στο εξής το έργο τους ως δημόσιων λειτουργών θα περιοριζόταν απλώς στη διαχείριση του ταμείου, κάτι που σήμαινε την παράδοση στις

εργοληπτικές εταιρείες πακέτων με δεσμίδες χαρτονομισμάτων των εκατό δολαρίων. Πρόκειται για μια παραστατική απεικόνιση του αποδεκτού ρόλου της κυβέρνησης σε ένα κορπορατικό κράτος: να λειτουργεί ως μεταφορικός ιμάντας για να μεταβιβάζεται δημόσιο χρήμα σε ιδιωτικά χέρια, ένα έργο για το οποίο η ιδεολογική αφοσίωση είναι πολύ πιο σημαντική από την εμπειρία.

Αυτός ο αδιάκοπα κυλιόμενος μεταφορικός ιμάντας ήταν ένας από τους λόγους της οργής των Ιρακινών για την επιμονή των ΗΠΑ να δημιουργήσουν μια αυστηρά ελεύθερη αγορά, χωρίς επιδοτήσεις ή προστατευτικούς δασμούς. Σε μια από τις πολλές ομιλίες του σε Ιρακινούς επιχειρηματίες ο Μάικλ Φλάισερ εξήγησε ότι «οι προστατευόμενες επιχειρήσεις δε γίνονται ποτέ ανταγωνιστικές».³³ Δεν έδειξε να αντιλαμβάνεται την ειρωνεία της κατάστασης: Η Halliburton, η Bechtel, η Parsons, η KPMG, η RTI, η Blackwater και οι υπόλοιπες αμερικανικές εταιρείες που είχαν σπεύσει στο Ιράκ για να επωφεληθούν από την ανοικοδόμηση βρίσκονταν κάτω από μια τεράστια προστατευτική ομπρέλα, καθώς η κυβέρνηση των ΗΠΑ είχε δημιουργήσει νέες αγορές για αυτές τις εταιρείες με τον πόλεμο, είχε εμποδίσει τους ανταγωνιστές τους να μπουν στο παιχνίδι, τις πλήρωνε για να φέρουν σε πέρας το έργο της ανοικοδόμησης και εγγυόταν το ελάχιστο κέρδος τους – και όλα αυτά με χρήματα των φορολογουμένων. Η σταυροφορία της Σχολής του Σικάγου, που η βασική της επιδίωξη ήταν η αποδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας του Νιου Ντιλ, είχε επιτέλους φτάσει στο αποκορύφωμά της με αυτό το κορπορατικό Νιου Ντιλ. Ήταν μια απλούστερη, περισσότερο απροκάλυπτη μορφή ιδιωτικοποιήσεων, στο πλαίσιο της οποίας δεν ήταν καν αναγκαία η μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων: Οι εταιρείες τρέφονταν απευθείας από τα κρατικά ταμεία, χωρίς να χρειάζεται να κάνουν επενδύσεις, χωρίς να έχουν καμία νομική ευθύνη και αποκομίζοντας τεράστια κέρδη.

Τα δύο μέτρα και δύο σταθμά που ίσχυαν δημιούργησαν μια εκρηκτική κατάσταση, καθώς απέκλειαν συστηματικά του Ιρακινούς από το σχέδιο ανοικοδόμησης. Έχοντας δοκιμαστεί ήδη πολύ από τις κυρώσεις και την εισβολή, ήταν φυσικό οι περισσότεροι Ιρακινοί να θεωρούν δεδομένο ότι είχαν το δικαίωμα να ωφεληθούν από την ανοικοδόμηση της χώρας τους – και όχι μόνο από το τελικό αποτέλεσμα, αλλά και από τις θέσεις εργασίας που θα δημιουργούνταν στην πορεία. Η είσοδος στη χώρα δεκάδων χιλιάδων ξένων εργατών προκειμένου να εργαστούν για τις ξένες εργοληπτικές εταιρείες αντιμετωπίστηκε ως μια προέκταση της εισβολής. Αντί για ανοικοδόμηση, αυτό που συνέβαινε ήταν μια νέα καταστροφή με διαφορετική αμφίεση, αυτή της ολοκλη-

ρωτικής ισοπέδωσης των βιομηχανιών της χώρας, που αποτελούσαν σημαντική πηγή εθνικής υπερηφάνειας, η οποία υπερέβαινε τις σεχταριστικές διαχωριστικές γραμμές. Κατά τη διάρκεια της θητείας του Μπρέμερ μόλις 15.000 Ιρακινοί εργάστηκαν για τη χρηματοδοτούμενη από τις ΗΠΑ ανοικοδόμηση, ένας εντυπωσιακά μικρός αριθμός.³⁴ «Όταν ο λαός του Ιράκ είδε όλες τις συμβάσεις να ανατίθενται σε ξένους και οι άνθρωποι αυτοί να φέρνουν τους δικούς τους φρουρούς ασφάλειας και τους δικούς τους μηχανικούς, τι περιμένατε να συμβεί;» μου είπε ο Νούρι Σίτο, ένας ιρακινής καταγωγής Αμερικανός, όταν τον συνάντησα στην Πράσινη Ζώνη. Ο Σίτο είχε πάει στη Βαγδάτη για να βοηθήσει την Προσωρινή Συμμαχική Αρχή στην ανοικοδόμηση, όμως είχε κουραστεί να μιλάει διπλωματικά. «Η οικονομία αποτελεί την υπ' αριθμόν ένα αιτία για την τρομοκρατία και την έλλειψη ασφάλειας».

Σε μεγάλο βαθμό, η βία στόχευε τις κατοχικές δυνάμεις, τα σχέδια ανοικοδόμησης και όσους εργάζονταν σε αυτά. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αρκετές από τις επιθέσεις έγιναν από οργανώσεις, όπως η Αλ-Κάιντα, που η στρατηγική τους συνίστατο στην πρόκληση χάους. Ωστόσο, αν η ανοικοδόμηση είχε εξαρχής ενταχθεί σε ένα εθνικό σχέδιο, ενδεχομένως οι κάτοικοι του Ιράκ να την είχαν υπερασπιστεί, δυσκολεύοντας το έργο των προβοκατόρων.

Η κυβέρνηση Μπους θα μπορούσε πολύ εύκολα να είχε θέσει ως όρο κάθε εταιρεία που θα εισέπραττε χρήματα των Αμερικανών φορολογουμένων να χρησιμοποιεί Ιρακινούς για την υλοποίηση των σχεδίων της. Θα μπορούσε επίσης να είχε αναθέσει απευθείας συμβάσεις σε ιρακινές εταιρείες. Αυτά τα απλά μέτρα, που βασίζονται στην κοινή λογική, δεν εφαρμόστηκαν επί χρόνια επειδή έρχονταν σε αντίθεση με τη στρατηγική της μετατροπής της ανοικοδόμησης του Ιράκ σε μια οικονομική «φούσκα» – και όλοι γνωρίζουν ότι οι «φούσκες» δε διογκώνονται με κανόνες και ρυθμίσεις, αλλά με την απουσία τους. Ως εκ τούτου, εν ονόματι της ταχύτητας και της αποτελεσματικότητας, οι εργοληπτικές εταιρείες μπορούσαν να προσλαμβάνουν όποιον ήθελαν, να εισάγουν από οποιαδήποτε χώρα ήθελαν και να αναθέτουν υπεργολαβίες σε οποιαδήποτε επιχείρηση ήθελαν.

Αν έξι μήνες μετά την εισβολή οι Ιρακινοί έπιναν καθαρό νερό από υδραγωγεία που είχε κατασκευάσει η Bechtel, αν τα σπίτια τους φωτιζονταν από λαμπτήρες της GE, αν οι ασθενείς τους νοσηλεύονταν σε νοσοκομεία που είχε ανεγείρει η Parsons, αν στους δρόμους τους περιπολούσαν ικανοί αστυνομικοί εκπαιδευμένοι από την DynCorp, πολλοί πολίτες (αν και όχι όλοι) θα είχαν δώσει τόπο στην οργή που τους προκαλούσε το γεγονός ότι είχαν αποκλειστεί από

τη διαδικασία της ανοικοδόμησης. Όμως τίποτα από όλα αυτά δε συνέβη, και, πολύ πριν οι δυνάμεις της ιρακινής αντίστασης αρχίσουν να στοχοποιούν συστηματικά τα εργοτάξια της ανοικοδόμησης, κατέστησαν φανερές οι καταστροφικές επιπτώσεις της εφαρμογή των αρχών του *laissez-faire* για την υλοποίηση ενός τόσο μεγάλου έργου, που, κανονικά, θα έπρεπε να εμπίπτει στις αρμοδιότητες του κράτους.

Καθώς δεν υπόκειντο σε καμία ρύθμιση, ήταν σε μεγάλο βαθμό προστατευμένες από την άσκηση ποινικών διώξεων και είχαν υπογράψει συμβάσεις που εξασφάλιζαν ότι το κόστος τους θα καλυπτόταν και θα είχαν και ένα κέρδος, αρκετές ξένες εταιρείες έκαναν κάτι απολύτως αναμενόμενο: Αρχισαν να διαπράττουν απάτες. Γνωστές στο Ιράκ ως «οι κυρίαρχοι», οι μεγάλες εργοληπικές εταιρείες οργάνωσαν πολύπλοκα υπεργολαβικά σχήματα. Άνοιξαν γραφεία στην Πράσινη Ζώνη, στο Κουβέιτ ή στο Αμμάν και άρχισαν να αναθέτουν υπεργολαβίες σε εταιρείες του Κουβέιτ, οι οποίες, με τη σειρά τους, τις ανέθεσαν σε σαουδαραβικές εταιρείες, που, όταν οι συνθήκες ασφάλειας επιδεινώθηκαν υπερβολικά, τις ανέθεσαν σε ιρακινές εταιρείες (οι περισσότερες από τις οποίες έδρευαν στο Κουρδιστάν) για ένα κλάσμα του αρχικού ύψους της σύμβασης. Ο Δημοκρατικός γεροϋσιαστής Μπάιρον Ντόργκαν έχει περιγράψει αυτό το δίκτυο χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα μια σύμβαση για συσκευές κλιματισμού στη Βαγδάτη: «Το έργο ανατέθηκε σε έναν υπεργολάβο, ο οποίος το ανέθεσε σε κάποιον άλλο, για να καταλήξει τελικά σε έναν τρίτο. Επομένως, για τις συσκευές κλιματισμού πληρώθηκαν τέσσερις διαδοχικοί εργολάβοι, ο τελευταίος από τους οποίους τοποθέτησε ανεμιστήρες. Ναι, ενώ ο Αμερικανός φορολογούμενος είχε πληρώσει για συσκευές κλιματισμού, αφού τα χρήματα άλλαξαν τέσσερις φορές χέρια, τελικά τοποθετήθηκαν ανεμιστήρες».³⁵ Ωστόσο το σημαντικότερο είναι ότι οι Ιρακινοί έβλεπαν όλο αυτό το διάστημα να λεηλατούνται τα χρήματα της βοήθειας που προοριζόταν για αυτούς, ενώ η χώρα τους έβραζε.

Όταν η Bechtel αποχώρησε από το Ιράκ, τον Νοέμβριο του 2006, απέδωσε στην «εξάπλωση της βίας» την αδυναμία της να ολοκληρώσει τα έργα που της είχαν αναταθεί. Όμως η αποτυχία των εργοληπτικών εταιρειών είχε διαφανεί πολύ πριν γιγαντωθεί η ένοπλη αντίσταση στο Ιράκ. Τα πρώτα σχολεία που ανοικοδόμησε η Bechtel προκάλεσαν αμέσως πολλές διαμαρτυρίες.³⁶ Στις αρχές Απριλίου του 2004, μιστού η βία κλιμακωθεί στο Ιράκ, επισκέφθηκα το Κεντρικό Νοσοκομείο Παιδών της Βαγδάτης. Υποτίθεται πώς το είχε ανοικοδομήσει μια αμερικανική εργοληπτική εταιρεία, όμως στους διαδρόμους υπήρ-

χαν βοηθολύματα, καμία από τις τουαλέτες δε λειτουργούσε και οι άνθρωποι που προσπαθούσαν να επιδιορθώσουν τα προβλήματα ήταν τόσο φτωχοί, ώστε δεν είχαν καν παπούτσια – ήταν υπο-υπο-υπο-υπο-υπεργολάβοι, σαν τις γυναίκες που ράβουν με το κομμάτι στις κουζίνες των σπιτιών τους για τον υπεργολάβο ενός δεύτερου υπεργολάβου που έχει αναλάβει το έργο από έναν εργολάβο της Wal-Mart.

Η κακοδιαχείριση συνεχίστηκε για τριάμισι χρόνια. έως ότου αποχώρησαν από το Ιράκ όλες οι μεγάλες αμερικανικές εργοληπτικές εταιρείες, έχοντας δαπανήσει δισεκατομμύρια, αλλά αφήνοντας πίσω τους ημιτελές το έργο τους. Η Parsons εισέπραξε 186 εκατομμύρια δολάρια για να κατασκευάσει εκατόν σαράντα δύο κλινικές. Μόνο έξι ολοκληρώθηκαν. Ακόμα και όσα έργα θεωρήθηκαν επιτυχίες του σχεδίου ανοικοδόμησης αμφισβητήθηκαν. Σύμφωνα με τους *New York Times*, Αμερικανοί ελεγκτές επιθεώρησαν τον Απρίλιο του 2007 οχτώ έργα τα οποία είχαν ολοκληρώσει αμερικανικές εργοληπτικές εταιρείες (συμπεριλαμβανομένων ενός μαιευτηρίου και ενός συστήματος καθαρισμού του νερού) και διαπίστωσαν ότι «τα επτά από αυτά δε λειτουργούσαν πλέον βάσει των προδιαγραφών». Η εφημερίδα ανέφερε επίσης ότι το 2007 το ηλεκτροπαραγωγικό δίκτυο του Ιράκ παρήγε λιγότερη ηλεκτρική ενέργεια από ό,τι το 2006.³⁷ Τον Δεκέμβριο του 2007, όταν πλέον είχαν εκπνεύσει όλες οι συμβάσεις για την ανοικοδόμηση του Ιράκ, το Γραφείο Γενικής Επιθεώρησης ερεύνησε ογδόντα επτά περιπτώσεις ενδεχόμενης απάτης στις οποίες ενέχονταν αμερικανικές εργοληπτικές εταιρείες.³⁸ Η διαφθορά δεν ήταν αποτέλεσμα κακοδιαχείρισης, αλλά μια πολιτική απόφαση: Αν το Ιράκ ήταν το νέο σύνορο που έπρεπε να κατακτήσει ο καπιταλισμός της Άγριας Δύσης, δε θα έπρεπε να υπάρχουν νόμοι.

Η Προσωρινή Συμμαχική Αρχή δεν προσπάθησε να σταματήσει τις διάφορες απάτες, τις παράπλευρες συμφωνίες και τα τεχνάσματα, επειδή η ίδια η ύπαρξή της ήταν ένα τέχνασμα. Παρόλο που υποτίθεται ότι αποτελούσε το φορέα εξουσίας που εκπροσωπούσε τις ΗΠΑ, αυτό ίσχυε μόνο κατ' όνομα, όπως επισήμανε ο δικαστής που εκδίκασε την περίφημη υπόθεση διαφθοράς στην οποία ενεχόταν η εταιρεία παροχής υπηρεσιών ασφάλειας Custer Battles.

Δύο πρώην υπάλληλοι της εν λόγω εταιρείας κατέθεσαν αγωγή κατηγορώντας τη ότι παραβίαζε τις συμβάσεις που είχε υπογράψει με την Προσωρινή Συμμαχική Αρχή και ότι είχε εξαπατήσει την κυβέρνηση των ΗΠΑ αποσιώπώντας της εκατομμύρια δολάρια, κυρίως για τις υπηρεσίες της στο Διεθνές Αεροδρόμιο της Βαγδάτης. Το κατηγορητήριο βασιζόταν σε έγγραφα της εται-

ρείας που αποδεικνυαν ότι τηρούσε διπλά λογιστικά βιβλία: για την ίδια και για την Προσωρινή Συμμαχική Αρχή. Ο απόστρατος ταξίαρχος Χιου Ταντ κατέθεσε ότι η απόδοση της εταιρείας ήταν «ίσως η χειρότερη που έχω δει στα τριάντα χρόνια υπηρεσίας μου στο στρατό». (Μια από τις κατηγορίες εναντίον της Custer Battles ήταν ότι είχε ιδιοποιηθεί ιρακινά οχήματα φορτοεκφόρτωσης του αεροδρομίου, τα είχε ξαναβάψει και είχε χρεώσει την Προσωρινή Συμμαχική Αρχή για την εκμίσθωσή τους.)³⁹

Τον Μάρτιο του 2006 οι ένορκοι ενός ομοσπονδιακού δικαστηρίου της Βιρτζίνια αποφάνθηκαν ότι η εταιρεία είχε διαπράξει το αδίκημα της απάτης και την υποχρέωσαν να καταβάλει αποζημίωση 10 εκατομμυρίων δολαρίων. Όμως η εταιρεία ζήτησε από το δικαστή να ακυρωθεί η δικαστική απόφαση, επικαλούμενη ένα ιδιαίτερα αποκαλυπτικό υπερασπιστικό επιχείρημα: ισχυριζόμενη ότι η Προσωρινή Συμμαχική Αρχή δεν υπαγόταν στην κυβέρνηση των ΗΠΑ, άρα δεν υπόκειτο στη νομοθεσία των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι προεκτάσεις αυτής της υπερασπιστικής γραμμής ήταν τεράστιες: Η κυβέρνηση Μπους είχε προσφέρει ασυλία από την ιρακινή νομοθεσία στις αμερικανικές εταιρείες που δραστηριοποιούνταν στο Ιράκ, συνεπώς, αν η Προσωρινή Συμμαχική Αρχή δεν υπόκειτο στη νομοθεσία των ΗΠΑ, αυτό σήμαινε ότι οι εργοληπτικές εταιρείες δεν υπόκειντο σε καμία νομοθεσία, ούτε στην αμερικανική ούτε στην ιρακινή. Ο δικαστής αποφάνθηκε υπέρ της εταιρείας. Παραδέχτηκε ότι υπήρχαν άφθονα αποδεικτικά στοιχεία πως η Custer Battles είχε υποβάλει «πλαστά και δολίως διογκωμένα τιμολόγια» στην Προσωρινή Συμμαχική Αρχή, όμως αποφάσισε ότι οι ενάγοντες «απέτυχαν να αποδείξουν ότι εγείρονταν απαιτήσεις αποζημίωσης βάσει της νομοθεσίας των Ηνωμένων Πολιτειών».⁴⁰ Με άλλα λόγια, η εκπροσώπηση της κυβέρνησης των ΗΠΑ στο Ιράκ κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους αυτού του οικονομικού πειράματος ήταν μια οφθαλμαπάτη: Δεν υπήρξε καμία κυβέρνηση, μόνο ένας αγωγός διοχέτευσης των δολαρίων των Αμερικανών φορολογουμένων και των εσόδων από τις πωλήσεις του ιρακινού πετρελαίου σε ξένες εταιρείες με εντελώς παράνομο τρόπο. Υπό αυτό το πρίσμα, η κατοχή του Ιράκ αποτελεί την πιο ακραία έκφραση της αντικρατικής αντεπανάστασης – ένα κενό κράτος που, όπως αποφάσισαν τα δικαστήρια, δεν υπήρχε.

Όταν πλέον είχε μοιράσει δισεκατομμύρια δολάρια στις εργοληπτικές εταιρείες, η Προσωρινή Συμμαχική Αρχή έιαψε να υφίσταται. Τα πρώην στελέχη της επέστρεψαν στον ιδιωτικό τομέα, κι όταν αποκαλύφθηκαν τα σκάνδαλα, δεν υπήρχε στην Πράσινη Ζώνη κανείς για να υπερασπιστεί τις ολέθριες απο-

φάσεις της. Όμως η εξαφάνιση τόσων δισεκατομμυρίων είχε έναν ισχυρό αντίκτυπο. «Η σημερινή κατάσταση είναι πολύ χειρότερη και δε δείχνει να βελτιώνεται, παρά τις υπέρογκες συμβάσεις που υπογράφηκαν με αμερικανικές εταιρείες», παρατήρησε ένας μηχανικός που εργαζόταν για το Υπουργείο Ενέργειας μία βδομάδα μετά την αποχώρηση της Bechtel από το Ιράκ. «Όχι μόνο δεν υπήρξε καμία βελτίωση, παρά τα δισεκατομμύρια δολάρια που ξοδεύτηκαν για τον ηλεκτρισμό, αλλά, αντίθετα, τα πράγματα χειροτέρεψαν». Ένας ταξιτζής στη Μοσούλη αναρωτιόταν: «Ποια ανοικοδόμηση; Σήμερα πίνουμε βρόμικο νερό από ένα υδραγωγείο που κατασκευάστηκε πριν από δεκαετίες και δεν το συντήρησαν ποτέ. Έχουμε ηλεκτρικό ρεύμα μόνο δύο ώρες τη μέρα. Και γυρίζουμε όλο και πιο πίσω. Μαγειρεύουμε με καυσόξυλα που μαζεύουμε στα δάση, επειδή υπάρχουν ελλείψεις όσον αφορά το φυσικό αέριο».⁴¹

Επιπλέον, η καταστροφική αποτυχία της ανοικοδόμησης του Ιράκ ευθύνεται άμεσα για την πιο θανάσιμη μορφή ανάκρουσης: για την επικίνδυνη άνοδο του θρησκευτικού φονταμενταλισμού και για τις σεχταριστικές συγκρούσεις. Όταν οι κατοχικές Αρχές αποδείχτηκαν ανίκανες να προσφέρουν τις πιο στοιχειώδεις υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένης της ασφάλειας, οι κληρικοί και οι τοπικές πολιτοφυλακές κάλυψαν το κενό. Ο νεαρός σίιτης κληρικός Μοκτάνα αλ-Σαντρ αποκάλυψε ιδιαίτερα εύγλωττα τις αποτυχίες της ιδιωτικοποιημένης ανοικοδόμησης πραγματοποιώντας μια δική του σκιώδη ανοικοδόμηση στις σιιτικές φτωχογειτονίες από τη Βαγδάτη μέχρι τη Βασόρα, με αποτέλεσμα να κερδίζει πολλούς αφοσιωμένους οπαδούς. Χρηματοδοτούμενες αρχικά από τις δωρεές στα τεμένη και αργότερα από το Ιράν, οι σιιτικές οργανώσεις έστελναν ηλεκτρολόγους να επιδιορθώσουν το ηλεκτρικό και τηλεφωνικό δίκτυο, προγραμμάτιζαν την αποκομιδή των απορριμμάτων σε τοπικό επίπεδο, τοποθετούσαν γεννήτριες έκτακτης ανάγκης, οργάνωναν εθελοντικές αιμοδοσίες και ρύθμιζαν την κυκλοφορία στους δρόμους. «Υπήρχε ένα κενό και κανείς δεν το κάλυπτε», είχε δηλώσει τις πρώτες μέρες ο αλ-Σαντρ, για να προσθέσει στη συνέχεια: «Κάνω ό,τι μπορώ».⁴² Επιπλέον, στρατολόγησε νεαρούς άντρες που δεν είχαν δουλειά και καμία ελπίδα στο Ιράκ του Μπρέμερ, τους έντυσε με μαύρες στολές, τους όπλισε με σκουριασμένα Καλάσνικοφ και συγκρότησε το Σιρατό του Μαχντί, που είναι σήμερα μια από τις πιο βίαιες ομάδες που λαμβάνουν μέρος στις σεχταριστικές συγκρούσεις στο Ιράκ. Οι πολιτοφυλακές αυτές αποτελούν επίσης ένα κληροδότημα του κορπορατισμού: Αν η ανοικοδόμηση είχε προσφέρει θέσεις εργασίας, ασφάλεια και υπηρεσίες στους Ιρακινούς, ο αλ-Σαντρ ούτε θα είχε να επιδείξει κάποιο έργο ούτε θα

διέθετε τόσους πολλούς οπαδούς. Οι αποτυχίες της κορπορατικής Αμερικής έστρωσαν το δρόμο για την επιτυχία του αλ-Σαντρ.

Το Ιράκ υπό τον Μπρέμερ ήταν η λογική κατάληξη της ιδεολογίας της Σχολής του Σικάγου: Οι υπάλληλοι του δημόσιου τομέα περιορίστηκαν στο ελάχιστο, οι δε περισσότεροι από αυτούς ήταν συμβασιούχοι, ζούσαν στην πόλη-κράτος της Halliburton, υπέγραφαν ευνοϊκούς για τις εταιρείες νόμους που τα προσχέδιά τους είχε ετοιμάσει η KPMG και μοίραζαν τσάντες γεμάτες μετρητά σε Δυτικούς εργολάβους που τους προστάτευαν μισθοφόροι και απολάμβαναν πλήρη ασυλία. Εν τω μεταξύ οι οργισμένοι Ιρακινοί στρέφονταν ολοένα και περισσότερο στο θρησκευτικό φονταμενταλισμό, επειδή αυτή είναι η μοναδική πηγή εξουσίας σε ένα απογυμνωμένο, κενό κράτος. Όπως ο γκανγκστερισμός στη Ρωσία και η ευνοιοκρατία του Μπους, το σημερινό Ιράκ είναι ένα δημιούργημα της πενηντάχρονης σταυροφορίας για να ιδιωτικοποιηθεί ολόκληρος ο πλανήτης. Αντί να μας παραπλανούν οι δηλώσεις αποκήρυξης των δημιουργών του, οφείλουμε να το δούμε ως την πιο καθαρή ενσάρκωση της ιδεολογίας που το γέννησε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Ο ΚΥΚΛΟΣ ΚΛΕΙΝΕΙ

ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ ΣΤΗΝ ΚΑΜΕΝΗ ΓΗ

«Δε θα 'ταν τότε πιο απλό,
Η κυβέρνηση να διαλύσει το λαό
Και να εκλέξει έναν άλλον;»

–Μπέρτολτ Μπρεχτ, «The Solution», 1953*¹

«Το Ιράκ είναι το τελευταίο μεγάλο σύνορο στη Μέση Ανατολή.
[...] Στο Ιράκ έχουν ανακαλυφθεί το 80% των πετρελαιοπηγών
που έχουν ποτέ ανοιχτεί».

–Ντέιβιντ Χόργκαν, διευθυντής της ιρλανδικής
πετρελαϊκής εταιρείας Petrel, Ιανουάριος 2007²

Είναι δυνατόν η κυβέρνηση Μπους να μη γνώριζε ότι το οικονομικό της πρόγραμμα μπορούσε να πυροδοτήσει ένα ξέσπασμα βίας στο Ιράκ; Αν υπήρχε ένας άνθρωπος που γνώριζε ότι θα υπήρχαν ενδεχομένως αρνητικές επιπτώσεις, αυτός ήταν ο Πολ Μπρέμερ, ο άνθρωπος που έθεσε σε εφαρμογή το οικονομικό πρόγραμμα. Τον Νοέμβριο του 2001, ένα μήνα αφότου ίδρυσε την εταιρεία Crisis Consulting Practice, ο Μπρέμερ έστειλε ένα υπόμνημα στους πελάτες του στο οποίο τους εξηγούσε για ποιο λόγο είχε αυξηθεί ο κίνδυνος τρομοκρατικών επιθέσεων εναντίον πολυεθνικών εταιρειών τόσο στις ΗΠΑ όσο και στο εξωτερικό. Στο υπόμνημα, που έφερε τον τίτλο «Νέοι Κίνδυνοι για τις

---

* Στα ελληνικά σε απόδοση Μάριου Πλωρίτη με τον τίτλο «Η Λύση», στο πλαίσιο της δίγλωσσας έκδοσης *Ποιήματα*, εκδόσεις Κοροντζής, 2009, σ. 45. (Σ.τ.Ε.)

Διεθνείς Επιχειρηματικές Δραστηριότητες», ο Μπρέμερ ενημέρωνε τους πελάτες του ότι αντιμετώπιζαν αυξημένους κινδύνους εξαιτίας του οικονομικού μοντέλου που τους είχε κάνει τόσο πλούσιους. Το ελεύθερο εμπόριο, έγραφε ο Μπρέμερ, είχε οδηγήσει «στη δημιουργία πρωτοφανούς πλούτου», όμως είχε «άμεσες αρνητικές επιπτώσεις για πολλούς». Το ελεύθερο εμπόριο «απαιτεί απολύσεις εργαζομένων. Και το άνοιγμα των αγορών στο διεθνές εμπόριο ασκεί τεράστιες πιέσεις στους παραδοσιακούς εμπορείους λιανικής και στα εμπορικά μονοπώλια». Όλες αυτές οι αλλαγές οδηγούσαν σε «διευρυνόμενα εισοδηματικά χάσματα και κοινωνικές εντάσεις», που, με τη σειρά τους, μπορούσαν να οδηγήσουν σε ένα ευρύ φάσμα επιθέσεων εναντίον αμερικανικών εταιρειών, συμπεριλαμβανομένων τρομοκρατικών επιθέσεων.³

Αυτό ακριβώς έγινε στο Ιράκ. Αν οι αρχιτέκτονες του πολέμου είχαν πείσει τους εαυτούς τους ότι το οικονομικό τους πρόγραμμα δε θα προκαλούσε πολιτικές αντιδράσεις, δεν ήταν επειδή πίστευαν πως οι Ιρακινοί θα συναινούσαν στις πολιτικές συστηματικής καταλήστευσής τους. Οι σχεδιαστές του πολέμου βασίζονταν σε κάτι άλλο: στον αποπροσανατολισμό των Ιρακινών, στη συλλογική παλινδρόμησή τους σε πρωιμότερα στάδια, στην αδυναμία τους να παρακολουθήσουν το ρυθμό του μετασχηματισμού. Με άλλα λόγια, βασίζονταν στη δύναμη του σοκ. Η βασική εικασία των σχεδιαστών του στρατιωτικού και οικονομικού σοκ στο Ιράκ, την οποία διατύπωσε με τον πιο εύγλωττο τρόπο ο πρώην αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών Ρίτσαρντ Άρμιταζ, ήταν ότι οι Ιρακινοί θα έμεναν σε τέτοιο βαθμό εμβρόντητοι από τη δύναμη πυρός των ΗΠΑ και θα ήταν τόσο μεγάλη η ανακούφισή τους επειδή είχαν απαλλαγεί από τον Σαντάμ, ώστε «θα καθοδηγούνταν εύκολα από το σημείο Α στο σημείο Β».⁴ Μερικούς μήνες μετά θα συνέρχονταν από τη μεταπολεμική παραζάλη και θα διαπίστωναν έκπληκτοι ότι ζούσαν σε μια αραβική Σιγκαπούρη, σε «μια “τίγρη” στον ποταμό Τίγρη», όπως είχε πει κατενθουσιασμένος κάποιος αναλυτής των αγορών. Αντί για αυτό, πάρα πολλοί Ιρακινοί ζήτησαν αμέσως να έχουν λόγο στο μετασχηματισμό της χώρας τους. Και η αντίδραση της κυβέρνησης Μπους σε αυτή την απροσδόκητη τροπή των γεγονότων προκάλεσε τη μεγαλύτερη ανάκρουση από όλες.

Καταλύοντας τη δημοκρατία

Το πρώτο καλοκαίρι μετά την εισβολή στο Ιράκ υπήρχε τόσο μεγάλη δίψα για συμμετοχή στην πολιτική ζωή, ώστε στη Βαγδάτη, παρά τις δυσκολίες της κα-

θημερινότητας, να επικρατεί μια ατμόσφαιρα εορταστικής ευφορίας. Υπήρχε οργή για τις απολύσεις και απογοήτευση για τις διακοπές του ηλεκτρικού ρεύματος και τις εργοληπτικές εταιρείες, όμως για πολλούς μήνες η οργή εκφραζόταν κυρίως μέσω μιας αυθόρμητης, πληθωρικής άσκησης του δικαιώματος της ελευθερίας του λόγου. Καθ' όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού πραγματοποιούνταν καθημερινά διαδηλώσεις έξω από τις πύλες της Πράσινης Ζώνης, στις περισσότερες από τις οποίες συμμετείχαν απολυμένοι εργαζόμενοι που ζητούσαν να επιστρέψουν στις δουλειές τους. Τυπώνονταν εκατοντάδες νέες εφημερίδες, γεμάτες επικριτικά άρθρα για τον Μπρέμερ και το οικονομικό πρόγραμμά του. Οι κληρικοί μιλούσαν για την πολιτική κατά τη διάρκεια των κηρυγμάτων της Παρασκευής, μια ελευθερία που ήταν αδιανόητη την εποχή του Σαντάμ.

Η πιο συναρπαστική εξέλιξη ήταν η αυθόρμητη διεξαγωγή εκλογών σε κωμοπόλεις, πόλεις και επαρχίες σε ολόκληρη τη χώρα. Απαλλαγμένοι από τη σιδερένια πυγμή του Σαντάμ, οι Ιρακινοί πραγματοποιούσαν λαϊκές συνελεύσεις στα δημαρχεία των πόλεών τους και εξέλεγαν τους ηγέτες που θα τους εκπροσωπούσαν στη νέα εποχή. Σε πόλεις όπως η Σαμάρρα, η Χίλα και η Μοσούλη θρησκευτικοί ηγέτες, επιστήμονες που πίστευαν στο κοσμικό κράτος και αρχηγοί φυλών συνεργάζονταν για να καθορίσουν ποιες ήταν οι τοπικές προτεραιότητες, διαψεύδοντας τις προβλέψεις για έξαρση του σεχταρισμού και του φονταμενταλισμού. Στις συνελεύσεις επικρατούσε ένταση, αλλά και ευφορία: Οι προκλήσεις ήταν τεράστιες, αλλά η ελευθερία είχε αρχίσει να γίνεται πραγματικότητα. Σε πολλές περιπτώσεις Αμερικανοί στρατιώτες, έχοντας πιστέψει τον Πρόεδρό τους όταν έλεγε πως ο στρατός θα πήγαινε στο Ιράκ για να εγκαθιδρύσει τη δημοκρατία, διευκόλυναν την οργάνωση των τοπικών εκλογών, φτάνοντας μέχρι το σημείο να προμηθεύσουν κάλπες για τη διεξαγωγή τους.

Ο δημοκρατικός ενθουσιασμός σε συνδυασμό με την απόρριψη του οικονομικού προγράμματος του Μπρέμερ έφεραν σε εξαιρετικά δύσκολη θέση την κυβέρνηση Μπους. Είχε υποσχεθεί να παραδώσει την εξουσία σε μια εκλεγμένη ιρακινή κυβέρνηση ύστερα από μερικούς μήνες, αλλά και να συμπεριλάβει Ιρακινούς στη λήψη των αποφάσεων αμέσως μετά την ανατροπή του Σαντάμ. Όμως μετά το πρώτο καλοκαίρι της κατοχής δεν υπήρχε πλέον καμία αμφιβολία ότι η οποιαδήποτε εκχώρηση εξουσίας θα σήμαινε την εγκατάλειψη του οράματος να μετατραπεί το Ιράκ σε μια χώρα με ιδιωτικοποιημένη οικονομία και γεμάτη στρατιωτικές βάσεις των ΗΠΑ. Η ιδέα της οικονομικής εθνικής ανε-

Ξαρτησίας είχε πολύ βαθιές ρίζες στο λαό, κυρίως όσον αφορά τα πειρελαικά κοιτάσματα, που αποτελούσαν το μεγαλύτερο έπαθλο από όλα. Ως εκ τούτου, η Ουάσινγκτον εγκατέλειψε τις υποσχέσεις της για δημοκρατία και, αντίθετα, διέταξε να αυξηθούν τα επίπεδα του σοκ, ελπίζοντας ότι μια μεγαλύτερη δόση θα είχε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Με την απόφαση αυτή η σταυροφορία για τις ανόθευτες ελεύθερες αγορές έκλεισε τον κύκλο της, επιστρέφοντας πίσω στις ρίζες της στο Νότιο Κόνο της Λατινικής Αμερικής, όπου η οικονομική θεραπεία-σοκ επιβλήθηκε με τη βίαιη κατάλυση της δημοκρατίας, με την εξαφάνιση και το βασανισμό οποιουδήποτε αντιστεκόταν.

Όταν ο Πολ Μπρέμερ έφτασε στη Βαγδάτη, το σχέδιο των ΗΠΑ ήταν να συκληθεί μια συντακτική συνέλευση ευρείας σύνθεσης, με αντιπροσώπους όλων των συνιστωσών της ιρακινής κοινωνίας, οι οποίοι θα εξέλεγαν τα μέλη ενός μεταβατικού συμβουλίου που θα ασκούσε την εκτελεστική εξουσία. Δύο βδομάδες μετά ο Μπρέμερ απέρριψε το σχέδιο. Αντίθετα, αποφάσισε να επιλέξει ο ίδιος τα μέλη του ιρακινού κυβερνητικού συμβουλίου. Σε ένα μήνυμά του στον Πρόεδρο Μπους περιέγραψε τη διαδικασία επιλογής ως «ένα συνδυασμό τυφλόμυγας και τρισδιάστατης τριλίζας».⁵

Ο Μπρέμερ είχε δηλώσει ότι το συμβούλιο θα είχε κυβερνητικές αρμοδιότητες, όμως για μία ακόμα φορά άλλαξε γνώμη. «Η μέχρι τότε εμπειρία μου με το κυβερνητικό συμβούλιο έδειχνε ότι δε θα ήταν μια καλή ιδέα», θα ισχυριζόταν αργότερα ο πρώην απεσταλμένος των ΗΠΑ, εξηγώντας ότι τα μέλη του συμβουλίου αργούσαν πάρα πολύ να πάρουν αποφάσεις και ότι συζητούσαν διεξοδικά για αυτές, δύο γνωρίσματα που ήταν ασύμβατα με τα σχέδια της θεραπείας-σοκ. «Δεν μπορούσαν να οργανώσουν ούτε μια αυτοκινητοπομπή δύο οχημάτων», ισχυρίστηκε ο Μπρέμερ. «Πολύ απλά, ήταν ανίκανοι να πάρουν αποφάσεις ή να αποφασίσουν εντός κάποιου χρονοδιαγράμματος. Επιπλέον, αισθανόμουν ότι ήταν πολύ σημαντικό να θεσπιστεί ένα σύνταγμα πριν παραδώσουμε την κυριαρχία στον ομοιονδήμοτε».⁶

Το επόμενο πρόβλημα του Μπρέμερ ήταν οι εκλογές που διεξάγονταν αυθόρμητα σε κωμοπόλεις και πόλεις σε ολόκληρη τη χώρα. Στα τέλη Ιουνίου, μόλις δύο μήνες μετά την άφιξή του στο Ιράκ, αποφάσισε ότι έπρεπε να σταματήσει αμέσως η διεξαγωγή εκλογών. Το νέο σχέδιο προέβλεπε οι τοπικοί ηγέτες του Ιράκ να διορίζονται από τις κατοχικές Αρχές, όπως ακριβώς είχε συμβεί και με το κυβερνητικό συμβούλιο. Η αποφασιστική αναμέτρηση έγινε

στη Νατζάφ, την ιερή πόλη του ουιτισμού, που ήταν το πολυπληθέστερο θρησκευτικό δόγμα της χώρας. Στη Νατζάφ είχε ήδη ξεκινήσει η διαδικασία διεξαγωγής εκλογών, με τη βοήθεια των αμερικανικών στρατευμάτων. Όμως μία μέρα προτού αρχίσει η εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους ο αντισυνταγματάρχης που ασκούσε καθήκοντα τοπικού τοποτηρητή δέχτηκε ένα τηλεφώνημα από τον υποσιράτηγο των πεζοναυτών Τζιμ Μάτις. «Έπρεπε να ακυρωθούν οι εκλογές. Ο Μπρέμερ ανησυχούσε για το ενδεχόμενο να επικρατήσει ένας μη φιλικά προσκείμενος ισλαμιστής υποψήφιος. [...] Ο Μπρέμερ δε θα επέτρεπε να κερδίσει τις εκλογές λάθος άνθρωπος. Οι πεζοναύτες όφειλαν να επιλέξουν μια ομάδα σίγουρων Ιρακινών και να τους βάλουν να εκλέξουν το δήμαρχο. Με αυτό τον τρόπο οι Ηνωμένες Πολιτείες θα είχαν τον έλεγχο της διαδικασίας», γράφουν ο Μάικλ Γκόρντον και ο στρατηγός Μπέρναρντ Τρέιννορ, οι συγγραφείς του *Cobra II*, που θεωρείται η πλέον τεκμηριωμένη εξιστόρηση των πολεμικών επιχειρήσεων και της εισβολής. Τελικά, οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ διόρισαν δήμαρχο της Νατζάφ ένα συνταγματάρχη του σανιαμικού καθεστώτος, και το ίδιο έκαναν σε πολλές πόλεις και κωμοπόλεις σε ολόκληρη τη χώρα.*⁷

Σε μερικές περιπτώσεις η απαγόρευση του Μπρέμερ ανακοινώθηκε αφού οι Ιρακινοί είχαν ήδη εκλέξει τοπικούς αντιπροσώπους. Απτόητος, εκείνος διέταξε να δημιουργηθούν καινούρια συμβούλια. Στην επαρχία Τάτζι η Research Triangle Institute, η εργοληπτική εταιρεία που είχε μορμόνους επικεφαλής και είχε αναλάβει να αναδομήσει τους θεσμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης, διέλυσε το συμβούλιο που είχε εκλέξει ο τοπικός πληθυσμός αρκετούς μήνες πριν από την άφιξη της και επέμεινε να αρχίσει η διαδικασία από το μηδέν. «Νιώθουμε ότι οπισθοδρομούμε», παραπονέθηκε ένας κάτοικος της περιοχής. Ο Μπρέμερ επέμεινε ότι «δεν υφίσταται καθολική απαγόρευση» των δημοκρατικών διαδικασιών. «Δεν είμαι αντίθετος, αλλά θέλω να γίνουν με έναν τρόπο που θα διαλύσει τις ανησυχίες μας. [...] Εκλογές που πραγματοποιούνται υπερβολικά ωρίς μπορεί να αποβούν καταστροφικές. Θα πρέπει να διεξαχθούν με πολύ μεγάλη προσοχή».⁸

* Αυτός ήταν ένας από τους λόγους που η «απο-μπαθιοποίηση» προκάλεσε τόσο μεγάλη οργή: Ενώ είχαν χάσει τις δουλειές τους χαμηλόβαθμοι στρατιωτικοί, δάσκαλοι και γιατροί που είχαν υποχρεωθεί να γίνουν μέλη του κόμματος προκειμένου να ανελιχθούν επαγγελματικά, οι ανώτεροι αξιωματούχοι του κόμματος Μπάαθ, που ήταν διαβόητοι για την ανελέητη καταπίεση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, επιστρατεύτηκαν για να επιβάλουν την τάξη σε πόλεις και κωμοπόλεις. (Σ.τ.Σ.)

Μέχρι τότε οι Ιρακινοί εξακολουθούσαν να προσδοκούν ότι η Ουάσινγκτον θα τηρούσε τις υποσχέσεις της να οργανώσει εθνικές εκλογές και να παραδώσει την εξουσία σε μια κυβέρνηση εκλεγμένη από την πλειοψηφία των πολιτών. Όμως τον Νοέμβριο του 2003, και αφού είχε ήδη ακυρώσει τις τοπικές εκλογές, ο Μπρέμερ πήγε στην Ουάσινγκτον για να συμμετάσχει σε μυστικές συζητήσεις στο Λευκό Οίκο. Όταν επέστρεψε στη Βαγδάτη, ανακοίνωσε ότι δε θα πραγματοποιούνταν γενικές εκλογές. Η πρώτη «κυρίαρχη» κυβέρνηση του Ιράκ δε θα εκλεγόταν, αλλά θα διοριζόταν.

Αυτή η στροφή εκατόν ογδόντα μοιρών σχετιζόταν ενδεχομένως με μια δημοσκόπηση την οποία είχε διεξαγάγει το Διεθνές Ρεπουμπλικανικό Ινστιτούτο (International Republican Institute), που έδρευε στην Ουάσινγκτον. Οι Ιρακινοί είχαν ερωτηθεί ποιους πολιτικούς θα ψήφιζαν, αν τους δινόταν η δυνατότητα. Τα αποτελέσματα σήμαναν συναγερμό στην Πράσινη Ζώνη: Το 49% των ερωτηθέντων Ιρακινών απάντησαν ότι θα ψήφιζαν ένα κόμμα που θα υποσχόταν να δημιουργήσει «περισσότερες θέσεις εργασίας στο δημόσιο τομέα». Στην ερώτηση αν θα ψήφιζαν ένα κόμμα που θα υποσχόταν να δημιουργήσει «περισσότερες θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα» μόνο ένα ποσοστό 4,6% απάντησαν «ναί». Στην ερώτηση αν θα ψήφιζαν ένα κόμμα που θα υποσχόταν «να επιτρέψει την παραμονή των συμμαχικών δυνάμεων μέχρι να βελτιωθούν οι συνθήκες ασφάλειας» μόνο το 4,2% απάντησαν ότι θα το έκαναν.⁹ Με απλά λόγια, αν επιτρεπόταν στους Ιρακινούς να εκλέξουν ελεύθερα την επόμενη κυβέρνηση και αν αυτή η κυβέρνηση είχε πραγματική εξουσία, η Ουάσινγκτον θα έπρεπε να εγκαταλείψει δύο από τους βασικούς στόχους της: τη δημιουργία στο Ιράκ αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων και το πλήρες άνοιγμα των συνόρων στις αμερικανικές πολυεθνικές.

Μερικοί νεοσυντηρητικοί κατηγορούν την κυβέρνηση Μπους ότι το σχέδιό της για το Ιράκ έδινε μεγάλη βαρύτητα στη δημοκρατία, ότι χαρακτηριζόταν από μια αφελή πίστη στο δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού. Αυτές οι μομφές διαψεύδονται από τα πραγματικά γεγονότα του πρώτου έτους της κατοχής, καθώς ο Μπρέμερ προσπάθησε με κάθε τρόπο να ξεριζώσει τη δημοκρατία, που ξεφύτρωνε παντού σαν τα κεφάλια της Λερναίας Ύδρας. Μέσα στους πρώτους έξι μήνες από την ανάληψη των καθηκόντων του είχε ματαιώσει τη σύγκληση μιας συντακτικής συνέλευσης, είχε απορρίψει την ιδέα της εκλογής αυτών που θα ετοιμάζαν το προσχέδιο του συντάγματος, είχε ακυρώσει δεκάδες τοπικές και επαρχιακές εκλογές και, τελικά, είχε κατατροπώσει και το τέρμα των εθνικών εκλογών – ενέργειες που δεν αρμόζουν σε έναν ιδεαλιστή υποστηρικτή της

δημοκρατίας. Και κανένας από τους εξέχοντες νεοσυντηρητικούς που επιρρίπτουν σήμερα την ευθύνη για τα προβλήματα στο Ιράκ στην απουσία μιας «ιρακινής πρόσφυξης» δεν υποστήριξε το αίτημα για άμεσες εκλογές που διατύπωναν οι διαδηλωτές στους δρόμους της Βαγδάτης και της Βασόρα.

Πολλοί από όσους υπηρέτησαν στο Ιράκ τους πρώτους μήνες της κατοχής διατείνονται ότι οι διάφορες αποφάσεις για καθυστέρηση της εφαρμογής των δημοκρατικών θεσμών συνδέονται άμεσα με τη γέννηση της ένοπλης αντίστασης. Ο Σαλίμ Λόνε, ένας διπλωμάτης του ΟΗΕ που υπηρετούσε στο Ιράκ μετά την εισβολή, θεωρεί κομβικό σημείο την πρώτη αντιδημοκρατική απόφαση του Μπρέμερ. «Για παράδειγμα, η πρώτη μεγάλη βομβιστική επίθεση εναντίον της ξένης παρουσίας στο Ιράκ έγινε τον Ιούλιο του 2003, λίγες μέρες αφού οι Ηνωμένες Πολιτείες επέλεξαν τα μέλη του πρώτου ιρακινού πολιτικού σώματος, του κυβερνητικού συμβουλίου. Η διπλωματική αποστολή της Ιορδανίας και λίγο αργότερα τα κεντρικά γραφεία του ΟΗΕ στη Βαγδάτη ανατινάχτηκαν, με συνέπεια να σκοτωθούν πολλοί αθώοι. [...] Η οργή για τη σύνθεση του συμβουλίου, αλλά και για την υποστήριξη που του παρείχε ο ΟΗΕ, ήταν απίτη στο Ιράκ». Ο Λόνε έχασε πολλούς φίλους και συναδέλφους στις επιθέσεις αυτές.¹⁰

Οι σιίτες θεώρησαν προδοσία την ακύρωση των εθνικών εκλογών από τον Μπρέμερ. Καθώς αποτελούσαν τη μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα, ήταν βέβαιοι ότι θα κυριαρχούσαν σε μια εκλεγμένη κυβέρνηση έπειτα από δεκαετίες καταπίεσης. Αρχικά οι αντιδράσεις των σιιτών έλαβαν τη μορφή μαζικών ειρηνικών διαδηλώσεων: 100.000 διαδηλωτές στη Βαγδάτη, 30.000 στη Βασόρα. Όλοι τους φώναζαν: «Ναι στις εκλογές – Όχι στις επιλογές». «Το βασικό μας αίτημα σε αυτή τη διαδικασία είναι να εδραιωθούν οι συνταγματικοί θεσμοί μέσω εκλογών και όχι μέσω διορισμών», έγραψε ο Αλί Αμπντέλ Χακίμ αλ-Σάφι, ο δεύτερος τη τάξει σιίτης κληρικός, σε μια επιστολή με παραλήπτες τον Τζορτζ Μπους και τον Τόνι Μπλερ. Υποστήριξε ότι το νέο σχέδιο του Μπρέμερ «δεν είναι τίποτα άλλο από την αντικατάσταση μιας δικτατορίας με μια άλλη» και προειδοποίησε ότι, αν συνέχιζαν να το προωθούν, θα ξεκινούσαν μια μάχη την οποία δε θα μπορούσαν να κερδίσουν.¹¹ Ο Μπους και ο Μπλερ παρέμειναν αμετακίνητοι στις αποφάσεις τους. Εκθείασαν τις διαδηλώσεις ως μια απόδειξη για την άνηση της ελευθερίας, όμως επέβαλαν διά της βίας το σχέδιό τους και διόρισαν την πρώτη ιρακινή κυβέρνηση στη μετά Σαντάμ εποχή.

Σε αυτή την κρίσιμη καμπή ο Μοκτάντα αλ-Σαντρ άρχισε να αποκτά ση-

μαντική πολιτική δύναμη. Ενώ τα υπόλοιπα μεγάλα σιιτικά κόμματα αποφάσισαν να συμμετάσχουν στη διορισμένη κυβέρνηση και να αποδεχτούν ένα μεταβατικό σύνταγμα που είχε υπαγορευτεί από τις κατοχικές Αρχές, ο αλ-Σαντρ διαφώνησε, κατήγγειλε ως παράνομα τόσο τη διαδικασία όσο και το σύνταγμα και άρχισε να συγκρίνει δημόσια τον Μπρέμερ με τον Σαντάμ. Επιπλέον, άρχισε να αυξάνει την ισχύ του Στρατού του Μαχντί. Μετά την αποτυχία των ειρηνικών διαμαρτυριών οι σιίτες πείστηκαν ότι, για να εγκαθιδρυθεί μια δημοκρατία της πλειοψηφίας, θα έπρεπε να πολεμήσουν για αυτή.

Αν η κυβέρνηση Μπους είχε τηρήσει την υπόσχεσή της να παραδώσει σύντομα την εξουσία σε μια εκλεγμένη ιρακινή κυβέρνηση, είναι πιθανό η αντίσταση να είχε παραμείνει μικρή και ελέγξιμη αντί να εξαπλωθεί σε ολόκληρη τη χώρα. Όμως η τήρηση της υπόσχεσης συνεπαγόταν τη θυσία της οικονομικής ατζέντας που κρυβόταν πίσω από τον πόλεμο, κάτι που η κυβέρνηση Μπους δεν επρόκειτο ποτέ να δεχτεί – και για αυτόν το λόγο οι βίαιες αντιδράσεις στην άρνηση της Αμερικής να επιτρέψει την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας στο Ιράκ πρέπει να αντιμετωπιστούν επίσης ως μια μορφή ιδεολογικής ανάκρουσης.

Σωματικά σοκ

Καθώς η αντίσταση εντεινόταν, οι κατοχικές Αρχές αντέδρασαν κλιμακώνοντας τις τακτικές του σοκ. Αργά τη νύχτα ή νωρίς το πρωί Αμερικανοί στρατιώτες παραβίαζαν πόρτες και έμπαιναν στα σκοτεινά σπίτια κρατώντας φακούς και ουρλιάζοντας στα αγγλικά (μερικές λέξεις γίνονταν κατανοητές: «γαμημένε», «Αλί Μπαμπά», «Οσάμα μπιν Λάντεν»). Οι γυναίκες αναζητούσαν με αγωνία τις μαντίλες τους για να σκεπάσουν τα κεφάλια τους μπροστά στους ξένους εισβολείς. Οι άντρες συλλαμβάνονταν, τους φορούσαν κουκούλες, τους φόρτωναν σε στρατιωτικά καμιόνια και τους οδηγούσαν σε φυλακές και σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Υπολογίζεται ότι στα πρώτα τριάμισι χρόνια της κατοχής οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ συνέλαβαν και φυλάκισαν 61.500 Ιρακινούς, συνήθως με τη χρησιμοποίηση μεθόδων που ήταν σχεδιασμένες έτσι ώστε «να μεγιστοποιούν το σοκ της σύλληψης». Περίπου 19.000 παρέμεναν κρατούμενοι μέχρι την άνοιξη του 2007.¹² Στις φυλακές ακολουθούσαν κι άλλα σοκ: κουβάδες με παγωμένο νερό, γερμανικά λυκόσκυλα που γάβγιζαν και έδειχναν τα δόντια τους, γροθιές και κλοτσιές και, σε μερικές περιπτώσεις, ηλεκτροσόκ με γυμνά καλώδια.

Τρεις δεκαετίες νωρίτερα η νεοφιλελεύθερη εκστρατεία είχε αρχίσει με παρόμοιες τακτικές: Τα λεγόμενα «ανατρεπτικά στοιχεία» και οι υποτιθέμενοι τρομοκράτες απαγόταν μέσα από τα σπίτια τους, τους έδεναν τα μάτια ή τους φορούσαν κουκούλες και τους οδηγούσαν σε σκοτεινά κελιά, όπου υφίσταντο ξυλοδαρμούς ή και χειρότερα βασανιστήρια. Πλέον, για να εφαρμοστεί το μοντέλο της ελεύθερης αγοράς στο Ιράκ, ο κύκλος έκλεινε.

Μια παράμετρος που κατέστησε αναπόφευκτες τις τακτικές των βασανιστηρίων ήταν η ακλόνητη απόφαση του Ντόναλντ Ράμφελντ να διοικεί τις ένοπλες δυνάμεις σαν να ήταν μια σύγχρονη εταιρεία που χρησιμοποιεί εξωτερικούς προμηθευτές. Είχε σχεδιάσει τη στρατιωτική επιχείρηση όχι σαν να ήταν ο υπουργός Άμυνας, αλλά σαν να ήταν ο αντιπρόεδρος της Wal-Mart και να προσπαθούσε να περικόψει μερικούς ακόμα εργαζόμενους από το μισθολόγιο. Παρόλο που είχε περιορίσει σε 200.000 τους 500.000 άντρες που του είχαν ζητήσει οι στρατηγοί, θεωρούσε ότι μπορούσαν να γίνουν κι άλλες περικοπές. Την τελευταία στιγμή, ικανοποιώντας το διευθύνοντα σύμβουλο που έκρυβε μέσα του, μείωσε κατά μερικές δεκάδες χιλιάδες τους στρατιώτες που προέβλεπε το σχέδιο μάχης.¹³

Αν και οι άντρες που στάλθηκαν επαρκούσαν για να ανατρέψουν τον Σατάρ, δεν είχαν καμία ελπίδα να αντιμετωπίσουν την κατάσταση που δημιούργησαν στο Ιράκ τα διατάγματα του Μπρέμερ: την ανοιχτή εξέγερση του πληθυσμού και το κενό που προκάλεσε η διάλυση του στρατού και της αστυνομίας της χώρας. Αριθμητικά ανεπαρκείς για να ελέγξουν την κατάσταση στους δρόμους, οι κατοχικές δυνάμεις άρχισαν να πραγματοποιούν επιχειρήσεις-σκούπα. Οι χιλιάδες κρατούμενοι που συλλαμβάνονταν σε αυτές τις επιδρομές παραδίνονταν σε πράκτορες της CIA, σε στρατιώτες των ΗΠΑ και σε ιδιώτες που εργαζόνταν για τις εργοληπτικές εταιρείες ασφάλειας (πολλοί από τους οποίους δεν είχαν την κατάλληλη εκπαίδευση), που τους ανέκριναν με σκληρές μεθόδους για να μάθουν όσο το δυνατόν περισσότερα για την αντίσταση.

Τις πρώτες μέρες της κατοχής η Πράσινη Ζώνη είχε φιλοξενήσει ειδικούς στη θεραπεία-σοκ από την Πολωνία και τη Ρωσία. Πλέον είχε μετατραπεί σε μαγνήτη για μια άλλη κατηγορία ειδημόνων του σοκ, οι οποίοι εξειδικεύονταν στις σκοτεινές μεθόδους καταστολής των αντιστασιακών κινημάτων. Οι ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας στελεχώνονταν με βετεράνους των βρόμικων πολέμων της Κολομβίας, της Νότιας Αφρικής και του Νεπάλ. Σύμφωνα με το δημοσιογράφο Τζέρεμι Σκίχιλ, η Blackwater και άλλες ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας προσέλαβαν και χρησιμοποίησαν στο Ιράκ περισσότερους από 700 Χι-

λιανούς, πολλοί από τους οποίους ήταν άντρες των ειδικών δυνάμεων, ενώ αρκετοί είχαν εκπαιδευτεί και υπηρετήσει επί Πινοτσέι.¹⁴

Ένας από τους υψηλόβαθμους ειδικούς στο σοκ ήταν ο αντιπλοίαρχος των ΗΠΑ Τζέιμς Στιλ, ο οποίος έφτασε στο Ιράκ τον Μάιο του 2003. Ο Στιλ είχε διαδραματίσει κομβικό ρόλο στις ακροδεξιές εκστρατείες στη Λατινική Αμερική, καθώς είχε υπηρετήσει ως στρατιωτικός σύμβουλος των ΗΠΑ σε αρκετά τάγματα του στρατού του Ελ Σαλβαδόρ τα οποία είχαν κατηγορηθεί ότι λειτούργουσαν ως «αποσπάσματα θανάτου». Αργότερα έγινε αντιπρόεδρος της Εηπον και πήγε στο Ιράκ αρχικά ως σύμβουλος για ενεργειακά ζητήματα, όμως μετά την ενίσχυση της αντίστασης επέστρεψε στις παλιές του συνήθειες και έγινε ο βασικός σύμβουλος του Μπρέμερ για την ασφάλεια. Ο Στιλ διατάχτηκε τελικά να εφαρμόσει στο Ιράκ αυτό που ανώνυμες πηγές του Πενταγώνου αποκαλούν ωμά «η λύση του Ελ Σαλβαδόρ».¹⁵

Ο Τζον Σίφτον, ερευνητής του Παρατηρητηρίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, μου είπε ότι οι παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων των κρατούμενων στο Ιράκ διέφεραν από το σύνηθες πρότυπο. Στις εμπόλεμες ζώνες οι παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων γίνονται συνήθως στην αρχή, όταν υπάρχει ακόμα η λεγόμενη «ομίχλη του πολέμου», όταν επικρατεί χάος στα πεδία των μαχών και κανείς δεν τηρεί τους κανόνες. Αυτό συνέβη στο Αφγανιστάν, όμως «στο Ιράκ τα πράγματα εξελίχτηκαν διαφορετικά. Στην αρχή υπήρχε επαγγελματισμός, αλλά οι καταστάσεις επιδεινώθηκαν αντί να βελτιωθούν».

Η αλλαγή άρχισε να συντελείται στα τέλη Αυγούστου του 2003, τέσσερις μήνες μετά την πτώση της Βαγδάτης. Από τότε, μου είπε ο Σίφτον, άρχισαν να αυξάνονται οι αναφορές για παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Σύμφωνα με αυτό το χρονοδιάγραμμα, το σοκ των βασανιστηρίων ακολούθησε αμέσως μετά τα οικονομικά σοκ του Μπρέμερ. Στα τέλη Αυγούστου ο Μπρέμερ είχε ολοκληρώσει τη νέα νομοθεσία και είχε ακυρώσει τις εκλογές. Και, καθώς αυτές οι ενέργειες έστειλαν ολοένα και περισσότερους νεοσύλλεκτους στην αντίσταση, οι Αμερικανοί στρατιώτες διατάχτηκαν να ξεριζώσουν την ανυπακοή στο Ιράκ.

Μπορούμε να παρακολουθήσουμε τη χρονική εξέλιξη αυτής της αλλαγής χάρη σε μια σειρά αποχαρακτηρισμένων εγγράφων που ήρθαν στο φως μετά το σκάνδαλο της φυλακής του Άμπου Γκράιμπ. Η αλληλουχία των εγγράφων ξεκινά στις 14 Αυγούστου 2003, όταν ο λοχαγός Γουίλιαμ Πονς, αξιωματικός του τμήματος πληροφοριών στο γενικό αρχηγείο των αμερικανικών ενόπλων

δυνάμεων στο Ιράκ, έστειλε ένα e-mail σε συναδέλφους του που οι μονάδες τους ήταν διάσπαρτες σε ολόκληρη τη χώρα. Στο e-mail υπήρχε η πασίγνωστη πλέον δήλωση: «Κύριοι, πρέπει να σταματήσουμε να φερόμαστε με το γάντι στους κρατούμενους. [...] [Ένας συνταγματάρχης] κατέστησε σαφές ότι πρέπει να “σπάσουμε” αυτά τα άτομα. Οι απώλειες αυξάνονται και πρέπει να αρχίσουμε να συγκεντρώνουμε πληροφορίες για να προστατέψουμε τους συμπολεμιστές μας από περισσότερες επιθέσεις». Ο Πονς ζητούσε να του στείλουν ιδέες για τις τεχνικές που θα χρησιμοποιούσαν οι ανακριτές – μια «λίστα με ευχές», όπως την ονόμαζε. Κατακλύστηκε με εισερχόμενα e-mail που περιείχαν υποδείξεις, συμπεριλαμβανομένης της «ηλεκτροπληξίας με χαμηλά βολτ».¹⁶

Δύο βδομάδες αργότερα, στις 31 Αυγούστου, ο υποστράτηγος Τζέφρι Μίλερ, διοικητής της φυλακής του Γκουαντάναμο, έφτασε στο Ιράκ έχοντας ως αποστολή του να «γκουαντανάμοποιήσει» τη φυλακή του Άμπου Γκράιμπ.¹⁷ Δύο βδομάδες μετά, στις 14 Σεπτεμβρίου, ο αντιστράτηγος Ρικάρντο Σάντσεσ, ο ανώτατος διοικητής στο Ιράκ, έδωσε την έγκρισή του για ένα ευρύ φάσμα νέων ανακριτικών μεθόδων οι οποίες βασίζονταν στο μοντέλο του Γκουαντάναμο και συμπεριλάμβαναν τον εσκεμμένο εξευτελισμό (που ονομαζόταν «καταστολή της υπερηφάνειας και του εγώ»), την «εκμετάλλευση του φόβου των Αράβων για τα σκυλιά», την αποστέρηση των αισθήσεων (που ονομαζόταν «έλεγχος του φωτός»), την υπερφόρτωση των αισθήσεων (με κραυγές και εκκωφαντική μουσική) και τον εξαναγκασμό των κρατουμένων να στέκονται σε άβολες στάσεις. Στις αρχές Οκτωβρίου, μερικές μέρες μετά την αποστολή του μνημονίου του Σάντσεσ, έλαβαν χώρα τα όσα απεικονίζονται στις περίφημες φωτογραφίες από τη φυλακή του Άμπου Γκράιμπ.¹⁸

Η ομάδα του Μπους δεν είχε καταφέρει να επιβάλει την υπακοή στους Ιρακινούς ούτε με το «Σοκ και Δέος» ούτε με την οικονομική θεραπεία-σοκ. Πλέον οι τακτικές του σοκ θα γίνονταν πιο προσωπικές, με τη χρησιμοποίηση της αλάνθαστης συνταγής του ανακριτικού εγχειριδίου *Kubark* για την πρόκληση παλινδρόμησης.

Αρκετοί από τους πιο σημαντικούς κρατούμενους οδηγήθηκαν σε ένα χώρο κοντά στο Διεθνές Αεροδρόμιο της Βαγδάτης, ο οποίος βρισκόταν υπό την εποπτεία ενός στρατιωτικού τακτικού αποσπάσματος και της CIA. Η ύπαρξη των εγκαταστάσεων, στις οποίες η πρόσβαση επιτρεπόταν μόνο με την επίδειξη ειδικής ταυτότητας, ενώ ο Ερυθρός Σταυρός δε γνώριζε τίποτα για αυτές, ήταν τόσο μυστική, ώστε απαγορευόταν η είσοδος ακόμα και σε υψηλόβαθμους αξιωματικούς. Για να διατηρηθεί η μυστικότητα, άλλαζε συνεχώς η ονο-

μασία τους: από Ειδικό Απόσπασμα 20 σε 121, στη συνέχεια σε 6-26 και, τελικά, σε 145.¹⁹

Οι κρατούμενοι βρίσκονταν σε ένα μικρό κτίριο σχεδιασμένο με τέτοιον τρόπο ώστε να τηρούνται κατά γράμμα οι συνθήκες που περιγράφονται στο εγχειρίδιο *Kubark*, συμπεριλαμβανομένης της απόλυτης αποστέρησης των αισθήσεων. Το κτίριο ήταν χωρισμένο σε πέντε χώρους: ένα ιατρείο, ένα «μαλακό δωμάτιο» που έμοιαζε με καθιστικό (για τους κρατούμενους που συνεργάζονταν), ένα κόκκινο δωμάτιο, ένα μπλε δωμάτιο και το τρομακτικό μαύρο δωμάτιο: ένα μικρό κελί που όλες του οι επιφάνειες ήταν βαμμένες μαύρες και στις τέσσερις γωνίες του υπήρχαν ηχεία.

Η ύπαρξη αυτών των μυστικών εγκαταστάσεων έγινε δημόσια γνωστή όταν ένας λοχίας που είχε υπηρετήσει σε αυτές προσέγγισε το Παρατηρητήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα χρησιμοποιώντας το ψευδώνυμο Τζεφ Πέρι και περιέγραψε τι συνέβαινε εκεί. Σε σύγκριση με το «φρενοκομείο» του Άμπου Γκράιμπ, όπου ανεκπαίδευτοι δεσμοφύλακες αυτοσχεδίαζαν, οι εγκαταστάσεις της CIA στο αεροδρόμιο χαρακτηρίζονταν από μια αλλόκοτη οργάνωση και τάξη. Σύμφωνα με τον Πέρι, όταν οι ανακριτές ήθελαν να χρησιμοποιήσουν «σκληρές τακτικές» σε βάρος των κρατουμένων στο μαύρο δωμάτιο, πήγαιναν σε έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή και τύπωναν ένα έντυπο που αποτελούσε ένα είδος οδηγού βασανιστηρίων. «Τα είχες όλα μπροστά σου τυπωμένα», θυμάται ο Πέρι. «Έλεγχος του περιβάλλοντος, εναλλαγή ζέστης και κρύου, στροβοσκοπικά φώτα, μουσική κτλ. Εμείς λειτουργούσαμε απλώς σαν εκπαιδευμένα σκυλιά. [...] Αρκούσε να σημειώνουμε στη λίστα τι ακριβώς θέλαμε να χρησιμοποιήσουμε». Όταν οι ανακριτές συμπλήρωναν τα έντυπα, τα πήγαιναν σε έναν ανώτερο αξιωματικό για να τα εγκρίνει. «Δεν είδα ούτε ένα έντυπο που να μην είναι υπογεγραμμένο», δήλωσε ο Πέρι.

Κάποιοι από τους ανακριτές άρχισαν να αναρωτιούνται αν οι τεχνικές αυτές παραβίαζαν τις Συμβάσεις της Γενεύης που απαγόρευαν την «ταπεινωτική και εξευτελιστική συμπεριφορά». Φοβούμενοι ότι θα ασκούσαν διώξεις εναντίον τους αν δημοσιοποιούσαν τα όσα έκαναν, ο Πέρι μαζί με τρεις άλλους ζήτησαν να δουν το συνταγματάρχη διοικητή τους και «του είπαμε ότι δεν αισθανόμασταν άνετα με αυτή τη σκληρή συμπεριφορά προς τους κρατούμενους». Η μυστική φυλακή λειτουργούσε τόσο αποτελεσματικά, ώστε σε λιγότερο από δύο ώρες μια ομάδα νομικών του στρατού έφτασαν στις εγκαταστάσεις και έκαναν μια παρουσίαση χρησιμοποιώντας το πρόγραμμα PowerPoint για να εξηγήσουν για ποιο λόγο οι κρατούμενοι δεν προστατεύονταν από τις Συμ-

βάσεις της Γενεύης και γιατί η αποστέρηση των αισθήσεων (παρά τα αντίθετα συμπεράσματα των ερευνών της CIA) δεν αποτελούσε βασανιστήριο. «Όλα έγιναν πολύ γρήγορα», σχολίασε ο Πέρι για το χρόνο αντίδρασης. «Λες και ήταν ήδη έτοιμοι. Αυτό που εννοώ είναι ότι είχαν ήδη έτοιμη τη δίωρη προβολή των ολάντ».

Υπήρχαν κι άλλες εγκαταστάσεις σε ολόκληρο το Ιράκ όπου κρατούμενοι υποβάλλονταν σε παρόμοιες μεθόδους αποστέρησης των αισθήσεων, μερικές από τις οποίες αναβίωναν τα πειράματα που είχαν γίνει στο Πανεπιστήμιο Μαγκκίλ πριν από τόσα χρόνια. Ένας άλλος λοχίας αποκάλυψε την ύπαρξη μιας φυλακής σε μια στρατιωτική βάση που ονομαζόταν «Τίγρης» και βρισκόταν στο αλ-Κάιμ, κοντά στα σύνορα με τη Συρία, όπου υπήρχαν από είκοσι μέχρι σαράντα κρατούμενοι. Τους έδεναν τα μάτια, τους φορούσαν χειροπέδες και τους έκλειναν για είκοσι τέσσερις ώρες μέσα σε μεταλλικά κοντέινερ στα οποία επικρατούσε αποπνικτική ζέση – «χωρίς ύπνο, χωρίς φαγητό, χωρίς νερό», σύμφωνα με τα όσα είπε ο λοχίας. Αφού οι αντιστάσεις τους κάμπτονταν μέσα στα κοντέινερ αποστέρησης των αισθήσεων, οι κρατούμενοι βομβαρδίζονταν στη συνέχεια με στροβοσκοπικά φώτα και μουσική χέβι μέταλ.²⁰

Ανάλογες μέθοδοι χρησιμοποιούνταν σε μια βάση των ειδικών δυνάμεων κοντά στο Τικρίτ, με τη διαφορά ότι έκλειναν τους κρατούμενους σε ακόμα μικρότερα κελιά, διαστάσεων 1,2 X 1,2 μέτρων, ώστε να μην μπορούν να στέκονται όρθιοι ή να ξαπλώνουν – μια αναβίωση των κελιών που χρησιμοποιούνταν στο Νότιο Κώνο της Λατινικής Αμερικής. Τους κρατούσαν σε αυτές τις ακραίες συνθήκες αποστέρησης των αισθήσεων και απομόνωσης μέχρι και μία βδομάδα. Τουλάχιστον ένας από τους κρατούμενους κατήγγειλε ότι Αμερικανοί στρατιώτες του έκαναν και ηλεκτροσόκ, όμως οι στρατιώτες το διέψευσαν.²¹ Ωστόσο υπάρχουν σημαντικές αποδείξεις ότι Αμερικανοί στρατιώτες χρησιμοποιούσαν όντως το ηλεκτροσόκ ως μια τεχνική βασανισμού στο Ιράκ. Στις 14 Μαΐου 2004, στο πλαίσιο κάποιας δικαστικής υπόθεσης που δεν έλαβε σχεδόν καθόλου δημοσιότητα, δύο πεζοναύτες καταδικάστηκαν σε φυλάκιση επειδή ένα μήνα πριν είχαν κάνει ηλεκτροσόκ σε Ιρακινό κρατούμενο. Σύμφωνα με κυβερνητικά έγγραφα που εξασφάλισε η Αμερικανική Ένωση Πολιτικών Ελευθεριών, ένας στρατιώτης «έκανε ηλεκτροσόκ σε έναν Ιρακινό κρατούμενο χρησιμοποιώντας ένα μετασχηματιστή. [...] Κρατούσε τα καλώδια πάνω στον ώμο του κρατουμένου μέχρι εκείνος να αρχίσει να “χορεύει” ενώ υφίστατο το ηλεκτροσόκ».²²

Όταν δημοσιοποιήθηκαν οι τρομερές φωτογραφίες από τη φυλακή του

Άμπου Γκράιμπ, στις οποίες περιλαμβάνόταν και μια που απεικόνιζε έναν κρατούμενο να στέκεται πάνω σε ένα κουτί, με ηλεκτρικά καλώδια να κρέμονται από τα χέρια του, οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ βρέθηκαν αντιμέτωπες με ένα αλλόκοτο πρόβλημα: «Πολλοί κρατούμενοι ισχυρίστηκαν ότι απεικονίζονταν στην εν λόγω φωτογραφία», εξήγησε ο εκπρόσωπος της Διοίκησης Εγκληματολογικών Ερευνών του Στρατού, της υπηρεσίας που επιφορτίστηκε με την έρευνα για την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των κρατουμένων. Ένας από αυτούς τους κρατούμενους ήταν ο Χατζ Αλί, πρώην δήμαρχος. Σύμφωνα με τον Αλί, του είχαν φορέσει μια κουκούλα, τον είχαν υποχρεώσει να σταθεί πάνω σε ένα κουτί και είχαν τοποθετήσει ηλεκτρικά καλώδια σε διάφορα σημεία του σώματός του. Όμως, σε αντίθεση με τους δεσμοφύλακες του Άμπου Γκράιμπ που ισχυρίζονταν ότι από τα καλώδια δεν περνούσε ηλεκτρικό ρεύμα, ο Αλί δήλωσε στο PBS ότι «όταν μου έκαναν ηλεκτροσόκ, ένιωθα λες και τα μάτια μου θα πετάγονταν από τις κόγχες τους».²³

Όπως χιλιάδες πρώην κρατούμενοι, ο Αλί αφέθηκε ελεύθερος από τη φυλακή στο Άμπου Γκράιμπ χωρίς να του απαγγελθούν κατηγορίες, αφού πρώτα του είπαν «συνελήφθης κατά λάθος». Σύμφωνα με τον Ερυθρό Σταυρό, Αμερικανοί αξιωματικοί έχουν παραδεχτεί ότι το 70-90% των συλλήψεων στο Ιράκ «έγιναν κατά λάθος». Ο Αλί ισχυρίζεται ότι πολλοί από αυτούς τους «κατά λάθος» συλληφθέντες βγήκαν από τις φυλακές διψώντας για εκδίκηση. «Το Άμπου Γκράιμπ είναι ένα φυτώριο εξεγερμένων. [...] Εξαιτίας όλων των προσβολών και των βασανιστηρίων που υπέστησαν, είναι έτοιμοι να κάνουν το οτιδήποτε. Ποιος μπορεί να τους κατηγορήσει;»²⁴

Πολλοί Αμερικανοί στρατιώτες αντιλαμβάνονταν πώς είχε η κατάσταση και φοβούνταν αυτή την αντίδραση. «Αν ήταν πριν ένας καλός άνθρωπος, τώρα θα έχει γίνει κακός εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο του φερθήκαμε», δήλωσε ένας λοχίας της 82ης Μεραρχίας Αλεξιπτωτιστών ο οποίος υπηρέτησε σε μια αυτοσχέδια φυλακή όπου οι συνθήκες κράτησης ήταν εξαιρετικά βάνουσες. Η φυλακή βρισκόταν κοντά στη Φαλούτζα, σε μια στρατιωτική βάση των ΗΠΑ στην οποία έδρευε ένα τάγμα που η προσωπικότητά του ήταν «Μανιακοί Δολοφόνοι».²⁵

Τα πράγματα ήταν ακόμα χειρότερα στις φυλακές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Ιρακινών. Από τότε που εδραιώθηκε το καθεστώς του ο Σαντάμ βασιζόταν πάντα στα βασανιστήρια για να παραμένει στην εξουσία. Για να σταματήσουν τα βασανιστήρια στο μετά Σαντάμ Ιράκ, θα έπρεπε η νέα κυβέρνηση να αποκηρύξει αυτού του είδους τις μεθόδους. Αντίθετα, οι ένοπλες δυνά-

μεις των ΗΠΑ άρχισαν να χρησιμοποιούν τα βασανιστήρια για τους δικούς τους σκοπούς, δίνοντας το κακό παράδειγμα, ενώ την ίδια στιγμή εκπαίδευαν και επέπτευαν τις νέες αστυνομικές και ένοπλες δυνάμεις του Ιράκ.

Τον Ιανουάριο του 2005 το Παρατηρητήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα διαπίστωσε ότι στις φυλακές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Ιρακινών (και υπό την εποπτεία των ΗΠΑ) γινόταν «συστηματική χρησιμοποίηση» βασανιστηρίων, συμπεριλαμβανομένων ηλεκτροσόκ. Σε μια εσωτερική έκθεση της 1ης Μεραρχίας Ιππικού αναφερόταν ότι Ιρακινοί αστυνομικοί και στρατιώτες «χρησιμοποιούσαν σε σταθερή βάση ηλεκτροσόκ και πνιγμούς για την απόσπαση ομολογιών». Σε αρκετές περιπτώσεις Ιρακινοί δεσμοφύλακες χρησιμοποιούσαν το κατεξοχήν σύμβολο των βασανιστηρίων στη Λατινική Αμερική, την *picana*, την ηλεκτρική βουκέντρα για τα βοοειδή. Τον Δεκέμβριο του 2006 οι *New York Times* δημοσίευσαν ένα άρθρο για την περίπτωση του Φαράζ Μαχμούντ, τον οποίο «έγδυσαν και κρέμασαν από το ταβάνι. Ο κρατούμενος ισχυρίζεται ότι ακούμπησαν μια ηλεκτρική βουκέντρα στα γεννητικά του όργανα, κάνοντας το σώμα του να τινάζεται και να χτυπάει πάνω στους τοίχους».²⁶

Τον Μάρτιο του 2005 ο δημοσιογράφος του *New York Times Magazine* Πίτερ Μάας παρακολούθησε τις επιχειρήσεις μιας ειδικής καταδρομικής μονάδας της αστυνομίας τα μέλη της οποίας είχαν εκπαιδευτεί από τον Τζέιμς Στιλ. Επέτρεψαν στον Μάας να επισκεφθεί μια δημόσια βιβλιοθήκη στη Σαμάρρα που είχε μετατραπεί σε μακάβρια φυλακή. Είδε κρατούμενους (μερικοί από τους οποίους αιμορραγούσαν) με δεμένα τα μάτια και με χειροπέδες, αλλά και ένα τραπέζι «με κηλίδες αίματος» πάνω του. Άκουσε ανθρώπους να ξερνούν και να βγάζουν κραυγές που «σου πάγωναν το αίμα, σαν τις κραυγές ενός τρελού ή κάποιου που τρελαίνεται». Άκουσε, επίσης, δύο πυροβολισμούς «από το εσωτερικό ή από το πίσω μέρος του κέντρου κράτησης».²⁷

Στο Ελ Σαλβαδόρ τα αποσπάσματα θανάτου δε χρησιμοποιούσαν τις δολοφονίες μόνο για να εξοντώνουν τους πολιτικούς αντιπάλους, αλλά και για να τρομοκρατούν το ευρύτερο κοινό. Τα ακρωτηριασμένα πτώματα που εμφανίζονταν στην άκρη των δρόμων έστειλαν το μήνυμα ότι, αν κάποιος ξεπερνούσε τα όρια, η επόμενη σορός θα ήταν η δική. Συχνά οι νεκροί έφεραν πάνω τους σημάδια που υποδήλωναν ποιο ήταν το απόσπασμα θανάτου που τους είχε δολοφονήσει: η Λευκή Χειρ (Mano Blanco) ή η Ταξιαρχία Μαξιμιλιάνο Χερνάντες (Maximiliano Hernandez Brigade). Παρόμοια μηνύματα άρχισαν να εμφανίζονται στις άκρες των δρόμων του Ιράκ: Σοροί κρατουμένων τους οποί-

ους για τελευταία φορά είχαν δει ζωντανούς όταν τους είχαν συλλάβει Ιρακινοί κομάντος που υπάγονταν στο Υπουργείο Εσωτερικών ανακαλύπτονταν με μια σφαίρα στο κεφάλι και τα χέρια τους δεμένα πισώπλατα ή με τρύπες στα κρανία που είχαν ανοιχτεί με ηλεκτρικά τρυπάνια. Τον Νοέμβριο του 2005 οι *Los Angeles Times* έγραψαν ότι στο νεκροτομείο της Βαγδάτης «δεκάδες πτώματα καταφτάνουν σε εβδομαδιαία βάση, συμπεριλαμβανομένων πολλών με αστυνομικές χειροπέδες». Σε πολλές περιπτώσεις οι υπάλληλοι του νεκροτομείου επέστρεφαν τις χειροπέδες στην αστυνομία.²⁸

Όμως χρησιμοποιούνταν και περισσότερο εξελιγμένοι τεχνολογικά τρόποι για να αποστέλλονται μηνύματα τρόμου στο Ιράκ. Το *Terrorism in the Grip of Justice (Η Τρομοκρατία στην Τσιμπίδα της Δικαιοσύνης)* είναι μια τηλεοπτική σειρά με υψηλή θεαματικότητα η οποία προβάλλεται από το δίκτυο Al Iaqiya, που χρηματοδοτείται από τις ΗΠΑ. Αρκετοί πρώην κρατούμενοι έχουν εξηγήσει πώς γυρίζονται οι εκπομπές: Οι κρατούμενοι, που συχνά συλλαμβάνονται στην τύχη κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων-σκούπα, ξυλοκοποούνται και βασανίζονται, ενώ οι οικογένειές τους δέχονται απειλές μέχρι να ομολογήσουν ότι διέπραξαν κάποιο έγκλημα – ακόμα και εγκλήματα που δικηγόροι έχουν αποδείξει στη συνέχεια ότι δεν έγιναν ποτέ. Έπειτα βιντεοκάμερες καταγράφουν τις «ομολογίες» των κρατουμένων ότι είναι τρομοκράτες ή κλέφτες, ομοφυλόφιλοι και ψεύτες. Κάθε βράδυ οι Ιρακινοί παρακολουθούν αυτές τις ομολογίες από ανθρώπους που τα μελανιασμένα και πρησμένα πρόσωπά τους αποτελούν αδιαμφισβήτητο τεκμήριο ότι έχουν βασανιστεί. «Η τηλεοπτική σειρά έχει θετικές επιπτώσεις στους πολίτες», είπε στον Μάας ο Αντνάν Ταμπίτ, ο επικεφαλής των «σαλβαδοροποιημένων» Ιρακινών κομάντος.²⁹

Δέκα μήνες αφότου ο Τύπος αναφέρθηκε για πρώτη φορά στη «λύση του Ελ Σαλβαδόρ», οι τρομακτικές συνέπειές της είχαν γίνει ολοφάνερές. Οι Ιρακινοί κομάντος, εκπαιδευμένοι από τον Στιλ, υπάγονταν επίσημα στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Εσωτερικών. Όταν ένας εκπρόσωπος του υπουργείου ρωτήθηκε από τον Μάας για τα όσα είχε δει εκείνος στη βιβλιοθήκη-φυλακή, επέμεινε ότι «δεν επιτρέπεται καμία παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όσων κρατουμένων βρίσκονται στα χέρια των δυνάμεων ασφαλείας του Υπουργείου Εσωτερικών». Όμως τον Νοέμβριο του 2005 ανακαλύφθηκαν 173 Ιρακινοί κρατούμενοι σε μια φυλακή του Υπουργείου Εσωτερικών. Μερικοί είχαν βασανιστεί τόσο άγρια, ώστε το δέρμα τους ξεφλούδιζε. Άλλοι είχαν σημάδια από τρυπάνια στα κρανία τους και τους είχαν βγάλει τα δόντια και τα νύχια. Οι κρατούμενοι που αφέθηκαν ελεύθεροι ισχυρίστηκαν ότι δεν είχαν

επιζήσει όλοι όσοι ήταν έγκλειστοι στη συγκεκριμένη φυλακή. Συνέταξαν έναν κατάλογο με τα ονόματα 18 ανθρώπων που είχαν βασανιστεί μέχρι θανάτου στις φυλακές του υπουργείου – οι αγνοούμενοι του Ιράκ.³⁰

Όταν διεξήγα την έρευνα για τα πειράματα του Γιούν Κάμερον τη δεκαετία του 1950, ένας από τους συναδέλφους του, ο ψυχίατρος Φρεντ Λόουι, μου είχε πει: «Οι ψυχαναλυτές της φροϊδικής σχολής έχουν αναπτύξει πολύπλοκες μεθόδους για να ξεφλουδίζουν το κρεμμύδι και να φτάνουν στην καρδιά του προβλήματος. Ο Κάμερον ήθελε να τρυπήσει μονομιάς όλα τα διαδοχικά στρώματα του ανθρώπινου νου. Όμως, όπως θα ανακάλυπτε αργότερα, το μόνο που υπάρχει είναι τα στρώματα».³¹ Ο Κάμερον πίστευε ότι θα μπορούσε να καταστρέψει όλα τα στρώματα της συνείδησης των ασθενών του και να αρχίσει από το μηδέν. Ονειρευόταν να δημιουργήσει καινούριες προσωπικότητες. Όμως οι ασθενείς του δεν αναγεννιούνταν. Έπεφταν σε σύγχυση, πληγώνονταν, συνθλίβονταν.

Και οι σχεδιαστές της θεραπείας-σοκ στο Ιράκ κατέστρεψαν τη διαστρωμάτωση της ιρακινής κοινωνίας, επιδιώκοντας να δημιουργήσουν μια λευκή σελίδα πάνω στην οποία θα οικοδομούσαν ένα νέο μοντέλο χώρας. Το μόνο που κατάφεραν ήταν να αφήσουν πίσω τους σωρούς ερειπίων και εκατομμύρια ανθρώπους συντετριμμένους ψυχολογικά και σωματικά: συντετριμμένους από το καθεστώς του Σαντάμ, συντετριμμένους από τον πόλεμο, συντετριμμένους από τις αδελφοκτόνες συγκρούσεις. Αντί να «σαρώσουν» το Ιράκ, οι καπιταλιστές της καταστροφής που στελέχωναν την κυβέρνηση Μπους απλώς αναμόχλευσαν αρχαία πάθη. Αντί να διαγράψουν την ιστορία της χώρας και να δημιουργήσουν μια λευκή σελίδα, έφεραν στην επιφάνεια παλιά μίσση για να συγχωνευτούν με τις καινούριες βεντέτες που προκαλούσε κάθε νέα επίθεση – σε ένα τέμενος στην Κερμπαλά ή στη Σαμάρρα, σε μια αγορά, σε ένα υπουργείο, σε ένα νοσοκομείο. Οι χώρες, όπως και οι άνθρωποι, δεν επανεκκινούν έπειτα από ένα ισχυρό σοκ. Απλώς καταρρέουν.

Κάτι που, φυσικά, οδηγεί σε κλιμάκωση της εκρηκτικής κατάστασης, πράγμα που συνεπάγεται αύξηση των δόσεων του σοκ, περισσότερο πόνο, περισσότερες βόμβες, περισσότερα βασανιστήρια. Ο πρώην αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών Ρίτσαρντ Άρμιταζ, που είχε προβλέψει ότι οι Ιρακινοί «θα καθοδηγούνταν εύκολα από το σημείο Α στο σημείο Β», θα κατέληγε αργότερα στο συμπέρασμα ότι το πραγματικό πρόβλημα ήταν πως οι ΗΠΑ είχαν φερ-

θεί υπερβολικά ήπια: «Ο ανθρωπιστικός τρόπος με τον οποίο η συμμαχία διεξήγαγε τον πόλεμο οδήγησε, στην πραγματικότητα, σε μια κατάσταση στο πλαίσιο της οποίας ήταν πιο δύσκολο να συμφιλωθούν οι άνθρωποι. Στη Γερμανία και στην Ιαπωνία [μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο] ο πληθυσμός ήταν εξαντλημένος και βαθιά συγκλονισμένος από τα όσα είχαν γίνει, όμως στο Ιράκ συνέβη το αντίθετο. Η κεραυνοβόλα νίκη εις βάρος των δυνάμεων του εχθρού μάς άφησε με έναν πληθυσμό που δεν ήταν ιποπημένος και παραζαλισμένος, όπως είχε συμβεί στην Ιαπωνία και στη Γερμανία. [...] Στο Ιράκ οι ΗΠΑ βρέθηκαν αντιμετώπιες με έναν πληθυσμό που δεν είχε υποστεί σοκ και δεν αισθανόταν δέος». ³² Μέχρι τον Ιανουάριο του 2007 ο Μπους και οι σύμβουλοί του εξακολουθούσαν να είναι πεπεισμένοι ότι θα μπορούσαν να αποκτήσουν τον έλεγχο του Ιράκ με μια «σαρωτική επέλαση» που θα εξουδετέρωνε τον Μοκτάντα αλ-Σαντρ – «ένα καρκίνωμα που υπονόμει» την κυβέρνηση του Ιράκ. Η στρατηγική στην οποία βασιζόταν η επέλαση αποσκοπούσε στην «επιτυχή εκκαθάριση της κεντρικής Βαγδάτης», κι όταν οι δυνάμεις του αλ-Σαντρ θα υποχωρούσαν στη συνοικία Σαντρ, στη «διά της βίας εκκαθάριση του οχυρού των σιτών». ³³

Τη δεκαετία του 1970, όταν ξεκίνησε η κορπορατική σταυροφορία, η δικαιοσύνη αποφάνθηκε ότι οι τακτικές που χρησιμοποιήθηκαν συνιστούσαν γενοκτονία, αποσκοπώντας στην εσκεμμένη εξάλειψη ενός τμήματος του πληθυσμού. Στο Ιράκ συνέβη κάτι ακόμα πιο τερατώδες: η εξάλειψη όχι μόνο ενός τμήματος του πληθυσμού, αλλά μιας ολόκληρης χώρας. Το Ιράκ εξαφανίζεται, αποσυντίθεται. Όπως συμβαίνει συνήθως, τα πρώτα θύματα ήταν οι γυναίκες, που εξαφανίστηκαν πίσω από μαντίλες ή κλειστές πόρτες σπιτιών. Τα επόμενα θύματα ήταν τα παιδιά, που σταμάτησαν να πηγαίνουν στα σχολεία τους (το 2006 τα δύο τρίτα των μαθητών έμεναν στα σπίτια τους). Ακολούθησαν οι επαγγελματίες: γιατροί, καθηγητές, επιχειρηματίες, επιστήμονες, φαρμακοποιοί, δικαστές, δικηγόροι. Υπολογίζεται ότι μετά την εισβολή 300 Ιρακινοί ακαδημαϊκοί δολοφονήθηκαν από αποσπάσματα θανάτου, συμπεριλαμβανομένων αρκετών κοσμητόρων πανεπιστημιακών σχολών. Χιλιάδες έφυγαν από τη χώρα. Ο φόρος αίματος που κατέβαλαν οι γιατροί ήταν μεγαλύτερος: Μέχρι τον Φεβρουάριο του 2007 2.000 είχαν δολοφονηθεί και 12.000 είχαν φύγει από τη χώρα. Τον Νοέμβριο του 2006 η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες υπολόγισε ότι 3.000 Ιρακινοί εγκατέλειπαν καθημερινά τη χώρα. Μέχρι τον Απρίλιο του 2007 περίπου 4 εκατομμύρια άνθρωποι είχαν υποχρεωθεί να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους (χοντρικά, ένας στους επτά Ιρα-

κινούς). Μόνο μερικές εκατοντάδες από αυτούς τους πρόσφυγες έγιναν δεκτοί στις Ηνωμένες Πολιτείες.³⁴

Με τις βιομηχανίες του Ιράκ υπό κατάρρευση, μια από τις λίγες εγχώριες επιχειρήσεις που ανθούσαν ήταν οι απαγωγές. Μέσα στους πρώτους τρεις μήνες του 2006 σχεδόν 20.000 άνθρωποι έπεσαν θύματα απαγωγών. Τα διεθνή μέσα ενημέρωσης ενδιαφέρονταν μόνο για τις απαγωγές Δυτικών, όμως η συντριπτική πλειονότητα των θυμάτων ήταν Ιρακινοί επαγγελματίες, που τους άρπαζαν στο δρόμο από και προς τη δουλειά τους. Οι οικογένειές τους είτε πλήρωναν για λύτρα δεκάδες χιλιάδες δολάρια είτε πήγαιναν στα νεκροτομεία για να αναγνωρίσουν τις σορούς τους. Αλλά και τα βασανιστήρια μετατράπηκαν σε μια ακμάζουσα επιχείρηση. Ομάδες υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων έχουν καταγράψει αρκετές περιπτώσεις Ιρακινών αστυνομικών που ζητούσαν χιλιάδες δολάρια από τις οικογένειες κρατουμένων με αντάλλαγμα να σταματήσουν να τους βασανίζουν.³⁵ Επρόκειτο για την ιρακινή εκδοχή του καπιταλισμού της καταστροφής.

Δεν ήταν αυτή η επιδίωξη της κυβέρνησης Μπους όταν επέλεξε να μετατρέψει το Ιράκ σε ένα έθνος-πρότυπο για τον υπόλοιπο αραβικό κόσμο. Η κατοχή άρχισε με ενθουσιώδεις δηλώσεις για λευκές σελίδες και καινούριες αρχές. Ωστόσο πολύ σύντομα αντικαταστάθηκαν από δηλώσεις για «εκρίζωση του ισλαμισμού» από τη συνοικία Σαντρ ή από τη Νατζάφ και για «αφαίρεση του καρκινώματος του ριζοσπαστικού ισλάμ» από τη Φαλούτζα και το Ραματί. Οτιδήποτε δεν είχε μετατραπεί σε «λευκή σελίδα» θα σβηνόταν διά της βίας.

Αυτή είναι η συνήθης κατάληξη των σχεδίων να οικοδομηθούν κοινωνίες-πρότυπα στις χώρες άλλων λαών. Οι εκστρατείες εκκαθάρισης σπάνια είναι προσχεδιασμένες. Αλλά όταν οι κάτοικοι μιας χώρας αρνούνται να απαρνηθούν το παρελθόν τους, το όνειρο για μια «λευκή σελίδα» μετατρέπεται σε επιδίωξη, στον εφιάλτη της καμένης γης, και το όραμα για δημιουργία από το μηδέν μετατρέπεται σε μια εκστρατεία ολοκληρωτικής καταστροφής.

Η πρωτοφανής βία στην οποία έχει βυθιστεί το Ιράκ είναι δημιούργημα των θανάσιμα αισιόδοξων αρχιτεκτόνων του πολέμου, όπως προεξοφλήθηκε από τη φαινομενικά αθώα –ενδεχομένως και ιδεαλιστικών προθέσεων– φράση «Ένα μοντέλο για μια νέα Μέση Ανατολή». Η αποσύνθεση του Ιράκ έχει τις ρίζες της σε μια συγκεκριμένη ιδεολογία που απαιτεί μια λευκή σελίδα πάνω στην οποία θα γράψει τα νέα επιτεύγματά της. Όταν έγινε φανερό ότι δεν υπήρχε τρόπος να εξασφαλιστεί μια τέτοια άγραφη σελίδα, οι υποστηρικτές

της εν λόγω ιδεολογίας προχώρησαν σε ένα ολοκαύτωμα, ελπίζοντας ότι θα έφταναν έτσι στη Γη της Επαγγελίας.

Αποτυχία: το νέο πρόσωπο της επιτυχίας

Στην πτήση με την οποία έφυγα από τη Βαγδάτη όλες οι θέσεις ήταν κατειλημμένες από ξένους επιχειρηματίες που υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν τη χώρα εξαιτίας της βίας. Ήταν Απρίλιος του 2004 και τόσο η Φαλούτζα όσο και η Νατζάφ ήταν υπό πολιορκία. Μόνο εκείνη τη βδομάδα 1.500 εργολάβοι έφυγαν από το Ιράκ. Θα τους ακολουθούσαν πολλοί ακόμα. Εκείνη την εποχή πίστευα ότι βλέπαμε την πρώτη μεγάλη ήττα της κορπορατικής σταυροφορίας. Το Ιράκ είχε βομβαρδιστεί με κάθε είδους σοκ (με εξαίρεση μια ατομική βόμβα), όμως τίποτα από όλα αυτά δεν είχε κάνει τη χώρα να υποκύψει. Ήταν φανερό πως το πείραμα είχε αποτύχει.

Σήμερα δεν είμαι πλέον βέβαιη. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ένα μέλος του σχεδίου απέτυχε παταγωδώς. Ο Μπρέμερ είχε σταλεί στο Ιράκ για να οικοδομήσει μια κορπορατική ουτοπία. Αντίθετα, το Ιράκ μετατράπηκε σε μια κόλαση όπου το να πας σε κάποιο επιχειρηματικό ραντεβού μπορούσε να έχει ως αποτέλεσμα να λιντσαριστείς, να καείς ζωντανός ή να αποκεφαλιστείς. Μέχρι τον Μάιο του 2007 περισσότεροι από 900 ξένοι επιχειρηματίες είχαν σκοτωθεί και «περισσότεροι από 12.000 είχαν τραυματιστεί σε μάχες ή κατά τη διάρκεια της εργασίας τους», σύμφωνα με μια ανάλυση των *New York Times*. Οι επενδυτές, που τόσα πολλά είχε κάνει ο Μπρέμερ για να τους προσελκύσει, δεν ήρθαν ποτέ: ούτε η HSBC ούτε η Procter & Gamble, που έθεσε σε αναμονή τα σχέδιά της για τη δημιουργία μιας κοινοπραξίας, ούτε η General Motors. Η New Bridge Strategies, η εταιρεία που ένας μεγαλομέτοχός της είχε καυχηθεί ότι «ένα πολυκατάστημα της Wal-Mart μπορεί να καταλάβει ολόκληρη τη χώρα», ανήγγειλε ότι «δε θα ανοίξει σύντομα McDonald's στο κέντρο της Βαγδάτης».³⁶

Οι συμβάσεις ανοικοδόμησης της Bechtel δε μετεξελίχτηκαν σε μακροπρόθεσμα συμβόλαια διαχείρισης των δικτύων ύδρευσης και ηλεκτροδότησης. Και μέχρι τα τέλη του 2006 είχαν σταματήσει οι προσιάθειες ιδιωτικοποιημένης ανοικοδόμησης που αποτελούσαν τον πυρήνα του αντι-Σχεδίου Μάρσαλ, ενώ μια μάλλον δραματική αλλαγή πολιτικής γραμμής βρισκόταν εν εξελίξει.

Ο Στιούαρτ Μπούουεν, ο γενικός επιθεωρητής που διόρισαν οι ΗΠΑ για

την ανοικοδόμηση του Ιράκ, ανέφερε ότι στις λίγες περιπτώσεις που οι συμβάσεις ανατέθηκαν απευθείας σε ιρακινές εταιρείες «σημειώθηκε μεγαλύτερη αποδοτικότητα και εξοικονόμηση χρημάτων». Και αναζωογονήθηκε η οικονομία, επειδή δημιουργήθηκαν θέσεις εργασίας για Ιρακινούς». Αποδείχτηκε, λοιπόν, ότι η χρηματοδότηση των ιρακινών εταιρειών για να ανοικοδομήσουν τη χώρα ήταν πολύ πιο αποδοτική από την ανάθεση του ίδιου έργου σε βραδυκίνητες πολυεθνικές εταιρείες οι οποίες δε γνώριζαν τη χώρα ή τη γλώσσα, περιβάλλονταν από μισθοφόρους που αμείβονταν με 900 δολάρια ημερησίως για τις υπηρεσίες ασφάλειας που τους πρόσφεραν και υπερέβαιναν κατά 55% τους προϋπολογισμούς των συμβάσεων που τους είχαν ανατεθεί.³⁷

Ο Τζον Μπάουερσοξ, που εργάστηκε για την αμερικανική πρεσβεία στη Βαγδάτη ως σύμβουλος σε θέματα υγείας, διατύπωσε την ακόλουθη εκτίμηση: Το πρόβλημα με την ανοικοδόμηση του Ιράκ ήταν η επιθυμία να δημιουργηθούν τα πάντα από το μηδέν. «Θα μπορούσαμε να είχαμε κάνει μικρού κόστους διορθωτικές κινήσεις και να μην προσπαθήσουμε να αναδιαμορφώσουμε το σύστημα ιατροφαρμάκευτικής περίθαλψης μέσα σε δύο χρόνια».³⁸

Το Πεντάγωνο προέβη σε μια ακόμα πιο δραματική μεταστροφή. Τον Δεκέμβριο του 2006 ανακοίνωσε ένα νέο σχέδιο για να αρχίσουν να λειτουργούν πάλι τα κρατικά εργοστάσια του Ιράκ – τα ίδια εργοστάσια που ο Μπρέμερ είχε αρνηθεί να προμηθεύσει με γεννήτριες επειδή ήταν «σταλινικά κατάλοιπα». Το Πεντάγωνο είχε συνειδητοποιήσει ότι, αντί να αγοράζει τσιμέντο και εξαρτήματα μηχανών από την Ιορδανία και το Κουβέιτ, μπορούσε να τα αγοράζει από τα ιρακινά εργοστάσια, κάτι που θα είχε ως αποτέλεσμα να βρουν δουλειά δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι και να εισρεύσει χρήμα στις τοπικές κοινωνίες. Ο Πολ Μπρίνκλι, ο υφυπουργός Άμυνας των ΗΠΑ που ήταν υπεύθυνος για τον οικονομικό μετασχηματισμό του Ιράκ, δήλωσε: «Εξετάσαμε πιο προσεκτικά μερικά από αυτά τα εργοστάσια και διαπιστώσαμε ότι δεν ήταν παλαιολιθικές σοβιετικού τύπου επιχειρήσεις, όπως νομίζαμε» – αν και παραδέχτηκε ότι μερικοί από τους συναδέλφους του είχαν αρχίσει να τον αποκαλούν «σταλινιστή».³⁹

Ο αντιστράτηγος Πίτερ Γ. Κιαρέλι, ο διοικητής των αμερικανικών στρατευμάτων στο Ιράκ, εξήγησε ότι «πρέπει να βρούμε δουλειές για τους οργανωμένους νέους άντρες. [...] Μια σχετικά μικρή μείωση της ανεργίας θα έχει σοβαρό αντίκτυπο στα επίπεδα της σχεταριστικής βίας». Και πρόσθεσε: «Μου φαίνεται απίστευτο ότι, τέσσερα ολόκληρα χρόνια μετά, δεν το έχουμε ακόμα συνειδη-

τοποήσει. [...] Για μένα, έχει τεράστια σημασία. Είναι εξίσου σημαντικό όσο και οποιαδήποτε άλλη ιπυχή του εκστρατευτικού σχεδίου».⁴⁰

Άραγε αυτή η μεταστροφή σηματοδοτούσε το θάνατο του καπιταλισμού της καταστροφής; Όχι. Μέχρι οι Αμερικανοί αξιωματούχοι να συνειδητοποιήσουν ότι δε χρειαζόταν να οικοδομήσουν από το μηδέν μια καινούρια χώρα, ότι ήταν σημαντικό να προσφέρουν δουλειά στους Ιρακινούς και να επιτρέψουν στις ιρακινές βιομηχανίες να συμμετέχουν στο χορό των δισεκατομμυρίων δολαρίων που θα χρησιμοποιούνταν για την ανοικοδόμηση, είχαν ήδη δαπανηθεί τα χρήματα που θα μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν ένα τέτοιο εγχείρημα.

Εν τω μεταξύ, και εν μέσω αυτού του κύματος νεο-κείνσιανικών επιφοιτήσεων, το Ιράκ έπεσε θύμα της μιο παράτολμης απόπειρας εκμετάλλευσης μιας κρίσης που είχε γίνει μέχρι τότε. Τον Δεκέμβριο του 2006 η διμερής Ομάδα Μελέτης για το Ιράκ, της οποίας επικεφαλής ήταν ο Τζέιμς Μπέικερ, δημοσίευσε την πολυαναμενόμενη έκθεσή της. Καλούσε τις ΗΠΑ «να βοηθήσουν τους Ιρακινούς ηγέτες να αναδιοργανώσουν την εθνική πετρελαϊκή βιομηχανία στα πρότυπα μιας εμπορικής επιχείρησης» και «να ενθαρρύνουν τις επενδύσεις της διεθνούς κοινότητας και των διεθνών ενεργειακών εταιρειών στον πετρελαϊκό τομέα του Ιράκ».⁴¹

Ο Λευκός Οίκος αγνόησε τις περισσότερες συστάσεις της Ομάδας Μελέτης για το Ιράκ, όχι όμως και αυτή για το πετρέλαιο. Η κυβέρνηση Μπους άρχισε να προωθεί το προσχέδιο ενός νέου ριζοσπαστικού νόμου για το πετρέλαιο του Ιράκ, ο οποίος θα επέτρεπε σε εταιρείες όπως η Shell και η BP να υπογράφουν τριακονταετείς συμβάσεις και να αποσπούν ένα μεγάλο μερίδιο από τα κέρδη που θα απέφερε το ιρακινό πετρέλαιο, που θα ανέρχονταν σε δεκάδες ή ακόμα και εκατοντάδες δισεκατομμύρια δολάρια – κάτι πρωτόκουστο για μια χώρα με τόσο εύκολη πρόσβαση στο πετρέλαιο όπως το Ιράκ, που το καταδίκασε σε αιώνια φτώχεια, καθώς το 95% των κρατικών εσόδων προέρχονταν από το πετρέλαιο.⁴² Αυτή η πρόταση νόμου ήταν τόσο ανιδημοφιλής, ώστε ούτε καν ο Μπρέμερ δεν είχε τολμήσει να την κάνει κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους της κατοχής. Ωστόσο οι ΗΠΑ μπορούσαν να την προωθήσουν εξαιτίας του παρατεινόμενου χάους και της κλιμάκωσης της κρίσης. Προκειμένου να εξηγήσουν για ποιο λόγο ήταν δικαιολογημένη η εκροή από το Ιράκ ενός τόσο μεγάλου ποσοστού από τα κέρδη, οι πετρελαϊκές εταιρείες επικαλέστηκαν τους κινδύνους ασφάλειας. Με άλλα λόγια, η καταστροφή ήταν που κατέστησε εφικτό αυτό τον ακραίο νόμο.

Η χρονική συγκυρία που επέλεξε η Ουάσινγκτον ήταν ιδιαίτερα αποκαλυ-

πτική. Όταν προωθήθηκε ο νόμος, το Ιράκ αντιμετώπιζε την πιο βαθιά κρίση στη μέχρι τότε ιστορία του. Η χώρα σπαρασσόταν από σεχταριστικές συγκρούσεις, με χίλιους Ιρακινούς να σκοτώνονται, κατά μέσο όρο, κάθε βδομάδα. Ο Σαντάμ Χουσεϊν είχε μόλις εκτελεστεί με αχρείο και προκλητικό τρόπο. Ταυτόχρονα, ο Μπους είχε εξαπολύσει την «επέλαση» των αμερικανικών στρατευμάτων, που δρούσαν με «λιγότερο αυστηρούς» κανόνες εμπλοκής. Η αστάθεια στο Ιράκ ήταν υπερβολικά μεγάλη ώστε οι πετρελαϊκές εταιρείες να κάνουν σημαντικές επενδύσεις. Άρα δεν υπήρχε κάποια πιεστική ανάγκη να θεσπιστεί ο νέος νόμος, πέρα από την ανάγκη εκμετάλλευσης του χάους προκειμένου να παρακαμφθεί ο δημόσιος διάλογος για το πλέον επίμαχο ζήτημα που αντιμετώπιζε η χώρα. Πολλοί εκλεγμένοι Ιρακινοί νομοθέτες δήλωσαν πως όχι μόνο δεν πήραν μέρος στη διαμόρφωση του νέου νόμου, αλλά δε γνώριζαν καν ότι ετοιμαζόταν κάτι τέτοιο. Ο Γκρεγκ Μούτιτ, ένας ερευνητής της ομάδας παρακολούθησης των εξελίξεων στην πετρελαϊκή βιομηχανία Platform, ανέφερε: «Παρευρέθηκα πρόσφατα σε μια συνάντηση Ιρακινών βουλευτών και τους ρώτησα πόσοι από αυτούς είχαν διαβάσει το νέο νόμο. Από τους είκοσι βουλευτές μόνο ένας τον είχε διαβάσει». Σύμφωνα με τον Μούτιτ, αν ο νόμος θεσπιζόταν, οι Ιρακινοί «θα έχαναν πάρα πολλά, επειδή εκείνη την εποχή δεν είχαν τη δυνατότητα να κλείσουν μια καλή συμφωνία».⁴³

Τα μεγαλύτερα συνδικάτα του Ιράκ δήλωσαν ότι «η ιδιωτικοποίηση του πετρελαίου είναι μια κόκκινη γραμμή που δεν πρέπει να παραβιαστεί» και, σε μια κοινή ανακοίνωσή τους, καταδίκασαν το νόμο ως μια προσπάθεια υφαρπαγής «των ενεργειακών πόρων [του Ιράκ] σε μια περίοδο που ο ιρακινός λαός προσπαθεί να καθορίσει ο ίδιος το μέλλον του ενώ βρίσκεται ακόμα κάτω από συνθήκες κατοχής».⁴⁴ Ο νόμος, που υιοθετήθηκε τελικά από το υπουργικό συμβούλιο του Ιράκ τον Φεβρουάριο του 2007, ήταν πολύ χειρότερος από τις αρχικές προβλέψεις: Δεν έθετε κανένα όριο στο ύψος των κερδών που οι ξένες εταιρείες θα μπορούσαν να βγάζουν από τη χώρα και δεν προέβλεπε κανέναν όρο για το βαθμό συνεργασίας των ξένων επενδυτών με ιρακινές εταιρείες ή για την πρόσληψη Ιρακινών προκειμένου να εργαστούν στις πετρελαιοπηγές. Ωστόσο η πιο αισχρή πτυχή του νέου νόμου ήταν ότι απαγόρευε στους εκλεγμένους βουλευτές του Ιράκ να έχουν λόγο στις μελλοντικές πετρελαϊκές συμβάσεις. Αντί για αυτό, προέβλεπε τη δημιουργία ενός νέου σώματος, του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου Πετρελαίου και Φυσικού Αερίου, το οποίο, σύμφωνα με τους *New York Times*, θα χρησιμοποιούσε ως συμβούλους «μια ομάδα ειδικών τόσο από το Ιράκ όσο και από το εξωτερικό». Αυτό το μη εκλεγμένο

σώμα, που θα απαρτιζόταν από απροσδιόριστους ξένους ειδικούς, θα λάμβανε τις τελικές αποφάσεις για όλα τα ζητήματα που σχετιζόνταν με το πετρέλαιο και θα είχε την αρμοδιότητα να αποφασίζει ποιες συμβάσεις θα υπέγραφε ή δε θα υπέγραφε το Ιράκ. Στην πραγματικότητα, ο νόμος όριζε ότι τα πετρελαϊκά αποθέματα του Ιράκ, που μέχρι τότε ανήκαν στο κράτος και αποτελούσαν τη βασική πηγή εσόδων της χώρας, δε θα υπόκειντο πλέον σε δημοκρατικό έλεγχο, αλλά θα τα διαχειριζόταν μια πανίσχυρη και ζάπλουτη πετρελαϊκή δικτατορία, που θα υπήρχε παράλληλα με την αποδυναμωμένη και αναποτελεσματική κυβέρνηση του Ιράκ.⁴⁵

Είναι περιττό να υπογραμμίσουμε πόσο αναίσχυνη ήταν αυτή η απόπειρα υπαρπαγής των πετρελαϊκών πόρων. Τα κέρδη από το πετρέλαιο αποτελούν τη μοναδική ελπίδα του Ιράκ για χρηματοδότηση της ανοικοδόμησής του όταν θα αποκατασταθεί η ειρήνη. Η έγερση αξιώσεων για αυτόν το μελλοντικό πλούτο σε μια στιγμή εθνικής αποσύνθεσης αποτελούσε την πιο ξεδιάντροπη μέχρι τότε ενέργεια του καπιταλισμού της καταστροφής.

Υπήρξε και μια άλλη, ελάχιστη συζητημένη, συνέπεια του χάους που επικρατούσε στο Ιράκ: Όσο παρατεινόταν αυτή η έκρυθμη κατάσταση τόσο πιο ιδιωτικοποιημένη γινόταν η ξένη παρουσία, με συνέπεια να σφυρηλατηθεί ένα νέο παράδειγμα για τον τρόπο που στο εξής θα διεξάγονταν οι πόλεμοι και θα αντιμετωπιζόνταν οι ανθρωπιστικές καταστροφές.

Σε αυτόν ακριβώς τον τομέα ήταν που η ιδεολογία της ριζοσπαστικής ιδιωτικοποίησης, η οποία βρισκόταν στην καρδιά του αντι-Σχεδίου Μάρσαλ, αποδείχτηκε εξαιρετικά επιτυχής. Η κατηγορηματική άρνηση της κυβέρνησης Μπους να χρησιμοποιήσει στον πόλεμο στο Ιράκ έναν επαρκή αριθμό στρατιωτών και διοικητικών υπαλλήλων είχε μερικά προφανή οφέλη για τον άλλο «πόλεμο» που διεξήγε, την ανάθεση σε εξωτερικούς προμηθευτές των αρμοδιοτήτων της κυβέρνησης των ΗΠΑ. Παρόλο που είχε σταματήσει να μιλάει δημόσια για αυτή, η σταυροφορία υπέρ των ιδιωτικοποιήσεων παρέμενε παρασκηνιακά μια έμμονη ιδέα και η έκβασή της υπήρξε πολύ πιο επιτυχής από ό,τι όλες μαζί οι υπόλοιπες δημόσιες μάχες που έδωσε η κυβέρνηση Μπους.

Τόσο επειδή ο Ράμφελντ σχεδίασε τον πόλεμο ως μια έγκαιρη εισβολή στο πλαίσιο της οποίας οι στρατιώτες θα περιορίζονταν μόνο στα αμιγώς μαχητικά τους καθήκοντα όσο και επειδή κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους του

πολέμου στο Ιράκ κατάργησε 55.000 θέσεις εργασίας στο Υπουργείο Άμυνας και στο Υπουργείο Βετεράνων, ο ιδιωτικός τομέας κλήθηκε να καλύψει το κενό σε όλα τα επίπεδα.¹⁶ Στην πράξη, αυτή η εξέλιξη σήμαινε ότι, ενώ το Ιράκ βυθιζόταν ολοένα και περισσότερο στη βία, άρχισε να διαμορφώνεται μια πολυσύνθετη ιδιωτικοποιημένη βιομηχανία του πολέμου για να προσφέρει υποστήριξη στον απογυμνωμένο από προσωπικό στρατό – είτε στα πεδία των μαχών στο Ιράκ είτε στις ΗΠΑ, νοσηλεύοντας στρατιώτες στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Γουόλτερ Ριντ.

Καθώς ο Ράμσφελντ απέρριυπε σταθερά οποιαδήποτε λύση απαιτούσε την αύξηση του μεγέθους του στρατού, η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων έπρεπε να βρει τρόπους αύξησης του αριθμού των μάχιμων στρατιωτών. Το Ιράκ κατακλύστηκε από ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας, οι οποίες ανέλαβαν καθήκοντα τα οποία μέχρι τότε επωμίζονταν στρατιώτες: προστασία υψηλόβαθμων αξιωματούχων, φρούρηση βάσεων, ασφάλεια των επιχειρηματιών. Όταν κατέφτασαν στο Ιράκ, ο ρόλος τους διευρύνθηκε εξαιτίας του χάους που επικρατούσε. Η αρχική σύμβαση της Blackwater στο Ιράκ προέβλεπε ότι θα αναλάμβανε την προστασία του Μπρέμερ, όμως ένα χρόνο μετά την έναρξη της κατοχής οι άντρες της εταιρείας είχαν αρχίσει να εμπλέκονται σε οδομαχίες. Τον Απρίλιο του 2004, όταν οι οπαδοί του Μοκτάντα αλ-Σανιρ εξεγέρθηκαν στη Νατζάφ, Αμερικανοί πεζοναύτες τέθηκαν υπό τις διαταγές της Blackwater κατά τη διάρκεια μιας ολόημερης μάχης εναντίον του Στρατού του Μαχντί, στην οποία σκοτώθηκαν δεκάδες Ιρακινοί.¹⁷

Όταν ξεκίνησε η κατοχή, υπήρχαν στο Ιράκ 10.000 επαγγελματίες στρατιώτες (ήδη πολύ περισσότεροι από ό,τι κατά τη διάρκεια του πρώτου Πολέμου του Κόλπου). Τρία χρόνια μετά το Ελεγκτικό Γραφείο της Κυβέρνησης των ΗΠΑ διαπίστωσε ότι υπήρχαν στο Ιράκ 48.000 επαγγελματίες στρατιώτες από ολόκληρο τον κόσμο. Οι μισθοφόροι αποτελούσαν τη μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη μετά τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις – μεγαλύτερη από το σύνολο των στρατιωτών που είχαν στείλει όλες οι υπόλοιπες χώρες οι οποίες συμμετείχαν στη «Συμμαχία των Προθύμων». Το «μιοιμ της Βαγδάτης», όπως το αποκαλούσε ο χρηματοοικονομικός Τύπος, είχε ως συνέπεια ένας κακόφημος και σκοτεινός τομέας να ενσωματωθεί πλήρως στην πολεμική μηχανή τόσο των ΗΠΑ όσο και του Ηνωμένου Βασιλείου. Η Blackwater προσέλαβε παντοδύναμους λομππίστες της Ουάσινγκτον για να διαγράψουν τη λέξη «μισθοφόρος» από το δημόσιο λεξιλόγιο, αλλά και για να μετατρέψουν την εταιρεία σε αμερικανικό σύμβολο. Σύμφωνα με το διευθύνοντα σύμβουλο της εταιρείας Έρικ

Πριν, «αυτό ακριβώς είναι το σύνθημα της εταιρείας μας: Προσπαθούμε να κάνουμε για το μηχανισμό εθνικής ασφάλειας ό,τι κάνει η FedEx για τις ταχυδρομικές μεταφορές».⁴⁸

Όταν ο πόλεμος μεταφέρθηκε μέσα στις φυλακές, ο στρατός διέθετε ελάχιστους εκπαιδευμένους ανακριτές και διερμηνείς που να γνωρίζουν αραβικά για να μπορεί να αποσπά πληροφορίες από τους κρατούμενους. Έχοντας απεγνωσμένα ανάγκη από ανακριτές και διερμηνείς, στράφηκε στην CACI International Inc. Η αρχική σύμβαση για το ρόλο της CACI στο Ιράκ προέβλεπε ότι θα παρείχε στις ένοπλες δυνάμεις υπηρεσίες τεχνολογιών πληροφοριών, όμως η διατύπωση στη σύμβαση ανάθεσης έργου ήταν αρκετά ασαφής ώστε να μπορεί να επεκταθεί η σημασία του όρου «τεχνολογίες πληροφοριών» και να συμπεριλάβει και τις ανακρίσεις.⁴⁹ Η σημασιολογική αοριστία ήταν εσκεμμένη: Η CACI ανήκει στη νέα γενιά των εργοληπτικών εταιρειών που υποκαθιστούν το κράτος. Οι μακράς ισχύος συμβάσεις που της ανατίθενται είναι ασαφείς και η εταιρεία διατηρεί σε αναμονή πολλούς εν δυνάμει εργαζόμενους, που είναι ανά πάσα στιγμή έτοιμοι να καλύψουν οποιοδήποτε κενό υπάρξει. Το να αναθέσεις μια κυβερνητική αρμοδιότητα στην CACI, της οποίας οι εργαζόμενοι δε χρειάζεται να πληρούν τα αυστηρά κριτήρια εκπαίδευσης που απαιτούνται για τους κρατικούς υπαλλήλους, είναι εξίσου εύκολο με το να παραγγείλεις αναλώσιμα για ένα γραφείο. Δεκάδες ανακριτές κατέφτασαν σε χρονο-ρεκόρ στο Ιράκ.*

Η εταιρεία που αποκόμισε τα περισσότερα κέρδη από το χάος ήταν η Halliburton. Πριν από την εισβολή τής είχε ανατεθεί μια σύμβαση πυρόσβεσης των πυρκαγιών σε πετρελαιοπηγές, τις οποίες υποτίθεται ότι θα πυρπολούσαν τα στρατεύματα του Σαντάμ καθώς υποχωρούσαν. Όταν αυτό δε συνέβη, η σύμβαση της Halliburton επεκτάθηκε και συμπεριέλαβε μια νέα αρμοδιότητα: τον ανεφοδιασμό με καύσιμα ολόκληρου του Ιράκ, ένα τόσο κολοσσιαίο-

* Το πρόβλημα ήταν η πλημμελής επιτήρηση των εργολάβων. Σύμφωνα με το πόρισμα της έρευνας των ενόπλων δυνάμεων για το σκάνδαλο του Άμπου Γκράμπ, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι που είχαν επιφορτιστεί με την ευθύνη να εποπτεύουν την απόδοση των ανακριτών δε βρίσκονταν καν στο Ιράκ, πόσο μάλλον στο Άμπου Γκράμπ, με συνέπεια να είναι «εξαιρετικά δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να ελεγχθεί η ορθή τήρηση μιας σύμβασης». Ο στρατηγός Τζορτζ Φέι, ο συντάκτης του πορίσματος, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι κρατικοί «ανακριτές, αναλυτές και υπεύθυνοι για τις αποφάσεις ήταν απροετοίμαστοι για την άφιξη των συμβασιούχων ανακριτών και δε διέθεταν καμία εμπειρία στη διοίκηση, τον έλεγχο και την επιβολή πειθαρχίας σε τέτοιου είδους προσωπικό. [...] Είναι φανερό ότι δεν υπήρξε η δέουσα εποπτεία της απόδοσης των συμβασιούχων εργοληπτών στο Άμπου Γκράμπ». (Σ.τ.Σ.)

ων διαστάσεων έργο, ώστε «αγόρασε κάθε διαθέσιμο βυτιοφόρο που υπήρχε στο Κουβέιτ και εισήγαγε εκατοντάδες επιπλέον». ⁵⁰ Εν ονόματι της απαλλαγής των στρατιωτών από άλλα καθήκοντα πέρα από αυτά στα πεδία των μαχών, η Halliburton ανέλαβε να διεκπεραιώσει δεκάδες άλλες παραδοσιακές λειτουργίες του στρατού, συμπεριλαμβανομένης της συντήρησης των στρατιωτικών οχημάτων και ασυρμάτων.

Ακόμα και η στρατολόγηση, που μέχρι τότε θεωρούνταν δουλειά αποκλειστικά για στρατιωτικούς, μετατράπηκε σε μια επικερδή επιχείρηση. Μετά το 2006 οι νέοι στρατιώτες στρατολογούνταν από ιδιωτικές εταιρείες-κυνηγούς κεφαλών, όπως η Serco ή μια θυγατρική του κολοσσού οπλικών συστημάτων L-3 Communications. Οι ιδιώτες στρατολόγοι, πολλοί από τους οποίους δεν είχαν υπηρετήσει στις ένοπλες δυνάμεις, εισέπρατταν μόνονους για κάθε νέα στρατολόγηση, με συνέπεια ένας εκπρόσωπος της εταιρείας να κομπάζει: «Αν θέλετε να τρώτε με χρυσά κουτάλια, πρέπει να φέρνεται ανθρώπους στο στρατό». ⁵¹ Η βασιλεία του Ράμσφελντ οδήγησε επίσης σε μια έκρηξη της ανάθεσης της στρατιωτικής εκπαίδευσης σε εξωτερικούς προμηθευτές. Εταιρείες όπως η Cubic Defense Applications και η Blackwater εκπαίδευαν στις ιδιωτικές τους εγκαταστάσεις στρατιώτες του αμερικανικού στρατού σε συνθήκες πραγματικής μάχης, πολεμικά παίγνια και προσομοιώσεις οδομαχιών.

Εξαιτίας της εμμονής του Ράμσφελντ να ιδιωτικοποιηθούν οι ένοπλες δυνάμεις, η οποία εκφράστηκε για πρώτη φορά σε μια ομιλία του στις 10 Σεπτεμβρίου του 2001, Αμερικανοί στρατιώτες που επέστρεφαν στις ΗΠΑ άρρωστοι, τραυματισμένοι ή πάσχοντες από μετατραυματικό άγχος νοσηλεύονταν από ιδιωτικές εταιρείες υγείας, που αποκόμιζαν τεράστια κέρδη από τον τραυματικό για τη χώρα πόλεμο στο Ιράκ. Στον κατάλογο των 500 ισχυρότερων εταιρειών του περιοδικού *Fortune* για το 2005 μια από αυτές τις εταιρείες, η Health Net, βρέθηκε στην έβδομη θέση, κυρίως χάρη στον αριθμό των τραυματισμένων στρατιωτών που επέστρεφαν από το Ιράκ. Μια άλλη εταιρεία που αποκόμισε τεράστια κέρδη ήταν η IAP Worldwide Services Inc., στην οποία ανατέθηκε με σύμβαση η παροχή πολλών από τις υπηρεσίες στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Γουόλτερ Ριντ. Η ιδιωτικοποίηση του εν λόγω στρατιωτικού νοσοκομείου προκάλεσε συντριπτική υποβάθμιση των υπηρεσιών συντήρησής του και της παρεχόμενης περίθαλψης, καθώς απολύθηκαν περισσότεροι από 100 εξειδικευμένοι ομοσπονδιακοί υπάλληλοι. ⁵²

Η επέκταση του ρόλου των ιδιωτικών εταιρειών δεν αποτέλεσε ποτέ αντικείμενο δημόσιου πολιτικού διαλόγου (όπως ακριβώς συνέβη και με τον αιφ-

νίδιο τρόπο με τον οποίο θεσπίστηκε ο νέος νόμος για το πετρέλαιο του Ιράκ). Ο Ράμσφελντ δε χρειάστηκε να συγκρουστεί με τα συνδικάτα των ομοσπονδιακών υπαλλήλων ή με τους στρατηγούς. Όλα έγιναν «επιτόπου», στο πλαίσιο μιας συγκυρίας «εδώ και τώρα», καταλήγοντας σε αυτό που ο στρατός περιγράφει ως «υπέρβαση καθήκοντος». Όσο περισσότερο διαρκούσε ο πόλεμος τόσο μετατρέπονταν σε ιδιωτικοποιημένο πόλεμο, ώσπου σύντομα αυτός ήταν πλέον ο νέος τρόπος πολέμου. Η κρίση διευκόλυνε την άνθηση της βιομηχανίας των ιδιωτικοποιημένων πολέμων.

Οι αριθμοί απεικονίζουν ανάγλυφα τη δραματική ιστορία της κορπορατικής «υπέρβασης καθήκοντος». Κατά τη διάρκεια του πρώτου Πολέμου του Κόλπου, το 1991, ένας εργολάβος αντιστοιχούσε σε κάθε εκατό στρατιώτες. Όταν το 2003 ξεκίνησε η εισβολή στο Ιράκ, η αναλογία είχε αυξηθεί σε έναν εργολάβο για κάθε δέκα στρατιώτες. Έπειτα από τρία χρόνια κατοχής η αναλογία ήταν πλέον ένας προς τρεις. Ένα χρόνο αργότερα, και ενώ έκλειναν τέσσερα χρόνια κατοχής, είχε διαμορφωθεί σε 1 προς 1,4. Στους αριθμούς αυτούς περιλαμβάνονται μόνο οι εργολάβοι που εργάζονταν για την κυβέρνηση των ΗΠΑ και όχι για άλλα κράτη της συμμαχίας ή για την ιρακινή κυβέρνηση, ενώ δε συνυπολογίζονται οι εργοληπτικές εταιρείες που έδρευαν στο Κουβέιτ και στην Ιορδανία και είχαν αναθέσει τις συμβάσεις έργου τους σε υπεργολάβους.⁵³

Οι Βρετανοί στρατιώτες στο Ιράκ ήταν πολύ λιγότεροι από συμπατριώτες τους που εργάζονταν για ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας, με την αναλογία να ανέρχεται σε έναν προς τρεις. Όταν τον Φεβρουάριο του 2007 ο Τόνι Μπλερ ανακοίνωσε ότι θα απέσυρε 16.000 στρατιώτες από το Ιράκ, τα μέσα ενημέρωσης ανέφεραν ότι «υψηλόβαθμοι δημόσιοι αξιωματούχοι ελπίζουν πως το κενό θα καλυφθεί από “μισθοφόρους”», με τις ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας να πληρώνονται απευθείας από τη βρετανική κυβέρνηση. Την ίδια περίοδο το Associated Press υπολόγιζε σε 120.000 τους εργολάβους στο Ιράκ, αριθμό ανάλογο με εκείνον των αμερικανικών στρατευμάτων.⁵⁴ Αυτό το είδος του ιδιωτικοποιημένου πολέμου είχε ήδη επισκιάσει τις ειρηνευτικές αποστολές του ΟΗΕ. Ο προϋπολογισμός του έτους 2006-2007 για τους κυανόκρανους ήταν 5,25 δισεκατομμύρια δολάρια, δηλαδή περίπου το ένα τέταρτο από τα 20 δισεκατομμύρια δολάρια που αποκόμισε η Halliburton για τις διάφορες συμβάσεις που της είχαν ανατεθεί στο Ιράκ. Σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες εκτιμήσεις, μόνο η αξία των μισθοφορικών επιχειρήσεων ανερχόταν σε 4 δισεκατομμύρια δολάρια.⁵⁵

Ενώ, λοιπόν, οι Ιρακινοί πολίτες και οι Αμερικανοί φορολογούμενοι δεν είχαν κανένα όφελος από το σχέδιο για την ανοικοδόμηση του Ιράκ, δεν ίσχυε το ίδιο για το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής. Ο πόλεμος του Ιράκ, που τον κατέστησαν εφικτόι οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, σηματοδότησε τη βίαιη γέννηση μιας Νέας Οικονομίας. Εκεί ακριβώς έγκειται η ευφυΐα του σχεδίου του Ράμσφελντ για τη «μεταμόρφωση των ενόπλων δυνάμεων»: Με την ανάθεση σε εξωτερικούς προμηθευτές και την ιδιωτικοποίηση κάθε πιυχής τόσο της καταστροφής όσο και της ανοικοδόμησης, σημειώνεται μια οικονομική άνθηση όταν αρχίζουν να πέφτουν οι βόμβες, όταν σταματούν και όταν ξαναρχίζουν να πέφτουν – ένας αένας κλειστός κύκλος κερδοφορίας που βασίζεται στην καταστροφή και στην ανοικοδόμηση. Διορατικές εταιρείες, όπως η Halliburton και η Carlyle Group, απασχολούν σε διαφορετικά τμήματα του ίδιου εταιρικού ομίλου τόσο αυτούς που καταστρέφουν όσο και αυτούς που ανοικοδομούν.*⁵⁶

Η κυβέρνηση Μπους έλαβε μερικά σημαντικά αλλά ελάχιστα συζητημένα μέτρα για να θεσμοθετήσει το μοντέλο της ιδιωτικοποίησης του πολέμου το οποίο σφυρηλατήθηκε στο Ιράκ, μετατρέποντάς το σε μια σταθερή συνιστώσα της εξωτερικής πολιτικής. Τον Ιούλιο του 2006 ο Μπόουεν, ο γενικός επιθεωρητής που διόρισαν οι ΗΠΑ για την ανοικοδόμηση του Ιράκ, δημοσιοποίησε μια έκθεση για τα «διδάγματα που αντλήθηκαν» από τις διάφορες αποτυχίες των εργοληπτικών εταιρειών. Η έκθεση κατέληγε στο συμπέρασμα ότι τα προβλήματα οφείλονταν στον ανεπαρκή σχεδιασμό και ζητούσε να δημιουργηθεί «ένα εφεδρικό σώμα εργολάβων εκπαιδευμένων να φέρουν γρήγορα σε πέρας αποστολές αρωγής και ανοικοδόμησης κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων έκτακτης ανάγκης» και να προκριθεί «μια κοινοπραξία εργολάβων με εμπειρία σε μια ευρεία γκάμα εξειδικευμένων τομέων ανοικοδόμησης» – με άλλα λόγια, τη δημιουργία ενός στρατού εργολάβων σε διαρκή ετοιμότητα. Το 2007 στο διάγγελμά του προς το έθνος ο Μπους εκθείασε την ιδέα αυτή, ανακοινώ-

* Η Lockheed Martin έχει κάνει τα περισσότερα βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Στις αρχές του 2007 άρχισε «να αγοράζει εταιρείες του τομέα της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, που ο ετήσιος κύκλος εργασιών του ανέρχεται σε 1.000 δισεκατομμύρια δολάρια», σύμφωνα με τους *Financial Times*, ενώ επιπλέον απέκτησε τον κολοσσό Pacific Architects and Engineers. Αυτό το κύμα εξαγορών εγκαινίασε μια εποχή καθετοποίησης στο σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής: Σε μελλοντικές συρράξεις η Lockheed δε θα κερδίζει μόνο από την κατασκευή οπλικών συστημάτων και πολεμικών αεριωθούμενων, αλλά και από την ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων υποδομών και από την περίθαλψη των ανθρώπων που θα τραυματίζονταν τα ίδια τα οπλικά συστήματά της. (Σ.τ.Σ.)

νοντας τη δημιουργία ενός νέου εφεδρικού σώματος ιδιωτών: «Το σώμα αυτό θα λειτουργεί όπως η στρατιωτική εφεδρεία. Θα μειώσει το φορτίο των ενόπλων δυνάμεων, επιτρέποντάς μας να προσλαμβάνουμε πολίτες με ζωτικής σημασίας ικανότητες οι οποίοι θα υπηρετούν σε αποστολές στο εξωτερικό όποτε τους χρειάζεται η Αμερική». Και πρόσθεσε: «Με αυτό τον τρόπο άνθρωποι από ολόκληρη την Αμερική που δε φορούν στολή θα έχουν την ευκαιρία να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στην καθοριστική σύγκρουση της εποχής μας». ⁵⁷

Ενάμιση χρόνο μετά την έναρξη της κατοχής του Ιράκ το Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ δημιούργησε μια νέα υπηρεσία: το Γραφείο Ανοικοδόμησης και Σταθεροποίησης, το οποίο πληρώνει ιδιωτικές εργοληπτικές εταιρείες για να ετοιμάζουν λεπτομερή σχέδια ανοικοδόμησης για είκοσι πέντε διαφορετικές χώρες, από τη Βενεζουέλα μέχρι το Ιράν, οι οποίες, για τον ένα ή τον άλλο λόγο, ενδέχεται να μπουν στο στόχαστρο του χρηματοδοτούμενου από τις ΗΠΑ μηχανισμού καταστροφής. Οι εταιρείες και οι σύμβουλοι έχουν «προϋπογράψει συμβάσεις» ώστε να είναι έτοιμοι να δράσουν αμέσως έπειτα από μια καταστροφή. ⁵⁸ Για την κυβέρνηση Μπους, ήταν μια φυσιολογική εξέλιξη: Μετά τον ισχυρισμό της ότι είχε το δικαίωμα να προκαλεί απεριόριστες προληπτικές καταστροφές, εγκαινίαζε πλέον και την προληπτική ανοικοδόμηση – την ανοικοδόμηση χωρών που δεν είχαν ακόμα καταστραφεί.

Έτσι, σε τελική ανάλυση, ο πόλεμος του Ιράκ πράγματι δημιούργησε μια οικονομία-πρότυπο, μόνο που δεν επρόκειτο για την «τίγρη» στον Τίγρη» που διαφήμιζαν οι νεοσυντηρητικοί. Αντίθετα, ήταν ένα πρότυπο ιδιωτικοποίησης του πολέμου και της ανοικοδόμησης, ένα μοντέλο που πολύ σύντομα ήταν έτοιμο προς εξαγωγή. Μέχρι τον πόλεμο του Ιράκ τα «νέα σύνορα» που επεδίωκε να κατακτήσει η σταυροφορία της Σχολής του Σικάγου περιορίζονταν από τη γεωγραφία: Ρωσία, Αργεντινή, Νότια Κορέα. Τώρα όμως ένα νέο σύνορο ανοίγεται πλέον κάθε φορά που επέρχεται μια καταστροφή.

ΕΒΔΟΜΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΜΕΤΑΚΙΝΟΥΜΕΝΗ ΠΡΑΣΙΝΗ ΖΩΝΗ

ΟΥΔΕΤΕΡΕΣ ΖΩΝΕΣ ΚΑΙ ΤΕΙΧΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

«Επειδή έχετε τη δυνατότητα να ξεκινήσετε από την αρχή, μπορείτε να το κάνετε από μια θέση υιεροχής, κάτι που είναι πολύ καλό. Είναι προνόμιο να έχετε αυτή την ευκαιρία, επειδή υπάρχουν άλλες χώρες που δεν έχουν τέτοια συστήματα ή τις βαραίνουν συστήματα ηλικίας εκατό ή διακοσίων ετών. Από μια άποψη, είναι πλεονέκτημα για το Αφγανιστάν να ξεκινάει από την αρχή με τις καλύτερες ιδέες και την καλύτερη τεχνική γνώση».

–Πολ Ο’Νιλ, υπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ,
Νοέμβριος 2002, στην κατελημμένη Καμπούλ

ΣΑΡΩΝΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΑΡΑΛΙΑ

«ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΤΣΟΥΝΑΜΙ»

«Το τσουνάμι, που σάρωσε τις ακτές σαν ένας γιγαντιαίος οδοστρωτήρας, πρόσφερε στους κατασκευαστές μια ευκαιρία, και αυτοί έσπευσαν να την εκμεταλλευτούν».

–Σεθ Μάιντανς, *International Herald Tribune*, 10 Μαρτίου 2005¹

Πήγα στην παραλία όταν ανέτειλε ο ήλιος, ελπίζοντας ότι θα συναντούσα κάποιους από τους ψαράδες προτού οι πιρόγες τους ανοιχτούν στο γαλαζοπράσινο πέλαγος. Ήταν Ιούλιος του 2005 και η παραλία ήταν σχεδόν έρημη. Όμως υπήρχαν μερικές βαμμένες στο χέρι ξύλινες πιρόγες με πλωτήρες, και δίπλα σε μια από αυτές βρισκόταν μια οικογένεια που ετοιμαζόταν να ξεκινήσει για ψάρεμα. Ο σαραντάχρονος Ρότζερ, που καθόταν στην άμμο φορώντας μόνο το σαρόνγκ του, επιδιόρθωνε ένα κόκκινο δίχτυ μαζί το γιο του Ιβάν, που ήταν είκοσι ετών. Η Ζενίτα, η σύζυγος του Ρότζερ, έκανε κύκλους γύρω από την πιρόγα κουνώντας ένα μικρό τενεκεδένιο κουτί μέσα στο οποίο καιγόταν θυμίαμα. «Για να μας φέρουν τύχη και να μας προστατέψουν οι θεοί», είπε εξηγώντας το τελετουργικό.

Μερικούς μήνες πριν η παραλία αυτή, όπως και δεκάδες άλλες κατά μήκος της ακτογραμμής της Σρι Λάνκα, είχε πληγεί από την πιο ολέθρια φυσική καταστροφή στην πρόσφατη ιστορία: το τσουνάμι της 24ης Δεκεμβρίου 2004, που είχε ως αποτέλεσμα να χάσουν τη ζωή τους 250.000 άνθρωποι και να μείνουν άστεγοι 2,5 εκατομμύρια κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής.² Είχα φτάσει στη Σρι Λάνκα, μια από τις χειρότερα πληγείσες χώρες, έξι μήνες μετά για να

συγκρίνω τις προσπάθειες ανοικοδόμησης με εκείνες που γίνονταν στο Ιράκ.

Με συνόδευε η Κουμάρι, μια ακτιβίστρια από το Κολόμπο, η οποία είχε συμμετάσχει στις προσπάθειες διάσωσης και αποκατάστασης και δέχτηκε να είναι η ξεναγός και η διερμηνέας μου στην περιοχή που έπληξε το τσουνάμι. Η περιοδεία μας ξεκίνησε από τον κόλπο του Αρούγκαμ, στις ανατολικές ακτές του νησιού. Εκεί υπάρχει ένας υποβαθμισμένος οικισμός ψαράδων, τον οποίο η κρατική υπηρεσία ανοικοδόμησης παρουσίαζε ως υπόδειγμα του σχεδίου της «να τα φτιάξει όλα καλύτερα από πριν».

Εκεί συνάντησα τον Ρότζερ, ο οποίος μας παρουσίασε μια εντελώς διαφορετική εκδοχή. Είπε ότι «ο στόχος του σχεδίου είναι να εκδιωχτούν οι ψαράδες από την παραλία». Ισχυρίστηκε ότι αυτό το σχέδιο μαζικής εκδίωξης είχε αρχίσει να προετοιμάζεται πριν καν το γιγαντιαίο θαλάσσιο κύμα πλήξει την περιοχή. Όμως, όπως είχε συμβεί και με τόσες άλλες καταστροφές, το τσουνάμι χρησιμοποιήθηκε για την προώθηση μιας βαθιά αντιδημοφιλούς ατζέντας. Ο Ρότζερ μας είπε ότι για δεκαπέντε χρόνια η οικογένειά του ζούσε κατά τη διάρκεια της αλιευτικής περιόδου σε μια καλαμένια καλύβα στην παραλία του κόλπου του Αρούγκαμ. Μαζί με δεκάδες άλλες οικογένειες ψαράδων, άφηναν τις πιρόγες τους δίπλα στις καλύβες τους και έβαζαν τα ψάρια που είχαν πιάσει πάνω σε φύλλα μπανανιάς για να στεγνώσουν. Συνυπήρχαν χωρίς προβλήματα με τους τουρίστες, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν Αυστραλοί και Ευρωπαίοι που τους άρεσε το σερφ και έμεναν σε ξενοδοχεία χτισμένα κατά μήκος της παραλίας – το είδος των ξενοδοχείων που τοποθετούν πλαστικές ξαπλώστρες δίπλα στο κύμα και κρεμούν στα φοινικόδεντρα ηχεία από τα οποία ακούγεται μουσική που παίζεται στα κλαμπ του Λονδίνου. Τα εστιατόρια αγόραζαν τα ψάρια αμέσως μόλις οι πιρόγες τα έφερναν στην ακτή, ενώ οι ψαράδες πρόσφεραν, με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους, τις πινελιές γραφικότητας που αναζητούν οι περισσότεροι τουρίστες.

Για πολλά χρόνια δεν υπήρχαν ιδιαίτερες έριδες ανάμεσα στους ξενοδόχους και στους ψαράδες στον κόλπο του Αρούγκαμ, εν μέρει επειδή ο εμφύλιος πόλεμος στη Σρι Λάνκα είχε ως συνέπεια να μην μπορούν να αναπτυχθούν σημαντικά ούτε η αλιευτική ούτε η τουριστική βιομηχανία. Στις ανατολικές ακτές της Σρι Λάνκα διεξήχθησαν μερικές από τις πιο σκληρές μάχες, καθώς και τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα, οι Τίγρεις για την Απελευθέρωση των Τάμιλ (γνωστοί ως Τίγρεις Τάμιλ) και η σιναλέζικη κεντρική κυβέρνηση του Κολόμπο, διεκδικούσαν την περιοχή, χωρίς όμως κανείς να καταφέρει να τη θέσει υπό τον πλήρη έλεγχό του. Για να πάει κανείς στον κόλπο του Αρούγκαμ έπρε-

πε να περάσει από ένα δαίδαλο σημείων ελέγχου, κινδυνεύοντας να βρεθεί εν μέσω διασταυρούμενων πυρών ή να πεθάνει εξαιτίας κάποιας βομβιστικής επίθεσης αυτοκτονίας (οι Τίγρεις Τάμιλ χρεώνονται με την επινόηση της ζώνης με εκρηκτικά που φορούν οι βομβιστές αυτοκτονίας). Σε όλα τα τουριστικά φυλλάδια υπήρχαν προειδοποιήσεις προς τους τουρίστες να αποφεύγουν τις ανατολικές ακτές της Σρι Λάνκα. Παρόλο που τα κύματα στις ανατολικές ακτές είναι διάσημα στους κύκλους αυτών που αγαπούν το σερφ, μόνο οι πιο φανατικοί σέρφερ ήταν διατεθειμένοι να πάρουν το ρίσκο.

Τα πράγματα άλλαξαν τον Φεβρουάριο του 2002, όταν η κεντρική κυβέρνηση του Κολόμπο και οι Τίγρεις Τάμιλ υπέγραψαν εκεχειρία. Δεν ήταν μια πραγματική συμφωνία ειρήνης, αλλά μάλλον μια συμφωνία παύσης των εχθροπραξιών, που παραβιαζόταν από περιστασιακές βομβιστικές επιθέσεις ή δολοφονίες. Παρά την εύθραυστη αυτή εκεχειρία, μόλις άνοιξαν πάλι οι δρόμοι, τα τουριστικά φυλλάδια άρχισαν να προβάλλουν τις ανατολικές ακτές της Σρι Λάνκα ως το επόμενο Πουκέτ: υπέροχα κύματα για σερφ, πανέμορφες παραλίες, σιλάτα ξενοδοχεία, ικάντικο φαγητό, ρέιβ πάρτι κάτω από την πανσέληνο, «ένα καυτό μέρος για διασκέδαση», σύμφωνα με το *Lonely Planet*.³ Και ο κόλπος του Αρούγκαμ ήταν το επίκεντρο της ψυχαγωγίας. Ταυτόχρονα, η κατάργηση των σημείων ελέγχου σήμαινε ότι ψαράδες από ολόκληρη τη χώρα μπορούσαν πλέον να πηγαίνουν σε μερικές από τις πιο πλούσιες σε ψάρια περιοχές των ανατολικών ακτών, ανάμεσα στις οποίες ήταν και ο κόλπος του Αρούγκαμ.

Η παραλία κατακλύστηκε από ανθρώπους. Ο κόλπος του Αρούγκαμ ήταν χαρακτηρισμένος ως αλιευτική περιοχή, όμως οι ξενοδόχοι άρχισαν να διαμαρτύρονται ότι οι καλύβες εμποδίζουν τη θέα και ότι η δυσοσμία των ψαριών που στέγνωσαν έδιωχνε τους πελάτες (ένας από τους ξενοδόχους, κάποιος εκπατρισμένος Ολλανδός, μου είπε χαρακτηριστικά ότι «υπάρχει και η μόλυνση της όσφρησης»). Μερικοί από τους ξενοδόχους άρχισαν να πιέζουν τις τοπικές Αρχές, ζητώντας να μεταφερθούν οι πιρόγες και οι καλύβες των ψαράδων σε μια άλλη παραλία, λιγότερο δημοφιλή στους ξένους τουρίστες. Οι ψαράδες αντέδρασαν, επισημαίνοντας ότι ζούσαν εκεί για πολλές γενιές και ότι ο κόλπος του Αρούγκαμ δεν ήταν για αυτούς απλώς ένα λιμάνι για τις πιρόγες τους: Μόνο εκεί υπήρχε καθαρό νερό και ηλεκτρισμός, σχολεία για τα παιδιά τους και αγοραστές για τα ψάρια που έπιαναν.

Οι εντάσεις αυτές κλιμακώθηκαν, φτάνοντας στα πρόθυρα μιας έκρηξης έξι μήνες πριν από το τσουνάμι, όταν μια νύχτα ξέσπασε πυρκαγιά στην πα-

ραλία. Είκοσι τέσσερις καλύβες ψαράδων μετατράπηκαν σε στάχτη. Ο Ρότζερ και η οικογένειά του μου είπαν: «Χάσαμε όλα όσα είχαμε, τα υπάρχοντά μας, τα δίχτυα μας, τα παλαμάρια μας». Η Κουμάρι με βοήθησε να μιλήσω με αρκετούς ψαράδες στον κόλπο του Αρούγκαμ, και όλοι τους επέμεναν ότι επρόκειτο για εμπρησμό. Κατηγόρησαν τους ιδιοκτήτες των ξενοδοχείων, οι οποίοι ήθελαν την παραλία για τον εαυτό τους.

Αν όντως η πυρκαγιά ήταν μια απόπειρα εκφοβισμού των ψαράδων, απέτυχε. Η αποφασιστικότητά τους χαλυβδώθηκε και όσοι έχασαν τις καλύβες τους τις ξανάχτισαν.

Το τσουνάμι κατάφερε αυτό που δεν είχε καταφέρει η φωτιά: Καθάρισε την παραλία. Το νερό παρέσυρε τα πάντα: τις πιρόγες, τις καλύβες των ψαράδων, αλλά και τα τουριστικά μπανγκαλόου. Από τους 4.000 ανθρώπους της κοινότητας περίπου 350 σκοτώθηκαν. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν άνθρωποι όπως ο Ρότζερ, ο Ιβάν και η Ζενίτα, που κέρδιζαν τα προς το ζην από τη θάλασσα.⁴ Ωστόσο κάτω από τα χαλάσματα και τους νεκρούς είχε δημιουργηθεί αυτό που επεδίωκε η τουριστική βιομηχανία: μια παρθένα παραλία, καθαρή από κάθε ίχνος ψαράδων, μια τουριστική Εδέμ. Αυτό είχε συμβεί σε όλο το μήκος των ακτών: Όταν απομακρύνθηκαν τα χαλάσματα, αυτό που απέμεινε ήταν... ένας παράδεισος.

Όταν οι συντηρούμενες με επιδόματα οικογένειες των ψαράδων επέστρεψαν στα σημεία όπου κάποτε υπήρχαν οι κατοικίες τους, τους υποδέχτηκε η αστυνομία και τους απαγόρευσε να τις ξαναχτίσουν. «Νέοι κανόνες», τους είπαν. Δε θα υπήρχαν πλέον κατοικίες στην παραλία, αυτές έπρεπε στο εξής να βρίσκονται σε απόσταση διακοσίων μέτρων από τον αιγιαλό. Οι περισσότεροι δεν είχαν αντίρρηση να εγκατασταθούν πιο μακριά από τη θάλασσα, όμως δεν υπήρχε διαθέσιμη γη, με συνέπεια οι ψαράδες να μην έχουν πού να πάνε. Η νέα «ουδέτερη ζώνη» δεν επιβλήθηκε μόνο στον κόλπο του Αρούγκαμ, αλλά σε ολόκληρη την ανατολική ακτογραμμή. Οι παραλίες τέθηκαν εκτός ορίων πρόσβασης.

Το τσουνάμι προκάλεσε το θάνατο περίπου 35.000 κατοίκων της Σρι Λάνκα και μετέτρεψε σε πρόσφυγες περίπου 1 εκατομμύριο. Οι ψαράδες, όπως ο Ρότζερ, αποτελούσαν το 80% των θυμάτων – σε μερικές περιοχές το ποσοστό προσέγγιζε το 90%. Για να τους διανέμεται συσσίτιο και να μπορούν να εισπράττουν μικρά επιδόματα έκτακτης ανάγκης, εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι εγκατέλειψαν τις παραλίες και εγκαταστάθηκαν σε προσωρινούς καταυλισμούς προσφύγων στην ενδοχώρα. Στους περισσότερους από τους καταυλι-

σμούς υπήρχαν παραπήγματα φτιαγμένα από λαμαρίνα, τα οποία παγίδευαν τη ζέση σε τόσο αφόρητο βαθμό, ώστε πολλοί να κοιμούνται έξω. Σταδιακά οι καταυλισμοί άρχισαν να βρομίζουν και να μετατρέπονται σε εστίες ασθενιών, ενώ γύρω τους περιπολούσαν στρατιώτες με απειλητικό βλέμμα και αυτόματα όπλα.

Επισημως, η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι η ουδέτερη ζώνη ήταν ένα μέτρο ασφάλειας, που απέβλεπε στην αποτροπή μιας νέας καταστροφής στην περίπτωση που ένα καινούριο τσουνάμι έπληττε τις ακτές. Επιφανειακά, το επιχείρημα φάνταζε λογικό. Όμως υπήρχε ένα εξόφθαλμο πρόβλημα σε αυτή τη συλλογιστική: Δεν ίσχυε για την τουριστική βιομηχανία. Αντίθετα, δόθηκαν κίνητρα προκειμένου αυτή να επεκταθεί στον πολύτιμο αιγιαλό όπου οι ψαράδες ζούσαν και εργαζόνταν μέχρι τότε. Τα ξενοδοχεία εξαιρέθηκαν από την υποχρέωση μη παραβίασης της ουδέτερης ζώνης: Ανεξάρτητα από το πόσο σύνθετες ή πόσο κοντά στον αιγιαλό ήταν, μπορούσαν να ανεγείρουν ελεύθερα νέες κτιριακές εγκαταστάσεις, αρκεί να τις ταξινομούσαν ως «επιδιορθώσεις». Καθ' όλο το μήκος του κόλπου του Αρούγκαμ άρχισαν να εργαζόνται συνεργεία οικοδόμων. «Οι τουρίστες δεν κινδυνεύουν από ένα νέο τσουνάμι;» αναρωτιόταν ο Ρότζερ.

Για εκείνον και τους συναδέλφους του η ουδέτερη ζώνη δεν ήταν τίποτα άλλο από μια δικαιολογία ώστε η κυβέρνηση να κάνει αυτό που ήθελε να κάνει πριν από το τσουνάμι: να διώξει από την παραλία τους ψαράδες. Παρόλο που οι ψαριές τους επαρκούσαν για να συντηρούν τις οικογένειές τους, η αλιεία δε συνέβαλλε στην οικονομική μεγέθυνση της χώρας όπως την υπολογίζουν θεσμικοί οργανισμοί σαν την Παγκόσμια Τράπεζα, ενώ η γη όπου ήταν χτισμένες οι καλύβες τους θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί με πολύ πιο επικερδή τρόπο. Λίγο πριν από την άφιξή μου στη Σρι Λάνκα ένα έγγραφο με τον τίτλο «Σχέδιο για την Ανάπτυξη των Πόρων του Κόλπου του Αρούγκαμ» διέρρευσε στον Τύπο, επιβεβαιώνοντας τους χειρότερους φόβους των ψαράδων. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση είχε αναθέσει σε μια ομάδα διεθνών συμβούλων να επεξεργαστούν ένα αναπτυξιακό πρόγραμμα για τον κόλπο του Αρούγκαμ, και το εν λόγω σχέδιο ήταν το αποτέλεσμα. Παρόλο που το τσουνάμι είχε καταστρέψει μόνο τις ιδιοκτησίες στην παραλία, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της κωμόπολης δεν είχε πληγεί, το σχέδιο προέβλεπε την ισοπέδωση και την ανοικοδόμησή της στον κόλπο του Αρούγκαμ, προκειμένου αυτή να μετατραπεί από μια μικρή παράκτια πόλη που γοήτευε τους χίπηδες σε έναν υψηλού επιπέδου «τουριστικό προορισμό», με ξενοδοχεία πέντε αστέρων, πολυτελείς «οικολογικές

καλύβες» στις οποίες η διανυκτέρευση θα κόστιζε 300 δολάρια, μια προβλήτα για υδροπλάνα και ένα ελικοδρόμιο. Οι συντάκτες του σχεδίου προέβλεπαν γεμάτοι ενθουσιασμό ότι ο κόλπος του Αρούγκαμ θα αποτελούσε το πρότυπο για τριάντα παρακείμενες «τουριστικές ζώνες», ώστε οι ανατολικές ακτές της Σρι Λάνκα να μετατραπούν σε μια νοτιοασιατική Ριβιέρα.⁵

Στο σχέδιο δε γινόταν καμία μνεία στα θύματα που άφησε πίσω του το τσουνάμι, τις εκατοντάδες οικογένειες των ψαράδων που ζούσαν και δούλευαν στην παραλία. Όπως εξηγούσαν οι συντάκτες του σχεδίου, οι κάτοικοι του οικισμού θα μεταφέρονταν σε πιο κατάλληλα σημεία, μερικά από τα οποία απείχαν αρκετά χιλιόμετρα από τη θάλασσα. Το χειρότερο από όλα ήταν πως τα 80 εκατομμύρια δολάρια που απαιτούνταν για το αναπτυξιακό σχέδιο θα προέρχονταν από την οικονομική βοήθεια που είχε συγκεντρωθεί για τα θύματα από το τσουνάμι.

Τα δακρυσμένα πρόσωπα αυτών των ψαράδων και των οικογενειών τους, αλλά και αντίστοιχων απλών ανθρώπων στην Ταϊλάνδη και στην Ινδονησία, είχαν προκαλέσει μετά το τσουνάμι ένα πρωτοφανές στην ιστορία κύμα διεθνούς αλληλεγγύης. Οι στοιβαγμένες έξω από τεμένη σοροί συγγενών, οι γυναίκες που προσπαθούσαν να αναγνωρίσουν αν ένα πνιγμένο μωρό ήταν το δικό τους, τα παιδιά που είχε καταπιεί η θάλασσα, όλα αυτά συγκίνησαν την παγκόσμια κοινή γνώμη. Όμως για τους κατοίκους οικισμών όπως εκείνος του κόλπου του Αρούγκαμ η «ανοικοδόμηση» δε σήμαινε τίποτα άλλο πέρα από την εσκεμμένη καταστροφή της κουλτούρας και του τρόπου ζωής τους, αλλά και την αρπαγή της γης τους. Όπως μου είπε η Κουμάρι, η διαδικασία της ανοικοδόμησης «θυματοποιεί τα θύματα, εκμεταλλεύεται αυτούς που είναι ήδη αντικείμενα εκμετάλλευσης».

Όταν άρχισε η υλοποίηση του σχεδίου, προκάλεσε μια έκρηξη οργής σε ολόκληρη τη χώρα, και περισσότερο στον κόλπο του Αρούγκαμ. Όταν εγώ και η Κουμάρι φτάσαμε στην κωμόπολη, πέσαμε πάνω σε ένα πλήθος αρκετών εκατοντάδων διαδηλωτών ντυμένων με ένα πολύχρωμο συνονθύλευμα από σάρι, σαρόνγκ, χιτζάμπ και σανδάλια. Αρχικά είχαν συγκεντρωθεί στην παραλία και μόλις ξεκινούσαν μια πορεία που θα περνούσε μπροστά από τα ξενοδοχεία και θα κατέληγε στη γειτονική πόλη Πότουβιλ, όπου έδρευε η τοπική αυτοδιοίκηση.

Ενώ περνούσαν μπροστά από τα ξενοδοχεία, ένας νεαρός που φορούσε λευκή μπλούζα και κρατούσε κόκκινο τηλεβόα παρακινούσε τους διαδηλωτές να φωνάζουν συνθήματα. «Δε θέλουμε, δε θέλουμε...» κραύγασε εκείνος, για να

προσθέσει το πλήθος: «...τουριστικά ξενοδοχεία!». «Οι Λευκοί...» συνέχισε, για να συμπληρώσει το πλήθος: «...να φύγουν!». (Η Κουμάρι μου μετέφραζε από τη γλώσσα των Τάμιλ, ζητώντας μου συγνώμη.) Ένας άλλος νεαρός, με επιδερμίδα αργασμένη από τον ήλιο και τη θάλασσα, πήρε τον τηλεβόα και φώναξε: «Θέλουμε, θέλουμε...», για να απαντήσει το πλήθος: «...τη γη μας! τα σπίτια μας! ένα λιμάνι! τα χρήματα της βοήθειας!». Ο νεαρός συνέχισε: «Πείνα, πείνα!». Και το πλήθος συμπλήρωσε: «Οι ψαράδες πεθαίνουν από την πείνα!».

Μπροστά στο κτίριο της τοπικής αυτοδιοίκησης οι επικεφαλής της πορείας κατηγορήσαν τους εκλεγμένους αντιπροσώπους τους ότι τους είχαν εγκαταλείψει, ότι ήταν διεφθαρμένοι, ότι σπαταλούσαν τα χρήματα της βοήθειας που προοριζόταν για τους ψαράδες «για να προικίζουν τις κόρες τους και να αγοράζουν κοσμήματα για τις συζύγους τους». Και πρόσθεσαν ότι οι Σιναλέζοι είχαν ευνοϊκή μεταχείριση, ότι γίνονταν διακρίσεις σε βάρος των μουσουλμάνων και ότι «οι ξένοι εκμεταλλεύονται τη δυστυχία μας».

Όμως η διαμαρτυρία τους δεν είχε αποτέλεσμα. Στο Κολόμπο συνομίλησα με το γενικό διευθυντή του Γραφείου για τον Τουρισμό, τον Σεενιβασάγκαμ Καλαϊσέλβαμ, ένα μεσήλικα γραφειοκράτη ο οποίος είχε την κακή συνήθεια να επικαλείται λόγια «διάσημων προσωπικοτήτων» της Σρι Λάνκα. Τον ρώτησα τι θα απογίνονταν οι ψαράδες που ζούσαν σε τοποθεσίες όπως ο κόλπος του Αρούγκαμ. Έγειρε πίσω στην ψάθινη πολυθρόνα του και μου απάντησε: «Στο παρελθόν υπήρχαν στην παράκτια ζώνη πολλές παράνομες εγκαταστάσεις [...] που δεν είχαν ανεγερθεί βάσει του σχεδίου για τον τουρισμό. Είναι καλό για τον τουρισμό ότι το τσουνάμι κατέστρεψε τις περισσότερες από αυτές τις παράνομες εγκαταστάσεις, ότι δεν υπάρχουν πλέον κτίσματα εκεί». Και πρόσθεσε ότι, αν οι ψαράδες επιστρέψουν και ξαναχτίσουν τις καλύβες τους, «θα υποχρεωθούμε να τις κατεδαφίσουμε. [...] Η παραλία θα παραμείνει καθαρή».

Δεν ήταν έτσι στην αρχή. Όταν η Κουμάρι πρωτοβρέθηκε στην ανατολική ακτή, μερικές μέρες μετά το τσουνάμι, δεν είχε ακόμα φτάσει η επίσημη βοήθεια. Αυτό σήμαινε ότι όλοι βοηθούσαν τους πληγέντες, τους περιέθαλπαν, έσκαβαν τάφους. Οι εθνικές διαφορές που σπάραζαν την περιοχή είχαν εξαφανιστεί. «Οι μουσουλμάνοι πήγαιναν στις συνοικίες των Τάμιλ και έθαβαν τους νεκρούς και οι Τάμιλ πήγαιναν στις συνοικίες των μουσουλμάνων για να φάνε και να βρουν πόσιμο νερό. Οικογένειες που ζούσαν στην ενδοχώρα έστελναν καθημερινά από δύο μερίδες φαγητό, κάτι που για αυτούς ήταν μεγάλη

ποσότητα, επειδή είναι πολύ φτωχοί άνθρωποι. Δεν το έκαναν προσδοκώντας κάποιο αντάλλαγμα. Το έκαναν επειδή αισθάνονταν ότι έπρεπε να βοηθήσουν το γείτονά τους, ότι έπρεπε να βοηθήσουν τις αδερφές, τους αδερφούς, τις κόρες, τις μητέρες τους», θυμάται η Κουμάρι.

Παρόμοια διαπολιτισμική βοήθεια έφτανε από ολόκληρη τη χώρα. Έφηβοι Τάμιλ έσπευδαν με τα τρακτέρ τους να βοηθήσουν στην ανακάλυψη των πτωμάτων. Παιδιά που οι γονείς τους ήταν χριστιανοί έστελναν τις μαθητικές στολές τους για να χρησιμοποιηθούν ως λευκά σάβανα για τους μουσουλμάνους νεκρούς, ενώ το ίδιο έκαναν και ινδουίστριες με τα λευκά σάρι τους. Αυτός ο τεράστιος όγκος θαλασσινού νερού και ερειπίων ήταν τόσο ορμητικός, ώστε, εκτός από τα σπίτια και τους δρόμους, συμπαρέσυρε στο διάβα του άβυστα μίση, αιματηρές βεντέτες και αλληλοκατηγορίες για το ποιος δολοφόνησε ποιον. Η Κουμάρι, που για πολλά χρόνια προσπαθούσε μαζί με άλλους ειρηνιστές να γεφυρώσει τις διαφορές, συγκλονίστηκε βλέποντας τους συμπατριώτες της να αντιμετωπίζουν με τόση αξιοπρέπεια μια τόσο μεγάλη τραγωδία. Αντί να συζητούν ατέρμονα για την ειρήνη, οι κάτοικοι της Σρι Λάνκα την είχαν κάνει πράξη τη στιγμή της μεγαλύτερης δυστυχίας τους.

Όλα έδειχναν ότι η χώρα θα μπορούσε να βασιστεί στη διεθνή υποστήριξη για να ανακάμψει. Στην αρχή η βοήθεια δεν προήλθε από τα κράτη, που άργησαν να αντιδράσουν, αλλά από την ατομική πρωτοβουλία ανθρώπων οι οποίοι είδαν την καταστροφή στην τηλεόραση. Μαθητές από την Ευρώπη διοργάνωναν παζάρια με προσωπικά τους είδη και μάζευαν μπουκάλια για να τα πουλήσουν, μουσικοί οργάνωναν συναυλίες, θρησκευτικές ομάδες έκαναν εράνους για να συγκεντρώσουν ρούχα, κουβέρτες και χρήματα. Στη συνέχεια οι πολίτες άρχισαν να απαιτούν από τις κυβερνήσεις των χωρών τους να δείξουν την ίδια γενναιοδωρία στέλνοντας επίσημη βοήθεια. Μέσα σε έξι μήνες συγκεντρώθηκαν 13 δισεκατομμύρια δολάρια – ένα παγκόσμιο ρεκόρ.⁶

Τους πρώτους έξι μήνες το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων για την ανοικοδόμηση έφτασε σε όσους τα δικαιούνταν. Μη κυβερνητικές οργανώσεις και οργανώσεις αρωγής διένειμαν τρόφιμα, πόσιμο νερό, σκηνές και προκατασκευασμένα προσωρινά καταλύματα. Οι καταυλισμοί προσφύγων δημιουργήθηκαν ως ένα προσωρινό μέτρο, ώστε να μπορούν να μένουν κάπου οι άστεγοι μέχρι να κατασκευαστούν μόνιμες κατοικίες για αυτούς. Και είναι βέβαιο ότι υπήρχαν αρκετά χρήματα για να ανεγερθούν μόνιμες κατοικίες. Όμως, όταν έξι μήνες μετά πήγα στη Σρι Λάνκα, είχε σημειωθεί ελάχιστη πρόοδος. Δεν είχε κατασκευαστεί σχεδόν καμία μόνιμη κατοικία και οι καταυλισμοί προσφύ-

γων είχαν αρχίσει να μετατρέπονται από προσωρινά καταφύγια σε οχυρωμένες παραγκουπόλεις.

Όσοι εργάζονταν στα προγράμματα βοήθειας διαμαρτύρονταν ότι η κυβέρνηση της Σρι Λάνκα έβαζε συνεχώς καινούρια εμπόδια. Στην αρχή δημιούργησε την ουδέτερη ζώνη. Έπειτα αρνήθηκε να παραχωρήσει εκτάσεις γης για να ανεγερθούν νέες κατοικίες. Και, τέλος, ανέθεσε σε ξένους ειδικούς να ετοιμάσουν μια ατέλειωτη σειρά από μελέτες και σχέδια. Ενώ οι γραφειοκράτες συζητούσαν, όσοι είχαν επιζήσει από το τσουνάμι διέμεναν σε αποπνικτικούς καταυλισμούς στην ενδοχώρα, επιβιώνοντας χάρη σε συσσίτια, υπερβολικά μακριά από τη θάλασσα για να μπορούν να ξαναρχίσουν να ψαρεύουν. Παρόλο που η ευθύνη για τις καθυστερήσεις αποδιδόταν στη γραφειοκρατία και στην κακοδιαχείριση, στην πραγματικότητα διακυβεύονταν πολύ σοβαρότερα πράγματα.

Πριν από το κύμα: Ματαιωμένα σχέδια

Το σχέδιο για την ανάπλαση της Σρι Λάνκα είχε καταρτιστεί δύο χρόνια πριν από το τσουνάμι. Όλα άρχισαν όταν τελειωσε ο εμφύλιος πόλεμος και οι συνθήκες «παίκτες» (με προεξάρχουσες την Αμερικανική Εταιρεία Διεθνούς Ανάπτυξης – USAID, την Παγκόσμια Τράπεζα και το παρακλάδι της, την Ασιατική Τράπεζα Ανάπτυξης) κατέφτασαν στη χώρα για να συνωμοτήσουν για την ενσωμάτωση της Σρι Λάνκα στην παγκόσμια οικονομία. Όλοι συναίνεσαν ότι το πιο σημαντικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της Σρι Λάνκα ήταν το γεγονός πως αποτελούσε μια από τις τελευταίες περιοχές που δεν είχαν υποκύψει στην κερδοσκοπική παγκοσμιοποίηση – μια παράπλευρη συνέπεια του εμφύλιου πολέμου. Αν και μικρή χώρα, η Σρι Λάνκα παρουσίαζε σημαντική βιοποικιλότητα, με πολλά άγρια ζώα, όπως λεοπαρδάλεις, μαϊμούδες και χιλιάδες μη εξημερωμένους ελέφαντες. Οι πλημμυρίδες ήταν σπάνιο φαινόμενο στις παραλίες της, ενώ στα βουνά της χώρας υπήρχαν ναοί και ιεροί τόποι του ινδουισμού, του βουδισμού και του ισλαμισμού. Και, το καλύτερο από όλα, όπως επεσήμαιναν με ενθουσιασμό οι συντάκτες της έκθεσης της USAID, «όλα αυτά σε μια περιοχή που έχει την ίδια έκταση με τη Δυτική Βιρτζίνια».⁷

Σύμφωνα με το σχέδιο, οι ζούγκλες της Σρι Λάνκα, που πρόσφεραν τόσο αποτελεσματική κάλυψη στους αντάρτες, θα μετατρέπονταν σε χώρο προσέλευσης ριψοκίνδυνων οικοτουριστών, οι οποίοι θα ήταν πρόθυμοι να ανεβαί-

νουν σε ελέφαντες και να μετακινούνται σαν τον Ταρζάν από το ένα δέντρο στο άλλο, με τον τρόπο που γίνεται στην Κόστα Ρίκα. Οι θρησκείες της, υπεύθυνες για τόσες αιματοχυσίες, θα αξιοποιούνταν για να καλυφθούν οι πνευματικές ανάγκες των Δυτικών τουριστών: Βουδιστές μοναχοί θα διευθύναν κέντρα διαλογισμού, ινδουίστριες θα χόρευαν παραδοσιακούς χορούς στα ξενοδοχεία, ενώ ιατρικές κλινικές θα εφαρμόζαν το ινδουιστικό σύστημα βοτανοθεραπείας και ομοιοπαθητικής για την ανακούφιση του πόνου.

Εν συντομία, ενώ στην υπόλοιπη Ασία θα υπήρχαν κάτεργα εντατικής εκμετάλλευσης του μόχθου των ανθρώπων και φρενήρεις χρηματιστηριακές αγορές, η Σρι Λάνκα θα εξυπηρετούσε το ρόλο του τόπου ανάπαυσης και διακοπών των πρωτοπόρων της Νέας Οικονομίας. Εξαιτίας του τεράστιου πλούτου που παραγόταν στα υπόλοιπα προκεχωρημένα φυλάκια του απορρυθμισμένου καπιταλισμού, δεν ετίθετο ζήτημα χρημάτων για να απολαύσει κανείς έναν απόλυτα εξισορροπημένο συνδυασμό πολυτέλειας και άγριας φύσης, περιπέτειας και υψηλού επιπέδου υπηρεσιών. Οι ξένοι σύμβουλοι ήταν πεπεισμένοι ότι το μέλλον της Σρι Λάνκα εξαρτιόταν από ξενοδοχειακές αλυσίδες όπως η Aman Resorts, η οποία είχε πρόσφατα κατασκευάσει στις νότιες ακτές δύο εντυπωσιακά θέρετρα, όπου η διανυκτέρευση κόστιζε 800 δολάρια και σε κάθε σουίτα υπήρχε πισίνα.

Η κυβέρνηση των ΗΠΑ ήταν τόσο ενθουσιασμένη με την προοπτική να γίνει η Σρι Λάνκα ένας προορισμός υψηλού τουρισμού, που θα πρόσφερε τεράστιες νέες ευκαιρίες για ξενοδοχειακές αλυσίδες και γραφεία οργανωμένων ταξιδιών, ώστε η USAID εκπόνησε ένα πρόγραμμα αναδιοργάνωσης της τουριστικής βιομηχανίας της στα πρότυπα των παντοδύναμων λόμπι της Ουάσινγκτον. Ο προϋπολογισμός για την προώθηση του τουρισμού θα αυξανόταν «από λιγότερα από 500.000 δολάρια ετησίως σε περίπου 10 εκατομμύρια δολάρια».⁸ Η πρεσβεία των ΗΠΑ κατάρτισε το Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητας, το οποίο θύμιζε περισσότερο διάταγμα που προωθούσε τα οικονομικά συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών στη χώρα. Ο επικεφαλής του προγράμματος, ένας γκριζομάλλης οικονομολόγος ονόματι Τζον Βάρλεϊ, μου είπε ότι πίστευε πως το Γραφείο για τον Τουρισμό της Σρι Λάνκα έβαζε χαμηλά τον πήχη όταν υπολόγιζε ότι μπορούσε να προσελκύει 1 εκατομμύριο τουρίστες ετησίως μέχρι το τέλος της δεκαετίας. «Προσωπικά, νομίζω ότι μπορούν να διπλασιάσουν αυτό τον αριθμό». Ο Πίτερ Χάρολντ, ένας Άγγλος αξιωματούχος της Παγκόσμιας Τράπεζας στη Σρι Λάνκα, μου είπε: «Πάντα θεωρούσα το Μπαλί το ιδανικό μέτρο σύγκρισης [για τον τουρισμό στη Σρι Λάνκα]».

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο υψηλού επιπέδου τουρισμός είναι μια αναπτυσσόμενη αγορά. Τα συνολικά έσοδα των πολυτελών ξενοδοχείων, όπου η διανυκτέρευση κοστίζει 405 δολάρια κατά μέσο όρο, αυξήθηκαν κατά 70% μεταξύ 2001 και 2005 – καθόλου άσχημα αν σκεφτεί κανείς ότι πρόκειται για μια περίοδο κατά την οποία έλαβαν χώρα οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου, ο πόλεμος του Ιράκ και η τρομακτική αύξηση της τιμής των καυσίμων. Από πολλές απόψεις, η εντυπωσιακή ανάπτυξη αυτού του τομέα είναι ένα υποπροϊόν της ακραίας ανισότητας που προέκυψε από το γενικευμένο θρίαμβο της σταυροφορίας της Σχολής του Σικάγου. Ανεξάρτητα από τη συνολική κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας, υπάρχει πλέον μια αρκετά μεγάλη ελίτ δισεκατομμυριούχων και πολυδισεκατομμυριούχων, ώστε η Γουόλ Στριτ να τους βλέπει ως μια ομάδα «υπερκαταναλωτών» που έχουν τη δυνατότητα να συντηρούν από μόνοι τους την καταναλωτική ζήτηση. Ο Ατζάι Καπούρ, πρώην επικεφαλής της ομάδας παγκόσμιων στρατηγικών επενδύσεων της Citigroup Smith Barney, ενθαρρύνει τους πελάτες του να επενδύουν στο «χαρτοφυλάκιο της πλουτονομίας» που έχει δημιουργήσει και αποιελείται από μετοχές εταιρειών όπως η Bulgari, η Porsche, η Four Seasons και η Sotheby's. «Αν συνεχιστεί η μεγέθυνση της πλουτονομίας –και πιστεύουμε ότι αυτό θα συμβεί–, αν διατηρηθεί και διευρυνθεί η εισοδηματική ανισότητα, τότε το “χαρτοφυλάκιο της πλουτονομίας” θα συνεχίσει να προσφέρει καλές αποδόσεις».⁹

Όμως, προτού η Σρι Λάνκα μπορέσει να εκπληρώσει το πεπρωμένο της ως της παιδικής χαράς του τζετ σετ της «πλουτονομίας», υπήρχαν μερικοί τομείς στους οποίους έπρεπε να γίνουν δραστικές βελτιώσεις, και μάλιστα πολύ γρήγορα. Πρώτα απ' όλα, για να προσελκύσει ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, η κυβέρνηση έπρεπε να καταργήσει τους φραγμούς στην ιδιοκτησία της γης (περίπου το 80% της Σρι Λάνκα ανήκε στο κράτος).¹⁰ Επιπλέον, οι εργασιακοί νόμοι έπρεπε να γίνουν πιο «ελαστικοί», ώστε οι επενδυτές να βρίσκουν πιο εύκολα προσωπικό για τα ξενοδοχεία τους. Και έπρεπε να εκουγχρονιστούν οι υποδομές: αυτοκινητόδρομοι, αεροδρόμια, δίκτυα ύδρευσης και ηλεκτροδότησης. Ωστόσο, καθώς η Σρι Λάνκα ήταν καταχρεωμένη εξαιτίας της αγοράς εξοπλισμών, η κυβέρνηση δε διέθετε τα απαραίτητα κονδύλια για να πραγματοποιήσει γρήγορα αυτές τις βελτιώσεις. Της προτάθηκαν οι γνωστές συμφωνίες: δάνεια από την Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ με αντάλλαγμα να ανοίξει την οικονομία της στις ιδιωτικοποιήσεις και στις «συνεργασίες δημόσιου και ιδιωτικού τομέα».

Όλα αυτά τα σχέδια και οι όροι διατυπώθηκαν στο *Regaining Sri Lanka (Ava-*

κτώντας τη Σρι Λάνκα), το εγκεκριμένο από την Παγκόσμια Τράπεζα πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ, το οποίο οριστικοποιήθηκε στις αρχές του 2003. Ο βασικός υπέρμαχος του προγράμματος στη Σρι Λάνκα ήταν ο πολιτικός και επιχειρηματίας Μάνο Τιταβέλα, ένας άντρας που θυμίζει υπερβολικά πολύ το γερουσιαστή Νιουτ Γκίνγκριτς τόσο εμφανισιακά όσο και ιδεολογικά.¹¹

Όπως όλα τα σχέδια για θεραπείες-σοκ, το *Regaining Sri Lanka* απαιτούσε πολλές θυσίες εν ονόματι της γρήγορης οικονομικής μεγέθυνσης. Εκατομμύρια άνθρωποι έπρεπε να εγκαταλείψουν τους παραδοσιακούς οικισμούς τους προκειμένου να απελευθερωθούν οι παραλίες για τους τουρίστες, αλλά και η γη για να κατασκευαστούν ξενοδοχεία και αυτοκινητόδρομοι. Η αλιεία έπρεπε να εκσυγχρονιστεί και να διεξάγεται με μηχανότρατες που θα παρέμεναν αγκυροβολημένες σε λιμάνια με μεγάλο βάθος και όχι πλέον με πιρόγες προσαραγμένες στην παραλία.¹² Και, όπως είχε συμβεί σε παρόμοιες περιπτώσεις από το Μπουένος Άιρες μέχρι τη Βαγδάτη, οι κρατικές εταιρείες έπρεπε να πραγματοποιήσουν μαζικές απολύσεις και οι τιμές των υπηρεσιών να αυξηθούν.

Το πρόβλημα για τους υπέρμαχους του σχεδίου ήταν ότι πολλοί κάτοικοι της Σρι Λάνκα δεν πίστευαν πως οι θυσίες θα είχαν αντίκρισμα. Όλα αυτά συνέβαιναν το 2003, όταν η αφελής πίστη στην παγκοσμιοποίηση είχε προ πολλού εκλείψει, ιδίως μετά την ασιατική οικονομική κρίση. Αλλά και η κληρονομιά του εμφύλιου πολέμου αποδείχτηκε ένα σοβαρό εμπόδιο. Δεκάδες χιλιάδες κάτοικοι της Σρι Λάνκα είχαν χάσει τη ζωή τους κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων εν ονόματι του «έθνους», της «πατρίδας» και της «επικράτειας». Όταν τελικά τέλειωσε ο πόλεμος, η κυβέρνηση ζήτησε από τους πιο φτωχούς κατοίκους να εγκαταλείψουν τους μικρούς κλήρους τους και τις ιδιοκτησίες τους (ένα λαχανόκηπο, ένα φτωχικό σπίτι, μια πιρόγα) προκειμένου να κατασκευαστούν γήπεδα του γκολφ για αλυσίδες ξενοδοχείων όπως το Marriott ή το Hilton (ενώ οι ίδιοι θα κατέληγαν να γίνουν πλανόδιοι μικρέμποροι στους δρόμους του Κολόμπο). Επρόκειτο για μια άθλια συμφωνία, και οι πολίτες της Σρι Λάνκα αντέδρασαν ανάλογα.

Το σχέδιο *Regaining Sri Lanka* προκάλεσε ένα κύμα μαχητικών απεργιών και διαδηλώσεων και απορρίφθηκε στις κάλπες. Τον Απρίλιο του 2004 οι πολίτες της Σρι Λάνκα απήφησαν τους ξένους ειδικούς και τους ντόπιους συνεργάτες τους και ψήφισαν ένα συνασπισμό κεντροαριστερών και αυτοαποκαλούμενων μαρξιστών που υποσχέθηκαν ότι θα πέταγαν στον κάλαθο των αχρήστων το σχέδιο *Regaining Sri Lanka*.¹³ Όταν έγιναν οι εκλογές, πολ-

λές από τις καθοριστικής σημασίας ιδιωτικοποιήσεις δεν είχαν ακόμα πραγματοποιηθεί (συμπεριλαμβανομένων των εταιρειών ύδρευσης και ηλεκτροδότησης), ενώ είχαν γίνει προσφυγές στη δικαιοσύνη αναφορικά με τα σχέδια για τους αυτοκινητόδρομους. Ήταν μια μεγάλη ήττα για όσους ονειρεύονταν να δημιουργήσουν μια παιδική χαρά για την «πλουτονομία», καθώς υποτίθεται ότι το 2004 θα ήταν το Πρώτο Έτος της νέας, φιλικής προς τους επενδυτές και ιδιωτικοποιημένης, Σρι Λάνκα. Το στοίχημα έμοιαζε να έχει χαθεί.

Οκτώ μήνες έπειτα από αυτές τις μοιραίες εκλογές το τσουνάμι έπληξε τη Σρι Λάνκα. Όσοι θρηνούσαν για τη ματαίωση του σχεδίου *Regaining Sri Lanka* συνειδητοποίησαν αμέσως τη σημασία του γεγονότος. Η νεοεκλεγμένη κυβέρνηση θα χρειαζόταν δισεκατομμύρια από ξένους πιστωτές για να ανοικοδομήσει τα σπίτια και τα σχολεία, για να επισκευάσει τους δρόμους και τις σιδηροδρομικές γραμμές που είχαν καταστραφεί από το τσουνάμι – και οι ξένοι πιστωτές γνώριζαν πολύ καλά ότι, αντιμέτωποι με μια καταστροφική κρίση, ακόμα και οι πιο αφοσιωμένοι υποστηρικτές της εθνικής οικονομικής ανεξαρτησίας γίνονται ξαφνικά περισσότερο ελαστικοί. Όσο για τους μαχητικούς αγρότες και ψαράδες που είχαν κλείσει τους δρόμους και είχαν πραγματοποιήσει μαζικές διαδηλώσεις προκειμένου να εμποδίσουν τις προηγούμενες απόπειρες να χρησιμοποιηθεί η γη τους σε αναπτυξιακά σχέδια, είχαν άλλα προβλήματα να αντιμετωπίσουν προς το παρόν.

Μετά το κύμα: Μια δεύτερη ευκαιρία

Η κυβέρνηση του Κολόμπο ενήργησε ακαριαία για να αποδείξει στις πλούσιες χώρες που έλεγχαν τη χρηματική βοήθεια ότι ήταν έτοιμη να αποκηρύξει το παρελθόν της. Η Πρόεδρος Τσαντρίκα Κουμαρατούγγκα, που είχε εκλεγεί επειδή είχε δηλώσει δημόσια την αντίθεσή της στις ιδιωτικοποιήσεις, ισχυρίστηκε ότι το τσουνάμι υπήρξε για εκείνη ένα είδος θρησκευτικής επιφοίτησης, που τη βοήθησε να δει την ελεύθερη αγορά υπό ένα νέο πρίσμα. Επισκέφθηκε τις ακτές που είχαν σαρωθεί από το τσουνάμι και, όρθια ανάμεσα στα χαλάσματα, ανακοίνωσε: «Η χώρα είναι ευλογημένη με τόσους πολλούς φυσικούς πόρους, και δεν τους έχουμε αξιοποιήσει πλήρως. [...] Η ίδια η φύση, λοιπόν, πρέπει να σκέφτηκε “φτάνει πια” και μας έιληξε από παντού για να μας διδάξει ότι πρέπει να είμαστε ενωμένοι».¹⁴ Επρόκειτο για μια πρωτοποριακή ερ-

μηνεία: το τσουνάμι ως μια θεϊκή τιμωρία επειδή δεν είχαν εκπονηθεί οι παραλίες και τα δάση της Σρι Λάνκα!

Οι πράξεις μεταμέλειας άρχισαν αμέσως. Τέσσερις μέρες μετά το τσουνάμι η κυβέρνηση προώθησε ένα νομοσχέδιο που άνοιγε το δρόμο για την ιδιωτικοποίηση της εταιρείας ύδρευσης, ένα σχέδιο στο οποίο οι πολίτες αντισηκονταν επί χρόνια. Φυσικά, με τη χώρα πλημμυρισμένη και γεμάτη ερείπια και τάφους, ελάχιστοι έμαθαν για το νομοσχέδιο – όπως ακριβώς είχε συμβεί και στο Ιράκ με το νέο νόμο για το πετρέλαιο. Επιπλέον, η κυβέρνηση επέλεξε αυτή την εξαιρετικά δύσκολη συγκυρία για να κάνει ακόμα πιο δύσκολη τη ζωή των πολιτών αυξάνοντας την τιμή της βενζίνης – μια απόφαση που έστειλε στους δανειστές ένα ξεκάθαρο μήνυμα για τη δημοσιονομική υπευθυνότητα του Κολόμπο. Τέλος, άρχισε να προετοιμάζει ένα νόμο που θα άνοιγε το δρόμο για ιδιωτική συμμετοχή στην εθνική εταιρεία ηλεκτροδότησης.¹⁵

Ο Χέρμαν Κουμάρα, ηγέτης του Εθνικού Κινήματος Αλληλεγγύης των Αλιέων της Σρι Λάνκα, το οποίο εκπροσωπεί τους μικρούς ψαράδες, χαρακτήρισε την ανοικοδόμηση «δεύτερο τσουνάμι της κορπορατικής παγκοσμιοποίησης». Θεωρούσε ότι αποτελούσε μια εσκεμμένη απόπειρα εκμετάλλευσης των ψαράδων σε μια συγκυρία κατά την οποία αυτοί ήταν εξαιρετικά αποδυναμωμένοι – όπως ακριβώς η λεηλασία ακολουθεί έναν πόλεμο, έτσι και το δεύτερο τσουνάμι έπληξε τη χώρα μετά το πρώτο. «Οι κάτοικοι της χώρας ήταν κατηγορηματικά αντίθετοι σε αυτές τις πολιτικές στο παρελθόν», μου είπε. «Όμως αυτή τη στιγμή λιμοκτονούν σε καταυλισμούς προσφύγων και το μόνο που σκέφτονται είναι πώς θα επιβιώσουν την επόμενη μέρα. Δεν έχουν ένα μέρος για να κοιμηθούν, δεν έχουν ένα μέρος για να ζήσουν, έχουν χάσει όλες τις πηγές των εισοδημάτων τους, δεν έχουν την παραμικρή ιδέα πώς θα συντηρούνται στο μέλλον. Και ενώ επικρατεί αυτή η κατάσταση, η κυβέρνηση προωθεί τα σχέδιά της. Όταν συνέλθουν από το σοκ, θα ανακαλύψουν τι αποφάσεις ελήφθησαν, όμως η ζημιά θα έχει ήδη γίνει».

Αν οι δανειστές της Ουάσινγκτον κατάφεραν να εκμεταλλευτούν τόσο γρήγορα το τσουνάμι, ήταν επειδή είχαν ήδη κάνει κάτι παρόμοιο σε μια άλλη κατάσταση που παρουσίαζε μεγάλες ομοιότητες. Η γενική πρόβα για την εκμετάλλευση της καταστροφής που προκάλεσε το τσουνάμι από τον καπιταλισμό της καταστροφής είχε πραγματοποιηθεί μετά τον τυφώνα Μιτς.

Τον Οκτώβριο του 1998 ο τυφώνας Μιτς έπληξε την Κεντρική Αμερική για

μία ολόκληρη βδομάδα που έμοιαζε ατελείωτη, μαστιγώνοντας τις ακτές και τα βουνά της Ονδούρα, της Γουατεμάλα και της Νικαράγουα, καταπίνοντας ολόκληρα χωριά και σκοτώνοντας περισσότερους από 9.000 ανθρώπους. Οι φτωχές αυτές χώρες δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν την κατάσταση χωρίς μια γενναιοδωρη οικονομική βοήθεια, η οποία τους χορηγήθηκε, αλλά με ένα τεράστιο αντίτιμο. Δύο μήνες μετά τον τυφώνα Μιτς, και με τη χώρα θαμμένη κάτω από λάσπη, χαλάσματα και πτώματα, το Κογκρέσο της Ονδούρα ψήφισε μια σειρά νόμων που επέτρεπαν την ιδιωτικοποίηση των αεροδρομίων, των λιμανιών και των αυτοκινητόδρομων, ενώ επεξεργάστηκε και σχέδια για την ιδιωτικοποίηση της κρατικής τηλεφωνικής εταιρείας, της εθνικής εταιρείας ηλεκτροδότησης και τμημάτων του τομέα ύδρευσης. Κατάργησε τους προοδευτικούς νόμους της αγροτικής μεταρρύθμισης, προκειμένου να γίνει πιο εύκολη η αγορά και η πώληση γης από ξένους, και προώθησε έναν ευνοϊκό για τους επιχειρηματίες νόμο σχετικά με τον ορυκτό πλούτο της χώρας (που τον ετοίμασε η εξορυκτική βιομηχανία), ο οποίος μειώνει τους περιβαλλοντικούς περιορισμούς και καθιστούσε πιο εύκολες τις εξώσεις από κατοικίες που εμπόδιζαν την εκμετάλλευση νέων ορυχείων.¹⁶

Το ίδιο συνέβη και στις γειτονικές χώρες. Δύο μήνες μετά τον τυφώνα Μιτς η Γουατεμάλα ανήγγειλε ότι σχεδίαζε να πουλήσει την τηλεφωνική εταιρεία της χώρας. Όσο για τη Νικαράγουα, ανακοίνωσε ότι, εκτός από την τηλεφωνική εταιρεία της, θα πουλούσε επίσης την εταιρεία ηλεκτροδότησης και την πετρελαϊκή βιομηχανία της. Σύμφωνα με τη *Wall Street Journal*, «η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ έχουν ρίξει το βάρος τους στην πώληση [των τηλεπικοινωνιών], θεωρώντας ότι αυτή αποτελεί βασική προϋπόθεση για την εκταμίευση ετήσιας οικονομικής βοήθειας ύψους 47 εκατομμυρίων δολαρίων για τρία έτη και συνδέοντάς τη με την ανακούφιση του χρέους της Νικαράγουα, που ανέρχεται σε 4,4 δισεκατομμύρια δολάρια».¹⁷ Φυσικά, η ιδιωτικοποίηση των τηλεπικοινωνιών καμία απολύτως σχέση δεν μπορούσε να έχει με την ανοικτόδομη μετά τον τυφώνα, παρά μόνο στο σκεπτικό των καπιταλιστών της καταστροφής των χρηματοοικονομικών θεσμών της Ουάσινγκτον.

Στα επόμενα χρόνια συνεχίστηκαν οι πωλήσεις δημόσιων εταιρειών, συχνά σε τιμές πολύ χαμηλότερες από την τρέχουσα αξία τους. Οι περισσότεροι από τους αγορασιές ήταν πρώην κρατικές εταιρείες από άλλες χώρες που είχαν ήδη ιδιωτικοποιηθεί και αναζητούσαν σε ολόκληρο τον πλανήτη νέες ευκαιρίες για να αυξήσουν την τιμή των μετοχών τους. Η Telmex, η ιδιωτικοποιημένη τηλεφωνική εταιρεία του Μεξικού, άρπαξε την τηλεπικοινωνιακή εταιρεία της

Γουατεμάλα. Η ισπανική ενεργειακή εταιρεία Unión Fenosa εξαγόρασε τις ενεργειακές εταιρείες της Νικαράγουα. Η ιδιωτική εταιρεία που είχε αποκτήσει το Διεθνές Αεροδρόμιο του Σαν Φρανσίσκο αγόρασε και τα τέσσερα αεροδρόμια της Ονδούρα. Και η Νικαράγουα πούλησε το 40% της τηλεφωνικής εταιρείας της έναντι 33 εκατομμυρίων δολαρίων, ενώ η PricewaterhouseCoopers είχε εκτιμήσει την αξία αυτού του μεριδίου σε 80 εκατομμύρια δολάρια.¹⁸ «Η καταστροφή φέρνει μαζί της ευκαιρίες για ξένους επενδυτές», δήλωσε το 1999 ο υπουργός Εξωτερικών της Γουατεμάλα στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός.¹⁹

Όταν, λοιπόν, το τσουνάμι έπληξε τις χώρες της Ασίας, η Ουάσινγκτον ήταν έτοιμη να «ανέβει επίπεδο» μετά την εμπειρία της από τον τυφώνα Μιτς. Η επιδίωξή της δεν ήταν πλέον να θεοπιστούν μεμονωμένοι νόμοι, αλλά να θέσει κάτω από τον άμεσο έλεγχό της την ανοικοδόμηση. Οποιαδήποτε χώρα πληγεί από μια καταστροφή τέτοιας κλίμακας όπως αυτή που επέφερε το τσουνάμι του 2004, χρειάζεται ένα εκτενές σχέδιο ανοικοδόμησης που θα αξιοποιεί με τον πλέον συντετό τρόπο την εισροή της ξένης βοήθειας και θα διασφαλίζει ότι τα κονδύλια θα φτάνουν σε όσους τα δικαιούνται. Όμως η Πρόεδρος της Σρι Λάνκα, κάτω από τις πιέσεις των δανειστών της Ουάσινγκτον, αποφάσισε ότι ο σχεδιασμός για την ανοικοδόμηση δεν μπορούσε να ανατεθεί στα εκλεγμένα μέλη της κυβέρνησής της. Έτσι, μόλις μία βδομάδα μετά το τσουνάμι δημιούργησε ένα νέο σώμα, την Ομάδα Εργασίας για την Ανοικοδόμηση του Έθνους, η οποία θα είχε την πλήρη αρμοδιότητα για την εκπόνηση και την υλοποίηση του σχεδίου για μια νέα Σρι Λάνκα. Η ομάδα εργασίας στελεχώθηκε με τα πιο ισχυρά διευθυντικά στελέχη του τραπεζικού και βιομηχανικού τομέα. Και όχι οποιουδήποτε βιομηχανικού τομέα: Πέντε από τα δέκα μέλη της ομάδας είχαν συμφέροντα στον τομέα του τουρισμού, εκπροσωπώντας μερικά από τα μεγαλύτερα ξενοδοχεία της χώρας.²⁰ Στην ομάδα εργασίας δεν υπήρχε κανένας εκπρόσωπος των ψαράδων και των αγροτών, ούτε ένας περιβαλλοντολόγος, ούτε ένας επιστήμονας, ούτε ένας ειδικός στην ανοικοδόμηση έπειτα από καταστροφές. Πρόεδρος ήταν ο Μάνο Τιταβέλα, ο πρώην «τσάρος των ιδιωτικοποιήσεων», ο οποίος δήλωσε: «Είναι μια ευκαιρία να οικοδομήσουμε ένα έθνος-πρότυπο».²¹

Η δημιουργία της ομάδας εργασίας αποτελούσε ένα νέο είδος εταιρικού πραξικοπήματος, το οποίο κατέστη εφικτό εξαιτίας του μεγέθους μιας φυσι-

κής καταστροφής. Όπως σε τόσες άλλες χώρες πριν, η εφαρμογή των πολιτικών της Σχολής του Σικάγου είχε εμποδιστεί και στη Σρι Λάνκα από τις λειτουργίες της δημοκρατίας – οι εκλογές του 2004 το είχαν αποδείξει. Όμως, καθώς οι πολίτες της χώρας πάλευαν να συνέλθουν από μια εθνική τραγωδία και οι πολιτικοί προσπαθούσαν απειγνωσμένα να εκταμιεύσουν τα χρήματα της οικονομικής βοήθειας, ήταν εύκολο να παραμεριστεί με συνοπτικές διαδικασίες η εκπνεφρασμένη βούληση των ψηφοφόρων και να αντικατασταθεί από την ανεξέλεγκτη εξουσία του κεφαλαίου.

Μέσα σε ένα δεκαήμερο, και χωρίς να εγκαταλείψουν καν την πρωτεύουσα, οι επιχειρηματίες που συγκροτούσαν την ομάδα εργασίας ετοίμασαν το προσχέδιο ενός ολοκληρωμένου προγράμματος εθνικής ανοικοδόμησης, που κάλυπτε όλους τους τομείς, από τη στέγαση μέχρι τους αυτοκινητόδρομους. Εκτός από την ουδέτερη ζώνη, από την οποία εξαιρούνταν τα ξενοδοχεία, το σχέδιο προέβλεπε τη χρησιμοποίηση των χρημάτων της βοήθειας για την κατασκευή αυτοκινητόδρομων και λιμανιών με μεγάλο βάθος, που τόσες αντιδράσεις είχαν προκαλέσει πριν από την καταστροφή. «Θεωρούμε αυτή την ατζέντα πιο ολέθρια από το τσουνάμι, και για αυτόν το λόγο αγωνιστήκαμε τόσο σκληρά για να την εμποδίσουμε και την καταψηφίσαμε στις τελευταίες εκλογές», μου είπε ο Σάραθ Φερνάντο, ένας ακτιβιστής της Σρι Λάνκα για τα δικαιώματα του λαού της στη γη. «Όμως μόλις τρεις βδομάδες μετά το τσουνάμι μάς παρουσίασαν το ίδιο σχέδιο. Είναι φανερό ότι το είχαν ήδη έτοιμο».*

Η Ουάσιγγκτον υποστήριξε την ομάδα εργασίας χορηγώντας της οικονομική βοήθεια με βάση το μοντέλο που ήδη εφαρμοζόταν στο Ιράκ: αναθέτοντας συμβάσεις εκατομμυρίων δολαρίων σε αμερικανικές εταιρείες. Η CH2M Hill, ο μηχανολογικός και κατασκευαστικός κολοσσός με έδρα στο Κολοράντο, είχε εισπράξει 28,5 εκατομμύρια δολάρια για να επιβλέπει τις υπόλοιπες εργοληπτικές εταιρείες στο Ιράκ. Παρά τις τεράστιες ευθύνες της για την αποτυχία της ανοικοδόμησης στο Ιράκ, της ανατέθηκε μια σύμβαση ύψους 33 εκατομμυρίων δολαρίων στη Σρι Λάνκα (που στη συνέχεια αυξήθηκαν σε 48 εκατομμύρια δολάρια) για την κατασκευή τριών λιμανιών μεγάλου βάθους για τους αλιευτικούς στόλους και μιας νέας γέφυρας στον κόλπο του Αρούγκαμ, η οποία αποτελούσε τμήμα του σχεδίου να μετατραπεί η περιοχή σε «τουριστικό πα-

---

* Ο Φερνάντο είναι ο επικεφαλής του Κινήματος για Γη και Αγροτική Μεταρρύθμιση, ενός συνασπισμού μη κυβερνητικών οργανώσεων της Σρι Λάνκα, που μετά την καταστροφή ζήτησε «να συμμετέχει ο λαός στη διαδικασία ανοικοδόμησης». (Σ.τ.Σ.)

ράδεισο».²² Και τα δύο αυτά προγράμματα, που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο της χορήγησης βοήθειας στους πληγέντες από το τσουνάμι, ήταν ολέθρια για τους ψαράδες, που αποτελούσαν τα κύρια θύματά του, καθώς οι μηχανότρατες άφηναν ελάχιστα ψάρια για αυτούς και τα ξενοδοχεία ήθελαν να τους εκδιώξουν από την παραλία. Όπως το έθεσε η Κουμάρι, «η “βοήθεια” όχι μόνο δε βοηθάει, αλλά βλάπτει».

Όταν τον ρώτησα για ποιο λόγο η κυβέρνηση των ΗΠΑ δαπανούσε τα χρήματα της βοήθειας σε σχέδια που οδηγούσαν στην εκρίζωση όσων είχαν επιζήσει από το τσουνάμι, ο Τζον Βάρλεϊ, ο διευθυντής του Προγράμματος Ανταγωνιστικότητας της USAID, μου εξήγησε: «Δε θέλουμε να περιορίσουμε τη βοήθεια μόνο στα θύματα από το τσουνάμι. [...] Ας τη χρησιμοποιήσουμε προς όφελος ολόκληρης της Σρι Λάνκα. Ας τη χρησιμοποιήσουμε για την οικονομική μεγέθυνση της χώρας». Ο Βάρλεϊ παρομοίασε το σχέδιο με το ασανσέρ ενός πολυώροφου κτιρίου: Στην αρχή μεταφέρει στον τελευταίο όροφο μια ομάδα επιβατών, οι οποίοι θα δημιουργήσουν τον πλούτο που θα επιτρέψει στο ασανσέρ να επιστρέψει κάτω για να μεταφέρει περισσότερους ανθρώπους. Οι άνθρωποι που περιμένουν στο ισόγειο πρέπει να έχουν πίστη ότι το ασανσέρ θα επιστρέψει και για αυτούς.

Η μόνη άμεση χρηματική βοήθεια που διέθεσε η κυβέρνηση των ΗΠΑ στους μικρούς ψαράδες ήταν 1 εκατομμύριο δολάρια για την «αναβάθμιση» των προσωρινών καταλυμάτων στα οποία στεγάζονταν, ενώ είχε ήδη αρχίσει η αναδιαμόρφωση των παραλιών.²³ Ήταν μια σαφής ένδειξη ότι οι κατασκευασμένοι από λαμαρίνα και σανίδες καταυλισμοί προσφύγων ήταν προσωρινοί μόνο κατ' όνομα. Στην πραγματικότητα, προορίζονταν να μετατραπούν σε μόνιμες παρακουπόλεις, σαν αυτές που περιβάλλουν τις περισσότερες μεγαλουπόλεις του νότιου ημισφαιρίου. Ελάχιστοι έρανοι γίνονται για να βοηθηθούν οι άποροι που ζουν σε αυτές τις φτωχογειτονιές, ωστόσο υποτίθεται ότι τα πράγματα θα ήταν διαφορετικά για τα θύματα που άφησε πίσω του το τσουνάμι: Η ανθρωπότητα τους είχε δει σε ζωντανές τηλεοπτικές συνδέσεις να χάνουν τα σπίτια και τα υπάρχοντά τους, η δε τραγική μοίρα τους προκάλεσε σε παγκόσμια κλίμακα το αυθόρμητο αίσθημα ότι έπρεπε και άξιζε να αποκατασταθεί ό,τι είχε χαθεί – κι όχι μέσω της οικονομικής λογικής της «διάχυσης των οικονομικών οφελών από πάνω προς τα κάτω» (trickle-down), αλλά με άμεση, χέρι με χέρι, βοήθεια. Όμως η Παγκόσμια Τράπεζα και η USAID γνώριζαν κάτι που οι περισσότεροι από εμάς δεν αντιλαμβανόμασταν: ότι πολύ σύντομα η ιδιαιτερότητα των όσων είχαν επιζήσει από το τσουνάμι θα ξεθώριαζε και αυτοί θα συγ-

χωνεύονταν με τα δισεκατομμύρια των απρόσωπων φτωχών του πλανήτη που ήδη ζουν σε παράγκες χωρίς πόσιμο νερό. Ο πολλαπλασιασμός των παραγκουπόλεων είναι πλέον ένα γνώρισμα της παγκόσμιας οικονομίας εξίσου αποδεκτό με την εκρηκτική αύξηση του αριθμού των ξενοδοχείων στα οποία η διανυκτέρευση κοστίζει 800 δολάρια.

Σε έναν από τους πιο άθλιους καταυλισμούς προσφύγων στη νότια ακτή της Σρι Λάνκα συνάντησα μια νεαρή μητέρα ονόματι Ρενούκα, εντυπωσιακά όμορφη παρά τα κουρέλια που φορούσε. Ήταν ένας από τους ανθρώπους που περίμεναν το ασανσέρ του Βάρλεϊ. Το μικρότερο παιδί της, ένα κοριτσάκι έξι μηνών, είχε γεννηθεί δύο μέρες μετά το τσουνάμι. Επιστρατεύοντας υπεράνθρωπες δυνάμεις, η Ρενούκα είχε αρπάξει τα δύο αγόρια της και, παρόλο που ήταν εννέα μηνών έγκυος, με το νερό να της φτάνει μέχρι το λαιμό, είχε καταφέρει να διαφύγει και να γλιτώσει από το τσουνάμι. Ύστερα από αυτό το επίτευγμα ζούσε λιμοκτονώντας μαζί με την οικογένειά της σε μια άνυδρη περιοχή στη μέση του πουθενά. Το θέαμα δύο τριών κανό που είχε δωρίσει μια μη κυβερνητική οργάνωση με καλές προθέσεις ήταν θλιβερό: Καθώς βρισκονταν σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από τη θάλασσα και δεν υπήρχε ούτε καν ένα ποδήλατο για να τα μεταφέρουν, αποτελούσαν απλώς μια απάνθρωπη υπενθύμιση της προηγούμενης ζωής τους. Μου ζήτησε να μεταφέρω ένα μήνυμα σε όσους ήθελαν να βοηθήσουν τους επιζήσαντες από το τσουνάμι: «Αν έχετε κάτι για μένα, να μου το δώσετε απευθείας».

Το ευρύτερο κύμα

Η Σρι Λάνκα δεν ήταν η μοναδική χώρα την οποία έπληξε αυτό το «δεύτερο τσουνάμι». Παρόμοια περιστατικά αρπαγής γης και αλλαγής της νομοθεσίας σημειώθηκαν στην Ταϊλάνδη, στις Μαλδίβες και στην Ινδονησία. Στην Ινδία οι επιζήσαντες από το τσουνάμι στο Τάμιλ Νάντου είχαν γίνει τόσο φτωχοί, ώστε 150 γυναίκες υποχρεώθηκαν να πουλήσουν τα νεφρά τους για να αγοράσουν τρόφιμα. Ένα μέλος κάποιας οργάνωσης βοήθειας εξήγησε στον *Guardian* ότι η τοπική κυβέρνηση «προτιμά να ανεγερθούν ξενοδοχεία στην ακτή, όμως το αποτέλεσμα είναι να περιέλθουν σε απόγνωση οι κάτοικοι». Όλες οι χώρες που επλήγησαν από το τσουνάμι επέβαλαν ουδέτερες ζώνες για να εμποδίσουν τους χωρικούς να ξαναχτίσουν στις ακτές, ελευθερώνοντας τη γη προς αξιοποίηση. (Στο Άτσε της Ινδονησίας η ζώνη είχε πλάτος δύο χι-

λιομέτρων, αν και τελικά η κυβέρνηση υποχρεώθηκε να ανακαλέσει το διάταγμα.)²⁴

Ένα χρόνο μετά το τσουνάμι η μη κυβερνητική οργάνωση ActionAid, η οποία ελέγχει πώς δαπανάται η ξένη βοήθεια, δημοσιοποίησε μια εκτενή μελέτη για 50.000 επιζήσαντες από το τσουνάμι σε πέντε διαφορετικές χώρες. Παντού επαναλαμβανόταν το ίδιο μοτίβο: Απαιγορευόταν στους κατοίκους να ξαναχτίσουν, όμως παρέχονταν άφθονα κίνητρα στα ξενοδοχεία. Οι προσωρινοί καταυλισμοί των προσφύγων ήταν άθλιοι χώροι υπό στρατιωτική φρούρηση και δεν κατασκευαζόταν σχεδόν καμία νέα μόνιμη κατοικία. Οι παραδοσιακοί τρόποι ζωής έσβηναν. Η μελέτη κατέληγε στο συμπέρασμα ότι για τα προβλήματα και τις καθυστερήσεις δεν ευθύνονταν οι συνήθεις ένοχοι, δηλαδή η έλλειψη συντονισμού, η ελλιπής χρηματοδότηση και η διαφθορά. Τα προβλήματα ήταν διαρθρωτικά και εσκεμμένα: «Οι κυβερνήσεις δεν αντεπεξήλθαν στην ευθύνη τους να προσφέρουν γη για μόνιμη στέγαση. [...] Παρακολούθησαν απαθείς ή υπήρξαν συνένοχοι στην αρπαγή της γης και στον παραμερισμό των παράκτιων κοινοτήτων προς όφελος των εμπορικών συμφερόντων».²⁵

Ωστόσο η εκμετάλλευση του τσουνάμι πουθενά αλλού δεν υπήρξε μεγαλύτερη από ό,τι στις Μαλδίβες. Εκεί η κυβέρνηση δεν περιορίστηκε μόνο στην απομάκρυνση των φτωχών από τις ακτές, αλλά χρησιμοποίησε το τσουνάμι για να προσπαθήσει να απομακρύνει τους πολίτες από το μεγαλύτερο μέρος των βιώσιμων περιοχών της χώρας.

Οι Μαλδίβες, μια αλυσίδα περίπου διακοσίων νησιών στα ανοιχτά της Ινδίας, είναι μια «δημοκρατία του τουρισμού», με την ίδια έννοια που μερικές χώρες της Κεντρικής Αμερικής αποκαλούνταν «δημοκρατίες της μπανάνας». Το εξαγωγικό προϊόν τους δεν είναι τροπικά φρούτα, αλλά τροπικές διακοπές, με το εκπληκτικό ποσοστό του 90% των κρατικών εσόδων να προέρχονται από τον τουρισμό.²⁶ Το είδος των διακοπών που πουλάνε οι Μαλδίβες είναι ιδιαίτερα δελεαστικό. Σχεδόν εκατό από τα νησιά της χώρας είναι «νησιά-θέρετρα», κομμάτια γης με πλούσια βλάστηση που περιβάλλεται από λευκή άμμο, τα οποία βρίσκονται κάτω από τον απόλυτο έλεγχο ξενοδοχείων, εταιρειών που διοργανώνουν κρουαζιέρες ή μεγισιάνων του μιλούτου. Μερικά από αυτά έχουν εκμισθωθεί για διάστημα έως και πενήντα χρόνων. Οι πιο πολυτελείς από τις Μαλδίβες φιλοξενούν διάσημους πελάτες (για παράδειγμα, τον Τομ Κρουζ και την Κέιτ Χολμς όταν έκαναν το μήνα του μέλιτος), οι οποίοι δεν προσελκύονται μόνο από την ομορφιά του τοπίου και τις καταδύσεις, αλλά και από την

υπόσχεση της απόλυτης απομόνωσης την οποία μπορούν να προσφέρουν μόνο ιδιωτικά νησιά.

Με την αρχιτεκτονική των κτιρίων «εμπνευσμένη» από τους παραδοσιακούς οικισμούς των ψαράδων, τα νησιά-θέρετρα ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιο θα εξοπλίσει τις χτισμένες πάνω σε πασσάλους «πολυτελείς καλύβες» με το ευρύτερο φάσμα των «παιχνιδιών» της «πλουτονομίας»: ηλεκτρονικές συσκευές εικόνας και ήχου Bose Surround Sound, εντοιχισμένα έπιπλα Philippe Starck στα μπάνια, σεντόνια τόσο φίνα, που μπορούν να διαλυθούν αν τα αγγίξεις. Ο ανταγωνισμός επεκτείνεται και στην κατάργηση των ορίων ανάμεσα στην ξηρά και στη θάλασσα: Οι βίλες του ξενοδοχείου Coco Palm είναι χτισμένες πάνω από τη λιμνοθάλασσα και διαθέτουν σχοινένιες σκάλες για να κατεβαίνεις στο νερό, τα υπνοδωμάτια του Four Seasons «επιπλέον» πάνω στον ωκεανό και το Hilton καυχείται ότι διαθέτει το πρώτο σε ολόκληρο τον κόσμο υποθαλάσσιο εστιατόριο, κατασκευασμένο σε έναν κοραλλιογενή ύφαλο. Σε πολλές σουίτες υπάρχουν δωμάτια υπηρετριών και σε ένα από τα ιδιωτικά νησιά μπορείς να έχεις «τον προσωπικό σου μπάτλερ από τις Μαλδίβες», έναν *Thakuru* που είναι ανά πάσα στιγμή έτοιμος να φροντίσει για λεπτομέρειες όπως το «αν θέλεις το μαρτίνι σου κουνημένο ή ανακατεμένο». Η διανυκτέρευση σε ένα από αυτά τα θέρετρα, όπου ζεις μέσα στη χλιδή των ταινιών Τζέιμς Μποντ, μπορεί να κοστίσει μέχρι και 5.000 δολάρια.²⁷

Ο άνθρωπος που διοικούσε μέχρι πρότινος αυτό το «βασιλείο της απόλαυσης» ήταν ο μακροβιότερος αρχηγός κράτους στην Ασία, ο Πρόεδρος Μασουμούν Αμπντούλ Γκαγιούμ, ο οποίος βρισκόταν στην εξουσία από το 1978 μέχρι το 2008. Η κυβέρνησή του είχε φυλακίσει τους ηγέτες της αντιπολίτευσης και κατηγορήθηκε ότι βασάνιζε τους «διαφωνούντες» για εγκλήματα όπως ότι έγραφαν σε αντικυβερνητικές ιστοσελίδες στο διαδίκτυο.²⁸ Καθώς όσοι ασκούσαν κριτική ήταν φυλακισμένοι, ο Γκαγιούμ και το περιβάλλον του μπορούσαν να εστιάσουν την προσοχή τους στη βιομηχανία του τουρισμού.

Πριν από το τσουνάμι η κυβέρνηση στις Μαλδίβες επεδίωκε να αυξήσει τον αριθμό των νησιών-θερέτρων προκειμένου να ανταποκριθεί στην αυξανόμενη ζήτηση για πολυτελείς διακοπές. Όμως βρισκόταν αντιμέτωπη με το συνηθισμένο εμπόδιο: το λαό. Οι κάτοικοι των νησιών Μαλδίβες είναι ψαράδες, και πολλοί από αυτούς ζούσαν σε παραδοσιακούς οικισμούς διάσπαρτους στις ατόλες του νησιωτικού συμπλέγματος. Ο τρόπος ζωής τους αποτελούσε πρόβλημα, επειδή το να βλέπεις να καθαρίζουν ένα ψάρι σε μια παραλία δεν είναι η ιδανική ειδυλλιακή εικόνα ενός τέτοιου προορισμού. Πολύ πριν από το τσου-

νάμι η κυβέρνηση του Γκαγιούμ είχε προσπαθήσει να πείσει τους κατοίκους των μικρότερων νησιών να εγκατασταθούν στα μεγαλύτερα και πιο πυκνοκατοικημένα νησιά, τα οποία οι τουρίστες επισκέπτονταν σπάνια. Υποτίθεται ότι τα νησιά αυτά θα πρόσφεραν μεγαλύτερη προστασία από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας εξαιτίας της παγκόσμιας υπερθέρμανσης. Όμως ήταν δύσκολο ακόμα και για ένα καταπιεστικό καθεστώς να ξεριζώσει δεκάδες χιλιάδες ανθρώπους από την προγονική τους γη, κι έτσι το πρόγραμμα «συνένωσης του πληθυσμού» απέτυχε σε μεγάλο βαθμό.²⁹

Αμέσως μετά το τσουνάμι η κυβέρνηση του Γκαγιούμ ανακοίνωσε ότι η καταστροφή είχε αποδείξει πως πολλά νησιά ήταν «ανασφαλή και ακατάλληλα για κατοίκηση» και έθεσε σε εφαρμογή ένα πολύ πιο επιθετικό πρόγραμμα μετεγκατάστασης, διακηρύσσοντας ότι όποιος ήθελε να λάβει βοήθεια από το κράτος έπρεπε να εγκατασταθεί σε ένα από τα πέντε νησιά που είχαν χαρακτηριστεί «ασφαλή».³⁰ Ολόκληρος ο πληθυσμός αρκετών νησιών τα είχε ήδη εκκενώσει και η διαδικασία συνεχιζόταν, με συνέπεια να απελευθερώνεται, πολύ βολικά, περισσότερη γη για τουριστική αξιοποίηση.

Η κυβέρνηση των νησιών Μαλδίβες ισχυρίστηκε ότι το πρόγραμμα «Ασφαλή Νησιά», που το υποστήριζε και το χρηματοδοτούσε η Παγκόσμια Τράπεζα και άλλοι οργανισμοί, τέθηκε σε εφαρμογή εξαιτίας της απαίτησης των κατοίκων να ζουν «σε μεγαλύτερα και ασφαλέστερα νησιά». Όμως πολλοί από τους κατοίκους αντέτειναν ότι θα είχαν παραμείνει στα νησιά όπου είχαν γεννηθεί αν είχαν αποκατασταθεί οι υποδομές. Σύμφωνα με την ActionAid, «οι κάτοικοι δεν έχουν άλλη επιλογή από τη μετεγκατάσταση, καθώς αποτελεί προϋπόθεση για να βρουν στέγη και να αποκτήσει η ζωή τους ένα φυσιολογικό ρυθμό».³¹

Αυτό που καθιστά ακόμα πιο κυνική τη συγκεκριμένη επιχειρηματολογία για την ασφάλεια είναι το γεγονός ότι οι ανησυχίες της κυβέρνησης δεν επεκτείνονταν στα ξενοδοχεία που ήταν χτισμένα με μικρής αντοχής υλικά σε νησιά με χαμηλό υψόμετρο. Όχι μόνο δεν εκκενώθηκαν για λόγους ασφάλειας τα νησιά-θέρετρα, αλλά τον Δεκέμβριο του 2005, ένα χρόνο μετά το τσουνάμι, η κυβέρνηση Γκαγιούμ ανακοίνωσε ότι τριάντα πέντε νέα νησιά θα ήταν διαθέσιμα προς εκμίσθωση για διάστημα έως και πενήντα ετών.³² Εν τω μεταξύ, στα λεγόμενα «ασφαλή νησιά» η ανεργία κάλπαζε και ξεπούσαν βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα στους νεοαφιχθέντες και στους παλαιότερους κατοίκους.

Στρατιωτικοποιημένη αναβάθμιση

Από μια άποψη, το δεύτερο τσουνάμι ήταν απλώς μια ιδιαίτερα μεγάλη δόση της οικονομικής θεραπείας-σοκ. Επειδή η θεομηνία καθάρισε με τόσο αποτελεσματικό τρόπο τις παραλίες, η διαδικασία της εκρίζωσης των φτωχών και της αναβάθμισης των παραλιών, η οποία υπό κανονικές συνθήκες θα διαρκούσε αρκετά χρόνια, συντελέστηκε μέσα σε μερικές μέρες ή βδομάδες. Εκατοντάδες χιλιάδες μελαμψοί φτωχοί άνθρωποι (οι ψαράδες τους οποίους η Παγκόσμια Τράπεζα θεωρούσε «μη παραγωγικούς») μετακινήθηκαν παρά τη θέλησή τους προκειμένου να απελευθερωθεί χώρος για πάμπλουτους λευκούς (τους τουρίστες «υψηλού επιπέδου»). Οι δύο οικονομικοί πόλοι της παγκοσμιοποίησης, που φαίνεται να ζουν όχι απλώς σε διαφορετικές χώρες αλλά σε διαφορετικούς αιώνες, βρέθηκαν σε άμεση αντιπαράθεση για τις ίδιες ακτές. Οι πρώτοι διεκδικούσαν το δικαίωμα να εργάζονται, οι δεύτεροι απαιτούσαν το δικαίωμα να διασκεδάζουν. Με την υποστήριξη των όπλων της τοπικής αστυνομίας και των ιδιωτικών εταιρειών ασφάλειας, έλαβε χώρα μια στρατιωτικοποιημένη αναβάθμιση, αποτέλεσμα του ταξικού πολέμου στις παραλίες.

Μερικές από τις πιο άμεσες συγκρούσεις πραγματοποιήθηκαν στην Ταϊλάνδη, όπου είκοσι τέσσερις ώρες μετά το τσουνάμι οι κατασκευαστές έστειλαν ένοπλους ιδιωτικούς φρουρούς ασφαλείας να περιφράξουν τη γη την οποία εποφθαλμιούσαν για να δημιουργήσουν θέρετρα. Σε μερικές περιπτώσεις οι φρουροί ασφαλείας δεν επέτρεψαν καν στους επιζήσαντες να ερευνηθούν στις μέχρι πρότινος ιδιοκτησίες τους για τις σορούς των παιδιών τους.³³ Η ταϊλανδέζικη οργάνωση Επιζήσαντες από το Τσουνάμι και Υποστηρικτές, που συγκροτήθηκε για να ασχοληθεί με την αρπαγή της γης, ανέφερε σε μια αιό τις πρώτες ανακοινώσεις της: «Για τους επιχειρηματίες-πολιτικούς, το τσουνάμι υπήρξε η απάντηση στις προσευχές τους, καθώς κυριολεκτικά “καθάρισε” τις παράκτιες περιοχές από τις κοινότητες που μέχρι τότε στέκονταν εμπόδιο στα σχέδιά τους για δημιουργία θέρετρων, ξενοδοχείων, καζίνων και εκτροφείων γαριδών. Για αυτούς, όλες οι παράκτιες περιοχές είναι πλέον ανοιχτό πεδίο!».³⁴

Την εποχή της αποικιοκρατίας το καθεστώς της *terra nullius* ήταν ένα ημινόμιμο δόγμα: Αν μια έκταση γης κηρυσσόταν έρημη ή «χερσότοπος», μπορούσε κανείς να την κυριεύσει και να εξολοθρεύσει τους κατοίκους της χωρίς τύψεις. Στις χώρες που επλήγησαν από το τσουνάμι η ιδέα του «ανοιχτού πε-

δίου» απηχεί αυτή την ιδιαίτερα άσχημη πτυχή της ιστορίας, θυμίζοντας την κλοπή του πλούτου και τις βίαιες προσπάθειες «εκπολιτισμού» των αυτοχθόνων. Ο Νιζάμ, ένας από τους ψαράδες που συνάντησα στην παραλία του κόλπου του Αρούγκαμ, δεν έβλεπε καμία διαφορά από το αποικιοκρατικό παρελθόν: «Η κυβέρνηση θεωρεί ότι τα δίχτυα και τα ψάρια μας δεν είναι μια όμορφη εικόνα. Αυτός είναι ο λόγος που θέλει να μας διώξει από την παραλία. Για να ικανοποιήσουν τους ξένους, φέρονται στους συμπατριώτες τους σαν να είναι απολίτιστοι». Τα χαλάσματα που προκάλεσε το τσουνάμι ήταν η νέα *terra nullius*.

Όταν συνάντησα τον Νιζάμ, είχε μόλις επιστρέψει μαζί με μια ομάδα ψαράδων από τη θάλασσα. Τα μάτια τους ήταν κατακόκκινα από το αλμυρό νερό. Όταν τους ρώτησα για το κυβερνητικό σχέδιο που προέβλεπε τη μετεγκατάσταση των μικρών ψαράδων σε μια άλλη παραλία, αρκετοί από αυτούς άρχισαν να κουνούν τα μαχαίρια με τα οποία καθάριζαν τα ψάρια και να ορκίζονται ότι «θα συγκεντρώσουμε τους ανθρώπους και τις δυνάμεις μας» και θα πολεμήσουν για τη γη τους. Μου είπαν ότι στην αρχή καλωσόρισαν την παρουσία των εστιατορίων και των ξενοδοχείων. «Όμως, επειδή τους δώσαμε λίγη από τη γη μας, τώρα τη θέλουν όλη», δήλωσε ένας ψαράς ονόματι Αμπντούλ. Ένας άλλος, ο Μανσούρ, μου έδειξε τις φοινικιές που μας πρόσφεραν σκιά και ήταν τόσο ανθεκτικές, ώστε είχαν αντέξει την ορμή των κυμάτων από το τσουνάμι. «Τις φύτεψαν οι προπάπποι μου. Για ποιο λόγο πρέπει να πάμε σε άλλη παραλία;» Ένας από τους συγγενείς του είπε: «Θα φύγουμε από εδώ μόνο όταν στεγνώσει η θάλασσα».

Υποτίθεται ότι η βοήθεια για την ανοικοδόμηση θα πρόσφερε στους κατοίκους της Σρι Λάνκα τη δυνατότητα να απολαύσουν μια ειρηνική ζωή μετά τα τόσο μεγάλα δεινά που είχαν υποστεί. Στον κόλπο του Αρούγκαμ, αλλά και σε ολόκληρη την ανατολική ακτογραμμή, είχε ξεσπάσει ένα άλλο είδος πολέμου, για το ποιος θα επωφελούνταν περισσότερο από τα κονδύλια (οι Σιναλέζοι, οι μουσουλμάνοι ή οι Τάμιλ) και, κυρίως, για το αν αυτοί που πραγματικά θα επωφελούνταν θα ήταν οι ξένοι, εις βάρος όλων των γηγενών.

Είχα μια βασανιστική αίσθηση ότι επρόκειτο για μια κατάσταση την οποία είχα ξαναδεί, ότι τα πράγματα είχαν αρχίσει να αλλάζουν και ότι η Σρι Λάνκα θα γινόταν σύντομα μία ακόμα «ανοικοδομημένη» χώρα που θα βυθιζόταν σε μια μόνιμη κατάσταση χάους και καταστροφής. Ένα χρόνο πριν είχα ακούσει στο Ιράκ ανάλογες διαμαρτυρίες: ότι από την ανοικοδόμηση επωφελούνταν οι Κούρδοι και μερικοί σίτες. Αρκετά μέλη των οργανώσεων βοήθειας τα οποία

συνάντησα στο Κολόμπο μου είχαν δηλώσει ότι προτιμούσαν να εργάζονται στη Σρι Λάνκα παρά στο Ιράκ ή στο Αφγανιστάν, διότι εκεί οι μη κυβερνητικές οργανώσεις θεωρούνταν ακόμα αμερόληπτες και η λέξη «ανοικοδόμηση» δεν είχε αποκτήσει αρνητική χροιά. Όμως τα πράγματα άλλαζαν. Στην πρωτεύουσα είχα δει αφίσες οι οποίες απεικόνιζαν Δυτικούς που ήταν μέλη οργανώσεων βοήθειας να μπουκώνονται με χρήματα ενώ οι κάτοικοι της Σρι Λάνκα λιμοκτονούσαν.

Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις έγιναν στόχος της οργής επειδή η παρουσία τους ήταν εμφανής παντού, ενώ οι αξιωματούχοι της Παγκόσμιας Τράπεζας, της USAID και της κυβέρνησης, που ονειρεύονταν να μετατρέψουν τη Σρι Λάνκα σε Μπαλί, σπάνια εγκατέλειπαν τα γραφεία τους. Πρόκειται για τραγική ειρωνεία, επειδή οι οργανώσεις βοήθειας ήταν οι μόνες που πρόσφεραν κάποιου είδους αρωγή. Ωστόσο ήταν αναπόφευκτο να συμβεί κάτι τέτοιο, επειδή αυτά που πρόσφεραν ήταν τόσο ανεπαρκή. Το πρόβλημα οφειλόταν εν μέρει στο γεγονός ότι οι οργανώσεις βοήθειας είχαν γιγαντωθεί και αποκοπεί τόσο πολύ από τους ανθρώπους που προσπαθούσαν να βοηθήσουν, ώστε ο τρόπος ζωής του προσωπικού τους έγινε στη Σρι Λάνκα ένα είδος εθνικής έμμονης ιδέας. Σχεδόν όλοι αυτοί με τους οποίους μίλησα συμφωνούσαν με αυτό που είχε σχολιάσει ένας ιερέας σχετικά με τα μέλη των μη κυβερνητικών οργανώσεων: «Συμπεριφέρονται σαν τουρίστες που ήρθαν να γνωρίσουν την άγρια φύση». Έμειναν σε πολυτελή ξενοδοχεία ή σε παραθαλάσσιες βίλες, όμως αυτό που αποτελούσε πραγματικά κόκκινο πανί για την κοινή γνώμη, κορυφώνοντας τη λαϊκή οργή, ήταν τα ολοκαίνουρια λευκά τζιπ. Όλα τα μέλη των οργανώσεων βοήθειας χρησιμοποιούσαν αυτά τα τερατώδη οχήματα, που είχαν υπερβολικά μεγάλο πλάτος και ιπποδύναμη για τους στενούς δρόμους της χώρας. Τα τζιπ περνούσαν βρυχώμενα δίπλα από τους καταυλισμούς προσφύγων, υψώνοντας σύννεφα σκόνης, με τα λογότυπα των μη κυβερνητικών οργανώσεων να ανεμίζουν πάνω σε λάβαρα: Oxfam, World Vision, Save The Children – σαν να ήταν επισκέπτες από ένα μακρινό κόσμο. Σε μια χώρα με τόσο υψηλές θερμοκρασίες όσο η Σρι Λάνκα, τα οχήματα αυτά, με τα αδιαφανή παράθυρα και τα κλιματιστικά τους, δεν ήταν απλώς μέσα μεταφοράς, αλλά κινούμενα μικροκλίματα.

Βλέποντας την οργή να διογκώνεται, αναρωτιόμουν πόσος χρόνος θα περνούσε μέχρι να συμβεί και στη Σρι Λάνκα ό,τι είχε γίνει στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν, όπου η ανοικοδόμηση έμοιαζε τόσο πολύ με ληστεία, ώστε όσοι εργάζονταν για τις οργανώσεις βοήθειας να γίνουν στόχοι. Συνέβη μερικές μέρες

αφότου έφυγα: Δεκαεφτά κάτοικοι της Σρι Λάνκα που εργαζόνταν για τη μη κυβερνητική οργάνωση Action Against Hunger σφαγιάστηκαν μέσα στα γραφεία τους κοντά στην πόλη-λιμάνι Τρινκομαλί στις ανατολικές ακτές. Το συμβάν πυροδότησε ένα νέο κύμα βίαιων συγκρούσεων και οι εργασίες για την ανοικοδόμηση σταμάτησαν. Πολλές οργανώσεις βοήθειας, ανησυχώντας για την ασφάλεια του προσωπικού τους έπειτα από αρκετές ακόμα επιθέσεις, εγκατέλειψαν τη χώρα. Άλλες συνέχισαν να δραστηριοποιούνται μόνο στις περιοχές του νότου, που ελέγχονταν από την κυβέρνηση, αφήνοντας χωρίς βοήθεια τις ελεγχόμενες από τους Τάμιλ περιοχές του βορρά, που είχαν δεχτεί τα πιο ισχυρά πλήγματα. Οι αποφάσεις αυτές επέτειναν την αίσθηση ότι τα κεφάλαια για την ανοικοδόμηση ξοδεύονταν με άδικο τρόπο, ιδίως έπειτα από μια μελέτη που εκπονήθηκε στα τέλη του 2006 και κατέληγε στο συμπέρασμα πως στην πλειοψηφία τους οι κατοικίες που είχαν πληγεί από το τσουνάμι δεν είχαν ακόμα ξαναχτιστεί, με μοναδική εξαίρεση την εκλογική περιφέρεια της Προέδρου, που βρισκόταν στο νότο και όπου το ποσοστό των ανοικοδομημένων κατοικιών έφτανε το εξωπραγματικό 173%.³⁵

Τα μέλη και οι εργαζόμενοι των οργανώσεων βοήθειας στις ανατολικές ακτές είχαν πλέον να αντιμετωπίσουν ένα νέο κύμα προσφύγων: τους εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους που υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους εξαιτίας της βίας. Σε εργαζόμενους για τον ΟΗΕ «που η αρχική τους σύμβαση προέβλεπε την ανοικοδόμηση σχολείων τα οποία είχαν καταστραφεί από το τσουνάμι ανατέθηκε μια νέα αποστολή: να κατασκευάσουν τουαλέτες για όσους είχαν γίνει πρόσφυγες εξαιτίας των συρράξεων», ανέφεραν οι *New York Times*.³⁶

Τον Ιούλιο του 2006 οι Τίγρεις Τάμιλ ανακοίνωσαν ότι η εκχειρία είχε εκπνεύσει. Η ανοικοδόμηση σταμάτησε και ο εμφύλιος πόλεμος ξανάρχισε. Πριν συμπληρωθεί ένας χρόνος περισσότεροι από 4.000 άνθρωποι είχαν σκοτωθεί. Μόνο ένα μικρό ποσοστό των κατοικιών που είχαν πληγεί από το τσουνάμι είχαν ξαναχτιστεί στις ανατολικές ακτές, όμως εκατοντάδες από τα νέα κτίσματα ήταν ήδη διάτρητα από σφαίρες, τα μαράθυρά τους είχαν θρυμματιστεί από τις εκρήξεις και οι ολοκαίνουριες σκεπές τους είχαν καταρρεύσει από τις οβίδες.

Είναι αδύνατον να αποτιμηθεί σε ποιο βαθμό η απόφαση να χρησιμοποιηθεί το τσουνάμι ως μια ευκαιρία για να αυξησει τα κέρδη του ο καπιταλισμός της καταστροφής συνέβαλε στην επανέναρξη του εμφύλιου πολέμου. Η ειρήνη ήταν εύθραυστη και τα δύο μέρη κακόπιστα. Ωστόσο το μόνο βέβαιο είναι

ότι, προκειμένου να ριζώσει βαθιά η ειρήνη στη Σρι Λάνκα, έπρεπε να προσφέρει περισσότερα οφέλη από τον πόλεμο. Τα οικονομικά οφέλη που απέρρεαν από τον εμφύλιο πόλεμο ήταν περισσότερο απλά, καθώς ο κυβερνητικός στρατός φρόντιζε τις οικογένειες των στρατιωτών, ενώ οι Τίγρεις Τάμιλ τις οικογένειες των ανταρτών και των βομβιστών αυτοκτονίας.

Το τεράστιο κύμα αλληλεγγύης μετά το τσουνάμι είχε δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια πραγματικά βιώσιμη ειρήνη, προσφέροντας τους αναγκαίους χρηματικούς πόρους για να υπάρξει μεγαλύτερη ισότητα στη χώρα και για να αποκατασταθούν όχι μόνο τα κτίρια και οι υποδομές, αλλά και η εμπιστοσύνη ανάμεσα στις πληγείσες κοινότητες. Αντί για αυτό, στη Σρι Λάνκα (όπως και στο Ιράκ) επιβλήθηκε, όπως το έθεσε ο Ρόλαντ Πάρις, πολιτικός επιστήμονας του Πανεπιστημίου της Οτάβα, ένα «επιτίμιο για την ειρήνη»: ένα ανελέητα ανταγωνιστικό οικονομικό μοντέλο, που έκανε πιο δύσκολη τη ζωή για την πλειονότητα του πληθυσμού, την ίδια στιγμή που η χώρα χρειαζόταν περισσότερο από οτιδήποτε άλλο τη συμφιλίωση και την εξάλειψη των εντάσεων.³⁷ Στην πραγματικότητα, το είδος της ειρήνης που προτάθηκε στη Σρι Λάνκα ήταν μια ιδιαίτερη μορφή πολέμου. Η συνέχιση της βίας υποσχόταν γη, εξουσία και δόξα. Τι άλλο πρόσφερε το είδος της ειρήνης που πρότειναν οι εταιρείες, πέρα από την αρπαγή της γης στο άμεσο μέλλον και το ασανσέρ του Τζον Βάρλεϊ στο απώτερο μέλλον;

Οπουδήποτε θριάμβευσε η σταυροφορία της Σχολής του Σικάγου το 25-60% του πληθυσμού μετατράπηκε σε μια τάξη που ζει μόνιμα κάτω από τα όρια της φτώχειας. Αναμφίβολα, πρόκειται πάντα για μια μορφή πολέμου. Όμως όταν αυτό το πολεμοχαρές οικονομικό μοντέλο μαζικής εκρίζωσης πληθυσμών και ισοπέδωσης της κουλτούρας τους επιβάλλεται σε μια χώρα που έχει πληγεί από μια καταστροφή και σπαράσσεται από εθνοτικές συγκρούσεις, τότε ο κίνδυνος είναι πολύ μεγαλύτερος. Όπως είχε πει ο Κέινς πριν από πολλά χρόνια, μια ειρήνη που δε συμφιλιώνει αλλά τιμωρεί έχει τεράστιες πολιτικές επιπτώσεις – συμπεριλαμβανομένου του ξεσπάσματος ακόμα πιο αιματηρών πολέμων.

ΤΟ ΑΠΑΡΤΧΑΪΝΤ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

ΕΝΑΣ ΚΟΣΜΟΣ ΠΡΑΣΙΝΩΝ ΚΑΙ ΚΟΚΚΙΝΩΝ ΖΩΝΩΝ

«Ξεχάστε τον παγιωμένο μύθο ότι οι καταστροφές δεν κάνουν διακρίσεις, ότι ισοπεδώνουν τα πάντα στο διάβα τους με “δημοκρατική” αδιαφορία. Οι λοιμοί στοχοποιούν τους μη προνομιούχους, όσους είναι υποχρεωμένοι να χτίζουν τη ζωή τους ακολουθώντας ένα επικίνδυνο μονοπάτι. Το AIDS δε διαφέρει σε τίποτα».

–Χάιν Μαράις, Νοτιοαφρικανός συγγραφέας, 2006¹

«Ο τυφώνας Κατρίνα δεν ήταν κάτι το απρόβλεπτο. Ήταν αποτέλεσμα μιας πολιτικής δομής που αναθέτει υπεργολαβικά τις αρμοδιότητές της σε ιδιωτικές εργοληπτικές εταιρείες και αποποιείται συνολικά τις ευθύνες της».

–Χάρι Μπελαφόντε, Αμερικανός μουσικός και ακτιβιστής για τα πολιτικά δικαιώματα, Σεπτέμβριος 2005²

Τη δεύτερη βδομάδα του Σεπτεμβρίου του 2005 βρισκόμουν στη Νέα Ορλεάνη μαζί με το σύζυγό μου Άβι και τον Άντριου, με τον οποίο είχα ταξιδέψει στο Ιράκ, για να καταγράψουμε εικόνες της πόλης, που εξακολουθούσε να είναι εν μέρει πλημμυρισμένη. Πλησίαζε έξι το απόγευμα, οπότε θα άρχιζε να ισχύει η απαγόρευση κυκλοφορίας, κι εμείς βρεθήκαμε να κάνουμε κύκλους χωρίς να μπορούμε να βρούμε το δρόμο μας. Οι φωτεινοί σηματοδότες δε λειτουργούσαν και οι μισοί στύλοι με τις πινακίδες που έγραφαν τα ονόματα των δρόμων είχαν σπάσει ή είχαν λυγίσει από τον τυφώνα. Τα χαλάσματα και το νερό

εμπόδιζαν την κυκλοφορία σε πολλούς δρόμους, ενώ οι περισσότεροι από όσους προσπαθούσαν να περάσουν ανάμεσα από τα εμπόδια δεν ήταν κάτοικοι της πόλης και, όπως κι εμείς, δεν μπορούσαν να προσανατολιστούν.

Το ατύχημα ήταν πολύ άσχημο: μια πλαγιομετωπική σύγκρουση με μεγάλη ταχύτητα στη μέση μιας κεντρικής διασταύρωσης. Το αυτοκίνητό μας άρχισε να περιστρέφεται, προσέκρουσε στην κολόνα ενός φωτεινού σηματοδότη, διαπέρασε ένα σιδερένιο φράχτη και κατέληξε σε μια βεράντα. Τα τραύματα των επιβατών και των δύο αυτοκινήτων ήταν, ευτυχώς, ασήμαντα, αλλά, πριν προλάβω να το συνειδητοποιήσω, βρέθηκα πάνω σε ένα φορείο και με έβαλαν σε ένα ασθενοφόρο για να με μεταφέρουν. Μέσα στη θολούρα της διάσεισης που είχα υποστεί, είχα επίγνωση ότι, όπου κι αν με πήγαινε το ασθενοφόρο, τα πράγματα δε θα ήταν καλά. Θυμήθηκα τις τρομακτικές εικόνες που είχα δει στον αυτοσχέδιο σταθμό πρώτων βοηθειών στο αεροδρόμιο της Νέας Ορλεάνης, όπου οι γιατροί και οι νοσοκόμες ήταν τόσο λίγοι, ώστε ηλικιωμένοι άνθρωποι περίμεναν επί ώρες στα αναπηρικά καροτσάκια τους. Σκέφτηκα το Φιλανθρωπικό Νοσοκομείο, το σημαντικότερο δημόσιο νοσοκομείο περίθαλψης έκτακτων περιστατικών της Νέας Ορλεάνης, το οποίο είχα επισκεφθεί νωρίτερα την ίδια μέρα. Είχε πλημμυρίσει κατά τη διάρκεια του τυφώνα, το ηλεκτρικό ρεύμα είχε κοπεί και το προσωπικό αγωνιζόταν να κρατήσει ζωντανούς τους ασθενείς. Παρακάλεσα τους τραυματιοφορείς να με αφήσουν να φύγω. Θυμάμαι ότι τους έλεγα πως ήμουν καλά... και τότε λιποθύμησα.

Ανέκτησα τις αισθήσεις μου τη στιγμή ακριβώς που φτιάναμε στο πιο μοντέρνο και ήσυχο νοσοκομείο που είχα δει ποτέ μου. Σε αντίθεση με τους σταθμούς πρώτων βοηθειών όπου συνωσιζόνταν οι διασωθέντες, στο Ιατρικό Κέντρο Όσνερ (που πρόσφερε «ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε συνθήκες πνευματικής γαλήνης») οι γιατροί, οι νοσοκόμες και το υπόλοιπο προσωπικό ήταν πολύ περισσότεροι από τους ασθενείς. Στην πραγματικότητα, υπήρχαν ελάχιστοι ασθενείς στο πεντακάθαρο νοσοκομείο. Μέσα σε ελάχιστα λεπτά με τακτοποίησαν σε ένα ευρύχωρο μονόκλινο δωμάτιο, ενώ ένας μικρός στρατός ιατρικού προσωπικού περιποιούνταν τις εκδορές και τους μώλωπές μου. Τρεις νοσοκόμες φρόντισαν αμέσως να με μεταφέρουν στο αντίστοιχο τμήμα για να μου γίνει μια αυχενική ακτινογραφία, ενώ ένας γιατρός με αβρούς τρόπους που καταγόταν από τις νότιες Πολιτείες αφαίρεσε μερικά θραύσματα γυαλιού και μου έκανε μερικά ράμματα.

Για μια βετεράνο του δημόσιου συστήματος υγείας του Καναδά, επρόκειτο για μια εντελώς πρωτόγνωρη εμπειρία. Συνήθως περιμένω γύρω στα σαρά-

να λεπτά για να με δει ο παθολόγος μου. Και όλα αυτά συνέβαιναν στη Νέα Ορλεάνη, το «σημείο μηδέν» της μεγαλύτερης κατάστασης έκτακτης ανάγκης στο χώρο της δημόσιας υγείας που σημειώθηκε στην πρόσφατη ιστορία των ΗΠΑ. Ένας ευγενικός διοικητικός υπάλληλος ήρθε στο δωμάτιό μου και μου εξήγησε: «Στην Αμερική πληρώνουμε για την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Λυπάμαι, αγαπητή μου. Είναι όντως τρομερό. Μακάρι να είχαμε το σύστημά σας. Πρέπει να συμπληρώσετε αυτό το έντυπο».

Δύο ώρες αργότερα ήμουν ελεύθερη να φύγω, όμως είχε ήδη αρχίσει να ισχύει η απαγόρευση κυκλοφορίας στην πόλη. «Το μεγαλύτερο πρόβλημα είναι οι ναρκομανείς. Προσπαθούν να παραβιάσουν τα φαρμακεία», μου είπε ένας φρουρός ασφαλείας στην αίθουσα υποδοχής όπου και οι δύο σκοτώναμε την ώρα μας.

Καθώς το φαρμακείο ήταν κλειστό, ένας ασκούμενος γιατρός είχε την ευγένεια να μου δώσει μερικά παυσίπονα. Τον ρώτησα αν βρισκόταν στο νοσοκομείο όταν ο τυφώνας έπληξε την πόλη. «Δεν ήμουν σε υπηρεσία, δόξα τω Θεώ. Μένω έξω από την πόλη», μου απάντησε.

Όταν τον ρώτησα αν είχε πάει σε κάποιον από τους καταυλισμούς για να βοηθήσει, αιφνιδιάστηκε από την ερώτησή μου και βρέθηκε σε δύσκολη θέση. «Δεν το είχα σκεφτεί», μου απάντησε. Άλλαξα αμέσως θέμα συζήτησης και τον ρώτησα για το Φιλανθρωπικό Νοσοκομείο. Η χρηματοδότησή του ήταν τόσο μικρή, ώστε με δυσκολία λειτουργούσε πριν από τον τυφώνα και πολλοί είκαζαν ότι, μετά τις ζημιές που είχε προκαλέσει η πλημμύρα, δε θα ξανάνοιγε τις πύλες του. «Πρέπει να το ξανανοίξουν. Δεν μπορούμε να νοσηλεύουμε εδώ αυτούς τους ανθρώπους», σχολίασε.

Συνειδητοποίησα ότι αυτός ο ευγενικός νεαρός γιατρός και η υψηλών προδιαγραφών περίθαλψη που μου είχαν προσφέρει αποτελούσαν την ενσάρκωση της κουλτούρας που είχε καταστήσει εφικτή τη φρίκη του τυφώνα Κατρίνα, της κουλτούρας που είχε αφήσει τους πιο φτωχούς κατοίκους της Νέας Ορλεάνης να πνιγούν. Έχοντας αποφοιτήσει από μια ιδιωτική ιατρική σχολή και όντας πλέον ασκούμενος σε ένα ιδιωτικό νοσοκομείο, ο νεαρός γιατρός ήταν εκπαιδευμένος να μη βλέπει τους ανασφάλιστους και στη συντριπτική τους πλειοψηφία Αφροαμερικανούς κατοίκους της Νέας Ορλεάνης ως εν δυνάμει ασθενείς του. Ό,τι ίσχυε πριν από τον τυφώνα εξακολουθούσε να ισχύει και όταν η Νέα Ορλεάνη μετατράπηκε σε μια τεράστια αίθουσα επειγόντων περιστατικών: Ο νεαρός γιατρός συμπονούσε τους πληγέντες, αυτό όμως δεν άλλαζε το γεγονός ότι δεν μπορούσε να τους δει ως εν δυνάμει ασθενείς του.

Όταν ο τυφώνας Κατρίνα έπληξε τη Νέα Ορλεάνη, το τεράστιο χάσμα ανάμεσα στον κόσμο του Ιατρικού Κέντρου Όσνερ και στον κόσμο του Φιλανθρωπικού Νοσοκομείου βρέθηκε ξαφνικά στο παγκόσμιο προσκήνιο. Οι οικονομικά εύποροι εγκατέλειψαν με τα αυτοκίνητά τους την πόλη, κατέφυγαν σε ξενοδοχεία και τηλεφώνησαν στις ασφαλιστικές τους εταιρείες. Οι 120.000 κάτοικοι της Νέας Ορλεάνης που δεν είχαν αυτοκίνητα και εξαρτιόνταν από το κράτος για να οργανώσει την απομάκρυνσή τους από την πόλη περίμεναν για μια βοήθεια που δεν ήρθε ποτέ, στέλνοντας απεγνωσμένα σήματα κινδύνου ή μετατρέποντας σε σχεδίες τις πόρτες των ψυγείων τους. Οι εικόνες αυτές συγκλόνισαν τον πλανήτη επειδή, ακόμα κι αν οι περισσότεροι από εμάς έχουμε αποδεχτεί τις καθημερινές ανισότητες όσον αφορά την πρόσβαση στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και σε σχολεία με επαρκή εξοπλισμό, εξακολουθούσε να είναι ευρέως διαδομένη η αντίληψη ότι τα πράγματα είναι διαφορετικά στις καταστροφές. Θεωρούνταν δεδομένο ότι ο κρατικός μηχανισμός (σε μια πλούσια χώρα τουλάχιστον) θα βοηθούσε τους κατοίκους έπειτα από ένα κατακλυσμαίο γεγονός. Οι εικόνες από τη Νέα Ορλεάνη απέδειξαν πως αυτή η γενική θεμελιώδης αρχή, ότι οι καταστροφές αποτελούν ένα είδος εξαίρεσης στον ανελήτο καπιταλισμό, ότι όλοι συνεργαζόμαστε μεταξύ μας και το κράτος σπεύδει να βοηθήσει, είχε ήδη εγκαταλειφθεί, και μάλιστα χωρίς να προηγηθεί δημόσιος διάλογος.

Υπήρξε ένα σύντομο μεσοδιάστημα δύο ή τριών βδομάδων κατά τη διάρκεια του οποίου δημιουργήθηκε η αίσθηση ότι το πλημμύρισμα της Νέας Ορλεάνης θα έθετε σοβαρά εν αμφιβόλω την οικονομική λογική η οποία όξυνε τις ανθρώπινες τραγωδίες με τις αδιάκοπες επιθέσεις της εναντίον της δημόσιας σφαίρας. «Ο τυφώνας αποκάλυψε σε ένα συγκεκριμένο τόπο και μονομιάς όλες τις συνέπειες των φεμάτων και των συσκοτίσεων του νεοφιλελευθερισμού», έγραψε ο γεννημένος στη Νέα Ορλεάνη πολιτικός επιστήμονας Άντολφ Ριντ ο νεότερος.³ Τα τεκμήρια αυτής της αποκάλυψης είναι πασίγνωστα: από τη μη επιδιόρθωση των φραγμάτων και την ελλιπή χρηματοδότηση των δημόσιων συγκοινωνιών, που κατέρρευσαν, μέχρι το γεγονός ότι οι Αρχές της πόλης θεωρούσαν πως η καλύτερη προετοιμασία για την αντιμετώπιση μιας καταστροφής ήταν να μοιράζουν DVD τα οποία συμβούλευαν τους κατοίκους να φύγουν από την πόλη αν την έπληττε τυφώνας.

Όσο για την Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων (Federal Emergency Management Agency – FEMA), η κυβέρνηση Μπους την είχε μετατρέψει σε πειραματικό εργαστήριο για το όραμά της να δημιουργ-

γήσει ένα κράτος που θα το διεύθυναν οι εταιρείες. Το καλοκαίρι του 2004, πάνω από ένα χρόνο πριν ο τυφώνας Κατρίνα πλήξει τη Νέα Ορλεάνη, η Πολιτεία της Λουιζιάνα ζήτησε από την Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων κονδύλια προκειμένου να εκπονήσει ένα σχέδιο έκτακτης ανάγκης για την αντιμετώπιση κάποιου ισχυρού τυφώνα. Το αίτημα απορρίφθηκε. Η «Αμβλυνση των Καταστροφών» (μια σειρά από κρατικά μέτρα προκειμένου να είναι λιγότερο ολέθριες οι επιπτώσεις μιας καταστροφής) ήταν ένα από τα προγράμματα που κόπηκαν από την κυβέρνηση Μπους. Ωστόσο το ίδιο καλοκαίρι η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων ανέθεσε στην ιδιωτική εταιρεία Innovative Emergency Management μια σύμβαση ύψους 500.000 δολαρίων για να εκπονήσει «σχέδιο αντιμετώπισης ενός καταστροφικού τυφώνα στη νοτιοανατολική Λουιζιάνα και στην πόλη της Νέας Ορλεάνης».⁴

Η εταιρεία δεν εφείσθη δαπανών. Ζήτησε τη βοήθεια περισσότερων από 200 ειδικών, κι όταν το αρχικό κονδύλι εξαντλήθηκε, ζήτησε από την Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων περισσότερα χρήματα. Τελικά, ο λογαριασμός ανήλθε σε 1 εκατομμύριο δολάρια. Η εταιρεία κατέληξε σε ένα σενάριο μαζικής εκκένωσης που κάλυπτε τα πάντα, από τη διανομή πόσιμου νερού μέχρι οδηγίες στις τοπικές Αρχές των γειτονικών κοινοτήτων να εντοπίσουν άδεια οικοπέδα που θα μπορούσαν να μετατραπούν σε χώρους προσωρινών καταυλισμών για όσους θα απομακρύνονταν από τη Νέα Ορλεάνη – μια σειρά από απόλυτα λογικές ενέργειες, που όμως δεν έγιναν όταν τελικά έπληξε την πόλη ένας τυφώνας σαν αυτόν που προέβλεπε το σενάριο. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι οχτώ μήνες μετά την υποβολή του σχεδίου από την εργοληπτική εταιρεία δεν είχε ληφθεί κανένα μέτρο. «Δεν υπήρχαν διαθέσιμα χρήματα για να το θέσουμε σε εφαρμογή», εξήγησε ο Μάικλ Μπράουν, τότε επικεφαλής της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων.⁵ Η ιστορία του σχεδίου που εκπόνησε η Innovative Emergency Management αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του ετεροβαρούς κράτους που οικοδόμησε ο Μπους: από τη μια, ένας εξασθενημένος, ελλιπώς χρηματοδοτούμενος και αναποτελεσματικός δημόσιος τομέας και, από την άλλη, οι αφειδώς χρηματοδοτούμενες εταιρικές υποδομές. Όσον αφορά τις αμοιβές των εργοληπτικών εταιρειών δεν υπάρχουν όρια, όμως για τη χρηματοδότηση των βασικών λειτουργιών του κράτους τα ταμεία είναι άδεια.

Όπως ακριβώς οι κατοχικές Αρχές των ΗΠΑ στο Ιράκ αποδείχτηκαν άδαιο κέλυφος, το ίδιο συνέβη και με την ομοσπονδιακή κυβέρνηση των Ηνωμένων

Πολιτειών όταν ο τυφώνας Κατρίνα έπληξε τη Νέα Ορλεάνη. Στην πραγματικότητα, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση ήταν σε τέτοιο βαθμό απύσχα, ώστε η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων δεν μπορούσε να εντοπίσει την ακριβή τοποθεσία του κλειστού γηπέδου της Νέας Ορλεάνης, όπου είχαν καταφύγει 23.000 άνθρωποι χωρίς να έχουν τρόφιμα και νερό, παρά το γεγονός ότι τα παγκόσμια μέσα ενημέρωσης μετέδιδαν επί μέρες εικόνες από το γήπεδο.

Για κάποιους ιδεολόγους της ελεύθερης αγοράς, η εικόνα μιας κυβέρνησης για την οποία ο αρθρογράφος των *New York Times* Πολ Κρούγκμαν έγραψε ότι «είναι ανίκανη» προκάλεσε μια κρίση πίστης στο νεοφιλελευθερισμό. «Η κατάρρευση των φραγμάτων της Νέας Ορλεάνης θα έχει για το νεοσυντηρητισμό τις ίδιες μακροχρόνιες και βαθιές επιπτώσεις που είχε η πτώση του Τείχους του Ανατολικού Βερολίνου για το σοβιετικό κομμουνισμό», έγραψε ο μεταμελημένος πιστός Μάρτιν Κέλι σε ένα πολυδιαβασμένο δοκίμιο. «Ευτυχώς, όλοι όσοι προωθούσαν την ιδεολογία αυτή, συμπεριλαμβανομένου εμού, θα έχουμε πολύ χρόνο για να αναλογιστούμε τα λάθη μας». Ακόμα και φανατικοί συντηρητικοί, όπως ο Τζόνα Γκόλντμπεργκ, ικέτευαν το «Μεγάλο Κράτος» να σπεύσει να βοηθήσει: «Όταν μια πόλη βουλιάζει στη θάλασσα και ξεσπούν ταραχές, το κράτος πρέπει να αναλαμβάνει τις ευθύνες του».⁶

Ωστόσο τα μέλη του Heritage Foundation, που συγκεντρώνει τους πραγματικούς πιστούς του φριντμανισμού, δεν ταλανίζονταν από παρόμοιες αμφιβολίες. Ο τυφώνας Κατρίνα ήταν μια τραγωδία, αλλά, όπως έγραψε ο Μίλτον Φρίντμαν σε ένα άρθρο του στη *Wall Street Journal*, ήταν «επίσης μια ευκαιρία». Στις 13 Σεπτεμβρίου 2005, δεκατέσσερις μέρες μετά την κατάρρευση των φραγμάτων, το Heritage Foundation φιλοξένησε μια συνάντηση νεοφιλελευθερων ιδεολόγων και Ρεπουμπλικάνων νομοθετών. Ετοίμασαν έναν κατάλογο με «Υπέρ της Ελεύθερης Αγοράς Ιδέες για την Αντιμετώπιση του Τυφώνα Κατρίνα και της Ανόδου της Τιμής της Βενζίνης» – συνολικά, τριάντα δύο προτάσεις βγαλμένες κατευθείαν από το εγχειρίδιο της Σχολής του Σικάγου και συσκευασμένες σε ένα «σχέδιο βοήθειας για τον τυφώνα». Οι τρεις πρώτες προτάσεις προέβλεπαν «την αυτόματη κατάργηση του νόμου Ντέιβις-Μπέικον για τους μισθούς σε περιοχές που έχουν πληγεί από καταστροφές», δηλαδή του νόμου που επέβαλλε στις εταιρείες οι οποίες αναλάμβαναν εργολαβίες από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση να καταβάλλουν αξιοπρεπείς μισθούς, «τη μετατροπή ολόκληρης της πληγείσας περιοχής σε μια απαλλαγμένη από τη φορολόγηση επιχειρηματική ζώνη» και «τη μετατροπή ολόκληρης της περιοχής σε μια

ζώνη οικονομικού ανταγωνισμού (με εκτεταμένα φορολογικά κίνητρα και κατάργηση των ρυθμίσεων)». Ένα άλλο αίτημα ήταν να δοθούν στους γονείς των πληγεισών οικογενειών κουπόνια με τα οποία τα παιδιά τους θα μπορούσαν να φοιτούν σε επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία.⁷ Σε λιγότερο από μία βδομάδα ο Πρόεδρος Μπους ανακοίνωσε την εφαρμογή όλων αυτών των μέτρων. Ωστόσο υποχρεώθηκε τελικά να επαναφέρει το θεσμοθετημένο εργασιακό πλαίσιο, παρόλο που οι εργοληπτικές εταιρείες συνέχισαν σε μεγάλο βαθμό να μην τηρούν τους κανόνες του.

Στη συνεδρίαση προτάθηκαν και άλλες ιδέες που κέρδισαν την υποστήριξη του Προέδρου. Οι κλιματολόγοι συνδέουν άμεσα την αυξημένη συχνότητα των τυφώνων με την άνοδο της θερμοκρασίας των ωκεανών.⁸ Ωστόσο αυτή η σύνδεση δεν εμπόδισε την ομάδα μελέτης του Heritage Foundation να ζητήσει από το Κογκρέσο να ανακαλέσει την περιβαλλοντική νομοθεσία για τον Κόλπο του Μεξικού, να επιτρέψει την κατασκευή νέων διωλιστηρίων στις ΗΠΑ και να δώσει το πράσινο φως «για την πραγματοποίηση γεωτρήσεων στο Εθνικό Αρκτικό Καταφύγιο Αγρίας Ζωής».⁹ Όλα αυτά τα μέτρα θα αύξαναν τις εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου, τη σημαντικότερη οφειλόμενη στον άνθρωπο αιτία που συντελεί στην κλιματική αλλαγή, ωστόσο τα υιοθέτησε αμέσως ο Πρόεδρος, με πρόσχημα την αντιμετώπιση των καταστροφών που προκάλεσε ο τυφώνας Κατρίνα.

Μέσα σε λίγες βδομάδες η ακτογραμμή του Κόλπου του Μεξικού μετατράπηκε σε ένα εγχώριο πειραματικό εργαστήριο ανάληψης των κρατικών αρμοδιοτήτων από εργοληπτικές εταιρείες, όπως είχε συμβεί και στο Ιράκ. Οι εταιρείες που άρπαξαν τις σημαντικότερες συμβάσεις ήταν οι ίδιες που αποτελούσαν τη γνωστή «συμμορία της Βαγδάτης». Η KBR, που ανήκε στον όμιλο εταιρειών της Halliburton, εισέπραξε 60 εκατομμύρια δολάρια για να ανοικοδομήσει στρατιωτικές βάσεις κατά μήκος των ακτών. Η Blackwater επιφορτίστηκε με την προστασία των υπαλλήλων της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων από τις συμμορίες των λαφυραγωγών. Η Parsons, διαβόητη για την προχειρότητα των έργων της στο Ιράκ, ανέλαβε να κατασκευάσει μια γέφυρα στον Μισισσιπή. Δέκα μέρες μετά την κατάρρευση των φραγμάτων η κυβέρνηση ανέθεσε στις Fluor, Shaw, Bechtel και CH2M Hill, που όλες τους είχαν αναλάβει μεγάλες εργολαβίες στο Ιράκ, να προμηθεύσουν καταλύματα για τους κατοίκους που απομακρύνθηκαν από τη Νέα Ορλεάνη. Το συνολικό ύψος των συμβάσεων ανήλθε σε 3,4 δισεκατομμύρια δολάρια, χωρίς να γίνουν μειοδοτικοί διαγωνισμοί.¹⁰

Όπως σχολίασαν πολλοί, ήταν λες και η Πράσινη Ζώνη της Βαγδάτης μεταφέρθηκε από τον Τίγρη στον Μισισσιπή. Οι παραλληλισμοί ήταν εμφανείς. Η Shaw προσέλαβε ως υπεύθυνο για τις δραστηριότητές της στη Λουιζιάνα τον πρώην επικεφαλής του γραφείου των ενόπλων δυνάμεων των ΗΠΑ για την ανοικοδόμηση του Ιράκ. Η Fluor απέσπασε τον επικεφαλής σχεδιασμού της από το Ιράκ και τον έστειλε στην πλημμυρισμένη περιοχή. «Η επιβράδυνση των εργασιών μας για την ανοικοδόμηση του Ιράκ είχε ως αποτέλεσμα να είναι διαθέσιμοι μερικοί άνθρωποι για τις εργασίες μας στη Λουιζιάνα», εξήγησε ένας εκπρόσωπος της εταιρείας. Ο Τζο Όλμποου, του οποίου η εταιρεία New Bridge Strategies είχε υποσχεθεί να φέρει καταστήματα Wal-Mart και 7-Eleven στο Ιράκ, μεσολάβησε για πολλές από αυτές τις συμφωνίες. Οι ομοιότητες ήταν τόσο εντυπωσιακές, ώστε κάποιοι από τους μισθοφόρους που είχαν φέρει από τη Βαγδάτη δυσκολεύονταν να προσαρμοστούν. Όταν ο δημοσιογράφος Ντέιβιντ Έντερς ρώτησε έναν οπλισμένο φρουρό μπροστά στην είσοδο ενός ξενοδοχείου της Νέας Ορλεάνης αν υπήρχε έντονη δράση, εκείνος του απάντησε: «Όχι. Όλα είναι όπως στην Πράσινη Ζώνη».¹¹

Όμως κι άλλα πράγματα ήταν «όπως στην Πράσινη Ζώνη». Μια ερευνητική επιτροπή του Κογκρέσου διαπίστωσε την ύπαρξη «σημαντικών υπερτιμολογήσεων, περιττών δαπανών και κακοδιαχείρισης» σε συμβάσεις ύψους 8,75 δισεκατομμυρίων δολαρίων.¹² (Το γεγονός ότι επαναλήφθηκαν στη Νέα Ορλεάνη τα ίδια ακριβώς λάθη που είχαν γίνει στο Ιράκ καταρρίπτει τον ισχυρισμό ότι η κατοχή του Ιράκ ήταν απλώς μια αλυσίδα ατυχών συμβάντων και λαθών που οφείλονταν στην ανικανότητα και στην έλλειψη επίβλεψης. Όταν επαναλαμβάνονται ξανά και ξανά τα ίδια λάθη, πρέπει να αναλογιστούμε την πιθανότητα να μην πρόκειται στην πραγματικότητα για λάθη.)

Στη Νέα Ορλεάνη, όπως και στο Ιράκ, δεν έμεινε ανεκμετάλλευτη καμία ευκαιρία μεγιστοποίησης των κερδών. Η Kenyon, που ανήκει στον όμιλο Service Corporation International (έναν από τους βασικούς χρηματοδότες των προεκλογικών εκστρατειών του Μπους), ανέλαβε να απομακρύνει τα πτώματα από τα σπίτια και τους δρόμους. Η διαδικασία ήταν εξαιρετικά αργή και για πολλές μέρες σοροί έμειναν εκτεθειμένες κάτω από τον καυτό ήλιο. Απαγορεύτηκε στα μέλη των συνεργείων διάσωσης και σε τοπικούς εθελοντές να βοηθήσουν, επειδή η κυβέρνηση είχε παραχωρήσει στην Kenyon το αποκλειστικό δικαίωμα της απομάκρυνσης των πτωμάτων. Η εταιρεία χρέωνε το κράτος, κατά μέσο όρο, 12.500 δολάρια για κάθε θύμα, ενώ έχει δεχτεί πολλές κατηγορίες ότι απέτυχε να ταυτοποιήσει αρκετούς από τους νεκρούς. Για ένα σχε-

δόν χρόνο μετά τον τυφώνα συνέχιζαν να ανακαλύπτονται σε σοφίτες ιπώματα σε αποσύνθεση.¹³

Μία ακόμα ομοιότητα με την Πράσινη Ζώνη συνίσταται στο ότι σε αρκετές περιπτώσεις η προηγούμενη εμπειρία δεν είχε καμία σχέση με την ανάθεση των συμβάσεων. Έχει δημοσιευτεί ότι η AshBritt, η εταιρεία που εισέπραξε 0,5 δισεκατομμύριο δολάρια για να απομακρύνει τα ερείπια, δε διέθετε ούτε ένα φορτηγό και ανέθεσε ολόκληρο το έργο σε υπεργολάβους.¹⁴ Ακόμα πιο εντυπωσιακή είναι η περίπτωση της εταιρείας στην οποία η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων κατέβαλε 5,2 εκατομμύρια δολάρια για να κατασκευάσει έναν καταυλισμό για τα μέλη των συνεργείων διάσωσης στη συνοικία του Αγίου Βερνάρδου, ένα προάστιο της Νέας Ορλεάνης. Οι εργασίες για την κατασκευή του καταυλισμού έμειναν πίσω και δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ. Στην έρευνα που έγινε διαπιστώθηκε ότι η εταιρεία που είχε αναλάβει το έργο, η Lighthouse Disaster Relief, ήταν στην πραγματικότητα μια θρησκευτική ομάδα. «Ό,τι πιο παραπλήσιο είχα κάνει μέχρι τότε ήταν να οργανώσω μια κατασκήνωση για νέους», εξομολογήθηκε ο πάστορας Γκάρνι Χέλντρεθ, διευθυντής της Lighthouse Disaster Relief.¹⁵

Όπως και στο Ιράκ, η κυβέρνηση διαδραμάτισε το ρόλο μιας αυτόματης ταμειακής μηχανής αναλήψεων και καταθέσεων. Οι εταιρείες έκαναν αναλήψεις κεφαλαίων μέσω υπέργογκων συμβάσεων και ανταπέδιδαν στην κυβέρνηση όχι φέρνοντας σε πέρας το έργο που είχαν αναλάβει, αλλά προσφέροντας χρήματα και εθελοντές για την επόμενη προεκλογική εκστρατεία. (Σύμφωνα με τους *New York Times*, «οι είκοσι κορυφαίες εργοληπτικές εταιρείες δαπάνησαν από το 2000 σχεδόν 300 εκατομμύρια δολάρια για να επηρεάσουν πολιτικούς και 23 εκατομμύρια δολάρια για να χρηματοδοτήσουν προεκλογικές εκστρατείες». Από τη μεριά της, η κυβέρνηση Μπους αύξησε μεταξύ 2000 και 2006 κατά 200 δισεκατομμύρια δολάρια τα κονδύλια που δίνονταν στις εργοληπτικές εταιρείες.)¹⁶

Υπήρχε και κάτι ακόμα εξαιρετικά οικείο στην όλη κατάσταση: η άρνηση των εργοληπτικών εταιρειών να προσλάβουν ντόπιους, για τους οποίους η ανοικοδόμηση της Νέας Ορλεάνης θα αποτελούσε μια ευκαιρία όχι μόνο για να βρουν δουλειά, αλλά και για να θεραπεύσουν τα ψυχικά τους τραύματα και να αναζωογονήσουν τις κοινότητές τους. Η κυβέρνηση θα μπορούσε να είχε θέσει ως όρο στις συμβάσεις ότι οι εργοληπτικές εταιρείες όφειλαν να προσλάβουν ντόπιους με αξιοπρεπείς μισθούς, προκειμένου αυτοί να μπορέσουν να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους. Αντίθετα, οι κάτοικοι των ακτών του Κόλπου του

Μεξικού υποχρεώθηκαν, όπως και οι Ιρακινοί, να παρακολουθούν τις εργοληπτικές εταιρείες να αποκομίζουν τεράστια κέρδη χάρη στα χρήματα των φορολογουμένων και στη διάλυση των εργασιακών σχέσεων.

Καθώς υπήρχαν πολλοί διαδοχικοί υπεργολάβοι που εισέπρατταν το μερίδιό τους, ήταν αναμενόμενο να μη μένει σχεδόν τίποτα για τους εργάτες. Για παράδειγμα, ο συγγραφέας Μάικ Ντέιβις ανακάλυψε ότι για την τοποθέτηση πισσαρισμένων μουσαμάδων σε οροφές που είχαν υποστεί ζημιές η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων κατέβαλλε στη Shaw γύρω στα 1.750 δολάρια το τετραγωνικό μέτρο, παρόλο που το κράτος παρείχε τους μουσαμάδες. Μετά την αφαίρεση του μεριδίου όλων των υπεργολάβων, οι εργάτες που τοποθετούσαν τους μουσαμάδες αμείβονταν μόνο με 20 δολάρια το τετραγωνικό μέτρο. «Με άλλα λόγια, οι αμοιβές είναι υπέρογκες σε όλα τα επίπεδα της εργοληπτικής αλυσίδας, με εξαίρεση το χαμηλότερο, αυτό στο οποίο γίνεται η πραγματική δουλειά», έγραψε ο Ντέιβις.¹⁷

Σύμφωνα με μια μελέτη, «το ένα τέταρτο των εργατών που ξαναχτίζουν την πόλη είναι μετανάστες χωρίς έγγραφα, σχεδόν στο σύνολό τους ισπανόφωνοι, που κερδίζουν πολύ λιγότερα χρήματα από τους νόμιμους εργάτες». Στον Μισσισιπή μετά την εκδίκαση μιας αγωγής αρκετές εταιρείες υποχρεώθηκαν να καταβάλουν εκατοντάδες χιλιάδες δολάρια για καθυστερούμενους μισθούς. Ωστόσο μερικοί εργάτες δεν πληρώθηκαν ποτέ. Μετανάστες εργάτες χωρίς νόμιμα έγγραφα έχουν καταγγείλει ότι σε ένα εργοτάξιο της Halliburton/KBR ο εργοδότης τους (ένας υπεργολάβος) τους ξύπνησε μέσα στη νύχτα και τους είπε ότι βρίσκονταν καθ' οδόν πράκτορες της υπηρεσίας μετανάστευσης. Οι περισσότεροι εργάτες τράπηκαν σε φυγή για να αποφύγουν τη σύλληψη. Σε τελική ανάλυση, κινδύνευαν να καταλήξουν σε κάποια από τις φυλακές για μετανάστες που η Halliburton/KBR είχε κατασκευάσει για την ομοσπονδιακή κυβέρνηση.^{*18}

Ωστόσο αυτές δεν ήταν οι μόνες επιθέσεις εναντίον των μη προνομιούχων που πραγματοποιήθηκαν εν ονόματι της ανοικοδόμησης. Για να αντισταθμιστούν τα δεκάδες δισεκατομμύρια δολάρια που δόθηκαν στις ιδιωτικές εταιρείες με τη μορφή συμβάσεων και φοροαπαλλαγών, το ελεγχόμενο από τους Ρεπουμπλικάνους Κογκρέσο ανακοίνωσε τον Νοέμβριο του 2005 ότι έπρεπε να γίνουν περικοπές ύψους 40 δισεκατομμυρίων δολαρίων στον ομοσπονδια-

* Δεν έχουν γίνει εκτενείς μελέτες για τις συνθήκες εργασίας στη Νέα Ορλεάνη, όμως η Advancement Project, μια ομάδα ακτιβιστών της Νέας Ορλεάνης, υπολογίζει ότι το 60% των μεταναστών εργατών δεν πληρώθηκαν ποτέ για ένα τουλάχιστον μέρος της δουλειάς τους. (Σ.τ.Σ.)

κό προϋπολογισμό. Ανάμεσα στα προγράμματα που ψαλιδίστηκαν ήταν η χορήγηση φοιτητικών δανείων, η παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και η διανομή σε άπορους κουπονιών για την αγορά τροφίμων.¹⁹ Με άλλα λόγια, οι πιο φτωχοί πολίτες της χώρας επιδότησαν δύο φορές την κερδοφορία των εργοληπτικών εταιρειών: μία φορά όταν η βοήθεια για τον τυφώνα Κατρίνα πήρε τη μορφή της ανεξέλεγκτης διάθεσης κεφαλαίων στις ιδιωτικές εταιρείες και άλλη μία όταν τα ελάχιστα προγράμματα βοήθειας προς τους ανέργους και τους φτωχούς εργαζόμενους περικόπηκαν για να καταβληθούν υπέρογκα ποσά στις εταιρείες.

Μέχρι πρόσφατα οι καταστροφές ήταν περίοδοι κοινωνικού εξισωτισμού, σπάνιες στιγμές κατά τις οποίες οι επιμέρους συλλογικότητες παραμέριζαν αυτά που τις χώριζαν και συνεργάζονταν. Πλέον οι καταστροφές είναι, σε ολοένα και μεγαλύτερο βαθμό, το αντίθετο: Ανοίγουν το παράθυρο σε ένα σκληρό και διχαστικό μέλλον, όπου το χρήμα και η φυλή εξαγοράζουν την επιβίωση.

Η Πράσινη Ζώνη της Βαγδάτης αποτελεί την πιο ωμή έκφραση αυτής της νέας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. Έχει το δικό της δίκτυο ηλεκτροδότησης, το δικό της τηλεφωνικό και αποχετευτικό σύστημα, το δικό της σύστημα ανεφοδιασμού με πετρέλαιο και το δικό της νοσοκομείο, με χειρουργεία εξοπλισμένα με την τελευταία λέξη της τεχνολογίας – όλα προστατευμένα από ένα τείχος πάχους πέντε μέτρων. Μοιάζει με ένα γιγαντιαίο κρουαζιερόπλοιο καταμεσής μιας θάλασσας βίας και απόγνωσης, της διακεκαυμένης Κόκκινης Ζώνης που αποτελεί σήμερα το Ιράκ. Αν μπορέσεις να επιβιβαστείς, σε περιμένουν κοκτέιλ δίπλα στην πισίνα και κακόγουστες ταινίες του Χόλιγουντ. Αν δεν είσαι ένας από τους εκλεκτούς, κινδυνεύεις να σε πυροβολήσουν αν πλησιάσεις πολύ κοντά στο τείχος.

Παντού στο Ιράκ είναι πρόδηλη η διαφορετική αξία που έχει η ζωή ανάλογα με την κατηγορία στην οποία ανήκεις. Φυλάκια ελέγχου στους δρόμους όπου μένουν, τείχη εκτόνωσης των εκρήξεων μπροστά στα σπίτια τους, αλεξίσφαιρα γιλέκα και σωματοφύλακες που είναι σε υπηρεσία είκοσι τέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο προστατεύουν τους Δυτικούς και τους Ιρακινούς συνεργάτες τους. Διασχίζουν τη χώρα με θεωρακισμένα οχήματα, ενώ οι μισθοφόροι σηματοδούν με τα όπλα τους από τα παράθυρα, έτοιμοι να εκτελέσουν την υπ' αριθμόν ένα διαταγή που τους έχει δοθεί: να προστατέψουν το αφεντικό. Με κάθε τους ενέργεια μεταδίδουν το ίδιο μήνυμα: Είμαστε οι εκλεκτοί, οι ζωές

μας είναι απείρως πιο πολύτιμες. Οι μεσοαστοί Ιρακινοί βρίσκονται στο επόμενο σκαλοπάτι της κλίμακας, καθώς έχουν τη δυνατότητα να πληρώνουν τις τοπικές πολιτοφυλακές για να τους προστατεύουν και να καταβάλλουν τα λύτρα για να απελευθερώσουν οι απαγωγείς κάποιο συγγενή τους. Όμως η συντριπτική πλειονότητα των Ιρακινών δεν έχουν καμία προστασία. Είναι εκτεθειμένοι σε κάθε πράξη βίας, καθώς το μόνο που βρίσκεται ανάμεσα σε αυτούς και σε μια βόμβα είναι τα ρούχα τους. Στο Ιράκ οι τυχεροί φοράνε αλεξίσφαιρα γιλέκα από κέβλαρ, ενώ το μόνο που μπορούν να κάνουν οι υπόλοιποι είναι να προσεύχονται.

Αρχικά νόμιζα ότι το φαινόμενο της Πράσινης Ζώνης ήταν μοναδικό, ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα του πολέμου του Ιράκ. Πλέον, έπειτα από τόσα χρόνια έρευνας σε άλλες ζώνες καταστροφής, έχω συνειδητοποιήσει ότι Πράσινες Ζώνες αναδύονται οπουδήποτε εμφανίζεται ο καπιταλισμός της καταστροφής, με τις ίδιες ανελέητες διακρίσεις ανάμεσα στους ενταγμένους και στους αποκλεισμένους, στους προστατευμένους και στους καταραμένους.

Αυτό ακριβώς συνέβη και στη Νέα Ορλεάνη. Μετά τον τυφώνα μια ήδη διχασμένη πόλη μετατράπηκε σε πεδίο μάχης ανάμεσα σε αυτούς που ζουν σε περιτειχισμένες Πράσινες Ζώνες και σε αυτούς που βρίσκονται στις Κόκκινες Ζώνες όπου μαίνεται η βία – αποτέλεσμα που δεν οφειλόταν στις καταστροφές που προκάλεσε ο τυφώνας, αλλά στις «λύσεις της ελεύθερης αγοράς» που υιοθέτησε ο Πρόεδρος. Η κυβέρνηση Μπους αρνήθηκε να χρησιμοποιηθεί ένα μέρος από τα κονδύλια της έκτακτης βοήθειας για να πληρωθούν οι μισθοί των υπαλλήλων του δημόσιου τομέα, και ο δήμος της Νέας Ορλεάνης, που στερήθηκε ένα μεγάλο μέρος των φορολογικών του εσόδων, υποχρεώθηκε να απολύσει 3.000 εργαζόμενους. Ανάμεσά τους ήταν και δεκαέξι υπάλληλοι της Υπηρεσίας Σχεδιασμού του δήμου – μια απόφαση που είχε τη χροιά της «απομπαθοποίησης», καθώς απολύθηκαν ακριβώς όταν η Νέα Ορλεάνη χρειαζόταν απεγνωσμένα ειδικούς στο σχεδιασμό. Αντίθετα, εκατομμύρια δολάρια από το δημόσιο χρήμα δόθηκαν σε εξω-υπηρεσιακούς συμβούλους, πολλοί από τους οποίους ήταν σύμβουλοι ακινήτων με ισχυρές διασυνδέσεις.²⁰ Και, φυσικά, η απόλυση χιλιάδων εκπαιδευτικών άνοιξε το δρόμο για την αντικατάσταση δεκάδων δημόσιων σχολείων με επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία, όπως ακριβώς είχε ζητήσει ο Φρίντμαν.

Δύο χρόνια μετά τον τυφώνα το Φιλανθρωπικό Νοσοκομείο εξακολουθούσε να παραμένει κλειστό. Τα δικαστήρια υπολειπορούσαν και η ιδιωτικοποιημένη επιχείρηση ηλεκτρισμού, η Entergy, δεν είχε καταφέρει να επαναφέρει

την ηλεκτροδότηση σε ολόκληρη την πόλη. Αφού πρώτα απείλησε ότι θα αύξανε δραματικά τις τιμές των λογαριασμών, η Entergy κατάφερε να αποσπάσει από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση ένα αμφιλεγόμενο δάνειο διάσωσης ύψους 200 εκατομμυρίων δολαρίων. Οι δημόσιες συγκοινωνίες είχαν υποβαθμιστεί και είχαν χάσει σχεδόν το μισό προσωπικό τους. Η μεγάλη πλειονότητα των κτιρίων που ανεγείρονταν στο πλαίσιο του στεγαστικού προγράμματος του δήμου παρέμεναν σφραγισμένα και άδεια, ενώ οι ομοσπονδιακές Αρχές αποφάσισαν την κατεδάφιση 5.000 από αυτά.²¹ Όπως ακριβώς το τουριστικό λόμπι στην Ασία ήθελε να απαλλαγεί από τους χτισμένους στις παρालίες οικισμούς των ψαράδων, έτσι και το πανίσχυρο τουριστικό λόμπι της Νέας Ορλεάνης είχε βάλει στο στόχαστρο το στεγαστικό πρόγραμμα του δήμου, καθώς ένα μεγάλο μέρος του επρόκειτο να υλοποιηθεί γύρω από τη Γαλλική Συνοικία, που αποτελεί πόλο έλξης για τους τουρίστες.

Ο Εντέσα Ζουακάλι, που βοήθησε στην οργάνωση ενός καταυλισμού διαμαρτυρίας μπροστά από κάποιο από τα σφραγισμένα κτίρια τα οποία ανεγείρονταν στο πλαίσιο του προγράμματος δημόσιας στέγασης της συνοικίας του Αγίου Βερνάρδου, εξηγεί: «Είχαν μια ατζέντα για τη συνοικία του Αγίου Βερνάρδου εδώ και πολύ καιρό, όμως δεν μπορούσαν να την υλοποιήσουν όσο ακόμα ζούσαν άνθρωποι εδώ. Χρησιμοποίησαν, λοιπόν, την καταστροφή ως ένα μέσο για να εκκαθαριστεί η γειτονιά τη στιγμή ακριβώς που είναι εντελώς αποδυναμωμένη. [...] Πρόκειται για μια εξαιρετική τοποθεσία για μεγαλύτερα σπίτια και διαμερίσματα. Το μοναδικό πρόβλημα είναι οι φτωχοί μαύροι που μένουν εδώ!».²²

Παρόλο που είχαν καταστραφεί σπίτια και σχολεία, παρόλο που δε λειτουργούσαν τα νοσοκομεία και οι συγκοινωνίες, παρόλο που σε αρκετές συνοικίες της πόλης δεν υπήρχε πόσιμο νερό, οι δημόσιες υποδομές της Νέας Ορλεάνης όχι μόνο δεν αποκαταστάθηκαν, αλλά, αντίθετα, ο τυφώνας χρησιμοποιήθηκε ως δικαιολογία για την περαιτέρω υποβάθμισή τους. Σε ένα προηγούμενο στάδιο του καπιταλισμού της «δημιουργικής καταστροφής» μεγάλες περιοχές των Ηνωμένων Πολιτειών είχαν χάσει τη μεταπονητική τους βάση και εκφυλιστεί σε ζώνες κλειστών εργοστασίων και υποβαθμισμένων γειτονιών. Η Νέα Ορλεάνη μετά τον τυφώνα Κατρίνα αποτελεί ένα νέο είδος ερημωμένου αστικού τοπίου στο δυτικό κόσμο: μια αστική ζώνη σε αποσύνθεση, κατεστραμμένη από το θανάσιμο συνδυασμό των υποβαθμισμένων δημόσιων υποδομών και μιας θεομηνίας.

Το 2007 η Αμερικανική Ένωση Πολιτικών Μηχανικών ανακοίνωσε ότι,

επειδή δε συντηρούνταν, οι δημόσιες υποδομές των ΗΠΑ (δρόμοι, γέφυρες, σχολεία, φράγματα) ήταν σε τόσο άσχημη κατάσταση, ώστε θα απαιτούνταν 1,5 τρισεκατομμύριο δολάρια μέσα στα επόμενα πέντε χρόνια για να επανέλθουν σε μια κατάσταση που θα ανταποκρινόταν στις αρχικές τους προδιαγραφές. Αντί για αυτό, έγιναν επιπλέον περικοπές στις δαπάνες για τη συντήρησή τους.²³ Την ίδια στιγμή οι δημόσιες υποδομές σε ολόκληρο τον κόσμο δέχονται αφόρητες πιέσεις, καθώς πλήττονται από τυφώνες, κυκλώνες, πλημμύρες και πυρκαγιές σε συχνότητα και ένταση που διαρκώς αυξάνεται. Δεν είναι δύσκολο να φανταστούμε ένα μέλλον στο οποίο οι ευπαθείς και παραμελημένες υποδομές ολοένα και περισσότερων πόλεων θα καταρρέουν από καταστροφές και θα αφήνονται να σαπίσουν, χωρίς να επιδιορθώνονται ή να αντικαθίστανται. Εν τω μεταξύ, οι πλούσιοι θα εγκαθίστανται σε περιτειχισμένες κοινότητες, με τις ανάγκες τους να καλύπτονται από ιδιώτες προμηθευτές.

Τα πρώτα σημάδια αυτού του μέλλοντος είχαν ήδη αρχίσει να γίνονται ορατά το 2006, όταν έφτασε η περίοδος των τυφώνων. Μέσα σε λιγότερο από ένα χρόνο η βιομηχανία της αντιμετώπισης καταστροφών είχε σημειώσει εκρηκτική άνοδο, καθώς πολλές νέες εταιρείες είχαν μπει στην αγορά υποσχόμενες ασφάλεια και προστασία πριν από το επόμενο Μεγάλο Πλήγμα. Ένα από τα πιο φιλόδοξα επιχειρηματικά εγχειρήματα ήταν αυτό μιας αεροπορικής εταιρείας που εδρεύει στο δυτικό Παλμ Μπιτς της Φλόριντα. Η Help Jet υπερηφανεύεται ότι προσφέρει στους πελάτες της «ένα σχέδιο απόδρασης από τους τυφώνες το οποίο μετατρέπει την εκκένωση της πληγείσας περιοχής σε διακοπές πολυτελείας». Όταν πλησιάζει μια καταιγίδα, η αεροπορική εταιρεία κλείνει για τους πελάτες της δωμάτια σε ξενοδοχεία πέντε αστέρων, σε σπα ή στην Ντίονεϊλαντ. Στη συνέχεια οι πελάτες απομακρύνονται από τη ζώνη του τυφώνα με υπερπολυτελή αεριωθούμενα. «Χωρίς αναμονή σε ουρές, χωρίς διαπληκτισμούς με το πλήθος, πρόκειται απλώς για μια πρώτης τάξεως εμπειρία, που μετατρέπει ένα πρόβλημα σε διακοπές. [...] Απολαύστε την αίσθηση της αποφυγής του συνήθους εφιάλτη της απομάκρυνσης από την περιοχή που θα πλήξει ένας τυφώνας».²⁴

Για όσους μένουν πίσω, υπάρχει μια διαφορετικού είδους ιδιωτικοποιημένη λύση. Το 2006 ο Ερυθρός Σταυρός υπέγραψε συμβόλαιο συνεργασίας με τη Wal-Mart για την αντιμετώπιση καταστροφών. «Πολύ σύντομα θα είναι μια εξολοκλήρου ιδιωτική επιχείρηση», δήλωσε ο Μπίλι Βάγκνερ, υπεύθυνος για τη διαχείριση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης στα νησιά Φλόριντα Κιζ. «Έχουν την τεχνογνωσία. Έχουν τους πόρους». Μιλούσε στο Εθνικό Συνέδριο για τους

Τυφώνες στο Ορλάντο της Φλόριντα, μια ετήσια εμπορική έκθεση για τις εταιρείες που πουλούν οτιδήποτε θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο στην επόμενη καταστροφή. «Κάποιος μου είπε: “Φίλε μου, είναι μια τεράστια αγορά. Θα σταματήσω να ασχολούμαι με την αξιοποίηση της γης και θα γίνω εργολάβος για την αντιμετώπιση των αναγκών έπειτα από έναν τυφώνα», δήλωσε ο Ντέιβ Μπλάντφορντ, ένας από τους επιχειρηματίες που συμμετείχαν στην έκθεση, παρουσιάζοντας τα «αυτοθερμαινόμενα γεύματα» που πουλούσε.²⁵

Αυτή η παράλληλη οικονομία της καταστροφής βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στα δολάρια των φορολογουμένων, χάρη στην άνθηση της ιδιωτικοποιημένης ανοικοδόμησης στις πολεμικές ζώνες. Τη μερίδα του λέοντος έχουν οι γιγαντιαίες εργοληπτικές εταιρείες στις οποίες ανατέθηκε η ιδιωτικοποιημένη ανοικοδόμηση στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν, οι οποίες έχουν δεχτεί πολλές κατηγορίες ότι δαπάνησαν μεγάλο μέρος των εσόδων τους από τις κρατικές συμβάσεις (μεταξύ 20% και 55%, σύμφωνα με τον επίσημο λογιστικό έλεγχο που έγινε το 2006 για τις εργοληπτικές εταιρείες οι οποίες δραστηριοποιούνταν στο Ιράκ) προκειμένου να καλύψουν τα πάγια έξοδά τους.²⁶ Οι εργοληπτικές εταιρείες χρησιμοποίησαν, απολύτως νόμιμα, μεγάλο μέρος από αυτά τα κονδύλια για να κάνουν τεράστιες επενδύσεις στις υποδομές τους. Με αυτό τον τρόπο η Bechtel απέκτησε τους οδοστρωτήρες της, η Halliburton τα αεροπλάνα και τα φορτηγά της, η L-3, η CACI και η Booz Allen τα συστήματα παρακολούθησής τους.

Όστόσο η πιο χαρακτηριστική περίπτωση ήταν η δημιουργία των παραστρατιωτικών υποδομών της Blackwater. Η εταιρεία, που ιδρύθηκε το 1996, χρησιμοποίησε τη σταθερή ροή των χρημάτων από τις συμβάσεις που της ανέθετε η κυβέρνηση Μπους για να δημιουργήσει έναν ιδιωτικό στρατό 20.000 μισθοφόρων και μια τεράστια στρατιωτική βάση στη Βόρεια Καρολίνα, της οποίας η αξία υπολογίζεται μεταξύ 40 και 50 εκατομμυρίων δολαρίων. Σύμφωνα με κάποιο δημοσίευμα, η Blackwater διαθέτει, μεταξύ άλλων: «Ένα τμήμα διοικητικής μέριμνας, που μπορεί να παραδώσει μέχρι διακόσιους τόνους προσσκευασμένης ανθρωπιστικής βοήθειας γρηγορότερα από τον Ερυθρό Σταυρό. Ένα τμήμα αεροπορικής υιοστήριξης στη Φλόριντα με είκοσι έξι διαφορετικά πτητικά μέσα, από βαριά εξοπλισμένα ελικόπτερα μέχρι ένα τεράστιο Boeing 767, ακόμα και ένα Zeppelin. Το μεγαλύτερο κέντρο εκπαίδευσης στην οδήγηση σε συνθήκες μάχης που υπάρχει στη χώρα. [...] Μια τεχνητή λίμνη

96.000 τετραγωνικών μέτρων με κοντέινερ τοποθετημένα πάνω σε πλωτήρες και εφοδιασμένα με παραπέτα και φινιστρίνια ώστε να μοιάζουν με πλοία και να χρησιμοποιούνται για την εκπαίδευση στις μεθόδους κατάληψης εχθρικού πλοίου. Μια εγκατάσταση για την εκπαίδευση σκύλων, ενώ αυτή τη στιγμή ογδόντα ομάδες σκύλων είναι ανεπτυγμένες σε ολόκληρο τον πλανήτη. [...] Ένα πεδίο βολής 1.000 μέτρων για την εκπαίδευση ελεύθερων σκοπευτών».*²⁷

Μια δεξιά αμερικανική εφημερίδα έχει χαρακτηρίσει την Blackwater «Αλ-Κάιντα των καλών».²⁸ Είναι μια επιτυχημένη παρομοίωση. Όπου κι αν εμφανίστηκε ο καπιταλισμός της καταστροφής, το αποτέλεσμα ήταν να πολλαπλασιαστούν οι ανέλεγκτες από το κράτος ομάδες ενόπλων δυνάμεων. Αυτό δεν πρέπει να μας εκπλήσσει: Όταν μια χώρα ανοικοδομείται από ανθρώπους που δεν πιστεύουν στο κράτος, ο κρατικός μηχανισμός που δημιουργείται είναι αποδυναμωμένος και δημιουργείται η ανάγκη για εναλλακτικές δυνάμεις ασφάλειας, είτε πρόκειται για τη Χεζμπολάχ είτε για την Blackwater είτε για το Στρατό του Μαχτί είτε για τις συμμορίες στους δρόμους της Νέας Ορλεάνης.

Η ανάδυση αυτών των παράλληλων ιδιωτικοποιημένων υποδομών υπερβαίνει τα όρια της αστυνόμευσης. Αν δούμε το σύνολο των υποδομών των εργοληπτικών εταιρειών που δημιουργήθηκαν επί Προεδρίας Μπους, διαπιστώνουμε ότι αποτελούν ένα πλήρως διαρθρωμένο κράτος εν κράτει, τόσο ισχυρό και αποτελεσματικό όσο ανίσχυρο και αποδυναμωμένο είναι το πραγματικό κράτος. Αυτό το σκιώδες εταιρικό κράτος οικοδομήθηκε σχεδόν αποκλειστικά με δημόσιους πόρους (το 90% των εσόδων της Blackwater προέρχεται από κρατικές συμβάσεις), ενώ και το προσωπικό των εταιρειών έχει εκπαιδευτεί από το κράτος (καθώς στη συντριπτική του πλειονότητα αποτελείται από πρώην δημόσιους λειτουργούς, πολιτικούς και στρατιωτικούς).²⁹ Ωστόσο αυτές οι τεράστιες υποδομές ανήκουν σε ιδιωτικές εταιρείες ή ελέγχονται από αυτές. Οι

---

* Μια από τις πιο ανησυχητικές πτυχές αυτής της βιομηχανίας είναι η ανερευθρίαση πολιτική μεροληψία της. Για παράδειγμα, η Blackwater έχει στενές σχέσεις με το κίνημα εναντίον των αμβλώσεων και άλλα κινήματα που υποστηρίζουν δεξιές πολιτικές θέσεις. Επιπλέον, κάνει δωρεές σχεδόν αποκλειστικά προς το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα αντί να χρηματοδοτεί και τα δύο κόμματα, όπως οι περισσότερες μεγάλες εταιρείες. Το 87% των προεκλογικών συνεισφορών της Halliburton και το 70% της CH2M Hill καταλήγουν σε Ρεπουμπλικάνους υποψηφίους. Είναι άραγε πέρα από τα όρια της φαντασίας να υποθέσουμε ότι θα έρθει μια μέρα που πολιτικά κόμματα θα προσλαμβάνουν αυτές τις εταιρείες για να παρακολουθούν τους αντιπάλους τους – ή για να πραγματοποιούν μυστικές επιχειρήσεις υπερβολικά σκοτεινές ακόμα και για τη CIA; (Σ.τ.Σ.)

πολίτες, που χρηματοδότησαν αυτή την παράλληλη οικονομία, δεν μπορούν να εγείρουν καμία αξίωση σε αυτήν ή στους πόρους της.

Εν τω μεταξύ, το πραγματικό κράτος έχει χάσει την ικανότητα να επιτελεί τις βασικές του λειτουργίες χωρίς τη βοήθεια των εργοληπτικών εταιρειών. Ο εξοπλισμός του είναι παρωχημένος και οι καλύτεροι ειδικοί το εγκαταλείπουν για τον ιδιωτικό τομέα. Όταν ο τυφώνας Κατρίνα έπληξε τη Νέα Ορλεάνη, η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων υποχρεώθηκε να αναζητήσει τις συμβουλευτικές υπηρεσίες μιας εργοληπτικής εταιρείας προκειμένου να αναθέσει τις διάφορες συμβάσεις σε άλλες εργοληπτικές εταιρείες. Παρομοίως, όταν οι ένοπλες δυνάμεις θέλησαν να εκσυγχρονίσουν το εγχειρίδιο με τους κανόνες για τις συμβάσεις έργου, ανέθεσαν τη δουλειά σε μια από τις μεγαλύτερες εργοληπτικές εταιρείες, την MPRI, καθώς η αρμόδια υπηρεσία τους δε διέθετε πια την απαραίτητη τεχνογνωσία. Η CIA χάνει τόσο πολλούς υπαλλήλους της από τον παράλληλο ιδιωτικό τομέα κατασκοπείας, ώστε έχει απαγορέψει στις εργοληπτικές εταιρείες να στρατολογούν μέλη της στο εστιατόριο που βρίσκεται στις κεντρικές εγκαταστάσεις της. «Ένας αξιωματούχος που αποσύρθηκε πρόσφατα είπε ότι τον πλησίασαν δύο φορές ενώ βρισκόταν στην ουρά για να πάρει ένα φλιτζάνι καφέ», έγραψαν χαρακτηριστικά οι *Los Angeles Times*. Κι όταν το Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας αποφάσισε ότι έπρεπε να κατασκευαστούν «εικονικοί φράχτες» στα σύνορα των ΗΠΑ με το Μεξικό και τον Καναδά, ο αναπληρωτής υπουργός Μάικλ Π. Τζάκσον είπε στις εργοληπτικές εταιρείες: «Είναι μια ασυνήθιστη κατάσταση. [...] Σας ζητάμε να μας πείτε πώς να κάνουμε τη δουλειά μας». Ο γενικός επιθεωρητής του υπουργείου εξήγησε ότι αυτό «δεν έχει την ικανότητα να σχεδιάσει, να επιβλέψει και να εφαρμόσει αποτελεσματικά το πρόγραμμα [Πρωτοβουλία Ασφαλών Συνόρων]». ³⁰

Επί Προεδρίας Μπους το κράτος εξακολουθούσε να διαθέτει όλα τα εξωτερικά σημάδια της διακυβέρνησης (εντυπωσιακά κτίρια, συνεντεύξεις Τύπου και διαγγέλματα του Προέδρου, αντιπαραθέσεις για τη χάραξη της πολιτικής), όμως η πράγματι εξουσία που ασκούσε δεν ήταν μεγαλύτερη από το βαθμό στον οποίο ελέγχουν τη Nike οι εργαζόμενοι που κατασκευάζουν τα αθλητικά παπούτσια της εταιρείας.

Οι επιπτώσεις της απόφασης της πρόσφατης σοδειάς των πολιτικών να αναθέτουν συστηματικά σε εξωτερικούς προμηθευτές τις αρμοδιότητες για τις

οποίες έχουν εκλεγεί επεκτείνονται πέρα από τη διακυβέρνηση. Όταν δημιουργηθεί μια νέα αγορά, πρέπει να προστατευτεί. Οι εταιρείες που βρίσκονται στην καρδιά του συμπλέγματος του καπιταλισμού της καταστροφής βλέπουν ολοένα και περισσότερο ως ανταγωνιστές το κράτος και τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, καθώς, όταν οι κυβερνήσεις ή οι φιλανθρωπικές οργανώσεις εκπληρώνουν τον παραδοσιακό τους ρόλο, στερούν από τις εργοληπτικές εταιρείες τη δυνατότητα να αυξήσουν τα κέρδη τους.

Μια έκθεση του 2006 με τίτλο «Παραμελημένη Άμυνα: Κινητοποιώντας τον Ιδιωτικό Τομέα για να Ενισχύσει την Εθνική Ασφάλεια», που τη συνέταξε μια συμβουλευτική επιτροπή στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι μερικών από τις μεγαλύτερες εταιρείες του τομέα ασφάλειας, προειδοποιούσε ότι «η συμπονετική παρόρμηση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης να προσφέρει έκτακτη βοήθεια σε θύματα καταστροφών επηρεάζει τη δυνατότητα της αγοράς να ελέγχει την έκθεσή της σε επισφάλειες».³¹ Δημοσιευμένη από το Συμβούλιο Εξωτερικών Υποθέσεων, η έκθεση υποστήριζε ότι, αν οι άνθρωποι γνωρίζουν πως η κυβέρνηση θα τους σώσει, δεν έχουν κανένα κίνητρο για να πληρώσουν για ιδιωτική προστασία.

Υιοθετώντας την ίδια λογική, οι διευθύνοντες σύμβουλοι τριάντα εκ των μεγαλύτερων αμερικανικών εταιρειών (συμπεριλαμβανομένων των Fluor, Bechtel και Chevron) ένωσαν τις δυνάμεις τους για να συγκροτήσουν μια στρογγυλή τράπεζα επιχειρηματιών. Η ομάδα, που αυτοονομάστηκε Συνεργασία για την Αντιμετώπιση Καταστροφών, διαμαρτυρήθηκε για την «υπέρβαση καθηκόντων» από πλευράς μη κερδοσκοπικών οργανώσεων έπειτα από καταστροφές.

Προφανώς, οι φιλανθρωπικές και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις έμπαιναν στα χωράφια τους, δωρίζοντας οικοδομικά υλικά αντί να τα προμηθεύουν έναντι αμοιβής οι εταιρείες. Εν τω μεταξύ, οι μισθοφορικές εταιρείες καυχούνταν ότι ήταν καλύτερα εξοπλισμένες από τον ΟΗΕ για να αναλάβουν το έργο της διατήρησης της ειρήνης στο Νταρφούρ.³²

Η επιθετικότητα αυτή απορρέει σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι ο εταιρικός κόσμος γνωρίζει πως δε θα διαρκέσει πολύ ακόμα η χρυσή εποχή των ομοσπονδιακών συμβάσεων. Η οικονομία διολισθαίνει προς μια κρίση η οποία οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα δημοσιονομικά ελλείμματα των ΗΠΑ, μέσω των οποίων χρηματοδοτήθηκε η εδραίωση της ιδιωτικοποιημένης οικονομίας της καταστροφής. Αυτό σημαίνει ότι σύντομα θα μειωθεί σημαντικά ο αριθμός των συμβάσεων. Στα τέλη του 2006 αναλυτές προέβλεπαν ότι ο προϋπολο-

γισμός του Πενταγώνου θα μπορούσε να συρρικνωθεί μέχρι και κατά 25% μέσα στην επόμενη δεκαετία.³³

Όταν σκάσει η «φούσκα» της οικονομίας της καταστροφής, εταιρείες όπως η Bechtel, η Fluor και η Blackwater θα χάσουν ένα μεγάλο μέρος των βασικών εισοδηματικών εισροών τους. Θα εξακολουθήσουν να έχουν τον εξελιγμένο τεχνολογικό εξοπλισμό που αγόρασαν με χρήματα των φορολογουμένων, αλλά θα χρειαστεί να βρουν ένα νέο επιχειρηματικό μοντέλο, ένα νέο τρόπο για να καλύπτουν το υψηλό κόστος λειτουργίας τους. Η επόμενη φάση του συμπλέγματος του καπιταλισμού της καταστροφής είναι προφανής: Καθώς οι καταστάσεις έκτακτης ανάγκης θα αυξάνονται, οι κυβερνήσεις θα αδυνατούν πλέον να ανταποκριθούν και οι πολίτες θα μένουν αβοήθητοι από το ανίκανο κράτος, το παράλληλο εταιρικό κράτος θα παραχωρεί τις υποδομές του για την αντιμετώπιση των καταστροφών σε όποιον μπορεί να πληρώσει για αυτές, σε οποιαδήποτε τιμή θα καθορίζεται από την αγορά. Τα πάντα θα είναι προς πώληση: από ελικόπτερα διάσωσης μέχρι πόσιμο νερό και κρεβάτια σε προσωρινούς καταυλισμούς.

Ήδη ο πλούτος προσφέρει μια έξοδο διαφυγής από τις περισσότερες καταστροφές, εξασφαλίζοντας από συστήματα έγκαιρης προειδοποίησης σε περιοχές που κινδυνεύουν από τσουνάμι μέχρι αποθέματα Tamiflu για την επόμενη επιδημία. Όσοι είναι πλούσιοι μπορούν να έχουν εμφιαλωμένο νερό, δορυφορικά τηλέφωνα και πληρωμένη προστασία. Κατά τη διάρκεια της ισραηλινής επίθεσης στον Λίβανο το 2006 η κυβέρνηση των ΗΠΑ προσπάθησε αρχικά να χρεώσει τους Αμερικανούς πολίτες για την απομάκρυνσή τους από τη χώρα, αν και τελικά υποχρεώθηκε να ανακαλέσει την απόφασή της.³⁴ Αν συνεχίσουμε προς αυτή την κατεύθυνση, η εικόνα των κατοίκων της Νέας Ορλεάνης που είχαν σκαρφαλώσει στις οροφές των σπιτιών τους για να σωθούν δε θα αποτελεί μόνο μια στιγμιαία αναβίωση του ρατσιστικού παρελθόντος της Αμερικής, αλλά και την προαναγγελία ενός μελλοντικού «απαρτχάιντ της καταστροφής», στο οποίο η επιβίωση θα εξαρτάται από το ποιος μπορεί να πληρώσει για να διασωθεί.

Όταν σκεφτόμαστε τις επερχόμενες καταστροφές, είτε οικολογικές είτε οφειλόμενες σε πολιτικές αποφάσεις, λαμβάνουμε συχνά ως δεδομένο ότι θα τις αντιμετωπίσουμε όλοι μαζί, ότι το μόνο που χρειάζεται είναι να συνειδητοποιήσουν οι ηγέτες μας πως ακολουθούμε μια καταστροφική πορεία. Όμως έχω πολλές αμφιβολίες. Ένας από τους λόγους για την αισιοδοξία με την οποία αντιμετωπίζει την αλλαγή του κλίματος ένα μεγάλο μέρος των ελίτ μας (τόσο

των πολιτικών όσο και των επιχειρηματικών) είναι, ενδεχομένως, η βεβαιότητά τους ότι θα μπορέσουν να εξαγοράσουν τη διαφυγή τους. Αυτό ίσως εξηγεί εν μέρει για ποιο λόγο τόσοι πολλοί οπαδοί του Μπους είναι χριστιανοί που πιστεύουν στη συντέλεια του κόσμου: Δεν είναι μόνο ότι νιώθουν την ανάγκη να πιστεύουν πως υπάρχει μια έξοδος διαφυγής από τον κόσμο τον οποίο δημιούργησαν. Το δόγμα πως πριν από τη συντέλεια του κόσμου θα αναληφθούν από το Θεό οι πιστοί χριστιανοί είναι μια παραβολή για αυτό που έχουν δημιουργήσει εδώ κάτω: ένα σύστημα που φέρνει την καταστροφή και τη συμφορά, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα ότι οι ίδιοι και οι φίλοι τους θα επιβιβαστούν σε ιδιωτικά ελικόπτερα και αεροπλάνα για να καταφύγουν στην ασφαλή θεϊκή αγκαλιά.

Μια από τις εναλλακτικές πηγές σταθερών εσόδων για τις εργοληπτικές εταιρείες είναι η προστασία άλλων εταιρειών από καταστροφές. Αυτό ακριβώς έκανε ο Πολ Μιρέμερ προτού πάει στο Ιράκ: Μετέτρεπε πολυεθνικές εταιρείες σε θύλακες ασφάλειας ώστε να μπορούν να λειτουργούν απρόσκοπτα ακόμα κι αν κατέρρεαν γύρω τους τα κράτη στο πλαίσιο των οποίων λειτουργούσαν. Τα αποτελέσματα είναι ορατά στους χώρους υποδοχής πολλών μεγάλων κτιρίων με γραφεία τόσο στη Νέα Υόρκη όσο και στο Λονδίνο, όπου υπάρχουν σημεία ελέγχου σαν αυτά των αεροδρομίων, εξοπλισμένα με μηχανήματα αναγνώρισης φωτογραφιών και ακτίνων X. Όμως η βιομηχανία της ασφάλειας έχει πολύ μεγαλύτερες φιλοδοξίες, που επεκτείνονται σε ιδιωτικοποιημένα δίκτυα τηλεπικοινωνιών, παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και ηλεκτρικού ρεύματος σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, καθώς και στην ικανότητα επιστράτευσης και μεταφοράς εργατικού δυναμικού εν μέσω μιας μείζονος καταστροφής. Ένας άλλος τομέας δυνητικής κερδοφορίας για το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής είναι η τοπική αυτοδιοίκηση, μέσω της ανάθεσης με συμβάσεις της αστυνόμευσης και της πυρόσβεσης σε ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας. «Ό,τι κάνουν για τις ένοπλες δυνάμεις στο κέντρο της Φαλούτζα, μπορούν να το κάνουν και για την αστυνομία στο κέντρο του Ρίνο», δήλωσε τον Νοέμβριο του 2004 ένας εκπρόσωπος της Lockheed Martin.³⁵

Η βιομηχανία προβλέπει ότι αυτές οι νέες αγορές θα επεκταθούν δραματικά την επόμενη δεκαετία. Ο Τζον Ρομπ, πρώην αξιωματικός της επίλεκτης δύναμης μυστικών αποστολών Delta Force, που έγινε ένας επιτυχημένος σύμβουλος επιχειρήσεων, περιγράφει με ειλικρίνεια πού οδηγούν αυτές οι τάσεις. Σε

ένα πολυδιαβασμένο μανιφέστο που έγραψε για το περιοδικό *Fast Company* αναφέρει ότι το «τελικό αποτέλεσμα» του πολέμου κατά της τρομοκρατίας θα είναι «μια νέα, περισσότερο ελαστική προσέγγιση για την εθνική ασφάλεια, η οποία δε θα δομείται γύρω από το κράτος αλλά γύρω από ιδιώτες και ιδιωτικές εταιρείες. [...] Η ασφάλεια θα εξαρτάται από το πού ζεις και για ποιον εργάζεσαι, όπως ήδη συμβαίνει στον τομέα της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης».³⁶

Και ο Ρομπ συνεχίζει: «Οι πλούσιοι και οι πολυεθνικές εταιρείες θα είναι οι πρώτοι που θα εξαγοράσουν την έξοδο τους από το συλλογικό μας σύστημα, επιλέγοντας να μισθώνουν τις υπηρεσίες ιδιωτικών παραστρατιωτικών εταιρειών, όπως η Blackwater και η Triple Canopy, για να προστατεύουν τις κατοικίες τους και τις εγκαταστάσεις τους και για να δημιουργούν μια προστατευτική περίμετρο γύρω από την καθημερινή τους ζωή. Παράλληλα δίκτυα μετακινήσεων, που θα εξελιχθούν με πρότυπο εταιρείες εκμίσθωσης αεριωθούμενων όπως η NetJets του Γουόρεν Μπάφετ, θα φροντίζουν για τις ανάγκες αυτής της ομάδας ανθρώπων, επιτρέποντάς τους να πηδούν σαν βάτραχοι από το ένα ασφαλές νούφαρο στο επόμενο». Οι ελίτ ζουν ήδη σε αυτό τον κόσμο, όμως ο Ρομπ προβλέπει ότι σύντομα θα μιμηθεί το παράδειγμά τους η μεσαία τάξη, «σχηματίζοντας προαστιακές κοινότητες που θα μοιράζονται το κόστος της ασφάλειας». Αυτά τα «“θωρακισμένα προάστια” θα είναι εξοπλισμένα με εφεδρικές τηλεπικοινωνιακές συνδέσεις και γεννήτριες» και θα περιπολούνται από ιδιωτικές πολιτοφυλακές «εκπαιδευμένες από ιδιωτικές εταιρείες, οι οποίες και θα διαθέτουν τα δικά τους εξελιγμένα συστήματα αντιμετώπισης έκτακτων καταστάσεων».

Με άλλα λόγια, ένας κόσμος Πράσινων Ζωνών στα προάστια των μεγαλουπόλεων. Όσο για εκείνους που θα βρίσκονται έξω από την ασφαλή περίμετρο, «θα πρέπει να αντεπεξέλθουν με ό,τι θα έχει απομείνει από το εθνικό σύστημα. Θα συρρέουν στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις, όπου θα ζουν ανάμεσα στις πανταχού παρούσες κάμερες παρακολούθησης, με ελάχιστες ή ανύπαρκτες κοινωφελείς υπηρεσίες. Για τους φτωχούς δε θα υπάρχει κανένα άλλο καταφύγιο».

Το μέλλον που περιγράφει ο Ρομπ μοιάζει πάρα πολύ με το παρόν στη Νέα Ορλεάνη, όπου δύο διαφορετικά είδη περιτειχισμένων κοινοτήτων αναδύθηκαν από τα χαλάσματα: Από τη μια μεριά, οι απομονωμένοι και άθλιοι καταυλισμοί για τους φτωχούς που εκκένωσαν τη Νέα Ορλεάνη, κατασκευασμένοι από υπεργολάβους της Bechtel ή της Fluor και ελεγχόμενοι από άντρες ιδιω-

τικών εταιρειών ασφάλειας, που περιπολούσαν μέσα στους καταλισμούς χωρίς να επιτρέπουν επισκέψεις, απαγορεύοντας την είσοδο στους δημοσιογράφους και συμπεριφερόμενοι στους επιζήσαντες σαν να ήταν εγκληματίες. Από την άλλη μεριά, οι περιτειχισμένες κοινότητες που δημιουργήθηκαν στις καλές συνοικίες της πόλης, όπως στο Όντουμπον και στο Γκάρντεν Ντίστρικτ, θύλακες εύρυθμης λειτουργίας που έμοιαζαν να έχουν αποσχιστεί από το κράτος. Λίγες βδομάδες μετά τον τυφώνα οι κάτοικοι των καλών συνοικιών είχαν νερό και ισχυρές γεννήτριες έκτακτης ανάγκης, όσοι ασθενούσαν νοσηλεύονταν σε ιδιωτικά νοσοκομεία, τα παιδιά τους πήγαιναν στα νέα επιδοτούμενα ιδιωτικά σχολεία, ενώ δεν υπήρχε η ανάγκη για δημόσια μέσα μεταφοράς, καθώς όλοι τους διέθεταν αυτοκίνητα. Στη συνοικία του Αγίου Βερνάρδου η DynCorp είχε αναλάβει σε μεγάλο βαθμό την αστυνόμευση, ενώ άλλες συνοικίες μίσθωσαν απευθείας εταιρείες ασφάλειας. Και ανάμεσα σε αυτά τα ιδιωτικοποιημένα ανεξάρτητα κράτη υπήρχε η Κόκκινη Ζώνη της Νέας Ορλεάνης, όπου το ποσοστό των δολοφονιών είχε εκτιναχθεί στα ύψη και ολόκληρες συνοικίες, όπως η Κατώτερη Ένατη Περιφέρεια, μετατρέπονταν σε ερημότοπους. Ένα τραγούδι του ράπερ Τζούβενιλ που κυκλοφόρησε το καλοκαίρι μετά τον τυφώνα Κατρίνα συνοψίζει πολύ εύγλωττα την κατάσταση: «Ζούμε όπως στην Αϊτή, χωρίς κυβέρνηση» – οι ΗΠΑ είναι ένα αποτυχημένο κράτος.³⁷

Ο Μπιλ Κούιγκλι, ένας ντόπιος δικηγόρος και ακτιβιστής, έχει σχολιάσει: «Όσα συνέβησαν στη Νέα Ορλεάνη είναι μια πιο συμπυκνωμένη, περισσότερο παραστατική εκδοχή αυτών που γίνονται σε ολόκληρη τη χώρα μας. Σε όλες τις πόλεις της χώρας υπάρχουν έντονες ομοιότητες με τη Νέα Ορλεάνη. Σε όλες τις πόλεις υπάρχουν εγκαταλελειμμένες γειτονιές. Όλες οι πόλεις της χώρας μας έχουν αφήσει στην τύχη τους τη δημόσια παιδεία, τη δημόσια στέγαση, τη δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και το ποινικό σύστημα. Όσοι δεν υποστηρίζουν τη δημόσια παιδεία, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και στέγαση, θα συνεχίσουν να μετατρέπουν ολόκληρη τη χώρα σε μια Κατώτερη Ένατη Περιφέρεια, αν δεν τους σταματήσουμε».³⁸

Η διαδικασία έχει ήδη ξεκινήσει. Μια άλλη προαναγγελία του μελλοντικού απαρτχάιντ της καταστροφής απαντάται σε ένα προάστιο της Ατλάντα όπου ζουν εύποροι Ρεπουμπλικάνοι. Οι κάτοικοι αποφάσισαν ότι είχαν απηυδύσει να βλέπουν τους φόρους τους να χρηματοδοτούν την παιδεία και την αστυνόμευση στις υποβαθμισμένες συνοικίες όπου ζουν Αφροαμερικανοί, κι έτσι ψή-

φισαν για τη συγκρότηση του δικού τους δήμου, του Σάντι Σπρινγκς. Τα φορολογικά έσοδα του νέου δήμου θα διοχετεύονταν σε κοινωφελείς υπηρεσίες για τους 100.000 κατοίκους του, χωρίς να αναδιανέμονται στην ευρύτερη κομητεία Φούλτον. Η μοναδική δυσκολία ήταν ότι το Σάντι Σπρινγκς δε διέθετε αυτοδιοικητικές υποδομές και έπρεπε να δημιουργηθούν τα πάντα από το μηδέν: από τη συλλογή των φόρων και την υποδιαίρεση σε δημοτικά διαμερίσματα μέχρι την κατασκευή πάρκων και χώρων αναψυχής. Τον Σεπτέμβριο του 2005, τον ίδιο μήνα που πλημμύρισε η Νέα Ορλεάνη, η κατασκευαστική και συμβουλευτική εταιρεία CH2M Hill υπέβαλε μια μοναδική πρόταση στους κατοίκους του Σάντι Σπρινγκς: Αφήστε μας να το κάνουμε για εσάς. Με αντίτιμο 27 εκατομμύρια δολάρια ετησίως, η εργοληπτική εταιρεία υποσχέθηκε να δημιουργήσει έναν ολόκληρο δήμο από το μηδέν.³⁹

Μερικούς μήνες μετά το Σάντι Σπρινγκς δημιουργήθηκε ο πρώτος «εργολαβικός δήμος». Μόνο τέσσερις άνθρωποι εργαζόνταν απευθείας για τη νέα δημοτική Αρχή, όλοι οι υπόλοιποι ήταν εργολάβοι. Ο Ρικ Χίρσεκορν, υπεύθυνος της CH2M Hill για την υλοποίηση του σχεδίου, περιέγραψε το Σάντι Σπρινγκς ως «μια λευκή σελίδα χωρίς καθόλου αυτοδιοικητικές λειτουργίες». Μιλώντας σε έναν άλλο δημοσιογράφο, δήλωσε ότι «κανείς στη βιομηχανία μας δεν έχει φτιάξει μέχρι τώρα μια ολόκληρη πόλη τέτοιου μεγέθους».⁴⁰

Η *Atlanta Journal-Constitution* έγραψε ότι «όταν το Σάντι Σπρινγκς προσέλαβε εργαζόμενους ιδιωτικών εταιρειών για να διοικούν το νέο δήμο, θεωρήθηκε ένα τολμηρό πείραμα». Ωστόσο ένα χρόνο μετά η manía των «εργολαβικών δήμων» είχε επεκταθεί σε όλα τα προάστια της Ατλάντα και είχε μετατραπεί «σε τυπική διαδικασία σε ολόκληρο το βόρειο τμήμα της κομητείας Φούλτον». Οι γειτονικές κοινότητες πήραν τη σκυτάλη από το Σάντι Σπρινγκς και ψήφισαν τη συγκρότηση αυτόνομων δήμων και την ανάθεση της διοίκησής τους σε εργοληπτικές εταιρείες. Ένας από τους νέους δήμους, το Μίλτον, μίσθωσε αμέσως τις υπηρεσίες της CH2M Hill – σε τελική ανάλυση, διέθετε την εμπειρία. Σύντομα ξεκίνησε μια εκστρατεία συνένωσης των νέων, εταιρικών δήμων σε μια ξεχωριστή κομητεία, κάτι που σήμαινε ότι ούτε ένα δολάριο από τους φόρους τους δε θα κατέληγε στις παρακείμενες φτωχές συνοικίες. Υπήρξαν έντονες αντιδράσεις για το σχέδιο, καθώς πολλοί πολιτικοί ισχυρίστηκαν ότι χωρίς τους φόρους των νέων δήμων δε θα μπορούσαν πλέον να συντηρούνται τα δημόσια νοσοκομεία και οι δημόσιες συγκοινωνίες, ότι η διαίρεση της κομητείας Φούλτον θα δημιουργούσε μια χρεοκοπημένη διοικητική περιφέρεια από τη μια και μια διοικητική περιφέρεια με πλεονάζουσες υπηρεσίες από την άλ-

λη. Η κατάσταση που περιέγραφαν θύμιζε σε μεγάλο βαθμό τη Νέα Ορλεάνη και τη Βαγδάτη.⁴¹

Στα εύπορα προάστια της Ατλάντα η τριακονταετής κορπορατική σταυροφορία απογύμνωσης του κράτους ολοκληρώθηκε: Δεν ανατέθηκαν σε εξωτερικούς προμηθευτές μόνο οι κυβερνητικές υπηρεσίες, αλλά και η πιο βασική λειτουργία της κυβέρνησης, που είναι να κυβερνά. Και ήταν ιδιαίτερα αρμόζον ότι σε αυτή τη νέα κατάκτηση πρωτοστάτησε η CH2M Hill, η εταιρεία στην οποία είχε ανατεθεί μια σύμβαση πολλών εκατομμυρίων δολαρίων για να επιτελέσει στο Ιράκ μια από τις πιο βασικές λειτουργίες της κυβέρνησης: αυτή της επίβλεψης των υπόλοιπων εργοληπτικών εταιρειών. Μετά το τσουνάμι η CH2M Hill όχι μόνο κατασκεύασε λιμάνια και γέφυρες στη Σρι Λάνκα, αλλά και ήταν «υπεύθυνη για τη συνολική διαχείριση του προγράμματος δημιουργίας υποδομών».⁴² Μετά τον τυφώνα Κατρίνα η CH2M Hill ανέλαβε, έναντι 500 εκατομμυρίων δολαρίων, να κατασκευάσει τους πρόχειρους καταυλισμούς για τους ξεριζωμένους κατοίκους της Νέας Ορλεάνης, ενώ στο εξής θα ήταν σε ετοιμότητα για να κάνει το ίδιο σε κάθε μελλοντική καταστροφή. Ειδικός στην ιδιωτικοποίηση του κράτους κατά τη διάρκεια έκτακτων περιστάσεων, η CH2M Hill είχε αρχίσει πλέον να κάνει το ίδιο και υπό κανονικές συνθήκες. Αν το Ιράκ υπήρξε το πειραματικό εργαστήριο της ακραίας ιδιωτικοποίησης, η περίοδος των δοκιμών είχε πλέον τελειώσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Η ΑΠΩΛΕΙΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΤΡΟΥ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ΤΟ ΙΣΡΑΗΛ ΩΣ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

«Οι συνοριακοί φράχτες δεν ανήκουν στον κόσμο των γκουλάγκ, αλλά στον κόσμο των ηχομονωτικών παραπετασμάτων κατά μήκος των αυτοκινητόδρομων, των θεωρείων πολυτελείας στα στάδια, των χώρων απαγόρευσης του καπνίσματος, των ζωνών ασφάλειας στα αεροδρόμια και των “περιτειχισμένων κοινοτήτων”. [...] Καθιστούν πρόδηλα τα προνόμια των εχόντων και το φθόνο των μη κατεχόντων, με έναν τρόπο που προκαλεί αμηχανία και στους μεν και στους δε. Αυτό δε σημαίνει ότι οι φράχτες αυτοί δεν είναι αποτελεσματικοί».

–Κρίστοφερ Κάλντγουελ, εκδότης του
Weekly Standard, Νοέμβριος 2006¹

Για δεκαετίες η κοινή λογική υπαγόρευε ότι το γενικευμένο χάος αποστραγγίζει την παγκόσμια οικονομία. Φυσικά, μεμονωμένα σοκ και κρίσεις χρησιμοποιούνταν ως μοχλοί πίεσης για να ανοιχτούν νέες αγορές, όμως μετά το αρχικό σοκ μια σχετική σταθερότητα και ένα καθεστώς ειρήνης θεωρούνταν αναγκαίες προϋποθέσεις για τη σταθερή οικονομική μεγέθυνση. Αυτή ήταν η ευρέως αποδεκτή ερμηνεία για το λόγο για τον οποίο τα χρόνια της δεκαετίας του 1990 ήταν χρόνια ευημερίας: Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου οι οικονομίες ήταν ελεύθερες να επικεντρωθούν στο εμπόριο και στις επενδύσεις, ενώ, με την αύξηση της αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις χώρες, υπήρχαν πολύ λιγότερες πιθανότητες να βομβαρδίσει η μια την άλλη.

Ωστόσο στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός το 2007 πολιτικοί ηγέτες και σημαντικοί οικονομικοί παράγοντες έξυναν από αμηχανία τα κεφάλια τους, απορώντας για μια εξέλιξη που έμοιαζε να διαψεύδει την κοινή λογική. Η εξέλιξη αυτή έγινε γνωστή ως «το δίλημμα του Νταβός» και ο αρθρογράφος των *Financial Times* Μάρτιν Γουλφ την έχει περιγράψει ως «την αντίφαση ανάμεσα στην καλή οικονομική κατάσταση και στην προβληματική πολιτική κατάσταση που επικρατεί σε παγκόσμια κλίμακα». Όπως διευκρίνισε, η οικονομία είχε αντιμετωπίσει «μια σειρά από σοκ: το χρηματιστηριακό κραχ μετά το 2000, τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, τους πολέμους στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ, τις τριβές για την πολιτική των ΗΠΑ, ένα άλμα της τιμής του πετρελαίου σε επίπεδα που δεν είχαμε ξαναδεί από τη δεκαετία του 1970, τη διακοπή των διαπραγματεύσεων του Γύρου της Ντόχα [για τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου] και την αντιπαράθεση για τις πυρηνικές φιλοδοξίες του Ιράν». Παρ' όλα αυτά, διένυε «μια χρυσή περίοδο ευρύτερα συμμεριζόμενης ανάπτυξης». Για να το θέσουμε ωμά, παρόλο που ο κόσμος πήγαινε κατά διαόλου και δε διαφαινόταν καμία ελπίδα σταθερότητας, η παγκόσμια οικονομία επικροτούσε τις εξελίξεις. Λίγο αργότερα ο υπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ Λόρενς Σάμερς αναφέρθηκε στη «σχεδόν πλήρη αποσύνδεση» της πολιτικής από τις αγορές ως «μια κατάσταση που μοιάζει να έχει βγει από τα μυθιστορήματα του Ντίκενς. Μιλάς με τους ειδικούς στις διεθνείς σχέσεις και σου λένε ότι ποτέ τα πράγματα δεν ήταν χειρότερα. Έπειτα μιλάς με τους επενδυτές και σου λένε ότι ποτέ τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα».²

Αυτή η αινιγματική τάση έχει αποτυπωθεί και σε έναν οικονομικό δείκτη που τον αποκαλούν «δείκτη της σχέσης των όπλων με το χαβιάρι» και συγκρίνει τις πωλήσεις πολεμικών αεριοθούμενων (τα «όπλα») και ιδιωτικών τζετ (το «χαβιάρι»). Για δεκαεφτά χρόνια, όταν αυξάνονταν οι πωλήσεις των πολεμικών αεριοθούμενων, μειώνονταν οι πωλήσεις των ιδιωτικών τζετ, και, αντίστροφα, όταν αυξάνονταν οι πωλήσεις των ιδιωτικών τζετ, περιοριζόνταν οι πωλήσεις των πολεμικών αεριοθούμενων. Φυσικά, υπήρχαν επιχειρηματίες που κατάφερναν να ιλουτίσουν πουλώντας όπλα, όμως ο αριθμός τους ήταν ασήμαντος από οικονομική σκοπιά. Μια από τις αυταιόδεικτες αλήθειες της αγοράς εκείνη την εποχή ήταν ότι δεν μπορεί να υπάρξει άνθηση της οικονομικής δραστηριότητας εν μέσω βίας και ασιότητας.

Όμως αυτό δεν ισχύει πλέον. Μετά το 2003, το έτος της εισβολής στο Ιράκ, οι πωλήσεις τόσο των πολεμικών όσο και των ιδιωτικών αεριοθούμενων άρχι-

σαν να αυξάνονται ταχύτατα και ταυτόχρονα, γεγονός που σήμαινε ότι, ενώ ο πλανήτης γινόταν λιγότερο ειρηνικός, αυξανόταν σημαντικά η συσσώρευση κερδών.³ Η καλπάζουσα οικονομική μεγέθυνση της Κίνας και της Ινδίας συνέβαλε στην αυξημένη ζήτηση για είδη πολυτελείας, ενώ το μέχρι τότε περιορισμένο στρατιωτικοβιομηχανικό σύμπλεγμα επεκτάθηκε και μετατράπηκε στο σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής. Σήμερα η παγκόσμια αστάθεια δεν ωφελεί μόνο μια μικρή ομάδα εμπόρων όπλων, αλλά αποφέρει τεράστια κέρδη στις εταιρείες που κατασκευάζουν τεχνολογικά εξελιγμένα συστήματα ασφάλειας, στις μεγάλες κατασκευαστικές εταιρείες, στις ιδιωτικές εταιρείες ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης που νοσηλεύουν τους τραυματισμένους στρατιώτες, στις εταιρείες πετρελαίου και φυσικού αερίου και, ασφαλώς, στις εταιρείες του αμυντικού τομέα.

Το ύψος των εσόδων είναι τόσο μεγάλο, ώστε μπορεί να τροφοδοτήσει μια οικονομική έκρηξη. Μόνο κατά τη διάρκεια του 2005 η Lockheed Martin, της οποίας ο αντιπρόεδρος προήδρευε της επιτροπής που ζητούσε επίμονα να γίνει ο πόλεμος στο Ιράκ, έλαβε 25 δισεκατομμύρια δολάρια από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Ο Δημοκρατικός βουλευτής Χένρι Γουάξμαν επισήμανε ότι το ποσό «ξεπερνούσε το ΑΕΠ εκατόν τριών χωρών, μεταξύ των οποίων η Ισλανδία, η Ιορδανία και η Κόστα Ρίκα, [...] ενώ ήταν μεγαλύτερο από το άθροισμα των προϋπολογισμών του Υπουργείου Εμπορίου, του Υπουργείου Εσωτερικών, της Διεύθυνσης Μικρών Επιχειρήσεων και των δύο νομοθετικών σωμάτων της κυβέρνησης». Η ίδια η Lockheed είχε αναδειχτεί σε μια «αναδυόμενη αγορά». Εταιρείες όπως η Lockheed (των οποίων η αξία των μετοχών τριπλασιάστηκε μεταξύ 2000 και 2005) αποτελούν σε μεγάλο βαθμό το λόγο για τον οποίο οι χρηματιστηριακές αγορές των ΗΠΑ ανέκαμψαν από το κραχ που ακολούθησε τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου. Ενώ οι συμβατικές μετοχές είχαν αρνητικές αποδόσεις, ο δείκτης Spade Defense, «που αποτελεί σημείο αναφοράς για την επίδοση των μετοχών εταιρειών που δραστηριοποιούνται στην άμυνα, στην εθνική ασφάλεια και στην αεροναυπηγική», ανέβαινε, κατά μέσο όρο, 15% ετησίως από το 2001 μέχρι το 2006 (σημειώνοντας άνοδο επτάμισι φορές μεγαλύτερη από τη μέση άνοδο του δείκτη Standard & Poor's 500 κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου).⁴

Το «δίλημμα του Νταβός» τροφοδοτείται ακόμα περισσότερο από το εξαιρετικά επικερδές μοντέλο της ιδιωτικοποιημένης ανοικοδόμησης που σφυρηλατήθηκε στο Ιράκ. Η αξία των μετοχών των μεγάλων κατασκευαστικών εταιρειών, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται οι μεγάλες μηχανολογικές εταιρείες

που αναλαμβάνουν συμβάσεις χωρίς μειοδοτικούς διαγωνισμούς έπειτα από πολέμους και φυσικές καταστροφές, αυξήθηκε κατά 250% από το 2001 μέχρι τον Απρίλιο του 2007. Η ανοικοδόμηση έχει πλέον μετατραπεί σε μια τόσο σημαντική επιχειρηματική δραστηριότητα, ώστε κάθε καταστροφή γίνεται δεκτή με τον ίδιο ενθουσιασμό με τον οποίο αντιμετωπίζεται κάθε νέα δημόσια έκδοση μετοχών: 30 δισεκατομμύρια δολάρια για την ανοικοδόμηση του Ιράκ, 13 δισεκατομμύρια δολάρια για την ανοικοδόμηση μετά το τσουνάμι, 100 δισεκατομμύρια δολάρια για την ανοικοδόμηση της Νέας Ορλεάνης και της περιοχής του Κόλπου του Μεξικού, 7,6 δισεκατομμύρια δολάρια για την ανοικοδόμηση του Λιβάνου.⁵

Οι τρομοκρατικές επιθέσεις, που μέχρι πρόσφατα προκαλούσαν ελεύθερη πτώση των χρηματιστηριακών αγορών, γίνονται πλέον δεκτές με τον ίδιο ενθουσιασμό. Μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2004 ο Dow Jones μειώθηκε κατά 685 μονάδες μόλις ξανάνοιξαν οι αγορές. Αντίθετα, στις 7 Ιουλίου 2005, την επομένη των βομβιστικών επιθέσεων στο σύστημα δημόσιων συγκοινωνιών του Λονδίνου, που προκάλεσαν το θάνατο δεκάδων και τον τραυματισμό εκατοντάδων ανθρώπων, οι χρηματιστηριακές αγορές των ΗΠΑ έκλεισαν πιο ψηλά από την προηγούμενη, με τον Nasdaq να καταγράφει άνοδο 7 μονάδων. Τον επόμενο Αύγουστο, τη μέρα που η βρετανική αστυνομία συνέλαβε είκοσι τέσσερις υπόπτους με την κατηγορία ότι σχεδίαζαν να ανατινάξουν επιβατικά αεροπλάνα που θα πετούσαν προς τις ΗΠΑ, ο Nasdaq έκλεισε 11,4 μονάδες ψηλότερα, κυρίως χάρη στην άνοδο των μετοχών των εταιρειών ασφάλειας.

Τέλος, υπάρχουν τα εξωφρενικά κέρδη του πετρελαϊκού τομέα. Το 2006 η ExxonMobil σημείωσε κέρδη 40 δισεκατομμυρίων δολαρίων (τα μεγαλύτερα κέρδη που είχε καταγράψει ποτέ), ενώ δεν υπολείπονταν κατά πολύ οι ανταγωνίστριές της, όπως η Chevron.⁶ Όπως συμβαίνει και με τις εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην άμυνα, στις κατασκευές και στην ασφάλεια, ο πετρελαϊκός τομέας βγαίνει ενισχυμένος ύστερα από κάθε πόλεμο, τρομοκρατική επίθεση ή τυφώνα κατηγορίας πέντε. Εκτός από τα βραχυπρόθεσμα οφέλη εξαιτίας της ανόδου της τιμής του πετρελαίου η οποία σχετίζεται με την αβεβαιότητα στις πετρελαιοπαραγωγούς περιοχές, η πετρελαϊκή βιομηχανία έχει επανειλημμένα καταφέρει να μετατρέψει τις καταστροφές σε ένα μακροπρόθεσμο πλεονέκτημα για την ίδια, είτε διασφαλίζοντας ότι ένα μεγάλο μέρος των κεφαλαίων για την ανοικοδόμηση του Αφγανιστάν θα διοχετεύονταν στην κατασκευή ενός νέου πετρελαιοαγωγού (ενώ άλλα σημαντικά έργα καθυστερούσαν) είτε προωθώντας το νέο νόμο για τα πετρέλαια του Ιράκ ενόσω η χώρα

ήταν ακόμα τυλιγμένη στις φλόγες είτε εκμεταλλεόμενη τον τυφώνα Κατρίνα για να προωθήσει την κατασκευή των πρώτων διυλιστηρίων στις ΗΠΑ από τη δεκαετία του 1970. Η βιομηχανία του πετρελαίου και του φυσικού αερίου διαπλέκεται τόσο πολύ με την οικονομία της καταστροφής (τόσο επειδή είναι η βασική αιτία πίσω από πολλές καταστροφές όσο και επειδή επωφελείται από αυτές), ώστε θα πρέπει να θεωρείται ο επίτιμος εταίρος του συμπλέγματος του καπιταλισμού της καταστροφής.

Αχρείαστες οι συνωμοσίες

Η πρόσφατη πλημμυρίδα καταστροφών έχει αποφέρει τόσο θεαματικά κέρδη, ώστε πολλοί άνθρωποι σε ολόκληρο τον κόσμο να καταλήξουν στο ίδιο συμπέρασμα: Οι πλούσιοι και οι ισχυροί προκαλούν εσκεμμένα καταστροφές προκειμένου να τις εκμεταλλευτούν. Σε μια πανεθνική δημοσκόπηση που έγινε στις ΗΠΑ τον Ιούλιο του 2006 το ένα τρίτο των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι πίστευαν πως η κυβέρνηση ήταν αναμειγμένη ή δεν έκανε τίποτα για να σταματήσει τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου «επειδή ήθελαν να γίνει πόλεμος στη Μέση Ανατολή». Παρόμοιες υποψίες συνοδεύουν τις περισσότερες καταστροφές που έχουν λάβει χώρα τα τελευταία χρόνια. Μετά τον τυφώνα Κατρίνα έβραζαν στους καταυλισμούς οι φήμες ότι τα φράγματα δεν είχαν σπάσει, αλλά είχαν ανατιναχτεί στα κρυφά προκειμένου «να καταστραφούν οι συνοικίες των μαύρων χωρίς να πλημμυρίσουν εκείνες των λευκών», όπως υποστήριξε ο Λούις Φάρακαν, ο ηγέτης του Έθνους του Ισλάμ.⁷ Στη Σρι Λάνκα άκουσα αρκετές φορές ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες προκάλεσαν το τσουνάμι με υποβρύχιες εκρήξεις, ώστε να στείλουν στρατεύματα στη νοτιοανατολική Ασία και να θέσουν υπό τον πλήρη έλεγχό τους τις οικονομίες της περιοχής.

Η αλήθεια είναι ταυτόχρονα λιγότερο σκοτεινή και περισσότερο επικίνδυνη. Ένα οικονομικό σύστημα που απαιτεί μια διαρκή οικονομική μεγέθυνση και εμποδίζει κάθε σοβαρή προσπάθεια να υπάρξουν ρυθμίσεις για την προστασία του περιβάλλοντος προκαλεί από μόνο του μια σταθερή αλυσίδα καταστροφών, είτε στρατιωτικών είτε οικολογικών είτε χρηματοοικονομικών. Η επιθυμία για εύκολα βραχυπρόθεσμα κέρδη μέσω καθαρά κερδοσκοπικών επενδύσεων έχει μετατρέψει τα χρηματιστήρια, τις χρηματαγορές και τις κτηματαγορές σε μηχανισμούς δημιουργίας κρίσεων, όπως αποδείχτηκε από τη χρηματοοικονομική κρίση στην Ασία, από τη νομισματική κρίση στο Μεξικό και

από την κατάρρευση των μετοχών των εταιρειών της νέας τεχνολογίας. Η απόλυτη εξάρτησή μας από ρυπογόνους, μη ανανεώσιμες πηγές ενέργειας προκαλεί άλλου είδους καταστάσεις έκτακτης ανάγκης: φυσικές καταστροφές (οι οποίες αυξήθηκαν κατά 430% από το 1975) και πολέμους για τον έλεγχο πολύτιμων σπάνιων πόρων (όχι μόνο στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν, αλλά και στη Νιγηρία, στην Κολομβία και στο Σουδάν, όπου μαίνονται συρράξεις χαμηλότερης έντασης), που με τη σειρά τους προκαλούν τρομοκρατικά ανταποδοτικά χτυπήματα (σύμφωνα με μια μελέτη του 2007, ο αριθμός των τρομοκρατικών επιθέσεων επταπλασιάστηκε μετά την έναρξη του πολέμου στο Ιράκ).⁸

Δεδομένων των εκρηκτικών συνθηκών, τόσο κλιματικών όσο και πολιτικών, δεν απαιτούνται σκοτεινές συνωμοσίες για να συνεχιστούν οι καταστροφές. Όλα δείχνουν ότι, αν η ανθρωπότητα επιμείνει στην ίδια πορεία, θα συνεχίσουν να αυξάνονται οι καταστροφές, τόσο σε αριθμό όσο και σε ένταση. Επομένως, η πρόκληση καταστροφών μπορεί να αφηθεί στο αόρατο χέρι της αγοράς. Είναι ο μοναδικός τομέας στον οποίο αυτή είναι όντως άκρως αποτελεσματική.

Παρόλο που το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής δε συνωμοτεί εσκεμμένα για να προκαλέσει τις κατακλυσμιαίες συμφορές που το συντηρούν (με μοναδική ίσως εξαίρεση την περίπτωση του Ιράκ), υπάρχουν άφθονες αποδείξεις πως οι βιομηχανίες που αποτελούν συστατικό του μέρους κάνουν ό,τι μπορούν για να διασφαλίσουν ότι οι καταστροφές θα συνεχιστούν απρόσκοπτα. Οι μεγάλες πετρελαϊκές εταιρείες χρηματοδοτούν επί χρόνια τη σταυροφορία που αρνείται επίμονα την αλλαγή του κλίματος. Υπολογίζεται ότι την τελευταία δεκαετία η ExxonMobil δαπάνησε 16 εκατομμύρια δολάρια για αυτόν το σκοπό. Παρόλο που αυτό το φαινόμενο είναι ευρέως γνωστό, δε συμβαίνει το ίδιο και με την αλληλεξάρτηση ανάμεσα στους εργολάβους της καταστροφής και στους διαμορφωτές της κοινής γνώμης. Αρκετές «δεξαμενές σκέψης» της Ουάσινγκτον με σημαντική επιρροή, όπως το National Institute for Public Policy (Εθνικό Ινστιτούτο Δημόσιας Πολιτικής) και το Center for Security Policy (Κέντρο Πολιτικής για την Ασφάλεια), χρηματοδοτούνται από εταιρείες που δραστηριοποιούνται στους τομείς της άμυνας και της ασφάλειας, οι οποίες επωφελούνται άμεσα από το γεγονός ότι αυτά τα ινστιτούτα επιμένουν να παρουσιάζουν τον πλανήτη ως ένα ζοφερό και επικίνδυνο τόπο, τα προβλήματα του οποίου μπορούν να λυθούν μόνο διά της βίας. Επιπλέον, ο τομέας της ασφάλειας διαπλέκεται σε ολοένα και μεγαλύτερο βαθμό με τα μέσα ενημέρωσης, μια εξέλιξη με οργουελιανές προεκτάσεις. Το 2004 ο κολοσσός

των ψηφιακών επικοινωνιών LexisNexis έδωσε 775 εκατομμύρια δολάρια για να αποκτήσει τη Seisint, μια εταιρεία επεξεργασίας δεδομένων που συνεργάζεται στενά στον τομέα της παρακολούθησης με ομοσπονδιακές και πολιτειακές υπηρεσίες. Το ίδιο έτος η General Electric, ιδιοκτήτρια του τηλεοπτικού δικτύου NBC, εξαγόρασε την InVision, τη σημαντικότερη κατασκευάστρια των πολυσυζητημένων συσκευών εντοπισμού βομβών που χρησιμοποιούνται στα αεροδρόμια και σε άλλους δημόσιους χώρους. Μεταξύ 2001 και 2006 το Υπουργείο Εθνικής Ασφάλειας είχε αναθέσει στην InVision συμβάσεις ύψους 15 δισεκατομμυρίων δολαρίων – το μεγαλύτερο αριθμό συμβάσεων αυτού του είδους που ανατέθηκαν σε αντίστοιχες εταιρείες.⁹

Η επέκταση του συμπλέγματος του καπιταλισμού της καταστροφής στα μέσα ενημέρωσης ίσως αποδειχτεί ένα νέο είδος εταιρικής συνέργειας, βασισμένο στην τόσο διαδεδομένη τη δεκαετία του 1990 καθετοποίηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται, ασφαλώς, για μια απόλυτα λογική εξέλιξη από επιχειρηματική άποψη. Όσο περισσότερο πανικοβάλλονται οι κοινωνίες και πείθονται ότι μέσα σε κάθε τέμενος κρύβονται τρομοκράτες, τόσο πιο ψηλά εκτοξεύονται τα ποσοστά τηλεθέασης, οι πωλήσεις των συσκευών βιομετρικής αναγνώρισης και εντοπισμού βομβών από το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής, καθώς και η κατασκευή φραχτών εξελιγμένης τεχνολογίας. Αν το όνειρο του ανοιχτού και χωρίς σύνορα «μικρού πλανήτη» ήταν το όχημα της κερδοφορίας τη δεκαετία του 1990, ο εφιάλης της απειλούμενης και οχυρωμένης Δύσης, που την πολιορκούν φανατικοί ισλαμιστές και παράνομοι μετανάστες, διαδραματίζει τον ίδιο ρόλο στη νέα χιλιετία. Η μοναδική προοπτική που απειλεί την ακμάζουσα οικονομία της καταστροφής, από την οποία εξαρτάται τόσοσ πολός πλούτος (παραγόμενος από τις πωλήσεις όπλων και συστημάτων παρακολούθησης, από το πετρέλαιο και από τα πατενταρισμένα φάρμακα), είναι η επίτευξη ενός βαθμού κλιματικής και γεωπολιτικής σταθερότητας.

Το Ισραήλ και το παντοδύναμο κράτος του απαρτχάιντ της καταστροφής

Ενώ οι αναλυτές προσπαθούν να κατανοήσουν το «δίλημμα του Νταβός», αναδύεται μια νέα συναίνεση. Παρόλο που οι αγορές εξακολουθούν να είναι ευάλωτες –τουλάχιστον εν μέρει– στην αστάθεια, είναι πλέον αναμενόμενη μια συνεχής πλημμυρίδα καταστροφών, με αποτέλεσμα οι πάντα προσαρμόσιμες

αγορές να έχουν αλλάξει για να αντεπεξέλθουν στη νέα κατάσταση πραγμάτων: Η αστάθεια είναι πλέον η νέα σταθερά. Στις συζητήσεις για τις οικονομικές μεταβολές μετά την 11η Σεπτεμβρίου το Ισραήλ παρουσιάζεται συχνά ως το κατεξοχήν παράδειγμα. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της προηγούμενης δεκαετίας το Ισραήλ βίωνε το δικό του «δίλημμα του Νταβός»: Οι πόλεμοι και οι τρομοκρατικές επιθέσεις πολλαπλασιάζονταν, όμως ο δείκτης του χρηματιστηρίου του Τελ Αβίβ σημείωνε άνοδο παράλληλα με τη βία. Όπως επεσήμανε ένας αναλυτής στο Fox News μετά τις βομβιστικές επιθέσεις της 7ης Ιουλίου στο Λονδίνο, «στο Ισραήλ αντιμετωπίζουν καθημερινά την απειλή της τρομοκρατίας, όμως η χρηματιστηριακή αγορά τους σημείωσε άνοδο φέτος».¹⁰ Οι περισσότεροι συμφωνούν ότι η πολιτική κατάσταση στο Ισραήλ επιδεινώνεται, όμως η οικονομία του δεν ήταν ποτέ σε καλύτερη κατάσταση, με το ρυθμό ανάπτυξης το έτος 2007 να συναγωνίζεται εκείνους της Κίνας και της Ινδίας.

Το γεγονός που καθιστά το Ισραήλ ενδιαφέρον ως παράδειγμα της σχέσης «όπλων και χαβιαριού» δεν είναι μόνο ότι η οικονομία του έχει αποδειχτεί εξαιρετικά ανθεκτική σε μείζονα πολιτικά σοκ, όπως ο πόλεμος στον Λίβανο το 2006 ή η κατάληψη της Γάζας από τη Χαμάς το 2007, αλλά και ότι αυτή μεγεθύνεται στο βαθμό που κλιμακώνεται η βία. Οι λόγοι αυτής της αντοχής της οικονομίας του Ισραήλ στις καταστροφές δεν αποικελούν μυστήριο. Αρκετά χρόνια προτού οι αμερικανικές και ευρωπαϊκές εταιρείες ανιληφθούν τη δυνατότητα μιας παγκόσμιας οικονομικής άνθησης με κινητήριο μοχλό τον τομέα της ασφάλειας, οι τεχνολογικές εταιρείες του Ισραήλ πρωτοστάτησαν στη δημιουργία της βιομηχανίας της ασφάλειας και συνεχίζουν να κυριαρχούν σε αυτή μέχρι σήμερα. Το Ινστιτούτο Εξαγωγών του Ισραήλ υπολογίζει ότι στη χώρα υπάρχουν 350 εταιρείες με αποκλειστική τους δραστηριότητα την πώληση προϊόντων ασφάλειας, ενώ το 2007 μπήκαν στην αγορά 30 καινούριες εταιρείες. Από επιχειρηματική άποψη, αυτή η εξέλιξη έχει καιαστήσει το Ισραήλ πρότυπο για τις αγορές μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Ωστόσο από κοινωνική και πολιτική άποψη το Ισραήλ θα έπρεπε να χρησιμεύει ως κάτι άλλο: ως μια κραυγαλέα προειδοποίηση. Το γεγονός ότι εξακολουθεί να απολαμβάνει οικονομική ευημερία, παρόλο που διεξάγει πολέμους εναντίον των γειτόνων του και κλιμακώνει τη βία στα κατεχόμενα εδάφη, καταδεικνύει πόσο επικίνδυνο είναι να οικοδομείται μια οικονομία πάνω στην προοπτική του συνεχούς πολέμου και των εντεινόμενων καταστροφών.

Η σημερινή ικανότητα του Ισραήλ να συνδυάζει τα «όπλα» με το «χαβιάρι» αποτελεί το αποκορύφωμα μιας δραματικής μεταβολής της φύσης της οικονομίας του τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, μιας μεταβολής που είχε ένα βαθύτατο και ελάχιστο γνωστό αντίκτυπο στην παράλληλη κατάρρευση της ειρηνευτικής διαδικασίας. Η τελευταία φορά που υπήρξε μια σχετικά αξιολογη προοπτική για την επίτευξη ειρήνης στη Μέση Ανατολή ήταν στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν μια μεγάλη μερίδα των Ισραηλινών πίστευαν πως η συνέχιση της σύρραξης δε συνιστούσε πλέον βιώσιμη επιλογή. Ο κομμουνισμός είχε καταρρεύσει, η επανάσταση των πληροφοριών ξεκινούσε και στον επιχειρηματικό κόσμο του Ισραήλ ήταν ευρέως διαδεδομένη η πεποίθηση ότι η αιματηρή κατοχή της Γάζας και της Δυτικής Όχθης, σε συνδυασμό με το μποϊκοτάζ εις βάρος του Ισραήλ από τα αραβικά κράτη, έθετε σε κίνδυνο το οικονομικό μέλλον της χώρας. Βλέποντας την έκρηξη των «αναδυόμενων αγορών» σε ολόκληρο τον κόσμο, οι ισραηλινές εταιρείες συνειδητοποίησαν ότι ο πόλεμος εμποδίζει την ανάπτυξή τους. Ήθελαν να αυξήσουν τα κέρδη τους επεκτείνοντας τις δραστηριότητές τους στο νέο, χωρίς σύνορα, κόσμο και όχι να παραμείνουν καθηλωμένες εξαιτίας μιας περιφερειακής σύγκρουσης. Αν η ισραηλινή κυβέρνηση κατάφερε να διαπραγματευτεί μια συμφωνία ειρήνης με τους Παλαιστίνιους, οι γείτονες του Ισραήλ θα ήταν υποχρεωμένοι να άρουν το μποϊκοτάζ και η χώρα θα βρισκόταν στην ιδανική θέση για να καταστεί το επίκεντρο του ελεύθερου εμπορίου στη Μέση Ανατολή.

Το 1993 ο Νταν Γκίλερμαν, ο τότε πρόεδρος της Ομοσπονδίας Εμπορικών Επιμελητηρίων του Ισραήλ, ήταν ένθερμος υποστηρικτής αυτής της γραμμής. «Το Ισραήλ θα μπορούσε να γίνει ένα ακόμα κράτος [...] ή θα μπορούσε να μετατραπεί στο στρατηγικό, διοικητικό και εμπορικό κέντρο ολόκληρης της περιοχής, σε ένα είδος Σιγκαπούρης ή Χονγκ Κονγκ της Μέσης Ανατολής, όπου θα έχουν τα κεντρικά γραφεία τους οι πολυεθνικές εταιρείες. [...] Μιλάμε για μια εντελώς διαφορετική οικονομία. [...] Το Ισραήλ πρέπει να προσαρμοστεί γρήγορα, διαφορετικά θα χάσουμε αυτή την οικονομική ευκαιρία που εμφανίζεται μία φορά στη ζωή και θα καταλήξουμε να αναλογιζόμαστε: “Αν την είχαμε εκμεταλλευτεί...”».¹¹

Το ίδιο έτος ο Σιμόν Πέρες, τότε υπουργός Εξωτερικών, δήλωσε σε μια ομάδα δημοσιογράφων ότι η ειρήνη ήταν αναπόφευκτη. Ωστόσο θα ήταν ένα πολύ ιδιαίτερο είδος ειρήνης. «Δεν επιδιώκουμε μια ειρήνη των σημαίων, αλλά μας ενδιαφέρει μια ειρήνη των αγορών», εξήγησε ο Πέρες.¹² Μερικούς μήνες μετά ο πρωθυπουργός του Ισραήλ Γιτζάκ Ραμπίν και ο ηγέτης της Οργάνωσης

για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης Γιασέρ Αραφάτ σφράγισαν την έναρξη της εφαρμογής των Συμφωνιών του Όσλο με μια συμβολική χειραψία στον κήπο του Λευκού Οίκου. Ο κόσμος πανηγύριζε και οι δύο άντρες μαζί με τον Σιμόν Πέρες μοιράστηκαν το 1994 το βραβείο Νομπέλ Ειρήνης, όμως οι μετέπειτα εξελίξεις ήταν ολέθριες.

Η περίοδος μετά τις Συμφωνίες του Όσλο υπήρξε η πιο ελπιδοφόρα για τις ισραηλινοπαλαιστινιακές σχέσεις, όμως η διάσημη χειραψία δεν επισφράγισε έναν οριστικό διακανονισμό. Επρόκειτο απλώς για μια συμφωνία να ξεκινήσει μια διαδικασία, με τα περισσότερα διαφιλονικούμενα ζητήματα να παραμένουν ανεπίλυτα. Καθώς ο Αραφάτ βρισκόταν σε εξαιρετικά δύσκολη διαπραγματευτική θέση, αφού έπρεπε να κάνει παραχωρήσεις για να μπορέσει να επιστρέψει στα κατεχόμενα εδάφη, δεν κατάφερε να συμπεριλάβει στις συμφωνίες ζητήματα όπως το μέλλον της Ιερουσαλήμ, η επιστροφή των Παλαιστίνιων προσφύγων, οι ισραηλινοί οικισμοί και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των Παλαιστινίων. Οι διαπραγματευτές ισχυρίστηκαν ότι οι Συμφωνίες του Όσλο αποτελούσαν ένα εφελτήριο, καθώς βασιζόνταν στην ιδέα ότι η «ειρήνη των αγορών» θα οδηγούσε στη διευθέτηση όλων των υπόλοιπων ζητημάτων: Υποτίθεται ότι, χάρη στο άνοιγμα των συνόρων και στη δύναμη της παγκοσμιοποίησης, θα βελτιωνόταν τόσο πολύ η καθημερινή ζωή των Ισραηλινών και των Παλαιστινίων, ώστε να δημιουργηθεί ένα εξαιρετικά ευνοϊκό πλαίσιο για την επίτευξη μιας «ειρήνης των σημαίων» στις διαπραγματεύσεις που θα επακολουθούσαν. Αυτή τουλάχιστον ήταν η υπόσχεση στην οποία βασίστηκαν οι Συμφωνίες του Όσλο.

Η μετέπειτα κατάρρευση της ειρηνευτικής διαδικασίας οφείλεται σε πολλές παραμέτρους. Οι Ισραηλινοί αποδίδουν την ευθύνη στις βομβιστικές επιθέσεις αυτοκτονίας και στη δολοφονία του Ραμπίν. Οι Παλαιστίνιοι επισημαίνουν ότι η φρενήρης επέκταση των παράνομων εβραϊκών εποικισμών κατά τη διάρκεια της περιόδου των Συμφωνιών του Όσλο αποτελεί απόδειξη ότι η ειρηνευτική διαδικασία στηριζόταν σε μια «αποικιοκρατική βάση», με τέτοιον τρόπο σχεδιασμένη, ώστε «όταν τελικά υπάρξει ειρήνη ανάμεσα σε εμάς και στους Παλαιστίνιους, να υφίσταται μια κατάσταση εξάρτησης, μια κατάσταση δομημένης ανισότητας ανάμεσα στις δύο οντότητες», σύμφωνα με τα λόγια του Σλόμο Μπεν Αμί, του υπουργού Εξωτερικών στην Εργατική κυβέρνηση του Εχούντ Μπάρακ.¹³ Οι αντιπαραθέσεις σχετικά με το ποιος ευθύνεται για τον εκτροχιασμό της ειρηνευτικής διαδικασίας ή με το αν η επίτευξη της ειρήνης υπήρξε ποτέ ο πραγματικός στόχος της διαδικασίας είναι γνωστές και έχουν

αναλυθεί διεξοδικά. Ωστόσο υπάρχουν δύο παράμετροι που συνέβαλαν στην αναδίπλωση του Ισραήλ και στην επιστροφή του στην υποστήριξη του μονομερούς αφοπλισμού και οι οποίες είναι ελάχιστα γνωστές. Και οι δύο σχετίζονται με το ρόλο που διαδραμάτισε στο Ισραήλ η σιαιυροφορία της Σχολής του Σικάγου υπέρ της ελεύθερης αγοράς. Η πρώτη παράμετρος ήταν η αθρόα προσέλευση των Σοβιετικών εβραίων, η οποία υπήρξε άμεσο αποτέλεσμα του πειράματος της θεραπείας-σοκ στη Ρωσία. Η δεύτερη παράμετρος ήταν μια μετατόπιση του κέντρου βάρους που σημειώθηκε στην οικονομία του Ισραήλ: από την εξαγωγή παραδοσιακών προϊόντων και νέας τεχνολογίας σε μια δυσανάλογη εξάρτηση από την εξαγωγή τεχνογνωσίας και συσκευών για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Και οι δύο αυτές παράμετροι συνέβαλαν καθοριστικά στη διακοπή της ειρηνευτικής διαδικασίας. Η άφιξη των Σοβιετικών εβραίων περιόρισε την εξάρτηση του Ισραήλ από το παλαιστινιακό εργατικό δυναμικό και του επέτρεψε να αποκλείσει τα κατεχόμενα εδάφη, ενώ η γρήγορη επέκταση της οικονομίας της ασφάλειας δημιούργησε στους κόλπους των πιο πλούσιων και ισχυρών Ισραηλινών επιχειρηματιών την έντονη επιθυμία να εγκαταλειφθεί η ειρηνευτική διαδικασία προς όφελος της διεξαγωγής ενός συνεχούς και διαρκώς επεκτεινόμενου πολέμου κατά της τρομοκρατίας.

Εξαιτίας μιας ατυχούς ιστορικής συγκυρίας, η έναρξη της περιόδου των Συμφωνιών του Όσλο συνέπεσε με την πιο οδυνηρή φάση του πειράματος της Σχολής του Σικάγου στη Ρωσία. Η χειραψία στον κήπο του Λευκού Οίκου πραγματοποιήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου 1993. Τρεις βδομάδες μετά ο Γέλτσιν διέταξε τα άρματα μάχης να ανοίξουν πυρ εναντίον του κτιρίου του ρωσικού Κοινοβουλίου, ανοίγοντας το δρόμο για την πιο βίαιη φάση του οικονομικού σοκ.

Σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 περίπου 1 εκατομμύριο εβραίοι εγκατέλειψαν την πρώην Σοβιετική Ένωση και εγκαταστάθηκαν στο Ισραήλ. Οι μετανάστες που ήρθαν από την πρώην Σοβιετική Ένωση εκείνη την περίοδο αποτελούν σήμερα περισσότερο από το 18% του συνολικού εβραϊκού πληθυσμού του Ισραήλ.¹⁴ Είναι προφανής ο αντίκτυπος μιας τόσο γρήγορης και μεγάλης πληθυσμιακής μετακίνησης σε μια χώρα τόσο μικρή. Αναλογικά, θα ήταν σαν όλοι οι κάτοικοι της Αγγκόλα, της Καμπότζης και του Περού να μετανάστευαν ταυτόχρονα στις ΗΠΑ. Στην Ευρώπη θα ήταν σαν όλοι οι Έλληνες να μετανάστευαν στη Γαλλία.

Από το πρώτο κύμα των Σοβιετικών εβραίων που εγκαταστάθηκαν στο Ισραήλ οι περισσότεροι ήθελαν να ζήσουν σε ένα εβραϊκό κράτος έπειτα από δεκαετίες θρησκευτικών διώξεων. Ωστόσο, ύστερα από αυτό το αρχικό κύμα, η δραματική αύξηση του αριθμού των μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση σχετιζόταν άμεσα με τα οδυνηρά μέτρα που επέβαλλαν οι δόκτορες της οικονομικής θεραπείας-σοκ. Οι μεταγενέστεροι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση δεν ήταν σιωνιστές ιδεαλιστές (μάλιστα, η εβραϊκή καταγωγή αρκετών από αυτούς είναι αμφιλεγόμενη), αλλά απελπισμένοι οικονομικοί πρόσφυγες. «Το πιο σημαντικό δεν είναι πού πηγαίνουμε, αλλά από πού φεύγουμε», δήλωσε στους *Washington Times* ένας επίδοξος μετανάστης που περίμενε έξω από την ισραηλινή πρεσβεία στη Μόσχα. Ένας εκπρόσωπος του Σιωνιστικού Φόρουμ των Σοβιετικών Εβραίων εξομολογήθηκε ότι οι μετανάστες «δεν έλκονταν από το Ισραήλ, αλλά ένιωθαν ότι απελευνόνταν από την πρώην ΕΣΣΔ εξαιτίας της πολιτικής αστάθειας και της επιδείνωσης της οικονομίας». Το μεγαλύτερο κύμα μεταναστών έφτασε στο Ισραήλ μετά το πραξικόπημα του Γέλτσιν – την ίδια περίοδο που ξεκινούσε εκεί η ειρηνευτική διαδικασία. Στη συνέχεια 600.000 επιπλέον άνθρωποι μετανάστευσαν από τα πρώην σοβιετικά κράτη στο Ισραήλ.¹⁵

Αυτή η δημογραφική μεταβολή υπονόμωσε την ήδη επισφαλή δυναμική των Συμφωνιών του Όσλο. Πριν από την άφιξη των μεταναστών το Ισραήλ δεν μπορούσε να στερηθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα τον παλαιστινιακό πληθυσμό της Γάζας και της Δυτικής Όχθης: Η οικονομία του δε θα επιβίωνε χωρίς το παλαιστινιακό εργατικό δυναμικό, όπως η οικονομία της Καλιφόρνια δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς τους Μεξικανούς μετανάστες. Περίπου 150.000 Παλαιστίνιοι έφευγαν καθημερινά από τα σπίτια τους στη Γάζα και στη Δυτική Όχθη και πήγαιναν στο Ισραήλ για να εργαστούν ως οδοκαθαριστές και οικοδόμοι, ενώ Παλαιστίνιοι αγρότες και έμποροι φόρτωναν σε καμιόνια τα προϊόντα τους και πήγαιναν να τα πουλήσουν στο Ισραήλ και σε άλλες περιοχές των κατεχόμενων εδαφών.¹⁶ Οι δύο πλευρές εξαρτιόνταν οικονομικά η μια από την άλλη και το Ισραήλ είχε υιοθετήσει αυστηρά μέτρα για να εμποδίσει την ανάπτυξη αυτόνομων εμπορικών σχέσεων ανάμεσα στους Παλαιστίνιους και στα αραβικά κράτη.

Όταν, λοιπόν, ξεκίνησε η διαδικασία εφαρμογής των Συμφωνιών του Όσλο, αυτές οι βαθείς σχέσεις αλληλεξάρτησης διακόπηκαν απότομα. Ενώ η παρουσία των Παλαιστίνιων εργαζομένων στο Ισραήλ έθετε υπό αμφισβήτηση το σιωνιστικό σχέδιο, αφού ζητούσαν από το ισραηλινό κράτος την επιστροφή της

κλεμμένης γης τους και ισότιμα πολιτικά δικαιώματα, η εγκατάσταση στο Ισραήλ εκατοντάδων χιλιάδων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση προωθούσε τους σιωνιστικούς στόχους, αυξάνοντας σημαντικά την αναλογία των εβραίων προς τους Άραβες και δημιουργώντας μια νέα δεξαμενή φτηνού εργατικού δυναμικού. Το Τελ Αβίβ είχε πλέον την ισχύ να εγκαινιάσει μια νέα περίοδο στις σχέσεις του με τους Παλαιστίνιους. Στις 30 Μαρτίου 1993 η ισραηλινή κυβέρνηση εγκαινίασε την πολιτική του «αποκλεισμού», κλείνοντας τα σύνορα ανάμεσα στο Ισραήλ και στα κατεχόμενα εδάφη συχνά για μέρες ή για βδομάδες, εμποδίζοντας έτσι τους Παλαιστίνιους να πηγαίνουν στις δουλειές τους και να πουλούν τα προϊόντα τους. Ο αποκλεισμός ξεκίνησε ως ένα προσωρινό μέτρο, το οποίο υποτίθεται ότι αποτελούσε μια απάντηση στην απειλή της τρομοκρατίας. Πολύ σύντομα μετατράπηκε στο νέο στάτους κβο: Περιορίστηκε δραστικά η δυνατότητα μετακίνησης όχι μόνο από τα κατεχόμενα εδάφη προς το Ισραήλ αλλά και από τη Γάζα προς τη Δυτική Όχθη, ενώ οι Παλαιστίνιοι έπρεπε να περνούν από ένα ολοένα και πιο πολύπλοκο σύστημα σημείων ελέγχου, όπου τους συμπεριφέρονταν με ιταμό τρόπο.

Υποτίθεται ότι το 1993 θα σηματοδοτούσε την αυγή μιας νέας, ελπιδοφόρας εποχής. Αντίθετα, ήταν το έτος που τα κατεχόμενα εδάφη μετατράπηκαν από καταυλισμό του χαμηλόμισθου εργατικού δυναμικού του ισραηλινού κράτους σε αποπνικτική φυλακή. Τη δε περίοδο από το 1993 μέχρι το 2000 διπλασιάστηκε ο αριθμός των Ισραηλινών εποίκων που ζούσαν στα κατεχόμενα εδάφη.¹⁷ Εβραϊκοί οικισμοί που μέχρι τότε λειτουργούσαν ως προκεχωρημένα φυλάκια με πρωτόγονες συνθήκες διαβίωσης μετατράπηκαν σε πλούσιες οχυρωμένες κοινότητες που πρόσφεραν όλες τις ανέσεις, διέθεταν οδικά δίκτυα περιορισμένης πρόσβασης και προορίζονταν σαφώς να ενσωματωθούν στο ισραηλινό κράτος. Ταυτόχρονα, το Ισραήλ συνέχιζε να διεκδικεί τα σημαντικά υδάτινα αποθέματα στη Δυτική Όχθη, υδροδοτώντας τους οικισμούς του και εκτρέποντας τη ροή των υδάτων προς τη μεριά του.

Αλλά και οι νεοαφιχθέντες μετανάστες διαδραμάτισαν ένα σημαντικό ρόλο στη διαμορφωθείσα κατάσταση, ένα ρόλο που ελάχιστα έχει μελετηθεί μέχρι σήμερα. Πολλοί από τους μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση έφτασαν στο Ισραήλ απένταροι, καθώς οι αποταμιεύσεις τους είχαν εξανεμιστεί εξαιτίας της υποτίμησης που επέβαλε η θεραπεία-σοκ. Ήταν, λοιπόν, εύκολο να δελεαστούν προκειμένου να εγκατασταθούν στους οικισμούς στα κατεχόμενα εδάφη: Εκεί ήταν πολύ πιο φτηνά τα σπίτια και τα διαμερίσματα, ενώ τους χορηγούνταν ειδικά δάνεια και επιδόματα. Μερικοί από τους οικι-

σμούς με τα πιο φιλόδοξα σχέδια (όπως ο Αριέλ στη Δυτική Όχθη, που καυχιέται ότι διαθέτει πανεπιστήμιο, ξενοδοχείο και γήπεδο μίνι γκολφ) πραγματοποιούσαν επιθετικές εκστρατείες προσέλκυσης μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση, στέλνοντας «στρατολόγους» και δημιουργώντας στο διαδικτυο ιστοσελίδες στα ρωσικά. Ο οικισμός Αριέλ κατάφερε να διπλασιάσει τον πληθυσμό του χάρη σε αυτή την τακτική και έχει μετατραπεί πλέον σε μια μικρή Μόσχα, με τις διαφημιστικές πινακίδες των καταστημάτων γραμμένες τόσο στα εβραϊκά όσο και στα ρωσικά. Οι μισοί κάτοικοι του οικισμού Αριέλ είναι πλέον μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Η ισραηλινή οργάνωση Ειρήνη Τώρα υπολογίζει ότι περίπου 25.000 Ισραηλινοί πολίτες που ζουν σε παράνομους οικισμούς είναι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και ότι πολλοί ήρθαν στο Ισραήλ «χωρίς να έχουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για το πού πήγαιναν».¹⁸

Αρχικά οι Συμφωνίες του Όσλο εκπλήρωσαν με δραματικό τρόπο την υπόσχεση προς το Ισραήλ ότι η ευημερία θα αντικαθιστούσε την αντιπαράθεση. Από τα μέσα μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990 οι ισραηλινές εταιρείες εισέβαλαν δυναμικά στην παγκόσμια οικονομία, ιδίως οι εταιρείες νέας τεχνολογίας που ειδικεύονταν στις τηλεπικοινωνίες και στη διαδικτυακή τεχνολογία, με αποτέλεσμα το Τελ Αβίβ και η Χάιφα να γίνουν τα προκεχωρημένα φυλάκια της Σίλικον Βάλεϊ στη Μέση Ανατολή. Στο αποκορύφωμα της «φούσκας» της νέας τεχνολογίας το 15% του ΑΕΠ του Ισραήλ και το 50% των εξαγωγών του προερχόταν από τις εταιρείες νέας τεχνολογίας, με συνέπεια η οικονομία του «να είναι η περισσότερο εξαρτημένη από την τεχνολογία οικονομία σε ολόκληρο τον κόσμο», σύμφωνα με το *BusinessWeek* (δύο φορές περισσότερο εξαρτημένη από ό,τι η οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών).¹⁹

Ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι νεοαφιχθέντες σε αυτή την οικονομική άνθηση ήταν καθοριστικός. Ανάμεσα στους εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση που εγκαταστάθηκαν στο Ισραήλ τη δεκαετία του 1990 υπήρχαν περισσότεροι καταρτισμένοι επιστήμονες από όσους είχαν αποφοιτήσει από τα ανώτατα τεχνολογικά ιδρύματα του Ισραήλ κατά τη διάρκεια των ογδόντα ετών της ύπαρξής τους. Πολλοί από αυτούς τους επιστήμονες είχαν συμβάλει στη διατήρηση της ισχύος της Σοβιετικής Ένωσης κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και, όπως δήλωσε ένας Ισραηλινός οικονομολόγος, έγιναν «η καύσιμη ύλη για την τεχνολογική βιομηχανία [του Ισραήλ]». Ο Σλόμο Μπεν Αμί έχει πει για τα πρώτα χρόνια μετά τη χειραψία στον κήπο του Λευκού Οίκου ότι «υπήρξαν η πιο έντονη περίοδος οι-

κονομικής μεγέθυνσης και ανοίγματος των αγορών στην ιστορία [του Ισραήλ]». ²⁰

Υποτίθεται ότι και τα δύο εμπλεκόμενα μέρη θα επωφελούνταν από το άνοιγμα των αγορών, όμως, με εξαίρεση μια διεφθαρμένη ελίτ γύρω από τον Αραφάτ, οι Παλαιστίνιοι δεν αποκόμισαν κανένα όφελος από την οικονομική άνθηση μετά τις Συμφωνίες του Όσλο. Το μεγαλύτερο εμπόδιο ήταν ο αποκλεισμός, μια πολιτική που δεν ήρθη ούτε μία φορά από το 1993, οπότε εφαρμόστηκε για πρώτη φορά. Σύμφωνα με τη Σάρα Ρόι, ειδικό του Χάρβαρντ για τη Μέση Ανατολή, το απότομο κλείσιμο των συνόρων το 1993 είχε καταστροφικές επιπτώσεις στην οικονομική ζωή των Παλαιστινίων. «Ο αποκλεισμός υπήρξε το πιο επιζήμιο στοιχείο από την περίοδο των Συμφωνιών του Όσλο και μετά, το μέτρο που προκάλεσε τη μεγαλύτερη ζημιά σε μια οικονομία που ήδη αντιμετώπιζε προβλήματα», δήλωσε σε μια συνέντευξή της.

Οι εργάτες δεν μπορούσαν να δουλέψουν, οι έμποροι δεν μπορούσαν να πουλήσουν τα προϊόντα τους, οι αγρότες δεν μπορούσαν να πάνε στα χωράφια τους. Το 1993 η μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στα κατεχόμενα εδάφη άγγιξε το 30%. Το επόμενο έτος ο αριθμός των Παλαιστινίων που ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας αυξήθηκε κατά 33%. Η Ρόι, που έχει καταγράψει λεπτομερώς τον οικονομικό αντίκτυπο του αποκλεισμού, ισχυρίζεται ότι το 1996 «το 66% του παλαιστινιακού εργατικού δυναμικού ήταν άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι». ²¹ Αντί να οδηγήσουν σε μια «ειρήνη των αγορών», οι Συμφωνίες του Όσλο σήμαναν για τους Παλαιστίνιους μικρότερη πρόσβαση στις αγορές, λιγότερη εργασία, λιγότερη ελευθερία και, το πιο σημαντικό, λιγότερη γη. Εξαιτίας της εξάπλωσης των εβραϊκών οικισμών. Αυτή η αφόρητη κατάσταση μετέτρεψε τα κατεχόμενα εδάφη σε θρυαλλίδα που άναψε τον Σεπτέμβριο του 2000, όταν ο Αριέλ Σαρόν επισκέφθηκε στην Ιερουσαλήμ την τοποθεσία που οι μουσουλμάνοι αποκαλούν αλ-Χαράμ αλ-Σαρίφ (και οι εβραίοι Όρος του Ναού), πυροδοτώντας τη δεύτερη ιντιφάντα.

Το Ισραήλ και ο διεθνής Τύπος συμφωνούν, σε γενικές γραμμές, ότι ο λόγος για τον οποίο κατέρρευσε η ειρηνευτική διαδικασία ήταν ότι η προσφορά που έκανε τον Ιούλιο του 2000 ο Εχούντ Μπάρακ στις συνομιλίες του Καμπ Ντέιβιντ ήταν η καλύτερη που θα μπορούσε ποτέ να γίνει, αλλά ο Αραφάτ γύρισε την πλάτη του στη γενναιοδωρία του Ισραήλ, αποδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο ότι δεν επιθυμούσε ειλικρινά την ειρήνη. Μετά το ναυάγιο των συνομιλιών

στο Καμπ Ντέιβιντ και την έκρηξη της δεύτερης ιντιφάντα οι Ισραηλινοί σταμάτησαν να πιστεύουν στις διαπραγματεύσεις, εξέλεξαν τον Αριέλ Σαρόν και άρχισαν να κατασκευάζουν αυτό που οι ίδιοι ονομάζουν «φράγμα ασφάλειας» και οι Παλαιστίνιοι αποκαλούν «τείχος του απαρχαίντ»: ένα δίκτυο τοιμεντέ-ων τειχών και ασφάλινων φραχτών το οποίο εκτείνεται πέρα από την Πράσινη Γραμμή που οριοθετεί τα σύνορα του 1967, εισβάλλει στα παλαιστινιακά εδάφη και ενσωματώνει στο ισραηλινό κράτος πολλούς από τους οικισμούς, αλλά και το 30% των υδάτινων πόρων σε μερικές περιοχές.²²

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Αραφάτ ήθελε μια καλύτερη συμφωνία από εκείνες που του προτάθηκαν στις συνομιλίες στο Καμπ Ντέιβιντ ή στην Τάμπα τον Ιανουάριο του 2001. Παρόλο που οι Ισραηλινοί παρουσιάζουν τις προτάσεις τους ως μια προσφορά απαράμιλλης γενναιοδωρίας, στις συνομιλίες στο Καμπ Ντέιβιντ δεν προβλεπόταν σχεδόν καμία επανόρθωση για τους Παλαιστίνιους που είχαν εκδιωχθεί από τα σπίτια και τη γη τους το 1948, όταν ιδρύθηκε το κράτος του Ισραήλ, ούτε εξασφαλιζόταν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των Παλαιστίνιων. Το 2006 ο Σλόμο Μπεν Αμί, ο βασικός διαπραγματευτής που εκπροσώπησε την ισραηλινή κυβέρνηση τόσο στο Καμπ Ντέιβιντ όσο και στην Τάμπα, διαφώνησε με την επίσημη γραμμή του Εργατικού Κόμματος του Ισραήλ και παραδέχτηκε ότι «οι συνομιλίες στο Καμπ Ντέιβιντ δεν ήταν μια χαμένη ευκαιρία για τους Παλαιστίνιους και, αν ήμουν Παλαιστίνιος, θα είχα κι εγώ απορρίψει τις προτάσεις που έγιναν».²³

Υπήρξαν και άλλες παράμετροι που συνέβαλαν στην απόφαση του Τελ Αβίβ να σταματήσει να διαπραγματεύεται σοβαρά μετά το 2001 – παράμετροι εξίσου ισχυρές με την υποτιθέμενη αδιαλλαξία του Αραφάτ ή την προσωπική παρόρμηση του Σαρόν να δημιουργήσει ένα «μεγαλύτερο Ισραήλ». Μια από αυτές τις παραμέτρους σχετίζεται με το σημαντικό ρόλο που είχε αρχίσει να διαδραματίζει η τεχνολογία στην οικονομία του Ισραήλ. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 οι οικονομικές ελίτ της χώρας ήθελαν να παραχωρήσουν την ειρήνη με αντάλλαγμα την ευημερία, όμως το είδος της ευημερίας που δημιουργήθηκε μετά την έναρξη της εφαρμογής των Συμφωνιών του Όσλο βασιζόταν πολύ λιγότερο στην ειρήνη από όσο αρχικά εικαζόταν. Καθώς το συγκριτικό πλεονέκτημα του Ισραήλ στην παγκόσμια οικονομία ήταν οι τεχνολογίες των πληροφοριών, το κλειδί για την οικονομική μεγέθυνση ήταν η εξαγωγή λογισμικού και μικροτσιπ στο Λος Άντζελες και στο Λονδίνο, όχι η εξαγωγή μεταποιημένων προϊόντων στη Βηρυτό και στη Δαμασκό. Η επιτυχία στον τομέα της τεχνολογίας σήμαινε ότι το Ισραήλ δε χρειαζόταν να διατηρεί φιλικές σχέ-

σεις με τους Άραβες γείτονές του ή να σταματήσει να κατέχει παλαιστινιακά εδάφη. Ωστόσο ο ολοένα και πιο σημαντικός ρόλος της τεχνολογίας στην οικονομία του ήταν μόνο το πρώτο βήμα στο μοιραίο οικονομικό μετασχηματισμό του Ισραήλ. Το δεύτερο βήμα έγινε όταν η «φούσκα» της νέας τεχνολογίας κατέρρευσε το 2000 και οι ισραηλινές εταιρείες έπρεπε να αποκτήσουν ένα καινούριο συγκριτικό πλεονέκτημα στις παγκόσμιες αγορές.

Καθώς η οικονομία του ήταν η περισσότερο εξαρτημένη από την τεχνολογία σε ολόκληρο τον κόσμο, το κραχ της νέας τεχνολογίας έπληξε το Ισραήλ περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη χώρα. Η οικονομία του Ισραήλ βρέθηκε σε ελεύθερη πτώση και τον Ιούνιο του 2001 αναλυτές προέβλεπαν ότι περίπου 300 ισραηλινές εταιρείες νέας τεχνολογίας θα χρεοκοπούσαν, με συνέπεια να γίνουν χιλιάδες απολύσεις. Η οικονομική εφημερίδα του Τελ Αβίβ *Globes* διακήρυξε σε έναν πρωτοσέλιδο τίτλο της ότι το 2002 ήταν «Το Χειρότερο Έτος για την Ισραηλινή Οικονομία από το 1953».²⁴

Σύμφωνα με την εφημερίδα, η ύφεση θα ήταν ακόμα μεγαλύτερη αν η ισραηλινή κυβέρνηση δεν είχε παρέμβει άμεσα προβαίνοντας σε αύξηση κατά 10,7% των στρατιωτικών δαπανών, την οποία χρηματοδότησε εν μέρει μέσω περικοπών στις δαπάνες για τις κοινωνικές υπηρεσίες. Επιπλέον, η κυβέρνηση ενθάρρυνε την τεχνολογική βιομηχανία να αλλάξει προσανατολισμό και από τις τεχνολογίες των πληροφοριών και της επικοινωνίας να στραφεί στα συστήματα ασφάλειας και παρακολούθησης. Την ίδια περίοδο οι ισραηλινές ένοπλες δυνάμεις μετατράπηκαν σε κάτι σαν «θερμοκοιτίδα της επιχειρηματικότητας»: Νεαροί Ισραηλινοί που υπηρετούσαν την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία τους πειραματιζόνταν με δικτυακά συστήματα και συσκευές παρακολούθησης, κι όταν έπαιρναν το απολυτήριο τους από το στρατό, χρησιμοποιούσαν τις γνώσεις που είχαν αποκτήσει σε διάφορα επιχειρηματικά σχέδια. Ιδρύθηκαν πολλές νέες εταιρείες που ειδικεύονταν στην επεξεργασία δεδομένων, στις κάμερες παρακολούθησης, στην ανάλυση του ψυχολογικού προφίλ για τον εντοπισμό τρομοκρατών.²⁵ Όταν μετά την 11η Σεπτεμβρίου η ζήτηση για αυτού του είδους τις υπηρεσίες και συσκευές έλαβε εκρηκτικές διαστάσεις, το ισραηλινό κράτος υιοθέτησε ένα νέο οικονομικό όραμα: Η «φούσκα» της ασφάλειας θα αντικαθιστούσε τη «φούσκα» της νέας τεχνολογίας προκειμένου να συνεχιστεί η οικονομική μεγέθυνση. Επρόκειτο για την τέλεια σύζευξη της φιλοπόλεμης πολιτικής του κόμματος Λικούντ με τα οικονομικά της Σχολής του Σικάγου, όπως την εξέφραζαν ο υπουργός Οικονομικών Βενιαμίν Νετανιάχου και ο νέος διοικητής της κεντρικής τράπεζας του Ισραήλ Στάνλεϊ Φίσερ,

ο οποίος υπήρξε ο αρχιτέκτονας της οικονομικής θεραπείας-σοκ που είχε επιβάλει το ΔΝΤ στη Ρωσία και στην Ασία.

Μέχρι το 2003 η οικονομία του Ισραήλ είχε ανακάμψει και το 2004 η χώρα έμοιαζε να έχει επιτελέσει ένα θαύμα: Μετά το ολέθριο κραχ, οι οικονομικές της επιδόσεις ήταν καλύτερες από οποιασδήποτε χώρας της Δύσης. Ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής μεγέθυνσης οφειλόταν στην απόφαση του Ισραήλ να μετατραπεί σε ένα είδος εμπορικού κέντρου για τις τεχνολογίες της ασφάλειας. Η χρονική συγκυρία ήταν η ιδανική. Κυβερνήσεις από ολόκληρο τον κόσμο αναζητούσαν απεγνωσμένα εργαλεία για να εντοπίζουν τρομοκράτες, αλλά και πληροφορίες για τον αραβικό κόσμο. Υπό την ηγεσία του Λικούντ, το Ισραήλ αυτοπροβλήθηκε ως υπόδειγμα κράτους ασφάλειας υψηλής τεχνολογίας, επικαλούμενο τις δεκαετίες εμπειρίας και τεχνογνωσίας του στην αντιμετώπιση αραβικών και μουσουλμανικών απειλών. Το μήνυμα που έστελνε το Ισραήλ στη Βόρεια Αμερική και στην Ευρώπη ήταν απλό: Τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, τον οποίο μόλις ξεκινήσατε, εμείς τον διεξαγάμε από τότε που γεννηθήκαμε. Αφήστε τις τεχνολογικές επιχειρήσεις μας και τις ιδιωτικές κατασκοπευτικές εταιρείες μας να σας δείξουν πώς γίνεται η δουλειά.

Μέσα σε μία νύχτα το Ισραήλ έγινε «η χώρα με τις καλύτερες αντιτρομοκρατικές τεχνολογίες», σύμφωνα με το περιοδικό *Forbes*.²⁶ Μετά το 2002 φιλοξενούσε κάθε χρόνο τουλάχιστον έξι σημαντικά συνέδρια για την εθνική ασφάλεια, στα οποία συμμετείχαν δικηγόροι, αρχηγοί αστυνομιών και διευθύνοντες σύμβουλοι εταιρειών από ολόκληρο τον κόσμο, με τον αριθμό των συμμετεχόντων και το φάσμα των εξεταζόμενων ζητημάτων να διευρύνονται κάθε χρόνο. Καθώς ο παραδοσιακός τουρισμός δεχόταν πλήγματα εξαιτίας των φόβων για την ασφάλεια, αυτού του είδους ο επίσημος αντιτρομοκρατικός τουρισμός κάλυψε εν μέρει το κενό.

Στο πλαίσιο ενός συνεδρίου που έγινε τον Φεβρουάριο του 2006 και προβλήθηκε ως «παρασκηνιακή παρουσίαση του αγώνα [του Ισραήλ] κατά της τρομοκρατίας», αντιπρόσωποι του FBI, της Microsoft και του Συστήματος Μαζικών Μεταφορών της Σιγκαπούρης επισκέφθηκαν τους πιο δημοφιλείς τουριστικούς προορισμούς του Ισραήλ: την Κνεσέτ (κοινοβούλιο), το Όρος του Ναού, το Τείχος των Δακρύων. Σε καθεμία από αυτές τις ισοποθεσίες οι επισκέπτες εξέτασαν και θαύμασαν τα συστήματα ασφάλειας προκειμένου να δουν αν μπορούσαν να τα εγκαταστήσουν στις χώρες τους. Τον Μάιο του 2007 το Ισραήλ φιλοξένησε τους διευθυντές αρκετών μεγάλων αεροδρομίων των ΗΠΑ, οι οποίοι παρακολούθησαν σεμινάρια για τις επιθετικές μεθόδους ανάλυσης

του ψυχολογικού προφίλ των επιβατών που χρησιμοποιούνται στο Διεθνές Αεροδρόμιο Μπεν Γκουριόν, στα προάστια του Τελ Αβίβ. Ο Στίβεν Γκρόσμαν, υπεύθυνος για την αεροπλοΐα στο Διεθνές Αεροδρόμιο του Όκλαντ, εξήγησε ότι είχε πάει εκεί επειδή «οι Ισραηλινοί είναι διάσημοι για την ασφάλειά τους». Μερικές από τις επιδείξεις που γίνονται στο πλαίσιο συνεδρίων είναι εξαιρετικά μακάβριες και δραματικές. Για παράδειγμα, στο Διεθνές Συνέδριο για την Εθνική Ασφάλεια του 2006 οι ένοπλες δυνάμεις του Ισραήλ σκηνοθέτησαν μια πολύπλοκη «προσομοίωση καταστροφής με μαζικές απώλειες, που ξεκινά στην πόλη της Νες Ζιόνα και ολοκληρώνεται στο νοσοκομείο Ασάφ Χαροφέ», σύμφωνα με τους διοργανωτές του συνεδρίου.²⁷

Στην πραγματικότητα, δεν υρόκειται για συνέδρια χάραξης πολιτικής, αλλά για εξαιρετικά επικερδείς εμπορικές εκθέσεις, σχεδιασμένες έτσι ώστε να επιδεικνύουν τα κατορθώματα των ισραηλινών εταιρειών ασφάλειας, με αποτέλεσμα οι εξαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών που σχετίζονται με την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας να αυξηθούν κατά 15% το 2006 και κατά 20% το 2007, φτάνοντας συνολικά το 1,2 δισεκατομμύριο δολάρια ετησίως. Οι εξαγωγές οπλικών συστημάτων έφτασαν το 2006 σε ύψος 3,4 δισεκατομμυρίων δολαρίων (ενώ το 1992 κυμαίνονταν γύρω στο 1,6 δισεκατομμύριο δολάρια), με συνέπεια το Ισραήλ να είναι πλέον ο τέταρτος μεγαλύτερος έμπορος όπλων σε ολόκληρο τον κόσμο, ξεπερνώντας το Ηνωμένο Βασίλειο. Οι ισραηλινές τεχνολογικές εταιρείες (πολλές από τις οποίες δραστηριοποιούνται στον τομέα της ασφάλειας) που περιλαμβάνονται στο δείκτη Nasdaq είναι περισσότερες από οποιαδήποτε άλλη χώρα, ενώ το Ισραήλ έχει κατοχυρώσει στις ΗΠΑ περισσότερες τεχνολογικές πατέντες από ό,τι η Κίνα και η Ινδία μαζί. Ο τεχνολογικός τομέας του Ισραήλ, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου σχετίζεται με την ασφάλεια, είναι πλέον υπεύθυνος για το 60% των εξαγωγών της χώρας.²⁸

Ο Λεν Ρόζεν, ένας εξέχων Ισραηλινός τραπεζίτης, έχει δηλώσει στο περιοδικό *Fortune* ότι «η ασφάλεια έχει μεγαλύτερη σημασία από την ειρήνη». Κατά τη διάρκεια της περιόδου των Συμφωνιών του Όσλο «οι άνθρωποι ήθελαν ειρήνη για να υπάρξει ανάπτυξη. Τώρα θέλουν ασφάλεια, ώστε η βία να μην ανακόψει την ανάπτυξη».²⁹ Θα μπορούσε να το πάει ακόμα πιο μακριά: Οι επιχειρήσεις που παρέχουν «ασφάλεια» (τόσο στο Ισραήλ όσο και σε άλλες χώρες) είναι άμεσα υπεύθυνες για τη μετωρική οικονομική μεγέθυνση του Ισραήλ τα τελευταία χρόνια. Δεν είναι υπερβολικός ο ισχυρισμός ότι η βιομηχανία του πολέμου κατά της τρομοκρατίας έσωσε την παραπαίουσα οικο-

νομία του Ισραήλ, όπως ακριβώς το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής συνέβαλε στη σωτηρία των παγκόσμιων χρηματιστηριακών αγορών.

Ακολουθούν μερικά παραδείγματα του βεληνεκούς της αντιτρομοκρατικής βιομηχανίας:

- Τα τηλεφωνήματα στην Αστυνομία της Νέας Υόρκης ηχογραφούνται και αναλύονται με την τεχνολογία της ισραηλινής εταιρείας Nice Systems. Η Nice επιβλέπει επίσης τις τηλεπικοινωνίες της Αστυνομίας του Λος Άντζελες και της Time Warner, ενώ ένας από τους δεκάδες πελάτες της τους οποίους προμηθεύει με βιντεοκάμερες παρακολούθησης είναι το Εθνικό Αεροδρόμιο Ρόναλντ Ρέικαν.³⁰
- Στο μετρό του Λονδίνου χρησιμοποιούνται βιντεοκάμερες παρακολούθησης της Verint, η οποία ανήκει στον ισραηλινό τεχνολογικό κολοσσό Comverse. Ο εξοπλισμός παρακολούθησης της Verint χρησιμοποιείται επίσης στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας των ΗΠΑ, στο Διεθνές Αεροδρόμιο Ντάλες της Ουάσινγκτον, στο Λόφο του Καπιτωλίου και στο μετρό του Μόντρεαλ. Η εταιρεία έχει πελάτες σε περισσότερες από πενήντα χώρες, ενώ βοηθάει μεγάλες εταιρείες, όπως τη Home Depot και την Target, να παρακολουθούν τους εργαζομένους τους.³¹
- Οι υπάλληλοι της πόλης του Λος Άντζελες και το Κολόμπους του Οχάιο είναι υποχρεωμένοι να έχουν ηλεκτρονικές «έξυπνες κάρτες» αναγνώρισης της ταυτότητάς τους, κατασκευασμένες από την ισραηλινή εταιρεία SuperCom, η οποία υπερηφανεύεται ότι πρόεδρος του διοικητικού της συμβουλίου είναι ο πρώην διευθυντής της CIA Τζέιμς Γούλσει. Μια μη κατονομαζόμενη ευρωπαϊκή χώρα ανέθεσε στη SuperCom το εθνικό πρόγραμμα εκσυγχρονισμού των ταυτοτήτων, ενώ μια άλλη παρήγγειλε ένα πιλοτικό πρόγραμμα για «βιομετρικά διαβατήρια» – δύο εξαιρετικά αμφιλεγόμενες πρωτοβουλίες.³²
- Τα τείχη προστασίας των υπολογιστικών δικτύων μερικών από τις μεγαλύτερες εταιρείες ηλεκτρισμού των ΗΠΑ κατασκευάζονται από τον ισραηλινό τεχνολογικό κολοσσό Check Point, αν και οι εταιρείες έχουν επιλέξει να διατηρήσουν την ανωνυμία τους. Σύμφωνα με την ισραηλινή επιχείρηση, «το 89% των εταιρειών του καταλόγου *Fortune 500* χρησιμοποιούν τις λύσεις ασφάλειας της Check Point».³³
- Στον τελικό του αμερικανικού ποδοσφαίρου του 2007 όλοι οι εργαζόμε-

νοι στο Διεθνές Αεροδρόμιο του Μαϊάμι εκπαιδεύτηκαν ώστε να εντοπίζουν «επικίνδυνα άτομα και όχι μόνο επικίνδυνα αντικείμενα», χρησιμοποιώντας ένα σύστημα που ονομάζεται Αναγνώριση Προτύπων Συμπεριφοράς και το έχει αναπτύξει η ισραηλινή εταιρεία New Age Security Solutions. Ο διευθύνων σύμβουλος της εταιρείας είναι ο πρώην υπεύθυνος ασφάλειας στο αεροδρόμιο Μπεν Γκουριόν. Στα αεροδρόμια που τα τελευταία χρόνια ανέθεσαν στη New Age Security Solutions να εκπαιδεύσει το προσωπικό τους σε μεθόδους ανάλυσης του ψυχολογικού προφίλ των επιβατών συμπεριλαμβάνονται αυτά της Βοστώνης, του Σαν Φρανσίσκο, της Γλασκόβης, της Αθήνας και το Χίθροου του Λονδίνου. Οι λιμενεργάτες στο σπαρασσόμενο από συγκρούσεις Δέλτα του Νίγηρα έχουν εκπαιδευτεί από τη New Age Security Solutions, όπως και οι υπάλληλοι του Υπουργείου Δικαιοσύνης της Ολλανδίας, οι φύλακες του Αγάλματος της Ελευθερίας και οι άντρες του Γραφείου Αντιμετώπισης της Τρομοκρατίας της Αστυνομίας της Νέας Υόρκης.³⁴

- Όταν μετά τον τυφώνα Κατρίνα οι εύποροι κάτοικοι της συνοικίας Όντουμπον της Νέας Ορλεάνης αποφάσισαν ότι χρειάζονταν τη δική τους δύναμη αστυνόμευσης, μίσθωσαν τις υπηρεσίες της ισραηλινής εταιρείας ιδιωτικής ασφάλειας Instinctive Shooting International.³⁵
- Άντρες της Βασιλικής Καναδικής Έφιππης Αστυνομίας, της ομοσπονδιακής αστυνομίας του Καναδά, έχουν εκπαιδευτεί από την International Security Instructors, μια εταιρεία που εδρεύει στη Βιρτζίνια και ειδικεύεται στην εκπαίδευση αστυνομικών και στρατιωτικών. Η εταιρεία διαφημίζει «την εμπειρία που απέκτησαν στο Ισραήλ» οι εκπαιδευτές της, οι οποίοι είναι «βετεράνοι των ισραηλινών δυνάμεων ειδικών αποστολών και προέρχονται από τις τάξεις [...] των ενόπλων δυνάμεων του Ισραήλ, των αντιτρομοκρατικών μονάδων της Ισραηλινής Εθνικής Αστυνομίας και της Υπηρεσίας Γενικής Ασφάλειας (Σιν Μπετ). Στον κατάλογο με τους επίλεκτους πελάτες της εταιρείας συμπεριλαμβάνονται το FBI, ο στρατός των ΗΠΑ, το σώμα πεζοναυτών των ΗΠΑ, η μονάδα υποβρύχιων καταδρομέων SEALs του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ και η Μητροπολιτική Αστυνομία του Λονδίνου.³⁶
- Τον Απρίλιο του 2007 ειδικοί πράκτορες της υπηρεσίας μετανάστευσης του Υπουργείου Εθνικής Ασφάλειας οι οποίοι δρουν κατά μήκος των συνόρων με το Μεξικό παρακολούθησαν ένα οκταήμερο εντατικό πρόγραμμα εκπαίδευσης της Golan Group. Η Golan Group έχει ιδρυθεί από πρώ-

ην αξιωματικούς των ειδικών δυνάμεων του Ισραήλ και καυχιέται ότι διαθέτει περισσότερους από 3.500 άντρες σε επτά χώρες. «Στην ουσία, αυτό που κάνουμε είναι να δίνουμε μια ισραηλινή χροιά στις εκπαιδευτικές διαδικασίες μας», έχει δηλώσει ο Τόμας Πίρσον, ο επιχειρησιακός επικεφαλής της εταιρείας, εξηγώντας το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το οποίο καλύπτει τα πάντα: από την άοπλη μάχη και την εκπαίδευση στη σκοποβολή μέχρι «την επιθετική οδήγηση τζιπ». Επιπλέον, η Golan Group, που εδρεύει πλέον στη Φλόριντα αλλά εξακολουθεί να διαφημίζει το «ισραηλινό πλεονέκτημά της», κατασκευάζει μηχανήματα ακτίνων Χ, ανιχνευτές μεταλλικών αντικειμένων και τουφέκια. Εκτός από κυβερνήσεις και διασημότητες, στους πελάτες της συμπεριλαμβάνονται η ExxonMobil, η Shell, η Texaco, η Levi's, η Sony, η Citigroup και η Pizza Hut.³⁷

- Όταν χρειάστηκε να εγκατασταθεί ένα καινούριο σύστημα ασφάλειας στα Ανάκτορα του Μπάκιγγαμ, επιλέχτηκε εκείνο της Magal, μιας από τις δύο ισραηλινές εταιρείες που συμμετέχουν στην κατασκευή του «φράγματος ασφάλειας» στο Ισραήλ.³⁸
- Όταν η Boeing άρχισε να κατασκευάζει στα σύνορα των ΗΠΑ με το Μεξικό και τον Καναδά «εικονικούς φράχτες» (που η αξία τους έχει προϋπολογιστεί σε 2,5 δισεκατομμύρια δολάρια και αποτελούνται από ηλεκτρονικούς αισθητήρες, μη επανδρωμένα αεροσκάφη, κάμερες παρακολούθησης και 1.800 πύργους ελέγχου), η Elbit ήταν ένας από τους βασικούς συνεταιίρους της. Η Elbit είναι η άλλη ισραηλινή εταιρεία που συμμετέχει στην ανέγερση του εξαιρετικά αμφιλεγόμενου ισραηλινού τείχους, «του μεγαλύτερου κατασκευαστικού σχεδίου στην ιστορία του Ισραήλ», το οποίο επίσης κόστισε 2,5 δισεκατομμύρια δολάρια.³⁹

Καθώς ολοένα και περισσότερες χώρες μετατρέπονται σε οχυρά (τείχη και φράχτες υψηλής τεχνολογίας ορθώνονται στα σύνορα της Ινδίας με το Κασμίρ, της Σαουδικής Αραβίας με το Ιράκ, του Αφγανιστάν με το Πακιστάν), τα «φράγματα ασφάλειας» ενδέχεται να αποδειχτούν το πιο επικερδές προϊόν στην αγορά του καπιταλισμού της καταστροφής. Για αυτόν το λόγο η Elbit και η Magal αδιαφορούν για τις παγκόσμιες επικρίσεις για το ισραηλινό τείχος – στην πραγματικότητα, τις αντιμετωπίζουν ως δωρεάν διαφήμιση. «Οι άνθρωποι πιστεύουν ότι είμαστε οι μόνοι που έχουμε δοκιμάσει σε πραγματικές συνθήκες αυτό τον εξοπλισμό», εξηγεί ο διευθύνων σύμβουλος της Magal, ο Τζέικομπ Έβεν-Έζρα.⁴⁰ Η αξία των μετοχών της Elbit και της Magal υπερδιπλασιάστηκε με-

τά την 11η Σεπτεμβρίου, κάτι που ισχύει για τις μετοχές όλων των ισραηλινών εταιρειών ασφάλειας. Η Verint (γνωστή και ως «ο παππούς της παρακολούθησης με βιντεοκάμερες») δεν ήταν μια κερδοφόρα επιχείρηση πριν από την 11η Σεπτεμβρίου, όμως από το 2002 μέχρι το 2006 η αξία της μετοχής της υπερτριπλασιάστηκε χάρη στην άνθηση της βιομηχανίας της παρακολούθησης.⁴¹

Οι εκπληκτικές αποδόσεις των ισραηλινών εταιρειών ασφάλειας είναι γνωστές στους αναλυτές των χρηματιστηριακών αγορών, όμως ελάχιστα έχει συζητηθεί η σημασία τους ως μιας παραμέτρου που επηρεάζει την πολιτική στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Θα έπρεπε. Δεν αποτελεί σύμπτωση ότι η απόφαση του κράτους του Ισραήλ να τοποθετήσει την «αντιτρομοκρατία» στο επίκεντρο της εξαγωγικής του οικονομίας συνέπεσε με την εγκατάλειψη των διαπραγματεύσεων για την ειρήνη, αλλά και με μια ξεκάθαρη στρατηγική αναπλαισίωσης της σύγκρουσης με τους Παλαιστίνιους προκειμένου αυτή να μετατραπεί από αγώνας εναντίον ενός εθνικιστικού κινήματος με συγκεκριμένες επιδιώξεις για γη και δικαιώματα σε ένα από τα μέτωπα του παγκόσμιου πολέμου κατά της τρομοκρατίας – ενός πολέμου εναντίον ενός παράλογου και φανατικού εχθρού, που μπορεί να λυγίσει μόνο με καταστροφικά μέσα.

Η οικονομία δεν υπήρξε, σε καμία περίπτωση, το βασικό κίνητρο για την κλιμάκωση της έντασης στην περιοχή μετά το 2001. Η βία τροφοδοτείται και από τα δύο εμπλεκόμενα μέρη για πολλούς και διάφορους λόγους. Ωστόσο, σε αυτό το τόσο αρνητικό για την επίτευξη της ειρήνης πλαίσιο, η οικονομία λειτούργησε εν μέρει ως αντίβαρο, ωθώντας τους διστακτικούς πολιτικούς να διαπραγματευτούν στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Όμως η άνθηση της βιομηχανίας της ασφάλειας άλλαξε την κατεύθυνση αυτής της πίεσης, δημιουργώντας έναν ακόμα ισχυρό τομέα που επένδυε στη συνέχιση της βίας.

Όπως συνέβη και σε προηγούμενα νέα εδάφη που κατέκτησε η σταυροφορία της Σχολής του Σικάγου, η μεγέθυνση της οικονομίας του Ισραήλ μετά την 11η Σεπτεμβρίου χαρακτηρίστηκε από ένα ταχύτατα διευρυνόμενο κοινωνικό χάσμα ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς. Η δημιουργία της βιομηχανίας της ασφάλειας συνοδεύτηκε από ένα κύμα ιδιωτικοποιήσεων και περικοπών στα κοινωνικά προγράμματα, με συνέπεια την κυριολεκτική εξάλειψη της οικονομικής κληρονομιάς του σιωνισμού των Εργατικών και το ξέσπασμα μιας επιδημίας ανισότητας που όμοιά της δεν είχαν γνωρίσει ποτέ οι Ισραηλινοί. Το 2007 το 24,4% των Ισραηλινών ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα παιδιά ανερχόταν σε 35,2% (είκοσι χρόνια πριν μόνο το 8% των παιδιών ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας).⁴² Παρόλο που

τα οφέλη από την οικονομική άνθηση δεν κατανεμήθηκαν σε ολόκληρο τον πληθυσμό, τα κέρδη ήταν τόσο μεγάλα για ένα μικρό τμήμα της ισραηλινής κοινωνίας –ιδίως για εκείνους που κατείχαν αξιώματα στις ένοπλες δυνάμεις και στον κρατικό μηχανισμό (και ήταν αναμεμειγμένοι στα αναμενόμενα σκάνδαλα διαφθοράς)–, ώστε έπαψε να υφίσταται ένα ζωτικής σημασίας κίνητρο για την ειρήνη.

Η αλλαγή πολιτικού προσανατολισμού του επιχειρηματικού κόσμου του Ισραήλ υπήρξε δραματική. Το όραμα που κυριαρχεί πλέον στο Χρηματιστήριο του Τελ Αβίβ είναι η μετατροπή του Ισραήλ όχι σε ένα περιφερειακό κέντρο εμπορίου, αλλά σε ένα φουτουριστικό οχυρό ικανό να επιβιώνει καταμεσής μιας θάλασσας αποφασισμένων εχθρών. Η αναθεωρημένη αυτή στάση κατέστη απόλυτα σαφής το καλοκαίρι του 2006, όταν η κυβέρνηση του Ισραήλ μετέτρεψε τις διαπραγματεύσεις με τη Χεζμπολάχ για την ανταλλαγή αιχμαλώτων σε ευρείας κλίμακας πόλεμο. Οι μεγάλες ισραηλινές εταιρείες όχι μόνο υποστήριξαν τον πόλεμο, αλλά έγιναν και χορηγοί του. Η τράπεζα Leumi, ο ιδιωτικός τραπεζικός κολοσσός του Ισραήλ, μοίρασε αυτοκόλλητα με συνθήματα όπως «Θα Νικήσουμε» και «Είμαστε Δυνατοί», ενώ, όπως έγραψε ο Ισραηλινός δημοσιογράφος και συγγραφέας Γιτζάκ Λαόρ, «ο σημερινός πόλεμος είναι ο πρώτος που μετατράπηκε σε ευκαιρία προβολής μιας από τις μεγαλύτερες τηλεφωνικές εταιρείες μας, η οποία τον χρησιμοποίησε για να διεξαγάγει μια τεράστια διαφημιστική εκστρατεία».⁴³

Είναι προφανές ότι η ισραηλινή βιομηχανία δεν έχει πλέον κανένα λόγο να φοβάται τον πόλεμο. Σε αντίθεση με το 1993, όταν η σύγκρουση θεωρούνταν εμπόδιο για τη μεγέθυνση της οικονομίας, το Χρηματιστήριο του Τελ Αβίβ ανέβηκε τον Αύγουστο του 2006, το μήνα που διεξήχθη ο καταστροφικός πόλεμος του Λιβάνου. Το τελευταίο τρίμηνο του έτους, και ενώ κλιμακώνονταν οι αιματηρές συγκρούσεις στη Δυτική Όχθη και στη Γάζα μετά την εκλογική νίκη της Χαμάς, ο ρυθμός ανάπτυξης της ισραηλινής οικονομίας άγγιξε το εντυπωσιακό 8% (ποσοστό υπερτριπλάσιο εκείνου που αντιστοιχούσε στο ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου). Εν τω μεταξύ, η παλαιστινιακή οικονομία συρρικνώθηκε μεταξύ 10% και 15% το 2006, με το ποσοστό της φτώχειας να προσεγγίζει το 70%.⁴⁴

Ένα μήνα μετά την εκκευρία ανάμεσα στο Ισραήλ και στη Χεζμπολάχ το Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης φιλοξένησε ένα συνέδριο για τις επενδύσεις στο Ισραήλ. Συμμετείχαν εκπρόσωποι περισσότερων των διακοσίων ισραηλινών εταιρειών, πολλές από τις οποίες δραστηριοποιούνταν στον τομέα της

ασφάλειας. Την ίδια στιγμή η οικονομική δραστηριότητα στον Λίβανο είχε κυριολεκτικά παγώσει, ενώ περίπου εκατόν σαράντα εργοστάσια, που παρήγαν τα πάντα, από προκατασκευασμένα σπίτια και ιατρικά προϊόντα μέχρι γάλα, είχαν μετατραπεί σε χαλάσματα έχοντας δεχτεί πλήγματα από ισραηλινές βόμβες και πυραύλους. Ανεπηρέαστοι από τις συνέπειες του πολέμου, οι σύνεδροι έστειλαν ένα μήνυμα αισιοδοξίας. «Το Ισραήλ είναι ανοιχτό στην επιχειρηματικότητα. Πάντα ήταν ανοιχτό στην επιχειρηματικότητα», ανακοίνωσε ο Νταν Γκίλερμαν, ο πρέσβης του Ισραήλ στα Ηνωμένα Έθνη, καλωσορίζοντας όσους συμμετείχαν στο συνέδριο.⁴⁵

Μία δεκαετία πριν θα ήταν αδιανόητος αυτού του είδους ο ενθουσιασμός εν μέσω μιας πολεμικής σύρραξης. Ήταν ο Γκίλερμαν που από τη θέση του προέδρου της Ομοσπονδίας Εμπορικών Επιμελητηρίων του Ισραήλ είχε ζητήσει να εκμεταλλευτεί η χώρα την ιστορική ευκαιρία της ειρηνευτικής διαδικασίας και να μετατραπεί στη «Σιγκαπούρη της Μέσης Ανατολής». Πλέον ο άνθρωπος αυτός ήταν ένα από τα πιο προκλητικά «γεράκια» του Ισραήλ, πιέζοντας διαρκώς με εμπρηστικές δηλώσεις, όπως αυτή στο CNN, για ακόμα μεγαλύτερη κλιμάκωση της σύρραξης: «Παρόλο που δεν είναι πολιτικά ορθό και ίσως είναι και αναληθές να ισχυρίζεται κανείς ότι όλοι οι μουσουλμάνοι είναι τρομοκράτες, η αλήθεια είναι ότι όλοι σχεδόν οι τρομοκράτες είναι μουσουλμάνοι. Άρα δεν πρόκειται απλώς για έναν πόλεμο του Ισραήλ· πρόκειται για έναν παγκόσμιο πόλεμο».⁴⁶

Αυτή η πρόφαση του ατέρμονος παγκοσμίου πολέμου είναι η ίδια που χρησιμοποίησε και η κυβέρνηση Μπους ως ένα είδος διαφημιστικής προώθησης των συμφερόντων του αναδυόμενου συμπλέγματος του καπιταλισμού της καταστροφής μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Στον πόλεμο αυτό δεν μπορεί να επικρατήσει καμία χώρα, όμως το ζητούμενο δεν είναι η νίκη. Το ζητούμενο είναι να υπάρχει «ασφάλεια» μέσα στα κράτη-οχυρά, ενώ εκτός των τειχών τους θα μαίνονται στο διηνεκές συρράξεις χαμηλής έντασης. Από μια άποψη, τον ίδιο στόχο έχουν και οι ιδιωτικές εταιρείες ασφάλειας στο Ιράκ: να ασφαλίσουν την περίμετρο, να προστατέψουν τον εντολέα. Η Βαγδάτη, η Νέα Ορλεάνη και το Σάντι Σπρινγκς αποτελούν προάγγελους του μέλλοντος που οικοδομεί το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής, ωστόσο είναι στο Ισραήλ που η διαδικασία αυτή βρίσκεται στο πιο προωθημένο στάδιό της: Μια ολόκληρη χώρα έχει μετατραπεί σε μια οχυρωμένη κοινότητα, έξω από τα τείχη της οποίας ζουν αποκλεισμένοι άνθρωποι μέσα σε μόνιμες κόκκινες ζώνες. Αυτό συμβαίνει όταν μια κοινωνία δεν έχει πλέον οικονομικά κίνητρα για να

αποδεχτεί την ειρήνη, αλλά επενδύει στη σύγκρουση και επωφελείται από το χωρίς τέλος πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, στον οποίο είναι αδύνατον να υπάρξει νικητής. Η οχυρωμένη κοινότητα είναι το Ισραήλ· οι αποκλεισμένοι άνθρωποι είναι οι κάτοικοι της Γάζας.

Η περίπτωση του Ισραήλ είναι ακραία, όμως το είδος της κοινωνίας που δημιουργεί το ισραηλινό κράτος δεν είναι μοναδικό. Οι χαμηλής έντασης παρατεταμένες συρράξεις θρέφουν τον καπιταλισμό της καταστροφής. Αυτό είναι το τελικό συμπέρασμα που προκύπτει από όλες τις ζώνες καταστροφών, από το Ιράκ μέχρι τη Νέα Ορλεάνη. Τον Απρίλιο του 2007 Αμερικανοί στρατιώτες άρχισαν να υλοποιούν ένα σχέδιο μετατροπής αρκετών μη ελεγχόμενων συνοικιών της Βαγδάτης σε «περιτοιχισμένες κοινότητες», περιζωσμένες από φυλάκια ελέγχου και τσιμεντένια τείχη, εντός των οποίων οι κινήσεις των κατοίκων θα παρακολουθούνταν συνεχώς μέσω βιομετρικής τεχνολογίας. «Θα γίνουμε σαν τους Παλαιστίνιους», πρόβλεψε ένας κάτοικος της Ανταμίγια βλέποντας τη συνοικία του να μετατρέπεται σε οχυρωμένο φρούριο.⁴⁷ Όταν κατέστη φανερό ότι η Βαγδάτη δε θα μετατρεπόταν ποτέ σε Ντουμπάι και η Νέα Ορλεάνη σε Ντίσνεϊλαντ, τέθηκε σε εφαρμογή το εναλλακτικό σχέδιο της μετατροπής τους σε μια νέα Κολομβία ή Νιγηρία, όπου θα μαίνονται πόλεμοι χωρίς τέλος, οι οποίοι θα διεξάγονται από ιδιωτικούς στρατούς και παραστρατιωτικές οργανώσεις, ενώ η έντασή τους θα είναι τόσο χαμηλή, ώστε να επιτρέπει τη λεηλασία των φυσικών πόρων με τη συνδρομή μισθοφόρων που θα φρουρούν τους πετρελαιαγωγούς, τις εγκαταστάσεις εξόρυξης και τους υδάτινους πόρους.

Πολλοί συγκρίνουν τα στρατιωτικοποιημένα γκέτο της Γάζας και της Δυτικής Όχθης, με τα τσιμεντένια τείχη τους, τους ηλεκτροφόρους φράχτες και τα φυλάκια ελέγχου, με το σύστημα των Μπαντουσάν στη Νότια Αφρική, το οποίο περιόριζε τους μαύρους σε γκέτο και τους απαγόρευε να βγουν από αυτά χωρίς ειδικές άδειες. «Οι νόμοι και οι πρακτικές του Ισραήλ στα παλαιστινιακά κατεχόμενα εδάφη ασφαλώς θυμίζουν πυχές του απαρτχάιντ», είχε δηλώσει τον Φεβρουάριο του 2007 ο Νοτιοαφρικανός δικηγόρος Τζον Ντούγκαρντ, ειδικός απεσταλμένος των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα στα παλαιστινιακά εδάφη.⁴⁸ Οι ομοιότητες είναι εντυπωσιακές, όμως υπάρχουν και διαφορές. Τα Μπαντουσάν της Νότιας Αφρικής ήταν, στην ουσία, στρατιώπεδα εργασίας, ένας τρόπος να διατηρούνται οι Αφρικανοί εργαζόμενοι υπό στενή παρακολούθηση και έλεγχο, ώστε να εργάζονται με χαμηλούς μισθούς στα ορυχεία. Το Ισραήλ κατασκεύασε ένα σύστημα που αποσκο-

πεί στο αντίθετο: στην παρεμπόδιση των εργαζομένων να εργασθούν, στη δημιουργία ενός δικτύου κρατητηρίων για εκατομμύρια ανθρώπους που κατηγοριοποιούνται ως ανθρώπινο πλεόνασμα.

Οι Παλαιστίνιοι δεν είναι οι μόνοι άνθρωποι στον κόσμο που έχουν ενταχθεί σε αυτή την κατηγορία. Εκατομμύρια Ρώσοι μετατράπηκαν σε «πλεόνασμα» στη χώρα τους, και για αυτόν το λόγο τόσοι πολλοί εγκατέλειψαν τα σπίτια τους με την ελπίδα να βρουν δουλειά και μια αξιοπρεπή ζωή στο Ισραήλ. Παρόλο που δεν υπάρχουν πλέον τα αυθεντικά Μπαντουστάν στη Νότια Αφρική, το 25% των κατοίκων των ταχύτατα επεκτεινόμενων παραγκουπόλεων θεωρούνται επίσης «πλεόνασμα» στη νέα, νεοφιλελεύθερη Νότια Αφρική.⁴⁹ Το ξεσκαρτάρισμα του 25-60% του πληθυσμού υιήρξε το χαρακτηριστικό γνώρισμα της σταυροφορίας της Σχολής του Σικάγου όταν τη δεκαετία του 1970 «εξαθλιωμένα χωριά» άρχισαν να ξεφυτρώνουν σαν μανιτάρια σε ολόκληρο το Νότιο Κόνο της Λατινικής Αμερικής. Στη Νότια Αφρική, στη Ρωσία και στη Νέα Ορλεάνη οι πλούσιοι υψώνουν τείχη γύρω τους. Το Ισραήλ οδήγησε αυτή τη διαδικασία ένα βήμα παραπέρα: Έχτισε τείχη γύρω από τους επικίνδυνους φτωχούς.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΟΚ ΦΘΙΝΕΙ

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΠΛΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ

«Θέλω να πω σε εσάς, Ινδιάνοι αδελφοί μου που συγκεντρωθήκατε εδώ στη Βολιβία, ότι η εκστρατεία αντίστασης που κράτησε πεντακόσια χρόνια δεν ήταν μάταιη. Αυτός ο δημοκρατικός πολιτισμικός αγώνας αποτελεί μέρος του αγώνα των προγόνων μας, είναι η συνέχεια του αγώνα του [ιθαγενούς αντιαποικιοκρατη ηγέτη] Γουπάκ Κατάρι, είναι μια συνέχεια του αγώνα του Τσε Γκεβέρα».

–Έβο Μοράλες, μετά την ορκωμοσία του ως Προέδρου της Βολιβίας, 22 Ιανουαρίου 2006¹

«Οι άνθρωποι γνωρίζουν καλύτερα. Γνωρίζουν κάθε γωνιά και κάθε λεπτομέρεια των κοινοτήτων τους. Γνωρίζουν, επίσης, τα αδύναμα σημεία τους».

–Πίτσιτ Ραακούλ, εκτελεστικός διευθυντής του Ασιατικού Κέντρου Ετοιμότητας για Καταστροφές, 30 Οκτωβρίου 2006²

«Οι άνθρωποι από τις φτωχογειτονιές χτίζουμε την πόλη δύο φορές: Κατά τη διάρκεια της μέρας χτίζουμε τα σπίτια των πλουσίων. Τις νύχτες και τα Σαββατοκύριακα χτίζουμε τα σπίτια μας, τις γειτονιές μας».

–Αντρές Αντιγιάνο, κάτοικος του Καράκας, 15 Απριλίου 2004³

Όταν τον Νοέμβριο του 2006 πέθανε ο Μίλτον Φρίντμαν, σε πολλές από τις νεκρολογίες κυριαρχούσε μια αίσθηση φόβου ότι ο θάνατός του θα σηματοδοτούσε το τέλος μιας εποχής. Ο Τέρενς Κόρκοραν, ένας από τους πιο αφοσιωμένους μαθητές του, αναρωτιόταν στην канаδική *National Post* αν θα συνεχιζόταν το παγκόσμιο κίνημα που είχε ιδρύσει ο διάσημος οικονομολόγος: «Καθώς ήταν ο τελευταίος μεγάλος λέων των οικονομικών της ελεύθερης αγοράς, ο Φρίντμαν αφήνει ένα δυσαναπλήρωτο κενό. [...] Δεν υπάρχει σήμερα κανείς του ίδιου διαμετρήματος. Άραγε οι αρχές που διατύπωσε και για τις οποίες αγωνίστηκε ο Φρίντμαν θα επιβιώσουν σε βάθος χρόνου χωρίς μια νέα γενιά αιχμάντευτων, χαρισματικών και ικανών πνευματικών ηγετών; Είναι δύσκολο να απαντήσει κανείς».⁴

Η απαισιόδοξη αποτίμηση του Κόρκοραν ούτε καν προσέγγιζε την κατάσταση σύγχυσης στην οποία βρέθηκε εκείνο τον Νοέμβριο η σταυροφορία του αχαλίνωτου καπιταλισμού. Οι πνευματικοί κληρονόμοι του Φρίντμαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι νεοσυντηρητικοί που είχαν δημιουργήσει το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής, βρέθηκαν στο χειρότερο σημείο της ιστορίας τους. Το κίνημα του νεοσυντηρητισμού είχε φτάσει στο αποκορύφωμά του το 1994, όταν οι Ρεπουμπλικάνοι είχαν αποκτήσει την πλειοψηφία στο Κογκρέσο. Όμως εννέα μέρες πριν από το θάνατο του Φρίντμαν είχαν ηττηθεί και πάλι από τους Δημοκρατικούς. Τα τρία κομβικά ζητήματα που είχαν συμβάλει στην ήττα των Ρεπουμπλικάνων στις ενδιάμεσες κοινοβουλευτικές εκλογές του 2006 ήταν η πολιτική διαφθορά, η αποτυχημένη διεξαγωγή του πολέμου στο Ιράκ και η αντίληψη ότι η χώρα διολίσθαινε «σε ένα ταξικό σύστημα που παρόμοιό του δεν έχουμε ξαναδεί από το δέκατο ένατο αιώνα», σύμφωνα με τη διατύπωση του Τζιμ Γουέμπ, του Δημοκρατικού υποψηφίου που είχε κερδίσει μια έδρα στη Γερουσία των ΗΠΑ.⁵ Το θεμελιώδες δόγμα των οικονομικών της Σχολής του Σικάγου, που συνίσταται στο τρίπτυχο «ιδιωτικοποιήσεις, απορρύθμιση και περικοπές στις δαπάνες για τις κοινωνικές υπηρεσίες», υπήρξε η βασική αιτία για την κατάρρευση του νεοσυντηρητισμού.

Το 1976 ο Ορλάντο Λετελιέ, ένα από τα πρώτα θύματα της αντεπανάστασης, επέμενε ότι η τεράστια ανισότητα στην κατανομή του πλούτου την οποία τα Παιδιά του Σικάγου είχαν επιβάλει στη Χιλή δεν ήταν «μια οικονομική οπισθοδρόμηση, αλλά μια προσωρινή πολιτική επιτυχία». Για τον Λετελιέ ήταν ξεκάθαρο ότι η δικτατορία των κανόνων της «ελεύθερης αγοράς» υπηρετούσε αυτό ακριβώς για το οποίο είχε σχεδιαστεί: όχι να δημιουργήσει μια απόλυτα αρμονική οικονομία, αλλά να μετατρέψει τους ήδη εύπορους σε πάμπλουτους

και την οργανωμένη εργατική τάξη σε αναλώσιμους φτωχούς. Αυτό το μοντέλο κοινωνικής διαστρωμάτωσης επαναλήφθηκε παντού όπου θριάμβευσε η ιδεολογία της Σχολής του Σικάγου. Στην Κίνα, παρά την εκπληκτική μεγέθυνση της οικονομίας, το εισοδηματικό χάσμα ανάμεσα στους κατοίκους των πόλεων και στους 800 εκατομμύρια κατοίκους της υπαίθρου διπλασιάστηκε την τελευταία εικοσαετία. Στην Αργεντινή, όπου το 1970 τα εισοδήματα του πλουσιότερου 10% του πληθυσμού ήταν 12 φορές μεγαλύτερα από τα εισοδήματα του πιο φτωχού τμήματος του πληθυσμού, το 2002 η εισοδηματική διαφορά ήταν 43 φορές μεγαλύτερη. Η «πολιτική επιτυχία» στη Χιλή έχει πλέον παγκοσμιοποιηθεί: Τον Δεκέμβριο του 2006, ένα μήνα μετά το θάνατο του Φρίντμαν, μια μελέτη του ΟΗΕ διαπίστωνε ότι «το πλουσιότερο 2% των ενηλίκων του πλανήτη κατέχει περισσότερο από το μισό παγκόσμιο κατά κεφαλήν πλούτο». Το χάσμα είναι ιδιαίτερα μεγάλο στις ΗΠΑ: Το 1980, όταν ο Ρέιγκαν εξαπέλυσε τη φριντμανική εκστρατεία, οι αμοιβές των διευθυνόντων συμβούλων ήταν 43 φορές μεγαλύτερες από την αμοιβή του μέσου εργαζόμενου, ενώ εν έτει 2005 οι αμοιβές των διευθυνόντων συμβούλων ήταν 411 φορές μεγαλύτερες. Για τα διευθυντικά στελέχη η αντεπανάσταση που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1950 στο υπόγειο του Κτιρίου Κοινωνικών Επιστημών υπήρξε όντως επιτυχημένη, όμως το αντίτιμο για αυτή τη νίκη ήταν η ευρύτατη απώλεια της εμπιστοσύνης στη βασική υπόσχεση των ελεύθερων αγορών: ότι ο ολοένα αυξανόμενος πλούτος θα κατανεμόταν σε όλο τον πληθυσμό. Όπως σχολίασε ο Γουέμπ στην προεκλογική εκστρατεία του 2006, «η διάχυση των οικονομικών οφελών από πάνω προς τα κάτω απλώς δε συνέβη ποτέ».⁶

Η συσσώρευση τόσο μεγάλου πλούτου στα χέρια μιας τόσο μικρής μειοψηφίας του παγκόσμιου πληθυσμού δεν έγινε με ειρηνικές διαδικασίες – συχνά ούτε καν με νόμιμες. Ο Κόρκοραν δίκαια αναρωτιόταν για το διαμέτρημα των ηγετών του νεοφιλελεύθερου κινήματος. Ωστόσο το πρόβλημα δεν ήταν μόνο ότι δεν υπήρχαν πλέον προσωπικότητες του διαμετρήματος του Φρίντμαν, αλλά και ότι πολλοί από τους ανθρώπους που βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή της διεθνούς εκστρατείας για την απελευθέρωση των αγορών από όλους τους περιορισμούς κατηγορούνταν για μια εντυπωσιακή σειρά σκανδάλων και εγκληματικών πράξεων, από τη στιγμή που ο νεοφιλελευθερισμός εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στη Λατινική Αμερική μέχρι την πιο πρόσφατη επιβολή του στο Ιράκ. Σε όλη τη διάρκεια της τριακονταπεντάχρονης ιστορίας της η ατζέντα της Σχολής του Σικάγου προωθήθηκε χάρη στη στενή συνεργασία πανίσχυρων επιχειρηματιών, μάχιμων ιδεολόγων και πολιτικών ηγετών με σιδερένια πυγ-

μή. Το 2006 σημαντικοί παράγοντες και από τις τρεις αυτές κατηγορίες είτε βρίσκονταν στη φυλακή είτε αντιμετώπιζαν ποινικές δίωξεις.

Ο Αουγκούστο Πινοσέτ, ο πρώτος ηγέτης που εφάρμοσε τη θεραπεία-σοκ του Φρίντμαν, τελούσε υπό κατ' οίκον περιορισμό (αν και πέθανε προτού δικαστεί είτε για την κατηγορία της διαφθοράς είτε για την κατηγορία της ηθικής αυτουργίας σε δολοφονίες). Την επομένη του θανάτου του Φρίντμαν η αστυνομία της Ουρουγουάης συνέλαβε τον Χουάν Μαρία Μπορνταμπέρι με την κατηγορία ότι ήταν υπεύθυνος για το θάνατο τεσσάρων γνωστών αριστερών το 1976. Ο Μπορνταμπέρι ήταν ο Πρόεδρος της Ουρουγουάης όταν υιοθετήθηκε το βίαιο οικονομικό πρόγραμμα της Σχολής του Σικάγου, ενώ βασικοί του σύμβουλοι ήταν συνεργάτες και φοιτητές του Φρίντμαν. Στην Αργεντινή τα δικαστήρια ήραν την ασυλία των ηγετών της χούντας, καταδικάζοντας σε ισόβια τον πρώην Πρόεδρο Χόρχε Βιδέλα και το ναύαρχο Εμίλιο Μασέρα. Έναντίον του Ντομίνγκο Καβάγιο, που ήταν ο διοικητής της κεντρικής τράπεζας κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και είχε επιβάλει το σαρωτικό πρόγραμμα της θεραπείας-σοκ μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, ασκήθηκε ποινική δίωξη για «απάτη εις βάρος του δημοσίου». Η συμφωνία επαναδιαπραγμάτευσης τους χρέους του 2001, που υπήρξε αποτέλεσμα μηχανορραφιών του Καβάγιο με ξένες τράπεζες, κόστισε στη χώρα δεκάδες δισεκατομμύρια δολάρια. Το δικαστήριο, που πάγωσε τα ύψους 10 εκατομμυρίων δολαρίων περιουσιακά στοιχεία του Καβάγιο, αποφάνθηκε ότι αυτός είχε ενεργήσει έχοντας «πλήρη επίγνωση» πως η συμφωνία θα είχε αρνητικές επιπτώσεις για τη χώρα.⁷

Στη Βολιβία ο πρώην Πρόεδρος Γκονσάλο Σάντσεσ δε Λοσάδα, στο σαλό-νι της έπαυλης του οποίου κατασκευάστηκε η οικονομική «ατομική βόμβα», καταζητούνταν τόσο για τη διαταγή να ανοιχτεί πυρ εναντίον των διαδηλωτών όσο και επειδή είχε υπογράψει συμβάσεις με ξένες εταιρείες φυσικού αερίου οι οποίες παραβίαζαν τη νομοθεσία της Βολιβίας.⁸ Στη Ρωσία όχι μόνο καταδικάστηκαν για απάτη οι Άνθρωποι του Χάρβαρντ, αλλά βρίσκονταν στη φυλακή ή ζούσαν στην εξορία και πολλοί Ρώσοι ολιγάρχες οι οποίοι χάρη στις διασυνδέσεις τους είχαν κερδίσει δισεκατομμύρια δολάρια από τις ιδιωτικοποιήσεις που προώθησαν οι πρώτοι. Ο Μιχαήλ Χοντορκόφσκι, ο πρώην επικεφαλής του πετρελαϊκού κολοσσού Υukos, εξέτιε οκταετή κάθειρξη σε μια φυλακή της Σιβηρίας. Ο πρώην συνεταιίρος του και βασικός μέτοχος της Υukos Λεονίντ Νέβζλιν ζούσε εξόριστος στο Ισραήλ, όπως και ο ολιγάρχης Βλαντίμιρ Γκουσίνσκι. Όσο για το διαβόητο Μπορίς Μπερεζόφσκι, είχε εγκαταστα-

θεί στο Λονδίνο, αδυνατώντας να επιστρέψει στη Μόσχα εξαιτίας του φόβου της σύλληψης με την κατηγορία της απάτης. Ωστόσο όλοι τους αρνούταν ότι είχαν διαπράξει αδικήματα.⁹ Ο μεγιστάνας του Τύπου Κόνραντ Μπλακ, ο πιο ισχυρός ιδεολογικός υποστηρικτής του φριντμανισμού στον Καναδά, αντιμετώπιζε στις ΗΠΑ κατηγορίες ότι είχε εξαπατήσει τους μετόχους της Hollinger International, χρησιμοποιώντας την εταιρεία ως «προσωπική του τράπεζα», σύμφωνα με τον εισαγγελέα. Τον Ιούλιο του 2006 πέθανε στις Ηνωμένες Πολιτείες ο Κεν Λέι της Επρον, ο άνθρωπος που αποτελεί την προσωποποίηση των αρνητικών συνεπειών της απορρύθμισης του τομέα της ενέργειας, έχοντας καταδικαστεί για συνωμοσία και απάτη. Όσο για τον Γκρόβερ Νόρκουιστ, τον ιδεολόγο του νεοφιλελευθερισμού που είχε κάνει όλους τους προοδευτικούς να ανατριχιάσουν όταν είχε δηλώσει πως «δε θέλω να καταργήσω το κράτος, απλώς θέλω να συρρικνώσω τόσο πολύ το μέγεθός του, ώστε να μπορώ να το σύρω στο μπάνιο μου και να το πνίξω μέσα στην μπανιέρα», ήταν χωμένος μέχρι το λαιμό στο σκάνδαλο πολιτικού επηρεασμού στο οποίο πρωταγωνιστούσε ο λομππίστας Τζακ Αμπράμοφ, αν και δεν είχε ασκηθεί ποινική δίωξη εναντίον του.¹⁰

Παρά τις προσπάθειες όλων τους, από τον Πινοσέτ και τον Καβάγιο μέχρι τον Μπερεζόφσκι και τον Μπλακ, να αυτοπαρουσιαστούν ως θύματα αβάσιμων πολιτικών διώξεων, ο κατάλογος αυτός, που σε καμία περίπτωση δεν είναι πλήρης, καταρρίπτει έναν από τους βασικούς μύθους της δημιουργίας του νεοφιλελευθερισμού. Η σταυροφορία υπέρ της ελεύθερης αγοράς είχε καταφέρει να διατηρήσει ένα προσωπείο σοβαρότητας και νομιμοφροσύνης στην πορεία της. Όταν πλέον η μάσκα αυτή έπεσε δημόσια, αποκαλύφθηκε ένα σύστημα τεράστιων ανισοτήτων, που συχνά επιβλήθηκε με τη χρήση εγκληματικών μεθόδων.

Εκτός από τα ποινικά προβλήματα, ο νεοφιλελευθερισμός αντιμετώπιζε ένα ακόμα σύννεφο στον ορίζοντα. Οι επιπτώσεις των σοκ, που είχαν συμβάλει τόσο καθοριστικά στη δημιουργία της ανταπάτης της ιδεολογικής συναίνεσης, είχαν αρχίσουν να φθίνουν. Ο Ροδόλφο Γουόλς, ένα ακόμα από τα πρώτα θύματα του νεοφιλελευθερισμού, θεωρούσε ότι η επικράτηση της ιδεολογίας της Σχολής του Σικάγου στην Αργεντινή ήταν μια πρόσκαιρη οπισθοδρόμηση και όχι μια μόνιμη ήττα. Οι τρομοκρατικές τακτικές που είχε χρησιμοποιήσει η χούντα οδήγησαν τη χώρα σε μια κατάσταση σοκ, όμως ο Γουόλς γνώριζε ότι τα σοκ, εκ φύσεως, είναι προσωρινά. Προτού σκοτωθεί στους δρόμους του Μπουένος Άιρες, ο Γουόλς υπολόγιζε ότι θα έπρεπε να περάσουν είκοσι με τρι-

άντα χρόνια για να ατονήσουν οι επιπτώσεις της τρομοκρατίας και να ανακτήσουν οι Αργεντινοί το θάρρος και την αυτοπεποίθησή τους, ώστε να αρχίσουν πάλι να αγωνίζονται για οικονομική και κοινωνική ισοότητα. Το 2001, είκοσι τέσσερα χρόνια μετά, οι Αργεντινοί ξεγέρθηκαν εναντίον των μέτρων λιτότητας του ΔΝΤ και υποχρέωσαν πέντε διαδοχικούς Προέδρους να παραιτηθούν μέσα σε τρεις βδομάδες.

Εκείνη την περίοδο ζούσα στο Μπουένος Άιρες και παντού άκουγα να λένε: «Μόλις έλαβε τέλος η δικτατορία!». Τότε δεν μπορούσα να καταλάβω τη σημασία αυτής της φράσης, καθώς η δικτατορία είχε λάβει τέλος δεκαεφτά χρόνια πριν. Πλέον νομίζω ότι μπορώ: Η κατάσταση σοκ είχε επιτέλους ξεθωριάσει, όπως ακριβώς είχε προβλέψει ο Γουόλς.

Έκτοτε αυτή η απόλυτα ενσυνείδητη αντίσταση στον κλονισμό έχει εξαπλωθεί σε πολλά πρώην εργαστήρια του σοκ: στη Χιλή, στη Βολιβία, στην Κίνα, στον Λίβανο. Και, καθώς οι άνθρωποι αποβάλλουν το συλλογικό φόβο που τους είχαν ενσταλάξει με τα όπλα μάχης και τις ηλεκτρικές βουκέντρες, με τις αιφνίδιες διαφυγές κεφαλαίων και τις βάνουσες περικοπές, πολλοί απαιτούν περισσότερη δημοκρατία και μεγαλύτερο έλεγχο των αγορών. Τα αιτήματα αυτά συνιστούν τη μεγαλύτερη από όλες τις απειλές για την κληρονομιά του Φρίντμαν, επειδή αμφισβητούν τον πιο βασικό ισχυρισμό του: ότι ο καπιταλισμός και η δημοκρατία είναι αδιαχώριστα συστατικά του ίδιου ενιαίου σχεδίου.

Η κυβέρνηση Μπους παρέμεινε τόσο προσηλωμένη στη διαιώνιση αυτού του μύθου της αδιαχώριστης ενότητας, ώστε το 2002 τον ενσωμάτωσε στη Στρατηγική Εθνικής Ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών: «Οι μεγάλες συγκρούσεις του εικοστού αιώνα ανάμεσα στην ελευθερία και στον ολοκληρωτισμό έλαβαν τέλος με την οριστική νίκη των δυνάμεων της ελευθερίας. Υπάρχει ένα μόνο βιώσιμο μοντέλο για την επιτυχία του έθνους: ελευθερία, δημοκρατία και ελεύθερη οικονομία».¹¹

Ωστόσο ο ισχυρισμός αυτός, ο οποίος διατυπώθηκε με την υποστήριξη ολόκληρου του οπλοστασίου των ενόπλων δυνάμεων των ΗΠΑ, δεν αρκούσε για να συγκρατηθεί το κύμα των πολιτών που χρησιμοποιούσαν τις διάφορες ελευθερίες τους για να απορρίψουν τη νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία – ακόμα και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Όπως ανέφερε ένας πρωτοσέλιδος τίτλος της *Miami Herald* μετά τις ενδιάμεσες κοινοβουλευτικές εκλογές του 2006, «Οι Δημοκρατικοί Κέρδισαν μια Μεγάλη Νίκη Επειδή Αντιτάχθηκαν στις Συμφωνίες για το Ελεύθερο Εμπόριο».

Λίγους μήνες μετά μια δημοσκόπηση για τους *New York Times* και το CBS διαπίστωνε ότι το 64% των Αμερικανών πολιτών πίστευαν πως το κράτος πρέπει να εξασφαλίζει ιατροφαρμακευτική περίθαλψη για όλους και έδειχναν «εντυπωσιακή προθυμία [...] να κάνουν παραχωρήσεις» προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, συμπεριλαμβανομένης της αύξησης των φόρων κατά 500 δολάρια ετησίως.¹²

Στη διεθνή σκηνή οι πιο σθεναροί αντίπαλοι του νεοφιλελευθερισμού επικρατούν στη μια εκλογική αναμέτρηση μετά την άλλη. Ο Πρόεδρος της Βενεζουέλας Ούγο Τσάβες, που το προεκλογικό του πρόγραμμα στηριζόταν στο «Σοσιαλισμό του Εικοστού Πρώτου Αιώνα», επανεξελέγη το 2006 για μια τρίτη θητεία, αποσπώντας το 63% των ψήφων. Παρά τις απόπειρες της κυβέρνησης Μπους να παρουσιάσει τη Βενεζουέλα ως μια ψευδοδημοκρατία, σύμφωνα με μια δημοσκόπηση που έγινε το ίδιο έτος το 57% των κατοίκων της χώρας ήταν ικανοποιημένοι με την κατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα τους. Η κυβέρνηση του Τσάβες απολαμβάνει το δεύτερο σε ύψος ποσοστό επιδοκιμασίας σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική, έπειτα από εκείνο της Ουρουγουάης, όπου η αριστερή συμμαχία Frente Amplio κέρδισε τις εκλογές, ενώ με μια σειρά δημοψηφισμάτων εμποδίστηκαν μείζονες ιδιωτικοποιήσεις.¹³ Με άλλα λόγια, στα δύο κράτη της Λατινικής Αμερικής όπου οι εκλογές είχαν ως αποτέλεσμα τη σοβαρή αμφισβήτηση της «Συναίνεσης της Ουάσινγκτον» οι πολίτες ανανέωσαν την πίστη τους στη δύναμη της δημοκρατίας να βελτιώσει τη ζωή τους.

Αντίθετα, σε χώρες όπου η οικονομική πολιτική παραμένει σε μεγάλο βαθμό αναλλοίωτη, ανεξάρτητα από τις υποσχέσεις που δίνονται κατά τη διάρκεια των προεκλογικών εκστρατειών, οι δημοσκοπήσεις διαπιστώνουν μια διάβρωση της πίστης στη δημοκρατία, η οποία αντικατοπτρίζεται στην αύξηση της αποχής κατά τις εκλογές, στο βαθύ κυνισμό απέναντι στους πολιτικούς και στην άνοδο του θρησκευτικού φονταμενταλισμού.

Η σύγκρουση ανάμεσα στις ελεύθερες αγορές και στους ελεύθερους ανθρώπους επεκτάθηκε το 2005 στην Ευρώπη, όταν το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα απορρίφθηκε σε δύο εθνικά δημοψηφίσματα. Στη Γαλλία το κείμενο αντιμετωπίστηκε ως η κωδικοποίηση της κορπορατικής τάξης πραγμάτων. Ήταν η πρώτη φορά που ζητήθηκε από τους πολίτες να εκφράσουν άμεσα τη γνώμη τους για το αν οι κανόνες της ελεύθερης αγοράς θα πρέπει να δεσπόζουν στην Ευρώπη, και εκείνοι εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία για να πουν «όχι». Όπως έχει δηλώσει η συγγραφέας και ακτιβίστρια Σούζαν Τζορτζ, που ζει στο Παρίσι:

«Οι άνθρωποι δε γνώριζαν ότι η Ευρώπη συμπυκνωνόταν σε ένα μόνο κείμενο. [...] Όταν αρχίζεις να τους διαβάξεις αποσπάσματα από αυτό, οι άνθρωποι τρομάζουν μέχρι θανάτου συνειδητοποιώντας τι ακριβώς είναι γραμμένο στο κείμενο και τι πρόκειται να θεσμοποιηθεί χωρίς δυνατότητα αναθεώρησης ή τροποποίησης».¹⁴

Η απόρριψη αυτού που οι Γάλλοι αποκαλούν «άγριος καπιταλισμός» μπορεί να λάβει πολλές διαφορετικές μορφές, συμπεριλαμβανομένων μερικών που είναι αντιδραστικές ή ρατσιστικές. Στις ΗΠΑ η οργή για τη συρρίκνωση της μεσαίας τάξης μεταλλάχτηκε πολύ σύντομα σε υστερικές κραυγές υπέρ της κατασκευής συνοριακών φραχτών, με τον Λου Ντομπς του CNN να ηγείται μιας νυχτερινής τηλεοπτικής εκστρατείας εναντίον της «εισβολής των παράνομων ξένων», που διεξάγουν «πόλεμο εναντίον της αμερικανικής μεσαίας τάξης» κλέβοντας δουλειές από τους Αμερικανούς, αυξάνοντας την εγκληματικότητα, αλλά και φέρνοντας μαζί τους «εξαιρετικά μεταδοτικές ασθένειες».¹⁵ (Αυτού του είδους η αναζήτηση αποδιοπομπαίων τράγων προκάλεσε τις μαζικότερες διαμαρτυρίες μεταναστών στην ιστορία των ΗΠΑ, καθώς περισσότεροι από 1 εκατομμύριο άνθρωποι συμμετείχαν σε μια σειρά από διαδηλώσεις το 2006 – μία ακόμα ένδειξη ότι τα θύματα των οικονομικών σοκ έχουν πλέον αρχίσει να ανακτούν το θάρρος τους.)

Στην Ολλανδία τα αντιμεταναστευτικά κόμματα μετέτρεψαν το δημοψήφισμα του 2005 για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα σε μια ψηφοφορία που στρεφόταν όχι εναντίον της κορπορατικής τάξης πραγμάτων, αλλά εναντίον του σκιάχτρου των Πολωνών τεχνιτών που θα κατέκλυζαν τη Δυτική Ευρώπη, με συνέπεια να πιεστούν προς τα κάτω οι μισθοί. Η αιτία που πολλοί ψηφοφόροι τόσο στη Γαλλία όσο και στην Ολλανδία καταψήφισαν το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα ήταν «ο φόβος του Πολωνού υδραυλικού», όπως σχολίασε χαρακτηριστικά το πρώην μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Πασκάλ Λαμί.¹⁶

Στην Πολωνία η αντίδραση εναντίον των πολιτικών που τη δεκαετία του 1990 οδήγησαν στη φτώχεια τόσο πολλούς ανθρώπους γέννησε μια άλλη σειρά δυσάρεστων φοβιών. Όταν η Αλληλεγγύη πρόδωσε τους εργαζόμενους που την είχαν ιδρύσει, πολλοί Πολωνοί στράφηκαν σε νέες πολιτικές οργανώσεις, παραδίδοντας τελικά τα ηνία της εξουσίας στο υπερσυντηρητικό Κόμμα του Νόμου και της Δικαιοσύνης και αναδεικνύοντας στο αξίωμα του Προέδρου της Πολωνίας τον Λεχ Κατσίνσκι, έναν διαφωνούντα πρώην ακτιβιστή της Αλληλεγγύης, που έγινε ευρύτερα γνωστός όταν, ως δήμαρχος της Βαρσοβίας, απαγόρευσε μια πορεία για την «ημέρα υπερηφάνειας των ομοφυλόφιλων» και συμ-

μετείχε σε μια εκδήλωση «υπερηφάνειας των φυσιολογικών ανθρώπων».* Ο Κατσίνσκι και ο δίδυμος αδερφός του Γιαροσλάβ (που έμελλε να γίνει πρωθυπουργός) κέρδισαν τις εκλογές του 2005 επειδή η προεκλογική τους εκστρατεία βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε μια ρητορική που καταδίκασε τις πολιτικές της Σχολής του Σικάγου. Οι βασικοί αντίπαλοί τους υποσχόνταν να καταργήσουν το δημόσιο σύστημα συνταξιοδότησης και να επιβάλουν έναν ενιαίο φόρο της τάξης του 15% – δύο μέτρα βγαλμένα κατευθείαν από το εγχειρίδιο του Φρίντμαν. Οι δίδυμοι αδερφοί επεσήμαναν ότι αυτές οι πολιτικές θα στερούσαν από τους φτωχούς για να πλουτίσουν οι μεγάλες επιχειρήσεις και οι αργυρώνητοι πολιτικοί. Ωστόσο, όταν το Κόμμα του Νόμου και της Δικαιοσύνης ανήλθε στην εξουσία, στράφηκε εναντίον πιο εύκολων στόχων: των ομοφυλόφιλων, των εβραίων, των φεμινιστριών, των ξένων, των κομμουνιστών. Σύμφωνα με τον εκδότη μιας πολωνικής εφημερίδας, «το σχέδιό τους είναι η καταδίκη των όσων έγιναν τα τελευταία δεκαεφτά χρόνια».¹⁷

Στη Ρωσία η εποχή του Πούτιν αντιμετωπίζεται από πολλούς ως μια παρόμοια αντίδραση εναντίον της περιόδου της θεραπείας-σοκ. Καθώς εκατομμύρια φτωχοί πολίτες εξακολουθούν να είναι αποκλεισμένοι από την ταχύτατα αναπτυσσόμενη οικονομία, οι πολιτικοί δε δυσκολεύονται να εξάψουν το κοινό αίσθημα για τα γεγονότα των αρχών της δεκαετίας του 1990, τα οποία παρουσιάζονται συχνά ως μια διεθνής συνωμοσία για να γονατίσει η σοβιετική αυτοκρατορία και να τεθεί η Ρωσία «κάτω από ξένο έλεγχο».¹⁸ Παρά το γεγονός ότι οι ενέργειες του Πούτιν εναντίον αρκετών ολιγαρχών ήταν κατά βάση συμβολικές –ενώ την ίδια στιγμή αναδυόταν μια νέα γενιά «κρατικής ολιγαρχίας» με επίκεντρο το Κρεμλίνο–, η ανάμνηση του χάους που επικρατούσε τη δεκαετία του 1990 είχε ως αποτέλεσμα πολλοί Ρώσοι να αισθάνονται ευγνώμονες για την αποκατάσταση της τάξης από τον Πούτιν, έστω κι αν αυξανόταν ο αριθμός των δημοσιογράφων και των επικριτών του που πέθαιναν κάτω από μυστηριώδεις συνθήκες, ενώ η μυστική αστυνομία απολάμβανε ένα καθεστώς πλήρους ατιμωρησίας.

Με το σοσιαλισμό να εξακολουθεί να συνδέεται με τις δεκαετίες των φρικαλεοτήτων που διαπράχθηκαν εν ονόματί του, η λαϊκή οργή βρίσκει ελάχιστες διεξόδους έκφρασης πέρα από τον εθνικισμό και τον πρωτοφασισμό. Τα

* Αυτού του είδους οι προκαταλήψεις δεν υπάρχουν μόνο στην Πολωνία. Τον Μάρτιο του 2007 ο δήμαρχος του Λονδίνου Κεν Λίβινγκστον προειδοποίησε ότι ένας επικίνδυνος «άνεμος αντιδράσεων εναντίον των δικαιωμάτων των λεσβιών και των ομοφυλόφιλων φυσάει σε ολόκληρη την Ανατολική Ευρώπη». (Σ.τ.Σ.)

κρούσματα εθνικιστικής βίας αυξάνονται κατά 30% ετησίως, με αποτέλεσμα το 2006 να εκδηλώνονται σχεδόν σε καθημερινή βάση. Περίπου το 60% του πληθυσμού υποστηρίζει το σύνθημα «Η Ρωσία στους Ρώσους». ¹⁹ «Οι Αρχές έχουν πλήρη επίγνωση ότι η κοινωνική και οικονομική πολιτική τους μειονεκτεί σημαντικά όσον αφορά τη δημιουργία αποδεκτών συνθηκών διαβίωσης για την πλειονότητα του πληθυσμού», δήλωσε ο Γιούρι Βντόνιν, ένας αντιφασίστας ακτιβιστής. Ωστόσο «υποτίθεται ότι όλες αυτές οι αποτυχίες οφείλονται στην παρουσία άλλων ανθρώπων με λάθος θρησκεία, λάθος χρώμα δέρματος ή διαφορετική εθνική καταγωγή». ²⁰

Αποτελεί πικρή ειρωνεία το γεγονός ότι, όταν εφαρμόστηκε η θεραπεία-σοκ στη Ρωσία και στην Ανατολική Ευρώπη, η δικαιολογία για τις οδυνηρές επιπτώσεις της ήταν πως αποτελούσε το μοναδικό μέσο ώστε να διασφαλιστεί πως δε θα επαναλαμβάνονταν οι καταστάσεις που είχαν οδηγήσει στην άνοδο του ναζισμού στη Γερμανία της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Κι όμως η περιθωριοποίηση δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων από τους ιδεολόγους της ελεύθερης αγοράς είχε ως αποτέλεσμα την αναπαραγωγή παρόμοιων εκρηκτικών καταστάσεων: Υπερήφανοι λαοί που θεωρούν ότι ταπεινώθηκαν από ξένες δυνάμεις προσπαθούν να ανακτήσουν την εθνική τους υπερηφάνεια στοχοποιώντας τους περισσότερο ευάλωτους.

Στη Λατινική Αμερική, το πρώτο πειραματικό εργαστήριο της Σχολής του Σικάγου, η αντίδραση έχει λάβει μια πολύ πιο ελπιδοφόρα μορφή. Δε στρέφεται εναντίον των αδυνάτων ή των περισσότερο ευάλωτων, αλλά εστιάζει στην ιδεολογία που ελλοχεύει στη ρίζα του οικονομικού αποκλεισμού. Και, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στη Ρωσία και στην Ανατολική Ευρώπη, υπάρχει ένας αμείωτος ενθουσιασμός για την εφαρμογή ιδεών που η υλοποίησή τους είχε εμποδιστεί διά της βίας στο παρελθόν.

Παρά τον ισχυρισμό της κυβέρνησης Μπους ότι ο εικοστός αιώνας τέλειωσε με την «οριστική νίκη» των ελεύθερων αγορών εις βάρος κάθε μορφής σοσιαλισμού, πολλοί Λατινοαμερικανοί γνωρίζουν πολύ καλά ότι αυτό που απέτυχε στην Ανατολική Ευρώπη και σε χώρες της Ασίας ήταν ο αυταρχικός κομμουνισμός. Ο δημοκρατικός σοσιαλισμός, που βασίζεται στην ανάδειξη των σοσιαλιστικών κομμάτων στην εξουσία με εκλογές, αλλά και στη δημοκρατική διαχείριση στους χώρους εργασίας και στα μεγάλα αγροκτήματα, έχει λειτουργήσει σε πολλά μέρη του κόσμου, από τις σκανδιναβικές χώρες μέχρι την

ακμάζουσα ιστορική συνεταιριστική οικονομία στην περιοχή Εμίλια-Ρομάνια της Ιταλίας. Αυτήν ακριβώς την εκδοχή του συνδυασμού δημοκρατίας και σοσιαλισμού ήταν που προσπάθησε ο Αλιέντε να εφαρμόσει στη Χιλή μεταξύ 1970 και 1973. Ο Γκορμπατσόφ είχε ένα παρόμοιο, αν και λιγότερο ριζοσπαστικό, όραμα όταν προσπάθησε να μετατρέψει τη Σοβιετική Ένωση σε «ένα σοσιαλιστικό φάρο» που θα βασιζόταν στο σκανδιναβικό μοντέλο. Ο νοτιοαφρικανικός Χάρτης της Ελευθερίας, το όνειρο που έδινε πνοή στο μακροχρόνιο απελευθερωτικό αγώνα, ήταν μία ακόμα εκδοχή αυτού του τρίτου δρόμου: όχι κρατικός κομμουνισμός, αλλά συνύπαρξη των αγορών με την εθνικοποίηση των τραπεζών και των όρυχείων, με τα κρατικά έσοδα να χρησιμοποιούνται για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής στις φτωχογειτονίες και για την κατασκευή σχολείων – δηλαδή, ταυτόχρονη ύπαρξη οικονομικής και πολιτικής δημοκρατίας. Οι εργάτες που το 1980 ίδρυσαν την Αλληλεγγύη ισχυρίζονταν ότι δεν αγωνίζονταν εναντίον του σοσιαλισμού αλλά υπέρ του, ότι, όταν θα ανέρχονταν στην εξουσία, θα διοικούσαν δημοκρατικά τους χώρους εργασίας και τη χώρα.

Το βρόμικο μυστικό του νεοφιλελευθερισμού είναι ότι αυτές οι ιδέες δεν ηττήθηκαν ποτέ σε μια μεγάλη μάχη ιδεών, ούτε καταψηφίστηκαν σε εκλογές. Παραμερίστηκαν με βίαια σοκ σε κρίσιμες πολιτικές συγκυρίες. Κι όταν η αντίσταση ήταν ισχυρή, ηττήθηκαν με ανοιχτή προσφυγή στη βία – συνθλίφτηκαν από τα άρματα μάχης του Πινοσέτ, του Γέλτσιν και του Τενγκ Σιάο-πινγκ. Σε άλλες περιπτώσεις απλώς προδόθηκαν μέσω αυτού που ο Τζον Γουίλιαμσον ονόμασε εύστοχα «πολιτική βουντού». Χαρακτηριστικά παραδείγματα η μυστική οικονομική ομάδα που συγκρότησε μετά τις εκλογές ο Πρόεδρος της Βολιβίας Πας Εστενσόρο (και οι μαζικές συλλήψεις των συνδικαλιστών ηγετών), οι παρασκηνιακές διαπραγματεύσεις του Αφρικανικού Εθνικού Κογκρέσου που οδήγησαν στην εγκατάλειψη του Χάρτη της Ελευθερίας προς όφελος του άκρως απόρρητου οικονομικού προγράμματος του Τάμπο Μπέκι, η αποδοχή της θεραπείας-σοκ από τους εξαντλημένους οπαδούς της Αλληλεγγύης με αντάλλαγμα τη διάσωση της οικονομίας της χώρας. Ακριβώς επειδή το όραμα της οικονομικής ισότητας είναι τόσο λαοφιλές και τόσο δύσκολο να ηττηθεί σε μια τίμια μάχη, ο αχαλίνωτος καπιταλισμός δημιούργησε το δόγμα του σοκ.

Η Ουάσινγκτον θεωρούσε πάντα το δημοκρατικό σοσιαλισμό μεγαλύτερη απειλή από τον ολοκληρωτικό κομμουνισμό, που είναι εύκολο να δυσφημιστεί και να μετατραπεί σε αντιμετώπισίμο εχθρό. Τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 η προτιμώμενη τακτική για την αντιμετώπιση της ενοχλητικής λαϊκής υπο-

στήριξης στην οικονομική της ανάπτυξης και στο δημοκρατικό σοσιαλισμό ήταν η εξομοίωσή τους με το σταλινισμό μέσω της εσκεμμένης συσκότισης των ξεκάθαρων διαφορών ανάμεσα στις δύο κοσμοθεωρίες. (Η ταύτιση κάθε φωνής αντίθεσης με την τρομοκρατία διαδραματίζει τον ίδιο ρόλο σήμερα.) Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τακτικής μπορεί να αναζητηθεί στα αποχαρακτηρισμένα έγγραφα της χιλιανής κυβέρνησης, από την εποχή ακόμα που η σταυροφορία της Σχολής του Σικάγου έκανε τα πρώτα βήματά της. Παρά τη χρηματοδοτούμενη από τη CIA εκστρατεία παρουσίασης του Αλιέντε ως δικτάτορα σοβιετικού τύπου, οι πραγματικές ανησυχίες της Ουάσιγκτον για την εκλογική νίκη του αποκαλύφθηκαν από τον Χένρι Κίσινγκερ σε ένα μνημόνιό του προς τον Νίξον: «Το παράδειγμα μιας εκλεγμένης μαρξιστικής κυβέρνησης στη Χιλή θα έχει, ασφαλώς, αντίκτυπο –και την αξία ενός προηγούμενου– σε άλλα μέρη του κόσμου, ιδίως στην Ιταλία. Η μιμητική εξάπλωση παρόμοιων φαινομένων θα επηρεάσει σημαντικά την παγκόσμια ισορροπία και τη θέση μας σε αυτή».²¹ Με άλλα λόγια, ο Αλιέντε έπρεπε να εξοντωθεί πριν από τη διάδοση του ιδεώδους του δημοκρατικού τρίτου δρόμου του.

Ωστόσο το όραμα που αντιπροσώπευε δεν ηττήθηκε ποτέ. Όπως επισήμανε και ο Γουόλς, καταπιέστηκε προσωρινά, εξωθούμενο κάτω από την επιφάνεια με τη χρήση του εκφοβισμού. Αυτός είναι ο λόγος που, καθώς η Λατινική Αμερική αναδύεται από τις δεκαετίες του σοκ, οι παλιές ιδέες επανακάμπουν –μαζί με τη «μιμητική εξάπλωση» που τόσο πολύ φοβόταν ο Κίσινγκερ. Μετά την κατάρρευση της Αργεντινής το 2001 η αντίθεση στις ιδιωτικοποιήσεις έγινε το κρίσιμο ζήτημα στην ήπειρο, ανεβάζοντας στην εξουσία κυβερνήσεις και ρίχνοντάς τες από αυτή. Μέχρι τα τέλη του 2006 το φαινόμενο είχε λάβει διαστάσεις ντόμινο. Ο Λουίς Ινάσιου Λούλα ντα Σίλβα επανεξελέγη Πρόεδρος της Βραζιλίας κυρίως επειδή μετέτρεψε τις εκλογές σε δημοψήφισμα για τις ιδιωτικοποιήσεις. Ο αντίπαλός του, ο οποίος ανήκε στο κόμμα που τη δεκαετία του 1990 είχε πραγματοποιήσει τις μείζονες εκποιήσεις της δημόσιας περιουσίας, προσπάθησε να εμφανιστεί στην κοινή γνώμη ως σοσιαλιστής, φορώντας ένα μπουφάν και ένα καπέλο του μπέιζμπολ με τα λογότυπα των δημόσιων επιχειρήσεων οι οποίες δεν είχαν ακόμα πουληθεί. Οι ψηφοφόροι δεν πείστηκαν και ο Λούλα κέρδισε το 61% των ψήφων, παρά την απογοήτευση για τα σκάνδαλα διαφθοράς που μάστιζαν την κυβέρνησή του. Λίγο αργότερα ο Ντανιέλ Ορτέγκα, ο πρώην αρχηγός των Σαντινίστας, επικέντρωσε την προεκλογική του εκστρατεία στις συχνές διακοπές ηλεκτρικού ρεύματος στη Νικαράγουα. Η πώληση της εθνικής επιχείρησης ηλεκτρισμού στην ισπανική εταιρεία Unión

Fenosa μετά τον τυφώνα Μιτς ήταν η αιτία του προβλήματος, διαβεβαίωνε ο Ορτέγκα. «Αδέρφια μου, υποφέρετε καθημερινά από τις επιπτώσεις αυτού του αίσχους! Ποιος έφερε τη Υιόπ Fenosa στη χώρα; Η κυβέρνηση των πλουσίων το έκανε, αυτοί που είναι στην υιηρεσία του βάρβαρου καπιταλισμού».²²

Τον Νοέμβριο του 2006 οι προεδρικές εκλογές στον Ισημερινό μετατράπηκαν σε ένα παρόμοιο ιδεολογικό πεδίο μάχης. Ο Ραφαέλ Κορέα, ένας σαρατατριάρχωνος αριστερός οικονομολόγος, κέρδισε τον Άλβαρο Νομπόα, έναν από τους πλουσιότερους ανθρώπους της χώρας. Με το τραγούδι των Twisted Sister «We're not Going to Take It» [«Δεν Πρόκειται να το Ανεχθούμε»] ως επίσημο σύνθημα της προεκλογικής του εκστρατείας, ο Κορέα ζήτησε από τη χώρα «να υπερβεί όλες τις πλάνες του νεοφιλελευθερισμού». Μετά τη νίκη του ο νέος Πρόεδρος του Ισημερινού δήλωσε ότι δεν είναι «θαυμαστής του Μίλτον Φρίντμαν».²³ Ταυτόχρονα, πλησίαζε το τέλος του πρώτου έτους της θητείας του Προέδρου της Βολιβίας Έβο Μοράλες. Αφού πρώτα έστειλε το στρατό να αποσπάσει τα κοιτάσματα φυσικού αερίου από τους πολυεθνικούς «άρπαγες», στη συνέχεια εθνικοποίησε πολλά ορυχεία. Την ίδια περίοδο στο Μεξικό τα αποτελέσματα των νοθευμένων εκλογών του 2006 αμφισβητούνταν μέσω της δημιουργίας μιας «παράλληλης κυβέρνησης» του λαού, με ψηφοφορίες να διεξάγονται στους δρόμους και στην πλατεία μπροστά από την έδρα της κυβέρνησης στην Πόλη του Μεξικού. Η Δεξιά κυβέρνηση έστειλε στη μεξικανική Πολιτεία της Οαχάκα τις ειδικές δυνάμεις της αστυνομίας για να καταστείλουν την απεργία των δασκάλων που ζητούσαν αύξηση των μισθών τους, με συνέπεια να ξεσπάσει και να μείνει επί μήνες μια εξέγερση εναντίον της διαφθοράς του κορπορατικού κράτους.

Τόσο στη Χιλή όσο και στην Αργεντινή κυβερνούν πολιτικοί που δηλώνουν αντίθετοι στα πειράματα της Σχολής του Σικάγου στη χώρα τους, παρόλο που παραμένει αμφιλεγόμενο αν προτείνουν αυθεντικά εναλλακτικές λύσεις. Ωστόσο ο συμβολισμός αποτελεί από μόνος του μια νίκη. Αρκετά μέλη της κυβέρνησης του Προέδρου Νέστορ Κίρχνερ, αλλά και ο ίδιος ο Κίρχνερ, είχαν φυλακιστεί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας στην Αργεντινή. Στις 24 Μαρτίου 2006, επ' ευκαιρία της τριακοστής επετείου του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1976, ο Κίρχνερ μίλησε σε ένα τεράστιο πλήθος στην Πλατεία Μαΐου, όπου επί χρόνια συγκεντρώνονταν κάθε βδομάδα οι μητέρες των αγνοούμενων. «Επιστρέψαμε», δήλωσε ο Κίρχνερ, εννοώντας τη γενιά που είχε ζήσει υπό το καθεστώς του τρόμου τη δεκαετία του 1970. Και πρόσθεσε: «Τα πρόσωπα των 30.000 εξαφανισμένων συντρόφων μας επιστρέφουν σήμερα σε αυτή την

πλατεία».²⁴ Η Πρόεδρος της Χιλής Μισέλ Μπατσελέ ήταν ένα από τα χιλιάδες θύματα της τρομοκρατίας του Πινοσέτ. Το 1975 η ίδια και η μητέρα της φυλακίστηκαν και βασανίστηκαν στη Βίγια Γκριμάλντι, μια φυλακή πασίγνωστη για τα μικρά ξύλινα κελιά απομόνωσης, που ήταν τόσο μικροσκοπικά, ώστε οι κρατούμενοι να μην μπορούν να σταθούν όρθιοι. Ο πατέρας της Μπατσελέ, που ήταν αξιωματικός, είχε αρνηθεί να συνταχθεί με το πραξικόπημα και είχε δολοφονηθεί από ανθρώπους του Πινοσέτ.

Τον Δεκέμβριο του 2006, ένα μήνα μετά το θάνατο του Φρίντμαν, οι ηγέτες της Λατινικής Αμερικής συναντήθηκαν σε μια ιστορική διάσκεψη κορυφής που πραγματοποιήθηκε στην πόλη Κοτσαμπάμπα της Βολιβίας, όπου πριν από αρκετά χρόνια μια λαϊκή εξέγερση εναντίον της ιδιωτικοποίησης του νερού είχε εξαναγκάσει την Bechtel να φύγει από τη χώρα. Ο Μοράλες άνοιξε τις εργασίες της διάσκεψης με την υπόσχεση ότι είχε έρθει η ώρα να κλείσουν «οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής».²⁵ Επρόκειτο για μια μνεία στο βιβλίο *Open Veins of Latin America: Five Centuries of the Pillage of a Continent* [*Οι Ανοιχτές Φλέβες της Λατινικής Αμερικής*, εκδόσεις Κουκκίδα, 2008] του Εδουάρδο Γκαλεάνο, μια λυρική αφήγηση της βίαιης καταλήστευσης που μετέτρεψε μια πλούσια ήμειρο σε φτωχή. Το βιβλίο είχε εκδοθεί για πρώτη φορά το 1971, δύο χρόνια πριν από την ανατροπή του Αλιέντε επειδή είχε τολμήσει να κλείσει τις «ανοιχτές φλέβες» εθνικοποιώντας τα ορυχεία χαλκού της χώρας του. Το πραξικόπημα στη Χιλή είχε εγκαινιάσει μια νέα περίοδο άγριας λεηλασίας, κατά τη διάρκεια της οποίας οι δημιουργημένες από τα κινήματα που ασπάζονταν την οικονομική της ανάπτυξης δημόσιες υποδομές σκυλεύθηκαν, απογυμνώθηκαν και εκποιήθηκαν.

Σήμερα οι Λατινοαμερικάνοι έχουν αρχίσει να εφαρμόζουν το σχέδιο που η υλοποίησή του είχε διακοπεί βίαια πριν από τόσα χρόνια. Πολλές από τις πολιτικές είναι οικείες: εθνικοποίηση κομβικών τομέων της οικονομίας, αγροτική μεταρρύθμιση, επενδύσεις στην παιδεία, στην καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.

Δεν πρόκειται για επαναστατικές ιδέες, όμως συμβάλλουν στην υλοποίηση του οράματος της ισότητας και, ασφαλώς, έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τη συμβουλή του Φρίντμαν προς τον Πινοσέτ ότι «κατά τη γνώμη μου, το μείζον λάθος [...] είναι να πιστεύουμε πως είναι εφικτό να κάνουμε το καλό με τα χρήματα των άλλων».

Παρόλο που αντλούν από μια μακροχρόνια ιστορία αγώνων, τα σημερινά κινήματα της Λατινικής Αμερικής δεν αποτελούν πιστά αντίγραφα των κινήματων που είχαν προηγηθεί. Από όλες τις διαφορές η πιο εντυπωσιακή είναι η επίγνωση της ανάγκης για προστασία από μια ενδεχόμενη επανάληψη των σοκ του παρελθόντος – των πραξικοπημάτων, των οικονομικών θεραπειών-σοκ, των βασανιστηρίων από εκπαιδευμένους στις ΗΠΑ βασανιστές, αλλά και των σοκ του χρέους και των καταρρεύσεων των νομισμάτων των δεκαετιών του 1980 και του 1990. Τα μαζικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής, που υπήρξαν η κινητήρια δύναμη για τις εκλογικές νίκες των αριστερών υποψηφίων, έχουν αρχίσει να δημιουργούν στο πλαίσιο της οργανωτικής τους δομής μηχανισμούς απορρόφησης των κραδασμών από τα σοκ. Για παράδειγμα, είναι λιγότερο συγκεντρωτικά από ό,τι τη δεκαετία του 1960, με συνέπεια να είναι πιο δύσκολη η εξουδετέρωση ενός ολόκληρου κινήματος μέσω της εξόντωσης μερικών ηγετών. Παρά την προσωπολατρία προς τον Τσάβες και τις προσπάθειές του να δημιουργήσει ένα συγκεντρωτικό σύστημα εξουσίας, τα προοδευτικά δίκτυα της Βενεζουέλας είναι ιδιαίτερα αποκεντρωμένα, με την εξουσία να διαχέεται στη βάση και στις τοπικές κοινότητες μέσω χιλιάδων συνοικιακών συμβουλίων και αυτοδιαχειριζόμενων επιχειρήσεων. Στη Βολιβία τα κινήματα των Ινδιάνων, που ανέβασαν τον Μοράλες στην εξουσία, λειτουργούν με παρόμοιο τρόπο, καθιστώντας σαφές ότι δεν τον υποστηρίζουν άνευ όρων: Οι κάτοικοι των μπάριος θα συνεχίσουν να τον στηρίζουν μόνο αν συνεχίσει να τηρεί τη δημοκρατική εντολή που του έχουν δώσει. Αυτού του είδους η δημοκρατική δικτύωση επέτρεψε στον Τσάβες να επιβιώσει του πραξικοπήματος του 2002: Όταν απειλήθηκε η επανάστασή τους, οι υποστηρικτές του ξεχύθηκαν από τις παραγκουπόλεις γύρω από το Καρακάς και απαίτησαν την αποκατάστασή του – ένα είδος λαϊκής κινητοποίησης που δεν είχε εκδηλωθεί κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 για να αντιμετωπιστούν τα πραξικοπήματα.

Επιπλέον, οι νέοι ηγέτες της Λατινικής Αμερικής υιοθετούν τολμηρά μέτρα για να αποτρέψουν την υπονόμηση των δημοκρατικών νικών τους από ενδεχόμενα υποστηριζόμενα από τις ΗΠΑ πραξικοπήματα. Οι κυβερνήσεις της Βενεζουέλας, της Κόστα Ρίκα, της Αργεντινής και της Ουρουγουάης έχουν ανακοινώσει ότι δε θα στέλνουν πια εκπαιδευόμενους στη Σχολή της Αμερικής (που σήμερα ονομάζεται Ινστιτούτο του Δυτικού Ημισφαιρίου για τη Συνεργασία στην Ασφάλεια), το περιβόητο κέντρο εκπαίδευσης αστυνομικών και στρατιωτικών στο Φορτ Μπένινγκ της Τζόρτζια, όπου τόσο πολλοί Λατινοαμερικάνοι δολοφόνοι διδάχτηκαν τις πιο εξελιγμένες «αντιτρομοκρατικές» τεχνικές, για

να τις εφαρμόσουν στη συνέχεια στους αγρότες του Ελ Σαλβαδόρ και στους εργάτες των αυτοκινητοβιομηχανιών της Αργεντινής.²⁶ Η Βολιβία και ο Ισημερινός είναι δύο χώρες που δείχνουν έτοιμες να διακόψουν οριστικά τους δεσμούς τους με τη Σχολή της Αμερικής. Ο Τσάβες έχει δηλώσει ότι, αν τα ακροδεξιά στοιχεία στην επαρχία Σάντα Κρους της Βολιβίας υλοποιήσουν τις απειλές τους εναντίον της κυβέρνησης του Έβο Μοράλες, στρατεύματα της Βενεζουέλας θα υπερασπίσουν τη δημοκρατία στη χώρα. Ο Ραφαέλ Κορέα είναι έτοιμος να προχωρήσει στην πλέον ριζοσπαστική από όλες τις ενέργειες. Το λιμάνι Μάντα του Ισημερινού φιλοξενεί τη μεγαλύτερη στρατιωτική βάση των ΗΠΑ στη Λατινική Αμερική, η οποία λειτουργεί ως σταθμός προσωρινής κατάλυσης στρατιωτών που συμμετέχουν στον «πόλεμο κατά των ναρκωτικών», που διεξάγεται κυρίως στην Κολομβία. Η κυβέρνηση του Κορέα ανακοίνωσε ότι, όταν το 2009 εκπνεύσει η συμφωνία για τη βάση, δε θα την ανανεώσει. «Ο Ισημερινός είναι ένα ανεξάρτητο κράτος», έχει δηλώσει η υπουργός Εξωτερικών Μαρία Φερνάντα Εσπινόσα. «Δε χρειαζόμαστε ξένα στρατεύματα στη χώρα μας».²⁷ Αν οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ στερηθούν τις βάσεις και τα προγράμματα εκπαίδευσης, η δύναμή τους να προκαλούν σοκ θα υπονομευτεί σημαντικά.

Οι νέοι ηγέτες της Λατινικής Αμερικής είναι επίσης καλύτερα προετοιμασμένοι για το είδος των σοκ που επιβάλλουν οι ευμετάβλητες αγορές. Δύο από τις μεγαλύτερες αποσταθεροποιητικές δυνάμεις της τελευταίας δεκαετίας ήταν η ταχύτητα με την οποία τα κεφάλαια μπορούν να διαφύγουν από μια χώρα, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο μια απότομη πώση των τιμών των εμπορευμάτων μπορεί να καταστρέψει ολόκληρο τον αγροτικό τομέα μιας χώρας. Όμως το μεγαλύτερο μέρος της Λατινικής Αμερικής έχει ήδη υποστεί αυτά τα σοκ, τα οποία άφησαν πίσω τους ερημωμένα βιομηχανικά προάστια και τεράστιες εκτάσεις ακαλλιέργητης αγροτικής γης. Επομένως, η αποστολή της νέας Αριστεράς στη Λατινική Αμερική είναι να μαζέψει τα συντρίμια που προκάλεσε η παγκοσμιοποίηση και να τα αξιοποιήσει όσο καλύτερα μπορεί. Στη Βραζιλία 1,5 εκατομμύριο αγρότες του Κινήματος των Ακτημόνων έχουν σχηματίσει εκατοντάδες συνεταιρισμούς και διεκδικούν την αχρησιμοποίητη γη. Στην Αργεντινή εργάτες έχουν αναστήσει χρεοκοπημένες εταιρείες και τις έχουν μετατρέψει σε δημοκρατικά αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις αυτές δε φοβούνται ένα ενδεχόμενο σοκ εξαιτίας της φυγής των επενδυτών, επειδή οι επενδυτές έχουν ήδη φύγει. Υπό μία έννοια, αυτά τα πειράματα αποτελούν ένα νέο είδος ανοικοδόμησης ύστερα από μια καταστροφή: ανοικοδόμησης μετά την παρατεταμένη καταστροφή που προκάλεσε ο νεοφι-

λελευθερισμός. Σε αντίθεση με το μοντέλο που εφαρμόζει το σύμπλεγμα του καπιταλισμού της καταστροφής στο Ιράκ, στο Αφγανιστάν και στις Πολιτείες του Κόλπου του Μεξικού, η ανοικοδόμηση στη Λατινική Αμερική πραγματοποιείται από τους ανθρώπους οι οποίοι έχουν δεχτεί το μεγαλύτερο πλήγμα. Και, πράγμα που δεν προξενεί καμία εντύπωση, η αυθόρμητη λύση που επιλέγουν μοιάζει πάρα πολύ με τον πραγματικό τρίτο δρόμο που τόσο αποτελεσματικά εμπόδισε με διαδοχικά σοκ η εκστρατεία της Σχολής του Σικάγου σε ολόκληρο τον πλανήτη: τη δημοκρατία στην καθημερινή ζωή.

Στη Βενεζουέλα ο Τσάβες έχει αναγάγει τις αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις σε βασική πολιτική του προτεραιότητα, προσφέροντάς τους τον πρώτο λόγο στην ανάληψη κρατικών συμβάσεων και παρέχοντάς τους κίνητρα για να συναλλάσσονται μεταξύ τους. Το 2006 υπήρχαν περίπου 100.000 αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις στη χώρα, στις οποίες εργάζονταν περισσότεροι από 700.000 άνθρωποι.²⁸ Πολλές αποτελούν μέρος των κρατικών υποδομών (σταθμοί διοδίων, συνεργεία συντήρησης των αυτοκινητόδρομων, υγειονομικές κλινικές) και η επόπτευση της λειτουργίας τους έχει ανατεθεί στην τοπική αυτοδιοίκηση. Πρόκειται για μια αντιστροφή της λογικής της ανάθεσης κρατικών αρμοδιοτήτων σε εξωτερικούς προμηθευτές: Αντί να εκποιούνται τμήματα του κρατικού μηχανισμού σε μεγάλες εταιρείες και να καταργείται ο δημοκρατικός έλεγχος, οι άνθρωποι που χρησιμοποιούν τους πόρους έχουν την εξουσία να τους διαχειρίζονται, γεγονός που διασφαλίζει –θεωρητικά τουλάχιστον– τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την προσφορά καλύτερων δημόσιων υπηρεσιών. Φυσικά, οι επικριτές του Τσάβες δυσφημίζουν αυτές τις πρωτοβουλίες, ισχυριζόμενοι ότι πρόκειται για αθέμιτες παροχές και επιδοτήσεις. Ωστόσο, σε μια εποχή που η Halliburton αντιμετωπίζει την κυβέρνηση των ΗΠΑ ως την ιδιωτική της Αυτόματη Ταμειολογιστική Μηχανή, πραγματοποιώντας αναλήψεις ύψους 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων μόνο για τις συμβάσεις που της ανατέθηκαν στο Ιράκ, για να εκφράσει στη συνέχεια την ευγνωμοσύνη της προς τους Αμερικανούς φορολογούμενους μεταφέροντας την έδρα της στο Ντουμπάι (με όλα τα συνεπακόλουθα φορολογικά και νομικά οφέλη), οι άμεσες επιδοτήσεις του Τσάβες σε απλούς ανθρώπους φαντάζουν ως μια ελάχιστα κατακριτέα πολιτική.

Η πιο σημαντική προστασία της Λατινικής Αμερικής από μελλοντικά σοκ (άρα και από το δόγμα του σοκ) είναι η αναδυόμενη ανεξαρτησία της από τους χρη-

ματοοικονομικούς θεσμούς της Ουάσινγκτον, αποτέλεσμα της αυξανόμενης ολοκλήρωσης ανάμεσα στα κράτη της περιοχής. Η Μπολιβαριανή Εναλλακτική Λύση για την Αμερικανική Ήπειρο (Bolivarian Alternative for the Americas – ALBA) είναι η απάντηση της Λατινικής Αμερικής στην Αμερικανική Ζώνη Ελεύθερου Εμπορίου, το πρόσφατα ενταφιασμένο κορπορατικό όραμα για μια ζώνη ελεύθερου εμπορίου που θα εκτείνεται από την Αλάσκα μέχρι τη Γη του Πυρός. Παρόλο που η ALBA βρίσκεται ακόμα σε αρχικό στάδιο, ο Εμίρ Σαντέρ, κοινωνιολόγος που ζει στη Βραζιλία, έχει πει για αυτή ότι αποτελεί «το τέλειο παράδειγμα ενός αυθεντικά δίκαιου και αλληλέγγυου εμπορίου: Η κάθε χώρα προσφέρει ό,τι μπορεί να παράγει καλύτερα, με αντάλλαγμα ό,τι χρειάζεται περισσότερο, ανεξάρτητα από τις τιμές των παγκόσμιων αγορών».²⁹ Η Βολιβία προσφέρει φυσικό αέριο σε σταθερά χαμηλές τιμές, η Βενεζουέλα προσφέρει πετρέλαιο με επιδοτούμενες τιμές σε πιο φτωχές χώρες και μοιράζεται την τεχνογνωσία στην αξιοποίηση των αποθεμάτων, η δε Κούβα στέλνει χιλιάδες γιατρούς για να παρέχουν δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική, ενώ εκπαιδεύει στις ιατρικές σχολές της φοιτητές από άλλες χώρες. Το μοντέλο αυτό είναι πολύ διαφορετικό από τις ακαδημαϊκές ανταλλαγές που εγκαινίασε στα μέσα της δεκαετίας του 1950 το Πανεπιστήμιο του Σικάγο, όταν Λατινοαμερικάνοι φοιτητές διδάσκονταν μία μόνο ιδεολογία και στέλλονταν στην πατρίδα τους για να την επιβάλουν μονοδιάστατα. Το μεγαλύτερο όφελος έγκειται στο ότι η Μπολιβαριανή Εναλλακτική Λύση για την Αμερικανική Ήπειρο είναι, ουσιαστικά, ένα ανταλλακτικό σύστημα στο πλαίσιο του οποίου οι χώρες αποφασίζουν μόνες τους την αξία ενός εμπορεύματος ή μιας υπηρεσίας, αντί να αφήνουν τους χρηματιστές στη Νέα Υόρκη, στο Σικάγο και στο Λονδίνο να καθορίζουν τις τιμές. Με αυτό τον τρόπο το εμπόριο είναι λιγότερο ευάλωτο στις απότομες διακυμάνσεις των τιμών, που στο πρόσφατο παρελθόν κατέστρεψαν τις λατινοαμερικανικές οικονομίες. Εν μέσω χρηματοοικονομικών τρικυμιών, η Λατινική Αμερική δημιουργεί μια ζώνη σχετικής οικονομικής γαλήνης και προβλεψιμότητας – ένας άθλος που θεωρούνταν αδύνατος στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Όταν μια χώρα αντιμετωπίζει μια χρηματοοικονομική κρίση, αυτή η αυξανόμενη ολοκλήρωση μεταξύ των χωρών της Λατινικής Αμερικής σημαίνει ότι δεν είναι υποχρεωμένη να στραφεί στο ΔΝΤ ή στο Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ για τη διάσωση της οικονομίας της. Πρόκειται για μια ευτυχή εξέλιξη, καθώς το 2006 το επίσημο κείμενο για την Εθνική Στρατηγική Ασφάλειας των ΗΠΑ καθιστούσε σαφές ότι για την Ουάσινγκτον το δόγμα του σοκ εξακο-

λουθούσε να παραμένει ολοζώντανο: «Αν συμβεί μια κρίση, η αντίδραση του ΔΝΤ πρέπει να ενισχύει την ανάληψη ευθυνών από κάθε χώρα για τις οικονομικές της επιλογές», αναφέρει το έγγραφο. «Ο επαναπροσδιορισμός του ρόλου του ΔΝΤ θα ενδυναμώσει τους θεσμούς και την πειθαρχία της αγοράς στη λήψη των χρηματοοικονομικών αποφάσεων». Η «πειθαρχία της αγοράς» μπορεί να επιτευχθεί μόνο αν οι κυβερνήσεις προσφύγουν στην Ουάσινγκτον για βοήθεια – όπως ο Στάνλεϊ Φίσερ είχε εξηγήσει κατά τη διάρκεια της κρίσης στην Ασία, το ΔΝΤ μπορεί να βοηθήσει μόνο αν του ζητηθεί, «όμως, όταν [μια χώρα] έχει ξεμείνει από χρήματα, δεν υπάρχουν πολλοί στους οποίους να μπορεί να στραφεί».³⁰ Αυτό δεν ισχύει πλέον. Χάρη στην υψηλή τιμή του πετρελαίου, η Βενεζουέλα έχει γίνει ο βασικός πιστωτής των υπόλοιπων αναπτυσσόμενων χωρών, επιτρέποντάς τους να γυρίζουν την πλάτη τους στην Ουάσινγκτον.

Οι συνέπειες είναι δραματικές. Η Βραζιλία, που για πολλά χρόνια ήταν δέσμη της Ουάσινγκτον εξαιτίας του τεράστιου χρέους της, αρνείται να δεχτεί μια νέα συμφωνία με το ΔΝΤ. Η Νικαράγουα διαπραγματεύεται την έξοδό της από το ΔΝΤ, η Βενεζουέλα έχει ήδη αποσυρθεί από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα, ενώ ακόμα και η Αργεντινή, που κάποτε ήταν ο «καλύτερος μαθητής» της Ουάσινγκτον, ακολουθεί αυτή την τάση. Το 2007 στο διάγγελμά του προς το έθνος ο Πρόεδρος Νέστορ Κίρχνερ ανέφερε ότι οι ξένοι πιστωτές της χώρας του είχαν πει: «Πρέπει να καταλήξετε σε μια συμφωνία με το ΔΝΤ για να πληρώσετε τα χρέη σας». Τους απάντησα: «Κύριοι, είμαστε ένα ανεξάρτητο έθνος. Θέλουμε να πληρώσουμε τα χρέη μας, αλλά δεν πρόκειται ποτέ να δεχτούμε ξανά μια συμφωνία με το ΔΝΤ»». Το αποτέλεσμα είναι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, πανίσχυρο τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, να μην έχει πλέον καμία δύναμη στην περιοχή. Το 2005 το 80% του συνόλου των δανείων του ΔΝΤ ήταν προς χώρες της Λατινικής Αμερικής. Το 2007 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν μόλις 1% – μια τεράστια αλλαγή μέσα σε δύο μόνο χρόνια. «Υπάρχει ζωή μετά το ΔΝΤ, και είναι μια καλή ζωή», κατέληξε ο Κίρχνερ.³¹

Η αλλαγή αυτή επεκτείνεται πέρα από τη Λατινική Αμερική. Μέσα σε τρία χρόνια το σύνολο των δανείων του ΔΝΤ σε παγκόσμια κλίμακα μειώθηκε από 81 δισεκατομμύρια δολάρια σε 11,8 δισεκατομμύρια δολάρια, με σχεδόν μοναδικό παραλήπτη την Τουρκία. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, που θεωρείται ένας παρίας στις χώρες όπου αντιμετώπισε τις κρίσεις ως κερδοσκοπικές ευκαιρίες, έχει αρχίσει να αποδυναμώνεται. Εξίσου δυσοίωνο είναι και το μέλλον της Παγκόσμιας Τράπεζας. Τον Απρίλιο του 2007 ο Πρόεδρος του Ιση-

μερινού Ραφαέλ Κορέα ανακοίνωσε ότι είχε διακόψει το δανεισμό της χώρας από την Παγκόσμια Τράπεζα και ότι είχε κηρύξει *persona non grata* τον εκπρόσωπό της στον Ισημερινό – μια πρωτοφανής ενέργεια. Ο Κορέα εξήγησε ότι δύο χρόνια νωρίτερα η Παγκόσμια Τράπεζα είχε χρησιμοποιήσει ένα δάνειο 100 δισεκατομμυρίων δολαρίων ως μοχλό πίεσης για να καταργηθεί ο νόμος που προέβλεπε αναδιανομή των εσόδων από το πετρέλαιο στους φτωχούς κατοίκους της χώρας. Και πρόσθεσε: «Ο Ισημερινός είναι μια ανεξάρτητη χώρα και δε δέχεται να εκβιάζεται από αυτή τη διεθνή γραφειοκρατία». Την ίδια εποχή ο Έβο Μοράλες ανακοίνωσε ότι θα αποχωρούσε από το επιδιαιτητικό όργανο της Παγκόσμιας Τράπεζας, το οποίο επιτρέπει στις πολυεθνικές εταιρείες να ζητούν αποζημιώσεις από τις εθνικές κυβερνήσεις όταν αυτές υιοθετούν μέτρα που περιορίζουν τα κέρδη τους. «Οι κυβερνήσεις της Λατινικής Αμερικής, αλλά και ολόκληρου του κόσμου, δεν κερδίζουν ποτέ. Πάντα κερδίζουν οι πολυεθνικές», δήλωσε ο Μοράλες. Όταν τον Μάιο του 2007 ο Πολ Γούλφοβιτς υποχρεώθηκε να παραιτηθεί από πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας, κατέστη φανερό ότι αυτή έπρεπε να υιοθετήσει δραστικά μέτρα για να αντιμετωπίσει την κρίση αναξιοπιστίας της. Εν μέσω του σκανδάλου Γούλφοβιτς, οι *Financial Times* έγραψαν ότι, όταν οι αξιωματούχοι της Παγκόσμιας Τράπεζας έδιναν συμβουλές στις αναπτυσσόμενες χώρες, «τους περιγελούσαν». ³² Αν ληφθεί υπόψη και η κατάρρευση των συνομιλιών για τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (που έδωσε λαβή για δηλώσεις περί «θανάτου της παγκοσμιοποίησης»), κινδυνεύει το μέλλον και των τριών βασικών θεσμών που επέβηλαν ως οικονομικά αναπόφευκτη την ιδεολογία της Σχολής του Σικάγου.

Είναι λογικό η εξέγερση εναντίον του νεοφιλελευθερισμού να βρίσκεται σε πολύ πιο προχωρημένο στάδιο στη Λατινική Αμερική: Όντας τα πρώτα πειραματόζωα του δόγματος του σοκ, οι Λατινοαμερικάνοι είχαν περισσότερο χρόνο για να ανακτήσουν τον προσανατολισμό και την αποφασιστικότητά τους. Χρόνια ολόκληρα διαμαρτυριών και διαδηλώσεων οδήγησαν στη δημιουργία νέων πολιτικών ομάδων, που τελικά απέκτησαν αρκετή δύναμη ώστε όχι μόνο να ανέλθουν στην εξουσία, αλλά και να αλλάξουν τις δομές του κράτους. Υπάρχουν ενδείξεις ότι κι άλλα πρώην πειραματικά εργαστήρια του δόγματος του σοκ ακολουθούν τον ίδιο δρόμο. Στη Νότια Αφρική το 2005 και το 2006 οι κάτοικοι των επί πολλά χρόνια παρατημένων στην τύχη τους παραγκουπόλεων άρχισαν να αποσύρουν την εμπιστοσύνη τους από το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο και να διαμαρτύρονται για την αθέτηση των υποσχέσεων που διατυπώνονταν στο Χάρτη της Ελευθερίας. Οι ξένοι δημοσιογράφοι σχολίαζαν ότι πα-

ρόμοιες διαμαρτυρίες είχαν να εκδηλωθούν από την εποχή που οι κάτοικοι των πόλεων για μη λευκούς ξεγέρθηκαν εναντίον του απαρχαίντ. Όμως η πιο αξιωματική αλλαγή συμβαίνει στην Κίνα. Για πολλά χρόνια ο ωμός τρόμος της σφαγής στην πλατεία Τιενανμέν είχε ως αποτέλεσμα να μην εκδηλώνεται η λαϊκή οργή για τον περιορισμό των δικαιωμάτων των εργατών και για την αυξανόμενη εξαθλίωση στην ύπαιθρο. Όχι πλέον. Σύμφωνα με επίσημες κυβερνητικές πηγές, το 2005 πραγματοποιήθηκαν 87.000 μεγάλες διαδηλώσεις στην Κίνα, στις οποίες πήραν μέρος περισσότεροι από 4 εκατομμύρια εργάτες και αγρότες.*³³ Από το 1989 οι Κινέζοι ακτιβιστές αντιμετωπίζονται με ακραία κρατική καταστολή, όμως πέτυχαν αρκετές συμπαγείς νίκες: μεγάλες νέες δαπάνες για τις περιοχές της υπαίθρου, καλύτερη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, υποσχέσεις ότι θα καταργούνταν τα εκπαιδευτικά δίδακτρα. Η Κίνα έχει αρχίσει να βγαίνει από την κατάσταση του σοκ.

Οποιαδήποτε στρατηγική βασίζεται στην εκμετάλλευση των ευκαιριών που εμφανίζονται έπειτα από ένα τραυματικό σοκ ποντάρει σε πολύ μεγάλο βαθμό στο στοιχείο του αιφνιδιασμού. Μια κατάσταση σοκ είναι, εξ ορισμού, μια περίπτωση κατά την οποία υφίσταται ένα χάσμα ανάμεσα στα γεγονότα, που εξελίσσονται πολύ γρήγορα, και στην πληροφόρηση που υπάρχει ώστε να είναι εφικτό να εξηγηθούν. Ο Γάλλος θεωρητικός Ζαν Μποντριγιάρ έχει χαρακτηρίσει τις τρομοκρατικές επιθέσεις «υπερβάσεις της πραγματικότητας». Υπό αυτή την έννοια, οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου υπήρξαν αρχικά ένα καθαρό γεγονός, μια ωμή πραγματικότητα που δεν μπορούσε να τύχει επεξεργασίας από καμία αφήγηση ή οτιδήποτε άλλο θα μπορούσε να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στην πραγματικότητα και στην κατανόηση.³⁴ Χωρίς μια αφήγηση, είμαστε (όπως συνέβη σε πολλούς από εμάς μετά την 11η Σεπτεμβρίου) εξαιρετικά ευάλωτοι απέναντι σε όσους είναι έτοιμοι να εκμεταλλευτούν το χάος για να υπηρετήσουν τις δικές τους επιδιώξεις. Μόλις μια νέα αφήγηση μας προσφέρει μια προοπτική για τα γεγονότα που προκάλεσαν το σοκ, ξαναβρίσκουμε τον προσανατολισμό μας και αρχίζουμε πάλι να κατανοούμε την πραγματικότητα.

* «Τέσσερα εκατομμύρια εργάτες!» αναφώνησαν τα μέλη μιας ομάδας Αμερικανών συγγραφέων που ασχολούνται με εργατικά ζητήματα. «Στις ΗΠΑ γιορτάσαμε τη γέννηση ενός νέου παγκόσμιου κοινωνικού κινήματος όταν το έτος 1999 περίπου 60.000 άνθρωποι πήραν μέρος στη “Μάχη του Σιάτλ”». (Σ.τ.Σ.)

Οι ανακριτές που προκαλούν σοκ και παλινδρόμηση σε κρατούμενους καταλαβαίνουν πολύ καλά αυτή τη διαδικασία. Για αυτόν το λόγο τα εγχειρίδια της CIA επισημαίνουν πόσο σημαντικό είναι να αποκόπτονται οι κρατούμενοι από οτιδήποτε μπορεί να τους βοηθήσει να συγκροτήσουν μια νέα αφήγηση: από τις ίδιες τους τις αισθήσεις, από την επαφή με άλλους κρατούμενους, ακόμα και από την επικοινωνία με τους δεσμοφύλακες. «Οι κρατούμενοι πρέπει να απομονώνονται αμέσως», διευκρινίζει το εγχειρίδιο που εκδόθηκε το 1983. «Η απομόνωση, τόσο φυσική όσο και ψυχολογική, πρέπει να επιβάλλεται από τη στιγμή της σύλληψης».³⁵ Οι ανακριτές γνωρίζουν ότι οι κρατούμενοι μιλούν μεταξύ τους, ότι προειδοποιούν ο ένας τον άλλο για το τι θα τους συμβεί, ότι ανταλλάσσουν σημειώματα ανάμεσα από τα κάγκελα. Όταν συμβαίνει αυτό, εκείνοι χάνουν το πλεονέκτημα. Εξακολουθούν να έχουν τη δύναμη να επιβάλλουν σωματικό πόνο, όμως έχουν χάσει τα τρία πιο αποτελεσματικά ψυχολογικά εργαλεία τους για να χειραγωγήσουν και να «σπάσουν» τους κρατούμενους: τη σύγχυση, τον αποπροσανατολισμό και την έκπληξη. Χωρίς αυτά τα τρία στοιχεία, δεν μπορεί να υπάρξει σοκ.

Το ίδιο ισχύει και για τις κοινωνίες. Όταν ο μηχανισμός του δόγματος του σοκ γίνει συλλογικά κατανοητός, είναι δυσκολότερο να αιφνιδιαστούν ολόκληρες κοινωνίες, είναι δυσκολότερο να βρεθούν σε μια κατάσταση σύγχυσης, καθώς γίνονται πιο ανθεκτικές στα σοκ. Ένας από τους λόγους της ανάδυσης και της κυριαρχίας του βάνουσου καπιταλισμού της καταστροφής μετά την 11η Σεπτεμβρίου ήταν ότι τα μικρότερα σοκ (κρίσεις χρέους, καταρρεύσεις νομισμάτων, η απειλή να σε «προσπεράσει η ιστορία») είχαν χάσει ένα μεγάλο μέρος της ισχύος τους, κυρίως εξαιτίας της αλόγιστης χρήσης τους. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και τα κατακλυσμιαία σοκ των πολέμων και των φυσικών καταστροφών δεν προκαλούν πάντα το βαθμό αποπροσανατολισμού που απαιτείται για να επιβληθεί η οικονομική θεραπεία-σοκ. Υπάρχουν πλέον πολλοί άνθρωποι στον κόσμο με άμεση εμπειρία του δόγματος του σοκ: Γνωρίζουν πώς λειτουργεί, έχουν μιλήσει με άλλους κρατούμενους, έχουν ανταλλάξει σημειώματα ανάμεσα από τα κάγκελα. Έτσι, το καθοριστικό στοιχείο της έκπληξης έχει εκλείψει.

Ένα εντυπωσιακό παράδειγμα υπήρξε η αντίδραση εκατομμυρίων Λιβανέζων στις προσπάθειες των διεθνών δανειστών τους να επιβάλουν τις «μεταρρυθμίσεις» της ελεύθερης αγοράς ως προϋπόθεση προκειμένου να χορηγήσουν οικονομική βοήθεια για την ανοικοδόμηση της χώρας μετά τις ισραηλινές αεροπορικές επιδρομές του 2006. Λογικά, το σχέδιο θα έπρεπε να είχε λειτουρ-

γήσει: Η ανάγκη της χώρας για κεφάλαια δε θα μπορούσε να είναι μεγαλύτερη. Ήδη πριν από τον πόλεμο ο Λίβανος ήταν μια από τις περισσότερο χρεωμένες χώρες του κόσμου, ενώ οι ζημιές που οι αεροπορικές επιδρομές είχαν προκαλέσει σε δρόμους, γέφυρες και αεροδρόμια υπολογίζονταν σε 9 δισεκατομμύρια δολάρια. Όταν, λοιπόν, αντιπρόσωποι τριάντα πλούσιων χωρών συγκεντρώθηκαν στο Παρίσι τον Ιανουάριο του 2007 και υποσχέθηκαν να χορηγήσουν δάνεια ύψους 7,6 δισεκατομμυρίων δολαρίων για την ανοικοδόμηση της χώρας, θεωρούσαν δεδομένο ότι η κυβέρνηση του Λιβάνου θα αποδεχόταν οποιαδήποτε προϋπόθεση συνόδευε τη χορήγηση της οικονομικής βοήθειας. Οι όροι ήταν οι συνηθισμένοι: ιδιωτικοποίηση των τηλεπικοινωνιών και του δικτύου ηλεκτρισμού, αυξήσεις στα καύσιμα, περικοπές στο δημόσιο τομέα και αύξηση ενός ήδη αμφιλεγόμενου φόρου στις καταναλωτικές δαπάνες. Ο Λιβανέζος οικονομολόγος Καμάλ Χαμντάν υπολόγισε ότι «τα έξοδα των νοικοκυριών θα αυξάνονταν κατά 15% εξαιτίας της αύξησης των φόρων και της αναπροσαρμογής των τιμών». Όσο για την ανοικοδόμηση, θα την αναλάμβαναν, φυσικά, οι μεγάλες εταιρείες του καπιταλισμού της καταστροφής, χωρίς να είναι υποχρεωμένες να προσλάβουν Λιβανέζους ή να τους αναθέσουν υπεργολαβίες.³⁶

Όταν η υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Κοντολίζα Ράις ρωτήθηκε αν αυτές οι υπερβολικές απαιτήσεις συνιστούσαν παρέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του Λιβάνου, απάντησε: «Ο Λίβανος είναι μια δημοκρατική χώρα. Εκτός αυτού, έχει αρχίσει να υλοποιεί μερικές σημαντικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις, που έχουν καθοριστική σημασία για τη δημοκρατία». Ο Φουάντ Σινιόρα, ο υποστηριζόμενος από τη Δύση πρωθυπουργός του Λιβάνου, αποδέχτηκε τους όρους λέγοντας ότι «ο Λίβανος δεν επινόησε τις ιδιωτικοποιήσεις». Και για να δείξει την προθυμία του να συνεργαστεί, μίσθωσε τις υπηρεσίες της Booz Allen Hamilton, που είχε διασυνδέσεις με τον Μπους, για να μεσολαβήσει για την ιδιωτικοποίηση των τηλεπικοινωνιών του Λιβάνου.³⁷

Ωστόσο πολλοί Λιβανέζοι πολίτες δεν είχαν καμία διάθεση να συνεργαστούν. Παρά το γεγονός ότι τα σπίτια τους είχαν μετατραπεί σε ερείπια, χιλιάδες Λιβανέζοι συμμετείχαν στη γενική απεργία που οργάνωσε ένας συνασπισμός συνδικάτων και πολιτικών κομμάτων – συμπεριλαμβανομένης της ισλαμιστικής Χεζμπολάχ. Οι διαδηλωτές επέμεναν ότι, αν για να εκταμιευτούν τα δάνεια για την ανοικοδόμηση έπρεπε να αυξηθεί το κόστος ζωής ενός λαού που είχε δοκιμαστεί από τον πόλεμο, τότε δεν άξιζε αυτά να ονομάζονται «οικονομική βοήθεια». Ενώ, λοιπόν, ο Σινιόρα καθισούχαζε τους δωρητές στο Παρίσι, απεργίες και αποκλεισμοί δρόμων ακινητοποιούσαν τη χώρα – ήταν η

πρώτη εθνική εξέγερση στον κόσμο που αποσκοπούσε στο να εμποδίσει τον καπιταλισμό της καταστροφής να εκμεταλλευτεί τις μεταπολεμικές συνθήκες σε μια χώρα. Οι Λιβανέζοι οργάνωσαν επίσης μια καθιστική διαμαρτυρία που διήρκεσε δύο μήνες και μετέτρεψε το κέντρο της Βηρυτού σε έναν τεράστιο καταυλισμό. Οι περισσότεροι δημοσιογράφοι αντιμετώπισαν αυτά τα γεγονότα ως επίδειξη πυγμής από τη Χεζμπολάχ, όμως ο Μοχάμαντ Μπάζι, ο υπεύθυνος του γραφείου Μέσης Ανατολής της νεοϋορκέζικης *Newsday*, δήλωσε ότι αυτή η ερμηνεία δεν απέδιδε την πραγματική σημασία των γεγονότων: «Ο κυριότερος λόγος για τον οποίο τόσοι πολλοί άνθρωποι έχουν κατασκηνώσει στο κέντρο της Βηρυτού δεν είναι ότι υποκινούνται από το Ιράν ή τη Συρία, ούτε η αντιπαράθεση ανάμεσα σε σουνίτες και σίιτες. Ο κυριότερος λόγος είναι η οικονομική ανισότητα που βιώνουν οι Λιβανέζοι σίιτες επί δεκαετίες. Πρόκειται για μια εξέγερση των φτωχών και της εργατικής τάξης».³⁸

Η τοποθεσία όπου πραγματοποιήθηκε η καθιστική διαμαρτυρία προσφέρει την πιο εύγλωττη εξήγηση για ποιο λόγο ο Λίβανος αποδείχτηκε τόσο ανθεκτικός στο σοκ. Η διαμαρτυρία έγινε στην κεντρικότερη συνοικία της Βηρυτού, την οποία οι κάτοικοί της αποκαλούν Σολιντέρ, από το όνομα της ιδιωτικής κατασκευαστικής εταιρείας *Solidere*, η οποία ανέγειρε και έχει στην ιδιοκτησία της όλα τα κτίρια εντός των ορίων της συνοικίας. Η Σολιντέρ ήταν το αποτέλεσμα της προηγούμενης προσπάθειας ανοικοδόμησης του Λιβάνου. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, έπειτα από ένα δεκαπενταετή εμφύλιο πόλεμο, η χώρα ήταν διαλυμένη και το κράτος τόσο υπερχρεωμένο, ώστε να μη διαθέτει χρήματα για την ανοικοδόμηση. Ο δισεκατομμυριούχος επιχειρηματίας –και μετέπειτα πρωθυπουργός– Ραφίκ Χαρίρι διατύπωσε την ακόλουθη πρόταση: Παραχωρήστε μου τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και εκμετάλλευσης της γης στην κεντρικότερη συνοικία της Βηρυτού, και η νέα μου εταιρεία, η *Solidere*, θα τη μετατρέψει στη Σιγκαπούρη της Μέσης Ανατολής. Ο Χαρίρι, που σκοτώθηκε από μια έκρηξη βόμβας τον Φεβρουάριο του 2005, ισοπέδωσε όλα τα κτίρια που υπήρχαν, μετατρέποντας την περιοχή σε «άγραφο χαρτί». Μαρίνες, πολυτελή διαμερίσματα (μερικά με ασανσέρ για λιμουζίνες) και εμπορικά κέντρα αντικατέστησαν τα παραδοσιακά σοκ (αγορές).³⁹ Σχεδόν τα πάντα στη συνοικία, κτίρια, πλατείες, δυνάμεις ασφαλείας, ανήκουν στη *Solidere*.

Για τον υπόλοιπο πλανήτη, η *Solidere* ήταν το αστραφτερό σύμβολο της μεταπολεμικής αναγέννησης του Λιβάνου, όμως για πολλούς Λιβανέζους ήταν ένα είδος ολογράμματος. Εκτός των ορίων της υπερμοντέρνας κεντρικής συνοικίας της η Βηρυτός δε διέθετε ούτε καν τις στοιχειώδεις υποδομές (από ηλεκτρι-

κό ρεύμα μέχρι δημόσιες συγκοινωνίες), ενώ οι προσόψεις πολλών κτιρίων εξακολουθούσαν να είναι διάτρητες από τις σφαίρες που είχαν πέσει κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου. Σε αυτές τις παραμελημένες συνοικίες που περιστοιχίζαν το απαστράπτον κέντρο της Βηρυτού η Χεζμπολάχ κατάφερε να δημιουργήσει μια βάση αφοσιωμένων υποστηρικτών, μοιράζοντας γεννήτριες και ραδιοτηλεοπτικούς αναμεταδότες, οργανώνοντας την αποκομιδή των σκουπιδιών και προσφέροντας ασφάλεια, με αποτέλεσμα να μετατραπεί σε ένα ιδιαίτερα δυσφημισμένο «κράτος εν κράτει». Όταν οι κάτοικοι των υποβαθμισμένων συνοικιών επιχειρούσαν να εισχωρήσουν στον προστατευμένο θύλακα της Σολιντέρ, διώκονταν από τους φρουρούς της ιδιωτικής ασφάλειας του Χαρίρι, επειδή η παρουσία τους τρώμαζε τους τουρίστες.

Η Ραϊντα Χατούμ, ακτιβίστρια για την κοινωνική δικαιοσύνη στη Βηρυτό, μου είπε ότι, όταν η Solidere άρχισε την ανοικοδόμηση, «οι άνθρωποι ήταν πολύ χαρούμενοι για το γεγονός ότι είχε τελειώσει ο πόλεμος και ανακατασκευάζονταν οι δρόμοι. Μέχρι να καταλάβουμε ότι οι δρόμοι είχαν πουληθεί, ότι είχαν μετατραπεί σε ιδιωτική ιδιοκτησία, ήταν πολύ αργά. Δεν ξέραμε ότι τα χρήματα ήταν δανεικά και ότι έπρεπε να τα πληρώσουμε». Η απότομη συνειδητοποίηση ότι οι μη προνομιούχοι έπρεπε να πληρώσουν το λογαριασμό για την ανοικοδόμηση από την οποία θα επωφελούνταν μια μικρή ελίτ μετέτρεψε τους Λιβανέζους σε ειδικούς στο μηχανισμό λειτουργίας του καπιταλισμού της καταστροφής. Αυτή η εμπειρία βοήθησε τη χώρα να προσανατολιστεί και να οργανωθεί μετά τον πόλεμο του 2006. Επιλέγοντας να πραγματοποιήσουν την καθιστική τους διαμαρτυρία μέσα στη «φυσαλίδα» της Σολιντέρ, με Παλαιστίνιους πρόσφυγες να έχουν κατασκηνώσει έξω από το υπερκατάστημα της Virgin και πολυτελή καφέ-μπαρ («Αν έτρωγα ένα σάντουιτς εκεί, θα ήμουν άφραγκος για μία βδομάδα», σχολίασε ένας από τους διαδηλωτές), οι κάτοικοι της Βηρυτού έστειλαν ένα ξεκάθαρο μήνυμα: Δεν ήθελαν μια ανοικοδόμηση που θα δημιουργούσε προστατευμένες φυσαλίδες τύπου Σολιντέρ και υποβαθμισμένα προάστια, οχυρωμένες πράσινες ζώνες και κόκκινες ζώνες όπου μαίνεται η βία, αλλά μια ανοικοδόμηση που θα συμπεριλάμβανε ολόκληρη τη χώρα. «Πώς είναι δυνατόν να ανεχόμαστε μια κυβέρνηση που κλέβει;» αναρωτιόταν ένας διαδηλωτής. «Για να δημιουργηθεί αυτή η αριστοκρατική συνοικία, η κυβέρνηση συσώρευσε τεράστια χρέη. Ποιος θα τα πληρώσει; Εγώ θα τα πληρώσω, και, μετά από μένα, ο γιος μου».⁴⁰

Η αντίσταση του Λιβάνου στο σοκ ξεπέρασε τα όρια της διαμαρτυρίας και επεκτάθηκε σε μια προσπάθεια παράλληλης ανοικοδόμησης. Μερικές μέρες

μετά την υπογραφή της εκχειρίδας οι συνοικιακές επιτροπές της Χεζμπολάχ άρχισαν να επισκέπτονται τα σπίτια που είχαν βομβαρδιστεί, να αποτιμούν τις ζημιές και να δίνουν 12.000 δολάρια σε κάθε άστεγη οικογένεια για να καλύψει τα έξοδα στέγασης και διαβίωσής της για ένα χρόνο. Όπως έχουν σχολιάσει οι ανεξάρτητοι δημοσιογράφοι Άνα Νογκουέιρα και Σασίν Καβζάλι, «το ποσό αυτό ήταν εξαπλάσιο εκείνου που έλαβαν από την Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων όσοι σώθηκαν από τον τυφώνα Κατρίνα». Και, κάτι που θα ηχούσε σαν μουσική στα αυτιά των διασωθέντων από τον τυφώνα Κατρίνα, ο ηγέτης της Χεζμπολάχ σείχης Χασάν Νασράλα υποσχέθηκε σε τηλεοπτικό του διάγγελμα: «Δε θα χρειάζεται να ζητάτε χάρες από κανέναν, δε θα χρειάζεται να στέκεστε σε ουρές οπουδήποτε». Η βοήθεια που έδωσε η Χεζμπολάχ δε φιλτραρίστηκε μέσω της κυβέρνησης ή ξένων μη κυβερνητικών οργανώσεων, ούτε χρησιμοποιήθηκε για να κατασκευαστούν ξενοδοχεία πέντε αστέρων, όπως συνέβη στην Καμπούλ, ή πισίνες για τους εκπαιδευτές της αστυνομίας, όπως συνέβη στο Ιράκ. Αντίθετα, η Χεζμπολάχ έκανε αυτό που η Ρενούκα, η γυναίκα από τη Σρι Λάνκα η οποία είχε επιζήσει από το τσουνάμι, μου είχε πει ότι θα ήθελε να κάνουν για την ίδια και την οικογένειά της: να της δώσουν απευθείας τη βοήθεια. Επιπλέον, η Χεζμπολάχ συμπεριέλαβε τα μέλη των τοπικών κοινοτήτων στην ανοικοδόμηση: Προσέλαβε τοπικά συνεργεία οικοδόμων (οι οποίοι εργάστηκαν με αντάλλαγμα τα υλικά που συγκέντρωναν από τα ερειπωμένα κτίρια), κινητοποίησε 1.500 μηχανικούς και οργάνωσε ομάδες εθελοντών. Χάρη σε όλη αυτή τη βοήθεια, μία βδομάδα μετά το τέλος των βομβαρδισμών είχε ήδη αρχίσει η ανοικοδόμηση.⁴¹

Ο αμερικανικός Τύπος δυσφήμιζε όλες αυτές τις πρωτοβουλίες παρουσιάζοντάς τες ως απόπειρες δωροδοκίας ή δημιουργίας πελατειακών σχέσεων – υποστηρίζοντας, δηλαδή, ότι η Χεζμπολάχ προσπαθούσε να εξαγοράσει τη λαϊκή υποστήριξη μετά την επίθεση εναντίον της χώρας την οποία είχε η ίδια προκαλέσει (ο Ντέιβιντ Φραμ έφτασε μέχρι το σημείο να ισχυριστεί ότι ήταν πλαστά τα τιμολόγια που παρουσίαζε η οργάνωση).⁴² Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η Χεζμπολάχ δεν είναι μια φιλανθρωπική οργάνωση, αλλά ένα πολιτικό κόμμα, και ότι η γενναιοδωρία της κατέστη δυνατή χάρη σε ιρανικά κεφάλαια. Ωστόσο εξίσου σημαντικό με την αποτελεσματικότητα της Χεζμπολάχ ήταν το κύρος της ως μιας εγχώριας εθνικής οργάνωσης η οποία αναδείχτηκε μέσα από την προσπάθεια ανοικοδόμησης των υποβαθμισμένων συνοικιών. Σε αντίθεση με τις ξένες κατασκευαστικές εταιρείες, των οποίων οι γραφειοκρατικές διοικήσεις προσπαθούσαν να επιβάλουν τα σχέδιά τους από το

εξωτερικό μέσω μάνατζερ που τους προστάτευαν σωματοφύλακες και επικοινωνούσαν με τη βοήθεια διερμηνέων, η Χεζμπολάχ μπορούσε να δράσει γρήγορα επειδή γνώριζε κάθε σοκάκι και κάθε αυτοσχέδιο ραδιοτηλεοπτικό αναμεταδότη, ενώ ήξερε και ποιους μπορούσε να εμπιστευτεί για να φέρουν σε πέρας το έργο της ανοικοδόμησης. Ένας από τους λόγους της ευγνωμοσύνης των Λιβανέζων προς τη Χεζμπολάχ είναι ότι γνώριζαν πως δεν υπήρχε άλλη επιλογή. Η άλλη εναλλακτική λύση ήταν η Solidere.

Τα σοκ δε μας οδηγούν πάντα σε παλινδρόμηση. Σε μερικές περιπτώσεις ωριμάζουμε –και μάλιστα γρήγορα– όταν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια κρίση. Αυτό ακριβώς συνέβη στην Ισπανία στις 11 Μαρτίου του 2004, όταν δέκα βομβιστικές επιθέσεις στους συρμούς και στους σιδηροδρομικούς σταθμούς της Μαδρίτης προκάλεσαν το θάνατο σχεδόν 200 ανθρώπων. Ο πρωθυπουργός Χοσέ Μαρία Αθνάρ βγήκε αμέσως στην τηλεόραση, είπε στους Ισπανούς ότι ευθύνονταν οι Βάσκοι αυτονομιστές και ζήτησε την υποστήριξή τους για να συνεχιστεί η συμμετοχή της Ισπανίας στον πόλεμο του Ιράκ: «Δεν είναι δυνατές ή επιθυμητές οι διαπραγματεύσεις με αυτούς τους δολοφόνους, που τόσες φορές έσπειραν το θάνατο σε ολόκληρη την Ισπανία. Μόνο αν επιδειξουμε άκαμπτη ανσηρότητα θα βάλουμε τέλος στις επιθέσεις», δήλωσε.⁴³

Οι Ισπανοί αντέδρασαν έντονα στα όσα είπε ο Αθνάρ. «Είναι σαν να ακούμε τον Φράνκο», δήλωσε ο Χοσέ Αντόνιο Μαρτίνες Σολέρ, αξιοσέβαστος εκδότης μιας εφημερίδας της Μαδρίτης, που υπήρξε θύμα των διωγμών της δικτατορίας του Φρανθίσκο Φράνκο. «Με κάθε πράξη, κάθε χειρονομία και κάθε φράση του ο Αθνάρ λέει στο λαό ότι εκείνος έχει δίκιο, ότι είναι ο απόλυτος κάτοχος της αλήθειας, ότι όσοι διαφωνούν μαζί του είναι εχθροί του».⁴⁴ Με άλλα λόγια, οι ιδιότητες που για τους Αμερικανούς αποτελούσαν απόδειξη της «ισχυρής πυγμής» του Προέδρου τους μετά την 11η Σεπτεμβρίου, για τους Ισπανούς αποτελούσαν δυσοίωνα σημάδια επανάκαμψης του φασισμού. Τρεις μέρες μετά θα διεξάγονταν εθνικές εκλογές στη χώρα και, μην έχοντας λησμονήσει την εποχή που ο φόβος δέσποζε στην πολιτική ζωή, οι Ισπανοί καταψήφισαν τον Αθνάρ και εξέλεξαν ένα κόμμα που δεσμευόταν ότι θα απέσυρε τα ισπανικά στρατεύματα από το Ιράκ. Όπως συνέβη και στον Λίβανο, η συλλογική ανάμνηση των σοκ του παρελθόντος είχε ως αποτέλεσμα η Ισπανία να προβάλλει σθεναρή αντίσταση στο ενδεχόμενο μελλοντικών σοκ.

Όλοι οι δόκτορες των σοκ επιδιώκουν τη διαγραφή της μνήμης. Ο Γιούν

Κάμερον ήταν πεπεισμένος ότι έπρεπε να σαρώσει το νου των ασθενών του πριν τους αναδομήσει. Οι αμερικανικές κατοχικές Αρχές στο Ιράκ δε θεώρησαν αναγκαίο να εμποδίσουν τη λεηλασία των μουσείων και των βιβλιοθηκών της χώρας, πιστεύοντας ότι ίσως αυτή να διευκόλυne το έργο τους. Όμως, όπως η Γκέιλ Κάστνερ, η πρώην ασθενής του Κάμερον με το πολύπλοκο αρχιτεκτονικό της δημιούργημα από σελίδες χαρτιού, βιβλία και καταλόγους, έτσι και οι αναμνήσεις μπορούν να αναδομηθούν, νέες αφηγήσεις μπορούν να δημιουργηθούν. Η μνήμη, τόσο η ατομική όσο και η συλλογική, είναι ο μεγαλύτερος αποσοβητής των σοκ.

Παρά τις επιτυχημένες προσπάθειες εκμετάλλευσης του τσουνάμι του 2004, η μνήμη αποδείχτηκε ένα αποτελεσματικό εργαλείο αντίστασης σε μερικές από τις πληγείσες περιοχές, ιδίως στην Ταϊλάνδη. Δεκάδες παραθαλάσσια χωριά ισοπεδώθηκαν από το παλιρροϊκό κύμα, όμως, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στη Σρι Λάνκα, πολλοί οικισμοί στην Ταϊλάνδη ανοικοδομήθηκαν μέσα σε μερικούς μήνες. Η διαφορά δεν οφείλεται στις ενέργειες της κυβέρνησης. Οι πολιτικοί της Ταϊλάνδης ήταν εξίσου πρόθυμοι με τους συναδέλφους τους σε άλλες χώρες να χρησιμοποιήσουν το τσουνάμι ως δικαιολογία προκειμένου να εκδιώξουν τους ψαράδες από τη γη τους και να την παραδώσουν σε μεγάλες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Ωστόσο οι Ταϊλανδέζοι χωρικοί αντιμετώπισαν με έντονο σκεπτικισμό τις κυβερνητικές υποσχέσεις και αρνήθηκαν να περιμένουν υπομονετικά στους προσφυγικούς καταυλισμούς μέχρι να ολοκληρωθεί το επίσημο σχέδιο ανοικοδόμησης. Αντί για αυτό, μερικές βδομάδες μετά το τσουνάμι εκατοντάδες χωρικοί ξεκίνησαν αυτό που αποκάλεσαν «ανακατάληψη». Κρατώντας τα εργαλεία της δουλειάς τους, έσπασαν τον κλοιό των ένοπλων φρουρών που πληρώνονταν από τους κατασκευαστές και άρχισαν να σημαδεύουν τα σημεία όπου βρίσκονταν τα κατεστραμμένα σπίτια τους. Σε μερικές περιπτώσεις η ανοικοδόμηση άρχισε αμέσως. «Είμαι πρόθυμος να δώσω τη ζωή μου για αυτή τη γη, επειδή είναι δική μας», δήλωσε κατηγορηματικά η Ράτρι Κονγκκουατμάι, οι περισσότεροι συγγενείς της οποίας είχαν χαθεί εξαιτίας του τσουνάμι.⁴⁵

Οι πιο τολμηρές «ανακαταλήψεις» έγιναν από μια φυλή ιθαγενών ψαράδων της Ταϊλάνδης που ονομάζονται Μόκεν, ή «τσιγγάνοι της θάλασσας». Έχοντας ζήσει αιώνες χωρίς να έχουν πολιτικά δικαιώματα, οι Μόκεν δεν έτρεφαν την αυταπάτη ότι το κράτος θα τους παραχωρούσε ένα αξιοπρεπές κομμάτι γης

ως αντάλλαγμα για τις παράκτιες περιουσίες τους που είχαν απαλλοτριωθεί. Έτσι, σε μια χαρακτηριστική περίπτωση οι κάτοικοι του χωριού Μπαν Τουνγκ Γουά στην επαρχία Φανγκ Νγκά «συγκεντρώθηκαν, επέστρεψαν στο ερειπωμένο χωριό τους και το περιέζωσαν με σκοινιά, μια συμβολική ενέργεια που οριοθετούσε τη γη τους», όπως εξηγούσε η έκθεση μιας ταϊλανδέζικης μη κυβερνητικής οργάνωσης. «Καθώς όλα τα μέλη της κοινότητας είχαν κατασκηνώσει εκεί, ήταν δύσκολο για τις Αρχές να τους διώξουν, δεδομένου ότι η προσοχή των μέσων ενημέρωσης είχε εστιαστεί στις προσπάθειες αποκατάστασης των ζημιών που είχε προκαλέσει το τσουνάμι». Τελικά, οι χωρικοί διαπραγματεύτηκαν μια συμφωνία με την κυβέρνηση και παραχώρησαν μέρος των παράκτιων περιουσιών τους με αντάλλαγμα τη νομική διασφάλιση των δικαιωμάτων τους για την υπόλοιπη πατρογονική γη τους. Το ανοικοδομημένο χωριό των Μόκεν αποτελεί σήμερα χαρακτηριστικό δείγμα της κουλτούρας τους, περιλαμβάνοντας ένα μουσείο, ένα κοινοτικό πολιτιστικό κέντρο, ένα σχολείο και μια παραδοσιακή αγορά. «Αξιωματούχοι από τις υπόλοιπες περιφέρειες της επαρχίας έρχονται στο Μπαν Τουνγκ Γουά για να μάθουν για την “αποκατάσταση των ζημιών που είχε προκαλέσει το τσουνάμι από απλούς ανθρώπους”, ενώ ερευνητές και φοιτητές καταφτάνουν σε ασφυκτικά γεμάτα λεωφορεία για να μελετήσουν τη “σοφία των ιθαγενών κατοίκων”».⁴⁶

Κατά μήκος της ακτογραμμής της Ταϊλάνδης που επλήγη από το τσουνάμι η ανοικοδόμηση απευθείας από τους κατοίκους αποτελεί τον κανόνα. Οι κοινοτικοί ηγέτες υποστηρίζουν πως το κλειδί για την επιτυχία τους έγκειται στο ότι «οι κάτοικοι διαπραγματεύονται για τη γη τους από την πλεονεκτική θέση της κατοχής της» – μερικοί ονομάζουν αυτή την πρακτική «διαπραγματευση έχοντας πάρει την κατάσταση στα χέρια σου».⁴⁷ Επιπλέον, οι Ταϊλανδοί που σώθηκαν από το τσουνάμι επέμειναν να τους παρασχεθεί ένα διαφορετικό είδος βοήθειας: αντί για οικονομικές παροχές, ζήτησαν εργαλεία για να πραγματοποιήσουν οι ίδιοι την ανοικοδόμηση. Δεκάδες Ταϊλανδοί καθηγητές και φοιτητές της αρχιτεκτονικής βοήθησαν εθελοντικά τα μέλη των κοινοτήτων να σχεδιάσουν τα νέα σπίτια τους και να ετοιμάσουν το δικό τους σχέδιο ανοικοδόμησης. Ναυπηγοί εκπαίδευσαν τους ψαράδες να κατασκευάζουν μόνοι τους πιο εξελιγμένα αλιευτικά σκάφη. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα οι κοινότητες να είναι πλέον πιο ισχυρές από ό,τι πριν από το τσουνάμι. Τα καινούρια τους σπίτια, τα οποία οι κάτοικοι του Μπαν Τουνγκ Γουά και του Μπάν Ναϊράι έχτισαν πάνω σε πασσάλους, είναι όμορφα και ανθεκτικά, ενώ, επιπλέον, κοστίζουν λιγότερο και είναι πιο ευρύχωρα και πιο δροσερά από τα προ-

κατασκευασμένα σπίτια-κουτιά που πρόσφεραν οι ξένες εργοληπτικές εταιρείες. Τα μέλη του συνασπισμού των ταϊλανδέζικων κοινοτήτων που επλήγησαν από το τσουνάμι έχουν αναπτύξει τη φιλοσοφία τους σε ένα μανιφέστο: «Η ανοικοδόμηση πρέπει να πραγματοποιείται στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό από τις ίδιες τις κοινότητες. Κρατήστε τους εργολάβους μακριά, αφήστε τους κατοίκους των κοινοτήτων να αναλάβουν οι ίδιοι την ευθύνη για τη στέγασή τους».⁴⁸

Ένα χρόνο μετά τον τυφώνα Κατρίνα πραγματοποιήθηκε στην Ταϊλάνδη μια αξιοσημείωτη συνάντηση ανάμεσα στους επικεφαλής της προσπάθειας ανοικοδόμησης από τους ίδιους τους κατοίκους και σε μια μικρή αντιπροσωπεία κατοίκων της Νέας Ορλεάνης που είχαν σωθεί από τον τυφώνα. Οι επισκέπτες από τις Ηνωμένες Πολιτείες ξεναγήθηκαν σε πολλά ανοικοδομημένα ταϊλανδέζικα χωριά και έμειναν έκπληκτοι από την ταχύτητα με την οποία είχαν αποκατασταθεί οι ζημιές. «Στη Νέα Ορλεάνη περιμένουμε από το κράτος να κάνει πράγματα για εμάς, εσείς όμως τα κάνετε μόνοι σας», είπε ο Εντέσα Ζουακάλι, ο ιδρυτής του «Χωριού των Επιζησάντων» στη Νέα Ορλεάνη. Και υποσχέθηκε ότι «όταν επιστρέψουμε στην πατρίδα, η εφαρμογή του μοντέλου σας θα είναι ο νέος μας στόχος».⁴⁹

Όταν οι εκπρόσωποι των κατοίκων της Νέας Ορλεάνης επέστρεψαν στις ΗΠΑ, υπήρξε πράγματι ένα κύμα άμεσης δράσης και συμμετοχής. Ο Ζουακάλι, που η γειτονιά του εξακολουθούσε να είναι συντρίμια, οργάνωσε ομάδες τοπικών εργολάβων και εθελοντών για να απομακρύνουν τα μπάζα από όλα τα πλημμυρισμένα σπίτια του οικοδομικού τετραγώνου, ενώ στη συνέχεια προχώρησαν στο επόμενο οικοδομικό τετράγωνο. Δήλωσε ότι το ταξίδι του στην περιοχή την οποία είχε πλήξει το τσουνάμι τον βοήθησε να σχηματίσει «μια αποκρυσταλλωμένη άποψη [...] για το πώς οι κάτοικοι της Νέας Ορλεάνης πρέπει να παραμερίσουν την Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων, αλλά και τις δημοτικές και κρατικές Αρχές, και να αρχίσουν να αναρωτιούνται: “Τι πρέπει να κάνουμε για να ανοικοδομήσουμε τις γειτονιές μας παρά τις προσπάθειες του κράτους και όχι χάρη σε αυτές;”». Η Βαϊόλα Ουάσινγκτον, που είχε επίσης λάβει μέρος στο ταξίδι στην Ασία, επέστρεψε στη συνοικία της στη Νέα Ορλεάνη, το Τζεντίλι, με μια εντελώς διαφορετική νοοτροπία. Χώρισε πάνω σε ένα χάρτη το Τζεντίλι σε τομείς, οργάνωσε επιτροπές σε κάθε τομέα και διόρισε εκπροσώπους που συναντιούνταν για να συζητούν τις ανάγκες της ανοικοδόμησης. Η Βαϊόλα Ουάσινγκτον εξήγησε ότι «όσο αγωνιζόμαστε για να πάρουμε τα χρήματά μας από την κυβέρνηση δε θα περιμέ-

νουμε με σταυρωμένα τα χέρια, αλλά θα προσπαθήσουμε να ξαναφτιάξουμε τη ζωή μας».⁵⁰

Η ανάληψη άμεσης δράσης δε σταμάτησε εκεί. Τον Φεβρουάριο του 2007 ομάδες κατοίκων της Νέας Ορλεάνης «ανακατέλαβαν» τα παλιά σπίτια τους, τα οποία είχαν κατασκευαστεί στο πλαίσιο του δημόσιου προγράμματος στέγασης και η κυβέρνηση Μπους σχεδίαζε να τα κατεδαφίσει. Εθελοντές τους βοήθησαν να καθαρίσουν τα διαμερίσματά τους και να συγκεντρώσουν χρήματα για να αγοράσουν γεννήτριες και ηλιακούς συσσωρευτές. «Το σπίτι μου είναι το κάστρο μου και το ξαναπαίρνω πίσω», ανακοίνωσε η Γκλόρια Γουίλιαμς, μια από τις δικαιούχους κοινωνικής στέγης. Η επιχείρηση «ανακατάληψης» τέλειωσε με μια γιορτή στην οποία πήραν μέρος όλοι οι κάτοικοι του οικοδομικού τετραγώνου, υπό τους ήχους της μουσικής μιας μπάντας πνευστών της Νέας Ορλεάνης.⁵¹ Είχαν κάθε λόγο να γιορτάζουν: Προς το παρόν τουλάχιστον η συγκεκριμένη κοινότητα είχε γλιτώσει από τον πολιτισμικό οδοστρωτήρα που ονομάζεται «ανοικοδόμηση».

Όλα αυτά τα παραδείγματα ανθρώπων που ξαναφτιάχνουν οι ίδιοι τη ζωή τους έχουν έναν κοινό παρονομαστή: Όσοι συμμετέχουν ισχυρίζονται ότι ανοικοδομούν όχι μόνο τα σπίτια τους αλλά και τη ζωή τους, θεραπεύοντας τα ψυχικά τους τραύματα. Είναι απόλυτα λογικό. Το καθολικό βίωμα όλων των ανθρώπων που έχουν ζήσει μεγάλα σοκ είναι ότι αισθάνονται εντελώς ανίσχυροι: Αντιμέτωποι με δυνάμεις που προκαλούν δέος, γονείς είναι ανήμποροι να σώσουν τα παιδιά τους, ανδρόγυνα χωρίζονται, σπίτια μετατρέπονται σε παγίδες θανάτου. Ο καλύτερος τρόπος για να πάψει κανείς να αισθάνεται αβοήθητος είναι να προσφέρει βοήθεια, να έχει το δικαίωμα να συμμετέχει σε μια κοινή προσπάθεια αποκατάστασης. «Η επαναλειτουργία του σχολείου δείχνει ότι η κοινότητά μας είναι πολύ ιδιαίτερη, ότι δε μας ενώνει μόνο ο τόπος στον οποίο κατοικούμε, αλλά και η πνευματικότητα, οι κοινοί δεσμοί και η επιθυμία να ξαναγυρίσουμε στα σπίτια μας», δήλωσε ο αναπληρωτής διευθυντής του δημοτικού σχολείου Δρ. Μάρτιν Λούθερ Κινγκ στην Ένατη Περιφέρεια της Νέας Ορλεάνης.⁵²

Οι προσπάθειες των απλών ανθρώπων να ανοικοδομήσουν τις ζωές τους βρίσκονται στον αντίποδα του έθνους του καπιταλισμού της καταστροφής, που συνίσταται στη συνεχή αναζήτηση για «λευκές σελίδες» και «καινούριες αρχές» πάνω στις οποίες θα οικοδομηθούν κράτη-πρότυπα. Όπως και στην περίπτωση των αυτοδιαχειριζόμενων αγροκτημάτων και εργοστασίων της Λατινικής Αμερικής, οι προσπάθειες αυτές βασίζονται στον αυτοσχεδιασμό, στη χραι-

μποίηση όσων έχουν απομείνει και όποιων σκουριασμένων εργαλείων δεν έχουν καταστραφεί ή κλαπεί. Σε αντίθεση με τη φαντασίωση της Ανάληψης από το Θεό, της Αποκαλυπτικής υπόσχεσης για μια αιθέρια διάσωση των πραγματικών πιστών όταν έρθει η συντέλεια του κόσμου, τα καινούρια λαϊκά τοπικά κινήματα εκκινούν από τη θεμελιώδη αρχή ότι δεν υπάρχει διαφυγή από το χάος που έχουμε δημιουργήσει στον πλανήτη μας και ότι ήδη πλησιάζει η συντέλεια: για την ιστορία, την κουλτούρα, τη μνήμη μας. Τα κινήματα αυτά δεν επιδιώκουν να ξεκινήσουν από το μηδέν, αλλά να χτίσουν πάνω στα ερείπια που μας περιτριγυρίζουν. Και ενώ συνεχίζεται η βίαιη παρακμή της κορπορατικής σταυροφορίας, κλιμακώνοντας ολοένα και περισσότερο τα σοκ για να εξαλείψει την αυξανόμενη αντίσταση που συναντά στο διάβα της, οι προσπάθειες των αιώνων ανθρώπων να ανοικοδομήσουν τα σπίτια και τις ζωές τους δείχνουν έναν άλλο δρόμο, μακριά από τους διάφορους φονταμενταλισμούς. Ριζοσπαστικοί μόνο στην πρακτικότητά τους, με βαθιές ρίζες στις κοινότητες στις οποίες ζουν, αυτοί οι άντρες και αυτές οι γυναίκες θεωρούν εαυτούς απλούς επιδιορθωτές, επισκευάζοντας ό,τι υπάρχει, ενισχύοντάς το, βελτιώνοντάς το και φροντίζοντας να κατανέμεται πιο δίκαια. Όμως το πιο σημαντικό είναι ότι μέσα από αυτή τη διαδικασία γίνονται πιο ανθεκτικοί και οπλίζονται με σθένος – για να αντιμετωπίσουν το επόμενο σοκ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Τα παραθέματα και οι πληροφορίες που προέρχονται από συνεντεύξεις με τη συγγραφέα δεν παρατίθενται, σε γενικές γραμμές, στις υποσημειώσεις.

Εκτός αν αναφέρεται κάτι διαφορετικό, όλες οι μεταφράσεις από τα ισπανικά στα αγγλικά έγιναν από τη Σάνα Γιαέλ Σουμπς.

Όλα τα ποσά σε δολάρια αφορούν το νόμισμα των ΗΠΑ.

Σε μερικές από τις περιπτώσεις στις οποίες παρατίθενται πηγές για πολλαπλά γεγονότα σε μία παράγραφο υπάρχει στο τέλος της παραγράφου παραπομπή σε μία κοινή σημείωση αντί για ξεχωριστή σημείωση για κάθε επιμέρους γεγονός. Οι πηγές καταγράφονται με τη σειρά που τα γεγονότα αναφέρονται σε κάθε παράγραφο.

Αν υπάρχουν πηγές για τις υποσελίδες σημειώσεων, αναφέρονται στην αριθμημένη σημείωση που βρίσκεται πλησίον του αστερίσκου και υποδηλώνονται με το χαρακτηρισμό ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.

Οι ηλεκτρονικές διευθύνσεις για ειδησεογραφικά άρθρα που είναι διαθέσιμα online δε συμπεριλαμβάνονται, εξαιτίας της μεταβατικής φύσης της αρχιτεκτονικής του διαδικτύου. Στις περιπτώσεις που ένα τεκμήριο είναι διαθέσιμο μόνο online, αναφέρεται αποκλειστικά η ιστοσελίδα στην οποία παρατίθεται και όχι η μροέκταση URL για το συγκεκριμένο κείμενο – και πάλι επειδή οι σύνδεσμοι αλλάζουν συχνά.

Πολλά από τα αυθεντικά τεκμήρια που παρατίθενται στο κείμενο, καθώς και διευθύνσεις στο διαδίκτυο και μια εκτενής βιβλιογραφία και φιλμογραφία, μπορούν να βρεθούν στον ιστότοπο www.naomiklein.org.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κενό είναι ωραίο:

Τρεις δεκαετίες ισοπέδωσης και ανάπλασης του κόσμου

1. Bud Edney, «Appendix A: Thoughts on Rapid Dominance», στο Harlan K. Ullman & James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*, Ουάσινγκτον, NDU Press Book, 1996, σ. 110.

2. John Harwood, «Washington Wire: A Special Weekly Report from The Wall Street Journal's Capital Bureau», *Wall Street Journal*, 9 Σεπτεμβρίου 2005.
3. Gary Rivlin, «A Mogul Who Would Rebuild New Orleans», *New York Times*, 29 Σεπτεμβρίου 2005.
4. «The Promise of Vouchers», *Wall Street Journal*, 5 Δεκεμβρίου 2005.
5. Στο ίδιο.
6. Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, 1962, ανατύπωση: Σικάγο, University of Chicago Press, 1982, σ. 2.
7. Συνέντευξη με τον Joe DeRose του συνδικάτου United Teachers of New Orleans, 18 Σεπτεμβρίου 2006. Michael Kunzelman, «Post-Katrina, Educators, Students Embrace Charter Schools», Associated Press, 17 Απριλίου 2007.
8. Steve Ritea, «N.O. Teachers Union Loses Its Force in Storm's Wake», *Times-Picayune* (Νέα Ορλεάνη), 6 Μαρτίου 2006.
9. Susan Saulny, «U.S. Gives Charter Schools a Big Push in New Orleans», *New York Times*, 13 Ιουνίου 2006. Veronique de Rugy & Kathryn G. Newmark, «Hope after Katrina», *Education Next*, 1 Οκτωβρίου 2006, www.aei.org.
10. «Educational Land Grab», *Rethinking Schools*, φθινόπωρο 2006.
11. Milton Friedman, *Inflation: Causes and Consequences*, Νέα Υόρκη, Asia Publishing House, 1963, σ. 1.
12. Friedman, *Capitalism and Freedom*, σ. ix.
13. Milton Friedman & Rose Friedman, *Tyranny of the Status Quo*, Σαν Ντιέγκο, Harcourt Brace Jovanovich, 1984, σ. 3.
14. Milton Friedman & Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1998, σ. 592.
15. Eduardo Galeano, *Days and Nights of Love and War*, μτφ. Judith Brister, Νέα Υόρκη, Monthly Review Press, 1983, σ. 130.
16. Ullman & Wade, *Shock and Awe*, σ. xxviii.
17. Thomas Crampton, «Iraq Official Warns on Fast Economic Shift», *International Herald Tribune* (Παρίσι), 14 Οκτωβρίου 2003.
18. Alison Rice, *Post-Tsunami Tourism and Reconstruction: A Second Disaster?*, Λονδίνο, Tourism Concern, Οκτώβριος 2005, www.tourismconcern.org.uk.
19. Nicholas Powers, «The Ground below Zero», *Indypendent*, 31 Αυγούστου 2006, www.indypendent.org.
20. Neil King Jr. & Yochi J. Dreazen, «Amid Chaos in Iraq, Tiny Security Firm Found Opportunity», *Wall Street Journal*, 13 Αυγούστου 2004.
21. Eric Eckholm, «U.S. Contractor Found Guilty of \$3 Million Fraud in Iraq», *New York Times*, 10 Μαρτίου 2006.
22. Davison L. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus... Open Letter of Resignation*

- to the Managing Director of International Monetary Fund*, Νέα Υόρκη, New Horizons Press, 1990, σ. 102.
23. Michael Lewis, «The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale», *The New York Times Magazine*, 31 Μαρτίου 1998.
  24. Bob Sipchen, «Are Public Schools Worth the Effort?», *Los Angeles Times*, 3 Ιουλίου 2006.
  25. Paul Tough, David Frum, William Kristol κ.ά., «A Revolution on Business as Usual?: A Harper's Forum», *Harper's*, Μάρτιος 1995.
  26. Rachel Monahan & Elena Herrero Beaumont, «Big Time Security», *Forbes*, 3 Αυγούστου 2006. Gary Stoller, «Homeland Security Generates Multibillion Dollar Business», *USA Today*, 10 Σεπτεμβρίου 2006.
  27. Evan Ratliff, «Fear Inc.», *Wired*, Δεκέμβριος 2005.
  28. Veronique de Rugy, «Facts and Figures about Homeland Security Spending», American Enterprise Institute, 14 Δεκεμβρίου 2006, www.aei.org.
  29. Bryan Bender, «Economists Say Cost of War Could Top \$2 Trillion», *Boston Globe*, 8 Ιανουαρίου 2006.
  30. Thomas L. Friedman, «Big Mac I», *New York Times*, 8 Δεκεμβρίου 1996.
  31. Steve Quinn, «Halliburton's 3Q Earnings Hit \$611M», Associated Press, 22 Οκτωβρίου 2006.
  32. Steven R. Hurst, «October Deadliest Month Ever in Iraq», Associated Press, 22 Νοεμβρίου 2006.
  33. James Glanz & Floyd Norris, «Report Says Iraq Contractor Is Hiding Data from U.S.», *New York Times*, 28 Οκτωβρίου 2006.
  34. Wency Leung, «Success Through Disaster: B.C.-Made Wood Houses Hold Great Potential for Disaster Relief», *Vancouver Sun*, 15 Μαΐου 2006.
  35. Joseph B. Treaster, «Earnings for Insurers Are Soaring», *New York Times*, 14 Οκτωβρίου 2006.
  36. Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation*, Ιούλιος 1963, τόμ. 1, σ. 101. Το πλήρες αποχαρακτηρισμένο εγχειρίδιο είναι διαθέσιμο στο www.gwu.edu/~nsarchiv.
  37. Στο ίδιο, σ. 66
  38. Mao Tse-Tung, «Introducing a Cooperative», *Peking Review*, τόμ. 1, τεύχ. 15, 10 Ιουνίου 1958, σ. 6.
  39. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 594.
  40. Στο ίδιο.
  41. «The Rising Risk of Recession», *Time*, 19 Δεκεμβρίου 1969.
  42. George Jones, «Thatcher Praises Friedman, Her Freedom Fighter», *Daily Telegraph* (Λονδίνο), 17 Νοεμβρίου 2006. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 388-389.

43. Francis Fukuyama, «The End of History?», *The National Interest*, καλοκαίρι 1989.
44. Justin Fox, «The Curious Capitalist», *Fortune*, 16 Νοεμβρίου 2006. House of Representatives, 109th Congr., 2nd Sess., «H. Res. 1089: Honoring the Life of Milton Friedman», 6 Δεκεμβρίου 2006. Jon Ortiz, «State to Honor Friedman», *Sacramento Bee*, 24 Ιανουαρίου 2007. Thomas Sowell, «Freedom Man», *Wall Street Journal*, 18 Νοεμβρίου 2006.
45. Stéphane Courtois κ.ά. *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, μτφ. Jonathan Murphy & Mark Kramer, Κέμπριτζ (Μασσαχουσέτη), Harvard University Press, 1999, σ. 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Το εργαστήριο των βασανιστηρίων: Ο Γιούν Κάμερον, η CIA και η μανιώδης επιδίωξη να αποδομηθεί και να ανασπαστεί ο ανθρώπινος νους

1. Cyril J. C. Kennedy & David Anchel, «Regressive Electric-Shock in Schizophrenics Refractory to Other Shock Therapies», *Psychiatric Quarterly*, τόμ. 22, τεύχ. 2, 4 Απριλίου 1948, σ. 318.
2. Ugo Cerletti, «Electroshock Therapy», *Journal of Clinical and Experimental Psychopathology and Quarterly Review of Psychiatry and Neurology*, τεύχ. 15, Σεπτέμβριος 1954, σ. 192-193.
3. Judy Foreman, «How CIA Stole Their Minds», *Boston Globe*, 30 Οκτωβρίου 1998. Stephen Bindman, «Brainwashing Victims to Get \$100,000», *Gazette (Μόντρεαλ)*, 18 Νοεμβρίου 1992.
4. Gordon Thomas, *Journey into Madness*, Νέα Υόρκη, Bantam Books, 1989, σ. 148.
5. Harvey M. Weinstein, *Psychiatry and the CIA: Victims of Mind Control*, Ουάσινγκτον, American Psychiatric Press, 1990, σ. 92, 99.
6. D. Ewen Cameron, «Psychic Driving», *American Journal of Psychiatry*, τόμ. 112, τεύχ. 7, 1956, σ. 502-509.
7. D. Ewen Cameron & S. K. Pande, «Treatment of the Chronic Paranoid Schizophrenic Patient», *Canadian Medical Association Journal*, τεύχ. 78, 15 Ιανουαρίου 1958, σ. 95.
8. Αριστοτέλης, «On the Soul, Book III», στο *Aristotle I, Great Books of the Western World*, τόμ. 8, επιμ. Mortimer J. Adler, μτφ. W. D. Ross, Σικάγο, Encyclopaedia Britannica, 1952, σ. 662.
9. Berton Rouché, «As Empty as Eve», *The New Yorker*, 9 Σεπτεμβρίου 1974.
10. D. Ewen Cameron, «Production of Differential Amnesia as a Factor in the Treatment of Schizophrenia», *Comprehensive Psychiatry*, τόμ. 1, τεύχ. 1, 1960, σ. 32-33.

11. D. Ewen Cameron, J. G. Lohrenz & K. A. Handcock, «The Depatterning Treatment of Schizophrenia», *Comprehensive Psychiatry*, τόμ. 3, τεύχ. 2, 1962, σ. 67.
12. Cameron, «Psychic Driving», σ. 503-504.
13. Weinstein, *Psychiatry and the CIA*, σ. 120. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Thomas, *Journey into Madness*, σ. 129.
14. «CIA, Memorandum for the Record, Subject: Project ARTICHOKE», 31 Ιανουαρίου 1975, www.gwu.edu/~nsarchiv.
15. Alfred W. McCoy, «Cruel Science: CIA Torture & Foreign Policy», *New England Journal of Public Policy*, τόμ. 19, τεύχ. 2, χειμώνας 2005, σ. 218.
16. Alfred W. McCoy, *A Question of Torture: CIA Interrogation, from the Cold War to the War on Terror*, Νέα Υόρκη, Metropolitan Books, 2006, σ. 22, 30.
17. Σε όσους χορηγήθηκε LSD κατά τη διάρκεια αυτών των πειραμάτων συμπεριλαμβάνονταν Βορειοκορεάτες αιχμάλωτοι πολέμου, μια ομάδα ασθενών σε κάποιο κέντρο θεραπείας στο Λεξινγκτον του Κεντάκι, 7.000 Αμερικανοί στρατιώτες στο Στρατόπεδο Χημικού Πολέμου Έτζουντ του Μέριλαντ και έγκλειστοι στη φυλακή Βέικαβιλ της Καλιφόρνια. Στο ίδιο, σ. 27, 29.
18. «Σύμφωνα με ένα ανώνυμο ιδιόχειρο σημείωμα που βρέθηκε στα αρχεία, οι εκπρόσωποι της CIA στη συνάντηση ήταν ο δρ. Κάριλ Χάσκινς και ο αντιπλοίαρχος Ρ. Τζ. Γουίλιαμς». David Vienneau, «Ottawa Paid for '50s Brainwashing Experiments, Files Show», *Toronto Star*, 14 Απριλίου 1986. «Minutes of June 1, 1951, Canada/US/UK Meeting Re: Communist "Brainwashing" Techniques during the Korean War», συνάντηση στο ξενοδοχείο Ritz-Carlton, Μόντρεαλ, 1 Ιουνίου 1951, σ. 5.
19. D. O. Hebb, W. Heron & W. H. Bexton, *Annual Report, Contract DRB X38, Experimental Studies of Attitude*, 1953.
20. *Defense Research Board Report to Treasury Board*, 3 Αυγούστου 1954, αποχαρακτηρισμένο έγγραφο, σ. 2.
21. «Distribution of Proceedings of Fourth Symposium, Military Medicine, 1952», αποχαρακτηρισμένο έγγραφο.
22. Zuhair Kashmeri, «Data Show CIA Monitored Deprivation Experiments», *Globe and Mail* (Τορόντο), 18 Φεβρουαρίου 1984.
23. Στο ίδιο.
24. Hebb, Heron & Bexton, *Annual Report, Contract DRB X38*, σ. 1-2.
25. Juliet O'Neill, «Brain Washing Tests Assailed by Experts», *Globe and Mail* (Τορόντο), 27 Νοεμβρίου 1986.
26. Weinstein, *Psychiatry and the CIA*, σ. 122. Thomas, *Journey into Madness*, σ. 103. John D. Marks, *The Search for the Manchurian Candidate: The CIA and Mind Control*, Νέα Υόρκη, Times Books, 1979, σ. 133.

27. R. J. Russell, L. G. M. Page & R. L. Jillett, «Intensified Electroconvulsant Therapy», *Lancet*, 5 Δεκεμβρίου 1953, σ. 1.178.
28. Cameron, Lohrenz & Handcock, «The Depatterning Treatment of Schizophrenia», σ. 68.
29. Cameron, «Psychic Driving», σ. 504.
30. Thomas, *Journey into Madness*, σ. 180.
31. D. Ewen Cameron κ.ά., «Sensory Deprivation: Effects upon the Functioning Human in Space Systems», στο Bernard E. Flaherty (επιμ.), *Symposium on Psychophysiological Aspects of Space Flight*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1961, σ. 231. Cameron, «Psychic Driving», σ. 504.
32. Marks, *The Search for the Manchurian Candidate*, σ. 138.
33. Cameron & Pande, «Treatment of the Chronic Paranoid Schizophrenic Patient», σ. 92.
34. Cameron, «Production of Differential Amnesia as a Factor in the Treatment of Schizophrenia», σ. 27.
35. Thomas, *Journey into Madness*, σ. 234.
36. Cameron κ.ά., «Sensory Deprivation», σ. 226, 232.
37. Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 1990, σ. 125.
38. Η συνέντευξη δημοσιεύτηκε στο καναδικό περιοδικό *Weekend* και παρατίθεται στο Thomas, *Journey into Madness*, σ. 169.
39. Cameron, «Psychic Driving», σ. 508.
40. Ο Κάμερον μνημόνευσε έναν άλλο ερευνητή, τον Νόρμαν Ροζενσουάιγκ, για να τεκμηριώσει την άποψή του. Cameron κ.ά., «Sensory Deprivation», σ. 229.
41. Weinstein, *Psychiatry and the CIA*, σ. 222.
42. «Project MKUltra. The CIA's Program of Research in Behavioral Modification», ακροάσεις ενώπιον της Επίλεκτης Επιτροπής για τις Υπηρεσίες Πληροφοριών και της Υποεπιτροπής για την Υγεία και την Επιστημονική Έρευνα της Επιτροπής για τους Ανθρώπινους Πόρους, Γερουσία των ΗΠΑ, 95ο Κογκρέσο, 1η συνεδρίαση, 3 Αυγούστου 1977. Παρατίθεται στο Weinstein, *Psychiatry and the CIA*, σ. 178.
43. Στο ίδιο, σ. 143.
44. James LeMoyné, «Testifying to Torture», *New York Times*, 5 Ιουνίου 1988.
45. Jennifer Harbury, *Truth, Torture and the American Way: The History and Consequences of U.S. Involvement in Torture*, Βοστώνη, Beacon Press, 2005, σ. 87.
46. Senate Select Committee on Intelligence, «Transcript of Proceedings before the Select Committee on Intelligence: Honduran Interrogation Manual Hearing», 16 Ιουνίου 1988 (Box 1 CIA Training Manuals, Folder: Interrogation Manual

- Hearings, National Security Archives). Παρατίθεται στο McCoy, *A Question of Torture*, σ. 96.
47. Tim Weiner, «Interrogation C.I.A.-Style», *New York Times*, 9 Φεβρουαρίου 1997. Steven M. Kleinman, «KUBARK Counterintelligence Interrogation Review: Observations of an Interrogator», Φεβρουάριος 2006, στο Intelligence Science Board, *Educing Information*, Ουάσινγκτον, National Defense Intelligence College, Δεκέμβριος 2006, σ. 96.
48. Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation*, Ιούλιος 1963, σ. 1 και 8. Το αποχαρακτηρισμένο εγχειρίδιο είναι διαθέσιμο στην πλήρη μορφή του από το Αρχείο Εθνικής Ασφάλειας (National Security Archive) στο www.gwu.edu/~nsarchiv. Η έμφαση, με τη λέξη «ηλεκτρικές» σε πλάγια γραφή, έχει προσιεθεί από τη συγγραφέα.
49. Στο ίδιο, σ. 1, 38.
50. Στο ίδιο, σ. 1-2.
51. Στο ίδιο, σ. 88.
52. Στο ίδιο, σ. 90.
53. Central Intelligence Agency, *Human Resource Exploitation Training Manual – 1983*. Το αποχαρακτηρισμένο εγχειρίδιο είναι διαθέσιμο στην πλήρη μορφή του από το National Security Archive στο www.gwu.edu/~nsarchiv. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Στο ίδιο.
54. Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation*, Ιούλιος 1963, σ. 49-50, 76-77.
55. Στο ίδιο, σ. 41, 66.
56. McCoy, *A Question of Torture*, σ. 8.
57. McCoy, «Cruel Science: CIA Torture & Foreign Policy», σ. 220.
58. Frantz Fanon, *A Dying Colonialism*, μτφ. Haakon Chevalier, 1965, ανατύπωση: Νέα Υόρκη, Grove Press, 1967, σ. 138.
59. Ο Pierre Messmer, ο Γάλλος υπουργός Άμυνας από το 1960 μέχρι το 1969, υποστηρίζει ότι οι Αμερικανοί προσκάλεσαν τους Γάλλους να εκπαιδεύσουν στρατιώτες στις ΗΠΑ. Ανταποκρινόμενος στο αίτημα, έστειλε στο Φορτί Μπραγκ το στρατηγό Paul Aussaresses, τον πιο διαβόητο και αμετανόητο ειδικό στα βασανιστήρια, για να εκπαιδεύσει στρατιώτες των ΗΠΑ σε τεχνικές «σύλληψης, ανάκρισης, βασανισμού». *Death Squads: The French School*, ντοκιμαντέρ σκηνοθετημένο από τη Marie-Monique Robin, Idéale Audience, 2003.
60. McCoy, *A Question of Torture*, σ. 65.
61. Dianna Ortiz, *The Blindfold's Eyes*, Νέα Υόρκη, Orbis Books, 2002, σ. 32.
62. Harbury, *Truth, Torture and the American Way*.
63. United Nations, *Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War*, ημε-

- ρομηγία επικύρωσης: 12 Αυγούστου 1949, www.ohchr.org. *Uniform Code of Military Justice*, υποκεφάλαιο 10: Punitive Articles, τμήμα 893, άρθρο 93, www.au.af.mil.
64. Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation*, σ. 2. Central Intelligence Agency, *Human Resource Exploitation Training Manual – 1983*.
65. Craig Gilbert, «War Will Be Stealthy», *Milwaukee Journal Sentinel*, 17 Σεπτεμβρίου 2001. Garry Wills, *Reagan's America: Innocents at Home*, Νέα Υόρκη, Doubleday, 1987, σ. 378.
66. Katharine Q. Seelye, «A Nation Challenged», *New York Times*, 29 Μαρτίου 2002. Alberto R. Gonzales, *Memorandum for the President*, 25 Ιανουαρίου 2002, www.nbc.msn.com.
67. Jerald Phifer, «Subject: Request for Approval of Counter-Resistance Strategies», *Memorandum for Commander, Joint Task Force 170*, 11 Οκτωβρίου 2002, σ. 6. Αποχαρακτηρισμένο έγγραφο, www.npr.org.
68. U.S. Department of Justice, Office of Legal Counsel, Office of the Assistant Attorney General, *Memorandum for Alberto R. Gonzales, Counsel to the President*, 1 Αυγούστου 2002, www.washingtonpost.com. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: «Military Commissions Act of 2006», υποκεφάλαιο VII, τμήμα 6, thomas.loc.gov. Alfred W. McCoy, «The U.S. Has a History of Using Torture», History News Network, George Mason University, 4 Δεκεμβρίου 2006, www.hnn.us. «The Imperial Presidency at Work», *New York Times*, 15 Ιανουαρίου 2006.
69. Kleinman, «KUBARK Counterintelligence Interrogation Review», σ. 95.
70. Dan Eggen, «Padilla Case Raises Questions about Anti-Terror Tactics», *Washington Post*, 19 Νοεμβρίου 2006.
71. Curt Anderson, «Lawyers Show Images of Padilla on Chains», Associated Press, 4 Δεκεμβρίου 2006. John Grant, «Why Did They Torture Jose Padilla», *Philadelphia Daily News*, 12 Δεκεμβρίου 2006.
72. AAP, «US Handling of Hicks Poor: PM», *Sydney Morning Herald*, 6 Φεβρουαρίου 2007.
73. Shafiq Rasul, Asif Iqbal & Ruhel Ahmed, *Composite Statement: Detention in Afghanistan and Guantánamo Bay*, Νέα Υόρκη, Center for Constitutional Rights, 26 Ιουλίου 2004, www.ccr-ny.org.
74. Adam Zagorin & Michael Duffy, «Inside the Interrogation of Detainee 063», *Time*, 20 Ιουνίου 2005.
75. James Yee & Aimee Molloy, *For God and Country: Faith and Patriotism under Fire*, Νέα Υόρκη, Public Affairs, 2005, σ. 101-102. Tim Golden & Margot Williams, «Hunger Strike Breaks Out at Guantánamo», *New York Times*, 8 Απριλίου 2007.
76. Craig Whitlock, «In Letter, Radical Cleric Details CIA Abduction, Egyptian Torture», *Washington Post*, 10 Νοεμβρίου 2006.

77. Στο ίδιο.
78. Amnesty International, «Italy, Abu Omar: Italian Authorities Must Cooperate Fully with All Investigations», δημόσια ανακοίνωση, 16 Νοεμβρίου 2006, www.amnesty.org.
79. Jumah al-Dossari, «Days of Adverse Hardship in U.S. Detention Camps – Testimony of Guantánamo Detainee Jumah al-Dossari», Amnesty International, 16 Δεκεμβρίου 2005.
80. Mark Landler & Souad Mekhennet, «Freed German Detainee Questions His Country's Role», *New York Times*, 4 Νοεμβρίου 2006.
81. A. E. Schwartzman & P. E. Termansen, «Intensive Electroconvulsive Therapy: A Follow-Up Study», *Canadian Psychiatric Association Journal*, τόμ. 12, τεύχ. 2, 1967, σ. 217.
82. Erik Eckholm, «Winning Hearts of Iraqis with a Sewage Pipeline», *New York Times*, 5 Σεπτεμβρίου 2004.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο άλλος δόκτορας του σοκ: Ο Μίλτον Φρίντμαν και η αναζήτηση ενός εργαστηρίου *laissez-faire*

1. Arnold C. Harberger, «Letter to a Younger Generation», *Journal of Applied Economics*, τόμ. 1, τεύχ. 1, 1998, σ. 2.
2. Katherine Anderson & Thomas Skinner, «The Power of Choice: The Life and Times of Milton Friedman», μεταδόθηκε από το PBS στις 29 Ιανουαρίου 2007.
3. Jonathan Peterson, «Milton Friedman, 1912-2006», *Los Angeles Times*, 17 Νοεμβρίου 2006.
4. Frank H. Knight, «The Newer Economics and the Control of Economic Activity», *Journal of Political Economy*, τόμ. 40, τεύχ. 4, Αύγουστος 1932, σ. 455.
5. Daniel Bell, «Models and Reality in Economic Discourse», στο Daniel Bell & Irving Kristol (επιμ.), *The Crisis in Economic Theory*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1981, σ. 57-58.
6. Milton Friedman & Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1998, σ. 24.
7. Larry Kudlow, «The Hand of Friedman», The Corner web log στο National Review Online, 16 Νοεμβρίου 2006, www.nationalreview.com.
8. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 21.
9. Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, 1962, αναστύπωση: Σικάγο, University of Chicago Press, 1982, σ. 15.
10. Don Patinkin, *Essays on and in the Chicago Tradition*, Ντέραμ (Νότια Καρολίνα), Duke University Press, 1981, σ. 4.

11. Friedrich A. Hayek, *The Road to Serfdom*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1944.
12. Συνέντευξη με τον Arnold C. Harberger που πραγματοποιήθηκε στις 3 Οκτωβρίου 2000 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* (τηλεοπτική σειρά του PBS), με διευθυντές παραγωγής τους Daniel Yergin και Sue Lena Thompson και παραγωγό της σειράς τον William Cran της Heights Productions (Βοστόνη, 2002). Το πλήρες απομαγνητοφωνημένο κείμενο της συνέντευξης είναι διαθέσιμο στο www.pbs.org.
13. John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire*, Λονδίνο, L & Virginia Woolf, 1926.
14. John Maynard Keynes, «From Keynes to Roosevelt: Our Recovery Plan Assayed», *New York Times*, 31 Δεκεμβρίου 1933.
15. John Kenneth Galbraith, *The Great Crash of 1929*, 1954, ανατύπωση: Νέα Υόρκη, Avon, 1979, σ. 168.
16. John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, 1919, ανατύπωση: Γουέσιμινστερ (Ηνωμένο Βασίλειο), Labour Research Department, 1920, σ. 251.
17. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 594.
18. Stephen Kinzer, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, Χόμποκεν (Νιου Τζέρσι), John Wiley & Sons, 2003, σ. 153-154. Stephen Kinzer, *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq*, Νέα Υόρκη, Times Books, 2006, σ. 4.
19. *El Imparcial*, 16 Μαρτίου 1951, παρατίθεται στο Stephen C. Schlesinger, Stephen Kinzer & John H. Coatsworth, *Bitter Fruit: The Story of the American Coup in Guatemala*, Χάρβαρντ (Μασαχουσέτη), Harvard University Press, 1999, σ. 52.
20. Ο Paterson χαρακτήρισε τους Αργεντινούς και Βραζιλιάνους οικονομολόγους «ροζ» σε μια συνέντευξή του στον Juan Gabriel Valdés. Μίλησε για την ανάγκη να «αλλάξουμε τον τρόπο ανατροφής των ανθρώπων» στον πρέσβη των ΗΠΑ στη Χιλή Willard Beaulac. Juan Gabriel Valdés, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1995, σ. 110-113.
21. Στο ίδιο, σ. 89.
22. Παρατίθεται από τον Joseph Grunwald, οικονομολόγο του Πανεπιστημίου Κολούμπια, που εκείνη την εποχή εργαζόταν στο Πανεπιστήμιο της Χιλής. Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 135.
23. Harberger, «Letter to a Younger Generation», σ. 2.
24. André Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory Versus Humanity*, Νότινγχαμ (Ηνωμένο Βασίλειο), Spokesman Books, 1976, σ. 7-8.

25. Kenneth W. Clements, «Larry Sjaastad, The Last Chicagoan», *Journal of International Money and Finance*, τεύχ. 24, 2005, σ. 867-869.
26. Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, σ. 8.
27. Μνημόνιο προς τον William Carmichael μέσω Jeffrey Puryear, από τον James W. Trowbridge, 24 Οκτωβρίου 1984, σ. 4. Παρατίθεται στο Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 194.
28. Στο ίδιο, σ. 206. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: «The Rising Risk of Recession», *Time*, 19 Δεκεμβρίου 1969.
29. Το 1963 ο De Castro έφυγε από το Σαντιάγο για να συνεχίσει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Έγινε πρόεδρος το 1965. Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 140, 165.
30. Στο ίδιο, σ. 159. Παρατίθεται από τον Ernesto Fontaine, απόφοιτο του Πανεπιστημίου του Σικάγου και καθηγητή στο Καθολικό Πανεπιστήμιο στο Σαντιάγο.
31. Στο ίδιο, σ. 6, 13.
32. Τρίτη έκθεση για το Καθολικό Πανεπιστήμιο της Χιλής και τη Διεύθυνση Διεθνούς Συνεργασίας, υπογράφεται από τον Gregg Lewis, Πανεπιστήμιο του Σικάγου, σ. 3. Παρατίθεται στο Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 132.
33. Συνέντευξη με τον Ricardo Lagos που πραγματοποιήθηκε στις 19 Ιανουαρίου 2002 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.
34. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 388.
35. Central Intelligence Agency, *Notes on Meeting with the President on Chile*, 15 Σεπτεμβρίου 1970, αποχαρακτηρισμένο έγγραφο, www.gwu.edu/~nsarchiv.
36. «The Last Dope from Chile», φέρει την υπογραφή «Al. H» και την ημερομηνία Σαντιάγο, 7 Σεπτεμβρίου 1970. Παρατίθεται στο Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 242-243.
37. Sue Branford & Bernardo Kucinski, *Debt Squads: The U.S., the Banks, and Latin America*, Λονδίνο, Zed Books, 1988, σ. 40, 51-52.
38. Subcommittee on Multinational Corporations, «The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-71», αναφορά στην Επιτροπή Εξωτερικών Σχέσεων της Γερουσίας των ΗΠΑ από την Υποεπιτροπή για τις Πολυεθνικές Εταιρείες, 21 Ιουνίου 1973, σ. 13.
39. Στο ίδιο, σ. 15.
40. Francisco Letelier, συνέντευξη, *Democracy Now!*, 21 Σεπτεμβρίου 2006.
41. Subcommittee on Multinational Corporations, «The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-71», σ. 4, 18.
42. Στο ίδιο, σ. 11, 15.
43. Στο ίδιο, σ. 17.
44. Αρχιεπισκοπή του Σάο Πάουλο, *Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive*

- Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979*, επιμ. Joan Dassin, μτφ. Jaime Wright, Όστιν, University of Texas Press, 1986, σ. 53.
45. William Blum, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since WWII*, Μονρόε (Μέριλαντ), Common Courage Press, 1995, σ. 195. «Times Diary: Liquidating Sukarno», *Times* (Λονδίνο), 8 Αυγούστου 1986.
46. Kathy Kadane, «U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s», *Washington Post*, 21 Μαΐου 1990.
47. Η Kadane πρωτοδημοσίευσε στη *Washington Post* το άρθρο για τους καταλόγους με βάση τα στοιχεία που συγκέντρωσε κατά τη διάρκεια ηχογραφημένων επίσημων συνεντεύξεων με κορυφαίους αξιωματούχους των ΗΠΑ που υπηρετούσαν στην Ινδονησία εκείνη την εποχή. Η υληροφορία για τους ασυρμάτους και τα όπλα εμφανίστηκε σε μια επιστολή της προς τον εκδότη του *New York Review of Books* με ημερομηνία 10 Απριλίου 1997 και βασιζόταν στις ίδιες συνεντεύξεις. Τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα των συνεντεύξεων βρίσκονται σήμερα στο National Security Archive στην Ουάσινγκτον. Kadane, «U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s».
48. John Hughes, *Indonesian Upheaval*, Νέα Υόρκη, David McKay Company Inc., 1967, σ. 132.
49. Συνήθως ο αριθμός των θυμάτων υπολογίζεται σε 500.000, συμπεριλαμβανομένων δημοσιευμάτων της *Washington Post* το 1966. Ο πρέσβης της Βρετανίας στην Ινδονησία εκτιμούσε ότι τα θύματα ανέρχονταν σε 400.000, όμως ανέφερε ότι ο Σουηδός πρέσβης, που είχε κάνει επιπρόσθετες έρευνες, θεωρούσε τον αριθμό αυτό «σημαντικά υποτιμημένο». Μερικοί πιστεύουν ότι τα θύματα έφτασαν το 1 εκατομμύριο, παρόλο που το 1968 η CIA ανέφερε σε μια έκθεσή της ότι είχαν σκοτωθεί 250.000 άνθρωποι, χαρακτηρίζοντας το γεγονός «μια από τις χειρότερες περιπτώσεις μαζικών δολοφονιών κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα». «Silent Settlement», *Time*, 17 Δεκεμβρίου 1965. John Pilger, *The New Rulers of the World*, Λονδίνο, Verso, 2002, σ. 34. Kadane, «U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s».
50. «Silent Settlement».
51. David Ransom, «Ford Country: Building an Elite for Indonesia», στο Steve Weissman (επιμ.), *The Trojan Horse: A Radical Look at Foreign Aid*, Πάλο Άλτο (Καλιφόρνια), Rampant Press, 1975, σ. 99.
52. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Στο ίδιο, σ. 100.
53. Robert Lubar, «Indonesia's Potholed Road Back», *Fortune*, 1 Ιουνίου 1968.
54. Goenawan Mohamad, *Celebrating Indonesia: Fifty Years with the Ford Foundation, 1953-2003*, Γζακάρτα, Ford Foundation, 2003, σ. 59.
55. Στο πρωτότυπο κείμενο ο συγγραφέας γράφει το όνομα του στρατηγού ως

- «Soeharto» (Σοεχάρτο). Το άλλαξα στον πιο διαδεδομένο τύπο «Suharto» (Σουχάρτο) για λόγους συνέπειας. Mohammad Sadli, «Recollections of My Career», *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, τόμ. 29, τεύχ. 1, Απρίλιος 1993, σ. 40.
56. Απόφοιτοι του προγράμματος Φορντ τοποθετήθηκαν στις ακόλουθες θέσεις: του υπουργού Εθνικής Οικονομίας, του υπουργού Εμπορίου, του προέδρου της Επιτροπής Εθνικού Σχεδιασμού, του αντιπροέδρου της Επιτροπής Εθνικού Σχεδιασμού, του γενικού γραμματέα Έρευνας για την Προώθηση Προϊόντων και Εμπορίου, του προέδρου της Τεχνικής Ομάδας Ξένων Επενδύσεων, του γενικού γραμματέα Βιομηχανίας και του πρέσβη στην Ουάσινγκτον. Ransom, «Ford Country», σ. 110.
57. Richard Nixon, «Asia After Vietnam», *Foreign Affairs*, τόμ. 46, τεύχ. 1, Οκτώβριος 1967, σ. 111. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Arnold C. Harberger, *Curriculum Vitae*, Νοέμβριος 2003, www.econ.ucla.edu.
58. Pilger, *The New Rulers of the World*, σ. 36-37.
59. CIA, «Secret Cable from Headquarters [Blueprint for Fomenting a Coup Climate], September 27, 1970», στο Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, Νέα Υόρκη, New Press, 2003, σ. 49-56.
60. Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 251.
61. Στο ίδιο, σ. 248-249.
62. Στο ίδιο, σ. 250.
63. Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, United States Senate, *Covert Action in Chile 1963-1973*, Ουάσινγκτον, U.S. Government Printing Office, 18 Δεκεμβρίου 1975, σ. 30.
64. Στο ίδιο, σ. 40.
65. Eduardo Silva, *The State and Capital in Chile: Business Elites, Technocrats, and Market Economics*, Μπούουλντερ (Κολοράντο), Westview Press, 1996, σ. 74.
66. Orlando Letelier, «The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awful Toll», *The Nation*, 28 Αυγούστου 1976.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το κράτος του σοκ: Η αιματηρή γέννηση της αντεπανάστασης

1. Niccolò Machiavelli, *The Prince*, μτφ. W. K. Marriott, Τορόντο, Alfred A. Knopf, 1992, σ. 42.
2. Milton Friedman & Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1998, σ. 592.
3. *Batalla de Chile*, ντοκιμαντέρ σε τρία μέρη με υλικό συγκεντρωμένο από την

- Patricia Guzmán, παραγωγής 1975-1979, Νέα Υόρκη, First Run/Icarus Films, 1993.
4. John Dinges & Saul Landau, *Assassination on Embassy Row*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 1980, σ. 64.
  5. *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, τόμ. 1, μτφ. Phillip E. Berryman, Νοτρ Νταμ, University of Notre Dame Press, 1993, σ. 153. Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, Νέα Υόρκη, New Press, 2003, σ. 153-154.
  6. Kornbluh, *The Pinochet File*, σ. 155-156.
  7. Οι αριθμοί αυτοί είναι υπό αμφισβήτηση, επειδή η στρατιωτική κυβέρνηση ήταν διαβόητη για την ικανότητά της να συγκαλύπτει και να αρνείται τα εγκλήματα της. Jonathan Kandell, «Augusto Pinochet, 91, Dictator Who Ruled by Terror in Chile, Dies», *New York Times*, 11 Δεκεμβρίου 2006. *Chile Since Independence*, επιμ. Leslie Bethell, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1993, σ. 178. Rupert Cornwell, «The General Willing to Kill His People to Win the Battle against Communism», *Independent* (Λονδίνο), 11 Δεκεμβρίου 2006.
  8. Juan Gabriel Valdés, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1995, σ. 252.
  9. Pamela Constable & Arturo Valenzuela, *A Nation of Enemies: Chile Under Pinochet*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company, 1991, σ. 187.
  10. Robert Harvey, «Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On», *The Economist*, 2 Φεβρουαρίου 1980.
  11. José Piñera, «How the Power of Ideas Can Transform a Country», www.josepinera.com.
  12. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 74-75.
  13. Στο ίδιο, σ. 69.
  14. Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 31.
  15. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 70.
  16. Ο μοναδικός φραγμός στο εμπόριο που διατήρησε ο Πινοτσέτ ήταν ένας δασμός 10%, που, στην ουσία, δε συνιστά φραγμό στο εμπόριο, αλλά ένα μικρό φόρο στις εισαγωγές. André Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory versus Humanity*, Νότιγγαμ (Ηνωμένο Βασίλειο), Spokesman Books, 1976, σ. 81.
  17. Οι εκτιμήσεις αυτές είναι συντηρητικές. Ο Gunder Frank έχει γράψει ότι στο πρώτο έτος της χουντικής διακυβέρνησης ο πληθωρισμός άγγιξε το 508% και ίσως να προσέγγιζε το 1.000% για τα «βασικά αγαθά». Το 1972, το τελευταίο έτος της κυβέρνησης Αλιέντε, ο πληθωρισμός ήταν 163%. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 170. Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, σ. 62.

18. *Que Pasa* (Σαντιάγο), 16 Ιανουαρίου 1975, παρατίθεται στο Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, σ. 26.
19. *La Tercera* (Σαντιάγο), 9 Απριλίου 1975, παρατίθεται στο Orlando Letelier, «The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awful Toll», *The Nation*, 28 Αυγούστου 1976.
20. *El Mercurio* (Σαντιάγο), 23 Μαρτίου 1976, παρατίθεται στο ίδιο.
21. *Que Pasa* (Σαντιάγο), 3 Απριλίου 1975, παρατίθεται στο ίδιο.
22. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 399.
23. Στο ίδιο, σ. 593-594.
24. Στο ίδιο, σ. 592-594.
25. Στο ίδιο, σ. 594.
26. Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, σ. 34.
27. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 172-173.
28. «Το 1980 οι δημόσιες δαπάνες για την υγεία μειώθηκαν κατά 17,6% σε σύγκριση με το 1970, ενώ για την παιδεία κατά 11,3%». Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 23, 26. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 172-173. Robert Harvey, «Chile's Counter-Revolution», *The Economist*, 2 Φεβρουαρίου 1980.
29. Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 22.
30. Albert O. Hirschman, «The Political Economy of Latin American Development: Seven Exercises in Retrospection», *Latin American Research Review*, τόμ. 12, τεύχ. 3, 1987, σ. 15.
31. Public Citizen, «The Uses of Chile: How Politics Trumped Truth in the Neo-Liberal Revision of Chile's Development», κείμενο προς συζήτηση, Σεπτέμβριος 2006, www.citizen.org.
32. «A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?», *BusinessWeek*, 12 Ιανουαρίου 1976.
33. Peter Dworkin, «Chile's Brave New World of Reaganomics», *Fortune*, 2 Νοεμβρίου 1981. Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 23. Letelier, «The Chicago Boys in Chile».
34. Hirschman, «The Political Economy of Latin American Development», σ. 15.
35. Τη δήλωση έκανε ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας της χούντας Jorge Cauas. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 173.
36. Ann Crittenden, «Loans from Abroad Flow to Chile's Rightist Junta», *New York Times*, 20 Φεβρουαρίου 1976.
37. «A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?», *BusinessWeek*, 12 Ιανουαρίου 1976.
38. Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, σ. 58.
39. Στο ίδιο, σ. 65-66.

40. Harvey, «Chile's Counter-Revolution». Letelier, «The Chicago Boys in Chile».
41. Gunter Frank, *Economic Genocide in Chile*, σ. 42.
42. Piñera, «How the Power of Ideas Can Transform a Country».
43. Robert M. Bleiberg, «Why Attack Chile?», *Barron's*, 22 Ιουνίου 1987.
44. Jonathan Kandell, «Chile, Lab Test for a Theorist», *New York Times*, 21 Μαρτίου 1976.
45. Kandell, «Augusto Pinochet, 91, Dictator Who Ruled by Terror in Chile, Dies». «A Dictator's Double Standard», *Washington Post*, 12 Δεκεμβρίου 2006.
46. Greg Grandin, *Empire's Workshop: Latin America and the Roots of U.S. Imperialism*, Νέα Υόρκη, Metropolitan Books, 2006, σ. 171.
47. Στο ίδιο, σ. 171.
48. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 197-198.
49. José Piñera, «Wealth through Ownership: Creating Property Rights in Chilean Mining», *Cato Journal*, τόμ. 24, τεύχ. 3, φθινόπωρο 2004, σ. 296.
50. Συνέντευξη με τον Alejandro Foxley που πραγματοποιήθηκε στις 26 Μαρτίου 2001 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.
51. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 219.
52. Central Intelligence Agency, «Field Listing – Distribution of Family Income – Gini Index», *World Factbook 2007*, www.cia.gov.
53. Letelier, «The Chicago Boys in Chile».
54. Milton Friedman, «Economic Miracles», *Newsweek*, 21 Ιανουαρίου 1974.
55. Glen Biglaiser, «The Internationalization of Chicago's Economics in Latin America», *Economic Development and Cultural Change*, τεύχ. 50, 2002, σ. 280.
56. Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 1990, σ. 149.
57. Παρατίθεται σε σημειώσεις του τότε Βραζιλιάνου πρέσβη στην Αργεντινή João Baptista Pinheiro. Reuters, «Argentine Military Warned Brazil, Chile of '76 Coup», CNN, 21 Μαρτίου 2007.
58. Ο Mario I. Blejer ήταν ο υπουργός Οικονομικών της Αργεντινής κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Είχε πάρει διδακτορικό στα οικονομικά από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου ένα έτος πριν από το πραξικόπημα. Ο Adolfo Diz, με διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου, ήταν πρόεδρος της κεντρικής τράπεζας κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Ο Fernando de Santibáñes, με διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου, εργαζόταν στην κεντρική τράπεζα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Ο Ricardo López Murphy, με μεταπτυχιακό από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου, ήταν ο διευθυντής του Γραφείου Οικονομικής Έρευνας και Φορολογικής Ανάλυσης στο Γενικό Λογιστήριο, που υπαγόταν στο Υπουργείο Οικονομικών (1974-1983). Αρκετοί ακόμα απόφοιτοι του Πανεπιστημίου του Σικάγου

- κατείχαν χαμηλόβαθμα αξιώματα ή ήταν οικονομικοί σύμβουλοι κατά τη διάρκεια της δικτατορίας.
59. Michael McCaughan, *True Crimes: Rodolfo Walsh*, Λονδίνο, Latin America Bureau, 2002, σ. 284-290. «The Province of Buenos Aires: Vibrant Growth and Opportunity», *BusinessWeek*, 14 Ιουλίου 1976, ειδικό διαφημιστικό ένθετο.
  60. Henry Kissinger & César Augusto Guzzetti, μνημόνιο συζήτησης, 10 Ιουνίου 1976, αποχαρακτηρισμένο έγγραφο, www.gwu.edu/~nsarchiv.
  61. «The Province of Buenos Aires». ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Στο ίδιο.
  62. McCaughan, *True Crimes*, σ. 299.
  63. Reuters, «Argentine Military Warned Brazil, Chile of '76 Coup».
  64. *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, τόμ. 2, μτφ. Phillip E. Berryman, Νοτρ Νταμ, University of Notre Dame Press, 1993, σ. 501.
  65. Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1998, σ. ix.
  66. Στο ίδιο, σ. 149, 175.
  67. Στο ίδιο, σ. 165.
  68. Weschler, *A Miracle, a Universe*, σ. 170.
  69. Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976*, Λονδίνο, Amnesty International Publications, 1977, σ. 35. Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, σ. 158.
  70. Alex Sanchez, Council on Hemispheric Affairs, «Uruguay: Keeping the Military in Check», 20 Νοεμβρίου 2006, www.coha.org.
  71. Gunter Frank, *Economic Genocide in Chile*, σ. 43. *Batalla de Chile*.
  72. United States Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, *Covert Action in Chile 1963-1973*, Ουάσινγκτον, U.S. Government Printing Office, 18 Δεκεμβρίου 1975, σ. 40.
  73. Αρχιεπισκοπή του Σάο Πάουλο, *Brasil: Nunca Mais / Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979*, επιμ. Joan Dassin, μτφ. Jaime Wright, Όστιν, University of Texas Press, 1986, σ. 13-14.
  74. Eduardo Galeano, «A Century of Wind», *Memory of Fire*, τόμ. 3, μτφ. Cedric Belfrage, Λονδίνο, Quartet Books, 1989, σ. 208.
  75. *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, τόμ. 1, σ. 153.
  76. Kornbluh, *The Pinochet File*, σ. 162.
  77. Weschler, *A Miracle, a Universe*, σ. 145. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Jane Mayer, «The Experiment», *The New Yorker*, 11 Ιουλίου 2005.
  78. Οι εκτιμήσεις αυτές βασίζονται στο γεγονός ότι κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου υπήρχαν στη Βραζιλία 8.400 πολιτικοί κρατούμενοι, και χιλιάδες από αυ-

τούς βασανίστηκαν. Στην Ουρουγουάη υπήρχαν 60.000 πολιτικοί κρατούμενοι και, σύμφωνα με τον Ερυθρό Σταυρό, πραγματοποιούνταν συστηματικά βασανιστήρια στις φυλακές. Υπολογίζεται ότι 50.000 Χιλιανοί βασανίστηκαν, όπως και τουλάχιστον 30.000 Αργεντινοί, γεγονός που καθιστά ιδιαίτερα συντηρητική την εκτίμηση ότι ο αριθμός των βασανισθέντων ανέρχεται σε 100.000. Larry Rohter, «Brazil Rights Group Hopes to Bar Doctors Linked to Torture», *New York Times*, 11 Μαρτίου 1999. Organization of American States, Inter-American Commission on Human Rights, *Report on the Situation of Human Rights in Uruguay*, 31 Ιανουαρίου 1978, www.cidh.org. Duncan Campbell & Jonathan Franklin, «Last Chance to Clean the Slate of the Pinochet Era», *Guardian* (Λονδίνο), 1 Σεπτεμβρίου 2003. Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, σ. ix.

79. McCaughan, *True Crimes*, σ. 290.

80. Στο ίδιο, σ. 274.

81. Στο ίδιο, σ. 285-289.

82. Στο ίδιο, σ. 280-282.

83. Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, σ. 25-26.

84. «Covert Action in Chile 1963-1973», σ. 45.

85. Weschler, *A Miracle, a Universe*, σ. 110. Department of State, «Subject: Secretary's Meeting with Argentine Foreign Minister Guzzetti», μνημόνιο συζήτησης, 7 Οκτωβρίου 1976, αποχαρακτηρισμένο έγγραφο, www.gwu.edu/~nsarchiv.

86. In Attendance – Παρασκευή 26 Μαρτίου 1976, αποχαρακτηρισμένο έγγραφο διαθέσιμο από το National Security Archive, www.gwu.edu/~nsarchiv.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ξεκαθαρίζοντας το τοπίο: Η τρομοκρατία φέρνει αποτελέσματα

1. Daniel Feierstein & Guillermo Levy, *Hasta que la muerte nos separe: Prácticas sociales genocidas en América Latina*, Μπουένος Άιρες, Ediciones al Margen, 2004, σ. 76.
2. Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1998, σ. xii.
3. Orlando Letelier, «The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awful Toll», *The Nation*, 28 Αυγούστου, 1976.
4. Στο ίδιο.
5. John Dinges & Saul Landau, *Assassination on Embassy Row*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 1980, σ. 207-210.
6. Pamela Constable & Arturo Valenzuela, *A Nation of Enemies: Chile Under Pinochet*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company, 1991, σ. 103-107. Peter Kornbluh, *The*

- Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, Νέα Υόρκη, New Press, 2003, σ. 167.
7. Eduardo Gallardo, «In Posthumous Letter, Lonely Ex-Dictator Justifies 1973 Chile Coup», Associated Press, 24 Δεκεμβρίου 2006.
  8. «Dos Veces Desaparecido», *Página*, τεύχ. 12, 21 Σεπτεμβρίου 2006.
  9. Ο Carlos Rozanski ήταν ο βασικός συντάκτης της ετυμολογίας, στη διατύπωση της οποίας συμμετείχαν επίσης οι δικαστές Norberto Lorenzo και Horacio A. Insaurralde. Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Νο 1, υπόθεση ΝΕ 2251/06, Σεπτέμβριος 2006, www.rodolfwalsh.org.
  10. Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Νο 1, υπόθεση ΝΕ 2251/06, Σεπτέμβριος 2006, www.rodolfwalsh.org.
  11. Στο ίδιο.
  12. United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, «Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide», ημερομηνία έγκρισης 9 Δεκεμβρίου 1948, www.ohchr.org.
  13. Leo Kuper, «Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century», στο Alexander Laban Hinton (επιμ.), *Genocide: An Anthropological Reader*, Μάλντεν (Μασσαχουσέτη), Blackwell, 2002, σ. 56.
  14. Beth Van Schaack, «The Crime of Political Genocide: Repairing the Genocide Convention's Blind Spot», *Yale Law Journal*, τόμ. 107, τεύχ. 7, Μάιος 1997.
  15. «Auto de la Sala de lo Penal de la Audiencia Nacional confirmando la jurisdicción de España para conocer de los crimines de genocidio y terrorismo cometidos durante la dictadura argentina», Μαδρίτη, 4 Νοεμβρίου 1998, www.derechos.org. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Van Schaack, «The Crime of Political Genocide».
  16. Baltasar Garzón, «Auto de Procesamiento a Militares Argentinos», Μαδρίτη, 2 Νοεμβρίου 1999, www.derechos.org.
  17. Michael McCaughan, *True Crimes: Rodolfo Walsh*, Λονδίνο, Latin America Bureau, 2002, σ. 182.
  18. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 16.
  19. Guillermo Levy, «Considerations on the Connections between Race, Politics, Economics, and Genocide», *Journal of Genocide Research*, τόμ. 8, τεύχ. 2, Ιούνιος 2006, σ. 142.
  20. Juan Gabriel Valdés, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1995, σ. 7-8 και 113.
  21. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 16.
  22. Στο ίδιο, σ. 39. Alfred Rosenberg, *Myth of the Twentieth Century: An Evaluation of the Spiritual-Intellectual Confrontations of Our Age*, 1930, ανατύπωση: Νιούπορτ Μπιτς (Καλιφόρνια), Noontide Press, 1993, σ. 333.

23. André Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory Versus Humanity*, Νότινγχαμ (Ηνωμένο Βασίλειο), Spokesman Books, 1976, σ. 41.
24. Στο ίδιο.
25. Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976*, Λονδίνο, Amnesty International Publications, 1977, σ. 65.
26. Στο ίδιο.
27. Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1998, σ. 159.
28. Diana Taylor, *Disappearing Acts: Spectacles of Gender and Nationalism in Argentina's «Dirty War»*, Ντέραμ (Νότια Καρολίνα), Duke University Press, 1997, σ. 105.
29. *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, τόμ. 1, μτφ. Phillip E. Berryman, Σάουθ Μπεντ (Ιντιάνα), University of Notre Dame Press, 1993, σ. 140.
30. Το άρθρο δημοσιεύτηκε στη *La Prensa* (Μπουένος Άιρες). Παρατίθεται στο Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, σ. 153.
31. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 153.
32. Αρχιεπισκοπή του Σάο Πάουλο, *Brasil: Nunca Mais / Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979*, επιμ. Joan Dassin, μτφ. Jaime Wright, Όστιν, University of Texas Press, 1986, σ. 106-110.
33. *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, τ. 1, σ. 149.
34. Letelier, «The Chicago Boys in Chile».
35. *Nunca Más (Never Again): The Report of the Argentine National Commission of the Disappeared*, Νέα Υόρκη, Farrar, Straus and Giroux, 1986, σ. 369.
36. Στο ίδιο, σ. 371.
37. Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976*, σ. 9.
38. Taylor, *Disappearing Acts*, σ. 111.
39. Αρχιεπισκοπή του Σάο Πάουλο, *Torture in Brazil*, σ. 64.
40. Karen Robert, «The Falcon Remembered», *NACLA Report on the Americas*, τόμ. 39, τεύχ. 3, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2005, σ. 12.
41. Victoria Basualdo, «Complicidad patronal-militar en la última dictadura argentina», *Engranajes: Boletín de FETIA*, τεύχ. 5, ειδική έκδοση, Μάρτιος 2006.
42. Αιομαγνητοφωνημένη συνέντευξη στον Rodrigo Gutiérrez των Pedro Troiani και Carlos Alberto Propato, πρώην εργατών της Ford και συνδικαλιστών, για ένα ντοκιμαντέρ για τα Ford Falcon με τον τίτλο *Falcon*.
43. «Demandan a la Ford por el secuestro de gremialistas durante la dictadura», *Página*, τεύχ. 12, 24 Φεβρουαρίου 2006.

44. Robert, «The Falcon Remembered», σ. 13-15. Απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη στον Gutierrez των Troiani και Propato.
45. «Demandan a la Ford por el secuestro de gremialistas durante la dictadura».
46. Στο ίδιο.
47. Larry Rohter, «Ford Motor Is Linked to Argentina's "Dirty War"», *New York Times*, 27 Νοεμβρίου 2002.
48. Στο ίδιο. Sergio Correa, «Los desaparecidos de Mercedes-Benz», *BBC Mundo*, 5 Νοεμβρίου 2002.
49. Robert, «The Falcon Remembered», σ. 14.
50. McCaughan, *True Crimes*, σ. 290.
51. *Nunca Más: The Report of the Argentine National Commission of the Disappeared*, σ. 22.
52. Δήλωση του πατέρα Santano. Patricia Marchak, *God's Assassins: State Terrorism in Argentina in the 1970s*, Μόντρεαλ, McGill-Queen's University Press, 1999, σ. 241.
53. Marchak, *God's Assassins*, σ. 155.
54. Levy, «Considerations on the Connections between Race, Politics, Economics, and Genocide», σ. 142.
55. Marchak, *God's Assassins*, σ. 161.
56. Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, σ. 42.
57. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 171, 188.
58. Στο ίδιο, σ. 147.
59. Το άρθρο δημοσιεύτηκε στη *La Prensa* (Μπουένος Άιρες) και παρατίθεται στο Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, σ. 153.
60. Constable & Valenzuela, *A Nation of Enemies*, σ. 78. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: L. M. Shirlaw, «A Cure for Devils», *Medical World*, τεύχ. 94, Ιανουάριος 1961, σ. 56, παρατίθεται στο Leonard Roy Frank (επιμ.), *History of Shock Treatment*, Σαν Φρανσίσκο, Frank, Σεπτέμβριος 1978, σ. 2.
61. McCaughan, *True Crimes*, σ. 295.
62. Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, σ. 77.
63. David Rose, «Guantanamo Briton "in Handcuff Torture"», *Observer* (Λονδίνο), 2 Ιανουαρίου 2005.
64. Milton Friedman & Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1998, σ. 596. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: David Rose, «Guantanamo Briton "in Handcuff Torture"», *Observer* (Λονδίνο), 2 Ιανουαρίου 2005.
65. Arnold C. Harberger, «Letter to a Younger Generation», *Journal of Applied Economics*, τόμ. 1, τεύχ. 1, 1998, σ. 4.
66. Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976*, σ. 34-35.
67. Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*,

- 1986, ανατύπωση: Νέα Υόρκη, Basic Books, 2000, σ. 16. François Ponchaud, *Cambodia Year Zero*, μτφ. Nancy Amphoux, 1977, ανατύπωση: Νέα Υόρκη, Rinehart and Winston, 1978, σ. 50.
68. United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, «Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide», εγκρίθηκε στις 9 Δεκεμβρίου 1948, www.ohchr.org.
69. Η HIJOS (μια οργάνωση υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων των παιδιών των εξαφανισμένων) εκτιμά ότι είναι περισσότερα από πεντακόσια παιδιά. HIJOS, «Lineamientos», www.hijos.org.ar. Στο Human Rights Watch, *Annual Report 2001* (www.hrw.org), αναφέρεται ο αριθμός διακοσίων περιπτώσεων.
70. Silvana Boschi, «Desaparición des menores durante la dictadura militar: Presentan un documento clave», *Clarín* (Μπουένος Άιρες), 14 Σεπτεμβρίου 1997.
71. Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, σ. 89.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

«Ουδεμία σχέση υπάρχει»:

Πώς μια ιδεολογία εξαγνίστηκε από τα εγκλήματά της

1. Donald Rumsfeld, *Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Speaking at Tribute to Milton Friedman*, Λευκός Οίκος, Ουάσινγκτον, 9 Μαΐου 2002, www.defenselink.mil.
2. Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Selling Accounts with Torturers*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 1990, σ. 147.
3. Anthony Lewis, «For Which We Stand: II», *New York Times*, 2 Οκτωβρίου 1975.
4. «A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?», *BusinessWeek*, 12 Ιανουαρίου 1976. Milton Friedman & Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1998, σ. 601.
5. Milton Friedman, «Free Markets and the Generals», *Newsweek*, 25 Ιανουαρίου 1982. Juan Gabriel Valdés, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1995, σ. 156.
6. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 596.
7. Στο ίδιο, σ. 398.
8. Συνέντευξη με τον Milton Friedman που πραγματοποιήθηκε την 1η Οκτωβρίου 2000 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.
9. Το βραβείο Νομπέλ Οικονομικών Επιστημών είναι ανεξάρτητο από τα υπόλοιπα βραβεία που απονέμει η Επιτροπή Νομπέλ. Η πλήρης ονομασία του είναι Βραβείο Sveriges Riksbank για τις Οικονομικές Επιστήμες στη Μνήμη του Άλφρεντ Νομπέλ.

10. Milton Friedman, «Inflation and Unemployment», ομιλία στην τελετή για την απονομή του βραβείου Νομπέλ, 13 Δεκεμβρίου 1976, www.nobelprize.org.
11. Orlando Letelier, «The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awful Toll», *The Nation*, 28 Αυγούστου 1976.
12. Neil Sheehan, «Aid by CIA Groups Put in the Millions», *New York Times*, 19 Φεβρουαρίου 1967.
13. Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976*, Λονδίνο, Amnesty International Publications, 1977, σελίδα με δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. Yves Dezalay & Bryant G. Garth, *The Internationalization of Palace Wars: Lawyers, Economists, and the Contest to Transform Latin American States*, Σικάγο, University of Chicago Press, 2002, σ. 71.
14. Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976*, σ. 48.
15. Η Επιτροπή για την Ειρήνη είχε μετονομαστεί σε Αντιπροσωπεία για την Ειρήνη όταν το Ίδρυμα Φορντ άρχισε να τη χρηματοδοτεί. Το Παρατηρητήριο της Αμερικής είναι τμήμα του Παρατηρητηρίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, το οποίο, όταν ιδρύθηκε, ονομαζόταν Παρατηρητήριο για τις Συμφωνίες του Ελσίνκι και είχε χρηματοδοτηθεί με 500.000 δολάρια από το Ίδρυμα Φορντ. Ο αριθμός των 30 εκατομμυρίων δολαρίων αναφέρθηκε σε μια συνέντευξη με τον Alfred Ironside στο Γραφείο Επικοινωνίας του Ιδρύματος Φορντ. Σύμφωνα με τον Ironside, τα περισσότερα χρήματα δαπανήθηκαν τη δεκαετία του 1980. Είπε ότι «σχεδόν δε δαπανήθηκε τίποτα για τα ανθρώπινα δικαιώματα στη Λατινική Αμερική κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950» και ότι «τη δεκαετία του 1960 πραγματοποιήθηκαν μια σειρά από επιχορηγήσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, το ύψος των οποίων ανερχόταν, κατά προσέγγιση, σε 700.000 δολάρια».
16. Dezalay & Garth, *The Internationalization of Palace Wars*, σ. 69.
17. David Ransom, «Ford Country: Building an Elite for Indonesia», στο Steve Weissman (επιμ.), *The Trojan Horse: A Radical Look at Foreign Aid*, Πάλο Άλτο (Καλιφόρνια), Rampart Press, 1975, σ. 96.
18. Valdés, *Pinochet's Economists*, σ. 158, 186, 308.
19. Ford Foundation, «History», 2006, www.fordfound.org.
20. Goenawan Mohamad, *Celebrating Indonesia: Fifty Years with the Ford Foundation, 1953-2003*, Τζακάρτα, Ford Foundation, 2003, σ. 56.
21. Dezalay & Garth, *The Internationalization of Palace Wars*, σ. 148.
22. Ford Foundation, «History», 2006, www.fordfound.org. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Frances Stonor Saunders, *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*, Νέα Υόρκη, New Press, 2000.
23. Αρχιεπισκοπή του Σάο Πάουλο, *Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive*

- Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979*, επιμ. Joan Dassin, μτφ. Jaime Wright, Όστιν, University of Texas Press, 1986, σ. 50.
24. Simon de Beauvoir & Gisèle Halimi, *Djamila Bouhache*, μτφ. Peter Green, Νέα Υόρκη, Macmillan, 1962, σ. 19, 21, 31.
25. Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1998, σ. 113.
26. Έχω κάνει μερικές μικρές αλλαγές στη μετάφραση της Feitlowitz για να υπάρχει περισσότερη σαφήνεια. Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, σ. 113-115. Η έμφαση υπάρχει στο πρωτότυπο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Διάσωση χάρη σε έναν πόλεμο: Ο θαυσερισμός και οι χρήσιμοι εχθροί του

1. Carl Schmitt, *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, 1922, ανατύπωση: Βερολίνο, Duncker & Humblot, 1993, σ. 13.
2. Αλληλογραφία από τη Hayek Collection, κουτί 101, φάκελος 26, Hoover Institution Archives, Πάλο Άλτο (Καλιφόρνια). Η ημερομηνία στην επιστολή της Θάτσερ είναι 17 Φεβρουαρίου. Ευχαριστώ τον Greg Grandin.
3. Peter Dworkin, «Chile's Brave New World of Reaganomics», *Fortune*, 2 Νοεμβρίου 1981.
4. Milton Friedman & Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1998, σ. 387.
5. Donald Rumsfeld, *Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Speaking at Tribute to Milton Friedman*, Λευκός Οίκος, Ουάσινγκτον, 9 Μαΐου 2002, www.defenselink.mil.
6. Milton Friedman, «Economic Miracles», *Newsweek*, 21 Ιανουαρίου 1974.
7. Στην απομαγνητοφωνημένη μεταγραφή της ομιλίας του Rumsfeld υπάρχει ένα λάθος: «Θα πάρουν θα πάρουν λάθος μάθημα». Αφαίρεσα την επανάληψη για να μην υπάρχει σύγχυση. Donald Rumsfeld, *Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Speaking at Tribute to Milton Friedman*.
8. Henry Allen, «Hayek: The Answer Man», *Washington Post*, 2 Δεκεμβρίου 1982.
9. Συνέντευξη με τον Milton Friedman που πραγματοποιήθηκε την 1η Οκτωβρίου 2000 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.
10. Arnold C. Harberger, *Curriculum Vitae*, Νοέμβριος 2003, www.econ.ucla.edu.
11. Στο ίδιο. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 607-609.
12. *The Political Economy of Policy Reforms*, επιμ. John Williamson, Ουάσινγκτον, Institute for International Economics, 1994, σ. 467.
13. Carmen DeNavas-Walt, Bernadette D. Proctor, Cheryl Hill Lee, U.S. Census

- Bureau, *Income, Poverty and Health Insurance Coverage in the United States: 2005*, Αύγουστος 2006, www.census.gov. Central Intelligence Agency, *World Factbook 2007*, www.cia.gov.
14. Allan H. Meltzer, «Choosing Freely: The Friedman's Influence on Economic and Social Policy», στο M. Wynne, H. Rosenblum & R. Formaini (επιμ.), *The Legacy of Milton and Rose Friedman's Free to Choose*, Ντάλας, Federal Reserve Bank of Dallas, 2004, σ. 204, www.dalassfed.org.
  15. John Campbell, *Margaret Thatcher: The Iron Lady*, τόμ. 2, Λονδίνο, Jonathan Cape, 2003, σ. 174-175. Patrick Cosgrave, *Thatcher: The First Term*, Λονδίνο, Bodley Head, 1985, σ. 158-159.
  16. Kevin Jefferys, *Finest & Darkest Hours: The Decisive Events in British Politics from Churchill to Blair*, Λονδίνο, Atlantic Books, 2002, σ. 208.
  17. Σύμφωνα με μια δημοσκόπηση της MORI (κατά την Gallup, το ποσοστό επιδοκμασίας για τη Θάτσερ ήταν 23%). «President Bush: Overall Job Rating», www.pollingreport.com, ημερομηνία πρόσβασης: 12 Μαΐου 2007. Malcolm Rutherford, «1982: Margaret Thatcher's Year», *Financial Times* (Λονδίνο), 31 Δεκεμβρίου 1982.
  18. Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Νόρμαν (Οκλαχόμα), University of Oklahoma Press, 1991.
  19. Hossein Bashiriyeh, *The State and Revolution in Iran, 1962-1982*, Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1984, σ. 170-171.
  20. «On the Record», *Time*, 14 Φεβρουαρίου 1983.
  21. Campbell, *Margaret Thatcher: The Iron Lady*, τ. 2, σ. 128.
  22. Leonard Downie Jr. & Jay Ross, «Britain: South Georgia Taken», *Washington Post*, 26 Απριλίου 1982. «Jingoism Is Not the Way», *Financial Times* (Λονδίνο), 5 Απριλίου 1982.
  23. Tony Benn, *The End of an Era: Diaries 1980-1990*, επιμ. Ruth Winstone, Λονδίνο, Hutchinson, 1992, σ. 206.
  24. Angus Deming, «Britain's Iron Lady», *Newsweek*, 14 Μαΐου 1979. Jefferys, *Finest & Darkest Hours*, σ. 226.
  25. BBC News, «1982: First Briton Dies in Falklands Campaign», *On This Day, 24 April*, news.bbc.co.uk.
  26. Rutherford, «1982».
  27. Michael Getler, «Dockers' Union Agrees to Settle Strike in Britain», *Washington Post*, 21 Ιουλίου 1984.
  28. «TUC at Blackpool (Miner's Strike): Labour Urged to Legislate on NUM Strike Fines», *Guardian* (Λονδίνο), 4 Σεπτεμβρίου 1985. Seumas Milne, *The Enemy Within: Thatcher's Secret War against the Miners*, Λονδίνο, Verso, 2004. Seumas Milne, «What Stella Left Out», *Guardian* (Λονδίνο), 3 Οκτωβρίου 2000.

9. «A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?», *BusinessWeek*, 12 Ιανουαρίου 1976.
10. Sachs, *The End of Poverty*, σ. 93.
11. Sachs, *Commanding Heights*.
12. Catherine M. Conaghan & James M. Malloy, *Unsettling Statecraft: Democracy and Neoliberalism in the Central Andes*, Πίτομπεργκ (Πενσιλβάνια), University of Pittsburgh Press, 1994, σ. 127.
13. Sachs, *The End of Poverty*, σ. 95.
14. Susan Velasco Portillo, «V́ctor Paz: Decreto es coyuntural, pero puede durar 10 ó 20 años», *La Prensa* (Λα Πας), 28 Αυγούστου 2005.
15. Στο ίδιο.
16. Conaghan & Malloy, *Unsettling Statecraft*, σ. 129.
17. Alberto Zuazo, «Bolivian Labor Unions Dealt Setback», United Press International, 9 Οκτωβρίου 1985. Juan de Onis, «Economic Anarchy Ends», *Los Angeles Times*, 6 Νοεμβρίου 1985.
18. Τα σχόλια βασίζονται στις αναμνήσεις των μελών της ομάδας έκτακτης ανάγκης για την οικονομία. Velasco Portillo, «V́ctor Paz: Decreto es coyuntural, pero puede durar 10 ó 20 años».
19. Στο ίδιο.
20. Harlan K. Ullman & James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*, Ουάσιγκτον, NDU Press, 1996, σ. xxv.
21. Conaghan & Malloy, *Unsettling Statecraft*, σ. 186.
22. Peter McFarren, «48-hour Strike Hurts Country», Associated Press, 5 Σεπτεμβρίου 1985. Mike Reid, «Sitting Out the Bolivian Miracle», *Guardian* (Λονδίνο), 9 Μαΐου 1987.
23. Robert J. Alexander, *A History of Organized Labor in Bolivia*, Γουέστπορτ (Κονέκτικατ), Praeger, 2005, σ. 169.
24. Sam Zuckerman, «Bolivian Bankers See Some Hope After Years of Economic Chaos», *American Banker*, 13 Μαρτίου 1987. Waltraud Queiser Morales, *Bolivia: Land of Struggle*, Σαν Φρανσίσκο, Westview Press, 1992, σ. 159.
25. Τα στατιστικά στοιχεία προέρχονται από την Inter-American Development Bank. Morales, *Bolivia*, σ. 159.
26. Erick Foronda, «Bolivia: Paz Has Trouble Selling "Economic Miracle"», *Latinamerica Press*, τόμ. 21, τεύχ. 5, 16 Φεβρουαρίου 1989, σ. 7, παρατίθεται στο Morales, *Bolivia*, σ. 160.
27. Alexander, *A History of Organized Labor in Bolivia*, σ. 169.
28. Συνέντευξη με τον Gonzalo Sánchez de Lozada που παραχωρήθηκε στις 20 Μαρτίου 2001 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

29. Peter McFarren, «Farmers' Siege of Police Points Up Bolivia's Drug-Dealing Problems», Associated Press, 12 Ιανουαρίου 1986.
30. Peter McFarren, «Bolivia – Bleak but Now Hopeful», Associated Press, 23 Μαΐου 1989.
31. Οι Conaghan και Malloy γράφουν: «Υπάρχουν ελάχιστες αμφιβολίες ότι το λαθρεμπόριο ναρκωτικών (όπως και η διεθνής βοήθεια που έλαβε ο Πας) συνέβαλε στην άμβλυση των πληγμάτων της σταθεροποίησης. Εκτός από την αύξηση των εισοδημάτων, πιστεύεται ότι η ένεση των "ναρκωδολαρίων" στο τραπεζικό σύστημα βοήθησε στη σταθεροποίηση του νομίσματος κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού της δεκαετίας». Conaghan & Malloy, *Unsettling Statecraft*, σ. 198.
32. Tyler Bridges, «Bolivia Turns to Free Enterprise Among Hard Times», *Dallas Morning News*, 29 Ιουνίου 1987. Conaghan & Malloy, *Unsettling Statecraft*, σ. 198.
33. John Sedgwick, «The World of Doctor Debt», *Boston Magazine*, Μάιος 1991.
34. «Taming the Beast», *The Economist*, 15 Νοεμβρίου 1986.
35. Sachs, *Commanding Heights*.
36. Peter Passel, «Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist», *New York Times*, 27 Ιουνίου 1993.
37. «New Austerity Package Revealed», *Latin American Regional Reports: Andean Group*, 13 Δεκεμβρίου 1985.
38. Δεν αναφέρεται το όνομα του τραπεζίτη. Zuckerman, «Bolivian Bankers See Some Hope After Years of Economic Chaos».
39. *The Political Economy of Policy Reform*, επιμ. John Williamson, Ουάσινγκτον, Institute for International Economics, 1994, σ. 479.
40. Associated Press, «Bolivia Now Under State of Siege», *New York Times*, 20 Σεπτεμβρίου 1985.
41. «Bolivia to Lift State Siege», United Press International, 17 Δεκεμβρίου 1985. «Bolivia Now Under State Siege».
42. Conaghan & Malloy, *Unsettling Statecraft*, σ. 149.
43. Reuters, «Bolivia Strike Crumbling», *Globe and Mail* (Τορόντο), 21 Σεπτεμβρίου 1985.
44. Peter McFarren, «Detainees Sent to Internment Camps», Associated Press, 29 Αυγούστου 1986. «Bolivia: Government Frees Detainees, Puts Off Plans for Mines», Inter Press Service, 16 Σεπτεμβρίου 1986.
45. Sachs, *The End of Poverty*, σ. 96.
46. Sánchez de Lozada, *Commanding Heights*.
47. Conaghan & Malloy, *Unsettling Statecraft*, σ. 149.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η κρίση είναι αποτελεσματική: Η συσκευασία της θεραπείας-σοκ

1. A. E. Hotchner, *Papa Hemingway*, 1966, ανατύπωση: Νέα Υόρκη, Carroll & Graf, 1999, σ. 280.
2. Jim Shultz, «Deadly Consequences: The International Monetary Fund and Bolivia's "Black February"», Κοτσαμιάμπα (Βολιβία), The Democracy Center, Απρίλιος 2005, σ. 14, www.democracyctr.org.
3. Albert O. Hirschman, «Reflections on the Latin American Experience», στο Leon N. Lindberg & Charles S. Maier (ειμ.), *The Politics of Inflation and Economic Stagnation: Theoretical Approaches and International Case Studies*, Ουάσινγκτον, Brookings Institution, 1985, σ. 76.
4. Banco Central de la República Argentina, *Memoria Annual 1985*, www.bcra.gov.ar. Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 1990, σ. 152. «Brazil Refinancing Foreign Debt Load», *New York Times*, 2 Ιουλίου 1964. Alan Riding, «Brazil's Leader Urges Negotiations on Debt», *New York Times*, 22 Σεπτεμβρίου 1985.
5. Robert Harvey, «Chile's Counter-Revolution», *The Economist*, 2 Φεβρουαρίου 1980. World Bank, *Economic Memorandum: Argentina*, Ουάσινγκτον, World Bank, 1985, σ. 17.
6. Ο σύμβουλος ήταν ο Franklin Willis. Michael Hirsh, «Follow the Money», *Newsweek*, 4 Απριλίου 2005.
7. Terence O'Hara, «6 U.S. Banks Held Pinochet's Accounts», *Washington Post*, 16 Μαρτίου 2005.
8. United Press International, «Former Cabinet Minister Arrested in Argentina», *Seattle Times*, 17 Νοεμβρίου 1984.
9. World Bank, *Economic Memorandum: Argentina*, σ. 17. «Documentación que prueba los ilícitos de Martínez de Hoz», *La Voz del Interior*, 6 Οκτωβρίου 1984, παρατίθεται στο H. Hernandez, *Justicia y Deuda Externa Argentina*, Σάνια Φε (Αργεντινή), Editorial Universidad de Santa Fe, 1988, σ. 36.
10. H. Hernandez, *Justicia y Deuda Externa Argentina*, σ. 37.
11. Στο ίδιο.
12. Το περιγράφει ως «μια έκθεση για το πώς πρέπει να γίνονται επενδύσεις στις Μπαχάμες, στο Λουξεμβούργο, στον Παναμά, στην Ελβετία και στο Λιχτενστάιν. Υπήρχε επίσης μια υποενοότητα –ιδιαίτερα τεχνοκρατική– για τη φορολογική νομοθεσία σε αυτές τις χώρες». Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1998, σ. 57.
13. Norberto Galasso, *De la Banca Baring al FMI*, Μπουένος Άιρες, Ediciones Colihue,

- 2002, σ. 246. Adolfo Pérez Esquivel, «¿Cuándo comenzó el terror del 24 de marzo de 1976?», *La Fogata*, 24 Μαρτίου 2004, www.lafogata.org.
14. U.S. State Department, μνημόνιο συζήτησης, θέμα: Secretary's Meeting with Argentine Foreign Minister Guzzetti, 7 Οκτωβρίου 1976, αποχαρακτηρισμένο έγγραφο, www.gwu.edu/~nsarchiv.
15. Sue Branford & Bernardo Kucinski, *The Debt Squads: The US, the Banks, and Latin America*, Λονδίνο, Zed Books, 1988, σ. 95.
16. Matthew L. Wald, «A House, Once Again, Is Just Shelter», *New York Times*, 6 Φεβρουαρίου 1983.
17. Jaime Poniachik, «Cómo empezó la deuda externa», *La Nación* (Μπουένος Άιρες), 6 Μαΐου 2001.
18. Donald V. Coes, *Macroeconomic Crises: Politics and Growth in Brazil, 1964-1990*, Ουάσινγκτον, World Bank, 1995, σ. 187. Eghosa E. Osaghae, *Structural Adjustment and Ethnicity in Nigeria*, Ουαλά (Σουηδία), Nordiska Afrikainstitutet, 1995, σ. 24. T. Ademola Oyejide & Mufutau I. Raheem, «Nigeria», στο Lance Taylor (επιμ.), *The Rocky Road to Reform: Adjustment, Income Distribution, and Growth in the Developing World*, Κέμπριτζ (Μασαχουσέτη), MIT Press, 1993, σ. 302.
19. International Monetary Fund, *Fund Assistance for Countries Facing Exogenous Shock*, 8 Αυγούστου 2003, σ. 37, www.imf.org.
20. Banco Central de la República Argentina, *Memoria Anual 1989*, www.bcra.gov.ar.
21. «Interview with Arnold Harberger», *The Region*, Federal Reserve Bank of Minneapolis, Μάρτιος 1999, www.minneapolisfed.org.
22. Ο πρώην καθηγητής του Πανεπιστημίου του Σικάγου Stanley Fischer υπήρξε ο πρώτος αναπληρωτής διοικητικός διευθυντής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου το 1994, ο Raghuram Rajan ήταν ο επικεφαλής οικονομολόγος το 2003, ο Michael Mussa ήταν ο διευθυντής του Τμήματος Έρευνας στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο το 1991 και ο Danyang Xie ήταν ο υπεύθυνος οικονομολόγος για το Τμήμα Αφρικής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου το 2003.
23. International Monetary Fund, «Article I – Purposes», *Articles of Agreement of the International Monetary Fund*, www.imf.org.
24. «Speech by Lord Keynes in Moving to Accept the Final Act at the Closing Plenary Session, Bretton Woods, 22 July 1944», στο Donald Moggridge (επιμ.), *Collected Writings of John Maynard Keynes*, Λονδίνο, Macmillan, 1980, σ. 103.
25. John Williamson, «In Search of a Manual for Technopols», στο John Williamson (επιμ.), *The Political Economy of Policy Reform*, Ουάσινγκτον, Institute for International Economics, 1994, σ. 18.
26. «Appendix: The "Washington Consensus"», στο *The Political Economy of Policy Reform*, σ. 27.

27. Williamson, *The Political Economy of Policy Reform*, σ. 17.
28. Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company, 2002, σ. 13.
29. Davison L. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus... Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund*, πρόλογος: Errol K. McLeod, Νέα Υόρκη, New Horizons Press, 1990, σ. 102.
30. Dani Rodrik, «The Rush to Free Trade in the Developing World: Why So Late? Why Now? Will It Last?», στο Stephan Haggard & Steven B. Webb (επιμ.), *Voting for Reform: Democracy, Political Liberalization and Economic Adjustment*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1994, σ. 82. Η έμφαση έχει προστεθεί από τη συγγραφέα.
31. Στο ίδιο, σ. 81.
32. «[...] Όποια κι αν είναι τα προτερήματα της μεταρρύθμισης του εμπορίου, ο αιτιώδης δεσμός ανάμεσα στο καθεστώς του εμπορίου και στην τάση για μακροοικονομικές κρίσεις είναι κακά οικονομικά». Dani Rodrik, «The Limits of Trade Policy Reform in Developing Countries», *Journal of Economic Perspectives*, τόμ. 6, τεύχ. 1, χειμώνας 1992, σ. 95.
33. Herasto Reyes, «Argentina: historia de una crisis», *La Prensa* (Πόλη του Παναμά), 12 Ιανουαρίου 2002.
34. Nathaniel C. Nash, «Turmoil, Then Hope in Argentina», *New York Times*, 31 Ιανουαρίου 1991.
35. «Interview with Arnold Harberger».
36. José Natanson, *Buenos muchachos: Vida y obra de los economistas del establishment*, Μπουένος Άιρες, Libros del Zorzal, 2004.
37. Paul Blustein, *And the Money Kept Rolling In (and Out): Wall Street, the IMF, and the Bankrupting of Argentina*, Νέα Υόρκη, PublicAffairs, 2005, σ. 21.
38. Στο ίδιο, σ. 24. Συνέντευξη με τον Domingo Cavallo που πραγματοποιήθηκε στις 30 Ιανουαρίου 2002 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org. César V. Herrera & Marcelo García, «A 10 años de la privatización de YPF – Análisis y consecuencias en la Argentina y en la Cuenca del Golfo San Jorge», Centro Regional de Estudios Económicos de la Patagonia Central, 23 Ιανουαρίου 2003, www.creepace.co.ar. Antonio Camou, «Saber técnico y política en los orígenes del menemismo», *Perfiles Latinoamericanos*, τόμ. 7, τεύχ. 12, Ιούνιος 1998. Carlos Saúl Menem, ομιλία κατά τη διάρκεια γεύματος με τον Πρόεδρο του Μεξικού Ernesto Zedillo, 26 Νοεμβρίου 1997, zedillo.presidencia.gob.mx. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Συνέντευξη με τον Alejandro Olmos Gaona, «Las deudas hay que pagarlas, las estafas no». *LaVaca*, 20 Ιανουαρίου 2006, www.lavaca.org.
39. «Menem's Miracle», *Time International*, 13 Ιουλίου 1992.
40. Cavallo, *Commanding Heights*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Κλείνοντας την πόρτα στην ιστορία:

Μια κρίση στην Πολωνία, μια σφαγή στην Κίνα

1. Leszek Balcerowicz, «Losing Milton Friedman, A Revolutionary Muse of Liberty», *Daily Star* (Βηρυτός), 22 Νοεμβρίου 2006.
2. Michael Freedman, «The Radical», *Forbes*, 13 Φεβρουαρίου 2006.
3. Joseph Fewsmith, *China Since Tiananmen: The Politics of Transition*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2001, σ. 35.
4. Ο εμβρυακός πυρήνας της Αλληλεγγύης ήταν ένα ημιανεξάρτητο συνδικάτο που ονομαζόταν Ελεύθερα Εργατικά Συνδικάτα της Ακτής, είχε συγκροτηθεί το 1978 και οργάνωσε τις απεργίες που θα οδηγούσαν στην ίδρυση της Αλληλεγγύης.
5. Thomas A. Sancton, «He Dared to Hope», *Time*, 4 Ιανουαρίου 1982.
6. Στο ίδιο.
7. «Solidarity's Programme Adopted by the First National Congress», στο Peter Raina, *Poland 1981: Towards Social Renewal*, Λονδίνο, George Allen & Unwin, 1985, σ. 326-380.
8. Sancton, «He Dared to Hope».
9. Egil Aarvik, «The Nobel Peace Prize 1983 Presentation Speech», Όσλο (Νορβηγία), 10 Δεκεμβρίου 1983, www.nobelprize.org.
10. Lawrence Weschler, «A Grand Experiment», *The New Yorker*, 13 Νοεμβρίου 1989.
11. Jeffrey D. Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, Νέα Υόρκη, Penguin, 2005, σ. 120. Magdalena Wyganowska, «Transformation of the Polish Agricultural Sector and the Role of the Donor Community», *USAID Mission to Poland*, Σεπτέμβριος 1998, www.udsaid.gov.
12. James Risen, «Cowboy of Poland's Economy», *Los Angeles Times*, 9 Φεβρουαρίου 1990.
13. Sachs, *The End of Poverty*, σ. 111.
14. Weschler, «A Grand Experiment».
15. Sachs, *The End of Poverty*, σ. 114.
16. Στο ίδιο. Weschler, «A Grand Experiment».
17. Συνέντευξη με τον Jeffrey D. Sachs που πραγματοποιήθηκε στις 15 Ιουνίου 2000 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.
18. Przemyslaw Wielgosz, «25 Years of Solidarity», αδημοσίευτη διάλεξη, Αύγουστος 2005. Με την άδεια του συγγραφέα.
19. Sachs, *The End of Poverty*, σ. 117. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Randy Boyagoda, «Europe's Original Sin», *The Walrus*, Φεβρουάριος 2007, www.walrusmagazine.com.

20. Weschler, «A Grand Experiment». Συνέντευξη με τον Gonzalo Sánchez de Lozada που παραχωρήθηκε στις 20 Μαρτίου 2001 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.
21. Weschler, «A Grand Experiment».
22. Balcerowicz, «Losing Milton Friedman».
23. «Walesa: U.S. Has Stake in Poland's Success», United Press International, 25 Αυγούστου 1989.
24. Παρατίθεται στο Zofia Kuratowska, «Solidarity's Foremost Expert on Health Services and Now a Leading Legislator». Weschler, «A Grand Experiment».
25. John Tagliabue, «Poles Approve Solidarity-Led Cabinet», *New York Times*, 13 Σεπτεμβρίου 1989.
26. Weschler, «A Grand Experiment». «Mazowiecki Taken Ill in Parliament», *Guardian Weekly* (Λονδίνο), 17 Σεπτεμβρίου 1989.
27. Anne Applebaum, «Exhausted Polish PM's Cabinet Is Acclaimed», *Independent* (Λονδίνο), 13 Σεπτεμβρίου 1989.
28. Weschler, «A Grand Experiment».
29. Στο ίδιο.
30. Leszek Balcerowicz, «Poland», στο John Williamson (επιμ.), *The Political Economy of Policy Reform*, Ουάσινγκτον, Institute for International Economics, 1994, σ. 177.
31. Στο ίδιο, σ. 176-177.
32. Στο ίδιο, σ. 163.
33. Thomas Carothers, «The End of the Transition Paradigm», *Journal of Democracy*, τόμ. 13, τεύχ. 1, Ιανουάριος 2002, σ. 6-7.
34. George J. Church, «The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev», *Time*, 4 Ιανουαρίου 1988.
35. Francis Fukuyama, «The End of History?», *The National Interest*, καλοκαίρι 1989. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1992.
36. Milton Friedman & Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1998, σ. 603.
37. Francis Fukuyama, «The End of History?».
38. Στο ίδιο.
39. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 520-522.
40. Στο ίδιο, σ. 558. Milton Friedman, «If Only the United States Were as Free as Hong Kong», *Wall Street Journal*, 8 Ιουλίου 1997.
41. Maurice Meisner, *The Deng Xiaoping Era: An Inquiry into the Fate of Chinese Socialism, 1978-1994*, Νέα Υόρκη, Hill and Wang, 1996, σ. 455. «Deng's June 9 Speech: "We

- Face a Rebellious Clique” and “Dregs of Society”, *New York Times*, 30 Ιουνίου 1989.
42. Ο Φρίντμαν προσκλήθηκε στην Κίνα με διάφορες ιδιότητες (ως συμμετέχων σε συνέδριο, ως ακαδημαϊκός που θα πραγματοποιούσε μια διάλεξη), όμως στα απομνημονεύματά του χαρακτηρίζει την επίσκεψή του επίσημη. «Ήμουν φιλοξενούμενος των κρατικών Αρχών», έχει γράψει. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 601.
43. Στο ίδιο, σ. 517, 537, 609. Η έμφαση στο πρωτότυπο.
44. Στο ίδιο, σ. 601-602.
45. Wang Hui, *China's New Order: Society, Politics, and Economy in Transition*, Κέμπριτζ (Μασαχουσέτη), Harvard University Press, 2003, σ. 45, 54.
46. Στο ίδιο, σ. 54.
47. Στο ίδιο, σ. 57.
48. Meisner, *The Deng Xiaoping Era*, σ. 463-465.
49. «China's Harsh Actions Threaten to Set Back 10-Year Reform Drive», *Wall Street Journal*, 5 Ιουνίου 1989.
50. «Deng's June 9 Speech: “We Face a Rebellious Clique” and “Dregs of Society”». ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Henry Kissinger, «The Caricature of Deng as a Tyrant Is Unfair», *Washington Post*, 1 Αυγούστου 1989.
51. Συνέντευξη με τον Orville Schell που πραγματοποιήθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2005 για το επεισόδιο «The Tank Man» της σειράς *Frontline* του PBS. Ολόκληρη η απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη είναι διαθέσιμη στο www.pbs.org.
52. Wang, *China's New Order*, σ. 65-66.
53. Meisner, *The Deng Xiaoping Era*, σ. 482. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2005, σ. 135.
54. Mo Ming, «90 Percent of China's Billionaires Are Children of Senior Officials», *China Digital Times*, 2 Νοεμβρίου 2006, www.chinadigitaltimes.net.
55. Human Rights Watch, «Race to the Bottom: Corporate Complicity in Chinese Internet Censorship», *Human Rights Watch*, τόμ. 18, τεύχ. 8(c), Αύγουστος 2006, σ. 28, 43. Wang, *China's New Order*, σ. 65.
56. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 516.
57. Jaroslaw Urbanski, «Workers in Poland After 1989», Workers Initiative Poland, paspartoo.w.interia.pl. Weschler, «A Grand Experiment».
58. Mark Kramer, «Polish Workers and the Post-Communist Transition, 1989-1993», *Europe-Asia Studies*, Ιούνιος 1995. World Bank, World Development Indicators 2006, www.worldbank.org. Andrew Curry, «The Case against Poland's New President», *New Republic*, 17 Νοεμβρίου 2005. Wielgosz, «25 Years of Solidarity».
59. Wielgosz, «25 Years of Solidarity».

60. David Ost, *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*, Ίθακα (Νέα Υόρκη), Cornell University Press, 2005, σ. 62.
61. *Statistical Yearly*, Βαρσοβία, Polish Main Statistical Office, 1997, σ. 139.
62. Kramer, «Polish Workers and the Post-Communist Transition, 1989-1993».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Μια Δημοκρατία που γεννήθηκε αλυσοδεμένη: Η περιορισμένη ελευθερία της Νότιας Αφρικής

1. «South Africa; Tutu Says Poverty, Aids Could Destabilise Nation», AllAfrica.com, Νοέμβριος 2001.
2. Martin J. Murray, *The Revolution Deferred*, Λονδίνο, Verso, 1994, σ. 12.
3. «ANC Leader Affirms Support for State Control of Industry», *Times* (Λονδίνο), 26 Ιανουαρίου 1990.
4. Ismail Vadi, *The Congress of the People and Freedom Charter Campaign*, πρόλογος: Walter Sisulu, Νέο Δελχί, Sterling Publishers, 1995, www.sahistory.org.za.
5. Nelson Mandela, *A Long Walk to Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela*, Νέα Υόρκη, Little, Brown and Company, 1994, σ. 150.
6. «The Freedom Charter», υιοθετήθηκε από το Κογκρέσο του Λαού, Κλίπταουν, 26 Ιουνίου 1955, www.anc.org.za.
7. William Mervin Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, Κέιπ Τάουν, Zebra Press, 2005, σ. 219-220.
8. Mandela, *A Long Walk to Freedom*, σ. 490-491.
9. Στην πραγματικότητα, η κυριαρχία της πλειοψηφίας καθυστέρησε μέχρι το 1999. Μέχρι τότε την εκτελεστική εξουσία μοιράζονταν όλα τα πολιτικά κόμματα που αποσπούσαν ποσοστό μεγαλύτερο από 5% στις εκλογές. Αδημοσίευτη συνέντευξη του Nelson Mandela στον κινηματογραφιστή Ben Cashdan, 2001. Hein Marais, *South Africa: Limits to Change: The Political Economy of Transition*, Κέιπ Τάουν, University of Cape Town Press, 2001, σ. 91-92.
10. ΥΠΟΞΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Milton Friedman, «Milton Friedman – Banquet Speech», επίσημο γέυμα για το βραβείο Νομπελ, 10 Δεκεμβρίου 1976, www.nobelprize.org.
11. Bill Keller, «Can Both Wealth and Justice Flourish in a New South Africa?», *New York Times*, 9 Μαΐου 1994.
12. Mark Horton, «Role of Fiscal Policy in Stabilization and Poverty Alleviation», στο Michael Nowak & Luca Antonio Ricci (επιμ.), *Post-Apartheid Africa: The First Ten Years*, Ουάσινγκτον, International Monetary Fund, 2005, σ. 84.
13. ΥΠΟΞΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Juan Gabriel Valdés, *Pinochet's Economists: The Chicago*

- School in Chile*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1995, σ. 31, 33, όπου παρατίθεται ο ορισμός του υπουργού Οικονομίας του Πινοσέτ Pablo Baraona για τη «νέα δημοκρατία». Robert Harvey, «Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On», *The Economist*, 2 Φεβρουαρίου 1980 (ο Harvey παραθέτει τις απόψεις του υπουργού Εσωτερικών Sergio Fernandez). José Piñera, «Wealth Through Ownership: Creating Property Rights in Chilean Mining», *Cato Journal*, τόμ. 24, τεύχ. 3, φθινόπωρο 2004, σ. 298.
14. James Brew, «South Africa – Habitat: A Good Home Is Still Hard to Own», Inter Press Service, 11 Μαρτίου 1997.
  15. David McDonald, «Water: Attack the Problem Not the Data», *Sunday Independent* (Λονδίνο), 19 Ιουνίου 2003.
  16. Bill Keller, «Cracks in South Africa's White Monopolies», *New York Times*, 17 Ιουνίου 1993.
  17. Ο Gumede παραθέτει στατιστικά στοιχεία που επιβεβαιώνουν ότι «περίπου το 98% των διευθυντικών στελεχών των εταιρειών που είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αξιών του Γιοχάνεσμπουργκ είναι λευκοί και εποπιεύουν το 97% της συνολικής αξίας των συναλλαγών». Simon Robinson, «The New Rand Lords», *Time*, 25 Απριλίου 2005. Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, σ. 220.
  18. Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, σ. 112.
  19. Moyiga Nduru, «S. Africa: Politician Washed Anti-AIDS Efforts Down the Drain», Inter Press Service, 11 Απριλίου 2006.
  20. «Study: AIDS Slashes SA's Life Expectancy», *Mail & Guardian* (Γιοχάνεσμπουργκ), 11 Δεκεμβρίου 2006.
  21. Το ραντ ανέκαμψε λίγο στο τέλος της ημέρας, με την αξία του να μειώνεται τελικά κατά 7%. Jim Jones, «Foreign Investors Take Fright at Hardline Stance», *Financial Times* (Λονδίνο), 13 Φεβρουαρίου 1990.
  22. Steven Mufson, «South Africa 1990», *Foreign Affairs* (ειδική έκδοση: *America and the World*), 1990/1991.
  23. Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Branch*, Νέα Υόρκη, Random House, 2000, σ. 113.
  24. Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, σ. 69.
  25. Στο ίδιο, σ. 85. «South Africa: Issues of Rugby and Race», *The Economist*, 24 Αυγούστου 1996.
  26. Nelson Mandela, «Report by the President of the ANC to the 50th National Conference of the African National Congress», 16 Δεκεμβρίου 1997.
  27. Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, σ. 33-39, 60.
  28. Στο ίδιο, σ. 79.
  29. Marais, *South Africa*, σ. 122. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: ANC, *Ready to Govern: ANC*

- Policy Guidelines for a Democratic South Africa Adopted at the National Conference*, 28-31 Μαΐου 1992, www.anc.org.za.
30. Ken Wells, «U.S. Investment in South Africa Quickens», *Wall Street Journal*, 6 Οκτωβρίου 1994.
  31. Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, σ. 88.
  32. Στο ίδιο, σ. 87.
  33. Marais, *South Africa*, σ. 162.
  34. Στο ίδιο, σ. 170.
  35. Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, σ. 89.
  36. Ginger Thompson, «South African Commission Ends Its Work», *New York Times*, 22 Μαρτίου 2003.
  37. ANC, «The State and Social Transformation», κείμενο προς συζήτηση, Νοέμβριος 1996, www.anc.org.za. Ginger Thompson, «South Africa to Pay \$3,900 to Each Family of Apartheid Victims», *New York Times*, 16 Απριλίου 2003. Αδημοσίευτη συνέντευξη του Mandela στον Cashdan, 2001.
  38. Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, σ. 108.
  39. Στο ίδιο, σ. 119.
  40. South African Communist Party, «The Debt Debate: Confusion Heaped on Confusion», Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1998, www.sacp.org.za. Jeff Rudin, «Apartheid Debt: Questions and Answers», Alternative Information and Development Centre, 16 Μαρτίου 1999, www.aidc.org.za. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Congress of South Africa Trade Unions, «Submission on the Public Investment Corporation Draft Bill», 25 Ιουνίου 2004, www.cosatu.org.za. Rudin, «Apartheid Debt». South African Communist Party, «The Debt Debate».
  41. «The Freedom Charter».
  42. Nomvula Mokonyane, «Budget Speech for 2005/06 Financial Year by MEC for Housing in Gauteng», ομιλία στο νομοθετικό σώμα του Γουάτενγκ στις 13 Ιουνίου 2005, www.info.gov.za.
  43. Lucille Davie & Mary Alexander, «Kliptown and The Freedom Charter», 27 Ιουνίου 2005, www.southafrica.info. Blue IQ, *The Plan for a Smart Province – Guateng*.
  44. Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, σ. 215.
  45. Scott Baldauf, «Class Struggle: South Africa's New, and Few, Black Rich», *Christian Science Monitor*, 31 Οκτωβρίου 2006. «Human Development Report 2006», United Nations Development Programme, www.undp.org.
  46. «South Africa: The Statistics», *Le Monde Diplomatique*, Σεπτέμβριος 2006. Michael Wines & Sharon LaFraniere, «Decade of Democracy Fills Gaps in South Africa», *New York Times*, 26 Απριλίου 2004.
  47. Simon Robinson, «The New Rand Lords».

48. Michael Wines, «Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change», *New York Times*, 25 Δεκεμβρίου 2005.
49. Mark Wegerif, Bev Russell & Irma Grundling, *Summary of Key Findings from the National Evictions Survey*, Πολοκουάνε (Νότια Αφρική), Nkuzi Development Association, 2005, σ. 7, www.nkuzi.org.za.
50. Wines, «Shantytown Dwellers in South Africa Protest...».
51. Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, σ. 72. Εμπεριεχόμενο παράθεμα: Asgahr Adelzadeh, «From the RDP to GEAR: The Gradual Embracing of Neoliberalism in Economic Policy», *Transformation*, τεύχ. 31, 1996.
52. Στο ίδιο, σ. 70.
53. Stephen F. Cohen, *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia*, Νέα Υόρκη, W. W. Norton & Company, 2001, σ. 30.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Το πυροτέχνημα μιας νεαρής Δημοκρατίας: Η Ρωσία επιλέγει τη «λύση Πιντοσέτ»

1. Boris Kagarlitsky, *Square Wheels; How Russian Democracy Got Derailed*, μτφ. Leslie A. Auerbach κ.ά., Νέα Υόρκη, Monthly Review Press, 1994, σ. 191.
2. William Keegan, *The Spectre of Capitalism: The Future of the World Economy After the Fall of Communism*, Λονδίνο, Radius, 1992, σ. 109.
3. George J. Church, «The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev», *Time*, 4 Ιανουαρίου 1998. Gidske Anderson, «The Nobel Peace Prize 1990 Presentation Speech», www.nobelprize.org.
4. Marshall Pomer, εισαγωγή, στο Lawrence R. Klein & Marshall Pomer (επιμ.), *The New Russia: Transition Gone Awry*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 2001, σ. 1.
5. Anderson, «The Nobel Peace Prize 1990 Presentation Speech». Church, «The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev».
6. Mikhail Gorbachev, πρόλογος, στο Lawrence R. Klein & Marshall Pomer (επιμ.), *The New Russia*, σ. xiv.
7. Η πρωτοφανής κοινή ανακοίνωση ζητούσε «ριζικές μεταρρυθμίσεις» και επέμενε ότι τα σύνορα έπρεπε να ανοίξουν στο εμπόριο ταυτόχρονα με το οποιοδήποτε σχέδιο σταθεροποίησης – μια συσκευασία «δύο σε ένα» την οποία είχε προτείνει ο Dani Rodrik και έχει αναλυθεί εκτενώς στο κεφάλαιο 8. International Monetary Fund, The World Bank, Organization for Economic Cooperation and Development, European Bank for Reconstruction and Development, *The Economy of the USSR:*

- Summary and Recommendations*, Ουάσινγκτον, World Bank, 1990. Συνέντευξη του Jeffrey Sachs στη συγγραφέα, Οκτώβριος 2006, Νέα Υόρκη.
8. «Order, Order», *The Economist*, 22 Δεκεμβρίου 1990.
  9. Στο ίδιο. Michael Schrage, «Pinochet's Chile a Pragmatic Model for Soviet Economy», *The Washington Post*, 23 Αυγούστου 1991.
  10. *Return of the Czar*, επεισόδιο του *Frontline* (τηλεοπτικής σειράς του PBS), παραγωγή: Sherry Jones, πρώτη τηλεοπτική μετάδοση: 9 Μαΐου 2000.
  11. Vadim Nikitin, «'91 Foes Linked by Anger and Regret», *Moscow Times*, 21 Αυγούστου 2006.
  12. Stephen F. Cohen, «America's Failed Crusade in Russia», *The Nation*, 28 Φεβρουαρίου 1994.
  13. Συνέντευξη του Jeffrey Sachs στη συγγραφέα.
  14. Peter Passell, «Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist», *New York Times*, 27 Ιουνίου 1993.
  15. Peter Reddaway & Dmitri Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy*, Ουάσινγκτον, United States Institute for Peace Press, 2001, σ. 291.
  16. Jeffrey D. Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, Νέα Υόρκη, Penguin, 2005, σ. 137.
  17. Reddaway & Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, σ. 253.
  18. *The Agony of Reform*, επεισόδιο του *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* (τηλεοπτική σειρά του PBS), διεύθυνση παραγωγής: Daniel Yergin & Sue Lena Thompson, παραγωγός της σειράς: William Cran, Βοστώνη, Heights Productions, 2002. Reddaway & Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, σ. 237, 298.
  19. Mikhail Leontyev, «Two Economists Will Head Russian Reform; Current Digest of the Soviet Press», *Nezavisimaya Gazeta*, 9 Νοεμβρίου 1991, επιλογή άρθρων 11ης Δεκεμβρίου 1991.
  20. Chrystia Freeland, *Sale of the Century: Russia's Wild Ride from Communism to Capitalism*, Νέα Υόρκη, Crown, 2000, σ. 56.
  21. Boris Yeltsin, «Speech to the RSFSR Congress of People's Deputies», 28 Οκτωβρίου 1991.
  22. David McClintick, «How Harvard Lost Russia», *Institutional Investor*, 1 Ιανουαρίου 2006.
  23. Georgi Arbatov, «Origins and Consequences of "Shock Therapy"», στο Klein & Pomer (επιμ.), *The New Russia*, σ. 171.
  24. Vladimir Mau, «Russia», στο John Williamson (επιμ.), *The Political Economy of Policy Reform*, Ουάσινγκτον, Institute for International Economics, 1994, σ. 435.

25. Στο ίδιο, σ. 134-135.
26. Joseph E. Stiglitz, πρόλογος, στο Klein & Pomer (επιμ.), *The New Russia*, σ. xxii.
27. Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, Νέα Υόρκη, W.W. Norton & Company, 2002, σ. 136.
28. Yeltsin, «Speech to the RSFSR Congress of People's Deputies».
29. Stephen F. Cohen, «Can We "Convert" Russia?», *Washington Post*, 28 Μαρτίου 1993.
Helen Womack, «Russians Shell Out as Cashless Society Looms», *Independent* (Λονδίνο), 27 Αυγούστου 1992.
30. *Russian Economic Trends*, 1997, σ. 46, παρατίθεται στο Thane Gustafson, *Capitalism Russian-Style*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1999, σ. 171.
31. *The Agony of Reform*.
32. Gwen Ifill, «Clinton Meets Russian on Assistance Proposal», *New York Times*, 25 Μαρτίου 1993.
33. Malcolm Gray, «After Blood Monday», *Maclean's*, 18 Οκτωβρίου 1993. Leyla Boulton, «Powers of Persuasion», *Financial Times* (Λονδίνο), 5 Νοεμβρίου 1993.
34. Serge Schmemmann, «The Fight to Lead Russia», *New York Times*, 13 Μαρτίου 1993.
35. Margaret Shapiro & Fred Hiatt, «Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow», *Washington Post*, 4 Οκτωβρίου 1993.
36. John Kenneth White & Philip John Davies, *Political Parties and the Collapse of the Old Orders*, Όλμπανι, State University of New York Press, 1998, σ. 209.
37. «Testimony Statement by the Honorable Lawrence H. Summers Under Secretary for International Affairs U.S. Treasury Department Before the Committee on Foreign Relations of the U.S. Senate, September 7, 1993».
38. Reddaway & Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, σ. 294.
39. Στο ίδιο, σ. 299.
40. Celestine Bohlen, «Rancor Grows in Russian Parliament», *New York Times*, 28 Μαρτίου 1993.
41. «The Threat That Was», *The Economist*, 28 Απριλίου 1993. Shapiro & Hiatt, «Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow».
42. Serge Schmemmann, «Riot in Moscow Amid New Calls for Compromise», *New York Times*, 3 Οκτωβρίου 1993.
43. Leslie H. Gelb, «How to Help Russia», *New York Times*, 14 Μαρτίου 1993. ΥΠΟΘΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Shapiro & Hiatt, «Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow».
44. Fred Kaplan, «Yeltsin in Command as Hard-Liners Give Up», *Boston Globe*, 5 Οκτωβρίου 1993.
45. «Οι Αρχές δήλωσαν ότι κατά τη διάρκεια των δύο ημερών 142 άνθρωποι σκοτώ-

- θηκαν στη Μόσχα. Πρόκειται περί κοροϊδίας: Ο πραγματικός αριθμός των νεκρών ήταν πολλές φορές μεγαλύτερος. Κανείς δεν προσπάθησε να προσδιορίσει τον ακριβή αριθμό όσων τραυματίστηκαν και ξυλοκοπήθηκαν. Χιλιάδες συνελήφθησαν». Kagarlitsky, *Square Wheels*, σ. 218.
46. Reddaway & Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, σ. 427.
47. Kagarlitsky, *Square Wheels*, σ. 212.
48. John M. Goshko, «Victory Seen for Democracy», *Washington Post*, 5 Οκτωβρίου 1993. David Nyhan, «Russia Escapes a Return to the Dungeon of Its Past», *Boston Globe*, 5 Οκτωβρίου 1993. Reddaway & Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, σ. 431.
49. *Return of the Czar*.
50. Nikitin, «'91 Foes Linked by Anger and Regret».
51. Cacilie Rohwedder, «Sachs Defends His Capitalist Shock Therapy», *Wall Street Journal Europe*, 25 Οκτωβρίου 1993.
52. Sachs, *The End of Poverty*.
53. Arthur Spiegelman, «Western Experts Call for Russian Shock Therapy», Reuters, 6 Οκτωβρίου 1993.
54. Dorinda Elliott & Betsy McKay, «Yeltsin's Free-Market Offensive», *Newsweek*, 18 Οκτωβρίου 1993. Adi Ignatius & Claudia Rosett, «Yeltsin Now Faces Divided Nation», *Asian Wall Street Journal*, 5 Οκτωβρίου 1993.
55. Stanley Fischer, «Russia and the Soviet Union Then and Now», στο Olivier Jean Blanchard, Kenneth A. Froot & Jeffrey D. Sachs (επιμ.), *The Transition in Eastern Europe, Country Studies*, τόμ. 1, Σικάγο, University of Chicago Press, 1994, σ. 237.
56. Lawrence H. Summers, «Comment», στο *The Transition in Eastern Europe, Country Studies*, τόμ. 1, σ. 253.
57. Jeffrey Tayler, «Russia Is Finished», *Atlantic Monthly*, Μάιος 2001. «The World's Billionaires, According to Forbes Magazine, Listed by Country», Associated Press, 27 Φεβρουαρίου 2003.
58. E. S. Browning, «Bond Investors Gamble on Russian Stocks», *Wall Street Journal*, 24 Μαρτίου 1995.
59. Τα όσα είπε ο Oleg Lobov παρατίθενται από το βουλευτή Sergei Yushenkov. Carlotta Gall & Thomas De Waal, *Chechnya: Calamity in the Caucasus*, Νέα Υόρκη, New York University Press, 1998, σ. 161.
60. Vsevolod Vilchek, «Ultimatum on Bended Knees», *Moscow News*, 2 Μαΐου 1996.
61. Passell, «Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist».
62. David Hoffman, «Yeltsin's "Ruthless" Bureaucrat», *Washington Post*, 22 Νοεμβρίου 1996.
63. Svetlana P. Glinkina κ.ά., «Crime and Corruption», στο Klein & Pomer (επιμ.), *The*

- New Russia*, σ. 241. Matt Bivens & Jonas Bernstein, «The Russia You Never Met», *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democracy*, τόμ. 6, τεύχ. 4, φθινόπωρο 1998, σ. 630, www.demokratizatsiya.org.
64. Bivens & Bernstein, «The Russia You Never Met», σ. 627-628. Total, *Factbook 1998-2006*, Απρίλιος 2006, σ. 2, www.total.com. Το ύψος των κερδών αφορά το έτος 2000: Marshall I. Goldman, *The Privatization of Russia: Russian Reform Goes Awry*, Νέα Υόρκη, Routledge, 2003, σ. 120. «Yukos Offers 12.5 Percent Stake against Debts to State-Owned Former Units», Associated Press, 5 Ιουνίου 2006. Η αποτίμηση της αξίας στο ύψος των 2,8 δισεκατομμυρίων δολαρίων βασίζεται στο γεγονός ότι το 1997 η British Petroleum κατέβαλε 571 εκατομμύρια δολάρια για να αποκτήσει το 10% της Sidanko, άρα, τηρουμένων των αναλογιών, η αξία του 51% θα πρέπει να ήταν μεγαλύτερη από 2,8 δισεκατομμύρια δολάρια: Freeland, *Sale of the Century*, σ. 183. Stanislav Lunev, «Russian Organized Crime Spreads Beyond Russia's Borders», *Prism*, τόμ. 3, τεύχ. 8, 30 Μαΐου 1997.
65. Bivens & Bernstein, «The Russia You Never Met», σ. 629.
66. Reddaway & Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, σ. 254.
67. Freeland, *Sale of the Century*, σ. 299.
68. *Return of the Czar*.
69. Οι Bivens και Bernstein αναφέρουν ότι «υπήρξαν καταγγελίες πως ο Τσουμπάις και τέσσερις από τους βασικούς συνεργάτες του –όλοι τους στο μισθολόγιο της USAID– δωροδοκήθηκαν με 90.000 δολάρια ο καθένας από τη Uneximbank με το πρόσχημα ότι ήταν προκαταβολές για τη συγγραφή βιβλίων» (η Uneximbank ήταν μια από τις κυριότερες τράπεζες των ολιγαρχών που, χάρη σε αυτούς τους άντρες, αποκόμισαν τεράστια κέρδη από τις ιδιωτικοποιήσεις). Αλλά και ο Alfred Kokh, ο δεύτερος της τάξει υπεύθυνος για τις ιδιωτικοποιήσεις στην κυβέρνηση του Γέλτριν, κατηγορήθηκε ότι είχε πάρει 100.000 δολάρια από την εταιρεία ενός από τους σημαντικότερους ολιγάρχες στους οποίους πρόσφερε με το αζημίωτο συμβόλαια ιδιωτικοποίησης. Υποτίθεται ότι πήρε αυτό το χρηματικό πόσο για να γράψει ένα βιβλίο για την αποτελεσματικότητα των ιδιωτικοποιήσεων. Τελικά, δεν ασκήθηκαν ποινικές διώξεις εναντίον κανενός. Bivens & Bernstein, «The Russia You Never Met», σ. 636. Vladimir Isachenkov, «Prosecutors Investigate Russia's Ex-Privatization Czar», Associated Press, 1 Οκτωβρίου 1997.
70. McClintick, «How Harvard Lost Russia».
71. U.S. District Court, District of Massachusetts, «United States of America, Plaintiff, v. President and Fellows of Harvard College, Andrei Shleifer and Jonathan Hay, Defendants: Civil Action No. 00-11977-DPW», *Memorandum and Order*, 28 Ιουνίου 2004. McClintick, «How Harvard Lost Russia».
72. McClintick, «How Harvard Lost Russia».

73. Dan Josefsson, «The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden», *ETC* (Στοκχόλμη), αγγλόφωνη έκδοση, 1999.
74. Ernest Beck, «Soros Begins Investing in Eastern Europe», *Wall Street Journal*, 1 Ιουνίου 1994. Andrew Jack, Arkady Ostrovsky & Charles Pretzlik, «Soros to Sell “The Worst Investment of My Life”», *Financial Times* (Λονδίνο), 17 Μαρτίου 2004.
75. Brian Whitmore, «Latest Polls Showing Communists Ahead», *Moscow Times*, 8 Σεπτεμβρίου 1999.
76. *Return of the Czar*.
77. Helen Womack, «Terror Alert in Moscow as Third Bombing Kills 73», *Independent* (Λονδίνο), 14 Σεπτεμβρίου 1999.
78. Aslan Nurbiyev, «Last Bodies Cleared from Rebels’ Secret Grozny Cemetery», *Agence France-Presse*, 6 Απριλίου 2006.
79. Sabrina Tavernise, «Farms as Business in Russia», *New York Times*, 6 Νοεμβρίου 2001. Josefsson, «The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden». «News Conference by James Wolfensohn, President of the World Bank Re: IMF Spring Meeting», Ουάσινγκτον, 22 Απριλίου 1999, www.imf.org. Branko Milanovic, *Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy*, Ουάσινγκτον, World Bank, 1998, σ. 68. Working Center for Economic Reform, Government of the Russian Federation, *Russian Economic Trends*, τόμ. 5, αρ. 1, 1996, σ. 56-57, παρατίθεται στο Bertram Silverman & Murray Yanowitch, *New Rich, New Poor, New Russia: Winners and Losers on the Russian Road to Capitalism*, Άρμονκ (Νέα Υόρκη), M. E. Sharpe, 2000, σ. 47.
80. Ο αριθμός των 715.000 άστεγων παιδιών προέρχεται από το Ρώσο υπουργό Υγείας και Κοινωνικής Ανάπτυξης. «Russia Has More Than 715,000 Homeless Children – Health Minister», ειδησεογραφικό πρακτορείο RIA Novosti, 23 Φεβρουαρίου 2006. Carel De Rooy, UNICEF, *Children in the Russian Federation*, 16 Νοεμβρίου 2004, σ. 5, www.unicef.org.
81. Το 1987 η κατά κεφαλήν κατανάλωση αλκοόλ στη Ρωσία ήταν 3,9 λίτρα. Το 2003 είχε φτάσει τα 8,87 λίτρα. World Health Organization Regional Office for Europe, «3050 Pure Alcohol Consumption, Litres Per Capita, 1987, 2003», European Health for All Database (HFA-DB), data.euro.who.int/hfad. «In Sad Tally, Russia Counts More Than 4 Million Addicts», *Pravda* (Μόσχα), 20 Φεβρουαρίου 2004. UNAIDS, «Annex 1: Russian Federation», *2006 Global Report on the AIDS Epidemic*, Μάιος 2006, σ. 437, www.unaids.org. Συνέντευξη με τη Natalya Katsap, μνάτζερ του Media Partnerships, Transatlantic Partners Against AIDS, Ιούνιος 2006.
82. World Health Organization Regional Office for Europe, «1780 SDR, Suicide and Self-Inflicted Injury, All Ages Per 100.000, 1986-1994», European Health for All Database (HFA-DB), data.euro.who.int/hfad. Το 1986 το ποσοστό των αυτοκτο-

- νιών και των αυτοτραυματισμών ήταν 7,3 ανά 100.000 κατοίκους. Το 1994 έφτασε στο 32,9, ενώ το 2004 μειώθηκε στο 25,2. World Health Organization Regional Office for Europe, «1793 SDR, Suicide and Self-Inflicted Injury, All Ages Per 100.000, 1986-2004», European Health for All Database.
83. Nikitin, «'91 Foes Linked by Anger and Regret». Stephen F. Cohen, «The New American Cold War», *The Nation*, 10 Ιουλίου 2006. Central Intelligence Agency, «Russia», *World Factbook 1992*, Ουάσινγκτον, CIA, 1992, σ. 287. Central Intelligence Agency, «Russia», *World Factbook 2007*, www.cia.org.
84. Colin McMahon, «Shortages Leave Russia's East Out in the Cold», *Chicago Tribune*, 19 Νοεμβρίου 1998.
85. Arbatov, «Origins and Consequences of "Shock Therapy"», σ. 177.
86. Richard Pipes, «Russia's Chance», *Commentary*, τόμ. 93, τεύχ. 3, Μάρτιος 1992, σ. 30.
87. Richard E. Ericson, «The Classical Soviet-Type Economy: Nature of the System and Implications for Reform», *Journal of Economic Perspectives*, τόμ. 5, τεύχ. 4, φθινόπωρο 1991, σ. 25.
88. Tayler, «Russia Is Finished». Richard Lourie, «Shock of Calamity», *Los Angeles Times*, 21 Μαρτίου 1999.
89. Josefsson, «The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden».
90. Tatyana Koshkareva & Rustam Narzikulov, *Nezavisimaya Gazeta* (Μόσχα), 31 Οκτωβρίου 1997. Paul Klebnikov & Carrie Shook, «Russia and Central Europe: The New Frontier», *Forbes*, 28 Ιουλίου 1997.
91. Adam Smith, *The Wealth of Nations*, επιμ. Edwin Cannan, Νέα Υόρκη, Modern Library, 1937, σ. 532.
92. Θέλω να ευχαριστήσω τον David Harvey για τις πληροφορίες του σχετικά με αυτή την ανάλυση. David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 2005.
93. Michael Schuman, «Billionaires in the Making», *Forbes*, 18 Ιουλίου 1994. Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, σ.103.
94. «YPFB: Selling a National Symbol», *Institutional Investor*, 1 Μαρτίου 1997. Jonathan Friedland, «Money Transfer», *Wall Street Journal*, 15 Αυγούστου, 1995.
95. Friedland, «Money Transfer».
96. Paul Blustein, *And the Money Kept Rolling In (and Out): Wall Street, the IMF, and the Bankrupting of Argentina*, Νέα Υόρκη, Public Affairs, 2005, σ. 24, 29. Nathaniel C. Nash, «Argentina's President, Praised Abroad, Finds Himself in Trouble at Home», *New York Times*, 8 Ιουνίου 1991. Tod Robberson, «Argentine President's Exit Inspires Mixed Emotions», *Dallas Morning News*, 18 Οκτωβρίου 1999.

97. Paul Brinkley-Rogers, «Chaos Reigns as President Flees Uprising», *Daily Telegraph* (Λονδίνο), 22 Δεκεμβρίου 2001.
98. Jean Friedman-Rudovsky, «Bolivia Calls Ex-President to Court», *Time*, 6 Φεβρουαρίου 2007.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Η καπιταλιστική ταυτότητα: Η Ρωσία και η νέα εποχή της खुδσίας αγοράς

1. John Maynard Keynes, «From Keynes to Roosevelt: Our Recovery Plan Assayed», *New York Times*, 31 Δεκεμβρίου 1933.
2. Ashley M. Herer, «Oprah, Bono Promote Clothing Line, iPod», Associated Press, 13 Οκτωβρίου 2006.
3. T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives, and Corporate Greed in Iraq*, Νέα Υόρκη, Little, Brown and Company, 2006, σ. 123. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: John Cassidy, «Always with Us», *The New Yorker*, 11 Απριλίου 2005.
4. Peter Passel, «Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist», *New York Times*, 27 Ιουνίου 1993.
5. Jeffrey Sachs, «Life in the Economic Emergency Room», στο John Williamson (επιμ.), *The Political Economy of Policy Reform*, Ουάσινγκτον, Institute for International Economics, 1994, σ. 516.
6. «Roosevelt Victory by 7.054.520 Votes», *New York Times*, 25 Δεκεμβρίου 1932. Raymond Moley, *After Seven Years*, Νέα Υόρκη, Harper & Brothers, 1939, σ. 305.
7. Carolyn Eisenberg, *Drawing the Line: The American Decision to Divide Germany, 1944-1949*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1996.
8. *The Political Economy of Policy Reform*, σ. 44.
9. Sachs, «Life in the Economic Emergency Room», σ. 503-504, 513.
10. John Williamson, *The Political Economy of Policy Reform*, σ. 19, 26.
11. John Williamson & Stephan Haggard, «The Political Conditions for Economic Reform», στο *The Political Economy of Policy Reform*, σ. 565.
12. Williamson, *The Political Economy of Policy Reform*, σ. 20.
13. John Toye, *The Political Economy of Policy Reform*, σ. 41.
14. Bruce Little, «Debt Crisis Looms, Study Warns», *Globe and Mail* (Τορόντο), 16 Φεβρουαρίου 1993. Το τηλεοπτικό ρεπορτάζ προβλήθηκε στην εκπομπή *W5* του CTV με οικοδεσπότη τον Eric Malling. Linda McQuaig, *Shooting the Hippo: Death by Deficit and Other Canadian Myths*, Τορόντο, Penguin, 1995, σ. 3.
15. Οι πληροφορίες σε αυτή την παράγραφο προέρχονται από το McQuaig, *Shooting the Hippo*, σ. 18, 42-44, 117.

16. Στο ίδιο, σ. 44, 46.
17. «How to Invent a Crisis in Education», *Globe & Mail* (Τορόντο), 15 Σεπτεμβρίου 1995.
18. Οι πληροφορίες στις επόμενες δύο παραγράφους προέρχονται από το Michael Bruno, *Deep Crises and Reform: What Have We Learned?*, Ουάσινγκτον, World Bank, 1996, σ. 4, 6, 13, 25. Η έμφαση στο πρωτότυπο.
19. Στο ίδιο, σ. 6. Η έμφαση έχει προστεθεί από τη συγγραφέα.
20. Ο αριθμός για τις χώρες που μετέχουν στην Παγκόσμια Τράπεζα αναφέρεται στο 1995. Σήμερα οι χώρες-μέλη είναι 185.
21. Οι πληροφορίες στις επόμενες τέσσερις παραγράφους προέρχονται από το Davison L. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus... Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund*, Νέα Υόρκη, New Horizon Press, 1990, σ. 2-27.
22. Οι περισσότερες από τις επικρίσεις του Budhoo επικεντρώνονταν στις ανακολουθίες σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο υπολογιζόταν για το Τρινιντάντι και Τομπάγκο η Σχετική Μονάδα Εργατικού Κόστους, ένας εξαιρετικά σημαντικός οικονομικός δείκτης, βάσει του οποίου μειριέται η παραγωγικότητα μιας χώρας. Ο Budhoo έχει γράψει: «Με βάση τους υπολογισμούς που έγιναν από το στατιστικό τμήμα το περασμένο έτος, μετά την επιστροφή της αντιπροσωπείας του ΔΝΤ, η Σχετική Μονάδα Εργατικού Κόστους στο Τρινιντάντι και Τομπάγκο αυξήθηκε μόνο κατά 69% και όχι κατά 145,8%, όπως ανέφεραν οι εκθέσεις μας του 1985, ή κατά 142,9%, όπως ανέφεραν τα κείμενα του ΔΝΤ. Μεταξύ 1980 και 1985 η Σχετική Μονάδα Εργατικού Κόστους αυξήθηκε στην πραγματικότητα μόνο κατά 66,1% και όχι κατά 164,7%, όπως διαβεβαιώναμε στις εκθέσεις μας του 1986. Την περίοδο 1983-1985 η Σχετική Μονάδα Εργατικού Κόστους αυξήθηκε μόνο κατά 14,9% και όχι κατά 36,9%, όπως πληροφορήσαμε το 1986 την παγκόσμια κοινότητα. Το 1985, αντί να αυξηθεί κατά 9%, όπως αναφέρεται στην υπηρεσιακή έκθεση, ο δείκτης της Σχετικής Μονάδας Εργατικού Κόστους μειώθηκε κατά 1,7%. Και το 1986 η Σχετική Μονάδα Εργατικού Κόστους μειώθηκε εντυπωσιακά, κατά 46,5%, παρόλο που το γεγονός αυτό δεν αναφέρεται στην έκθεση του 1987 ή σε οποιοδήποτε άλλο επίσημο έγγραφο του ΔΝΤ». Στο ίδιο, σ. 17.
23. «Bitter Calypso in the Caribbean», *Guardian* (Λονδίνο), 30 Ιουλίου 1990. Robert Weissman, «Playing with Numbers: The IMF's Fraud in Trinidad and Tobago», *Multinational Monitor*, τόμ. 11, τεύχ. 6, Ιούνιος 1990.
24. Lawrence Van Gelder, «Mr. Budhoo's Letter of Resignation from the IMF (50 Years Is Enough)», *New York Times*, 20 Μαρτίου 1996.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Στάχτη να γίνει: Η λεηλασία της Ασίας και η «πτώση ενός δεύτερου Τείχους του Βερολίνου»

1. Anita Raghavan, «Wall Street Is Scavenging in Asia-Pacific», *Wall Street Journal*, 10 Φεβρουαρίου 1998.
2. R. William Liddle, «Year One of the Yudhoyono-Kalla Duumvirate», *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, τόμ. 41, τεύχ. 3, Δεκέμβριος 2005, σ. 337.
3. «The Weakest Link», *The Economist*, 8 Φεβρουαρίου 2003.
4. Irma Adelman, «Lessons from Korea», στο Lawrence R. Klein & Marshall Pomer (επιμ.), *The New Russia: Transition Gone Awry*, Στάνφορντ (Καλιφόρνια), Stanford University Press, 2001, σ. 129.
5. David McNally, «Globalization on Trial», *Monthly Review*, Σεπτέμβριος 1998.
6. «Apec Highlights Social Impact of Asian Financial Crisis», ειδησεογραφικό πρακτορείο Bernama, 25 Μαΐου 1998.
7. Hur Nam-Il, «Gold Rush... Korean Style», *Business Korea*, Μάρτιος 1998. «Selling Pressure Mounts on Korean Won – Report», *Korea Herald* (Σεούλ), 12 Μαΐου 1998.
8. «Elderly Suicide Rate on the Increase», *Korea Herald* (Σεούλ), 27 Οκτωβρίου 1999. «Economic Woes Driving More to Suicide», *Korea Times* (Σεούλ), 23 Απριλίου 1998.
9. Η κρίση ξέσπασε το 1994, όμως το δάνειο δε χορηγήθηκε πριν από τις αρχές του 1995.
10. «Milton Friedman Discusses the IMF», *CNN Moneyline with Lou Dobbs*, 22 Ιανουαρίου 1998. George P. Shultz, William E. Simon & Walter B. Wriston, «Who Needs the IMF», *Wall Street Journal*, 3 Φεβρουαρίου 1998.
11. Milken Institute, «Global Overview», *Global Conference 1998*, Λος Άντζελες, 12 Μαρτίου 1998, www.milkeninstitute.org.
12. Bill Clinton, «Joint Press Conference with Prime Minister Chrétien», 23 Νοεμβρίου 1997, www.clintonfoundation.org.
13. Milken Institute, «Global Overview».
14. José Piñera, «The “Third Way” Keeps Countries in the Third World», ανακοίνωση για το 16ο Ετήσιο Χρηματοοικονομικό Συνέδριο του Cato Institute, με χορηγία του *Economist*, Ουάσιγκτον, 22 Οκτωβρίου 1998. José Piñera, «The Fall of a Second Berlin Wall», 22 Οκτωβρίου 1998, www.josepinera.com.
15. «U.S. Senate Committee on Foreign Relations Holds Hearing on the Role of the IMF in the Asian Financial Crisis», 12 Φεβρουαρίου 1998. «Text-Greenspan’s Speech to New York Economic Club», *Reuters News*, 3 Δεκεμβρίου 1997.

16. M. Perez & S. Tobarra, «Los países asiáticos tendrán que aceptar cierta flexibilidad que no era necesaria hasta ahora», *El País International Edition* (Μαδρίτη), 8 Δεκεμβρίου 1997. «IMF Chief Calls for Abandon of "Asian Model"», Agence France-Press, 1 Δεκεμβρίου 1997.
17. Συνέντευξη με τον Mahathir Mohamad που πραγματοποιήθηκε στις 2 Ιουλίου 2001 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.
18. Συνέντευξη με τον Stanley Fischer που πραγματοποιήθηκε στις 9 Μαΐου 2001 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.
19. Stephen Grenville, «The IMF and the Indonesian Crisis», ενημερωτικό έγγραφο, Independent Evaluation Office of the IMF, Μάιος 2004, σ. 8, www.imf.org.
20. Walden Bello, «The IMF's Hidden Agenda», *The Nation* (Μπανγκόκ), 25 Ιανουαρίου 1998.
21. Fischer, *Commanding Heights*. Joseph Kahn, «I.M.F.'s Hand Often Heavy, a Study Says», *New York Times*, 21 Οκτωβρίου 2000. ΥΠΟΞΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Paul Blustein, *The Chastening: Inside the Crisis That Rocked the Global Financial System and Humbled the IMF*, Νέα Υόρκη, Public Affairs, 2001, σ. 6-7.
22. Στη συμφωνία του ΔΝΤ με την κυβέρνηση της Νότιας Κορέας προβλεπόταν ρητά «η χαλάρωση των περιορισμών στην αγορά εργασίας σχετικά με τις παύσεις εργασίας (ώστε να διευκολύνονται οι επιχειρήσεις να αλλάζουν τον τομέα δραστηριότητάς τους). Παρατίθεται στο Martin Hart-Landsberg & Paul Burkett, «Economic Crisis and Restructuring in South Korea: Beyond the Free Market-Statist Debate», *Critical Asian Studies*, τόμ. 33, τεύχ. 3, 2001, σ. 421. Alkman Granitsas & Dan Biers, «Economics: The Next Step: The IMF Has Stopped Asia's Financial Panic», *Far Eastern Economic Review*, 23 Απριλίου 1998. Cindy Shiner, «Economic Crisis Clouds Indonesian's Reforms», *Washington Post*, 10 Σεπτεμβρίου 1998.
23. Soren Ambrose, «South Korean Union Sues the IMF», *Economic Justice News*, τόμ. 2, τεύχ. 4, Ιανουάριος 2000.
24. Nicola Bullard, *Taming the Tigers: The IMF and the Asian Crisis*, Λονδίνο, Focus on the Global South, 2 Μαρτίου 1999, www.focusweb.org. Walden Bello, *A Siamese Tragedy: The Collapse of Democracy in Thailand*, Λονδίνο, Focus on the Global South, 29 Σεπτεμβρίου 2006, www.focusweb.org.
25. Jeffrey Sachs, «Power Unto Itself», *Financial Times* (Λονδίνο), 11 Δεκεμβρίου 1997.
26. Michael Lewis, «The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale», *New York Times Magazine*, 31 Μαΐου 1998.
27. Ian Chalmers, «Tommy's Toys Trashed», *Inside Indonesia*, τεύχ. 56, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1998.

28. Paul Blustein & Sandra Sugawara, «Rescue Plan for Indonesia in Jeopardy», *Washington Post*, 7 Ιανουαρίου 1998. Grenville, «The IMF and the Indonesian Crisis», σ. 10.
29. McNally, «Globalization on Trial».
30. «Magic Arts of Jakarta's "Witch-Doctor"», *Financial Times* (Λονδίνο), 3 Νοεμβρίου 1997.
31. Susan Sim, «Jakarta's Technocrats vs. the Technologists», *Straits Times* (Σιγκαπούρη), 30 Νοεμβρίου 1997. Kahn, «I.M.F.'s Hand Often Heavy, a Study Says».
32. International Monetary Fund, *The IMF's Response to the Asian Crisis*, Ιανουάριος 1999, www.imf.org.
33. Paul Blustein, «At the IMF, a Struggle Shrouded in Secrecy», *Washington Post*, 30 Μαρτίου 1998. Martin Feldstein, «Refocusing the IMF», *Foreign Affairs*, Μάρτιος-Απρίλιος 1998. Jeffrey Sachs, «The IMF and the Asian Flu», *American Prospect*, Μάρτιος-Απρίλιος 1998.
34. Το ποσοστό στη Νότια Κορέα ανέβηκε από 2,6% σε 7,6% και στην Ινδονησία από 4% σε 12%. Και στις υπόλοιπες χώρες οι τάσεις ήταν παρόμοιες. International Labour Organization, «ILO Governing Body to Examine Response to Asia Crisis», δελτίο Τύπου, 16 Μαρτίου 1999. Mary Jordan, «Middle Class Plunging Back to Poverty», *Washington Post*, 6 Σεπτεμβρίου 1998. McNally, «Globalization on Trial». Florence Lowe-Lee, «Where Is Korea's Middle Class?», *Korea Insight*, τόμ. 2, τεύχ. 11, Νοέμβριος 2000, σ. 1. James D. Wolfensohn, «Opening Address by the President of the World Bank Group», *Summary Proceedings of the Fifty-Third Annual Meeting of the Board of Governors*, Ουάσινγκτον, International Monetary Fund, 6-8 Οκτωβρίου 1998, σ. 1, www.imf.org.
35. «Array of Crimes Linked to the Financial Crisis, Meeting Told», *New Straits Times* (Κουάλα Λουμπούρ), 1 Ιουνίου 1999. Nussara Sawatsawang, «Prostitution – Alarm Bells Sound Amid Child Sex Rise», *Bangkok Post*, 24 Δεκεμβρίου 1999. Luz Baguioro, «Child Labour Rampant in the Philippines», *Straits Times* (Σιγκαπούρη), 12 Φεβρουαρίου 2000. «Asian Financial Crisis Rapidly Creating Human Crisis: World Bank», Agence France-Press, 29 Σεπτεμβρίου 1998.
36. Laura Myers, «Albright Offers Thais Used F-16's, Presses Banking Reforms», Associated Press, 4 Μαρτίου 1999.
37. Independent Evaluation Office of the IMF, *The IMF and the Recent Capital Account Crisis: Indonesia, Korea, Brazil*, Ουάσινγκτον, International Monetary Fund, 12 Σεπτεμβρίου 2003, σ. 42-43, www.imf.org. Grenville, «The IMF and the Indonesian Crisis», σ. 8.
38. Craig Mellow, «Traacherous Times», *Institutional Investor International Edition*, Μάιος 1999.

39. Raghavan, «Wall Street Is Scavenging in Asia-Pacific».
40. Rory McCarthy, «Merrill Lynch Buys Yamaichi Branches, Now Japan's Biggest Foreign Broker», Agence France-Presse, 12 Φεβρουαρίου 1998. «Phatra Thanakit Announces Partnership with Merrill Lynch», δελτίο Τύπου της Merrill Lynch, 4 Ιουνίου 1998. United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report 1998: Trends and Determinants*, Νέα Υόρκη, United Nations, 1998, σ. 337. James Xiaoning Zhan & Terutomo Ozawa, *Business Restructuring in Asia: Cross Border M&As in the Crisis Period*, Κοπεγχάγη, Copenhagen Business School Press, 2001, σ. 100. «Advisory Board for Salomon», *Financial Times* (Λονδίνο), 18 Μαΐου 1999. «Korea Ssangyong Sells Info Unit Shares to Carlyle», Reuters News, 2 Ιανουαρίου 2001. «JP Morgan – Carlyle Consortium to Become Largest Shareholder of KorAm», *Korea Times* (Σεούλ), 9 Σεπτεμβρίου 2000.
41. Nicholas D. Kristof, «Worsening Financial Flu in Asia Lowers Immunity to U.S. Business», *New York Times*, 1 Φεβρουαρίου 1998.
42. Lewis, «The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale». Mark L. Clifford, «Invasion of the Bargain Snatchers», *BusinessWeek*, 2 Μαρτίου 1998.
43. United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report 1998*, σ. 336. Zhan & Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, σ. 99. «Chronology-GM Takeover Talks with Daewoo Motor Creditors», Reuters, 30 Απριλίου 2002.
44. Zhan & Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, σ. 96-102. Clifford, «Invasion of the Bargain Snatchers».
45. Alexandra Harney, «GM Close to Taking 67% Stake in Daewoo for \$400M», *Financial Times* (Λονδίνο), 20 Σεπτεμβρίου 2001. Stephanie Strom, «Korea to Sell Control of Banks to U.S. Investors», *New York Times*, 1 Ιανουαρίου 1999.
46. Charlene Barshefsky, «Trade Issues with Asian Countries», κατάθεση ενώπιον της Υποεπιτροπής Εμπορίου της Επιτροπής του Κοινοβουλίου για τις Συναλλαγές και το Εμπόριο, 24 Φεβρουαρίου 1998.
47. «International Water – Ayala Consortium Wins Manila Water Privatization Contract», *Business Wire*, 23 Ιανουαρίου 1997. «Bechtel Wins Contract to Build Oil Refinery in Indonesia», ειδησεογραφικό πρακτορείο Asia Pulse, 22 Σεπτεμβρίου 1999. «Mergers of S. Korean Handset Makers with Foreign Cos on the Rise», ειδησεογραφικό πρακτορείο Asia Pulse, 1 Νοεμβρίου 2004. United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report 1998*, σ. 337. Zhan & Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, σ. 96-99.
48. Zhan & Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, σ. 96-102. Robert Wade & Frank Veneroso, «The Asian Crisis: The High Debt Model Versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex», *New Left Review*, τεύχ. 228, Μάρτιος-Απρίλιος 1998.

49. «Milton Friedman Discusses the IMF», *CNN Moneyline with Lou Dobbs*, 22 Ιανουαρίου 1998.
50. Το 1995 το ποσοστό αυτοκτονιών ήταν 11,8 ανά 100.000 κατοίκους. Το 2005 ήταν 26,1 ανά 100.000 κατοίκους, μια αύξηση της τάξης του 121%. *World Factbook 1997*, Ουάσινγκτον, Central Intelligence Service, 1997. *World Factbook 2007*, www.cia.gov. «S. Korea Has Top Suicide Rate among OECD Countries: Report», ειδησεογραφικό πρακτορείο Asia Pulse, 18 Σεπτεμβρίου 2006. «S. Korean Police Confirm Actress Suicide», Agence France-Press, 12 Φεβρουαρίου 2007.
51. United Nations Human Settlements Program, *2005 Annual Report*, Ναϊρόμπι, UN-HABITAT, 2006, σ. 5-6, www.unchs.org. Rainer Maria Rilke, *Duino Elegies and the Sonnets to Orpheus*, μτφ. A. Poulin Jr., Βοστώνη, Houghton Mifflin, 1977, σ. 51.
52. «Indonesia Admits to Rapes during Riots», *Washington Post*, 22 Δεκεμβρίου 1998.
53. «The Weakest Link». Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, Νέα Υόρκη, Farrar, Straus and Giroux, 1999, σ. 452-453.
54. «The Critics of Capitalism», *Financial Times* (Λονδίνο), 27 Νοεμβρίου 1999.
55. Fischer, *Commanding Heights*. Blustein, *The Chastening*, σ. 6-7.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η θεραπεία-σοκ στις ΗΠΑ: Η «φούσκα» της εθνικής ασφάλειας

1. Tom Baldwin, «Revenge of the Battered Generals», *Times* (Λονδίνο), 18 Απριλίου 2006.
2. Reuters, «Britain's Ranking on Surveillance Worries Privacy Advocate», *New York Times*, 3 Νοεμβρίου 2006.
3. Daniel Gross, «The Homeland Security Bubble», Slate.com, 1 Ιουνίου 2005.
4. Robert Burns, «Defense Chief Shuns Involvement in Weapons and Merger Decisions to Avoid Conflict of Interest», Associated Press, 23 Αυγούστου 2001.
5. John Burgess, «Tuning in to a Trophy Technology», *Washington Post*, 24 Μαρτίου 1992. «TIS Worldwide Announces the Appointment of the Honorable Donald Rumsfeld to its Board of Advisors», PR Newswire, 25 Απριλίου 2000. Geoffrey Lean & Jonathan Owen, «Donald Rumsfeld Makes \$5M Killing on Bird Flu Drug», *Independent* (Λονδίνο), 12 Μαρτίου 2006.
6. George W. Bush, «Bush Delivers Remarks with Rumsfeld, Gates», CQ Transcripts Wire, 8 Νοεμβρίου 2006.
7. Joseph L. Galloway, «After Losing War Game, Rumsfeld Packed Up His Military and Went to War», Knight-Ridder, 26 Απριλίου 2006.

8. Jeffrey H. Birnbaum, «Mr. CEO Goes to Washington», *Fortune*, 19 Μαρτίου 2001.
9. Donald H. Rumsfeld, «Secretary Rumsfeld's Remarks to the Johns Hopkins, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies», 5 Δεκεμβρίου 2005, www.defenselink.mil. Tom Peters, *The Circle of Innovation*, Νέα Υόρκη, Alfred A. Knopf, 1997, σ. 16.
10. Οι πληροφορίες στις επόμενες δύο σελίδες προέρχονται από το Donald H. Rumsfeld, «DoD Acquisition and Logistics Excellence Week Kickoff – Bureaucracy to Battlefield», ομιλία στο Πεντάγωνο, 10 Σεπτεμβρίου 2001, www.defenselink.mil.
11. Carolyn Skorneck, «Senate Committee Approves New Base Closings, Cuts \$1.3 Billion from Missile Defense», Associated Press, 7 Σεπτεμβρίου 2001. Rumsfeld, «DoD Acquisition and Logistics Excellence Week Kickoff».
12. Bill Hemmer & Jamie McIntyre, «Defense Secretary Declares War on the Pentagon's Bureaucracy», *CNN Evening News*, 10 Σεπτεμβρίου 2001.
13. Donald Rumsfeld, «Tribute to Milton Friedman», Ουάσινγκτον, 9 Μαΐου 2002, www.defenselink.mil. Milton Friedman & Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1998, σ. 345.
14. Friedman & Friedman, *Two Lucky People*, σ. 391.
15. William Gruber, «Rumsfeld Reflects on Politics, Business», *Chicago Tribune*, 20 Οκτωβρίου 1993. Stephen J. Hedges, «Winter Comes for a Beltway Lion», *Chicago Tribune*, 12 Νοεμβρίου 2006.
16. Greg Schneider, «Rumsfeld Shunning Weapons Decisions», *Washington Post*, 24 Αυγούστου 2001. Andrew Cockburn, *Rumsfeld: His Rise, Fall, and Catastrophic Legacy*, Νέα Υόρκη, Scribner, 2007, σ. 89-90. Randeep Ramesh, «The Two Faces of Rumsfeld», *Guardian* (Λονδίνο), 9 Μαΐου 2003. Richard Behar, «Rummy's North Korea Connection», *Fortune*, 12 Μαΐου 2003. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Carly Weeks, «Tamiflu Linked to 10 Deaths», *Gazette* (Μόντρεαλ), 30 Νοεμβρίου 2006. Dorsey Griffith, «Psychiatric Warning Put on Flu Drug», *Sacramento Bee*, 14 Νοεμβρίου 2006.
17. Joe Palca, «Salk Polio Vaccine Conquered Terrifying Decease», *National Public Radio: Morning Edition*, 12 Απριλίου 2005. David M. Oshinsky, *Polio: An American Story*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2005, σ. 210-211.
18. Knowledge Ecology International, «KEI Request for Investigation into Anticompetitive Aspects of Gilead Voluntary Licenses for Patents on Tenofivir and Emtricitabine», 12 Φεβρουαρίου 2007, www.keionline.org.
19. John Stanton, «Big Stakes in Tamiflu Debate», *Roll Call*, 15 Δεκεμβρίου 2005.
20. Οι πληροφορίες στις επόμενες δύο παραγράφους προέρχονται από το T. Christian

- Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives and Corporate Greed in Iraq*, Νέα Υόρκη, Little, Brown and Company, 2006, σ. 77-79.
21. Joan Didion, «Cheney: The Fatal Touch», *The New York Review of Books*, 5 Οκτωβρίου 2006.
  22. Dan Briody, *Halliburton Agenda: The Politics of Oil and Money*, Νιου Τζέρσι, John Wiley & Sons, 2004, σ. 198-199. David H. Hackworth, «Balkans Good for Texas-Based Business», *Sun-Sentinel* (Φορτ Λόντερντεϊλ), 16 Αυγούστου 2001.
  23. Antonia Juhasz, *Bush Agenda: Invading the World, One Economy at a Time*, Νέα Υόρκη, Regan Books, 2006, σ. 120.
  24. Jonathan D. Salant, «Cheney: I'll Forfeit Options», Associated Press, 1 Σεπτεμβρίου 2000.
  25. «Lynne Cheney Resigns from Lockheed Martin Board», Dow Jones News Service, 5 Ιανουαρίου 2001.
  26. Tim Weiner, «Lockheed and the Future of Warfare», *New York Times*, 28 Νοεμβρίου 2004. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Jeff McDonald, «City Looks at County's Outsourcing as Blueprint», *San Diego Union-Tribune*, 23 Ιουλίου 2006.
  27. Sam Howe Verhovek, «Clinton Reining in Role for Business in Welfare Effort», *New York Times*, 11 Μαΐου 1997. Barbara Vobejda, «Privatization of Social Programs Curbed», *Washington Post*, 10 Μαΐου 1997.
  28. Michelle Breyer & Mike Ward, «Running Prisons for a Profit», *Austin American-Statesman*, 4 Σεπτεμβρίου 1994. Judith Greene, «Bailing Out Private Jails», *The American Prospect*, 10 Σεπτεμβρίου 2001. Madeline Baro, «Tape Shows Inmates Bit by Dogs, Kicked, Stunned», Associated Press, 19 Αυγούστου 1997.
  29. Matt Moffett, «Pension Reform Pied Piper Loves Private Accounts», *Wall Street Journal*, 3 Μαρτίου 2005.
  30. «Governor George W. Bush Delivers Remarks on Government Reform», *FDCH Political Transcripts*, Φιλαδέλφεια, 9 Ιουνίου 2000.
  31. Jon Elliston, «Disaster in the Making», *Tucson Weekly*, 23 Σεπτεμβρίου 2004.
  32. Joe M. Allbaugh, «Current FEMA Instructions & Manuals Numerical Index», κατάθεση του επικεφαλής της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Διαχείρισης Έκτακτων Καταστάσεων Τζόζεφ Όλμποου στην Υποεπιτροπή Υποθέσεων των Βετεράνων, Στέγασης και Αστικής Ανάπτυξης της Γερουσίας, 16 Μαΐου 2001.
  33. John F. Harris & Dana Milbank, «For Bush, New Emergencies Ushered in a New Agenda», *Washington Post*, 22 Σεπτεμβρίου 2001. United States General Accounting Office, *Aviation Security: Long Standing Problems Impair Airport Screener's Performance*, Ιούνιος 2000, σ. 25, www.gao.gov.
  34. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States, *The 9/11*

- Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks upon the United States*, 2004, σ. 85, www.gpoaccess.gov.
35. Anita Manning, «Company Hopes to Restart Production of Anthrax Vaccine», *USA Today*, 5 Νοεμβρίου 2001.
  36. J. McLane, «Conference to Honor Milton Friedman on His Ninetieth Birthday», *Chicago Business*, 25 Νοεμβρίου 2002, www.chibus.com.
  37. Joan Ryan, «Home of the Brave», *San Francisco Chronicle*, 23 Οκτωβρίου 2001. George W. Bush, «President Honors Public Servants», Ουάσινγκτον, 15 Οκτωβρίου 2001.
  38. George W. Bush, «President Discusses War on Terrorism», Ατλάντα (Γζόρτζια), 8 Νοεμβρίου 2001.
  39. Harris & Milbank, «For Bush, New Emergencies Ushered in a New Agenda».
  40. Andrew Bacevich, «Why Read Clausewitz When Shock and Awe Can Make a Clean Sweep of Things?», *London Review of Books*, 8 Ιουνίου 2006. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Scott Shane & Ron Nixon, «In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever», *New York Times*, 4 Φεβρουαρίου 2007.
  41. Evan Ratliff, «Fear, Inc.», *Wired*, Δεκέμβριος 2005.
  42. Shane & Nixon, «In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever».
  43. Matt Richtel, «Tech Investors Cull Start-ups for Pentagon», *Washington Post*, 7 Μαΐου 2007. Defense Venture Catalyst Initiative, «An Overview of the Defense Venture Catalyst Initiative», devenci.dtic.mil.
  44. Ratliff, «Fear, Inc.».
  45. Jason Vest, «Inheriting a Shambles at Defense», *Texas Observer* (Όστιν), 1 Δεκεμβρίου 2006. Ratliff, «Fear, Inc.». Paladin Capital Group, «Lt. General (Ret.) USAF Kenneth A. Minihan», Paladin Team, 2 Δεκεμβρίου 2003, www.paladincapgroup.com.
  46. Office of Homeland Security, *National Strategy for Homeland Security*, Ιούλιος 2002, σ. 1, www.whitehouse.gov. Ron Suskind, *The One Percent Doctrine: Deep Inside America's Pursuit of Its Enemies Since 9/11*, Νέα Υόρκη, Simon & Schuster, 2006. «Terror Fight Spawns Startups», *Red Herring*, 5 Δεκεμβρίου 2005.
  47. United States House of Representatives, Committee on Government Reform – Minority Staff, Special Investigations Division, *Dollars, Not Sense: Government Contracting Under the Bush Administration*, προετοιμάστηκε για το βουλευτή Henry A. Waxman, Ιούνιος 2006, σ. 5, www democrats.reform.house.gov. Tim Shorrock, «The Corporate Takeover of U.S. Intelligence», *Salon*, 1 Ιουνίου 2007, www.salon.com. Rachel Monahan & Elena Herrero Beaumont, «Big Time Security», *Forbes*, 3 Αυγούστου 2006. Central Intelligence Agency, *World Fact Book 2007*, www.cia.gov. «US Government Spending in States Up 6 Pct in FY '03», Reuters, 7 Οκτωβρίου 2004. Frank Rich, «The Road from K Street to Yusufiya», *New York Times*, 25 Ιουνίου 2006.

48. Monahan & Herrero Beaumont, «Big Time Security». Ratliff, «Fear, Inc.».
49. Τα στοιχεία προέρχονται από τον Roger Cressey, πρώην αξιωματούχο της κυβέρνησης Μπους για την αντιτρομοκρατία και πλέον πρόεδρο της Good Harbor Consulting. Rob Evans & Alexi Mostrous, «Britain's Surveillance Future», *Guardian* (Λονδίνο), 2 Νοεμβρίου 2006. Mark Johnson, «Video, Sound Advances Aimed at War on Terror», Associated Press, 2 Αυγούστου 2006. Ellen McCarthy, «8 Firms Vie for Pieces of Air Force Contract», *Washington Post*, 14 Σεπτεμβρίου 2004.
50. Brian Bergstein, «Attacks Spawned a Tech-Security Market That Remains Young Yet Rich», Associated Press, 4 Σεπτεμβρίου 2006.
51. Mure Dickie, «Yahoo Backed on Helping China Trace Writer», *Financial Times* (Λονδίνο), 10 Νοεμβρίου 2005. Leslie Cauley, «NSA Has Massive Database of Americans' Phone Calls», *USA Today*, 11 Μαΐου 2006. «Boeing Team Awarded SBI-net Contract by Department of Homeland Security», δελτίο Τύπου, 21 Σεπτεμβρίου 2006, www.boeing.com.
52. Robert O'Harrow Jr., *No Place to Hide*, Νέα Υόρκη, Free Press, 2005.
53. «Terror Fight Spawns Startups».
54. Justine Rood, «FBI Terror Watch List "Out of Control"», *The Blotter blog on ABC News*, 13 Ιουνίου 2007, www.abcnews.com. Ed Pilkington, «Millions Assigned Terror Risk Score on Trips to the US», *Guardian* (Λονδίνο), 2 Δεκεμβρίου 2006.
55. Rick Anderson, «Flog Is My Co-Pilot», *Seattle Weekly*, 29 Νοεμβρίου 2006. Jane Mayer, «The C.I.A.'s Travel Agent», *The New Yorker*, 30 Οκτωβρίου 2006. Brian Knowlton, «Report Rejects European Denial of CIA Prisons», *New York Times*, 29 Νοεμβρίου 2006. Mayer, «The C.I.A.'s Travel Agent». Stephen Grey, *Ghost Plane: The True Story of the CIA Torture Program*, Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 2006, σ. 80. Pat Milton, «ACLU File: Suit Against Boeing Subsidiary, Saying It Enabled Secret Overseas Torture», Associated Press, 31 Μαΐου 2007.
56. Andrew Buncombe, «New Maximum-Security Jail to Open at Guantanamo Bay», *Independent* (Λονδίνο), 30 Ιουλίου 2006. Pratap Chatterjee, «Intelligence in Iraq: L-3 Supplies Spy Support», *CorpWatch*, 9 Αυγούστου 2006, www.corpwatch.com.
57. Michelle Faul, «Guantanamo Prisoners for Sale», Associated Press, 31 Μαΐου 2005. John Simpson, «No Surprises in the War on Terror», *BBC News*, 13 Φεβρουαρίου 2006. John Mintz, «Detainees Say They Were Charity Workers», *Washington Post*, 26 Μαΐου 2002.
58. Ο εν λόγω κρατούμενος ήταν ο Adel Fattough Ali Algazzar. Dave Gilson, «Why Am I in Cuba?», *Mother Jones*, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2006. Simpson, «No Surprises in the War on Terror». Andrew O. Selsky, «AP: Some Gitmo Detainees Freed Elsewhere», *USA Today*, 15 Δεκεμβρίου 2006.

59. Gary Stoller, «Homeland Security Generates Multibillion Dollar Business», *USA Today*, 10 Σεπτεμβρίου 2006.
60. Sarah Anderson, John Cavanagh, Chuck Collins & Eric Benjamin, «Executive Excess 2006: Defense and Oil Executives Cash in on Conflict», 30 Αυγούστου 2006, σ. 1, www.faireconomy.org.
61. Ratliff, «Fear, Inc.».
62. O'Harrow, *No Place to Hide*, σ. 9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

Ένα κορπορατικό κράτος:

Αντικαθιστώντας την περιστρεφόμενη πόρτα με μια σψίδα θριάμβου

1. Jim Krane, «Former President Bush Battles Arab Critics of His Son», Associated Press, 21 Νοεμβρίου 2006.
2. Scott Shane & Ron Nixon, «In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever», *New York Times*, 4 Φεβρουαρίου 2007.
3. Jane Mayer, «Contract Sport», *The New Yorker*, 16 Φεβρουαρίου 2004.
4. «HR 5122: John Warner National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007 (Enrolled as Agreed to or Passed by Both House and Senate)», thomas.loc.gov.
5. «Remarks of Sen. Patrick Leahy on National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007, Conference Report, Congressional Record», States News Service, 29 Σεπτεμβρίου 2006.
6. Gilead Sciences, «Stock Information: Historical Price Lookup», www.gilead.com.
7. Συνέντευξη με τον Stephen Kinzer, *Democracy Now!*, 21 Απριλίου 2006, www.democracynow.org.
8. Η φράση «αλληλένδετα και αμοιβαία ενισχυόμενα» ανήκει στον ιστορικό James A. Bill. Stephen Kinzer, *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq*, Νέα Υόρκη, Times Books, 2006, σ. 122.
9. Robert Burns, «Defense Chief Shuns Involvement in Weapons and Merger Decisions to Avoid Conflict of Interests», Associated Press, 23 Αυγούστου 2001. Mat Kelley, «Defense Secretary Sold Up to \$91 Million in Assets to Comply with Ethics Rules, Complains about Disclosure Form», Associated Press, 18 Ιουνίου 2002. Pauline Jelinek, «Rumsfeld Asks for Deadline Extension», Associated Press, 17 Ιουλίου 2001.
10. John Stanton, «Big Stakes in Tamiflu Debate», *Roll Call*, 15 Δεκεμβρίου 2005.
11. Το «πόθεν έσχες» του Ράμφελντ για το 2005 αναφέρει ότι διαθέτει «μετοχές αξίας 95,9 εκατομμυρίων δολαρίων, οι οποίες του απέφεραν εισοδήματα 13 εκατομμυ-

- ρίων δολαρίων, και είχε στην ιδιοκτησία του γη αξίας 17 εκατομμυρίων δολαρίων, η οποία του απέφερε μισθώματα 1 εκατομμυρίου δολαρίων». Geoffrey Lean & Jonathan Owen, «Donald Rumsfeld Makes \$5 m Killing on Bird Flu Drug», *Independent* (Λονδίνο), 12 Μαρτίου 2006. Kelley, «Defense Secretary Sold Up to \$91 Million in Assets...».
12. Burns, «Defense Chief Shuns Involvement...».
  13. Stanton, «Big Stakes in Tamiflu Debate».
  14. Nelson D. Schwartz, «Rumsfeld's Growing Stake in Tamiflu», *Fortune*, 31 Οκτωβρίου 2005.
  15. Gilead Sciences, «Stock Information: Historical Price Lookup», www.gilead.com.
  16. Cassell Bryan-Low, «Cheney Cashed in Halliburton Options Worth \$35 Million», *Wall Street Journal*, 20 Σεπτεμβρίου 2000.
  17. Ken Herman, «Cheneys Earn \$8.8 Million to Bushes' \$735,000», *Austin American-Statesman*, 15 Απριλίου 2006. Halliburton, Investor Relations, «Historical Price Lookup», www.halliburton.com.
  18. Sarah Karush, «Once Privileged in Iraq, Russian Oil Companies Hope to Compete on Equal Footing After Saddam», Associated Press, 14 Μαρτίου 2003. Saeed Shah, «Oil Giants Scramble for Iraqi Riches», *Independent* (Λονδίνο), 14 Μαρτίου 2003.
  19. «Waiting for the Green Light», *Petroleum Economist*, 1 Οκτωβρίου 2006.
  20. Lean & Owen, «Donald Rumsfeld Makes \$5m Killing on Bird Flu Drug».
  21. Jonathan Weisman, «Embattled Rep. Ney Won't Seek Reelection», *Washington Post*, 8 Αυγούστου 2006. Sonya Geis & Charles R. Badcock, «Former GOP Lawmaker Gets 8 Years», *Washington Post*, 4 Μαρτίου 2006. Judy Bachrach, «Washington Babylon», *Vanity Fair*, 1 Αυγούστου 2006.
  22. Eric Lipton, «Former Antiterror Officials Find Industry Pays Better», *New York Times*, 18 Ιουνίου 2006.
  23. Ellen Nakashima, «Ashcroft Finds Private-Sector Niche», *Washington Post*, 12 Αυγούστου 2006. Lipton, «Former Antiterror Officials Find Industry Pays Better». Good Harbor Consulting LLC., www.goodharbor.net. Paladin Capital Group, «R. James Woolsey – VP», Paladin Team, www.paladincapgroup.com. Booz Allen Hamilton, «R. James Woolsey», www.boozallen.com. Douglas Jehl, «Insiders' New Firm Consults on Iraq», *New York Times*, 30 Σεπτεμβρίου 2003. «Former FEMA Head to Start Consulting Business on Emergency Planning», Associated Press, 24 Νοεμβρίου 2005.
  24. «Former FEMA Head Discussed Wardrobe during Katrina Crisis», Associated Press, 3 Νοεμβρίου 2005.
  25. Seymour M. Hersh, «The Spoils of the Gulf War», *The New Yorker*, 6 Σεπτεμβρίου 1993.

26. Michael Isikoff & Mark Hosenball, «A Legal Counterattack», *Newsweek*, 16 Απριλίου 2003. John Council, «Baker Botts' "Love Shack" for Clients», *Texas Lawyer*, 6 Μαρτίου 2006. Erin E. Arvedlund, «Russian Oil Politics in a Texas Court», *New York Times*, 15 Φεβρουαρίου 2005. Robert Bryce, «It's a Baker Botts World», *The Nation*, 11 Οκτωβρίου 2004.
27. Peter Smith & James Politi, «Record Pay-Outs from Carlyle and KKR», *Financial Times* (Λονδίνο), 20 Οκτωβρίου 2004.
28. «Cutting James Baker's Ties», *New York Times*, 12 Δεκεμβρίου 2003.
29. Οι πληροφορίες στις επόμενες δύο παραγράφους προέρχονται από το Naomi Klein, «James Baker's Double Life: A Special Investigation», *The Nation*, αναρτήθηκε στο διαδίκτυο στις 12 Οκτωβρίου 2004, www.thenation.com.
30. David Leigh, «Carlyle Pulls Out of Iraq Debt Recovery Consortium», *Guardian* (Λονδίνο), 15 Οκτωβρίου 2004. United Nations Compensation Commission, «Payment of Compensation», δελτίο Τύπου, 2005-2006, www.unog.ch. Klein, «James Baker's Double Life». World Bank, «Data Sheet for Iraq», 23 Οκτωβρίου 2006, www.worldbank.org.
31. Eric Schmitt, «New Group Will Lobby for Change in Iraqi Rule», *New York Times*, 15 Νοεμβρίου 2002. George P. Shultz, «Act Now», *Washington Post*, 6 Σεπτεμβρίου 2002. Harry Esteve, «Ex-Secretary Stumps for Gubernatorial Hopeful», *Oregonian* (Πόρτλαντ), 12 Φεβρουαρίου 2002. David R. Baker, «Bechtel Pulling Out after 3 Rough Years of Rebuilding Work», *San Francisco Chronicle*, 1 Νοεμβρίου 2006.
32. Tim Weiner, «Lockheed and the Future of Warfare», *New York Times*, 28 Νοεμβρίου 2004. Schmitt, «New Group Will Lobby for Change in Iraqi Rule». John Laughland, «The Prague Racket», *Guardian* (Λονδίνο), 22 Νοεμβρίου 2002. John B. Judis, «Minister without Portfolio», *The American Prospect*, Μάιος 2003. Lockheed Martin, Investor Relations, «Stock Prices Details», www.lockheedmartin.com.
33. Bob Woodward, *State of Denial*, Νέα Υόρκη, Simon & Schuster, 2006, σ. 406-407.
34. James Dao, «Making a Return to the Political Stage», *New York Times*, 28 Νοεμβρίου 2002. Leslie H. Gelb, «Kissinger Means Business», *New York Times*, 20 Απριλίου 1986. Jeff Gerth, «Ethics Disclosure Filed with Panel», *New York Times*, 9 Μαρτίου 1989.
35. James Harding, «Kissinger Second Take», *Financial Times* (Λονδίνο), 14 Δεκεμβρίου 2002.
36. Seymour M. Hersh, «Lunch with the Chairman», *The New Yorker*, 17 Μαρτίου 2003.
37. Στο ίδιο. Thomas Donnelly & Richard Perle, «Gas Stations in the Sky», *Wall Street*

- Journal*, 14 Αυγούστου 2003. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: R. Jeffrey Smith, «Tanker Inquiry Finds Rumsfeld's Attention Was Elsewhere», *Washington Post*, 20 Ιουνίου 2006. Tony Capaccio, «Boeing Proposes Bonds for 767 Lease Deal», *Seattle Times*, 4 Μαρτίου 2003.
38. Hersh, «Lunch with the Chairman». Tom Hamburger & Dennis Berman, «U.S. Adviser Perle Resigns as Head of Defense Board», *Wall Street Journal*, 28 Μαρτίου 2003.
39. Συνέντευξη με τον Richard Perle, *CNN: Late Edition with Wolf Blitzer*, 9 Μαρτίου 2003.
40. Judis, «Minister without Portfolio». David S. Hilzenrath, «Richard N. Perle's Many Business Ventures Followed His Years as a Defense Official», *Washington Post*, 24 Μαΐου 2004. Hersh, «Lunch with the Chairman». T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives and Corporate Greed in Iraq*, Νέα Υόρκη, Little, Brown and Company, 2006, σ. 73.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Ισοπεδώνοντας το Ιράκ: Αναζητώντας ένα «μοντέλο» για τη Μέση Ανατολή

1. Andrew M. Wyllie, «Convulsion Therapy of the Psychoses», *Journal of Mental Science*, τεύχ. 86, Μάρτιος 1940, σ. 248.
2. Richard Cohen, «The Lingo of Vietnam», *Washington Post*, 21 Νοεμβρίου 2006.
3. «Deputy Secretary Wolfowitz Interview with Sam Tannenhaus, Vanity Fair», News Transcript, 9 Μαΐου 2003, www.defenselink.mil.
4. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: 2007 *Index of Economic Freedom*, Ουάσινγκτον, Heritage Foundation και *The Wall Street Journal*, 2007, σ. 326, www.heritage.org.
5. Thomas L. Friedman, «The Long Bomb», *New York Times*, 2 Μαρτίου 2003. Joshua Muravchik, «Democracy's Quiet Victory», *New York Times*, 19 Αυγούστου 2002. Robert Dreyfuss, «Just the Beginning», *American Prospect*, 1 Απριλίου 2003. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: John Norris, *Collision Course: NATO, Russia, and Kosovo*, Γουέσπιपोर्ट (Κονέκτικατ), Praeger, 2005, σ. xxii-xxiii.
6. George W. Bush, «President Discusses Education, Entrepreneurship & Home Ownership at Indiana Black Expo», Ινδιανάπολις (Ιντιάνα), 14 Ιουλίου 2005.
7. Edwin Chen & Maura Reynolds, «Bush Seeks U.S.-Mideast Trade Zone to Bring Peace, Prosperity to Region», *Los Angeles Times*, 10 Μαΐου 2003.
8. Harlan Ullman, «"Shock and Awe" Misunderstood», *USA Today*, 8 Απριλίου 2003.
9. Peter Johnson, «Media's War Footing Looks Solid», *USA Today*, 17 Φεβρουαρίου 2003.

10. Thomas L. Friedman, «What Were They Thinking?», *New York Times*, 7 Οκτωβρίου 2005.
11. United States Department of State, «Memoranda of Conversation», 10 Ιουνίου 1976, αποχαρακτηρισμένο έγγραφο, www.gwu.edu/~nsarchiv.
12. George W. Bush, ομιλία για την ανάληψη καθηκόντων, 20 Ιανουαρίου 2005.
13. Norman Friedman, *Desert Victory: The War for Kuwait*, Ανάπολις (Μέριλαντ), Naval Institute Press, 1991, σ. 185. Michael R. Gordon & Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 2006, σ. 551.
14. Anthony Shadid, *Night Draws Near: Iraq's People in the Shadow of America's War*, Νέα Υόρκη, Henry Holt, 2005, τυπογραφικό δοκίμιο, σ. 95. Παρατίθεται με την άδεια του συγγραφέα.
15. Harlan K. Ullman & James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*, Ουάσινγκτον, NDU Press Book, 1996, σ. 55. Ron Suskind, *The One Percent Doctrine: Deep Inside America's Pursuit of Its Enemies Since 9/11*, Νέα Υόρκη, Simon & Schuster, 2006, σ. 123, 214.
16. Ullman & Wade, *Shock and Awe*, σ. xxv, 17, 23, 29.
17. Maher Arar, «I Am Not a Terrorist – I Am Not a Member of Al-Qaida», *Vancouver Sun*, 5 Νοεμβρίου 2003.
18. «Iraq Faces Massive U.S. Missile Barrage», *CBS News*, 24 Ιανουαρίου 2003.
19. «U.S. Tests Massive Bomb», *CNN: Wolf Blitzer Reports*, 11 Μαρτίου 2003.
20. Στο ίδιο.
21. Rajiv Chandrasekaran & Peter Baker, «Allies Struggle for Supply Lines», *Washington Post*, 30 Μαρτίου 2003. Jon Lee Anderson, *The Fall of Bagdad*, Νέα Υόρκη, Penguin Press, 2004, σ. 199. Gordon & Trainor, *Cobra II*, σ. 465. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Charles Duelfer, *Comprehensive Report of the Special Advisor to the DCI on Iraq's WMD*, 30 Σεπτεμβρίου 2004, τόμ. 1, σ. 11, www.cia.gov.
22. Shadid, *Night Draws Near*, σ. 71.
23. Suzanne Goldenberg, «War in the Gulf: In an Instant We Were Plunged into Endless Night», *Guardian* (Λονδίνο), 4 Απριλίου 2003.
24. «Restoring a Treasured Past», *Los Angeles Times*, 17 Απριλίου 2003.
25. Charles J. Hanley, «Looters Ransack Iraq's National Library», Associated Press, 15 Απριλίου 2003.
26. Michael D. Lemonick, «Lost to the Ages», *Time*, 28 Απριλίου 2003. Louise Witt, «The End of Civilization», *Salon*, 17 Απριλίου 2003, www.salon.com.
27. Thomas E. Ricks & Anthony Shadid, «A Tale of Two Baghdads», *Washington Post*, 2 Ιουνίου 2003.
28. Frank Rich, «And Now: "Operation Iraqi Looting"», *New York Times*, 27 Απριλίου 2003.

29. Donald H. Rumsfeld, «DoD News Briefing – Secretary Rumsfeld and Gen. Myers», 11 Απριλίου 2003, www.defenselink.mil. Simon Robinson, «Grounding Planes the Wrong Way», *Time*, 14 Ιουλίου 2003.
30. Rajiv Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraq's Green Zone*, Νέα Υόρκη, Alfred A. Knopf, 2006, σ. 119-120.
31. Στο ίδιο, σ. 165-166.
32. World Bank, *World Development Report 1990*, Οξφόρδη, World Bank, 1990, σ. 178-179. New Mexico Coalition for Literacy, New Mexico Literacy Profile, 2005-2006 Programs, www.nmcl.org. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City*, σ. 5.
33. Shafiq Rasul, Asif Iqbal & Rhuheel Ahmed, *Composite Statement: Detention in Afghanistan and Guantanamo Bay*, Νέα Υόρκη, Center for Constitutional Rights, 26 Ιουλίου 2004, σ. 96, 99, www.ccr-ny.org.
34. Στο ίδιο, σ. 9, 10, 21, 26, 72.
35. John F. Burns, «Looking Beyond His Critics, Bremer Sees Reason for Both Hope and Caution», *New York Times*, 29 Ιουνίου 2004. Steve Kirby, «Bremer Says Iraq Open for Business», Agence France-Presse, 25 Μαΐου 2003.
36. Thomas B. Edsall & Juliet Eilperin, «Lobbyists Set Sights on Money-Making Opportunities in Iraq», *Washington Post*, 2 Οκτωβρίου 2003.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Ιδεολογική ανάκρουση: Μια γνήσια καπιταλιστική καταστροφή

1. Σύμφωνα με τον Jeffrey Goldberg, η Ράις έκανε το σχόλιο κατά τη διάρκεια ενός δείπνου σε εστιατόριο της Τζόρτζταουν. Ο Goldberg έχει γράψει: «Το σχόλιο άφησε εμβρόντητους τους υπόλοιπους προσκεκλημένους. Ο [Μιρεντ] Σκούκροφτ είπε αργότερα σε φίλους του ότι σάστισε με το ευαγγελικό ύφος της Ράις». Jeffrey Goldberg, «Breaking Ranks», *The New Yorker*, 31 Οκτωβρίου 2005.
2. Fareed Zakaria, «What Bush Got Right», *Newsweek*, 14 Μαρτίου 2005.
3. Philip Kurata, «Eastern Europeans Urge Iraq to Adopt Rapid Market Reforms», Washington File, Bureau of International Information Programs, U.S. Department of State, 26 Σεπτεμβρίου 2003, usinfo.state.gov. «Iraq Poll Finds Poverty Main Worry, Sadr Popular», Reuters, 20 Μαΐου 2004.
4. Joseph Stiglitz, «Shock without the Therapy», *Business Day* (Γιοχάνεσμπουργκ), 20 Φεβρουαρίου 2004. Jim Krane, «U.S. Aims to Keep Iraq Military Control», Associated Press, 13 Μαρτίου 2004.
5. Συνέντευξη με τον Richard Perle, *CNN: Anderson Cooper 360 Degrees*, 6 Νοεμβρίου

2006. Συνέντευξη με τον David Frum, *CNN: Late Edition with Wolf Blitzer*, 19 Νοεμβρίου 2006.
6. L. Paul Bremer III, *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope*, Νέα Υόρκη, Simon & Schuster, 2006, σ. 21.
  7. Συνέντευξη με τον Paul Bremer, *PBS: The Charlie Rose Show*, 11 Ιανουαρίου 2006.
  8. Noelle Knox, «Companies Rush to Account for Staff», *USA Today*, 13 Σεπτεμβρίου 2001. Harlan S. Byrne, «Disaster Relief: Insurance Brokers AON, Marsh Look to Recover, Even Benefit Post-September 11», *Barron's*, 19 Νοεμβρίου 2001.
  9. Το σχέδιο του στρατηγού Garner για το Ιράκ ήταν αρκετά απλό: να αποκατασταθούν οι υποδομές, να διεξαχθούν σύντομα νοθευμένες εκλογές, να αφηθεί στο ΔΝΤ η εφαρμογή της θεραπείας-σοκ και να διασφαλιστούν αμερικανικές στρατιωτικές βάσεις, κατά το πρότυπο των Φιλιππίνων. «Πιστεύω ότι πρέπει να βλέπουμε το Ιράκ ως το σταθμό ανθράκευσής μας στη Μέση Ανατολή», είχε δηλώσει στο BBC. Συνέντευξη του στρατηγού Jay Garner στον Greg Palast, «Iraq for Sale», BBC TV, 19 Μαρτίου 2004, www.gregpalast.com. Thomas Crampton, «Iraq Official Warns on Fast Economic Shift», *International Herald Tribune* (Παρίσι), 14 Οκτωβρίου 2003. Rajiv Chandrasekaran, «Attacks Force Retreat from Wide-Ranging Plans for Iraq», *Washington Post*, 28 Δεκεμβρίου 2003.
  10. «Let's All Go to the Yard Sale», *The Economist*, 27 Σεπτεμβρίου 2003.
  11. Coalition Provisional Authority, *Order Number 37 Tax Strategy for 2003*, 19 Σεπτεμβρίου 2003, www.iraqcoalition.org. Coalition Provisional Authority, *Order Number 39 Foreign Investment*, 20 Δεκεμβρίου 2003, www.iraqcoalition.org. Dana Milbank & Walter Pincus, «U.S. Administrator Imposes Flat Tax System on Iraq», *Washington Post*, 2 Νοεμβρίου 2003. Rajiv Chandrasekaran, «U.S. Funds for Iraq Are Largely Unspent», *Washington Post*, 4 Ιουλίου 2004. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Mark Gregory, «Baghdad's Missing Billions», *BBC News*, 9 Νοεμβρίου 2006. David Pallister, «How the US Sent \$12bn in Cash to Iraq. And Watched It Vanish», *Guardian* (Λονδίνο), 8 Φεβρουαρίου 2007.
  12. Central Bank of Iraq and Coalition Provisional Authority, «Saddam-Free Dinar Becomes Iraq's Official Currency», 15 Ιανουαρίου 2004, www.cpa-iraq.org. «Half of Iraqis Lack Drinking Water – Minister», Agence France-Presse, 4 Νοεμβρίου 2003. Charles Clover & Peter Spiegel, «Petrol Queues Block Baghdad as Black Market Drains Off», *Financial Times* (Λονδίνο), 9 Δεκεμβρίου 2003.
  13. Donald H. Rumsfeld, «Prepared Statement for the Senate Appropriations Committee», Ουάσινγκτον, 4 Σεπτεμβρίου 2003, www.defenselink.mil. Borzou Daragahi, «Iraq's Ailing Banking Industry Is Slowly Reviving», *New York Times*, 30 Δεκεμβρίου 2004. Laura MacInnis, «Citigroup, U.S. to Propose Backing Iraqi

- Imports», Reuters, 17 Φεβρουαρίου 2004. Justin Blum, «Big Oil Companies Train Iraqi Workers Free», *Washington Post*, 6 Νοεμβρίου 2004.
14. Congressional Budget Office, *Paying for Iraq's Reconstruction: An Update*, Δεκέμβριος 2006, σ. 15, www.cbo.gov. Chandrasekaran, «U.S. Funds for Iraq Are Largely Unspent».
  15. George W. Bush, «President Bush Addresses United Nations General Assembly», Νέα Υόρκη, 23 Σεπτεμβρίου 2003. George W. Bush, «President Addresses the Nation», 7 Σεπτεμβρίου 2003.
  16. James Glanz, «Violence in Iraq Curbs Work of 2 Big Contractors», *New York Times*, 22 Απριλίου 2004.
  17. Rajiv Chandrasekaran, «Best-Connected Were Sent to Rebuild Iraq», *Washington Post*, 17 Σεπτεμβρίου 2006. Holly Yeager, «Halliburton's Iraq Army Contract to End», *Financial Times* (Λονδίνο), 13 Ιουλίου 2006.
  18. Office of Inspector General, USAID, *Audit of USAID/Iraq's Reform Program*, Audit Report Number E-266-04-004-P, 20 Σεπτεμβρίου 2004, σ. 5-6, www.usaid.gov. USAID, «Award/Contract», RAN-C-00-03-00043-00, www.usaid.gov. Mark Brunswick, «Opening of Schools to Test Iraqi's Confidence», *Star Tribune* (Μινεάπολις), 17 Σεπτεμβρίου 2006. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: James Rupert, «Schools a Bright Spot in Iraq», *Seattle Times*, 30 Ιουνίου 2004.
  19. Ron Wyden, «Dorgan, Wyden, Waxman, Dingell Call to End Outsourcing of Oversight for Iraq Reconstruction», δελτίο Τύπου, 5 Μαΐου 2004, wyden.senate.gov. «Carolinas Companies Find Profits in Iraq», Associated Press, 2 Μαΐου 2004. James Mayfield, «Understanding Islam and Terrorism – 9/11», 6 Αυγούστου 2002, ήταν στο www.texas-houston-mission.org, ημερομηνία πρόσβασης: 7 Ιανουαρίου 2005. Sis Mayfield, «Letters from President Mayfield», 27 Φεβρουαρίου 2004, ήταν στο www.texas-houston-mission.org, ημερομηνία πρόσβασης: 7 Ιανουαρίου 2005.
  20. Rajiv Chandrasekaran, «Defense Skirts State in Reviving Iraqi Industry», *Washington Post*, 14 Μαΐου 2007.
  21. Η παράθεση των σχολίων του Gaidar προέρχεται από τον Mark Masarskii, σύμβουλο της ρωσικής κυβέρνησης για την επιχειρηματικότητα. Jim Krane, «Iraq's Fast Track to Capitalism Scares Baghdad's Businessmen», Associated Press, 3 Δεκεμβρίου 2003. Lynn D. Nelson & Irina Y. Kuzes, «Privatization and the New Business Class», στο David Lane (επιμ.), *Russia in Transition: Politics, Privatization, and Inequality*, Λονδίνο, Longman, 1995, σ. 129. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Kevin Begos, «Good Intentions Meet Harsh Reality», *Winston-Salem Journal*, 19 Δεκεμβρίου 2004.
  22. Dahr Jamail & Ali al-Fadhily, «U.S. Resorting to "Collective Punishment"», Inter Press Service, 18 Σεπτεμβρίου 2006.

23. Gilbert Burnham κ.ά., «Mortality after the 2003 Invasion on Iraq: A Cross-Sectional Cluster Sample Survey», *Lancet*, τεύχ. 368, 12 Οκτωβρίου 2006, σ. 1.421-1.428.
24. Ralph Peters, «Last Gasps in Iraq», *USA Today*, 2 Νοεμβρίου 2006.
25. Oxford Research International, *National Survey of Iraq*, Φεβρουάριος 2004, σ. 20, news.bbc.co.uk. Donald MacIntyre, «Sistani Most Popular Iraqi Leader, US Pollsters Find», *Independent* (Λονδίνο), 31 Αυγούστου 2004.
26. Bremer, *My Year in Iraq*, σ. 71.
27. «The Lost Year in Iraq», *PBS Frontline*, 17 Οκτωβρίου 2006.
28. Patrick Graham, «Beyond Fallujah: A Year with the Iraqi Resistance», *Harper's*, 1 Ιουνίου 2004.
29. Rajiv Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraq's Green Zone*, Νέα Υόρκη, Alfred A. Knopf, 2006, σ. 118.
30. Alan Wolfe, «Why Conservatives Can't Govern», *Washington Monthly*, Ιούλιος/Αύγουστος 2006.
31. Ariana Eunjung Cha, «In Iraq, the Job Opportunity of a Lifetime», *Washington Post*, 23 Μαΐου 2004.
32. Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City*, σ. 214-218. T. Christian Miller, «U.S. Priorities Set Back Its Healthcare Goals in Iraq», *Los Angeles Times*, 30 Οκτωβρίου 2005.
33. Jim Krane, «Iraqi Businessmen Now Face Competition», Associated Press, 3 Δεκεμβρίου 2003.
34. Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City*, σ. 288.
35. «National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007», *Congressional Record – Senate*, 14 Ιουνίου 2006, σ. S5855.
36. Griff Witte, «Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete», *Washington Post*, 12 Νοεμβρίου 2006. Dan Murphy, «Quick School Fixes Won Few Iraqi Hearts», *Christian Science Monitor*, 28 Ιουνίου 2004.
37. Griff White, «Contractors Rarely Held Responsible for Misdeeds in Iraq», *Washington Post*, 4 Νοεμβρίου 2006. T. Christian Miller, «Contractor's Plans Lie Among Ruins in Iraq», *Los Angeles Times*, 29 Απριλίου 2006. James Glanz, «Inspectors Find Rebuilt Projects Crumbling in Iraq», *New York Times*, 29 Απριλίου 2007. James Glanz, «Billions in Oil Missing in Iraq, U.S. Study Says», *New York Times*, 12 Μαΐου 2007.
38. Συνέντευξη μέσω e-mail με την Kristine Belisle, αναπληρώτρια γενική διευθύντρια των Υποθέσεων του Κογκρέσου και των Δημόσιων Υποθέσεων, ειδική γενική επιθεωρήτρια για την ανοικοδόμηση του Ιράκ, 15 Δεκεμβρίου 2006.
39. Griff White, «Invoices Detail Fairfax Firm's Billing for Iraq Work», *Washington Post*, 11 Μαΐου 2005. Charles R. Babcock, «Contractor Bilked U.S. on Iraq Work,

- Federal Jury Rules», *Washington Post*, 10 Μαρτίου 2006. Erik Eckholm, «Lawsuit Accuses a Contractor of Defrauding U.S. Over Work in Iraq», *New York Times*, 9 Οκτωβρίου 2004.
40. Renae Merle, «Verdict against Iraq Contractor Overturned», *Washington Post*, 19 Αυγούστου 2006. Erik Eckholm, «On Technical Grounds, Judge Sets Aside Verdict of Billing Fraud in Iraq Rebuilding», *New York Times*, 19 Αυγούστου 2006.
41. Dahr Jamail & Ali al-Fadhily, «Bechtel Departure Removes More Illusions», Inter Press Service, 9 Νοεμβρίου 2006. Witte, «Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete».
42. Anthony Shadid, *Night Draws Near: Iraq's People in the Shadow of America's War*, Νέα Υόρκη, Henry Holt, 2005, σ. 173, 175.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Ο κύκλος κλείνει: Από τη λευκή σελίδα στην καμένη γη

1. Bertolt Brecht, «The Solution», *Poems, 1913-1956*, επιμ. John Willet & Ralph Manheim, 1976, ανατύπωση: Νέα Υόρκη, Methuen, 1979, σ. 440.
2. Sylvia Pfeifer, «Where Majors Fear to Tread», *Sunday Telegraph* (Λονδίνο), 7 Ιανουαρίου 2007.
3. L. Paul Bremer III, «New Risks in International Business», *Viewpoint*, 2 Νοεμβρίου 2001, ήταν στο www.mmc.com, ημερομηνία πρόσβασης: 26 Μαΐου 2003.
4. Maxine McKew, «Confessions of an American Hawk», *The Diplomat*, Οκτώβριος-Νοέμβριος 2005.
5. L. Paul Bremer III, *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope*, Νέα Υόρκη, Simon & Schuster, 2006, σ. 93.
6. Συνεντεύξεις με τον Paul Bremer που πραγματοποιήθηκαν στις 26 Ιουνίου 2006 και στις 18 Αυγούστου 2006 για το «The Lost Year in Iraq», *PBS Frontline*, 17 Οκτωβρίου 2006.
7. William Booth & Rajiv Chandrasekaran, «Occupation Forces Halting Elections Throughout Iraq», *Washington Post*, 28 Ιουνίου 2003. Michael R. Gordon & Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and the Occupation of Iraq*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books, 2006, σ. 490. William Booth, «In Najaf, New Mayor Is Outsider Viewed with Suspicion», *Washington Post*, 14 Μαΐου 2003.
8. Ariana Eunjung Cha, «Hope and Confusion Mark Iraq's Democracy Lessons», *Washington Post*, 24 Νοεμβρίου 2003. Booth & Chandrasekaran, «Occupation Forces Halting Elections Throughout Iraq».
9. Christopher Foote, William Block, Keith Crane & Simon Gray, *Economic Policy and*

- Prospects in Iraq*, Public Policy Discussion Papers no 04-1, Βοστώνη, Federal Reserve Bank of Boston, 4 Μαΐου 2004, σ. 37, www.bosfed.org.
10. Salim Lone, «Iraq: This Election Is a Sham», *International Herald Tribune* (Παρίσι), 28 Ιανουαρίου 2005.
  11. «Al-Sistani's Representatives Threaten Demonstrations, Clashes in Iraq», *BBC Monitoring International Reports*, ρεπορτάζ του λιβανέζικου δικτύου της Χεζμπολάχ Al-Manar, 16 Ιανουαρίου 2004. Nadia Abou El-Magd, «U.S. Commander Urges Saddam Holdouts to Surrender», Associated Press, 16 Ιανουαρίου 2004.
  12. Michael Moss, «Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War», *New York Times*, 17 Δεκεμβρίου 2006.
  13. Gordon & Trainor, *Cobra II*, σ. 4, 555. Julian Borger, «Knives Come Out for Rumsfeld as the Generals Fight Back», *Guardian* (Λονδίνο), 31 Μαρτίου 2003.
  14. Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*, Νέα Υόρκη, Nation Books, 2007, σ. 199.
  15. Peter Maass, «The Way of the Commandos», *New York Times*, 1 Μαΐου 2005. «Jim Steele Bio», Premiere Speakers Bureau, www.premierespeakers.com. Michael Hirsh & John Barry, «The Salvador Option», *Newsweek*, 8 Ιανουαρίου 2005.
  16. «Email from Cpt. William Ponce», *PBS Frontline: The Torture Question*, Αύγουστος 2003, www.pbs.org. Josh White, «Soldiers' "Wish Lists" of Detainee Tactics Cited», *Washington Post*, 19 Απριλίου 2005.
  17. Η υποστράτηγος Janis Karpinski, διοικητής του Άμπου Γκράιμπ, ισχυρίζεται ότι της το είπε ο Miller. Scott Wilson & Sewell Chan, «As Insurgency Grew, So Did Prison Abuse», *Washington Post*, 10 Μαΐου 2004.
  18. Ένα μήνα μετά ο Sanchez έστειλε ένα νέο μνημόνιο, το οποίο διευκρίνιζε και εν μέρει άμβλυσε το περιεχόμενο του προηγούμενου, αλλά προκάλεσε μεγάλη σύγχυση αναφορικά με τις εφαρμοζόμενες διαδικασίες. Ricardo S. Sanchez, *Memorandum, Subject: CJTF-7 Interrogation and Counter-Resistance Policy*, 14 Σεπτεμβρίου 2003, www.aclu.org.
  19. Οι πληροφορίες στις επόμενες τρεις παραγράφους προέρχονται από το Human Rights Watch, *No Blood, No Foul: Soldiers' Accounts of Detainee Abuse in Iraq*, Ιούλιος 2006, σ. 6-14, www.hrw.org.
  20. Στο ίδιο, σ. 26, 28.
  21. Richard P. Formica, «Article 15-6 Investigation of CJSOTF-AP and 5th SF Group Detention Operations», οριστικοποιήθηκε στις 8 Νοεμβρίου 2004, αποχαρακτηρισμένο έγγραφο, www.aclu.org.
  22. *USMC Alleged Detainee Abuse Cases Since 11 Sep 01*, μη χαρακτηρισμένο έγγραφο, 8 Ιουλίου 2004, www.aclu.org.
  23. «Web Magazine Raises Doubts Over a Symbol of Abu Ghraib», *New York Times*, 14

- Μαρτίου 2006. Συνέντευξη με τον Haj Ali, «Few Bad Men?», *PBS Now*, 29 Απριλίου 2005.
24. «Haj Ali's Story», *PBS Now*, www.pbs.org. Chris Kraul, «War Funding Feud Has Iraqis Uneasy», *Los Angeles Times*, 28 Απριλίου 2007.
  25. Human Rights Watch, *Leadership Failure: Firsthand Accounts of Torture of Iraqi Detainees by the U.S. Army's 82nd Airborne Division*, Σεπτέμβριος 2005, σ. 9, 12, www.hrw.org.
  26. Human Rights Watch, *The New Iraq? Torture and Ill-Treatment of Detainees in Iraqi Custody*, Ιανουάριος 2005, σ. 2, 4, www.hrw.org. Bradley Graham, «Army Warns Iraqi Forces on Abuse of Detainees», *Washington Post*, 20 Μαΐου 2005. Moss, «Iraq's Legal System Staggars Beneath the Weight of War».
  27. Maass, «The Way of the Commandos».
  28. Συνέντευξη με τον Allan Nairn, *Democracy Now!*, 10 Ιανουαρίου 2005, www.democracynow.org. Solomon Moore, «Killings Linked to Shiite Squads in Iraqi Police Force», *Los Angeles Times*, 29 Νοεμβρίου 2005.
  29. Moss, «Iraq's Legal System Staggars Beneath the Weight of War». Thanassis Cambanis, «Confessions Rivet Iraqis», *Boston Globe*, 18 Μαρτίου 2005. Maass, «The Way of the Commandos».
  30. Στο ίδιο. John F. Burns, «Torture Alleged at Ministry Site Outside Baghdad», *New York Times*, 16 Νοεμβρίου 2005. Moore, «Killings Linked to Shiite Squads in Iraqi Police Force».
  31. Anne Collins, *In the Sleep Room: The Story of the CIA Brainwashing Experiments in Canada*, Τορόντο, Lester and Orpen Dennys, 1998, σ. 174.
  32. Maxine McKew, «Confessions of an American Hawk», *The Diplomat*, Οκτώβριος-Νοέμβριος 2005.
  33. Charles Krauthammer, «In Baker's Blunder, a Chance for Bush», *Washington Post*, 15 Δεκεμβρίου 2006. Frederick W. Kagan, *Choosing Victory: A Plan for Success in Iraq*, Phase I Report, 4 Ιανουαρίου 2007, σ. 34, www.aei.org.
  34. Dahr Jamail & Ali al-Fadhily, «Iraq: Schools Crumbling Along with Iraqi Society», Inter Press Service, 18 Δεκεμβρίου 2006. Charles Crain, «Professor Says Approximately 300 Academics Have Been Assassinated», *USA Today*, 17 Ιανουαρίου 2005. Michael E. O'Hanlon & Jason H. Campbell, Brookings Institution, *Iraq Index: Tracking Variables of Reconstruction & Security in Post-Saddam Iraq*, 22 Φεβρουαρίου 2007, σ. 35, www.brookings.edu. Ron Redmond, «Iraq Displacement», δελτίο Τύπου, Γενεύη, 3 Νοεμβρίου 2006, www.unhcr.org. «Iraq's Refugees Must Be Saved from Disaster», *Financial Times* (Λονδίνο), 19 Απριλίου 2007.
  35. «Nearly 20,000 People Kidnapped in Iraq This Year: Survey», Agence France-Presse, 19 Απριλίου 2006. Human Rights Watch, *The New Iraq?*, σ. 32, 54, www.hrw.org.

36. Υποτίθεται ότι η HSBC θα άνοιγε υποκαταστήματα σε ολόκληρο το Ιράκ. Αντίθετα, αγόρασε το 79% της ιρακινής τράπεζας Dar es-Salaam. John M. Broder & James Risen, «Contractor Deaths in Iraq Soar to Record», *New York Times*, 19 Μαΐου 2007. Paul Richter, «New Iraq Not Tempting to Corporations», *Los Angeles Times*, 1 Ιουλίου 2004. Yochi J. Dreazen, «An Iraqi's Western Dream», *Wall Street Journal*, 14 Μαρτίου 2005. «Syria and Iraq: Unbanked and Unstable», *Euromoney*, Σεπτέμβριος 2006. Ariana Eunjung Cha & Jackie Spinner, «U.S. Companies Put Little Capital into Iraq», *Washington Post*, 15 Μαΐου 2004.
37. Andy Mosher & Griff Witte, «Much Undone in Rebuilding Iraq, Audit Says», *Washington Post*, 2 Αυγούστου 2006. Julian Borger, «Brutal Killing of Americans in Iraq Raises Questions over Security Firms», *Guardian* (Λονδίνο), 2 Απριλίου 2004. Office of the Special Inspector General for Iraq Reconstruction, *Review of Administrative Task Orders for Iraq Reconstruction Contracts*, 23 Οκτωβρίου 2006, σ. 11, www.sigir.mil.
38. Griff Witte, «Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete», *Washington Post*, 12 Νοεμβρίου 2006.
39. Aqeel Hussein & Colin Freeman, «US to Reopen Iraq's Factories in \$10m U-turn», *Sunday Telegraph* (Λονδίνο), 29 Ιανουαρίου 2007.
40. Josh White & Griff Witte, «To Stem Iraqi Violence, U.S. Looks to Factories», *Washington Post*, 12 Δεκεμβρίου 2006.
41. James A. Baker III, Lee H. Hamilton, Lawrence S. Eagleburger κ.ά, *Iraq Study Group Report*, Δεκέμβριος 2006, www.usip.org.
42. Pfeifer, «Where Majors Fear to Tread».
43. «Iraq's Refugee Crisis Is Nearing Catastrophe», *Financial Times* (Λονδίνο), 8 Φεβρουαρίου 2007. Joshua Gallu, «Will Iraq's Oil Blessing Become a Curse?», *Der Spiegel*, 22 Δεκεμβρίου 2006. Danny Fortson, Andrew Murray-Watson & Tim Webb, «Future of Iraq: The Spoils of War», *Independent* (Λονδίνο), 7 Ιανουαρίου 2007.
44. Iraqi Labor Union Leadership, «Iraqi Trade Union Statement on the Oil Law», 10-14 Δεκεμβρίου 2006, www.carbonweb.org.
45. Edward Wong, «Iraqi Cabinet Approves Draft of Oil Law», *New York Times*, 26 Φεβρουαρίου 2007.
46. Steven L. Schooner, «Contractor Atrocities at Abu Ghraib: Compromised Accountability in a Streamlined Outsourced Government», *Stanford Law & Policy Review*, τόμ. 16, τεύχ. 2, 2005, σ. 552.
47. Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*, Νέα Υόρκη, Nation Books, 2007, σ. 123.
48. Jim Krane, «A Private Army Grows Around the U.S. Mission in Iraq and Around

- the World», Associated Press, 30 Οκτωβρίου 2003. Jeremy Scahill, «Mercenary Jackpot», *The Nation*, 28 Αυγούστου 2006. Jeremy Scahill, «Exile on K Street», *The Nation*, 20 Φεβρουαρίου 2006. Mark Hemingway, «Warriors for Hire», *Weekly Standard*, 18 Δεκεμβρίου 2006.
49. Griff Witte, «Contractors Were Poorly Monitored, GAO Says», *Washington Post*, 30 Απριλίου 2005.
50. T. Christian Miller, *Blood Money, Wasted Millions, and Corporate Greed in Iraq*, Νέα Υόρκη, Little, Brown and Company, 2006, σ. 87. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: George R. Fay, *AR 15-6 Investigation of the Abu Ghraib Detention Facility and 205th Military Intelligence Brigade*, σ. 19, 50, 52, www4.army.mil.
51. Renae Merle, «Army Tries Private Pitch for Recruits», *Washington Post*, 6 Σεπτεμβρίου 2006.
52. Andrew Taylor, «Defense Contractor CEOs See Pay Double Since 9/11 Attacks», Associated Press, 29 Αυγούστου 2006. Steve Vogel & Renae Merle, «Privatized Walter Reed Workforce Gets Scrutiny», *Washington Post*, 10 Μαρτίου 2007. Donna Borak, «Walter Reed Deal Hindered by Disputes», Associated Press, 19 Μαρτίου 2007.
53. Σύμφωνα με τον Thomas Ricks, «όταν οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ ήταν περίπου 150.000 άντρες και η συμβολή των συμμάχων ανερχόταν συνολικά σε 25.000 άντρες, η προσπάθεια υποστηριζόταν από περίπου 60.000 επιπρόσθετους εργολάβους». Αυτό σημαίνει ότι υπήρχαν 175.000 άντρες της συμμαχίας και 60.000 εργολάβοι, μια αναλογία 1 εργολάβου για κάθε 2,9 στρατιώτες. Nelson D. Schwartz, «The Pentagon's Private Army», *Fortune*, 17 Μαρτίου 2003. Thomas E. Ricks, *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq*, Νέα Υόρκη, Penguin, 2006, σ. 37. Renae Merle, «Census Counts 100,000 Contractors in Iraq», *Washington Post*, 5 Δεκεμβρίου 2006.
54. Ian Bruce, «Soldier of Fortune Deaths Go Missing in Iraq», *Herald* (Γλασκόβη), 13 Ιανουαρίου 2007. Brian Brady, «Mercenaries to Fill Iraq Troop Gap», *Scotland on Sunday* (Εδιμβούργο), 25 Φεβρουαρίου 2007. Michelle Roberts, «Iraq War Exacts Toll on Contractors», Associated Press, 24 Φεβρουαρίου 2007.
55. United Nations Department of Public Information, «Background Note: 31 December 2006», United Nations Peacekeeping Operations, www.un.org. James Glanz & Floyd Norris, «Report Says Iraq Contractor Is Hiding Data from U.S.», *New York Times*, 28 Οκτωβρίου 2006. Brady, «Mercenaries to Fill Iraq Troop Gap».
56. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: James Boxell, «Man of Arms Explores New Areas of Combat», *Financial Times* (Λονδίνο), 11 Μαρτίου 2007.
57. Special Inspector General for Iraq Reconstruction, *Iraq Reconstruction: Lessons in*

- Contracting and Procurement*, Ιούλιος 2006, σ. 98-99, www.sigir.mil. George W. Bush, «State of the Union Address», Ουάσινγκτον, 23 Ιανουαρίου 2007.
58. Guy Dinmore, «US Prepares List of Unstable Nations», *Financial Times* (Λονδίνο), 29 Μαρτίου 2005.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Σαρώνοντας την παραλία: «Το δεύτερο τσουνάμι»

1. Seth Mydans, «Builders Swoop in, Angering Thai Survivors», *International Herald Tribune* (Παρίσι), 10 Μαρτίου 2005.
2. ActionAid International κ.ά., *Tsunami Response: A Human Rights Assessment*, Ιανουάριος 2006, σ. 13, www.actionaidusa.org.
3. *Sri Lanka: A Travel Survival Kit*, Βικτόρια (Αυστραλία), Lonely Planet, 2005, σ. 267.
4. John Lancaster, «After Tsunami, Sri Lankans Fear Paving of Paradise», *Washington Post*, 5 Ιουνίου 2005.
5. National Physical Planning Department, *Arugam Bay Resource Development Plan: Reconstruction Towards Prosperity*, Final Report, 25 Απριλίου 2005, σ. 4, 5, 7, 18, 33. Lancaster, «After Tsunami, Sri Lankans Fear Paving of Paradise».
6. «South Asians Mark Tsunami Anniversary», United Press International, 26 Ιουνίου 2005.
7. USAID/Sri Lanka, «USAID Elicits “Real Reform” of Tourism», Ιανουάριος 2006, www.usaid.gov.
8. Στο ίδιο.
9. Συνέντευξη μέσω e-mail με την Karen Preston, υπεύθυνη δημοσίων σχέσεων της Leading Hotels of the World, 16 Αυγούστου 2006. Ajay Kapur, Niall Macleod & Narendra Singh, «Plutonomy: Buying Luxury, Explaining Global Imbalances», Citigroup: Industry Note, Equity Strategy, 16 Οκτωβρίου 2005, σ. 27, 30.
10. United Nations Environment Programme, «Sri Lanka Environment Profile», National Environment Outlook, www.unep.net.
11. Ο Tittawella, που ήταν γενικός διευθυντής της Επιτροπής Μεταρρύθμισης των Δημόσιων Επιχειρήσεων της Σρι Λάνκα από το 1997 μέχρι το 2001, επέβλεψε την ιδιωτικοποίηση των τηλεπικοινωνιών (Αύγουστος 1997) και των αεροπορικών γραμμών της Σρι Λάνκα (Μάρτιος 2008). Μετά τις εκλογές του 2004 διορίστηκε αντιπρόεδρος και διευθύνων σύμβουλος της κρατικής Υπηρεσίας Διαχείρισης Επιχειρήσεων Στρατηγικής Σημασίας, η οποία συνέχισε τις ιδιωτικοποιήσεις χρησιμοποιώντας τον εκσυγχρονισμένο όρο «συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού το-

- μέα». Public Enterprises Reform Commission of Sri Lanka, «Past Divestitures», 2005, www.perc.gov.lk. «SEMA to Rejuvenate Key State Enterprises», 15 Ιουνίου 2004, www.priu.gov.lk.
12. Movement for National Land and Agricultural Reform, Sri Lanka, *A Proposal for a People's Planning Commission for Recovery After Tsunami*, www.monlar.org.
13. «Privatizations in Sri Lanka Likely to Slow Because of Election Results», Associated Press, 5 Απριλίου 2004.
14. «Sri Lanka Begins Tsunami Rebuilding Amid Fresh Peace Moves», Agence France-Presse, 19 Ιανουαρίου 2005.
15. Movement for National Land and Agricultural Reform, Sri Lanka, *A Proposal for a People's Planning Commission for Recovery After Tsunami*, www.monlar.org. «Sri Lanka Raises Fuel Prices Amid Worsening Economic Crisis», Agence France-Presse, 5 Ιουνίου 2005. «Panic Buying Grips Sri Lanka Amid Oil Strike Fears», Agence France-Presse, 28 Μαρτίου 2005.
16. James Wilson & Richard Lapper, «Honduras May Speed Sell-Offs After Storm», *Financial Times* (Λονδίνο), 11 Νοεμβρίου 1998. Organization of American States, «Honduras», *1999 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers*, σ. 165, www.sice.oas.org. Sandra Cuffe, Rights Action, *A Backwards, Upside-Down Kind of Development: Global Actors, Mining and Community-Based Resistance in Honduras and Guatemala*, Φεβρουάριος 2005, www.rightsaction.org.
17. «Mexico's Telmex Unveils Guatemala Telecom Alliance», Reuters, 29 Οκτωβρίου 1998. Consultative Group for the Reconstruction and Transformation of Central America, Inter-American Development Bank, «Nicaragua», *Central America After Hurricane Mitch: The Challenge of Turning a Disaster into an Opportunity*, Μάιος 2000, www.iadb.org. Pamela Druckerman, «No Sale: Do You Want to Buy a Phone Company?», *Wall Street Journal*, 14 Ιουλίου 1999.
18. «Mexico's Telmex Unveils Guatemala Telecom Alliance». «Spain's Fenosa Buys Nicaragua Energy Distributors», Reuters, 12 Σεπτεμβρίου 2000. «San Francisco Group Wins Honduras Airport Deal», Reuters, 9 Μαρτίου 2000. «CEO-Govt. to Sell Remaining Enitel Stake This Year», *Business News Americas*, 14 Φεβρουαρίου 2003.
19. Παρατίθεται από τον Eduardo Stein Barillas. «Central America After Hurricane Mitch», ετήσιο συνέδριο του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ, Νταβός (Ελβετία), 30 Ιανουαρίου 1999.
20. Alison Rice, Tsunami Concern, *Post-Tsunami Tourism and Reconstruction: A Second Disaster?*, Οκτώβριος 2005, σ. 11, www.tourismconcern.org.uk.
21. TAFREN, «An Agenda for Sri Lanka's Post-Tsunami Recovery», *Progress & News*, Ιούλιος 2005, σ. 2.

22. USAID Sri Lanka, «Fishermen and Tradesmen to Benefit from U.S. Funded \$33 Million Contract for Post-Tsunami Infrastructure Projects», δελτίο Τύπου, 8 Σεπτεμβρίου 2005, www.usaid.gov. United States Government Accountability Office, *USAID Signature Tsunami Reconstruction Efforts in Indonesia and Sri Lanka Exceed Initial Cost and Schedule Estimates, and Face Further Risks*, αναφορά σε επιτροπή του Κογκρέσου, GAO-07-357, Φεβρουάριος 2007. National Physical Planning Department, *Arugam Bay Resource Development Plan: Reconstruction Towards Prosperity*, τελική αναφορά, 25 Απριλίου 2005, σ. 18.
23. United States Embassy, «U.S. Provides \$1 Million to Maintain Tsunami Shelter Communities», 18 Μαΐου 2006, www.usaid.gov.
24. Randeep Ramesh, «Indian Tsunami Victims Sold Their Kidneys to Survive», *Guardian* (Λονδίνο), 18 Ιανουαρίου 2007. ActionAid International κ.ά., *Tsunami Response*, σ. 17, www.actionaidusa.org. Nick Meo, «Thousands of Indonesians Still in Tents», *Globe and Mail* (Τορόντο), 27 Δεκεμβρίου 2005.
25. ActionAid International κ.ά., *Tsunami Response*, σ. 9.
26. Central Intelligence Agency, «Maldives», *The World Factbook 2007*, www.cia.gov.
27. Coco Palm Dhuni Kolhu, www.cocopalm.com. Four Seasons Resort, Maldives at Landaa Giraavaru, www.fourseasons.com. Hilton Maldives Resort and Spa, Rangali Island, www.hilton.com. «Dhoni Mighili Island», Private Islands Online, www.privateislandsonline.com.
28. Roland Buerck, «Maldives Opposition Plan Protest», *BBC News*, 20 Απριλίου 2007. Asian Human Rights Commission, «Extrajudicial Killings, Disappearances, Torture and Other Forms of Gross Human Rights Violations Still Engulf Asia's Nations», 8 Δεκεμβρίου 2006, www.ahrchk.net. Amnesty International, «Republic of Maldives: Repression of Peaceful Political Opposition», 30 Ιουλίου 2003, www.amnesty.org.
29. Ashok Sharma, «Maldives to Develop "Safe" Islands for Tsunami-Hit People», Associated Press, 19 Ιανουαρίου 2005.
30. Ministry of Planning and National Development, Republic of Maldives, *National Recovery and Reconstruction Plan*, δεύτερη εκτύπωση, Μάρτιος 2005, σ. 29, www.tsunamimaldives.mv.
31. Στο ίδιο. ActionAid International κ.ά., *Tsunami Response*, σ. 18.
32. Οι εκμισθώσεις είναι διάρκειας είκοσι πέντε ετών, όμως τα φιλά γραμματα στους πλειοδοτικούς διαγωνισμούς επιτρέπουν την επέκτασή τους μέχρι και τα πενήντα έτη. Ministry of Tourism and Civil Aviation, *Bidding Documents: For Lease of New Islands to Develop as Tourist Resorts*, Μαλέ (Δημοκρατία των Νήσων Μαλδίβες), 16 Ιουλίου 2006, σ. 4, www.maldivestourism.gov.
33. Penchan Charoensuthipan, «Survivors Fighting for Land Rights», *Bangkok Post*, 14 Δεκεμβρίου 2005. Mydans, «Builders Swoop in, Angering Thai Survivors».

34. Asian Coalition for Housing Rights, «The Tsunami in Thailand: January-March 2005», www.achr.net.
35. Shimali Senanayake & Somini Sengupta, «Monitors Say Troops Killed Aid Workers in Sri Lanka», *New York Times*, 31 Αυγούστου 2006. Amantha Perera, «Tsunami Recovery Skewed by Sectarian Strife», Inter Press Service, 3 Ιανουαρίου 2007.
36. Shimali Senanayake, «An Ethnic War Slows Tsunami Recovery in Sri Lanka», *New York Times*, 19 Οκτωβρίου 2006.
37. Roland Paris, *At War's End: Building Peace After Civil Conflict*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004, σ. 200.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Το απαρχαίνι της καταστροφής:

Ένας κόσμος πράσινων και κόκκινων ζωνών

1. Hein Marais, «A Plague of Inequality», *Mail & Guardian* (Γιοχάνεσμπουργκ), 19 Μαΐου 2006.
2. «Names and Faces», *Washington Post*, 19 Σεπτεμβρίου 2005.
3. Adolph Reed Jr., «Undone by Neoliberalism», *The Nation*, 18 Σεπτεμβρίου 2006.
4. Jon Elliston, «Disaster in the Making», *Tucson Weekly*, 23 Σεπτεμβρίου 2004. Innovative Emergency Management, «IEM Team to Develop Catastrophic Hurricane Disaster Plan for New Orleans & Southeast Louisiana», δελτίο Τύπου, 3 Ιουνίου 2004, www.ieminc.com.
5. Ron Fournier & Ted Bridis, «Hurricane Simulation Predicted 61,290 Dead», Associated Press, 9 Σεπτεμβρίου 2005.
6. Paul Krugman, «A Can't Do Government», *New York Times*, 2 Σεπτεμβρίου 2005. Martin Kelly, «Neoconservatism's Berlin Wall», The G-Gnome Rides Out blog, 1 Σεπτεμβρίου 2005, www.theggnomeridesout.blogspot.com. Jonah Goldberg, «The Feds», το γωνιακό ιστολόγιο στο National Review Online, 31 Αυγούστου 2005, www.nationalreviewonline.com.
7. Milton Friedman, «The Promise of Vouchers», *Wall Street Journal*, 5 Δεκεμβρίου 2005. John R. Wilke & Brody Mullins, «After Katrina, Republicans Back a Sea of Conservative Ideas», *Wall Street Journal*, 15 Σεπτεμβρίου 2005. Paul S. Teller, αντιπρόεδρος, House Republican Study Committee, «Pro-Free-Market Ideas for Responding to Hurricane Katrina and High Gas Prices», e-mail που απεστάλη στις 13 Σεπτεμβρίου 2005.
8. Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change 2007: The Physical Science Basis*, Summary for Policymakers, Φεβρουάριος 2007, σ. 16, www.ipcc.ch.

9. Teller, «Pro-Free-Market Ideas for Responding to Hurricane Katrina and High Gas Prices».
10. Eric Lipton & Ron Nixon, «Many Contracts for Storm Work Raise Questions», *New York Times*, 26 Σεπτεμβρίου 2005. Anita Kumar, «Speedy Relief Effort Opens Door to Fraud», *St. Petersburg Times*, 18 Σεπτεμβρίου 2005. Jeremy Scahill, «In the Black(water)», *The Nation*, 5 Ιουνίου 2006. Spencer S. Hsu, «\$400 Million FEMA Contracts Now Total \$3.4 Billion», *Washington Post*, 9 Αυγούστου 2006.
11. Shaw Group, «Shaw Announces Charles M. Hess to Head Shaw's FEMA Hurricane Recovery Program», δελτίο Τύπου, 21 Σεπτεμβρίου 2005, www.shawgrp.com. «Fluor's Slowed Iraq Work Frees It for Gulf Coast», Reuters, 9 Σεπτεμβρίου 2005. Thomas B. Edsall, «Former FEMA Chief Is at Work on Gulf Coast», *Washington Post*, 8 Σεπτεμβρίου 2005. David Enders, «Surviving New Orleans», *Mother Jones*, 7 Σεπτεμβρίου 2005, www.motherjones.com.
12. United States House of Representatives, Committee on Government Reform – Minority Staff, Special Investigations Division, *Waste, Fraud and Abuse in Hurricane Katrina Contracts*, Αύγουστος 2006, σ. 1, www.oversight.house.gov.
13. Rita J. King, CorpWatch, *Big, Easy Money: Disaster Profiteering on the American Gulf Coast*, Αύγουστος 2006, σ. 1, www.corpwatch.org. Dan Barry, «A City's Future, and a Dead Man's Past», *New York Times*, 27 Αυγούστου 2006.
14. Patrick Danner, «AshBritt Cleans Up in Wake of Storms», *Miami Herald*, 5 Δεκεμβρίου 2005.
15. «Private Companies Rebuild Gulf», *PBS NewsHour with Jim Lehrer*, 4 Οκτωβρίου 2005.
16. Scott Shane & Ron Nixon, «In Washington, Contractor's Take on Biggest Role Ever», *New York Times*, 4 Φεβρουαρίου 2007.
17. Mike Davis, «Who Is Killing New Orleans?», *The Nation*, 10 Απριλίου 2006.
18. Leslie Eaton, «Immigrants Hired After Storm Sue New Orleans Hotel Executive», *New York Times*, 17 Αυγούστου 2006. King, CorpWatch, *Big, Easy Money*. Gary Stoller, «Homeland Security Generates Multibillion Dollar Business», *USA Today*, 11 Σεπτεμβρίου 2006. ΥΠΟΞΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Judith Browne-Dianis, Jenifer Lai, Marielena Hincapie κ.ά., *And Injustice for All: Workers' Lives in the Reconstruction of New Orleans*, Advancement Project, 6 Ιουλίου 2006, σ. 29, www.advancementproject.org.
19. Rick Klein, «Senate Votes to Extend Patriot Act for 6 Months», *Boston Globe*, 22 Δεκεμβρίου 2005.
20. Jeff Duncan, «The Unkindest Cut», *Times-Picayune* (Νέα Ορλεάνη), 28 Μαρτίου 2006. Paul Nussbaum, «City at a Crossroads», *Philadelphia Inquirer*, 29 Αυγούστου 2006.
21. Ed Anderson, «Federal Money for Entergy Approved», *Times-Picayune* (Νέα Ορ-

- λεάνη), 5 Δεκεμβρίου 2006. Frank Donze, «146 N.O. Transit Layoffs Planned», *Times-Picayune* (Νέα Ορλεάνη), 25 Αυγούστου 2006. Bill Quigley, «Robin Hood in Reverse: The Looting of the Gulf Coast», justiceforneworleans.org, 14 Νοεμβρίου 2006.
22. Asian Coalition for Housing Rights, «Mr. Endesha Juakali», www.achr.net.
23. Bob Herbert, «Our Crumbling Foundation», *New York Times*, 5 Απριλίου 2007.
24. Help Jet, www.helpjet.us.
25. Seth Borenstein, «Private Industry Responding to Hurricanes», Associated Press, 15 Απριλίου 2006.
26. James Glanz, «Idle Contractors Add Millions to Iraq Rebuilding», *New York Times*, 25 Οκτωβρίου 2006.
27. Mark Hemingway, «Warriors for Hire», *Weekly Standard*, 18 Δεκεμβρίου 2006. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Jeremy Scahill, «Blackwater Down», *The Nation*, 10 Οκτωβρίου 2005. Center for Responsive Politics, «Oil & Gas: Top Contributors to Federal Candidates and Parties», Election Cycle 2004, www.opensecrets.org.
28. Josh Manchester, «Al Qaeda for the Good Guys: The Road to Anti-Qaeda», *TCSDaily*, 19 Δεκεμβρίου 2006, www.tcsdaily.com.
29. Bill Sizemore & Joanne Kimberlin, «Profitable Patriotism», *The Virginian-Pilot*, (Νόρφολκ), 24 Ιουλίου 2006.
30. King, CorpWatch, *Big, Easy Money*. Leslie Wayne, «America's For-Profit Secret Army», *New York Times*, 13 Οκτωβρίου 2002. Greg Miller, «Spy Agencies Outsourcing to Fill Key Jobs», *Los Angeles Times*, 17 Σεπτεμβρίου 2006. Shane & Nixon, «In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever».
31. Ανάμεσα στις εταιρείες που εκπροσωπούσαν στη συμβουλευτική επιτροπή συμπεριλαμβάνονταν οι Lockheed Martin, Boeing και Booz Allen. Stephen E. Flynn & Daniel B. Prieto, Council on Foreign Relations, *Neglected Defense: Mobilizing the Private Sector to Support Homeland Security*, CSR αρ. 13, Μάρτιος 2006, σ. 26, www.cfr.org.
32. Mindy Fetterman, «Strategizing on Disaster Relief», *USA Today*, 12 Οκτωβρίου 2006. Frank Langfitt, «Private Military Firm Pitches Its Services in Darfur», *National Public Radio: All Things Considered*, 26 Μαΐου 2006.
33. Peter Pae, «Defense Companies Bracing for Slowdown», *Los Angeles Times*, 2 Οκτωβρίου 2006.
34. Johanna Neuman & Peter Spiegel, «Pays-as-You-Go Evacuation Roils Capitol Hill», *Los Angeles Times*, 19 Ιουλίου 2006.
35. Tim Weiner, «Lockheed and the Future of Warfare», *New York Times*, 28 Νοεμβρίου 2004.
36. Οι πληροφορίες στις δύο επόμενες παραγράφους προέρχονται από το John Robb, «Security: Power to the People», *Fast Company*, Μάρτιος 2006.

37. Juvenile, «Got Ya Hustle On», από το άλμπουμ *Reality Check*, Atlanta/WEA, 2006.
38. Bill Quigley, «Ten Months After Katrina: Gutting New Orleans», *Common-Dreams.org*, 29 Ιουνίου 2006, www.commondreams.org.
39. Doug Nurse, «New City Bets Millions on Privatization», *Atlanta Journal-Constitution*, 12 Νοεμβρίου 2005.
40. Annie Gentile, «Fewer Cities Increase Outsourced Services», *American City & County*, 1 Σεπτεμβρίου 2006. Nurse, «New City Bets Millions on Privatization».
41. Doug Nurse, «City Hall Inc. a Growing Business in North Fulton», *Atlanta Journal-Constitution*, 6 Σεπτεμβρίου 2006. Doug Gross, «Proposal to Split Georgia County Drawing Cries of Racism», *Seattle Times*, 24 Ιανουαρίου 2007.
42. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, «Humanitarian Situation Report – Sri Lanka», 2-8 Σεπτεμβρίου 2005, www.reliefweb.int.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Η απώλεια του κινήτρου της ειρήνης: Το Ισραήλ ως προειδοποίηση

1. Christopher Caldwell, «The Walls That Work Too Well», *Financial Times* (Λονδίνο), 18 Νοεμβρίου 2006.
2. Martin Wolf, «A Divided World of Economic Success and Political Turmoil», *Financial Times* (Λονδίνο), 31 Ιανουαρίου 2007. «Ex-Treasury Chief Summers Warns on Market Risks», Reuters, 20 Μαρτίου 2007.
3. Richard Aboulaflia, Teal Group, «Guns-to-Caviar Index», 2007.
4. United States House of Representatives, Committee on Government Reform – Minority Staff, Special Investigations Division, *Dollars, Not Sense: Government Contracting Under the Bush Administration*, αναφορά γραμμένη για το γερουσιαστή Henry A. Waxman, Ιούνιος 2006, σ. 6, www.oversight.house.gov. Tim Weiner, «Lockheed and the Future of Warfare», *New York Times*, 28 Νοεμβρίου 2004. Matthew Swibel, «Defensive Play», *Forbes*, 5 Ιουνίου 2006.
5. Ο δείκτης Dow Jones έκλεισε στα 143,34 δολάρια στις 10 Σεπτεμβρίου του 2001 και στα 507,43 δολάρια στις 4 Ιουνίου 2007. DJ_2357, «Historical Quotes», money.cnn.com. James Glanz, «Iraq Reconstruction Running Low on Funds», *International Herald Tribune* (Παρίσι), 31 Οκτωβρίου 2005. Ellen Nakashima, «A Wave of Memories», *Washington Post*, 26 Δεκεμβρίου 2005. Ann M. Simmons, Richard Fausset & Stephen Braun, «Katrina Aid Far from Flowing», *Los Angeles Times*, 27 Αυγούστου 2006. Helene Cooper, «Aid Conference Raises \$7.6 Billion for Lebanese Government», *New York Times*, 26 Ιανουαρίου 2007.

6. Shawn McCarthy, «Exxon's "Outlandish" Earnings Spark Furor», *Globe and Mail* (Γορόντο), 2 Φεβρουαρίου 2007.
7. Jonathan Curiel, «The Conspiracy to Rewrite 9/11», *San Francisco Chronicle*, 3 Σεπτεμβρίου 2006. Jim Wooten, «Public Figures' Rants Widen Racial Chasm», *Atlanta Journal-Constitution*, 22 Ιανουαρίου 2006.
8. EM-DAT, The OFDA/CRED International Disaster Database, «2006 Disasters in Numbers», www.em-dat.net. Peter Bergen & Paul Cruickshank, «The Iraq Effect: War Has Increased Terrorism Sevenfold Worldwide», *Mother Jones*, Μάρτιος-Απρίλιος 2007.
9. McCarthy, «Exxon's "Outlandish" Earnings Spark Furor». William Hartung & Michelle Ciarrocca, «The Military-Industrial-Think Tank Complex», *Multinational Monitor*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2003. Robert O'Harrow Jr., «LexisNexis to Buy Seisint for \$775 Million», *Washington Post*, 15 Ιουλίου 2004. Rachel Monahan & Elena Herrero Beaumont, «Big Time Security», *Forbes*, 3 Αυγούστου 2006.
10. «Recap of Saturday, July 9, 2005», *Fox News: The Cost of Freedom*, www.foxnews.com.
11. Dan Gillerman, «The Economic Opportunities of Peace», δελτίο Τύπου, Ομοσπονδία Εμπορικών Επιμελητηρίων, 6 Σεπτεμβρίου 1993, παρατίθεται στο Guy Ben-Porat, «A New Middle East?: Globalization, Peace and the "Double Movement"», *International Relations*, τόμ. 19, τεύχ. 1, 2005, σ. 50.
12. Efraim Davidi, «Globalization and Economy in the Middle East – A Peace of Markets or a Peace of Flags?», *Palestine-Israel Journal*, τόμ. 7, τεύχ. 1 και 2, 2000, σ. 33.
13. Shlomo Ben-Ami, *A Place for All*, Τελ Αβίβ, Hakibbutz Hameuchad, 1998, σ. 113, παρατίθεται στο Davidi, «Globalization and Economy in the Middle East», σ. 38.
14. Americans for Peace Now, «The Russians», *Settlements in Focus*, τόμ 1, τεύχ. 16, 23 Δεκεμβρίου 2005, www.peacenow.org.
15. Gerald Nadler, «Exodus or Renaissance?», *Washington Times*, 19 Ιανουαρίου 1992. Peter Ford, «Welcome and Woes Await Soviet Jews in Israel», *Christian Science Monitor*, 25 Ιουλίου 1991. Lisa Talesnick, «Unrest Will Spur Russian Jews to Israel, Official Says», Associated Press, 5 Οκτωβρίου 1993. «Israel's Alienated Russian Voters Cry Betrayal», Agence France-Presse, 8 Μαΐου 2006.
16. Greg Myre, «Israel Economy Hums Despite Annual Tumult», *International Herald Tribune* (Παρίσι), 31 Δεκεμβρίου 2006. «Israel Reopens Gaza Strip», United Press International, 22 Μαρτίου 1992.
17. Peter Hirschberg, «Barak Settlement Policy Remains Virtually the Same as Netanyahu's», *Jerusalem Report*, 4 Δεκεμβρίου 2000.
18. Americans for Peace Now, «The Russians».
19. David Simons, «Cold Calculation of Terror», *Forbes*, 28 Μαΐου 2002. Zeev Klein,

- «January-May Trade Deficit Shoots up 16% to \$3.59 Billion», *Globes* (Τελ Αβίβ), 12 Ιουνίου 2001. Neal Sandler, «As if the Intifada Weren't Enough», *BusinessWeek*, 18 Ιουνίου 2001.
20. «Rocket Fuel», παρατίθεται από τον Shlomo Maital, καθηγητή στο ισραηλινό Technion Institute of Management. Nelson D. Schwartz, «Prosperity without Peace», *Fortune*, 13 Ιουνίου 2005. Shlomo Ben-Ami, *Scars of War, Wounds of Peace: The Israeli-Arab Tragedy*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2006, σ. 230.
21. United Nations Special Coordinator on the Occupied Territories, *Quarterly Report on Economic and Social Conditions in the West Bank and Gaza Strip*, 1 Απριλίου 1997. Ben-Ami, *Scars of War, Wounds of Peace*, σ. 231. Sara Roy, «Why Peace Failed: An Oslo Autopsy», *Current History*, τόμ. 101, τεύχ. 651, Ιανουάριος 2002, σ. 13.
22. Chris McGreal, «Deadly Thirst», *Guardian* (Λονδίνο), 13 Ιανουαρίου 2004.
23. «Norman Finkelstein & Former Israeli Foreign Minister Shlomo Ben-Ami Debate», *Democracy Now!*, 14 Φεβρουαρίου 2006, www.democracynow.org.
24. Σύμφωνα με την ισραηλινή οικονομική εφημερίδα *Globes*, από το 2001 μέχρι το 2003 «η ανάπτυξη μειώθηκε κατά 8,5%» στο Ισραήλ, μια εντυπωσιακή πτώση. Zeev Klein, «2002 Worst Year for Israeli Economy Since 1953», *Globes* (Τελ Αβίβ), 31 Δεκεμβρίου 2002. Sandler, «As if the Intifada Weren't Enough».
25. Aron Heller & James Bagnall, «After the Intifada: Why Israel's Tech Titans Are Challenging Canadian Entrepreneurs as a Global Force», *Ottawa Citizen*, 28 Απριλίου 2005. Schwartz, «Prosperity without Peace».
26. Susan Karlin, «Get Smart», *Forbes*, 12 Δεκεμβρίου 2005.
27. Ran Dagoni, «O'seas Cos, Gov'ts to Inspect Israeli Anti-Terror Methods», *Globes* (Τελ Αβίβ), 22 Ιανουαρίου 2006. Ben Winograd, «U.S. Airport Directors Study Tough Israeli Security Measures Ahead of Summer Travel», Associated Press, 8 Μαΐου 2007. State of Israel, Ministry of Public Security, «International Homeland Security Conference, 2006», 19 Μαρτίου 2006, www.mops.gov.il.
28. Heller & Bagnall, «After the Intifada». Yaakov Katz, «Defense Officials Aim High at Paris Show», *Jerusalem Post*, 10 Ιουνίου 2007. Hadas Manor, «Israel in Fourth Place among Defense Exporters», *Globes* (Τελ Αβίβ), 10 Ιουνίου 2007. Steve Rodan & Jose Rosenfeld, «Discount Dealers», *Jerusalem Post*, 2 Σεπτεμβρίου 1994. Gary Dorsch, «The Incredible Israeli Shekel, as Israel's Economy Continues to Boom», *The Market Oracle*, 8 Μαΐου 2007, www.marketoracle.co.uk.
29. Schwartz, «Prosperity without Peace».
30. Στο ίδιο. Nice Systems, «Nice Digital Video Surveillance Solution Selected by Ronald Reagan Washington National Airport», δελτίο Τύπου, 29 Ιανουαρίου 2007, www.nice.com. Nice Systems, «Time Warner (Charlotte)», Success Stories, www.nice.com.

31. James Bagnall, «A World of Risk: Israel's Tech Sector Offers Lessons on Doing Business in the New Age of Terror», *Ottawa Citizen*, 31 Αυγούστου 2006. Electa Draper, «Durango Office Keeps Watch in War on Terror», *Denver Post*, 14 Αυγούστου 2005.
32. SuperCom, «SuperCom Signs \$50m National Multi Id Agreement with a European Country», δελτίο Τύπου, 19 Σεπτεμβρίου 2006. SuperCom, «City of Los Angeles to Deploy Supercom's IRMS Mobile Credentialing and Handheld Verification System», δελτίο Τύπου, 29 Νοεμβρίου 2006. SuperCom, «SuperCom Signs \$1.5m ePassport Pilot Agreement with European Country», δελτίο Τύπου, 14 Αυγούστου 2006, www.supercomgroup.com.
33. Check Point, «Facts at a Glance», www.checkpoint.com.
34. David Machlis, «US Gets Israeli Security for Super Bowl», *Jerusalem Post*, 4 Φεβρουαρίου 2007. New Age Security Solutions, «Partial Client List», www.nasscorp.com.
35. Kevin Johnson, «Mansions Spared on Uptown's High Ground», *USA Today*, 12 Σεπτεμβρίου 2005.
36. International Security Instructors, «About» και «Clients», www.isiusa.us.
37. «Golan Group Launches Rigorous VIP Protection Class», δελτίο Τύπου, Απρίλιος 2007. Golan Group, «Clients», www.golangroup.com.
38. Schwartz, «Prosperity without Peace». Neil Sandler, «Israeli Security Barrier Provides High-Tech Niche», *Engineering News-Record*, 31 Μαΐου 2004.
39. David Hubler, «SBInet Trawls for Small-Business Partners», *Federal Computer Week*, 2 Οκτωβρίου 2006. Sandler, «Israeli Security Barrier Provides High-Tech Niche».
40. Schwartz, «Prosperity without Peace».
41. Elbit Systems Ltd. and Magal Security Systems Ltd, «Historical Prices», Yahoo! Finance, finance.yahoo.com. Barbara Wall, «Fear Factor», *International Herald Tribune* (Παρίσι), 28 Ιανουαρίου 2006. Electa Draper, «Verint Systems Emerges as Leader in Video Surveillance Market».
42. Thomas L. Friedman, «Outsource the Cabinet?», *New York Times*, 28 Φεβρουαρίου 2007. Ruth Eglash, «Report Paints Gloomy Picture of Life for Israeli Children», *Jerusalem Post*, 28 Δεκεμβρίου 2006.
43. Karen Katzman, «Some Stories You May Not Have Heard», έκθεση για την Jewish Federation of Greater Washington, www.shalomdc.org. Yitzhak Laor, «You Are Terrorists, We Are Virtuous», *London Review of Books*, 17 Αυγούστου 2006.
44. Tel Aviv Stock Exchange Ltd., *TASE Main Indicators*, 31 Αυγούστου 2006, www.tase.co.il. Friedman, «Outsource the Cabinet?». Reuters, «GDP Growth Figure Slashed», *Los Angeles Times*, 1 Μαρτίου 2007. Greg Myre, «Amid Political Upheaval, Israeli

- Economy Stays Healthy», *New York Times*, 31 Δεκεμβρίου 2006. World Bank Group, *West Bank and Gaza Update*, Σεπτέμβριος 2006, www.worldbank.org.
45. Susan Lerner, «Israeli Companies Shine in Big Apple», *Jerusalem Post*, 17 Σεπτεμβρίου 2006. Osama Habib, «Labor Minister Says War Led to Huge Jump in Number of Unemployed», *Daily Star* (Βηρυτός), 21 Οκτωβρίου 2006.
46. Συνέντευξη με τον Dan Gillerman, *CNN: Lou Dobbs Tonight*, 14 Ιουλίου 2006.
47. Karin Brulliard, «“Gated Communities” for the War-Ravaged», *Washington Post*, 23 Απριλίου 2007. Dean Yates, «Baghdad Wall Sparks Confusion, Divisions in Iraq», Reuters, 23 Απριλίου 2007.
48. Rory McCarthy, «Occupied Gaza like Apartheid South Africa, Says UN Report», *Guardian* (Λονδίνο), 23 Φεβρουαρίου 2007.
49. Michael Wines, «Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change», *New York Times*, 25 Δεκεμβρίου 2005.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η επίδραση του σοκ φθίνει:

Η άνοδος της ανοικοδόμησης από τους απλούς ανθρώπους

1. Juan Forero, «Bolivia Indians Hail the Swearing In of One of Their Own as President», *New York Times*, 23 Ιανουαρίου 2006.
2. Tom Kerr, Asian Coalition for Housing Rights, «People’s Leadership in Disaster Recovery: Rights, Resilience and Empowerment», σεμινάριο για τις καταστροφές στα Πουκέτ, 30 Οκτωβρίου-3 Νοεμβρίου 2006, Πουκέτ, www.achr.net.
3. Ο Antilliano είναι μέλος της Επιτροπής για τη Γη του Λα Βέγα στο Καράκας. *Hablemos del Poder/Talking of Power*, ντοκιμαντέρ σκηνοθετημένο από τη Nina López, παραγωγή της Global Women’s Strike, 2005, www.globalwomenstrike.net.
4. Terence Corcoran, «Free Markets Lost Their Last Lion», *National Post* (Τορόντο), 17 Νοεμβρίου 2006.
5. Jim Webb, «Class Struggle», *Wall Street Journal*, 15 Νοεμβρίου 2006.
6. Geoffrey York, «Beijing to Target Rural Poverty», *Globe and Mail* (Τορόντο), 6 Μαρτίου 2006. Larry Rohter, «A Widening Gap Erodes Argentina’s Egalitarian Image», *New York Times*, 25 Δεκεμβρίου 2006. World Institute for Development Economics Research, «Pioneering Study Shows Richest Two Percent Own Half World Wealth», δελτίο τύπου, 5 Δεκεμβρίου 2006, www.wider.unu.edu. Sarah Anderson κ.ά, *Executive Excess 2006: Defense and Oil Executives Cash in on Conflict*, 30 Αυγούστου 2006, σ. 1, www.faireconomy.org. Webb, «Class Struggle».

7. Raul Garces, «Former Uruguayan Dictator Arrested», Associated Press, 17 Νοεμβρίου 2006. «Argentine Judge Paves Way for New Trial of Ex-Dictator Videla», Agence France-Presse, 5 Σεπτεμβρίου 2006. «Former Argentine Leader Indicted for 2001 Bond Swap», MercoPress, 29 Σεπτεμβρίου 2006, www.mercoPress.com.
8. «Former Latin American Leaders Facing Legal Troubles», *Miami Herald*, 18 Ιανουαρίου 2007.
9. Andrew Osborn, «The A-Z of Oligarchs», *Independent* (Λονδίνο), 26 Μαΐου 2006.
10. Paul Waldie, «Hollinger: Publisher or “Bank of Conrad Black”?», *Globe & Mail* (Τορόντο), 7 Φεβρουαρίου 2007. «Political Activist Grover Norquist», *National Public Radio Morning Edition*, 25 Μαΐου 2001. Jonathan Weisman, «Powerful GOP Activist Sees His Influence Slip over Abramoff Dealings», *Washington Post*, 9 Ιουλίου 2006.
11. George W. Bush, *The National Security Strategy of the United States*, Σεπτέμβριος 2002, www.whitehouse.gov.
12. Jane Bussey, «Democrats Won Big by Opposing Free-Trade Agreements», *Miami Herald*, 20 Νοεμβρίου 2006. Robin Toner & Janet Elder, «Most Support U.S. Guarantee of Health Care», *New York Times*, 2 Μαρτίου 2007.
13. Corporación Latinobarómetro, *Latinobarómetro Report 2006*, www.latinobarometro.org.
14. Susan George & Erik Wesselius, «Why French and Dutch Citizens Are Saying NO», Transnational Institute, 21 Μαΐου 2005, www.tni.org.
15. Lou Dobbs, *CNN: Lou Dobbs Tonight*, 14 Απριλίου 2005.
16. Martin Arnold, «Polish Plumber Symbolic of all French Fear about Constitution», *Financial Times* (Λονδίνο), 28 Μαΐου 2005.
17. Andrew Curry, «The Case Against Poland’s New President», *New Republic*, 17 Νοεμβρίου 2005. Fred Halliday, «Warsaw’s Populist Twins», *openDemocracy*, 1 Σεπτεμβρίου 2006, www.opendemocracy.net. Ian Traynor «After Communism: Ambitious, Eccentric – Polish Twins Prescribe a Dose of Harsh Reality», *Guardian* (Λονδίνο), 1 Σεπτεμβρίου 2006. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Ken Livingstone, «Facing Phobias», *Guardian* (Λονδίνο), 2 Μαρτίου 2007.
18. Perry Anderson, «Russia’s Managed Democracy», *London Review of Books*, 25 Ιανουαρίου 2007.
19. Vladimir Radyuhin, «Racial Tension on the Rise in Russia», *The Hindu*, 16 Σεπτεμβρίου 2006. Amnesty International, *Russian Federation: Violent Racism Out of Control*, 4 Μαΐου 2006, www.amnesty.org.
20. Helen Womack, «No Hiding Place for Scared Foreigners in Racist Russia», *Sydney Morning Herald*, 6 Μαΐου 2006.
21. Henry A. Kissinger, *Memorandum to the President, Subject: NCS Meeting, November 6 – Chile*, 5 Νοεμβρίου 1970, αποχαρακτηρισμένο έγγραφο, www.gwu.edu/~nsarchiv.

22. Jack Chang, «Fear of Privatization Gives Brazilian President a Lead in Runoff», Knight Ridder, 26 Οκτωβρίου 2006. Hector Tobar, «Nicaragua Sees Red Over Blackouts», *Los Angeles Times*, 30 Οκτωβρίου 2006.
23. Nikolas Kozloff, «The Rise of Rafael Korea», *CounterPunch*, 26 Νοεμβρίου 2007. Simon Romero, «Leftist Candidate in Ecuador Is Ahead in Vote, Exit Polls Show», *New York Times*, 27 Νοεμβρίου 2006.
24. «Argentine President Marks Third Year in Office with Campaign-Style Rally», BBC Monitoring International Reports, 26 Μαΐου 2006.
25. Dan Keane, «South American Leaders Dream of Integration, Continental Parliament», Associated Press, 9 Δεκεμβρίου 2006.
26. Duncan Campbell, «Argentina and Uruguay Shun US Military Academy», *Guardian* (Λονδίνο), 6 Απριλίου 2006. «Costa Rica Quits US Training at Ex-School of Americas», Agence France-Presse, 19 Μαΐου 2007.
27. Roger Burbach, «Ecuador's Government Cautiously Takes Its First Steps», *NACLA News*, 19 Φεβρουαρίου 2007, www.nacla.org.
28. Chris Kraul, «Big Cooperative Push in Venezuela», *Los Angeles Times*, 21 Αυγούστου 2006.
29. Emir Sader, «Latin American Dossier: Free Trade in Reciprocity», *Le Monde Diplomatique*, Φεβρουάριος 2006.
30. George W. Bush, *The National Security Strategy of the United States of America*, Μάρτιος 2006, σ. 30, www.whitehouse.gov. Συνέντευξη με τον Stanley Fischer που πραγματοποιήθηκε στις 9 Μαΐου 2001 για το *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.
31. Jorge Rueda, «Chavez Says Venezuela Will Pull out of the IMF, World Bank», Associated Press, 1 Μαΐου 2007. Fiona Ortiz, «Argentina's Kirchner Says No New IMF Program», Reuters, 1 Μαρτίου 2007. Christopher Swann, Bloomberg News, «Hugo Chávez Exploits Oil Wealth to Push IMF Aside», *International Herald Tribune* (Παρίσι), 1 Μαρτίου 2007.
32. Στο ίδιο. «Ecuador Expels World Bank Representative», Agence France-Presse, 27 Απριλίου 2007. Reuters, «Latin Leftists Mull Quitting World Bank Arbitrator», *Washington Post*, 29 Απριλίου 2007. Eoin Callan & Krishna Guha, «Scandal Threatens World Bank's Role», *Financial Times* (Λονδίνο), 23 Απριλίου 2007.
33. Michael Wines, «Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change», *New York Times*, 25 Δεκεμβρίου 2005. Brendan Smith κ.ά., «China's Emerging Labor Movement», *Commondreams.org*, 5 Οκτωβρίου 2006, www.commondreams.org. ΥΠΟΣΕΛΙΔΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Στο ίδιο.
34. Jean Baudrillard, *Power Inferno*, Παρίσι, Galilée, 2002, σ. 83.

35. Central Intelligence Agency, Human Recourse Exploitation Training Manual – 1983, www.gwu.edu/~nsarchiv.
36. Andrew England, «Siniora Flies to Paris as Lebanon Protests Called Off», *Financial Times* (Λονδίνο), 23 Ιανουαρίου 2007. Kim Ghattas, «Pressure Builds for Lebanon Reform», *BBC News*, 22 Ιανουαρίου 2007. Lysandra Ohrstrom, «Reconstruction Chief Says He's Stepping Down», *Daily Star* (Βηρυτός), 24 Αυγούστου 2006.
37. Helene Cooper, «Aid Conference Raises \$7.6 Billion for Lebanese Government», *New York Times*, 26 Ιανουαρίου 2007. Osama Habib, «Siniora Unveils Reform Plan Aimed at Impressing Paris III Donors», *Daily Star* (Βηρυτός), 3 Ιανουαρίου 2007. Osama Habib, «Plans for Telecom Sale Move Ahead», *Daily Star* (Βηρυτός), 30 Σεπτεμβρίου 2006.
38. Mohamad Bazzi, «People's Revolt in Lebanon», *The Nation*, 8 Ιανουαρίου 2007. Trish Schuh, «On the Edge of Civil War: The Cedar Revolution Goes South», *CounterPunch*, 23 Ιανουαρίου 2007, www.counterpunch.org.
39. Mary Hennock, «Lebanon's Economic Champion», *BBC News*, 14 Φεβρουαρίου 2005. Randy Cragg, «Beirut», *Metropolis*, Νοέμβριος 1995, σ. 21, 26. «A Bombed-Out Beirut Is Being Born Again – Fitfully», *Architectural Record*, τόμ. 188, τεύχ. 4, Απρίλιος 2000.
40. Bazzi, «People's Revolt in Lebanon».
41. Ana Nogueira & Saseen Kawzally, «Lebanon Rebuilds (Again)», *Independent*, 31 Αυγούστου 2006, www.independent.org. Kambiz Foroohar, «Hezbollah, with \$100 Bills, Struggles to Repair Lebanon Damage», *Bloomberg News*, 28 Σεπτεμβρίου 2006. Omayma Abdel-Latif, «Rising from the Ashes», *Al-Ahram Weekly*, 21 Αυγούστου 2006.
42. David Frum, «Counterfeit News», *National Post* (Τορόντο), 26 Αυγούστου 2006.
43. «Spain's Aznar Rules Out Talks with Basque Group ETA», *Associated Press*, 11 Μαρτίου 2004.
44. Elaine Sciolino, «In Spain's Vote, a Shock from Democracy (and the Past)», *New York Times*, 21 Μαρτίου 2004.
45. Santisuda Ekachai, «This Land Is Our Land», *Bangkok Post*, 2 Μαρτίου 2005.
46. Tom Kerr, Asian Coalition for Housing Rights, «New Orleans Visits Asian Tsunami Areas – September 9-17, 2006», www.achr.net.
47. Στο ίδιο.
48. Kerr, «People's Leadership in Disaster Recovery: Rights, Resilience and Empowerment».
49. Kerr, «New Orleans Visits Asian Tsunami Areas».
50. Richard A. Webster, «N.O. Survivors Learn Lessons from Tsunami Rebuilders», *New Orleans Business*, 13 Νοεμβρίου 2006.

51. Residents of Public Housing, «Public Housing Residents Take Back Their Homes», δελτίο Τύπου, 11 Φεβρουαρίου 2007, www.peoplesorganizing.org.
52. Η δήλωση έγινε από τον Joseph Recasner. Steve Ritea, «The Dream Team», *Times-Picayune* (Νέα Ορλεάνη), 1 Αυγούστου 2006.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Νομίζω ότι υπάρχει ένας λογοτεχνικός κανόνας που απαγορεύει να αφιερώσεις δύο βιβλία στο ίδιο πρόσωπο. Πρέπει να παραβιάσω αυτό τον κανόνα για το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας. Η συγγραφή του δε θα ήταν ούτε πρακτικά εφικτή ούτε πνευματικά ή συναισθηματικά δυνατή χωρίς το σύζυγό μου Ανί Lewis. Ήταν ο σύντροφός μου στα πάντα: επιμελητής, συνταξιιδιώτης (στη Σρι Λάνκα, στη Νότια Αφρική, στη Νέα Ορλεάνη), εμπυχωτής. Τα κάναμε όλα μαζί.

Επιπλέον, δε θα είχα καταφέρει να τα βγάλω πέρα με αυτό το τεράστιο έργο χωρίς την εκπληκτική δουλειά της Debra Levy, που με βοήθησε στην έρευνα. Η Debra αφιέρωσε τρία χρόνια από τη ζωή της σε αυτό το βιβλίο, με μοναδικό διάλειμμα τη γέννηση του παιδιού της. Οι εκπληκτικές ικανότητές της στην έρευνα έχουν αφήσει το σημάδι τους σε κάθε σελίδα του βιβλίου. Ανακάλυψε νέες και εντυπωσιακές πληροφορίες, επεξεργάστηκε και οργάνωσε δύσκολους πηγές, πραγματοποίησε πολλές συνεντεύξεις και έλεγξε όλο το χειρόγραφο. Δεν μπορώ να περιγράψω την ευγνωμοσύνη μου για τη βοήθεια που μου πρόσφερε σε κάθε στάδιο της συγγραφής αυτή η αφοσιωμένη και ταλαντούχος συνάδελφός μου. Η Debra κι εγώ θέλουμε να εκφράσουμε την αγάπη μας και την εκτίμησή μας στους Kyle Yamada και Ari Yamada-Levy.

Δύο επιμελήτριες, που συνεργάστηκαν με απaráμιλλο πνεύμα συναδελφικότητας, μορφοποίησαν το χειρόγραφο με τόσο καθοριστικό τρόπο, που είναι αδύνατον να περιγραφεί: η Frances Coady του Metropolitan Books και η Louise Dennys του Knopf Canada. Η Frances και η Louise, στενές φίλες και μέντορές μου, με ώθησαν να επεκτείνω την ανάλυσή μου σε εντελώς νέα πεδία και μου παραχώρησαν το αναγκαίο χρονικό διάστημα για να ανταποκριθώ στην πρόκληση που μου έθεσαν. Η Louise είναι η πιστή μου επιμελήτρια και η πιο σθεναρή υπερασπίσριά μου από την εποχή του *No Logo*, και εξακολουθώ να αισθάνομαι δέος για την ικανότητά της να με προσγειώνει στην πραγματικότητα και, ταυτόχρονα, να μου δίνει δύναμη. Όταν της επέστρεψα το

αναθεωρημένο και πολύ πιο εκτεταμένο αρχικό προσχέδιο, η Frances το αναδιοργάνωσε και το βελτίωσε με εντυπωσιακή προσήλωση. Το γεγονός ότι στον εκδοτικό κόσμο εξακολουθεί να υπάρχει χώρος για πνευματικούς τιτάνες όπως αυτές οι δύο γυναίκες με γεμίζει ελπίδα για το μέλλον των βιβλίων.

Το κείμενο αναβαθμίστηκε ακόμα περισσότερο χάρη στις οξυδερκείς συμβουλές της Helen Conford του Penguin UK, η οποία συνεργάστηκε στενά μαζί μας από τις πρώτες μέρες. Το χωρίς όρια πάθος της Alison Reid για αυτό το εγχείρημα, αλλά και η προσοχή με την οποία εξομάλυνε το κείμενο καθιστούν εντελώς ανεπαρκή τον τίτλο «επιμελητής εκδόσεως». Της είμαι υπόχρη.

Η Amanda Urban, η λαμπρή ατζέντης μου, πίστεψε σε αυτό το βιβλίο από την πρώτη στιγμή (όταν ακόμα υποτίθεται ότι θα πραγματευόταν μόνο τον πόλεμο του Ιράκ), με την πίστη και την αφοσίωσή της να αυξάνονται κάθε φορά που παραβιαζόταν μια χρονική προθεσμία, κάθε φορά που εμφανιζόταν μια αναθεωρημένη και επεκταμένη εκδοχή του βιβλίου. Επιπλέον, περιβάλλεται από την πιο ικανή, την πιο ψυχραιμη ομάδα συνεργατριών, αποτελούμενη από τις Margaret Halton, Kate Jones, Elizabeth Iveson, Daisy Meyrick, Karolina Sutton και Liz Farrell. Όταν έχεις την υποστήριξη των γυναικών του ICM Books, αισθάνεσαι έτοιμος για τα πάντα. Θέλουμε όλες μας να εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας στους Nicole Winstanley και Bruce Westwood για το υποστηρικτικό τους έργο.

Η Jackie Joiner είναι η διαχειρίστρια των Klein Lewis Productions. Για δύο χρόνια λειτούργησε ως μια ανθρώπινη ασπίδα, κρατώντας μακριά τον έξω κόσμο για να μπορέσω να επικεντρωθώ στη συγγραφή του βιβλίου. Όταν το πρώτο τυπογραφικό δοκίμιο ολοκληρώθηκε, μας ενορχήστρωσε όλους σαν ένας λαμπρός μάεστρος. Αν πω περισσότερα για τα καθημερινά επιτεύγματα δημιουργικής διαχείρισης της Jackie, θα γεννήσω αισθήματα ζηλοφθονίας, οπότε είναι προτιμότερο να σταματήσω εδώ.

Η ομάδα του ICM βρήκε εξαιρετικούς εκδοτικούς οίκους για το βιβλίο σε ολόκληρο τον κόσμο, προσφέροντάς μου την πολυτέλεια να συγκροτήσω μια διεθνή ομάδα ερευνητών, χωρίς τη βοήθεια των οποίων η Debra κι εγώ δε θα είχαμε ποτέ ολοκληρώσει ένα τόσο πολυσύνθετο βιβλίο. Κάθε ερευνητής βρήκε καθοριστικά κομμάτια του παζλ, αντλώντας στοιχεία από τον εξειδικευμένο τομέα με τον οποίο ασχολείται.

Η αγαπημένη μου φίλη Andréa Schmidt, με την οποία ταξίδεψα στο Ιράκ, ήταν μια μόνιμη πνευματική σύντροφος, προσφέροντάς μου τεκμηριωμένα στοιχεία και βαθυστόχαστες αναλύσεις ακόμα και για τα πιο αποτρόπαια θέματα και ωθώντας με διαρκώς να εισχωρήσω ακόμα πιο βαθιά στο βασίλειο

της φρίκης. Ιδίως οι ενότητες που αναφέρονται στα βασανιστήρια είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό προϊόν των ατέλειωτων συζητήσεών μας. Επιπλέον, διάβασε το χειρόγραφο και μου έδωσε μερικές πολύ σημαντικές συμβουλές.

Ο Aaron Maté υπήρξε ο βασικός ερευνητής μου το διάστημα 2003-2005, όταν, για επαγγελματικούς λόγους, είχα εστιάσει σχεδόν αποκλειστικά στον οικονομικό μετασχηματισμό του Ιράκ. Ήταν πραγματική ευλογία να συνεργάζομαι με τον Aaron, που είναι ένας σημαντικός διανοούμενος και ένας εκπληκτικός δημοσιογράφος. Η σφραγίδα του Aaron είναι ανεξίτηλη στα κεφάλαια για το Ιράκ, καθώς και για το Ισραήλ και την Παλαιστίνη.

Ο Fernando Rouaux και η Shana Yael Shubs, δύο ανερχόμενοι ακαδημαϊκοί που ασχολούνται με τις λατινοαμερικανικές σπουδές, ανακάλυψαν ένα σε μεγάλο βαθμό ανεκμετάλλευτο κοίτασμα οικονομικών κειμένων για την αλληλεξάρτηση ανάμεσα στις κρίσεις και στις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Το υλικό αυτό μου αποκάλυψε τον κεντρικό ρόλο που διαδραμάτισε το δόγμα του σοκ στο υψηλότερο επίπεδο των διεθνών χρηματοοικονομικών θεσμών. Ο Fernando πραγματοποίησε πολλές συνεντεύξεις στο Μπουένος Άιρες, ενώ η Shana μετέφρασε δεκάδες έγγραφα και άρθρα από τα ισπανικά στα αγγλικά. Επιπλέον, έλεγξαν εξονυχιστικά τα κεφάλαια του βιβλίου που αναφέρονται στην Αργεντινή.

Η υπέροχη Amanda Alexander ήταν η βασική ερευνήτριά μου για το κεφάλαιο που αναφέρεται στη Νότια Αφρική. Ανακάλυψε και έλεγξε στοιχεία και απομαγνητοφώνησε συνεντεύξεις, με την πολύτιμη βοήθεια της Audrey Sasson. Επιπλέον, η Amanda διεξήγαγε ένα μεγάλο μέρος της έρευνας για την περίοδο της θεραπείας-σοκ στην Κίνα. Αρκετοί ακόμα ερευνητές συμμετείχαν στην ομάδα σε διάφορα στάδια: ο Bruno Anili, η Emily Lodish (ιδίως στα κεφάλαια για τη Ρωσία), η Hannah Holleman (για τη χρηματοοικονομική κρίση στην Ασία), ο Wes Enzinna (που πραγματοποίησε συνεντεύξεις της τελευταίας στιγμής στη Βολιβία), η Emma Ruby-Sachs, η Grace Wu και ο Neromuceno Malaluan.

Η Debra Levy, που είναι βιβλιοθηκάριος, θέλει να ευχαριστήσει τους προσωπικούς της συνεργάτες: το υπομονετικό και επινοητικό προσωπικό της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου του Όρεγκον, της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Κορβάλις-Μπέντον και της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Γιουτζίν.

Στις επιτόπιες έρευνές μου με βοήθησαν πολλοί ερευνητές, μεταφραστές, διορθωτές και φίλοι – υπερβολικά πολλοί για να τους ευχαριστήσω όλους έναν προς έναν, αλλά από κάπου πρέπει να αρχίσω. Στο Ιράκ: οι Salam Onibi, Linda Albermani και Khalid al-Ansary, ένας από τους καλύτερους δημοσιογράφους της Βαγδάτης, καθώς και ο φίλος και συνταξιδιώτης μου Andrew Stern. Στη

Νότια Αφρική: οι Patrick Bond, Heinrich Bohmke, Richard Pithouse, Raj Patel και, όπως πάντα, ο έξοχος και απτόητος Ashwin Desai. Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον Ben Cashdan και το συνεργείο του επειδή μοιράστηκαν μαζί μου το υλικό από τις συνεντεύξεις που τους παραχώρησαν ο Νέλσον Μαντέλα και ο αρχιεπίσκοπος Ντέσμοντ Τούτου. Στη Νέα Ορλεάνη: οι Jordan Flaherty, Jacquie Soohen και οι Buddy και Annie Spell. Στη Σρι Λάνκα: οι Kumari και Dileera Witharana, που υπήρξαν για μένα και τον Άβι όχι μόνο μεταφραστές αλλά και πνευματικοί καθοδηγητές. Επίσης, οι Sarath Fernando, Kath Noble και η υπόλοιπη ομάδα στο MONLAR, που ήταν η βάση μας και ο λόγος που κάναμε το ταξίδι στη Σρι Λάνκα. Όταν επέστρεψα στον Καναδά, ο Stuart Laidlaw απομαγνητοφώνησε δεκάδες ηχογραφημένες συνεντεύξεις, ενώ οι Loganathan Sellathurai και Anusha Kathiravelu απομαγνητοφώνησαν και μετέφρασαν από τη γλώσσα των Τάμιλ και από τα σιναλέζικα.

Ο Boris Kagarlitsky με βοήθησε στο κεφάλαιο για τη Ρωσία. Οι Przemyslaw Wielgosz, Marcin Starnawski και Tadeusz Kowalik με κατατόπισαν για τη μετάβαση της Πολωνίας. Η Marcela Oliveira με έφερε σε επαφή με μέλη των βολιβιανών κινημάτων που αντιστάθηκαν στη θεραπεία-σοκ. Ο Tom Kerr και ο Ασιατικός Συνασπισμός για τα Δικαιώματα Στέγασης υπήρξαν οι σύνδεσμοί μας για την ανοικοδόμηση στην Ταϊλάνδη μετά το τσουνάμι.

Η ιδέα για το βιβλίο αυτό γεννήθηκε όταν έζησα για ένα χρόνο στην Αργεντινή, όπου μια ομάδα νεοαποκτηθέντων φίλων μου έμαθαν πολλά για τις αιματοβαμμένες ρίζες του σχεδίου της Σχολής του Σικάγου, συχνά αφηγούμενοι τις συγκλονιστικές προσωπικές και οικογενειακές τους ιστορίες. Μερικοί από αυτούς τους υπομονετικούς δασκάλους ήταν οι Marta Dillon, Claudia Acuña, Sergio Ciancaglini, Nora Strejilevich, Silvia Delfino, Ezequiel Adamovsky, Sebastian Hacher, Cecilia Sainz, Julian A. Massaldi-Fuchs, Esteban Magnani, Susana Guichal και Tomás Bril Mascarenhas. Άλλαξαν τον τρόπο με τον οποίο βλέπω τον κόσμο. Η παρουσίαση των βασανιστηρίων σε αυτό το βιβλίο βασίστηκε σε δεκάδες συνεντεύξεις με ανθρώπους που βίωσαν προσωπικά τη βία των φυλακών, αλλά και με άτομα που αφιέρωσαν τη ζωή τους στη βοήθεια προς τους επιζήσαντες. Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον Federico Allodi και τη Miralinda Friere, ιδρυτές του Καναδικού Κέντρου για τα Θύματα των Βασανιστηρίων, καθώς και τους Shokoufeh Sakhi, Carmen Sillato και Juan Miranda.

Μερικοί από τους πιο κοντινούς μου ανθρώπους είναι συγγραφείς που ειδικεύονται σε θέματα τα οποία πραγματεύεται αυτό το βιβλίο, και αρκετοί από αυτούς διάβασαν προσχέδια του χειρογράφου και αφιέρωσαν πολλές ώρες συ-

ζητώντας μαζί μου. Η Kyo Maclear πάντα με εφοδίαζε με βιβλία και άρθρα, οι δε συμβουλές της για το πρώτο προσχέδιο με βοήθησαν να κατανοήσω τη διαστρωμάτωση της αποικιοκρατίας. Ο Seumas Milne, που έχει μετατρέψει τη στήλη του στον *Guardian* σε ένα παγκόσμιο φόρουμ διαλόγου, υπήρξε ο δάσκαλός μου για τα χρόνια διακυβέρνησης της Θάισερ και ο πολιτικός μου σύμβουλος για πολλά άλλα. Ο Michael Hardt με έβαλε να διαβάσω καλά το μάθημά μου και έδειξε απεριόριστη υπομονή μπροστά στον αναδυόμενο κείνσιανισμό μου. Η Betsy Reed, η αρχισυντάκτριά μου στο *Nation*, με βοήθησε να διαμορφώσω τη θέση μου και δημοσίευσε το πρώτο μου άρθρο για τον καπιταλισμό της καταστροφής, αλλά και δεκάδες ακόμα άρθρα. Ο ατρόμητος Jeremy Scahill διάβασε κεφάλαια του βιβλίου στην αρχική τους μορφή και μοιράστηκε μαζί μου τις έρευνές του για την ιδιωτικοποίηση των πολέμων (και της ζωής). Η Katharine Viner ήταν το φως στο βάθος του τούνελ και μετέτρεψε τον *Guardian* σε εφελτήριο για αυτό το βιβλίο. Το κυριότερο, αυτοί οι αγαπημένοι μου φίλοι, που τυχάνει να είναι και συνάδελφοί μου, μου κράτησαν συντροφιά και με ενέπνευσαν όλα αυτά τα χρόνια της μοναχικής συγγραφικής προσπάθειας.

Δεν είμαι οικονομολόγος, αλλά ο αδερφός μου Seth Klein, διευθυντής του Καναδικού Κέντρου της Βρετανικής Κολούμπια για τις Εναλλακτικές Πολιτικές, υπήρξε το μυστικό μου όπλο. Δεχόταν αδιαμαρτύρητα τα τηλεφωνήματά μου τις πλέον ακατάλληλες ώρες για να του ζητήσω να μου κάνει αυτοσχέδιες διαλέξεις για τη μονεταριστική θεωρία και επιμελήθηκε το πρώτο τυπογραφικό δοκίμιο, παρακινώντας με και προστατεύοντάς με όσο καλύτερα μπορούσε. Ο Ricardo Grinspun, ένας λαμπρός οικονομολόγος του Πανεπιστημίου Γιόρκ που ειδικεύεται στη Λατινική Αμερική, είχε την καλοσύνη να διαβάσει το χειρόγραφο και να μου δώσει σημαντικές εξειδικευμένες συμβουλές. Το ίδιο έκανε και ο Stephen McBride, διευθυντής του Κέντρου για την Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία στο Πανεπιστήμιο Σάιμον Φρέιζερ. Είναι τιμή μου που και οι δυο τους ξέκλεψαν λίγο χρόνο από το εξαιρετικά φορτωμένο πρόγραμμά τους για να δεχτούν μία ακόμα φοιτήτρια, και κανείς τους δε θα πρέπει να θεωρηθεί υπεύθυνος για τυχόν λάθη που έχω κάνει.

Οι γονείς μου Bonnie και Michael Klein μου έδωσαν σημαντικές συμβουλές για τα διάφορα προσχέδια του βιβλίου και με φρόντισαν όταν μετακόμισα στο σπίτι τους για να γράψω το βιβλίο. Σε όλη τους τη ζωή και οι δυο τους υπερασπιζόνταν με πάθος την ιδέα ότι πρέπει να υπάρχει μια δημόσια σφαίρα εκτός των αγορών, ο Michael στον τομέα της υγείας και η Bonnie στον τομέα των τεχνών. Η ηρωίδα μητέρα του συζύγου μου Michele Landsberg διάβασε

το χειρόγραφο και με ενθάρρυνε με τον τρόπο που μόνο αυτή γνωρίζει. Η επιμονή του πατέρα του συζύγου μου Stephen Lewis να εντάσσει την πανδημία τους AIDS στο πλαίσιο του φονταμενταλισμού της ελεύθερης αγοράς με ενθάρρυνε να γράψω αυτό το βιβλίο.

Πολλοί ακόμα εκδότες και οι ομάδες τους υποστήριξαν αυτό το βιβλίο, ανάμεσά τους οι Brad Martin του Random House του Καναδά, John Sterling του Henry Holt και Sara Bershtel του Metropolitan της Νέας Υόρκης, ο Stefan McGrath και η δημιουργική και ικανή ομάδα του Penguin UK, οι Peter Sillem του S. Fischer Verlag, Carlo Brioschi του Rizzoli, Erik Visser του De Geus, Claudia Casanova του Paidós, Jan-Erik Petterson του Ordfront, Ingeri Engelstad του Oktober, Roman Kozyren του Dobraya Kniga, Marie-Catherine Vacher του Actes Sud και Lise Bergevin και όλοι οι συνεργάτες του Leméac.

Όλοι μας είμαστε βαθιά υποχρεωμένοι στην Adrienne Phillips, την εκδότρια του Knopf Canada. Χάρη στην ολύμπια ψυχραιμία της, και με τη βοήθεια της Margaret Halton και της Jackie Joiner, συντόνισε αυτή την πολυσύνθετη ομάδα, καταφέροντας να εκδοθεί ταυτόχρονα το βιβλίο σε επτά διαφορετικές γλώσσες, κάτι που αποτελεί εκδοτικό θαύμα. Θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στις Lisa Fyfe για το σχεδιασμό του εξωφύλλου, Doris Cowan για την προσεκτική ανάγνωση των τυπογραφικών δοκιμίων και Beate Schwirtlich για τη στοιχειοθεσία. Ο Barney Gilmore ετοίμασε, για μία ακόμα φορά, το ευρετήριο. Ο Mark A. Fowler είναι ο πιο ικανός δικηγόρος στη νομοθεσία για τη συκοφαντική δυσφήμιση, και ήταν χαρά μου η συνεργασία μαζί του. Θέλω επίσης να ευχαριστήσω τους Sharon Klein, Tara Kennedy, Maggie Richards, Preena Gadhur και Rosie Glaisher, αλλά και όλους τους μεταφραστές που θα φέρουν αναγνώστες από όλο τον κόσμο σε επαφή με αυτό το κείμενο.

Εκτός από τους ερευνητές που εργάστηκαν άμεσα για αυτό το βιβλίο, με βοήθησαν πολλοί ακτιβιστές και συγγραφείς. Τα μέλη της ομάδας Focus on the Global South στην Μπανγκόκ ήταν οι πρώτοι που ταύτισαν την «ανοικοδόμηση» με την κατάκτηση νέων συνόρων από τη νεο-αποικιοκρατία, καθώς είχαν ασχοληθεί πολλά χρόνια με την εκμετάλλευση των κρίσεων. Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους Shalmali Guttal και Walden Bello για την οξυδερκεία τους. Για τις εκπληκτικές έρευνές τους, που αποκάλυψαν τη δράση του καπιταλισμού της καταστροφής στη Νέα Ορλεάνη, είμαι υπόχρεη στον Chris Kromm και την ομάδα του Ινστιτούτου Μελετών για το Νότιο, αλλά και στα κείμενα και τον ακτιβισμό του δικηγόρου υπεράσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων Bill Quigley. Ο Soren Ambrose, πρώην μέλος της οργάνωσης Πενή-

να Χρόνια Είναι Αρκετά, υπήρξε μια εξαιρετική πηγή πληροφοριών για τους διεθνείς χρηματοοικονομικούς θεσμούς. Η έρευνά μου για τη σημερινή κακομεταχείριση των κρατουμένων βοηθήθηκε σημαντικά από τον Michael Ratner και τη θαρραλέα ομάδα του Κέντρου για τα Συνταγματικά Δικαιώματα, αλλά και από τον John Sifton και το Παρατηρητήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, από τις εκθέσεις της Διεθνούς Αμνηστίας και από τον Jameel Jaffer της Αμερικανικής Ένωσης Πολιτικών Ελευθεριών.

Πολλά από τα αποχαρκτηρισμένα έγγραφα που αναφέρονται στο βιβλίο ξεθάφτηκαν από τους εξαιρετικούς ανθρώπους του Αρχείου Εθνικής Ασφάλειας. Μία ακόμα σημαντική πηγή υπήρξαν οι συνεντεύξεις από το ντοκιμαντέρ *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* του PBS. Τα περισσότερα από τα παραθέματα που εμφανίζονται στο βιβλίο δε συμπεριλαμβάνονται στο ντοκιμαντέρ, όμως οι παραγωγοί έλαβαν τη σπάνια απόφαση να ανεβάσουν στο διαδίκτυο όλο το ακατέργαστο πρωτογενές υλικό των συνεντεύξεων. Χρωστάω επίσης ευγνωμοσύνη στην Amy Goodman και σε όλη την ομάδα της οργάνωσης Democracy Now! Οι συνεντεύξεις που πραγματοποιούν δεν είναι μόνο μια εθιστική πηγή καθημερινής πληροφόρησης (www.democracynow.org), αλλά και ένα πολύτιμο ερευνητικό εργαλείο.

Εκατοντάδες δημοσιογράφοι και συγγραφείς από το έργο των οποίων άντλησα στοιχεία μνημονεύονται στο κείμενο και στις υποσημειώσεις. Οι αναγνώστες μπορούν να βρουν μια εκτενή βιβλιογραφία στο www.naomiklein.org, από όπου μπορούν να συνδεθούν απευθείας με ιστοσελίδες στις οποίες υπάρχουν πολλά από τα πρωτότυπα έγγραφα. Μερικά βιβλία αποτέλεσαν τόσο σημαντική και σταθερή πηγή βοήθειας, ώστε δεν αρκεί η αναφορά τους στις υποσημειώσεις και στη βιβλιογραφία για να καταδειχτεί η σημασία τους. Πρόκειται για τα *Failed Crusade* του Stephen F. Cohen, *A Question of Torture* του Alfred McCoy, *Night Draws Near* του Anthony Shadid, *Imperial Life in the Emerald City* του Rajiv Chandrasekaran, *A Lexicon of Terror* της Marguerite Feitlowitz, *True Crimes: Rodolfo Walsh* του Michael McCaughan, *A Miracle, a Universe* του Lawrence Weschler, *Empire's Workshop* του Greg Grandin, *Blood Money* του T. Christian Miller, *Bush Agenda* της Antonia Juhasz, *Pinochet's Economists* του Juan Gabriel Valdés, *The Tragedy of Russia's Reforms* των Peter Reddaway και Dmitri Glinski, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC* του William Mervin Gumede, *Globalization and Its Discontents* του Joseph E. Stiglitz, *Precarious Life* της Judith Butler, *Confessions of an Economic Hitman* του John Perkins, *The Pinochet File* του Peter Kornbluh και *The New Rulers of the World* του John Pilger. Είμαι επίσης

υπόχρη σε πολλούς κινηματογραφιστές που τα ντοκιμαντέρ τους με βοήθησαν να κατανοήσω γεγονότα που δεν είχα γνωρίσει από πρώτο χέρι. Οφείλω να κάνω ειδική μνεία στην τριλογία *The Battle of Chile* του Patricio Guzmán.

Αρκετοί θεωρητικοί και χρονικογράφοι του νεοφιλελευθερισμού επηρέασαν τη σκέψη μου πολύ περισσότερο από ό,τι μπορούν να αντικατοπτρίσουν οι παραπομπές: ο David Harvey (και ιδίως το *A Brief History of Neoliberalism*), καθώς και σχεδόν όλα όσα έχουν γράψει οι John Berger, Mike Davis και Arundhati Roy. Διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας τα βιβλία του Eduardo Galeano αισθάνθηκα ότι έχει πει τα πάντα. Ελπίζω ότι θα μου συγχωρέσει τους λίγους αστερίσκους που έβαλα στο περιθώριο, απλώς και μόνο για να δώσω έμφαση σε αυτά που υποστηρίζει.

Θέλω επίσης να αποτίσω φόρο τιμής σε πέντε ανθρώπους της στρατευμένης διανοήσης, ο καθένας από τους οποίους υπήρξε ένας προσωπικός ήρωας για μένα. Όλοι τους απεβίωσαν ενόσω έγραφα αυτό το βιβλίο. Η απώλεια των Susan Sontag, John Kenneth Galbraith, Molly Ivins, Jane Jacobs και Kurt Vonnegut είναι αβάσταχτη τόσο για μένα όσο και για πολλούς ανθρώπους ακόμα.

Όλοι οι ακόλουθοι πρόσφεραν χείρα βοήθειας: Misha Klein, Nancy Friedland, Anthony Arnone, John Montesano, Esther Kaplan, John Cusack, Kashaelle Gagnon, Stefan Christoff, Kamil Mahdi, Pratap Chatterjee, Sara Angel, Manuel Rozenhal, John Jordan, Justin Podur, Jonah Gindin, Ewa Jasiewicz, Maude Barlow, Justin Alexander, Jeremy Pikser, Ric Young, Arthur Manuel, Joe Nigrini, David Wall, John Greyson, David Meslin, Carly Stasko, Brendan Martin, Bill Fletcher, David Martinez, Joseph Huff-Hannon, Ofelia Whiteley, Barr Gilmore και οι υπομονετικοί συνάδελφοί μου του συνδικάτου των *New York Times* Gloria Anderson και Mike Oricchio.

Ο Roger Hodge με έστειλε στο Ιράκ ως ανταποκρίτρια του *Harper's*, για να διεξαγάω μια έρευνα την οποία συμπεριέλαβα σε αυτό το βιβλίο, και οι Sharon Oddie Brown και Andreas Schroeder με φιλοξένησαν όταν επέστρεψα. Θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους Katrina vanden Heuvel, Peter Rothberg και Hamilton Fish, που με κάνουν να νιώθω στο *Nation* σαν να είμαι στο σπίτι μου.

Κοιτώντας αυτόν το μακροσκελή κατάλογο, συνειδητοποιώ ότι χρειάστηκε μια παγκόσμια συνωμοσία για να γεννηθεί αυτό το βιβλίο. Είμαι τυχερή που είχα την υποστήριξη αυτού του εκπληκτικού δικτύου ανθρωπιάς.

Η Ναόμι Κλαιν γεννήθηκε το 1970 στο Μόντρεαλ. Είναι βραβευμένη δημοσιογράφος, συγγραφέας και κινηματογραφίστρια.

Το πρώτο της βιβλίο, το διεθνές best seller *No Logo*, μεταφράστηκε σε είκοσι οκτώ γλώσσες και χαρακτηρίστηκε «βίβλος των κινημάτων» από τους *New York Times*.

Γράφει στο *Nation* και στον *Guardian* και υπήρξε ανταποκρίτρια του *Harper's Magazine* στο Ιράκ.

Το 2004 παρουσίασε το *The Take*, ένα ντοκιμαντέρ για τα κατελημμένα εργοστάσια της Αργεντινής,

του οποίου υπήρξε συμπαραγωγός μαζί με το σκηνοθέτη Άβι Λιούις.

Είναι πρώην μέλος του επιστημονικού προσωπικού του Οικονομικού Πανεπιστημίου του Λονδίνου (London School of Economics) και επίτιμη διδάκτωρ Πολιτικού Δικαίου του Πανεπιστημίου King College της Νέας Σκωτίας.

Έχει τιμηθεί μεταξύ άλλων με το Canadian National Business Book Award και το Le Prix Médiations.

www.naomiklein.org

ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΣΟΚ

Το Δόγμα του Σοκ είναι ένα από τα ελάχιστα βιβλία που μας βοηθούν να καταλάβουμε το παρόν, καθώς αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη ανάλυση της συγκαλυμμένης ιστορίας της εποχής μας. Μια συναρπαστική περιγραφή της νέας παγκόσμιας τάξης, που βρίσκεται σε κατάσταση αμόκ. Η ανάλυση του καπιταλισμού της καταστροφής επιχειρείται από την Κλάιν με τέλεια διυλισμένη οργή, που διοχετεύεται μέσα από αδιάσειστα δεδομένα. Σε αυτή την πρωτοποριακή εναλλακτική ιστορία της πλέον κυρίαρχης ιδεολογίας της εποχής μας, της οικονομικής επανάστασης των ελεύθερων αγορών του Μίλτον Φρίντμαν, η Νάομι Κλάιν αμφισβητεί το διαδεδομένο μύθο ότι η παγκόσμια νίκη του νεοφιλελεύθερου κινήματος υπήρξε ειρηνική. Καταδεικνύει ότι, από τη Χιλή του 1973 μέχρι το σημερινό Ιράκ, ο Φρίντμαν και οι υποστηρικτές του εκμεταλλεύτηκαν επανειλημμένα τη βία και μια σειρά από τρομακτικά σοκ για να επιβάλουν τις ακραίες πολιτικές τους.

Αποκαλύπτει την εντυπωσιακή ομοιότητα ανάμεσα στις ανακριτικές τεχνικές της CIA και στις εκβιαστικές τεχνικές της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ, στην προσπάθειά τους να επιβάλουν τον καπιταλισμό της καταστροφής σε ολόκληρο τον κόσμο.

Ένα εξαιρετικό βιβλίο, ικανό να προκαλέσει τσουνάμι ντροπής - αλλά και πολιτικής δράσης, για να σταματήσει επιτέλους η θεραπεία-σοκ.

Μετάφραση από τα αγγλικά
ΑΓΓΕΛΟΣ ΦΙΛΙΠΠΑΤΟΣ

